

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4765

Chapman

Wm

Wm. H. H. H.

235

5-24

1903

1 OCT 2009

ՀԱՅՈՑ

ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

(1155—1843)

Գիտական հրատարակություն

Բազմաթիվ ձեռագրերի համեմատությամբ, բնդարձակ
սեղեկություններով և ծանոթություններով, և
ձեռագրերի, հաճախակների, յատուկ անուն-
ների ու օտար բառերի մանրամասն
ցուցակներով և ցանկերով:

Աշխատությամբ

Յ. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆԻ և Է. ԱՃԱՌԵԱՆԻ

Վ.Ս.ՂԱՐՇԱՊԱՆ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

1903

235
5-24

41

EPUS MUL #5

այս

ՀԱՅՈՑ

ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

(1155—1843)

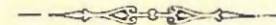
Գիտական հրատարակություն

Բազմաթիվ ձեռագրերի համեմատությամբ, ընդարձակ
սեղեկություններով և ծանոթություններով, և
ձեռագրերի, նահասակների, յատուկ անուն-
ների ու օտար բառերի մանրամասն
ցուցակներով և ցանկերով:

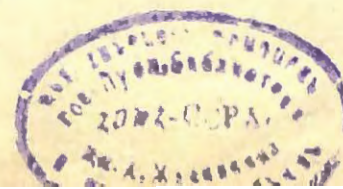
Ստիպատեամբ

Յ. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆԻ և Զ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի
1903

570

24 JUN 2013

4765

00802

საქართველოს მთავრობის

გამგზავნი

საქართველოს მთავრობის

გამგზავნი საქართველოს მთავრობის
გამგზავნი საქართველოს მთავრობის
გამგზავნი საქართველოს მთავრობის
გამგზავნი საქართველოს მთავრობის

Дозволено цензурою 10 Декабря 1903 г. г. Тифлисъ

საქართველოს მთავრობის

საქართველოს მთავრობის

საქართველოს მთავრობის

საქართველოს მთავრობის

1903

საქართველოს მთავრობის

Պիտոլութիւններ վկայաբանութիւնների հաւաքում
եւ հրատարակման մասին:

1. Չեռնարկելով պր. Հրաչեայ Աճառեանի տոկուն և ուրաջօժար աշխատակցութեամբ Հայոց նոր նահատակների վկայաբանութիւնների հրատարակման՝ իմ գլխաւոր նպատակն է հղել ժանօթանալ այնպիսի պատմական աղբիւրների, որոնց միջոցով հնարաւոր լինէր վաւերական փաստեր ունենալ Հայոց ներքին կեանքի մասին մահմետականների տիրապետութեան շրջանում: Պէտք է խոստովանիլ, որ մեր յոյսերն այդ տեսակէտից աւելի մեծ էին, և արդիւնքներն այնքան էլ դոհացուցիչ չեղան: Մեր կարծիքով՝ հայադէտ բանասէրներն ու պատմաբանները պէտք է հաշտուեն այն իրողութեան հետ, որ Հայոց մատենագրութեան պատմական, ժամանակագրական և ուրիշ երկերում գտնուած են գլխաւորապէս այնպիսի պատմագրական նիւթեր, որոնց մէջ նկարագրուած են Հայաստանի արտաքին և ներքին կրօնական և քաղաքական տնցքերը, իսկ Հայաստանի ներքին կացութեան, կաղմակերպութեան և ազգային քաղաքակրթական երևոյթների մասին տեղ տեղ պատահում են միմիայն համառօտ վկայութիւններ և ակնարկներ: Թէև սոյն վկայաբանութիւնների բնագրում ևս Հայոց ներքին կեանքի մասնաւոր խնդիրների վերաբերմամբ փաստեր և տեղեկութիւններ մեր սպասածից քիչ էին, սակայն այս հրատարակութիւնը խիստ կարեւոր է հայագիտութեան միւս ճիւղերի համար: Նախ և առաջ՝ վկայաբանական այս հատումները խիստ թանգազին նիւթ են Հայոց եկեղեցական պատմութեան համար և միանգամայն վստահելի աղբիւր են, որովհետև ժամանակակիցների ձեռքով են գրուած, իսկ միւս կողմից կարեւոր են նաև քաղաքական-պատմական տնցքերի և աշխարհագրական որոշ խնդիրների լուսաբանութեան և միջնադարեան հայերէնի ուսումնասիրութեան համար:

2. Միջնադարեան դարբարը և դաւառաբարբառներն ուսումնասիրող լեզուագէտներին հարուստ և վստահելի նիւթ մատակարարելու նպատակով՝ համեմատել և նշանակել ենք ձեռագրական բոլոր տարբերութիւնները: Լեզուաբան մասնագէտները կարող են միանգամայն ապահով լինել, որ մեր տուած

ձեռագրական տարբերութիւններն ուրիշ հրատարակութիւններէ սովորական թերութիւններէն և անբարեկողմութիւնէն ազատ են, որովհետեւ վկայաբանութիւնների պատրաստի ընագիրը՝ նախքան տպագրութեան յանձնելը՝ նորից մի անգամ ևս վերաստուգել և համեմատել ենք բոլոր ձեռագրերի հետ: Այդ վերաստուգութիւնն անհրաժեշտ էր, որպէսզի բոլորովին լիտահ և ազատ հով լինէինք, որ ձեռագրական բոլոր ընթերցումներն ըստ ամենայնի ստոյգ և անթերի են: Ձեռագրական համեմատութիւնների վերաբերմամբ խնդրում ենք ի նկատի ունենալ միմիայն հետևեալը. երբ երկու կամ աւելի ձեռագրեր ունեցել են նման ընթերցումներ՝ մեծ մասամբ անտես ենք արել աւելի և օր տարբերութիւնները և նմանապէս չենք նշանակել առանձին՝ պատուով գրութեան ընթերցումները. օրինակ՝ 1) եթէ A ձեռագիրն ունեցել է անաւրհն, իսկ B ձեռագիրը՝ —անօրհն՝ նշանակել ենք AB անօրհն, 2) եթէ A ձեռագիրն ունեցել է բի, իսկ B-ն fr̄husnի՝ նշանակել ենք AB fr̄husnի:

3. Այս աշխատութիւնն սկսել էինք պր. Նր. Աճառեանի հետ դեռ 1900 թուի սկզբներին: Սր. Էջմիածնի միաբան Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, որի առաջարկութեամբ ձեռնարկել էինք այս հրատարակութեան, սկզբի ամիսներում նպաստեց մեզ սոյն նիւթի մասին իւր ունեցած տեղեկութիւններով: Այդ տեսակէտից յարգելի բանասէրը որոշ չափով դործակից է եղել մեզ, ուստի և պարտք ենք համարում յայտնելու նրան մեր խորին շնորհակալութիւնը:

4. Սկսելով սոյն աշխատութիւնը՝ մտադիր էինք կազմել նոր վկաների մի ժողովածու, օգտուելով միմիայն Սր. Էջմիածնի մատենադարանի ձեռագրերից: Բայց յետոյ որոշեցինք ամփոփել մեր աշխատութեան մէջ նաև այն վկայաբանութիւնները, վկայաբանական տաղերը, տապանագրերը և նոր վկաների նոյն իսկ համառօտ յիշատակութիւնները, որոնք ցրուած են զանազան քաղաքի երկրում:

5. Նոր նահատակների արձակ վկայաբանութիւնները և վկայաբանական տաղերը գլխաւորապէս գտնուում են Յայտմաւուրներում, Ճառքնախններում, Գանձարաններում, Տաղարաններում, Աղօթագրքերում և ձեռագիր ժողովածուներում: Մեր այս աշխատութեան մէջ ամփոփուած վկայաբանական նիւթերի մեծ մասը հաւաքել ենք Սր. Էջմիածնի մատենադարանի յիշեալ բովանդակութեամբ ձեռագրերից: Բացի այդ զանազան աշխատութիւնների համար թէ պր. Աճառեանը և թէ ես թերթել և

նայել ենք Մայր Աթոռի մատենադարանում մօտ 2000 ձեռագիր, և դոցանից միայն երկուսում (պր. Աճառեանի նայած ձեռագրերում) գտնուեցին վկայաբանական նոր նիւթեր՝ Գաբրիէլ Ղալաթիացի նոր վկայի մի պատմութիւնը (տէս էջ 484—487) j ձեռագրում (տէս Յուլիան, էջ ԺԶ) և Գաւիթ Սեբաստացի և Գասպար Կուռան նոր նահատակների ընդարձակ վկայաբանական տաղը (տէս էջ 504—519) և ձեռագրում (հմմ. Յուլիան, էջ ԺԹ): Գաբրիէլ Ղալաթիացու վկայաբանութիւնը գրել է իւր շարագրութեամբ j ձեռագրի յետին ստացողը՝ ոմն Աննեցի Յակոբ. իսկ Գաւիթ Սեբաստացու և Գասպար Կուռանի վկայաբանական տաղը յօրինել է t ձեռագրի գրիչ Միքայէլը՝ Բարդամ գրչի որդին (տէս Յուլիան): Ուրեմն երկու գէպքումն էլ ձեռագրի ստացողը կամ գրիչը վկայաբանութիւնների հեղինակ են: Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ այդպիսի գէպքեր շատ հաղուած չեն, ուստի և միանգամայն կարող ենք յուսալ, որ Սր. Էջմիածնի ձեռագրերից գրեթէ բոլոր նոր վկաների վերաբերեալ վկայաբանական նիւթերը հաւաքուած են մեր աշխատութեան մէջ:

6. Այն՝ ինչ որ պահան է եղել Սր. Էջմիածնի ձեռագրերում՝ աշխատել ենք լրացնել ուրիշ զանազան տեղերի ձեռագրերից, որքան որ այդ մեզ համար հնարաւոր է եղել: Նր. Յ. Տաշեանի Յուլիանի օգնութեամբ կարելի եղաւ իմանալ, թէ ինչ վկայաբանական նիւթեր գտնուում են Վեննայի Միթթարեանց ձեռագրերում: Համեմատութիւնից երևաց, որ Վեննայի զանազան ձեռագրերում կան այնպիսի նոր նիւթեր, որոնք մեզ չեն հանգիստ մեր նայած ձեռագրերում: Պր. Աճառեանի խնդրանքը մատենադարանապետ Ն. Բ. Պիլէգիճեան բարեհաճել էր իւր արտագրութեամբ ուղարկել այդ նիւթերը՝ Մարտիրոս Հիդնացու արձակ վկայաբանութիւնը (տէս էջ 714—719) և վեց վկայաբանական տաղ—1) Գանձ Տեառն Զաքարիայ կաթուղիկոսի Աղթամարայ (էջ 177—181), 2) Պարոն Լայս Կաֆացի (էջ 386—395), 3) Խանում վկայուհի (էջ 562—565), 4) Յովհաննէս Մալաթիացի (էջ 569—571), 5) Թուխման մանուկ Տիգրանակերտցի (էջ 605—606) և 6) Տաղ սուրբ Յարութիւն մանկան (էջ 629—630):

7. Նմանապէս պր. Աճառեանի խնդրանքը՝ Կարնոյ Սանասարեան վարժարանի հայերէն լեզուի ուսուցիչ պր. Աստուածատուր Խաչատրեան բարեհաճել էր ուղարկել Սանասարեան վարժարանի ձեռագիր Յայտմաւուրներից արտագրուած և մեզ

անճանօթ երեք արձակ վկայաբանութիւններ՝ 1) Սերուէն Հիդ-նացի (տէս էջ 309—312), 2) Մարգարէ սարկաւազ և Շահրման Թուրկուրանցի (էջ 413—420) և 3) Սարուխան Հիդնացի (էջ 437—441):

8. Պր. Ս. Հայկունու մի անտիպ աշխատութիւնից վերցրել ենք Նահապետ Մալացու վկայաբանական աւանդութիւնը (տէս էջ 710—713): Փռնկուել նոր վկայի տապանադիրը (էջ 568) քաղած ենք դեր. Միսթար վրդ. Տէր-Մկրտչեանի ճանապարհորդական անտիպ յուշատետրից, իսկ Յովակիմ Սամաթիացու տապանադիրը (էջ 735—736) պր. Ս. Հայկունու միջոցով ստացել ենք Պօլսից՝ արժ. Վահան քահանայ Խոյեանից:

9. 1900 թուին՝ ամառնային ճանապարհորդութեանցս ժամանակ առիթ ունեցայ ծանօթանալու Ախլցխայի Ամենափրկիչ եկեղեցու Թիւ 256 (մեր Յուլյանում y) և 376 (Յուլյանում՝ z) ձեռագիր Յայտմաւորքներին, և Թիւ 376 ձեռագրում գտնուեցաւ Յակոբ Ղուլեկի որդու վկայաբանութիւնը (տէս էջ 500—501), որ մեր նայած բոլոր ձեռագրերում չկար: Հետագայում տարբեր խմբագրութեամբ ունէին Յովհաննէս Խլաթեցու և Բաղասար Թոխաթցու վկայաբանութիւնները (այդ մասին հմտ. մեր առած տեղեկութիւնները, էջ 291 և 494): Եւ 494 Բաղասար Թոխաթցու վկայաբանութեան խմբագրութեանց մասին մեր առած տեղեկութեան մէջ պատահամբ բաց է մնացել, որ երկրորդ խմբագրութիւնն առնուած է Չաքարիայ սարկաւազի պատմագրութիւնից էջ 120—125 (Եջմեաճէն, 1870, Հատոր երկրորդ):

10. 1902 թուին ամառը՝ մի քանի օրով Սեան դնալով՝ հնարաւորութիւն ունեցայ քննելու նաեւ Սեանայ վանքի Թիւ 77—84 ձեռագիր Յայտմաւորքները, սակայն այդ ձեռագրերը պարունակում էին միմիայն սովորական սահմանափակ վկայաբանութիւններ, որ մեզ արդէն յայտնի էին մըն ձեռագրերից, ուստի և ես բաւական համարեցի կազմել մի համառօտ ցանկ նոր նահատակներին վերաբերեալ այն վկայաբանութիւններին, որ գտնուում էին յիշեալ ձեռագրերում: Անհրաժեշտ եմ համարում այստեղ մէջ բերել այդ աշխատութեան արդեւորքը: Սեանայ վանքի ձեռագրերի թուակարգութիւնը լիովին լուծւած է: Մեծ ուսուցչապետ Նիկողայոս Մառի Յուլյանում Յայտմաւորքների թուահամարներն են № 33—41, իսկ այժմ № 77—84 (տէս Н. Марр, Список рукописей Севанского монастыря. Москва, 1892, էջ

15—18): Մեր տեսած ձեռագիր Յայտմաւորքները թուով ութն էին, իսկ մեծ. Ն. Մառի Յուլյանում նշանակուած են իննը Յայտմաւորք: Չգիտենք, թէ ինչո՞վ բացատրել այդ պակասը: Թիւ 77 ձեռագիր Յայտմաւորքը (Н. Марр, Список, № 33) ունի հետեւեալ նոր վկայները. 1) էջ 571—3, մեհ. Թ.—Վեար. Ժե, «Յայտմ. յուր վկայաբանութիւնը որդոյն Իմարայ»։ 2) էջ 591—594, մեհ. Ժե.—Վեար. ԻԳ, «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն Աւագոյն նոր վկային Քի»։ 3) էջ 782—784, ահիլ Ժե.—ապ. ԻԳ, «Վկայաբանութիւն Թամարա որ և Գուհար Մէլը կոչեցաւ»։ 4) էջ 784—785, Թամար Մոկացուց յետոյ՝ Նղիսարեթ և Խառաբասայ. 5) էջ 896—897, մարգար ժԳ.—յուսիս ժԹ, «Վկայաբանութիւն Յովսէփայ նոր վկային»։ 6) էջ 902—903, մարգար ժԶ.—յուսիս ԻԲ, «Վկայաբանութիւն սրբն Թէոդորոսի արեգային»։ 7) էջ 904—906, մարգար ժե.—յուսիս ԻԳ, «Յայտմ. յաւուր յիշակ նահատակութե տեսուն Ստեփանոսի արքեպիսկոպիտին Սեբաստիոյ»։ 8) էջ 910—911, մարգար Ի.—յուսիս ԻԶ, «Յայտմ. յաւուր նահատակութիւն կաթողիկոսին Աղթայմարայ»։ 9) էջ 922—923, մարգար Իե.—յուսիս Գ. «Յայտմ. յաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Խոսրովա Պանձակեցոյն»։ 10) էջ 977—978, հրոտից ԻԲ.—յուսիս ԻԸ, «Վկայաբանութիւն սրբոյ Գաւհարին նեանցն»։ 11) էջ 942—944, հրոտից Գ.—յուս. Ժ, «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն նոր վկային Մելքիսեդեկի և Կարպաի»:

Թիւ 78 (—Н. Марр, Список, № 34). 1) էջ 588—590, մեհ. Թ.—Վեար. Ժե, «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն սրբոյն Յիմարայ»։ 2) էջ 608—612, մեհ. ԺԶ.—Վեար. ԻԲ, «Յայտմաւոր յիշատակ է և վկայաբանութիւն նոր վկային Քի մանկան միոյ Յոհաննէս անուն կոչեցեալ»։ էջ 612—«Ի վառս Քի Այ մերոյ ահեղոյն յաւիտեանս ամէն: Որոյ բարեխառութեն աղոյմի Քս Աժ Թումայ վրդպտին որ զայս սակաւ պատմութիւն շարադրեաց ի դուռն սբ եկեղեցեաց», y ձեռագրի նման. 3) էջ 613—615, մեհ. Ժե.—Վեար. ԻԳ, «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն սրբոյն Աւագու նոր վկային Քի Այ»։ 4) էջ 823—824, ահիլ ԺԱ.—ապրիլ ԺԸ, «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն նոր վկային Իսահակայ պարսիկ վրդպտին»։ 5) էջ 840—843, ահիլ Ժե.—ապրիլ ԻԳ, «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն նոր վկային Քի սրբոյն Թամարայ»։ 6) էջ 843, Թամարից յետոյ՝ Նղիսարեթ և Խառաբասայ. 7) էջ 972—973, մարգար ժԳ.—յուս. ժԹ, «Վկայաբանութիւն Յովսէփայ նոր վկային»։ 8) էջ 977—9, մարգար ժԶ.—յուսիս ԻԲ, «Վկայաբանութիւն սրբոյն Թէոդորոսի արեգային»։ 9) էջ 980—982, մարգար ժե.—յուսիս ԻԳ, «Յայտմաւոր նահատակութիւն տեսուն Ստեփանոսի արքեպիսկոպիտին Սեբաստիոյ»։ 10)

էջ 986—988, մարդաց ի=յուշնիս իջ, «(3) այսմաւուր նահատակութի կթղիսին Աղթամարայ» 11) էջ 1002—1003, մարդաց ի=յուշնիս Գ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Խոսրովու Գանձակեցւոյն», 12) էջ 1045—1046, հրոտից իբ=յուշնիս իԸ, «Վկայաբանութի սրբոյն Գոհարինեանցն», մինչև «և զկանայսն և զորդիսն և զամ ինչս նց բաշխեաց իշխանաց իւրոց և» (թերթ է պահաս):

Թիւ 79 (=H. Марр, Список, № 35). 1) էջ 522—524, մեհ. Թ=իւեար. ԺԵ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Յիմարայ» 2) էջ 772—774, ահկի ԺԱ=ապրիլ ԺԸ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկային Խահակա պարսիկ վրպտին» 3) էջ 910—912, մարդաց թ=յուշնիս ԺԶ, «Յայսմաւուր յիշատակ նահատակութեան Ստեփանոսի արքեպիսկոպի Սեբաստացոյ» 4) էջ 918—919, մարդաց ԺԳ=յուշնիս ԺԹ, «Վկայաբանութի Յովսէփայ նոր վկային» 5) էջ 923—924, մարդաց ԺԶ=յուշնիս իԲ, «Վկայաբանութի սրբոյն Թէոդորոսի արքեպիսկոպի» 6) էջ 929—931, մարդաց ի=յուշնիս իԶ, «Յայսմաւուր նահատակութի կթղիսին Աղթամարայ» 7) էջ 945—946, մարդաց ի=յուշնիս Գ, «(3) այսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Խոսրովու Գանձակեցւոյն» 8) էջ 958—959, հրոտից Գ=յուշնիս Ժ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկայեցն Մեղիսեթի և Կարապետի» 9) էջ 994—996, հրոտից իբ=յուշնիս իԸ, «Վկայաբանութի սրբոյն Գահարինեանցն»:

Թիւ 80 (=H. Марр, Список, № 36 ?). 1) էջ 543—545, մեհ. Թ=իւեար. ԺԵ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Յիմարայ» 2) էջ 562—564, մեհ. ԺԵ=իւեար. իԳ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Աւագու նոր վկային Քի Այ» 3) էջ 749—751, ահկի ԺԱ=ապրիլ ԺԸ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկային Խահակայ պարսից վրպտին» 4) էջ 766—768, ահկի ԺԵ=ապրիլ իԳ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկային Քի սրբոյն Թամարայ» 5) էջ 768—770, Թամարից յետոյ՝ Եղիսարեթի և Խառաբասայ 6) էջ 887—888, մարդաց ԺԳ=յուշնիս ԺԹ, «Վկայաբանութի Յովսէփայ նոր վկային» 7) էջ 892—894, մարդաց ԺԶ=յուշնիս իԲ, «Վկայաբանութի սրբոյն Թէոդորոսի արքեպիսկոպի» 8) էջ 895—896, մարդաց ԺԵ=յուշնիս իԳ, «Յայսմաւուր յիշտի է նահատակութի տն Ստեփանոսի արքեպիսկոպի Սեբաստացոյ» 9) էջ 900—902, մարդաց ի=յուշնիս իԶ, «Յայսմաւուր նահատակութի կթղիսին Աղթամարայ» 10) էջ 914—915, մարդաց ի=յուշնիս Գ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Խոսրովու Գանձակեցւոյն» 11) էջ 928—930, հրոտից Գ=յուշնիս Ժ, «Յայսմ

աւուր վկայաբանութի նոր վկայեցն Մեղիսեթի և Կարապետի» 12) էջ 964—965, հրոտից իբ=յուշնիս իԸ, «Վկայաբանութի սրբոյն Գահարինեանցն»:

Թիւ 81 (=H. Марр, Список, № 39). 1) էջ 143—145, մեհ. Թ=իւեար. ԺԵ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Յիմարայ» 2) էջ 163—165, մեհ. ԺԵ=իւեար. իԳ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Աւագու նոր վկային Քի» 3) էջ 434—436, մարդաց ԺԳ=յուշնիս ԺԹ, «Վկայաբանութի Յովսէփայ նոր վկային Քի» 4) էջ 440—442, մարդաց ԺԶ=յուշնիս իԲ, «Վկայաբանութի սրբոյն Թէոդորոսի արքեպիսկոպի» 5) էջ 443—445, մարդաց ԺԵ=յուշնիս իԳ, «(3) այսմաւուր յիշատակ նահատակութեան Ստեփանոսի արքեպիսկոպի Սեբաստացոյ» 6) էջ 448—450, մարդաց ի=յուշնիս իԶ, «Յայսմաւուր նահատակութի կթղիսին Աղթամարու» 7) էջ 462—463, մարդաց ի=յուշնիս Գ, «(3) այսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Խոսրովու Գանձակեցւոյն» 8) էջ 475—477, հրոտից Գ=յուշնիս Ժ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկայեցն Մեղիսեթի և Կարապետի» 9) էջ 513—515, հրոտից իբ=յուշնիս իԸ, «Վկայաբանութի սրբոյն Գահարինեանցն»:

Թիւ 82 (=H. Марр, Список, № 37). 1) էջ 520—522, մեհ. Թ=իւեար. ԺԵ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Յիմարայ» 2) էջ 537—540, մեհ. ԺԶ=իւեար. իԲ, «Յայսմաւուր յիշտի է և վկայաբանութի նոր վկային Քի մանկան միոյ Յոհանէս անուն իոշեցեալ» 3) էջ 541—543, մեհ. ԺԵ=իւեար. իԳ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Աւագու նոր վկային Քի Այ» 4) էջ 701—703, ապրիլ ԺԸ=ահկի ԺԱ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկային Խահակայ Պարսից վրպտին» 5) էջ 715—716, ահկի ԺԵ=ապրիլ իԳ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկային Քի սրբոյն Թամարայ» 6) էջ 716, Թամարից յետոյ՝ Եղիսարեթի և Խառաբասայ 7) էջ 810—811, մարդաց Գ=յուշնիս Ժ, «Ի Հայս յայսմաւուր վկայաբանութի նոր Թէոդորոսի քհյ վկայի սրբի Գահարինեա» 8) էջ 826—828, մարդաց ԺԳ=յուշնիս ԺԹ, «Վկայաբանութի սրբոյն Յովսէփայ նոր վկային» 9) էջ 832—834, մարդաց ԺԶ=յուշնիս իԲ, «Վկայաբանութի սրբոյն Թէոդորոսի արքեպիսկոպի» 10) էջ 835, մարդաց ԺԵ=յուշնիս իԳ, «Յայսմաւուր նահատակութի տեառն Ստեփանոսի Սեբաստացոյ արքեպիսկոպի» 11) էջ 839—840, մարդաց ի=յուշնիս իԶ, «Նահատակութի Զաքարիա կթղիսին» 12) էջ 852—853, մարդաց ի=յուշնիս Գ, «Յայսմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Խոսրովու Գանձակեցւոյն» 13) էջ 865—866, հրոտից Գ=յուշնիս իԸ,

«Յայտմաւուր վկայաբանութի նոր վկային Մեքքիոսի և Կրպոսի»
14) էջ 901—903, հրատեղ իմ—յուլիս իւր, «Վկայաբանութի սրբոց
Գաւհարինեանցն»:

Թիւ 83 (=H. Маррѣ, Списокъ, № 38). 1) էջ 707—709, մեհ.
Թ—իւտը. ժե, «Յայտմաւուր վկայաբանութի սրբոյն Յիմարայ».
2) էջ 731—734, մեհ. ժե—իւտը. ի՞, «Յայտմաւուր վկայաբա-
նութի սրբոյն Աւագու նոր վկային Քի Այ».
3) էջ 924—926, ահիլ ժԱ—սպրիլ ժԷ, «Յայտմաւուր վկայաբանութի նոր վկային
Իոանահայ», 4) էջ 1087—1088, մարգաց ժԳ—յուլիս ժԹ, «Վկա-
յաբանութի սրբոյն Յովսեփայ նոր վկային Քի, որ է Եւսաբ
ստայ ի սբ ուխտիս մեր ի սբ Յարութիւն».
5) էջ 1103—1105, մարգաց ժԶ—յուլիս իԲ, «Վկայաբանութի սրբոյն Թէոփորոսի
աբեղային».
6) էջ 1110—1113, մարգաց իմ—յուլիս իԶ, «Յայտ-
մաւուր յիշատակ նահատակութե ան Ստեփանոսի Աբրատիոյ
եպոսին».
7) էջ 1128—1130, մարգաց իկ—յուլիս Գ, «(Յ)այտմա-
ւուր վկայաբանութի սրբոյն Խոսրով Դանձակեցւոյն».
8) էջ 1190—1192, հրատեղ իԲ—յուլիս իԸ, «Վկայաբանութի սրբոց Գոհա-
րինացն»:

Թիւ 84 (=H. Маррѣ, Списокъ, № 40) ձեռագիր Յայտմաւուրն
ունի նոյն նոր վկաները, ինչ որ Թիւ 83 ձեռագիրը, միւսնոյն
ամսաթուերի տակ և դրեթէ տառացի նման վերնագրերով,
էջ 775—777, 801—805, 1002—1004, 1174—1176, 1181—1183,
1189—1191, 1207—1208 և 1273—1275:

11. Ձեռագրերի վերաբերեալ մեր աշխատութիւնները
մասին մնում է նաեւ յիշել, որ Սբ. Էջմիածնում, բացի
Մայր Աթոռի ձեռագրերից՝ նայել ենք Հր. Սաշիկ վարդապետ
Տաաեանի և Դէորդեան ձեմարանի ձեռագիր Յայտմաւուրները
(տե՛ս Յոլցակ—ձ, Ե, Բ, Զ): Մեր նայած 44 ձեռագիր Յայտմա-
ւուրներէից միմիայն ձն ունէր Գրիգոր Եպիսկոպոս Կարնեցու
վկայաբանութիւնը (տե՛ս էջ 121—128): Բացի այդ ձն և Բ-ը
պարունակում էին մի քանի հաղուագիւտ վկայաբանութիւն-
ներ, այն է՝ 1) Գրիգոր Բալուեցի, Սիմէոն և Կիրակոս (ձ), 2)
Պարոն Լոյս Կաֆացի (ձ), 3) Յովհաննէս մանուկ Խլաթեցի (Բ),
4) Յովհաննէս Եպիսկոպոս Տարօնոյ (Բ): ձ և Բ ձեռագրերի այս
վկայաբանութիւնները մանրամասն համեմատել ենք նոյն վկա-
յաբանութիւնները պարունակող սակաւաթիւ միւս ձեռագրերի
հետ: Իսկ այնպիսի դէպքերում, երբ այս կամ այն վկայաբա-
նութիւնը գտնուում էր Յայտմաւուրները մեծադոյն մասի մէջ՝
համեմատութեան համար դորձածել ենք միմիայն Սբ. Էջմիածնի

մատենագարանի ձեռագիր Յայտմաւուրները թուով 29-ը, այն է՝
ABCDEF GHIJ KLMNOPQRST UVWXYZabc ձեռագրերը:

12. Պատմաբանները և բանասէրները համար այս աշխա-
տութեան ամենակարեւոր մասը կազմում են այն վկայաբանու-
թիւնները, որոնք ղեռնա հրատարակուած չեն եղել: Այս հրա-
տարակութեան մէջ նոր նահատակներին վերաբերեալ վկայա-
բանական նիւթերից, որքան մեզ յայտնի է, մինչև այժմ ոչ մի
տեղ տպագրուած չեն եղել 26 արձակ վկայաբանութիւններ,
17 վկայաբանական տաղեր և 2 ապանագիր: Այդ 26 արձակ
վկայաբանութիւններն են. 1) Գրիգոր Բալուեցի, Սիմէոն և Կի-
րակոս, էջ 104—118, 2) Գրիգոր Եպիսկոպոս Կարնեցի, էջ 121—
128, 3) Հապաշ քահանայ, էջ 244, 4) Ստեփանոս վարդապետ
և Պետրոս քահանայ Խիղանցի և Ստեփանոս ուրացոյ ի Սորբ
դեղջէ, էջ 245—262, 5) Գրիգոր Խլաթեցի, էջ 264—274, 6) Յով-
հաննէս մանուկ Խլաթեցի, էջ 284—298, 7) Յովհաննէս Եպիս-
կոպոս Տարօնոյ, էջ 299—304, 8) Դաւիթ Խարբերդցի, էջ 306—
308, 9) Սիրուն Հիղնացի, էջ 309—312, 10) Մուրաթ Վանեցի,
էջ 320—321, 11) Միրաք Թաւրիդեցի, էջ 322—328, 12) Սաշա-
տուր Կոզբեցի, էջ 350—352, 13) Պուտախ Ամթեցի, էջ 360—
368, 14) Հռիփսիմէ Սիլիվրեցի (?), էջ 385, 15) Պարոն Լոյս Կա-
ֆացի, էջ 386—395, 16) Մարգարէ սարկաւազ և Շահման
Թուրքաբանցի, էջ 413—420, 17) Սարուխան Հիղնացի, էջ 437—
441, 18) Դարբիէլ Ղալաթեցի, էջ 484—487, 19) Բաղտասար
Թիւաթցի, էջ 490—499, 20) Յակոբ որդի Ղուլեկի, էջ 500—501,
21) Պողոս սարկաւազ Սղերդցի, էջ 525—527, 22) Սարգիս
սարկաւազ Կարնեցի, էջ 528—530, 23) Պալի Կարնեցի, էջ
603—604, 24) Նահապետ Մալացի, էջ 710—715, 25) Մար-
տիրոս Հիղնացի, էջ 714—719, 26) Սարգիս քահանայ Կարնեցի,
էջ 722—724: Առաջին անգամ լոյս են տեսնում հետեւեալ
վկայաբանական տաղերը. 1) Դանձ տեառն Ջաքարիայ կա-
թուղիկոսի Աղթամարայ, էջ 177—181, 2) Աստուածատուր
Կաֆացի, էջ 329—331, 3) Աւետիք կրօնաւոր, էջ 346—349,
4) Նահատակն Կոհնայ Աբրատիոյ, էջ 373—375, 5) Մանուկն
Խլաթըշայ, էջ 376—382, 6) Պարոն Լոյս Կաֆացի, էջ 386—395,
7) Տաղ Պարոն Լուս նահատակին տապեալ ի Վրդանէս վար-
դապետէ, էջ 401—408, 8) Տաղ ի վերայ Պարոն Լոյս նահատա-
կին Կաֆայեցւոյ ի Քուսայ գրոց աշակերտէ սպեալ խիտ տղ-
նիւ և պետանի, էջ 409—412, 9) Դաւիթ Սեբաստացի, էջ 504—
517, 10) Կատար Կառանա էջ 518—519, 11) Սանում վկայութիւն,

ՀԱՄԱՌՕՏ ՅԱՆԿ ԶԵՌԱԳՐԱՅ

Հմռ.	Համար	Թուական	Բովանդակութ.
A=Գ.	210	անյայտ	Յայտնաւորք
B=»	211	ՌձԾԳ=1704	»
C=»	571	ՌձԿԲ=1713	»
D=»	572	ՌԸ=1559	»
E=»	856	1424—1778	»
F=»	857	1664 Թ-ից առաջ	»
G=Էջ.	1487 (Կ. 1449)	1656 Թ-ից յետոյ	»
H=»	1488 (» 1450)	Ռձ=1651	»
I=»	1489 (» 1451)	ՌԶԲ=1633	»
J=»	1490 (» 1452)	1418 Թ-ից յետոյ	»
K=»	1491 (» 1453)	1695—1707	»
L=»	1492 (» 1454)	ՌձՀԳ-Ռ=1725-30	»
M=»	1493 (» 1455)	ՌձԽԳ=1695	»
N=»	1494 (» 1456)	ՌԼԸ=1589	»
O=»	1495 (» 1457)	1418—1708	»
P=»	1496 (» 1458)	1438—1717	»
Q=»	1497 (» 1459)	1417—1702	»
R=»	1498 (» 1460)	ՌձԼԳ=1685	»
S=»	1499 (» 1461)	1418—1640	»
T=»	1500 (» 1462)	ՋԻ=1471	»
U=»	1501 (» 1463)	ՌձԼԸ=1689	»
V=»	1502 (» 1464)	ՌձՄԵ=1706	»
W=»	1503 (» 1465)	1418—1702	»
X=»	1504 (» 1466)	1793 Թ-ից առաջ	»

Հմն.	Համար	Թուական	Բովանդակութ.
Y'= » 1506 (» 1468)	1681	Թ-ից առաջ	Յայսմաւուրք
Y''= » 1505 (» 1467)	»	»	»
Z= » 1507 (» 1469)	ՌՃԼ=1681	»	»
a= » 1508 (» 1470)	անյայտ	»	»
b= » 1509 (» 1471)	1708	Թ-ից առաջ	»
c=Էջմ. առանց թուի	1418	Թ-ից յետոյ	»
d=Խաչիկ վրդ. (հին)	1567	Թ-ից յետոյ	»
e=Խաչիկ վրդ. (նոր)	1665	Թ-ից առաջ	»
f=Ճեմարան (մեծ)	անյայտ	»	»
g=Ճեմարան (փոքր)	1500	Թ-ից յետոյ	»
h=Սիսական			
i=Վարին	?	?	?
j=Էջմ. 1173	1662	Թ-ից յետոյ	Լուծմ. գրոցն Յոր.
k= » 13 (Կ. 13)	1614		Աղօթագիրք
l=ԳԼ. 281	անյայտ		Տաղարան
m= » 283	»		»
n=Էջմ. 939 (Կ. 919)	ՈԼԵ.ՈԼԶ=1186.87		Ճառընտիր
o=ԳԼ. 602	անյայտ		Ոտանաւոր տետր
p=Էջմ. 1769 (Կ. 1727)	»		Պամ. Յկբյ. Տռն.~եղ.
q= » 913 (» 893)	ՌՃՀ=1721		Ճառընտիր
r= » 914 (» 894)	ՌՃ=1651		Ճառընտիր
s= ԳԼ. 951	1812	Թ-ից յետոյ	Ոտանաւոր տետր
t=Էջմ. 1522 (Կ. 1484)	ՌՃԼԱ=1682		Ն. Շ. Յիսուս Որդի
u= » 1640 (» 1599)	ՌՄԻԷ=1778		Ոտանաւոր գիրք
v= » 1644 (» 1603)	անյայտ		Տաղարան
w= » 1638 (» 1598)	ՌԽԳ=1634		Ոսկեփորիկ
x= » 1998 (» 1954)	ՌՂԶ=1647		Տաղարան
y=Սիւլցիայ 256	ՌՃԼ=1681		Յայսմաւուրք
z= » 376	անյայտ		»
α=Վենն. մատ. 139	մատ. ԺԷ դար		Գանձարան
β= » 156	ՌՄԷ=1758		Տաղարան

Հմն.	Համար	Թուական	Բովանդակութ.
γ= » 160	1796—1827		Տաղարան
δ= » 304	ՌՃԻԷ=1678		Սղմարն. Յկբյ. Թոխ.
ε= » 344	ԺԶ.ԺԷ դար		Տաղարան
ζ= » 412	ՌՄԺԴ=1765		Երգարան
η= » 442	անյայտ		Ձեռագ. Հատակոտ.
θ= » 514	1792		Տաղարան
ι= » 10	ԺԶ դար		Յայսմաւուրք
ԳԼ. 434	ՋԻԹ=1480		Ժողովածու
Էջմ. 864 (Կ. 848)			Գր. Տաթ. Գրք. Հրցմ.
» 1047 (» 1029)	1688-ից յետոյ		Մաշտոց
» 1710 (» 1668)	ՌՃԽԵ=1696		Աշխատ. Վրդն. վ.

A.

==Գևորգ. 210 Յայտմաւուրք. հնագոյնն է մեր գործածած ձեռագրերի մէջ. մագաղաթեայ, բոլորդիր. առաջ անկազմ էր և քայքայեալ, ինչպէս երևում է սկզբում գրուած թղթից. այժմ կազմուած է նոր կազմով. սկզբից և վերջից քիչ թերի է. յիշատակարան չունի. դրիչն է Նրեմիայ, բայց գրութեան տեղն անյայտ է: Պարունակում է միայն Խոսրով Գանձակեցու և Յովսէփ Դուռեցու վկայարանութիւնները, նահատակուած առաջինը 1167, երկրորդը 1170 թուին:

B.

==Գեորգ. 211 Յայտմաւուրքը մաքուր և ամբողջական ձեւագիր, պակասներ չունի. դրուածքիւնը աւարտել է ՌՃԾԳ=1704 թուին. նիւթը թուղթ. գիր՝ բոլորգիր. ունի ընդարձակ յիշատակաւան՝ էջ 486 ք—488 ա. գրիչն է Գէորգը, դրուած է Եւդոկիա քաղաքում: Պարունաւորում է ընդ ամենայն քսան վկայաբանութիւն. Աւագ Սարգստցի, Գոհարինէ Սեքաստացի, Դաւիթ Խարբերդցի, Եղիսարեւթ Խաւարաստայ, Զաքարիա Աղթամարցի, Թամար Մոկացի, Թէոդորոս Սեբաստացի, Խաչատուր Կողբեցի, Խոսրով Գանձակեցի, Մելքիսեթ և Կարապետ Վանեցի, Միրաք Թաւրիզեցի, Մուրատ Վանեցի, Յիմար Վանեցի, Յովնանէս Մանուկ Խօլու, Յովնանէս Բաղիչեցի, Յովսէփ Դունեցի, Պոռտալի Ամթեցի, Սահակ Թաւրիթեցի, Ստեփաննոս Սեբաստացի և Վարդան Բաղիչեցի:

C.

—Գևոր. 571 Յայտմաւորք. մաքուր և ամբողջական ձեւագիր, ՌՃԿԲ=1713 թուին դրուած Աղէքսանդր կաթողիկոսի հրամանով՝ Ասպահան քաղաքում, Աստուածատուր քահանայի ձեռքով. նիւթը թուղթ, մաքուր բոլորգիր գրութեամբ. ունի շատ ընդարձակ յիշատակարան՝ էջ 1267—1271: Ունի ընդ ամենայն տառնիւթը վկայաբանութիւն, այն է թիւ 1, 2, 3, 4, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 35, 37, 39, 47, 48 և 49 վկայաբանութիւնները:

D.

— Գևորգ. 572 Յայտմաւորքք. հնացած, մաշուած, տեղ տեղ պակասաւոր և անկազմ ձեռագիր. գրուած է Կարապետ եպիսկոպոսի համար՝ Զրարեւրդում, Աթանէս գրչից. նիւթն է թուղթ՝ բոլորգիր գրութեամբ. յիշատակարանն է էջ 602 ա՛՛—602 բ՛՛. թուական ՌԸ=1559. պարունակում է ընդ ամէնը 12 յկայաբանութիւն, որք են թիւ 1—4, 21, 23—25, 27, 28, 30 և 31:

E

— Գևորգ. 856 Յայտմաւուրքը քայքայուած, պատահաբար չի ճանցած է. նիւթն է թուղթ, բոլորգիր գրութեամբ. գրիչը Աւետիս. աշտմանն յիճակին մէջ չկայ յիշատակարան, որ կարող է պատահուած մասերի մէջ լինել, ուստի կորած. հետեաբար անծանօթ է գրութեան տեղն ու թուականը. միայն էջ 28 յիշուում է 1778 թիւը, որից իմացուում է թէ ձեռագրի գրութիւնը այս թուականից առաջ է: Սոյն մացուում է թէ ձեռագրի գրութիւնը այս թուականից առաջ է: Սոյն Յայտմաւուրքը պարունակում է 11 նոր վկայարանութիւն, սորա են թիւ 1, 3, 4, 21, 23—25, 27, 30, 31, 37 առանց հաշուելու կորած վկայարանութիւնները:

F

—Գեորգ. 857 Յայսմաւուրք. նախորդի նման քայքայուած, պատառոտուած և մասամբ փճացած. ունի շատ պակասներ. նիւթն է թուղթ, բոլորգիր դրութեամբ. յիշատակարանը կարող էր կորած մասերի մէջ լինել. յայտնի չէ գրիչը, տեղն ու թուականը. միայն էջ 223 յիշուած է ՌՃԺԳ—1664 թուականը, ուստի Յայսմաւուրքի գրութեան թուականն էլ այս թուից առաջ պիտի լինի: Յայսմաւորքիս մէջ պահուում են միայն հինգ նոր վկայ. սոքա են Թէոդորոս Սեբաստացի, Յովսէփ Դուռնեցի, Ստեփաննոս Սեբաստացի, Աւագ Սալմաստցի և Սահակ Դաւրիժեցի. մնացեալները գտնուում են կորած մասերի մէջ:

G

—1487 (Կարինեան հին համարով 1449), Յայտմուռք, շառ-
մաքուր և շատ գեղեցիկ ու կանոնաւոր գրութեամբ, դրուած մագա-
ղաթի վրայ, բոլորգիր գրով. ունի ընդարձակ յիշատակարան, բայց
մի ոմն ձեռագրի վերջի թերթը պատռած լինելով, տեղն ու թուա-

կանը մնում են անյայտ. յայտնի է միայն զեղեցիկ ձեռագրիս գրիչը՝ Գրիգոր և ստացողը՝ Ոսկան։ Յայտմաւուրքս պարունակում է քսան վկայաբանութիւն, որք են թիւ 1—4, 21, 23—25, 27—31, 35, 52, 72, 79—82. սոցանից վերջինը՝ թիւ 82՝ Աւետիս Ոստանցի՝ 1656 թուին է նահատակուած. ուստի մեր ձեռագիրն էլ 1656 թուականից յետոյ է։

H.

—1488 (Կարինեան հին համարով 1450), Յայտմաւուրք, մաքուր և զեղեցիկ գրութեամբ. ձեռագիրս գրուած է Յովհաննէս և Մարտիրոս քահանաների ձեռամբ Կոստանդնուպօլսոյում՝ ընտիր մագաղաթի վերայ, մաքուր բոլորգիրով, յետոյ պատկերներով զարգարուած և իբր նուէր ուղարկուած է Ս. Էջմիածին. վերջն ունի ընդարձակ յիշատակարան. գրութեան թուականն է ՌՃ—1651: Պարունակում է ընդ ամէնը 15 նոր վկայ, այն է 1—4, 21, 23, 24, 27—31, 35, 52, 79:

I.

—1489 (Կարինեան հին համարով 1451), Յայտմաւուրք, բաւական մաքուր գրութեամբ, անթերի. գրուած է Նոր-Ջուղայում, Գասպար քահանայի ձեռքով. նիւթն է թուղթ. գիրը՝ բոլորգիր. գրութեան թուականն է ՌՁԲ—1633: Ձեռագիրս պարունակում է ընդ ամենայն տասնևմէկ նոր վկայ. այն է թիւ 1—4, 21, 23—25, 27, 28 և 30:

J.

—1490 (Կարինեան հին համարով 1452), Յայտմաւուրք, բաւականին մաքուր գրութեամբ և հանգամանքով. նիւթը թուղթ. գիրը բոլորգիր. գրիչն է Մարտիրոս դպիր. գրութեան տեղը, ինչպէս և թուականը անյայտ է. չունի յիշատակարան: Պարունակում է ութը նոր վկայ. սոքա են թիւ 1—4, 21, 23, 30 և 31. վերջինը՝ Յիմար Վանեցի՝ նահատակուել է 1418 թուականին. ձեռագրի գրութիւնն էլ 1418 թուականից յետոյ է։

K.

—1491 (Կարինեան հին համարով 1453), Յայտմաւուրք, մաքուր և կանոնաւոր գրութեամբ. գրուած է Նահապետ կաթողիկոսի համար. նիւթն է թուղթ. գիրը բոլորգիր. սկզբից և վերջից թերի.

յիշատակարանը կորսուած է. ուստի անյայտ է մնում գրիչը, ինչպէս և գրութեան տեղն ու թուականը: Յայտմաւուրքս պարունակում է 21 նոր վկայ. 1—4, 21, 23—25, 27—31, 35, 52, 78—82, 97. վերջինը՝ այն է թիւ 97՝ Նիկողայոս այվազ Պրուսացի՝ նահատակուած է 1694 թուին. միանգամայն էջ 237 ա և էջ 322 ա՝ յիշուած լինելով ՌՃԽԳ—1695 թուականը, և Նահապետ կաթողիկոսն էլ դահակալած լինելով 1691—1707 թուին, ուստի ձեռագրիս գրութեան թուականն էլ դէպի 1700 պիտի լինի։

L.

—1492 (Կարինեան հին համարով 1454), Յայտմաւուրք, զեղեցիկ և մաքուր գրութեամբ. ձեռագիրս գրել են տուել Աստուածատուր կաթողիկոս (1715—1726) և Կարապետ կաթողիկոս Զէյթունցի (1726—1730). գրութեան թուականն է ՌՃՀԳ—ՌՃՀԹ—1725—1730. տեղը՝ Էջմիածին. նիւթ՝ թուղթ. գիր՝ բոլորգիր. գրիչը չէ յիշուած համեմատութեան համար. յիշատակարան ունի ի վերջն: Յայտմաւուրքս պարունակում է 17 նոր վկայ. այն է 1—4, 21, 23—25, 27—31, 35, 52, 80 և 97:

M.

—1493 (Կարինեան հին համարով 1455), Յայտմաւուրք, զեղեցիկ և մաքուր գրութեամբ, գրուած Նահապետ կաթողիկոսի համար՝ Էջմիածնում՝ անյայտ գրչից. նիւթն է թուղթ. գիրը բոլորգիր. թուականն ՌՃԽԳ—1695. ունի ի վերջն երկար յիշատակարան: Պարունակում է ընդ ամենայն քսանևմէկ նոր վկայ, որք են թիւ 1—4, 21, 23—25, 27—31, 35, 39, 52, 72, 78, 81, 95 և 96:

N.

—1494 (Կարինեան հին համարով 1456), Յայտմաւուրք, պակաս ձլամ պատուած մասեր չունի, բայց սխալաշատ մի ձեռագիր է, գրուած Պօղոս քահանայի ձեռքով, «յերկիրն Լնկելին, ի գիւղն Մանճըլըխ». նիւթն է թուղթ, գիր բոլորգիր. թուականն ՌԼԸ—1589. յիշատակարան ունի ի վերջն: Յայտմաւուրքս պարունակում է տասը նոր վկայաբանութիւն, որոնք են 1—4, 21, 23, 25, 28, 30, 31. վերջինը՝ Յիմար Վանեցի՝ նահատակուած է 1418 թուականին։

ՌՃԾԵ=1706 սեպտ. 7, չաբաթ օրը (տես էջ 324 բ). ունի յիշատակարան: Պարունակում է տասնեմեկ նոր վկայ, որք են 1—4, 21, 23, 25, 27, 28, 30 և 31, վերջինը 1418 թուականից:

W.

=1503 (Կարինեան հին ցուցակով 1465), Յայամաուրք, հին, եղծուած և պակասաւոր մի ձեռագիր. գրութիւնը սխալաշատ է. նիւթն է թուղթ բամբակեայ. գիրը բոլորգիր. կորած մասերի մէջ է գտնուում յիշատակարանը. անյայտ են գրիչը և թուականը. գրութեան տեղն է Մոխրաթաղ (տես իւրաքանչիւր սրբի վերջը): էջ 188 լուսանցքի վրայ, ինչպէս և 266 բ, 346 ա, 413 բ՝ նշանակուած է ՌՃԾԱ=1702, որից երևում է թէ ձեռագիրը աւելի հին է: Պարունակում է 12 նոր վկայ, որոնք են 1—4, 21, 23—25, 27, 28, 30 և 31, վերջինը 1418 թուականից:

X.

=1504 (Կարինեան հին համարով 1466), Յայամաուրք, շատ պակասներով, հինգած ու բաւականին անմաքուր գրութեամբ մի ձեռագիր է. նիւթն է թուղթ. գիրը բոլորգիր. գրիչ Ստեփաննոս. չունի ոչ յիշատակարան և ոչինչ. ուստի անյայտ են մնում գրութեան տեղն ու թուականը. ձեռագիրն երկրորդ անգամ կազմուել է ՌՄԽԲ=1793 թուականին: Այս ձեռագրից չենք կարողացել օգտուել ոչ մի նոր վկայի համար: Յայամաուրքների տուած 37 նոր վկաներից եօթը արդէն չունի. իսկ մնացեալների գտնուելու տեղը թերթ է պակասում:

Y.

Այս ձեռագիրը այժմ բաղկացած է առանձին առանձին կազմուած երկու անջատ հատորներից. առաջին հատորը որ կրում է 1505 համարը (Կարինեան հին ցուցակով 1467)՝ իսկապէս գրքի երկրորդ մասն է՝ իսկ երկրորդ հատորը որ կրում է 1506 համարը (Կարինեան հին ցուցակով 1468)՝ իսկապէս գրքի առաջին մասն է. երկուսն էլ քիչ պակասներով, բաւական մաքուր գրուած, միջակ հանգամանքով ձեռագրեր են. նիւթն է թուղթ. գիրը՝ բոլորգիր. յիշատակարանը գտնուում է կորած մասերի մէջ. ուստի և անյայտ են գրիչը, տեղը և թուականը. բայց երկրորդ հատորի կամ որ նոյն է առաջին մասի

սկիզբը յիշուած ՌՃԼ=1681 թուից երևում է թէ ձեռագրի գրութեան թուականը սրանից աւելի հին է: Երկու գրքերը միասին պարունակում են տասներհինգ նոր վկայ. որք են 1—4, 21, 23—25, 27—31, 35 և 52. սոցանից վերջինը միայն՝ որ կրում է 1494 թուականը՝ գտնուում է երկրորդ հատորի (=1506) մէջ. իսկ մնացեալ բոլորը առաջին հատորից (=1505) են:

Z.

=1507 (Կարինեան հին համարով 1469), Յայամաուրք, անթերի և անպակաս, բայց սխալաշատ, անճշակ, տգէտ և անպիտան ձեռագիր. նիւթն է թուղթ. գիրը բոլորգիր. գրիչ ոմն Պետրոս. գրութեան տեղը Աշտարակ ? թուականը ՌՃԼ=1681. յիշատակարան եղել է վերջումը, բայց յետոյ հանուելով գրուել է 254 էջը: Պարունակում է 12 նոր վկայ, որոնք են 1—4, 21, 23—25, 27, 28, 31 և 35. վերջինը 1421 թուից:

a.

=1508 (Կարինեան հին համարով 1470), Յայամաուրք, մաքուր պահուած մի ձեռագիր է՝ բոլորգիր գրութեամբ. նիւթն է թուղթ. գրիչ Թադէոս. չունի յիշատակարան. ուստի տեղ և թուական անյայտ են. միայն էջ 157 ա և 162 ա՝ կան մի մի լուսանցագրութիւն, բայց բոլորովին նոր ժամանակի: Յայամաուրքիս ոճը տարբեր է բոլոր միւս Յայամաուրքներից. և պարունակում է միմիայն երկու նոր վկայ. այն է Դոհարինէ Սեբաստացի († 1155) և Յովսէփ Դունեցի († 1170):

b.

=1509 (Կարինեան հին համարով 1471), Յայամաուրք. բաւական անմաքուր գրութեամբ, բազմաթիւ սխալներով և միջակ հանգամանքով մի ձեռագիր է. նիւթն է թուղթ. գիրը բոլորգիր. յիշատակարանը կորած է. ուստի և անյայտ են գրիչ, տեղ ու թուական. միայն առաջին էջում կայ երկրորդ ստացոյցի յիշատակարանը ՌՃԾԵ=1708 թուից: Պարունակում է տասներմեկ նոր վկայ, որոնք են 1—4, 21, 23—25, 27, 28 և 30. վերջինը 1417 թուականից:

c.

Յայտմաւորը լաւ և մաքուր գրութեամբ, բնութիւն և հարադաս ընթերցողներով. նիւթ թուղթ, բոլորգիր գրութեամբ: Ձեռագիրը մեր ձեռքն անցաւ 1900 թուականին, երբ բոլորովին անխնամ գրութեան մէջ, փոշոտ, քայքայած, պատառատուն և խոնաւ ու մղլած մի տեղ մնում էր՝ Եջմիածնայ ձեռագրատան մի մութ անկիւնը՝ առանց թուահամարի: Մինչև 1902 թուականը դեռ համար չէր ստացած ձեռագիրը, թերթերից մի մասը եւս էր կորել, քայքայման գործն աւելի էր առաջացել և մնացել էր միայն Հոկտ. 28—Օգոստ. 10. տարակոյս չկայ՝ թէ մնացեալն էլ մօտիկ ապագայի գործ է: Ո՛չ մի տեղեկութիւն չունինք ձեռագրի գրչի, տեղի և թուականի մասին: Պարունակում է 12 նոր վկայ, որոնք են 1—4, 21, 23—25, 27, 28, 30 և 31. վերջինը 1418 թուականից:

d.

Յայտմաւորը՝ Խաչիկ վարդապետ Գադեանի ժողովածուից. նիւթ թուղթ. գրութիւն մաքուր և դեղեցիկ. ձեռագրիս գրութիւնը թէև անաղարտ է մնացած, բայց կազմը բոլորովին քայքայուած է, այնպէս որ մէն մի թերթը անջատ մնում է. սկզբից և վերջից կան ուղկաններ, որոնց մէջ է նաև յիշատակարանը. ուստի անյայտ է մնում գրիչը, ինչպէս և գրութեան տեղն ու թուականը: Թանկադին է ձեռագրիս իւր յարունակած երեք նոր վկաների համար՝ որոնք ուրիշ ձեռագրերի մէջ չեն գտնուում. դրքա են Գրիգոր Բալուեցի, Գրիգորիս Կարնեցի և Լոյս Պարոն. վերջինը՝ որ նահատակուած է 1567 թուին, տալիս է ձեռագրիս գրութեան մօտաւոր թուականը՝ այն է 1567-ից յետոյ: Ձեռագրիս պարունակած միւս նոր վկաների ամբողջական համեմատութիւնը չենք արած:

e.

Յայտմաւորը. Խաչիկ վարդապետ Գադեանի ժողովածուից. նիւթ թուղթ. գիր բոլորգիր. թուականը յայտնի չէ, բայց 1665-ից առաջ է (հմտ. ապրիլ 4-ի էջը). ձեռագրիս չունէր այնպիսի նոր վկաներ՝ որոնք հազուագիւտ լինէին ուրիշ ձեռագրերի համար. ուստի և մենք էլ չենք արել նոցա մանրամասն համեմատութիւնը, այլ բաւականացել ենք միայն յիշելով:

Ամենևին չենք գործածել Խաչիկ վարդապետ Գադեանի մի ուրիշ երրորդ Յայտմաւորին էլ, որ ոչ մի հաղուագիւտ նոր վկայ չի պարունակում:

f.

Յայտմաւորը, պարունակում է Եջմիածնի Գէորգեան ձեմարանին. նիւթ թուղթ, մաքուր բոլորգիր գրութեամբ. քայքայուած և ինչ ինչ մասերը կորած են, որոնց մէջ է գտնուում նաև յիշատակարանը. հետեւաբար գրիչը, տեղը և ժամանակը անյայտ են: Այս ձեռագրից համեմատութեան ենք առած Յովհաննէս Խալիսկոպոս Տարօնոյ († 1463) և Խաչատուր Կողբեցի († 1517), որոնք հաղուագիւտ վկայարանութիւններ են և չկան մեր նախորդ Յայտմաւորներին ամենամեծ մասի մէջ. միւս վկանները առանձին տարբերութիւն չունէին, ուստի և չենք համեմատած:

g.

Յայտմաւորը, պարունակում է Եջմիածնի Գէորգեան ձեմարանին. նիւթ թուղթ. գիրը՝ բոլորգիր. պակասաւոր, շատ պատառատուն և քայքայուած մի ձեռագիր է. 1902 թուին մնում էին Մարտ 5—Նոյ. 22 եղած վկայարանութիւնները. յիշատակարանը կորած մասերի մէջ լինելով՝ յայտնի չէ ոչ գրիչը, ոչ տեղը և ոչ թուականը, բայց Արաց 20 և Յունիս 27 յիշուում է «վերադարձումն Յովհաննու Ոսկերեանին յաթոռն ի Ասամպօլ քաղաք», ուր Ստամպօլ ձեռ ցոյց է տալիս թէ ձեռագրիս գրութիւնը 1500-ից յետոյ է: Ամբողջ ձեռագրի մէջ կայ միմիայն երկու նոր վկայ. այն է Աւագ Սալմաստցի (մեհեկի ԺԸ—Էփեմով. 23) և Յիմար Վանեցի (մեհեկի Թ—Էփեմով. 15), որոնք առ հասարակ մեր բնագրերին համաձայն լինելով, չենք առած համեմատութեան:

h.

Այս տառով նշանակեցինք Ալիշանի Սիսականը, յատկապէս սորա մէջ հրատարակուած երկու նոր վկայարանութիւնների պատճառով. առաջինը՝ թիւ 47, Ստեփաննոս արքեպիսկոպոս Տաթևու՝ մեղ ծանօթ էր միայն Օ ձեռագրից, ուստի ամբողջապէս համեմատութեան առիւնք:

է թուղթ. գիր՝ նօտագիր, չունի յիշատակարան, ուստի և գրիչ, տեղ և թուական անյայտ են: Ձեռագիրս պարունակում է հետեւեալ նոր վկաները. 1. պատմութիւն Սրբուհայն Յիմարայ, որ առհասարակ մեր Օ ձեռագրին հետ զուգընթաց է գնում. էջ 44 բ—48 բ: 2. վարդան Բաղրիչեցի, էջ 48 բ—52 ա. գնում է առհասարակ Շ-ի, երբեմն էլ Շ ձեռագրի հետ: 3. Թամար Մոկացի, էջ 57 բ—62 բ: 4. Նղիսաբէթ Խաւարաստայ, էջ 62 բ—64 ա: 5. Խաչատուր Տիգրանակերտցի, էջ 64 ա—69 բ: Այս ձեռագիրը մեր ձեռքն անցաւ երբ նոր վկայքի կէսից աւելին արդէն տալուած էր. ուստի անկարելի եղաւ առաջին չորս վկայարանութիւնները մանրամասն համեմատութեան առնելու Խոյ հինգերորդ վկայարանութեան մասին ահա էջ 466:

Գ.

==913 (Կարինեան հին համարով 893), ձառքնտիր ժողովածու մեծագիր բոլորգիր, գրեալ ի թղթի ի հայրապետութեան Տ. Աստուածատուր կաթողիկոսի, ի գաւառն Խորձիւնի, որ Կեղի ասի, ի դուռն սուրբ Յակոբայ և Աստուածամօրն. թուական ՌՃՀ=1721. գրիչ Մելքոն երէց. ունի ի վերջն ընդարձակ յիշատակարան: Այս ձեռագրից ենք հանել հաղագիրս մի վկայարանութիւն, այն է թիւ 13՝ Գրեգոր Բալուցի, որի երկրորդ օրինակը գտնուում է ձ ձեռագրի մէջ:

Դ.

==914 (Կարինեան հին ցուցակով 894), ձառքնտիր, մեծագիր. նիւթ թուղթ. գիրը նօտր. հանգամանք բաւական մաքուր. գրիչ Մաղաքիա. տեղ Նդեսիա, ի դրան բարձրահայեաց սուրբ-Աստուածածնի. թուական ՌՃ=1651. յիշատակարան ունի ի վերջն: Այս ձեռագիրը պարունակում է չորս նոր վկայ, որք են. թիւ 39 Գրեգոր Խլաթեցի, թիւ 42 Յովհաննէս մանուկ Խլաթեցի, թիւ 43 Յովհաննէս եպիսկոպոս Տարօնոյ և թիւ 49 Միրաք Թաւրիզեցի, որոնք բոլորն էլ սակաւագիրս վկայարանութիւններ են և գտնուում են ընդ ամէնը միայն երեք (առաջինը չորս) ձեռագրերի մէջ:

Տ.

==Գեոր. 951, Ոստանաւոր մի փոքրիկ տետրակ է. գիրը նօտր. նիւթ թուղթ. յիշատակարան չունի, ուստի գրիչ, տեղ և թուական անծանօթ: Պարունակում է միայն թիւ 111, Գասպար, Մարիամ և

Վառվառէ Կարնեցի նահատակների ընդարձակ տաղաչափեալ վկայարանութիւնը. Տետրակիս կողը և վերնագիրը ամբողջովին մէջ բերած ենք արդէն, էջ 673—674: Տետրակիս գրութեան թուականը շատ նոր պիտի լինի:

Ե.

==1522 (Կարինեան հին համարով 1484), Յիսուս Որդի Ս. Ներսէսի Շնորհաւոյ. նիւթ թուղթ. գիր բոլորգիր. գրիչ Միքայէլ որդի Բարդամ գրչի. թուական ՌՃԼԱ=1682. յիշատակարան ոտանաւոր՝ էջ 217 բ: Այս ձեռագրիս վերջը գրուած է Գաւիթ Սերաստացի և Գասպար Կոռնան նոր նահատակների (թիւ 91, 92) ընդարձակ վկայարանական տաղը, որի հեղինակն է նոյն ինքն Միքայէլ որդի Բարդամ գրչի. սրանից հետեւում է թէ յիշեալ վկայարանական տաղի ձեռագիրը ոչ թէ արտագրութիւն է, այլ բուն իսկ հեղինակի ինքնագիր գրութիւնը, որը նահատակութեան թուականից (1677) միայն հինգ տարի յետոյ է անցած ձեռագրիս մէջ:

Ա.

==1640 (Կարինեան հին համարով 1599), Ոստանաւոր գիրք. նիւթ թուղթ. գիրը նօտր. գրիչ Նիկողայոս դպիր. տեղ Կոստանդնուպոլիս. թուական ՌՄԻԷ=1778. ունի յիշատակարան: Պարունակում է երեք նոր վկայ. սորա են թիւ 50 Աստուածատուր Կաթացի, թիւ 55 Աւետիք կրօնաւոր և թիւ 57 Աստուածատուր Խթայեցի. բոլորն էլ վկայարանական տաղեր:

Վ.

==1644 (Կարինեան հին համարով 1603), Ժողովածու տաղերի, ողբերի և դանձերի. վերջումն ունի Յովսէփի և Բարսեղամի պատմութիւնը. գրուած է այլևայլ գրիչներից. ուստի գրութիւնը խառն՝ նօտր և բոլորգիր. չկայ յիշատակարան. թուական կըն անծանօթ է: Ձեռագիրս պարունակում է միայն մի նոր վկայի, այն է թիւ 64 Կոնճայ Սերաստիոյ նահատակի վկայարանական տաղը. նահատակիս վկայութիւնը եղաւ 1536-ին. ուստի ձեռագրի գրութիւնն էլ այս թուականից յետոյ է:

==1638 (կարինեան հին համարով 1598), Ոսկեփորիկ, նիւթն է թուղթ. գիրը բոլորգիր. գրիչ Սահակ երէց, տեղ Երզնկայ. թուական ՌԽԳ==1634. հանդամանք բաւական մաքուր. ունի յիշատակարան: Զեռագիրս ունի միայն Լոյս Պարոնի († 1567) արձակ վկայարանութիւնը, որը մեզ չափ օգուտ ընծայեց այն պատճառով որ այդ վկայարանութիւնը յայտնի էր միայն ձ ձեռագրից: Վկայարանութիւնս Կ-ի մէջ սկսում է այսպէս. «Մարերի ը, մայիսի Ժե: Այսմաւուր վկայարանութի. պրն. Լոյս նոր նահատակին: Աւրհնեալ է ամենասր. երբորդութի. հայր և որդի և ամ. սր. հոգին»: Վերջանում է այսպէս. «Տրած. ողորմեայ ըստացողի գրոցս Կուրիաշային. Փրոշխաթունին. խոճայ Մինասին. որդոյն Տատուրին. որ է ահլ յաւիտեանս ամէն»: Այս վերջագրից և վերջաւորութիւնից պարզ երևում է թէ Ոսկեփորիկի յիշեալ վկայարանութիւնը պարզ արտագրութիւն է մի Յայսմաւուրքից՝ որի ստացողն է Կուրիաշա: Սահակ երէց Կուրիաշայի յիշատակութիւնը միասին է արտագրել Յայսմաւուրքից:

X.

==1998 (կարինեան հին համարով 1954, Տաղարան, սկզբից թերի. նիւթ թուղթ. գիրը նօսար. գրիչ գպիր Մարգար. տեղ Զուղայ. թուական ՌՂԶ==1647. ունի յիշատակարան: Զեռագիրս ունի միայն մի վկայի, այն է թիւ 65 Խըտըրշայ մանուկի վկայարանական տաղը, որ յայտնի է նաև m ձեռագրից:

Y.

==Ներկայացնում է Ախլցխայի Ամենափրկիչ եկեղեցւոյ թիւ 256 ձեռագիր Յայսմաւուրքը, որը 1901-ի տմաւը քննեց պր. Յ. Մանանդեան, ձեռագրիս գրիչն է Դաւիթ երէց. տեղը «Սրգբում, ի դուռն միարան սր. ածածնի»: թուական ՌՃԼ==1681, ի յամսեանն յունիսի Ժ: Զեռագիրս պարունակում է նաև մի հաղուագիւտ վկայարանութիւն թիւ 42, Յովհաննէս մանուկ Խօլու նոր վկայի պատմութիւնը: Այս ձեռագրից ինչպէս և յաջորդից նշանակուած և արտագրուած են միայն հաղուագիւտ կամ բոլորովին անծանօթ վկայարանութիւններ:

Z.

Ներկայացնում է Ախլցխայի Ամենափրկիչ եկեղեցւոյ թիւ 376 ձեռագիր Յայսմաւուրքը, որը նոյնպէս 1901-ի տմաւը քննեց պր. Յ. Մա-

նանդեան. ձեռագրիս գրիչը են անյայտ են. պարունակում է ի թիւս այլոց երկու նոր վկայ՝ թիւ 85 Բաղասար Եւդակիացի (հաղուա-գիւտ) և Յակոբ որդի Ղուկեկի, միմիայն այս ձեռագրից ծանօթ:

A.

==Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան 139 թիւ ձեռագիր Դանձարանն է. ըստ Տաշեան Յուլցակի, էջ 434—437, նիւթ թուղթ հաստ և ողորկեալ՝ դեղնագոյն. գիր՝ բոլորգիր մեծ և հաստ. հանդամանք՝ վատ, շատ թերի և անկարգ. յիշատակարան այժմ կորած, ուստի մանք՝ վատ, շատ թերի և անկարգ. թուական մօտաւորապէս ԺԵ. դար: և գրիչ, տեղ և տէր անծանօթ. թուական մօտաւորապէս ԺԵ. դար: և գրիչ, տեղ և տէր անծանօթ. թուական մօտաւորապէս ԺԵ. դար: Այս ձեռագրից ենք հանել թիւ 25, Զաքարիա Աղթամարցու դանձր՝ առաջեալ ի Գրիգոր վարդապետէ (անշուշտ Աղթամարցին, Զաքարիա կաթողիկոսի աշակերտը):

B.

==Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան 156 թիւ ձեռագիր Տաղարանն է. ըստ Տաշեան Յուլցակի, էջ 458—461, նիւթ թուղթ բարակ՝ ողորկեալ և գոյնզգոյն. հանդամանք՝ ոչ այնքան վատ. գիրը նօսարագիր, շեղագիր, խառն. ժամանակ ՌՄԵ==1758 և յաջորդ տարիները. գրիչ Մկրտիչ, Յովհաննէս Տէր Յակոբեան և ուրիշ շատեր. տեղ՝ Կարին և մէկ մասը դոնէ՝ Հինձը. յիշատակութիւնը դանդաճ: Այս ձեռագրից ենք հանել միայն երկու վկայարանական տաղ. նախ թիւ 101 Խանում վկայուհու տաղը Պօղոս քահանայից և երկրորդ թիւ 110 Տաղ սուրբ Յարութիւն մանկանն՝ Վանեցի Սահակ դպրից:

C.

==Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան 160 թիւ ձեռագիր Տաղարանն է. ըստ Տաշեան Յուլցակի, էջ 465—470, նիւթ թուղթ բարակ և անողորկ. հանդամանք լաւ, մէկ երկու տեղ կեղտոտած, սկիզբը թերի. գիրը նօսարգոյն նօսրգիր. գրիչ, տեղ և տէր անծանօթ (անշուշտ Թրիեստի Հարց մին). ժամանակ ԺԸ—ԺԹ դար, 1796—1827 թուականների մէջ: Այս ձեռագրից ենք հանել թիւ 110 Յարութիւն մանուկ նահատակի տաղի երկրորդ օրինակը:

D.

==Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան 304 թիւ ձեռագիր Սաղմոսարան տաղաչափեալ Յակոբայ Թոխաթեցւոյ. ըստ Տաշեան Յուլցակի, էջ 730—732, նիւթ՝ թուղթ, հանդամանք՝ քիչ կեղտոտուած,

ժամանակ ՌձԻԷ=1678, զրիչ և տէր՝ Յովհաննէս, տեղ՝ Կ. Պօլիս. յիշատակութիւնք այլևայլ. Այս ձեռագրից է հանուած թիւ 106 Թուր-ման մանուկ Տիգրանակերտցու տաղը:

Ե.

=Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան 344 թիւ ձեռագիր Տաղարանն է. ըստ Տաշեան Յուլիանի, էջ 793—797, նիւթ հաստ թուղթ. հանգամանք՝ լաւ. զիր՝ շղագրի մերձեցող նօտր. ժամանակ իբր ժՁ—ժԷ դար, նախ քան ՌՄԼՆ=1786. զրիչ՝ Գալուստ. տեղ և տէր՝ անծանօթ (յեսոյ Մեռկեռ). կան միայն աննշան յիշատակութիւններ: Այս ձեռագրից ենք հանել թիւ 68 Պարոն Լոյս նահատակի մասին գրուած առաջին վկայաբանական տաղը «Աստուած, Հայր երկնաւոր, զքէն դոհանամք տէր»:

Զ.

=Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան թիւ 412 ձեռագիր Նրդարանն է. ըստ Տաշեան Յուլիանի, էջ 862—867, նիւթ՝ թուղթ, հանգամանք՝ լաւ. զիր՝ նօտրգիր մեծ և անկանոն. ժամանակ՝ ՌՄԺԿ (=1765). զրիչ՝ անբացու Պետրոս. տեղ՝ Կարին. յիշատակութիւնք այլևայլ: Այս ձեռագրից է հանուած թիւ 101 Արշակերտցի Խանուս վկայուհու առաջին տաղը՝ «Պարծանք Հայոց սրբուհի Կոյս, սուրբ նահատակ վերջի դարոյս», գրուած Պօղոս երէցից և որ ծանօթ էր մեղ նաև թ ձեռագրից:

Դ.

=Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան թիւ 442 ձեռագիր Հատակոտորներէ ժԳ. 4, որի մասին Տաշեան, Յուլիան էջ 913 բ, հետևեալ տողերն ունի. «Անողորմ թղթի գալար մը. (մեծութիւն՝ 69×12, գրութիւնն միասին՝ 57×9. յոռի նօտրգրով) Մէկ կողմը միայն գրուած 13 տուն ոտանաւոր մըն է «Մալաթացի նոր նահատակին վրայ որ թխաթ մարտիրոս ըլլաւ, Թախաթցի Սէֆէրօղլովէն Քեարամի»... Տես մեր Հայոց Նոր Վկաները, էջ 569—571:

Ե.

=Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան թիւ 514 ձեռագիր Տաղարանն է. ըստ Տաշեան, Յուլիան, էջ 985—987, նիւթ՝ շատ բարակ թուղթ, հանգամանք լաւ. զիր նօտրգրին նօտրաղիր. թուական՝

1792. զրիչ՝ Թրիեստի Հարց մին. տեղ՝ Թրիեստ. յիշատակութիւն ունի: Այս ձեռագրից է հանուած թիւ 110 Կարնեցի Յարութիւն մանուկ նահատակի մասին Սահակ Վանեցի զսլրի գրած տաղը՝ որ ծանօթ էր մեղ նաև թյ ձեռագրերից:

Զ.

=Վեննայի Մխիթարեան Հարց ձեռագրատան թիւ 10 ձեռագիր Յայամաւորքն է. ըստ Տաշեան Յուլիանի, էջ 55—102: Նիւթ՝ թուղթ հաստ և ոգորկ՝ զեղնադոյն. զիր՝ բոլորգիր մեծ, կանոնաւոր և շոքուր, դանդաղ գրիչներ. ժամանակ անյայտ, հաւանականօրէն ժՁ դար. զրիչք՝ բուն գրիչը Յակոբ Երէց, բայց ունեցած է օղնական՝ Մարգարէ և Պաւլոս. տեղ անծանօթ: Այս ձեռագրից է առնուած Մարտիրոս Հիզնացու վկայաբանութիւնը:

Թ. 434

Կեորդեան Յուլիանով 434 համար ձեռագիրն է. Ժողովածու. նիւթ թուղթ. զրիչ՝ Կարապետ. թուական ԶԻԹ=1480. տեղ Վան: Այս ձեռագիրս սղարունակում է երկու նոր վկայ ևս. այն է թիւ 24 Նղիսարեթի Խառաքաստայ և թիւ 27՝ Թամար Մոկացի. այս երկուսն ևս չենք առել համեմատութեան՝ որովհետև առ հասարակ մեր բնագրին համաձայն են գնում. եղած յաւելուածի մասին տես Նոր Վկաներ, էջ 169 և էջ 196:

Թ. 864

=Կարինեան հին համարով 848, Դիրք Հարցմանց Գրիգորի Տաթևացւոյն. այս ձեռագրից հանել ենք մի բոլորովին երկրորդական լուսանցադրութիւն, որ կապ չունի բուն ձեռագրին հետ. ուստի և աւելորդ ենք համարում առ ձեռագրի նկարագրութիւնը. տես Նոր Վկաները, էջ 385, Հռիփսիմէ Սիլիվրիցի:

Թ. 1047

=Կարինեան հին համարով 1029, Մաշտոց ձեռագրութեան. սղարունակում է նաև Բանալի մտաց, թարգմանեալ Հապէշերէնից, Բարող պիտանի, և վկայաբանութիւն Գրիգորի Խլաթեցւոյ. վերջինը

էջ 60 ա—62 բ: Ձեռագիրն գրութիւնն է նօտր, հանգամանք բաւական լաւ. թուական, գրիչ և տեղ անյայտ. բայց անշուշտ գրուած 1688-ից յետոյ, որովհետեւ այս ժամանակից է Բանալի մտայի թարգմանութիւնը: Ձեռագիրս ժամանակին մեր ձեռքը չհասնելով՝ չկարողացանք Գրիգոր Խլաթեցու վկայաբանութեան սոյն օրինակն էլ համեմատութեան առնել. այս տեղ հարկաւոր ենք համարում սակայն յիշել թէ վկայաբանութիւնս բոլորովին նոյն է մեր M ձեռագրի հետ՝ մինչև իսկ փոքրիկ և աննշան տարբերութեանց մէջ. միայն այստեղ կան ինչ ինչ յաւելումներ: Այսպէս M ձեռագիրը չունի «Այլ վնյ և եղուկ է մեզ՝ հոգեւոր որդիք... ուրախութիւն է երկնաւորաց և երկրաւորաց» հատուածը (տես Հայոց Նոր Վկաները, էջ 270, տող 6—19). բայց թիւ 1047 ձեռագիրն ունի: Հետաքրքրութեան արժանի է նոյնպէս մի ուրիշ կէտ.—M ձեռագիրը վերջացնում է վկայաբանութիւնս «...կուսանն առ կուսանսն վերացաւ» (տես Նոր Վկ. էջ 271, տող 8) բառերի հետ՝ աւելացնելով «ի փառս քի այ մերոյ»: Մեր թիւ 1047 ձեռագիրն էլ նոյն «վերացաւ» բառի մօտ տող ընդ մէջ դնում է «ի փառս քի». բայց շարունակում է վկայաբանութիւնը, մինչև էջ 272, տող 1 «առաջի ամենայն դա...». այս բառը այսպէս կիսատ թողնելով՝ վերջացնում է վկայաբանութիւնը:

Այս հանգամանքներն ի նկատի ունենալով՝ կարող ենք հետևել թէ M և 1047 ունին մի հասարակաց աղբիւր. M իւր արտադրութեան մէջ յաւաւել է «Այլ վնյ և եղուկ» հատուածը, ինչպէս և «վերացաւ» բառին հետևող մասը. իսկ 1047 մի քիչ աւելի համընդհանուր է եղել քան M-ը: Այս բոլորի վրայ աւելացնենք նաև այն թէ M գրուած է 1695 թուին. ուստի երկու ձեռագրերը արդէն ժամանակակից են:

Թ. 1710

—Վարինեան հին համարով 1668, Աշխարհագրութիւն Վարդան վարդապետի. պարունակում է նաև ոտանաւորներ են. նիւթն է թուղթ. գիր՝ նօտրագիր. գրիչ Ղադար քահանայ. տեղ՝ Նոր Զուղայ. թուական՝ ՌՃԽԵ—1696: Ձեռագիրս ունի նաև մի նոր վկայ, այն է թիւ 47, Ստեփաննոս Խոստովանող արքեպիսկոպոս Տաթևու (ձեռագրում էջ 89 բ—95 ա). այս օրինակն էլ մերի հետ բոլորովին նոյն է. միայն վկայաբանութեան վերջն ունի մի աւելի տող՝ որը կարեւոր ենք համարում մէջ բերել այստեղ. «Սքանչելի և զարմանալի արհեստն սրն ոտփնս էր յերկրէն Սիւնեաց, և ի գեղջէն ընկղակութաց»:

ՀԱՅՈՑ

ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

I.

ԹԻՈԳՈՐՈՍ ԱՐԵՂԱՅ ՍԵՐԱՍՏԱՅ

† ՈԳ = 1155

Սուրբն Թէոդորոս արեղայն էր ի քաղաքէն Սերաստիոյ, կուսակրօն արեղայ՝ ի մանկութենէ սուրբ և անարատ վարուք, ժուժկալ ի պահս և յաղօթս, յամս Ալիբատանայ դադանաբարոյ բռնաւորին Թուրքաց, որ էր յաղգէն 5 Դանիշմանայ, այր արիւնարբու և մալեալ քան զշուն կա-

1. BJOSU սուրբ. | V թէոդոս. | B արեղայն թէոդորոս. JOSU քահանայն թէոդորոս. | T յունի արեղայն. | JOSTU յունի քաղաքէն. | JOSU սերաստիոյ հայոց. T սերաստիոյ մայրաքղքէն հայոց. 2. P կուսակրօն. JOSTU կուսան. | D արեղա. JOSTU յունի արեղայ. | ալսպես (ի մանկութենէ սուրբ և անարատ) ունին GHKLMRY. մնացեալներն ունին հետեւեալ վերականգնեալ հասութիւն. «Եւ սուրբ (BI սրբասնեալ. ի կոյս) ի մանկութենէ (ի մանկութենէն. այս քանից յետոյ EF աւելացնում են և. JU եւ կրօնաւորեալ. OS եւ կրօնաւորեալ. T եւ էր արեղայ) անարատ (O անարատ). N ունի «և սուրբ ի մանկութենէ և անարատ ի մանկութէ և սուրբ» 3. JOSU (փիւ. ժուժկալ ... որ էր) և մատնեցին զնա անօրէն բռնաւորին Թուրքաց ալիապանայ (U ալիապանայ), որ. | GHKLMRY ալիահասանայ. INZ ալիասանայ. BCPQTVWb c ալիապանայ. D ալիապանա. F արիապանայ. իսկ JOSU քա ղերջին ծանօթ. Չամչեան Գ. 178, Ալիբատ: 4. HLY դադանաբարոյ. R դադանաբարո. PWc դադանաբարոյ | V յունի Թուրքաց | T յունի էր. Z c է. | EOVS աղգէն. 5. W դանիշմանայ. BCIJNOS c դանիշմանայ. E դանիշմանայ. ի դանիշմանայ. Z թալիշմանայ. | JOSU դադանաբարոյ և (փիւ. այր.) | GHKLMRY արիւնարբու. L արիւնարբու. W արիւնարբու. BCDEFIJOPQTVZb c արիւնահեղ. S արիւնահեղ. N արիւնագեղ | E ոսկ (փիւ. քան). ZN քան զկատաղի շուն. JOSU յունի.

Չեցին զնա և տարեալ արկին ի բանա:

Եւ լուեալ արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ Տէր Գրիգոր և դրեաց առ նա քաջալերութիւնս և բանս մխիթարականս, յօժարութեամբ մեռանել փոսն անուանն Քրիստոսի: 5 Եւ յետ աւուրց ինչ հանեալ ի բանտէն՝ կացուցին զնա առաջի ամիրային: Եւ սկսաւ ամիրայն խոստանալ նմա մեծամեծ պարգևս և իշխանութիւնս, թէ ուրացի զՔրիստոս և դարձցի յօրէնսն Մահմետի և թրիառեցի: Եւ նա զայն ամենայն պարգևսն առ ոչինչ համարեցաւ առ սէրն Քրիստոսի: 10 Եւ ամիրայն ետ զնա ի դատաւորն թօտոս, որ յառաջն քրիստոսնեայ էր և ապա տաճկացեալ: Եւ նա ևս ջանաց

1. DPW զնայ. BEJOSU լուին. JOSU լուին զնա և տարեալ. | GLW լուին տարեալ. | DZ արկին զնա. | OPVZ ի բանդ. 2. FH լուեալ. QV լուին. | DW արհեստն. O արհեստն. | I սեբաստիո. JOSTU լուին. WZ սեպտատիոյ. | Z դրիգորն. 3. JOQSUV լուին և T լուին առ նա. DZ առ նայ. | IMR քաջալերութի. | Ե մխիթարական. 4. O աւթարուր. | BGKLMU մեռանել. | FOP եւ անուանն. | Z անուան. | CEFJNOPSUZ Ե քի այ. 5. Z ետ U դձ (փխ. ետ աւուրց). | FP յաւուրց. N աւուր. | ինչ ունին միայն GHKLMRY. իսկ B—F IJN—QS—WZ եւ լուին. | JOST հանեալ ի բանտէն և (O ի բանդէն. T լուին և). իսկ BCDEFGHIKLMNPQRUVWYZ եւ լուին. NPW զնայ. OT լուին. | D յառաջի. 6. V բռնաւորին (փխ. ամիրային). | FP լուին և սկսաւ ամիրայն. MR և ամիրայն սկսաւ. V և սկսաւ բռնաւորն. | Լ խոստանալ. | JOSTU ետ նմա (O նմայ) ամիրայն երկարօ (STU երկարօ) ոսկիակաղճ թամբօր և խոստանալ (փխ. սկսաւ ամիրայն խոստանալ). | OPW նմայ. | GHJKLMORSTUY լուին մեծամեծ. N յաջորդ քառից յետոյ. 7. Z պարգևսն. JOSTU մեծութիւն. | JOSTU իշխանութիւն. | L մեծութիւն. | JOSTUV եթէ. BCEFGHIKLMNPQVWYZ եւ ուրանայ. DR ուրանա. 8. JOSU դարձցի. BCGHIKMPQRT եւ դառնայ. DEFLNWXYZ դառնաւ. այս քառից յետոյ Z աւելացնում և ի պեղծ և ի խաբերայ. | GHKLOQC յօրէնսն. JPRSTY յարէնսն. FW օրէնսն. BCDIMNUZ յօրէնս. E յանրէնս. | NR մահմէտի. BMZ նոցա. | V զոհէ կոոցն (փխ. դարձցի ... մահմէտի). | միայն JOSTU ունին և թրիառեցի. | DNOPW նայ. | EZ լուին զայն. V յաջորդից յետոյ. | EZ զամ. 9. EFW պարգևս. Z պարգևս և զխոստմունսն. | JOSTU առ ոչինչ. DGMQRVWY յօրէնչ. B առ յօրէնչ. CEFHIKLPZ եւ յօրէնչ. DGMQRVWY յօրէնչ. | զայն ամ պարգևսն (O պարգևս) JOSTU զնուս և համարեցաւ ից յետոյ. 10. N յամիրան. V բռնաւորն. | JOSTU ետ զնա ամիրայն. | W եղ. I ետ տանել. | DNP զնայ. | T առ (փխ. ի). | QV թօտոս. | M յառաջ. R յառջ. JOSU էր նախ. 11. JSZ քրիստոսնեա. | JOSU լուին էր. T էր լեալ. | NPW ապայ. BEGHKLMRTYZ յետոյ. | E

բաղում բանիւք խախտել զսուրբն ի հաւատոցն Քրիստոսի, և ոչ կարաց:

Այլ մանաւանդ արեղայն նախատէր զնա՝ ուրացող Քրիստոսի և անհաւատ ասելով և թքանէր յերեսս նորա: 5 Ընդ որ բարկացեալ թօտոս ետ զնա ի ձեռս դահճացն, սպանանել ի մէջ քաղաքին Սեբաստիոյ: Եւ անողորմ դահճքն ընկեցին զնա յերկիր եւ ոսխի հարկանէին զսուրբն արացի, մինչեւ քաղքեցան ամենայն յօդուածք մարմնոյ նորա և ապա յերիս մասունս հատին զնա սրով: Եւ այն 10 պէս թաւալեալ յարիւնն իւր կատարեցաւ ի Քրիստոս և աւանդեաց զհողին իւր առ Աստուած՝ Յունիսի 22, արեղայն թորոս՝ որդին Գոհարինեայ:

տաճկացեալ էր. JOSU տաճկացաւ. V ուրացաւ. | DNP նայ. | P լուին ևս. | FJOSTU ջանայր. | QV բաղում ջանիւք կամեցաւ. CE բաղում բանիւք ջանաց (փխ. ջանայ ... բանիւք). 1. BUZ զնա (փխ. զսուրբն). | CFPQV ի հաւատոց. EIC ի հաւատոյ. W ի հաւատոցս. JOSTU լուին. | CEFBGHIJKLMNOPQRSTUY և լուին քրիստոսի. 2. FP այլ (փխ. և). | BJOSU և ոչ կարաց զնուս և խախտել քառից 2. FP այլ (փխ. և). | BJOSU և ոչ կարաց զնուս և խախտել քառից անմիջապէս առաջ. 3. I լուին մանաւանդ. | Խ նախատէր. | DPW զնայ. | E յուրացող. Ե ուրացողն. JOS և ուրացողս. BGKLM IU զնա և. | E յուրացող. Ե ուրացողն. JOS և ուրացողս. BGKLM UWZ ուրացող. 4. JOSU ասելով և անհաւատս (փխ. քի... ասելով). | L լուին երկրորդ և-ր. | QRV յերես. W երեսն. C զերեսս. BDKLZ յերեսն. | HKL լուին նորա. 5. QV թօտոս. E դաւրս թօտոս. JOSU լուին. | NW զնայ. | KLZ ի ձեռն. | BT դահճաց. QV դահճացն և. | JS ի դահճաց ձեռն. 6. E սպանանելով. KLMb սպանանել զնա. | N յարեցն. | ER սեբաստիայ. | L անողորմ. DNWb անողորմն. JOS քաղաքէն. | N դահիջքն. 7. P զնայ. | QV լուին յերկիր. | Z լուին U անօրէն. | B հարին. G խորտակէին. | FJOPSTU լուին. | EHIPb ոսիւքն. | B հարին. G խորտակէին. | FJOPSTU արանին զսուրբն. 8. E ակցի. BCDHIKLMWPZ եւ արցի. FGNRY արանին զսուրբն. V արցի և բռնցի. JOSTU լուին. | QV յի. Q արցի և բռնցի. | փխ. քաղաքեցան GHKLMNRY խախտեմինչ. B այնչափ մինչեւ. | փխ. քաղաքեցան GHKLMNRY խախտեցան. Z խախտեցաւ. | O յամ. | F եւ յօդուածք. NP յօդուածք. Q օդուածք. JOU յօդ. ST յաւդ. V օդուածքն. EW յօդուածքն. | BDNQVWb մարմնոյն. JOSTU լուին. P մարմոյ. 9. BD NQVW լուին նորա. | NPRWZ ապայ. | DW երես. | V հարին. JOST կտրատեցին. U կտրատեցին. | NP զնայ. T զնա. 10. IOQW արիւնն. C յարեանն. FLNP յարին. E զնա յարին. | JS լուին արիւն. 11. և աւանդեաց... 22 հասնումք ունին միայն JOSTU (T լուին). իւր. 12. JOSU լուին արեղայն... զոհարինեայ. | GHKLMRY թորոս արեղայն. | ML թորոս. QTV թէողորոս. | E որդին. | GKLMT եւ զօհարինեայ. CNP դաւհարինեայ. D գոհարինեա. EHQRV գօհարինեա. FY դաւհարինեա. I գօհարինեա. | W գոհարին. ետև (փխ. 1*

Եւ իշխան մի քրիստոնեայ Սարգիս անուն խնդրեաց ի սուրբանէն զմարմին սրբոյն և առեալ տարաւ ի վանս սուրբ Նշանին և անդ թաղեաց պատուով:

Այն վկայաբանութիւնն ունին B էջ 432 ր'—433 ա'', C 1118''—1120', D 522 ր''—523 ր'', E 1029''—1031', F 441 ա'—ր'', G 545 ր'—546 ր', H 510 ա'—510 ր'', I 553 ր'—554 ա'', J 968'—969'', K 517 ա''—518 ա'', L 449 ր''—450 ա'', M 536 ա''—537 ա', N 513 ր'—514 ա'', O 502 ա''—503 ա'', P 437 ա'—ր'', Q 520 ա''—ր'', R 518 ա''—519 ա', S 542 ա'—ր'', T 526 ր''—527 ր', U 502 ր'—503 ա', V 371 ր''—372 ր', W 468 ա''—469 ա', Y (հատոր Ա.) 246 ր'—247 ր', Z 394 ա'—395 ր'', և 571 ր'—572 ա'' և Ը. բոլորը մարդաց ժշ.—յունիս 22: S ձեռագիրը միայն ունի մարդաց ժ.—յունիս Խ, ուր յայտնապէս սխալ է ժ, քանի որ նախորդ և յաջորդ օրերը ժ և ժ: ամսաթուերն ունին: HL և U ձեռագիրներն ունին նաև Ս. Թէոդորոսի պատկերը. AX և a չունին մեր սրբի վկայաբանութիւնը. V նիւթը յարմարած է այնպէս որ իբր թէ կուպաշտական շրջանի մէջ կատարուած է մարտիրոսութիւնը: Վերնագիրը հետեւեալն է. «Վկայաբանութիւն սրբոյն (BCDQVW չունին սրբոյն) քեդորոսի (KL Թէոդորի) արեղային (D արեղային. P քեդային. T արեղային. W արեղի).» խաչ EGHKLMPR ԿԵ աւելացնում են այսպէս «և այլոց», F «և այլ'', I «և այլոց սրբոյն», N «և այլոց սրբոց», Z «և այլոց ընկերացն». թէև ոչ մէկը ուրիշ սրբի մասին չի խօսում: Հմմտ. նաև Զամբեան, Գ. 178—9, Յայտ. Ա. տպ. էջ 913'—914', Բ. տպ. էջ 623''—624'', Գ. տպ. հատ. Ա. էջ 245''—246'', որոնք մեր ընդգրկն հետ սահմանադրակ համաձայն են գնում: Միայն Յայտ. Գ. տպ. վկայաբանութեան երկրորդ հաստատմի սկիզբը

գործարինեայ. և). 1. DEFHQRSY քրիստոնեայ. I չունի. 2. JO ի սուրբանէն. S ի սուրբանէն. V ի բռնաւորէն. W ի սուրբանէն. | Z քեդմարմին. | S սրբոյն. | Q էառ. JOSU բարձեալ. | N տարեաւ. Z տարան. | JOSTU ի սր նշանի վանքն. 3. KL խաչին (փխ. Նշանին). | SW և անտ. | I թաղեաց զնա. | FOP և պատուով:

(առաւ վերը, էջ 4, տող 7) փոփոխած և հետեւեալ ձևին է վերածած. «Եւ հրամայեաց ըմբռնել զնա և ածել զառաջեալ: Եւ լուեալ Թէոդորոսի այլակերպեալ զինքն՝ փախեաւ. և յետ երկու ամաց կալան զնա և ածին առաջի բռնաւորին: Եւ հրամայեաց արձակել ի կապանացն. և շողորթի և պատրիշ բանիւք կամէր խարել և լն»: Վկայութեան թուականը յիշած չեն ձեռագիրները. միայն Նշանակում են նահատակութեան օրը, այն է յունիս 22. Բայց վկայաբանութեան ամբողջ ընթացքը երևում է թէ նահատակեալ Թէոդորոսը որդին է մեր երկրորդ վկայի, այն է յաջորդ Գործարինէ Սեբաստացու, որ իւր Ռատիոս, Ծամիդէս և Տուկիս եղբայրների հետ նահատակուեցաւ Որ. հրոսից ԽԲ=1155 յունիս 28 թուին. և թէ Թէոդորոսը նահատակուել է այս նահատակներից յետոյ: Արանով կը մեկնուի «չարաբարոյ անօրինաց» ամբաստանութիւնը թէ «վասն զի զհայր նորա և զազգայինսն սպաներ դու» (էջ 4, տող 4—5), ինչպէս նաև ամիրայի սպանալիքը թէ «հրամայեմ այժմ սպանանել զքեզ, որպէս զհայրն քս և զազգականսն, զորս վասն այդը բանի սպանի» (էջ 6, տող 1—3): Նաև վկայաբանութեան վերջը յայտնապէս յիշուում է «աբեղայն Թորոս՝ որդին Գործարինեայ» (էջ 9, տող 12): Այս բոլորից հետեւում է թէ Թէոդորոսի նահատակութեան թուականը պէտք է գնել կամ Որ=1155, յունիս 28-ից յետոյ (ուրեմն և ձեռագրերի յունիս 22-ը սխալ) և կամ երկուսի համաձայնութեամբ և աւելի հաւանաւոր կան Որ. թուից յետոյ (1156 կամ 1157 և լն) յունիս 22:

2.

ԳՈՀԱՐԻՆԻ ՍԵՐԱՍՏՆԵՐ

† ՈԳ հրոսից իր=1155 յուլիս 28 հշ.

Պատուական վկայն Քրիստոսի սուրբն Գոհարինէ և
 Եղբարքն իւր Ռատիոս, Ծամիդէս և Տուկիոս էին յերկրէն
 Սեբաստիոյ, աղգաւ Հայ: Եւ հայր սոցա Դաւիթ գերեալ
 եղև ի տաճկաց և դարձաւ ի կրօնս նոցա յոչ կամաց, ընդ
 5 նմին և անդրանիկ որդին իւր: Իսկ կինն Դաւթի մայր
 հաստատուն ի հաւատոս Քրիստոսի և սնոյց զորդիսն իւր
 բարեպաշտութեամբ: Եւ ի չափ հասեալ՝ վասն արիութեանն

1. Օ պատուական. | a վկայքս այսօրիկ (փխ. վկայն քրիստոսի). | C
 սբ. | NOPS c գաւհարինէ. CGIJKLQUTUVY b գոհարինէ. 2. MW
 եղբարք. Z եղբայրքն. DHJKLOPRUY a եղբարք. b եղբայրն.
 | JST յունիկ իւր. P իւրոյ. | Na ռատիոս. UZ ըւատիոս. BGHIK
 LOVY ռատինոս. CJMRSTbc ըւատինոս. P ատինոս. DW լըւա-
 տինոս. Q ռամիոս. | BDJOPQSUW a Ռատիոսից յեռոյ դնում եւ և.
 | D ծամիտէս. J ծամիագէս. | P յունի և. | P ատուկիոս. J գու-
 կիոս. W գուկիոս. BGHKLMRYZ a տունկիոս. | HKLMRY և էին.
 | I յերկրին. WZ երկրէն. 3. V սեբաս-ստիոյ. W սեբ-բաստիոյ. | DJ
 OPSUW a հայոց (փխ. աղգաւ հայ). | a հայրն. | INR սոցայ. a իւր-
 եանց. | N դաւթ. 4. a յունի եղև. | a դարձուցին զնա (փխ. և դար-
 ձաւ). | N է կրաւսնսն. | a իւրեանց (փխ. նոցա). | PW ոչ. | a յունի
 յոչ ... նմին. | B կամայ. Q է կամայց. OV կամաց և. 5. W յանդրա-
 նիկ. T աւագ. Ca զանդրանիկ. | a որդի նր. | C կին դաւթին. a մայր նո-
 բա. | a եկաց (փխ. մնաց). GHKLMRY a յաջորդից յեռոյ. 6. a ի հաւատոսն
 որ ի քս. | a զորդիս. O և զորդիսն. Z որդին. | Q յունի իւր. 7. OS բա-
 րեպաշտութբն. NP բարեպաշտութբ. DJOPSUW a դնում եւ սնոյց
 յատից առայ. | P ի չափ. M չափ. | L հաւեալ. P հասեալ և. | a յունի

իւրեանց զինուորեցան բռնաւորին Տաճկաց Ալիբասանայ.
 որ էր յաղգէն Դանիշմանաց և տիրէր քաղաքին Սեբաս-
 տիոյ և ամենայն կողմանցն Պոնտոսի, այր գաղանաբարոյ
 և արիւնարբու և առաւել մոլեալ ընդդէմ քրիստոնէից:
 5 Որոյ առաջի չարախօսեցին սմանք զսուրբ Գոհարինեանքն
 և ասեն. «Նոքա որդիք են տաճկի և թողեալ զօրէնսն
 Մահմետի և կան քրիստոնէութեամբ. գարշին ի կերակ-
 րոյ մերոց և ոչ գան ի մզկիթն ընդ մեզ յաղօթս մեր»
 Եւ նա հրամայեաց կոչել զնոսա առաջի իւր. և գնա-
 10 ցեալ զինուորացն կոչեցին զնոսա ստիպով երթալ առաջի

ի չափ հասեալ. T հասեալ ի մանկութե հասակն. | JMVY a արի-
 ութի. Z յարիութե. 1. Ob զինուորեցան. | W բռնաւորին. | JS յունիկ
 տաճկաց. | IZa ալիբասանա. NQ ալբասանայ. 2. a յունի որ. | a յունի էր. M
 է. Y էն. | a յաղգէ. W աղգէն. | DW զանիշմանեանց. CIV c զանիշ-
 մանանց. (T զանիշմանայ. JS զանիշմանեայ. OPU զանիշմանեանց.
 Q զանիշմանացն. a զանիշմանեանց. | Z յունի և. a որ. | L տէր էր. | b ի
 տիրէր (փխ. և տիրէր). | a յունի քաղաքին. | a սեբաստիոս. IJ սեբաս-
 տիո. 3. KL յամ. JS ի. DOPUW a յունիկ. | IVab կողմանց. | GJPSWbc
 պոնդոսի. | DJOUW գաղանամիտ. S գաղանայմիտ. 4. W արիւնարբոյ.
 Q արիւնայսանձ. BDJMOQRSUZ արեան արբու. | Pa յունիկ և.
 | a յունի առաւել. | W մոլորեալ. 5. JMR որո. a յունի. | V յա-
 ռաջի. DMRW a յունիկ. | P չարայխաւսեցին. B չարախօսեալ. | ո-
 մանք յառն ունի միայն a. | Z դսրն. a զսրոց. O սբ. P յունի. | CG
 IKOQTUV c գոհարինեանքն. J գոհարինեանքն. LM գոհարինեանքն.
 NP գաւհարինեանքն. W գոհարինեանքն. a գոհարինեանքն. b գոհար-
 եանքն. 6. T եթէ (փխ. և ասեն). իսկ a առաջի ալիպասանայ և ա-
 եանքն. 6. T եթէ (փխ. և ասեն). իսկ a առաջի ալիպասանայ և ա-
 սեն. | O սոքա. NR a նոքայ. | DW տաճկաց. | DIa զօրէնս. 7. R մահ-
 մէաի. CVZ a մեր. | BIa յունիկ և. | CIJOPSTUabc կեան. | M և
 կերակրոց. P ի դերակրոց. | DW յունիկ գարշին ... յաղօթս մեր.
 8. GHLMRYZ ի մզքիթն. K ի մզքիթն. JOPTbc ի մաքիթն. I ի
 մաքիթ. CQS ի մաքիթն. N ի մաքիթն. U մաքիթն. V յունի. | Q յունի
 ընդ մեզ յաղօթս մեր. S յունի միայն մեր. իսկ BDP դնում եւ ի մզկիթն
 յառից առաջ. | I յունի մեզ. Z մեր. | NQ յաղօթսն. P յաղաւթս. | BDST
 Z յունիկ մեր. | a կան յաղաւթս ընդ մեզ (փխ. գան ի մզկիթն ...
 մեր). 9. DN նայ. | Q յունի հրամայեաց. | Q կոչեաց. DJOPSUW
 ածել. MR յունիկ. | V յառաջի. | a և առաքեաց զինուորս և հրա-
 մայեաց ածել (փխ. և նա ... զնոսա). 10. IJObc զինուորացն. B զօրա-
 կանացն. | OUA կոչէին. | Q գնա. | NZ փխ. զինուորացն ... և կացեալ
 այն և ճոյ 10—4, ունիկ կալան զերանկիսն և կապեալ շղթայիւք (Z
 շղթայիւք) ածին առաջի բռնաւորին ի բանակն. իբրև կացին. | IQV
 ստիպելով (I յաջորդ ամիրային յառից յեռոյ). GHKLMRY և ստի-
 պէին. S յունի. | OW երթեալ. P երդեալ. ISA յունիկ. T գնալ. |

ամիրային: Եւ նոցա գիտացեալ զգաղտնի նետաձգութիւն
չարին՝ ողջունեցին զընտանիս իւրեանց և գնացին խնդու-
թեամբ, և ասէն ցմիմեանս. «Զօգուտն մեր Աստուած հո-
գացէ»: Եւ կացեալ առաջի ամիրային, և նա եհարց զնո-
5 սա վասն բրիտանէութեանն. իսկ աւագ եղբայրն որ ընդ-
հօրն տաճկացեալ էր, ոչ եթող տալ սրբոցն պատասխանի,
այլ ինքն ասէր ցամիրայն. «Հաւատ զոր դու պաշտես, և
մեր զնոյն պաշտեմք»: Եւ նա արձակեաց զնոսա: Եւ գնացին
տրտմութեամբ ի տունս իւրեանց, զի ոչ խոստովանեցան
10 զԲրիտանս, և մեղադրէին եղբօրն՝ զի ոչ եթող նոցա խոս-
տովանել զբրիտանէութիւնն իւրեանց, և ապաշաւէին զայն
լալով և կոծելով: Եւ Ռատրիոս գնացեալ ի վանքն Սուրբ

V յառաջի. 1. J ամիրադին. V բռնաւորին. a թագաւորին. BQ յունիկ
 ամբողջ հաստատօր և նոցա դիտացեալաւ ... և նա, աշխինքն տող 1—4. իսկ
 T ամբողջին տեղ ղնում է միայն և ամիրայն. | GHIKLMR VY նոքա. | L
 գիտացին. S իմացեալ. | CGHIKLMR VY եւ (փխ. զգազանի նետա-
 ձգութիւն չարին) ունին զչար (1 յունի) խորհուրդ (GV խորհուրդս.
 I զխորհուրդս) նոցին. 2. DJOPSUW a ողջունեալ. | JSV եւ զընդա-
 նիս. CGHKRU զընտանիսն. LW զընդանիսն. MY զնտանիսն. | a
 յունի և. | DOSU a չոգան. W չոքան. J ջոգան. P չոք գան. | CGHI
 KMR VY եւ (փխ. խնդութեամբ ... և կացեալ) իբրև կացին. L իբրև
 կային. 3. a ասէին. | P միմեանս. a յունի. 4. S կեցեալ. | V յառաջի.
 | Va բռնաւորին. | P նայ. | CGHIKLMNR VYZ abc յունի և նա. | a
 էհարց. | a ցնոսայ. 5. a քրիստոնէութե. BIJMPVY b քրիստոնէու-
 թեան. Z քրիստաւնէութե. | P աւաք. a երէց. | Z եղբայր. DJOPS
 UW a եղբայր նոցա. | a յունի որ ընդ հօրն տաճկացեալ էր. | W
 որ առաջ ընդ փխ. որ ընդ. 6. S հաւրեն. | V ուրացեալ. | N էր
 տաճկացեալ. | Q եթօղ. | GHIKLMRTY սրբոցն տալ. I սրբոյն տալ.
 | Z սրբոյն. DW յաջորդ քառից յետոյ. 7. (փխ. այլ ինքն ասէր ցամի-
 րայն) B այլ ասաց ցամիրայն. a ինքն ասէ ցթագաւորն. | c ցամի-
 րային. | MN հաւատն. | Z և մէք պաշտեմք զայն հաւատ զոր դուն
 պաշտես (փխ. «հաւատ ... պաշտեմք»). | T թէ զոր հաւատ. (փխ. հա-
 ւատ զոր դու). | N դուն. | P պաշտէս. | MVO յունի և. 8. DW մեր.
 | B պաշտեմք և մէք. | BCGHIKLMNPQRTVY եւ յունի և զնոյն. | J
 պաշեմք. | DN նայ. a յունի. | Z արձագեաց. | JS յունի և զնոսա.
 | W յունի եւ. B նոքա. 9. a տրամօթբ. | Y զի որ (փխ. զի). 10. CQ c
 դքս ած. | IO մեղադրեցին. | a եղբարքն եղբօրն. | T յունի զի ոչ
 եթող ... իւրեանց. | Q եթօղ. DJPSU a թողացոյց. W թողացուց.
 O խոստովանեցան դքս և զի ոչ թողացոյց. | O յունի նոցա. IW
 զնս. | BGKLUV խոստովանիլ. 11. VYZ զքրիստոնէութի. DW դքս
 ած. | DW յունի իւրեանց ... եղև կրօնաւոր. | C լալով զայն. | a յունի
 գայն. 12. Z կոծով. | CJOSZ բռատիոս. IT բռատիոնս. QB ռատիոնս.

Նշանին, եղև կրօնաւոր: Եւ յետ աւուրց դարձեալ մատ-
նեցին զնոսա ամիրային, թէ «Որքան արձակեցեր զնոսա,
առաւել անարգեն զհաւատս մեր և զօրէնս:»

Եւ դնաց Սլիբատան ամիրայն յեկեղեաց գաւառն
 5 ի Կամախ և յեղնկայն, և առ անտի բաղում աւար և գերիս
 և եկեալ ի Սեբաստիա, բանակեցաւ առ ավն Սլիս գե-
 տոյն. և առաքեաց զոմն ի չարախօսացն սրբոց և այլ զօ-
 րականս ընդ նմա, ածել զնոսա առաջի իւր:

10 Եւ զնոցեալ կալան զերանելիան եւ կապեալ շղթայիւք
 Եւ յառաջի բռնաւորին ի բանակն: Եւ եհարց զնոսս
 Կանն հաւատացն: Եւ սուրբն Ռաաիոս համարձակեալ ասաց.

| P զընացեալ. CՏa զնաց. | BCINPQTVZ abc ի վանք. | JOPSUA լուսնի
սուրբ նշանին. 1. CITZac հ եղև. | a լուսնի հ. | IT առուրց ինչ. 2. a լուսնի
զնոսա. N զնա. | DITW լուսնի ամիրային. Va բռնաւորին. a ամիրային
բառից յիսոյ առեւացնում է չարախաւսքն. | TV արձակեր. Q արձա-
կեալ հա. | IT լուսնի զնոսա. 3. JOPSUA առաւել հա. DW հա. | Q
անարգեցին. (փխ. անարգեն ... զօրէնս) DJOPSUW a անարգեցին
զմահմա (a զմահմէտ. JOSU զմահմա) հ (P լուսնի) զօրէնս (a
զկրաւն) նորա. B անարգեն զմեզ հ զհաւատ հ զօրէնս մեր. V ա-
նարգեն զօրէնս մեր. T անարգեն զհաւատ հ զօրէնս մեր. | I լուսնի
մեր. | MR զօրէնսն. I զօրէնս մեր. 4. DJOPSTUW զնացեալ.
| GHMRY ալիպասան. c առլիբասան. | a լուսնի ամիրային. V բռնաւորն.
BCINQTVZ bc նախորդից առաջ դրած. | HZ յեկեղեցեաց. N յեկե-
ղաց. | C դաւառ. 5. a լուսնի ի կամախ հ յեղեկայն. | Y յեղեկայն.
DHJMNOPRSTUZ bc յեղեկայն. I յեղեկան. CGKQV յեղեկան. W
յեղեկայն. BI յերգեկայն. | BGKLMQVRVZ էառ. | a լուսնի անտի
բազում. | DGHKLWY աւարս. MR առուրս. | GHKLMRY գերիս.
a գերութի բազում. BDPW գերի. CIJNOQRSTUVWXYZ bc գերութիւն.
6. P սերաստի. CDGHIJMNOPQRSTUVWXYZ ab սերաստիայ. | CDJL
VWZ abc բնակեցաւ. I հ բնակեցաւ. Q եկեալից յիսոյ բնակեցաւ.
| W յառ. | Z յարն. | DW յալիս. | T գետոյն ալիսայ. | U գետոյ.
J գետոյն. 7. W ոմն. a զոմն անաւրէն որ. | a չարախաւսեաց.
N ի չարախաւսեաց. O ի չարխոսաց. Q ի չարախաւսացն. BCDJPS
UWZ bc ի չարախոսաց. | Z սրբոյն. a զսրբոյն. IQ լուսնի. BCDJN
OPSUVW bc սրբոյն. T որ փ սրբոյն. | a լուսնի ալ. | W զօրա-
կանն. a բազում զաւրս. 8. OP a նմայ. | Z հ ածել. O ածէր. N ա-
ջիւ. | L լուսնի զնոսա. | V յառաջի. 9. (փխ. զնացեալ կալան)
DJOPSUW նոցա երթեալ կալան. a նոցա կալեալ. | T լուսնի
կալան ... կալեալ. | NPZ զնա փխ. զերանելիսն. | b լուսնի հ.
| DW լուսնի կապեալ. | C չղջմայիւր. DNZW լուսնի. 10. T տարան
փխ. ածին. | NZ անօրէն բռնաւորին. | J ի բնակն. Y լուսնի.
| GHKLY a լուսնի հ. | a էնարց. c էնարցն. 11. J լուսնի վասն.

«Մեր քրիստոնեայք եմք և զԲրիտանոս Աստուած հաւա-
տամք» Եւ նա հրամայեաց հարկանել զբերան նորա և
հատանել զլեզուն: Եւ նա զոհանայր զԱստուծոյ ի հար-
կանելն, բայց զլեզուն ոչ հատին: Եւ հարցեալ զմին մի
5 ի սրբոցն և նոքա յայտնապէս խոստովանեցան զԲրիտանոս՝
Աստուած և որդի Աստուծոյ: Եւ այլ բազում և պէտպէս
հարցուածս արարեալ և պարգևս խոստացեալ, ոչ կարաց
հաւանեցուցանել զնոսա կամաց իւրոց. և հրամայեաց փո-
բել զերկիր և թաղել զԴոհարինէ մինչև ցմէջքն և նետա-
10 ձիւք լինել ի նա բազմութեան զօրացն:

Եւ մինչդեռ պատրաստէին զայն, եկեալ բերին զին-
ուորքն զկանայս և զմանկախս նոցա՝ ընչիւք և ստացուա-

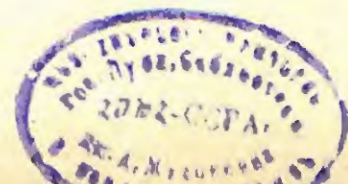
| T հաւատոցն քի. a քրիստոնէութեն. | a ռատիոս. CZ ըռատիոս.
DHJKQRSVY ըռատիոս. BGILMNOPTUW be ռատիոս. | T հա-
մարձակ. | a համարձակութիւր ասէ. քրիստոնեայք էաք և եմք և եղի-
ցուք և սկսաւ անարգել զմահմէտ և հրամայեաց բռնաւորն (փիւ. հա-
մարձակեալ ... հրամայեաց). 1. BM քրիստոնեայ. Z քրիստոնեա. | O
յունի և դքս. ած. հաւատամբ. | W և մեք. P և քի ծառայք և (փիւ. և).
| CJLM քս. | Z հաւատամբ. 2. NP նայ. DQW յունի. | Z յունի երկրորդ
և-ը. 3. a զլեզուն նր. W զլեզուն. | DW յունի նա դոհանայր ... զլեզուն.
| JOPUS յունի զաստուծոյ. | L ի հարկանել 4. Z զլեզուն նր. J լե-
զուն. | Z ոչ կարեցին. | DW փիւ. անողջ հարցեալ զմին ... եկեալ
հասուածին, այն է սոյ 4—11 զնում ևն յայնժամ. | BT զմին մին. a զմի
մի սք. QZ մի մի. Gc զմին. 5. RZ ի սրբոցն. M ի սրբան. | a նոքայ.
J նց. | P յայտնապէս. | N խոստովանեցաւ. | I դքս ած խոստո-
վանեցան. 6. և այլ բազում... կամաց իւրոց հասուածք, այն է սոյ 6—8,
ունի միայն a. 8. J հրամանաց. | V պորել. 9. N թաղեալ. | BSZ զդո-
հարինէ. CGIKLQTUVb զգոհարինէ. NOPc զգաւհարինէ. HMRy զգու-
հարինէ. J զոհարինէ. | BIQT be ցմէջքն. C ցրմէջքն. N ցիմէջքն. GHK
LMRY ցմէջքն. JOPSUVZa ի մէջքն. | T երկրորդ և-ից յետոյ աւելացնում է
թաղել զնա մինչև ցգոտին և. | COa նետաձիւք. P նետայձիւք. 10. KLQ
U լինիլ. Y լինէր. Z լինէին. | P ի նայ. I ի նմա. L նմա. Ca ի նա
ամ. | CGZ բազմութիւնք. IKLM բազմութիւ. JOPSUa բազմու-
թեանն. R բզմաւի. HY բազում. Q զբազմութիւ. | JOPSUa յունի
զօրացն. 11. B մինչ. | O պատրաստեցին. Z պատրաստ արարին. | b
զնա. | a եկին փիւ. եկեալ բերին. | TWZbe զինուորքն. a զինուորքն
և բերին. 12. Z զմակախս. a զմանկունս. | MQ յունի նոցա. | փիւ.
ընչիւք ... իւրեանց DJOPSUWa և զինչս (P զինչսն. J զինչ) ամ
(Sa յունի) և զստացուածս (S զստացուածս. P զստացուածս. O
զստացուածս) նոցա (a յունի). | KL ստացուածութիւն. RY ստաց-
ուածք. b ստացուածութիւ. c ստացուածութիւ. BIV ստացուածօք.

ծովք իւրեանց. և նոքա լային առ միմեանս ստատիկ զթով:
Եւ աղաչեցին իշխանքն զբռնաւորն ներել նոցա, զի
թերևս դարձցին վասն զթոյ կանանցն և տղայոցն, կամ
ի սէր ընչիցն և ստացուածոցն:

5 Եւ իբրև թուլացոյց նոցա, և նոքա համբուրեալ զմի-
մեանս, քաջալերէին հաստատուն կալ ի հաւատս Բրիտանոսի.
ընդ որ բարկացեալ ամիրայն՝ հրամայեաց զԴոհարինէ հեղ-
ձամիձուկ առնել ի ջուր հեղեղատին, իսկ զՏուկիոս և
զԾամիդէս ածել առաջի իւր. և զՌատիոս կապեցին փո-
10 կովք և հարկանէին:

Եւ ասէ ամիրայն ցՏուկիոս և ցԾամիդէս. «Այդ
ամենայն ստացուածքդ զոր աեսանէք և այլ բազումս
յաւելից ի վերայ և ձեզ լիցի, եթէ լսէք ինձ. և զԴոհարինէ

1. b իւրովք. | T յունի իւրեանց. և նոքա | Q յունի լային. | N ընդ (փիւ.
առ). | O յունի առ... ստատիկ. | P ստատիկ. DTWa յունի. | I զթովք.
Q զթով լային. DTW յունի. 2. GHKLMNPRTYZ աղաչէին. | T յու-
նի իշխանքն. | a նոցայ. 3. I յունի թերևս. | N դարձին. T յունի.
| Q յունի վասն. | W դրթոյ. | IL կանանցն. | C յունի և. | a մանկ-
տոցն. DJOSUW մանկանցն. | CGIQT և կամ. 4. Y ի սէրն. | NZ
ընչից. | K ստացուածոցն. c ստացուածոցն. T ստացուածոցն զարձ-
ցին. | DJOPSUWa յունի կամ ի ... ստացուածոցն. 5. O թոյլացոյց.
M թոյլացուց. J թուլացուց. HY թուլացուց. W թուլացուց. KLa
թողացուց. Q թոյլ կտ. | GHKMRYZac զնոսա. L զնա. | Ba յունի և.
| INT համբուրէին. B սկսան համբուրել. | N զմիմեանս. 6. Y քաջա-
լերէին. B և քաջալերել. N և համբուրէին քաջալերէին. T և քաջա-
լերէին. | O կեալ. | a ի հաւատսն. 7. a և (փիւ. ընդ որ). | N ամի-
րան. V բռնաւորն. a անաւրէն. | JZ հրամանաց. | Z գոհարինէ.
CGIKLQTUVc զգոհարինէ. NOPS զգաւհարինէ. b զգաւհարինէն. | C
De հեղձամիձուկ. W հեղձայմիձուկ. P հեղձամիձուկ. J հեղձամ ըզ-
ձուկ. 8. P ջուր. DW ի ջուրն. a ի ջուրս. | DW յունի հեղեղատին.
| DJOPSUWa և (փիւ. իսկ). | N զտուկիկոս. BZa զտուկիկոս. 9. W
զծամիդէս. | L ածեալ. BT ետ ածել. | Z ետ առաջի իւր ածել.
| D զառաջիւ. JOPSUWa զառաջեալ. | Za զռատիոս. CDJQSc
զըռատիկոս. GHKLMNOPRUVWYb զռատիկոս. T զըռատիկոս.
B զռատիկոս. | DJOPSUW պրկեցին. a պրկել. | M փոխով. 10. I
յունի և. | a հարկանել. 11. GHKLMNPRVYZ յունի և. | DW ասէր.
| c ամիր. a ցսն. | MR ցըտուկիկոս. N ցտուկիկոս. a տունկիկոս. BZ
ցտունկիկոս. | C ցըծամիդէս. W ցծամիդէս. a ծամիդէս. | BCHIKLM
NQRTVYZ be զայդ. G զայս. 12. GHKMRY յունի ամենայն. | Pc
ստացուածք. Y ստացուածք. G ստացուածք. CNZa ստացուածք.
b ստացուածք. W ստացդ. V ըստացուածք. DQT ստացուածք. | V
բզմ. BIMQRT բազում. 13. OW աւելից. GHIJNRSTY յաւելից. V

եղբայրն ձեր փառաւորեցից իշխանութեամբ. և զՌատիոս
Թողից ըստ կամաց իւրոց կեալ»

Եւ նորա ասեն. «Այդ ամենայն քեզ լիցի. և թէ թո-
ղուս զմեզ կեալ քրիստոնէութեամբ, ծառայեսցուք քեզ
5 միամտութեամբ. ապա թէ ոչ՝ այլ իրօք մի հարցանեմ
զմեզ. մեք քրիստոնէայք եմք և դու զոր ինչ կամիս առ-
նել արն»

Յայնժամ հրամայեաց ջայլաւիւք տանջել զնոսա յեր-
կար. Եւ ետ ածել զԳոհարինէ և զՌատիոս. Եւ էին
10 երեքն Ռատիոսի և ամենայն մարմինն արիւնւուշտ յողորա-

յաւելցին. M աւելցի. J ի վերա. V վերայ. T ի վերայ ձեր. DWa
յունի. DW յունի և. Z լիցի և. DW յունի. T յունի եթէ լսէք
ինձ. BPQYZ թէ. DW յունի և զգոհարինէ... իւրոց կեալ. CGI
KLQRUVe զգոհարինէ. NOPb զգաւհարինէ. 1. Z զեղբայրն. JM
NOPQRSUVYbc եղբայր. JS ձեր յունի. a ձեռագիրք յունի
միայն վերեւի եղբայրն ձեր բաւերք. a զառախոս. GHIKLM
OPRUVYZ զառախոս. CJNIQSTbc զըռատիկոս. B զառախոս.
2. O Թողի. N իմոց փխ. իւրոց. BNa կալ. 3. a ասեն որքն. փխ.
և նորա ասեն. Q յունի ամենայն. Q ձեր. NZ եղիցի. DW և եթէ.
CGHIKLMRYb եթէ. a յունի. W Թողոյս. 4. b ըզմեզ. NV մեզ. c
կենալ. BQVa կալ. GHKLMRWYZ յաջորդ բաւից յիսոյ. T յունի.
D բէ աշտեղ և բէ յաջորդից յիսոյ. T քրիստոնէայս. J ծառաւո-
ցուք. I և ծառայեսցուք. a և քեզ ծառայեսցուք միամտութիւն. L
ծառայութիւն կեալ քեզ. V յունի. MT յունի քեզ. 5. CDGHIKMNOPQ
RSTUYZc մտերմութեամբ. b մրտերմութիւն. JM մտերմութիւն. W
մտերմութիւն. միայն BIA միամտութեամբ. WY ապալ. HKLMRY
եթէ. KL մի այլ (փխ. ալ). a իւրք. HKL յունի մի. Y կամիս.
GHIKLYc հարցանել. MR յաջորդից յիսոյ. 6. a ընդ մեզ. GHIKLY
յունի. DW և մեք. Q զի մեք. a յունի. BHMRYZ քրիստոնէայ.
D յունի եմք և դու... առնել արն. W յունի միայն եմք. N եմ. a
յունի և. T յունի կամիս. C առնել ընդ մեզ. T առնելոց և. Q յունի.
7. HIJNORYZab արն. 8. V յանժամ. a և բարկացեալ Թադաւորն.
D հրամանաց. CGHIKLTUa ջալաւիւք. R յունի զնոսա... ածել.
M յունի յերկար... ածել. TZ զնա (փխ. զնոսա). J յերկայր. L
յերկար. Ta յունի. 9. JWZ յիս. CU ածել առաջի. HY զգաւ-
հարինէ. GIKLRTU զգոհարինէ. P զգաւարինէ. DW զգոհարինէ. a.
N զգաւհարինէ. OSb զգաւհարինոս. C ըզգոհարինոս. JZ զգոհարի-
նոս. QVc զգոհարինոս. BMA զգոհարինէ. c յունի և զառախոս. Za
զառախոս. W առախոս. GHIKLMRUVYb զառախոս. DNOS զը-
ռատիկոս. J ըզըռատիկոս. Q զըռատիկոս. C զըռատիկ. T զըռա-
տիկոս. B զառախոս. G աւելացնում և ետեւ առաջի իւր. P յունի
և զառախոս... երեքն. 10. a երեք. W յերեւն. C երեքքն. P

ծեծն առնելոյ. և Գոհարինէ նուաղեալ ամենեւին, ի ջրա-
հեղձն առնելոյ զնա:

Ասէ բռնաւորն. «Տեսանէք. զի ոչ լուարուք ինձ, պա-
տահեցին ձեզ այդ ամենայն տանջանքդ. և Բրիստոսն ձեր
5 ոչ կարաց փրկել զձեզ» Եւ ետ բերել առաջի նոցա զինչս
նոցա, զկանայսն և զորդին և զամենայն ստացուածս նո-
ցա, և բաշխեաց իշխանաց իւրոց և զօրականաց. Եւ նորա
լային առ միմեանս և զինքեանս Աստուծոյ յանձն առնէին:
Ընդ որ բարկացեալ ամիրայն, Էհան զսուրն իւր և ետ
10 ի դահիճն, ասելով. «Հնա զգլուխ դոցա և մի խնայեր.

զառախոսի. GHIKLMRUVY առախոսի. CDJNOSWZbc ըռատի-
կոսի. Q ըռատիկոսի. a իւրք. BT առախոսի. CP մարմին. a արիւն-
ուշտ. CDJKLMNORPQRSTUVWc արեան ըռուշտ. G արեանըռուշտ.
b արեանն ըռուշտ. IZ արեանըռուշ. HY արեան բուշտ. B արեան-
ուշտ. a յողորածեծն, յայց յիսոյ զ-ի բերանը ֆի մարեցնելով՝ մեռա-
ցած յոլորածեծն. Z յողորածեծն. CDINOTUVWbc յոլորածեծն. GH
KLMRY յոլորածեծ. P յոլորածեծն. Q յոլորածինն. B յոլորվածեծն.
JS յոլորվածեծն. 1. GKL առնելոյ. I առնելոյ զնա. CGIKLQTVbc
զոհարինէ. NPS զաւհարինէ. O զաւհարինէ. a զոհարինոս. U զզոհա-
րինէ. BDHJMORWYZ զոհարինէ. CHINORWYc նըռաղեալ. PV
նվաղեալ. Q յաջորդից յիսոյ. b նուաղեալ էր. W և ի ջրահեղձն. Z
ջահեղձն. NV ի ջրահեղձն. S ի ջրահեղձն. CQ ի ջրահեղձն. Z ի ջրայ-
հեղձն. D ջրահեղձն. U ի ի ջրահեղձն. a ամենեւին նուաղել ի ջրծեծոյ
անտի (փխ. նուաղեալ... զնա). 2. IJ առնելոյ. W առնելով. BT առնելոյ.
D զնայ. CT յունի. 3. IP տեսէք. a յունի. CNe լըռարուք. Z ինձ
փա այն. D պատուհասեցին. CQ պատահեալ. T պատահեաց. 4. L
զայտ. V այտ. GHKLMRY յունի ամենայն. Z տանջանքս. L
տանջանքդ. a տանջանք. D տանջանք. W տանջանալք. OZ ձեր.
5. C Թափել (փխ. փրկել). a հրամայեաց զկանայս նոցա և զորդայն
և զինչս նոցա առաջի նոցա բաշխել իշխանացն իւրոց (փխ. ետ բե-
րել... և զօրականաց). W յունի նոցա. S զինչսն. PZ զամ ինչս. Y
յունի. 6. SY յունի նոցա. Q իւրք. N զկայնայսն. O և զկանայսն.
T և զկանայս. BDGIW զկանայս. BDW զորդիս նոցա. GT զոր-
դիս. G յունի զամենայն. MR ըստացուածս. G զստացուածս. c
ստացուածս. BDIOW ստացուածս. V ըստացուածս. BDINW
յունի նոցա. 7. DJOPSUW յունի և. L բաշխեաց. BCINQTVZbc
բաշխեաց զամենայն. DQW իշխանացն. P զաւարայկանաց. Z զաւ-
րաց իւրոց. BDGQW զօրականացն. 8. b լացին. N միմեանս. a յունի
զինքեանս. KLSZ յայ. B ալ ընծայէին և. HKLMR յանձնէին.
Y անձնէին. c անձն առնէին. T յանձին առնէին. V յանձնեցին.
9. (փխ. ընդ որ) a և. DJOPSUW փասն որոյ (J որոյ). N ամիրան.
DJOPSUVW a բռնաւորն. Q և եհան. a էհան. JNQ յունի իւր.

և նախ զմատիասին, զի նա եղև պատճառ կորստեան վատաբախտացի»

Եւ տարեալ ի տեղի կատարման, հատին զգլուխ չորից եղբարցն, որք զոհանալով զԱստուծոյ կատարեցան ի Բրիստոս՝ բարի հաւատով ի Հայր և յՈրդի և յամենա-
սուրբ Հոգին Աստուծո՛ւ Իսկ որք անդ հանգիպեցան հա-
ւատացեալք, առին զմարմինս նոցա, ի նոյն յարեալ զսուրբ
գլուխսն, պատեցին մաքուր կտաւօք և թաղեցին ի մարգ-
ճակին, ի տեղւոջն՝ յորում կատարեցան, մերձ ի ճանա-
ստարհն քառակուսիս Եւ աօն մեծ կատարեցին զօրն զայն,

Սոյն զկայաբանութիւնն ունին B էջ 463 բ'—
464 ա'', C 1200''—1202'', D 568 բ''—569 բ'', G 589
բ'—590 բ'', H 551 ա''—552 ա'', I 596 բ''—597 բ'',
J 1050''—1052'', K 559 ա'—560 ա', L 482 ա'—բ'',
M 575 ա'—բ'', N 552 ա'—բ'', O 546 բ'—547 բ',
P 474 բ'—475 ա'', Q 590 ա'—591 ա', R 557 ա'—
558 ա', S 587 ա'—588 ա'', T 565 բ''—567 ա', U
539 բ''—541 բ', V 403 ա''—404 ա', W 508 ա''—
509 ա'', Y (Ա հատոր) 286 ա''—287 ա'', Z 423 բ''—424
բ', a 303 ա'—բ'', b 614 ա''—615 բ', և c: 2 եռագիւղներէ
HL ունին նաեւ Ս. Գոհարինէի պատկերը: Վկայաբա-
նութիւնը գտնուում է Հրոտից ԽՖ-ին—30ւլիս 28, այս
վերնագրով. «Վկայաբանութիւն սրբոց Գոհարինեանցն.
(C սրբոցն. N սրբոյն. b սրբոյգ. GH լուսն. DW յա-
ջորդ թառից յեռոյ. GHTUVb գոհարինեանցն. Ic դաւ-

զայն, ի թվկնիս հից ո.դ. ամին. 1. Z լուսն օր. | a իդ. H ի և բ.
Z լուսն. | W լուսն էր. | C հրատից. c հրորտից. P ի հրորտից. U ի
հրորտից. | J ամսոց. BZ ամսոյն. T լուսն. 2. UW գոհարինեանքն. P
գաւհարինեանքն. O գաւհարինեանքն. | D թվիս. WO թվիս. 3. DOP
UW ի (P ի լուսն) զճ և ի դ ամին. | DOP ի սերաստիայ. W ի
սերաստիայ. | «կատարեցան եւն» վերաբանութիւնն ունին DOPUW
այս մեռով. JS լուսն. Իսկ մնացեալները հետեւեալ մեռեռով են. GHKLM
RY ի քաղաքիս սերաստիայ, նոքա այնպէս կատարեցան ի Բրիստոս
Եւ եւն քաղաքիս առ Տե փասն տօնողացս զիշատակ նոցա. (KL ի
քաղաքն. L սերաստիայ. HMR Y լուսն. առ տէր. R տօնօղացս.
KL զիշատակս. Y յիշատակս). | R մեռագիրը վերի զօրն զայն թա-
ռերից յեռոյ տոյ ընդ մեզ գրած է նաեւ. «Ի թվկնիս հից ոգ ամին» ||
CQTVb ի n և ի դ ամին թուականիս մերոյ ի Սերաստիայ քա-
ղաքին նոքա այնպէս կատարեցան ի Բրիստոս (CTc զճ փա. ո. Q
լուսն և ի. Tc իդ և b չորս՝ փա. դ. Q ամի. c թվականիս. b ի
թվականիս. CQVb սերաստիայ. QT վերաբանութիւնն քաղաքին թառով.
b լուսն նոքա. Vb այսպէս. C ի քա դնում է այնպէս-ից յեռոյ): || I ի
թուականիս մեր զն և իդ ամին ի Սերաստիայ քաղաքին և այն-
պէս կատարեցան ի քա. || NZ ի Սերաստիայ քաղաքին նոքա այն-
պէս ի Բրիստոս կատարեցան (Z ի թ ի սերաստիայ. N այսպէս. Z
լուսն ի քա). || B ի զնդ ամի թուականիս Հայոց: || a և ի լուսնիս
և ժա առ. և քաղաքն բժշկութիւն լինին ի տեղւոջ հանգստեան սրբոցն:

Q լուսն և. 10. Vc ի դահիճան. C ի դահիճան. DOPSUWa ի դահ-
ճապեան. J ի դահիճապեան. I ցղահիճան. | DJOPSUWa և առ. | a
այդու բարձրէս զգլուխս սոցա անողորմաբար (փա. հատ ... խնայեր).
| LQ զգլուխս. | IMNPR դոցայ. G նոցա. | T լուսն և մի խնայեր.
| JZ քի խնայեր. C մի խնայէք. 1. I լուսն և. | W լուսն նախ. | a
դաւաթիս. T զըռատինոսին. DGHKLMRUVYb դաւաթիսին.
CJNOQSWZc զըռատինոսին. B դաւաթիսին. | NP նայ. | CDIJM
NOPSTVWZbc կորցտեան. BGHKLMRY յաջորդ թառից յեռոյ. 2. NW
վատայրախտացի. P դատապախտացի. I վատաբախտացի. VZ վա-
տաբախտացն. C վատաբախտացի. J վատաբախտացի. 3. JSZ կա-
տարման. | Z հարին. | QT զգլուխս. | a երանելոյն ուտիսի և
հատեալ զգլուխն խաւսէր և քաղաքները զեղբարսն, մի երկնչի ի
մահուանէ. և այնպէս կատարեցան սրով երեքին եղբարքն աղաւթե-
լով և գոհանալով զայ (փա. չորից ... Աստուծո՛ւ. տոյ 3—6). | Z դ. ից.
T նց. զչորիսին. 4. M եղբարցն. P երբարցն. | Z որ. | B լուսն զսա-
տուծոյ. | DJOPSUW աւանդեցին զհոգիս իւրեանց (փա. կատարե-
ցան ի քրիստոս). 5. S ի քս (փա. ի հայր ... աստուծո՛ւ). | DJMVW
Zc որդի. | P յամենայսր. MQVWZ ամենասր. N ամենասր. 6. PQT
լուսնին աստուծո՛ւ. DJOUW և կատարեցան ի քս. | DJNOPSW որ.
| S անտ. | DJOPSUWa գիպեցան. | DJNOPSUWa հաւատացեալքն,
որք թացի N-ից միւսները զնուսն են իսկ-ից յեռոյ. 7. W առեալ. | a
զպատուական մարմինս. | P և փա. նոցա, ի նոյն յարեալ. | I յառ-
եալ և. Q հատել. W եալ. | GHVY սր. a լուսն. DJOPSUW զպատ-
ուական. 8. IVZ գլուխն. a և զգլուխս նց. | DJOPSUWa և պատեալ.
| M գար փա. մաքուր. | N կտաւօք. P կտաւօք. | DJOPSUWa
լուսն և. | V լուսն և թաղեցին. | CDGJNOQSTUVWabc մարդճա-
կին. MR ի մարդճակին. Z ի մարդ ի ճաղին. HKLY ի մարդճա-
կին. IP ի մարդճակին. B ի մարդճակին. 9. T ի նոյն տեղւոջն. P ի
տեղւոջն. JOZ ի տեղւոջն. S ի տեղին. N ի տեղին. | KL լուսն ի
տեղւոջն յորում կատարեցան. | Ic ուր. | DW կատարեցան ի քս.
| DJOSUWa հուպ. P հուր (փա. մերձ). | DTWc ճանապարհին.
Y ճանապարհի. 10. V կառակուսի. W քառակուսին. ըստ 2աւ-
ջեան յատուկ անուն. | DJPW առն. | B զայն, ի սերաստիայ. M

որ օր ի՞նչ էր հրոտից ամսոյ:

Կատարեցան սուրբ Գոհարինեանքն՝ ի թուիս հայոց
ի Ո՞ր ամին, ի Սերաստիայ քաղաքին:

Սոյն զկայաբանութիւնն ունին B էջ 463 բ'—
464 ա'', C 1200''—1202'', D 568 բ''—569 բ'', G 589
բ'—590 բ'', H 551 ա''—552 ա'', I 596 բ''—597 բ'',
J 1050''—1052'', K 559 ա'—560 ա', L 482 ա'—բ'',
M 575 ա'—բ'', N 552 ա'—բ'', O 546 բ'—547 բ',
P 474 բ'—475 ա'', Q 590 ա'—591 ա', R 557 ա'—
558 ա', S 587 ա'—588 ա'', T 565 բ''—567 ա', U
539 բ''—541 բ', V 403 ա''—404 ա', W 508 ա''—
509 ա'', Y (Ա հատոր) 286 ա''—287 ա'', Z 423 բ''—424
բ', a 303 ա'—բ'', b 614 ա''—615 բ', և c: 2 եռագիւղներէ
HL ունին նաեւ Ս. Գոհարինէի պատկերը: Վկայաբա-
նութիւնը գտնուում է Հրոտից ԽՖ-ին—30ւլիս 28, այս
վերնագրով. «Վկայաբանութիւն սրբոց Գոհարինեանցն.
(C սրբոցն. N սրբոյն. b սրբոյգ. GH լուսն. DW յա-
ջորդ թառից յեռոյ. GHTUVb գոհարինեանցն. Ic դաւ-

զայն, ի թվկնիս հից ո.դ. ամին. 1. Z լուսն օր. | a իդ. H ի և բ.
Z լուսն. | W լուսն էր. | C հրատից. c հրորտից. P ի հրորտից. U ի
հրորտից. | J ամսոց. BZ ամսոյն. T լուսն. 2. UW գոհարինեանքն. P
գաւհարինեանքն. O գաւհարինեանքն. | D թվիս. WO թվիս. 3. DOP
UW ի (P ի լուսն) զճ և ի դ ամին. | DOP ի սերաստիայ. W ի
սերաստիայ. | «կատարեցան եւն» վերաբանութիւնն ունին DOPUW
այս մեռով. JS լուսն. Իսկ մնացեալները հետեւեալ մեռեռով են. GHKLM
RY ի քաղաքիս սերաստիայ, նոքա այնպէս կատարեցան ի Բրիստոս
Եւ եւն քաղաքիս առ Տե փասն տօնողացս զիշատակ նոցա. (KL ի
քաղաքն. L սերաստիայ. HMR Y լուսն. առ տէր. R տօնօղացս.
KL զիշատակս. Y յիշատակս). | R մեռագիրը վերի զօրն զայն թա-
ռերից յեռոյ տոյ ընդ մեզ գրած է նաեւ. «Ի թվկնիս հից ոգ ամին» ||
CQTVb ի n և ի դ ամին թուականիս մերոյ ի Սերաստիայ քա-
ղաքին նոքա այնպէս կատարեցան ի Բրիստոս (CTc զճ փա. ո. Q
լուսն և ի. Tc իդ և b չորս՝ փա. դ. Q ամի. c թվականիս. b ի
թվականիս. CQVb սերաստիայ. QT վերաբանութիւնն քաղաքին թառով.
b լուսն նոքա. Vb այսպէս. C ի քա դնում է այնպէս-ից յեռոյ): || I ի
թուականիս մեր զն և իդ ամին ի Սերաստիայ քաղաքին և այն-
պէս կատարեցան ի քա. || NZ ի Սերաստիայ քաղաքին նոքա այն-
պէս ի Բրիստոս կատարեցան (Z ի թ ի սերաստիայ. N այսպէս. Z
լուսն ի քա). || B ի զնդ ամի թուականիս Հայոց: || a և ի լուսնիս
և ժա առ. և քաղաքն բժշկութիւն լինին ի տեղւոջ հանգստեան սրբոցն:

հարկնեանցն. L դուհարկնեանցն. DZ դոհարկնեանցն.
CQY դոհարկնեանցն. M դուհարկնեանցն. N դոհարկ-
նեանցն. JSW դոհարկնեանցն. P դուհարկնեանցն. O դու-
հարկնեանցն):

T ձեռագիրը հրատելի Խ-ի դէմ սխալմամբ դրած է
յուլիս ԺԲ. ըսյց նախորդ և յաջորդ թիւերը ճիշտ են:

ա ձեռագիրը դրած է Հրատելի ԽԳ=Յուլիս 30-ին,
Եւստաթէոսի և Ս. Մարթայի վկայաբանութիւնից
յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայտնաւոր սրբոց Գոհա-
րկնեանցն նոր վկայիցն որք ի Սեբաստիայ կատարե-
ցան:»

Վկայաբանութիւնը համառօտած ունի նաև Չամ-
չեան, Գ. 49, ուր Գաւիթ իշխանի սրղւոց անուններն
են՝ անդրանիկը Արեւ (հօրը հետ մահմետական դարձած)
և միւսները Գոհարկնէ, Ռատիոս, Մամիկէս և Տունկի:
Հմմտ. նաև Յայտմ. Ա. տղ. 986''—988', Բ. տղ. 672''
—673'', Գ. տղ. հաա. Բ. 48'—49': Վկայութեան թուա-
կանի մասին տես Թէոդորոս Սեբաստացու վերջը, էջ 11՝
տեղեկութիւնը:

3.

ԽՈՍՐՈՎ ԳՆՆՁԵԿՑԻ

† ՌԺԶ արաց Գ=1167 յունուար 10 զԶ.

Ի ժամանակս բռնակալութեանն Ղեմացւոց՝ յորում
վաղ ուրեմն բարձեալ էր թագաւորութիւնն Հայոց ի սպառ-
ստութեա, և անտերուք շրջէին մնացորդք իշխանաց՝ որ ընդ-
բնաւ աշխարհս վարտաւարք՝ ոչ հնազանդելով միմեանց, մա-
նաւանդ այնորիկ՝ որ բնակեալ էին յամուրս աշխարհին
Արցախոյ, աւագակարար կելով ի լերինս և ի դերձ տեղիս
և յանցս ճանապարհաց նստելով, առնուին կապուա կողո-
պուա յամենայն ազգաց՝ յորս յազթեյն կարէին և նե-
ղութիւն ոչ սակաւ հասուցանէին քրիստոնէից, հարկս
10 խնդրելով, զոր ի դէպ է այժմ և մեզ ատել. Ոչ գոյ ի
ժամանակի յայսմիկ իշխան և առաջնորդ որ հովուէ և այլն:

Չայնակցէ մարգարէն ողբոցս. Առնոյր առնէր սք-
զգլուխս իմ ի շաեմարանս շուրց և զաչս իմ աղբիւրս ար-
տասուաց, զի նստեալ լայի ի տուէ և ի գիշերի զթշուա-
15 ռութիւն ազգիս մերում և զցրուեալն ընդ ամենայն ազգս,
վաճառաւոր լեալ և ոչ կացեալք ի կայի, այլ ըստ նմա-
նութեան ալեաց ի մրրկաց ծովու յուզեալք և ոչ հասեալք
ի նաւահանդիսա, քանզի ինքեանք զայն ախորժեցին, վասն

3. n անդերուք. 8. n յազթեյն. 11. Տես Գաւ. Գ. 38. 12. Տես
Երեմ. Թ. 1. Ստորագծեալ աստեղծ լիային քնագրում և մեզմից աւելացուած
են. իսկ հօսք է-երի տեղ մեղագիրն ունեւ և:

առաւել նենգաժեռութեանն և կրճի պիղծ բարուց իւրեանց, որք լու համարէին ի սարկութեան կալ ամենայն ազգաց, քան թէ հնազանդել միմեանց և կեալ յաղա-
սութեան: Վասն այսորիկ նեղեցան և տառապեցան
5 յանօրէն և յամբարիշտ ազգաց, յորդուց Քեռուրայ և Խոմայելի և յեղեմացուց, որոց առաւել ծանր էր քան զերկաթ լուծ անրոյ նոցա ի վերայ քրիստոմէից, մանա-
ւանդ յաշխարհին Պանտալուց, որ վասն առաւել հար-
կադահանջութեանն վաճառէին զսրգիս իւրեանց և տալին
10 ի դինս փրկանաց անձանց, և բազում էր ամպրոպ խոռ-
վութեան ամենայն ուստեք յամենայն տեղիս: Քանզի զատո-
ռածաշէն եկեղեցիս, որ վախճանակ դրախտին տուան մեզ,
տապալէին, զվանորայս ի հիմանց քակէին, զմատուռնս
վկայիցն անասնոց տեղի սլառաբանէին, զպատուական
15 արս անարգէին եւ իմաստունքն յոչինչ համարեալ լինէին
և բազումք ի քրիստոմէից թուլանային ի հաւատոց, ըստ
յառաջագոյն գուշակելոյն Պաւլոսի, եթէ «Ի ժամանակս յե-
տինս քակտեսցին մարդիկ ի հաւատոց և հայեացին յայսս
մոլորութեան»: Նաև թաքաւորն Վրաց՝ որ էր սահմանակից
20 Թանն Աղուանից, կամեցաւ անքնակ առնել զաշխարհն ի
մարդոյ և յանասնոյ, մանաւանդ զբերրի և զարգաւանդ-
երկիրն Ուսէացուց յաւեր դարձուցանէր: Եւ այս լինէր
վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, որք ոչ վարեցաք ըստ իրա-
ւանց և ըստ արգարութեան. քանզի հայրապետք արծա-
25 թով առնէին ձեռնադրութիւն, նոյնպէս քահանայապետք
և քահանայք, որպէս ասաց Նասի. քահանայն և մարդարէն
յիմարեցան, և յայնչափ յանդգնութիւն հասին, մինչ զի
և մարդիկ աշխարհական՝ որ ոչ ունէին զօժանմն քահանայու-
թեան, այլ և կանայք նոցա վերատեսուէք լինէին եկեղե-

1. n կրճի. 8-9. n հարկապահանձութեանն. 12. n տուաւ. 18. n ունեւ
«... յայս մոլորութիւն». ուղղեցինք ըստ Ա. Տիմ. Գ. 1, որ ըստ վեցեակի
սպագր. (1860) աշպէս է. «Ի ժամանակս յետինս քակեսցին ոմանք ի
հաւատոցն, և հայեացին յայսս մոլորութեան և ի վարդապետութիւնս
դիւաց...»: 21. n զարգեւանտ. 22. n ուտացիոց. 26. Տես Նս. իր. 7.

ցեաց, և ամենայն ոք համարձակ գործէր զչարիս և ոչ ուս-
տեք երկիւզ և ոչ յանդիմանութիւնս:
Յայսպիսում ժամանակի յանկարծակի ծագեաց իւրեւ
զատոզ մեծապայծառ նոր վկայն Քրիստոսի Խոստրով: Բայց
5 օրինակ վկայութեան նորա է այսպիսի:
Էր սուրբն Խոստրով քրիստոմէեաց, ի քրիստոմէեաց
ճնոցաց, յաշխարհին Առանայ, հուպ ի քաղաքն՝ որ կոչի
Գանձակ. և տակաւին մանուկ գոլով ուշիմ և հանդարտ
կայր զգուշական կենօր: Իսկ բարիատեացն սատանայ՝ որ
10 մարտեաւ ընդ Աղամայ ի ձեռն կնոջն, յարոյց պատերազմ
ի վերայ սլառանոյն՝ այսպիսի օրինակաւ:
Այր մի ի փոքունց և յաննշանից սլառիկ, որ բնա-
կեալ էր ի դաւառին Առանայ, առ սահմանօք ժառանգու-
թեան քաղաքին մեծին Գանձակայ, ի գեւղի միում՝ Ար-
15 խանաշէն կոչեցեալ: Կէսքն ի նոցանէ քրիստոմէեայք էին
և կէսքն հեթանոսք, բարեկամք և սիրելիք գոլով միմեանց
ըստ մարմնայ: Եւ ունէր սլառիկն ուստերս և դոտերս, այլ
յայլմէ ճնեալք ի կնոջէ: Իսկ մի յորդուց նորա ցանկացեալ
քեռն իւրում՝ որ ոչ էին համամայր, որ և բռնադատեալ
20 զաղջիկն շնացաւ. և ի յղանալն երկեաւ յոյժ, մի գուցէ ի-
մացին ճնոցքն և սպանցեն:
Բայց զի յառաջագոյն տուեալ էր նա պատանոյն
Խոստրովու, զի էր ամենագեղեցիկ տեսեամբ, խարաւաշ
հերով, կարմիր և սպիտակ դունով, և զի էին դրացիք
25 միմեանց, և միշտ տեսանէր ի մտանէն և յեղանել, և լինէր
յորժամ հանգիպէր մանկանն առանձինն, բանս սլառիս
փաղաքշելով խօսէր ընդ նմա, զի թերեւ կարասցէ դիւրել
զնա, զի մի յայտնեացին գործք նոցա չարութեանն և սպան-
ցին: Եւ զայս առնէր ոչ մի անգամ, այլ բազում անգամ:
30 Իսկ սլառանոյն սրբասիրի և ողջախոհի, ոչ խստորեալ ամե-
նէին ի բանս աղջկանն, այլ կայր և հանգիստանայր ընդդէմ
չարին, որպէս Յովսէփն այն ի հնումն կամ ևս վեհագոյն

8. n գովով. 19. n համահայր. | բռնադատել.

ասել՝ եթէ ոչ յանդգնութիւն իցէ՝ Քանդի նա յետ այնք
առարկնութեան՝ ընդ ամուսնութեան օրինօք եմուտ և ման-
կունս ծնաւ զԵփրեմ և զՄանասէ, այլ սա զայժմու ժա-
մանակիս զանցուցեալ արութեամբ, եմուտ ի ստաղիոնն,
5 առնելով զբարեիոնն յաղթութեան:

Իսկ իբրեւ գիտաց հայր աղջկանն, եթէ յղի է գուտարն
նորա ի շնութենէ, ի խոշտանգանս արկանէր զգուտարն
և հարցանէր. «Ո՞վ բռնող-ստեաց զբեղ, ասն ինձ»: Իսկ
գուտարն սատանայի և հին զենն, որ ըստ իւրաքան-
10 չիւր ժամանակաց բազում չարեաց պատճառ եղև մարդ-
կան ազգի, զբարտեաց զմանուկն Խոտորով՝ կարծելով
եթէ այնու պատճառաւ ազատիցի և զկամս ցանկութեանն
լցցէ, զի խոշտանգեալ սւրբացի և առցէ զնա ի կնութիւն:
Վասն այսորիկ մատնի գատաւորին բարեյաղթ վկայն
15 Քրիստոսի Խոտորով եւ հրամայեաց արկանել զնա ի բանդ,
և կացեալ ի բանդին ամսօրեայ աւուրս՝ սակաւապիտու-
թեամբ անսուղ անցանելով և օրհնելով զԱստուած:

Եւ հրաման գատաւորն զկնի աւուրցն այնոցիկ հանել
զնա ի բանդէն, և եկեալ ծնօքը սրբոյն՝ առաջի արկանէին
20 զալիս, զծերութիւն, զհոգեխառն մեռնողն, որով զնա անու-
ցին: Եւ մայրն ասէ. «Ոչորմեա թշուառացեալ մօրս և մի
մատնիր ի ձեռս արիւնհարբօս դաղանացն»: Նոյնպէս և հայրն
աղինդսրմ արտասուօք և հաւաչանօք ասէր. «Յանձն առ,
որդեակ, առաջի ստեղծին և միայն զերծիր ի տանջանացդ
25 և ի մահուանէդ: Եւ տարցուք զբեղ յաշխարհն Վրաց և
անդ համարձակութեամբ պաշտեալ զՔրիստոս»: Իսկ նորա ի բաց
գարձուցեալ զերեսն, ոչ ընդունէր
զասացեալսն ի նոցանէն: Եւ իբրեւ գիտացին զհաստատուն և
զանյազողգեղի միտս մանկանն, ի բաց գնացին լալով: Եւ զայս
30 լուեալ գատաւորն, ասէ. «Ներեացուք սմա սակաւ աւուրս,
զի թերևս խրատեալ եկեացէ յուղղութիւն»: Եւ գարձեալ
հրամայեաց արկանել ի բանդ, և խորհէր թէ զինչ արացէ

4. n սրտաղիոնն. 5. n ըզբարեոնն. 6. n աղջկանն, 7. n ի խոշտան-
կանս. 13. n խոշտանկեալ. 14. n բարեյաղթ.

սրբոյն: Եւ կացեալ ի բանդին այլ ևս աւուրս ուլթ, ոչ եկեր
և ոչ արբ յաւուրսն յայնոսիկ. և ի կատարել աւուրցն
այնոցիկ, հրաման ետ և ածին առաջի գատաւորին:

Խօսել սկսաւ գատաւորն և ասէ. «Խոտորով, մի մոլորիր
5 տարապարտուց, գարձիր և հաւանեա, և տաց քեզ ոսկի բա-
զում և զաղջիկն զայն ի կնութիւն և այլ ևս մեծութիւն:
Ապա թէ ոչ կամիցիս լսել ինձ, բազում և անհնարին տան-
ջանօք չարչարեցից զքեզ»:

Սուրբն ասէ. «Պարգեք քո ընդ քեզ լիցիմ ի կորուստ.
10 Ես Քրիստոսի հաւանեալ եմ իմում թագաւորին՝ որ արար
զերկինս և զերկիր, զծով և զամենայն որ ի նոսա»:

Դատաւորն ասէ. «Խնայեա ի մանկութիւնդ քո և արա
զոր ասեմ քեզ. լեր ընդ մեզ, և որդի իմ կոչեսցիս և կեաց.
ապա թէ ոչ ապականեմ զքեզ քո վայելուչ»:

15 Սուրբն Խոտորով ասէ. «Ասացի քեզ և գարձեալ ասեմ՝
եթէ ոչ եմ լսելոց ձերոց յօգապատիր խաբէութեանցդ,
զի թէ վաղ և թէ անագան՝ սակայն մեռանելոց եմ»:

Դատաւորն ասէ. «Հրով այլեցից զքեզ՝ եթէ ոչ գարձ-
ցիս յայդպիսի յամառութեանց»:

20 Խոտորով ասէ. «Ոչ կարեա այնպիսի հուր պատրաս-
տել՝ զոր Քրիստոս պատրաստեալ է մեղաւորաց և այնոցիկ՝
որ իբրեւ զձեզդ իցեն ամբարիշտք»:

Դատաւորն ասէ. «Դոնեա հաւանեա Մահմետի՝ որ
զայս աշխարհս ետ մեզ և անդ զգրախոն»:

25 Սուրբն ասէ. «Ձկենդանին ուրանալ տաս ինձ և մահ-
կոնացունց երկիր պագանել, որ ինքեանք մոլորեցան և
զձեզ մոլորեցուցին յաւիղ ճանապարհէն»:

Եւ բարկացեալ գատաւորն հրամայեաց երկուց զին-
ուորաց կապել զերանելին ձեռս յետս և գնել անուր եր-
30 կաթի ի պարանոց նորա և շրջեցուցանել ընդ քաղաքն ի
տեսիլ ռամկին: Եւ բազումք ի հեթանոսաց զարմանային
ընդ համարձակութիւն և ընդ անփութիւն ի միտս սրբոյն.

12 n ի մանկութիւնդ. 23 n հաւաւանեա. 24 n ըզգրախոն. 30 n նորայ.

և թէ որպէս սնտախ յուսով մեռանիւ Զկնի այսորիկ եհատ
ի վերայ նորա դատաւորն վճիռ՝ զի քարկոծ լիցի, գիտաց-
եալ զհաստատուն միտս նորա։ Եւ առեալ զնա ամբոխին՝
հանին արտաքոյ քաղաքին ընդ կողմն հիւսիսոյ՝ ի տեղի
5 մի քարուտ, առ եղերբ գետոյն ցամաքելոյ։ Այլ և քրիս-
տոմեայք որ էին ի քաղաքին, ելեւելա առնէին զմիմեամբք
թաղնաբար, զի տեսանէն զնահատակութիւն սրբոյ վկա-
յին։ Եւ իբրեւ ածին զերանելին ի տեղին՝ ուր հանգեր-
ձեալն էր կատարիլ, խօսել սկսան դարձեալ ըստ հրամանի
10 դատաւորին և ասեն ցտւարն. «Մի յամառիւ իբրեւ զմա-
նակ, այլ լուր մեզ և արա զկամս դատաւորին, և մեր ա-
ղաչեմք՝ զի ներեսցէ քեզ, միայն հաւանեա գեներս մերում
և թողցէ քեզ զամենայն անարգանսն, զոր յաճախեցեր ա-
ռաջի նորա։»

15 Ասէ սուրբն. «Ո՞ւմ արդեօք տայք ինձ երկիրպագա-
նել. կախարդին և մոլորականին և մեռեալ շանն։» Եւ
մրմռեալ իբրեւ զգաղանս վայրենիս և կրճաւալ զատամունս
լուրեանց ի վերայ նորա, դան հարկանէին զնա յանխնայ
և կապեալ զնա ընդ ծառոյ միոյ թիթենոյ, բայց յառաջ
20 քան զկապելն ծունր կրկնեալ կայր յաղօթս և ասէր. «Զքեզ
Քրիստոս փառաւորեմ հանդերձ Հարբ և ամենասուրբ
Հոգւովդ։»

Եւ բարբարոսացն գրգռեալ զմիմեանս, քարաձիգ լի-
նէին ի սուրբն, և կայր երանելին իբրեւ զգառն ի մէջ գայ-
25 լոց, ոչ սքէր որ սղորմէր և ոչ սք որ ի թիկունս հասա-
նէր, այլ ամենեքեան յեկացն և ի բնակացն Պարսից՝ իբրեւ
շունք կատաղեալք՝ թափէին ի նա զնետս յանդիմանու-
թեան։

Եւ ի թանձրութենէ քարանցն՝ որ իբրեւ զտեղատա-
30 բափս զեղուին ի վերայ սրբոյն, ջախջախեալ առ հասարակ
ոսկերքն և յօդքն քակտեալ ի միմեանց, և սրտառ սրտառ
մարմինքն յերկիր անկանէին։ Եւ սուրբն աւանդեաց զոգին

ի փառս Աստուծոյ, ըստ գրեցելումն. «Ոգիք արդարոց ի
ձեռին Աստուծոյ են։»

Եւ ապա յետ այսորիկ հրաման ետ բռնաւորն և եղին
առասան ի պարանոց երանելոյն, և իՅ քարշել ընդ հրա-
5 պարակս արտաքոյ քաղաքին փողոցացն քրիստոմեայք՝ իբրեւ
յաղթութիւն մեծ զիրան համարելով։ Իսկ զկնի այսորիկ
եմուտ ստանալ ի սիրտ բռնաւորացն, զի հրով այրեցեն
զմարմինս երանելոյն, և ընկեցեալ ի հուրն՝ ոչ այրեցաւ։
Եւ ի գիշերին յայնմիկ եկեալ ծնողք սրբոյն՝ բարձին
10 զնշխարս վկային և եղին ի հասարակաց գերեզմանս քրիս-
տոմեայք գեղջն, անդիտանալով զարժանիս վկային, միան-
դամայն և զարհուրելով ի բռնաւորացն։

Իսկ զկնի անցելոց երկուց ամաց՝ փոխեցաւ ի մատուռն
ի նոյն տեղոյ՝ գերեզմանացն, և ի փոխել նորա ականատես
15 եղաք՝ զի ոչ էր այրեալ կապանք՝ ձեռացն, և ոչ մաղ մի ի
զլիսոյն ծախեալ. որ և նշխարք վկային յերկաքանչիւր տե-
ղին առնէր բժշկութիւնս բազումս ի փառս Աստուծոյ։
Վասն զի զփառաւորիչս իւր փառաւորէ՝ Աստուած աստ և
ի հանդերձեալումն։

20 Բայց եկեացուք և ի տեսիլ սքանչելի լուսոյն՝ որ երեւ-
ցաւ ի վերայ նշխարաց սրբոյ վկային. իբրեւալ ոչ հաւա-
տացելոց միայն, այլ և անհաւատիցն, ոչ մի անգամ, այլ
և երկիցս, և է օրինակ առաջնոյն այսպիսի։

Սովոր իսկ էին Պարսիկ գեղջն յաւուրս սահոց իւր-
25 եանց բերել աղօթակոչ՝ զի ի գիշերի ձայնիւ զարթուցէ
զնոսա յաղօթս, նմանապէս և ի տուրնջեան ժողովիցէ։ Եւ
եկեալ մշակն անօրէնութեան՝ գայլն արարացի ի գեղն՝ ուր
էր հանդատարան սրբոյն Խոստաւփու, և յարուցեալ ի գիշե-
րի միում՝ կամեցեալ զուրացութեանն բարբառն հնչեցու-
30 ցանել առ նոսա, երանէ ի տեղի մի բարձրաւանդակ և
տեսանէ նշան սքանչելի ի վերայ գերեզմանի սուրբ վկա-
յին լոյս ստատիկ՝ որ առաւել զանցանէր զլուսաւորութեամբ

արեգականն. և յահէն ըմբռնեալ ոչ կարէր ամենեկին խօսել, այլ անկեալ դնէր կիսամեռ, մինչև ցառաւօտն: Եւ ի վազին եկեալ գտին զնա, զի կայր անշունչ իբրեւ զմեռեալ: Ապա հարցանէին զնա Պարսկաստանի աշխարհն՝ եթէ «ի գիշերիս 5 յայսմիկ ընդէ՞ր ոչ յարեար և զմեզ յարուցեր. զի վասն այնորիկ կոչեցաք զքեզ՝ զի աղօթս արատցես և զմեզ յորդորեսցես»:

Իսկ նա հաղիւ ուրեմն ուշաբերեալ կաց պատմեաց զտեսիլ գիշերոյն, և նոքա յայժ զարմացան և երթեալ պատմեցին 10 զատաւորին: Եւ զատաւորն սաստեալ ի վերայ նացա, զի մի յայտնեացեն զգրանչելի տեսիլն մեծ զոր տեսին: Եւ առաքէր զմի ոմն ի ծառայից իւրոց, զանխաբար պատուէր տուեալ՝ զի մի որ գիտասցէ: Եւ եկեալ ծառայն ըստ հրամանի զատաւորին հսկէր զգիշերն ամենայն, և տեսանէ ի մէջ 15 գիշերի լոյս համադայծառ ի վերուստ փայլեալ ի վերայ հանգստարանի սրբոյն, և յահի եղեալ և ի դողման, ոչ զօրէր նայել ընդ ճառագայթս լուսոյն՝ որ երևեցաւ, և ի վաղիւն ահիւ և գողութեամբ երթեալ ի քաղաքն՝ պատմեաց զտեսիլն մեծաքանչ և զարմանալի: Իսկ պիղծ և 20 անօրէն զատաւորն զլանալ կամեցաւ զգրանչելի մեծութիւնն՝ զոր լուաւ ի ծառայէն, նոյնպէս և զառաջինն՝ զոր ի բաղմոց լուաւ:

Յետ այսորիկ ոմանք յանհաւատից ըստ պատահման հաւին զծառն, յորում կապեցաւ սուրբ վկայն, զի այրես 25 ցեն: Եւ տեսեալ քահանայի միոյ՝ ետ փոխանակ փայտ յայրել և առ, և զկարծիս առեալ ոչ տալին, և պատճառաւ հաւանեցուցանէր. և ուրախ ևս լինէր, զի և յառաջ իսկ կամէր և ոչ իշխէր, և այս ի Տեառնէ պատահէր: Եւ տարեալ եղ ի գաւիթս եկեղեցւոյն և բազում բժշկութիւն 30 առնէր կեղև նորին յառաջ և զկնի հառանելոյն. բազումք և յանհաւատիցն առնուին ի բժշկութիւն: Զինի ինչ առուրց անցանելոյ՝ տեսեալ ի հեռաստանէ հաւատացեալք լոյս

8. n ուշաբերեալ. 19. n զարմանանալի. 29. n եկեղեցեցւոյն.

իջեալ ի վերայ գաւթին, և եկեալ պատմէին քահանային, և այլք ի հաւատացելոց տեսիլս պատմէին որ մերձ էին յեկեղեցին, եթէ առէր ի տեսեալն գիշերոյ եթէ «Զիս խաչ 3 ձեացուցեալ օրհնեցէք և անուն գիւր սուրբ Ստեփանոս»:

5 Եւ լուեալ զայս քահանայն՝ անյապաղ կատարէր և զկոփուածս փայտին զբաւանդակն առնուին ի բժշկութիւն, որոյք ոչ սակաւ բժշկութիւն կատարէր Տէր ի փառս իւր և ի գովութիւն վկային, կուրաց և այլոց ախտից:

Իսկ զգրպարտիչ վկային՝ զկնն պիղծ գատապարտեաց 10 Տէր առաջն ըստ արժանի իւրոյն գործոյ. քանզի ծնաւ ծնունդ այլանդակ, խառն ինչ մարդոյ և գողանի և ի նմին ստատակի. որով և ծանուցաւ բաղմոց հաւատացելոց և անհաւատից արդարադատութիւնն Սասունոյ: Եւ այլքն ևս չարաչար կրեցին անցս ազգատոհմ հորուն կնոջ. ոմանք ի 15 գիւղէ լլկեալք և այլք բնակն բարձեալ եղեն մահուամբ և ոչ մնաց և ոչ որ յաղղատահմէ նորին:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի յաշխարհին Առանայ, ի մայրաքաղաքին որ կոչի Գանձակ, ի թուականին ՈԺԶ, յամենան Սրաց, յերրորդ աւուր, ի գլուխ յիսնէ 20 րեկի պահոց վարդափառին, ի թագաւորութեանն Յունաց Կեռ Մանուիլի և յիշխանութեանն Հայոց Թորոսի, որ էր պատուեալ կեսորոտական պատուով ի թագաւորէն Յունաց, և ի վրաց Գեորգէ, և յիշխանապետութեանն Հասանայ՝ որդւոյ Վախթանգայ՝ կողմանցն Խաչենոյ, ի հայրապետութեանն Տեառն Գրիգորիսի և Ներսիսի հարազատ եղբարց 25 Հայոց մեծաց, և տանն Աղուանից Տեառն Ստեփանոսի, և Տէր Յահանիսի եպիսկոպոսի քաղաքին Գանձակայ, և յիշխանապետութեանն Արեւիկից Երակուղին, և ի թագաւորութեանն Եգեմեցւոց և Պարսից Ասլանշահի. իսկ ի մեզ 30 թագաւորելոյ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ, որում վայելէ փառք, իշխանութիւն և պատիւ, պիժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

I. n քահանային. 24. n խաչելոյ. 30. այստեղ հշառակրած յիշխանական քաղաքն՝ որ է 1167:

Միջիծարաց վարդապետի մակաւնոսն կոչեցեալ Գոշ,
 ներքոյեան
 ասացեալ ի նոր վիսայն կոչեցեալն Խոստրով:

Զուարճանան ժողովուրդք նմանապէս ի յիշատակ կա-
 նուխ և անադան վկայից, զի մի է հաւաքումն հեռաւո-
 րութեան ժամանակին, որ առ Տէր մերն: Քանզի յանցեալ
 և ի ներկայ և յապառնի այլալի, այլ ոչ զտիրապէսն փա-
 5 փաղ: Վասն զի բնաւորապէս և ոչ պատահմամբ զնա
 ստացեալ ունիմք, ըստ որում ոչ հուր և ոչ սուր և ոչ այլ
 ինչ ներհակ՝ հատանել զնա ի զանազան կարէ ժամանակի,
 զի յստացողէ ազաւաղիլն է և արծարծիլն: Նա և ոչ գիտէ
 ընտրել երեսս իբր ճոխի և աղքատի, առն և կնոջ, մանկան
 10 և ծերոյ, կուսի և երիտասարդի. այլ զիւրն գտեալ ար-
 ժանի բնակէ և ի նոսին ներգործէ. ապականչօքն զօրանալ
 և ի խափանիչսն սքանչելի լինի. ի վեր քան զկարիս ամ-
 բաւնալ մարմնոյ. անհայր ուսուցանէ և անմայր. զմի և եթ
 գիտել որ պատճառն է բնաւից. խնդալ ընդ չարչարանս,
 15 մեծարէ զլիշտս, կերակրի նախատանօք, ուրախանալ հա-
 լածանօք, ճոխանալ աղքատութեամբ, բերկրի տնանկու-
 թեամբ, մեռանի կենդանի, յառնէ մեռեալ, առէ զաշխարհ,
 գարշի որ ի նմա, խօկալ ի առէ, հսկէ ի գիշերի, զար-
 թուցանէ զանձն, հեղու զարտասուս, հաստատի հաւատով,
 20 մխիթարի յուսով, զօրանալ սիրով, գոչէ արիապէս և ելա-
 նէ նահատակ. պատրաստ զանձն ունի և սպասէ ժամու.
 հայցէ աղօթիւք պատահիլ պատերազմին, և եթէ մարտ
 ճակատու ոչ իցէ՝ մարտագիրն նախայօժար սպակէ կամօք.
 ի դէպ ժամանակի յօրինէ գործօք և կրկնապատիկ հատուցէ
 25 վարձս, և եթէ լուեալ հալածիչքն ի նորին լինին զօրու-
 թենէ, սակայն յառաջ զարժանիսն ձգէ հանդիսին. վարէ

4. և ներկեա. 5. և բնաւորապէս. Գ. Տ. Մկրտչեան գրում է բնաւոր
 այսպէս՝ առանց ծանօթութեան. | և ըզնա. 7. և ներքհակ. 9. և ընդրել.
 12. և սքանչելի. 16. և տնանգութեամբ. 18. և զարթուցուցանն.
 25. և զօրութենէ.

զթագուցեալն իբր հողմով հրոյ զբոց սէրն. պատճա-
 ւանաւ փորձանաց նահատակս ցուցանէ, որովք ի խոր
 զարման ձգէ, իբր առնել ի սասակութենէ շարժեալ հող-
 մոյ: Եւ որպէս ի հանդերձից օժանդակութեամբ ոմանք այ-
 5 լոյ մերկանան ձեռօք, նմանապէս և ի մարմնոյ նորա, հա-
 կառակօք զհակառակն գործեն նման Տեսուն. հալածեալք
 լինին ոչ յաշխարհէ միայն, այլ և ի մարմնոյ, զի երանու-
 թեանն արժանացին. ծանեան անխորիս զերանութիւնն,
 որպէս զնորին խակ զտուողն. վասն այնք և իւրաքանչիւրքն
 10 զնոսա ծնան ժամանակէ Եւ որպէս առաջինքն յիշատակօք
 նորողին միշտ, նմանապէս և նորքն պատուելով ընդ առա-
 ջինսն առ ի մէնջ փառաւորին տօնիւք. և զոր օրինակ ա-
 ռաջին է չարչարանօք խաչի վկայ Տէր և զենման նորա
 միշտ յեկեղեցի լինի խորհուրդ, նորող զնոյն ցուցանելով,
 15 այսպէս նորք և հինք արժանացեալք վկայութեան, միով
 կոչին և զարդարին անուամբ: Յաղագս որոյ և մեք զմերս
 կոչեմք պսակաւոր վկայ նոր, և ընդ հինսն մեծարեմք տօ-
 նիւ, զխոսարով ասեմք մանուկ և հանդիսաւոր նահատակ.
 զարքայանունն և զկրօզն կոչմանն, զերեւելին գաւառաւ
 20 և զպանձալին աշխարհաւ, զնշանաւորն և բնակութեամբ.
 զգեղեցիկն հասակաւ, զառոյգն մարմնով, զաւատանին տիօք,
 զշառաւեղն քաջ յարմատոց բարեաց: Եւ զի թեպէտ գոյու-
 թիւն վկայից յերկրէ և ի մարմնոյ զպատճառն ոչ ունի,
 այլ զի ի միասին նմա ամենայն եկին, յարմարեցաք սա-
 25 կաւուր: Եւ զարձեալ մերձ զանկաւորն դիցուք. պատ-
 ուականն յանարդաց, մեծն ի փոքունց, երեւելին յաննշա-
 նից, փարթամն յաղքատաց, ճոխն ի խոնարհաց, փառա-
 ւորն յանփառից, մեծատունն ի տնանդաց, իմաստունն ի
 տգիտաց, արին ի հեղդաց, պարկեշտն ի վաւաշոտից, ար-
 30 թունն ի բնէածաց, զուարթունն ի թմրեցելոց, լուսաւորն
 ի խաւարելոց, տմիովեալն ի ցնդելոց, արդարն յանիրա-

19. հեղինակը «զարքայանունն և զկրօզն կոչմանն» բառերով ակ-
 եարկում է Խոսրով անունը՝ որը պարսկերէն (خسرو xusrav) նշանա-
 կում է «արքայ»: 25. և զանգաւորն. 29. և վաւաշից. 31. և ի ցնդելոց.

ւաց, ընդդէմէն ի բիւրուց, զօրաւորն ի տկարաց, խրախուսեալն ի միամարտից ծուլից, սպառնաղէնն ի զենքեկեցաց, ծաղիկն ի ձմերանի, ակն ի վիմաց, մարդարխան յաւաղից, բարեբախտիկն ի վատաբախտից, գնողն ագարակին և ի 5 նմա ծածկեցելոյ գանձին, ստացողն անդին մարդարախն, խաչակիրն Քրիստոսի, նախանձաւորն Տեառն վկայիցն, գտողն ճանապարհին անյայտ բազմաժամանակեայ եղերոյ, աշակերան Տեառն միամիտ:

Զսա տեսեալ բանասերուն նախանձի անդիտանալով
10 զկատարածն, թոյլ և կոչման տալ չնորհ, զծածկեալն յայտնել զհամբերութիւն. ի ձեռն զհինն առնու զէն չարն, կարծելով նմանապէս յաղթել, ամաչի գնալ ունայն: Զմի եդ զորոգայթ և յերկուս կարծէր յաղթել. փշրի սրոգայթն, գատարկանալ խորհուրդն: Կինն էր թակարթ և յաղթել
15 կարծէր սրունկութեամբ և ուրացմամբ. պարտի յայտմ. փոխի յայլ. զրարարել գնահատակն տալ. հրապարակաւոր զիրն առնէ. մատնի և ի բանդ մտանէ. հարցափորձի, խոստմունս բազումս ընդունի, ի վեր քան զընառն ելանէ պատրանս, զմի և եթ փութացուցանել, եթէ անպարտ ի զրարար
20 տութեանց է. զի մի տգեղն ծածկիցի անուամբ սքանչելին վկայութիւն. քանզի առաջի զճշմարտութիւն ուրանալ եդին և զկեալ. գիւրապատիր զմանկութեան կարծեն զժամանակ. ներեն զլջանալ. իսկ նա կրթութեան առնու պատճառս զմիջոց աւուրցն. խորհի զբազումս առաքինացեալս
25 մանկունս և վկայեալս. զոր ոչ ուսաւ ի գրոց, ուսաւ հագլով: Զմանկունս, ով դուք, թերեւ ի գէպ էր ասել գատաւորին չարի, կարծէր յաղթիլ յախտից. այդ ձերոց օրինացդ է և ոչ քրիստոսիկից. զոր և ոչ յարութիւն առանց հեշտութեան խոստովանիք առանց ախտից և ոչ ծերք ձեր
30 սղլախոհանան և երկատարդք ձեր պարծանս զհեշտութիւն վարկանին. այլ մեզ մարքութիւն առաւել պատուի և մահ վասն հաւատոյ տօնի: Մայր վկայի անվարժ և ան-

2. n սրպառնաղենն. 5. n սրտացողն. 30. n սղլախոհանան.

տեղեակ հայրն գրոց, հարկաւորեն ստիպեն. «Բանիւք, որդեակ, ասա և աղատեալ կալ զճշմարտութիւն ուր և կամիս»

Իսկ նա ուսեալ հոգւով զհրամանն Տեառն ոչ ուրա
նալ բանիւ առաջի մարդկան, զի մի առաջի Հօր ուրացի
5 և նա, ոչ ընդունի. ի բաց զերեսս դաճուցանէ. սաստե և ի ձեռաց ոչ կերակրի նոցա: Եւ եթէ զգրոց նոցա ոչ երկրորդէ, զնոյն զօրութեամբ ցուցանէ. «Զխորդ զձեր ի կորուստ զսնունդ դարձուցանէք. ոչ ապաքէն Քրիստոսի հաւատացեալք՝ դուք նմա և նորին հաւատոց զիս ընձայե
10 ցայք. զխորդ և մուրս մատնէք օրինաց: Զճնողաց պարտին որդիք մառանդել զաւանդ. զոր ի ձէնջ ընկալալ, ոչ ուրա
նամ զհաւատ, զի մի նախատինք ձեզ եղէց: Եթէ կարծիք ինչ էին մերոց կրօնից, ի գէպ էր խնդրոյ ճշմարտին լինել. բայց արդ յամենայն ազգաց վկայի աներկբայ և հաստա
15 տուն մերս լինել. նաև նոյն ի հալածչացս վկայի և ի խրատն յայտնի. զի ի մահուանէ զերծանիլ ուսուցանեն, ոչ զչար ինչ թողուլ օրէնս և առնուլ բարի: Ոչ կարեմ ի սոստ անկանել օրինացն, և տեղի տալ չարախօսացն զձէնջ և մեռանել: Ամօթ մեծ է ինձ ընդ հասակակիցս, ի հրա
20 պարակէ նախատիլ. զխորդ սրտի տարայց խոցման, յորժամ զհաւատացեալ եղբարս յեկեղեցի ժողովեալ տեսանիցեմ և զիս մերժեալ: Հնազանդիլ ճնողաց խրատու, առողջից օրէնք ուսուցանեն և ոչ հիւանդաց. նոյն և ի Տեառնէ յայտ է, զի թողուլ զայնպիսի ճնողսն հրամայէ: Պատուելի
25 էլք ինձ մինչև ցայս վայր, տյսուհետև զառաջինն պատուեմ պատճառ զԱստուած: Հեռի կացէք յինչն՝ որ հեռացուցանել զիս ի Տեառն: խորհիք. ի բաց դնացէք, որ ոչ զզօրութիւն գիտէք պատուիրանաց. զի նա մարդասիրութեամբ է պատճառ և դուք հարկիւ ընութեամբ. վասն
30 որոյ ամիսափոխ լիցի պատիւն: Ո՛ւր զնորայն մոռացայց զչարչարանսն վասն մերս: Ի ձէնջ ի գէպ էր ինձ խրատիլ ի համբերութիւն, այլ դուք բռնիլ ուսուցանէք: Զխորդ ոչ մօրն

1. n բայր. 19. n ընդ. 30. n անվարժ.

նմանիս եւթանց մանգանցն՝ որ առ Մակարայեցիսն. զի
 փոխանակ միոյ եւթն ետ ի մահ իբրեւ զօրինակ բազմաց.
 միթէ չէին նորա խանդաղատանք և կամ որդիատեանց էր
 մայր. այլ զի խրատեալ զիտէր յօրինացն, եթէ մահ վասն
 5 Աստուծոյ անմահութիւն է. եւ թէ առանց դպրութեան զայս
 ոչ գիտէր, միթէ ի տօնի ոչ լուայք քառասուն վկայիցն, եթէ
 զինչ ասաց կամ զինչ գործեաց մանկանն Մեղիտոնի մայր:
 Մահ միայն զերեւելիս կարծէք չար, այլ այս պատճառ բա-
 րեաց առ Աստուած է. և մեռելութիւն աներեւոյթ հոգւոյ
 10 կենօք յաւիտենից մահ է. Խնայէք յիս իբր որդեանք, զի-
 տոր ոչ խմանայք, եթէ չար և ատելութիւն է մեծ՝ ծնողաց
 զորդւոյ ոչ կամիլ զկորուստ. ապա ընտրել արժան է, զի
 այս կարծեցեալ կորուստ՝ յաւիտենից է գիւտ, եւ գիւտս
 այս՝ անվախճան կորուստ. Ընդէր զբարին յաչաղէք զիմ:
 15 Նախանձ և ոչ մի ինչ է ծնողաց. Զայն ինչ ընկալայ, զոր
 ի ձէնջ ոչ ուսայ. գաի որում ակն ոչ ունէի. Ընկալայ,
 որ ի վեր է քան զարժանն իմ. ճանապարհ ցուցաւ. ինձ
 բարի. ի սրտիս գիտութիւնս ազաղակէ՝ մի յապաղել, եթէ
 հեղգամ՝ երբ ապա զսա գաից. Սիրելի աշակերտաց
 20 շնորհս է. եթէ կայր յաղի իմ այսմ տենչանք՝ մինչև ցարդ
 ոչ գիտէի, այժմ բոբբոքեցաւ իբր հօւր և ոչ տայ ինձ
 հանգիստ. ծանեաց ճշմարիտ զսէր Տեառն յիս լինել. եթէ
 ողջակիւօք և պատարագօք հայցել մինչև ցայժմ էի
 շահասէր, թող թէ բնաւին ոչ երի տաս
 25 էի
 թենէ

2. այստեղ մեկ քառ պատճառ. որիմ իբրեւ քս Գ. Տ. Մկրտչեանի. 3. ո
 խանտաղատանք. 6. ո գում և գիտեր, ուղղեցիմ գիտէք քս ուղի
 սրբագրութեան Գ. Տ. Մկրտչեանի. 11. Սկսեալ ոչ իմանայք բառերից, միևեւ
 ներդրեանի վերջը արտասպում ևն Գ. Տ. Մկրտչեանի հրատարակութիւնից,
 Արարտ, 1897, էջ 39—41. այս մասին տես և ներքին, էջ 40: Հրատա-
 րակիլը նշանակած չե քե ձեռագիրը որտեղ յ ձայնը յապաւած կամ է ձայնը
 եւի և վերածած. ուսի մեմ և յկարողացմի նշանակել, Աստուծոյ տա-
 րուք պատճառ ևն եղիլ բնագում ևն հրատարակիլը իր կողմից յարեւ է:
 12. ո ընտր ...ալ. 24. ո այստեղ վեց տղ պատճառ. իւրաքանչիւր
 տղը մօտաւորապէս քսան տուից քաղկացած.

. ձր
 դոր
 բազմաց
 կանխաւ պատահեաց, որոց նախանձն մերձ էր, և կրթու-
 5 թիւն յաճախ, ոչ են զարմանք, այլ այս է հիանալի, զի ոչ
 զոր տեսի վկայ և զօրացուցիչ, այլ և հակառակ որպէս
 և դուք. Թոյլ տուք ինձ մեռանել յաղագս Նորա, որ վասն
 իմ մեռաւ, և չարչարել յաղագս Զարչարեցելոյն. թէպէտ
 հաւասարել ոչ է ծառայիցս Տեառն, սակայն զյօժարու-
 10 թիւն ցուցանելի է. Ընդունի, զի բարերար է, և յիւրսն
 ևս յաւելու վառաց. վասն իւր առնէ զիմս, որ առնէ
 այժմ. Հաստատելին և զմիտս հաւատացելոց, եթէ մինչ
 ի կատարած ընդ մեզ է. պատուէ զժամանակս ի ձեռս
 իմ. ոչ տայ թոյլ մեռանալ զհանգէս վկայութեան. ճշմար-
 15 տէ զպատմութիւնս յաղագս նահատակաց. առատ զինքն
 ցուցանէ և պատրաստ ի բաշխել բարիս. Մի զայժմուս
 տեսանիցէք զվիշտ և խռովիցիք, այլ ի կատարած անդ-
 նայիցիք:
 Փոխանակ բանդիս՝ դրախտն, և ընդ կապանացս՝ ար-
 20 ձակունի ի մեղաց. բազցին՝ հացն- կենաց, և ծարաւին,
 ջուր մշտաբուխ. ընդ ապականութեան մարմնոյս ծաղկի
 անասականութիւն, ընդ վախճանելի կենացս՝ անվախճանն:
 եթէ դուք անգիտանայք, յինէն ոչ է ծածկեալ. լուարուք
 յայտնապէս՝ ոչ պատրիմ. Զբաղում հասակակիցս տեսի
 25 մեռեալ վայրապար. հարկաւոր առաջի կայ մեռանել, ըն-
 դէր կամաւոր ոչ գործեցից և պատկեցայց»
 եւ լուեալ զայս զնացին խնդութեամբ և տրտմու-
 թեամբ՝ երկընդուք բաժանեալ. յաղթին ի ընդթենէ կա-
 րեաց, սղան զառնապէս առաջի աչաց զմահն տեսանելով
 30 որդւոյն սիրելոյ, մխիթարին ի կատարածի՝ ուսեալք զպա-

24. ո անգիտանէք. 25. ո պարտիմ. 26. Արարտի մեջ տպուած է վայրա-
 բար՝ առանց ծանօթութեան, և նադրում ևն քե ձեռագրի վայրաբար-ը պէտք է
 այսպէս ուղղել, իբր հակառակը յաջորդ հարկաւոր քաղիմ: 29. ո բարժան-
 եալ.

տիւ վկայից Բայց և հարածչացն ցաւին ոգիքն, զի ի մե-
ռեալ զյոյս նոցա ունել ասաց և վկայեաց, եթէ «Կենդա-
նի է Բանն աստուծոյ, կենդանի է և մարմնով, և գալոց է
նա դատել զկենդանիս և զմեռեալս, վասն որոյ ոչ ուրա-
5 նամ և զպատիր ձեր ընդունիմ զբան և հաւանիմ միւրս
ձեր օրինացդ և զհետ դամ հետին մահու, զի այդ է
անուն մօլորեցուցին ձերոյ»

Եւ զայս լուեալ հատանէ վճիռ դատաւորն քարկոծ-
լինելոյ Եւ պատճառ, զի ամենեքեան հաղորդեացին ար-
10 դարոյն մահու և պոսկեացին, և զայս խկ քարոզն աղա-
ղակէր Եւ սակայն խորհուրդ է և այս վկայից, որոց
կամ է բազում անդամ վասն Տեառն մեռանելէ Կամօք
բազմացն իբրեւ բազում անդամ մեռանելէ Կամօք
տունկս ի բժշկութիւն ճաշակման տնկոյն առաջնոյ, և
15 ի հաղորդութիւն չարչարեցիւն ի վայտի Ընդունի դբա-
րանցն բազմութիւն նման նախավկային, աղօթէ, թէ և
ոչ յայտնի, սակայն ի սրտի, ըստ որում տեսանէ Տէր.
հաւատալի է, թէ և ոչ առանց վերին տեսչութեան յայն-
պիսում ժամանակի վկայք լինին, և հաստատէ զայս բա-
20 նալն երկնից առաջի վկային, այլ ըստ պատշաճի յայտնին
կամ ծածկին Եւ եթէ նմա այս պատահեաց և մեղ ոչ
յայտնեցաւ, Տեառն դիտելի է Եւ անդէ զհոգին ի ձեռս
Աստուծոյ, ննջէ զբուն քաղցրութեան, զուարճանան հրեշ-
տակք, բերկրին սուրբք, ցնծան հաւատացեալք, պարտի
25 բանսարկուն, ամաչեն դեք, զահի հարկանին հալածիչքն,
սակայն յայլ յեղանակ փոխին շարժեալք ի չար հոգւոյն
Ծախի հրով ի նախատինս հաւատացելոց, և զի մի պաա-
ուեսցին նշխարք պատուական վկային՝ ընդ հուր անցանի
անծախելին՝ նման երից մանկանցն, զի և ոչ ի հերոսն մեր-

1. ը ի մեռեալ. Տ. Մկրտչեան ուղղում է «մեռեալ». բայց ուղիղը մեռա-
ցիւն է. հասոռածը պէտք է քարգանել՝ «որովհետեւ ասաց քե նոյս իրանց
յոյսը մի մեռեալի վերայ (ի մեռեալ) ևն դրած»: 6. Գ. Տ. Մկրտչեան հե-
տին մահու մեկնում է իբր քառախաղ, փոխանակ Մահմէս—մահու հեռ-
ֆ (հարաւ. 1896, էջ 590): 12. ը անկամ. 20. ը առաջին: 23. ը
հրչտակք 29. ը մանգանցն.

ձեցաւ և ոչ զկապանս երոյծ Գիտեն պատկառել և տա-
րերք ի կշտամբանս յանդգնելոցն, զի այնմ, որ զհուրն
չիջոյց բնութեան, չիջաւ իրաւացի և հուրն, և զի յայս
լիցի, եթէ հուրն հանդերձեալ զարդարս լուսաւորէ և կիզու
5 զմեղաւորս Եւ քանզի սուրբք հրոյն որ ի Տեառնէ արկաւ
միշտ բորբոքեալ են, որով և ամենայն շիջան ի հուր, ան-
մատոյց շիջանելի լինին հրոյ, անշիջանելեաւն ձուլեալք
Եւ զի յանդ ելեալ մեղմանան դործօղք չարի, բայց չա-
րագոյնք քան զչարսն անյադ են Կասն այնորիկ ընդ ա-
10 մենայն օրինակս անցուցին տանջանաց. ընդ կապանս,
ընդ բանդ, ընդ քաղց, և ընդ ծարաւ, ընդ բանս անար-
դանաց, ընդ քարկոծանս մահու Ընդ քաղցանս զկնի մա-
հու, ընդ հուր ի կառարածի, հաղիւ աղա լուեալ դա-
դարեցին Բազում անգամ ի սրբոց մահու հանդարտ .

15 ի խս
բք
մե
ան
ուն
20 բար
զդեւ, զի զկնի մահու ոչ յանդգնին Եւ հանջին ապա այնու-
հետեւ պատկառեալք յանծախութենէ հրոյ Կամայն և յաղին
չարանախանձիցն կամք Ի հանդիստ և զբաջն փոխեն վկայ,
զանխլանալով ի քարկոծչացն ծնողքն, ի սեպհականն իւր-
25 եանց տեղի ի հասարակ հաւատացելոցն զնելով շիրիմս,
անդիտանան զօրինակ

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնը, ինչպէս և
նրան յաջորդող ներքողեանը ունի միայն ը ճառըն-
տիրը՝ (այժմեան վիճակում) էջ 479 բ'—483 բ'', այս
վերնադրով. «վկայութիւն սրբոյն խոստովութեմ և
խառաւորեալ սր կոչի նոր նահատակ, որ վկայեաց

7. ը ծուլեալք. 15. ը վեց տղ պատած. 24. ը ի սեպհականն. 26. այս-
եղ զհրչտակում է մեռացիր. մեռացեալը կորած է:

յաշխարհն աղուանից ի մայրաքաղաքն որ հոչի գան-
ձակ»: Ձեռագիրը վերջից գծախառնար պահաս է և
այսպէսով ներբողեանը կիսատ է մնում: Վկայաբա-
նութիւնը և ներբողեանը հրատարակած է նախ Գա-
լուստ Տ. Մկրտչեան, Արարատ, 1896 (դեկտ.), էջ 590
— 594 և 1897 (յունւար), էջ 37—41, մի կարծ յա-
ռաջարկում: Սոյն հրատարակութիւնից երեւում է թէ
ն ճառընտիրը գտնէ դեռ 1896-ի վերջը մի թերթ ա-
ւելի ունէր, այն է 484 թ. (թէեւ մեծաւ մասամբ պա-
տաւատուն և գծաւարընթեանի), որը այժմ կորած է:
Ներբողեանի սոյն կորած մասը արատապէս ենք Տ.
Մկրտչեանի հրատարակածից, ինչպէս որ վերեւը, էջ
36՝ ծանօթութեան մէջ էլ նշանակել ենք: Մկրտչեանի
յառաջարկից ենք քաղում նաև հետևեալ տեղե-
կութիւնները, որոնք արդիւնք են հրատարակչի հետա-
գոտութեանց. «Վկայաբանութիւնը ժամանակակիցի
դործ է և նոյն թիւ դարի ձեռագրից: ... ճառընտրի դրու-
թեան թուականը ... է Ուկ—ՈւՂ (=1187), ուրեմն
հաղիւ քսան տարի նահատակութիւնից յետոյ: Վկա-
յաբանութիւնը նահատակութիւնից միայն մի քանի
տարով ուշ է դրուած: Վկայաբանութեան հեղինակը,
թէեւ ոչ աւանատես նահատակութեանը, սակայն ա-
կանատես է որքի նշխարների տեղափոխութեանը: «Իսկ
զինի անցելոց երկուց ամաց փոխեցաւ ի մատուռն ի
նոյն տեղով զերեզմանացն: Եւ ի փոխել նորա ախա-
նաճեա եղար, զի ոչ էր այրեալ կապանք ձեռացն և ոչ
մոզ մի ի գլխոյն ծախեալ»: ... Ներբողի պատմա-
կան մասը առնուած է վկայաբանութիւնից և մեզ
թւում է հաւանական, որ վկայաբանութեան հեղի-
նակն էլ նոյն ինքն Մխիթար Գոշն է, որն և հաւանա-
կանաբար առաջին անգամ կարգեց կատարել Խոսրով
Գանձակեցու ածնախմբութիւնը, ինչպէս այդ երեւում
է ներբողեանի աղնարկներից: Շատ հին ժամանակնե-
րից սովորութիւն էր, որ վկաների յիշատակի օրը
կարգապէս էր նրանց նահատակութեան պատմու-
թիւնը և սպա ներբողեան կամ դրուատ: Սովորաբար
թէ՛ ներբողեանի և թէ՛ վկայաբանութեան հեղինակը
միևնոյն անձն էր լինում: Ըստականանանք իբրև օրի-
նակ յիշելով Խորենացու անուամբ մեզ հասած Հովի-

սիմեանց պատմութիւնը և նոյն կոյսերի ներբողեա-
նը...»:

Թուականի համար մեր բնագիրը (տես էջ 31,
տող 18—20) տալիս է միայն հետևեալ տեղեկութիւնը.
«Ի թուականին ՈժՁ, յամսեանն արաց, յերբորդ աւուր,
ի գլուխ յիսներեկի պահոց վարդավառին»: Այս տե-
ղեկութիւնը՝ որքան որ բաւարար, սակայն բոլորովն
պարզ չէ: «Ի գլուխ» բառով կարելի էր իմանալ պատի
թէ՛ սկիզբը և թէ՛ վերջը. բայց այստեղ անշուշտ ա-
ռաջին նշանակութեամբ պէտք է առնել, որովհետեւ
եթէ երկրորդ նշանակութեամբ վերցնէինք, պէտք կը
լինէր հէնց վարդավառը հատկանալ և հետևաբար հե-
ղինակն էլ կ'առէր վարդավառին և ոչ թէ աւելորդա-
բանութեամբ «վարդավառի պատի վերջին»: Այս հաշ-
ուով բնագիրը մեզ տուած կը լինի նաև նահատակու-
թեան օրը՝ այն է ԲՂ: Արդ՝ ըստ յայսմաւուրաց, այ-
սինքն անշարժ տումարի հաշուով՝ Արացի 3-ը համա-
պատասխանում է Յունւարի 10-ին: Բայց որովհետեւ
վարդավառի պատի երկուշաբթի շաբթուում է յու-
նիսի 22-ից մինչև օգոստոսի 26-ը միայն և չի կարող
յունւարի 10-ին պատահել, միանգամայն՝ որովհետեւ
1167 թուականի յունւարի 10-ը գալիս է մի երեք-
շաբթի օր, ուստի չենք կարող ճառընտրի թուականը
անշարժ սոմարով բացատրել:

Այժմ վերցնենք շաբթական սոմարը:

Շաբթական սոմարի հաշուով ՈժՁ թուի նաւա-
սարգի մէկը գալիս է 1167 փետրուարի 8-ին. սրա
համեմատ էլ նոյն տարուայ արացի 3-ը (նաւասարգի
մէկից մինչև արացի 3-ը՝ լինում է 153 օր) համապա-
տասխանում է հունվարի թուի յուլիսի 10-ին:
Արդ՝ 1167 թուի յուլիսի 10-ը երկուշաբթի էր, հա-
մաձայն մեր բնագրին: Նմանապէս ՈժՁ=1167 թուի
տարեգիրը լինելով ձ, նոյն տարուայ զատիկը պատա-
հում է ապրիլի 9-ին, վարդավառի կերակին յուլիսի
16-ին և վարդավառի պատի երկուշաբթի էլ գալիս է
յուլիսի 10-ին: Բոլոր այս պարագաները համապա-
տասխան լինելով բնագրի տեղեկութեանց և իրարի
հետ, ընդունում ենք ՈժՁ արաց Գ=1167 յուլիս 10
երկուշաբթի:

Վկայաբանութիւնը համառօտութեամբ գտնուում է նաև յայտնաւորներէ մէջ. այսպէս՝ A 171 ր՝—172 ր՝, B 442 ր՝—ր՝, C 1143—4, D 537 ր՝—538 ր՝, E 1045՝—1046՝, G 560 ր՝—ր՝, H 522 ր՝—523 ր՝, I 566 ր—567 ր, J 992՝—993՝, K 529 ր—530 ր, L 459 ր—460 ր, M 548 ր՝—ր՝, N 524 ր՝—525 ր՝, O 516 ր՝—ր՝, P 448 ր՝—449 ր՝, Q 533 ր՝—534 ր՝, R 529 ր՝—530 ր՝, S 555 ր՝—ր՝, T 539 ր՝—ր՝, U 513 ր՝—514 ր՝, V 381 ր՝—382 ր՝, W 481 ր՝—ր՝, Y (Ս. հատոր) 259 ր՝—260 ր՝, Z 402 ր՝—ր՝, b 584 ր՝—585 ր՝, c, d և e, բոլորն էլ մարդաց Իշխուի 3, Բիանարոսի և Սիւղիանոսի վկայաբանութիւններէց յետոյ: Իբր քաղաքից ունի ընդարձակ վկայաբանութեան, առանց յիշեալ 28 յայտնաւորներէ մանր տարբերութիւնները նշանակելու, ներքեւում գտնուում ենք մեր լաւագոյն ձեռագրերէց երկուսը, այն է G և A ձեռագիրները, առանձին սխեմաներով և հատուած առ հատուած՝ գէժ առ գէժ. առաջին սխեմակը G ձեռագիրն է, իսկ երկրորդը A ձեռագիրը: Մնացեալ ձեռագիրները գտնուում են G-ի հետ, միմիայն աննշան տարբերութիւններով: Համառօտ վկայաբանութիւնից քաղելով ունին նաև Չամչեան, Գ. 435—6, և Աւգերեան, Վարք սրբոց, հատ. Ժ. 219—220, որոնց մէջ սրբի նահատակութեան թուականը գրուած է Պոլ—1399, մարդաց Իշխուի 3 (ըստ Աւգերեանի, յուլի 2): Հմմտ. նաև Յայտն. Ա. տպ. էջ 935՝—936՝, Բ. տպ. էջ 639՝—", Գ. տպ. հատոր Բ., էջ 5՝—":

Յայտնառու վկայաբանութիւն սրբոյն Խոսրովի Գանձակեցոյն.

Սա այս պատանիս Խոսրով էր ի քաղաքէն Գանձակայ Աղուանից՝ զաւակ քրիստոնեայ ծնողաց, Հայազգաւ, հասակաւն պատանի և տեսեամբն գեղեցիկ:

Սե էր նոցա գրացի մի պարսիկ՝ որ ունէր ուստերս և գտերս: Սե մին յորդուցն պարսկին ցանկացաւ քեռն իւրոյ և շնացաւ ընդ նմա: Սե աղջիկն ցանկայր Խոսրովու և կամէր անկանիլ ընդ նմա: Սե Խոսրով ոչ կամեցաւ զգործն աղծութեան:

Սե յետ այնորիկ յղացաւ աղջիկն յերթօրէն: Սե ի խոշտանգել հօրն զաղջիկն և նա զրպարտեաց գտուր մանուկն Խոսրով, զի կամեցաւ այնու հասանիլ ցանկութեանն իւրոյ՝ որ ի վաղուց հետէ ցանկայր աղջիկն պարկեշտ մանկանն՝ դուստրն սատանայի. և ոչ կարաց խաբել զողջախոհ մանուկն զայն. եւ հնարեցաւ այնու կտտարել զկամս իւր: Սե հայր աղջկանն զեկոյց զայն ամիրային և պարսից հրապարակին, որք կոչեցեալ զԽոսրով հարցանէին:

Սե նա ասաց. «Քրիստոնէից

Յայտնառու վկայութիւն սրբոյն Խոսրովի Գանձակեցոյն.

Սուրբ վկայն Քրիստոսի Խոսրով էր ի Գանձակայ՝ ի քաղաքէ Աղուանից, ի քրիստոնեայ ծնողաց. և էր գեղեցիկ տեսեամբ, պատանի հասակաւ:

Էր նոցա գրացի մի պարսիկ՝ որ ունէր ուստերս և գտերս. և ցանկացեալ մի յորդոց նորա քեռ իւրում, չնացաւ ընդ նմա:

Սե իբրեւ գիտաց հայր նորա թէ յղի է, խոշտանգէր զնա թէ ո՞ր գործեաց զայդ. և նա զրպարտեաց գտուր մանուկն Խոսրով,

զի ի վաղուց հետէ ցանկայր նմա և ոչ կարէր խաբել զպարկեշտն, հնարեցաւ դուստրն սատանայի այնու կտտարել զկամս իւր: Սե իսկոյն մատնեցին զնա դատաւորի քաղաքին: Սե նա կշտամբեալ զնա բաղում խոշտանգանօք եղ ի բանգի, կամ ուրանալ զՔրիստոս և առնուլ զնա կին, և կամ մեռանել չարաչար: Իսկ սքանչելի վկայն խոստովանէր զՔրիստոս համարձակապէս և ասէր. «Մեր օրէնս»

ոչ են այդ օրէնքը, այլ Պարսից-
զի մեր օրէնագիրքն մեզ պար-
կեշտութիւն քարոզեցին, այդ ձեզ
է գործ և ոչ բրիստոնէից» Ընդ
որ բարկացեալ՝ հարին զնա և
տանջեցին. և ասէին թէ «Տաճ-
կացիք և առ զաղջիկն քեզ կին.
և թէ ոչ՝ մեռանիս այրմամբ հրոյ»
Նւ դանեալ զնա՝ եղին ի բանտի:
Նւ երթային բազում պատգամա-
ւորք յամիրայէն՝ խոստանալով
նմա պարգևս և պատիւս, եթէ
տաճկանայ և առնու զաղջիկն:
Իսկ նա հաստատուն կացեալ
ի հաւատս Քրիստոսի՝ ոչ ի սպառ-
նալեացն երկնչէր և ոչ սպրդեացն
հաւանէր:

Այլ և ծնօղքն նորա
զնային առ նա ի բանտն և լա-
լով աղաչէին զնա և ասէին.
«Յանձն առ վայր մի, մինչև զնաս-

ցուք յերկիրն Վրաց, և անդ հա-
մարձակ պաշտեա զՔրիստոս» Նւ

նա ասաց. «Լաւ է ինձ մեռանիւն
բարի անուամբ, քան թէ կեղտ
անուն թողուլ յաշխարհի»

Դարձեալ կոչեցին զնա յատեան
և կրկին խոստացան նմա բարի
առնել. և նա ոչ հաւանեցաւ բա-
նից նոցա: Նւ ապա սպառնացան
չար մահուամբ սպանանել. և նա
ասաց թէ «Նս պարգևացդ ձեր ոչ
հաւանիմ և զՔրիստոս Աստուած
ոչ ուրանամ. ևս պատրաստ եմ
մեռանիլ վասն անուան նորա»

Նւ հրամայեաց ամիրայն

զիրն մեզ պարկեշտութիւն ուսոյց
և ողջախոհութիւն: Այդ՝ Մահմետի
դործ է և նորին հաւանելոցն.
անիրաւ զրպատէք զիս»

Նւ երթեալ ծնօղացն

վատթար խրատ տային նմա.
«Յանձն առ, ասեն, առ վայր
մի և գերծիր ի տանջանացն
և ի մահուանէ. և ապա երթամք
յերկիրն Վրաց և անդ համարձա-
կութեամբ պաշտեա զՔրիստոս»
Նւ նա ոչ անսայր բանից նոցա.
ասէր. «Նս զՔրիստոս ոչ ուրա-
նամ և պատրաստ եմ ի մեռանել
վասն անուան նորա»

Դարձեալ կոչեցին զսուրբն
յատեան հրապարակին և խոստա-
ցան պարգևս և պատիւս. և նա
հաստատուն եկաց** ի հաւատն
Քրիստոսի:

Նւ հրամայեաց դատաւորն

* Ա այտ. ** Ա էկաց.

քարկոծել զնա: Նւ հանեալ ար-
տաքոյ քաղաքին, կապեցին ի
թիթի ծառ մի, և սկսան բազ-
մութիւն պարսիցն քարկոծել
զնա: Նւ քարինքն որպէս զտա-
րափս անձրեաց տեղային ի վերայ

նորա: Նւ նա այնպէս կատարե-
ցաւ ի Քրիստոս:

Նւ քարչեցին զնա ընդ
փողոցն քրիստոնէից և արկին
ի հուր, և ոչ այրեցաւ և
ոչ մաղ մի ի գլխոյ նորա և ոչ
կապանքն: Նւ բարձեալ ծնողացն
զսուրբ մարմին տղային և եղին ի
գերեզմանս իւրեանց: Նւ լոյս պայ-
ծառ ծագեաց ի վերայ գերեզմա-
նին երկու անգամ՝ վկայ անմեղու-
թեան նորա և սուրբ հաւատոյն:

Նւ զծառն յոր կապեցաւ սուրբն,
հատին անօրէնքն և կամէին այրել,
զոր ոչ ետ թոյլ քահանայ մի,
այլ ետ գինս և առեալ զայն՝ խաչ
ձեացոյց և օրհնեաց յանուն սրբոյն
Խոսրովու: Յորմէ բազում բժշկու-
թիւնք կատարին յամենայն նեղ-
եալս ի պէս պէս ցաւոց՝ ի խաչէն
և ի գերեզմանէն:

Նւ սիրոյժ աղջիկն ցնկնաւ
զսերմն եղբօրն և ոչ էր ի կեր-
պարանս մարդոյ, այլ խառ-
նակերս այլանդակ ի մարդոյ և
յանասնոյ կերպարանս՝ ի յամօթ
և ի նախատինս գործողացն զչարն
և ի պարծանս անմեղութեանն
Խոսրովու վկային Քրիստոսի:

Քարկոծել զնա: Ապա հանեալ ար-
տաքոյ քաղաքին, կապեցին
զթիթին ծառոյ միոյ և սկսան ամե-
նայն բազմութիւնս* պարսից քար-
կոծել զնա. և քարինքն իբրև զտա-
րափս** անձրեաց տեղային ի վե-
րայ նորա և պատառ պատառ հա-
տանէին մարմինքն և յերկիր ան-
կանէին. և ջախջախէին ոսկերքն
առհասարակ: Նւ այնպէս ի ձեռն
Աստուծոյ աւանդեաց զհոգին իւր:
Նւ հրամայեաց անօրէն դատա-
ւորն քարչել զնա ընդ փողոցքրիս-
տոնէիցն և ապա հրով այրել. և ըն-
կեցեալ ի հուրն ամենակին ոչ այրե-
ցաւ անգամ և ոչ մաղ մի ի գլխոյն
և ոչ կապանքն: Նւ բարձեալ ծնօ-
ղացն զնչխարս սրբոյն, եղին ի
գերեզմանս քրիստոնէից. և լոյս
սաստիկ ծագեաց ի վերայ գե-
րեզմանին, միանգամ և երկիցս,
վկայ անմեղութեան նորա և հա-
ւատոյն: Նւ զծառն յոր կապեցին
զսուրբն, հատին անօրէնքն և կա-
մէին այրել, և քահանայ մի զնեաց

զնա և ձեացոյց խաչ. և բազում
բժշկութիւնք՝՝ կատարին ի սրբոյն,
ի հիւանդս և ի նեղեալս:

* Ա քաղմութիւն ** Ա զտարաքս ՝ Ա բը-
ժշկութիւնք.

4.

ՅՈՎՍԷՓ ԳՈՒՆԵՅԻ

† ՈՃԹ՝ առկի ի=1170 հոկտեմբեր 24 շր.

Յաւուրս անիշխանութեան մերոյ աղգի, ի նուազեալ
 ժամանակիս՝ յորում էր թիւ համարու թուականութեանս
 Հայոց ՈՃ. և Թ., յամս աստուածապատիւ և ներանձնեան
 շնորհազարդեալ Հայրապետին Հայոց տեառն ներսիսի, և
 5 ի թագաւորութեան Վրաց Գէորգեայ, յորում ժամանակի
 բռնանայր հարստահարութիւնն Սկիւթացւոց և մեծապէս
 չարչարանօք նեղեալ լինէին աղգք քրիստոնէից աղգի
 աղգի անիրաւութեամբ յամբարիշտ և յանօրէն աղգէն
 Թուրքաց և առաւելապէս ևս ի ժամանակս՝ մեծախորտ
 10 և յաղթող ի մարտ պատերազմի և մեծիմաց ի հնարս
 հայթայթանաց անօրէն օրէնադրին իւրեանց՝ մեծահարկի
 և անուանի եղեալ յաղգս իւրեանց ամիրապետն մեծ՝ կո-
 չեցեալն Ելակուդ։ Սա բռնացեալ տիրեաց բազում աշխար-
 հաց, այր բարեմիտ եւ խաղաղարար, և յաւուրս սորա բա-
 15 զում խաղաղութիւն եղև աշխարհաց։

Իսկ որք անհնազանդ էին կամաց նորա, նուաճել
 ջանայր ընդ իշխանութեամբ իւր, և յօլովք մարտիրոսա-
 կան հանդիսիւ չարչարեալք ի ձեռաց նորա, մեռան վասն
 սիրոյն Քրիստոսի. ընդ որս էր և այս ճշմարիտ վկայ Բանին
 20 Սասունծոյ, յաղաղս որոյ պատմեմքս իսկ։

1. Ստորագծեալ աստերկ յայնիս քնագրի մեջ եւ մեզմից եմ։ Նմանա-
 պէս մեռացիր է-ի սեղ միշտ եւ հգրումս որք մեզմի փոխել եմք. մի քանի սեղ
 միայն մեռացիր է ասոր պահել է, որք ծանօթութեան մեջ նշանակում եմք։

Արդ պարտ է մեզ նախ գիտել և զայն թէ ուստի սա
 կամ յորմէ աղգէ եկեալ յաշխարհս մեր՝ զայսպիսի նա-
 հատակութիւնս կրեաց։

Այր ամն Սեուշ կոչեցեալ՝ աղգաւ նորսիկ՝ հաստուա-
 5 ծեալ յաղգէ իւրմէ, բնակէ ի գիւղ մի՝ Նորաշէնք կոչե-
 ցեալ, որ է ի Թուրքար գաշտի, ի սահմանս Կոտայից
 նահանգի, մերձ առ դեմն Հուրաստան, ընդ իշխանու-
 թեամբ Խոստրովակերտ քաղաքին՝ որ այժմ կոչի Դուլին.
 որ յարբունս հասեալ մանկան միոյ յորդուոց սորա՝ ի տիս
 10 համբակութեան անուանէր զանուն նորա Բուսպաքի. և տալ
 զնա ի վարժանս, զի ուսցի զուսումն դենին իւրեանց։ Եւ
 նորա կացեալ անդ աւուրս բազումս՝ տեսանէր զգործս
 զաղրութեան և այլանդակութեան, և գարչեալ ինոցանէ՝
 վախստական լինէր անդէն ի տունս իւրեանց։ Եւ յայնմ-
 15 հետէ թերացեալ գոյր ի դենէ հարց իւրոց և սնանէր
 ի մէջ քրիստոնէից, և վարժէր ոչ իբրեւ զմանուկ սիրելով
 զթատերաց խաղս կամ զպարս գինարբուաց, այլ ի բաց
 վախչէր ի նոցանէ, գիտելով անոտի և ունայն զայն և
 երգս աստուանայականս։ Եւ իբրեւ հասանէր ի տիս աւսար-
 20 դական հասակին, վերնական ձրիւք աղգմամբ սուրբ Հոգ-
 ւոյն, փառաբանմբ մեծաւ և ջերմեռանդն ըզձիւք տեսչայր
 կարգի քրիստոնէից՝ տեսանելով օր ըստ օրէ ծաղկեալ
 բարեպաշտութեամբ։ Նաև ի քրիստոսասէր արանց խրա-
 տէր և վարժէր և ուսանէր զկարգ քրիստոնէից։ Եւս ա-
 25 ռաւել յառնէ միովէ բարեպաշտէ Սարգիս կոչեցեալ՝ որ
 կայր ի տունս նոցա մշակաբար։ Քանզի նա եղև պատճառ
 դարձի նորա և կելոյ։ Եւ ինքն հնազանդ և հլու էր ա-
 մենայն ասացելոց նորա, իբրեւ զերկիր՝ որ բուսուցանէ
 զսերմանեալն ի նմա։

Եւ ցանկայր հասանել կարգի քրիստոնէից՝ թողլով
 30 զհայրենական գենսն՝ զոր ունէր։ Եւ աւուրս բազումս սոյն-
 պէս կացեալ, ոչ կարէր ժուժել եռանդման հոգւոյն՝ որ

եռայր ի նմա վերնական ձրիւք. քանզի կեալ ընդ ծնողս իւր և պաշտել զհաւատոս քրիստոսինէնց՝ խոստովանելով զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ, ոչ իշխէր, զիտե-
լով զի անհնար էր նմա զայն առնել. այլ ի մտի եղեալ
5 զնալ հեռանալ յաշխարհ հեռաւոր, սրանդիտանալ անդ և
պաշտել զհաւատոս ճշմարիտ և դաւանել յայտնապէս
զՔրիստոս՝ Աստուած ճշմարիտ և որդի Աստուծոյ: Եւ ելեալ
ի տանէն իւրեանց դատարկաձեռն և ունայն յամենայն
ընչից, միայն զՔրիստոս առնելով յոյս և տեղի ապաւինի.
10 զմտաւ ածեալ զայն՝ թէ Մերկ եկաք յաշխարհ և մերկան-
դամ անդրէն դառնալոց եմք. և եթէ Ունիւք կերակուր
և հանգերձ՝ և այնու շատասցուք:

Երթալ այնուհետեւ ի յաշխարհն Վաստուրական, ի
Տոսալ դաւառ, ի գիւղն Առեստոյ, յորում մանր աղձկունքն
15 ելանեն. և անախ հասանէ ի դաշտն Բաղենից՝ որ է մերձ
յանառիկ դղեակն՝ որ կոչի Ամուկ: Հայր նորա հետամուտ
եղեալ հասանէ յայնմ տեղւոջ, յաղգմանէ չարին՝ որ ոչ
կամի զփրկութիւն մարդկան, այլ զկորուստ: Եւ բազում
ողորական և աղերսալի բանիւք դարձուցանէր զնա խաբ-
20 մամբ, ասելով. «Եկ, սրգեակ, դարձցուք ի տուն մեր և դու
կեաց որպէս կամ է քո. և մի տարաշխարհիկ և օտարա-
մահ լինիր. և մի զրկեր զմեզ ի տեսութենէդ քումմէ:»

Եւ նորա պարզմտութեամբ հաւատացեալ բանի նորա,
կարծելով ճշմարիտ դու զասացեալսն, դառնալ ընդ նմա.
25 և եկեալ ի տունս իւրեանց՝ զպատրուակեալն վասն նորա
չար խորհուրդ յայտնէր և գնէր շղթայս երկաթիս յօտս և ի
ձեռս նորա. զի էր այր չար, և սնդադոյնս ի կրօնս գենին իւր-
եանց: Ապա կոչէ զմուրար օրինացն իւրեանց զառաջնորդս, զի
30 թերեւ հնար գտցեն դարձուցանել զնա ի դենս իւրեանց:

4. n նմայ. 11. Տկս Յոր. Ա. 21. | n եթէ. 12. Տկս Ա. Տիւ. 2. 8. 13. n
վաղբուրական. 14. n ի գեաղն. | մանր աղձկունքն՝ Գ. Տ. Մկրտչեան,
Արարատ, 1897, էջ 41 կարդում է մանրաղ ձկունքն (մանրաղ մեկնելով
մանր և աղի) և կամ փոխում է տարեղ ձկունքն: Աղձուկն բառը հա-
մարում ենք «աղած ձուկ». հմմտ. Արեւմտեան գրականին աղկեր բառը՝
«աղած ձուկ» նշանակութեամբ: 15. n անդի. 21. n է. 27. n նորայ.

Եւ նորա բազում ողորական բանս խօսէին ասելով.
«Ո՛րդեակ, մի թողուր զուղիղ դենս մեր և լինիր նախա-
տինք և ձաղանք աղգիս մերում: Եւ մի տար տարադար-
տուց հեղուլ զարիւն քո և մի թողուր զպատգամաւորն
5 մեր՝ որ զայս բարութիւն շնորհեալ է մեզ և անդ զդրախ-
տին վայելչութիւնն: Քանզի ամենեցուն մեք տիրեմք և
բռնութիւն մեր զօրացեալ է ի վերայ ամենեցուն: Մի
լսեր քրիստոսինէնց՝ որ կամին կորուսանել զքեզ. յիշեա
զդութ ծնողաց քոց. յիշեա զքորս և զեղբարս քո, զի դեռ
10 մանուկ ես և չես ձանձրացեալ վայելչութեամբ աշխար-
հիս»:

Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ. «Ձեմ անիմաստ՝ թե-
սկէս և մանուկ եմ. զի Դանիէլ երկոտասան ամաց գողով
զծերս յանդիմանեաց. և Յովսէփ ի նոյն տիս, իմաստու-
15 թեամբ իւրով տիրեաց ամենայն իշխանութեան Փարաւո-
նի: Եւ քան զձեզ ևս տեղեկադոյն եմ ձերոց առասպե-
լաբանութեանցդ, զի սուտ և մոտիք են:»

Եւ նորա ասեն ցնա. «Մի փոխեղանար և նման ման-
կանց բարբառեր, զի չես իմաստուն և հանճարեղ քան
20 զառաջնորդս մեր, որք զայս կարգ օրինաց ետուն մեզ:»

Իսկ երանելին ասէ ցնոսա. «Ես ի մանկութեան
տիսն իմում կացեալ եմ յուսումն դպրութեան ձերոյ.
և իբրեւ տեսի զվարդապետս օրինաց ձերոց ի գործս աղ-
տեղիս զաղբութեան, փախեալ ի նոցանէ. արդ յայսպիսի
25 կրօնս մոլծանէք զիս. չեմ լսելոց կորստական խրատուցդ
ձերոց»:

Իբրեւ գիտացին նորա զյամառ կամս նորա, և թէ չէ
լսելոց բանիցն նոցա, կամեցան ջուրս յռութել և տալ նմա
ըմպել. թերեւ յիմարեալ դարձցի: Եւ նորա կնքեալ նշա-
30 նաւ խաչին, ոչինչ աղբէր նմա:

Յայնժամ հայր իւր և եղբարքն բրածեծս առնէին

5. n է. 6. n վայելչութիւն. 21. n ցնոսայ. 24. n ի նոցանէ. 29. n
ընքել. 30. n ասդեր.

զնա և բազում բանս նախատանաց խօսէին և ասէին. «Մի լինիր կորուստ անձին քո և մեղքս Եւ նա ժողովալեալ տանէր համբերութեամբ բազմաւ՝ ունելով զյոյս իւր առ Աստուած» Եւ նորա նովին կապանօք պահեն զնա առաւրս բա-
5 զումս:

Եւ իբրեւ ոչինչ գտանէր եւս իրացն, յայնժամ ամանք ի մերձաւոր սիրելեաց իւրոց ի սոգէս քահանայից, ասեն ցնա՝ թէ «Վերին երեսօք յանձն առ զկամս դոցա կատարել և արձակել յայդպիսի կապանաց. և երթ ուր և
10 կամիս կրօնաւորեալ զկրօնս քրիստոնէից» Եւ նորա ճշմարիտ կարծեցեալ զբանս նոցա՝ յանձն առ կատարել զկամս նոցա և դառնալ յառաջին հաւատն՝ զոր ունէր:

Եւ նորա ուրախացեալ արձակեցին զնա. և իբրեւ առաւրք ինչ անցին, յիշեաց զդաւանութիւն ուխտին՝ զոր յա-
15 ռաջն ընկալեալ էր, թէ ընդէր խաբեցալ իբրեւ զսարկաւա-
միտ որք Եւ ելեալ դադարադուրի դնալ ի դաւառն Մաղաղաց, որ է Բջնի, ի վանս Իշխանի, որ է ի մէջ երկուց լերանց զայս բարձրագունից՝ պարկեալ անտառախիտ ծառօք, առ այր
ոմն միանձնացեալ՝ որ առաւել փայլէր յաշխարհիս մերում,
20 մաքուր վարիւք, ճշնաւորական հանգիսիւ, քահանայա-
կան շնորհիւ զարգարեալ, Սարգիս կոչեցեալ, խրատ իմն գտանել ի նմանէ, եթէ որպէս վարեացէ զկեանս իւր և կամ ուր երթեալ դադարեացէ Եւ սուսեալ ի նմանէ, երթալ
այնուհետեւ ի դաւառն Սևորդեաց, ի գերադրական և ի
25 հռչակաւոր ուխտսն ի Հաղբատ և ի Սանահինն: Եւ անդ կեայր ճշմարիտ հաւատով՝ անուանելով զանուն իւր Յովսէփ: Գրէ առ ծնողս իւր և յայտնի առնէ զհաւատսն՝ զոր ունէր առ Քրիստոս, ասելով թէ «Ես քրիստոնեայ եմ»:

Եւ կեցեալ անդ ամս երկուս՝ յոյժ տառապանօք և նեղու-
30 թեամբ անցուցանէր զանցաւոր կենցաղս, ոչ ունելով թոշակա-
մարմնականս և հանգերձս: Եւ որպէս է անդ թուրքիւն և անցաւալցութիւն ազգիս մերում, զի ոչ զթամբ գորովալի

22. n եթէ. 28. n քրիստոնիս.

գլխով յայնպիսիսն և ոչ խնամ տանիմք հոգեւորին և մարմ-
նաւորին, սոյնպէս և սա անտես լեալ ի նոցանէ և ոչ ողոր-
մութիւն գտեալ. քանզի այսպէս ասէին. «Միթէ պարծանք
մեր են դարձ ձեր յայս կրօնս» Եւ թուի ինձ թէ և այս ևս
5 ի չարէն և ի բարիատեացն սատանայէ լինէր, զի նեղեացի
և դարձցի յետս:

Եւ նորա բազում ժողովալութեամբ տարեալ սովու-
և մերկութեան և այլ անհնարին անհանգստութեան, զի
մանուկ գլով տիովք և անսովոր այնպիսի կրից, թեպէտ
10 և այս ամենայն դայր ի վերայ նորա, այլ նա ոչ նեղա-
սրտեալ ձանձրանայր. և ոչ ելանէր տրտունջ ի բերան
նորա, սակա ճշմարիտ և ջերմեռանդն սիրոյն՝ զոր ունէր առ
Քրիստոս: Գիտելով թէ կեանքս այս անտալ է և անցաւոր,
անդրաւականին ցանկայր և յաւիտեականին, լսելով օր լստ
15 օրէ զվարս սրբոցն և զճգնութիւն նահատակաց՝ նաև զայս
ևս լսէր յարանց դիտնականաց՝ թէ «Երթ ի տեղին՝ ուր յե-
տոյ ուրացող եղեր և անդ հաստատեա զհաւատսդ զոր
ունիս»:

Երթալ այնուհետեւ ի վանս Մաղարու, որ է նոյն դա-
20 ւառ Սևորդեաց, զի ի պատմագրաց միւսնոյն կոչին սորա.
և անդ ևս չգտեալ հանգիստ, զի հաց անգամ չուտէին
ընդ նմա՝ իբրեւ զխաբեբայ համարեալ:

Ապա դէմ եղեալ դալ ի դաւառն Շիրակ, ի վանս
Հառիճոյ՝ որ է յօտն Արագածոյ՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ, յո-
25 ռում էին արք երկիւղածք և պատուիրանապաճք յոյժ, կամե-
ցեալ կեալ անդ. և բարիատեացն չար և զնոսա դրդեաց.
քանզի ասէին ցնա. «Մի կար աստ, այլ երթ, գնա ի մէնջ,
զի մի փրասեցուք»:

Ապա դալ հասանէ յաշխարհս Հայոց՝ յԱյրարատ դա-
30 ւառս, ի Մաղմոսաւանս, որ է յօտն Արագածու՝ ի խորա-
ձորն՝ ընդ որ Քառազ գետ հոսի, խոռոչացեալ ահագնա-

8. n անհանկուտութե. 17. n զհաւատստ. 21. n հանկիստ. | n անկամ.
24. n հառիճատ. | n իւսիւսիւստ.

ձայն թնդմամբ, մերձ առ մեծ բլուրն Շրիշեալ: Եւ բնակիչք տեղւոյն սիրապէս ընկալեալ, այլ ահաբեկ եղեալ ասեն զնալ, «զի մի կորիցուք դու և մեր յազգէ քումմէ յայլա- սեռից»: Եւ անդ ևս չգտեալ հանգիստ, քանզի բանասարկուն 5 չար և անդր ևս հասանէր յարուցանել հալածանս նմա: Զի և սա երկրորդ Վահան երեւցաւ յաւուրս մեր: Ապա իջանէ ի մենաստանն մեծ՝ Յոհաննու կոչեցեալ վանս, որ է նոյն Ոտն Արագածու՝ ի վերայ Քասաղ գետոյ: Եւ խորհուրդ իմն գեղեցիկ ի վերին տուչութենէ անտի դմտաւ 10 ածէր՝ երթալ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, տեսանել զտեղի ծննդեանն Քրիստոսի և զխաչելութեանն և զյարու- թեանն և զայլ ևս սրբութեանցն, և միտիթարել և լուսա- ւորիլ:

Եւ երթեալ նախ ի լեառն Սուկաւեթ, զսուրբ նա- 15 հաապան և զճգնաւորսն զայնոսիկ բարեխօս ինքեան և օգնական ճանապարհին իւրում ունել:

Ապա երթեալ զփափաք ցանկութեան իւրոյ ընոյր, ոչինչ ունելով որով զպէտս վճարէր, բայց զտուիչն ամենայն բարեաց: Եւ իբրեւ գառնայր, զմտաւ ածէր զայս ի վերին 20 խնամոց անտի, թէ «Ձեմ կատարեալ ի հաւատս՝ եթէ ոչ երթեալ ի տեղի ուրացութեանն՝ անդ խոստովանեցից յայտնապէս զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ»:

Եւ իբրեւ եկն ի գիւղն Նորաշէնք կոչեցեալ՝ ի տունն իւրեանց՝ ի ժամ գիշերին, և հայր իւր մեռեալ էր: 25 Իբրեւ տեսին զնա մայր իւր և եղբարքն՝ զարմացան, զահի հարան և ասեն. «Որդին մեր է Բուպարը»։ Եւ նա ասէ. «Ձեմ Բուպարը, այլ Յովսէփ. ճշմարիտ քրիստոսնեալ եմ և քրիստոսունակ և խոստովանող նորին»։ Եւ նորա ասեն ցնա. «Այդպիսի հաւատով դուով քո՝ ընդէր թաքնաբար 30 մաեր այսր. զի լուիցեն ազգք մեր և կորուսցեն դքեղ հանդերձ մեօք. արդ՝ զնա յանապատ տեղիս և կեաց անդ նովին հաւատովդ, և մեր հոգասցուք զպէտս քո

1. n թնտմամբ. 20. n անդի. 23. n գիւղն.

մարմնականս»։ Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ. «Ոչ կացից թաքնաբար, այլ զհաւատն՝ զոր ի սմին տեղւոյ ուրացեալ դտայ, յայտնապէս առաջի ամենեցուն յանձն առից. կամ մեռայց, կամ կեցից Աստուծով, զի վասն այնորիկ ե- 5 կեալ եմ»։

Իսկ նորա կոչեն զքահանայ ոմն Սարգիս՝ զի հաւա- նեցուցէ զնա զնալ ուրեք. և նորա բաղում բանս խօսե- ցեալ նմա, ասելով թէ «Ոչ խնդրէ զայդ ի քէն Աստուած, և ոչ որ ի մարդկանէ մեղադիր լինի այդմ»։ Իսկ նա ոչ առ- 10 նոյր յանձն ասելով. «Ձեմ լսելոց բանից ձերոց»։ Ապա եղ- բայր նորա երկուցեալ ազգ առնէ վերակացուի գեղջն, եթէ «Եղբայր իմ՝ որ ապստամբեալ գնաց ի մէնջ, արդ ե- կեալ է կրօնաւոր ձեով և քրիստոսնեալ կերպիւ»։

Իսկ նորա կալեալ զնա զնէ ի տան բանդին, ազգ- 15 առնելով գլխաւորի գեղջն՝ որ էր ի Դուին քաղաքի, որում անուն Սրջահան կոչեն։ Եւ նորա եկեալ փութանակի ի գիւղն յայն, նստեալ ի տան քրիստոսնեի, կոչէ զնա առ ինքն։ Եւ իբրեւ ածին զնա զառաջեալ, նշան տերունական խաչին կանգնեալ կայր ի տանն յայնմիկ. իսկ նա երիս 20 ծուր կրկնեալ և ապա ասէ ցնա. «Ամիրայ, բարի եկիր, խա- զաղութիւն ընդ այն»։ (զի էր այր չարաբարոյ և ժանդ)։ Ասէ ցնա. «Ընդէր ոչ նախ ինձ երկրպագեցեր»։ Եւ նա ասէ ցնա. «Վասն զի քրիստոսնեալ եմ և քրիստոսնէին այնպէս պարտ է առնել»։ Ասէ բռնաւորն. «Ընդէր թողեր զհայրենի գեղն 25 քո և մոլորեալ եղեր»։

Իսկ Յովսէփ բացեալ զբերան իւր ասէ. «Ո՛չ եմ մոլորեալ, և ոչ եմ թողեալ զհայրենի հաւատն. այլ ի մոլորութենէ դարձայ և զհաւատն հայրենի զոր ոչ ունէի՝ գտի։ Արդ առաջի քո եմ. զոր ինչ կամ է քո, 30 արա»։

Իսկ նորա ընդ գինիս մտեալ զգիշերն ամենայն և գինեղինեալ արբեցութեամբ՝ կոչէ զնա առ ինքն. և

1. n ասէ. 4. n այ. 11. 14. n ասդ. 19. n կանկնեալ. 23. n ի մոլո- րութենէ.

սուսեր մերկացուցեալ կամեցեալ սպանանել զնա: Ապա ազդ լինէր դեղջն և նորա մեծաձայն ճշիւք անդր հասանէին. և բազում աղերսանօք աղաչէին զնա թէ մի այդպիսի արիւն հեղու ի միջի մերում և մի դբարկութիւն 5 Տեառն շարժել ի վերայ մեր: Եւ հազիւ դադարեցուցանէին զնա:

Ապա ի վաղիւ անդր դնէ անուր ի պարանոց նորա՝ տանել ի քաղաքն Դուին: Եւ իբրեւ եհաս ի նորադաւիթ գեղն, քրիստոմիւնեայքն ելեալ ընդ առաջ նորա, արդելին զնա յայնմ գիշերի, թերեւս զերծուցեն զնա. և խոստա- 10 նան տալ զգին նորա և թողուլ զնա. և նա բռնադատեալ ի նոցանէ՝ յանձն առնոյր: Եւ նովին կապանօք տանի զնա ի Դուին և դնէ զնա ի բանդի՝ աւուրս ութ. զի էր ամիսն Արաց՝ յորում արեգակն տապէր դամենայն մսեղիս: 15 Ապա երթեալ քրիստոնէիցն՝ տան զկէս գնոց նորա՝ հանելով զնա ի տանէ բանտին: Իսկ սուրբն ոչ կամեցեալ՝ ասէ ցնոսա. «Մի գնէք զիս, զի դարիւն իմ ետու փոխանակ արեանն Քրիստոսի. մի արդելուք զիս ի դեղեցիկ առաջարկութենէս և մի զինչս քրիստոնէից տայք ի գինս իմ:»

20 Իսկ նոցա ոչ լուեալ նմա՝ արձակեցին զնա. և իբրեւ աւուրք ինչ անցին, կամեցան չրջեցուցանել զնա և զգինս նորա ժողովել: Իսկ սրբոյն ոչ կամեցեալ՝ ասէ ցնոսա. «Ընդէր զրկէք զքրիստոմիւնեայոգ՝ տալով ի գինս իմ. զի ես ոչ վասն այդորիկ եկի, այլ զի իմով արեամբս զնեցից զար- 25 քայութիւնն Աստուծոյ:» Եւ երթալ դարձեալ ի տուն բանդին՝ ուր յառաջն էր, ազդ առնելով Սրջահանին տյն: Եւ նորա ասեն ցնա, թէ «Բուպաքը կալ առ դուրս:» Իսկ նորա ելեալ արտաքս՝ հարցանէր ցնա. «Վասն էր եկեալ ես այսր:» 30 Նա պատասխանեալ ասէ. «Եթէ կամ է քեզ, թող զիս նո՝ վին հաւատովս և մի զրկեր զաղքատս վասն իմ: Ապա թէ ոչ՝ դոր ինչ կամ է քո, արա:» Եւ նորա սրտմտեալ յոյժ իբրեւ զչար դադան, բրածեծ արարեալ զնա չարաչար դանիւ,

2. n առդ. 13. n դնէ. 26. n ապգ.

դնէ կոճեղ ի յոսս նորա և շղթայս երկաթիս ի պարանոց նորա, պահելով ի տան բանդին: Եւ վարժեալ երանելի նահատակն զինքն աղօթիւք և պահօք պնդութեան, ոչինչ ճաշակելով ի տունս նոցա. այլ և բազում բանիւք 5 նախատէր զնոսա և զառաջնորդս նոցա, առասպել վարկանելով զկրօնս նոցա: Իսկ նոցա զչարեալ՝ երկիցս ծակեցին գլխիս նորա և անուր անցուցեալ չրջեցուցանէին ընդ դուրս իւրեանց՝ նման ուղտու՝ նովին կապանօք: Եւ նա գոհանալով զՏեառնէ, տանէր ժուժկալութեամբ: Եւ կացեալ 10 յայնմ բանդի ամիսս երկու, կին ոմն հաւատացեալ տանէր նմա աւուրն նկանակ մի. զկէս նորա ուտէր և զայլն տայր ցնա ասելով. «Տուր զայդ յաղքատս:» Եւ այնպէս մեծաւ տառապանօք անցուցանէր զաւուրսն զայն:

Եւ իբրեւ եկն ամիրապետն մեծ Աթապակ կոչեցեալ ի յոս- 15 տանն մեծ Հայոց ի Դուին քաղաք, և բնակէ մերձ ի նա, ի տեղի մի Խորու կոչեցեալ՝ ամբոխասաստ բաղմութեամբ, և խաժամուժ ժողովօք: Յայնժամ Սրջահանն ծանուցանէ ամիրապետին մեծի վասն նորա. և նա հրամայէ առաջի իւր տանել: Եւ զնեն զնա ի դրաստու, զի յոյժ ներդեւեալ գոյր ի չա- 20 րաչար կրից անտի: Եւ իբրեւ ածին կացուցին զնա առաջի, և նա սաղմոսէր. «Աստուած, յօգնել ինձ նաչեաց և Տէր, յընկերել ինձ փութա. առ քեզ, Տէր, Տէր, եւն աչք իմ, ի քեզ յուսացալ:» Եւ կուտեցաւ ամենայն ամբոխ զօրուն ի տեղին յայն՝ տեսանել զնահատակութիւն սրբոյն:

25 Ասէ ցնա ամիրապետն մեծ. «Հոյր և մայր քո պարսիկ դոն և պաշտօնեալ մերոյ պատգամաւորին. դու յումէ հարկեալ կամ նեղեալ յայդպիսի հաւատս դարձար կամ զայդպիսի ձեւ զդեցար. արդ, լո՛ւր ինձ և մի ընդդիմանար հրամանաց իմոց:»

30 Իսկ նա ոչինչ տայր պատասխանի, այլ միայն զնշանն տերունական անդադար դրոշմէր յերեսս իւր:

20. n անդի. 21. n յառգնեալ. 23. Տես Սղ. կթ. 2, ձեւ. 8. 26. n զոյն. 28. n սղեցար.

Ասէ ամիրապետն մեծ. «Զահի հարեալ երկեալ ի մէջ առաջի իմ.» իսկ Արջահանն՝ որ պահէր զնա, ասէ ցամիրապետն. «Ոչ եթէ երկեալ, այլ չառնէ արժանի պատասխանուոյ. զի բազում աւուրք են որ կայ առ իս ի բանդի և ի 5 չարչարանս, և ոչինչ լուայ ես ի դմանէ բանս թուլութեան. հրամայեա սպանանել»

Ապա հրամայէ դարձուցանել և բերել զնա առաջի իւր. Ասէ ցնա դարձեալ ամիրապետն. «Մի կար յայդպիսի կամս և տարապարտ մեռանիր. հաւանեա ինձ, և 10 ես տաց զգեղն քո հայրենի ի ժառանգութիւն քեզ»
Եւ դնէ առաջինորա ոսկի բազում. իսկ երանելին Յովսէփ ասէ ցնա. «Ես ոչ յուսեմք բռնադատեալ և ոչ հարկեալ, այլ ինքնին կամօք իմովք եկի ի տեղիս յայս. ոսկիդ այդ և մեծութիւն զոր խոստանաս, արհամարհեալ 15 է առաջի իմ. եթէ դամենայն աշխարհ և զգաւառ՝ որ է ընդ իշխանութեամբ քո՝ տաս ինձ, չեմ փոխանակելոյ ընդ այսմ հաւատոյ, զոր ունիմ. եթէ քաղցր են կամք քո առ իս, թող զիս նովին հաւատովքս, ապա թէ ոչ՝ զոսկիդ զայդ տուր սպանողաց իմոց»

20 Ասէ ամիրապետն մեծ. «Ամենեքեան հրամանաց իմոց հնազանդ են. և դու ընդդիմանաս. և նախատես զառաջնորդն մեր»

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ ցնա. «Իմ երթեալ է յերուսաղէմ և տեսեալ զտեղի ծննդեանն և զտեղի չարչարանացն և զյարութեանն և զհամբարձմանն և զայլ նահապետացն տեղի և զգերեզման. իսկ զպատգամաւորին ձերոյ ոչ ուրեք տեսի կամ գալիս»

Ապա հրամայէ բազմութեան այլասեռ զօրուն՝ որ շրջափակեալ շուրջ կային զնովաւ, սպանանել զնա և քարկոծել. 30 եւ նորա իբրեւ զգաղան արիւնսբոլ մրմռեալ՝ կրճտէին զատամունս իւրեանց. եւ կալեալ զձեռանէ նորա

2. n ասէ. 10. n ժառանգութի. 15. n է. 17. n զոր զոր. 24. n ծննդեանն.

ատի և անտի ընթացուցանէին ի տեղի սպանմանն. իսկ երանելի վկայն ոչ դադարէր յասելոյ զսաղմոսս զայս. «Վասն քո մեռանիմք զօրհանապաղ, վասն քո հեղում զարիւն իմ՝ որպէս Դու վասն իմ» եւ նորա հարկանէին զնա, 5 ոմն ձեռամբ, ոմն փայտիւ, և բազում բանս նախատանաց ասէին. իսկ նա ասէր. «Տէր, մի համարիր սոցա մեզս, զի ոչ գիտեն զինչ խօսին»

Եւ եղբայր նորա անկեալ յոտս նորա, բազում աղաչանօք և արտասուօք ասելով. «Մի տար սպանանել 10 զքեզ. առ այժմ յանձն առ զհրամանս դոցա կատարել և յետոյ որպէս կամ է քո կեաց» իսկ սուրբն խոփուեալ ասէ ցեղբայր իւր. «Երթ յետս. հակառակ իմ ես. մի զրկեր զիս ի մարտիրոսական նահատակութենէս. Զի Փրկիչն հրամայեաց թէ՝ Որ ուրացի զիս առաջի մարդկան, 15 ուրացայց և ես զնա առաջի հօր իմոյ՝ որ յերկինս է»

Եւ իբրեւ ստիաւ հեռացուցին, խաղիանն այն՝ որ սնդեալ ունէր զաջոյ ձեռն նորա, հարկանէ դանակաւ զձախ կուշտ նորա. և պատառեալ հերձաւ մինչև յաջուն, իսկ նորա յերեսս անկեալ թաւալէր յարիւն իւր. Ապա որ շուրջն 20 կային՝ հարկանէին զնա, ոմն սրով, ոմն քարիւ և մեռելոտի ոսկերօք. և զոր ինչ անկանէր ի ձեռս նոցա՝ արկանէին ի վերայ նորա. եւ հատեալ զգլուխն մորթեցին՝ զի տարցեն յաշխարհն իւրեանց՝ ինչս ժողովելոյ վասն.

Եւ սրբոյն աւանդեալ զհոգին ի ձեռս Աստուծոյ կենդանուոյ, 25 ըստ այնմ, թէ «Հոգիք արդարոց ի ձեռս Աստուծոյ են»։ Եւ եղբայր նորա բրեալ ստիաւ մի զտեղին, թաղէ զմարմին սրբոյն հանդերձ զլիովն։

Եւ ի գիշերին յայնմիկ արհաւիրք եղեալ իբր սրտամամբ և թնդիւն զօրացն. զի այնք որ շուրջ բնակեալ էին՝ զգիշերն ամենայն սրտաբեկեալք անքուն լինէին. եւ մարդասիրին Աստուծոյ փառաւորեալ զփա-

1. n անդի. 4. Տես Սղ. ԽԳ. 22, Հռոմ. Բ. 36. 7. Տես ԳԺ. Է. 59, Դկ. ԻԳ. 34. 15. Ռիմս. ՍՏԲ. Ժ. 33 եւ Դուկ. ԺԲ. 9. 16. n պնտեալ. 25. Տես Իմ. Գ. 1.

առաւորին իւր՝ բանալով զհաստատութիւնն, և լոյս կա-
մարածն ի վերայ նորա իջեալ՝ առ ի պարծանս վկային և
յանդիմանութիւն անհաւատիցն:

Իսկ նոցա տեսեալ զարմացան սիրացեալք. երթեալք
5 առ դատաւորն իւրեանց և առաջնորդն՝ հարցանէին թէ
«Զինչ է նոքն այն, այսինքն լոյս, որ էջ ի վերայ նորա» Եւ
ասէ ցնոսա, թէ «Զքարինսն և զմեռելոտի ոսկերսն՝ զոր ե-
տուք ի վերայ նորա, պատուէ Աստուած. և վասն այնք էջ
լոյսն. որչափ զձեզ որ սպանողքդ էք» Իսկ կէսքն ասէին
10 թէ «Մէհեմ է, լոյս աստուածութեանն այրէ զնա»

Կատարեցաւ սուրբն Յովսէփ բարի խոստովանութեամբ
ի Հայր և յՈրդի և ի Հոգին սուրբ, յամսեանն ահկի, որ
որ քսան էր՝ յաւուր շաբաթո՛ւ՝ յիններորդ ժամո՛ւ ի տեղին
որ Միջոց կոչի, առ եղբ գետոյն Երասխայ մեծի, մերձ առ
15 ոսն լերինն մեծի Մասեաց, հանդէպ Արտաշատ քաղաքի
և գղեակ բերդի, ուր է վիրապն մեծ, որ է տեղի չարչա-
րանաց սրբոյն Դրիգորի, քանդի և սա պտուղ է չարչա-
րանաց նորա:

Արդ՝ ո՛վ եղբարք քրիստոսասէրք, նահատակութիւն
20 սորա զարմանալի է. քանդի բազում մարտիրոսք եղեն յա-
ռաջ, առաւել ևս ի Հայս, զի ծաղկեալ և զարդարեալ գոյր
աշխարհս Հայոց արեամբ նոցա. զի նոքա պատկեր և ա-
պացոյց ունէին զայլսն. զի զոմանս պսակեալս տեսանէին,
յոմանց վերայ լոյս կամարածն երևեալ և զոմանս պատ-
25 ուեալ յԱստուծոյ և ի մարդկանէ, և այս ևս յորդորէր
զնոսա:

Բայց սա ոչ ի տան Աստուծոյ սնեալ և ոչ գրովք
սրբովք զարմանեալ և ոչ զայլս տեսեալ, այսպիսի նահատա-
կութեամբ կատարեցաւ. որ և զարմացոյց զգորս վերինս:
30 Եւ քանդի աշխարհս Հայոց ի վաղնջուց երաշտացեալ և
ծարաւի գոյր ցօղոյ՝ արեան մարտիրոսաց, արդ զովացեալ
արեցաւ արեամբ սորա:

10. n է. 13. n յիններորդ. 23. n տեսանէին. 25. n ի մարդկանէ.
30. n վաղնջուց

Արդ՝ որք ջերմեամբն գթով և յուսով մեծաւ և բաղձ-
մամբ սիրոյ և ճշմարիտ հաւատով կատարեն զտօն վկա-
յից Աստուծոյ, եղիցին վկայ առանց չարչարանաց, առանց
սրոյ՝ նոցին պսակացն արժանացեալք: Արդ՝ յուսացեալք
5 ի Տէր՝ ի ձեռն ոոցին բարեխօսութեան՝ հայցեցէք ի Քրիս-
տոսէ զթողութիւն մեզ մեղուցելոցս, և Քրիստոս ձեզ և
մեզ ողորմեսցի. ամէն:

Թի որպէս վերադիտեալմն եղեռն Աշխարաց անորս
եւ որպէս եղեալ կայ:

10 Այր սմն Սարգիս կոչեցեալ՝ որդի Զաւախի, ի համ-
բակութեան տիան իւրոյ գարձեալ եղև ի հայրենական
գէնէն իւրմէ, ի հաւատս ճշմարիտս, խոստովանելով զՔրիս-
տոս Աստուած և որդի Աստուծոյ, սնեալ յանապատի և
աւսեալ զուսումն աստուածեղէն, և արժանացեալ շնորհի
15 քահանայութեան և առաջնորդութեան եկեղեցւոյ Աստու-
ծոյ: Նա և սա կոչեցեալ եղև ի հանդէս մարտիրոսական
մրցանաց ի Շահի Արմանէն, որ տիրէր գաւառին Բղնուն-
եաց և այլոց բազմաց, և աւուրս ինչ արգելեալ ի տան
քանդի և պատգամս յղեալ առ նա, խոստանալ ինչս բա-
20 զումս և մեծութիւնս, հաւասար առնել անձին իւրոյ, եթէ
արտոցէ զկամս նորա. ապա թէ ոչ ի վայտ մահու բարձ-
րացուցանել սպառնայր:

Եւ նորա պատասխանեալ ասէ. «Եթէ զամենայն տշ-
խարհիս մեծութիւնս տաս ինձ, յայսմ հաւատոյ ոչ կացից
25 յետս. և սրով մահու կամ է քո, առաջի քո եմ, կատար-
եա զկամս քո» Զի էր այր քաջասիրտ և կորովախօս, ոչ որ
կարէր պատասխանել նմա:

Եւ արհաւիրք եղեալ կնոջ ամիրապետին, վասն այնո՞

5. n ի քրիստոսէ. 12. n իւրմէ. 20. n եթէ. 21. n արտոցէ. 23. n
ասէ էթէ.

ըիկ արձակեալ եղև ի ձեռն միջնորդի՝ կալ ի հաւատս իւր։
Եւ այլ ևս նեղութիւն կրեալ վասն ուղիղ հաւատոցն։

Սա իբրև լուաւ զնահատակութիւն սրբոյն Յովսեփայ,
փութանակի ընթացաւ անդրէն ի բանակն. և իբրև աւուրք
5 ինչ անցին, խնդրեաց յամիրապետէն մեծէ զմարմին վկա-
յին։ Իսկ նա ասէ. «Ընդէր մահ նիւթեա անձին քում։ զի
թէ զայդ արարցես, զնոյն մահ և դու կրեսցես»։

Ապա կացեալ նորա ի բանակին աւուրս քսան, և զմա-
հու երկիւղ ի բաց եղեալ՝ կամեցեալ թաղնաբար դողանալ.
10 առեալ ընդ իւր արս երկուս և հանեալ զնա ի հողոյ
անտի, կամեցեալ սրբել զնա։ Յայնժամ իմացեալ այլասե-
ռիցն, արս վեց հեծեալս՝ յերկմարս ձիւնթացս սուսե-
լամերկ գնա ի վերայ նոցա. իսկ արքն որ ընդ նմա էին,
ի փախուստ դառնային՝ հեծեալ յերկմարս իւրեանց։ Իսկ
15 նա քաջասրտեալ և սնդեալ զերկմարն՝ կայր հաստատուն
ի տեղոջն. և զի էր հասարակ գիշեր և լուսինն ուռճա-
ցեալ լուսով իւրով լուսաւորէր զամենեւեան, եւ իբրև մո-
տեցին, ձեռնհաս և նա խօսեցաւ ի լեզուս պարսիկս։
Յայնժամ անտեսութիւն անկեալ զաչօք նոցա, անդէն ի
20 փախուստ դառնային, այնպէս զի ոչ ընկեր զընկերի հեա
գտանէր։ Ապա արքն փախուցեալք իբրև տեսին զայն նշան,
դարձան յետս։ Եւ եղեալ ի գրաստու՝ ընդ մէջ բանակին
զամենայն գիշերն տանէին աներկիւղաբար։ Եւ այնպէս ի
նախախնամութենէ Աստուծոյ աջողեալ, որ ոչ ոք ի նոցա-
25 նէ գիտէր թէ զինչ է զոր բարձեալ տանին։ Եւ զգիշերն
զայն գնացեալ տանէին զնա յաւիտն հռչակաւոր ի հաւուց-
թառ։ Ապա հանդուցանէ զնա ի տեղի մի բարձրաւանդակ
որ Խաչողն կոչեն, յարեմտից կողմանէ հանդէս գեւղա-
քաղաքին Գառնու, ի պահպանութիւն գաւառին այնմիւ.
30 Եւ զգլուխ սրբոյն թողեալ յեկեղեցւոյն, զի ի ձեռն նորին
բարեխօսութեան գթացեալ մարդասէրն Աստուած՝ ողոր-
մեացի իւրոց հաւատացելոց, և նմա փառք յաւիտեան, ամէն։

11. n անդի. | n սրբեալ. 13. n էին. 24. n նախախնամութենէ. 25. n թէ.

Գաթի թիւ քահանայի ի սրահելի վկայն Քրիստոսի Յովսեփ
սխառնակի, որ յԱյրարատոյ անհրաժեշտ, սերբողական
գովաստի բան։

Պարտադան եմ պատուասիրել առ քեզ, ըստ նազելի
5 և պարկեշտագեղ պատուոյ գերագունիդ իմաստնոյ, և ինձ
յոյժ աստուածուսոյց սիրով մերձաւորիդ, զղօրութիւն
աստուածային Հոգւոյն և զանուն միութարական յանձին
կրողի, վկայասէր մօռք զվաղնջուցն ի ձէնջ խնդիրս լնուլ,
զառոգանութիւնս գովեստից։ Վասն զի, մասնաւորիլ ի
10 ճշմարիտն ձայնէ ուսար ի հասարակութիւն նմանակցու-
թեան՝ զյօժարութիւն. զոր՝ խնդրողիդ յաւէտ շնորհ ունել՝
իրաւացի է, եթէ գիտեցի պատեհաբար ինչ իմանալ և ասել,
և գրուադս գովեստից ընդ պատմութեան նորին գովելի
կենացն և նահատակութեանն յարահիւսել։ Սակայն ի սաստ-
15 կադոյն լինիմ յերկիւղի. դուցէ այլայլութիւն մտաց և ա-
պազօր զգայարանացս գողոյ՝ յարժանւոյն վրիպեցայց ասից-
վասն որոյ անադան յայստսիկ ածայ հաւանութիւն, լծակ-
ցեալ ընդ վկայասէր անձին քում՝ և զիմս յօժարութիւնս
Եւ քանզի դու ինքն որով ունիսդ՝ բաւական քան զմեզ
20 էիր յաւէտ հրաշացուցանել զհանգունակիցն հրեշտակաց՝
ի մարմնի անդ խոնարհութեան, այլ զի իրաւացի վարկար
ըստ պատմութեանն ճշգրտաբանութեան՝ և զգովեստիցն
մեզ լնուլ պարտս, հաւանութիւն յանձին ունիմ՝ ան-
ստերիւր սիրոյ ախորժիւք. քանզի և հոգիք մարգարէից՝
25 մարգարէից հնազանդել օրինադրեցան՝ յԱռաքելոյ, և սիրոյ
հաստատութիւն՝ ընդարձակ է ի համարձակութիւն, վասն
զիջանելոյ սիրողին՝ ի սիրեցելոյն վատասրտութիւն։
Ուստի իրաւացի վարկայ սկանել ի գրուատիս գովես-
տից մեծապանծ և նորազարդ վկային Աստուծոյ, և ինձ

ի տեսիլ աչաց ժամանեցելոյ, իսկապէս և անըստգիւտ սի-
րողին Քրիստոսի՝ Յովսեփայ։ Քանզի միշտ նորոգ քրիս-
տոսագիր ասպարիզին մրցական՝ յորդորականաւն ընդ մեզ
գոլով ձայնիւ, որ յաղթեացն ակոյեհին, և իշխանութեամբ
5 ի վերայ ընթանալ և կոխել զգլուխ վիշապին հրամայէ։
Յայսոսիկ մրցմունս մատաղ հասակաւ և համեստ ժուժ-
կալութեամբ կրթէր զանձն՝ երանելիս մեր պսակաւոր,
պահօք և աղօթիւք, խարաղնազգեստ և բոկազնաց թափա-
ռելով շրջել ի հանգստանոցս քրիստոնէից, և առ արս
10 երևելիս յիմաստս և յառաքինի երկս, թերևս օժիտս
իւրոյ առաջարկութեանն հաւաքեացէ ի պիտանեացն ա-
րանց։

Իսկ քարիատեացն և սրտերաղմուշն սիրելեացն Աս-
տուծոյ՝ զանազանս նմա պատրաստէր փորձութիւնս ի մարդ-
15 կանէ, այսպնութեան բանիւք և ապտակաւ և լուտալով,
իբր թէ զաղիաղփուն և անհաստատ է մանկութիւն, և
անտար՝ այնպիսի խստակրօն վարուց։ Սակայն նա յայսմ
հասակի զկատարելագունիւքն զանցանէր համեստութեամբ,
և յարբունս հասակին նովին ժամանեալ հրահանգիւք,
20 յորում աստուածային օրէնքն՝ ի մարտ զիսրայելի նորա-
հասակն մոծանէր, և սա ի նոյն սկըսմանէ կատարեալ
ցուցանի նահատակ ի կրկիսի երկնաւոր հանգիսագրին։
Այլ նոքա ի կատարման տիտոյն հրամայէին վստահանալ
ի մարտակռուութիւնն, իսկ սա ի մանկականն աստեաց՝ ոչ
25 ի հրահանգողէ յաւէտ՝ այլ անձամբ և հոգեւոր յորդոր-
մամբ՝ զանձն իւր մզէ ի մրցարանն, և ոչ եթէ գիպուա-
ծով իւրիք միոյ և կամ երկուց պատահմանց ի գիմի հարեալ՝
բա՛շ և անուանի լեալ գովեստ ընկալաւ, այլ կրթութիւն
մտաց ի մանկութենէ զհանգիսին իւրոյ արարեալ ասպա-
30 րէզ, նովիմբ ի ստագիտնն մտանէ վերջին, վասնորոյ առաւել
նկարագրաւս ցուցանի։
.

Վասնորոյ և խրախացեալքս մեր ի տօնի աստ, որպէս
ընդ կենդանւոյ խօսելով՝ աղերսաբանեցուք, հայել ի մեզ

զուարթութեամբ, և ընդունել զյօժարութիւնս՝ ի նմանակ-
ցութիւն իւրոյն հանգիսաւոր նահատակութեան, և կոչե-
լով զնա յանուանէ՝ ասասցուք. Ո՞վ ամենապանծալի պար-
կեշտագեղդ Յովսէփ, մերձ կացեալդ հասարակացն կենա-
5 դարձի Տեառն մերոյ, բարեխօսեա վասն սրբոյ եկեղեցւոյ՝
զոր սիրեցեր, և յորմէ ծնար զանախտաբար ծնունդ, առ որ
ունիսդ համարձակութիւն, զի աղատեսցի յամպարիշտ
ձեռնարկութեանց այլասեռից, և ի տատանմանէ խռովական
ամբօխից՝ անդորրապցի վերստին, հօտապետօք և հօտերէց
10 վերակացուովք, նուիրակատար քահանայիւք, և բովանդակ
իսկ զարդուք զարդարեցելովք, որպէս զի երթիցեն երանել
յառաջին պայծառութեանն լրութիւն, յոր խարսխեցաւն
ի սկսմանէ մերոյ լուսաւորութեանն, որ ի ձեռն սրբոյ
խոստովանողին և առաքելաշնորհն Գրիգորի զարդարեցաւ.
15 յորում նահանգի և դու՝ զխոստովանողականն ընկալար
զբաժակ։ Եւ զոր խոստացաւն առ խաղաղութիւն Փրկիչն՝
հասարակաց իւրոցն ծանօթից և սիրելեաց, վերստին
շնորհեցէ որոց ակն ունին նմա ի փրկութիւն, զի զհասա-
րակացն և զառանձնապէսն ի վերայ եկեալ ուրեք պատահարս՝
20 բարեմէր կամօքն ի բաց դարձուցէ, զհիւանդութիւնս
կրկնապատիկս՝ զհօգեկանն և զըստ մարմնոյ, ամենահնար
բուժարանաւն ասպարինեացէ, և զյառաջատեալսն ի ման-
կութենէ ի կրօնս կատարման առաքինավստաակ երկոյ՝
զօրացուցէ ի գիմամարտութիւն չարասիրին, և մարմնա-
25 կանացն կամաց և կրից, որպէս զի և ըստ քումի անստղը-
տանելոյ սիրոյ և կրօնից՝ համարձակիցին առաջի կալ
Կենարարին, քոյով միջնորդութեամբ աղերսել ընդ քեզ, և
ասել. Տէր մեր և Աստուած, Յիսուս Քրիստոս, կերպարան
անսկզբնականն Հօր, անտարափօխ նոյնութիւն ըստ բնու-
30 թեան, և պատկեր մերոյ ազգիս մարդասէր անօրէնու-
թեամբ. խնայեա ողորմութեամբ քով և գթա ի վերայ հօտի
քո՝ մտանելոյ ի ձեռս ամբարշտաց, և դարձո զգերութիւն
ազգի մերոյ, որպէս երբեմն զիսրայելին։ Բնորձ զլուծ ծա-
ռայութեան ի պարանոցէ մերմէ, ըստ սրբւմ արարերն, և

դու ինքնին թաղաւորեալ ի վերայ մեր, որով իւրք և ախորժեացես։ Դադարեցն զամպրոտն խռովական, և ամաշեցո զխռովարարն ի սկզբանէ, զչար արբանեակն չարաոխրին ընդկրուին դարձո, և սպառազինեա ամրակուռ զինու զղորաւ 5 կանս քո, վատնել զբանակս նոր Ամաղեկայ և Քանանու, որպէս Յեսու, Բարակաւ և Գեղէնիւ, Սամուելիւ, Դաւթաւ և Նդելիկայիւ. վասն զի երկարեաց ողբովք պանդխտանալս մեր ի վրանս Կեդարու. զոր ոչ ի քէն վարկանիմք, Տէր բարեհալ, այլ զի դառնացուցար զբարեգործդ։ Եւ այժմ 10 սովորաբար ի խնդիր ել, հովուապետ զօրեղ, ամայի ի վերակացուաց եղելոցս, և գլխաւ զմոլորականքս յանայցելի լերինս և խորափխտս սուղեալս. կամ զխոցեալսն յաւաղակաց և ի ճանապարհ անկեալ անողորմ կոխողաց, բնրձ ի վերայ ուսոց և կամ ի գրաստին՝ զորմէ ասացերն, և 15 տնր ի տունն զոր շինեցեր՝ քոյովդ մարմնանալով. զի աւանդապահք կենարար պատուիրանի քո՝ դարմանեսցեն զնա, առ ի պահպանութիւն խորհրդական օծմանն՝ որ ի քէն. և ուրախ արա գլխով բանին՝ զոր արբուցեր ի սուրբ խորանէ քումէ։ Յորմէ ապաքինեալ ի յողնակի փորձու 20 թեանցն՝ տօնեսցուք զտօն սիրելեաց քոց վկայիցն երանելեաց. յորոց մի է և այսր աւուր կոչնատէրս Յովսէփ. որոց բարեխօսութեամբ հանդիպել արժանացուք քեզ՝ ի տաճարի սրբութեան քո. և սովաւ հանդերձ՝ յերանաւէտ կեանսդ հաւատամք մօտանել, յանլուելի և յիմանալի փառաբան 25 չացդ կայեանս։

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնն ունի միայն և ճառքնաւորը՝ էջ 462 բ'—467 բ', հետեւեալ վերնագրով. «պատմութիւն նորոգ վկայն յովսէփու վարուցն և նահատակութեանն վկայութիւն», որը հրատարակած է նախ Գ. Տ. Մկրտչեան, Արարատ, 1897, էջ 41—48, մի կարճ յառաջաբանով։ Ներքողեանը հրատարակել է Հ. Ղ. Աւիշան, Այրարատ, էջ 358—359, ուր

գծախառնար մէջ բերուած են միայն ներքողեանի առաջին մասն ու վերջաբանը, իսկ միջին մասը թողուած է, որից արտատպում ենք նաև մենք։

Վկայաբանութիւնը համառօտաւ գտնուում է նաև յայտնաւորներէ մէջ. այսպէս A 157 ա'—158 ա', B 430 ա''—431 ա', C 1113'—1114', D 519 ա''—520 ա', E 1022'—1023'', F 438 բ'—439 ա'', G 542 ա''—543 ա', H 507 ա'—բ'', I 550 բ'—551 ա', J 963'—964', K 514 բ'—515 ա', L 447 ա''—բ'', M 533 բ'—534 ա'', N 510 բ'—511 ա'', O 499 ա'—500 ա', P 434 ա''—435 ա', Q 516 բ'—517 ա'', R 515 ա''—516 ա', S 538 բ''—539 բ', T 523 բ'—524 բ', U 500 ա'—բ', V 369 ա''—370 ա', W 465 ա'—բ'', Y (Ա. հատ.) 243 բ'—244 ա'', Z 391 բ'—392 ա'', a 270 բ'—271 ա'', b 568 ա'—բ'', c, d և e։ Այս ձեռագրերից երկու լաւագոյնները գնում ենք Ներքուում. այսպէս G (առաջին սիւնակ) և A (երկրորդ սիւնակ). միւս ձեռագիրները գնում են G-ի հետ, զըջագրական աննշան տարբերութիւններով, որոնք նշանակուած չեն այստեղ. a ձեռագիրը խիստ համառօտաւ է։ Հմմտ. նաև Զամչեան, Գ. 87, Աւգերեան Վարք Սրբոց, ԺԲ հատ. 291, Յայտ. Ա. տպ. 907'—908'', Բ. տպ. 620'—621', Գ. տպ. Ա. 261'—'', ինչպէս և Վարդանայ Վարդ. հաւաքումն պատմութեան, Վենետ., 1862, էջ 128—129, ուր միայն հետեւեալ երկտողեայ ծանօթութիւնն է գտնուում. «Յորում ժամանակի և ի միութարութիւն քրիստոնէից՝ գեղեցիկ պատուէն հասուն և քաղցրաճաշակ պատանին Յովսէփ՝ վկայեաց չարչարանօք յամսեանն յահելի ի քսանն, և թաղեցաւ ի հաւութաւ, որ էր պարսիկ ազգաւ, ի սահմանացն Դունայ, ի գեղջէն որ հորաշէնք կոչի»։

Սրբի նահատակութեան թուականը տարբեր է ճառքնարի մէջ և տարբեր Յայտնաւորներէ մէջ։ Ճառքնաւորը, որին համաձայն է դալիս նաև Վարդան պատմիչ, գնում է ՈԺԹ թուին, «յամսեանն ահիլի, որ օր քսան էր, յաւուր շաբաթու»։

Ահիլի քսանը ըստ անշարժ տօմարի համապատասխանում է ապրիլի 27-ին. բայց որովհետև 1170 թուականի ապրիլի 27-ը երկուշաբթի էր, ուստի և անշարժ

տօմարը համաձայն չէ մեզ: Ընդհանրապես շարժական տօմարով ՈԺԹ ահիկ քսանը համապատասխանում է 1170 թուի հոկտ. 24-ին, որ ինքը շարաթ օր էր (այդ տարեաց նաւասարդի 1-ը դալիս էր փետրվ. 7-ին), համաձայն ձառընտրին:

Գալով Յայմառուքներին, սրանցից մեծ մասը ունի մարդաց ԺԳ=յունիս 19, իսկ ANZa մարդաց ԺԳ=յունիս 18: տարեթիւն էլ թէև առ հասարակ ՈԺԹ է գրուում, բայց GHKLMRY ձեւադրերը ունին ՈԺԶ, Z ունի ՈԺԸ, իսկ ի անթուական է: Պարզ է որ Յայմառուքները շեղումը կամ սխալ է և կամ արդիւնք է ուրիշ տեսակ հաշիւների:

Ներքողեանը, ինչպէս վերնագրից էլ երևում է, հեղինակութիւնն է Դաւիթ քահանայի. «Դաւիթ քահանայի ի սրանչէլի վկայն Քրիստոսի Յովսէփ...»: Դաւիթը, ըստ Գ. Տ. Մկրտչեանի, ԺԳ. դարի հեղինակ է և իր ներքողեանը գրել է Միւթար անուն մի անձի խնդրանք, որին ինքը վկայասէր տեղադրան է տալիս. «Զանուն միսրաբական յանձին կրողի, վկայասէր մտօք զլազնջուցն ի ձէնջ խնդիրս լնուլ, զառագանութիւնս գովեստից... խնդրողիդ յաւէտ շնորհ ունել... լծակցեալ ընդ վկայասէր անձին քում...»: Ներքողեանի երկու մութ անարկները Գ. Տ. Մկրտչեան հետեցընում է նաև որ Յովսէփի ընդարձակ վկայաբանութեան հեղինակն էլ հաւանականաբար այս Միւթարն է. «Այլ զի իրաւացի վարկար ըստ պատմութեան ճշգրտաբանութեան և զգովեստիցն մեզ լնուլ պարտս... և գրուագս գովեստից ընդ պատմութեան նորին գովելի կենացն և նահատակութեան յարահիւտել»: Վերջում պէս Գ. Տ. Մկրտչեան կարծում է թէ «Անհաւանական չէ, որ այս Միւթարը նոյն ինքն Գոշ Միւթարը լինի, նոսրով Գանձակեցուն ներքողեան գրողը» (Արարատ, էջ 41):

Վկայաբանութիւն Սրբոյն Յովսէփայ Ար վկային Քրիստոսի Աստուծոյ.

Վկայութիւն Յովսէփայ Ար վկայի, որ կայ Աշխարհն ի փսնքն ի Հառուցթստ, միւրսսն գեղարարարն Դաւնի.

Սուրբ Յովսէփն որ վկայն Քրիստոսի էր ի Դուին* քաղաքէ Հայոց, բնական տաճիկ ի հօրէ և ի մօրէ: Նւ բնակէր ի նոյն գաւառն Դունայ** ի վիզն որ կոչի Նորաչէն, սնեալ և վարժեալ ընդ մանկունս քրիստոնէից: Նւ ընդ նոսին երթայր յեկեղեցին, և տեսանէր զուղի վարս և զբարի կրօնս քրիստոնէից, և զանեղձ հաւատս Հայոց, և ցանկայր կրօնից նոցա: Նւ ետուն զնա ծնօղքն ի տաճիկ զպրոց, ի Դուին* քաղաքի: Նւ տեսեալ ըստ քսնութեան Ուսուֆն զչար գործս Մուղբենոյն, մանաւանդ զանխտիր արուագիտութիւնն, փախեալ ի նոցանէ, և զնաց առ ծնօղքն իւր: Նւ յայտնապէս խոստովանեցաւ զՔրիստոս Աստուած, որդի Աստուծոյ, էակից Հօր և փառակից սուրբ Հոգւոյն:

Նւ յաւուր միում ետես զնա հայրն իւր յերկրագութիւն սուրբ խաչին Քրիստոսի՝ յարեալ կոյս, յաղօթարանն Հայոց: Առեալ զսուրն և կամեցաւ սպանանել զնա. եւ մայրն անկաւ ի վերայ աղային. աղղ արար երիցու գեղջին, թափել զտղայն ի ձեռաց հօրն:

Նւ ասէին մանկանն առ ժա-

Սուրբ վկայն Քրիստոսի Յովսէփ, էր ի տաճիկ տոհմէ, ի Դուին* քաղաքէ Հայոց.

մի ի գեղջիցն զոր Նորաչէն անուանեն:

Սա սնեալ ընդ մանկունս քրիստոնէից, ընդ նոսին երթայր յեկեղեցին և տեսանէր զբարի ոգ կարգս նոցա, և դաստաւածապաշտութիւն,

ցանկայր հաւատոց նոցա: Ի՜նչպէս եղև ծնօղացն ապ զնա ի զպրոց ի Դուին*:

Նւ տեսեալ պատանոյն զչար գործս վարդապետացն տաճկաց, մանաւանդ զարուագիտութիւն անխտիր, փախեալ ի նոցանէ, և եկեալ ի տուն իւր՝ համարձակութեամբ խոստովանէր զՔրիստոս:

Նւ տեսեալ հօրն զնա

յերկրագութիւն

Քրիստոսի,

առեալ

զսուրն կամէր զնաւ զնա. և ընթացեալ մօրն անկաւ ի վերայ նորա, և աղղ արարեալ երիցու գեղջն, թափին զնա ի ձեռաց նորա:

Նւ ասեն մանկանն առ ժամ

* G ի դուին. ** G դունայ.

* A ի դվին.

տոսի: Եւ հրամայեաց ամիրայն
սրով սպանանել զնա: Եւ նոյն

ժամայն խոցեցին զկուշտ սրբոյն.
և հերձեալ վայթեցան աղիքն. և
ապա հատին զգլուխ նորա: Եւ
այնպէս բարի հաւատով կատա-
րեցաւ ի Քրիստոս:

Եւ եղբայր նորա թաղեաց
զնա յաւաղ անդր:

Եւ յայնմ գիշերի եղեն ար-
հաւիրք մեծամեծք և որոտմունք.
և լոյս պայծառ ծագեաց յերկնից
ի վերայ սրբոյն, զոր տեսեալ ա-
նօրինացն՝ զարհուրեցան յոյժ:

Եւ այր մի Սարգիս անուն,
բարձեալ զմարմին սրբոյն, տա-
րաւ ի մեծափառ վանսն Հաւուց-
թառ, որ է հանդէպ Գառնեոյ: Եւ
եղին անդ մեծաւ պատուով փա-
ռաւորապէս, յորմէ բազում
բժշկութիւնք լինին ամենայն ցա-
ւոց, ի փառս Քրիստոսի Աստու-
ծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն
Քրիստոսի Յովսէփի ի ՈժԹ Թուին
մեր Հայոց, ի մարգաց ի ժԳ
և յունիսի 19:

հաւանեցուցանել զնա, հրամայ-
եաց սրով սպանանել: Եւ դահ-
նացն նոյն ժամայն կատարեալ
զհրամանն, սրով զկուշտն նորա
հերձեալ, վայթեցին զաղիսն. և ա-
պա հատին զգլուխն:

Եւ եղբայր սրբոյն թաղեաց
զնա յաւաղ անդր:

Եւ ի գիշերին եղև արհա-
ւիրք մեծ և որոտմունք. և լոյս
սաստիկ ծագեաց յերկնից ի
վերայ սրբոյն և տեսեալ անօ-
րինացն՝ զարհուրեցան:

Եւ մի ոմն Սարգիս անուն,
բարձեալ զնշխարս սրբոյն, տա-
րաւ ի վանքն որ կոչի Հաւուց-
թառ, հանդէպ Գառնոյ. և անդ

եղին* փառաւորապէս: Եւ բազում
բժշկութիւնք** լինին ի նշխարաց
սրբոյն:

Կատարեցաւ սուրբն
Յովսէփի ի Թուականին հայոց ՈժԹ
և յունիսի 18:

* Ա էգին. ** Ա բժշկութիւնք.

5.

ՍԱՐԳԻՍ ԻՅՈՒՆ ԽԵՉԵՆԵՑԻ

† ՈՒԱ.—1182 մարտ 26 ար.

Ի նոյն ամի (ՈՒԱ) Սարգիս ոմն Խաչենեցի կայր ի Գան-
ձակ և առնոյր խորած. և ոմն պարսիկ ի յաւաղ ուրբա-
թուն խաչեաց զնա ընդ պարիսպն, ասելով. «Խաչակից լեր
Քրիստոսին քում.» զոր լուեալ իշխանը նորա՝ տարան առ
ինքեանս զպարսիկն և չարամահ սպանին:

Սոյն տեղեկութիւնը տալիս է մեզ Վարդան պատ-
մէշ, Վենետիկ 1862, էջ 132:

Նոյն նահատակի մասին Մխիթար Այբեկեանցի,
Մոսկովա, 1860, էջ 64 հետեւեալ տողն ունի. «ՈՒ.—1181,
զՍարգիս Խաչենեցի խաչեցին ի Գանձակ:»

Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. էջ 151, ՈՒԴ և 1185
Թուականին ներքև, ուր նահատակին համար ասուում է
«իշխան ոմն հայոց Սարգիս:»

Երեք տարեք թուականներից ընտրում ենք Վար-
դանի տուած Թուականը, համարելով թէ այս է ամէ-
նից աւելի հարազատը: ՈՒԱ.—1182 թուի տարեգիրը
լինելով է, նոյն տարուայ զատիկը գալիս է մարտի
28-ին, ուստի և աւագ ուրբաթը մարտի 26-ին:

ՅՈՐԴԱՆԵՆ ՎԵՐՑ ԹՈՒՐԻՔ

† ՈՒԱ = 1182 մարտ

Ի սոյն աւուրս (աւագ ուրբաթ) և Յորդանան ոռն
 ի տաճիկ տոհմէ վկայեաց մեծ հանդիսիւ ի Կարնոյ քա-
 ղաք. և եղան նշխարք նորա ընդ Յովսեփայ և ընդ Սա-
 հակայ ազգականին իւրոյ:

Սոյն վկայի մասին յիշեալ տեղեկութիւնը տալիս է
 Վարդան սլաւամիչ, Վենետ. 1862, էջ 132, նախորդ
 վկային նուիրուած հաստուածից յետոյ:

Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. էջ 151, ՈՒԴ = 1185
 թուի տակ: Վկայի հետ յիշուած Յովսէփ և Սահակ
 անուն անձերը նոյնպէս նահատակներ են, անշուշտ
 Կարնեցի, որոնց համար Վարդան, էջ 91 գրում է.
 «Յորում աւուրս (դէպի նս = 991 թուականը) կա-
 տարեցան ի Քրիստոս Սահակ և Յովսէփ, տաճիկը
 ազգաւ, յարացի հնդեաստան»:

ԹԼՈՒՐՈՐԱՍ ԿԵՍԵՐԿՆԻ

† ՈՒԴ մարտի ժր = 1204 մայիս 18 զշ.

Քրիստոսաձիր և առատաբուղիս ողորմութեան շնորհք
 Հոգւոյն սրբոյ՝ զոր միշտ և հանապաղ ըստ իւրաքանչիւր
 ժամանակի առատաձեռնեալ անօրինէ յեկեղեցիս իւր,
 զոր հաստատեաց ի վերայ առաքելական վիմի հաւատոյ,
 5 և կանգնեաց անյողգողդ ի յեթանց սեանց, և ոչ երբեք
 նուաղեցուցանէ կամ սլակասեցուցանէ առ իւր ստեղ-
 ծեալքս, մանաւանդ առ այնք որք ի սկզբանէ հաճոյացան
 կամաց նորա և կատարիչք եղեն խորհրդոց նորին. և հաս-
 տատապէս առնէ նշանս և սքանչելիս յաւուրս և ի դարս
 10 և ի ժամանակս հանապաղօր. որով և արար ի սկզբանէ և
 առնելոց է մինչև ի դալոստ իւրոյ տէրութեանն, որպէս
 և երևեցոյց ի դարուց դարս որք են գծադրեալք և ձևա-
 ցեալք ի տառս աստուածայինս: Արդ ի դալ Բանին Աս-
 տուծոյ և ի ծագել առ մեղ արեգականն արդարութեան,
 15 որ և ղկնի ի մեղ թագաւորելոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի
 Քրիստոսի, յորժամ ի մարմին թանձրացեալ անմարմինն
 Աստուած՝ ինքնայօժար կամօք առ ի մերս կենցաղավարիւր
 բնութիւն, ըստ մարդարէին, զատ և որիչ ի մեղաց. և յետ
 չարչարանաց նորին և աշխարհակեցոյց յարութեանն և
 20 նորահրաշ համբարձմանն կատարելով առ սուրբս և սիրե-
 լիս անուանն իւրոյ, և առ վկայս իւրոյ մարմնառիկ անօ-

ընդունութեանն, որք արիաբար յօժարութեամբ բարձին զխաչս
խաչելոյն և ընթացեալք զհետ կոչողին ձայնի՝ եղեն խա-
չակիցք Որդւոյն Աստուծոյ: Քանզի ի բացուստ գիտամար-
տեսանելով զփառս Բանին և զբարեբաստութիւն խոստաց-
5 եալ անհատ սլարդեին, զանասելի գեղեցկութիւնն, զան-
ծերանալի կեանսն, զանտրտում ուրախութիւնն, զանթա-
ռամ սլակն և որ սոցին նման, զոր և ոչ որ ի մտաւո-
րաց զննել կարացէ և կամ բանիւ ընդ թուով արկանել
զհամար վկայիցն, որք կամաւ և առաքինաջան նահատակու-
10 թեամբ հոսին աւետեացն Հօր, երանելի յուսոյն ակն ու-
նելով՝ անձամբ զանձինս ի խաչ հանին կարեօք և ցանկու-
թեամբ հանդերձ. կրելով յինքեանս ըստ Առաքելոյ՝ զբաղ-
մազան և զյօքնակի կիրս չարչարանաց, համբերելով
նեղութեանց և լլկանաց, քաղցոյ և ծարաւոյ, ցրտոյ և
15 մերկութեան, գելարանաց և կաղանաց, ստանալով զյա-
ւիտենական կեանսն, պսակելով ի Հօրէն լուսոյ և ժառան-
գելով զանտրտում ուրախութիւնսն:

Արդ ի սոյն իսկ ժամանակի, և ընդ նուազել շրջաբե-
րութեան կենցաղոյս, ի յետնել առուրցս, ի ժամանակս
20 վերջինս, եղև նշանս և սքանչելիքս այս ի միջի մերում.
զոր եթէ կամեցեալ նախախնամութեանն Աստուծոյ ծաղ-
կածև սլակել սուրբ գեկեղեցի և զուարճալից առնել
զմանկունս նոր Սիովնի, և բարձրացուցանել զեղջիւր սուրբ
եկեղեցւոյ. զոր տեսանելով վարատեցելոցն և յերկուացելոցն
25 ի հօռէն Քրիստոսի՝ զարթիցեն ի մահահանգիստ քնոյն,
զղջացին և ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեղեցին. ա-
ւետարանական դաւանմամբ հաստատեցին ի հաւատս
սուրբս և ի խոստովանութիւն սրբոյ Երրորդութեանն: Եւ
այս գործիւր ի բառնալ արդարոց և ընդ վերանալ ընտ-
30 րելոց Աստուծոյ, և ընդ սերանալ և ի բազմանալ ազգի
ազգի չարեաց ի վերայ երկրի զոր սերմանեաց չար որո-
մանցն սերմանողն սրդին կորստեան և մշակն անօրէնու-
թեան:

Ընդ ժամանակս բռնակալութեան մեծի արքային

Տաճկաստանի Սուլիման Շահ Սուլտան Ռուքնատնին, որ
բազում հանդէս բաջութեան և յաղթութեան պատերազմի
ցուցեալ յառուրս ժամանակաց իւրոց, և յաչս յոքունց մե-
ծարեալ ահ արկանելով ամենայն թագաւորաց տիեզերաց:
5 Սա որդի գոլով մեծ և յաղթող ինքնակալ Խլիճ Ասլան
Սուլտանին, ուստի գրաւեալ սորա ընդ իշխանութեամբ
տէրութեանն իւրոյ զկողմանս հիւսիսոյ, սկսեալ ի Կեսա-
րացւոց մայրաքաղաքէն մինչև ի մեծն Բիւզանդիոն, որ
այժմ կոչի Կոստանդինուպօլիս, ունելով ընդ իշխանութեամբ
10 զՊոնտոս և զՍեբաստիա և զամենայն զմենացւոց և
զՏրապիզոնացւոց զտէրութիւնն, և հասեալ մինչև ի մեծ
և ի հռչակաւոր քաղաքն Թէոդուսիօլիս՝ որ կոչի Կարնոյ
քաղաք, նուաճեաց ընդ գաւազանաւ զեկեղեաց և զԴարա-
նաղեաց, արկ ընդ ձեռամբ զիշխանն Ծովաց, փութացաւ
15 մինչև ի լայնանիստ քաղաքն Մելիտենի, մերձ ի սահմանն
Եգիպտոց, համարձակեցայց ասել թէ և զամենայն աշխարհ,
տիրելով ի վերայ ամենայն հայրենական աշխարհաց իւրոց:
Եւ արդ այսոցիկ այսպէս եղելոց, յառուրս սորա յերկ-
րորդում ամի տէրութեան իւրոյ յայանեցաւ մեծ և սքան-
20 չելի, պանծալի և հռչակաւոր վկայն Քրիստոսի, երանեալ
նահատակն սուրբն Թէոդորոս:

Սա ծնեալ լինէր ի գաւառի Գամրաց՝ յաշխարհն
Կապադօկիացւոց, ի քաղաքին Կեսարացւոց, որ է աթոռ
հայրապետական և թագաւորական, և ամենայն քաղաքաց
25 Յունաց գահերիցազոյն, յոքունս ունելով յինքեան արե-
գակունս՝ զհոյս վկայիցն սրբոց, որ ջահաբորբօք լուսով
պայծառացուցանեն զեկեղեցիս քրիստոնէից, զՄերկիւռիոս
ասեմ և զԴորդիոս, և զմեծն Բասիլիոս, առ որս մի ի նո-
ցանէ է տեսանել զյօքներանեան վկայն Քրիստոսի զուրբն
30 Թէոդորոս. արդ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ օրհնեալ
նախաապեալ քաղաքն Կեսարիա՝ որ զայսովիս ջահունս
և զարեգակունս սնուցանէր: Բայց ի հանդէս պատմութեան
եկեցուք քաջ և յաղթող վկայիս, և զսորայս քաղաքովա-
րութիւն գրուատական բանիւք պանծալի երևցուցուք:

այլ դուք մարքեցէք զլսելիս յունկնդրութիւն համբերա-
տար ժողովարութեան սրբոյ նահատակին: Արդ սա որ այսքան
երանութեան արժանաւորեալ, ի տղայական տիոց և ի մայ-
րական խանձարրոց հրահանգեալ և կրթեալ օրինօք և մար-
5 գարէիւք և աւետարանական կաթամբն սնեալ՝ ըստ շնոր-
հաց սրբոյ աւագանին, զարգանալով ըստ աճման հասակի
մինչև յարբունս երիտասարդութեան հասեալ, գնալով յօ-
րէնս Տեառն և խոկալով ի պատուիրանս նորա ի տուէ և
ի դիշերի. և ապա ըստ սարասի հասարակաց բնութեանս
10 զուգաւորի պարկեշտ ամուսնութեամբ, ներգործելով ար-
ուեստս ինչ զոր առնէր՝ այնու հատուցեալ վճարէին զպէտս
կենաց իւրեանց, ըստ մարդարէին, թէ՛ Զվաստակս ձեռաց
քոց կերկցես: Ապա ի միտս եղեալ երանելոյն ի հնարս
մտանէր թէ զիարդ և կամ որով աղագաւ կարասցէ զաղ-
15 քատութիւն մարմնոյն ի դերև կացուցանել, ըստ սովորու-
թեան բնութեանս յառաջիկայն հակամիտէր: Բայց է աղ-
քատութիւն որ պարունակեալ ունի յինքեան բազմազան
փարթամութիւն, և է փարթամութիւն որ ունի յինքեան
զնորին հակառակն, թուի թէ մի դուրով սա յայնց աղքա-
20 տացելոցն՝ զոր աստուածեանն բան յաշխարհակեցոյց քա-
րողութեանն երանական բանին արժանացոյց առելով. երանի
աղքատաց հոգւով:

Սա երթեալ առ մի ոմն ի քաղաքացեացն առելով. «Տուր
ինձ փոխ դահեկանս ոսկւոյ և արծաթոյ, օգնական լինելով
25 իմոյ թշուառութեանս». իսկ նա յօժարութեամբ ետ նմա
որչափ ինդրեաց ինչ ի նմանէ. և առեալ նորա դնաց և
անդ վասնեաց, որպէս ինձ թուի, թէ զանցաւորս վաճա-
ռեաց զարքայութեանն ստանալով զանդ երանութիւնն,
զգրախոսին վայելչութիւնն, զգրգանս դոգոյ հայրապետին
30 Աբրահամու: Ո՛վ հրաշիցօ. ոսկին առ հողն խոնարհէր, և
որ բարձրեալն էր զգանձն անմահական՝ առ այն որ ունէր
զգոյս աղականացու: Եւ իբրև մերձեցաւ ժամանակ հա-

13. Տես Սղ. 2. 15. 2-րդ կեցուցանել. 22. Տես Մթ. 5. 3.

տուցանելոյ զարիտուր փոխարինին՝ զոր նա ոչ ունէր հա-
տուցանել, և որ պարտոյ տէրն էր՝ նեղէր կեղէր դարձուցա-
նել անդրէն զպարտան. և նա ոչ կարէր: Ապա առեալ տանէր
առ դատաւոր քաղաքին, որ էր կարգեալ արքունական
5 հրամանաւ դատիչ և իրաւարար ի վերայ ամենայն դաւա-
ռացն: Եւ իբրև յուզի անկեալ գնացին՝ պատմեաց զիւրն
ստուգապէս ներհակն դատաւորին, և նա հրամայեաց ա-
մենայն իրօք հատուցանել անդրէն զգարձն: Եւ իբրև ելին
յերեսաց դատաւորին՝ կալեալ զնա չար ծառայակցին նեղէր
10 զնա խեղդելով. իսկ թէոգորոս զերծեալ ի ձեռաց նորա
դարձեալ միւսանգամ անկանէր յապարանս դատաւորին.
և անդանօր ուրանայր զքրիստոնէական հաւատն զոր ունէր,
և ճողոպրեալ զերծանէր առ ժամայն յառնէն որ նեղէր
զնա: Ապա այնուհետև գնացեալ ի յարկս իւր և նոյն ժամայն
15 ուշաբերեալ յիշեաց զտէրունական բանն որ ասէ, թէ՛ Որ
ուրացի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի
Հօրն իմոյ և հրեշտակաց սրբոց: Խորհուրդս բարիօք զմտաւ
ածելով՝ սարջացեալ տիրապէս և ի զղումն եկեալ հաւառ-
տապէս, անկանէր ի վերայ երեսաց իւրոց յերկիր, լայր
20 դառնապէս և արտասուէր ողորմաբար, ապաշաւելով զկո-
րուստ անձին իւրոյ. և եկեալ ի զարհուրումն՝ չքեղանայր
դէմք երեսաց նորա որպէս երանեալ և քաջ վկայն Քրիս-
տոսի սուրբն Յակովիկ, որ կատարեցաւ արեամբ ի փառս
Աստուծոյ:

25 Յարուցեալ այնուհետև խոյս ետ ի տեղովէ անտի,
յուզի անկեալ գնաց ի քաղաքիկ մի փոքրիկ՝ որ էր մերձ
ի սահմանս Յունաց, որ ըստ հայական անսայթաք սիղո-
բայիցն կոչի Շնորհաւոր, և ըստ իսմայէլեան խաղտալուր
լեզուին Խիրշահր. և անդանօր զտեղի առեալ բնակէր,
30 ի ծածուկ ունելով զհաւատն հայրենաստուր և ամբիծ
որ առ Քրիստոս. և անդ կացեալ աղաշխարէր մեծաւ
զղջմամբ: Յայնժամ ի սագրելոյ չարին և ի հակառակու-

17. Տես Մթ. Ժ 33 և Դկ. ԺԲ 9. 28. Տպ. խախտալուր.

թենէ չար կամաց բանսարկուին՝ որ հանապաղ մարտնչի
ընդ որդիւ մարդկան, յարուցանէր ի վերայ նորա փորձու-
թիւնս: Այր ոմն ի քաղաքէն Կեսարիս ի դասուց անօրինացն՝
գնացեալ ի նախասացեալ քաղաքն յայն, և հանդիպումբ
5 պատահեալ մեծին այնորիկ և ցանկալի առն Աստուծոյ, և
ի տեսլենէն ծանեաւ զնա, և ըմբռնեալ զամենեկնիկ
վկայն Քրիստոսի խօսել սկսաւ և ասէ ցնա. «Ո՛չ դու այն ես
որ ուրացար զՔրիստոսն քո և ի բաց կացեր ի ճշմարտութենէ
անտի նորա, և եղեր ուրացող և պաշտօնատար մերոց օրի-
10 նացն, և այժմ տեսանեմ զքեզ զի ունիս զառաջին հաւատոսն
և զկարգսն քրիստոնէից, և պատուես զնա յօժարութեամբ,
ուրանալով զմեր կրօնսն և քամահելով զհաւատսն յոր
սկսարն»: Քանզի լուեալ էին զգարձ սրբոյն և ոչ գիտէին
թէ ուր իցէ՝ զի կալցեն և սպանցեն զնա: Իսկ անսլարտելի
15 վկայն Քրիստոսի աներկիւղ համարձակութեամբ խոստովան
եղև զճշմարտութիւնն և ոչ ուրացաւ, ասելով յայտնապէս.
«Այո, ես եմ որ խաբէութեամբ չարին սլարտեցայ և յան-
ցաւոր դտայ առ Տէրն իմ Յիսուս Քրիստոս, որ է արարիչ
երկնի և երկրի, երևեկեաց և աներևութից, որ միայն ունի
20 զանմահութիւն բնակեալ ի լոյս անմատոյց. զիմրդ ուրա-
նայի զնա սրով ճանաչէի զնա յորովայնէ մօր իմոյ, զնա
միայն պաշտեմ և նմա երկրպագեցի ի մանկութենէ իմմէ.
բայց այժմ զլջացեալ ծանեայ զճշմարտութիւնն և դարձայ
ուներ զհաւատն իմ որ առ նա»: Յայնժամ սրտմոռութեամբ և
25 բարկութեամբ ցատուցեալ այրն այն՝ ոչ կամեցաւ թողուլ
զնա, այլ անդէն ըմբռնեալ տանէր զնա եպերանօք առ
զօրագլուխ քաղաքին, որ արքունական հրամանաւ ընկալեալ
ոչնէր զվերակացութիւն քաղաքին, և պատմեաց նմա զա-
մենայնն: Զայս իբրև լուաւ քաղաքապետն այն՝ բարկացեալ
30 հրամայեաց ձաղաժանակ առնել և շրջեցուցանել զնա արհա-
մարհանօք և անարդանօք ընդ փողոցս քաղաքին ի տեսս ամե-
նայն ուսմկին: Իսկ սուրբ վկայն Քրիստոսի զայն ամենայն ին-
քեան փառս և պատիւ համարելով տանէր ժուժկալութեամբ:
Յայնժամ բարկացեալ բռնաւորն հրամայեաց արկանել

զսուրբն ի բանդի աւուրս ինչ:
Իսկ յետ աւուրցն անցանելոյ հանեալ տայր ի ձեռս
դահճացն տանջել զերանելին. և զինի չարչարանացն հրաման
տայր կապանօք և դառն նեղութեամբ խաղացուցանել ի
5 քաղաքն Կեսարիս առ մեծ արքայն: Եւ յորժամ մեծին
ի քաղաքն՝ նոյնժամայն արկին ի բանդ զերանելին: Իսկ
ի վաղուեան աւուրն ի ծագել արեգականն՝ ընթացեալ
պատմեցին արքային զանցս սրբոյ վկային. իսկ նա իբրև
լուաւ հրամայեաց փոյթ ընդ փոյթ ածել զառաջեալ. և
10 ի մտանել սրբոյն հայեցաւ ի նա արքայն մեծաւ ցասմամբ,
և ասէ ցնա. «Այր դու, յիրաւի ասեն զքէն եթէ տաճիկ
եղեր, և այժմ յետս դարձեալ՝ ունիս զկարգս և զաղանդս
քրիստոնէից, և պատուես զօրէնս նազովրացւոյն, պաշտես
զաստուած զոմն զոր Յիսուսն անուանեն, որ յինքեան
15 արդէն չարչարեալ և խաչեալ՝ մեռանէր զչարագործաց
մահն, և զմերս գեն թողեալ քամահեա արհամարհանօք.
արդ հրամայեմ քեզ առանց ամենայն պատճառի ուներ
զմերս սահմանեալ կրօնս, և թողուլ զսնոթի և զընդունայն
կարգ քրիստոնէից»:
20 Յայնժամ անսլարտելի վկայն Քրիստոսի մեծաւ հա-
մարձակութեամբ եբաց զնորհալից բերանն՝ ասելով. «Ես,
ո՛վ թագաւոր, քրիստոնեայ եմ և ծառայ Քրիստոսի, այլ
և ի վաւակէ քրիստոնէից, և ոչ երբեք ուրեք լուայ եթէ
եղեալ է յաղագատոհմի իմում ի մասինդ յայդմիկ՝ յորում
25 դուդ ասացեր, և ոչ ես եղէց յաւիտեան, այլ միոյն միայն
Աստուծոյն իմոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ որ մեռաւ վասն մեր
և մահուամբն իւրով կենդանացոյց զաղդս մարդկան: Արդ
ի սկզբանէ ի նա եմք հաւատացեալ, և ազգաց յաղդս զնա
ուներմք փրկիչ և կեցուցիչ. նմա սլարտ է ծառայել և նմին
30 միայն դտանել հպատակ, մի և մի լիցի ուրանալ ինձ զՏէրն
իմ և զԱստուածն ճշմարիտ՝ որ է աէր կենաց և մահու:
Մի այդպէս կրկնեաց դարձեալ արքայն և ասէ ցսուրբն. «Մի այդպէս
կայցես ի նմին յամառութեան և ընդդիմանար իմոց հրա-
մանացս, ապա թէ ոչ՝ քարամբք քարկոծ հրամայեմ առնել

զքեղ և բառնալ ի քաղցր կենացս:» Պատասխանի ետ սուրբն Աստուծոյ և ասէ. «Իխտեա ախուհետե, ո՞վ արքայ, զի ես ոչ եմ եղեալ ի մոտի իմում երկնչել ի սպառնալեաց քոց, և ոչ ունիմ խորհուրդ և առաջարկութիւն կամաց ուրա-
5 նալ զՔրիստոսն իմ, և լինել պաշտօնատար սուտապատիր և խաբեբայ կրօնիցն ձերոց, այլ պատրաստ եմ յօժարական կամօք յանձն առնուլ զչարչարանս և զնեղութիւնս վասն անուան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ վասն իմ յանձն առ զչարչարանս խաչի և մահու, արդ մի յապաղեր, այլ
10 զոր ինչ առնելոց ես արա վաղվաղակի»:

Եւ միմեալ արքային հրամայեաց բռամբք հարկանել զբերան սրբոյ վկային այնքան, մինչև թափել ատամանցն ի լնդաց նորա. և ետ տանել զնա առ դատաւորն ասելով. «Քննեա զդա սրպէս և կամիս՝ թէ յորմէ ազգէ է, և վա-
15 րեցիս ընդ դմա ըստ հաճոյից քոց»: Իսկ նսքա առեալ տարան զնա ըստ հրամանի ինքնակալին. և ի մտանելն նորա առ դատաւորն՝ ծանեալ զնա վաղվաղակի և ասէ. «Ո՞չ դու էիր որ երբեմն եկիր առաջի իմ և ուրացար զՔրիս-
տոսն քո և զհաւատն հայրենի, և այնր աղաղաւ աղատե-
20 ցար յառնէն յայնմանէ՝ որում պարտէիր զսակս դահեկա- նացն. և ես ընկալայ զքեզ սրպէս զորդի հարազատ և զեղբայր սիրելի, և պատուեալ մեծարեցի արձակելով զքեզ արդ ուստի՞ դաս, և զինչ է զոր լսեմս զքէն. ճշմարիտ են եթէ սուտ, ասա վաղվաղակի, քանզի ի քէն կամիմ ուսանել
25 զզիարդն»: Իսկ սքանչելի այրն Աստուծոյ և մեծ վկայն Քրիստոսի բարձր ձայնիւ սկսաւ առաջի բաղմամբոյն հրա- պարակին և յոքնախումբ ուսկին աղաղակել համար- ձակապէս լի արաասութե և լուր ամենեցուն, և ասէ. «Քրիս- տոսեայ եմ ըստ շնորհի աւաղանին և ծառայ խաչելոյն
30 Աստուծոյ. և արդ մի լիցի ինձ ուրանալ զնա, այլ խոս- տովանիմ զնա Աստուծոյ և տէր և թագաւոր, իշխան և փրկիչ, և յանձն առնում զամենայն հարուածս տանջանաց՝ վասն ա-

մենասուրբ անուան նորա. այլ և խնդութեամբ մեռանիմ՝ զի կացից առաջի նորա զուարթ երեսօք. զի թէպէտ և յանցաւոր գտայ առ Տէրն իմ յառաջագոյն առաջի քոյոյդ ատենի, այլ յուսամ և ակն ունիմ դտանել և առնուլ ի նմանէ
5 զթողութիւն յանցանաց ի ձեռն հեղման արեան իմոյ. ահա լուար, ո՞վ դատաւոր, զամենայն յինէն ճշմարտու- թեամբ»:

Ետ պատասխանի դատաւորն և ասէ ցնա. «Ո՞րդեակ իմ, մի ընդդիմանար խրատու իմոյ, յիշեա զդաշինս ուխ-
10 տին՝ զոր հաստատեցեր առաջի իմոյս ատենի. ես վերստին ընկալայց զքեզ և տաց քեզ դանձս ոսկւոյ. և արծաթոյ՝ առ ի բաւականութիւն պիտոյից կենաց անձին քում, և պատուեալ մեծարեսցիս յամենեցունց ի մէնջ ի մեծամեծաց և ի փո- քունց, և լինիս երեւելի ի դրան արքունի. որովհետեւ ըն-
15 ծայեցեր զքեզ միոյն Աստուծոյ, և կամօք քո ուրացար զանուն քրիստոսնութեան՝ մերոյս անսալով կրօնից, արդ որդեակ, մի փոխելանար և փոխիր յայնմ՝ բարի խորհրդոյն, մասնելով ի կորուստ զհասակ մանկութեան քո»։ Զայս և որ սոցին նման բանս պատրուղականս խօսէր դատաւորն
20 ի լսելիս սրբոյ վկային, կարծելով հաւանեցուցանել զնա. իսկ ամենագոյ սուրբն խցեալ զականջս իւր՝ ամենեւին ոչ ընդունէր զասացեալսն առ ի նմանէ, այլ միայն համարձա- կաձայն բարբառեալ ասէր. «Ո՞հ դատաւոր, խոստանալով ինձ ոսկի և արծաթ և մեծարանս և սրտիւ ընդունել յար-
25 քունուստ, այդուիկ կամելով հաւանեցուցանել զիս քոյին կորստական և սուտապատիր բանիցդ, թողուլ զիս հար- կեցուցանես զճանապարհն ուղիղ՝ որ ստանի ի կեանսն յաւիտենից, ուր դանձն անապական է և արքայութիւնն անվախճան, և լսել քոյին մոլար խրատու. վասն որոյ և ես
30 իսկ արաասուեմ զկորուստ անձանց ձերոց, և զխաւար կուրութեան իմանալի աչաց ձերոց. ուստի մնայ և պահի ձեզ հուրն անշէջ և որդն անքուն, որպէս ասաց Տէրն»։

Յայնժամ՝ դարձեալ վկային ոյժ առեալ ի Հոգւոյն սրբոյ՝
երգմամբ կամեցաւ հաստատել զբանն, և ասէ. «Երգուեալ
իմ՝ յերկինս և յերկիր և յարարիչ նոցին և ի հաստիչ,
զի որպէս ոչ է նոցա հնար ելանել ընդ կարգս սահմանի
5 իւրեանց, նմանապէս և ես ոչ ևս եմ փոխելոց յիմոց
բարիւր խորհրդածութեանց. արդ զոր ինչ առնելոց ես
արա վաղվաղակի, զի ես պատրաստ եմ ի մեռանել որպէս
ասացի»։ Եւ ամպարիշտ դատաւորն լցեալ ցասմամբ, ետ
զնա ի ձեռս չարադեւ դահճացն հարկանել և տանջել զնա
10 յերկար։ Իսկ սպասաւորք չարին դանեալ քարամբք զկզակս
նորա, մինչև ջախջախեալ խորտակեցան մսուրք բերանոյ
նորա, առ որս վարդապետակ արիւնն կայլակացեալ հոս-
մամբ ոռագանէր զերկիրն. և անկեալ կայր առաջի նոցա
իբրև զմեռեալ։ Իսկ նոցա մերկացեալ ի նմանէ զհան-
15 զերձիկն զոր ունէր, և առիւգածեալ սրբոյն՝ տանէին ի
բանդն և պահէին զբուշութեամբ։ Իսկ երանելի վկայն
Քրիստոսի մասնելով ի բանդն՝ զամենայն դիշերն հանէր
ի գլուխ յաղթան Աստուծոյ, բերկրալից սրտիւ և ան-
տրտում ուրախութեամբ գոհանայր ի վերայ անպատում
20 պարգևացն Աստուծոյ, որ արժանի արար չարչարիլ վասն
նորա. ցնծայր և օրհնէր զԱստուծո. և այնպէս կայր բա-
ղում չարչարանօք ի խաւարչտին բանդին զօրէն փեսայի
յառագաստի։ Եւ իբրև այդ եղև, ածեալ լինէր զառա-
ջեալ սուրբն հանդերձ կասկանօք առաջի դատաւորին յա-
25 պարանս նորա. իսկ դատաւորն իբրև ետես զբարեյաղթ
վկայն Քրիստոսի՝ խօսել սկսաւ ցնա և ասէ. «Իմաստնա-
ցա՛ր, որդեակ իմ Թէոփորէ. այժմ՝ գիտեմ զի փոխեալ
ես ի չար խորհրդոցն զոր ունէիր ի յանցելում աւուրն,
ահա տեսանես, թէ՛ սրչափ դժուարին է նեղութիւնք
30 մարմնոյ կամ երկիւղ մահու, վասն որոյ և ես իսկ ապա-
շաւեմ զերկեան աւուրն զոր սրտմտութեամբ և բարկու-
թեամբ յանցեայ առ քեզ, և այժմ՝ ամաչեմ ի քէն, և

11. Տպ. ջաղջախեալ.

աղաչելով խնդրեմ թողուլ հայրական ալեացս զտանջանոն՝
զոր առ քեզ ներգործեցի. յաղթեալ ի ցասմանէ սրտիս
ոչ կարացի համբերել քոյոց ախմար և տղայական բա-
րուցդ և երիտասարդական համարձակութեանդ։ Արդ ի
5 բաց դիցես այժմ՝ առ ի քէն զամարդի և զանօգուտ
կաման՝ զոր ընկալար ի ձեռն խրատու քրիստոնէից, քանզի
գիտեմ ես ամենայն իրօք թէ՛ նոքա հրապուրեցին զքեզ
կալ հակառակ մերոցս կրօնից. արդ լուր ինձ և դարձ
վերստին և վայելեսցես ի բաղում բարութիւնս ի կեանս
10 աշխարհիս այսորիկ. և ոչ միայն այս, այլ լիցիս հաճոյա-
ցեալ յաչս ամենեցուն և սիրեցեալ ի դուռն արքունի.
ահա ասացի քեզ մեղմով զամենայն, բայց զօգուտ անձին
քո դու քեզէն ընտրեսցես»։

Իսկ երանելի վկայն Քրիստոսի ասէ ցդատաւորն.
15 «Լուայ զասացեալսդ առ ի քէն զանօգտակարսդ իմ և
զանախտանսդ, որ առ ժամանակ մի է և ապա փութով
լուծանի. մի արդեօք ոչ լուար դու յինէն առաջի քո և
ամենայն աւենիդ երէկ յանցելում աւուրն, որպէս երդ-
ուայ Աստուծով իմով, ոչ փոխիլ ի հաստատուն յուսոյն
20 իմոյ զոր ունիմ առ Քրիստոս ի մանկութենէ իմմէ. ապա
եթէ մոռացեալ իսկ է քո, դարձեալ կրկնեմ և երեքլինեմ
և զօրն ածեմ ի յիշատակ անդանդաղ և յօժարական
կամօք, զի հաւատն իմ և յոյսն զոր ունիմ առ Տէրն իմ՝
անխախտելի է և հաստատուն. զի դիւրին է շարժել կամ
25 փոփոխել լերինս բարձրացեալս՝ որ կայ հանդէպ մեր, քան
թէ յիմոց մտացս փոփոխել և կամ ի բաց կալ ի հաւա-
տոցս և ի յուսոյն որ առ Քրիստոս. արդ դու որպէս և
կամիս արադապէս կատարես զկամս հրամանաց քոց ի
վերայ իմ»։ Եւ նոյնժամայն բարձր ձայնիւ դուչեաց փառա-
30 ւոր և սքանչելի վկայն Քրիստոսի ի լուր ամենեցուն և
ասէ. «Քրիստոս Որդի Աստուծոյ, որ ի հայրական ծոցոյ

25. Տպ. բարձրացելոյ. ընդգիշտ ունեցած շինելու եր բարձրացելս (ե պատիւով), որի պատիւը ընդունելով եւս շիրորունով ուսայ մեռի հետ, գոյա-
ցել ե բարձրացելոյ։

խոնարհեցար առ ազգս մարդկան և առեր մարմին ի սրբոյ Կուսէն, ծնար անճառապէս և առանց արատոյ. և ղկանխատեսութիւն մարդարէիցն կատարելով եկիր ի Յորդանան, դառնդ Սատուծոյ՝ որ բառնաս զմեզս աշխարհի, և նոյնժամայն տեսեալ ցեղեալ ղերկինս մեծի Կարապետին քո, և Հոգին Սատուծոյ ղի իջանէր ի վերայ փառակցիդ իւրոյ. որ զամենայն յանձն առեր վասն մեր բայց ի մեղաց, և խաչիւ և արեամբ ազատեցեր զմեզ ի ծառայութենէ մեղաց. խոստովանիմ զքեզ Սատուած կատարեալ, մի յերրորդութենէդ, համագոյակից և փառակից, պատուակից և իշխանակից Հօր և Հոգւոյդ սրբոյ. խոստովանեա և ղիս, Տէր, առաջի Հօր քոյ և հրեշտակաց սրբոց, որպէս խոստացեր. մի յանարժանութիւնս իմ հայեսցիս, այլ դժա յիս, և մի անտես առնել զծառայս քո. և կատարեա զընթացս իմ ըստ կամաց քոց բարեսիրաց, ղի դու միայն ես փառաց և պատուոյ արժանի, և քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն»։

Իսկ անօրէն դատաւորն ևս առաւել լցեալ սրամտութեամբ և բարկութեամբ՝ յարձակեաց ի վերայ սրբոյն զսպասաւորսն անօրէնութեան, և անտանելի տանջանօք չարչարէին զամենեք շանիկ նահատակն Քրիստոսի, մինչև բազմաց իսկ ասել թէ մեռաւ. և քարշեալ ընդ փողոցամէջ բաղաբին՝ ունելով ղհերաց գլխոյ, և տարեալ ընկեցին զնա ի բանդին. որ և անդ լինէր զաւուրս երկուս. Իսկ երանեալ վկայն կոչեցեալ զայր ոմն քահանայ ճշմարտախօս և իրաւաբան, բարեսլաշտօն և երկիւղած յՍատուծոյ, որում անուն էր Գէորգէոս, որ իբրև լուաւ՝ յօժարական կամօք եկն առ նա. և ասէ ուրբն. «Ո՛հ տէր իմ Գէորգէոս, յարուցեալ երթայցես ի վանսն հայրապետին մերոյ, առ եպիսկոպոսապետն և տէրն իմ Սնանիաս, և պատմեսցես նմա զամենայն անցս աղետիցս և ղկիրս չարչարանաց անձին իմոյ. և աղաչեա զնա աղօթս առնել ի վերայ իմ, թերևս արժանի եղէց առնուլ յանձն զմարտիրոսական նահատակութիւն»։ Եւ ապա ողջունեալք

ի միմեանց՝ առաքեաց զքահանայն, և ինքն անդէն յարուցեալ կայր յաղօթս. իսկ նախասացեալ քահանայն եկեալ փութանակի առ կաթողիկոսն հայոց՝ պատմեաց նմա զամենայն իրսն ստուգութեամբ։ Իսկ նա ըստ բնածին 5 բուսոյ բարուցն և ըստ առաքինասէր կամացն զոր ունէր առ որբս և այրիս և առ անայցելուս, ևս առաւել առ այնոսիկ որ վասն հաւատոց արեամբ չափ նահատակէին, որպէս և առ սուրբ վկայիւս է տեսանել. զոր իբրև լուաւ պատացեալսն առ նա ի քահանայէն վասն սրբոյն՝ յարուցեալ իսկոյն եմուտ ի սենեակ իւր հանդերձ սուրբ եպիսկոպոսօք և ուղղափառ վարդապետօք և ամենայն եկեղեցական ուխտիւն, և անկեալ յերկիր ի վերայ երեսաց իւրեանց՝ աղօթս մատուցանէին առաջի Սատուծոյ հանդերձ ջերմեռանդն արտասուօք զաչս ի յերկինս համբար15 ձեալ յօգնականութիւն զնահատակադիրն կոչէին՝ ապրեցունել զծառայն իւր զսուրբն Թէօդօրոս, ասելով երգս ինչ ի սաղմոսէն միաբանական ձայնիւ. Սատուած յօգնել ինձ նայեաց, և Տէր յընկերել ինձ փութա. և դարձեալ՝ 20 Զայնիւ իմով ես առ Տէր կարգացի. և թէ՛ Տէր լուր աղօթից իմոց. և դարձեալ՝ Բազում նեղութիւնք եմ արդարոց, յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր։ Եւ անդ կացեալ յաղօթս իբրու ժամս երկուս, դարձեալ անդրէն վերառաքեն զնախասացեալ քահանայն Գէորգէոս առ քաջամարտիկ վկայն ի բանդին, և բանս բազումս մխիթարականս ղկնի 25 նորա. և նա յարուցեալ զնաց և պատմեաց զամենայն յորդորական զբանսն և զօրինակ համբերութեան զառ ի սրբոյ հայրապետէն ասացեալսն. զոր լուեալ սրբոյ վկային ևս առաւել հաստատեալ ի հաւատս անշարժ յուսոյն որ ի Քրիստոս. և քահանային երկրպագեալ սրբոյն՝ դարձաւ 30 անդրէն առ քահանայապետն։ Իսկ կաթողիկոսին հրամայեալ նոյն քահանայի առնուլ կերակուր ինչ ի պէտս մարմնոյ երանելոյն՝ տանել ի բանդն. մտեալ ի ներքս առ

նա՝ տայր նմա ուտել, զոր առեալ եկեր առաջի նորա, և
ապա յարուցեալ երկոքին միաբան կացին յաղօթս և
կնքեալ զկնքեանս նշանաւ խաչին նստան, և աստու-
ծուսոյց քահանայն սկսաւ երկրորդել նմա զոր ինչ գրեալ
5 է ի գիրս աստուածայինս, զնահատակութիւնս բազմա-
շարչար վկայիցն Աստուծոյ, զնեղութիւնս արդարոցն, զհամ-
բերատար ժուժկալութիւնս սրբոցն, և զհանդէս նախա-
մարտիկ արանցն ընտրելոց ի Քրիստոսս, զլլկանսն, զձա-
ղանսն, զխաչն, զեղէգն, նաեւ քարոզէր նմա ի հին և ի
10 նոր կտակարանաց: Իսկ սուրբն և ամենասուրբն ունկն-
դրութեամբ լսէր նմա և զուարթութեամբ ուրախա-
նայր, ցանկալր և փափաքէր հասանել երանաւէտ կոչմանն
և անթառամ պսակացն: Իսկ քահանային համբուրեալ
զսուրբն՝ յանձն արարեալ զնա ամրածածուկ աջոյն Աս-
15 տուծոյ Հօր, և ինքն դարձեալ վերստին առ եպիսկոպո-
սապետն: Իսկ կաթողիկոսին զաւուրս վեց զայս այսպէս
նախախնամեալ հոգաբարձութեամբ, առաքելով զքահա-
նայն միշտ առ նա՝ որպէս ցուցաք յառաջագոյն:

Եւ ապա զկնի առուրցն վեցից յղէր դատաւորն ի
20 բանդն առ սուրբն ի պատուաւորաց իւրոց ի մեծամեծ
աւագանւոյն, ի դիտնականացն և յընթերցողացն իւրեանց
առասպելաբան ուսմանցն, խօսել ընդ նմա բանս ինչ
պատրողականս, թերեւ կարասցեն ածել ի հաւան զընտիր
նահատակն: Եւ մտեալ ամսարշտացն առ նա ի բանդին,
25 տային զողջոյնն մահացու և նստէին առաջի նորա, խօ-
սել սկսան և ասեն ցնա. «Ընդէր կաս և մնաս ի դմին
յամառութեան և նստիս ի խաւարչաին տեղւոյդ՝ մատ-
նելով զանձն քո ի մահ, անտես առնելով զկեանս քո-
վասն ում առնես զայդ և կամ վասն որոյ յուսոյ համբե-
30 րես այդպիսի լլկանաց և անհանդուրժելի չարչարանաց-
լուր մեզ և ընկես ի քէն զընդունայն խորհուրդս կամաց

քոց, և յարուցեալ ուղեկից լեր մեզ, զի գնասցուք առ
գլխաւոր մերոյ օրինացն և ընկալցիս բազում ընծայս և
պարգևս ի նմանէ և ի մէնջ ամենեցուն, և գերծեալ ապ-
րեացիս ի տանջանացդ յորում կասգ»: Եւ այսպիսի օրինա-
5 կաւ բազում բանս հրապուրանաց ասէին առ սուրբ վկայն՝
խափանել կամելով զնա յառաջի եդեալ ճանապարհէն,
այլ նա քանդի աստուածային հրով սիրոյն բորբոքեալ էր՝
ամենեւին ոչ այլ ինչ առնէր պատասխանի առ նա եկե-
լոցն, բայց միայն զայս բան ասելով, թէ՝ «Քրիստոնեայ
10 եմ և Քրիստոսի ծառայ՝ ըստ վերստին ծննդեան աւագա-
նին, և ճշմարիտ խոստովանող աստուածութեանն Քրիս-
տոսի»: Եւ իբրեւ ոչ կարացին շարժել և խախտել զկարծ-
րութիւն հաստատուն հաւատոյ նորա և տկարացան առ
ի վանել զամուրս նորա, յարուցեալ այնուհետեւ ամօթալից
15 գնացին ի տեղւոյն անտի: Իսկ ի միւսում աւուրն խոր-
հուրդ առեալ դատաւորն՝ առաքէր առ սուրբն զայլս
ոմանս յընչաւէտ և ի գոյաւոր իշխանացն՝ բերելով ընդ-
ինքեանս ոսկի և արծաթ և հանդերձս ազնիւս և մեծա-
դինս, և մտեալ զնէին զայն ամենայն առ ոտս սրբոյն, և
20 ըստ օրինակի առաջնոցն բանիցն խօսէին առ նա: Յայն-
ժամ ամենայն երանութեանց արժանաւոր վկայն Քրիս-
տոսի՝ տեսանէր իմանալի ակամբ հոգւոյն զարկուած և
զփորձանս բանասարկուն, զոր ածէր ի վերայ ինքեան ի
ձեռն չար սպասաւորացն անօրինին, արհամարհեալ զնոսա
25 ցրուէր և ի բաց մերժէր զպարգևս ընծայից նոցա զոր
բերեալն էին նմա, և թքեալ քամահէր մղելով ի նոսա
զկորստական ձիրն նոցա, և միայն զայս բան աղաղակէր,
թէ՝ «Քրիստոնեայ եմ, քրիստոնեայ, ինչք ձեր և խոս-
տումն պարգևաց ձերոց ընդ ձեզ լիցի ի կորուստն յա-
30 լիտենից»:

Եւ իբրեւ տեսին զանստանելի զպնդութիւն հաւա-
տոյ նորին, գնացին և նորա ամօթալից դիմօք զօրէն յա-

ռաջագոյն եկելոցն: Ապա զկնի աւուրց ութեւասանց
անցանելոյ՝ վաստակեցան պարտեցան չար սողառողէնքն
մարանչելով ընդ սրբոյ վկային: Այլ և յետ այսչափ ան-
տանելի չար և դառն տանջանայն զոր անցուցին անո-
5 ընքն ընդ սուրբ մարմին երանելոցն, հատին ի վերայ
նորա զվճիռ մահու ալսպիսի օրինակաւ. «ԶԹէողորոս այր
ժանտ և ապարասան՝ ազգաւ և տոհմիւ և քաղաքավա-
րութեամբ ի դաւառէս Գամրաց, և զկերպարանն և զձե
ուռնելով զաղքատութեան, չքաւորութեան ազադաւ ի բաց
10 կացեալ ի հայրենատուր հաւատոցն և այժմ անդրադար-
ձեալ պաշտէ զԱստուած ոմն զխաչեալն՝ զոր Յիսուսն
անուանեն, և որ ոչ միով իւր կարացաք զմիտս նորա
շրջել կամ շարժել յետս՝ յառաջի եղեալ ճանապարհէն,
ոչ ամենայն մեծութեամբ աշխարհիս և ոչ բնաւ համօրէն
15 տանջանարանօք զոր արկաք ի վերայ նորա, այսուհետեւ
հրամայէ մեր դատողական ատենս կախել զնա կապա-
նօք ընդ փայտն մահապարտաց, և քարկոծ առնել ամե-
նայն բաղմութեամբ զչարաբաստ մարմինն նորա»: Յայնժամ
անօրէն դահլիճքն ըստ հրամանի դատաւորին եկեալք ի
20 բանդն առ սուրբն, սկսան ողորանօք բանիւք ասել ցերա-
նելին. «Տես, ահառասիկ հատաւ ի վերայ քո վճիռ մահու,
արդ զոր ինչ կամիս և առնելոց ես՝ ասա մեզ վաղվա-
ղակի»: Իսկ սուրբ վկայն Քրիստոսի ասէ ցնոսա. «Արդ զոր
յառաջագոյն ասացի ընդ ձեզ և զնոյն դարձեալ վերստին
25 ասեմ, եթէ բանից ձերոց ամենեւին ես ոչ եմ լսելոց.
քանզի ի սմին յայսմ գիշերի տեսանէի յանուրջս զՏէրն
իմ՝ Քրիստոս ուռնելով ի ձեռին իւրում թագ իմն թաղա-
ւորական և սրակ արքունական, ձայն եղև առ իս ասե-
լով. Թէողորէ, եկ, սու զբարբիտն կենաց ի ձեռաց
30 սրակադրիս. արդ իմ տեսեալ զայն ամենայն՝ ըզձալի
տենչամբ փութամ զնալ առ նա, զի ընկալայց զվարձս
վաստակոց իմոց: Արդ աղաչեմ զձեզ, մի խափան առնէք
ընթացից իմոց առ ցանկալին անձին իմոյ, և մի կայք
ներհակ ճանապարհիս՝ որ ի կեանս անապականս կարտ-

պետէ»: Իսկ նոցա հանեալ զնա յարգելարանէն, առեալ
տանէին ձեռս յետս կապեալս ի տեղի կատարման աս-
պարիսի նահատակութեանն, և ամենայն բաղմութիւն
բաղաքին Կեսարացւոց ընթացեալ երթային զկնի սրբոյն
5 ի տեսարանն. և մինչդեռ հանէին զնա ընդ դուռն քա-
ղաքին՝ պատահեալ նմա ի ճանապարհի անդ երկրորդ ար-
քային և ասէ ցնա. «Այր դու, ընդէր մեռանիս ի տարա-
պարտոց և ընդ վայր. այժմ ասա բան ինչ հայհոյու-
թեան, և անցեալ դնասցես պաշտելով զոր ինչ և կա-
10 մեսցիս»: Իսկ քաջամարտիկ և անպարտելի զինուորն Քրիս-
տոսի ամենեւին ոչ ետ նմա պատասխանի, այլ ի ձայն
բարձր աղաղակեաց ասելով. «Քրիստոս որդի Աստուծոյ՝ որ
ընակեալդ ես ի բարձունս, և անքուն ակն քո զննեալ
տեսանէ զսիրտ որդւոց մարդկան, որ քննես զգաղանիս
15 խորոց ամենեցուն, ինդրեմ ի քէն և աղաչեմ, անքնին և
ինքնազօր յամենայնի, հայեաց ի նուաստութիւն մարմնոց
իմոյ և զաներևոյթ զօրութիւն Հոգւոյդ սրբոյ առաքեա
յօգնութիւն տառապեալ անձին իմոյ, և արժանաւորեա
զանարժանութիւնս իմ հասանել անսահման մեծութեանս
20 այսորիկ և դրիլ ի պարս վկայիցն որք հրաւիրեալ են
յընթրիս անմահ փեսայիդ. և հեղմամբ արեան իմոյ շնոր-
հեա զթողութիւն յանցանաց իմոց, և քեզ փառք յաւի-
տեանս. ամէն»: »

Արդ մինչդեռ սուրբ վկայն զայս առանձինն աղօթս
25 մատուցանէր Աստուծոյ, յանկարծակի հպրեալ դահձին
զսուրբն՝ մղէր փութացուցանելով զնա ի տեղի նահատա-
կութեանն, և սուրբն դարձեալ սկսաւ աղօթել այսպէս.
«Որդի Աստուծոյ և Տէր ամենակալ, փառաւորեալ և հզօր
յամենայնի, անսահման և անքնին մեծութիւն, զոր ոչ
30 արարածոց տանին բնութիւնք և ոչ հրեղինաց ոգիքն
նկատեն զանախարկելի կամս աստուածութեան քո, և
չիք սահման գիթութեան և ողորմութեան քո, քանզի ամե-
նայնի դու ես Տէր՝ որ ի բարձրութիւնս և ի խորութիւնս.

զի քոյով հրամանաւդ կառավարին արարածք և ակնարկ
կութեամբ քոյով խնամարկին և առկայանան յիւրեանց
կայանս։ Արդ ես անարժան ծառայս ոչ անյոյս եղեալ
յիմմէ փրկութենէ, և ոչ վհատի սիրտ իմ յամենազութ
5 սղարմութեանց քոյ, զի ամենայն կենցաղական իրաց փո-
խանակ՝ զքեզ սիրեցի, զքեզ ընտրեցի, ի քեզ հաճեցայ
և ամենայն փափագանօք և բաղձանօք յօժարեցի հասանել
անմահ բարեաց քոյ։ Արդ որովհետեւ կանգնեցեր զան-
կեալս և վերածեր ի կեանս անմահս, և կացուցեր զիս ի
10 հանդէս վկայական ստաւարիսիս, արդ մի ի բացէ առներ
յինէն զողորմութիւն քո, և մի տալ ապականիչ գայլոյն
մտանել յանգաստանս քո, զի դու միայն ես փառաց և
պատուոյ արժանի, և քեզ փառք յաւիտեանս ամէն։»

Արդ մինչդեռ սուրբն զայս աղօթս մատուցանէր Աս-
15 տուծոյ՝ յախուռն յարձակմամբ յարեան ի վերայ նորա
սպասաւորքն անօրէնութեան, և ըմբռնեալ զնա տարան
ի տեղի կատարմանն մերձ ի փայտն մահու՝ զոր կանգնեալ
էին ի սպանուլն զողոց և աւաղակաց ի մէջ բազմակոյտ
հրապարակին, յորս հաւաքեալ լինէին ի կողմանց կողմանց
20 արանց և կանանց հաւատացելոց և անհաւատից, իբրեւ
զմանրամաղ փոշի սքախառն օդով բերեալ լինէին ի տե-
ղեաց տեղեաց ի տեսիլ նահատակութեան սրբոյն։ Ուրա-
խութեամբ ցնծայր և կաքսուելով հրճուէր ցանկալին
զուարթնոց ի հանդէսն յայն, մարտ եղեալ մաքառէր
25 հոգւովն երիտասարդ մանուկն և փափաքելին լուսերա-
միցն։ Յայնժամ ուժգնակի քարշմամբ բերեալ լինէր ի
սպասաւորացն մերձ ի փայտն նահատակն քրիստոսազ-
գեաց, և պնդեալ զնա ընդ փայտին յոտից մինչև ցլանջն։
Իսկ անօրէն գահիճն մերձ եղեալ առ սուրբն՝ ասէ։ «Աստ
30 բանս ինչ հայհոյութեան և ապրեացիս ի մահուանէդ, և
յետ այնորիկ երթ արա զկամս հաճոյից քոյ»։ Իսկ ջատա-
գովն ճշմարտութեան սուրբ վկայն Քրիստոսի լցեալ զբե-
րան իւր խիտով՝ եթուք յերեսս անօրինին, և նա անդրէն

33. Տպ. խողխով, իմա խուխով.

գարձեալ անամօթաբար զնոյն բանս խօսեցաւ և ասէ.
«Երգուեալ ի կեանս արքային՝ եթէ ոչ լուիցես խրատու
իմոյ՝ փութով բառնամ զքեզ ի կենացս»։ Ասէ ցնա սուրբն.
«Դառնացի քեզ աչք արքային քո՝ եթէ ոչ արագապէս
5 կատարեցես զկամս չարութեան քո առ իս»։ Յայնժամ
երիցս անիծեալ և թշուառական գահիճն հարեալ ուժգ-
նակի տապաւաւ զգագաթն սրբոյն, և նոյնժամայն շեշ-
տակի ճեղքեալ մինչև յունկն նորա, և այլ ոմն հարեալ
վիմաւ զբիբս աչաց նորա՝ և տեսանողականն կախէր զե-
10 րեսօք նորա։ Իսկ մեծ վկայն Քրիստոսի, սուրբն Թէոդո-
րոս, ձայն բարձեալ առ նոսա ասելով. «Ներեցէք ինձ սա-
կաւիկ մի»։ Եւ նորա ունկնդիր եղեալ անսացին՝ կարծելով
թերևս զլջացաւ վասն սաստիկ հարուածոցն։ Սուրբն ասէ.
«Երգմեցուցանեմ զձեզ ի կեանս արքային ձերոյ, զի թոյլ
15 տալով խնայեցալք մնալով միւսոյ աչաց իմոց, որպէս զի
տեսից զյօշումն և զչարաչար քանցումն մարմնոյ իմոյ, և
այնու ցնծացեալ ուրախ եղէց ի փրկութեան իմոյ զոր
տուաւ ինձ ի Տեսուէն Աստուծոյ»։ Իսկ ամպարիշտ գահ-
ճացն անարգեցին զերանելեաւն և ասեն. «Մեր կարծեալք
20 թէ զլջանալով քո գարձցիս ի քոյին յամառութեանցդ,
վասն այնորիկ ներեցաք քեզ»։ Եւ անդէն վերացուցեալ
գահիճն եհար վաղակաւորաւն զճակատ երանելոյն և ի
բաց եհան զսկաւառակն ի գլխոյ անտի. և սուրբ վկայն
աղաղակեաց ի ձայն մեծ և ասէ. «Տէր իմ և Աստուած
25 Յիսուս Քրիստոս, ընկալ զիս որ վասն անուանդ քո մե-
ռանիմ»։ Եւ նոյնժամայն հանդերձ կապանօքն չրջեցաւ
փայտն ընդ արևելս կոյս, քանզի կանգնեալ կայր ընդ
հարաւ. ընդ որ հիացեալ զարմանային ի նա ամենեքեան
ի վերայ սքանչելեացն եղելոց։ Եւ յարժամ գարձաւ յա-
30 րևելս ամենազով սուրբն՝ յաղօթս եկաց այսպէս. «Գոհա-
նամ զքէն, Տէր Յիսուս Քրիստոս, փրկիչ և սաեղծիչ
աշխարհի, որ յաղաղս դատապարտութեան բանական
ընութեանս առաքեցար ի հայրական ծոցոյ ի խնդիր մեզ
մարտելոցս, և զինքնազօր աստուածութիւնդ խնարհե-

ցուցեր ընդ մահու լծով, և զբաղուելս քո զաշխարհակե-
ցոյց տարածեցեր ի վերայ կենդանարմատ փայտին, և ի
հարուածոյ տիգլին ոչ դարձուցեր զթիկունս քո, և ոչ զկեր-
պարանդ. հօր ի թքոյն և յաղտակէն. արբեր և զքացախն
5 խառնեալ ընդ լեղի և զկողահոս աղբիւր աստուածային
արեանդ բացեր լուսնալով զվէրսն Ադամայ, և զմուրհակս
պարտեաց ամենայն մարդկան պատառեցեր ի վերայ խա-
չին, և աշխարհակեցոյց մահուամբդ քո փրկեցեր զմեզ ի
մեռելութենէ մեղաց. եւ եթէ անսահման և անքանակ
10 աստուածութիւնդ կրեաց զայս ամենայն վասն մեր, սրչափ
ևս առաւել հողեղինի և ընդ մեղօք բնակեալ բնութեանս՝
պարախք հեղուլ զարինս մեր վասն աստուածային
արեանդ, ևս առաւել իմոյ նուաստութեանս, որ եթէ
բիւր և զանազան վիշաք և չարչարանք կրէր յիմում
15 մարմնի, առաւել ևս պիտոյ էր վասն անբաւ բարերարու-
թեանդ. քո որ առ իս. դարձեալ թէ ամենայն երկնաւոր
խմբաւորութեանցն բարբառն էր ի բերանի իմում՝ իբր
արդեօք այնու ամենայնիւ կարէի պատմել զանճառ անօ-
րէնութիւնդ քո, կամ օրհնութիւն և գոհութիւն ամե-

20 նօրհնեալ աստուածութեանդ. քո վերառաքել, եթէ յորքան
և յորպիսի անօրէնութենէ հաներ զիս, և յանբաւ և
յանճառ երանութեան մերձեցուցեր. և արդ այսուհետեւ
բա . . . »:

Եւ մինչդեռ շունչ նորա ի նմա էր, և մատուցանէր
25 աղօթս, հարին զնա յամենայն կողմանց սուսերօք և քա-
րամբք և փայտիւք. և նա ուրախութեամբ աւանդեաց
զոգին:

Յետ այսորիկ ի ցոլանալ պայծառ լուսոյ ի վերայ
մարմնոյ սրբոյն՝ յարհաւիրս անկեալ դահճացն՝ խոյս ե-
30 տուն անտի. և Շահուզնաալին իմացեալ զեղեալսն՝ հրա-
ման ետ Անանիայ հայրապետի փութով բառնալ և թաղել
զնա: Եւ գնացեալ բարձին զսուրբն և ամփոփեցին պատ-

ուով յարժանաւոր տեղով. և արար Աստուած բազում
սքանչելիս ի գերեզմանի նորա ի վերայ հիւանդաց և ախ-
տաժետաց: Եւ եղև փառաւոր նահատակութիւն երա-
նելոյն յամի Տեառն 1204 և ի թուին Հայոց ՈԾԳ, ի
5 մայիսի 18, յաւուր երեքշաբաթի, յեօթներորդ ամի թա-
գաւորութեան Լիւնի արքայի Հայոց և յերկրորդ ամի
Ռուզնատինայ:

Յիշեալ վկայաբանութեան բնագիրը տպուած է
ի Վարք և վկայաբանութիւնը սրբոյ հատընտիր քաղեալք
ի ճառընտրաց. հատոր Ա. Վենետիկ. 1874, էջ 550—
568: Վկայաբանութիւնը ընդհատուած է էջ 568, (մերը
էջ 92, տող 23) հետեւեալ ծանօթութեամբ. «Աստ թե-
րի մ'նայ օրինակն:» Բայց Աւգերեան և Չամչեան ան-
շուշտ այս վկայաբանութեան ամբողջական և անթերի
օրինակն ունեցած են, որովհետեւ երկուքն ևս զրեթէ նոյն
բառերով զրած են վկայաբանութեան համառօտու-
թիւնը մինչև վերջը: Այսպէս աես Աւգերեան, Լիսիա-
տար վարք սրբոյ, հատոր ԺԲ. էջ 181-3, մայիս 18,
ուր և ճառընտրի համարը կը դրուի, «ճառընտ. Բ.
երես ՊԿԵ:» Իսկ Չամչեան, հատ. Գ. էջ 176-8, այսպէս
սկսած է. «Եւ մինչդեռ նա անդ էր ամսօրեայ ժա-
մանաւօք (այսինքն Փոքր Հայոց Անանիա կաթողիկոսը
ի Կեսարիա), նահատակեցաւ սուրբ վկայն Թէոդորոս՝
որ և Թորոս, զորմէ արժան համարիմ գրել աստ սա-
կաւորք, ըստ սրում պատմէ զնմանէ ընդարձակ և
ճառօրէն մի ոմն յաղանատես վարդապետաց եղելոյ
ի քաղաքի անդ, որպէս աւանդի ի հին երկաթագիր
ճառընտիրս՝ գրեալ ի նմին դարու:—Այս Թէոդորոս
էր որդի առն բարեպաշտի յաղգէ հայոց ի քաղաքն
Կեսարիա . . . ևն:» Ընդհատուած վկայաբանութեան
չարունակութիւնը արտատպում ենք Չամչեանի համա-
ռօտութիւնից: Հմմտ. նաեւ Յայտմ. Գ. տպ. Ա. 224'—
225', որ մի ամբողջական օրինակի համառօտութիւնն է:

ՏԵՐ ԱՌԱՔԵԼ ՔԱՀԱՆԱՅ ԿԵԶՐՈՐՑԻ

† ՈՇԷ = 1208

Սոյն նահատակի մասին մի փոքրիկ յիշատակութիւն տալիս է Այրարատ, էջ 47 ա: Բայց աւելի ընդարձակօրէն ծանօթանում ենք նրա հետ՝ Խժիօնից եկեղեցու մի տապանագրից, որի մասին Հ. Ալիշան, Շիրակ, էջ 129, խօսում է այսպէս.

Ի հարաւոյ կուսէ յարակից է յեկեղեցիս մատուռն փոքր, և յորմն նորին առ գետնաւ տապանագիրս այս, յամի 1208.

Թուական ՈՇԷ. ես Գ. . . ոս աշակերտ Մարգարէի քահանայի միայնաւորի կանգնեցի զխաչս պահապան գերեզմանի սորա և եղբոր իմում Առաքելին. աղաչեմ յիշել յազօթս ձեր . . . զվարդապետս, զՊօղոս, և զԱնդրէաս և զԾնողսն իմ. և զտէր Առաքելն որ նահատակեցաւ ի Կեչրոր քաղաքի զանաղան տանջանօք:

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵԶՐՈՐՑԻ

† ՈՇԱ = 1222

Սոյն նահատակի մասին Այրարատ, 47 ա այսպէս է խօսում. «Յիշատակին յարձանագիրս Խժիօնից՝ նահատակեալք Տէր Առաքել ի Թուին 1208, «ի Կեչրոր քաղաքի, զանաղան տանջանօք» և Գրիգոր ոմն (կամ այլ անուն) յամի 1222»:

Աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ենք գտնում Շիրակ, էջ 130, Խժիօնից եկեղեցիներէ նկարագրութեան մէջ. — Նման ոմին է ձեռով և մեծութեամբ չորրորդ եկեղեցին, քարընկեցիւ ի բացեայ յերկն և յայլում քարափան, յարեւելից նոցին. չկան ի սմա արձանագիրք, այլ գերեզմանք արկղաձեւ շուրջ զնովաւ, ի միւսումն գրեալ.

Աստուած ողորմի Գրիգորոյ. ամէն.

Ի միւսում՝ որոյ խաչովեմ կործանեալ է մասամբ արձանագրին, մ'նայ այս բան, 1222 ամին Թուականաւ.

Որ նահատակեցաւ ի Կեչրոր քաղաքի. որք երկրպագէք Քրիստոսի սուրբ նշանիս՝ յիշեալիք զմեզ որ կայք առաջի սորա. Թիֆն Հայոց ՈՇԱ:

Վերջինիս համար Հ. Ալիշան գրում է. «Թուի նոյն Տէր Առաքել՝ որոյ նահատակութիւն յիշեցաւ վերադայնդ յայլում արձանի:» Բայց Առաքել նահատակուած լինելով 14 տարի առաջ, պէտք է ընդունել թէ իրարից տարբեր են երկուքը:

ԻՕ.

ԳՐԻԳՈՐ ՀԱՂԲԱԿԵԱՆ ԽԱՉԵՆԵՑԻ

† ՈՀԲ=1223

Չինի այսորիկ իբրև ժամանակ ինչ անցին ի վերայ, այլ զօր ել ի Հոնաց, զոր Խուչախն անուանեն. և եկեալ ընդ աշխարհն Վրաց առ Թադաւորն Լաշայ, և առ հաղարասեան Իւանէ, զի տացեն նոցա տեղի բնակութեան. և 5 նոքա ծառայեցցեն նոցա միամտութեամբ: Իսկ նոքա ոչ առին յանձն լինել նոցա աստնջական: Եւ նոքա դէմ եղեալ գնացին առ բնակիչսն Գանձակ քաղաքի. և նոքա յօժարութեամբ ընկալան, քանզի էին ի մեծ նեղութեան ի զօրացն Վրաց, որք աւերէին զաշխարհս նոցա, և գերէին զմարդ և զա- 10 նասուն, ետուն նոցա տեղի բնակութեան ի սահմանս քաղաքին. օգնէին և այլ կերակրօք և ըմպելիօք. զի նոքօք կայցեն ընդդէմ Թադաւորութեանն Վրաց: Իսկ զօրքն Հոնաց դադարեալք անդ և զետեղեալք, զօրաժողով եղև Իւանէ և դիմեաց ի վերայ նոցա հպարտութեամբ. մե- 15 ծամեծս փքայր բնաջինջ տունել զնոսա և զքաղաքն, ի բազմութիւն զօրացն յուսացեալ՝ և ոչ յԱստուած, որ տայ յաղթութիւն ում և կամի: Իբրև հարան ընդ միմեանս, ելին խոժքն հանդստեամբ յորջից իւրեանց. և զվաստա- կեալ և զլքեալ զօրսն Վրաց ի բերան սրոյ արկեալ, և 20 զբազումս ձերբակալ արարեալ, և զմնացորդսն փախուցեալ, և մեծ բեկումն եղև յաւուր յայնմիկ զօրուն քրիստոնէից. և այնքան Թողան ի ձեռանէ Աստուծոյ, մինչ զի մի վատ այր զբազում քաջ արս և անուանիս եղեալ ի

սլատերազմունս, իբրև հովիւ զհօտ առաջի անցուցեալ բերէին. զի եբարձ Տէր զօգնութիւն ի սրոյ նոցա. և ոչ ընկալաւ զնոսա ի սլատերազմի. բերէին զարս սլատուա- կանս և վաճառէին ընդ դոյզն հանդերձից կամ՝ ընդ 5 կերակրոյ. և Պարսիցն գնեալ զնոսա՝ անհնարին նեղու- թեամբ կեղէին զկեանս նոցա. և այնքան սլահանջէին ի նոցանէ կշիռս ոսկոյ և արծաթոյ, մինչև անհնարին լինել հատուցանել. և բազումք մեռան անդէն ի բանտի:

Անդ ըմբռնեցան ընդ այլսն և Գրիգոր որդի Հաղ- 10 բակայ՝ եղբայր Վասակայ քաջի, և Պասալքն՝ նորուն եղ- բօր որդի, զի երեք որդիք էին Վասակայ՝ Պասալքն, Մկաէմ, Հասան զոր Պռօշն կոչէին, արք քաջք և անուա- նիք, որ յահէ նոցա դողայր ամենայն զօրն Տաճկաց: ԶՊասալքն սպանին ի սլատերազմին. իսկ զԳրիգոր ձերբա- 15 կալ արարեալ, նեղէին բազում խոշտանգօք, զի ուրացի զԲրիտտոս. և նա ոչ առ յանձն, այլ առաւել ևս անարգէր զմուր օրէնսդիւն նոցա զՄահմետ, և զգարչելի օրէնս նոցա. և բարկացեալ նոցա՝ քարշեցին զնա մերկ ի վերայ երկրի, և փշով քանցեցին զամենայն մարմինս նոցա. և 20 այնքան տանջեցին զնա, մինչև ի գանելն աւանդեաց զո- դի իւր, և ընկալաւ ի Բրիտտոսէ զվկայական սրակն: Սոքա դաւառաւ Խաչենեցիք էին, յերեւելի ազդէ, հաւատով քրիստոնեայք ուղղափառք, և ազգաւ Հայ:

Յիշեալ նահատակութեան սլատմութիւնն ունի միայն Կիրակոս Գանձակեցին. մենք քաղել ենք Մոս- կուայն 1858-ի տարագրութիւնից, էջ 119—120: Հմմտ. նաև Չամչեան սլատմ. Հայոց, հատոր Գ. էջ 202՝ ՈՀԲ=1223 Թուականի տակ:

II.

ՍՏԵՓԵՆՈՍ ՎՈՆԱՀԱՅՐ

† 29 = 1257

- Ի թուականին հայոց 29 եկին յարևելից, ուստի մեծ ղանն էր, է ղանի որդիք՝ ամէն դուժման մի հեծելով. և մի դուժմանն էր ԼՌ: Եւ են անուանք նոցա այս. առաջին և մեծն ի նոցանէ՝ Հոյլաու, որ էր եղբայր Մանուկանին. 5 երկրորդ՝ Խուլն, որ և զինքն եղբայր Աստուծոյ ատէր, և ոչ ամաչէր. երրորդն՝ Բալախէն. չորրորդն՝ Տուտարն. հինգերորդն՝ Թագուդարն. վեցերորդն՝ Ղատա ղանն. եօթներորդն՝ Բօրաղանն. և էին սորա անհնազանդք միմեանց և յոյժ աներկիղք և մարդակերք:
- 10 Իսկ ղալն՝ որ եկին, ամէն կառօք եկին և կառօք շրջէին, մինչ զի զլեւոն և զբլուրս հարդէին աշխարհան արևելից վասն հեշտ գնալոյ կառացն և սայլիցն: Իսկ այն գլխաւորն, որ զինքն եղբայր Աստուծոյ ատէր՝ եկն ընդ մէջ երկրին, և կոխեաց անողորմաբար զտառապեալ 15 քրիստոնեայոն, և զփայտէ խաչն, ուր և գտանէին ի ճանապարհս և ի լերինս կանգնեալ զամէնն այրէին, և ոչինչ իրօք ոչ յադենային, այլ զվանորայսն որ կային յերկրին, ուր և գտանէին՝ առաւել ևս կոխէին, ուտելով և ըմբելով, և զպատուական քահանայոն կախէին և ծեծէին 20 անողորմաբար:

Իսկ գլխաւոր մի ի Խուլին հեծելէն գնաց ի վանք

1. Տպ. ի լուսի. | Տպ. թվականին. 6. Տպ. եղբն փխ. հինգերորդն.

- մի որ ասի Գերեթին. և էր հայր վանից արևոր ծեր յոյժ, ընդրեալ, սուրբ և առաքինի և ամենայն վարիւք և բարի գործովք՝ կատարեալ, Ստեփաննոս անուն: Եւ նա յորժամ ետես զգլխաւոր Տաթարին, որ գնայր առ 5 նա ի վանքն՝ էառ գինի ամանով ինչ և գնաց ընդդէմ Տաթարին և բռնեաց տղղու, որպէս սովորութիւն է Տաթարին: Եւ տալս յետ այնորիկ տարեալ ի վանքն, և նստուցեալ հանդերձ այլ հեծելօքն, որ կային զկնի գլխաւորին, և զենեաց ոչխար, և եբաց այլ գինի, և յա- 10 գեցոյց ուտելով և ըմպելով զամէնն՝ մինչ զի բռին կարէին դադարել ի ձիանն: Եւ յերեկոյն արբեալ գնացին ի տունս իւրեանց, զի հուպ առ վանքն էր տուն Տաթարին: Իսկ յորժամ հասին ի տունս իւրեանց և ննջեցին զգիշերն, ընդ առաւօտն զարթուցեալ՝ տեսին զգլխաւորն հիւանդ- 15 յոյժ, և յորժամ հարցին, թէ վասն ինչ պատճառի է հիւանդութիւնդ՝ ասաց գլխաւորն, թէ երէցն դեղեաց զիս յերեկոյն: Եւ էր անմեղ երէցն. բայց վասն խարար և յանյադ ուտելոյն և ըմպելոյն իւրեանց այնպէս հանդիսկեցաւ:
- 20 Եւ առ ժամոյն ուղարկեցին և կապանօք տարան զհրաշալի ծերն՝ զհայրն Ստեփաննոս. և յետ շատ հարց և փորձի և նոցա ոչ աւատալոյ՝ ի չորից կողմանց փայտ ցցեցին, և պրկեցին անողորմաբար զամպարտն ի յայն բանն, ի գետնոյն բարձր իբրև կանգնաւ չափ. և տալ 25 հուր վառեալ ի ներքոյ այրեցին, և խորովեցին զամենայն մարմինն նորա մինչև աւանդեաց զհոգին հրաշալի ծերն Ստեփաննոս: Եւ յայտնապէս նշան և սիւն լուսոյ տեսին ի վերայ երանելի հօրն Ստեփաննոսի, որ այնպէս անմեղ և ի դուր նահատակեցաւ և ընդ սրբոց մարաիրոսացն 30 պսակեցաւ:

6. Մատթիայի պատմութեան հրատարակիչ Բ. Պատկանեան էջ 63 տղղու բառը բացատրում է այսպես. «տղղու, ուղղագոյն՝ տղղու, կամ լաւ եւ՝ տրղու—ترغو، ترغو—հարկ, պաշար ճանապարհի»։ Տպ. հանդերձ.

Իսկ պեղծ և անողորմ գլխաւորն այն զատ ի ցաւէն, որ ունէր հարեալ ի գիւէ, մինչ զի կատաղեալ ուտէր զպիղծ մարմինն իւր, և այնպիսի չարչարանօք և դառն հարուածով սատակեցաւ. նոյնպէս և ամենայն բանակն անկան ի չար ախտ, և բազումք սատակեցան ի նոցանէ:

Այս տեղեկութիւնը Ստեփանոս փանահօր նահա- տակութեան մասին տալիս է Մաղաքիա արեղայ «Պատմութիւն փանս աղգին Նեաողաց» Ս. Պետեր- բուրգ 1870, էջ 23—25:

ԻԶ.

ՋԱԼԱԼ՝ ԻՅԵՍՈՒՆ ԵՒ ՏԷՐ ԽՇՉԵՆՈՅ

† 26=1261

Իսկ զբարեպաշտ և զառաքինի իշխանն Ջալալ նեղէր անհնարին կտտանօք, բազում հարկս պահանջելով ի նմանէ՝ առաւել քան զկարն, եղեալ փայտ ի պարանոց նորա, և երկաթ՝ յոտս նորա: Եւ զայս առնէր 5 ընդ նմա փանս առաւել քրիստոնէութեան նորա, զի թշնամիք էին ամենայն տաճկահաւատքն, որք յորդորէին զԱրղունն ի սպանութիւն նորա, զի ասէին, թէ սա առաւել թշնամի է դենիս մերոյ և օրինաց. զի և Արղունն ևս Տաճկակրօն էր. և առեալ տարաւ զնա ի Ղազուինն: 10 Իսկ նա գոհութեամբ տանէր ամենայնի, զի յոյժ տեղեակ էր աստուածային դրոց, և պահող, և աղօթական, և պարկեշտ ի կերակուր և յըմպելի, և ցանկայր մարտիրոսական մահուան: Իսկ դուստր Ջալալին, Ռուզուբան անուն, որ կին լեալ էր Պօրա Նուինին՝ որդւոյ Ջարմաղուին, 15 առաջին գլխաւորի թաթարին, գնաց առ Տօղուս Խաթունն՝ կին Հուլաուլին, զի թափեցէ զհայր իւր ի ձեռաց Արղունին: Եւ գիտացեալ անօրէն Ռստիկանին՝ առաքեաց վաղվաղակի դահիճս և ի գիշերի ետ սպանանել զսուրբ և զարդար այրն. և երթեալ անօրէն դահճացն՝ 20 անգամ անգամ յօշեցին զնա ըստ նմանութեան սուրբ վկային Յակովբայ. նորին չարչարանացն հաղորդեալ, և պսակի նորուն արժանացեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ:

Այսպէս կատարեցաւ այրն անարատ և աստուածապաշտ, զընթացսն կտտարելով, և զհաւատս պահեալ, յ2Ժ թուականին Հայոց: Եւ առաքեաց որդի նորա Աթապակն արս հաւատարիմս և ետ գողանալ զնշխարս հօր 5 իւրոյ, զի ընկեցեալ կայր ի ջրհոր մի ցամաք, զի Պարսիկն՝ որ ի տան իւրսմ ունէր զնա ի կապանս, տեսեալ աստուածայինս ի վերայ նորա, զի իբրեւ սպան զնա, իջեալ լոյս սաստիկ ի վերայ, խնամարկեալ ընկէց զնա ի ջրհորն, զի յետ աւուրց թաղեսցէ զնա պատուով: Նա 10 եցոյց խնդրողացն զմարմինն նորա, և պատմեաց զպանչելի երեւումն. և նոցա ժողովեալ խնդութեամբ, և բարձեալ տարան զնա ի տուն իւր և թաղեցին ի վանքն Գանձասար՝ ի գերեզմանս հարց իւրոց: Այլ և բերողք նշխարացն տեսին ի ճանապարհի զնոյն տեսիլ լուսոյն ի 15 վերայ նշխարացն:

Այս հատուածը յիշեալ վկայի մասին տալիս է Կիրակոս Գանձակեցի, Մոսկուա 1858, էջ 235—6: Իսկ Վարդան պատմիչ (Վենետիկ 1862, էջ 152—153) իշխան Ջալալի նահատակութեան մասին պատմում է հետեւեալը. «Ի յեթն հարիւր թուին իշխանաց իշխանն արքայաշուքն Ջալալն դուռն չարչարանօք կցորդեցաւ մահուն Գրիստոսի և վկայից նորա ի զրախօս Տաճկաց, զուր պարտաւորեալ և մատնեալ Արղունին. տարեալ ի Տաճկաստան ի Նաղուլին, և անդ գիշերի յօդակոտոր արարեալ սպանին, միայն զքրիստոստիրութիւնն ունելով պատճառս, պահօք և աղօթիւք և ողորմածութեամբ և զմիաշարժան յոսնկացութեամբ անցուցեալ զժամանակս իւր մինչև ի ծերութիւն, վրան որոյ և լուսով ի բարձանց պատուեաց զնա Աստուած, իջանելով ի վերայ յօշեալ անդամոցն նորա, պսակելով և վկայելով զանպարտաւոր մահ նորա զմարտիրոսական: Ձոր տեսեալ սպանողացն սոսկացեալ ընկեցին ի ջրհոր մի ցամաք, մինչև եկին իւրքն և տարեալ թաղեցին. յիւր սեփական վանքն Գանձասար կոչեցեալ հայրենեօք

տուն գերեզմանի իւրեանց. զնոյն ճառագայթս լուսոյ տեսնելով բերողացն»: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. էջ 260, 2Ժ և 1261 թուականի տակ: Նոյն 2Ժ=1261 թուականը ունի Կիրակոս Գանձակեցին. իսկ Վարդան պատմիչ Ջալալի նահատակութիւնը դնում է «Ի յեթն հարիւր թուին» այն է 2=1251:

13.

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԼԱՍԵՅԻ, ՍԻՄԵՈՆ ԵՒ ԿԻՐԱԿՈՍ

† 21 թ հոռի 7 = 1290 փետ 10 ուրբ.

Յամի էՃԼԹ թուականութեանս Հայոց տուժարի՝ ես նուապս ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ՝ Դաւիթ երէց, ի քաղաքէս Բալուայ, սկիզբն արարից պատմել զանցս պղեալիցն, որ ի յաղգէն Իսմայէլացւոցն կրեաց քրիստոսապաւանս 5 և քաջ բաբունապետն Գրիգոր ի քաղաքին Խարբերդ. որ զչարչարանս և զհաճատակութիւն տանջանաց զսրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին և զսրբոյն Ստեփանոսի նախափկային բերէր զօրինակ համբերութեամբն իւրով։ Այս սուրբ վարդապետս՝ Գրիգոր էր ի քաղաքէն Բալուայ, 10 բարեսէր և աստուածապաշտ ծնողաց զաւակ, ուսեալ զԱստուածաշունչ՝ զՀին և զՆոր Կտակարանն և առեալ զպատիւ և զաստիճան քահանայութեան, հեզ և խոնարհ վարուք, բնակէր ի մէջ աշխարհի, որպէս յանապատի։

Եւ կացեալ ընդ ամուսնոյն իւրոյ ամս Բ և փոխեցաւ 15 յաշխարհէս ամուսնին իւր։ Թէպէտ օրինօք էր ամուսնացեալ, այլ ունէր ի մտի զբանն առաքելոյն Պօղոսի որ

1. գ յամի եօթնհարիւրերորդի երեսներորդի. | գ հայկազան տօմարի. 2. գ յունի աստուծոյ. | զ էրէց. | գ ի քաղաքիս. 3. զ բալուայ. զ բալուա. | գ զանձս. 4. գ իսմայէլացւոց. 5. զ գրիգրիգոր. 6. զ սուրբ. 7. գ ստեփաննոսի. | 8. զ աւրինակ. 9. գ վարդապետն. | գ բալուա. 10. գ ծնողաց. | գ նստեալ և ուսեալ զածային կտակարանն (փիս. ուսեալ զնոր կտակարանն). 13. զ յաշխարհի. 14. զ փոխեալ (փիս. փոխեցաւ յաշխարհէս). 15. գ և թէպտ և էր օրինօք. 16. գ ի մտի ունէր. | գ զբան առաքելոյն զսրբոյն պօղոսի.

ասէր. «Եթէ ունիցիմք կանայս, որպէս թէ չունիցիմք»։ Եւ յայնմ հետէ հոգս ի մտի եղեալ՝ ելանէր ի քաղաքէն իւրմէ և զնացեալ դադարէր յարեւելս՝ յԱյրարատեան գաւառն՝ ի վանքն Վիրապի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ առ 5 հռչակաւոր իմաստասէր վարդապետն հայոց Վարդան. որ և դպրոց կարգեալ էր նորա թ աշակերտօք, զոր մինն սա դասնէր ի մէջ նոցա՝ փայլեալ շնորհօք և առաքինութեամբ. զի էր երիտասարդ հասակաւ, խարտեալ և լուսափայլ դիմօք և խոնարհհոգի, քաղցր և կակուղ՝ բնութեամբ և 10 սիրուն առ ամենայն ընկերսն իւր։

Եւ կացեալ անդ ամս 2՝ տքնութեամբ և աշխատութեամբ և մեծաւ ջանիւ նեղէր զանձն իւր յուսումն աստուածային գրոց։ Եւ յետ 2 ամին անցելոյ՝ հաճեալ մեծ վարդապետն Վարդան ընդ շնորհս և ընդ գիտութիւն 15 նորա, տուեալ նմա զաստուածային օրհնութիւնն և զգաւազանն վարդապետութեան, գրով և իշխանութեամբ առաքեաց զնա յաշխարհն իւր՝ քարոզել և աւետարանել զբանն կենաց ի լսելիս ամենեցուն։

Եւ եկեալ ի քաղաքն իւր՝ ընդ առաջ ելին նմա միա20 համուռ ողջագուրելով զնա, որպէս զերկնաւոր վարդապետն Քրիստոս։ Եւ գրով յանձնեցին ի նա զսուրբ Մեսրոպայ ազօթանոցն և կայարանն, որ կայ յանառիկ գղեակն, և զսուրբն Յակոբ որ էր յառաջի նորա։ Զոր յանձն էառ և շինեաց վերստին զեկեղեցին և զվանքն, և կացոյց անդ 25 կրօնաւորս և առաջնորդս, և դադարումն անդ լինէր։ Եւ

1. գ թէ. | Հմմտ. Առ. Կորնթ. գլ. Կ. 29 «զի որ ունիցին կանայս՝ որպէս թէ չունիցին»։ 2. զ ոյնմհետէ. | գ ելանել. 4. զ սուրբ. 5. գ և իմաստասէր. 6. զ կարել էր (փիս. կարգեալ էր). 7. զ դաւանէր (փիս. դասնէր). 8. զ խարտեալ. 9. զ յոգի փիս. հոգի. | գ և քաղցր. | գ բնութեմ. 10. գ ընկերակիցսն. 11. զ յունի անդ. 12. զ մեծ. 13. գ կտակարանաց հին և նոր օրինացն (փիս. գրոց). | գ յունի և յետ զ ամին անցելոյ. 14. գ յունի և ընդ գիտութիւն. 15. զ տրեալ. | զ գաւազան. 17. գ առաքեալ. | գ յունի զնա. | գ յաշխարհ. 19. գ ի քաղաք. | գ յառաջ. | գ յունի նմա. 21. զ անձնեցին. | զ գլ. | գ մեսրոպայ. 22. գ կա. 23. գ և յանձն առ և շինեաց և զսուրբն յակոբ (փիս. և զսուրբն յակոբ). | գ առաջի. | զ անձն. 24. գ յունի վերստին. | գ վերակացուս (փիս. անդ կրօնաւորս և առաջնորդս). 25. զ դադարումն.

գայր յամենայն ժամ ի քաղաքն և ժողով առնէր յեկեղեցիսն, յորդորէր և հաստատէր զժողովուրդն և զժամատեղիսն, քաջալերէր զքահանայո և մխիթարէր զամենեւեան քաղցրալուր վարդապետութեամբն իւրով. պատուիւ 5 ըէր նոցա թողուլ զմեղս և ատել զպոռնկութիւն, զապահութիւն, զգողութիւն, զմարդասպանութիւն, զոխակալութիւն, զարբեցութիւն, զստախօսութիւն և զայլն՝ որ սոցին նման են, և ամենեքեան լսող և հնազանդ լինէին քաղցրուսոյց վարդապետութեան նորա:

10 Արդ՝ ես ծառայս Աստուծոյ Դաւիթ երէց, քրւեր որդի նորա, աշակերտէի և սպասաւորէի նմա. զորոյ զսրբութեան, զսարկեշտութեան, զառաքինութեան և զհամբերութեան համբաւն բացայայտել կամիմ լսողացդ: Ոչ թէ այլոց տեսութեան և յայլոց լսելով՝ այլ ես ինձէն 15 ականատես և ականջալուր եղեալ՝ պատմեմ ձեզ զխոնարհութեան, զսրբակացութեան, զչնորհացն, զաղքատսիրութեան, զօտարսիրութեան զբարի նախանձն՝ զոր ունէր առ Աստուած և առ մարդիկը՝ որ անգաղար խրատու օրինացն ուսուցանէր զամենեւեան: 20 Զտիւ և զգիշեր յԱստուածաշունչ Դրոց կարդալոյն ոչ խափանէր և զգիշերն՝ առանձնական աղօթիւք, յոտնակացութեամբ, տքնութեամբ և ռազմութեամբ անցուցանէր: Եւ զկարգ ժամատեղացն անխափան կատարէր ընդ սպասաւորս եկեղեցւոյն: Եւ ելեալ քարոզէր ի տեղիս տեղիս և ուսուցանէր 25 զբանն Աստուծոյ՝ բազում համարձակութեամբ: Եւ զհա-

1. ձ յեկեղեցին. 2. զ և յորդորէր զժամատեղսն (փխ. յորդորէր և հաստատէր զժողովուրդն և զժամատեղիսն). 3. զ յուրի և զ զժողովուրդսն (փխ. զամենեւեան). 4. ձ պատուիրէր. 5-6. զ զպոռնկութիւն և զչնութի զգողութի զմարդասպանութի զապահութի (փխ. զպոռնկութիւն... զմարդասպանութիւն). 8. զ լսող լինէին և հնազանդ (փխ. լսող և հնազանդ լինէին). 9. զ քաղցրաբարբառ հրամանաց նր (փխ. քաղցրուսոյց ... նորա). 11. ձ զոր. 12. ձ պարկեշտութեան. զ և զառաքինութե և զսարկեշտութե. 14. զ միայն (փխ. թէ). զ տեսութե. 15. զ յականատես. զ զխոնարհութեան. 16. զ զաղքատսիրութեան. 17. զ զօտարսիրութեան. 18. զ մարդիկդ. 19. ձ ամսն. զ և զտիւ. 20. զ կարդալոյ. զ գիշերն. 21. զ յոտնակալ. 22. զ յուրի և սաղմոսերգութեամբ. 23. ձ ընդ սպասաւորսն եկեղեցոյ. զ ամ (փխ. բազում).

ցեալ յաշնանային ժամանակն ի Խարբերդ քաղաք՝ քարոզէր և ուսուցանէր նոցա՝ զպահան սուրբ պահել, ի յաղօթս ճգնել. որ յառաջն թոյլ և ծոյլ էին յաղօթից և ի պահոց և ոչ ունէին զմիաբանութիւն ժամատեղաց, և քահանայքն 5 և ժողովուրդքն անհնազանդ էին միմեանց. իսկ ի գալ և ի դադարել վարդապետին անդր՝ թողեալ ամենեցուն զսովորական գնացս իւրեանց՝ զոր յառաջն ունէին. զի վարդապետն օր ըստ օրէ առողջանէր զնոսա ջրովն կենդանա-րար, որպէս մարդարէն ասէ. «Մնացը գետոց ուրախ առնեն 10 զքաղաքն Աստուծոյ»: Եւ օր ըստ օրէ ժողովէր զնոսա յեկեղեցին և սլատուիրէր նոցա հաստատուն կալ ի հաւատս և հրաժարիլ ի մարմնաւոր հեշտութեանց և յիշել զօր մահուն և զահեղ դատաստանին, զահ դժօխոցն և զփառք և զհանգիստ արդարոցն: Եւ զայս լուեալ դառնային ամե- 15 նեքեան ի չար գործոց իւրեանց՝ զոր յառաջն սովորեալ էին:

Եւ վարդապետն կեցեալ անդ ամիսս Ե և յօր ըստ օրէ յաւելոյր և աճեցուցանէր զբանն և զսէրն կենաց, և սերմանէր յերկիր բանաւոր, և բերէր ստուղ հարիւրաւոր. իսկ բանասարկուն ռատանայ, որ ի սկզբանէ ճշմարտութեան 20 հակառակ կայ՝ նախանձեցաւ ընդ բարի գործս նորա,

1. ձ աշնանային եղանակն. զ քաղաքն. 2. զ յուրի ի. 3. զ յառաջն էին թոյլ և ծոյլ. 5. ձ ժողովուրդն. զ անհնազանդ միմեանց գառնէին. զ յուրի ի գալ և. 7. զ գնացսն. 7-9. զ և բացեալ զբերանն իւր վրդսն բղխէր նց ջուր կենդանաբար արբուցանել զպսքումն հոգւոց նց ու պատմէր մարդարէն (փխ. զի վարդապետն ... մարդարէն ասէ). Սաղմ. խ. 5. 10. զ յուրի աստուծոյ. զ և նա. ձ գնա (փխ. զնոսա). 11-14. զ բանայր զբերանն իւր մեկնէր նց զաժային օրէնսն և զհաւատոց սնդութիւն և սլատուիրէր նոցա հրաժարիլ ի մարմնական հեշտութեց և յիշել զօր դատաստանին և զահեղ ատենին (փխ. և սլատուիրէր զհանգիստ արդարոցն). 11. ձ սլատուիրէր. 12. ձ հրաժարեալ. 14. ձ արդարոցն. զ յուրի զայս լուեալ. զ ամբն իւրաբանիւր ոք (փխ. ամենեքեան). 15. զ էին սովորեալ. 16. ձ եկաւ է անորդ է. 16-18. զ և զադարեալ նր անդ ամիսս Ե և օրստօրէ յաւելոյր ի նս զբանն այ աճեցուցանէր զսերմն բարի մշակն երկնային սերմանէր յերկիր բանաւոր զի բղխեցէ ստուղ հարիւրաւոր արմատացուցանէր աշակերտութե զբարին զի խլեցէ զչարն (փխ. և վարդապետն ... ստուղ հարիւրաւոր այն է սող 16-18). 20. զ կա. ձ զբուռածս (փխ. գործս). զ նց (փխ. նորա).

չարժեաց ի չար նախանձ և գրգռեաց զաղղն Տաճկաց
և զՊարսկաց՝ որ էին ի քաղաքին, ի մեծամեծաց մինչև
ի փոքունս, ռխացեալ և չարացեալ ընդ միաբանութիւն
ժողովրդեանն հետ վարդապետին և ընդ ժողովիւն աղօ-
5 թից նոցա յեկեղեցին՝ արք և կանայք. և այս եղև սկիզբն
և պատճառ չար նախանձու նոցա:

Այր ոմն գլխաւոր ի նետողաց աղգէն և կամ՝ ի Պար-
սից, ի մեծ տոհմէ, բնակէր ի Խարբերդ քաղաք, իշխեցող
աշխարհացս այսոցիկ, անուն նորա՝ Խարպանդ աղայ: Եւ
10 յայնմ ժամանակին՝ ի ներքին աշխարհացն ի Դըմըշտոյ և
ի Հաղպայ ժողովք արարեալ հեծելեաց՝ յարձակեցան ի
վերայ աշխարհաց մերոց՝ գերել և աւերել: Իսկ Խարպանդ
աղան և այլ գլխաւորքն որ էին ի սահմանս մերոյ երկրին,
ժողովք արարեալ զօրաց՝ ելին ընդդէմ նոցա ի պատե-
15 ռազմ: Եւ նոքա յաղթեցին զօրս մեր, աւերեցին գերկիրս
մեր և գերեցին և տարան զեղբայր Խարպանդ աղային
գերի ի Մսրք քաղաք, և ջանայր գնել զեղբայրն ի գերու-
թենէ:

Եւ յաւուրան յայնոսիկ նստեալ գլխաւորաց քաղաքին
20 ի դարպաս մի մեծ և խորհուրդ առնէին ընդ միմեանս՝
վասն գնելոյ զեղբայրն ի գերութենէ, և սահմանեալ հար-
կապահանջութիւն յաշխարհին՝ ժողովել գանձս ի մեծամե-
ծաց մինչև ի փոքունց և ի տնայրդել աղջկանց: Ի նոյն

1. գ ի նախանձ չար գրգռեալ. 2. գ պարսկաց. | գ ի մեծամեծս
և ի փոքունս. 3-6. գ ընդ միաբանեալսն առ վարդապետ և ընդ ժողովս
նց յաղթան և յեկեղեցին և այս եղև պատճառ և սկիզբն չար նախան-
ձու նց (փխ. բնդ միաբանութիւն...նոցա). 7. գ ի նետող. | գ պարսից
(փխ. ի պարսից). 8. գ տոհմից. | գ խարբերթ. 9. գ յաշխարհաց. | գ
յուսի այսոցիկ. 10. գ աշխարհաց ի դմշտոյ և ի հաղպա. 11. գ հեծե-
լաց. 12. գ գլխաւորք. | գ է փխ. էին. | գ մեր աշխարհիս. 13. գ յուսի
զօրաց. | գ յուսի ի. 14. գ նց յաղթեալ զօրաց մերոց (փխ. նոքա
յաղթեցին զօրս մեր). 15. գ յուսի մեր. 16. գ մար. | գ զեղբայրն իւր
ի գերութենէ. 17. գ գլխաւորացն. | գ յուսի քաղաքին. 18. գ մեծ
քաղից յետոյ աւերացնում է և բարձրագոյն և ամրագոյն էր շինեալ եւ
այլ մեծամեծք նստել ի դարպասն յայն. | գ առնել. 19. գ գնելոյն.
| գ ի գերութենէ. | գ սահմանել. 20. գ յաշխարհն. | գ գանձս ան-
թիւս. 21. գ և ի փոքունց մինչև. | գ աղջկանց-ից յետոյ աւերացնում է
և մինչև յաղթաստ գլխահարկս գրել և ժողովել.

ժամն յանկարծակի աստուածասաստ բարկութիւն եկն ի
վերայ նոցա. զի ճայթեաց առեղ դարպասուն և կոտորե-
ցաւ ընդ մէջն, և Դ որմունքն յիրեար դիպան, և առաս-
տաղն նստաւ ի վերայ նոցա: Եւ ամենեքեան որ անդ կային՝
5 չարաչար մահուամբ սատակեցան՝ ըստ բանի մարգարէին
որ ասէ. «Գերեզմանք տունք նոցա եղիցին»: Եւ չար խոր-
հուրդն զոր խորհեցան՝ խափանեաց Տէր: Եւ ամենեքեան
որ լսէին՝ փառաւոր առնէին զԱստուած՝ որ փրկեաց զնոսա
ի պատուհասէն՝ որ դաւոցն էր: Այս եղև ի նոյն ամին,
10 յորժամ վարդապետն կայր անդ: Եւ քրիստոնեայքն որ
էին անդ՝ առաւել ևս ճգնէին ի պահս և յաղթս, որ
ըստ օրէ գային առ վարդապետն, և նա բանիւք աստուա-
ծային օրինացն խրատէր զնոսա. և նոքա ևս քան զևս
ուրախանային ի սէրն Աստուծոյ:

15 Իսկ աղղն Տաճկաց և Պարսից՝ որ կային անդ՝ և
խառնիճաղանձ ժողովուրդքն՝ որ կոչին Խոջամատիք և
շխերացն՝ և խորհեցան խորհուրդ չարեաց ի վերայ անմեղ
քրիստոնէից. և ի գիշերի սպանին շուն մի և զշան գլուխն
տարեալ եղին ի մահրապն և զշունն կախեցին ի դուռն
20 մղկթին: Եւ առաւօտուն միաբանեցան և գոչէին թէ
«Եկայք տեսէք, աղգ և աղինք և գլխաւորք Տաճկաց, թէ
զինչ են արարեալ ժողովք վարդապետին ի մղկթին մեր»:

1. գ յանկարծակի ի նոյն ժամն. 1-2. գ յաճային ցասմանէն և
ի բարկութենէն ժամանեաց ի վր նց (փխ. աստուածասաստ...նոցա).
2. գ ճայթեա. 3. գ յիրար. 4-5. գ և չարաչար մեռան բ մեծամեծ
գլխաւորքն խարպանդ աղան և պատրաստին պալլին և այլքն որ էին
ի նս (փխ. և ամենեքեան ... սատակեցան այն է տղ 4-5). 6. Սաղմ.
իւր 12. | գ զխորհուրդն փխ. չար խորհուրդն 7. գ տէր բ. յ. աւերացնում
է և զբանն զոր խոսեցան ոչ մընաց առ նոսա. 8. գ որսէին (փխ.
որ լսէին). գ զերկեացն. 9. գ տարին (փխ. ամին). 10. գ անդ կայր.
11. գ ի տեղին յայնմիկ (փխ. անդ). | գ յուսի ևս. | գ օրստօրէ. 12. գ
գալ (փխ. գային). | գ յուսի նա. 13. գ յուսի օրինացն. 14. գ ուրախ
լինէին. 15. գ պարսկաց. | գ ի տեղին յայն (փխ. անդ). 16. գ խառ-
նաճաղանձ. | գ ժողովրդեանն. | գ կոչէին. | գ խոջամատիք. 17. գ
խեղերոյն փխ. շխերացն. | գ խորհուրդք. 18. գ յուսի տարեալ. | գ
զրին ինքեանք (փխ. եղին). | գ ի մահրապն. 19. գ առաւօտուն. | գ
յուսի թէ. 20. գ յուսի տեսէք.

Եւ դրին իւրեանց արարեալ չարինն ի վերայ մեր վարդապետին և անմեղ ժողովրդեանն և բորբոքեցան ի չարութիւնն ի մեծամեծաց մինչև ցփոքունսն:

Եւ վարդապետն յեկեղեցին միաբանեալ զժողովուրդն 5 յաղօթս, զի էր սաՀը սուրբ Սարգսին, և յանկարծակի հասին շէխերն և ժողովք Խօշամատեաց և մտեալ ի մէջ ժողովոց քրիստոնէիցն՝ արկին ձեռս ի վարդապետն և քարշեցին ի դուրս ի հրասարակն. և նա ամենեւին ոչ գիտէր զպատճառն: Յայնժամ հասին զինուորք ի գլխաւորաց 10 քաղաքին և տարան զԳրիգոր վարդապետն ի բանտն, և խե այր պատուաւոր ի քաղաքէն եդին ընդ նմա ի բանտի. և էր օր պահոցն չորեքշաբաթի: Եւ վարդապետն քարոզէր ժողովրդեանն ի բանտին զբանն կենաց և միութարէր զնոսա և հաստատէր ի սէրն Աստուծոյ:

Եւ տեսեալ վարդապետն յայնմ գիշերի տեսիլ՝ զկէտ կատարման իւրոյ, և առաւօտուն ելեալ պատմէր բանտարդել քրիստոնէիցն և ասէր. «Ո՛վ քրիստոսասէր եղբայրք, յայսմ գիշերի տեսի զհրաժարիլն իմ ի ձէնջ՝ որ յայսմաւոր կատարիմ նահատակութեամբ չարչարանք 20 մարմնոյս և ելանեմ յաշխարհէս. բայց ձեզ և ոչ միայն նա լինի ինչ, բայց երկուց արանցդ՝ որ ինձ սպասաւորէին և առաջնորդէին ժողովելոցն և միաբանելոցն կոչել յեկեղեցին: Եւ ես ձեզ փոխան եղէց, բայց դուք հաստատուն կացէք ի սէրն Աստուծոյ՝ և յիշեցէք և զմտաւ

1-2. զ եդին զիւրց գործն ի վր անմեղ քրիստոնէիցն (փխ. եւ դրին..... ժողովրդեանն տես տող 1-2). 3. ձ ի մեծամեծաց մինչև ի փոքունսն. 4. զ վարդապետն զրիգոր. | զ ժողովրդքն. 5. զ յաղօթան. 6. զ խօշամատեաց. 7. զ ժողովոցն (փխ. ժողովոց քրիստոնէիցն). 8. ձ քարշեց. 9. ձ զինուորք. | զ ի գլխաւորացն (փխ. ի գլխաւորաց քաղաքին). 10-II. զ իս և ե (փխ. և իս). II. ձ պատուաւոր. | զ այրք պատուաւորք. | զ և եդին. 12. զ պահոց. | զ չորեքշաբթի. | զ յունի վարդապետն. 13. զ ժողովրդոցն. 15. զ տեսանէր. | զ ի (փխ. յայնմ). 16. զ կատարմանն իւրոյ. | զ յունի ելեալ. | ձ պատմել. 16-17. զ բանտարգելեացն (փխ. բանտարգել քրիստոնէիցն). 17. զ եղբայրք. 18. զ տեսի տեսիլ (փխ. տեսի). 19. զ չարչարանք թափց յեսոյ աւերացնում է և նեղութիւն. 20. զ մարմնոյս իմոյ (փխ. մարմնոյս և). 21. զ ինչ վնաս լիցի (փխ. վնաս լինի ինչ). | զ յ ք (փխ. երկուց). 23. զ և (փխ. բայց). 24. ձ յունի և յիշեցէք ... զգործնս աստուծոյ.

ածէք զպատուիրանն և զգործնս Աստուծոյ, զոր ուսուցի ձեզ ի տուէ և ի գիշերի: Զի այսօր է իմ տեսանել զձեզ և առաջի ահեղ տուենին Քրիստոսի տեսցուք զմիմեանս. և մի մոռանայք զիս յաղօթից ձերոց, զի սէր ձեր և կատարումն իմ նեղէ զիս: Եւ զոր սոցին նման է՝ բանիւք աստուածային խրատէր զնոսա, և ամենեքեան լային և յոտն անկանէին օրհնիլ ի նմանէ:

Յայնժամ հասին զինուորքն և բազմութիւն խառնիճազանձ ժողովոյն Տաճկաց սուսերօք և բրօք և հանին 10 զսուրբն ի բանտէն և զերկուս սպասաւորան ընդ նմա՝ զՍիմէօն և զԿիրակոս՝ և տարան ի քաղաքէն ի դուրս ի յարձակ տեղւոջ՝ ուր ժողովեալ էին բազմութիւնք Տաճկաց անթիւ և անհամար:

Եւ գլխաւորք ժաթողով նստեալ ի քաղաքէն և յայլ 15 քաղաքաց եկելոց, զորոց զանուանան ծանր և անարժան համարեցայ դրել՝ և կացուցին առաջի ատենին զվարդապետն Գրիգոր: Եւ ի ժամուն յայնմիկ ամենեւին մին քրիստոնեայ ոչ երեւէր. զորս ի բանտի էին արգելեալք և զորս յահէ օրինացն փախուցեալք և թաղուցեալք: 20 Յայնժամ հարցանէին զնա ի ձեռն թարգմանին թէ «Զի մտեր դու ի քաղաքս մեր, և ժողովուրդքս սպանին շուն մի, և ի գիշերի բերեալ կախեցին ի յաղօթարանս մեր»:

2. զ տեսանէն. 4. զ յաղօթս ձեր. 5-6. ձ յունի և զոր սոցին ... խրատէր զնոսա. 7. զ առաջի (փխ. յոտն). 8. զ խառնաճանձ. 9. զ ժողովրդեանն ընդ նոսա (փխ. ժողովոյն տաճկաց). | ձ բիւրաւք. 10. զ զոր վարդապետն զրիգոր (փխ. զսուրբն). | զ նր փխ. ընդ նմա. 11. զ ի գուրս ի քաղաքէն. 12 ձ տեղոջ. 12-13. զ բազմութի յոյժ անթիւ մարդկան մեծամեծք և փոքունք (փխ. բազմութիւնք տաճկաց անթիւ և անհամար). 14. զ աթողովք. 14-15. ձ յունի ի քաղաքէն ... եկելոց. | ձ զորոյ. 15. ձ զանուանս. 16. զ համարեցաք դրել ի գիրս յայս (փխ. համարեցայ դրել). | ձ յատենի. 16-17. զ զգրիգորիոս (փխ. զվարդապետն զրիգոր). 17. զ յունի ի ժամուն յայնմիկ. 18. ձք քրիստոնեա. | զ երեւէրից յեսոյ ի ժամուն յայն. | զ զոր ի բանտէն արգելեալ և զոր թաղուցեալ յահէ նց (փխ. զորս ի բանտի..... թաղուցեալք այն է տող 18-19). 20. զ ընդ նա փխ. զնա. | զ թարգմանի | զ յունի թէ. 21. զ յունի դու. | զ ժողովք. 22. զ յունի մի. | զ և կախեցին ի գիշերի ի տուն աղօթից մերոց (փխ. և ի գիշերի.....մեր).

Եւ նա լի սրտիւ և պինդ հաւատով բացեալ զբերանն իւր՝
առնէր նոցա պատասխանի և ասէր. «Ամենայն ազգի և
լեզուի աղօթք առ Աստուած ելանէ, և ամենայն տեղիս
ուր և աղօթեն՝ Աստուած անդ կայ: Զիմրդ իշխէ մարդ
5 այսպիսի չարիս գործել ի տուն աղօթից. զի թէ ես գի-
տենայի զգործող չարեացդ այդ՝ ես ինքնին սպանանէի
դնա: Ես ի քաղաքիս յայսմիկ ծածուկ ինչ ոչ խօսեցայ,
այլ յայտնապէս ուսուցի ամենայն մարդոյ զբարիս գոր-
ծել և ոչ զչարս»: Ասեն. «Զինչ ուսուցեր»: Ասէ վարդա-
10 պեան Գրիգոր. «Սիրել զԱստուած և զընկերն, ի բաց կալ
ի շնութենէ, ի գողութենէ, ի սուտ վկայելոյ, ի մատնու-
թենէ, յարբեցութենէ. զպահքն սուրբ պահել, զաղօթքն
առ Աստուած՝ մաքուր մտօք առնել և աշխարհի խաղա-
ղութիւն խնդրել, և թագաւորաց և մեծամեծաց իւրոց
15 առողջութիւն և պահպանութիւն յԱստուծոյ խնդրել»: Զայս ամենայն և որ սոցին նման են ասէր վարդապետն
Գրիգոր ի ձեռն թարգմանին, զոր կացուցին ի միջի: Իսկ
թարգմանն ոչ ըզորդ ասէր զբան վարդապետին, այլ զե-
ղուն սրեալ ի չարութիւն՝ խօսէր ըստ իւրում չար սրտին.
20 և յարուցանէր զսրտմտութիւն բռնաւորացն ի վերայ ան-
մեղ գառինն՝ որ էր ի մէջ արիւնարբու դայլոցն:

Եւ յետ հարցմանցն և ի յատեան կալոյն՝ ապա յա-

1. գ սրտիւ. | ձ պինտ. | գ զբերան. 2. ձ չունի պատասխանի.
3. ձ լեզուի. | գ ելանեն. | գ յամ տեղի. 4. գ աղօթեն (փիս. և աղօ-
թեն). 5. գ այդպիսի. | գ և ես. | գ գիտէի. 6. գ զգործող բանիդ
(փիս. զգործող չարեացդ այդ). | ձ սպանանէին. 8-9 գ չունի զբարիս....
զչարս. 9. գ ասացին. | գ զբիգորիոս (փիս. վարդապետն զբիգոր).
10. գ ի շնութենէ. | գ վկայութենէ (փիս. վկայելոյ). 11-12. գ յարբե-
ցութենէ ի մատնութենէ. | գ զաղօթսն. 13. գ չունի մաքուր. | ձ յաշ-
խարհի. 14-15. գ չունի և թագաւորաց.... խնդրել այն է տղ 14-15).
16. գ չունի ամենայն. | գ էր փիս. են. | գ զբիգորիոս փիս. վարդա-
պետն զբիգոր. 17. ձ չունի զոր կացուցին ի միջի. 18. գ ոչ ասէր զխօսս
զբիգորի (փիս. ոչ ըզորդ... վարդապետին). | գ զեղուն իւր. 19. գ
զչարութի փիս. ի չարութիւն. | գ խօսէր զչարիս ի սրտի իւրում և
յարուցանէր (փիս. խօսէր յարուցանէր). 20. ձ յարուցեալ. 21. գ
արեանարբու. 22. գ այնչափ հարցմանցն. | ձ յատեան դայլուն (փիս.
ի յատեան կալոյն).

բուցեալ մի ի գլխաւորացն՝ խօսէր ողորանօք ընդ վար-
դապետին և ասէր. «Ո՛վ մահրասայ, դարձիր ի հաւատս
մեր և առ զկրօն առաջնորդին մերոյ. և տամք քեզ պար-
գևս բազումս և իրիւ զառաջնորդն մեր պատուեմք
5 զքեզ»: Ասէ Գրիգոր. «Անմիտ և ամբարիշտ բռնաւոր, զի-
մրդ թողում զկենդանին Քրիստոս և պաշտեմ զմեռեալ
առաջնորդն ձեր, որ կուրացեալ մտօք կորոյս զձեզ ի խա-
ւարային նորա կամսն. զիմրդ թողում զլոյսն և գնամ ի
խաւարն. դու սպառնաս ինձ տանջանօք երկրաւորիս ելա-
10 նել ի մարմնոյս՝ որ փոխանակ այս կենացս չարչարանացն
համբերողացն պատրաստեալ է Աստուած զանմահական
կեանսն և զանվախճան ուրախութիւնսն և զանթառամ
պսակն»: Եւ այլ բազում բանս խօսեցաւ առաջի նոցա հա-
մարձակութեամբ:
15 Յայնժամ ասէ դատաւորն. «Ալեհր ծեր, խնայեան ի
ծերութիւնդ քո և ի յալիսդ և մի մասներ զանձն քո ի
տանջանսն և ի չարչարանս»: Ասէ Գրիգոր. «Գրեալ կայ ի
գրի՝ թէ բազում նեղութեամբ և չարչարանօք պարտ է
մտանել յայն հանդիստն. զի նեղ է դուռն և դժուարին
20 է ճանապարհն, սր տանի ի կեանս, և լայն է դուռն և
արձակ ճանապարհ, որ տանի ի դժոխսն. և բազումք են
որ դնան ընդ նա»: Ասէ դատաւորն. «Ո՛ր մարդիկ դնան
ընդ նա»: Ասէ Գրիգորիոս. «Որ հեշտութեան կամաց ծա-
ռայեն՝ ուտելով և ըմպելով, ագտհելով և արբենալով,

1. գ զբիգորի փիս. վարդապետին. 2. գ չունի ու. | գ մահրասայ. 3. գ վկրո-
նս. | գ մահմետի փիս. առաջնորդին մերոյ. 3-5. գ և պարգևս տաց
քեզ և արարից քեզ ած ի միջի մերում (փիս. և տամք.... պատուեմք
զքեզ). 4. ձ պատուեմք. 5. գ զբիգորիոս. | ձ ամբարիշտ. 6. գ զսատակեալ
մահմետն (փիս. զմեռեալ... ձեր). 9. ձ ըստառնաս. | գ տանջանք յանցա-
ւոր երկրիս (փիս. տանջանօք երկրաւորիս). 10-12. գ պատրաստեալ է
ինձ ած զանմահական զկեանսն (փիս. որ փոխանակ զանմահական
կեանսն). 12. ձ զանվաղճան. 15. ձ ալեհրն. 16. գ չունի և ի յալիսդ. 16-
17. գ ի տանջանս (փիս. ի տանջանսն և ի չարչարանս). 17. գ զբիգորիոս.
17-19. գ ես խնայեցի յիս (փիս. զբեալ կայ յայն հանդիստն). 19. ձ
դժուարին. 20-21. գ ի դժոխսն (փիս. ի կեանս... ի դժոխսն). 21-22. գ և
բազում մարդիկք դնան ընդ այն (փիս. և բազումք... ընդ նա). 22. գ
մարդիկք. 23. գ այն փիս. նա. | գ կացեալ փիս. կամաց. 24-3. գ և ոչ օրինօքն
8

չնանալով և պոռնկելով, դրկելով և սպանանելով. այս է հեշտ, և լայն է ճանապարհն՝ որ տանի զմարդիկ ի կորուստ և ի դժոխս»:

Յայնժամ բարկացեալ մերկացուցին զվարդապետն 5 Դրիդորիոս մինչև ի դօտին և տարածեցին ի գետինն փորիվեր և դալար փայտիւ ԴՃ անգամ զարկին զփորն և զկուրծսն նորա՝ մինչև բացաւ փորն, և երևեր աղիք նորա. և նա ի գոհանալոյ և օրհնելոյ զԱստուած ոչ դադարէր, մինչև զարմանալ ամենեցուն զհամբերութիւն նորա. 10 զի վառեալ էր ի սէրն Քրիստոսի և զանաանելի տանջանսն ոչինչ համարէր: Յայնժամ կացուցին առաջի բռնաւորացն զերկուս մանկագոյն արսն՝ զՍիմէոն և զԿիրակոս՝ որ էին նոքա յառաջագէտ ի միաբանութիւն եղբարցն և հմուտ յաստուածային օրէնսն. և հարցափորձեալ զնոսա՝ 15 բանիւք ողորանօք և սպառնալեօք կամէին հաւանեցուցանել զնոսա թողուլ զՔրիստոս և դառնալ ի հաւատոս իւրեանց: Իսկ նոքա ուսեալք ի վարդապետէն՝ պատասխանի ետուն և ասեն. «Ո՛վ անիրաւ դատաւոր, մեք ուրախ եմք յեղանել յաշխարհէս և տեսանել զթագաւորն 20 մեր զՔրիստոս և հասանել փառաց սուրբ վկայիցն՝ որ յառաջ քան զմեզ՝ չարչարանաց և տանջանաց համբերեալ՝ մեռան վասն անուանն Քրիստոսի ի ձեռաց ամբարշտացն՝ որ յառաջն քան զձեզդ էին»:

այ վարին նց արձակէ ճանապարհն որ տանի ի դժոխսն և բազմ մարդիկք զնան ընդ յայն ի դժոխս (փիւ. ուտելով....ի դժոխս). 1. ձ պոռնկելով. 4. զ չունի բարկացեալ. | զ զսրն փիւ. զվարդապետն գրիդորիոս. 5. ձ չունի մինչև ի դօտին. | զ մեկնեցին փիւ. տարածեցին. | զ ի վր գետնի. | զ ի փոր ի վեր. 6. զ բրօք փիւ. փայտիւ. | զ դճ. | զ հարին փիւ. զարկին. 7. զ մասունք փորոյ փիւ. աղիք. 8. զ նա ոչ դադարէր (փիւ. նա ի ոչ դադարէր). 9. զ ընդ համբերութեն. | զ չունի նորա. 10-11. զ զի զտանջանսն առ ոչինչ համարելով զի սէրն այ բեռեալ կայր ի սիրտ նր (փիւ. զի վառեալ....համարէր). 14. ձ ամային յօրինացն. | զ ընդ նոսա փիւ. զնոսա. 15. ձ կամեցուցանել փիւ. կամէին հաւանեցուցանել. 16-17. զ ի հաւատն մահմտի փիւ. ի հաւատոս իւրեանց. 18. զ ետ սիմոն (փիւ. ետուն և ասեն). | զ գատաւորք. 19. զ եղանել. | զ տեսանեմք. 20. զ քս. 22. ձ չունի մեռան. | ձ ամարշտացն. 23. զ իրքի փիւ. յառաջն քան. | զ էին-ից յեսոյ առեացնում է զնոյն և կիրակոս դաւանեաց զքս առաջի նց հշմա-

Յայնժամ անողորմ դատաւորն հրամայեաց բրօք ջարդել զգլուխ և զմարմինս նոցա և յերկիր ընկենուլ: Եւ Դրիդորիոս ուժ առեալ՝ ձայնէր առ նոսա և ասէր. «Ո՛վ որդեակք իմ, մի խափեցէ զձեզ խոստումն դոցա և 5 մի մեծութիւն աշխարհիս. զի անցաւոր է և սուտ է կեանքս այս. համբերեցէք սակաւիկ մի՝ և տեսանիցէք զՔրիստոս զփառաւորին ձեր. և մի զարհուրիք յայնցանէ, որ սպանանեն զմարմինս և հոգւոց ձերոց չունին իշխանութիւն»։ Եւ այլ բազում բանս մխիթարականս խօսեցաւ 10 վարդապետն՝ մինչև աւանդեցին Կիրակոս և Սիմէոն զհագիս իւրեանց առ Աստուած:

Յայնժամ հրամայեաց չար դատաւորն բերել զկապեալսն որ ի բանտին. և խորհէին զնոյն անցս չարչարանացն առնել ընդ նոսա: Իսկ գլխաւոր ոմն՝ Թաթարայ 15 անուն, յաղգէն նետողաց, յոսն կացեալ և հեծեալ ձի՝ զօրօքն իւրովք խլեալ զկապեալսն ի նոցանէ՝ և արձակեաց զնոսա խաղաղութեամբ և սպառնալով նոցա թէ «Զայսպիսի քաղաքացիսն կոտորէք, ես զինչ պատասխանի տաց աշխարհակալ խանին՝ որոյ ես ի նմանէ առաքեալ 20 եմ աստ պահել զքաղաքս»։ Եւ այսպիսի հնարիւք թափեաց զկապեալսն:

Յայնժամ խառնիճաղանճ ժողովուրդն գլխեցին ի վերայ վարդապետին՝ քարամբք ջարդել զնա: Եւ քարն դայր ի վերայ նորա որպէս զանձրև, մինչև քարակոյտ արարեալ ի վերայ նորա. և այնպիսի տանջանօք աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ սուրբ վարդապետն

բիտ վկայութիւն. 1. զ ամբարիշտ փիւ. անողորմ. 2. ձ չունի և յերկիր ընկենուլ. 4. զ խոստում. 5. զ անցաւոր փիւ. անցաւոր է. 8. ձ սպանեն. | ձ հոգոց մերոց. 9. զ չունի բազում. 10. զ գրիդորիոս փիւ. վարդապետն. | զ չունի կիրակոս և սիմէոն. 12. զ չունի չար. | զ զկապեալս. 13. զ չունի և. | զ բանս փիւ. անցս. 14. զ թաթարա. 15. ձ յաղգէ նետողացն. | զ յերիվար իւր և փիւ. ձի. 16. ձ խլեաց զնոսա զկապեալսն ի նոցանէ. 17. ձ չունի զնոսա. | զ չունի խաղաղութեամբ և. 18. զ քաղաք փիւ. քաղաքացիսն | զ զխարդ ես (փիւ. ես զինչ). 19. զ յորոյ. 20. զ չունի պահել զքաղաքս. 23. զ գրիդորի փիւ. վարդապետին. | ձ քայրն. | զ դայր քայրն. 24-25. զ չունի որպէս....ի վերայ նորա. 26. զ չունի իւր առ աստուած.

Գրիգոր: Իսկ դահճացն կարեալ զգլուխ նորա և կախեցին
ի դրան քաղաքին՝ զպարսպէն:

Եւ ի լուսնաւ շաբաթ առաւօտուն, հրաշալի երե-
ւումն եղև. զի ծագեաց լոյս պայծառ յերկնից ի վերայ
5 տեղւոյն՝ յորում չարչարեցան մարմինք նոցա: Զոր տե-
սեալ յառաջ աւագ մուղրին, որ առաջնորդէր նոցա՝ զի
եղանէր ընդ առաւօտն ի մինարան՝ կոչել զժողովուրդն
գալ ի յաղօթս: Եւ տեսեալ զլոյսն ահաւոր ի վերայ
մարմնոյ վարդապետին Գրիգորի՝ ձայնէր ի բարձրութենէ
10 ի քաղաքն. «Արիք, ելէք ի դուրս հայր և տաճիկը և
տեսէք զնուրն իջեալ ի վերայ մահրասային: Վայ ձեզ որ
անմեղ և անպարտ չարչարեցիք զնա: Ահա պատուեաց
Աստուած և փառաւորեաց զիւր սիրելին և զձեզ յամօթ
և նախատինս արար»: Իսկ նոցա լուեալ զձայն մուղրոյն՝
15 ընթանային ի տեսարանն և ապշեալք լինէին յանդիմա-
նեալք ի լուսոյն:

Յայնժամ ժողովեալ քրիստոնէիցն հանդերձ քահա-
նայիւք ի տեղին՝ զի մինչև ցայն ժամն թագուցեալ կային
քրիստոնեայքն ի յահէ բռնաւորացն՝ և ի յայտնել լուսոյն՝
20 ուրախացան և միաբանեալ բարձին զսուրբ մարմին նորա
և զգլուխն սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, թաղեցին ընդ
նմա զկիրակոս և զՍիմէոն՝ ի քաղաքէն ի դուրս՝ ի վանքն
ուղղափառ Յակոբիկ Ասորոց՝ որ կոչի սուրբ Պարսամէի:

1. զ Գրիգոր-ից յետոյ արեւացնում է ի փառս այ. | զ հատեալ փիւ. կտ-
րեալ. | ձ չունի և. 1-2. ձ կախեցին ի դուռն քաղաքի պարսպին. 3. ձ
առաւօտին. 4. զ չունի զի. | զ չունի պայծառ. 5. զ սբ մամինք նոցա.
| զ յառաջ տեսեալ. 6. ձ յառաջնորդէր. 7. զ չունի ընդ. | զ ի մընարայն
իւր. | զ զժողովուրսն. 8. զ յաղօթսն (փիւ. ի յաղօթս). 9. զ ի բարձրու-
թենէն. 10. զ տեսէք փիւ. և տեսէք. 11-12. զ վարդապետին որ անմեղ չար-
չարեցին զնա վայ է ձեզ որ ձեռն արկիք ի նա (փիւ. մահրասային....
զնա). 12. ձ պատուեաց. 13. զ չունի և փառաւորեաց. | զ չունի և զձեզ
....արար. 14. զ չունի զձայն մուղրոյն. 15. ձ ափշեալք. 17. զ քրիստո-
նէից. 18. զ ցայն ժամ. | զ թաղուցեալ. 19. զ չունի քրիստոնեայքն.
20. զ միաբանեցան փիւ. միաբանեալ. 21-10. զ օրհնութբ և երգօք
հոգևորօք եղին ի դիր հանգստեան ի նշանաւոր չիրմի և առնէ ցաւոց
փարատումն սբ նշխար Գրիգոր վարդապետին և աշակերտացն սի-
մէոնի և կիրակոսի ի փառս քի այ (փիւ. օրհնութեամբ թաղեցին....

Եւ կան գերեզմանք նոցա ուրիշ ուրիշ ի միմեանց և արե-
ղայք վանացն սպասաւորեն. սուրբ գերեզմանք նոցա և
հող գերեզմանաց նոցա առնեն բժշկութիւն ամենայն ցա-
ւոց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ որ է օրհնեալ
5 յաւիտեանս ամէն:

Այս եղև ի թուականիս մերոյ 21Թ, յամսեանն հոռի
Դ և փետրվարի Ժ, օրն շաբաթ, ի տօնի սուրբ Սարգսին,
ի թագաւորութեան Հայոց Հեթմու, ի հայրապետութեան
Տեառն Ստեփանոսի, ի բռնակալութեան ազգին Նետողաց
10 Արղուն. խանին ի Թավրէզ:

Այս վկայաբանութիւնն ունին միայն ձ և զ ձեռագրե-
րը. ձ ահիկ ժ=աղբիլ ժէ, հետեւեալ վերնագրով.
«Վարք և յիշատակ և նահատակութի սբանչելի առն
այ երանելի վրտի Բալուեցւոյ». իսկ զ արեգ. 2=մարտ
ԺԴ, այս վերնագրով. «Վարք և նահատակութի
սբանչելի առն այ երանելի վարդապետին Գրիգորի
Բալուեցւոյն»: Մանօթութիւն զ ձեռ. «Այս տեղիք
չկայր այս պատմութիւս (ամբողջ վկայաբանութեան
համար) մինչ ի Խարբերթու օրինակեցի և բերի յայս»: չմատ.
նաև Այրարատ, էջ 438 ա:

Համեմատութիւնից երևում է որ ձ և զ համա-
ռօտութիւն են մի ընդարձակ օրինակից: Վկայաբա-
նութեանս հեղինակն է Գրիգոր Բալուեցւոյ քրոջ որդի՝
Դաւիթ երէց Բալուեցին (տես էջ 104 և 106), որ նրա
մօտ աշակերտել է, և տկանատես է եղել իւր պատ-
մած գէտքերին:

Թուականի համար մեր ընդերը (տես էջ 117,
տող 6-7) տալիս է հետեւեալ մանրամասն տեղեկու-
թիւնը. «Ի թուականիս մերոյ 21Թ, յամսեանն հոռի Դ
և փետրվարի Ժ, օրն շաբաթ, ի տօնի սուրբ Սարգսին»: Մեր
երկու ձեռագրերից՝ ձ Յայնմաւուրք է, իսկ զ՝
Վարք Սրբոց. երկուսի մէջ էլ այս վկայաբանութիւնը
զբուած է ընտղի հաղորդածից տարբեր ամիսների և
ամսաթուերի տակ: Բնագրի տեղեկութիւնը նահատա-

ի Թավրէզ, այն է տղ 21-10). 6. ձ թվինիս.

կութեան ժամանակը մասին ստաց է: Գրեգոր Բալ-
ուէցին նահատակուել է փետրուար ամսին: «յաշնա-
նային ժամանակն» գալիս է Խարբերդ (էջ 107, տող 1)
և հինգ ամսից յետոյ (էջ 107, տող 16) նրան այնտեղ
նահատակում են: Բնագրի «ՁԼԹ յամսեանն հոռի Դ և
փետրվարի Ժ» շարժական տոմարի հաշուով է: ՁԼԹ
թուի նաւասարդի մէկը գալիս է 1290 յունուարի
8-ին, ուստի նոյն տարուայ հոռի 4-ը համապատաս-
խանում է հռովմէական թուի փետրուարի 10-ին:

Արդ՝ 1290 թուի փետրուարի 10-ը ուրբաթ էր,
իսկ մեր բնագիրը ունի «օրն շաբաթ»: Սակայն նահա-
տակութեան պատմութիւնից ստուգւում է, որ իս-
կապէս նահատակութեան օրն ուրբաթ է եղել, որով-
հետև վկայաբանութեան մէջ հաղորդուած է որ «ի
լուսանալ շաբաթ առաւօտուն՝ հրաշալի երևումն
եղև»:

Այսպէս ուրեմն հաստատ կերպով կարելի է եզ-
րակացնել, որ յիշեալ վկաները նահատակուել են
ուրբաթ փետրուարի 10-ին, իսկ շաբաթ փետրուարի
11-ին նահատակութեան տեղում լոյս է ծագել, և
նոյն շաբաթ օրը վերոյիշեալ նահատակներին թաղել
են Սուրբ Պարտամէի վանքում:

Սոյն վկայաբանութեան բնագիրը կաղմելիս մեծ
մասամբ հետևել ենք Ձ ձեռագրին, երբեմն նոյն իսկ
նրա անհարադատ ընթերցումները պահելով, որ կա-
րելի էր ուղղել զ ձեռագրի համեմատութեամբ: Միւս
վկայաբանութիւնների բնագիրը՝ անկասկածելի դէպ-
քերում՝ ճշտել ենք, ձեռագրերի տարբերութեանց վրայ
հիմնուելով:

14.

ԿԻՐԱԿԱՍ ՄԻՇԱԵԼՅ

† ԶԽ=1291

Սոյն նահատակի մասին Սիւանիան, էջ 160, տա-
լիս է հետևեալ տեղեկութիւնները.

«Է արդ ընդ քերդաքարիւն կամ ի լանջս բլրոյ
մինչ մատուռն մի քանաշէն (Վայոց ձորի մէջ, Ոստին
դիւղի և Սուլեմայ գետակին մօտերը) յոյժ փոքրիկ (6
քայլ երկայն, 4 լայն), դուր և լնդեղի մատուռն կոչեն
մերձաբնակքն և դան յուխտ. այլ նահատակի նորոյ
համարին զայն հանդատարան, աղջկան միոյ կամ թուրք
երիտասարդի հաւատացելոյ. է ի միջին վէմ տապանի,
յորում գրեալ այլ ոչ ճշգրիտ ընթերցեալ,

Զնորոգող սուրբ նահատակիս զհոգևորն Պլճոնց յա-
ղթս յիշեցէք զԿիրակոս միակեաց ի Գրիստոս Յիսուս:

Կայ և խաչվէմ առ երի մատրանն ՁԽ թուականաւ
(1291): Զաւարեանն՝ Սուրբ Կիրակոս կոչէ զմատուռնս,
և զնահատակն ասէ ի ժամ պատարագելոյն սպան-
եալ ի հինից, ըստ աւանդութեան:»

† 1317?

Սոյն նահատակի մասին իւր եղբայրը Սարգիս Սըբեղայ (1317) իւր «Ի հաւաքեալ դերս գործոց նիւսացւոյն, թղթոց Կլայեցւոյն և այլ բազում բանից» յեշտակարանին մէջ գրում է ըստ Ալեշանի, Սիսական, էջ 133.

Եւ զարեամբ ներկեալ եղբայրն մեր Ձուատն, որ ի տարածամ հասակի սպանաւ յանօրինաց և խառնեցաւ ընդ մարտիրոսացն:

† Զ շարաց իբ = 1321, յունիս 20, շր.

Ընդ ժամանակս բռնակալութեանն աղգին նետողաց՝ կրկին զօրացեալ աղգն Իսմայէլեան՝ յարուցանէին հալածանս ի վերայ ամենայն քրիստոնէից, մանաւանդ ի վերայ աշխարհիւ Հայոց: Եւ չար հողմունք հաղարային հնչեցին հանգոյնօ-
 5 րէն ամբարիշտ թագաւորացն Դեկոսի, Դիոկղետիանոսի և Յուլիանոսի Ուրացողին, քանզի աղգն նետողացն դառնային ի դին Իսմայէլականաց և յաղագս մարմնականասէր կրօնից օրէնսդրին իւրեանց՝ յանձն առնուին զթլիատութիւն և արքանեկութեամբ նոցին բազում չարիք անցուցանէին
 10 յեկեղեցիս քրիստոնէից և զաշտօնեայս Աստուծոյ խափանել ջանային ի սուրբ եկեղեցեայցն Աստուծոյ: Եւ ի բազում տեղիս յաւարի առեալ քակէին, զոր Տէր Յիսուս խափանեաց հոգով զօրութեամբ իւրով և խափանեցէ զյարձակումն անօրինացն: Եւ ըմբռնեալ զքրիստոնեայսն
 15 դառն տանջանք նեղէին ուրանալ զքրիստոսական հաւատն՝ որ ի Հայր և յՈրդի և յամենասուրբ Հոգի: Դարձեալ տեղի ետուն և եղին հարկս ի վերայ քրիստոնէից և յամենայն դիւտոյ տոնուին եօթն ութ դահեկան՝ յամենայն ամի, կամ ուրտնալ զՔրիստոս, կամ տալ զդահեկանն՝ որ

2. d հալածանքս. 3. d յաշխարհիս. 5. d դեոկղետիանոսի. 6. d յուրացողին. 7. d աղագըս. 8. d յաւրէնսդրին. 10. d խաբանել. 14. d յանաւրինացըն.

է խարաճ. զոր ոչ հնազանդեցան քաջահաւատքն և արիքն խաբեբայ աղանդից նոցա, այլ յանձն առին տալ ըզ հարկն յամենայն ամի: Եւ մերային սեռս և քրիստոսադաւան քրիստոնեայք մտանէին ի լուծ հարկացն և գոհութեամբ տային զինչս և զստացուածս վաճառէին և տային յամենայն ամի և յերկոտասանամեայ մանկանէ առնուին զհարկն. և բազումք տարագիրք եղեալ վասն հարկին: Իսկ քրիստոնէիցն տալով զայս ամենայն՝ անվրդով կացին ի հաւաստ՝ որ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս:

10 Եւ արդ մինչ էր թուականն Հայոց 9 և Հ, ամբարիշտ ոմն յազգէն նետողացն՝ որում անուն Դամուր Տաշասի, այս է ինքն երկաթաքար. և անօրէնն դայ յաշխարհն Հսոռմոց և տեսեալ զերկիրն Հայոց զկիլիկիա, զի որպէս ճիւղ մի ձիթենուոյ մնացեալ դադարէին ի նեղ և անձուկ 15 և ի խորշակահար երկրին բազում տառապանօք, ի մէջ երկուց անօրէն ազգացն այն՝ Եգիպտացւոց և Սրակիլիացոց:

Արդ անօրէն երկաթաքարն այն ի նախանձ մտեալ ընդ թագաւորն Հայոց վասն իրիք պատճառանաց և խորհէր 20 աւարի առնուլ զերկիրն խորտոտանօք և մռմնայր իրրե զառիւծ, զօրս ժողովէր, հեծեալս կաղմէր, դեսպանս առաքէր խտրեբանօք, զի ըմբռնեացէ զթագաւորն Հայոց և զաշխարհս աւարի առցէ: Զոր իմացեալ զչար խորհուրդն նենդաւորին՝ ոչ հնազանդեցան հրամանի նորա. այլ տմ 25 բացան յիւրաքանչիւր գղեակս և յամրոցս, ի քարանձաւս և այլ անառ կլանիս: Եւ անօրէն երկաթաքարն այն մտեալ յերկիրն Հայոց բազում հետեւակօք և ձիաւորօք և բազում աւերմունս արարին և զհրաշափառ եկեղեցին Էջմիածինն ողորեցին հրով, ընդ նմին և զկէս քաղաքին: 30 Նաև զվաստակ երկրին այրեցին և անթիւ սպանին և գերի վարեցին: Եւ ելեալ անդրէն եկին ի Կեսարիա Կա-

10. ձ թվականն. 13. ձ զկիլիկիայ. 14. ձ ձիթենուոց. 16. ձ յայն յեղիպտացւոց. 18. ձ յանաւրէն. 22. ձ ըմբռնեացէ. 25. ձ յամրոցս. ի քարանձաւսս.

պագովկացւոց և զխաչն Սերախայ առեալ մանրեցին, քանդի էր կազմեալ յոսկոյ սրբոյ. և բազում քահանայս ի հռոմադաւան քրիստոնէիցն նահատակեցին. զոր Տէր Յիսուս հատուցէ նոցա զհատուցումն նոցա նոցին:

5 Եւ զայն տեսեալ անօրէն դատաւոր ոմն ի մայրաքաղաքէն Կարնոյ, քանդի ունէր նախանձ ինչ ընդ եպիսկոպոս քաղաքին և առ քրիստոնեայս, գնաց առ չարիմաց երկաթաքարն և առեալ հրամանս հրովարտակաց և զինւորս բազումս, դայ ի քաղաքն Կարնոյ: Եւ ժողովեալ 10 զբազմութիւն քաղաքին հանդերձ եպիսկոպոսաւն Տէր Գրիգորիսիւ և զանիրաւ հրովարտակս կարգայր առաջի ամենայն բազմութեանն. և ըմբռնեալ զեպիսկոպոսն, ընդ նմին և զնորին հօրեղբայրն զՏէր Պապն և ըմբռնութեամբ կապեալ թրիառեցին և դարձուցին ի պիղծ հաւաստ իւր 15 եանց: Իսկ սուրբ եպիսկոպոսն ասէ թէ՝ «Մերկ եկն ամենայն ծնեալքն յաշխարհս և մերկ ելանիլոց եմք յաշխարհէ, ըստ աստուածաբան առաքելոյն Պօղոսի՝ որ ասէ. 20 Զունիմք քաղաք որ աստէն մնալոց է»: Իսկ անօրէն զինւորքն և դատաւորն կապեցին զեպիսկոպոսն և նստեալ յատենի՝ կացուցին առաջի իւրեանց՝ ի հարցանել և ի դատել զնա, որպէս խաչահանողքն զՏէրն:

Ասեն բռնաւորքն. «Ո՞ւր է խաչն քո՝ որ կազմեալ է յոսկոյ, զոր դուք Աստուած պաշտէք և երկրպագութիւն տայք որպէս Աստուծոյ»:

25 Եպիսկոպոսն ասէ. «Մեք պատուէր ունիմք ի Տեառնէ մերմէ ոչ ստանալ ոսկի և ոչ արծաթ, ոչ ակունս, ոչ մարգարիտս և ոչ հանդերձս փափուկս. այլ զՔրիստոս միայն ստանալ, զի ի նորա յարքայութեանն վայելեմք: Իսկ խաչն զոր ասէք եթէ Աստուած պաշտէք, ոչ է նա 30 մեր Աստուած, այլ զեն Աստուծոյ և մեզ պատճառ երկրպագութեան»:

II. ձ հրով արտաքս. 14. ձ ի պիղծն. 17. ձ առաքելոցն. 18. Տես եր. ժ. 4. 14. 20. ձ և ի հարցանել. 21. ձ և որպէս. | ձ և զտէրն. 26. ձ ըստանալ. 30. ձ երկրպագութի.

Յայնժամ լցան ցամամբ և բարկութեամբ բռնա-
ւորն և դատաւորն և հրամայեաց չար սպասաւորացն՝
երկաթի բրօք հարկանել զկուրծան և զթիկունս՝ մինչև
բացան կողք և ոսկերք թիկանցն՝ զոր ասել ոմանց թէ
5 մեռաւ։ Իսկ նա ասլրեալ լինէր զօրութեամբն Քրիստոսի։
Եւ թողեալ զեպիսկոպոսն կիսամահ անդէն ի տեղին,
գիմեցին առ հասարակ անօրէնք քաղաքին բազում ամբո-
խիւ ի վերայ եկեղեցոյ եպիսկոպոսին՝ որ յանուն սրբոյ
Կարապետին. և զսուրբ սեղանն՝ յորմէ դողան հրեշտակէն,
10 մանրեալ խորտակեցին և զսպաս սրբութեանն և զսուրբ
Աւետարանն հանդերձ հին և նոր կտակարանօքն յափշ-
տակեցին ի տունս իւրեանց ի վերայ եկեղեցւոյն։ Ապա
յայնժամ անօրէնքն ի խորհուրդ մտեալ զի առաքեսցեն
ի դպրաց իւրեանց և յաւագաց նոցա՝ զի դաւաճանու-
15 թեամբ առ իւրեանց կրօնս դարձուցեն. գանձս ցուցա-
նէին և խոստանային. դութս ցուցանէին մարդահաճու-
թեամբ ըստ օրինի մարդարէին Սարակինոսաց։ Իսկ երա-
նելի եպիսկոպոսն առ ոչինչ համարելով զսլարգեսս նոցա
և զմեծութիւնս զոր խոստանային և ոչ զգաւն տանջանսն
20 զոր կտտանօք՝ չարչարէին՝ ասելով զբանս սուրբ առաքելոյն
թէ՝ «Յոյս իմ ի Քրիստոսէ և ես պատրաստ եմ ի մեռա-
նել վասն անուանն Քրիստոսի»։

Յայնժամ հրամայեաց անօրէն բռնաւորն հանդերձ
դատաւորան անիրաւի պիղծ դահճացն՝ զի սրով ճեղ-
25 քեսցեն զլիւս երկուց ծնկացն և աղիւն լնուին զվերսն,
նոյնպէս զներքանս ոտիցն. և այնպէս պրկեալ կայր բա-
զում ժամս անմռունչ ի բազում ցաւոց՝ զոր իմացեալ
անօրինացն թէ մեռաւ։

Ապա առեալ տարան ի տուն մի այլազգւոյ և վստա-
30 հացուցին առ ի պահել զնա։ Իսկ նա զօրութեամբն Քրիս-
տոսի կայր կենդանի։ Ասէ այրն այն. «Քրիստոնէից եպիս-
կոպոս, բերվց ջուր, զի արբցես»։ Եւ նա ասէ. «Ոչ»։

3. ձ զի երկաթի. 4. ձ թիկնացն. 12. ձ ապ. 13. ձ յայնժաման. 17. ձ սարա-
գինոսաց. 25. ձ բ (փիւ. երկուց). 26. ձ կեայր. 29. ձ վստահ ցուցին.

Ասէ բանտապետն իբրեւ մարդասիրութիւն ցուցանե-
լով. «Տաց քեզ սակաւիկ մի կերակուր. զի այս քանի-
աւուրք են անսուաղ կաս»։

Ասէ եպիսկոպոսն. «Կերակուր չէ ինչ պիտոյ, այլ
5 ունիմ խնդիրս ի քէն, զի տացես ինձ սակաւիկ մի քար-
տէզ»։ Եւ նորա բերեալ ետ ցեպիսկոպոսն. և առեալ
մուր դրեաց ի ծածուկ առ քահանայս քաղաքին, զի տա-
ցեն մասն զի հաղորդեսցի. ասելով թէ՝ «Իմ կերակուրն
այն է»։ Եւ առեալ տարան զթուղթն առ քահանայսն
10 դադու։ Եւ նորա առաքեցին ի ձեռն պատանոյ միոյ և
առեալ դոհացաւ և ճաշակեաց և համբարձեալ զձեռս իւր
յերկինս՝ ասէ. «Պահանամ զքէն Տէր»։ Եւ զաւուրս քսան
ոչ ճաշակեաց և ոչ էարբ ջուր. այլ կերակուր և ըմպելի
նորա չարչարանքն եղեն. զի կերակրեալ լինէր նա ի շնոր-
15 հացն Քրիստոսի։

Իսկ երանելի եպիսկոպոսն յայսպիսի մրցմունս և ի
չարչարանս կայր քաջ հովիւն և զինւորն Քրիստոսի Տէր
Գրիգորիոս համանուն իւր նմանին մենամարտիկ եղեալ
ի մեծ պատերազմին ասպարիսի անօրինացն և ոչ ետ գե-
20 րել զքաղաքն զայն, նա ևս առաւել զբազում տեղիս, այլ
յաղթեաց զօրութեամբն Քրիստոսի Բելիարայ և զօրաց
նորա. զի եթէ գտեալ էր տեղի չարն այն և քրիստոսա-
տեաց դատաւորն, բազում չար խորհուրդս համբարեալ
ունէին վարդապետան իւրեանց սատանայիւ, զի զքրիս-
25 տոնեայս քաղաքին հրապսւրէին յիւրեանց աղճատելի կրօնս։
Դարձեալ զոր օրինակ ի ճակատոյն պատերազմին Գողիա-
թու Դաւիթ մարդարէն զգիմի կալաւ երիս բարան հե-
ղեղատի և եհար զԳողիաթ և եբարձ զնախատինս Իս-
րայէլի, նմանապէս երանելի սուրբ եպիսկոպոսն Գրիգո-
30 րիոս յերիս ահաւոր անուն յուսալով առաքեցաւ ընդդէմ
աներեւոյթ Գողիաթայ և ընդդիմացաւ անօրէն բռնաւորին

3. ձ անսուաղ կաս. 9. ձ զթուխտն. 13. ձ ըմպելի. 17. ձ կեայր.
22. ձ զբաւեալ. 28. ձ յիւրայելի.

և դատաւորին, և երարձ զնախատինս հանուրց ըրիստո-
նէից. քանզի ամենայն քահանայք քաղաքին և ճանաչ
ըրիստոնեայքն փախեալ կային ի մեծ փտանդէն ահիւ. զի
հարին զհովիւն և հօտն ցրտեցան: Յայնժամ հատին լծիւ
5 ի վերայ նորա, զի սրով սպանցեն զերանելին:

Ապա կապեցին կրկին կապանօք և տարան ի տեղի
կատարմանն և նորա հայեցեալ այսր անդր և ոչ զոք տե-
սանէր ի ըրիստոնէիցն. քանզի ամենեքեան ահիւ մեծաւ
փախաւցեալ կային: Ապա կնքեալ զինքն խաչին Քրիս-
10 տոսի՝ յանձն արարեալ զհօտն իւր սեփհական ի ձեռն
Տեառն, եկաց յաղօթս ի սրտի իւրում և ասէ. «Տէր Յի-
սուս Քրիստոս, Որդի Աստուծոյ, որ յաղագս մեր հասա-
րակաց բնութեանս խոնարհեցար յերկիր և առեր մարմին
ի սուրբ կուսէն Մարիամայ՝ կրելով զմեր բնութիւնս բայց
15 ի մեղաց, խաչեցար և եգար ի գերեզմանի և յարեար ի
մեռելոց և համբարձար առ հայր, ընկալ զհօգի ծառայիս
քո Գրիգորիոսի և խառնեալ զարիւն իմ՝ որ փսսն քո հե-
ղու, ընդ սուրբ արեան վկայից քոց և շնորհեալ եկեղե-
ցեաց ըրիստոնէից անդորրութիւն և երկրպագուաց սրբոյ
20 երրորդութեանդ կեանս խաղաղականս ի կրկին ներհա-
կաց. հայրապետին մերոյ և ամենայն ուղղափառ եպիսկո-
պոսաց՝ համառօտել զբանն ճշմարտութեան, քահանայից՝
կատարողաց անմահ զենման պատարագին՝ մաքուր հոգով
սպասաւորել կենաց հացին, բարեպաշտ թաղաւորաց եւ
25 իշխանաց ըրիստոնէից՝ յաղթող լինել ի պատերազմունս
բարբարոսաց և հաւօրէն ամենայն հաւատացելոց՝ յիւրա-
քանչիւր փտանդից փրկութիւն, ծառայից և գերեաց աղա-
տութիւն և անմեղ արեանց դադարումն»: Եւ ապա խո-
նարհեցոյց զսարանոցն, և անօրէն դահիճն եհառ սուսերաւ
30 զգլուխ նորա՝ սուրբ և ընտրեալ նոր մարտիրոսին, արացի
ԻԲ, յաւուր շաբաթի:

2. d հաճանչ. 4. d վիճիւ. 8. d յամբն. 18. d յեկեղեցեայց. 19. d
երկրպագեց. 26. d և իւրաքանչիւր. 30. փիւ. արացի իւր, d ունեւ յուն-
վարի իթ. այս մասին shtu էջ 127-8:

Եւ կին մի բարեպաշտ ձգեալ զվարչամակ գլխոյն
առաջի սրբոյն և զարիւնն ոչ եթող հեղուլ յերկիր. այլ
ամենայն մաքրեալ զկաթուած արեանն և առեալ տարաւ
ի տուն իւր մեծաւ յուսով: Եւ հրամայեաց անօրէն բռնա-
5ւորն՝ զի զգուշութեամբ պահեսցեն զմարմինն, զի մի
եկեալ ի գիշերի դողանայցեն հաւատացեալքն և զորս
լմբունեացեն, պատուհասակոծ արացեն. զի անդէն ի
տեղւոյն կացցէ լինել կերակուր դազանաց:

Իսկ յերրորդում գիշերի՝ մինչ պահէին պահապանքն
10 զմարմին սրբոյն, էջ լոյս յերկնից ի վերայ պատուական
մարմնոյն՝ զոր տեսեալ բազմութեան արանց հաւատացե-
լոցն և անհաւատիցն, տային փառս Աստուծոյ:

Եւ ապա հրաման տուեալ անօրէն դատաւորն՝ զի
առնուն ըրիստոնեայքն և ըստ օրինացն պահեսցեն զերկ-
15նային դանձն. զոր իբրեւ լուան քահանայքն և ժողո-
վուրդքն, առ հասարակ ժողովեցան և առեալ զմարմինն
տարան հանգուցին ի տաճար սրբոյն Մարգարիտ զօրավարին:

Ապա անօրէն դատաւորն ըմբռնեալ զըրիստոնեայսն
և պատուհասակոծ արարին զբազումս և առեալ զմարմին
20 երանելոյն, տարան ընկեցին ի տեղի կատարմանն՝ խնդրե-
լով ի ըրիստոնէիցն դանձն՝ մինչև տացեն զխնդրելին
իւրեանց: Եւ ապա ետուն հրաման երթալ և առնուլ
զմարմին սրբոյն. և եդին ի գերեզմանի ի սուրբ տաճարն
որ յանունն սուրբ Կարապետին և սուրբ Գրիգոր Լուսա-
25ւորչին՝ մեծաւ պատուով ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն d ձեռագիրը,
Արաց ԻԲ և յունվարի 29, այս վերնագրով. «Ի ամին
առուր նահատակութիւն Տէր Գրիգորիոսի սուրբ եպիս-
կոպոսին Թէօդոյ Պօլսոյ որ Կարնոյ քաղաք Արզրում:»
Շատ հետաքրքրական է սուրբի նահատակու-
թեան թուականի խնդիրը, որի բացատրութեան բա-

13. d տըւեալ. 22. d ետոյն.

նալին արդիւնք է սլր. Մանանդեանի մտածութեան:
Վկայաբանութիւնը թուականի համար տալիս է
հետեւեալ տողերը. «Եւ արդ մինչ էր թուականն Հա-
յոց Զ և Հ» (էջ 122, տող 10) և «յունվարի իթ, յաւուր
շաբաթի» (տես էջ 126, տող 30-31՝ ձեռագրի բուն
ընթերցումը):

Հայոց ԶՀ թուականը սկսում է Քրիստոնէական
1320 թուի դեկտեմբերի 31-ին. ուստի և յունվար իթ
ընկնում է 1321 թուին: Ամէնից առաջ նկատենք թէ
1321 թուի յունվարի 29 դալիս է հինգշաբթի օր. իսկ
մեր ձեռագիրն ունենալով շաբաթ, յայտնի է որ չի
կարող ճիշտ լինել:

Բայց ըստ անշարժ տումարի կամ յայտնաւորաց
թուականով՝ յունվարի 29 համապատասխանում է
Հայոց արաց ամսի իԲ-ին: ԶՀ թուի արացի իԲ-ն էլ
ըստ շարժական տոմարի համապատասխանում է 1321
թուի յունիսի 20-ին, որ իրօք էլ շաբաթ օր է դալիս:
Ուստի կը հետեցնենք թէ վկայաբանութեան նախնա-
կան բնագիրն ունէր (շարժականի հաշիւով) ԶՀ թուի
արաց իԲ, շաբաթ. սակայն Յայտնաւորքը կարգադ-
րողները ուղենալով շարժականը անշարժի վերածել՝
արաց իԲ-ի դէմ գրել են նրա համապատասխան յուն-
ուար 29՝ ըստ անշարժ տումարի, անդիտանալով
ի հարկէ ուղղել շաբաթը: Մեր օրինակում սլառահել է
որ բնագրի մէջ սոյն «արաց իԲ» բառերն էլ ընկնեն,
և մնացել է միայն յետսամուտ «յունվար իթ» սխալ
ձևը:

Այժմ բնագիրը վերականգնուում է տոմարական
հաշիւներով:

17.

ԸՄԻՆԵՐԵՂ ԴԵՐՋԵՆՑԻ

† 229=1335 մարտ 10, ուր.

Երանելիս այս էր ի դաւառէն Դերջանու՝ ի գեղջէն
Կառնբերդակ՝ այր աշխարհիկ և երկրադործ, գեղեցիկ
դիմօք և վայելուչ հասակաւ, ուժեղ և զօրաւոր մարմնով:
Եւ ինքն էր բարեպաշտ և երկիւղած յԱստուծոյ և բարի
5 ծնողաց զաւակ. անուն հօր նորա էր Թիմեր, և մօրն Զա-
մէնտիկին:

Սա ունէր այլազգւոյ ումեմն սակաւ ինչ պարտս. և
նա եկեալ նեղէր զսուրբն, և զգրաստն բռնութեամբ քար-
շեալ տանէր իբրեւ դրաւակնն: Ասէ Ամէնաւագ ցեղբայր
10 իւր. «Մի թողուր տանել զգրաստն, քեզ լիցի քան թէ այ-
լազգւոյն»: Ասէ եղբայրն. «Ոչ է ինձ պիտոյ»: Եւ բարկա-
ցեալ Ամէնաւագն՝ ասէ. «Ո՞րպիսի քրիստոնէութիւն է
այդ՝ ես ոչ գիտեմ»:

Յայնժամ ասէ այլազգին ցԱմէնաւագն. «Ահա ոչ
15 հաճեցար դու ընդ քրիստոնէութիւն, ապա ընկալար զայ-
լազգութիւն»: Եւ կացին վկայք թէ ուրացաւ զՔրիստոս:
Զայս լուեալ երկեաւ և փախուցեալ թաքեաւ ժամանակս
ինչ. և դարձեալ եկն ի դիւղն իւր Կառնբերդակ, և եկաց
անդ աւուրս ինչ. Եւ աետեալ թէ այլազգիք ոչ դադարին
20 ի խնդրելոյ՝ և ինքն ոչ կարէ մնալ թաքուն, զնաց առ
քահանայն և խոստովան եղև զմեղս իւր, և դաւանեալ
զՀայր և զՈրդի և զՀոգին սուրբ, հաղորդեցաւ ի մարմնոյ

և յարենէն Քրիստոսի, և զինեալ զինքն հոգեւոր զինով պատրաստ եղև ի պատերազմ:

Ազգ եղև իշխանին՝ որոյ անուն էր Ամիրմահմուտ և գառաւորին՝ որ կոչէր Ամիրհասան՝ որ ծարաւի էր արեան 5 ըրիստոնէից, և առաքեալ զօրականս և տարան ի գեղաքաղաքն և կացուցին յառեան առաջի իշխանին: Ասէ իշխանն. «Դու ընկալեալ ես զայլազգութիւն»: Եւ նա ասէ. «Ես ըրիստոնէաց եմ»: Եւ վկայքն ասէին թէ՛ ուրացաւ զՔրիստոս:

10 Յայնժամ իշխանն առաքեաց առ գառաւորն, և նա ասէ. «Հաստատուն իցես ի խոստման քում»: Ասէ սուրբն. «Ոչ գիտեմ զինչ իցէ խոստումն իմ»: Ասէ գառաւորն. «Յանձն առեալ ես ընդունիլ զայլազգութիւն»: Եւ նա ասէ. «Հայ եմ ազգաւ և հաւատով ըրիստոնէաց»: Եւ հրամայեաց 15 և արկին ի բանդ, և զաւուրս երկուս ոչ ետուն նմա հաց և ջուր, և կայր անդադար յազօթս:

Եւ դարձեալ յետ երկուց աւուրց կոչեաց զնա գառաւորն, և ասէ. «Ուրացիր զՔրիստոս, ապա թէ ոչ՝ սպանանել տամ զքեզ և քարկոծել»: Եւ նա ասէ. «Ամենայն 20 ազգն իմ ըրիստոնէաց է, և ես զիմ հօրն և զմօրն հաւատն ունիմ և ըրիստոնէաց եմ»: Ասէ գառաւորն. «Դու դարձեալ ես յայլազգութիւն և ընդէր ըրիստոնէաց կեամ»: Ասէ վկայն Քրիստոսի. «Ես հայ եմ, զհայրն հաւատամ և զՈրդին խոստովանիմ»: Յայնժամ ասէ գառաւորն. «Հայ 25 հոգեաց, ընդէր լսէք, խցէք զականջս ձեր և հարէք»: Եւ ամբօխն ազազակէր. «Հրաման է իշխանին՝ զի մահու մեռանիցի», և այլը ասէին թէ «Ուրացաւ զՔրիստոս առաջի իշխանին», և ջանային խախտել ի հաւատոցն Քրիստոսի:

Եւ դարձեալ ասէ գառաւորն. «Ուրացիր զՔրիստոս՝ 30 զի տարեացիս», և բազում պարգևս խոստանայր՝ երկվար, արծաթ և ոսկի և հանդերձս: Եւ այլազգիքն յամենայն կողմանէ խթէին և ասէին. «Միանգամ սոսն գառնամ և տղրեաց, և յետոյ զքո հաւատն պաշտեցիր»: Եւ բազում քաղցր և պատրուական բանիւք ջանային մտրեցուցանել

ի հաւատոցն Քրիստոսի:

Ասէ Ամէնաւագ. ԶՔրիստոս Աստուած պաշտեմ, զերբարդութիւնն և զմի Աստուածութիւնն հաւատամ: Եւ յորժամ լուան զանունն Քրիստոսի, ամենեքեան վկայէին թէ՛ 5 մահու արժանի է՝ զի հայհոյեաց, և յորժամ գառաւորն վճռեաց թէ մահապարտ է, յարուցեալ Ամէնաւագն համբարեաց զվկայսն և ասէ. «Ապանէք»: Եւ պատեալ ամբօխն շուրջանակի՝ կալեալք զհերացն և զհանդերձիցն՝ հարկանէին մեղմագոյն բռամբ՝ և տանէին ի տեղի սպանմանն, 10 զի յերկրագէն դարհուրեալ ուրացի, և զհանդերձն իւր զզլիսովն արկանէին՝ և դարձեալ ազազակէին առ գառաւորն և առ մեծամեծսն և ասէին. «Դարձաւ յայլազգութիւն, մի հարկանէք»:

Եւ ընթացեալ գառաւորն մերձ ասէ. «Հաւատմոս և 15 գառնսս յայլազգութիւն»: Եւ ծառայն Քրիստոսի ազազակեաց. «Քրիստոնէաց եմ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ»: Եւ բարկացեալ գառաւորն խնդրեաց քար, և եհար ուժգին զգլուխն, և ասէ ամենեցուն. «Բարկոծեցէք», և սկսան քարկոծել, և սմանք գաշնակաւ խոցեցին զկողսն, և այլ 20 սմն եհար ուժգին զգլուխն երկաթի ուռամբ և եհեղ զուղեղ զլիսոյն, և ամենայն բազմութիւնն քարածիգ լինէին՝ մինչև ծածկեցաւ մարմինն ի քարանցն: Եւ այսպէս ճշմարիտ խոստովանութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ մարտի Ժ, յուրբաթի օր՝ ի ժամ խաչելութեանն 25 Քրիստոսի և մինչև յիններորդ ժամն քարկոծեալ եղև:

Եւ հանեալ անտի մերկացուցին զհանդերձն և կապեալ պարան յոտս՝ քարչել տային ըրիստոնէիցն բռնութեամբ յերկիր ի վերայ երեսոց, և ամբօխն զինի ընթանային և ամենեքեան հարկանէին զմեռեալ մարմինն և 30 «մեղ մասն լիցի» ասէին, որպէս ասէ Տէրն. «Եկեացէ ժամանակ որ սպանանիցեն ի ձէնջ՝ համարիցին պաշտօն մասուցանել Աստուծոյ»: Որ և կատարեցաւ այս առ սուրբ վկայն Քրիստոսի Ամէնաւագ:

Եւ զերիս աւուրս կայեալ անթաղ՝ դադանք կամ
թուշունք ոչ մերձեցան առ սուրբ մարմինն, և այլազգիք
կալեալ զշուռնս՝ տանէին ի վերայ մարմնոյն, և տեսեալ
զսուրբ մարմինն յետս վաղէին, և ոչ բնառ նեխեցաւ՝ այլ
5 բուրէր զանուշահամութիւնն։ Եւ լոյս պայծառ ծագեցաւ
ի գիշերին, և իբրեւ զամբար վառէր ի վերայ մարմնոյն, և
ձայն երգոց և պաշտամանց լսէին իբրեւ զքահանայից։ Եւ
տեսեալ այլազգեացն՝ կարծելով թէ քահանայք երթեալ
գիշերի՝ զի գաղտաբար գողացին և թաղեացեն, ընթա-
10 ցան առ մարմինն՝ զի կալցեն զքահանայսն, և ոչ զոր
տեսին։

Եւ յետ երկու աւուրց՝ յաւուր կիւրակէի՝ երթեալ
հաւատացեալքն առին հրամանն յիշխանէն և ի գառառո-
րէն՝ և եդին պատճառով ի դերեզմանի։ Եւ այս եղև ի
15 թուին Հայոց եօթն հարիւր և ութսուն և չորս, յորում
ժամանակի Յովհաննէս վարդապետ՝ այր բարեկրօն՝ գտեալ
ի գաւառն Դերջան՝ աղանատես և աղանջալուր լինելով
գրեալ է զհանգէս վկայութեան սուրբ նահատակին։ Եւ
Կարապետ գրիչ անցուցեալ է ի կարդս գրչազիր Յայո-
20 մաւուրաց այնր ժամանակի, յորմէ բաց ի յառաջաբա-
նութենէն որ սկսանի՝ «Հուր է սէրն Քրիստոսի և յոգիս
մաքուրս բորբոքի», զայլն ամենայն գրեթէ բառ առ բառ
արձանագրեցաք աստ՝ ի վառս Քրիստոսի։

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի Յայոմ. Դ. ապ.
Ա. էջ 114'—116', Մարտի 10 և Արեգի Բ, Թէոդոսիա
տիւրացոյց, և Խնկելոս իշխանի վկայաբանութիւննե-
րեց յետոյ, այս վերնագրով. «Յայոմ աւուր վկայութիւն
և տօն սուրբ վկային Քրիստոսի Ամենաւոյնն։»

Վկայաբանութեան վերջից երևում է թէ ընադ-
րի նախնական խմբագրութիւնը եղել է աւելի ընդար-
ձակ, և ունեցել է մի նախաբան՝ «Հուր է սէրն Քրիս-
տոսի և յոգիս մաքուրս բորբոքի» սկզբնաւորութեամբ,
հեղինակն է ոմն Յովհաննէս վարդապետ, որը գրել է
Դերջանում եղած միջոցին։ Սոյն նախնական ընդարձակ
խմբագրութիւնը մենք չենք գտել ոչ ճառընտիրներում

և ոչ Վարք Արքեպիսկոպոսի Յայոմաւուրքի Պ. ապագրու-
թիւնը յայտնում է թէ ընդարձակը յետոյ (անշուշտ
համառօտելով) Յայոմաւուրքի մէջ է անցկացրել Կա-
րապետ գրիչ, որեց ինքը յապաւելով նախաբանը՝
ապագրում է թեթեւ վտիտիութեամբ։ Կատկածով ենք
ստիպանք թէ սոյն Կարապետ գրիչը իրօք արդեօք ա-
ռաջին անգամ Յայոմաւուրքի մէջ է անցկացրել, թէ
ինքը մի պարզ օրինակող է մի ուրիշ Յայոմաւուրքի,
որ ունեցել է սոյն վկայաբանութիւնը։ Այս խնդիրը
որոշ յայտնուած չէ. իսկ մենք վերջինն աւելի հաւա-
նական ենք կարծում։

ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

✠ ԶՂԼ=1348

Առջն նահատակի մասին Ալիշան, Ներսիս, էջ 34 հետևեալ տեղեկութիւնն ունի.

Մերձ նմին (Անի թուրքաւնակ գիւղի) և քաղաքին (Անի քաղաքի) երկու հանդստարանք կամ գերեզմանք նահատակաց ժ.Վ. դարու. մին կիսաւեր մատուռն իմն ամբարձեալ է վերայ կամբջածե կամարի, յորմոց ձգելոց ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ, և է ներքոյ նորին անցը են. է հարաւային կողմանն արձանագրեալ կաց յամի 1348,

Այս է հանգիստ Կիրակոս վարդապետին, որ նահատակեցաւ յանօրինաց. Յիշեցէք է Քրիստոս. թմիւն ԶՂԼ գրեցաւ:

ՍԱՐԳԻՍ ՆԱՀԱՊԵՏ

ժ.Վ. Դար

Առջն նահատակի մասին Ալիշան, Ներսիս, էջ 34 հետևեալ տեղեկութիւնն ունի.

Սահաւուք հետի (Անի թրքաւնակ գիւղի մօտ, Կիրակոս վարդապետի ✠ 1348 մահարձանից քիչ հետի) է միւսն, որմածե կերտուած կամ խարխիւ. նշմարի խակ և խաչվեմ մեծ աղուցեալ է նմա, երկուստեք ալ ևս խաչվեմք գեղարանգ աղբի է կարմիր քարանց. յորոց սակի և խաչի ձոր կոչի տեղին. է ներքոյ մեծի խաչվեմին գրեալ է արձանն այս արտատուչ, յեշտակ եզրօր սկրեւոյ է վերայ եզրօր սպանելոյ.

Զսուրբ և զանարատ զխաչս տառաւորեալ՝ որ բեռեալ է սմա անմահ մեռեալ Տէրն մեր Քրիստոս՝ որ մահուամբն իւրով անմահացոյց զմահացեալքս, արդ ևս Կաղերս որդի Մեանի կանգնեցի զսա կարողութեամբ բեռին սորա յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, ևս առաւել արիւնաթաթաւ. . . ա Սարգսի՝ որ յանօրէն թուրքաց նահատակ եղև յանմարդածայն տեղիս՝ զոր ընդ ոտիւք գիղաշխարհաւն գրելով զարեգակնանման եղբայրն իմ զոր գտի է խորագոյն հորի քարաթաղ արարած. է մաղորանո 10 արեւնաթաթախ մարմնոյն ոչ կարէի ծանել զնա. բաղուամ աշխատութեամբ բերեալ եղի յայտն տեղի. աղաչեմ յիշեցի:

Ալիշան նահատակի թուականը գտում է ժ.Վ. դար:

6. արեւնաթաւ. 9. է խորագու. 10. կորիի.

ՎԱՆԵԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲՋՆՈՅ

† ՊԼ.Չ=1387

Սոյն նահատակի մասին Ձամչեան, Գ. 422 տա-
լիս է հեռակէտ վարդապետ Թեոփիլ Երեւանցի.

Պաշարեցին զօրքն Լանկթամուրայ և զԲջնի. և ա-
ռեալ զայն՝ կալան զբնակիչսն, և ստիպեցին զնոսա յու-
րացսլթիւն. և յընդդէմ դառնալ նոցա՝ զոմանս որախող-
խող արարին, և զոմանս յերկիր բեւեռեցին ցցովք. զո-
մանս կախեցին զլիւթիւյր, և զոմանս կապեցին ընդ վայտս
և ընդ ծառս. սպանին չարաչար և զհալածիտոս քաղաքին՝
զոր Վանակ կոչէին:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՐԷՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՐԱՍԻՈՅ

† ՊԼ.Չ=1387

Յամի ՊԼ.Չ թուականին Հայոց՝ այր սմն ժանտ և չա-
րարարոյ, գոռոզ և արիւնարբու, խիստ և գաղանամիտ,
անուն Բուրհանադին, որ էր ինքն դանիշման և զադի
այլադդեացն՝ և եղև ի չար բարուցն և ի խիստ մտացն
5 արբանեակն սատահայի և որդին կորստեան՝ զադի Բուր-
հանադինն այն, որ զլուխ ամբարձ, ետղան զտէրն Սե-
րասախոյ և յինքն կորդեաց զիշխանութիւն նորա, և նստա-
սուլթան Սերասախոյ:

1. JOS յամին. | BE ընդ. CGKLMRY ըն և լզ. FNPTWZb պ և
լզ. H ըն և լ և դ. | DEHNQRVYb թվականին. FOPZc թվականին.
BT թվականին. W թվականին. | GHLMR մի (փխ. ոմն). | CE
FGHIKLMNPQREVYZbc ժանդ. | (փխ. ժանտ և չարարարոյ) DW
ժանդարարոյ. JOSTU չարարարոյ ժանդ. | HY չարարարոյ. P չա-
րարարոյ. I չարարարու. 2. MRY և գոռոզ. JOSTU արիւնարբու
բառից յեւս զոռոզ. | BEMQRVY արեանարբու. CJNOPW արիւն-
արբոյ. Z արեանարբու. | JOSTU յունիկ խիստ. 3. CZ անունն | N
յունի անուն ... որ էր. | GKL բուրհանատին. CJOPQUZbc բուր-
խանադին. V բուրխանդին. I բունխանադին. F բարխանադին.
HMR պուրհանատին. BY պուրհանատին. | CT յունիկ որ. | b
է. | Q յինքն. | CINQUVc դանիշմանդ. E դանիշուն. S տնդանիշ-
ման. | BDFGHJKLMNOQRSWYZ գատի. V գառոր. 4. CEGIJOP
STUc այլադդեաց. L այլադդեցն. b այլադդեացն. BNZ այլադդաց.
F այլադդ. | BCDEFGHIKLMNPQRVWYZbc յունիկ և եղև
բուրհանադինն այն, իսկ տղ 4-6. | S մըտացն. 5. T արբանեակ. O
արբանեակին. | T որդի. | OST կորբստեան. | JOS գատի. | S բուր-
հանատինն. T բուրխանադինն J բուրդանդինն. 6. JOSTU յունիկ որ.
DWb ուր. 7-8. BDJORSTWb և ետղան. GMU և էտղան. Z և սպան.
K էտղան. 7-8. QV յունիկ և յինքն....սերասախոյ, այն է տղ 7-8. 7. CE
FILWZc ինքն. | N կորդեաց. | P զիշխանութիւ. | JOSTU ամբարայ

Եւ զի էր այրն յանդուզն եւ չարամիտ, որոյ ոչ կա-
րացեալ տանել զօրացն խտտարտութեան եւ ամբարտա-
ւանութեան նորա՝ վասն որոյ խորհեցան բառնալ զնա ի
միջոյ. զոր չարք սմանք ազգեցին նմա, եւ նա կալեալ զչա-
5 բախօսան զայնասիկ՝ ետական անձինս ժղ. Եւ ապա ազգե-
ցաւ նմա՝ թէ եւ եպիսկոպոսն սուրբ Նշանի վանաց՝ տէր
Ստեփաննոսն՝ նոյն խորհրդոցն խորհրդակից եղեալ է։ Եւ
նա արձակեաց արս խիտտ եւ ժանտարարոյս՝ տանել զե-
պիսկոպոսն ամենայն ուխտիւն առաջի նորա։

10 Եւ ի զալ դժնեայ կոչողացն ի քանի գեպիսկոպոսն
ամենայն ուխտիւն, իսկ եպիսկոպոսն զայլ կրօնաւորսն
աղաչանօք եւ կաւառօք զոր էս գօրականացն՝ էս արձա-

(փիւ. սուրան). P սեփառարոյ. 1. E այր էր. EFGHKLMRY այր.
L յունի. S նո. BHJNOQRSVYZ յանդուքն. EW անդուքն. P
յանդուքն. յանդուքն-ից յետոյ QV արեւացեալսն եւն եւ յինքն... սերտա-
տիւն, իսկ էր 137, տղ 6-7. E յունի եւ QV զի էր (փիւ. ե). P չարայմիտ.
C որ. DW որոյ. W կարացեալք. JSU կարաց. FO կարացին.
2. Z ամենն. BGKLMU ամենի. BQ յաջորդ բառից յետոյ. Z խտա-
րտութեւ. Q խտտարտութեւն. T խտտարտութեւ նր. M խտտութեւ.
L խտտարտութեւ. T ամբարտաւանութեւն. G անբարտաւան. 3. QV
յունին խորհեցան. T յունի նորա. NPW զնա. TV յունին. 4. N
յայտնեցին. W նմայ. P նայ JOSU յունին. DJORVW զչա-
բախօսն. S զչարախաւան. FNPZ զչարախօսքն. E զչարախօս. 5. HL
RY եւ ետան. GKM եւ էսպան. U էսպան. F մեռագիրք մաշած ու
պատաստած է. ստեղծեալ բառեր եւ հաստատեալք պակաս եւն նրա մէջ.
QV յունին զայնասիկ. QV անձինք. KLMR ժր. H ժ եր. DNPWZ
տալայ. C յունի. JS ազգեցին. Z ազգեցաւ. 6. PW նմայ. CGHKL
MRVYZ թէ (փիւ. թէ ե). փիւ. սուրբ Նշանի վանաց տէր ստեփա-
նոսն նոյն GHKLMRY ունին այլ աշն. BCDEFINPQVWYZbc այն.
JOST վանացն. 7. J ստեփանոս. S ստեփաննոս. BDW խորհրդոյն.
HY խորհրդոցն. Z յունի. T խորհրդոցն ինքեան կորստեանն. JOSTU
լեալ փիւ. եղեալ. O էր (փիւ. է). Z է նոցա. 8. DNOPW նայ. U ազա-
(փիւ. նա). Z յարձակեաց. QV այրս. CDEFGJKLMNOPSTUVZc
ժանդարարոյս. W ժանդարարոյ. b ժանդարարոյս. HRY ժանտա-
րարոյս. KLU ամենի. W ետան. 9. Q ուխտաւքն. V ուխտաւքն. G
HKLMNRYZ յունին առաջի նորա. EJOSTU իւր փիւ. նորա. 10. BD
GHKLMNRSWYZ յունին եւ ի գալ... ամենայն ուխտիւն, F ստեղծ-
եալ հաստատեալք պատաստած է. EOPQV դժնեա. I զքմեա. CJ ամենի
փիւ. ի տանել. U ի տանել. 11. JOTU հանդերձ միարան (փիւ. ամե-
նայն). OP գեղարն. E եւ զայլ. O կրօնաւորին. 12. b ազաջանաւք.
JOSU ետ կաշառս եւ ազաշեաց զգօրականսն փիւ. ազաշանօք ...
ետ արձակել եւ (S զգօրական...), bc յունին եւ կաշառօք. Z կա-

կել եւ քողով ի վանսն։ Եւ ինքն առեալ ընդ իւր Բ ծե-
րագոյն արեղայ, որոյ անուանքն՝ միոյն Սեղբստորս եւ
միւսոյն Թորոս, եւ գնացեալ առաջի գոռողին վաստէ եւ
համարձակ, ոչինչ գիտելով խիղճ զանձնէ՝ զի անմեղ էր։
5 Եւ էր զադին հեռի ի քաղաքէն, իջեալ զօրօք իւ-
րովք ի լեւան Սղշարու ի հովանոց վասն ամառնային տօ-
թոյն։ Եւ անդանօր տարան զեպիսկոպոսն առաջի պղծոյն.
զոր հարցաքննեալ՝ եւ նա սեղիղ տայր զպատասխանին
անխիղճ մտօք։ Եւ զադին ոչ հաւատայր նմա, այլ հարկ
10 ի վերայ եղեալ թէ ուրանն զԲրիտանոս եւ ազատեցին ի
սպանմանէն։ Եւ նորա հաստատուն յուսով պինդ կացին
ի դաւանութիւն հաւատոցն Բրիտանոսի եւ խտտութեան եղէն

չառաւքն. T անօրէն զօրականացն փիւ. զօրականացն. 12-1. (փիւ. ետ
արձակել եւ թողուլ) E եւ ետ թողուլ. QV արձակեալ եթող. Z եւ
ետ արձակել եւ (փիւ. ետ արձակել եւ). I. JOU թողուլ զնա փիւ. թո-
ղուլ. S .. զուլ զնա. O յինքն. GHKLMRY յունին ընդ իւր. C
ժողովոյն. S ծերագուսն. E ծերագուսն. 2. CFGHKL արեղայս. Z
յարեղայ. D արեղեայ. ORb որոյ. Fbc անուանքն. NZ անուանք.
DE անուանքն եւն. BJSTUW անուանքն էին. O անուանք էին. W
միոյ. BEMS յունին. b սերտաստ. GHKLMRY սեղբստորս ամի.
3. BMS յունին միւսոյն. KLMU թորոս. V յովի. E վրաստ. V
վաստացել. 4. FNPZ եւ ոչինչ. FN գիտել. P գիտէր յետոյ
ուղղուած է գիտել. C ի խիղճ. D խիղճ. O յունի. Z յանմեղ. 5. E
զի փիւ. եւ. Z զադին ի հեռոյ էր իջեալ ի քաղաքէն (փիւ. էր զադին
... իջեալ). BDFGHJKLMNOPQRSWYZ զադին. V զաւարն. BD
FIJOPQSTVWbc հեռու. F ի քաղաքին. P ի քաղաքէ. JOSTU
կեալ փիւ. իջեալ. Z զաւարն. P զաւարն. O զօրականօքն. BV
իւրօք. 6. EFIJOPQSTUbc ախարու. NV ախարու. Z ախարու.
EG հովանոցն. Q հովանոց. R ամառնային. BCDGHKLMNPQ
RTVWYZbc օղոյն. F յօղոյն. 7. BCDGHIERT անտառօք. F անտա-
ռօք. JOU անդ. S անա. Z անաւրէնքն. N տարեան. 8. B եւ փիւ.
զոր. DNOP նայ. DW պատասխանին. Bb պատասխանի. 9. CO
անխիղճ. JOSTU իսկ փիւ. եւ. BDFGHJKLMNOPQRSUWYZc
զադին. V զաւարն. N հաւատար. JP հաւատաց. HOW նմայ.
P ի նմայ. 10. JOST եթէ. GHKLMRY ուրանալք. JOSTU ուրանցին.
NZ ուրանայ. CGHKLMRY յունին եւ. Oc ազաշեացն. GHKLMRY
ազաշեալ. Z ազաշի. 11. N ի ըստանմանէն. GU ի սպանմանէ. C ի
մահուանէն. B ի մահուանէ. Z նք. D հաւատուն. JOTU սերտ եւ
հաւատուն. S սիրտ եւ հաւատուն. b յուսուսով. FR պինտ. Z եւ
պինդ սիրով. 12. S ի դաւանութիւն. փիւ. ի դաւանութիւն հաւատոցն. L
ի հաւատոցն. b ի հաւատս. BCQV հաւատոցս. K հաւատոյն. JS յու-

զանունն ամենասուրբ Երրորդութեանն՝ եպիսկոպոսն և
աբեղայքն, ասելով այսպէս. «Հաւատամք ի Հայր և յՈրդի
և յամենասուրբ Հոգին՝ մի աստուածութիւն՝ երեք ան-
ձինք և մի բնութիւն։ Խոստովանելովք և զՈրդին Աստուծոյ
5 մարդ եղեալ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ՝ կամու Հօր և
Հաճութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ. աւետեօք հրեշտակապետին
Գաբրիէլի յղացաւ Բանն Աստուած յարդանդի կուսին, և
ծնաւ ի նմանէ Աստուած և Որդի Աստուծոյ՝ մարդ և
որդի մարդոյ։ Հաւատամք և զնոյն խաչեալ և մեռեալ,
10 թաղեալ և յարուցեալ վասն մերոյ փրկութեան, նոյն
Ինքն յերկինս համբարձեալ և ընդ աջմէ Հօր նստեալ։ Եւ
նա է գառաւոր կենդանեաց և մեռելոց ի միւս անդամ
գալստեանն իւրոյ յերկնից փառօք Հօր և հրեշտակաց
սրբոյ։ Ի վերայ այս գաւառութեան՝ մեռանելն մեր շահ
15 է և կեանք՝ Յիսուս Քրիստոս՝ հաւատացելոցս ի նա։ Այս

նիւն. JS քի և ամբողջ ի հաւատն փիւ. քրիստոսի. E լուսնի և. S
խոստովան. FW եղևն. Pe եղև. I. LNWZ զանունն. O ամենայն,
PZ ամենայն, N ամենայն, EFYZ երրորդութե. E և եպոսն, N
եպոսն. 2. L լուսնի ասելով. N հաւատամք ամենայն երրորդութիւն
փիւ. հաւատամք. FIOVWZ որդի. R ի որդի. Y ի յորդի. 3. FOQVZ
ամենայն, N յամենայն, W յամենայն, QV հոգի. JOSTU լուսնի
մի աստուածութիւն մի բնութիւն. V և դ փիւ. երեք. 4. JOSTU
և խոստովանելով. E զորդին փիւ. և զորդին. 5. GHKLMRWY մար-
դացեալ փիւ. մարդ եղեալ. HW մարիամա. JOSTU լուսնի կամու հօր...
ծնաւ ի նմանէ, այն է զոյն-Տ. 6. DEFIPZ հոգւոյն. GHKLMR սուրբ հոգ-
ւոյն փիւ. հոգւոյն սրբոյ. F աւետեօքն. N աւետեօք. IP աւետեօք. P
հրեշտակապետ. GHKLMQRY լուսնի. 7. DW զարբիւն. Zbc զարբիւն.
N յղացաւ. Z զբանն. N զբան. C յարդանդի. 8. N որդի փիւ.
և որդի. Z յորդի. 9. HUY մարդու. MR հաւատամ. JOSTU լու-
սնի. T նոյն. V խաչեալն. BDWb ի խաչ եղեալ. B մեռեալ և.
10. JOSTU լուսնի նոյն ինքն. G և նոյն. 11. DW ի յերկինս. JOSTU
համբարձեալ յերկինս. JOSTU և նստեալ ընդ աջմէ հօր. (S նըս-
տեալ). 12. DEFHINPWX նայ. F ի-ն պատած է. 13. FHINOPRSTbc
գալստեանն. Z գալստեան. L գալստեան. F ստորագծեալ հաստածք
պատած է. փիւ. փառօք հօր. DW և փառօք. QV լուսնի. 14. GHKLMY
և ի. GHKLMRY այս. C գաւառութիւն. BGKLMU մեռա-
նիւն. b մեռանել. CQTZ լուսնի մեր. 15. b կեանքն. B կեանք է. DW
լուսնի յիսուս...ի նա. JOSTU լուսնի յիսուս. (փիւ. յիսուս քրիստոս)
G ի յս քս. MR յի քի. U ի քս. G հաւատացելոցոց. P ի նայ.

ինչ յայս լիցի քեզ՝ սուրբան. զի պարզեաց քոց ոչ հա-
ւանիմք և ի սպասեալեաց քոց ոչ երկնչիմք։ Եւ այդմ
վրասու, զոր դուք զմէնջ կարծէք՝ չեմք ինչ վրասապարտ։
Եւ դու զոր ինչ առնելոց ես ընդ մեզ՝ արն վաղվաղակի։
5 Յայնժամ պիտի նոյն ամիրայն հրաման ետ դա՛հ-
ճացն դիտաւել զնոսա։ Եւ մատենն դահիճքն նախ առ
եպիսկոպոսն, և երկու անդամ հարին ուժգին զպարա-
նոց եպիսկոպոսին սուր թրով, և ոչ եհաա սուրն զպա-
րանոց նորա։ Ընդ որ բարկացեալ արիւնախանձն այն
10 ամիրայն, կախարդինս իմն կարծեցեալ՝ և ետ ունել չորից
արանց, երկուց՝ զոտան եպիսկոպոսին և երկուց՝ զձեռան։
Եւ ապա դահիճն եհար զմէջսն եպիսկոպոսին և յերկուս

1. EGHKLMNRY յայտնի. BCPQVZc քեզ յայտնի լիցի. F ունի քեզ
պատած է յայտնի լիցի. N լինի. INb սուրբան. Pe սուրբան. EJOS
TU ամիրայ. V լուսնի. R քոյ. QV մեք ոչ փիւ. ոչ. 2. N ի սպաս-
եալաց. R քո. V մեք ոչ փիւ. ոչ. FIJPTW երկնչիմք. KL
յայդմ. U այդ. 3. O վրասաւ. L զգուք փիւ. զոր դուք. JOSTU
դու. BQVWZ ի մէնջ. J կարծեալ զմէնջ. OSTU կարծեալ. E
չեմ. (փիւ. չեմք ինչ վրասապարտ) MRY չեմք այն. GHK անպաւտ
եմք. H լուսնի չեմք ... զոր ինչ. QVW վրասապարտ N վրա-
սաւար. Z վրասապարտ. C վրասապարտ-ից յիսոյ առեալեմք է այլ
անմեղ եմք. 4. DGKLW լուսնի դու. O զինչ փիւ. զոր ինչ. EFGH
KLMR լուսնի ընդ մեղ. T արա ընդ մեղ. HINOPSWXYZb արայ.
5. CEJOPQV պեղծն. SZbc պեղծ. N այն պեղծ. VZ լուսնի այն.
N ամիրան. BV լուսնի. T հրամա. եաց փիւ. հրաման ետ. BT
լուսնի դահճացն. 6. DW մատուցեալ. F դահիճք. I լուսնի նախ. 7. F
լուսնի և. JOSTU երկրորդ. KL դ. N ուժգին հարին. Z յոյժգին
հարին. W յուժգին. CILN լուսնի. DJOSUWb զպարանոցն.
E զպարանոց. 8. R եպիսն. FP լուսնի սուր թրով. M թրով.
Z կարեց փիւ. եհաա. D սուր. JOQSUV թուրն. GHKLMRY
լուսնի. E զպարանոցն. L զարանոց. S զպարանոց. Z զվիւ.
9. EN եպիսն փիւ. նորա. GHIMQRTVYb արիւնախանձն.
BDFWZ արիւնախանձ. N արիւնախանձն. S արիւնախանձ. C ա-
րիւնախանձ. BDSWZb լուսնի այն. 10. N ամիրայն. C կախարդին.
Y կախարդ. b կախարդիւ. Z կախարդութիւ. V կախարդին սիմոն
փիւ. կախարդինս իմն. B լուսնի կախարդինս իմն կարծեցեալ. Z
լուսնի իմն. C լուսնի և. IJOSU ետան փիւ. ետ ունել. DW
չորս. T դ. 11. Nb արանցն. EGHKLMRY երկոցուց. F երկուցն.
L երկուցն. T դր. W ք. b ք. S ունել. EQV զոտս. F ոտան.
T ոտս. L լուսնի և. GHKLMRY երկոցուց. b երկուցն. DW եր-
կուսն. T դր ձեռան փիւ. երկուց զձեռան. 12. OPWZ սայայ. CDE
IJWb եհաա. BINPUZbc զմէջն. GHKLMRY զմէջն. JOS զմէջն.

հերձեաց: Եւ ապա մատեան առ արեղայսն և զերկուսն
զլխատեցին: Եւ այնպէս կատարեցան ի Քրիստոս բարի
խոստովանութեամբ աէր Ստեփանոս եղիակոստան և երկու
արեղայքն իւր ընդ նմա՝ Սեղրեոսարոս և Թէոփորոս:

5 Եւ որպիսի Աստուած մեծ սքանչելիս, զոր ինքեանք
խիտ տեսին աչօր իւրեանց այլազգիքն, և վկայեցին լուսոյն
որ էջ ի վերայ մարմնոց սրբոցն: Զի յայնմ տեղւոյ, ուր
զԺԴ Տաճիկն սպանին՝ անդ և զեղիակոստան և զարե-
ղայսն սպանին յետ երկու աւուրց, և ընկեցին խառն ի
10 վերայ մարմնոց այլազգեացն: Եւ ի ճառագայթել լուսոյն
ի վերայ սրբոցն՝ ասաց անօրէն զազին, թէ այն վասն

QV յունիկ և. W երկուս. N յերկու. O յերկուց. Ն բո. 1. DW
հերձաւ. I բաժանեաց. E յունի և տարա ... զլխատեցին. OPWZ
տարայ. GHKLMRY տարա յետոյ. Ե առ արեղայքն. L յերկուսն.
UZ զերկուսն այլ. B յունի. T զր-ուսն. 2. M յունի ի քրիստոս. JOS
բարի խոստովանութեամբ ի քո. 3. E հաւատով և խոստովանուր
փի. խոստովանութեամբ. M սրն. V որ էր (փի. տէր). (փի. ուր
ստեփանոս եղիակոստան) O կարն տէր ստեփանոս. JT եղսն տէր
ստեփանոս. U որ եղսն որ ստեփանոս. CGKLMRSV ստեփան-
ոս. D ստեփան. 4. E արեղայ ք փի. երկու արեղայքն. E յունի
իւր. HJPW նմայ. Z սեղրեոսարոս. B յունի սեղրեոսարոս և
Թէոփորոս. 5. DUWն մեծամեծ. V սքանչելիք. և յունի ին-
քեանք. 6. DW յունիկ իսկ. W յունի տեսին. EM աչօքն. L առ
աչօք. IQV աչազգիքն աչօր իւրեանց. U իւրովք. W յունի
և. Z լուսուն. GHKLMRTVY վա լուսոյն. 7. DW յունիկ որ էջ
...սրբոցն. փի. մարմնոց սրբոցն EZ ունիկ մարմնոցն սրբոց. FP
սրբոց մարմնոցն. և սրն. (փի. յայնմ տեղւոյ) BEIPQVն
ի տեղին. Ե ի տեղի. GHKLMRY գտեղին. CDENWZ տեղին. O
այնմ տեղւոյ. T յայնմ տեղւոյ. NW որ փի. ուր. 8. C դասան և գ.
V ժդ. KLMRY զժդ. H զժ և գ. CE տաճիկն. JOSU տաճիկքն.
QV դաճիկն. Ե սպանին. W սպային. BCEFGHIKLNPRYZե
անդ փի. անդ և. G կարն DW զարեղայսն և զեղիակոստան.
O արեղայսն. 9. և սպանին. BV նահատակեցին. F և յետ. V
աւուրցն. F յաւուրց. B աւուր. GNPZ ի խառն. L խառն. B
ընդ փի. ի վերայ. 10. JOS աչազգեաց մարմնոցն. U աչազգեացն
մարմնոց. QV մարմնոցն. I աչազգեացն. E աչազգեաց. FNP
աչազգեացն. L յունի ի. KLU ճառագայթել. WP ճառագայ-
թել. D լուսոյ. P լուսոյն. 11. E յունի ի վերայ սրբոցն. KL որ ի
փի. ի. GHKLMRY մարմնոց սրբոցն փի. սրբոցն. T ան-
րէն. BDFGHJKLMNOQRSWYZե դատին. E զազին. V դաւրն.

հաճի մըսըմաներոյն եղև սքանչելիքն: Եւ եւ ջոկել զե-
ղիակոստոսի մարմինն և զարեղայիցն յայլազգեացն: Եւ
ճնորհօքն Քրիստոսի լոյսն զնեւ զնաց մարմնոց սրբոցն՝
յաւօր աչազգեացն և ի սարժանս քրիստոնէից՝ վկայ
5 անմեղութեան եպիսկոպոսին:

Եւ քողին զմարմինս սպանելոցն անդէն կերակուր լինել
զաղանաց և հաւուց: Բայց զեղիակոստոսի գողացան քրիս-
տոնեայքն և տարեալ եղին յեկեղեցի մի, և զարեղայիցն՝
ի փուլ մի, և հողով ծածկեցին: Իսկ անօրինացն անդէն
10 ի տեղին մաշեցան և կերակուր գողանաց եղեն և թռչնոց
օդոց:

Եւ անօրէն սուրտանն այն զազին՝ սաստակոյց զհա-

QV յունիկ և. 1. CNTUB հաջի. O յունի. V մեր զօրացն փի.
հաճի մըսըմաներոյն. B միակըմաներոյն. CLSTն մըսըմաներոյն.
GU մըսըմաներոյն. Q մըսըմաներոյն. F մըսըմաներոյն. P մըսըման-
երոյն. Y մըսըմաներոյն. HMR մըսըմաներոյն. E տաճաց. 1. սքանչե-
լիսն. V սքանչելիք. BCENPZե սքանչելիք. Y յետ. CFIJNOPQSV
Zե զեղիակոստ. 2. CEIPZե մարմին. L արեղայիցն. N յայլազգեացն.
Z ի յայլազգեացն. C ի մարմնոց այլազգեացն. F ստեփանոս
ուս. 3. E լուսն. GHKLMRY ի հետ նց փի. զհետ. I զհետաց
փի. զհետ զնաց. E երկուս փի. զնաց. GHKLMRY ի քր մար-
մնոց փի. մարմնոց. QV մարմնոցն սրբոց. E սրբոց. Z սրբոցն.
T որ մարմնոցն. 4. Z յամօթ և ի նախատինս փի. յամօթ. Եւ
OP յայլազգեացն. E այլազգեաց. Z այլազգեաց. CIJLOQSV քրիս-
տոնէիցն. Z վկայ. E վկ. GS և վկայ. 5. SU անմեղութեան. Z ե-
ղիակոստոսին և արեղայիցն (փի. եղիակոստոսին). 6. (փի. և թողին)
OU և երկուս զազին. T և երկուս զազին. JS երկուս զազին. BDW
անդէն զմարմինս սպանանելոցն (B սպանելոցն). JOS զմարմինն.
EQTUV զմարմին. CFHIOPSVե սպանանելոցն. RWZ սպանանե-
լոցն. և յունի անդէն. E անդէն ի միասին. BGKLMU լինիլ. I
յունի. 7. R հաւատաց փի. հաւուց. DF եղսին. U զեղիակոստ. I զեղսն.
Z զեղիակոստ մարմինն. (փի. գողացան քրիստոնեայքն) T առին քրիս-
տոնեայքն զազա մըսըմանց զեղիակոստ. (փի. քրիստոնեայքն) QV տ-
րեղայքն և քրիստոնեայքն. JSU քրիստոնեայքն մըսըմանց զեղիակոստ.
O քրիստոնեայքն մըսըմանց զեղիակոստ. 8. W տարան յեղիակոստ.
JOSTU յունիկ տարեալ. EIJOSTU յեղիակոստ (մի յունիկ) Z մի փոքրիկ
փի. մի. W զարեղայիցն. 9. JOSU անդէն ի փի. ի. JOSTU մի
կոկին փի. մի. EHNPRQVYZե յունիկ և. իսկ անօրինացն... օդոց
սող 9-11 ունիկ միայն EIJOSTU, իսկ BCDGHIKLMNOPQRSWYZե յուն-
նիկ. 10. E յունի ի. S յունի և կերակուր... օդոց. 11. O յօդոց. 12. N
սուրտան. E սուրտան. V բաւարն. JOSTU յունիկ սուրտանն այն.
BDFGHJKLMNOPSUSWYZե դատին. IV յունիկ. T դազին այն.

լածանա ի վերայ քրիստոնէից, առնելով յամենայն քահա-
նայից զգլինս արեան իւրեանց՝ յամէն գլխոյ Ռ գեկան:-
Եւ զվանք սուրբ Նշանին կողոպտեաց. զխաչ և զաւետա-
րան և զայլ սպասք սրբութեան ընդ ձեռամբ անօրինացն
5 Դրուեաց և պիղծ շէխեր ի վանքն ընտելցայց և արար
զեկառ: Եւ փոխանակ արեան կարգաւորացն, որոց յամէն
գլխոյ Ռ գեկան գլին առին՝ զսուր և զբարաւ ծառերսն
քան զհազարսն աւելի հասին ի տակաց փոխանակ երի-
ցանցն. թնդ զայլ տաւառսն որ առին:
10 Քակեաց և զսուրբ Քառասունն և այլ շատ եկեղե-

EN սասակացոյց. VW սասկացոյց. 1. Y յունի ի վերայ. DGHI
KLORSWY քրիստոնէիցն. NPbc աւրելով. DEFGHIJKLMNOPRSVW
առնելով. QVZ ամ. W քհիցն յամ փիւ. յամենայն քահանայից. C
10 քահանայիցն. Z քրիստոնէից կամ քահանայից. 2. I զարեան գլին.
QV արեանց. N արեանն. MRY յունիս իւրեանց. BF յամ. Z
ամէն. W գլխո. JOSTU և զին միոյ գլխոյ (փիւ. յամէն գլխոյ ո.
գեկան). 3. E գլանն. QTV գլանքն. I խաչին փիւ. Նշանին. DGHKLM
RWY կողոպտեցին. Z թալանեաց և կողոպտեաց. NOQVZ գլանն. T
խաչ. NQVZ զաւետարանն. Y զաւարն. 4. L այլ. BCDINOPSTUW bc
սրբութեն. Z սրբութեցն. I ընդ ձեռաց. LQVZ անօրինաց. Nb անա-
րինեացն. 5. GHKLMRY դրուեցին. LM յունիս և պիղծ ...զեկառ.
CDIJNOPQSTVWZbc պիղծ. T շէխեր. F շէխեր. J շէխեր. RZ
շխեր. D շիխեր. E շիխերն. P շէխեր. V անօրէնքն. EJOSU
ի վանն. F ընտելցոց. GHKRY ընտելցոցն. | GHKRYZ արարին.
6. CEJLMNOPQSTVWbc զեկառ. D զեկառ. K զեկառ. GHRV զեկառ.
FZ զեկառ. V արեանն. QV կարգաւորաց. I քհիցն. JOST
երկցանցն և արեկայիցն քաղաքին և երկրին (T երկցանցն. S երկ-
րին). U գերեցանցն և զարեկայիցն. L կարգաւորացն սրբոցն փիւ.
կարգաւորացն որոց. BDWZ յորոց. M որոց. QV նա. DEFG
HIKLMOPSTUW ամէն. J ամէն փիւ. յամէն գլխոյ. 7. B գլխո.
EF գլխոց. c զըլխոյ. IKL յունիս գլին. GHMRY տուն գլին. TU
և զունի. O և զունի. JS յունիս զունի ... որ առին, այն և զայ 7-9.
DGOPTWbc զարգի. E գլխառ. GQV ծառեր. BN ծառերն.
Z ծառերն. KL ծառերն ի տականց. 8. BDEFWZbc զուն. N զուն.
P զուն. T զհազարն. QV զհազար. COU զուն. E հանին. O կարա-
տեցին. QTVVZ կարեցին. GHMRYZb ի տականց. N ի տականց.
C ի տականց. KL յունիս. QV երկցանց. L երկցանցն. Z երկցանց.
9. O զայլ տաւառսն թնդ. QV յունիս թնդ ... առին. | II. տա-
ւառ. E տաւառսն. P տաւառսն. EGMOUZ զոր. OTU առին c
քրիստոնէիցն հայոց. IO. T քակեցին. CIJ զսուրբ իփ. և զսուրբ. ի
զքառասունն փիւ. զսուրբ քառասունն. VZ քառասունքն. | (փիւ.
այլ շատ) I զալ բազում. KLO զալ շատ. JOSTU եկեղեցիս յառից

ցիա: Եւ յառաջ քան զսպանումն եպիսկոպոսին՝ ժողովեաց
յամենայն երկրէն զժամահարսն, և կոտորեաց զամենե-
սեան: Եւ այլ բազում չարիս արար, զոր ոչ է տեսլի՝
անիծեալ զաղին այն:

5 Բայց և ինքն յետոյ ըստ արժանեաց իւրոց չարու-
թեանն կալեալ եղև ի Թուրքմանէն, որում անուն էր
Օթման՝ և սպանաւ ի ձեռաց նորա: Եւ այնպէս բարձաւ
չարն ի միջոյ:

Այս վկայարանութիւնն առնին B էջ. 433 Է՝—
434 Կ՝, C 1121՝—1123՝, D 524 Կ՝—525 Է՝, E 1032՝—
1034՝, F 442 Կ՝—443 Կ՝, G 547 Կ՝—548 Կ՝, H
511 Է՝—512 Է՝, I 555 Կ՝—556 Կ՝, J 975՝—977՝, K
518 Է՝—519 Է՝, L 450 Է՝—451 Է՝, M 537 Է՝—
538 Է՝, N 514 Է՝—515 Է՝, O 504 Կ՝—505 Կ՝, P
438 Կ՝—439 Կ՝, Q 521 Է՝—523 Կ՝, R 519 Է՝—
520 Է՝, S 546 Կ՝—547 Կ՝, T 528 Կ՝—529 Կ՝, U

յեսոյ առեցանում ևն ի սպանումն ամբողջն սպարապին (T սպարա-
պին). 1. FS զսպանումն. W զսպանումն. 2. QVWZ ամ. | CFO
երկրէ. LV յերկրէ. FNPZ յերկրէ. | PW զժամահարսն. V զժամա-
հարսն. DEFGHIJKLMNOPQRSTUWV զամ. 3. GHKLMRY զործեաց փիւ.
արար. | CDFIJNOPSTUWZc զորս. | QV չէ փիւ. ոչ է. | GHKLMRY
անօրէն զատին զոր ոչ է տեսլի փիւ. զոր ... զաղին այն. | I սպա-
մելի փիւ. առնի. 4. BDWb այն անիծեալ զատին. JOSU անիծեալն
այն զատին. Q անիծեալ զատին. V անիծեալն այն. I անօրէն զա-
ղին անիծեալն այն. Z անօրէն զատին և չար անիծեալն այն. FNP
զատին փիւ. զաղին այն. | E յունի այն. 5. I յունի բայց. | GHKLMR
WY յունիս և. | JOSTU յետոյ և ինքն. | (փիւ ինքն յետոյ) VW
յետոյ ինքն. Z ինքն. | DVW ըստ արժանեացն. F ըստ արժանաց.
| BIJe իւրոյ. E իւրոյ. Y յունի. | DFVWYZ չարութեան. C չար-
եացն. 6. O ի քուրքմանէն. L ի Թուրքմանէն. | որում... ձեռաց նորա
առնին GHKLMRY, իսկ BCDJOQSUYWZb փոխարեւը առնին և սպա-
նաւ. FNPtc և սպանաւ. E յունի. I և չարամահ խայտառակեցաւ
յառուր կորրտեան իւրոյ. Z և սպանեցաւ չարաչար մահաւամբ. | HY
անունն. 7. CFJNOPQSTUVC չարն ի միջոյ բարձաւ փիւ. բարձաւ
չարն ի միջոյ. 8. H ի միջոյ. I ի միջոյ անիծեալն այն. Z ի միջոյ և ոչ
հաւեա զփառսն այ.

503 Բ''—504 Բ', V 372 Բ''—373 Բ', W 469 Բ'—470 Բ'', Y 248 ա'—249 ա', Z 395 ա''—396 ա', b 573 ա'—574 ա', և Ը.—Հմտ. նաև Յայտմ. Բ. տպ. 625''—626'' Ը. տպ. 915''—917': Վկայաբանութիւնը կը դառնաւ կամ մարդաց ժեշտունի 23, Ղևոնդից և նորա ընկերները յետոյ, կամ մարդաց Ի—յաւնիս 26, Շիւղայից և Սիւղիանոսից յետոյ: M ձեռագիրը գրած է մարդաց ժեշտունի 23. Ըսոյց նախորդ թիւն է Ժ2 և յաջորդը՝ ԺԸ, ուստի ԺԵ-ը ԺԵ պիտի կարդաւ:

Վերնագիրը հետևեալն է. «Յայտմաւուր յիշատակ նահատակութեան տեառն Ստեփանոսի արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ» (Ձեռագր. տարբերութիւններ. B և սմին աւուր. b յայտմաւուր. | CQZ յիշատակ է. | W նահատակութեն. | Վիս. յիշատակ նահատակութեան E նահատակութիւն, || GHKLMR տէր. | CGMRTUV ստեփանոսի, K ստեփանոս, E ստեփանոսին, L ստեփանոս. | DW արհեստին, b արքեպիս. | F սեբաստացոյ. | P սեբաստիոյ. | E սեբաստիոյ արքեպիսին. JOSTU սեբաստիոյ եպիսին:

Այս նահատակութեան պատմութիւնը ունի նաև Ձամչեան, Գ. 431—3. սակայն որովհետև Ձամչեանում կան այս մասին ինչպէս մանրամասնութիւններ՝ որոնք մեր ձեռագրերում պակասում են, ուստի յարմար համարեցինք ամբողջ հատուածը մէջ բերել այսպէս:

«Ի ժամանակի սնդ՝ յորժամ էառ լանկթամուր զԲաղտատ և եկն ի Հայաստան, Պուրհանատին անուն ոմն՝ որ և ասի Բուրհան Ղազի՝ համարձակութիւն առեալ՝ ապստամբեցաւ յամիրայէն Սեբաստիոյ, և սպան զնա. և ինքն նստաւ ի տեղի նորա. և ժողովեալ զօրս՝ ասպատակէր ի բազում տեղիս: Այլ քանզի առամենեան զսաւ անողորմ, զօրը նորա՝ որը էին ի քաղաքի սնդ Սեբաստիոյ՝ խորհեցան վտարանջել ի նմանէ, և կամ ի ծածուկ դաւել զնա և բառնալ ի կենաց: Եւ էր յայնժամ եպիսկոպոս քաղաքին Ստեփաննոս անուն՝ առաջնորդ սուրբ Նշանի վանացն՝ այր սրբակիօն, և առաջի մեծամեծաց յարդոյ. սրոյ և մարմնոյն կազմուած արտաքոյ հասարակ կարգի արհեստասիլ էր և զօրաւոր:

Իբրև ազգ եղև Պուրհանատին ամիրային խոր-

հուրդն ապստամբութեան զօրաց իւրոց, ոմանք ի թշնամեաց մատուցեալ առ նա՝ ստեն, թէ գրգռիչ ապստամբութեանն է Ստեփաննոս եպիսկոպոս քաղաքին: Չայս լուեալ ամիրային՝ զիմեաց ի վերայ Սեբաստիոյ, և նուաճեաց զապստամբան. կալաւ և զեպիսկոպոսն, և զերկուս յարեղայից նորա, որոց անունք էին Սեղբեսարոս և Թորոս. զօրս և կամեցաւ բազում տանջանք սպանանել: Եւ թէպէտ եպիսկոպոսն յայտնի եցոյց առաջի նորա զանմեղութիւն իւր և զհաւատարմութիւն, բայց նա գրգռեալ ի թշնամեաց՝ ասէ ցնա, այդու զկտացից՝ թէ անմեղ ես և հաւատարիմ առ իս՝ եթէ դարձցիս յօրէնս իմ: Ասէ ցնա եպիսկոպոսն, զու զիս կալար իբրև ապստամբ. արդ՝ եթէ ապստամբ եմ, սպան զիս. իսկ եթէ անմեղ, արձակեմ: Այլ ամիրային բարկացեալ ընդ այս պատասխանի նորա՝ առաւել ևս ստիպէր զնա յուրացութիւն, և սպառնացր ածել ի վերայ նորա և արեղայից նորին բազում չաբիս:

Յայնժամ երեքին նորա սկսան միաբերան խոստովանիլ զամենատուրը զերրորդութիւն և զքս ած, և ապա ասեն. մեր զայլ հաւատ ոչ չկեամք և ոչ ընդունիմք, այլ զայս միայն, և ի վերայ այսր հաւատոյ մեռանիլ պարճանս համարիմք. և փառաւորեմք զաւրելի մեր, զի զայսպիսի աւանդեաց մեզ ուղիղ հաւատա: Բնդ այս ցատուցեալ ամիրային՝ հրամայեաց հատանել զգլուխ նոցա առաջի իւր: Եւ գահճն բազում անգամ ամենայն զօրութեամբ հարեալ զպարանոց եպիսկոպոսին՝ ոչ կարաց հատանել. և նա օրհնէր անդադար զիբիւն իւր. և ամիրային զայրացեալ ի վերայ գահճին, և լուեալ զբազորաբարբառ օրհնութիւնս եպիսկոպոսին, աղաղակեաց՝ մեծածայն, պատուեցէ՛ք ասէ զերեան գորա, զի մի լուաց զօրհնութիւն բանիցդ: Յայնժամ տարածեալ զնա դահճաց յերկը՝ ոմանք պատասեցին զերեանն, և ոմանք հատին զնա ընդ մէջ, և անգամ անգամ յօշեցին. և նա գահանալով զտեառնէ աւանդեաց զհոգին: Անդ զլուստեցին և զերկու արեղայսն. և արկին զմարմնս նոցա ընդ գէշս զիսկանց այլոց չաբադործաց նորոգ սպանելոյ. բայց հաւատացեալն զաղացեալ թաղեցին

դնստին, և այս եղև յամի տեառն 1387 և ի թուին
Հայոց ՊԼԶ, ի ժէ աւուր մարդաց ամսոյ. այն է ի
յունիսի 23: Իսկ ի միում անժանոթ պատմութեան
դնի, թէ այս եղև ի թուին ՊԼԳ. և թէ այս Պուրհանա-
տին կործանեաց զՔառասնից վանքն, այլ յայտ է թէ
դայն կործանեաց Լանկիթամուր:

Յետ այսորիկ դեռ ևս բարկութեամբ բորբոքեալ
ամիրայն՝ հրամայեաց կողոպտել զեկեղեցիս Հայոց և
զվանորայս դաւառին Սեբաստիոյ. և սպասաւորը նորա
բազում աղետալի գործս գործեցին. առին դամենայն՝
զոր դաին ի սուրբ Նշանի վանսն, և ընակեցուցին անդ
զօտարազդիս. սոյնպէս արարին և յայլ քանի մի վա-
նս մինչև հաղիւ ուրեմն կարացին մեծամեծք Հայոց
միջնորդութեամբ ոմանց դադարեցուցանել զգործ
դառնութեանն. ըսյց ամիրայն եղ հարկս բազում
զըմամց ի վերայ եկեղեցականաց, թող զայլ տուգանսն:

Յայս. Գ. տպ. Ա. էջ 267'-268' ևս ունեցել է Զամ-
չեանի օրինակը:

Վկայաբանութեան բովանդակութիւնից երևում է,
որ Ստեփանոսի, Սեղբեստրոսի և Թորոսի նահատա-
կութիւնը ամառ ժամանակ է տեղի ունեցել, երբ
Բուրհանադինը իւր զօրքերով ամառնային շրջերի պատ-
ճառով հեռացել էր Սեբաստիայից «ի լեառն Աղշարու
ի հովանոց» (տես էջ 139, տող 5-7): Յայսմաւուրքների
մի մասը ունի մարդաց ժէ=յունիս 23, իսկ միւսները՝
մարդաց ի=յունիս 26: Ստեփանոսի վրայ գրուած
տաղից երևում է, որ այս նահատակի գլուխը բերել են
հօր մօտ չորեքշաբթի օրը (տես էջ 150): Արդ՝ ՊԼԶ թուի
յունիս 26-ը ընկնում է իսկապէս չորեքշաբթի, ուստի
Յայսմաւուրքները այս ամսաթիւը կարելի է ուղղադոյնը
համարել: Անշուշտ մեր ենթադրութիւնը սխալ կըլինի,
եթէ Ստեփանոս վկայի գլուխը յանձնել են հօրը նա-
հատակութիւնից մի կամ մի քանի օր չեաոյ:

Տ Ա Ղ

Ի. Տէր Ստեփանոս Ըստաւոսի Սեբաստիոյ

Ահա զգովքն ասեմ Տէր Ստեփանոսին:
Թագաւոր նստէր նա ի մէջ Սեբաստ քաղաքին.
Եկին սուսերօք զվանքն պատեցին,
Որպէս ի հընումըն Հըրեայք զՏէրն խաչեցին.
5 Զհանդերձըն հանին զնա մերկացուցին,
Մերկ ու բոկիկ ու գլխիւրաց զնա չարչարեցին:
Զայն դեղձան մաղերն փունճ փունճ փետեցին,
Զայն իւր ջախուջախ բաղկըտիքն յերկաթ պնդեցին.
Զայն կամար ուներն Տէր Ստեփանոսին,
10 Հանց զինչ որ քաջած էր կամար աւագ խորանին,
Զայն ծով ծով աչերն Տէր Ստեփանոսին
Հանց զինչ որ ջրով աւազանն ի յեկեղեցին.
Զայն վարդ վառեցեալ կարմիր երեսուն
Հանց զինչ նշխարն ու բաժակն ի սուրբ սեղանին.
15 Զայն մաքուր բերանն Տէր Ստեփանոսին,
Ատամուհըն ի միջին շարած էր զետ մարդարտին:
Իւր բոլոր լեզուէն կանգնէր ի բեմին.
Կարդալով պատմէր ըզբան Աւետարանին:
Դաշըն եդեալ ըզսուրըն քաչեցին.
20 Առէ. «Դուք տըւէք զպատարիան այն ծածկադիտին»:
Հեղեցին զարիւն Տէր Ստեփանոսին:
Յայնժամ սար ու ձոր վնջ կանչեց իւր ըսպանողին.
Իւր հօրն ասացին. «Կուգայ քո որդին,

Արեկ ու սրբէ գլորտինքն ճակտին 'ւ երեսինս:
 Իւր հարն էր նստեր դէմ ճանապարհին,
 Գիտէր թէ կուգայ կարգալով իւր սլարոն որդին:
 Յայն առաւօտին սև չորեքշաբաթին
 5 Բերին արիւնով ըղզըլուխն ի գոգն ընկեցին:
 Լըցաւ արիւնով իւր սիրան ի փորին,
 Լայր ողորմագին ու գընէր զերեսն երեսին:
 Մայրն եկեալ տեսաւ զորդին յայն հալին,
 Սալտայի ու խէժ գարձաւ ի յանկայր վայրին:
 10 Ծագիկ էր քաղքին մանուշակ երկրին,
 Հանց եղ զինչ կու փայլէր այն կարմիր մարտն յերեսին:
 Թսումեցաւ ծագիկ վարդն ի յիւր թըրին,
 Կարմիր ու ճերմակ երեսուն գարձաւ ի գեղին:
 Կայր տարեկուսած Սաղմոն յատենին,
 15 Զիւր գրեանքն ամէն կուտեցին յեկեղեցին:
 Լոյսն երկնային քառաթեւ խաչին
 Յերկնից ի վայր ճառագայթեաց սուրբ գերեզմանին:

Յիշեալ վկայութեանս տաղը հրատարակեց նախ
 ողբացեալն Նահապետ (Հ. Ղ. Ալիշան), Բաղմալեղ,
 1848, էջ 341, հետեւեալ վերնագրով. «Ի տէր Ստե-
 փանոս Նահատակ Սերաստիոյ»: Որից յետոյ Ալիշան՝
 էջ 342—3, խօսում է տաղի գեղարուեստական գե-
 ղեցիութիւնը երեսն հանելու համար. Հ. Ալիշան կար-
 ծում է թէ նայն տաղի հեղինակը Նահատակն աշա-
 կերաներից մէկն է:

11. Ալիշան գրում է հանցեղ, իր «աշխարհայն ցեղ». յարմարագոյն
 դասեցիմք հանց եղ «իւղի պէս»:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԿՈՂՐԱՅԻ

† ՊԼԶ=1387-ից յետոյ

ՅՊԼԶ թուականին մեր (բռնաւորն Արեւելից Լանկ-
 թամուր Թաթարայ) առեալ էր զաշխարհն Խորա-
 սանու ութամեայ պատերազմաւ, և անտի չուեալ եկն
 էառ զԳիանձակ շահաստանի քաղաքն Թաւրէզ: Եւ անտի
 5 չուեալ եկն յերկիրն Սիւնեաց ի վերայ գեղեկն Երնջակու.
 և ապա ի վերայ երկրին ճակատուց՝ էառ զքաղաքն սուրբ
 Մարի ի հիմանց տապալեալ զամուրն մեր զոր էր ամրա-
 փակեալ պատուական աղգին Բաղրատունեաց, և գերեաց
 զքաղաքն և զամենայն շրջակայ գեղորայսն: Իսկ բարեպաշտ
 10 տանուտէր մի Մարտիրոս անուն՝ յոյժ զօրեղ զօրական,
 ողորմած և ազբատասէր ի գեղջէն Կողբայ, ելեալ ի լեառն
 Բարգող, որ կոչի յայլոց աղգաց Թակալթու, յոյժ արի և
 քաջ մանկամբք գեղջն ապրեցոյց զամենայն հաւատացեալ-
 ոքն մեծաւ պատերազմաւ և սրտապինդ զօրութեամբ օգ-
 15 նութեամբ հզօրին Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի Փրկչին
 մերոյ: Եւ թէպէտ բազում անգամ պատերազմեալ՝ ոչ կա-
 րացին առնուլ զլեառն զայն: Որ յետոյ այրն այն նահա-
 տակեցաւ ի պիղծ Թուրքմանէն Սահաթ անուն, հեղձու-
 ցեալ ի ջուրն Արաղու անտեօ ի մարդկանէ:

Սոյն տեղեկութիւնը տալիս է Թովմա Մեծուկեցի,
 էջ 17—18. հմմտ. նաեւ Չամչեան, հատոր Գ. էջ 421
 —2: Մարտիրոս Նահատակի մասին ուրիշ տեղ յիշա-
 տակութիւն չենք գտած:

ԱՆՔՆՆԵՐԻ ՍՈՒՄԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

† ՊԼԹ մեկերսմ ԺԷ=1390 փետրուար 23 դժ.

Անքններին են խորք խմատիցն Աստուծոյ և անգններին՝
դատաստանը նորա, անչափ է բարերարութիւնն Աստու-
ծոյ և անբաւ՝ գթութիւնն նորա, անհաս է մարդասիրութիւնն
Աստուծոյ և անճառ՝ ողորմութիւնն նորա. զի արդար է
5 ի դատել և քաղցր՝ ի բարեգործել. ճշմարտութեամբ
դատի, իրաւամբք ըննէ և ողորմութեամբ քաւէ. զի ի
սիրոյ յաղթի և գթութեամբ արդարացուցանէ զստեղծութեան
իւր, զոր արար ըստ սլաակերի իւրում: Զի թէպէտ և ի

1. Չ մի քեր պակաս Կ. հմմտ. անքններին են ... դարս և ի Կ 152
միջին Կ 153 տղ 5 | 1 անքններին. F լուծի են. E խմատիցն. F ի
մատիցն. | HNPRTc անքններին. CGMRSY անգններին են. D ան-
գններին է. W անգններին է. 2. W դատաստանը. P անչափ. | EHJ
KLMRSUVWYZ բարերարութի. D բարերարութի. | DEHIJKLM
RSUVWYZ նորա փիւ. աստուծոյ. 3. V լուծի և անբաւ գթութիւն
նորա. | N անբաւ են. BCDHFW անբաւ է. | C գթութիւն. BDEJN
STUWZc գթութիւն. HKLMRY գթութիւն. P գթութիւն. | (փիւ.
նորա) HKLMRY այ. C լուծի. | Y լուծի անհաս է մարդասիրու-
թիւնն աստուծոյ. | DNPW լուծի անհաս է ողորմութիւն նորա.
| J մարդասիրութի. Z մարդասիրութիւն. 4. BEHIJKLMRST
UVYZc ողորմութիւն. 5. Z քաղց. NT քաղցր է. | NPTZc ի
բարեգործել. HKLMRY ի բարեգործել. V ի բարեխօսել. DW ի
բարեգործել. | Z ճշմարտութեամբ. 6. BCVC դատէ. | BDSVWb
իրաւամբ. C և իրաւամբ. N և իրաւամբք. C իրաւամբ. | E քաւէ փիւ.
քննէ. | E լուծի և ողորմութեամբ քաւէ. | V լուծի քաւէ. | JU լուծի
ի. 7. D ի սիրոյ. | S յարգարացուցանէ. | արդարացուցանէ. | Pbc
զստեղծութեան. Y զստեղծութեան. MR զստեղծութեան. 8. CHIJKL
MRSTUc զորս. | CFib լուծի արար. | (փիւ. իւրում) CFib իւր
արար. E իմում. | GN լուծի զի թէպէտ..... ի հոտ անուշից, միջին
Կ 155, տղ 12. | V զի պէտ մրդին ի կամս (փիւ. զի թէպէտ և ի
կամս). | DEJSUWZ լուծի և.

կամս չարին խոտորեցաւ, սակայն ոչ անտեղացաւ յառա-
տաքաշխ ողորմութենէ բարերարին, այլ ի յայց ել, խնամով
արդարութեամբ չափեաց, իրաւամբք կշռեաց, ճշմարտու-
թեամբ դատեաց և մարդասիրութեամբ քաւեաց: Զի
5 յիւրաքանչիւր դարս և ի ժամանակս ընտրեաց և ընկա-
լաւ երախայրեաց սրտուղս ի մարդկայինս ազգէ՝ որպէս
զապաշաւանս նախաստեղծիցն՝ և զարիւնն Աբելի ընդ-
հաճոյականն սրտարագին, զսրբութիւնն Սեթայ և զյու-
սադութիւնն Ենոխայ, զհաճելի սահան Ենոփայ և զիու-
10 սութիւնն Նոյի, զհաւասան բարի գործովքն Աբրահամ և
զմարբութիւնն Իսահակայ, զանարատ քահանայութիւնն
Մելքիսեղեկի և զսրբութիւնն Յակոբայ Իսրայելի, զող-
ջախոհութիւնն Յովսեփայ և զհամբերութիւնն արդարոյն

1. HKLMR խոտորեցաւ յերկիր. Y խոտորեցաւ երկիր. | Ե ան-
տեղացաւ. J անտեղ արար. W տեղացաւ. | P յառատալքաշխ. R
յառատալքաշխ. 2. JY յողորմութենէ. V յողորմութիւն. S ողորմու-
թենէն. | HKLMRY բարերարին այ. | B լուծի ի. E և. | E այց. | P ի
յայցեալ փիւ. ի յայց ել. 3. P չափեաց. | BP իրաւամբ. Z իրամբ. V և
իրաւամբ. | F կշռեաց. P կշռեաց. Ե կշռեաց. | Ե ստուգութիւն.
V ըստուգութիւն. փիւ. ճշմարտութեամբ. 4. V դատեաց արդարութիւն
փիւ. դատեաց. | P մարդասիրութիւն. F ողորմութիւն. 5. DHELMYZ
իւրաքանչիւր. | V ընտեաց. | V ընկաւ. 6. H երախայրեց. F և երա-
խայրեաց. KL յերախայրեց. V երախայրեաց. b երախայրեաց. | Fb
սրտուղ. | DWb ի մարդկային. 7. V զապաշաւանս. | E լուծի և. | HRY
զարիւն. P զարիւն. | KLMPRU Y արելի. Q հարելին. V հարելին.
Ե հարելի. 8. Q հաճոյականն. | DJWYZ զսրբութիւն. M զարդարու-
թիւն. | DJb սեթայ. P սեթայ. C սեթայ. HKL սեղայ. Z սեղա.
| JYV զյուսադութիւն. 9. D ենոխայ. FT ենոփայ. Z յեղովայ.
| V զհաճելի. | F լուծի զհաճելի սահան ենոփայ. | Ե զհաճելի ի սահան
ենոփայ. T զհաճիլ ի սահան ենոփայ. | Ե զիուսութիւնն Նոյի և
զհաճելի սահան ենոփայ (փիւ. զհաճելի սահան ... Նոյի). | BCFHKL
MRY սահան. | C զիուսութիւնն փիւ. և զիուսութիւնն. | JYV
զիուսութիւն. 10. HKLRY զհաւասան. | B գործօքն. S գործովն. D
գործովք. | P արքայհամաւ. | C լուծի և. 11. VY զմարբութիւն. W զմար-
բարեութիւն. | VYZ քահանայութիւն. 12. C մելքիսեղեկի. F մելքի-
սեղեկի. SV մելքիսեղեկի. W մելքիսեղեկի P մելքիսեղեկի. | JY
զսրբութիւն. | JTUZ յակովբայ. | Q լուծի յակովբայ Իսրայելի զողջա-
խոհութիւն. | Z Իսրայելի. C Իսրայելի. HV իլի. F իլին. | D զող-
ջախոհութիւն. JYV զողջախոհութիւն. P զողջախոհութիւն. 13. FP յով-
սեփայ. | IJYVc զհամբերութիւն. | DJSU յորայ արդարոյն. WZ յորայ
արդարոյն. E յորայ արդարոյն.

Յոբայ, զհնդուծիւնն Մովսէսի և զհնազանդութիւնն Ահա-
րոնի, զանմեղութիւնն Յեսուայ և զարիութիւնն Փենե-
հէսի, զուխտագրութիւնն Սամուէլի և զզղջումն արտա-
ուայն Դաւթի և զայլս իւրաքանչիւրոց մարգարէիցն՝
5 յոմանց՝ զգործս ընդ հաւատոցն և յոմանց՝ զպահս ընդ
ազօթիցն, յայլոց՝ զկանխումն ի գիշերի և զկիտոց՝ զյան-
դիման լինելն յառաւօտու. իսկ ի յայլոց բազմաց՝ զմատ-
նին տանջանաց և զմահն գլխովին. որպէս զԵսայեաս
սղոցեցին և զԵրեմիաս քարկոծեցին, զԶաքարիաս սպանին
10 և զԴանիէլ կեր գաղանաց արկին. զԵրիս մանկունան հրոյ
մատնեցին և զՄակաբայեցիսն որոյ ճարակ տուին. որ և

13-1. MR չունի արդարոյն յորայ զհնդութիւնն. 1. JVVY զհնդութի.
| CFHJKLMPQRTVWYc մովսէսի. IU մովսիսի. | Z հնազանդութին.
VY զհնազանդութի. | CFI զառաքինութին. b զառաքինութի. 2. VY
զանմեղութի. | Pc յեսուայ. b յեսուայ. | HMRS զարիութիւնն փիւ.
և զարիութիւնն. 2-3. HKLMRY զուխտագրութիւնն սամուէլի և զա-
րիութիւնն փենեհէսի (Y զուխտագրութի. KLY և չունի. Y զա-
րիութի. HRY փենեհէսի). | JV զարիութի. S զարիութի. | C փենե-
հէսի. DESTVZ փենեհէսի. FW փենեհէսի. JU փենեհէսի. Q փենեհէսի.
P փենեհէսի. 3. J զուխտագրութի. E զուխտագրութի. P զուխտ ար-
դարութի. | Zh սամուէլի. Pc սամուէլի. | E զզղջումն փիւ. և զզղջումն.
| b զզղջումն. BCDEFHIJPKQRSVWYc զզղջումն. | FPZbc արտա-
ուայն. 4. F զայլոց. DEJSUWZ զայլ. | DEHIKLSRWY իւրաքան-
չիւրոցն. Ch իւրաքանչիւրոցն. P իւրաքանչիւրոցն. QTV իւրաքան-
չիւր. c իւրաքանչիւր. | FHIKLMRY մարգարէից. b մարգարէ-
եաց. 5. F զոմանց. S յորոց. | DW չունի յոմանց զգործս.... ընդ
ազօթիցն. | EJSUZ զգործս. | HKLMRY բառ. | IJ հաւատոյն.
T հաւատոց. | J ոմանց. | FI զպահս. C զպահս. 6. Ib ազօթից.
| W ալոց. | CS կանխումն. Z զկանխումն. C չունի ի. | b ի գիշե-
րին. | CQV զկիտոցն. Fb կիտոց. | QVZ յանդիման. W զանդիման.
7. BKLMU լինին. JQV լինել. | CIQUVZ առաւօտու. W յառաւօտոյ.
D առաւօտոյ. HKLRY յառաւօտի. F յառաւօտէ. BMY առաւօտի.
| F չունի ի. P և. | V յայլոցն. F ալոց. | C բազմացն. | DW
զմարտին. EZ զմարտին. 8. DQW ի տանջանաց. Z ի տանջանացն.
FY տանջանացն. | QVc զմահն իսկ. | F գովելի փիւ. զլխովին. | CD
HKLMRWY զեսայի. F զեսայաս. QVc զեսայիաս որ. 9. EJSWZ
զերեմիայ. DU զերեմիա. bc զերեմիաս. Q զէրէմիաս որ. V զերեմիաս
որ. | HPRY զգաքարիայ. KLM զգաքարիա. FQV զգաքարիա. EJSZ
զաքարիայ. DUWc զաքարիա. 10. P զգանիել. | T կէր. CFIPZbc կե-
րակուր. | C գաղանացն. | DW մանկուն. | Q հրոյ. 11. Y ըզմակա-
բայեցիսն. J զմակաբայեցիսն. P զմակաբայեցիսն. | S հրոյ. Y հրոյ.
| (փիւ. որոյ ճարակ տուին) Vc ի սուր քարչեցին. Q չունի.

զմայրն Ծամունէ և որդւովքն սարունելի չարչարանօք
և կարծրադոյն տանջանօք մաշեցին, ընդ որս և ծեր քա-
հանայն Եղիազար, որ վասն աստուածային սիրոյն և քա-
ջայոյս հաւատոյն առ յոչինչ զխտագրոյն տանջանան հա-
5 մարեցան. զորս թուէ Պօղոս ասելով. «Քարկոծեցան,
սղոցեցան և սպանմամբ որոյ մեռան. շրջեցան լեռնի մաշ-
կօք և մորթովք այծենեօք. կարօտեալք, նեղեալք, չար-
չարեալք, յանապատի մօլորեալք՝ ի լերինս, ի յայրս և ի
փառարս երկրի» և սորա ճիշդ՝ այնք՝ զորս մի ի նոցանէ
10 բոլոր աշխարհս ոչ արժէ. ամենեքեան վկայեալք ի հաւա-
տոցն և ի բարի գործոցն. վասն որոյ հոտաւեցաւ Տէր
Աստուած ի հոտ անուշից. իսկ ի ծագման Բանին Աստու-
ծոյ մարմնաւիկ. անօրէնութեանն՝ որոց և ճանապարհ
գործեաց փրկական չարչարանօք խաչին և կենարար մահ-

| DEJPSWZ արւին. Y արւին. FIKLb կտուն. 1. I մայրն. | C
չամոնէ. | C կօթն. W եւթն. EZ և. | DHY որդովք. KLMR որդ-
ւովք. C որդովն. EFIPSTVZbc որդովքն. | EJKLPZb սարսուելի. S
սարսուել. W սարսուելի. I սարսուելի. | HKLMRY չարչարեցին փիւ.
չարչարանօք. 2. Z կարծրադոյն. b կարծրադոյն. S կարծրադոյն. Q
կարծրադոյն. | Z տանջանալք. | DEJSUWZ մահու մատնեցին փիւ. մա-
շեցին. | DW ընդ որս էր փիւ. ընդ որս. | HKLMRY զծեր. | F քհնյ. 3.
Fib եղիազարոս. SW եղիազար. | P սիրովն. | P քաջայոյս. 4. CFib
հաւատոցն. | C որ առ. | FIMRVZ ոչինչ. | Sb զխտագրոյն. V խտագրոյն.
P ըզխտագրոյն. | Y չունի զխտագրոյն տանջանան. | BCFM համարե-
ցաւ. 5. (փիւ. զորս) F ալ և զորս. QVc զորս և. | EHJPRVWYb
թրէ. Z թրէ. | (փիւ. թուէ պօղոս). KLQ պօղոս թուէ. Vc պօղոս
թրէ. | (փիւ. պօղոս) C առաքեալն պօղոս. Fb առաքեալն. I առաքեալ.
| եթ. ժԱ. 37. | JU չունի քարկոծեցան... մեռան. 6. CHKLRTY չունի
և. | b սպանմամբ. S սղոցեցան. | b սղոց. | DHIMQRSTUWYZbc
լեշկ. CEFJV լեշկ. KL լեշկ. P լեշկ. | F մաշեցինօք. 7. b մորթօք. | KL
այծեղինօք. EFITVb այծենօք. JSZ այծենովք. 8. C չունի ի լերինս.
9. PW փառարս. | V յերկրի. | IJ սորայ. | I յոյք. Y ոյք. W ոք. | J
անք. | DEJSUWZ ի սոցանէ. 10. HKLMRY չունի ամենեքեան...
գործոցն. | F վկայք. 11. Fib չունի և ի բարի գործոցն. | Z բարի փիւ.
ի բարի. | R որո. | b խոտորեցաւ. | F արն. 12. DW ածն. F չունի.
| անուշից բառից յիսոյ աւերացնում են b ի փառս սրբոցն. V որ է օրհնել.
| FZ ի ծագմանէ. | D չունի աստուծոյ. 13. FVY տնօրէնութի. J տնօ-
րէնութի ալ. c տնօրէնութի. | Q յորոց. | V չունի որոց և ճանապարհ
..... ճառեցուք վասն նորա, այն է միւլիւ էջ 157, տող 6. 14. F գոր-
ծաց. | M փրկագործ. | CFib խաչին փիւ. չարչարանօք խաչին. | EPC
մահամբն.

ուամբն՝ ևս քանզիս բորբոքեցան ի սէր Արարչին և յոր
դորեալ փութացան ի յաղ չարչարանաց կենսատուին՝
բիւրք բիւրուց և հազարք հազարաց, իբրև զաստեղս երկնից
բազմութեամբ, որոց ոչ գոյ թիւ համարոյ: Զխոստումն
5 Աբրահամու լցեալ, զհաւատոյ որդիացեալսն բազմացու-
ցեալ, և այսոցիկ զրմու լեալ և կամ զդադարմուն առեալ,
և ոչ բնաւ՝ զի գեուես երևի փութալ ոմանց յաղ չարչա-
րանաց կենսատու մահուն Բրիտանի: Ոմանք պահօք և
ոմանք աղօթիւք, այլք յոանակացութեամբ և կէսք դեա-
10 նախշտութեամբ, ոմանք կուսութեամբ և ոմանք ողջախո-
հութեամբ, ոմանք համբերութեամբ և այլք հնազանդու-
թեամբ, ոմանք հեղութեամբ և այլք խոնարհութեամբ,
ոմանք սիրով եղբարց և աղքատաց և կէսք ողորմածու-

1. B և ևս. | FG ի սէրն. | Q յորդորեալք. N յորդորեցան և, 2. F
փութացեալ. | (փիւ. ի յաղ) C յաղ. DW ի յաղթ. F ի յաղք. | (փիւ.
ի յաղ չարչարանաց կենսատուին) S ի չարչարանս. N յաղթ չարա-
րանաց. | U չարչանաց. | e կենսատուին. b կենսատուին. 3. P բիւրք.
| CEF GHIKLMNPRWYZ բիւրոյ. Q ի բիւրոյ. b բիւրուց. | Q ի
հազարաց. | F յունի իբրև ... բազմութեամբ. | C սաստեղս. | ENZ
յերկնից. 4. CQSB որ. | F յունի թիւ. | G համար թուոյ նց փիւ. թիւ
համարոյ. | C ըզխոստումն. 5. EJZc լրցեալ. | N և զհաւատով. BC
և զհաւատոյ. | DEIWZ որդիացեալն. BG որդիսն. 6. HRY այսո-
քիկ. KLM աւսորիւք. | Ye զըրաւ. | NT զըրաւեալ փիւ. զըրաւ լեալ.
| B լիեալ. | HKLMRY կամ փիւ. և կամ. | N յունի և կամ զդա-
դարումն առեալ. | Z յունի կամ. | MQUI դադարումն. KL կատա-
րումն. 7. Ye բնաւ. | e էր և ի փիւ. երևի. | DW փութեալ. P
փութեալ. | T սմա փիւ. ոմանց. | N ի յաղ. FS յաղադս. | Z չար-
չարանացն. 8. C մահուն. G մահունն. E մահու. DW խաչին. | HKL
MRY յունիև ոմանք պահօք և. | Ib ոմանք փիւ. և ոմանք. 9. EZ այլ. | EIJ
Zh յոանակացութբ. P յոանայկացութբ. BGKLNW յոանակացութբ. | Z
կէսիւք. W կէս. | CN գետնախշտութբ. P գետնախշտութբ. I գետնախ-
շտութբ. DW գետնախշտութեամբ. 10. NQc յունիև ոմանք կուսութեամբ.
| C այլք. | HKLMQR Ye յունիևև ոմանք ողջախոհութեամբ. | F յունի և ո-
մանք ողջախոհութեամբ ոմանք համբերութեամբ. | P ողջախոհութբ. C
յողջախոհութբ. D ողջախոյութբ. II. HKLMRY և ոմանք համբերութեամբ.
| M համբերութբ-ից յեսոյ աւելացնում է ոմանք ողջախոհութբ. | D այլ. N
կէսք. | Qc հնազանդութբ-ից յեսոյ ոմանք կուսութբ և կէսք ողջախո-
հութբ. HKLMRY հնազանդութեամբ-ից յեսոյ և ոմանք ողջախոհութեամբ.
12. Q յունի ոմանք հեղութեամբ ... խոնարհութեամբ. | Z հնազանդութբ
և խոնարհութբ փիւ. խոնարհութեամբ. 13. Z եղբարձ. | Z աղքատաց
և աղքատաց. b օտարաց. | Z կէսիւք. N այլք. | IN ողորմութբ.

թեամբ տնանկաց. և այս ամենայն՝ ի փառս Աստուծոյ և
յամօթ ձաղանաց Բեղիարայ: Իսկ այլք ոմանք զնոտի
կենցաղս արհամարհեալ՝ ընդդէմ մահու բռնացան՝ կե-
նացն յաւիտենից փափագեալ, որպէս և սուրբս այս՝ վասն
5 որոյ հանդէս բանիցս է. զոր փոքր ի չառէ և սակաւ մի
ի բազմացն ճառեսցուք վասն նորա:

Այր մի քրիստոնեայ հաւատով, որոյ անունն էր Ա-
ւագ, արուեստիւ քսակակար, լեալ երբեմն ի Սալամասա
քաղաք ի ախա տղայութեան, ընդ արուեստապետին իւրոյ
10 ումեմն Պարսիկի և մահմետականի. ի տղայութեան ժա-
մանակն ընդ նմին կեցեալ վասն օգտութեան արուեստին,
բայց ի հաւատոցն ոչ ուրացեալ, այլ ոմանց այսպէս կար-
ծիս առեալ թէ տաճկացեալ էր:

Եւ եղև յետ ժամանակաց անցելոց երեսուն ամաց՝
15 աւելի կամ պակաս՝ տեսեալ զնա այր ոմն Պարսիկ ի

1. W զայս. 2. NQc ի յամօթ. | N ձաղանացն. | W այլ. | G յունի
ոմանք. | Z սնոտի. P զստենի. 3. FQ արհամարհեալք. DW արհա-
մարհեցին. | P բռնացան. | Z ի կենացն. 4. F յաղ. | NY փափա-
քեալ. Q փափաքեալք. P փափակեալ. | W զորս. | N այ փիւ. այս.
P յունի. | I յունի վասն. 5. CDEFJUW և հանդէս. | HKLMRY բա-
նիս. | FINb զի փիւ. զոր. | BE յունիև և սակաւ մի ի բազմացն.
6. C բազմացն փիւ. ի բազմացն. | Q սասացութբ և ճառեսցութբ. | B
յունի վասն նորա. | e նրայ. Q սորա յեսոյ աւելացնում է և զիտացութբ.
7. (փիւ. այր մի) V յորոց և մինն. | FI ոմն փիւ. մի. | DHJQWZ
քրիստոնեա. P քրք—քստոնեայ. | CDMNTVc անուն. | (փիւ. էր աւագ)
FI աւագ ճանաչիւր. b աւագ ճանաչի իւր. | Y աւագ. 8. EFZbc ար-
ւեստիւ. P արուքստիւ. | P քսակակար. I քսակարար. QVc
սուաճ և քսակակար. B քսակակար-ի վրան գրուած է սուաճ.
| B լիեալ. | P ի սալմասա. 9. CDEFGIKLWb քաղաչի. | N և ի տիս.
| DGQSWc տղայութեանն. I տղութի. U մանկութիւն. | P բաւ. | P
արուեստապետին. F արուեստին. QV յուսթային. e ուսթային. 10. V
ումեմ. E ուրեմն. | (փիւ. և մահմետականի) C այլազգի. QVc յունիև.
| EZ անօրէն մահմետականի փիւ. մահմետականի. | D ի տղաութե.
Z ի տղակութե. | Bb ժամանակին. F ժմի. II. E ընդ նմա. | HKL
MNQRUVYe կացեալ. | b աւելութե. JU օգնութե. | EFbc արուե-
տին. P արւքստին. IT արուեստին իւրոյ. 12. HKLMRY յունիև բայց.
.. ոչ ուրացեալ. | փիւ. ի DW զի. | FIn ոչ ի հաւատոցն փիւ. ի հաւա-
տոցն ոչ. | EZ ուրացաւ. | F ոմանք. S յոմանց. | F յունի այսպէս.
13. CDNQSVWb է. 14. HKLMQRVYe յունիև եղև. | T անցանելոց.
15. DNP զնայ. | F յունի այր. | P տաճիկ փիւ. պարսիկ.

Բաղէշ քաղաք և ասաց նմա թէ «Դու երբեմն ի Սալամաստ Տաճիկ էիր օրինօքն Մահմետի և աստ բրիտանեայ եղեր»։
Եւ նա ասաց. «Ես քրիստոնեայ էի և եմ և եղէց ծառայ Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ օրհնելոյն ի բարձունս»։

5 Եւ այրն Պարսիկ աղբեալ ի քաղաքին այլ անօրինացն, և գրոհ տուեալ՝ Ժողովեցան ի վերայ նորա բաղմութիւնն ռամկաց քաղաքին, և առեալ ածին զնա առաջի ամիրային, որոյ անունն էր Ամիրշարաֆ։ Եւ հարցափորձեալ գտին զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի։ Եւ
10 Ամիրշարաֆն կամէր արձակել զնա և ոչ կարաց ի բաղմութենէ ռամկին։ Այլ նոցա շնորհուկս արարեալ՝ կամեցաւ զմիտս հաճել զամբոխին, և հրամայեաց տանել զնա առ զատին և անդ դատել զնա՝ որպէս և կամեցին։ Բայց դատաստանաւ իրաւունս արար նմա ամիրայն և եհարց

1. Z բաղի. P սղաղի. CFGIb քաղաքի. PW նմայ. BCFIN լուսին թէ. QVc առնիկ էիր ի սալամաստ. 2. W տալիկ. E օրինօք. Z աւրինաւք. BT լուսին օրինօքն մահմետի. N մահմէտի. C մեր. FHJZ քրիստոնեայ. N քրիստոնէութիւն կեան փի. քրիստոնեայ եղեր. 3. DNP նայ. FIB ասէ. CFIb լուսին ես. DEGNPQSTUVW Z թէ ես. W քրիստոնեայ. (փի. էի) b ի. F էիր. DH ծառայ. 4. C յի քի. QV լուսին քրիստոսի. W իմոյն. S անհաւոյն. QV բարձրելոյն յերկինս փի. օրհնելոյն ի բարձունս. 5. CFIb անօրէն փի. սղաղիկ. C աղբ արար. B աղբ արարեալ. Z աստեալ. MU ի քղբի. N ի քաղաքն. DW և այլ. 6. P զբրահ. DEHJPWYZc արեալ. FIMN բաղմութիւնք. b բաղմութիւնք. 7. EHJY լուսնկաց. F առեալ. P զնայ. 8. CFIb ամիրայեալին. W ամիրային. QVc լուսին որոյ անունն էր ամիրշարաֆ. CKLMW անուն. T ամիրշարաւ. Z ամիրշարաֆն. 9. P զնա գտին. (փի. եւ) Qc վա որոյ և. V վա նորոյ և. CFIb իսկ. 10. FIB ամիրայն շարաֆ. Q ամիր շարաւն. V ամիր շաւաւն. R ամիրշարաֆն. NQVc կամեցաւ. I զբնա. FNT զնայ. CFIb բայց ոչ փի. և ոչ. V լուսին ոչ. V ի բաղմութեն. 11. HKLMRWY ռամկացն. EJS լուսնկին. 12. E ի միտս. CI հաճել զմիտս. Z զմիտս ածել. GN զմիտս ամբոխին հաճել փի. զմիտս հաճել զամբոխին. CDS ամբոխին. c զամբոխին. W ամբոխին. G լուսին և. փի. և հրամայեաց... առ զատին b դատաւոր քաղաքին. QVc ասաց փի. հրամայեաց. KL տանիլ. DNQ զնայ. 13. QV լուսին առ զատին և անդ դատել զնա. CDETWe զաղին. FI դատաւոր քաղաքին. RT անտ. CIB անտանօր. F անդանօր. HKLMRY դատեացն. DP զնայ. BCFIB լուսին. W կամիր-եացն. 14. FIB ողորմութիւն փի. դատաստանաւ. D յիրաւունս. I իրաւունս իրաւունս. FIMNb արարեալ. PQV նմայ. N նմա. FIB առ նմա. DW լուսին. Y ամիրայն. BDK եհարց փի. և եհարց.

զնա թէ «Զինչ ունիս և զինչ պարտիս»։ Եւ ստուգեալ ի նմանէ՝ արար որպէս և պարտն պահանջէր յետ կատարման սրբոյն։

Իսկ ի տանելն զնա առ դատաւոր քաղաքին՝ պաշարեալ պատեցին զնա որպէս դազանք վայրենիք և շունք կատաղիք, արդարոյն արեան ծարաւիք։ Եւ նա էր ի մէջ նոցա լի հոգւովն սրբով, եկեալ շնորհացն աստուածային ի վերայ նորա, և լուսափայլէր պատկեր նորա իբրեւ զհրեշտակի։ Զօրութիւնն Քրիստոսի բնակեալ էր ի նմա,
10 և նովաւ պայծառանայր տեսիլ նորա ի մէջ շանցն սղաղաց։ Ոչ երկնէր ի մահունէ, և վկայէր լուսափայլութիւն երեսաց նորա։ Զի ունէր ի մտի եւ եղեալ և հաս-

1. KL ցնա. Q զնայ. DW նմա. BHJKLMPRUVc ինչ ունիս. F ունիցիս. U լուսին և. BCGNQVc և կամ. BCEHJKLMPRSTUVc ինչ պարտիս. N ի նոցանէ. 2. b արարեալ. N լուսին և պարտն. 3. Q սրբոյն. 4. (փի. իսկ ի տանելն ... պաշարեալ պատեցին) CFIb իսկ զնահատակն սուրբ յորժամ ըստ հրամանաց ամիրային արտաքս հանին պատեալ պաշարեցին. (F հրամանացն). I քի փի. սուրբ. KLMU ի տանիլն. N ի տանել. PQ զնայ. DLNQVWY առ դատաւորն. 5. Q պատեց. DP զնայ. S լուսին. CI լուսին սրպէս դազանք վայրենիք. FQVb լուսին դազանք վայրենիք. S վայրենիք. (փի. և) CI ուր. BQV լուսին. N շուն. QV զշուն կատաղիք և դազանք վայրենիք. 6. N արդարոյն. c արդարուն. HKLMRY և արդարոյն. F լուսին. (փի. արդարոյն արեան ծարաւիք) C ծարաւիք արեան արդարն. Ib ծարաւիք արեան արդարոյն. E ծարաւիք արեան. (փի. և նա էր ի մէջ նոցա լի) C և նա լի էր. FIB և նա էր լի. DHJNP QRW նայ. 7. DJSWZ լուսին լի. EFNPUYbc հոգւովն. Z հովուովն. BT հոգւով. IQ հոգւով. GMN ամային շնորհացն. Q ամային. 8. փի. ի CFTb և իջեալ ի. N ի վերա. J լուսին և լուսափայլէր պատկեր նորա. P լուսափայլել. b պատկերք. N երես. F իբր. GHKL MNPQBTVYc որպէս. B լուսին իբրեւ զհրեշտակի. 9. S ըզհրեշտակի. HKLMNRVTYc հրեշտակի. P հրեշտակի. F զհրեշտակի այ. JQVY զօրութի. DEJSUWZ այ փի. քրիստոսի. F ի իւ. HNPVW ի նմայ. 10. N պայծառանայր. b պայծառանայր. FI սղաննողացն. b սղաննողացն. HJPRSTYc սղաննողաց. DW սղաննողացն. GN սղաննողացն. E լուսաննողաց. 11. FNPVWb երկնէր. V յերկնէր. F ի մահունէն. Pbc ի մահունէ. F լուսափայլութիւն. M լուսափայլութիւն. D լոյսափայլութիւն. P լուսափայլութիւն. W լուսափայլութիւն. 12. IW յերեսաց. այս հաստատն զի ունէր ի մտի... և զմտա ածեալ միւսիւ եր 162 ունիւ միւսիւ CFIb. (BDEGHJKLMNPQRSTUUVWYZc լուսին). C հաստատուն փի. և հաստատեալ էր.

տատեալ էր ի սրտի զբան Սաղմոսին, զոր հոգէնուազն
երգէ՝ զփառս Տեառն՝ տեսեալ և զհանդիսս սրբոցն
յերկրին կենդանեաց՝ և ասէ. «Պատուական է առաջի
Տեառն մահ սրբոց իւրոց»։ Ո՛վ համառօտ գովեստ ներ-
5 բողական բանի, և զի՞նչ այլ ըզձալի մարդկան քան զայն-
պիսի մահն, որ առաջի Աստուծոյ պատուական է։ «Մի
դանդաղիք և դուք», ասէ, «առ դեղեցիկ նահատակու-
թիւնս. մի դարհուրիք յերկիւղէ մահուն, զի ոչ է աղա-
կանութիւն, այլ կենաց պատճառ և փոփոխութիւն ի փառս»։
10 Վասն որոյ սրտես եղեալ մարգարէն Դաւիթ հոգւոյն
աչօք՝ ասէ, «Հաւատացի՛ զոր և խօսեցայ» և յառաջաբա-
նելով ի բանս իւր՝ ցոլցանէ զքաջութիւն աստուածադօր
վկայիցն՝ ասելով. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ
սրբոց իւրոց»։ Յամենայն արարածս Աստուծոյ գոյ պատ-
15 ուական և ազնիւ. ի հրեշտակս՝ վերին դասք աթոռոցն
սերսվբէիցն և քերովբէիցն, զի յերկինս՝ առաջին են նոքա
տեղեալ և փառօք. ի յերկինս՝ երկու լուսաւորքն՝ արե-
գակն և լուսինն. ի յաստեղս՝ արուսեակն առաւօտու. ի
չորս կողմանս աշխարհի՝ արեւելք. յերկրի՝ գրախտն Ադե-
20 նայ. ի լերինս՝ Սինեայ և Թաբօր. ի գետս՝ Յորդանան.
ի յոսկիս՝ արաբացին. ի յակունս՝ տաղդիոնն. ի կանայս՝
Մարիամ Աստուածածինն. ի յարս՝ Բանն Աստուած մար-

1. Ի յունի էր. | Ի բան. 2. Ի զհանդիսան սրբոյ. 3. Գհանդիսան (յունի ար-
բոցն). 3. Ի յերկնից յերկրին. | Սաղմ. 15. | Ի պատաւական. 4. Կողմա-
տի. | Ի ներբողական փխ. ներբողական բանի. 5. Ի զայնպիսին մահ. 6. Բ
տն այ. | Սիրաբ 16, 22. | ԲԻ պատաւական. | Ըլինի փխ. է. | Բմի գտնողալիք
ասէ և գուր. 7. Բառ դեղեցիք. 8. Բմի վարհուրիք ասէ. | Ի յերկեզէ. | Ը
մահուան. | Ը փոխուամն. 10. ԲԻ յունի մարդարէն. | ԲԻ հոգոյն. 11. Ի զոր
փխ. զոր և. | Բն յառաջանալով. Ի յառաջանելով. 13. Բն պատաւական.
14. (փխ. յամենայն) Ը քանզի յամ. Ը յամ յամ. Ի յունի աստուծոյ. | Ը
գո. | Ը պաւկն. Ի պատաւական. 15. Ի ի հրեշտական. | ԲԻ դասքն. | Բաթո-
ւոց. 16. Բ սերովբէից. Ի սերովբէքն. | Բ քերովբէից. Ի քերովբէքն. | Ը
ի յերկինս. 17. փխ. ի յերկինս երկու. Ի յերկուս. Բ յրս. | ԲԻ լուսաւորս. | Ը
արեգակն արեգակն. 18. ԲԻ յունի և լուսինն. | Ը ի յաստեղան. Ի աս-
տեղս. | Ի արիւստին. | ԲԻ յունի աստուծոս. 19. Ը կողմն. | Ը աշ-
խարհիս. | Ը ի յերկիրս. Ը ի յերկրի. | Ի զրախն. | Ը յապենի. Ը
ադամայ. 20. Բ սինեա. Ի սինայ. | Ը ի գետան. 21. Ը ի յոսկիսն. | Ը
արարացիս. | Ը ասպաղիոն. 22. Ը ամածինն մրիմ. | Բն ամ բանն. Ը

դացեալ. յանարգ մահուանէ՝ մահն որ ըստ Աստուծոյ,
զի քաղցրանայ դառնութիւն նորա ի սէրն Աստու-
ծոյ, որպէս ասէ. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ
սրբոց իւրոց»։ Առաջի մարդկան յիմարութիւն և նախա-
5 տինք թուէր մահ վկայիցն, իսկ առաջի Տեառն՝ պատ-
ուական։ Զի ոչ որպէս տեսանէ մարդ՝ տեսանէ Աստուած։
Զի մարդ յերևելիս հայի, և Աստուած՝ յաներևոյթան.
վասն որոյ յաչս տեսողութեանն Աստուծոյ պատուական է
մահ սրբոցն, զի արդարքն՝ թէպէտ և մեռանին զգալի
10 մահս, այլ կենդանի են առ Աստուած, որպէս ասէ իմաս-
տունն Սողոմոն. «Թէ և յաչս անզգամաց մեռեալ կարծին,
այլ յոյս նոցա լի է անմահութեամբ». վասն որոյ ասէ
մարգարէն. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց
իւրոց». զի առաքինացան յուսով հանդերձեալ կենացն.
15 զի յանցաւոր կենացս ի մշտնջենաւորն փոխեցան և ի նե-
ղութենէս՝ ի հանդիսան, յեղկելի կենացս՝ յերանելին, յա-
կամայ փորձանացս՝ որ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ՝ ի
յանդորր փոխեցան, ի ծերութենէս՝ ի տղայութիւնն ան-
ծերանալի, ի ակարութենէս՝ ի զօրութիւնն անտկարանալի,
20 ի հնութենէս՝ ի նորոգումն անփոփոխելի, յատելութենէս՝
ի սէրն ժամանեցին. որով յաղթեցին ամենայն կրից
մարմնոյ։ Եւ զի յայս կեանս մեռան՝ և ընդ Քրիստոսի

ածաբանն. 1. C ի յանարդ. | Fb մահաւանէ. | C քստ աստուծոյ-ից
յիսոյ սուշացնում k լինի. 3. b պատուական. 4. b այլ փիւ. իւրոց. | C
նախատինս. b նահատինք. 5. b թըւէր. | I սրբոց վկայիցն. | C այ
փիւ. տեառն. | F պուկն. b պատուական. 6. I զած. 7. Ib չունիւ հայի.
| C աներեկոյթս. I յաներեկոյթս հայի. b յաներեկոյթս հայի 8. C տե-
սուլթին. | b պատուական. 9. F սրբոցն մահ. b սրբոց մահն. | F զի
սրբ. | CF արդարք. 10. C մահն. | F որպէս և իմաստունն ասէ. 11. I
իմաստունս. | Fb չունիւ սողման. | C չունի և. | C կարծեն. b կոր-
ծանին. 12. F յայլ յոյս նը. 13. F պուկն. b պատուական. 14. F առաքին-
եացն. 15. F անցաւոր. | I կենացն. | b ի մըշտնջենաւորն. I ի մշտնջենա-
ւորան. | I փոխեցաւ. | F չունի և. 17. F քստ հոգոյ. 18. C ի տղայուի.
| C անծերանելի. 19. C ի տկարութենէ. | C զօրութի փիւ. ի զօրու-
թիւնն. | F անտկարելի. 20. C ի նորոգութիւն. | F անփոփոելի. I
անհնանալի. | b յատկութենէ. 21. F յամ. 22. FI այս. | C ի քս փիւ.
ընդ քրիստոսի. | տղ 10-11, տես իմաստ. Գ, 4:

կենդանացան: Եւ յորժամ Քրիստոս յայտնեացի կեանքն
սրբոց՝ յայնժամ և նոքա ընդ նմա յայտնեացին փառօր
պսակեալ յամենապարտեալ Երրորդութենէն յաղագս արդա-
րութեան և սրբութեան իւրեանց, և վայելեն ի քաղաքն
5 վերին՝ յաղասն յերուսաղէմ՝ ի մայրն ամենայն սրբոց:
2այս ամենայն իմացեալ և ծանուցեալ սրբոյն Աւագու և
զմտաւ ամեալ՝ արհամարհեաց զմահ և ընտրեաց զկեանս՝
որ ի Քրիստոս: Լի էր հոգեւոր ուրախութեամբ և արժան
էր վկայ լինել որդւոյն Աստուծոյ պատուական մահուամբ,
10 որպէս ասէ Դաւիթ. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ
սրբոց իւրոց»: 2ի ի հարցանելն զնա նոյա վամն Քրիս-
տոսի՝ լուսաւորեցաւ և որպէս առաջաւ տեսիլ նորա, խոս-
տովան եղև և ոչ ուրացաւ, խոստովան եղև թէ «Ես
քրիստոսեայ եմ և Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ ծառայ»:

15 2այս լուեալ ի նմանէ անօրինացն՝ կրճտեցին զատա-

1. F կեանքն յայտնեացի. 2. h սրբոց. F լուեի. | h յայտնեացի
ընդ նմա. | (փխ. փառօր պսակեալ) F փառօր և առցեն զփառս և
զպսակս. I փառօր և ընկալցին և առցեն զփառս. h փառօր և ըն-
կալցին առցեն զփառս և զպսակն. 3. I ամենապարտ. | h երրորդութե-
նէն. | h յաղագս. C վասն. | I արդարութեն. 3-4. C սրբութե և արդա-
րութեան. 4. F վայելեն. 5. h եմ. 6. F իմացեալ աւագու. | Ib ծանու-
ցեալ և զմտաւ ամեալ սրբոյն փխ. իմացեալ և զմտաւ ամեալ.
| F լուեի սրբոյն աւագու. 7. F ամեալ սրբոյն, փխ. ամեալ. | h ար-
համարհեալ. | D զկեանս անցաւոր. W զկեանս անցաւոր. | P ընդ-
րեաց. | DEFJNPSUVZ զկեանսն. I ի կեանս. 8. BCP իմաստութիւն փխ.
ուրախութեամբ. | J հոգեւոր սրբով, փխ. հոգեւոր ուրախութեամբ.
| EZ արժանի. 9. P լուեի վկայ. | B վկայ լինել. C լինել վկայ. | KL
MUV լինել. | CDEFIPYbc որդոյն. | F սրտէն. Ebc պատուական. | P
Z լուեի պատուական մահուամբ ... դաւիթ. | BJV մահուամբն. Ebc
մահուամբ. W մահուամբն. 10. Fb լուեի որպէս ասէ....սրբոց իւրոց.
| EZc պատուական. | V յաջի. 11. V իւրոց քառից յետոյ ասե-
լացնում է ուր ես ծոյ քո եմ ծոյ և որդի աղախնոյ քոյ. | EVZ
լուեի ի. | BI լուեի զնա. | Fb նոյա զնա. | DW լուեի նոյա. | F
անուանն քի փխ. քրիստոսի. 12. Y լուսաւորեցան. | QV երես փխ.
տեսիլ. | G երեսոց նր փխ. նորա. | F խոստովանեցաւ փխ. խոս-
տովան եղև. | J լուեի խոստովան եղև և ոչ ուրացաւ. 13. BE լուեի
և ոչ ուրացաւ խոստովան եղև. | Z խոստովանեցաւ փխ. խոստովան
եղև. | LZ լուեի ես. 14. Z լուեի ծառայ. 15. CFb և զայս. | HPRc
լուեալ. I ասացեալ. | N անաւորինացն ի նմանէ. | R ի մանէ. | S կրճ-
տեցին. Z կրճտեցին. NQVc և կրճտեցին.

մուենա իւրեանց ի վերայ նորա: Եւ նա էր ի մէջ նոյա,
իբրև զգառն ի մէջ արիւնակեր գազանաց գայլոց և որ-
պէս զորոջ՝ ի մէջ շանց կատաղելոց: Եւ մինչդեռ տանէին
զնա ըստ հրամանաց ամիրային առ իւրեանց զադին՝ և
5 նա երթայր ի մէջ նոյա ուրախ մտօր և լրջմիտ սրտիւ,
զուարթ երեսօր և պայծառ դիմօր, ի բերան ունելով
զխոստովանութիւնն Աստուծոյ: Եւ գառանէր զՔրիստոս՝
Տէր և Աստուած ամենայնի, Արարիչ երկնի և երկրի:
Յայնժամ արբանեակը չարին՝ արք ժանտաբարոյք, խիստը
10 և անագորոյնը՝ զարկին և հարին ի գլուխն զվկայն Քրիս-
տոսի զԱւագ փայտեայ կոճիւ և այլք՝ սրով և քարիւ՝ բազ-
մութիւն ամբոխին:

I. BDNW լուեի իւրեանց. | N ի վերա. | N նորայ. | FHINPRW
նայ. | B և մինչդեռ ի բերանն էր խոստովանութիւն հաւատոյն (փխ.
և նա էր....զխոստովանութիւնն Աստուծոյ, այն է տղ 1-7). 2. DF
W որպէս փխ. իբրև. | F գառն. I զգառնա. C զգառն անմեղ. | F
արիւնակեր. | EZ գայլոց արիւնակեր գազանաց. | N գազանացն.
| F գազանաց և գայլոց. C գազանացն գայլոց. | Ib լուեի գազա-
նաց. | DEGHJKLMNPQRSTUVWXYZc լուեի գայլոց....ի մէջ նոյա,
այն է տղ 2-5. | F լուեի և որպէս զորոջ....կատաղելոց. 3. C որոջ. 5. D
EHJKLMNPQRSTUVWXYZc բայց ուրախ. G բայց նա ուրախ. | S
մտաւ. | Ib լրջմիտ փխ. և լրջմիտ. | HKLMRY լրջմիտ. V լր-
ջմիտ. E լրջմիտ. Z լրջմիտ. | E սրտով. I սրտով. 6. FHJMPQ
SVbc զլուարթ. | Z լուեի և պայծառ դիմօր. | EFNVZ ի բերանն.
D ի բերան-ան. | C ունե-նելով. 7. JY զխոստովանութիւն. V զխոս-
տովանութիւն զաւանութե. Q զխոստովանութիւն գառնութեան. c զխոս-
տովանութիւն զաւանութեան. 8. Fb ամ և ար. I ամ տր. | C ամ փխ.
աստուած ... երկրի. | N լուեի աստուած ամենայնի. | Z ամենայն.
IFb լուեի. Q յամի. | GI և արարիչ. | B լուեի արարիչ երկնի ...
զարկին և այն է տղ 8-10. | V յերկնի և յերկրի. | R երկնի փխ.
երկրի. 9. DEFJNPSTW արբանեակ. QV արբանեակքն. | QV
ստանայի փխ. չարին. | S ժանդարարոյք. H ժանդարարոյք.
DEFGJKLMNPRTUWZc ժանդարարոյք. V ժանդարարոյք. | Ib
խիստը ժանդարարոյք. | V խիստ. 10. Z անագորոյն. DW անագորոյն.
E անագորոյն. P անագորոյն. QV անագորոյն. N յանգուեքն. | N
լուեի զարկին և. | U ի գլուխ. HKLMRY զգլուխ. GN զնա ի գլուխ.
CFb լուեի. | T զվկայն քի գառադ ուղղուած է վկային քի. HKLM
RY վկային քի գառադին. G վկային քի գառադին. | S վկայն. F
զգլուխ. | W և հարին և հարին. 11. DW գառադն. Fb լուեի. | DE
HWY փայտեայ կոճիւ. V փայտեայ կոճիւ. Z փայտեայ կոճիւ. Fb ի գլուխ
փայտեայ կոճիւ. C փայտեայ կոճիւ ի գլուխ. JNQSTc փայտեայ կոճիւ. | B
և այլ բազմութիւն ամբոխին սրով և քարիւ փխ. և այլք ... ամբոխին.

Եւ նա այնպէս բարի հաւատով կատարեցաւ ի Քրիստոս՝ սուրբն Աւագ, և աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած ի մեհեկի ի ժէ, յաւուր չորեքշաբաթի, յերկրորդում շաբաթու քառասորդաց պահոցն:

5 Այս եղև յամի ՊԼԹ Թուականիս Հայոց:

Այս վկայաբանութիւնը ունին BCDEFGHIJKLM NPQRSTUUVWYZbc ձեռագիրները՝ մեհեկի ժէ=փետրուար 23 (C ունի մեհեկի ժ2=փետրվար 1ֆ, իսկ Z մեհեկի ժէ=փետրուար 1է.) Պեռպատուեաց սրբուհուց յետոյ: B էջ 285 Բ՝—286 Բ՝, C 692՝—696՝, D 291 ա՛՛—293 ա՛՛, E 638՝—641՝, F 280 ա՛՛—281 Բ՝, G 335 Բ՝—336 Բ՝, H 303 ա՛՛—304 Բ՝, I 349 ա՛՛—351 Բ՝, J 607՝—610՝, K 308 Բ՝—310 ա՛՛, L 292 ա՛՛—293 Բ՝, M 344 Բ՝—346 ա՛՛, N 321 ա՛՛—322 ա՛՛, P 268 Բ՝—269 Բ՝, Q 302 ա՛՛—303 ա՛՛, R 321 Բ՝—323 ա՛՛, S 357 Բ՝—359 Բ՝, T 342 Բ՝—344 ա՛՛, U 315 ա՛՛—316

| (փխ. սրով և քարիւ) CFib քարիւ և սրով. QVc սրով և (c լուսի և) դանակով քարիւ և փայտիւ. 12. Z բազմութիւն. GM բազմութիւն. | CF Ib լուսին բազմութիւն ամբոխին. 1. DNPWZ նայ. CFib լուսին. | CFib խոստովանութեամբ փխ. հաւատով. | (փխ. ի քրիստոս) C ի քրիստոս յիսուս. F ի քս ի տր մեր. 2. փխ. սուրբն աւագ Ib նահատակն սբ աւագ. DQVWc լուսին. | B լուսին սուրբն աւագ քառասորդաց պահոցն, այն է տղ 2-4. | Y աւագ. | DW առած սբն աւագ. 3. (փխ. ի մեհեկի ի ժէ) D փետուար իգ. W փետրուար իգ. P ի փետրուարի ի իգ. H ի փետրուարի ի ի և գ. Sc ի փետրուարի իգ. JRT ի փետրուարի իգ. EGELMNQUVY ի փետրվարի իգ. Z ի փետրվար իգ. F մեհեկի ժէ. I ի մահեկի ամսոյ ի ժէ. b ի մեհեկի ամսոյ ի ժէ. | DW քառասորդացն պահոց փխ. յերկրորդում ... պահոցն. | E չորեքշաբաթու. Z չորեքշաբաթիւ. FIJPTVW bc չորեքշաբաթի. N չորեքշաբաթի. | FJMNQSUVZ յերկրորդումն. c յերկրորդում. 4. N չափաթու. F չթումն. I չաբաթումն. | DE լուսին յերկրորդում չաբաթու. | DJT քառասորդացն. I քառասորդեաց. | DJTWY պահոց. QVc պահոց աղուհացիցն. F պահոցն յաւուր տօնի սրբոյն պօղիկարպոսի եպիս. Ib յաւուր տօնի սրբոյն պօղիկարպոսի հրպին. 5. DW լուսին այս եղև ... հայոց. | փխ. այս եղև QVc գործեցաւ այս. B լուսին. | (փխ. յամի պլթ Թուականիս հայոց) QVc ի Թվականիս հայոց պլթ ամին (c Թբականիս). | T յամին. Fb լուսին. B ի փխ. յամին. | E պլ և Թ. H Բճ և Լ և Թ. GPb պ և ԼԹ. CKLMRTY Բճ և ԼԹ. B ԲճԼԹ. | EHIJRb Թբականիս. FNSTZ Թվականիս. P Թբականիս. Y Թբին. | C մերոյ փխ. հայոց.

ա՛՛, V 239 ա՛՛—240 ա՛՛, W 281 Բ՝—283 ա՛՛, Y 51 ա՛՛—52 Բ՝, Z 241 ա՛՛—242 ա՛՛, b 394 ա՛՛—396 Բ՝, և c: Վերնագիրը. BHKLMRTY «Յայտմաւուր վկայաբանութիւն Աւագու նոր վկային Քրիստոսի» (B նոր լուսին). CDEFGIJNPSUVWZ bc «Յայտմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Աւագու նոր վկային Քրիստոսի Աստուծոյ» (FIb Յայտմաւուր լուսին, E սրբոյն, b սրբույն, V վկայաբանու, DW աւագայ, Z աւագին, b աւագուն, C աւագոյ, C քի լուսին, FGNV bc այ լուսին): Q առաջի Թերթը պահաւ է, ուստի վերնագիր չունի:

Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 433, Յայտմ. Բ. ապ. 386՝—388՝, Գ. ապ. Ա. 93՝—94՝: Ա. ապ. 549՝—551՝:

† ՊԽ = 1391 մարտ 9.

Դարձեալ համառօտեցից զպատմութիւն միւս այլ կնոջ՝ աւեր աղջկան, որ էր ի Խառարաստայ: Եւ տաճկացեալ ի Բերկրի՝ նստաւ ի փողոցի, որ ասի Խարաբաթ: Եւ ամենայն ոք ի մօլի երկատարդաց և ի մեղսասիրաց մտանէին առ նա. մանաւանդ՝ այլազգիք և ոչ թէ քրիստոնեայք:

Եւ եղև զնալ նմա ի Վան քաղաք վասն այնր գոր-

1. C զպատմութի. I զպատմութիւն. | Ե միւս այլ աւեր աղջկան զպատմութի (փխ. զպատմութիւն աւեր աղջկան). | Ե միւս | I յունի այլ. 2. D կնոջն. | Z աղջկանն. | I որ ի Բերկրի տաճկացաւ և էր նստեալ ի փողոցի և ամ ոք մտանէր առ նա (փխ. որ էր...քրիստոնեայք, այն է տղ 2-6). | L յունի էր. | M խառարաստայ (փխ. ի խառարաստայ). | E ի խառարաստայ, B ի խառարաստայ. C ի խառարաստայ. W ի խառարաստայ. | L յունի և. | CDPQTUWZc տաճկացաւ. K L տաճկացաւ. E տաճկացաւ. 3. C ի քաղաքն Բերկրի. | CDPQUWc և նստաւ. E և նստաւ. G նստէր. L նստեալ. UWd նստաւ չնու-թիւն. | T և էր նստեալ ի փողոցի և ամ ոք մտանէր առ նա (փխ. նստաւ ի փողոցի...քրիստոնեայք, այն է տղ 3-6). | E ի փողոցի մի. | Ե յունի որ ասի. | Ե յունի որ ասի խարաբաթ. | HKLMRY խա-րաբաթի. G խարաբաթի. Ե ի խարաբաթ. Q խառարաստ. E խա-ռարաթ. d խարաբաթ. 4. E երտասարդացն. Q երկատարդացն. Ե յերկատարդաց. | DEUW յունի և ի մեղսասիրաց. | Q ի մեղսասիրացն. Ե ի մեղսասէր արանց. Y ի մեղաւորաց. 5. DPW նայ. | Ե այլազգիք. d այլազգիք. | Ե յունի և ոչ թէ քրիստոնեայք. | EQU յունի թէ. GH KLMRY եթէ. 7. BITZ նմա զնալ. | W նմայ. P նմայ. EQ յունի. | Ե յունի այնր. | I նորին գործոց (փխ. այնր գործոց). | Z գործոց.

ծոյ պոռնկութեան, զի անյագ էր ի մեղս: Եւ եղև նմա զաւ ինչ ընդ ումեք: Եւ նա երգուեալ ասէր. «Այն սուրբ Աստուածածինն, որ այս բանս այս է»: Եւ հասեալ ի վերայ բանին այլազգիք ոմանք և ասեն. «Է՛մ միզուն, զիմրդ իշխես զայդ ասեր»: Եւ նա համարձակեալ ասաց յայտնապէս. «Ասեմ և ոչ ամաչեմ, զի ես ծառայ եմ սուրբ Աստուածածնին և, հաւատամ յորդին նորա մի-ածին՝ Յիսուս Քրիստոս՝ ի խաչեալ թաղաւորն վասն մե-րոյ փրկութեան: Եւ սաստեալ անօրինացն ահաջուցանէին 10 զնա մի ասել զայն: Եւ նա ևս վստահացեալ՝ խոստովա-նէր զՔրիստոս՝ Աստուած և Որդի Աստուծոյ:

1. CDIQW պոռնկութեան. BGHKLMRYbd մեղաց. | BDW յունի զի անյագ էր ի մեղս. | PR յանյագ. | Z ի մեղս. ITZ մեղս յառից յիսոյ աւելացնում են՝ TZ և զբաղում (T բզմ) երկատարդայ (Z երկ-ատարդան) շաղախէր ի մեղս զարչ և աղտեղի գործովք զքրիստո-նեայս (Z զքրիստոնեայս) և զայլազգիս, իսկ I և զբաղում երկա-տարդայ զնայ և զայլազգիս շաղախէր զարչ և աղտեղի գործովք. | ITZ եղև-ից յիսոյ աւելացնում են զի հանդիպեցաւ. 2. PW նմայ. | DILPQ TW ումէք. | PDW նայ. | PTe երգուեալ. | Ե ասաց. M յունի. 3. Ե ամածին. | B յունի այլ. | MR բանն. | B հանց է (փխ. այս է). CIL TZb այսպէս է. | Q էր. TZ իցէ. 4. EP հասին. | DW այլ-աղբի. | Ե յունի ամանք. | P ասէն. BHJKLMRTYZ ասացին. | P ոյ (փխ. է). | DITW յունի է միզուն. 5. CPQU մըլզուն. | DIKLQUTWZ իշխեցեր. | d իշխա. | Z դայտ. Ե այդ. Ե յունի. | ITd ասել զայդ. | P նայ. | P համարձակեալ. | Ե վստահացեալ ասաց համարձակ (փխ. հա-մարձակեալ ասաց յայտնապէս). 6. KMU ամաչիւմ. BI վախիւմ. | EIQ յունի ևս. 7. ITZ հաւատացեալ. | Ե յունի և հաւատամ վասն մերոյ փրկութեան. | QWd որդին. CDIPU յորդի. | (փխ. յորդին նորա միածին) BHKLMRY ի միածին նորա որդին. G ի միածին որդին նորա. | Zb միածինն. 8. T յունի յիսուս...փրկութեան. | I քս բանն այլ. | E յունի ի. | HKLMRY ի խաչեալն. DQWZb ի խաչ ելեալ. | H KLMRY թաղաւոր. | I մերո. | Ե յունի վասն մերոյ փրկութեան. 9. QY փրկութեան. | DW զոր կալեալ անօրինացն (փխ. եւ սաստեալզոր առեալ, տղ 9 միւնչեւ էջ 168 տղ 1). | ITZ յայնժամ փխ. և. | GHKL MRY անօրինացն սաստեալ. | Ե անաւրինաց. | P ահաջուցանէին. I ահաջուցանելով. 10. PR զնայ. IL յունի. | I այնպիսի ինչ փխ. զայն. | P նայ. | E վրտահացեալ. ITZ առաւել. | d ասէր խոստովանելով. | (փխ. խոստովանէր ...աստուծոյ) Ե ասաց հաւատամ զքս ամ որդի ալ և որ կուսին մարիամու. 11. I յունի աստուած և. | Ե յունի և. | փխ. աստուծոյ I ալ և ամ ճշմարիտ. Z հարն երկնաւորի էակից և վա-ռակից հոգւոյն ճշմարտի.

Ձոր առեալ տարան առաջի դատաւորաց, և անդ ևս վկայեաց թէ «զԲրիտոս Աստուած հաւատամ»: Եւ առեալ տարան զնա առաջի նոյն խաթունին, որ յետոյ զԴոհար թամարն դատեաց: Եւ նա բազում խոստամար և սպառնալիւօք ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնա ուրանալ զԲրիտոս: Վասն որոյ բարկացեալ թագունին հրամայեաց քարկոծել զնա: Եւ այնպէս կատարեցաւ ի Բրիտոս յաւուր տօնի սրբոյ քառասնիցն: Եւ եղև նոցա պսակակից՝ ըստ որում և մահուամբն հանգիսակից:

10 Այս եղև ի ՊԹ թուականիս Հայոց, յամս նոյն մելիք Ազգնին և իւր կնոջն: Էր նա յերկրէն Արճիշոյ, ի գեղջէն թաւաբաստայ, և անուն նորա՝ Եղիսաբեթ:

1. DQW դատաւորացն. Ի դուրին. 2. W քս. | (փխ. զբրիտոս աստուած հաւատամ) ITZ քս ած է և ես ի նա հաւատամ. 3. Ե զքս ած հաւատամ և զմոյր նորա ածածին. | ITZ և ապա. | I լուին առեալ. 3. Ի տարեան. | DIW լուինն զնա. | P առաջ. Ե առ. Z լուին. | E խաթունին. HELMRY փաշային. G խաթուն փաշային. Ե փաշա թագունին. Bd փաշա խաթունին. | P յոր. | Ի լուին յետոյ. | GHKLMQR UY զգոհար. CEPY զգահար. | (փխ. զգոհար թամարն) DW զգահարն. I զնոյն թամարն. TZbd զթամարն. Ե զթամար. 4. HPd լուինն նա. | Q լուին բաշում. | BGHELMRY ողորանօք փխ. խոստամար. | H բարկոծեալ. 5. Ե կարեաց. | I հաւանեցունել. L հաւանել. | DW զնայ. 6. B բարկութիւն լցեալ. | IW լուինն բարկացեալ թագունին. | Q թագունին. Ե թագունին փաշայ. Ի խաթունն. B լուին. | B ասաց. | I քարկոծ առնել. 7. P զնայ. | Z լուին և. | E առ փխ. ի. 8. Eb քառասնից. Ե քառասնիցն ի մարտի ամսոյ յինն. | DW լուինն և եղև. 9. հանգիսակից. | փխ. նոցա մ նա. I լուին. | P պըսակակից. | Ի լուին ըստ. 9. Z որում. | EGHKLMRY մահուամբ. PUC մահուամբն. Դ մահուանն. 10. ITZ եւ այս. | Ե կատարեցաւ փխ. եղև. | փխ. ի պիս DEMQ RUWY պիս. HKLb պ և խ. G ի պ և խ. P ի պ և ի խ. B ընթ. C ի ըն և ի խ. I յամի պիս. TZ յամի պ և խ. | փխ. ի պիս թուականիս Հայոց Դ ի թվինիս հայոց պիս. | IT թուականին. Z թուին. DEHQRY թվականիս. Pc թվականին. | փխ. հայոց Ե մերում. ITZ լուինն. | փխ. յամս BI յաւարտ. | DW լուինն յամս... թաւաբաստայ, տղ 10-12. | Ի լուին յամս... իւր կնոջն. | BEGKLMQU մէլիք. Z մէլիք. Id ամիր. 11. P ազգընին. ITZ եզգընին. | (փխ. իւր կնոջն) HELMRY կնոջն փաշային. IT իւր կնոջն փաշային. Z իւր կնոջն փաշային. B կնոջն փաշա խաթունին. G կնոջն փաշայ խաթունին. CEQ իւր կնոջն փաշախաթունին. PU իւր կնոջն փաշայ խաթունին. Ե իւր թագունուն փաշայ խաթունին. | I և էր. | P նայ. Ե նահատակն այն. | L ի յերկրէն. Ե ի դաւառէն. | IZ լուինն էր. | P նայ. Ե նահատակն այն. | L ի յերկրէն. Ե ի դաւառէն. | IZ լուինն էր. | Cc արճիշո. Դ արճիշոյ. T քաջբերնոյ. 12. DW սրբոյն փխ. նորա. | Ե եղիսաբեթ. D եղիսաբեթ. E եղիսաբեթ. Ի եղիսաբեթ.

Այս վկայաբանութիւնը ունին B 377 Ե'—Ե'', C 969'—970', D 442 Ե''—443 ա', E 883'—884', G 461 ա'—Ե', H 427 Ե''—428 ա', I 471 Ե'—472 ա', K 435 Ե'—436 ա', L 388 Ե''—389 ա', M 464 ա'—ա'', P 373 ա'—ա'', Q 438 ա''—Ե', R 441 ա''—Ե', T 455 Ե'—456 ա', U 437 ա'', W 399 ա''—Ե', Y 166 ա'—ա'', Z 343 ա''—Ե', b 501 ա'—ա'', c և d:

Վերնադիր չունի և հետևում է Թամար Մոկացոյ յետոյ:

Հմմտ. Չամչեան, Գ. 435, Յայտ. Բ. տպ. 529'', Գ. տպ. Ա. էջ 183'', Ա. տպ. 769'—'':

Եղիսաբեթի վկայաբանութիւնը ունի նաև № 434 ձեռագիրը (Գեորգեան ցուցակ), էջ 501 ա'—Ե', որ մեր ընտղընի հետ համաձայն է, ուստի համեմատութեան չենք առել: Նոյնպէս վկայաբանութեան վերջում զգուած «Եւ արդ զիս ով որ սղբաւոցէ...» հատուածը բաց ենք թողել:

25.

ՋԵՔԵՐԻՆ ԿԵԹՈՂԻԿՈՍ ԵՂԹՄԵՐՅՈՒ

† ՊԽԲ = 1393 յունիս 25 դշ.

Չորրորդան հայրապետան մեր զոէր Զաքարիա տեսեալ նախաշարն սատանայ, որ մարդաստանն է ի սկզբանէ և հա- կառակ ճշմարտութեան, զի վառեալ էր ի սէրն աստուածային և եղեալ յաշտանակն հաւատոյ ջահն պայծառ և լուսատու, 5 ուստի փայլէր ի պատրոյզսն եօթն զճառագայթսն շուրջից աս- տուած պաշտութեան իւրոյ, այսինքն զեօթն առաքինութիւն անձինն. նախ՝ զի կատարեալ էր ուղղափառ հաւատովն. երկ- րորդ՝ զի հաստատուն էր յուսովն առ կեանսն հանդերձեալ

1. Ե զորրորդան. Օ սրբազան. ՕՏՍ քահանայապետն (փխ. հայրա- պետն). | EZ ար. P ըզար. | CDEGHILOPQRVYb զաքարիայ. Z զա- քարիայն. NU զաքարիայն. 2. P նախաշարն. | NZ սատանա. T յունի. | որ մարդաստանն... ճշմարտութեան ունին միայն ՕՏՍ. | OT էր. | OU հակառակն. 4. DI աշտանակն. L յաշտարակն. 5. GHKLMRY փայլեալ. C փայլէր. | GOTUZ ի պատրոյզս. Ե ի պատրուդսն. BN ի պա- տրոյզսն. E պատրոյզսն. ILMR ի պատրոյզն. | P զճառագայթս. K զճառագայթս. B զճառագայթսն. N ճառագայթս. | CIPc շուրջից. O նշաւդից. | այսպէս GLPTVZ. Իսկ Y ածապաշտութիւն. H ածապաշտու- թիւն. և մնացեալը ածապաշտութիւն. 6. P իւրո. | OTU այսինքն. Z այ- սինք. մնացեալը այս է. | C զեօթն. Իսկ BDIQTUVZbc զէ. GKLIMRY է. | DKMQRV առաքինութիւն. T առաքինութիւն. L առաքինութիւն. 7. M յանձինն. TZ անձինն. N անձինն. | N կատարել. | Ե է. | NQ ուղղափառ. Z ուղղափառ. P ուղղափառ. T առաքինութիւն և. | DE հաւատովն ուղղափառ. | BINZ հաւատով. | OTU յունիկ երկրորդ. 8. EINOPTUc և (փխ. զի). Db յունիկ. | Z հաստատուուն. Ե հաստա- տեալ. | R զհաստատ ունէր (փխ. հաստատուուն էր). | IP յուսով. | K L յուսովն ի հանդերձեալ կեանսն յաւիտեանին. | DTb կեանս. | QV հանդերձեալ դատաստանին յաւիտեանին.

յաւիտեանին. երրորդ՝ այլ և ջերմեռանդ անթերի սիրովն՝ զոր ունէր առ Աստուած և առ մարդիկը. Իսկ և զարդարեալ էր խոհեմութեամբն, և հանդիսացեալ արիութեամբն. ողջախոհ էր ցանկութեամբն, և զուգակշիռ արդարու- 5 թեամբն. Այսպիսի եօթնեակ լուսաւորութեամբ լուցեալ էր զճրագունս փիմին աշտանակի, ըստ իւրում համանուն մար- զարէին աստուածաբանութեան:

Զայսպիսի պայծառ ջահն շիջուցանել կամեցաւ սա- տանայ. Վասն որոյ ըստ բնածին չար բարուցն, զոր ունէր 10 մախանս ընդ օրինացս ճշմարտութեան, յարոյց փորձանս քահանայապետին Աստուծոյ՝ զգաւաւոր քաղաքին Ոստա- նայ՝ զայր ոմն չարաբարոյ և ժանդ, ազգաւ պարսիկ, որ եկեալ առ կաթողիկոսն մթերեալ չարութեամբն՝ զոր ու- նէր ի սրտին, և պատճառանօք իմն կամէր պիղծն յայտ-

1. Y երրորդ. OTU յունիկ. | փխ. այլ և GHRLY և այլ. B զի. | փխ. ջերմեռանդ QV ի ջերմէր. EZ ջերմեր. BDINOPUbc ջերմ էր. T ջերմն էր. | C ջերմերանթելի փխ. ջերմեռանդ անթերի. | D յունի անթերի. | GHKLY որ. 2. P ունէր. | OTU յունիկ և առ մարդիկը. | Z այլ (փխ. առ). | NQZ մարդիկ. | EZ Իսկ փխ. Իսկ և. 3. N յունի էր. | B խոհե- մութիւն. Q խոհարհութիւն և խոհեմութիւն. V խոհարհութիւն և խոհեմու- թիւն. | E յունի և. | N յունի և հանդիսացեալ արիութեամբն. | Z հան- դիսացեալ էր. | L արիութիւն էր հանդիսացեալ. | B արիութիւն. 4. Z ողջահոսէր. P ողջայխոհէր. | BZ ցանկութիւն. | Z զուգակշիռ. I զուգակշիռ. E զուգակշիռ. | B արդարութիւն. E արիութիւն. 5. I այսպիսի. | V է ակ. D եւթնեկ. PT եւթնեակ. | KLOQV լուսաւորու- թիւն. | c լրցեալ. EGHKLMRPY լրցեալ. 6. P զճրագունս. L զճրագս. O զճագունս. | N աշտանակին. O յունի. | OTU իւրոյն. | O համանուն (տ-ով). G հրամանին. E հրամանաւն. 7. DOB ածաբանութիւն. P ածայ- բանութիւն. 8. c զջահ. BCDNOPQTUVb ջահ. | Ե շիջուցել. | P սատա- նա. 9. P որ. | E ընդ. | N բնածին. | փխ. չար բարուցն QV չարա- բարուցն. C բարուցն չար. | G ունէր ընդ. 10. EQV ըստ. | DILVc օրինացն. | TU ճշմարտութեա օրինաց. O ճշմարտութեա աւրինակ. | QV յորոյ. | CEOPQTUVc ի փորձանս. 11. U քննին. | D սատանա. QV յատանայ. 12. E ում. | Z չարաբարոյ. Db չարաբարոյ. | B ժանտ. Ե ժանկ. | N պարսիկը. | փխ. որ TU և նա. O և նայ. 13. PZ կաթո- ղիկոսն. | CU մթերեալ. G նիւթեալ. HKLMRY թիւրեալ. | Z չա- քութիւն. | P ունէր. 14. O իւրրոյն. KL ի միտսն. GHMRY ի սիրտն. | D յունի իմն. | N կարծէր. | CINPQVbc պիղծն. OTU յունիկ. | KL զչարութիւն իւր յայտնել.

նել զչարութիւն իւր ասելով. «Ա՛ռ քեզ զմախաղն իմ յաւանդ պահեստի»:

Եւ Տէրն հեղաքար տուեալ պատասխանի և ասաց. «Տուն իմ չէ պատշաճաւոր տեղի պահեստի, մօլնայ. այլ 5 տեղ տեսցես յանկաւոր պահեստից քոց»:

Յայնժամ սկսաւ սլիզն այն և ժանդն բարկութեամբ հայհոյել զնա, և ձգեալ զձեռն իւր ի հարկանել: Իսկ տէր Զաքարիայն կցեալ զձեռն իւր ի վերայ կրծից իւրոց, և յապտակել սլիզոյն զծնօտ սրբոյն, ասէր. «Բաւ լիցի քեզ, 10 մօլնայ, առնել իրս անսպառնհա: Անպատեհ է քեզ հարկանել զիս առանց պատճառանաց մնասու»:

Զայն տեսեալ ոմանց և ձայն տուեալ միմեանց և առժամայն կուտեցան անդ բաղմութիւնք տրանց և կանանց. զոր տեսեալ անօրինին և սաստկացաւ ի բարկու-

1. B զչարութիւն. CDEIOPTUc զչարութիւն. | Z ասելով թէ. | B ի քեզ. E ընդ քեզ. | B զմախաղս. EL մաղախն. Z զմախախն. GIK MQUV զմաղախն. N ըզմախախն. | I յաւանս. O աւանդ. 2. P պահեստից. 3. Z տէրն զաքարիայ. MOTU սրն. P տերն. | HNOPYc տըւեալ. Z տվեալ. | IZ լուծի և. | OTU արէ. Z լուծի, քայց յաչոող «առն իմ»-ից յետոյ զնում է ասէ. 4. GU լուծիւն տեղի. | B պահեստից. Z լուծի. | NZ մաւնա. HIR մօլնա. D մօլայ. Q մօնայ. և մալանայ. OTUV լուծիւն. 5. IOTUZ տեղի. | QV տես. OTU գացես. | QV յանգաւոր. B անգաւոր. Z ականաւոր. C հարկաւոր. O անկաւոր տեղի. | L պահեստից. P պահեստից. 6. CENOPQTVbc պեղծն. | C ժանդն. և ժանկն. B ժանան. | P բարկութե. 7. և հայհոյէր. | P զնայ. | EP QV ձգեաց. G ձգել. | V զձեռս. CNPQbc զձեռսն. | BCDINOPQTU VZbc լուծիւն իւր. | Z ի հարկանել զնա. | E լուծի ի հարկանել ... զձեռն իւր. | CORUY տէրն. M սրն. 8. D զաքարայն. O զաքարիայ. | U կրցեալ. BDc կցեաց. | Q զձեռս. CVb զձեռսն. | COQTUVb լուծիւն իւր. | BDEOU կրծիցն. | O իւրոյ. BU լուծիւն. 9. C յապտակեալ. EZ ապտակել. D յափշտակել. | GHKLMRY զծնօտն. | Cb ասէ. BV ասաց. | QVZ լուծիւն քեզ. 10. Zc մաւնայ. NT մաւնա. I մօլնա. Q մօնայ. D մաւնալ. O մաւնայ. V լուծի. | L բանս. C քեզ իրս. | I անսպառնհա. և անսպառնհա. L անսպառնհա. | OTU անմարթ փի. անպատեհ. | B չէ քեզ պարտ (փի. անպատեհ է քեզ). 11. OU լուծիւն պատճառանաց. | N վրնասու. | B վրնասու պատճառանաց. 12. NOPYc տըւեալ. Z տեւալ. | N միմեանց. | B լուծի և. 13. N առժամ. BOTU լուծիւն. | NOU լուծիւն անդ. | BEZ բաղմութի. և բղմք. 14. B լուծի և. | C բարկութիւն. DINQVYZ ի բարկութի.

թիւնն. ձեռս յօձիսն ձգեալ՝ պատառեաց զպատմաւանն իւր, և փետէր զմօրուսն, մինչ զի արինաշաղախ լինէր սլիզծ երես նորա: Եւ այնպիսի ձեռով եւ արտաքս յԱզ-թամարայ, և գնացեալ յԱստան՝ առաջի ամիրային ի բա- 5 ղանխն, չարախօսեաց զքրիստոնէիցն Աղթամարայ և զկաթուղիկոսէն:

Իսկ տէր Զաքարիայն ոչինչ գիտելով խիզ զանձնէ, վասն որոյ փութացաւ և նա գնալ առաջի ամիրային ի բա- ղանխն: Եւ ի չարախօսելն Դանիշմանին զկաթուղիկոսէն, 10 ասէ ամիրայն թէ՝ «Աւրացիր զՔրիստոս և դարձիր յօ-րէնս մեր. և ես շնորհեմ քեզ զմնասդ»:

Ասէ հայրապետն. «Ինչ մի լիցի ուրանալ զՔրիստոս Աստուածն իմ. այլ հաւատամ զնա արարիչ ամենայն ա-

1. OTU և ձեռն. BCDILPbc ձեռն. | Z ի յաւանս. NT յաւանս. D յանձինսն. B ի յօձիսն. OU լուծիւն. | BDMQRVb ձգեաց. | BDc և պատառեաց. U լուծի. | U պատմաւանն. 2. GHKLMRY լուծիւն իւր. | T լուծի և. | OTU սկսաւ փետել (փի. փետէր). | BR զմօրուսն. Z զեր մօրուսն. TU զմօրուսն իւր. | CDGKLMQYc զմօրուսն. O զմօրուսն իւր. | E լուծի զի. | U արինախառն. T արինաշաղախ. | CEINO QTVZbc լինել. U լինիլ. P լուծի. 3. CENPQTVbc պեղծ. DI լուծիւն. | C ENOPTUVZbc երեսաց. IQ յերեսաց. L յերես. B պատկեր. | փի. նորա D պղծոյն. T իւրոց. | Z աշակիսի. L յայնպիսի. E այնալ. | O TU ելեալ. | GHKLMRY լուծիւն արտաքս. | Z աղթամարայ. և յաղթամարայ. EO աղթամարայ. 4. և գնացեալ ... զկաթուղիկոսէն փեռ-կանգնեալ հասուածը. այն է տող 4-6, ունիւն միայն BCDEINPQTUVZc. | BCDEIPQVZc գնաց. N գնացին. | D ոստան. N լուծի. | V յառջի. | ի բաղանխն ունի միայն T. 5. E և չարախօսեաց. N չարախառնեցին. P չարախառնեաց. | զքրիստոնէիցն ... զկաթուղիկոսէն մասը BCDIN PQVZc ունիւն աշակիս. «Հայրապետն և զբնակիչսն աղթամարայ» (P ըզհրպն. c լուծի և. | DVZ զբնակիչս. E բնակիչս. | IQ յաղթամարայ. N յաղթամարայ. 6. T զկաթուղիկոսէն. 7. U տէրն. | DPb զաքարայն. | BGHKLIMRY ոչ. | Z խեղճ. N ի խիզ. | T զանձնէն. 8. E և նա փութացաւ. | OP նայ. | Y գնալով. Z գնաց. NP գնեալ. | V յառջի. | V բռնաւորին. G ամիրային և յանդիպեցաւ նմա մինչ երթայր. | NZ ի բաղանխն. 9. T ի չարախօսել. KLMU ի չարախօսիւն. E ի չարախօսել. | CNPc գանիշմանդին. OTU գառաւորին. V լուծի. | P զկաթուղիկոսէն. U զհրպն. O զհայրապետէն. E զհայրապետէն. 10. V բռնաւորն. | OTU լուծիւն թէ. | B յօրէնսն. 11. BDEb շնորհեցից. | L զմնասդ. և զմնասդ. NZ զմնասդ զայդ. 12. OTU սրհրպն. | OTU քաւ (փի. մի). 13. D գնայ. | արարիչ ամենայն արարածոց.... ճշմարտի հասուածը ունիւն միայն OTU (OU արարածոցս ամի-

բարածոց, էակից Հօր համադօրի և փառակից Հոգւոյն ճշմարտիւն:

Զոր լուեալ անօրինացն, ևս առաւել ի բարկութիւն բրդեցան, և որպէս շունք կատաղիք արեան ծարաւիք և կրճտեցին զատամուհա իւրեանց ի վերայ սրբոյն: Եւ անդ ի բազանիսն հարին զսուրբն ի սնակուշտն սրով. և հանին արտաքս ի բազանեացն ի քարշ, և հարին քարիւ զգլուխն. և մերկացուցեալ զնա, եղին չուան ի պարանոցն, և քարշեցին ընդ փողոցս քաղաքին. և բազմութիւն ամբոխին զհետ երթային, և հարկանէին զնա քարիւ և փայտիւ և սրով: Եւ նա ի քարշելն և ի հարկանելն՝ մինչդեռ օրհնութիւնն ի բերանն էր, աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ բարի խոստովանութեամբ, ըստ գրոյն որ ասէ. «Հոգիք արդարոց ի ձեռնն Աստուծոյ եմ»:

Փխ. ամենայն արարածոց. ՕՍ ամենակալի փխ. համադօրի). մնացեալ մեռացեալ արարիչ ամենայնի ասելով փրցացնում եմ. I ունի միայն արարիչ. QV արարիչն ամենայնի. 3. OTU զայս փխ. զոր. | P Եւ լուեալ. | L յանօրինացն. | CDGHKMNPRYbc և ևս. 4. BEL զրդեցան. Q բրդեցան. MORTUZ շարժեցան. Y շարժեալ. | OTU իբրե (փխ. որպէս). | GHKLMNPRYc չուն. EGOQU զչուն. V չունի. | EOU կատաղի. Db չունի. V կատաղեալ գաղան. | T զկատաղի շան (փխ. շունք կատաղիք). | EOTU չունի. B արդարոյն արեան. | Q ծառաւեք? EOTU չունի. 5. I որ կրճտեցին. | N սրբոյն. ՕՍ նր. | O TU անդէն. 6. Z ի բազնիսն. E ի բազնիս. OTU չունի. | O հարեալ զնա սրով ընդ սնակուշտն և քարշեցին արտաքս ի բազանեացն և հարին քարիւ զգլուխն (փխ. հարին զսուրբն ... քարիւ զգլուխն). | N զսրան. Z սրբոյն. TU զնա. | Z ի սնակուշտն սրով. B սրով ի սնակուշտն. T սրով ընդ կուշտն. U սրով ընդ սնակուշտն. P ի սնակուշտն. | IP չունի սրով. | Z հարին. TU քարշեցին. 7. Z յարտաքս. | Z ի բազանեաց. N ի բազանացն. | TU չունի ի քարշ. | C արին. | Z հարին զգլուխն քարով. | N քարով. 8. R մեղեացեալ. | P զնայ. L չունի. D զնա և. | D չան. OPbc չուն. | TU քարշեցին. C քարշեցին զնա. 9. c ընդ փողոց. | G բազմութիւք. Z բազմ. ՕՍ չունի. | Z ամաղդին. ՕՍ ամբոխն. T ամբոխն. NQ քաղաքին. 10. NP զնայ. O ըզնա. QV չունի. | ՕՍ քարամբք. E քարին. 11. DOP նայ. MRY չունի. | մինչդեռ... բերանն էր հաստածք I չունի. E զնում ե առ աստուած բառից յետ. | QY օրհնութի. Z աննութի. B օրհնարանութի. V աննութի. 12. LN ի բերան. | D չունի իւր. | V չունի առ աստուած. 13. P զբրայն. | B DMQb ասէ թէ. 14. DN արդարոցն. | Pb ի ձեռնին. c ի ձեռն. L ի ձեռն. | b էն.

Եւ իբրե չարութիւն նոցա ի գլուխ եւ և յամօթ եղև աստանայ, զի ոչ եհառ ըզձիցն զոր ունէր, այլ իւր չարութեամբն պատարագ բոլորապատու ընծայեաց զհայրապետն մեր: Եւ այնպէս տարեալ ի քարշ՝ ընկեցին արտաքս քաղաքին և կամէին այրել զսուրբ մարմինն. զոր ոչ ետ թոյլ ամիրապետ Աղղին, այլ հրաման ետ բառեալ զնա քրիստոնէիցն և թաղել պատուով, որպէս և կամեցին: Զոր և արարին իսկ:

Եւ ի խուռն քարանցն հարկանելոյ՝ գաղաթն վերաքեալ էր ի գլխոյն և ուղեղն ցնդեալ, մինչ զի նշմարանք երեսացն ոչ երեւէին:

Այս եղև ի թուականիս Հայոց Պիթ ամին՝ յունիս

1. DTh չարութիւն. N չարախառութի. | T չունի նոցա. | T եւ այնմ պղծոյն. | O եղև (փխ. եւ և). | EZ ամօթ. 2. P ունիւր. | QV չունի այլ իւր չարութեամբն. | P չունի իւր. | E չարութիւր. | OU իսկ նա բոլորապատու պատարագ հաճոյ գտաւ այ (փխ. այլ իւր ... զհայրապետն մեր). 3. L պատարաւ. | E բոլորապատու. P բոլորապատու. | N ըզհրան. Q հայրապետ. C այ զսր հայրապետն. G այ զհայրապետն. 4. QV չունի մեր. T մեր այ. | ERY այսպէս. OTU չունի. | B ի քարշ տարեալ ընկեցին. T տարեալ քարշեցին. | ՕՍ ընկեցին զնա. | N յարտաքս. 5. CLZ զմարմինն (փխ. զսուրբ մարմինն). 6. CENOQUZc ամիրապետն. BDIb ամիրայն. V բռնաւորն. P ամիրապետն. | CDI OTUb եղղին. BEZ էղղին. GNPQc աղղին. V չունի. HELRY աղղին. | BCDEINPQVZbc հրամայեաց (փխ. հրաման ետ). | CGQV քրիստոնէիցն բառեալ զնա. | փխ. բառեալ զնա ... և կամեցին հաստածիւ OTU ունիւր այսպէս. «Զայ ժողովել քրիստոնէիցն որ զօղեալ և փախուցեալ էին ի քարկոծման ժամուն բառեալ զնա և տանել թաղել պատուով. (մեռ. տար. T չունի գալ. U ժողովել. ՕՍ չունի զօղեալ և. U ի քարկոծմանէ. O ժամէն. U տանել. O պատուով). 7. NP զնայ. Z չունի. | Pb քրիստոնէից. L քրիստոնէին. | Z չունի և. | E թաղեալ. | IPb պատուով. | Z չունի և. 8. I չունի և. 9. ՕՍ չունի և ի խուռն ... ոչ երեւէին, այն ե տղ 9-11. | c խուռն փխ. ի խուռն. | VZ հարկանել. Q ի հարկանել. I հարկելոյ. | EGHELMRY զգաղաթն. | Y և վերացեալ. 10. QV չունի էր. | B գլխոյն (չունի ի). | C ITb ուղղին. B ուղղին. | HLYc ցնդեալ. | Z չունի ի գլխոյն ... ցնդեալ. | GHELMRY զի և. 11. QV չերեսացն. D չունի. | b ոչ երեւէր. 12. այս եղև... հանդիպեցաւ հաստածի վերաքեալ քարեալ մեռացեալ քառանունով եմ ետի գլխաւոր խորի. 1. CEINPQVZb ունիւր վերելի մեռով, միայն իի-ի ծոց զնում եմ իւր. 2. BDGOTUc չունի և ի մեհակի ժի հանդիպեցաւ, մոյնպէս իի-ի ծոց իւր եմ զնում. 3. HELMRY ունիւր այսպէս. «այս եղև չունիս ամսոյ ի իւր և ի թուականիս Հայոց պ և իւր ամին» սոցա մեղ մեռացաւսն տարեալ քարեալ եւ և. 1 եւ 2 խորից I թուականութեալ.

ամսոյ ի ԻՆ, յաւուր չորեքշաբաթի և ի մեհեկի ժե հանդիպեցաւ:

Իսկ քրիստոնեայքն՝ որ ի քարկոծման ժամուն զօղեալ և թաղուցեալ էին, հրամանաւ ամիրային յառաջ եկին և 5 բարձեալ զտէրն՝ տարան յԱղթամար և պատուով թաղեցին զնա ըստ արժանեացն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

PUc թըւակահիս. NOQVZ թվականիս. D թվինիս. | B ընթերց. DIP
պ և ի իւր. C ըն և ի իւր. G ըն և իւր. ENTc պ և իւր. | CEINZ չունիս
ամին. B վերջանում է ամին քառով. | QVZ յունիսի. b յունւար. | Q
Z յունին ամսոյ. b ամսոյ. | IQZ իզ (առաւել ի միսդրի). E ի
իւր. G վերջանում է իզ քառով. | Z յաւուրս. | Z չորեքշաբթի. OPbc
չորեքշաբթի. T չորեքշաբթի. || CNPQVZb յունին և. | Z ի չունի. | IP
ի մահեկի. | EPQb ի ժե. | NPZ հանդիպեցաւ յունին: 3 խնդր. LM
ի յունիս. PY յունիսի. H ամսոյի. | H ի ի և զ. | MRY ի թվականիս.
H թվականիս. MR պ և իւր. H պ և իս և բ. 3-7. ամբողջ այս հաստատ
յունին OTU. վերեւի չորեքշաբաթի քառից յետոյ T դնում է «ի մեջաւ
րէին զայս ամ արարին չաբն». U դնում է «ի փառս քի այ մերոյ»
և այստեղ վերջանում են. | E յունի քրիստոնեայքն. | E յունի ի. | O
զօղեալ էին և թաղուցեալ. 4. BEIMQZ թաղուցեալ. C թաղեալ. | L
յամիրային. V բռնաւորին. 5. I յունի զտէրն. MTU զարն. | Z զտէրն
քառից մինչև վերջ մեղափոխում է այսպես. զար զարարիայն քաջ նահա
տակն տարեալ թաղեցին աղթամարայ և տան կարգեցին ըստ արժա
նեացն ի փառս քի այ մերոյ, որ է ահլ յաւիտեան. և այստեղ վերջաց
նում է. | N տարեալ ի. | b յախթաֆար. QV աղթամար. E յաղթա
մարն. | Pbc պատուով. R պատուեալ. | D թաղեցին պատուով.
6. P զնայ. DL յունին. | B յունի ի փառս ... մերոյ. | EILPb
յունին աստուծոյ մերոյ. 7. DGIKP յունին մերոյ.

Գ Ա Ն Ձ

ՏԵՍ.ՈՒՆ ԶԱՔԱՐԻԱՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՂԹԱՄԱՐԱՅ
Ասացեալ ի Գրիգոր վարդապետէ.

Գլթացեալ քոյին,
Արքայդ երկնային,
Եւ առեր մարմին,
Զմարդիկս երկրային
5 Առնել երկնային,
Դեր քան զառաջին.
Յեռ կատարածին
Այսքմ խորհրդին
Տնօրինականին:

10 Բարուն երկնային,
Աստուած Սուրբ Հոգին,
Իշեր ի ստորին:
Առաքեալքն առին
Զճրջմարիտ հոգին,
15 Եւ յաշխարհս ելին
Քարող քո բանին,
Աւետարանին,
Ըզհամբաւ բարին:

Իսկ որք լըսեցին
Կենաց քարոզին,
Քեզ հաւատացին:
Հաւատք ծաղկեցին
Յուրիս աշխարհին,
20 Յընդհանուրս ազին:

1. գլթացեալ. 24. յընթանուրս.

Հաղարք հաղարին
 Եւ բիւրք բիւրային
 Քեզ վիճակեցին:
 Որք վրկայեցին
 5 Եւ զարինս հեղին՝
 Վասն անուան քոյին:
 Ընդ որս և արին
 Արհի պանծալին՝
 Յաւուրըս վերջին
 10 Արբեալ ըզհողին,
 Հետեւեալ նոցին,
 Արբոյն առաջին:
 Մաղթանօք նոցին ըզձալի
 Զմերս ընկալցիս պատարագ:

15 Գանձ սիրոյ քոյին
 Գանձեալ ի յողին
 Կերագով տիրին,
 Բազմալի վեհին,
 Սուրբ դիտապետին,
 20 Կաթուղիկոսին
 Տէր Զաքարիին,
 Մեծ պատրիարքին,
 Որ յԱղթամարին:
 Բորբոքմամբ չարին
 25 Փորձ հասեալ նըմին
 Յայլատեռ ըմբին,
 Զոր սիրով քոյին
 Զերմացեալ նորին,
 Վանեալ ըզնոսին
 30 Ի մէջ հանդիսին
 Բազմութեան առմին,
 Որ պատեալ էին,
 Դաւանէր զՈրդին,

ԶԲրիստոս կենդանին,
 Դոլ Հօր միածին.
 Փառակից նոցին
 Զճրշմարիտ Հողին
 5 Մի աստուածութիւն:
 Մաղթանօք նոցին ըզձալի
 Զմերս ընկալցիս պատարագ:

Որ յաւուրս յետին,
 Ի դարըս վերջին,
 10 Ժամանակ նեւին,
 Փրկութեան քոյին
 Անցեալ համարին,
 Ամաց հաղարին,
 Բամեալ ընդ նըմին
 15 Զորս հարիւր թըւին,
 Եօթն պաղաս ամին,
 Յամուան մեհեկին,
 Տասնուհինգ օրին,
 Զորեքշաբթին,
 20 Զմերս հովիւ բարին
 Նահատակեցին.
 Վասն անուան քոյին
 Սաստիկ գանեցին,
 Յերեսըն թըրին,
 25 Եւ անարդեցին,
 Սըրով խոցեցին,
 Վիրաւորեցին,
 Քարկոծ արարին,
 Խորտակեալ հարին,
 30 Զարդեալ մանրեցին,
 Ըղդլուխ նորին,
 Ուրախ էր յողին,

11. փրկութեան 16. հինգ.

Տարեալ ի յանձին
 Զչարչարանս ուժգին՝
 Վասն անուան քոյին,
 Ի անանց պըսակին,
 5 Որ դանձեալ սլահին:
 Յիշէ. և ևս առաւ. . . .

Բամից բարերար,
 Սուրբ կոյս տիրամայր,
 Սուրբ Հոգւոյն տաճար,
 10 Աշտանակ դռհար,
 Աշխարհիս խաւար
 Լոյս և լուսարար,
 Սեղան սրբարար
 Հացին կենարար,
 15 Միջնորդ հաշարար,
 Մաղթանօք յարմար
 Ի քեզ զինահար
 Մեր կամակատար,
 Որ դու մեզ համար
 20 Հայցես անդադար
 ՅՈրդւոյդ բարերար,
 Հայցման քո յարմար
 Ըղսուրբն ընկալար,
 Զտէրն որ յԱղթամար,
 25 Մեզ միջնորդաբար
 Եւ խաղաղարար
 Յուղմանց չարաչար
 Մաաիր սիրաբար,
 Ընդ մեզ մայրաբար,
 30 Եւ կըցորդաբար
 Տալ մեզ մըխիթար
 Զհոգին կենարար,

10. դաւհար.

Եւ աղատարար.
 Պահել զմեզ անչար
 Եւ անպատահար՝
 Շատ ամօք յերկար:
 Ողորմ. . . .

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B 435 Բ''— 436
 ա'', C 1127''—1129', D 528 ա'—529 ա', E 1038''—
 1040', G 550 Բ'—551 ա'', H 514 Բ'—515 Բ', I 558
 ա''—559 ա', K 521 Բ''—522 Բ', L 453 Բ'—454 ա',
 M 540 Բ'—541 ա'', N 517 Բ'—518 ա'', O 507 ա''—
 508 ա'', P 441 ա''—441 Բ'', Q 525 ա''—526 ա'', R.
 522 Բ''—523 Բ', T 530 Դ''—531 Բ', U 506 ա''—507
 ա', V 375 ա''—375 Բ'', Y (հատ. Ա.) 251 ա''—252
 ա', Z 397 Բ'—398 ա', b 576 Բ'—577 ա'', և c, բոլորն
 էլ մարդաց ի և յունիս 26՝ Շիղայի և Սիղուհանոսի վկա-
 յաբանութիւնից յետոյ. միայն T՝ փոխանակ յունիս
 ԻԶ-ի, զնում է յունիս ԻԸ, նախորդ օրուայ ԻԵ-ը ԻԷ
 կարդալով սխալմամբ. բայց յաջորդ օրերը շարունա-
 կում է ԻԷ, ԻԸ ևն: Ս Շիղայի և Սիղուհանոսի հատ-
 ուածը դնում է Զաքարիայից յետոյ:

BCDEFGHIKLNPRVYZbc ունին հետևեալ վերնա-
 դիրք. «Յայսմ աւուր նահատակութիւն կաթողիկոսին
 Աղթամարայ:» T այսպէս «Յայսմ աւուր յիշատակ
 նահատակութեան տեառն Զաքարիայի Աղթամարայ
 կաթողիկոսին:» Ս այսպէս «վկայաբանութիւն տեառն
 Զաքարիայ կաթողիկոսին Աղթամարայ:» M ունի
 «Յայսմ աւուր նահատակութիւն տէր Զաքարիայ կա-
 թողիկոսին աղթամարայ:» O իբր վերնագիր ունի միայն
 «յոյսմաւորը» բառը: Զանց առնելով համառօտա-
 գրութեան այլևայլ ձևերը՝ ձեռագրական տարբերու-
 թիւններն են. Qb ախթամարայ. Pc կաթողիկոսին. M
 աղթամարայ. Z կաթողիկոսի. N աղթամարտ. P աղ-
 թայմարայ: Զաքարիայի գտնձը մենք չենք գտել Ս, Էջմիածնայ
 ձեռագրերի մէջ. նրա մասին տեղեկացել ենք Հ. Տա-
 շեանի Յուդակից, տես էջ 436 Բ: Ըստ Հայր Տաշեանի

դանձը դանուում է Վեննայի հայ մատենադարանի
թ. 139 ձեռագրում, էջ 135 ա—136 բ:

Յատկապէս մեր հշատարտութեան մէջ մտցնե-
լու համար՝ դանձի արտագրութիւնը նամակով խնդրել
էինք Հ. Տաշեանից. մատենադարանապետ Հ. Բ. Պիլէ-
զիկճեանը ըստեհածեց իւր ձեռքով մաքուր ընդօրինա-
կել նոյնը և մեզ ուղարկել:

Գանձի հեղինակը՝ ինչպէս վերնագիրն ու աների
սկզբնատառերն էլ ցոյց են տալիս, է «Գրիգոր վար-
դապետ», որ անշուշտ Աղթամարցի է, Զաքարիա
կաթուղիկոսի աշակերտներից: Գանձը մեծ մասամբ
նոյն է Գրիգոր Խլաթեցու մի գանձին հետ՝ նուիրուած
Վահան Գողթնացուն, որի առաջին տան կէտը մէջ
ենք բերում այստեղ համեմատութեան համար, ար-
տագրելով Խաչիկ վարդապետ Գաղեանի ժողովածուի
թիւ 22 ձեռագիր գանձարանից, էջ 30 բ—32 բ (տես
այս մասին Յ. Թովճեանի ցուցակը, Վաղարշապատ,
1898, էջ 28 ա):

Ի Գրիգոր վրէպէ խլաթեցոյ կաֆայ գանձիս ...
վահանայ գողթնեցոյն. գրթացեալ քոյին, արքայդ-
երկնային, և առեր մարմին, դմարդիկս երկրային, առնել
երկնային, դեր քան դառաջին. յետ կատարածին այսրմ
խորհրդին անաւրինականին: Աստուած սուրբ հոգին ի
հաւրէ վերին իջեալ ի ստորին. առաքեալքն առին զհո-
գին ճըշմարիտ և յաշխարհս ելին՝ քարոզ քո բանին,
աւետարանին, ըզհամբաւ բարին ... (ամբողջը վեց
տուն՝ Գրիգոր սկզբնատառերով):

Թուականի մասին մեր բնագրերի առած տեղե-
կութիւնները շփոթ և իրար հետ անհամաձայն են:
Յայտնաւորքների գանադան ձեռագրերի համեմատու-
թիւնից երևան եկած թուականն է ՊԽ (1392 դեկտ.
13—1393 դեկտ. 13), յունիս 26, մեհեկի ժե, չորեք-
շաբթի. մինչդեռ գանձը դնում է «ամաց հաղարին,
բամեալ ընդ նրմին չորս հարիւր թըլին, հինգ պակաս
ամին, յամսեան մեհեկին, տասնուհինգ օրին, չորեք-
շաբթին»: Անհամաձայնութեան առաջին կէտն է
հէնց տարեթիւը ՊԽ (1392-3) ըստ յայտնաւորաց,
ՊԽ (1395-6) ըստ գանձին: Բայց այս անհամաձայնու-
թիւնը գիւրին է հարթել՝ ըստ պր. Մանանդեանի են-

թագրելով թէ գանձի առաջին օրինակը ունեցել է
«Եօթն (է) պակաս ամին (1393)», ուր Ե և Ի տառերի
նմանութիւնից շփոթուելով յառաջացել է յետոյ «հինգ-
(է) պակաս ամին» ընթերցուածը: Զեռագրերի մէջ Ե
և Ի տառերի շփոթութիւնը չափազանց շատ է. օրի-
նակ տես հէնց այստեղ, էջ 146 և 181:

Երկրորդ և աւելի գծուար կէտն է ամսաթիւը.
յայտնաւորքների մի մասը և գանձը դնում են մեհե-
կանի ժե: Շարժական տօմարի հաշուով հայոց ՊԽ
թուի նուասարգ Ա-ը 1392 թուի դեկտ. 13-ին գալով՝
նոյն թուի մեհեկանի ժե-ն էլ համապատասխանում է
հռոմէական 1393 յունիս 25-ին, որ ժամանակագրական
հաշուով իրօր էլ գալիս է չորեքշաբթի օր, որին հա-
մաձայն են բոլոր ձեռագրերն ու գանձը: Բայց բանն
այն է որ յայտնաւորքի բոլոր ձեռագրերն էլ յունիս
25-ի տեղ դնում են յունիս 26. շփոթութիւնը ո՞ր
տեղից է ծագում չգիտենք. միայն ակներև ենք տես-
նում թէ յունիս 26-ը սխալ է և պէտք է ուղղել յու-
նիս Իե:

Վկայարանութիւնն ունին նաև Յայտ. Ա. աղ. 921'—922', Բ. աղ. 629'—630', Գ. աղ. հատ. Ա. 271'—272' և Զամէան, Գ. 433—4: Վերջինիս զրած
թուականն է ՊԽ (գանձի նոյն սխալ ընթերցուածի
համեմատ) = 1396, մարգաց Ի = յունիս 26. Իսկ
Ոստան քաղաքի դատարանի անունը՝ որ մեր վկայա-
բանութեան մէջ յիշուած չէ, Յայտնաւորքի երկրորդ
և երրորդ տպագրութիւնների, ինչպէս և Զամէանի
մէջ ճափար պարսիկ է: Նահատակիս մասին Թովմա
Արծրունի հեռեկալ տեղեկութիւնն ունի. «Այս ամիւր
եղգինս, որ հակառակ եղև Յուսուփին, տէրն Ոստա-
նայ ի 842 թուականին սպան զկաթուղիկոսն Աղթա-
մարայ զԶաքարիա անուն: Զորին պատմութիւնն տես-
ցեալի գիրն Յայտնաւորց սուրբ վարդապետին Գրի-
գորի:»

26.

ՍՏԵՓԵՆՈՍ ԲԸՀԵՆԸՅ ԵՒ ՄՈՒՍԵՓԻՐ ՏԵՆՈՒՏԷՐ.

† 1395.

Քահանայ մի Ստեփաննոս անուն, ի յերկրէն Ամիու,
սակաւ աւուրբը եկեալ բնակեցաւ ի կղզին Լիմն կոչեցեալ,
և անտի եկեալ ի քաղաքն Արճէշ, տեսեալ անտեսուչո և
անառաջնորդ՝ ոչ հոգեւոր առաջնորդ ունելով և ոչ մար-
5 մնաւոր, ոչ եպիսկոպոս և ոչ վարդապետ, ոչ ձեռնաւոր և
ոչ տանուտէր՝ յափշտակեալ կին մի ի քաղաքացւոյն հրա-
մանաւ և կաշառօք անհաւատից, և բազում ժամանակս
եղեւ առաջնորդ քաղաքին:

Եւ նենդեալ անօրինաց և ստախօս քրիստոնէից՝ մատ-
10 նեն զնա քաղաքապետին Արծկոյ Սահանդ անուն, և զտա-
նուտէր մի աստուածասէր Մուսեփիր անուն. եւ հեղին
զարինն նոցա, և զգլուխս ի պարսպէն ի վայր կախեցին:
Եւ այն թէսկէտ և պատիժ էր ի Տեառնէ, զի ամենայն կար-
15 դաւոր յիւրում կարգի կացցէ. այլ անմեղ արեամբն իւր-
եանց լուացին զազտեղութիւն մեղաց իւրեանց. զի առտի
կենաց պատիժս ազատէ ի պատժոց տանջանաց դժոխոց:
Եւ դարձեալ՝ եթէ ձեռօք անհաւատից մեռանէին քրիս-
տոնեայքն այնպէս, որպէս Աբէլ մեռաւ ի Կայենէ, եւ
20 Կայէն պատժեցաւ ի Տեառնէ. զի առէ գլուխն հաւատոյ.
«Մի ոք ի ձէնջ չարչարիցի իբրեւ զգող կամ իբրեւ զչարա-
գործ կամ իբրեւ զօտարատեսուչ» այս ինքն է՝ կախարդ,
«ապա եթէ իբրեւ զքրիստոնեայ» մի ամաչեսցէ: Նոյնպէս և
սորա մի ամաչեսցեն առաջի Բրիստոփի, այլ ընկալցին դա-
25 նապական պոակն ըստ նմանութեան մարտիրոսական դա-
սուցն, և թողութիւն մեղաց արասցէ ոոցա Տէր Աստուած
Յիսուս Բրիստոս. ամէն: Եւ այս էր յ844 թուականիս
մերոյ:

Այս նահատակները մասին տէս Թովմա Մեծո-
փեցի. Փարիզ, 1860. էջ. 112—113: Նոյնը՝ էջ. 47.
«... Լին Յուսուփ Թուրքմանն և վերստին աւերեաց
զաշխարհս մեր. էսու զԱրճէշ քաղաք, և զշխմաթ
անուն Պարոն եղեալ երեսուն և չորս մարդով սպան
վանն զի սպանեալ էր զՍտեփաննոս քահանայն՝ ձեռ-
նաւոր քաղաքին: Եւ զմեծագլխի տանուտէր մի Մու-
սէփիր անուն նահատակեցին չարախօսութեամբ և
նենդութեամբ անսէր քրիստոնէիցն»:

27.

ԹԱՄԱՐ ՄԱԿԱՅԻ

† ՊԽԷ առկի ժե = 1398 ապրիլ 22 թր.

Արդ ի յարկանել զհօւր սիրոյն իւրոյ յերկիր Աստուած Բանն, որով և զբոլորեցին կամի, և թէ նա կամի՝ ո՞վ հակառակի. բնաւ և ոչ որ. բայց թէ իւրաքանչիւր որ յիւրոցն շարժեալ կամաց թէ ի չարն և թէ ի բարին, անձնիչխան գոյով կամօք: Ըստ որում և ասէ Յակոբոս թէ «Աստուած անսիրձ է ի չարեաց. փորձէ նա և ոչ զոր. այլ իւրաքանչիւր որ փորձի՝ յիւրոցն ցանկութեանց ձգեալ և սլատրեալ»: Նոյնպէս և ի բարի կողմանն մասին վիճակեալքն, որք զհօւր աստուածային սիրոյն յանձնն իւրեանց

1. M չունի արդ ի հարկանել զոր հաշտապաղ, այն է սոդ 1 միւլիւ էր 188 սոդ 3. | DTW չունի արդ ի հարկանել զործոց առաքինութեանց այն է սոդ 1 միւլիւ էր 188 սոդ 7. | CQV ի արկանել. Y ի հարկանել. U ի յարկանել յերկիր. | KL իւր. | b յերկրն. QUV չունի. | BGHKLR Y ածն բան. Z ածաբան. b ածն բան. 2. B որ. U չունի. | EI որով փխ. որով և. | b բորբոքեն. | Z կամիս. | HKLY չունի և թէ նա կամի. | B եթէ. | P նայ. 3. BCFG HIPYbc հակառակէ. Z հակառակ. | E բրնաւ. | U չունի բնաւ և ոչ որ. | IQUV յիւրաքանչիւր. | QV յիւրոյն. b յիւրեանցն. 4. CPUZ շարժեցեալ. EQV շարժել. | CQVZ կամացն. I չունի. | E թէ և ի չարն և ի բարին. | HRYZ չունի և. | Z բարին փխ. ի բարին. 5. QV կամօքն. | Z որպ փխ. ըստ որում. | Ic չունի և. b որ. | I առաքեալն յակովբոս. c առաքեալն յակոբոս. | Յակ. Թ. 13. 6. b ածիորձ. | V փորձէ փխ. անփորձ է. | BPTUZc չունի ի. | Cb չարաց փխ. ի չարեաց. | PY նայ. | E որ. 7. Q յիւրաքանչիւր. P իւրաքանչիւր. | QV չունի որ. | Y չունի փորձի. | E յիւրոց. I իւրոցն. C իւրոց. L իւրցն. | E ձգեալ. 8. RY յաղթեալ փխ. սլատրեալ. | CE PQUVZ նմանապէս. | Zb չունի ի. | BCb կողման. QV կողմն. | G վիճակեալք. HKLR Yb վիճակեալ. 9. Z որ. | b չունի սիրոյն.

վառեալ բորբոքեցին՝ աստի հեշտութեանս բարեաւ մնալ ասացին: Եւ այնպէս իւրաքանչիւր որ յիւրում ժամանակի արիապէս քաջացան: Զի ոմանք սրբութեամբ զկուսութիւն ստացան և այլք ողջախոհութեան հանդիպեցան. 5 բազումք զողորմութիւն ընտրեցին և զտալն աղքատաց սիրեցին, և կէսք՝ զպահս և զաղօթս որ առանձին. ոմանք՝ զխոնարհութիւն և այլք՝ զեղբայրսիրութիւն. կէսք՝ զլուսութիւն և շատք՝ զխօսելն յօգուտ ընկերին և ի շահ լսողին. բազումք զարինս իւրեանց հեղին փոխանակ արեան 10 կենարարին. յոյովք հրոյ մատնեցան և շատք ի ջուրս խեղդեցան. բազումք ի գանս և ի բանտս, ի կապանս և ի քերանս, ի սովս և ի ծարաւս, ի մերկութիւնս և յաղքատութիւնս և յայլ ազգի ազգի և ի զանազան տանջանս և ի տառապանս մատնեցան և չարչարեցան: Եւ այն ամե-

1. I վառեալք. | Z բորբոքեալ վառեցին փխ. վառեալ բորբոքեցին. | HRYb աստ ի. | B չունի աստի ... ասացին. | QV հեշտութիւն. R հեշտութե. c հեշտութեցս. | I բարի. 2. EIPUZbc այսպէս. B չունի. | I QUV յիւրաքանչիւր. P իւրաքանչիւր. | L չունի իւրաքանչիւր որ. | CK չունի որ. | b որ յիւր որ յիւրում փխ. որ յիւրում. | L իւրում. | Z ժամանակին. L ժամանակի իւրաքանչիւր որ. 3. Ic արիացեալ. | E սրբութե. | Z զկուսութիւն ստացան սրբութե. b զկուսութի սրբութե ստացան. 4. L ողջախոհութի. P ողջախոհութե. VZb ողջախոհութե. I ողջախոյութե. | KLb հանդիսացան փխ. հանդիպեցան. 5. Z զողորմութիւն. | Z ընդրեցին. | L տալն. Z գտուրս. | Z աղքատին. 6. KL չունի և կէսք ... առանձին. | P կէսք | P զպահս. | V չունի որ. | BEGHQUVZb առանձինն. 7. Q զխոնարհութիւն. | P զեղբայրսիրութի. EQ զեղբայրսիրութիւն. 8. BKLU զխօսին. E խօսելն. Y զխառնեալն. | HRY յօգուտս. | E ի շահ փխ. և ի շահ. | HY լսողին. 9. Ye զարինս. | Z չունի իւրեանց. | BP փոխան. 10. G փրկչին և կենարարին. | b չունի յոյովք հրոյ...զոր հանապաղ, այն է սոդ 10 միւլիւ էր 188 սոդ 3. | LY հրով. | Z կէսք փխ. շատք. | BE ի ջուր. 11. Z և այլք փխ. բազումք. | L ի բանտս ի քանս ի քերանս և ի կապանս փխ. ի գանս ի քերանս. | F ի դանձս փխ. ի գանս. | V ի բանդս. R ի բանս. | CHL և ի կապանս. | (փխ. ի կապանս և ի քերանս) GHK RY ի քերանս և ի կապանս. Z չունի. 12. P սովս փխ. ի սովս. | EQVZ ի սով. I ի ծովս. | E և ի մերկութիւնս. | Z ի յաղքատութիւնս փխ. և յաղքատութիւնս. | QV ի յաղքատութիւնս. 13. EP այլ. | Z ի այլազգի փխ. յայլ ազգի անզգի. | I զանազան փխ. ի զանազան. | U տանջանս. B չարչարանս. | Z չունի տանջանս և ի. | c չունի և ի տառապանս. 14. (փխ. չարչարեցան) B տանջեցան. Z գունակ տանջանս չարչարեցան. | Ic չարչարեցան բառից յետոյ աւելացնում են հոգով զօրացան, մտօք արեալան

նայն վասն սիրոյն Քրիստոսի և յուսոյ արքայութեանն՝ որպէս և սաղմոսերգուն վկայէ ասելով. «Վասն քո մեռանիմք զօր հանապազ»:

Իսկ ի նսեմացեալ և յերեկոյացեալ առուրս, ի չարացեալ և ի դառնացեալ ժամանակիս մերում, որ սպառեալ եմք յամենայն բարեաց և վերջացեալք յամենայն դործոց առաքինութեանց, կին մի ի Մովսէս, քրիստոնեայ հաւատով, հայ ազգաւ, գեղեցիկ երեսօք և պայծառ գունով, Թամար անուն և փոխեալ ի Գոհար, առնակին ումեմն քրիստոնէի անուն Թումայի, և յաղղմանէ չարին ցանկացեալ չարաչար արփանօք ի վայելուչ գեղ կնոջն Քուրդ մի ի նոյն դաւառէն Մովսէս և կամէր խել զկինն յառնէն իւրմէ և սպանանել զայր կնոջն: Զոր իմացեալ մեծահաւատ կինն 15 Թամար՝ և աղբ արար առն իւրոյ: Եւ յարուցեալ ի միտ-

և քաջացան և մարմնով հանգիստացան (Ի հրով փխ հոգով. Ի արիացան փխ. արիացան և). | KLZ այս փխ. այն. 1. RY արքայութե. P յարքաութե. Q յարքայութե. 2. EY սաղմոսերգոյն. | Z ասէ փխ. վկայէ ասելով. | Q ասելով թէ. V թէ (յունի ասելով). | Սաղմ. ԽԴ. 22. | E մեռանեմք. 4. E յունի ի. | CKL ի նսեմանալ. | C երեկոյացեալ փխ. և յերեկոյացեալ. | QV առուրս. 5. B ի չարացեալ. | Z դառնացեալ փխ. ի դառնացեալ. | E մերումք. GHKLMRY յունի. 6. RY բազառեալ. | Q ամ. | Ե յունի բարեաց. | BZb վերջացեալ. | QV ամ. BCEPUZb ի. 7. Ե առաքինութե. E անօրէնութեանց. | Z կին ոմն. T կինն այս էր. | DQTVW յունի ի. | P ի մոգաց. 8. DHIO քրիստոնեա. | Ե և հայ. | CDEIPQTUVWZc յունի հայ ազգաւ. GHKLMRY ազգաւ հայ. 9. (փխ. պայծառ գունով) B վայելուչ ասելեմք. Ic վայելուչ հասակաւ և պայծառ դիմօք. | Ub դունօք. DEW դիմօք. | T անուն թամար. Z անուն նր թամար. | Ե յունի թամար անուն ... անուն թումայի, այն Ե 9-11. | E կոխեալ փխ. փոխեալ. 10. CDEGHKLPQTUVWYZc դաւար կամ դօհար. | D առնակին. P առնային. W առնային. Ic առնակին լեալ. | փխ. ումեմն Z ոմն. W յունի. | Ե քրիստոնէին. | W անուն. B անուն. TZ յունի. 11. IQW թումայ. D թումա. | DW յունի չարին ցանկացեալ. | Ե ցանկայր չարաչար արփանօք ցանկայր. | փխ. չարաչար T չար. 12. H արքիմանօք. | (փխ. ի վայելուչ գեղ կնոջն) E և վայելուչ կնոջ գեղ. Ե յունի. | PT ի վայելուչ. | Z կնոջն. | E քուրթ. LW քուրթ. | Z յունի նոյն. | RY դաւառնէն. 13. P մոգաց. | L կինն. | T ի յառնէն. | B յունի յառնէն իւրմէ. | Ե յունի իւրմէ. 14. Ե սպանել. Z զքաւանանել. | Tb զայրն. | T յունի կնոջն. | P մեծահաւատ. | Ե կինն մեծահաւատ. 15. Ե այց փխ. աղբ. | B աղբաց փխ. աղբ արար. | I իւրս. EP իւրում. | V ի մասին փխ.

սին՝ առին զաղայսն իւրեանց, և գնացեալ փախստեամբ՝ մտին յամուր կղզին յԱղթամար:

Եւ յետ ամաց ինչ անցելոց՝ չորից կամ հնգից՝ աւելի կամ պակաս՝ յաւուր միում վասն կարեաց ինչ իրաց 5 իւրեանց պիտոյից ելին արտաքս ի ծովէն, ի քաղաքն յիստան՝ այրն և կինն ընդ իւր: Զոր տեսեալ ոմանց յանօրինացն Քրդաց՝ ծանեան զնոսա և ձեռս արկեալ կալան զկինն, և ձայն բարձեալ աղաղակեցին ասելով. «Մա երբեմն տաճկացեալ էր»:

Եւ բերեալ սուտ և անիրաւ վկայս՝ 10 կացուցին և առեալ տարան առաջի Ամիրաղդին և կնոջ նորա՝ Փաշախաթունին: Եւ Ամիրաղդին անփոյթ արար զայնու: Բայց կինն նորա Թուրքման էր և չար բնութեամբ,

ի միասին. 1. Ե առեալ. | E զաղայն. CGHKLPRTYZ զաղայս. | EI P գնացին. | (փխ. գնացեալ փախստեամբ) G փախեան և գնացին. HKLMRY փախեան և գնացեալ. | DEPTW փախստեամբ. I փախստեալան. Ե փախստեալան. 2. L ամուր. QVZ ի յամուր. DW յունի. | Ec կղզին. | ETV աղթամար. LQ աղթամար. Ե յաղթամար. GZ յաղթամարայ. W յաղթամար. 3. P յամաց. | DHRWY անցանելոց. Z անցելոյ. T անցանելոյ. | Z և կամ. | E հնգից. D հնգից. HRY հնգից. Q հնգից. | Ե յաւելի. 3-4. BDTW յունի աւելի կամ պակաս. 4. T ինչ իրեք. | QV իւրեանց ինչ իրաց (փխ. ինչ իրաց իւրեանց). | Z իրեք. DMW յունի. 5. GHKLMRTYb յունի իւրեանց. DW իւրոց. | Ե յունի պիտոյից. | GHKLMRYb յունի արտաքս. | T ելանին. Z ելանին. | (փխ. ի քաղաքն յոստան) BGHKLMRY յոստան քաղաք. Ե յոստան գաւառն. | DW ոստան. 6. DEW այր. | KLP յունի ընդ. | Ե յունի ընդ իւր. BT ընդ նմա. C իւր ընդ նմա. | I զի փխ. զոր. | MRY ոմանք. U յոմանց. | TZ յանօրինաց. B յանօրէն. IQUV անօրինացն. E անօրինաց. 7. BTZ քրդացն. CPW քրդաց. V քրդանց. Ե յունի. | M և ծանեան. | QV գնա. | (փխ. ձեռս արկեալ) KLUb ձեռնարկեալ. D W յունի. | M կալեալ. 8. L զկինն իւր. | Ե յունի ձայն բարձեալ. | E W աղաղակէին. | D աղաղակելով ասէին. | DP սայ. GHKLM թէ ու. RY թէ սայ. Z սայ է. 9. CDEIPQTUVWbc է. | Z անիրաւ փխ. և անիրաւ. | DEIKLWc յունի և անիրաւ. 10. L առել. G յունի. | IKL տարան գնա. | V յառաջի. | B ամիրաղդին. Ե ամիրաղդին. D ամիրաղդին. ETZ ամիրային. | (փխ. կնոջ նորա) DP կնոջն. W կնոջն. 11. E փաշախաթունին. GHLMRYb փաշայախաթունին. P փաշայաղաւնին. T զոր փաշայ կոչէին. Z զոր և փաշայ կոչէին. | BGHKLMRYc ամիրաղդին. E ամիրաղդին. DIPQUVW ամիրայն աղդին. TZ ամիրայն եղդին. Ե ամիր եղդին. | DW այն փոյթ. | CDIPTUZc արաւեալ. 12. EQV գայն. UZ այնու. | EHKLMPQRTVYZ կին. | Ic յունի նորա. | E Թուրքման. V Թուրքման. | (փխ. Թուրքման էր և չար) T չար զոյով. Z զոյով. | RY բնութեամբ.

լիբր և յանդուգն, երկրորդ Շամիրամն այն. խոստանայր նմա բարիս առնել, եթէ դառնայ ի հաւատոցն Գրիստոսի: Եւ թէ ոչ՝ սպառնայր նմա սատարիլ տանջանա ի վերայ ածել և կտտամահ առնել զնա:

Իսկ բարեսէր կլինն Թամար վառեալ էր աստուածա-
յին հրովն ի սէրն Գրիստոսի: Եւ բորբոքեալ քրիստոսա-
կան սիրովն՝ ոչ խոստմանցն հաւանեցաւ և ոչ ի սպառ-
նալեացն երկեալ. այլ արիւթար, անահ և աներկիւղ, ա-
մենայն համարձակութեամբ, պարզ դիմօք և լուրջ երե-
սօք տայր սրտասխանի և ասէր. «Բաւ և մի լիցի բնաւ
թէ երբեք ես ուրացեալ լինիմ զԳրիստոս Աստուածն իմ,
յոր հաւատացեալ եմ և հաւատամ: Զի նա է Բան և Որդի
Աստուծոյ, ծնեալ ի սուրբ Կուսէն Մարիամայ, ստեղծօղ
ամենայն դոյից՝ երևելեաց և աներկութից, Տէր և դա-»

1. I լիբրն. | C յանդուգն. IW անդուգն. E յանդուքս. BHQRVYZ
յանդուքն. | Y երրկրորդ. | Z լուսի երկրորդ...առնել, այն է տղ 1-2.
| T լուսի երկրորդ շամիրամն այն. | DW շամիր. | E շարիմայն փիւ.
շամիրամն այն. 2. WY նմայ. | b լուսի. | Eb բարի. | CL թէ. | EQR
դառնա. | b դառնայր. | Ic ուրանայ դքս (փիւ. դառնայ ի հաւատոցն
քրիստոսի). | B հաւատոցս. 3. WY նմայ. | HIKLMRY ածել ի վե-
րայ. 4. PY գնայ. | b լուսի. 5. P բարէսեր. | DW լուսիմ վառեալ
քրիստոսական սիրովն, այն է տղ 5-7. | Z լուսի էր. | b լուսի աստուա-
ծային հրովն. 6. P ի սերն. | Q լուսի ի սէրն ...սիրովն. | Bb լուսիմ և
բորբոքեալ...սիրովն. | TZ քրիստոսեական. 7. c սիրով. | L ի խոստ-
մանցն. | c ի սպառնեացն. 8. I լուսի արիւթար. | c լուսի արիւթար...
ամենայն. | փիւ. աներկիւղ QV անկասկած և աներկիւղ. | DW լուսիմ ամե-
նայն. 8-9. b լուսի ամենայն համարձակութեամբ. 9. C առաքինութիւն և
համարձակութիւն. | BDW լուսիմ պարզ ... երեսօք. | Z մտաւր փիւ.
դիմօք. | C լրջմիտ. P շուրջ. Ibc պայծառ. 10. DW սրտասխանիս. Z
զսրտասխանիս. | (փիւ. քաւ և մի ... զքրիստոս ոչ ուրանամ, այն է
տղ 10 միւնկէ եք 191 տղ 13) DW դքս ած հաւատամ և հաւատս ձեր
անարգեմ. | TZ լուսիմ քաւ և. MRY քաւ. | b և. | Y լուսի մի. | TZ
երկրի փիւ. լիցի. | P բնաւ. | MR բնաւին (փիւ. բնաւ թէ). HY
բնութիւն. | TZ զի. | b որ (փիւ. բնաւ թէ երբեք). 11. I եթէ. GKL լու-
սիմ. | B երբեք թէ (փիւ. թէ երբեք). | EGHKLMNPQRVYc երբեք.
| GHKLMRY ես ոչ. | (փիւ. ուրացեալ լինիմ) b ուրացայց. | EQV
լիցիմ. TZ լինիցիմ. BGHKLMRY եղէց. 12. QV որ. | MRTY հաւա-
տացեալն. | Ic հաւատամ ի նա. | EHPR նայ. | CEQ բանն. 13. E
ծնեալն. | TZ ի սրբայ. | I մարիամ. R մարիմայ. | GELMRY
ստեղծիչ. H բարեգծիչ. EQV ստեղծօղն. 14. EPc աներկութիւն. Z
յաներկութիւն.

աւար կենդանեաց և մեռելոց: Եւ ի կրկին յապառնալն
Թագուհոյն և ի խոստանալ պարգեացն՝ ասաց Թամար.
«Ընդէր յամես փաշայ և ոչ ածես ի վերայ իմ զոր սպառ-
նաող. զի ես սրտորաստ եմ ի մեռանել վասն Գրիստոսի
5 Աստուծոյն իմոյ. և թէ վասն մեծարանացդ զոր խոստա-
նաս փաշայ՝ կարծես թէ հաւանիմ, և ոչ բնաւ. զի
թէ զիս ի տեղի քո նստուցանես և զհուքմ իշխանութեանդ
քո և զտիկնութիւնդ զոր ունիս ինձ տաս և զիս դժխոյ
աշխարհիս կացուցանես՝ չկարեմ փոխանակել սիրոյն Գրիս-
10 տոսի՝ զոր ունիմ առ նա: Բայց սպառնալեացն՝ զոր ասա-
ցեր չարաչար տանջանօք մաշել զիս՝ արսւ անձ զայն վաղ-
վաղակի ի վերայ իմ և մի յամեր, այլ փութան կատարել
զոր սպառնաող, զի ես զԳրիստոս ոչ ուրանամ»: Եւ սրամտեալ փաշայն ընդ բանս նորա՝ ետ հանել

1. E ի կրկին. | H ըստառնալն. P սպառնեալն. BIC սպառնալ. V ի
սպառնալն. 2. PQU Թագուհոյն. BGHKLMRYb փաշային. T լուսի.
| Z լուսի Թագուհոյն և. | b լուսի և ի խոստանալ պարգեացն. TZ ուսի և
ի պարգեաց խոստանալն. | E լուսի ի խոստանալ պարգեացն. | MR
UY ի խոստանալն. Q ի խոստանալն. | V պարգեաց. | TZ ասէ. | IQUV
Թամարն. 3. P յամէս. G յամենաս. Z կամիմ. | BEKLQU փաշա. | P
ածէս. | H ըստառնաող. 4. b լուսի ես. | BGEMU ի մեռանել. C ի
մեռանելն. | փիւ. վասն քրիստոսի KLU փս սիրոյն քի. TZ փս անուանքի.
5. Z եթէ. | b լուսի թէ վասն...բնաւ զի, այն է տղ 5-6. | G լուսի վասն.
| Ic խոստանաող. 6. BEKLTU փաշա. V լուսի. Z փաշայ-ից յեղոյ առիւց-
նուս է և ոչ ածես ի վր իմ. | I եթէ. KL թէ ես. | EP հաւանեմ. 7. BI
նստուցես. | Q նստուցես ի տեղի քո. V նստուցանես ի տեղի քո.
| C զհուքմն. P ըզհուքմ. V հուքմ. | BCIQTUVZc իշխանութիւն. P
իշխանութիւն. MR իշխանութեանց. | (փիւ. իշխանութեանդ քո և
զտիկնութիւնդ) E իշխանութիւնդ. 8. BPTUZ քոյ. | Yb լուսիմ քո և զտիկ-
նութիւնդ. | M զտիկնութեւդ. R զտիկնութեւդ. | M լուսի զոր ունիս.
| b լուսի զիս. | b դժխոյ. Z դժխոյ. | U աշխարհի դժխոյ. 9. CEQT
Vbc աշխարհի. B երկրի. | KL ոչ կարեմ. | B բնդ սիրոյն. 10. E լուսի
զոր ունիմ առ նա. | PRY նայ. | H ըստառնալեացն. C սպառնա-
լեօքն. | b լուսի բայց սպառնալեացն ... զքրիստոս ոչ ուրանամ, այն է
տղ 10-13. | P ասացեր. Z ասացիր. 11. P չարաչար. | E տանջի (փիւ.
չարաչար տանջանօք մաշել). | HPRYZ արայ. c ահա. BEGKLMQRV
արա և. HY արայ և. | EV լուսիմ զայն. 12. E ամէր. G յամենար. P
յամէր. | E փութաս. HPRYZ փութայ. QV փութով. | E կատարեալ.
QV կատարեայ. 14. Ic յանձամ փիւ. եւ. | R սրտամտեալ. | B փաշան.
V փէշայն. | DW լուսիմ ընդ բանս նորա. | BGHLMRTYZb և ետ.

զնա յերեսաց իւրոց և արկանել ի բանտ և պահել անսուլալ՝ մինչև հաւանեացի ուրանալ զՔրիստոս: Եւ հանեալ զնա յերեսաց թագուհւոյն՝ և տարան առաջի դատաւորին: Եւ ի հարցանել վատաւորին՝ նա համարձակ տայր զպատասխանին: Եւ ի սպառնալ դատաւորին՝ ասաց թաւար. «Ինտայիր մօշնայ որ թէ զամենայն մարմինս իմ մասն մասն կտրատել տառ, որպէս զչամիչդ առաջի քո՝ ես զՔրիստոս ոչ ուրանամ»: Իսկ դատաւորն ըստ հրամանաց փաշային ասաց տանել զնա ի բանտ և թողուլ անսուլալ: Եւ նա ուրախութեամբ տեւաց անսուլալ զառուրս Ժ: Զի թէպէտ որք պահէին զնա տային և մտաուցանէին նմա հաց և ջուր, այլ նա ոչ առնոյր բնաւ:

Եւ եղև յետ Ժ աւուրցն՝ ժողովեցան տանուաւորքն

1. P զնայ. | Q յերևացն. | HMRYB արկանել փխ. և արկանել. | TZ չունիև և արկանել ի բանդ. | HMRb արկանել զնա. Y արկանել զնայ. | DV ի բանդ. և չունի. | DHPTWY³C անսրւաղ. 2. QV մինչ. | L հաւանել. | DW և արարին ըստ հրամանի փաշային և պահեաց անսրւաղ զօրւրս ժ (փխ. և հանեալ ... ոչ առնոյր ընաւ, այն է տող 2-12). | Խ չունի և հանեալ...թաղուհոյն. 3. P զնայ. I չունի. | CE HIPRTVY³C թաղուհոյն. B անդղամին. | KL չունիև և. | Խ և սղա սարան զնա փխ. և տարան. | V յռջի. 4. Z չունի և ի հարցանել զատաւորին. | E չունի ի. | P նայ. QV և նա. GHKLMRTY չունիև. 5. E պատասխանին. P ըզպատասխանին. | P ի սղառնայր. Խ ի սղառնային. | TZ ասէ. | IQbc թամարն. 6. BEIKU մօլնա. MRY մօլայ. Q մօնլայ. T մօնլա. V դաւր. | I չունի թէ. | C զմարմինս իմ զամ. | Ic մարմին. | Q մասմասն. Ic չունիև. 7. MU կրտստել. TZ կոտորել. I կոտել. | Խ չամիչդ. KL զչամիչդ որ է. | Z զչամիչդ որ առաջի քո է (փխ. զչամիչդ առաջի քո). | V որ յառջի. Խ որ առաջի. | P քոյ. 8. L չունի ոչ. | GHMRY ըստ հրամանի. Խ ըստ հրամանաւ. 9. IT Zc թաղուհոյն փխ. փաշային. | U տանիլ. | PR զնայ. | QV ի բանա զնա. | E ի բանդ. | Ic չունիև և թողուլ անսուաղ. | HPTZ անսրւաղ. TZ անսուաղ-ից յիտոյ առկացնուլ եւ և այր ոմն վերակացու տան ամիրային անուն խուռամչա (Z խուռամչայ) առեալ տարաւ զնա ի տուն իւր և ահացուցանէր զնա թողուլ անսրւաղ. 10. TZ իսկ փխ. և. | P նայ. | E չունի նա ուրախութեամբ. | Ic չունիև ուրախութեամբ. | T տեհալ. Z տեսեալ. Ic տեսեաց ի բանտին. | PTZc անսրւաղ. GHKLMRY չունիև. 11. MQRVY որ. TZ և որք. | Խ և փխ. որք պահէին զնա. | T պահէինն. | PR զնայ. Ic զնա ի բանտին. | I տանէին փխ. տալին. | Z մատուցանէին զնա. | BGHKLMRYb չունիև և մատուցանէին. | P նմայ. և մա կերակուր. 12. PY նայ. TVZb չունիև. 13. Z չունի և եղև յետ ժ աւուրցին. | DW չունիև եղև. | Tb աւուր. V աւուրն. | T ժողովեալ. | BHMNRY տանուարայքն. Z տանուտեարք.

ըրիստոնէից Ոստանայ քաղաքին՝ և եկին առաջի Թա-
դուհոյն, զի աղատեալ Թափեացեն զնա: Եդին և հաղար
դեկան առաջի նորա, և նա ոչ հաւանեցաւ. այլ մեծաւ
սաստիւ հրամայեաց հանել զնա արտաքոյ քաղաքին և
5 քարկոծել:

Եւ հանեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն եւ դարձեալ կրկին եւ բազում անգամ հարցին զնա, զի թերեւ հաւանեացի ուրանալ զՔրիստոս: Եւ նա պնդագոյն տայր պատասխանի եւ դաւանէր զՔրիստոս՝ Աստուած եւ Որդի 10 Աստուծոյ: Եւ մինչդեռ դաւանութիւնն ի բերանն էր՝ հարին զնա քարիւ մեծաւ ի դէմն: Իսկ նա զփանդամն իւր

Խ տանուտէրքն. | (փխ. տանուտեարքն քրիստոնէից ոստանայ) D
 քրիստոնեայքն. W քրիստոնայք. 1. I քրիստոնէից. VZ քրիստոնէիցն.
 BGHKLMRYb չունիւն. | E ոստանա. QV յոստանայ. MRY ոստան.
 | TZ չունիւն ոստանայ քաղաքին. | TZ գնացեալ փխ. եկին. | V յառ-
 ջի. E առաջին. | QUW թաղուհոյն. TZ խաթուհին. BGHKLMRYb
 փաշային. 2. Z չունի աղատեալ. | T թափեալ աղատեացեն. Խ աղա-
 տեացեն (փխ. աղատեալ թափեացեն). | DPWY գնայ. Ibc ղթամար.
 | (փխ. եդին) Խ և եդին. TZ մատուցին. | Q չունի և. B առաջի և.
 | (փխ. և հազար դեկան առաջի նորա) GHKLMRYb և առաջի նորա
 և դեկան (Խ և չունի). D և առաջի և դին. W և առի հազար դե-
 կան. TZ և դրամ և դեկան. 3. V յառաջի. | B չունի առաջի նորա.
 | DEIPQUVc չունիւն նորա. | DPY նայ. Խ չունի. | Ic հաւանեցաւ հե-
 րատուիլն այն. | TZ (փխ. ոչ հաւանեցաւ այլ մեծաւ սաստիւ հրամայ-
 եաց) ոչ հաւանեցաւ աղաչանաց քրիստոնէիցն և ոչ հարկեցաւ ի
 տանուտեարացն հերատուիլ լիտին այն և (Z չունի և) անզգամն (Z և)
 երկրորդ չամիրամն ալ իբր թէ քէն առնելով քրիստոնէիցն հրամա-
 յեաց մեծաւ սաստիւ. | DUW հրամայեաց մեծաւ սաստիւ. 4. E սաս-
 տիլ. | փխ. հրամայեաց BGHKLMRYb ետ. I ասաց. | փխ. հանել EQ
 V ածել. | P գնայ. TZ չունիւն. | E չունի արտաքոյ քաղաքին ...տա-
 րան գնա, այն և տղ 4-6. 5. TZ քարկոծ առնել. 6. (փխ. եւ հանեալ
 տարան գնա) TZ եւ իբրև հանին գնա. | Խ չունի տարան. | D գնյ.
 Bb գնա արտաքոյ քաղաքին. P գնայ. | MR ի տեղին կատարման.
 Խ չունի. | EY կատարման. P կարարմանն. | TZ դարձեալ փխ. և
 դարձեալ. | DW և ազօթէր առ ած (փխ. և դարձեալ որդի ա-
 տուծոյ, այն և տղ 6-10. 7. Խ չունի կրկին և. | G չունի և. | GZ չունիւն
 բազում. | ETZ հարցանէին. | P գնայ. T ցնա. 8. P նայ. | Q պնտա-
 ղոյն. 9. T զպատասխանին. | EP որդի փխ. և որդի. 10. DWZ մինչ.
 | VYc դաւանութի. D ահուլթին. W օհուլթին. | G ի բերան իւր.
 HKLMRY ի բերանն իւր. bc ի բերան. | Z հարկին. 11. P գնայ. | Ic
 մեծաւ քարիւ. | Խ չունի մեծաւ. | Խ զգէման փխ. ի գէման. | DW չու-
 նիւն իսկ նա ... յարկեալ, այն և տղ 10-1. | P նայ. | C զփանդանն.

այն, մինչ զի տեսողացն հիացեալ՝ փառս ետուն Աստուծոյ. մանաւանդ՝ զի տեսին զերեսս նորա պայծառ՝ ըստ նմանութեան սրբոյն Ստեփանոսի Նախավկային՝ հրեշտակակերպ տեսեամբ:

Այս վկայաբանութիւնը ունին BCDEFGHIKLMNPQ RSTUVWXYZbc ձեռագիրները՝ ահեկի ժե=ապրիլ ԻԳ (L ունի ահեկի ժե=ապրիլ ԻԳ շփոթուած, որովհետեւ նախորդ և յաջորդ ամսաթուերը ուղիղ են), I Պեղիգեայ հոսսից յետոյ, իսկ միւսները Պատկերատեսից և Վաղենգինէսից յետոյ. էջ B 376 բ'—377 բ', C 967'—969'', D 442 ա''—442 բ'', E 880'—883', G 459 բ''—461 ա', H 426 բ'—427 բ'', I 470 ա'—471 բ', K 434 ա''—435 բ', L 387 բ''—388 բ'', M 463 ա'—464 ա', P 371 բ''—373 ա', Q 436 բ''—438 ա'', R 440 ա'—441 ա'', T 454 ա''—455 բ', U 435 գ''—437 ա', V 313 բ'—314 ա'', W 398 բ''—399 ա'', Y (հատ. Ա.) 164 բ''—166 ա', Z 342 ա''—343 ա'', b 500 ա'—501 ա', c —: Սորա բոլորը ունին հետեւեալ վերնագիրը. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն նոր վկային Քրիստոսի սրբոյն Թամարայ» (BTZ չունի նոր վկային Քրիստոսի, B սրբուհւոյն, TZ սրբուհոյն): Թամարի վկայաբանութիւնը ունի նաև № 434 (Գէորգեան ցուցակ) էջ 498 ա'—501 ա' այս վերնագրով. «վկայաբանութի Պաւհար Մէլէքին»: Բովանդակութիւնը մեր բնագրին համաձայն է, միայն վերջը աւելացնում է հետեւեալը. «Իսկ անիծեալ խաթունն փաշայ, յետոյ բերանն ցեցտեալ սատակեցաւ և Գ որդիք նորա ի սուր սուրբի մաշեցան ի ձեռաց թուրաց. և զամ ամբոց և զբազարս առին, որ և զոսկերս նց հրով այրեցին և հգձլ կեսնքն այրելոց են ի գեհեանն անշէջ ուր որդն նց ոչ մեռան և հուրն ոչ շիջանի:»

1. L չունի այն. 2. I չունի զի. | CLPUC վերիս. | b չունի ըստ նմանութեան. 3. Q նմանուեն. | Z չունի սրբոյն. | Zb չունի սրբոյն ստեփանոսի Նախավկային. | CGHIKLMRUVYZ ստեփանոսի. | BGHELMRY չունի Նախավկային. | Z Նախավկային սրբոյ. | P հրեշտակակերպ. I հրեշտակատիպ. 4. E տեսեան. P տեսեան. CI տեսեան Z տեսեամբ:

Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 434-5, Յայսմ. Ա. տպ. 766'—769', Բ. տպ. 528'—529'', Գ. տպ. Ա. 182''—183'':

Թամար Մոկացու նահատակութեան թուականն է ԸՃ և ԽԵ (=1398): Ամսաթուի և օրուայ մասին հետեւալ մանրամասն տեղեկութիւնն ունինք, «յահի ամսոյ ի ԺԵ, մերձ տօնի սրբոյն Գէորգեայ զօրավարին, յինաց միջնոցն յերկուշաբաթի աւուրն» (տես՝ էջ 194, տող 9-10): TZ ձեռագիրները աւելացնում են նաև «յես աշխարհամահառան կիրակիին»: Արդ՝ 1398 թ. Չատիկը ապրիլի 7-ին ընկնելով՝ աշխարհամարեան կիւրակին կըլինի ապրիլի 22-ը կամ ահեկի ժե: Որպէս յայտնի է ձեռագրերի մէջ Ե և Ե տառերի շփոթութիւնը սովորական է: Ապրիլ 24-ը բնագրի մէջ չկայ. այս ամսաթիւը Յայսմաւուրը կարգադրողներն են աւելացրել, ունենալով իրանց բնագրում ահեկի ժե ընթերցումով: Մեր կարծիքով՝ եթէ այս նահատակը իրաւ ՊԽԵ թուի աշխարհով՝ եթէ այս նահատակը իրաւ ՊԽԵ թուի աշխարհով՝ համարեան կիւրակին հետեւող երկուշաբթի օրն է նահատակուել՝ այդ օրը ահեկի ժե ընկնելով՝ պէտք է ենթադրել որ նախնական հնագոյն բնագրերը այդպէս էլ ունեցել է. ուստի թէ բնագրի ժե ընթերցումով և թէ Յայսմաւուրներն ահեկի ժե=ապրիլ ԻԳ ամսաթիւը պէտք է ուղղել՝ բնագրինը՝ ահեկի ժե, իսկ Յայսմաւուրներինը՝ ահեկի ժե=ապրիլ 22:

28.

ՄԵԼՔԻՍԷԹ ԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆԵՑԻ

† ՊԾԲ հրահր. 1403 Նոյ. 9 ուր. կամ յուլիս 10 զԶ.

Հրաման աստուածային Աւետարանին, զոր ասաց
Տէրն, թէ Նեղ և անձուկ է ճանապարհն՝ որ տանի
ի կեանս, զոր բազումք ի մարդկանէ սիրեցին և զնիւ-
թականս զայս կեանս ատեցին և զանանցականս սի-
5 բեցին, զկարիս մարմնոյ անփոյթ արարին և զցան-
կութիւն սորա ժշտկալութեամբ սանձահարեցին,
ըստ ասելոյն Պօղոսի թէ՛ Որ քրիստոսեանքն են զմարմինս
իւրեանց ի խաչ հանիցեն կարեօք և ցանկութեամբ. և
թէ Որք կամիցին աստուածաշնորհութեամբ կեալ ի Քրիս-
10 տոս Յիսուս՝ ի հալածանս կացցեն: Որք առ նովաւ և յետ
նորա և մինչև ցայսօր՝ բազումք եղեն հետևողք այնմ Նեղ

1. GHMORTUVYZ զհրամանն. Լ զհրամանս. | Ի աւետարանին այ փխ.
ածային աւետարանին. | NP ասացն. 2. Ի լուսնի տէրն. | V եթէ. T լուսնի.
| Հմմտ. Մատթ. Է. 14. | CHNPQRTVYb անձուկ. | Q ճանապարհ. 3. Լ
զկեանսն. GHIEMNQRVY ի կեանսն. | OTU լուսնի զոր. | Լ լուսնի
զոր բազումք ... սրբոցն աստուծոյ հասնածք՝ այն է տղ 3 միւլիւ
յաջորդ եղբ՝ տղ 17. | Z ի մարկիւնէ. | Z լուսնի և. | C զնիւթանա-
կանս. 4. B կեան. OZ կեանքս. | O լուսնի և զանանցականս սիրեցին.
| Z զանանցականս. Ի զանանցականս. C զանանցականս զայն
կեանքն. 5. R ըզկարիս. 6. NY սորայ. | P սանձահարեցին. 7. Հմմտ.
Գաղատ. Ե. 24. | Ի որք. | Q քրիստոսեանքն. | V են ի հալածանս և.
T են ի հալածականս կացցեն և. 8. N հանիցին. R հանեցին. O հա-
նին. U հանեն. | T լուսնի և թէ որք ... հալածանս կացցեն. 9. C որ.
Q որ. | PY կամիցեն. | O անպաշտ. | BN կալ. | Տես Բ. Տիմ. Գ.
12. 10. MRUVYZ կացցեն. միւսները կացցեն. | B լուսնի որք առ նովաւ
... սրբոցն աստուծոյ հասնածք, այն է տղ 10 միւլիւ տղ 17. | GHE
MNRVYZ լուսնի առ. | b լուսնի և. 11. CMNRZ լուսնի և. | Z ցայժմ.
| P եղէն. U են. | b հետևող. GMU հետևողք. K հետևեալք. | Ի լուսնի
նեղ և.

և անձուկ ճանապարհին, որոյ սկիզբն և առաջնորդ նոյն
ինքն Տէրն մեր եղև՝ աւանդող այսմ պատուիրանի, որ
ասացն, թէ Որ ոչ առնու զխաչ իւր հանապաղ և զայ
զհետ իմ, չէ ինձ արժանի: Որ և խրախոյս իսկ տայր իւ-
5 բոց հետևողացն՝ ասելով. «Բաշխերեցարուք, զի ես յաղ-
թեցի աշխարհի: Որոց և վարձս իսկ խոստանայր և պսակս
յաղթանակաց, թէ «Ուր են են, անդ և պաշտօնեայն իմ
եղիցիւ». և թէ՛ «Ի սեղան Հօր իմոյ բաղմեցուցից և ես
անցեալ պաշտեցից զձեզ»: Իսկ որք անլուր եղեն այսմ
10 աստուածային հրամանացս և ոչ հետևեցան հետոցն Քրիս-
տոսի՝ Նեղ և անձուկ ճանապարհաւ, մարդասիրութիւնն
Աստուծոյ իւր արժանիս համարի զնոսա և տայ նոցա ցաւս
և չարչարանս, զի յակամայս և ի հարկէ վասն քրիստոսա-
կան հաւատոցս տանին փորձանաց և համբերեն վշտաց.
15 և այնու հաւատարին կամաւ յանձն առողացն զչարչարանս՝
վասն անուանն Քրիստոսի, և վարձաբեալ պսակին ի Քրիս-
տոսէ՝ ընդ կամարարաց նորա՝ սրբոցն Աստուծոյ:
Ըստ որում և հանդիպեցաւ ի Վան քաղաքի և յայտնի

1. CNPQTVb անձուկ. | OUZ ճանապարհի. | GHEMNRYZ լուսնի
որոյ սկիզբն...սրբոցն աստուծոյ հասնածք, այն է տղ 1-17. | T լուսնի որոյ
սկիզբն ... պատուիրանի. | Ի որ. | C զսկիզբն. | Q յայսմ. | P պատու-
րանի. 3. OTU ասաց. | OTU լուսնի թէ. | Տես Մատթ. Ժ. 38. | b զաւր-
անի. 4. P խրախոյս. | b տայր իսկ. Ի տայր. | V
հանապաղ. TV լուսնի. 5. P խրախոյս. | b տայր իսկ. Ի տայր. | V
իւրոյ. Ի իւր. | Q հետևողաց իւրոց. 6. Տես Յովն. ԺԶ. 33. | P յա-
լարհի. 7. Q յաղթանաց. | Տես Յովն. ԺԲ. 26. | C ես. | O պաշտու-
նեայն. 8. Հմմտ. Դուկ. ԺԲ. 37. | O հաւրն. | T լուսնի և ես անցեալ
պաշտեցից. | OU լուսնի ես. 9. Ի որ. | Ի լուր. V անանուր. | Q յայսմ.
b լուսնի. 10. P հրամայս. | Q հետևեցան հետևեցան. | V հետոցս. 11. b և
եղև փխ. Նեղ և. | c յանձուկ. CNPQTVb անձուկ. | V մարդասիրութն.
U մարդասիրութի. P մարդասիրութիւն. 12. Ի ոչ իւր. | Ի այլ փխ. և.
| c առ. T ասաց. | Ic լուսնի նոցա. | C ցաւ. 13. c ակամայս. | C
իլարկէ. 14. Qb հաւատոյս. | V աստանին. | C փորձանացս. | O լուսնի
և համբերեն վշտաց. | P համբերէն. | Ի վշտաց. TU չարչարանաց.
15. O առնողացն. TU ունողացն. | V զչարչարանս. 16. bc անանն. | c
փորձաբեալ. 17. T կամարարս. Ի կամարարացն. | V նց. 18. OTU
այսմ օրինակի փխ. որում և. | Ի լուսնի և. | B հանդիպեալ. M հան-
դիպացան. | Z քաղաքին.

եղեն սիրողքն և սիրելիքն Քրիստոսի՝ Մեղքիսէթն և Կա-
րապետն, որք ի զուր մատնեցան ի ձեռս անօրինաց, թէ
մեռեալ աղջիկ մի տաճիկ հանեալ են ի հողէն վասն մե-
ղաց: Եւ զայն վնասն արարեալ էին Հայդարի շէխերն, և
5 աղգականք մեռելոյն եղին ի վերայ քրիստոնէիցն. մանա-
ւանդ զի ճոխ և համարձակ շրջէին: Եւ կալեալ ութ հողի՝
կրակեցին և զմինն ի գլխաւոր տանուտերացն հարեալ
խոցեցին ի գլուխն և ի կուշտն սրով:

Բայց մին ի յութից ըմբռնելոցն՝ Սիրանոս անուն, որ
10 որդի սիրական Բելիարայ եղև, զՔրիստոս ուրացաւ և
տաճկացաւ: Եւ ոչ թէ յուր աղգաց կամ ի վատթարաց,
այլ յոյժ դովելոց, յընտրելոց, և յառաքինեաց, ի զարմէ
բարի և պատուական երիցանց: Ըստ նմանութեանն Յու-

1. I հնփս. եղեն. | BGKLMU սիրողքն. O սիրողք. R սիրողն. | NZ
սիրեցեալքն փխ. սիրելիքն. | c քի այ. | LOQ մէքիսէթն. B մեղ-
քիսէթ. C մեղքսէթն. Ne մեղքիսէթն. U մեղքիսեղն. Z մեղքիսե-
ղեն. | P կարապետն. Q գլարապետն. 2. MRU ի ձեռն. | IQUVZ
անօրինացն. 3. U աղջիկ մի մեռեալ. O աղջիկ մեռեալ մի. | V տա-
ջիկ. OTU յունի. | V էին փխ. են. | GHKLMRY ի հողոյն. | V յունի
վասն մեղաց. OTU վասն չարեաց. 4. B գլխոսն զայն. TU զայն. Q
զայն վնաս. | HMORYZ հայտարի. PVc խայդարի. Q խաղարի. B
զալանտարի (այց մի երկուրդ գրիչ ա-երի վրայ է դնելով կարդում է դէ-
լէնտէրի). | LMRZ չխերն. BNOPTU չխեր. c չխեր. 5. այսպես աղ-
գականք ... քրիստոնէիցն ունի B. իսկ միսնեղը նորա եղին ի վերայ
քրիստոնէից (COUZ քրիստոնէիցն) աղգականք մեռելոյն (QTZ
մեռելին). 6. GHKLMRY ոգի. Z յոգի. Q հոգի կապեցին և. 7. GHKL
MRY ի քրիստոնէիցն փխ. կրակեցին. | OTU մի. BCIPbc մին. NQVZ
մինն. | INPQVb տանուտերացն. OYZc տանուտէրացն. R տանուտերացն.
M տանուտերացն. | GHKLMRY յունի հարեալ. 8. V խոցեցաւ. T
յունի. N խոցեցին սրով. | E սրով. BNZ յունի. 9. OQU մի. KLNTVZ
մինն. | CGLZ ի յութիցն. | NPTE ըմբռնելոցն. O ըմբռնելացն. | R
սիրանաս. O սիրանոս. | BCOQTUZb յունի սր. 10. I սիրական որդի.
| Z եղև բելիարայ. RY բելիարայ. | B ուրացաւ զքս և տաճկացաւ.
GHKLMRY և զքս ուրացաւ. 11. BINPQTVZbc յունի և. | GHKLM
RY եթէ. | OU և էր նա յաղգէ (O յաղգէ) քանանայից փխ. և ոչ
թէ յուր ... երիցանց. | GHKLMRTY աղգէ. Z յաղգաց. | T և կամ.
V և. | V վատթարաց. b ի վատթարայ. 12. IZ ի յոյժ. | GHKLMRY
գովելոցն. N գովելաց. TZ գովելաց. | GHKLMRY և յընտրելոցն.
Nb և յընտրելոց. T յընտրելաց. Z և յընտրելաց. V յընտրելոց. | H
MNRYZ յունի և. | Z յառաքինեաց. N առաքինեաց. | Q ի զարմէ
և զաւակէ. 13. c պատուական. BGHKLMNRYZ ի պատուական. | N
երիցեանց. | BGHKLMVYZ նմանութե. R նմանութեց.

զայի ի սուրբ գնդէն մերժեցաւ և վարատեցաւ, որպէս
զմին ի սուրբ քառասնիցն: Եւ յառաջ մատուցեալ ասաց՝ թէ
«Ես և իմ այլ երեք ընկերք արարաք զվնասն զայն: Եւ
զինքն արձակեալ ազատեցին, վասն զի ուրացաւ զՔրիս-
5 տոս: Եւ մինն ի յերիցն իմացեալ փախեաւ և միւսն գնա-
ցեալ էր ի ճանապարհ. իսկ միւսն յանմեղաց մատնելոցն
ի զուր, էր ի սուր իւր ի Վան քաղաք և էր անուն նորա
Մեղքիսէթ: Զոր կալեալ սպառնալեօք ահացուցանէին զնա
ուրանալ զՔրիստոս և ոչ կարացին, թէ և բազում բանիւք
10 ջանացին: Եւ ապա սկսան չարչարել զնա և հրացեալ
չամիւռլա երկաթի եղին ի վերայ մերկ և քնքուշ մարմ-
նոյ նորա, ի քսան և վեց տեղիս: Եւ նա միոյ միոյ ի դուռն

1. H գրնդէն. | HRY յունի և. | GHKLMRY յունի վարատեցաւ.
| B յունի որպէս զմին... քառասնիցն. 2. IKLNOTUVZ զմինն. Q զմի.
| IZb յունի սուրբ. | N քառասնից. 3. Z ես եմ և իմ. | I յունի իմ. | OT
U գ այլ իմ ընկերք. Q այլ իմ գ ընկերքն. B այլ գ ընկերք իմ. Vb այլ
իմ գ ընկերք. C այլ իմ գ ընկերք իմ. | Z յունի այլ. | GHKLMRY
ընկերքն. | C արաք. | I գլխոսն. | c զայն վնասն. 4. Q ինքն ար-
ձակեալ ազատեցաւ. | IU ազատեալ արձակեցին. Z արձակեցին. | P
արձակեալ. | Z յունի վասն. | փխ. վասն զի ուրացաւ զքս՝ V վասն
ուրացութեն. T վասն ուրացութեն քի. N վասն քառից առաջ դնում է
վս զի ազատեցին, այց յիսայ կեսերով ջնջում է. 5. BCGPbc մին. I
զմինն. | N յերիցն. C ի յընկերացն. | OU վատուցեալ թաքեալ փխ.
իմացեալ փախեաւ. | C միւս. KL զմիւսն. c միւսն. | OTU ի ճանա-
պարհ երթեալ էր. 6. R յունի էր. | Q յունի ի. | Pc մեռն. GHKL
MRY զմիւսն. | L յանմեղաց. MTV յանմեղացն. NQZ ի յանմեղացն.
| Q ի մատնելոցն. O մատնելոցն. T մատնելոց. 7. OTUc ի զուր յունի.
| BQV ի տունն. U ի տան. | LQ յունի իւր. | N քաղաքն. BCb
քաղաքի. | I յունի էր. 8. OQ մէքիսէթ. V մեղքսէթ. MR մեղքիսե-
ղիկ. c մեղքիսէթ. C մեղքիսէթ. GLZ մեղքիսէթ. | H ըսպառնալեօք.
b ի սպառնալեօք. O սպառնալեօք. | N ահացուցին. PR ահացու-
ցանէին. | P զնայ. B յունի. 9. HMRV յունի և ոչ կարացին. իսկ G
KL ջանացին-ից յետոյ են դնում. | Q կարէին. | M և թէպէտ. Bbc
թէպէտ և. | GHKLRY և թէ (R-ի մեջ յետոյ աւելացրած է պտ). N
թէ. | V յունի թէ և ... ջանացին. | T ջանիւք. 10. Q ջանային. | NOP
առայ. | P սկսական. | P զնայ. | T հրացուցել. 11. C շամիւռլ. | B
շամիւռլ խորովեցին զնա փխ. շամիւռլա ... մարմնոյ նորա. | GKL
OTU յունի երկաթի. | Z յունի եղին. | CKYc քնքուշ. | T ոսկերաց
փխ. մարմնոյ. 12. GHKLMRVY յունի ի. | BG տեղի. KLN տեղ.
MRY անգամ. H յունի. | OP նայ. | M միոյ միոյն. | Q ի դուռն.

Գործեցաւ այս ի թուականիս մերում ՊԾԲ ամին:

Այս վկայաբանութիւնն ունին B էջ 449 ա'—բ', C 1158'—1159'', G 567 բ''—568 բ', H 530 ա'—բ'', I 574 ա''—575 ա'', K 538 ա'—բ'', L 465 բ''—466 ա'', M 555 ա''—556 ա', N 531 բ'—532 ա'', O 524 բ'—525 բ', P 455 բ'—456 բ', Q 546 բ''—547 բ'', R 536 բ''—537 բ', T 546 ա'—բ'', U 521 ա'—բ'', V 387 ա''—388 ա', Y (Ա. հատ.) 266 բ'—267 ա'', Z 408 ա'—բ', և 592 ա''—593 ա'', և c, բոլորն էլ հրոտեց 4=յուլիս 10՝ Սըբուհի Ազնասիայի վկայաբանութիւնեց յետոյ (միայն OTU հրոտեց 4=յուլիս 9, Անգլիկաց (Անգլիկացոց) Թումաս Եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնեց յետոյ)՝ այս վերնադրով. «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն նոր (B սբ) վկայեցն (P վկայեն. Z վկայեն. BRLU աւելացնում են «բե», իսկ և «բս»)՝ Մեքքիսթի (այսպէս ունին BLPTc. իսկ GK մեքքիսթի. HNUY մեքքիսթի. C մեքքիսթի. I մեքքիսթի. MRZ մեքքիսթի. O մեքքիսթի. և մեքքիսթի. V մեքքիսթի. Q մեքքիսթի) և Կարապետի (I Կարապետին)»:

Թուականի մէջ հրոտեց Դ-ի դէմ դրած ենք նոյ. 9 ուր. ըստ շարժական տոմարի, ըսոյց նաև Յուլիս 10 դէ. ըստ անշարժ տոմարի:

DW ձեռագրերը ամբողջ վկայաբանութիւնը վերածած են հետեւեալ յիշատակութեան. «Յայտմաւոր վկայաբանութիւն նոր վկայեցն Մեքքիսթի (D մեքքիսթի) և Կարապետի՝ որ Կատարեցան ի Վան քաղաքի ի թվականիս մերում Պ և ԾԲ ամին. վառս քի այ.» D էջ 547 ա', W էջ 487 բ', երկուսն էլ հրոտեց 4=յուլիս 10, նոյնպէս Սըբուհի Ազնասիայից յետոյ:—Հմտ. նաև Չամչեան, Դ. 436-7, Յայտմ. Ա. տպ. 949'—950', Բ. տպ. էջ 647—648, Դ. տպ. հատ. Բ. էջ 12''—13':

վան ի փ. 1. HQRVYZ ի թվականիս. NObc թվականիս. P ի թվականիս. | I մեր. BN հայոց. | U ի պծր. B բծր. H բծ և ծ և բ. Z բծր. CGKLMRY բծ և ծր. | CINPQVZbc չունին ամին. OU աւելացնում են այստեղ՝ ձիակ անիծեալ ուրացողն (U ուրացողն) սխառոտ յետոյ անկեալ ի չարաչար ախտս (O ախտ) հիւանդութեան և ծակոտեցան ամենայն ոսկերքն և որդնայից եղեալ (O եղև) սատակեցաւ (U չունի) և կորեաւ զյաւիտենական կորուստն»:

29:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԲԱՆԱՆԱՅ ԶՄԵԿԱԾԱԳՅՈ

† ՊԾԲ=1403 տպս. 10.

Սուրբ բահանայն Յովհաննէս էր ի քաղաքէն Յերասուելայ, որ այժմ Զմէկածաղ կոչի, բարեյաղթ ծնողաց զաւակ. այլ և երկիւղած յԱստուծոյ, հեղ, խաղաղարար, խոնարհ, համբերող, երկայնամիտ, աղօթասէր, ժիր, աշխատասէր, ողորմած, գթած ի վերայ տնանկաց, որբոց և այրեաց խնամածու: Եւ ամուսնացեալ էր ի կարգ աշխարհի. բայց այնպէս էր յաշխարհի, որպէս հրեշտակ ի մարմնի, և որպէս ասէ առաքեալն թէ «Ունիցիմը կանայս, որպէս թէ ոչ ունիցիմը, զի անցեալ է վայելչութիւն աշխատելու»: Զի այնպէս սուրբ և մաքուր էր մարմնով, որպէս միշտ և հանապաղ զԲրիտոսս պատարագէր:

Եւ յաղղմանէ չարին յիսացան այլ բահանայք քաղաքին ընդ նմա և զբաղում ժամանակս հալածական պահէին զնա ժողովրդեամբ իւրով: Եւ սուրբն սրտնեղեալ ի նոցանէ, առեալ զիւր ժողովուրդն՝ դնաց արտաքոյ պա-

1. GHKMR յոհաննէս. I յոհաննէս. | HY յերասուելայ. R յերասուելայ. 2. GHKLY չմէկածաղ. M չմէկածաղ. R չմէկածաղ. | Y բարեյաղթ. G բարեյաղթ. | HLR ծնողաց. 3. L խաղաղար. 4. HY համբերող. | HK աղքատասէր ժիր. | LMRY չունին աղքատասէր. 5. L չունի գթած. | R որբոց փա. որբոց. 7. G չունի բայց այնպէս էր յաշխարհի. | L աշխարհի փա. յաշխարհի. 10. M որ փա. որպէս. 12. L յայլ. MRY չունին. 14. H իւր. 15. G և զնաց. R չունի զնաց. | H պարբային. M քաղաքին.

ըստինն ի տեղին՝ որ կոչի Կարմիր Սարուկ։ Հիմն էարկ մեծ
և հրաշափառ եկեղեցւոյ և առեալ հրաման յամիրայէն՝
որ կոչի մելիք Մահմուտ, շինեալ կատարեաց զեկեղեցին,
բայց փայտաշէն։

5 Իսկ այլ քահանայք քաղաքին սխալեալ էին ընդ բանս
նորա։ Երթեալ չարախօսեցին զսուրբն մելիք Մահմուտին
և Սայտի բէկին, որ նստեալ էին յՈւշապակ բերդին՝ որ է
յանդիման քաղաքին։ Եւ յայնմ առուր արբեալ էին, զի
գինի ըմպէին։ Եւ բարկացեալ ամիրայն մելիք Մահմուտ
10 և Սայտի բէկ՝ աթոռակիցն իւր՝ ետուն հրաման զօրացն
իւրեանց երթալ քակել զեկեղեցին։

Եւ ի մի վայր ժողովեալ և գնացեալ արարին ըստ
հրամանաց բռնաւորին և բորբոքեցին հրով, և զսուրբ
քահանայն Յովհաննէս կապեալ ստիւք և ձեռօք՝ արկին
15 ի հուրն։ Եւ այնպէս աւանդեաց ի մէջ հրոյն զհոգին ի
ձեռն Աստուծոյ։ Եւ մաղ մի ի գլխոյն և ի մուրուացն ոչ
էր կիզեալ։ Եւ կտրեալ զսուրբ աջն տարան ի բերդն առ
ամիրայն։ Եւ ի տանին զսուրբ աջն՝ շնորհօքն Աստուծոյ
եւ մատուցն՝ որպէս միմ վառէին, քանդի գիշեր էր։

20 Իսկ ամիրայն տեսեալ զսուրբ աջն՝ զզջացեալ ար-
տասուեաց։ Եւ յառաւօտուն լոյս պայծառ ծագեաց յերկ-
նից ի վերայ սուրբ մարմնոյ նորա։ Որոց ամենեցուն տեսեալ
արք և կանայք՝ Հայք և Տաճիկք՝ հիացեալ փառս ետուն
Աստուծոյ։ Եւ ի վաղիւն հրաման առեալ յամիրայէն քրիս-
25 անեայքն՝ երթեալ բարձին զսուրբ մարմինն հանդերձ

2. RY եկեղեցոյ. 3. KL կոչիւր. | GKLM մելիք. 5. Y քաղաքէն. R
քղբէն. 6. GKLM մելիք. 7. GHKLMRY սայտի պակին. | փխ. էին M էր.
HKLMRY յունի. | L յուլբակ. 8. LR զգինի փխ. զի գինի. 9. Y ընպէին. | Y
արիրայն. M յունի. | GKM մելիք. L զմելիք. 10. HKLMRY սայտի պակ.
L սայտի բակ. | G և ետուն. | G զօրաց. 11. L երթել. 12. GHKLY
ժողովել. 13. HMR Y թգրին. KL ամիրային. | Y զսուրբ փխ. և զսուրբ.
14. I յոհաննէս. | փխ. ձեռօք HMR Y կապեալ ձեռօք. 15. G այնու փխ.
այնպէս. | G զհոգին իւր ի ձեռն այ ի մէջ հրոյն փխ. ի մէջ...աստուծոյ.
16. HY ի մուրուացն. R ի մարմնացն. 17. K կըտրեալ. | HY ի բերթն.
18. M ի տանին. 19. G զմով. 20. փխ. տեսեալ M առեալ. 21. HRY
առաւօտուն. | KL յունի յերկնից. 24. RY ի վաղիւ. | R հըրաման.
| Y ամիրայէն. 25. H երթալ.

աջոյն և տարեալ թաղեցին յեկեղեցին՝ մեծաւ պատուով
որ կոչի Աստուածածին՝ ի ներքս պարսպին։

Կատարեցաւ սուրբ քահանայն Յովհաննէս ի թուա-
կանիս մերում Պ և ԾԲ ամին, յամսեանն սեպտեմբերի
5 ի Ժ. Եւ ես նուստ Դաւիթ եպիսկոպոսս արարի զպատ-
մութիւնս։

Այս վկայաբանութիւնը ունին G էջ. 410 ա'—
բ', H 378 ա'—բ', K 378 բ''—379 ա'', L 352 ա''—բ',
M 417 բ''—418 ա'', R 394 բ'—395 ա', Y 119 բ''—
120 ա''. Ընդուն էլ՝ արեգի ժԹ=մարտ 27 Կատարինէ
կոյսից յետոյ։

Վերնագիրը՝ «Յայտմուրը յիշատակ Յոհաննէս
քհնյին» (G յիշատակ է)։

Հմմտ. Չամչեան, Գ. 437, Յայտմ. Բ. տպ. 473'—''.
Գ. տպ. Բ. 135'—''. Ա. տպ. 682'—''։

1. L եկղեցին. 2. M ի ներքոյ. | R պարբտղին. 3. I յոհաննէս. | HRY
ի թվականիս. 4. փխ. պ և ծբ H պ և ծ և բ. L պծբ. 5. GKLM ԽY
յունի ի. | HY նըւստ. | GKLM եպիսկոպոս.

30.

ԻՍԵՀԵԿ (ՅՈՎՍԷՓ) ՊՈՐՍԻԿ ԹԵՐԻԹԵՑԻ

† ՊԿՁ 1417 ապրիլ 18.

Սա էր ի մայրաքաղաքէն Շահաստանայ, որ է Թաւ-
րէզ, աղգաւ Պարսիկ և հաւատոյն Տաճիկ, յոյժ չարաբարոյ
և ժանտ, ի ախ մանկութեան անառակ և վայրադնաց,
լիրբ և յանդուգն, հալածիչ քրիստոնէից, ոչ ունելով բնաւ
5 պակասութիւն չարեաց. այլ էր բոլորովին կամարար սա-
տանայի և գիւաց նորա:

1. DFHINORY սայ. Ե որ. | NP ի մայրաքաղաքէն. Fe ի մայրաքաղա-
քին. E ի քաղաքէն. | HI շահաստանա. | փխ. որ BEGHKLMNRYb այս.
| L աչս էր փխ. որ է. | DFJOPSW Թաւրէզ. U Թաւրէժ. B Թաւ-
րիզայ. HMRyb ի Թաւրիզոյ. E Թաւրէզոյ. G Թաւրիզու. N ի Թաւ-
րիզու. KL Թաւրիզոյ. 2. N պարսիկ. | BEILOc հաւատով. | փխ. տաճիկ
Ե մահմետական. V զղլաչ. | O չարաչարոյ. Q ժանտարարոյ. V
ժանդաբարոյ. 3. CDEFGHIJKLMNOPRSUWYbc ժանդ. QV չար. | N
մանկութեն. Bb մանկական. E մանգական. CDEIJOPQSUWVc յու-
նին. | փխ. առաւակ BEGb և ի հատակն երիտասարդական անառակ.
| N վայրադնաց. E վարադնաց. C վայրադնաց երիտասարդական.
Q վայրադնաց երիտասարդութեն. DIJOPSUVWc վայրադնաց երի-
տասարդութե. F վայրադնաց երիտասարդութե. S վարադնաց երիտա-
սարդութե. 4. փխ. և N ի յանդուգն. | BHJMY յանդուգն. D անդուգն.
IV անդուգն. C յանդուգն. R յանդուգն. b պուռնիկ և յանդուգն.
| ELMR և հալածիչ. S հալածիչ. | E յունի ոչ ունելով գիւաց
նորա, այն է տղ 4-6. | B յունի բնաւ. CPQVc բնաւ ունենին. DIJS
W ամենին. U ամենին. 5. BJNOPQSUVc ի չարեաց. b ի չարեացն.
| HKLMRVY յունի էր. | Ե բոլորովին. D բոլորին. | F կամար.
DW յունի. | DW սատանայ. 6. փխ. և գիւաց նորա DW և գիւացն
բնակարան. b յունի.

Եւ յաւուր միում ի տեսեան երեւցաւ Քրիստոս նմին
Սահակայ, որպէս առաքելոյն Պօղոսի ի մոտն Դամաս-
կոսի: Եւ զերիս աւուրս, որպէս մեռեալ՝ անկաւ յերկիր
Իսահակն այն: Եւ ապա ուշաքերեալ՝ զարթեաւ և պաա-
5 մեաց հօրն իւրոյ և եղբարցն զտեսիլն և ասաց թէ «Ճշ-
մարիտ Քրիստոս Աստուած է և Որդի Աստուծոյ»: Եւ եր-
թեալ առ քահանայսն Հայոց՝ մկրտեցաւ և փութապէս
ուսաւ զգիրս Հայոց ի շնորհացն Աստուծոյ: Դիտէր և
զՏաճկաց գիրսն և էր յոյժ արագամիտ և տեսող, որով
10 մեկնէր զամենայն գիրս աստուածային Հին և Նոր Կտա-
կարանաց և ի գլուխս բաժանէր: Էր և կարի արամաբա-
նօղ ընդ Տաճկաց և ընդ երկաբնակ հերձուածօղ քրիստո-
նէից և փոյթ՝ ի պատասխանիս: Ուղղափառ մառք քարո-

1. (փխ. ի տեսեան... դամասկոսի, այն է տղ 1-3.) BEGHKLMNRYb
երեւցաւ նմա քս ի տեսեան. (JN ի տեսեան. | փխ. ի տեսեան
E ի յերալի.) | Ե յունի ի տեսեան. | D յունի նմին. | փխ. նմին
սահակայ Q նմա. W իսահակայ. V յունի. 2. CFIJOPSUc ուղ և. 3. Q
յունի որպէս. | N յունի որպէս մեռեալ. | C զմեռեալ. | B ի յերկիր.
JSb յերկիր. I յունի. 4. EIJb սահակն. B իսահակն. N ուղ մեռեալ
սահակն. | S յունի իսահակն այն. | PW ապայ. | DFKLMNOPR յու-
շաքերեալ. | B յունի զարթեալ և. | QV պատմեաց փխ. և պատմեաց.
| N պատմեաց զտեսիլն. 5. I հօր. | FIJOPSUWb իւր. E
յունի. | N յունի զտեսիլն. 5-6. N քրիստոս ամ է ճշմարիտ. 6. P յունի
քրիստոս. | F ամ է քս. | Pb երգեալ. 7. փխ. առ քահանայսն J
քհայն. L առ քհնյս. b առ քհն. O առ քհայս. MR առ քհնյն. | IL
NQV և մկրտեցաւ. 8. O յունի ուսաւ. | HKLMRY գգիրն. V գիրս.
| C և ի. | փխ. ի շնորհացն. I շնորհօքն. | N յունի ի շնորհացն աս-
տուծոյ. | E ի շնորհացն. 9. B զտաճիկ. V պարսից. | I գգիրս տաճ-
կաց. Ե գգիրն պարսից. | BKLb գիրն. | QV յունի էր. | BCFINOQS
UVbc երագամիտ. P երագամիտ. | DEGHIJNOPQSUWYbc տեսող. MR
տեսանող. | փխ. որով BGHKLMRYb որ և. E և. N որ. 10. MR մեկնեալ.
| GHMRY գիրսն. | L յունի աստուածային. | QV գհին. | DVW կտա-
կարանացն. b կտակարանացն այ. 11. EFQb ի գլուխ. W ի գլուխն. | C
DEFHIJNOPQRSWYbc արամաբանող. V արամաբանող. KL արամա-
բան. 12. Ե ընդգէմ տաճկաց. BEGHMNRyb ընդ պարսից. KL ընդ պար-
սիցն. | Ե յունի և. U ընդ. | Sb յունի և ընդ ... քրիստոնէից. | DJ
OUW երկաբնակայ. RY երկաբնակ. N երկաբակ. | փխ. երկաբնակ
... քրիստոնէից BI երկաբնակայ. | CDJW հերձուածօղ. FOP հեր-
ձուածօղ. Q հերձուածօղաց. | փխ. հերձուածօղ ... քրիստոնէից EGM
NV հերձուածօղաց. Ե հերձուածօղաց. HKLMRY հերձուածօղացն. | JOP
քրիստոնէաց. F քրիստոնէաց. 13. HKLMNQRVY ի պատասխանին.
| DFJOPQc ուղղափառ. HKLMRY և ուղղափառ. N և ուղղափառ հա-

դէր անհաւատիցն զԲրիտանոս Աստուած և զբաղումս ամէր
ի հաւատս ճշմարիտ և լուսաւորէր զնոսա վերստին ծնն-
դեան շնորհօք՝ մկրտութեամբ սուրբ աւաղանին: ԶԲրիտ-
անոս Աստուած քարոզէր և զՄահմետ սուտ և խաբերայ
5 անուանէր՝ Կարապետ Նեոխնն և մոլորեցուցիչ՝ մարդ-
անօրէնութեան և որդի կորստեան:

Զոր կալեալ Պարսիցն՝ կա-
ցուցին զնա յատենի և հար-
ցանէին: Եւ նա յայանապէս
10 դաւանէր զԲրիտանոս Աստ-
ուած և հաստատէր վկայու-
թեամբ զրոյց ի Հայոց և
ի Պարսից՝ ի սուրբ Աւետարա-
նէն և ի Ղուրանէն: Եւ նորա
15 շատ ջանացին ողորմանօք և

լաւտով և. | Ե լուսնի ուղղափառ մասօք. 1. EIJQQ անհաւատից.
V անհաւոյց. DEKNW լուսնի. | N զքս անհաւատիցն փխ. զբրիտանոս
աստուած. | ILM զբաղումս անհաւատիցն. K զբաղումս յանհաւա-
տիցն. 2. CDIW ճշմարիտս. N ճշմարտութե. Եւ քի. | DWb լուսնի և
լուսաւորէր.....սուրբ աւաղանին, այն է տղ 2-3. | BEGHKLMNRY զա-
մենեան փխ. զնոսա. | D վերստին զնա. | IJPe վերստին. F վերստին.
| BEGHKLMNRY լուսնի վերստին ծննդեան. | CFJOS ծննդեան.
Q ծննդեան. Ic ծննդեամբ. V ծննդեան. 3. P չնաւարդ. | E
մերկրութե. QV սբ մկրտութե. BEKLMNc մկրտութեան. | EQ լուսնի
սուրբ. | HMRy աւաղանաւ. 3-4. Ե և քիւր զքս ամ. 4. C լուսնի և
զմահմետ...կորստեան, այն է տղ 4-6. | BHR զմահմետ. D զմահմետ.
N զմահմետ. V կռաւաղատն. | HR խաբերա. O խաբերայ. N խա-
բարայ. 5. Ec անուանէր. Ե ասէր. | Ե լուսնի կարապետորդի կո-
րստեան. | EGIQVc նեոխն. | J զմոլորեցուցիչ. L մոլորեցուցից. G
մոլորեցուցիչ մարդկան. | DW լուսնի մարդ ...կորստեան. 6. F անօ-
րէնութե. | HIJNQSc կորստեան. | Յաջորդ հաստատում մեղադրեալ
Երկու խմբի եւ յաճախում. մասի սիւնեակն ունի DEFIJOPQSUVc, իսկ
քննարկում մանր տարբերակ սպումնի եւսն եւ BEGHKLMNRYb.

8. P զնայ. | I յատեն. QV յա-
տարիսին. W յատենին. 9. OP նայ.
| Ե համարձակ. 10. Ե խոստովանե-
ցաւ փխ. դաւանէր. | EP լուսնի աս-
տուած. 12-13. Ե պարսից և հայոց.
13. J յաւետարանէն. P աստուարա-
նէն. Sc յաւետարանէն. 14. փխ. ի
զուրանէն ... հաւատն, այն է տղ

Զոր կալեալ Պարսիցն՝ և
շատ ջանացին ողորմանօք և
սպառնալեօք և ոչ կարացին
խափանել զնա յասեղոյն զԲրիտ-
անոս Աստուած: Եւ զանեցին
զնա ոտստիկ և կիսամահ ա-
բարին ի Թաւրէզ, և Թողին,
զի Թեւեւ գայցէ ի հաւանու-
թիւն չար կամաց նոցա: Եւ

7. Ե պարսից 8. MRY լուսնի և 9. H
ըստառնալեօք. | L կարարացին.
10. փխ. խափանել N հաւանեցուցա-
նել. | N զնայ. | փխ. յատենուն...աս-
տուած HKLMRY զքս ամ տակոյն.
E քարոզելոյ զքս. N սբ դաւան ի
յատենուն թէ քս ամ է. 11-15. N լուսնի
և զանեցին ...կամաց նոցա. 12. E

սպառնալեօք, զի դարձցի
յառաջին մոլորութեան հա-
ւատն իւր հայրենի՝ և ոչ կա-
րացին, և սկսան դանել զնա
5 և չարչարել ի քաղաքն Թաւ-
րէզ: Եւ կիսամահ արարեալ՝
Թողին, և նա ոչ դադարէր
ի քարոզելոյ զԲրիտանոս Աս-
տուած:

10 Եւ անտի գնաց ի Հէշատ, և անդ քարոզէր և զբա-
ղումս յանհաւատիցն ի հաւատս ամէր և զհաւատացեալսն
ի զղջումն ամէր և ի խոստովանութիւն շարժէր քարոզու-
թեամբն իւրով: Զմեղս խոստովանել ուսուցանէր մարդ-
կան և ուղիղ հաւատով զԲրիտանոս Աստուած պաշտել: Եւ

14-2. V այլ զրոյց. 15. Q ջանային.
| Q ողորմանօք. 1. P դարձի.
2. OQ առաջին. I առաջի. | F
մոլորութե. C լուսնի. | փխ. մո-
լորութեան հաւատն Q մոլորու-
թիւն. V մոլորութի. 3. S լուսնի
հայրենի. 4. DP զնայ. Q լուսնի զնա.
5. FJSW թաւրէզ. P թաւրէզ.
I շահաստան. 6. V արբարել.
7-9. Ե լուսնի և նա զբրիտանոս
աստուած. 7. P նայ. 8. V ի քրդել.
| O լուսնի ի. | աստուած թաւից յեւոյ
QV աւելացնում եւ և անդ ևս բա-
ղում չարչարանս անցուցին.

10. (փխ. եւ անտի.....այրեցաւ, այն է տղ 10 միւլիւ էք 212 տղ 7.) DW և
անդի հեշաթ և անդի գոռնաւայ և անդ ևս չարչարեցաւ և անդի գնացեալ
ի քղբն լայլիւն և անդ հրով այրեցին և ոչ այրեցաւ. | V անդի. | փխ.
անտի գնաց BEGHKLMNRYb գնացեալ. | BEFHJKLMPRSUY ի
հեշատ. I ի հայտաւ քաղաք. O ի հեշտակ. | BEGHKLMNRYb հեշատ
թաւից յեւոյ և յայլ տեղիս. | BEGHKLMNRYb լուսնի և անդ քարո-
զէր. | S անտ. I լուսնի. | Ec քարոզէր զքս. U քարոզէր զքս ամ. | C
LN զբաղում. 11. CFIJOPQSUV լուսնի յանհաւատիցն. | (փխ. յան-
հաւատիցն.....անցուցին ընդ նա, այն է տղ 11-1.) BEGHKLMNRYb
էած յանհաւատիցն ի հաւատս քի (Ե լուսնի յանհաւատիցն N քի).
| I էած. | (փխ. և զհաւատացեալսն.....աստուած պաշտել, այն է տղ
11-14.) CFIJOPQSUV լուսնի քարոզելովն իւրով պաշտել զքս ամ (V
իւր. փխ. քարոզելովն իւրով Q և տայր. V լուսնի պաշտել.). I լուսնի.

նա ոչ դադարէր ի քարոզելոյ
զԲրիտանոս Աստուած և հաստա-
տէր վկայութեամբ ի սուրբ Ա-
ւետարանէն և ի Ղուրանէն:

անդ. ևս բազում չարչարանս անցուցին ընդ նա:

Եւ անտի գնաց ի քաղաքադիւղ մի, որ կոչի Գուռնաւայ՝ և անդ. ևս քարոզեաց զՔրիստոս Աստուած, և չարչարեցաւ յանօրինաց:

5 Եւ անտի երթեալ ի քաղաքն Լայիւան ի քարոզել զՔրիստոս Աստուած՝ և անդ. կալան զնա և կամեցան այրել հրով, և ոչ այրեցաւ:

Եւ անտի գնաց ի Նախչուան: Եւ անդ. կալան զնա վասն ի Քրիստոս հաւատոցն և ձգեցին ընդ սարխապ բա-

10 զաքին ի վայր, և ոչ փրկեցաւ:

Եւ անտի դարձեալ եկն ի Թաւրէզ և գնաց ի Մա-

1. JS չունին անդ. | փխ. անցուցին ընդ նա 1c կրեաց. | P ընդ նայ. O ընդ նա. 2. IPV անդի. | P ի քաղաքադեալ. B ի քաղաքադեալ. Fc ի քաղաքադեալ. HRYb ի քաղաքադեալ. C ի քաղաքադեալ. S ի գեղադեալ. J ի գեղադեալ. I ի գեղադեալ. UV ի գեղադեալ. EN ի գեղադեալ. O ի քաղաք. | փխ. որ կոչի B որոյ անունն էր. I անուն. | FJOPQSUV կոչիւր. | BIMNUs գուռնաւա. R գուռնաւայ. E գեղադեալ. FP գուռնաւա. V գուռնաւայ. c գուռնաւա. 3. c չունի և. | OS անտ. | փխ. անդ. ևս E անդ. I չունի. | BEbc չունին աստուած. 4. I չունի և չարչարեցաւ..... ի քարոզել զքրիստոս աստուած, այն է տղ 4-6. | c աստուած փխ. չարչարեցաւ. | KL չանօրինացն. N ի յանաւրինաց. QV ի յանօրինաց. 5. JQV անդի. P անտ. c յանաւր. | Fb երթալ. Nc գնաց. | E ի քաղաք. | N ի լայիւան քաղաքն. | MR լայիւան. O լայիւանի. | BEGHKLMNRYb չունին ի քարոզել զքրիստոս աստուած. | փխ. ի քարոզել c քարոզեաց. O չունի. 6. c չունի աստուած. | FJOS անտ. | BEGHKLMNRYb չունին կալան զնա և. | փխ. կալան զնա ... այրել հրով c արկին զնա ի հուր. | P զնայ. I չունի. | BGHRLMQRyb այրել զնա. N զնայ այրել. V ալրել. | IJOSU հրով այրել. 7. E հրով զնա. | E ոչ այնու. 8. փխ. անտի IVW անդի. HRLMRY նա. c անտի չարչարեցաւ և քարոզութիւն. | փխ. գնաց I եկն. | DW չունին գնաց ի. | CFIJOPSVWc ի նախչուան (W չունի ի). Q ի նախչուան. B ի նախչուան. | OS անտ. DIW չունին. | B EGHKLMNRYb չունին կալան... հաւատոցն և. | I չունի զնա... հաւատոցն. | F զնայ. 9. DW չունին վասն ի քրիստոս հաւատոցն. | O հաւատոցն. | փխ. ձգեցին BENbc ընկեցին. GHKLMRY ձգեցին զնա. BENb ընկեցին զնա. | I ընդ սարխապն. | I չունի քաղաքն ի վայր և. 10. BDEGHKLMNRYWb չունին ի վայր. 11. DIQVW անդի. GHKLMRY չունին | DIW չունին դարձեալ. | I չունի եկն. | DGJRLMNR SWc ի Թաւրէզ. HY ի Թաւրէզ. | I չունի և գնաց. | BDMU ի մարադա. QV ի մարադան. CDFJOPQSUVW մարադայից յետոյ և քարոզէր զքս.

րաղայ՝ ուր կալան և կախեցին զնա գլխիւայր զերիս տիւս և զերիս զիշերս՝ վասն ի Քրիստոս հաւատոցն: Եւ Աստուած պահեաց զնա անփնաս:

Եւ այնպէս շրջադայեալ ի Քրիստոսան, ի Պարսկաստան, ի Հայաստան, ի Վրաստան, յԱսորեստան, ի Բաղդատ և յայլ բազում տեղիս՝ քարոզութեամբ ածեալ զբազումս ի հաւատս Քրիստոսի՝ զամս քառասուն այնպէս ջանաց և ի նոյն ծերացաւ:

Եւ յետոյ երթեալ ի Շրուան ի քաղաքն Շամախի՝ և յոր-
10 դաւառ վարդապետութեամբ քարոզեաց անդ. զՔրիստոս, և զբազումս լուսաւորեաց ի լոյս աստուածգիտութեան:

1. փխ. ուր I և. | QUV կալան զնա. DI կալեալ փխ. կալան. | BE GHKLMNRYb չունին կալան և. | DI չունին և. | FILPQUVW չունին զնա. | E գլխիւայր. DG գլխիւայր. FPW գլխիւայր զնա. EL չունին. | փխ. զերիս տիւս և զերիս զիշերս BEGHKLMNRYb զերիս աւուրս. 2. փխ. վասն ի քրիստոս հաւատոցն CDFOPQUVWc վս քի. J վս ի քի. IS չունին. | B հաւատոցս. | փխ. և աստուած պահեաց զնա անփնաս I և ոչ փնասեցաւ. 3. DN զնայ. P ըզնա. 4. V չունի և այնպէս ի վերայ վիմի, այն է տղ 4 միւնչեւ էջ 214 տղ 7. | c շրջեալ առաքելաբար. R շրջադայել. N շրջադայեաց նա. P շրջադայեալ. BEb շրջադայեաց. | I ի քրիստոսան. E ի քրիստոսան և. b ի քրիստոսան և. LW ի քրիստոսան. D ի քրիստոսան. Q ի Թուրքաստան. N ի քրիստոսան և. | c ի սարսկաստան ի քրիստոսան. | B ի հայաստան ի սարսկաստան. CDFIJOPQSUV չունին ի սարսկաստան ի հայաստան. 5. b և ի հայաստան. | CDN և ի վրացտուն. | BFHIQSYb ի վրացտուն. P ի վրացտուն. JOW ի վրացտուն. c ի գուռնաւայ. MR չունին. | CDFIJOPQSUVc չունին յասորեստան. N ի յասորեստան. | C և ի քաղաք. | EINOPS ի քաղաք. b ի քաղաք. HRY ի պաղտատ, 6. փխ. յայլ DFIJOPQSUV ի. | L չունի բազում. | KLN և քարոզութիւն. | (փխ. քարոզութեամբ ... ի հաւատս քրիստոսի) S քարոզել զքս ած և. c քարոզեաց զքս և զբազումս որոաց ի հաւատս քի. | փխ. քարոզութեամբ ածեալ FIJOPQ քարոզել զքս ած և ածել. C քարոզելով զքս ած և ածել. U քարոզել զքս և ածել. DW քարոզել զքս ած և ածել. | b էած. | S չունի ածեալ քրիստոսի | N չունի զբազումս. 7. N քի բազում ժողովուրդս փխ. քրիստոսի. | CNS և զամս. | փխ. քառասուն Q ի. | b կացել փխ. ջանաց. 9. Qb երթալ. | փխ. ի շրուան ի քաղաքն շամախի F ի քաղաքն շրվան և շամախի. | N ի շիրուան և. DIQVW ի շրվան. JPSc ի շրվան. O ի շրվան. C ի շրվան. | E քաղաքն փխ. ի քաղաքն. | P յորաստատ. 10. DGHKLMRY վարդապետութեամբն. C վրդապետութեան իւրով. | S անտ. NO չունին. | BG անդ քարոզեաց. | Q քարոզէր. | EGHKLMRY զքս ած. 11. BEGHKLMNRYb չունին և զբազումս... աստուածգիտութեան | C զբազում. | փխ. ի լոյս. W զլոյս. | I չունի ի լոյս աստուածգիտութեան:

Ձոր կալեալ անօրինացն տարան առ դատաւորն ի հարցանել: Եւ նա յայտնապէս խոստովանեցաւ զՔրիստոս Աստուած: Եւ նորա բազում ինչս խոստացան տալ նմա, թէ ուրանայ զՔրիստոս: Եւ շատ ջանացին ողորական 5 բանիւք և դարձեալ սպառնալեօք ահաջուցանել զնա, և ոչ կարացին խախտել զսուրբն ի հաւատոցս Քրիստոսի, զի հաստատեալ էր հիմն ի վերայ վիմի:

Եւ ապա հատեալ ի վերայ նորա վճիռ սպանման՝ իսկ նա զգեցեալ էր զՀոգին Սուրբ և լի էր շնորհօք, զօրութեամբ 10 և հաւատով: Ո՛չ երկնչէր ի շանցն, որ սլատեալ էին զնա, և ոչ վախէր ի դալիցն, որ ծարաւիք էին արեան նորա:

Եկեալ աստուածային շնորհացն և իջեալ ի վերայ նո-

թեան. 1. E անօրինաց. N յանաւրինացն և. b անօրինացն և. | N տարան զնայ. | IS չունի ի հարցանել. 2. NP նայ. E չունի. | O յայտնապէս. HKLMRY այնպէս. N համարձակ. 3. I նը ողորանօք. | փխ. ինչս E ինչ. | NW նմայ. 4. BENb չունի թէ ուրանայ զքրիստոս. | H ուրանա. | CDFIJOPQSUWc չունի թէ ուրանայ զքրիստոս ևւ շատ ջանացին. | HKLMRY ջանացան. E ջանային. F ջանացին. | NQ ողորական. | փխ. ողորական բանիւք HKLMR ողորանօք. Y ողորանաւք. I չունի. | b չունի ողորական բանիւք ... ահաջուցանել զնա. 5. F բանիւք. | E չունի դարձեալ. | H բաւառնալեօք. | CDFPSUWc ջանացին ահաջուցանել. J ջանացան ահաջուցանել. OQ ջանային ահաջուցանել. B ահաջուցանելով. IN ահաջուցանելին. | D զնայ. BIN չունի. 6. փխ. խախտել KL խախտել. N հաւանեցուցանել. U խախտել. | փխ. զսուրբն M զնա. N զնայ. GHKLY չունի. | N չունի ի հաւատոցս քրիստոսի. | DEIMWb ի հաւատոցն. 6-7. DW չունի զի հաստատեալ էր հիմն ի վերայ վիմի. 7. F չունի վերայ. | I վիմին. N վիմի հաւատոյ. 8. PW ապայ. | BCE հատին. N հատ. O հասեալ է. | I չունի ի վերայ նորա. | PW չունի նորա. | F վրձիւ. N վրձիւ. | փխ. սպանման HKLMRY մահուան. N զխտաման. b հատման. 9. L և փխ. իսկ. | P նայ. C չունի. 9. O զգեալ. | F հոգին. | N չունի շնորհօք. | MQV և զօրութիւն. | փխ. շնորհօք Q շնորհօք հոգւոյն սրբոյ. V շնորհօք հոգւոյն սրբոյն. | փխ. զօրութեամբ և հաւատով FP հաւատով և զօրութիւն. (Բզաւ բուր). 10. c չունի և. | V հաւատոյ. S հաստատով. C և հոգով սրբով և հաւատով. | B և ոչ. | FNPc երկնչէր. | փխ. ի շանցն C ի նոցանէ. | V չունի ի շանցն որ սլատեալ էին զնա. | փխ. ի շանցն ... սլատեալ նորա, այն է տղ 10-1. b ի մահուանէ զի. | FJNOS ի շանց. | փխ. որ P ոչ. | HKLY սլատառէին փխ. սլատեալ էին. | P զնայ. IN զնոյաւ. 11. I չունի և ոչ վախէր ... արեան նորա, այն է տղ 11. | E վախենայր. | փխ. ի դալիցն C անողորմիցն. V չունի. EF ի դալից. O ի դալիցն. N ի դալիցն. | HRY ծարաւ. S ծարաւ. | FV յարեան. 12. O և եկեալ. | W ածաին. | BE չունի եկեալ աստուածային

րա՝ և լուսափայլէր իբրեւ զհրեշտակի սլատեալ նորա: 20-րութիւնն Քրիստոսի բնակեալ էր ի նմա, և նովաւ սլայծառանայր ի մէջ սպանողացն տեսիլ նորա: Ոչ երկնչէր ամենեւին ի մահուանէ, և վկայէր լուսափայլութիւն երեւ 5 սաց նորա: Լի էր հոգւովն սրբով և արժան էր վկայ լինել Որդւոյն Աստուծոյ:

Յայնժամ զօրացաւ վկայն Քրիստոսի ի մէջ անօրինացն և ասաց ցդատաւորն. «Խնդիր մի հայցեմ ի քէն. եթէ կատարես՝ ինձ մեծ երախտաւոր լինիս: Եւ քո հալալն 10 քեզ հարամ լինի, եթէ զայս ոչ առնես՝ որ զիս հրով այրես ի նշանակ սիրոյն իմոյ, որ վառեալ եմ ի սէրն Քրիստոսի:

Իբրեւ հասին ի տեղի կատարմանն՝ մի ոմն յանհա-

.....որդւոյն աստուծոյ, այն է տղ 12-6. | I շնորհ. | փխ. և իջեալ...նորա N ի վր. | I չունի և իջեալ. 1. P լուսափայլէր. W լուսափայլէր իբրեւ զօրեղակն և (փխ. լուսափայլէր). | D զհրեշտակի. P զգնչիկի. | I սլատեալ. N երես. | փխ. նորա c նը ծերունի. | FJVV զօրութի. Q զօրութի. 2. PW ի նմայ. b ի նա. QV բնդ նմա. | K չունի ի. 3. b տեսիլ նը ի մէջ սպանողացն. | I սպանողաց. HR սպանողացն. Y սպանողացն. N սպանողաց. JOSc սպանողացն. | b չունի ոչ երկնչէր ... որդւոյն աստուծոյ, այն է տղ 3-6. | C չունի ոչ երկնչէր ... երեսաց նորա, այն է տղ 3-5. | FIPQW երկնչէր. 4. FP ամենեւին. | N ի մահուանէ ամենեւին. c ի մահուանէ ամենեւին. | FOP ի մահուանէ. | DW լուսափայլութիւն. F լուսափայլութիւն. | FIQVW յերեսաց. 5. N նորայ. | INOPVYc հոգովն. D հոգովն. M հոգովն. F հոգով. | H սրբովն. | CN արժանի. | DHP վկա. | KLMU լինիլ. 6. FN RVYc որդոյն. 7. E չունի յայնժամ. | I չունի քրիստոսի. | b չունի ի մէջ անօրինացն. | P յանաւրինացն. E անօրինաց. 8. CFPQUV ասէ. DIJOSW ասէր. | BEGHKLMNRYb բնդ կատաւորն. c գատաւորին. | W հայցեմք. | CDEFPIJNOPQSUWVc թէ. 9. կատարես. B կատարես զայն. | KL չունի ինձ. | N երեխտաւոր. | KL լինիս ինձ. E լինես զիս. | փխ. և քո հալալն...զիս հրով այրես, այն է տղ 9-10. E կենդանոյն հրով այրեալ. | փխ. և քո...առնես որ, այն է տղ 9-10 I զի. JS որ. 10. HKLMRY չունի քեզ. | CDFNOPQUVWb թէ. | F MR չունի զայս. | փխ. զայս ոչ առնես F առնես զայս. | P առնես. | փխ. որ զիս O ող զի. | P այրես. I այրեսցես. 11. M ի նշան. | Nc սիրոյ. | I իմն. | փխ. իմոյ որ ... ի սէրն քրիստոսի c իմոյ որ հրովն ածային վառեալ եմ ի սէր նը B իմոյ զոր ունիմ առ քս և վառեալ եմ ի սէր նը. | փխ. եմ I կամ. | F քրիստոսի բառից յետոյ առկացնում է իսկ գատաւորն հրամայեաց սպանանել զնա. 12. փխ. իբրեւ...կատարմանն BEGHKLMNRYb յայնժամ. | J կատարման. | QV մինն. | DFW անհաւատիցն.

ւատիցն եհար ուժգին հաստ բրտի ի գլուխ սրբոյն, մինչ
զի ուղեղն արիւնախառն յերեսն ի վայր թափեցաւ։ Եւ
նա գոհանայր զԱստուծոյ, որ հասոյց զնա մարտիրոսա-
կան նահատակութեան։

5 Յայնժամ գրոհ տուեալ բաղմութիւն ամբոխին քար-
կոծ արարին զնա և զմարմինն հրով այրեցին։ Եւ ի դի-
շերին յայնմիկ լոյս պայծառ ծագեաց ի տեղի կառար-
ման սրբոյն, ի վերայ այրեցեալ մարմնոյն, զոր ակներև
տեսին ամենայն այլազգիքն։

10 Կատարեցաւ սուրբ նահատակն Իսահակ յասլրիլ ի
ԺԸ, ի թուականիս մերում ՊԿԶ ամին։

Այս վկայաբանութիւնն ունին. B 369 Բ'—370 Բ',
C 948''—950'', D 431 Բ''—432 Բ'', E 861'—863', F
373 Բ'—374 Բ'', G 449 Բ''—450 Բ', H 416 Բ'—417
Բ', I 461 Բ'—461 Բ'', J 821 Բ'—Բ'', K 424 Բ'—425
Բ', L 380 Բ''—381 Բ', M 454 Բ'—455 Բ', N 434 Բ'
—435 Բ'', O 416 Բ'—417 Բ', P 363 Բ''—364 Բ'', Q
426 Բ'—427 Բ', R 431 Բ'—Բ'', S 456 Բ'—457 Բ',

1. Q էհար. | W յուժգին. | D բրտիք. Բ բրաւք. FGIQV բրօք. | փխ.
ի գլուխ EU զգլուխ. N զգաղաթ. FR ի գլուխն. | B նր. | HKLM
NRY մինչև. 2. B ուղիւղն Cb ուղիւղն. | փխ. ուղեղն արիւնախառն
IJOS արիւնն ուղեղախառն. UW արիւնն ուղիւղախառն. D յարիւնն
ուղիւղախառն. | HMQRVY ի յերեսն. P զերեսն. EN ընդ յերեսն.
Gb ընդ երեսն. | I լուսնի ի վայր. 3. NP նայ. | BI գոհացաւ. | EN
հասուց. | P զնայ. N զինքն. | փխ. մարտիրոսական նահատակու-
թեան Բ անանց պսակին. 4. BCHIKMOPQRSUc նահատակութեան. L
ցանկութեան նահատակութեան. E պսակին. 5. I բաղմութիւն ամբոխին
գրոհ տուեալ. | DFHJNOPRSWYc արեւալ. | BEFQVbc բաղմութեան.
P բաղմութեան. 6. NP զնայ. B լուսնի. | DW զմարմին. S զմարմինն
յայն. 7. HORY այնմիկ. | QV լուսնի ի տեղի կատարման սրբոյն. 8. W
ակնէրև. 9. I ամբն. OQVc լուսնի. | c այլազգիքն և յամօթ հարան.
10. P կարբեցւ. | QV լուսնի սուրբ. | փխ. սուրբ նահատակն BEGHI
KLMNRYb սրն. | S իսահակն. INb սահակ. | EFb յասլրիլ. CGIJK
OPSUV յասլրիլի. HLMNQY յասլրիլի. DW ասլրիլ. | փխ. յասլրիլ
ի ժը c յահկի ամիս ի ժա և յասլրիլի ժը. B լուսնի. | CDGJMNOQS
UVWYb ժը փխ. ի ժը. | H ի ժ և ը. 11. S և թըւականիս փխ. ի թուա-
կանիս. | DHQRVY ի թվականիս. EFJOPc ի թըւականիս. N ի թվին.
| DFW մերոյ. BIN հայոց. | H պ և կ և գ. C ընկզ. FP ի պ և ի
կզ. EKLW պ և կզ. DFGMRY ըն և կզ. N ի պ և կզ.

U 428 Բ'—429 Բ', V 307 Բ'—308 Բ', W 390 Բ''—
391 Բ', Y (Ա. հաւա.) 155 Բ''—156 Բ'', Բ 493 Բ'—494 Բ'
և c: Բոլորն էլ ունին ասլրիլ 18—ահեկի ժա Յուլիանոս
Անաուրդացուց յետոյ, միայն Բ Սապիւնոսից և Շմաւոնից
յետոյ։

Վերնագիրը՝ BEGHIKLMNRYb «Յայսմաուուր վկա-
յաբանութիւն սրբոյն Սահակայ պարսիկ վարդապե-
տին» (N սրբոյ. | N սահակա. G իսահակայ. | Lb պարսից.
| KLM վարդապետի. Բ վարդապետի), իսկ CDFIJOPQSU
VWc «Յայսմաուուր վկայաբանութիւն նոր վկային Իսա-
հակայ պարսիկ վարդապետին» (CIQSUUV վկային բրիս-
տոսի. | I սահակայ. U սահակայ. | C պարսից. | JPU
վարդապետի. | c լուսնի պարսիկ վարդապետին)։

H ձեռագիրն ունի նաև Իսահակ նահատակի
պատկերը։ V ձեռագիրը խուսափում է մահման, մահ-
մեսական, ջամիկ, դուրան բառեր գործածելուց և նահա-
տակութիւնը ճաճիկներին վերագրելուց, երևի չկամե-
նալով գրգռել նրանց կամ ընդհանրապէս Հայերի կամ
Յայսմաուուրը արտադրողի և ստացողի դէմ։

Հմմտ. նաև Յայսմ. Ա. տպ. 749''—751', Բ. տպ.
517'—518', Գ. տպ. 172'—173', Չամչեան Գ. 438—
444։

Նոյն վկայաբանութիւնը ինչ ինչ մանրամասնու-
թիւններով ունի նաև Թովմա Մեծոփեցի, Փարիզ, 1860,
էջ 73—77, սրից արտատպւած է յաջորդը։

Իսկ պիղծն Բելիար ոչ կարաց տանել հողեւոր
ուրախութեան եկեղեցւոյ. այլ յարոյց պատերազմ
ընդդէմ Պարսկաց. զի տղայ մի ի Թաւրէզ քաղա-
քէն Յուսուֆ անուն՝ յոյժ հայհոյիչ և առեցող ան-
ուան Դրիստոսի, առնու զպիղծ սակերս շանց, և երթեալ
զհետ տղայոյն բրիստոնէից, և ձգէ զպիղծ սակերս ի կա-
րաւ քրիստոնէից։ Եւ էր վարդապետ մի Ստեփաննոս ա-

նուն յաշակերտաց մեծին Դրիգորի. և նա և ամենայն
քրիստոնեայքն անտի ջուր ըմպէին: Եւ ի սոյն գիշերի
բացեալ լինի կամարն երկնից, և իջանէ Քրիստոս յերկ-
նից՝ նստեալ ի վերայ հրեղէն աթոռոյ, և երկոտասան
5 Առաքեալքն ընդ նմա: Եւ էջ ի տեղին յորում Յուսուֆն
ննջեալ էր. և ասէ Տէրն. «Ըմբռնեցէք զտղայդ զայդ և
տարեալ ցուցէք զտեղի չարչարանաց պիղծ առաջնորդի
դոցա և ամենայն հետևողաց նորա, և ապա սպանէք զդա՝
զի գնացէ ի նոյն տեղի տանջանաց նոցա»: Եւ առեալ
10 զնա հրեշտակացն՝ տարան ի դժոխքն և ի բոցածաւալ հուր
գեհենին, որ այրէր զառաջնորդ աղբին և զամենայն հե-
տևողս նորին: Եւ նա սենէր զկերպարան շան, և ձայն
կաղկանծելոյ դայր ի միջոյ հոյ հնոցին. և շղթայ արկեալ
էր ի սպարանոցին: Եւ ասէր հրեշտակն. «Ահա առաջնորդն
15 քոյ և ահա ժողովուրդք նորա»: Եւ անտի հանեալ զնա՝
տարեալ ցուցին զարքայութիւնն երկնից և զվայելութիւն
գեղեցկութեան նորա, և զամենայն անդրանկաց հոգւոյ
գառուն զուրախութիւնսն և զամենայն առաջնորդս քրիս-
տոնեայ աղբին: Եւ ասէ հրեշտակն. «Տեսանես, ո՞վ մի-
20 լորեալ, զհաւատացեալսն Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ և
զկոյսն Մարիամ Աստուածածին, և տեսանես զԼուսաւո-
րին Հայոց աստուածային փառօր փառաւորեալ. դու
զխնորդ զաղբս Հայոց հայհոյեալ անարդես: Հաւատս ի
խաչելեալն Քրիստոս, և երթ մկրտեան յանուն ամենա-
25 սուրբ Երրորդութեան, զի մի գնացես ի յայն տեղի տան-
ջանաց, յորում տեսար. այլ յայտ տեղիս փառաւորու-
թեան, յորում այժմ ի ներս կաս. զի ինքն Քրիստոս ա-
ռաքելովքն իւրովք իջեալ է յերկնից և եկեալ առ քեզ»:
Եւ անտի դարձեալ բերին առ սոսկալի և հրեղէն
30 աթոռն Քրիստոսի. և տեսեալ զՔրիստոս՝ ահագին գոչեր
որպէս Թովմա. «Տէր իմ և Աստուած իմ, մեղայ քեզ, խոս-
տովանիմ և հաւատամ զքեզ ստեղծող և արարիչ, և
զհայրն քոյ ամենակարող, և փառալից զճշմարիտ քոյ Հոգին
Աստուած, միայն ազնաւ արա զիս ի մեղաց խնոց, զի մի

գնացեմ ի տեղի տանջանաց չար առաջնորդին մերոյ»:
Եւ յանկարծակի տեսիլ երազոյն խափանեցաւ, և
յահագին գոչման ձայնէն ընտանիք նորա՝ մայրն և եղ-
բարք նորա, զբան դաւանութեան որ ելանէր ի բերանոյ
5 նորա, լսէին. և զարհուրեալ ապուշ մնային. և զերեք տիւ-
և զերեք գիշեր զնա զարթուցանել ոչ կարէին: Եւ յան-
կարծակի վերացաւ աթոռն ի յերկնս, և նա զարթուցեալ
ի քնոյ տեսեալ գիշերոյն՝ լցեալ շնորհօք Հոգւոյն սրբոյ՝
սկսաւ պարսիկ լեզուաւ դաւանել զՔրիստոս Աստուած և
10 Տէր ամենայնի: Եւ երթեալ յետ սակաւ աւուրց առ վար-
դապետն Սաեփաննոս՝ մականունն Լաւուկ՝ ասէ նմա զտե-
սին ահագին. և մկրտեալ ի նմանէ՝ եղև քրիստոնեայ
և անուանեցաւ Իսահակ: Եւ գիտացեալ անօրինացն՝ զի
թմբուկ ի ձեռին առեալ դաւանէր զՔրիստոս Աստուած
15 ի մէջ քաղաքին: Եւ ժողովեալ բաղմութիւնք անօրինացն՝
աղբի աղբի հնարիւք հնարէին ողորմանօք և սպառնալեօք.
և ապա հանեալ ի յուղտ ի բոլոր քաղաքին ի շուրջ ածէին.
և նա ասէր. «Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ վաղվաղակի բարձրա-
ցուցեր զիս յայսմ աշխարհի, զի ես ուղտու ընթանամ:
20 սոքա՝ հետիոտա»: Եւ իջուցեալ զնա չարչարեցին այնքան
գառն տանջանօք՝ մինչ զի 40 օր ի մարթ ծրարեցին. և
առողջացեալ հանին զնա ընտանիքն: Եւ գնացեալ ի Սուլ-
թանիս՝ անդ ևս չարչարեցաւ. և գնացեալ ի Սմրղանդ. և
անտի գնացեալ ի կռաղաշտից յաշխարհն հնգետասան
25 աւուր ճանապարհ՝ եկն ի Պաղտատ: Եւ չարչարեալ ի նեո-
տորական ժողովրդենէն զՔրիստոս Աստուած դաւանեաց
մտեալ ի Մաշադ Ալին. և գաղտաբար մնաց ի ներս ի գի-
շերին և ետես զխաբէութիւն նոցին՝ զի ասէին հուր վառի
ի սմին: Եկն առ մեզ ի գաւառն Քաջբերունեաց ի սուրբ
30 ուխտն Մեծօրայ ամիսս վեց. և ապա գնացեալ ի յԱր-
ճէշ քաղաք՝ դաւանեաց զամենասուրբ զԵրրորդութիւնն:
Եւ տեսեալ անօրինացն՝ փոս փորեցին և թաղեցին մինչև
ի մէջքն և քարկծ արարին՝ որպէս զնախավկայն Սաե-
փաննոս: Եւ յետոյ միլլէքն ազատ արարին՝ զի զբաղուին

խորտակեցին: Եւ յետ վեց աւուր խորտակող բազկին չա-
րաչար սատակեցաւ Արամիշ անուն:

Եւ ապա ազատ արարեալ եկն դարձեալ առ մեզ.
և գնացեալ ի քաղաքն Ախալցխէ և ժողովեալ զմանկունս
Վրաց և Հայոց. և կերեալ միա խողով՝ զոսկերս նորա
տարեալ լցին ի մզկիթ նոցին: Եւ տեսեալ անօրինաց որ
անդ կային...:

Յիշեալ հատուածին հետևող մասերը ընաւ կապ
չունին նիւթի հետ. հաստատ երևում է թէ Մեծօրինե-
ցու պատմութեան միջից այստեղ թերթ է ընկած:

31.

ՅԻՄԱՐ ՎԱՆԵՑԻ

† ՊԿԷ=1418

Սա կին էր ի Վանայ, ազգաւ հայ և հաւատով
քրիստոնեայ, առնակին ըստ կարգի օրինաց: Եւ ընդ
այն ժամանակս եղև աստուածաստա բարկութիւն ի վերայ
աշխարհիս, մանաւանդ Հայոց ազգիս:

5 Յամի ՊԼԶ թուականիս, այր ոմն արեանարբու և
գաղանաբարոյ, ազգաւ Թաթար, Թամուր անուն,
բազում հենիւ ել յԱրեւելից՝ այլադէմ՝ զօրօք, դառն
և դժուար կերպարանօք, ի Սըմըրղանդայ և եկեալ
կալաւ զԽորասան և զբոլոր Պարսկաստան: Եւ ի դուրս

1. HNPWY սայ. | BCVC առնակին. KL չունի. | OZ վանայ. | D
հայի. | O չունի հաւատով քրիստոնեայ առ. | N հաւատովն. 2. D
քրիստոնեայ. | P առնակին. | BCVC չունի առնակին ... օրինաց.
| DHKLORWY օրինացն. | B եւ եղև ընդ. 3. W յայն. OS չունի. | EOSZ
ժամանակս. և ժամանակս. N ժամանակն. | B չունի եղև. | N ածայ-
սաստ. | BCN բարկութիւն. | NZ ի վերա. 4. U աշխարհի. | N մանա-
ւանդ ի վր հայոց ազգիս. GHKLMRY հայոց. J հայոց ազգիս. 5. U
չունի յամի պղ թուականիս. | B ընդ. CJKLMNPRTW պ և լգ. H պ
և լ և գ. E պ և գ. D ութ հարիւր և լգ. GY ըն և լգ. | EOP Թըւա-
կանիս. DSVZ Թվականիս. Wc Թըւականիս. N Թըւին. M Թուակա-
նիս հայոց. | W արեանարբոյ. 6. R գաղանաբարոյ. | S Թաղար. 7. B
հենիւ. Z հոնաք. | c չիւ. J չունի. | N ի յարեւելից. B յարեւելից ի
սմըղանդայ. | W յայլադէմ. Y այլակերպ. 8. JU դժար. BDENOPT
WZc դժար. CS դժար. V դիժար. | S կերպանաք. Y կերպա-
րօնօք. | C ի սմըղանդայ. MY ի սմըրղանայ. PZc ի սմըրղանդայ.
O ի սմըրղանդայ. V ի սմըրղանդայ. DW ի սամարղանդայ. EG ի սմըր-
ղանդայ. B և էր համար հեծելին էնա. 9. B և զպարսկաստան բոլոր.
NW և բոլոր պարսկաստան. O չունի.

եկեալ տիրեաց բովանդակ տանս Հայոց և մասնաւորաբար այլոց բաղմաց, շատ քիտա արար և բաղում ոճիրս գործեաց և աւեր աշխարհիս անասելի, զոր մարդ ընդ դրով ոչ կարէ արկանել, որք ընդդիմանալին նմա և ոչ հնազանդէին:

Յորոց և մի էր ի բաղմացն Վան քաղաք, ուր զբաղումն կոտորեաց և քան զհինգ հազար անձինս աւերի հայ և տաճիկ քարավէժ արար, և թէ արքան խեղճ և ողորմ. զի յառաջ զիշխան տեղւոյն և զտէր բերդին զՓիլ-
10 Րիբէկ ամիրայն ձգեցին ի բերդէն և նա զայլս ի ձգողացն ի հետ քարշեաց յանբաւ բարձրութեանցն ի վայր: Եւ մնամ թէ դեռ ի վայր չէին անկեալ, զինչ մեռան ի վայր անկանիլն:

Յայնժամ հնարս խմացան դաղանամիտ մարդիկքն և

1. N տիրաց. W դիրեաց. | T դրովանդակ. | J հայոց տանս. | B մասնաւորաբար և. 2. N բաղմաց. | Z վրնաս. 3. E ոճիր. C ոճիւս. | N աւերք. JP աւերս. | J աշխարհի. B աշխարհիս էած. M աշխարհիս հայոց. E յաշխարհիս. | փխ. մարդ ընդ V մարդն. J յունի. 4. C ընդդիմային. | P նբայ. D նմայ. G յունի. 5. Z հրնազանդէին. 6. O որոց. | JP յունի և. | T ի բաղմաց. | DEOSUWZ յունի քաղաք. խի BCVC քաղաք, բերդն շամիրամայ. | JST որ. | C բաղումըս. 7. V կոտորեցին. | C զհինգ ուս. D հինգ հազար. EWZ եւ. JSU գէւ. O էւ. | J անձինք. CNVC յունի. | DW աւերի կոտորեաց. 8. N հայ և մըրըման. M յունի. | N քարայվէժ. J քարավէժ. | OV արարին. | N յունի թէ. | BKLM T խիղճ. DZ խեղճ. 9. S անողորմ. EV ողորմելի. KL անողորմ ոճիրս գործեաց. | C յառաջն. | V զիշխան. N զիշխան. S զիշխան. DW դ. որ. J զի իշխան. | V տեղուցն. CDJTZe տեղուցն. B բերդին. | CN յունի և. | V տէր. DW զիշխան. | HKY բերթին. B տեղուցն. | V զփրկիւն. BHPRWY զփրկի պէկ. D զփրկիւն. N փրկիւն. J փրկիւն. S յունի. 10. S գամիրայն. N ամիրան. | HY ի բերթին. | DNP նայ. Y յունի. | ENSUZ զայլս. J զայլ. | HRT Yc ի ձգողացն. NPS ի ձգողացն. J ձգողացն. 11. Y յայնքաւ. | B բարձրութեան. | HKLMRSY յունի և մնամ ... անկանիլն. | J յունի և մնամ թէ գեւ ի վայր. 12. DGW յունի գեւ. | E յունի զինչ ... անկանիլն. | GZ մինչ. B զի. C գրած եւ յիսոյ փրկած. | BNO մեռանէին. | J յունի ի վայր. 13. PC անկանիլն. NOV անկանիլն. J յունի. 14. M դաղանամիտ մարդիկքն հնարս խմացան. | BCKLVC դաղանամարայ. | DJNTY մարդիկն. B աղդ ճաշաթային. Cc աղդ ճաղաթային. V աղդն ճաղաթային.

կապէին հինգ և վեց, եւթն և ութ ի մի և փայտիւ մղեալ ի բարձրութեանէն ի վայր հոսէին. և այնպէս զայնքան բաղմութիւն մարդկան քարավէժ մահացուցին: Եւ այնչափ զմտադէզն բարձրացուցին, որ յանկանելն այլ ոչ մեռան
5 նէին, թնոյ զայլսն որ ի չարչարանսն և սրով կոտորեցին և որք ի նդմունս և ի դարանս մտին և այլ ոչ ելին, այլ անդէն խեղդեալ հեղձամղձուկ եղին:

Եւ զայս ի բաղում տեղիս արարին՝ ընդ որ նորա գնացին, ի Բաբելոն և յԱսորեստան, ի Շամատունն և
10 ի Հուսոս, մինչև ի ծովն Պոնտոսի և յովկիանու կոխեցին. և զկղզիան ի մէջ ծովուն ահաբեկ արարին: Եւ զերիս և զչորս անդամ զՎրացատունն քանդեցին և աւերեցին, գե-

1. JN է փխ. հինգ. | JN յունի եւթն. | Z յունի և. | J ի միասին. GHKLMRY ի միմեանս. C յունի. | T յունի և. | N երկայն ձողով փխ. փայտիւ. | S մղեալ. GHJKLMRY մղէին. 2. N հոսին. GHKLMRY յունի. | KL յունի այնպէս. | KL այնքան. CN զանքան. J քան (յուստացի մեջ զայն). | T բաղմութիւն. 3. Nc մարդկանն. | Z քարավէժ. | N մահացուցեալ. J արարին մահացուցեալ. | HMNRUY յունի և այնչափ ... բարձրացուցին. KL մինչև. | P այնչափ. V այնքն. J յայնքան. 4. Z ըզմադէտն. S զմըսադէզն. J մտադէզ. CGW մտադէզն. | P բարձրացուցին. C բարձրացաւ. | N ի յանկանելն. c ի յանկանելն. DOW անկանելն. B յանկանելն. | N մեռանէին բառից յիսոյ աւերացում ե վասն բաղմութե կոտորելոցն. 5. B զայլս. | BEO PSTUVC զորս. Z զոր. | H ի չարչարանս. BJMP TVY ի չարչարանս. | SW կոտորեցան. C կոտորէին. 6. L յունի և. | N որ. C այլք. | E և նըզմունս որք. | N ի նըզմունս, յայց մի ուրիշ մեղք բեւ ի աւերացնելով փրկած ե ընկումն. PSWC ի նըզմունս. J ի նըզմունս. Y ի նըզմուն. | O ի դրունս. E ի դրանս. S դարանս. | N յունի և. | c յունի այլ. O և. 7. N անդէին. | T խիստեալ. D խը-եղդեալ. N խեղդեալ և. B խեղդեցան և. CSV խեղդեցան. c խեղդեցան. | DOPT Uc հեղձամղձուկ. CJ յունի. | P եղէն. NVC եղեալ. CJ յունի. 8. JY զայլս. | O տեղին. | CTVc յունի նորա. | N զնացին նորա. 9. P ի բաբելոն. BKLMUWZ ի բաբելոն. | BEJVZ յունի և. | DN յասորեստան. EVZ ի յասորեստան. | BPZ ի ճամայտունն. S ի ճամայտունն. 10. DJWY ի հուսոս. N ի հուսոս. | GHKLMPTUVY մինչ. | DEJNPSTWZc պոնտոսի. | BMV ովկիանու. 11. DW զկղզիս. | Yc որ ի մէջ. | Y ծովու. | BCVC ստանկեցուցին փխ. արարին. | աշտիս զերիս և զչորս ունի O. խի BEGMRY գ և գ. DUWZ երիս և չորս. HKL գ. գ. J երիս և գ. P երիս չորս. C չոր. S չորս. Tc գ. V գ. 12. DEHJKLMOPSTUVWYZc զվրացատուն. | KLY քակեցին. HMR քակեցին. | B յունի և աւերեցին, գերեցին. | DVWZ յունի գերեցին և կոտորեցին.

րեցին և կողոպտեցին և զթագաւոր նոցին ձերբակալ ա-
րարին: ՉՄարայ Սուլտանն հարկատու արարին, զհոռոմոց
Սուլտանն գերեցին և մահացուցին. և այլ բազում և ան-
պատում աւերս արարին:

5 Յայնմ աւերմանն որ ի Վան եղև, սպանաւ այրն Յի-
մարին, — քանզի այն էր անուն նորա, — և նա մնաց անաէր
և անայցելու: Եւ հանդիպեալ նմա քուրդ մի, ասէ ցնա.
«Եկ ի տուն իմ և արա մեզ հաց, զի կերիցուք ի միասին»:
Եւ նա հաւանեալ զնաց ի տուն քրդոյն և եղև աղախին
10 կնոջ քրդոյն: Եւ յետ աւուրց ինչ մեռաւ տիկինն: Եւ
քուրդն անկաւ ընդ Յիմարին և եղեն ի նմանէ որդի և
գուսար քրդին: Եւ տեսեալ աղգականաց քրդոյն, զի կինն
քրիստոնեայ էր և ասեն ցնա. «Հաց քս չէ ուտելի, զի կին
քս քրիստոնեայ է. տաճկացոյն զնա»:

1. V լուսն և զթագաւոր ... արարին. | Z և թգր. C զթագաւոր. | J
նց. | O ձերբակալ արարին. GHKLMNPRTY ձերբակալեցին. Cc ձեր-
բակալեցին և ուրացուցին. 2. BCVC զմարայ ... արարին զնում եւ
մահացուցին թառից յետոյ. | HP զմարա. KLMTc զմարայ. N ըզմըս-
ւա. V զմարայ. BEGOSUW զմարա. | C սուլթանն. W սուլթանն
գերեցուցին. | J արարին և մահացուցին. | EZ զհոռոմոց. H զի հոռ-
մաց. CKLNOPR զհոռոմաց. U զհոռոմաց. DSW զհոռոմաց. V լուսնի.
3. N սուլթան. Y լուսնի. | DEOSWZ գերեցուցին. Y լուսնի. | JZ
լուսն և մահացուցին. | V անպատում և բազում. S բազում. | N
անպատում. 4. W աւեր. 5. B իսկ յայնմ. V և այնմ. C և յայն. EJ
յայն. c և յայնմ. | B ի վան քաղաք. | ENOVc սպանաւ. P սրպան-
նաւ. | BCDEOUWZc այր. | N յիմարայ. 6. J լուսնի քանզի... նորա.
| B այն. | P նայ. Z լուսնի. 7. E այցելու. | P նմայ. J լուսնի. | Y
քուրդ. | CVc և ասաց. BG և ասէ. | P ցնայ. BCVC լուսնի. 8. NOPZ
արայ. | CNVC լուսնի մեզ. | Z կերուցուք. 9. ENP նայ. | C քրտոյն.
S քրդոյն. V քրդուն. O քրտուն. EJU քրդին. | Z լուսնի և. | CHJ
KLMNORYc լուսնի և եղև ... քրդոյն. 10. SUV քրդուն. | V կինն. B
կին քրդին. C կին քրդոյն. 11. HKLMRY անկաւ քուրդն. C անկաւ.
| J յիմարայ. | CJOVZc եղև. 12. C գուսար մի. | PW քրտին. C
լուսնի. | J աղպան. BDEGHKLMOPRSTUWYZ աղպան. | NP քրդ-
ոյն. SZ քրդուն. GHKLMRY քրդին. | Cc լուսնի կինն. | V լուսնի զի
կինն քրիստոնեայ էր. | BHKLMRY զկինն զի. 13. DEOUWZ է. Cc էր
կինն. | J լուսնի և. | P ցնայ. CVc ցնա թէ. | ENOSUZ ոչ է. | N
ուտելու. BCDEJOSUVWZc ուտելու. 14. SW քրիստոնեա. | H տաճ-
կացու. R տաճկացու. DENPSVW տաճկացու. O և ասին տաճկա-
ցոյ. | P զնայ. | JY լուսնի տաճկացոյն զնա. B դարձո զնա ի հաւատս քո.

Ասէ քուրդն. «Ես ի նա հաւան եմ, նա զիւր հա-
ւանս պաշտէ և ես զիմն»:

Ասեն այլազգիքն. «Ո՛չ այդպէս. այլ տաճկանաւ պարս
է նմա, զի քո տղայսց մայր է»:

5 Եւ նա ասաց. «Դուք գիտէք. եկայք, տաճկացուցէք զնա»:
Եւ գնացին մուղլիք և այլք ի Տաճկաց և ասեն ցկինն,
թէ «Ուրացիր զՔրիստոս և տաճկացիր»:
Եւ նա ոչ կամէր ուրանալ զՔրիստոս:

Եւ ի ստիպելն նոցա՝ ասաց Յիմարն. «Ես զՔրիստոս
10 ոչ ուրանամ, զի հայ եմ և քրիստոնեայ և զՔրիստոս
Աստուած հաւատամ»:
Իսկ նոքա այլ հնարս իմացան և ասեն ցնա. «Աւ քարինս երեք և ձգեա՛ յաղօթարանն քրիս-
տոնէից»:
Եւ ի նեղելն նոցա զնա, էաւ երեք քար և ձգեաց յաղօթարանն: Իսկ անօրէնքն ծիծաղեցան և թող-
15 եալ զնա ի բաց գնացին: Եւ կինն եկաց մնաց ի տունն
յայն, աւելի քան զքսան տարի: Եւ ասալ զղջացաւ կինն
այն և գնաց ի Մակու, վասն զՔրիստոս համարձակ պաշ-

1. Cc ասաց. | P քրտն. | NP ի նայ. | DP նայ. 2. CJP պահէ. | CJ
զիմն. 3. CVc քրդերն. | N ոչ է. | OS այդպէս է. | T տաճկանաւ նմա.
B դառնալ. 4. D նմայ. NT լուսնի. B նմա ի հաւատոցն. | N լուսնի
քո. | T տղայոցդ. BD տղայոցն. 5. DNP նայ. | B դարձուցէք փիս.
տաճկացուցէք. | JZ զնայ. B լուսնի. 6. GN գնացեալ. | Z մուղլիքն.
DENOSUVW մուղլիքն. | VWZ այլ. B այլ ոմանք. | NS ի տաճկացն.
V տաճիկք. B յայլազգեաց. | BN լուսնի և. | U ցկին. M ցնա. 7. B
դարձիր աւ մեզ փիս. տաճկացիր. | DNP նայ. | CV ոչ կամեցաւ. 8. C
լուսնի ուրանալ. | BCV լուսնի զքրիստոս. 9. EV ստիպելն. HPRTc ի ստի-
պել. | Z յիմար. 10. OS լուսնի զի հայ եմ և. | DHW քրիստոնեա. OS
քրիստոնեա եմ. 11. Z հրնարս. 12. CNP ցնայ. GL լուսնի. | V երեք քա-
րինս. | PYZ ձգեայ. | VZ աղօթարանն. T յաղօթարանս. 13. E ի նեղն.
| NP զնայ. KL լուսնի. | փիս. զնա էաւ... յաղօթարանն՝ C զայն ա-
րար. | T աւ. | W քարինս. 14. P ձրգեաց. | V աղօթարանն. EZ յա-
ղօթարանն քրիստոնէից. 15. NP զնայ. | N ի բայց. EZ ի բաց և.
| JOS կինն այն. CVc կինն յիմար. | T մնաց մնաց. c լուսնի. | W
իւր տունն (յետոյ կեսով և ընդամ). OS ի տուն. HKLMRY լուսնի. 16. E
TVWZ այն. OS քրդին. HKLMRY անդ. JP լուսնի | c և մնաց աւե-
լի. | HKLMRY տարի ի տունն յայն. | KL լուսնի և. Z և. | JPW
ասալ. | B լուսնի կինն այն. 17. GJOS լուսնի այն. | փիս. վասն զքս...
մամանակի C ի մէջ քրիստոնէից զի մակայ իշխանութի քրիստոնէից
էր, զի համարձակ պաշտեցէ զքս. | M վասն համարձակ զքս պաշ-
տելոյ. Vc ի մէջ քրիստոնէից. | N զքս ած. | D համարձակ.

տելոյ. զի տեղն ընդ իշխանութեամբ քրիստոնէից էր յայնմ ժամանակիւ։ Եւ լուաւ անդ ի յամանց, թէ ուր կարծիր տւրացութեան լինի, անդ և հաստատութիւն հաւատացն երեւեացիւ Վասն որոյ և դարձեալ ի Մակուայ, եկն ի Վան 5 քաղաք, առ քաւրդ որդին իւր։ Եւ ստէպ ստէպ երթայր յեկեղեցին, զոր տեսեալ անորինացն միանգամ և երկիցս և ասեն ցըսւրդն, թէ «Լնդէր թողուս զկին քո երթալ յեկեղեցին»։

Եւ նա ասէ ցնոսա, թէ «Ես զնա յիւր կամայն դար- 10 ձուցանել ոչ կարեմ։ Գնալ զիտէք. թէ կամիր, հարցէք զնա»։

Եւ ի միում աւուր, մինչ նա ելեալ էր յեկեղեցւոյն և երթայր ի տուն, պատահեցաւ նմա մուղըր մի և երկու տաճիկ ընդ նմա, և ասեն ցնա ցամամբ. «Ուստի գաա»։

Ի. Ե և զի. DJOPSUWZ լռնի զի տեղն ... ժամանակի. Vc զի տեղաց իշխանութին. B քանդի տեղաց իշխանութին (փիւ. զի տեղն ընդ իշխանութեամբ). Y տեղն այն. N քրիստոնէիցն. B լռնի յայնմ ժամանակի. Vc զի զքո համարձակ պաշտելոյ. E յայն. 2. EG NST ժամանակին. c լուաւ. Z լուան. UV անտի. V տանց. B JPU յամանց. GHKLMNRY լռնի. c ուր և. S որդ. 3. CEJOSVY տւրացութիւ. c ուրացութիւ. N լիցի. S լռնի անդ. C լռնի և. Z հաստատութիւ. J հաւատաց. DTW հաւատացն. 4. BCJELNV լռնի. DW դարձաւ. J ի մակոյ. PTZe ի մակոյ. V մակուայ. C լռնի. O մակուայ դարձեալ. S մակուայ դարձեալ. B և եկն. 5. C լռնի քաղաք. B քրդորդին փիւ. քաւրդ որդին. N որդին լն. J քաւրդ ստէպ. Z քաւրդ քաւրդ. S ստէպ քաւրդ. 6. E եկեղեցին. N յանաւրինացն. HKLMRY երկցս. 7. P ասէն. DNW լռնի թէ. 9. CVc ասաց քաւրդն փիւ. և նա ասէ ցնոսա. DP նայ. BZ լռնի. Y լռնի ցնոսա. G N լռնի թէ. V լռնի և. P զնայ. W իւր. U ի յիւր. CE հանել փիւ. դարձուցանել. DSW ոչ կարեմ դարձուցանել. O ոչ կարեմ հանել և դարձուցանել. 10. B եթէ. 11. N զնայ. P լզնայ. OS լռնի. 12. CGHKLMRY մինչդեռ. փիւ. նա ելեալ... ի տուն J նա եկեալ երթայր յեկեղեցին և դառնալ ի տուն իւր. C զայր յեկեղեցւոյն ի տուն. փիւ. նա ելեալ էր D նստեալ էաք էլ. W նստեալ էաք յիւ. NP նայ. HKLMRY լռնի. B ելանէր փիւ. ելեալ էր. VYc յեկեղեցւոյն. T յեկեղեցւոյն. Z եկեղեցւոյն. S լռնի. 13. O լռնի և երթայր... յեկեղեցւոյն. GHKLMRYVZ ի տուն. BS պատահեաց. DENPTUVWc պատահեաց. P նմայ. SWZ լռնի. J մի և ասէ (փիւ. մի). CDEPTUWZc ալ երկու. 14. B ալազի. GUY տաճիկը. NPW նմայ. c ասէր. P ցնայ. S ցամամբ ընդ նմա.

Ասէ Յիմարն. «Յեկեղեցւոյն»։

Եւ նորա ևս ի բարկութիւն շարժեալ ասեն. «Վասն էր երթաս յեկեղեցին»։

Ասէ Յիմարն. «Վասն այն երթամ յեկեղեցին, որ 5 զայն երեք քարինան, որ յաղթարանն ձգեցի, ես ի կառափս իմ առնում»։

Յայնմամբ Եհար մուղըրն զգլուխ նորա, և նա փախս առեալ զէպ յարեւելս և ասաց. «Ի հեռս եկէք և ի տեղիս երեւելիս քարկոծեցէք զիս»։

Եւ մուղըրն այն ձայն տուեալ որոց մերձն կային ի քարափսսին, և դրոհ տուեալ ի հեռ գնացին և զկինն Յիմար անդէն ի տեղին քարկոծ արարին։ Եւ նա այնպէս բարի հաւատով կառարեցաւ ի Քրիստոս, կինն Յիմար, զի այս էր անուն նորա։

15 Գործեցաւ այս ի թուականիս Հայոց Պիլ ամին։

1. B յիմար. CVc կինն. CEVc յեկեղեցւոյն. 2. M լռնի ևս. E բարկութիւ. D բարկութիւ. 3. VZ եկեղեցին. 4. E լռնի ասէ յիմարն... յեկեղեցին. HPTY յիմար. CVc կինն. P այնր. HKLMRY որ զգ փիւ. երթամ... երեք. D եկեղեցին. CUVc զի զայն. GY զի այն. 5. OS լռնի երեք. DN քարին. BCVc քարն. M քարին. U ի յաղթարանն. J առնում ես ի կառափս իմ. C առնում ի կառափս իմ. N ի կառափս. 7. S եհա. Z մուղըրն. J մուղըրն այն. Y մուղըրն եհար. C զկառափ փիւ. զգլուխ. CVc նորին. D նայ. U նա անտի. DEOWZ ի փախս. T փախուստ. S ի փախուստ. V փախ. P փախ. HKLMRY լռնի փախս առեալ զէպ յարեւելս և. C փախուցեալ փիւ. փախս առեալ. 8. O յարեւել. C զհեռս. GHKLMNRYVZc ի հեռ. D եկիք. CVWc եկաք. O լռնի. 9. EOSUZc երեւելի. G զիս քարկոծեցէք. 10. CGT լռնի այն. JVC ձայնեալ փիւ. ձայն տուեալ. HRY տրեալ. DENOPSTUWZ արեւալ. 11. HKLMRY ի քարափսսին. DHOPRWZc արեւալ. Y տրեւալ. 12. HKLMRY լռնի յիմար անդէն. N յանաւն. Z յանդէն. V ի տեղուղն. CDEHKLMNRYWY քարկոծեցին փիւ. քարկոծ արարին. DNPW նայ. Z յայնպէս. 13. Z կառարեցան. B կառարեցաւ ի քա բարի հաւատով. GHKLMRY կինն այն յիմար. B քանդի. C լռնի զի այս էր անուն նորա. 14. JOV այն. N այսպէս. 15. DW լռնի ի. H NR ի թվականիս. Y ի թվականիս. J ի թվականիս. J լռնի հայոց. BCD EOPSTUVWZc լռնի թուականիս հայոց. T պիւ. EGP պիւ և կէ. CKLMR պիւ և կէ. H պիւ և կէ. J պիւ և կէ. B ընկէ. Y ըն և կէ. N ի պիւ. O ամեն. HKLMRY լռնի. V թվականին.

ՄՈՒՐԱՏՈՒՆ ԵՐԺԿԵՅԻ

† ՊԿԹ = 1420 (Տես Չամչեան, Գ. էջ 441).

Եր ի քաղաքն Արժիէ այր մի բարեպաշտ և եր-
կիւղած, տատուածատէր և սիրող սրբութեան, յայժ
խոնարհ և կարգաւորատէր և ամենայն չարեաց տաւե-
ցող. և տիւ և դիշեր յազօթս կայր եղբարք և որդւով
5 և ամենայն ընտանեօր: Եւ էր անուն նորա Մուրա-
շահ՝ պատկերով քաղցր և ողորմած: Եւ կոխեալ էր
ղամենայն անօրէնս քաղաքին, մինչ զի նոր հիմն եղ ի մէջ
անօրինաց խաչիւ և աւետարանաւ ջուր օրհնել ի Յայտ-
նութեան Տեառն: Եւ էր իբրեւ թագաւոր քրիստոնէից
10 ի մէջ ծովու բոլորիս: Եւ նախանձեալ ստատանայի և կա-
մարարաց նորա չար աղգին՝ մատնեցին զնա քաղաքապե-
տին. և նոցա սխ ունելով ընդ նմա՝ մատնեցին զնա քա-
ղաքայիքն անօրէնք թոյլառութեամբ մերոյ աղգիս պղծոյն
և չարագործի Զենոն անուն: Եւ նորա եղեալ ի բանտի,
15 նեղալից արարեալ և ի գղեկէն ի վայր արկեալ՝ եհառ
մարտիրոսութեան և անանց պատկացն:

Այս վկայարանութիւնն ունի Թովմա Մեծօրեցի.
Փարեղ, 1860. էջ 109—110: Հմմտ. նաեւ Չամչեան, Գ. էջ
441, 1420 թուականի տակ: Թովմա Մեծ. որոշ թուա-
կան չունի: Այս նահատակին Չամչեանը յիշում է
Վաղին անունով, բայց ցանկի մէջ նաեւ՝ Մուրաշահ:

ՄԿՐՏԻՉ, ՅՈՎՀԵՆՆԷՍ, ԱՐԽԱՆԿԷՍ

ԵՒ ԵՅԼ ՈՒԹ ՎԿԱՅԷ

† ՊԿԹ = 1420.

Բայց և զայս գիտելի է, զի ի սոյն աւուրս պիղծ
իշխանն Փիրալի անուն, որ նստէր ի քարն Ամիւս,
երեք անգամ ի սոյն ամի զերկիրն Արժիշու և Արժ-
կու գերեաց և կողոպտեաց և ի գիւղն Զերաշատ
5 զձեռնաւորն Մկրալիչ անուն ութն մարդով ընտանեօր
տան իւրոյ ի հուրն այրեաց: Եւ բարեպաշտ ձեռնաւոր
մի Յովհաննէս սպան ի գիւղն Ասպիսնակ: Եւ եղբայր մի
ծառայիս (Թովմայ վարդապետի Մեծօրեցւոյ) Արխատակէս
անուն ի հուրն խորովեցին իբրեւ զգառն անմեղ: Եւ վտան
10 Քրիստոսի սորա այսպէս նահատակեալ ընկալան ի Քրիս-
տոսէ զսրտին անապական, որ և գործեցեալ մեզաց նոցա
թողութիւն առնէ Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս, ամէն:

Սոյն նահատակները պատմութիւնը ունի միայն
Թովմա վարդապետ Մեծօրեցի, Փարեղ, 1860, էջ 110—1:
Թովմա որոշ թուական չէ յիշած. բայց ասում է թէ
Մուրաշահ նահատակի ժամանակն է. և որովհետեւ
ըստ Չամչեանի Մուրաշահի թուականն է 1420, որո
համեմատ էլ զնում էնք այստեղ:

35.

ՎԱՐԳԱՆ ԲԱՂԻՅԵՅԻ

† ՊԶ = 1421 յունուար 4 շր:

Մեծ և ահաւոր և սքանչելի է խորհուրդ Արարչին,
 և սէրն Քրիստոսի՝ ի վեր քան զտեսութիւն մտայ
 և աշաց, որ յամենայն ժամանակի ընտրէ իւր արժանաւորս
 և անպատում փառացն հաղորդս. քանզի Տէր է ժամա-
 5 նակաց, և ամենայն արարածք նմա հնազանդին: Արդ՝ որպէս
 զանբան տունկս և զբոյսս ի պատիւ մարդոյս զարդարեաց՝
 այսպէս և զմարդս, որ է բանաւոր տունկ ի պատկեր իւ-
 րոյ բարերարութեանն և ի փառս տիրական իշխանու-
 թեանն շքեղազարդեաց: Եւ որպէս զմարդս ի վերայ բու-
 10 սոց և անկոց զուարճացոյց՝ այսպէս և Աստուած ի բա-
 նաւոր տունկս եկեղեցւոյ փառաւորի, որպէս ասէ Սաղ-
 մոնս. «Աստուած փառաւորեալ է ի խորհուրդս սրբոց իւ-
 րոց»: Եւ որպէս տունկն յիւրաքանչիւր սահմանեալ ժա-
 մանակի տայ զպտուղս՝ այսպէս և սուրբ ի մարդկանէ

1. BCLM յունիկն մեծ և ահաւոր խօսել և ասել, այն է տղ 1
 միկնէր էր 234 տղ 4. | R սքանչելի փխ. և սքանչելի. 2. Z յունի սէրն
 քրիստոսի. 3. Z յունի և աշաց. 4. R յունի և. | Z յանպատում. | GHK
 RY հաղորդ. 5. Z յունի որպէս. 6. փխ. զանբան R բան յետոյ ուղղաւած է
 ի սկզբանն. | HR զբոյս. Y զբոյս. | Z զարդարեցար. 7. փխ. և զմարդս
 որ է բանաւոր տունկ Z և զբանաւոր տունկս եկեղեցւոյ այսինքն
 զազգս մարդկան. | HKY տունկս. 8. Y բարերարութե. | Y իշխա-
 նութե. 9. փխ. զմարդս Z մարդն. | R ի վերայ. 10. HY զուարճաց-
 ուց. Z զուարճանայ. | Z յունի և աստուած. 11. Z եկեղեցւոյ. | K
 որպէս և. 12. R ի խորհուրդ. 13. GHKYZ տունկս. | Z իւրաքանչիւր.
 14. Z զպտուղն. | RYZ յունիկն այսպէս և...զպտուղս, այն է տղ 14.1.

յամենայն ժամանակի տան զպտուղս առաքինութեան բա-
 րերարին Աստուծոյ. ըստ այնմ՝ որ զպտուղ իւր ի ժամու
 տացէ՝ տերև նորա մի թափեցի: Եւ քանզի յամենայն
 ժամանակի գեղեցիկ են պտուղք և ախորժելի մարդկան՝
 5 այլևս առաւել փափագելի է, յորժամ նորահաս լինի և
 կամ յորժամ հատեալ լինի յամենայն ծառոց. ևս տա-
 ւել՝ ի ժամանակս ձմերան: Այսպէս և ամենայն սուրբ
 հաճոյ են և ժառանգորդք արքայութեանն: Այլ առաւել
 ընդունելի են առաջինքն, որք նախածաղիկք եղեն Աւե-
 10 տարանին Քրիստոսի, որպէս նախավկայն սուրբն Ստե-
 փաննոս:

Եւ յերեկոյացեալ ձմերային եղանակս՝ յորում հա-
 տեալ է պտուղ բարութեան յաղգէ մարդկան՝ յայսմ սա-
 ռուցեալ և յամաքեալ բաղմամբիւ և դժնեայ ժամանա-
 15 կիս՝ երևեցաւ գեղեցկաւոր և առաքինասէր քրիստո-
 սաղեաց և աստուածային խաչին հետևողն՝ մեծ և պատ-
 ուական նահատակն՝ Վարդան վարդապետն պատկերն: Զո-
 րոյ հանդերձեալ եմ պատմել զքաջութիւն սորա, որ իւր
 կամաւ մտանեցաւ վասն սիրոյն Քրիստոսի: Եւ քանզի ոչ
 20 արժէ բոլոր աշխարհս զմի ի սրբոցն Աստուծոյ ըստ բանի
 առաքելոյն Պօղոսի՝ այսպէս և ես մի եմ յաշխարհասէր
 անձանց մեղօք զառածեալ, հոգով մեղքեալ և մտօք ցնոր-
 եալ. ոչ եմ արժան պատմել զքաղցրութիւն սրբոցն Աս-
 տուծոյ: Այլ սիրոյս ջերմութեամբ մտանամ զաղքատու-

1. Z առաքինութե. 2. Z թէ որ. 3. GHKRY յունիկն տերև նորա մի
 թափեցի և. 4. Z պտուղ. | GZ ախորժելիք. 5. RY փափագելի. | Z յունի
 յորժամ... և կամ. 6. Z յունի ևս առաւել. 7. Z ձմերայնի. | G յունի
 և. 8. Z են այ. | KZ ժառանգորդ. | YZ արքայութե. | Z այլ ևս. 9. Z
 որ. | Z նախածաղիկ. | RY են փխ. եղեն. | Z աւետարանն. 10. Z ստե-
 փանոս փխ. սուրբն ստեփաննոս. | R ստեփաննոսի. 12. K յեղանակս. Z
 ժամանակս. | Z որում. 13. Z տղի. | Z յայնմ. 14. Z ի ցամաքեալ. | R բաղ-
 մամբիւ. | HZ դժնեա. 15. Z և քսասէր փխ. քրիստոսազգեաց. 16. Z
 ամարն. | Z խաչի. | HRYZ հետևողն. | RY մեծն. 17. R վարդն վարդա-
 պետն պատկերի. 18. R զհանդէս եմ. | K ընդ քաջութե. Z քաջութիւնն.
 | H սորայ. Z յունի. 20. Y աշխարհիս. | Z ըստ բանին. 21. R առաքելոցն.
 Z յունի. | K այլ փխ. այսպէս և. 22. Z մեղաւք մեղաւք. | փխ. հոգով մո-
 լորեալ...սրբոցն աստուծոյ, այն է տղ 22-24 GHKRY մտօք մոլորեալ.

թիւն մտացոյ, յաւատարմ Ստատուած Սուրբ Հոգին, որ զաղ-
քաան մեծարէ և զաղէան խմատնացուցանէ. զի տացէ
ինձ բան սրտով զքաջութիւն սրբոյ նահատակին Վար-
դանայ՝ խօսել և ասել:

- 5 Երանելիս այս Վարդան էր յերկրէն Բաղիշոյ, ի գեղ-
ջէն Դատուանայ: Բոս կարգի աշխարհի ամենայնացեալ և
կացեալ ժամանակս ինչ առ կինն և սրգիւնն, և ապա թող-
եալ զառնն իւր և զընական տեղիսն՝ և շրջէր ի վանո-
րայս առ սուրբ հարս և առաքինասէր անձինս, հանապաղ
10 աղօթս առնելով ի տուէ և ի գիշերի: Եւ եկեալ յետոյ
ի Բաղէշ քաղաք ըստ ամենապէտ յաջողելոյն Աստուծոյ,
զոր յայնմ ժամանակի էր սլարսն քաղաքին ոմն աղագաւ
Քաւրդ, Շամշատին անուն, և էր չարացեալ ի վերայ աղ-
գիւ Հայոց, և բռնադատէր զքրիստոնէայս՝ ուրանալ զՔրիս-

24. GHKRY լուսին մոտանամ զաղքատութիւն մտացոյ. 1. Z հոգին որ.
GHKRY լուսին որ զաղքատն ... խմատնացուցանէ. 3. փխ. բան
դատմել ... խօսել և ասել, այն է տղ 3-4 % խաւով փ սրբոյս վար-
դանայ. | Y սրբոյն. 5. B երանելի նահատակ փխ. երանելիս այս.
փխ. երանելիս այս վարդան.... ի գեղջէն դատուանայ, այն է տղ 5-6
C սուրբն վարդան էր ի Բաղիշոյ երկրէն ի գեղջէն որ դատուան կոչի.
փխ. ի գեղջէն L ի գաւառէն. R և ի. Y և. 6. B դատուանայ.
R դատուանայ. Z դատուանայ. | Z յաշխարհիս. CZ ամենայնացեալ
և յորդիս ծնեալ (C որդիս). 6-10. փխ. և կացեալ ժամանակս
եկեալ յետոյ, այն է տղ 6-10 C և յետոյ ելեալ շուրջ դայր ի վա-
նորայն և աղօթս առնէր հանապաղ ի տուէ և ի գիշերի և այնպէս
եկեալ և հաս. 7. Z յորդիսն. Z յետոյ փխ. ապա. 8. KL դառն.
փխ. զընական տեղիսն B գտելիսն. | GHKLMRYZ տեղիքն. փխ.
և շրջէր Z շրջէր. | BMR ի վանորայն. 9. B հարսն. | B յառաքի-
նասէր. | B անձինն. 10. Y առանելով. | HY ի տուէ. 11. R ի
բաղէշ. | R ըստ ամենապէտ. 12. (փխ. զոր յայնմ ... յորէնս իւր
այն է տղ 12-3.) C և յայնմ ժամանակին էր իշխան քաղաքին այր ոմն
շմբղին անուն քուրդ աղագաւ և էր բռնացեալ ի վերայ աղգիս հայոց
և բռնադատէր զամենայն քրիստոնէայն ասելով թէ եկաք զարձէր
յորէնս մեր և տամ ձեզ սլարդէս բաղումս և զայս իւրն սովորու-
թիւն էր կալեալ զի զամ ոք որ տեսանէր ի քրիստոնէիցն զայն ասէր
և զայս ասելով վարձս համարէր անձին իւրոյ. | Z ժամանակին.
| Z քուրթ աղագաւ. 13. B շամշատին անուն քուրդ աղագաւ. | GKM շամ-
շատին. L շամշատին. | Z չարապարտ փխ. չարացեալ. | MRY աղգին.
14. BY զքրիստոնէայն. | փխ. զքրիստոնէայն ... իւրեանց, այն է

տոս և գառնալ յորէնս իւրեանց և զայս օրէն եղեալ
անձին իւրոյ երկրորդն Յուլիանոս, զի զամենայն զոր տե-
սանէր ի քրիստոնէիցն՝ զայն ասէր գառնալ յորէնս իւր:

- 2 Զոր տեսեալ զայն երանելի և հաւատարիմ ծառայն
5 Աստուծոյ սուրբն Վարդան՝ սղբայր և հառաչէր ընդդէմ
տարակուսանացոյ քրիստոնէից: Ապա ի միտ ամեալ զրան
մարգարէին որ ասէ. «Խօսելի զվկայութիւնս քո առաջի
թագաւորաց և ոչ ամաչէի»: Եւ զբան Տեառն որ ասէ.
«Յորժամ տանիցեն զձեզ առաջի դատաւորաց և թագա-
10ւորաց՝ մի հողայցէք, զի ես տաց ձեզ բերան և խմա-
տութիւն, որում ոչ կարացեն կալ հակառակ և կամ տալ
սլատախանի ամենայն հակառակորդքն ձեր»:

- Յայնժամ զօրացեալ հողաւին Աստուծոյ սուրբն Վար-
դան՝ աղաչէր զմի ոմն ի քահանայիցն և ասէր. «Եկա՛յք,
15 ցուցէք ինձ զճանապարհ բերդին և զդուռն սլարոնին, զի
երթայց և խօսեցայց ընդ նմա դէմ՝ յանդիման և տեսից,
եթէ վասն էր նախատէ զաղգս Հայոց և զգնեալքս տը-

տղ 14-1 Z ասելով աճ քրիստոնէի զոր և տեսանէր եկեալք ուրացիք
զքս և զարձիք յաւրէնս մեր. 1. G նց փխ. իւրեանց. | M լուսին և
զայս... յորէնս իւր, այն է տղ 1-3. | RY զայն. | փխ. օրէն B սահման.
2. Z անձին. | Z լուսին երկրորդն յուլիանոս զի. | B լուսին զի. | R
ամ. | BK զորս. | G տեսեալ. 3. Z ի քրիստոնէից. | BZ զայս. | Z
լուսին զառնալ յորէնս իւր. | B ի յորէնս. 4. փխ. զոր B և. C զոր լուսնայ.
| M լուսին երանելի և. CZ երկնս երանեալ. Y երանելին և. 5. Z քի
փխ. աստուծոյ. | Z հառաջ. 6. C տարակուսանայն. M տարակուսա-
նայ. Y տարակուսացոյ. | HKLMRY քրիստոնէիցս. | RY աղայ. C
և աղա. | C ի միտս. | L բան. 7. HR զվկայութիւն. 8. GHY զբանս.
BCR զբանն. | C քի. | փխ. որ ասէ M եթէ. 9. Z լուսին և թագաւո-
րաց. 10. C լուսին զի ես ... հակառակորդքն ձեր, այն է տղ 10-12. | KL
տամ. | B բան փխ. բերան. 11. BZ լուսին և. 12. R հակառակորդք. L
հակառակորդքն. 13. փխ. հողաւին աստուծոյ BKL հողաւի սրբով. | Z հո-
ղովն. 14. CZ զոմանս. փխ. զմի ոմն. | C ի քրիստոնէիցն փխ. ի քա-
հանայիցն. | փխ. և ասէր եկա՛յք ցուցէք ինձ M ցուցանել նմա. | H
KL ասաց. 15. C առաջնորդիցէք ինձ մինչ ի դուռն ամիրային (փխ.
ցուցէք ինձ ... զդուռն սլարոնին). | BKL զճանապարհս | M բերդի
զբան փխ. բերդին և զդուռն. | L դուռն. | B սլարաւին փխ. սլա-
րոնին. 16. M լուսին երթայց և. | Z լուսին ընդ. | Y ընդ նմայ. 17. BCZ
թէ. | Z յէր. | M զհաւատացեալքս քի փխ. զաղգս Հայոց ... սրբայն
աստուծոյ. | BCZ լուսին և. 7-8. Սաղմ. 46. 9-12. Դուկ. Իս, 12-15.

եամբ Որդւոյն Աստուծոյ՝ զպատուական վիճակ սուրբ Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի»:

Եւ ծաղր թուէր բանս նորա յաչս ամենեցուն և ոչ գիտէին, թէ վառեալ էր նա ի սէրն աստուծոյն և կամէր չարչարել վասն Քրիստոսի և մասնել յառադասան լուսոյ և խառնել յերամս սրբոցն:

Յայնժամ ելեալ կաման իւրով՝ և առաջնորդէր նմա խաչեալն Քրիստոս, գնաց ի գուռն ամիրային և ոչ կարէր տեսնել զնա: Ապա աղաչեաց զմանս ի ծառայիցն և ի վերակացուաց զբանս նորա և ասէ. «Լիամիմ զամիրայն տեսնել և ունիմ բան ինչ ասել նմա»:

Եւ նոքա հրաման առեալ ի պարսնէն՝ մնալին զՎարդան առ նա: Եւ ուրախացեալ ամիրայն՝ կարծէր թէ ի հաւատն իւր դառնայ: Յայնժամ ասէ Վարդան. «Բան ինչ ունիմ ասել քեզ»:

Ասէ ամիրայն. «Խօսիր»:

Ասէ Վարդան. «Ես և դու միոյ Արարչի ստեղծուածք եմք և ի միոյ ծնուցաց յառաջ եկեալ՝ յԱգամայ և յԵւայէ. և մարդ մի

1. CHYZ որդոյն. | Y զպատուական. B և զպատուական. | C լուսի զպատուական վիճակ ... մերոյ գրիգորի. | M զվիճակ փիւ. զպատուական վիճակ. | Z հրապին փիւ. սուրբ լուսաւորչին. 2. (փիւ. մերոյ գրիգորի... ոչ գիտէին թէ, այն և տղ 2-4.) M քանդի. 3. HRY թվէր. | B C բռն. | փիւ. և ոչ գիտէին C քանդի աղքատ էր և մուրացիկ և աղէտ կարծէին զնա և ոչ գիտէին. 4. L է. | RZ նայ. BM լուսի. | Z սիրով. C սիրովն փիւ. ի սէրն. | M լուսի և կամէր յերամս սրբոցն, այն և տղ 4-6. 5. HY չարչարել. | BGHKLRY լուսի մասնել յառադասան լուսոյ և. 7. M ապա փիւ. յայնժամ. | Y նմայ. 8. B խաչեալն. | Z ի գաւառն փիւ. ի գուռն. | փիւ. և ոչ կարէր ասել նմա, այն և տղ 8-11 M և աղաչէր զծռսն տեսնել զամիրայն. | L կարաց. 9. Y գնայ. | R տարայ. | L աղաչէին. CZ աղաչեալ. | R ոմանս. | Z ի ծառայից. 10. LY վերակացուաց փիւ. ի վերակացուաց. | C ի գոնադանացն փիւ. ի վերակացուաց զբանս նորա. | B ասէր. II. Y լուսի և ունիմ բան ինչ ասել նմա. | C քանդի փիւ. և. | L խօսել ընդ նմա. 12. Z լուսի նորա. 13. C ի ներքս փիւ. առ նա. | RY լուսի և. | M և սրն վարդան բզմ բանս խօսեցաւ ընդ նմա համարձակովմ զբա ամ գաւառնելով (փիւ. եւ ուրախացեալ ամիրայն և մեռելոյն հնազանդիմ, այն և տղ 13 միւսիւ հո 238 տղ 4). | CZ գիտէր փիւ. կարծէր. 14. Z գառնայր. | C վարդանն. 15. C քեզ ամիրայ. | C եւ նա ասաց փիւ. ասէ ամիրայն. | BZ խօսեաց. | C վարդանն. Z լուսի. 16. GHLY ստեղծուած. | Z եմք ստեղծուած. | C լուսի ի. | C HRY ծնողաց. Z ծնաւդէ. 17. C եկած եմք. | KL մարդ փիւ. և մարդ.

դու ես և մին մարդ ես եմ: Եւ դու ինչ աւելի ես քան զիս, որ նախատես զիս թէ Աստուծո լեզ թագաւորութիւն է տուել և ինչ աղքատութիւն: Դու ընդէր հարատանա ի վերայ մեր»:

Ասէ ամիրայն. «Զի օրէնքն մեր լաւ է բան զձերն»:

Ասէ Վարդան. «Դու ասես զայդ, այլ ամենայն աղգի օրէնք իւրն լաւ թուի, քան զմիւսոյն: Աստուծո եւթանասուն և երկու լեզու է բաժանել, և ամենեցուն օրէնք կայ: Մի թէ հրամանքդ քա աւելի է քան զԱստուծոյն, որ կամենաս զամենեւեան ի քո օրէնքդ փոխել»:

10 Եւ եթէ առաջնորդն ձեր ոչ կարաց հաւանեցուցանել զաղգս հայոց՝ մի թէ դու աւելի ես քան զնա»:

Ասէ ամիրայն. «Յիշեմ զանուն առաջնորդին մերոյ և դարձիր յօրէնս մեր, և բազում պարգևս տամ քեզ»:

Ասէ Վարդան. «Ես ոչ եմ սովորել յիշել զանուն առաջնորդին ձերոյ, այլ

15 Յիսուս Քրիստոս է առաջնորդն իմ և է Աստուծո ամենայնի, որ իջեալ յերկնից յերկիր՝ լոյսն ի հօրէն լուսոյ, և մարմնացաւ ի սուրբ կուսէն Մարիամոյ, չարչարեալ

| փիւ. մարդ մի C մին մարդ. 1. փիւ. մին մարդ GZ մարդ մի. | L մի փիւ. մին. | C լուսի մարդ. | C լուսի եմ. | փիւ. ինչ Z այլ ինչ. | C այլ ինչ իրօք. | C լուսի քան զիս. 2. փիւ. որ նախատես զիս Z էր զմեզ նախատես և. | C կու նախատես. | BC զմեզ փիւ. զիս. | C եթէ քեզ ամ պարսնութի է տուել (փիւ. թէ աստուծո լեզ թագաւորութիւն է տուել). 3. HRY տիւ. | G տուեր. | Z տուեր. | B տուել. | C նա դու տի փիւ. դու ընդէր. 4. փիւ. մեր BZ իմ. | փիւ. զի օրէնքն C չեմ հարատանալ այլ զի օրէնքն. | B օրէնք. 5. C զձերն բառից յետոյ աւելացնում և և ես կամիմ որ դուք այլ լաւ օրինաց տիրանայք. | Z զի այլ. 6. CZ իւր օրէնքն. | HRYZ թվի. | K թվի. | C կու թուի. | Y զմիսոյն. | C զայլոցն. 7. BCKL հր. | Z և երկու. | C բաժանեալ. | BG բաժաներ. | փիւ. ամենեցուն BGHKLRYZ ամի. 8. փիւ. կայ մի թէ B կամ թէ. | Y հրամանքդ. | BZ հրամանք. | B զայն. | C զայ. 9. C կամիս. | B GR զամ. | Z զամենեւին. | Y լուսի քո. 10. BZ թէ. | C զի. | C ձեր առաջնորդն. 12. R յիշեալ. | L զանուհին. | C առաջնորդին. | GHK RY յօրէնքն. | LZ յօրէնքն. 14. BCHRYZ լուսի ես. | BC սովորեալ. | Z սովոր. | C առաջնորդն ձեր յիշել փիւ. յիշել զանուն առաջնորդին ձերոյ. | փիւ. զանուն առաջնորդին BZ առաջնորդն. | BHK RYZ ձեր. 15. Z լուսի յիսուս. | L առաջնորդն իմ է. | Z առաջնորդ. | փիւ. և C որ. | B լուսի է. 16. L երկնից. | B ի յերկիր. | CZ լուսի. | փիւ. լոյսն ի հօրէն լուսոյ B լոյս ի լուսոյ հօրէ. | CZ լոյս. | C ի հօրէ. 17. G լուսի և. | B լուսի սուրբ. | Z ի սրբոյ. | C մարիամայ բառից յետոյ աւելացնում և և քարոզեաց յայնքեմ զամուլի իւր և արարել

Աստուծոյ հոգիւն եւս զնա Աստուած հաւատամն: Ասէ ամիրայն. «Չառաջնորդն մեր ընդէր ոչ յիշես»: Ասէ քաջն Վարդան. «Քո հայրն ամիրայ էր և մեռաւ. և դու ամիրայ ես և կենդանի: Արդ այս մարդիկս քեզ հնազանդ կենան և թէ քո հօրն»: Ասէ ամիրայն. «Ինչ»: Ասէ Վարդան. «Ապրա ես վասն էր թողում զկենդանի Քրիստոս Աստուածն իմ և մեռելոյն հնազանդիմ»:

Եւ այլ բազում բանս խօսեցաւ սուրբն Վարդան և յանդիմանէր զնա: Եւ ամիրայն և մեծամեծքն իւր զարմացան ընդ համարձակ խօսս նորա: Քանզի ոչ թէ նա էր սր խօսէր. այլ հոգին Աստուած խօսէր ընդ բերան նորա ըստ վկայութեան Աւետարանին՝ զոր խօսեցաւ Քրիստոս:

Յայնժամ բարկացեալ ամիրայն ասէ. «Տարէք զգա առ դատաւորն մեր. զինչ հրամայէ՝ զսոյն արարէք»: Եւ առեալ տարան զնա առ դատաւորն: Եւ ասէ դատաւորն. «Զի է զի առաջի ամիրային դարձեալ ես յօրէնան մեր և յետոյ փոշխմանեալ»: Ասէ Վարդան. «Ես ոչ եմ խախտեալ յօրինացն իմոց. այլ քրիստոնեայ եմ ծնեալ և եմ ընդ-

I. BZ հոգի այ. 2. Z ոչ յիշեցիր վս էր է փիւ. ընդէր ոչ յիշես. 3. K ամիրա էր. C այժմ դու. EL դու ամիրա. 4. BL յունիս և CZ յունիս արդ. R այսմ. Z մարդիկքս. փիւ. հնազանդ կենան B հնազանդին. Z հնազանդին. C հնազանդի. 5. BC յունիս և. R յունի ասէ վարդան. 6. R ասայ. Z և. B յունի ես. G ընդէր փիւ. վասն էր. BZ յունիս քրիստոս. 7. փիւ. իմ B իմ և ամ աշխարհի. 8-9. C և աներկիւղ յանդիմանէր. 9. Z յանդիմանեաց. B ամիրայն փիւ. եւ ամիրայն. L ամիրայն. Z ամ մեծամեծքն փիւ. և մեծամեծքն. B յունի իւր. Z զարմանայր. 10. CZ եթէ. HRYZ նայ. II. փիւ. հոգին GZ հոգին սր. Z յունի աստուած. C թերադէր ի բերան փիւ. խօսէր ընդ բերան. փիւ. ընդ բերան B բերանով. 12. P վկայական. խօսեցաւ ունիմ միայն CGM, միւսները խօստացաւ. 13. փիւ. յայնժամ Z ասաւ. փիւ. բարկացեալ C սրամտեալ. Z ասաց. H զգայ. Z գոայ. 14. փիւ. առ դատաւորն մեր C առ դոգին. C և զինչ. R հրամայէ. 15. փիւ. առեալ C իրբի. CGHKLMMRY յունիս զնա. CZ դատաւորն քառից յետոյ առկայցնում են յայնժամ ասէ վարդան ով դատաւոր հարցիր ի դոսա թէ վս էր են ըմբռնեալ զիս (C յունի յայնժամ. C զգոսա. Z բարբառեալ են.). CZ յունիս և. 16. CZ վս. փիւ. զի է. BC յօրէնս. 17. Z փոշխմանել. C չեմ փիւ. ոչ եմ. Z խախտել. 18. փիւ. իմոց C մերոց. H քրիստոնեա. փիւ. ծնեալ... մեռանել այն է սոյ 18-1 B և յոժար եմ վս անուանն քի մեռանել. CZ յունիս և եմ աս-

Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ. և կամիմ քրիստոնեայ մեռանել»: Ասէ դատաւորն. «Քիտացիր որ թէ ոչ դառնաս յօրէնան մեր՝ տամ սպանանել զքեզ»: Ասէ Վարդան. «Եթէ զմարմինս իմ սպանանես, ապա հոգիս կենդանանայ»:

5 Յայնժամ բարկացեալ դատաւորն՝ ետ հրաման սպանանել զնա: Եւ առեալ տարան զնա արտաքոյ քաղաքին: Եւ սուրբն Վարդան ինքնին ուրախութեամբ երթայր առաջի նոցա, որպէս թէ որ ի մեծարանս թագաւորի ընթանայ: Եւ ճշմարիտ մեծարանք էր նա յերկնաւոր թագաւորէն Քրիստոսէ: Զի թէպէտ մարմնով չարչարեալ և տանջեալ. այլ հոգւով փարթամացեալ և զնացեալ ի հարսանիսն անաղաղան: Եւ էր կոչնական հարսանեացն նա խափկայն Ստեփաննոս՝ առաջին նահատակն:

Յայնժամ ժողովեցան բազմութիւնք այլազգեացն ի վերայ նորա, որպէս չար դողանք արեան ծարաւիր: Եւ ասէ Վարդան. «Հաւատացեալ եմ և հաւատամ զհայրն ան-

աստուծոյն իմոյ. 1. C և քրիստոնեայ մեռանելոց եմ (փիւ. և կամիմ քրիստոնեայ մեռանել). HZ քրիստոնեա. GKLMZ մեռանել. 2. C յունի վիտացիր. B յունի որ. փիւ. որ թէ CLM եթէ. BHKLMMR Y յօրէնքն. C յօրէնս. 3. փիւ. տամ Z սկիւռ. C չարաչար սպանանել տամ փիւ. տամ սպանանել. փիւ. եթէ զմարմինս ... հոգիս կենդանանայ B և ի մահուանէ ոչ երկնչիմ որ սրտաճառ է կենաց. 4. փիւ. սպանանես C սպանանել տաս. C յունի ասաւ. CZ հոգիս իմ. 5. Z յունի բարկացեալ դատաւորն. C հրամայեաց դատաւորն փիւ. բարկացեալ... ետ հրաման. Z սպանանելոյ. 6. B եւ փիւ. զնա և. GHKLMM RY տարան փիւ. տարան զնա. 7. փիւ. եւ սուրբն... երթայր առաջի նոցա, այն է սոյ 7-8 C եւ նա երթայր ինքնակամ յօժարութիւն զհետնոցա ուրախ սրտիւ. փիւ. ուրախութեամբ երթայր Z կաման իւրով երթայր ուրախութիւ. 8. փիւ. ընթանայ Z երթայ. 9. Z ճշմարիտ այս. Y նմայ. 10. B յունի քրիստոսէ. MRYZ քի. C թէպէտ և. MR թէպէտ որ. փիւ. չարչարեալ և տանջեալ CZ սղբատ էր. 11. CZ հոգով. K փարթացեալ. CZ փարթամացաւ. CZ զնայր. 13. Z ստեփաննոս. փիւ. առաջին նահատակն Z առաջին նահատակին. C այլ և անուանակիցն իւր վարդան մամիկոնեան. 14. C յունի յայնժամ... տրեան ծարաւիր, այն է սոյ 14-15. Z այլազգեացն. L այլազգեացն. 15. Z յունի նորա որպէս... արեան ծարաւիր. BGHLRY դադան. BHRY ծարաւիր. K յունի և. փիւ. եւ ասէ վարդան C եւ սուրբն վարդան ասէր մեծաձայն. Z եւ նա ասաց. L յունի ասէ վարդան... և բազմութիւն ամբոխին, այն է սոյ 15 միւսիւ էր 242 սոյ 5. 16. Z զհայր. B զհայրածին սրգին միածին փիւ. զհայրն ... միածին.

ծին և զՈրդին միածին, զմարմնացեալն Աստուած և զհոգին ճշմարիտ, Երրորդութիւն և մի Աստուածութիւն՝ դաւանութեամբ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ։ Քրիստոսնեայ եմ և անարդեմ զօրէնքն և զառաջնորդն ձեր
 5 խաբերայ և սուտ։ Եւ բազմութիւն ամբոխին գիմեցին ի վերայ նորա և սրով և բրով և քարամլը նահատակեցին զնա։
 Եւ աւանդեաց զմաքուր հոգին իւր քա Աստուած՝ երանելին Վարդան ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Յայնժամ՝ զնացին քրիստոսեայքն և բարձին զնա պատուով
 10 և տարեալ եղին ի տապանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգովք հոգեւորօք։

Կատարեցաւ ցուրբ նահատակն Վարդան ի թուակահարութեանս Հայոց Պէ, յունվար ամսոյ ի Գ, Ծննդեան պահոցն, յաւուր շաբաթու, ի մեռաւսն ժամու, և առնէ
 15 բժշկութիւն բազում ցաւոց նշխար սակերաց սրբոյն։

1. MR յունիկ և զորդին միածին. Z անծին փիւսանծին և. CG յունիկ զմարմնացեալն աստուած. փիւս զմարմնացեալն M և զմարմնացեալ բանն. R զմարմնացեալ բանն. Z զմարմնացեալն. MR զհոգին սր. 2. B սր երրորդութիւն. CZ յունիկ երրորդութիւն և մի աստուածութիւն. 3. R զրիգորին. C և քրիստոսեայ. B յունի քրիստոսեայ եմ. 4. փիւս անարդեմ B արհամարհեմ. CZ յունիկ և անարդեմ...սուտ. 5. M սուտ և խորեբայ. C յայնժամ փիւս. Եւ. K բազմութիւն. C չար ամբոխին. 6. C սրով քարիւ և փայտիւ փիւս և սրով...քարամլը. Z սրուք. GZ բրօք. L քարիւ. 7. փիւս աւանդեաց ... մերոյ, այն է սող 7-8 C ի փառս քիւ այ մերոյ. GHIKLMRYZ յունիկ սուտ աստուած. 8. B յունի ի փառս ... աստուծոյ մերոյ. Z այ փիւս քրիստոսի աստուծոյ մերոյ. M յունի մերոյ. 9. C և փիւս յայնժամ. փիւս զնացին քրիստոսեայքն և Z զնացեալ քրիստոսեայքն և ժողովրդոցն. C մեծաւ պատուով. 10. փիւս եղին ի տապանի Z թաղեցին զնա. 11. B յունի և երգովք հոգեւորօք. CZ երգօք. 12. փիւս սուրբ նահատակն B սրն. փիւս սուրբ R սրն. C վարդան ի բաղէշ քաղաքի. M ի թուակահարութե. R ի թիակահարութե. HY ի թիակահարութե. BC ի թուակահար. Z ի թիւին. 13. KL յունիկ հայոց. C բժ. G բժ և հ. HKLM Y պ և հ. B բժ ամին. փիւս յունվար ամսոյ ի BCZ յունվար ի. L ամսու. BY ի սր ծննդեան. R ծննդեան. C յայտնութեան. GHK ի սր ծննդեան. L յունի ծննդեան պահոցն ... ժամու. Z յունի ծննդեան պահոցն...սակերաց սրբոյն, այն է սող 13-15. 14. C յունի յաւուր շաբաթու...սակերաց սրբոյն, այն է սող 14-15. B ժամուն. 15. փիւս բժշկութիւն բազում ցաւոց B բզմ բժշկութիւն. փիւս բազում GL ամ. GKM նշխարք. L յունի նշխար սակերաց սրբոյն.

Այս վկայաբանութիւնն ունին BCGHKLMRZY
 ձեռագրերը՝ C արեգ. Եւ մարտ ԺԵ Գանիէ Լ մարգարէից և երեք մանկանցից յետոյ, էջ 782''—785': GH KLMRY մարերի Թ մայիս ԺԶ, Չաքարեայից և ուրիշ երեք վկայաբանութիւններէց յետոյ. G էջ 498 ա''—500 ա'', H 463 ա'—465 ա', K 470 բ'—472 ա'', L 413 բ'—414 բ', M 494 բ''—496 ա', R 473 բ''—475 բ'', Y (Ա հատ.) 198 բ''—201 ա': Z քաղոց ԽԵ—յունվար Գ, Չոսմանց և Աբրահամից յետոյ, էջ 169 բ'—171 ա': B մարերի Ը—մայիս ԺԵ, Խեղարոսից յետոյ, էջ 399 բ'—400 բ'': Սորա բոլորն ունին հեռեւեալ վերնագրեր. «Յայտնաւոր վկայաբանութիւն սրբոյն Վարդանայ նահատակին որ ի Բաղէշ քաղաքին» (B յունի նահատակին որ ի Բաղէշ քաղաքին. C Վարդանայ որ ի Բաղէշ քաղաք հատարեցաւ. Z փիւս նահատակին ունի նոր վկային. R բաղէշ.):

Սոյն վկայաբանութիւնը ամփոփելով և համառօտելով մէջ բերած է նաեւ Չամչեան, Գ. էջ 441—443. բացց այստեղ նահատակութեան օրը նշանակում է յունվար 4, յաւուր միաշաբաթու. ինչ որ սխալ է փոխանակ շաբաթ, որովհետեւ Պէ=1421 տարուայ յունվար 4-ը շաբաթ օր է ընկնում և ոչ կիրակի։ Չամչեան Բաղէշի պարոնի անունն էլ յիշում է «Նամշատին ամիրայ որդի Շարաֆայ»։

Տես նաեւ Յայտ. Ա. ապ. 833''—836'', Բ. ապ. 570''—572'', Գ. ապ. հատ. Ա. 9'—10''։

Z ձեռագիրը նահատակութեան վերջում աւելացնում է հեռեւեալը. «Մարեխառնութեւ քոնոր վկային Վարդանայ սղորմեա ամ հաւատացելոց և յարմարողի ճառիս Առաքել վղպալի»։

ՀԱՊԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅ

† ՊՀ=1421

...Անքն Բարեօր՝ որ է յանուն որբուհոյ Աստուածածնին, ուր էին մարմինը սուրբ նահատակացն Հապաշից քահանայիցն, որք առաջնորդութեամբ սուրբ Հոգւոյն և սիրով Որդւոյն միածնի և նախախնամութեամբ Հօրն
 5 երկնաւորի ելեալ յաշխարհէն իւրեանց և եկին ի սուրբ քաղաքն յԵրուսաղէմ և կատարեցին զուրաւ իւրեանց և հասեալ յերկիրս Հայոց և շրջէին ի վանորայս: Եւ յետոյ եկեալ ի քաղաքն Խիզան և անդ նահատակեցան ի ձեռաց
 10 երկուց սուրբ քահանայիցն Հապաշ մարտիրոսացն. և տարեալ ամիրափեցին ի վանքն Բարեօրի, Պ և Հ թաւահանին Հայոց:

Սոյն վկայաբանական տեղեկութիւնը հանում էնք
 Սանտիանոս վարդապետի վկայաբանութեան մեջեց.
 ձեռագրական տարբերութիւններ, տեղեկութիւններ
 և ծանօթութիւններ՝ տես անդ, էջ 251 և վկայութեան
 վերջը:

ՍՏԵՓԱՆՆԱՍ ՎԵՐԳԱՊԵՏ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ԽԻՋԱՆՅԻՔ

† ՊՀԳ=1424 յունիս 2 ուր.

և ՍՏԵՓԱՆՆԱՍ ՈՒՐԱՅՈՂ Ի ՍՈՐԲ ԳԵՂՋԻ

† ՊՀԳ=1424 յունիս 11 կիր.

Աստուածային առաքեալն և աւետարանիչն Քրիստոսի՝ մեծն Յովհաննէս՝ որդին Որոտման և սիրելի աշակերտն Քրիստոսի հրամայէ ի դիրս կաթուղիկէիցն՝ թէ «երկիւղ ոչ դոյ ի սէրն. վասն զի սէր կատարեալ ի բաց մերժէ
 5 զերկիւղն»: Եւ դարձեալ թէ «Աստուած սէր է և որ կայ ի սէրն՝ յԱստուած բնակէ. և Աստուած ի նմա»:

Արդ՝ որովհետեւ դիտացար եթէ Աստուած սէր է, վասն որոյ ուր Աստուած է՝ շնորհօք փախուցեալ է անտի երկիւղ: Քանզի ուր թաղաւորն վառեալ է զինօք և անդ
 10 շրջակայք նորա ոչ երկնչին ի սպառնալեաց թշնամոյն: Այսպէս և ուր Աստուած է զօրաւիդ՝ անդ է և զօրք նորա՝ որ են դատք որբոցն, ոչ երկնչել ի սպառնալեաց թշնամեաց յերևելեաց և յաներևութից: Որպէս և ասաց
 15 ինքն Որդին Աստուծոյ, եթէ «Քաջալերացարուք, զի ես յաղթեցի աշխարհի»: Եւ քանզի սիրոյ զօրութիւնն դերազանց է բան զբնութիւն, զի մուացումն առնէ չարչարելի

2. Ե յահաննէս. 3. Ե կաթուղիկէիցն. եթէ. Ա. Յովն. Գ. 18. 4. Ե զորայց մերժէ զերկիւղ փա. դոյ ի սէրն... զերկիւղն. 5. Ե ասէ. եթէ փա. թէ. 6. Ե բնակէ յած. Ե ի նմա բնակէ. Ա. Յովն. Գ. 16. 7. Շ յունիս արդ որովհետեւ... ալ ինչ յերկրաւորացս հաստատօր՝ այն է սոյ 7—էջ 246, սոյ 5. 10. Ե երկնչին ի սպառնալեաց. 12. Ե սրբոյն. 14. Ե յայ. Յովն. ձգ. 33.

և եղծանելի բնութեանս և միաւորէ յաւսով ընդ անեղին
Աստուծոյ, վասն որոյ որք սիրով հաստատեցան ի խաչե-
րան Աստուծո, ոչինչ ի տարրականաց կարացին բաժա-
նել զնոսա ի նմանէ. ոչ հուր և ոչ ջուր և ոչ այլ ինչ յերկ-
5 րաւորացս: Որպէս ասէ անօթն ընտրութեան, փոյն տար-
սանային, առաքեալն Քրիստոսի Պօղոս, թէ «մի մեկ-
նեցէ զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի, նեղութիւն թէ անձկու-
թիւն» և այլն որ ի կարգին է:

Որպէս եղև այս և արեամբ ներկեալ նահատակացս
10 սրբոց, որք կոխեցին զհուր մարմնոյն չարչարանօք և շի-
ջուցանէին ինքեանք զբոցն ցանկութեան և վառէին զլապ-
տեր հողւոյ իւրեանց անշիջանելի հրովն աստուծոյն:
Անցանէին ի ջուրս յորձանաց ըստ բանի մարգարէին և
ցամաքեցուցանէին յինքեանց զախան մեղաց ցանկու-
15 թեանց: Եւ առաքանէին զոգիս իւրեանց ջրովն անհիւ-
թական, այսինքն շնորհօք Որդւոյն Աստուծոյ:

Արդ ջերմութիւն արեգականն և լուսաւորութիւնն ոչ
շիջանի և ստուերանայ. թէպէտ և լինիցի ժամանակ՝ զի
ամպով ծածկի ի մէջ, այլ ինքն ըստ ինքեան ներգործէ
20 զլոյսն և զջերմութիւնն: Այսպէս և իմանալի Արեգակն
արգարութեան Քրիստոս միշտ և հանապաղ ծագէ զլոյս
շնորհաց և գիտութեան յոգիս ընդունողացն կամօք և
բորբոքէ ի սէրն վերին: Ըստ սրում ասաց թէ «Հուր եկի
արկանել յերկիր», և թէ «Ես լոյս յաշխարհ եկի, որ հա-
25 ւատայ յիս ի խաւար մի մնացէ»:

Զոր և այժմ ի վերջին աւուրքս և յերեկոյացեալ

5. Ը և ասէ առաքեալն սբ փա. ասէ...քրիստոսի, տղ 5-6. 6. Ը թէ. 7. Ը
նեղութիւն թէ անձկութիւն. 8. Հոսմ. Ը. 35. | Ը և զայլն եւս որ ի կարգին
թուէ. 9. Ը որով փա. որպէս. | Ը յունի և. | Ը յունի ներկեալ. 10. Ը
սրբոցս. Ը յունի. | Ը մարմնայ. | Ը յունի և շիջուցանէին...որդւոյն
այ. այն է տղ 10-16. 11. Ը վառէի. 12. Ը յորձանաց. 13. Ը յունի և
լուսաւորութիւնն. 14. Ը ըստուերանայ. | Ը լինի. | Ը որ փա. զի. 15. Ը
ի մէջ. Ը յունի. | Ը ինքնեան. 16. Ը զջերմութիւն. 17. Ը յունի միշտ և.
18. Ը յունի կամօք. 19. Ը իւր վերստին փա. վերին. | Ը տղ. Ը Ը. 49.
| Ը յունի ըստ սրում...մի մնացէ. 20. Ը տղ. Ը Ը. 46. 21. Ը յունի և. | Ը
ժամանակ փա. աւուրքս...երանակա.

ժաման ի ձմեռնային եղանակս բորբոքեաց զհուր շնոր-
հաց և զլոյս գիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ ի սիրտ ցան-
կալի նահատակացն և աստուածընկալ քահանային՝ Ստե-
փաննոս վարդապետին և Պետրոս քահանային՝ զորոց հան-
5 դերձեալ եմք պատմել զքաջութիւն արիութեան սոցա,
որք որպէս զխորդս գարնանային փթթեցան ի մէջ Հա-
յաստան աշխարհիս և լցին հոսով անուշութեան զեկե-
ղեցիս քրիստոնէից: Զի թէպէտ և անկան ի փորձութիւն,
այլ օգնութեամբն Աստուծոյ յաղթեցին սատանայի. թէ-
10 պէտ և անկան ի հուր մեղաց, այլ կարողութեամբն Աս-
տուծոյ շիջուցին զգործութիւն հրոյ ցանկութեանց, ըստ
ասելոյ մեծին Պօղոսի. թէպէտ և սխալեցան և անկան
յախա ուրացութեան, այլ յետոյ կանգնեցին արձան դա-
ւանութեան. թէպէտ և ըմբռնեցան ի ժանիս վիշապին,
15 այլ փշրեցին զծամելիս և զգլուխ նորին. թէպէտ և հնա-
զանդեցան կարեաց մարմնոյ, այլ ոչ վերջացան ի սիրոյն
Աստուծոյ. թէպէտ գլորեցան ի վիհն չարեաց, այլ գար-
ձեալ հաստատեցան հեղմամբ սուրբ արեան իւրեանց:

Երանելիքս այս կրկին լուսաւորքս և ծաղկունք Հա-
20 յատանեաց և պարծանքս քրիստոնէիցս, վարդապետան
Տէր Ստեփաննոս և ցանկալի քահանայն Պետրոս, էին ի
Խիզան բաղարէ. վարդապետն էր ի վանացն, որ յանուն
սուրբ Պամպուկի յառաքելոյն Քրիստոսի, և քահանայն
Պետրոս էր աշխարհական երէց և որդի քահանայի: Եւ յաղդ-
25 մանէ չարին անկան յուրացութիւն և սուգ ածին աղբիս

1. Ը զհուր. | Ը շնորհաց. Ը շնորհացն իւր. 2. Ը յունի և զլոյս
... աստուծոյ. | Ը որդին. | Ը երանելի նահատակացս փա. ցանկալի...
քահանային. 4. Ը պատմեմք զքաջութիւն նահատակութեան փա. հան-
դերձեալ եմք ... զեկեղեցիս քրիստոնէից, այն է տղ 4-8. 5. Ը զառ-
նանային. 6. Ը յունի և անկան...և սխալեցան, այն է տղ 8-12. 7. Ը եր-
ժմ. 34. 8. Ը պօղոսի. | Ը յունի և անկան. 9. Ը յախա ուրացութիւն
և սխալեցան. | Ը գարձան. 10. Ը յունի թէպէտ և...պարծանքս քրիս-
տոնէիցս, այն է տղ 14-20. | Ը ըմբռնեցան. 11. Ը արեամբն. 12. Ը
յունի տէր. | Ը ստեփաննոս. | Ը յունի ցանկալի. | Ը որ էին. | Ը ի
հիզան. 13. Ը բաղարի. | Ը ի վանքն փա. էր ի վանացն. 14. Ը զամա-
պիւն. | Ը յունի առաքելոյն քա. 15. Ը Ը երէց. | Ը յունի և. | Ը որ
փա. և (երկրորդ). 16. Ը ուրացութիւն.

Հայոց. զի յորժամ լսեցին զանցս աղէալս այսորիկ տա-
ռապետաւ և գերի անկեալ աղղ. քրիստոնէից, ամենեքեան
ի սուգ մտին՝ քաղաք և գիւղ, վանք և անապատ, վար-
դապետք և եպիսկոպոսք, քահանայք և սարկաւադուհք,
5 կուսակրօն և ամուսնացեալք, այր և կին, ծեր և աղայ
ամենեքեան աշխարհին և լային զմուրթութիւն նոցա՝ եւ
շատք ի թուլամորթաց գայթակղեցան և անկան յուրացու-
թիւն և մեծ տրտմութիւն ածին աղղիս Հայոց:

Այլ նա՝ որ տէրն է ամենայնի՝ Յիսուս Քրիստոս Որ-
10 գին Աստուծոյ ոչ անտես արար զարեամբ գնեալ ժողո-
վուրդս իւր մնալ ի դուրն գայթակղութեան, այլ էած
զղջումն ի սիրտս նոցա՝ վարդապետին Ստեփաննոսի և
քահանային Պետրոսի, որք մոռացան զտկարութիւն մարմ-
նայ և զինեցան Հոգւովն Աստուծոյ և մասնեցին զանձինս
15 իւրեանց տանջանաց և մահու, զի որք գայթակղեցան
ի նոսա, գարձեալ ևս առաւել հաստատեցան ի հաւատս
Քրիստոսի՝ արիութեամբ նոցա, ըստ առաքելոյն բանին՝
որ ասէ. «Ուր առաւել եղեն մեղք, անդ ևս առաւել յա-
ւելան շնորհքն»։ Եկեալ ի միտս իւրեանց վարդապետն
20 Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս ասեն ընդ միմեանս
զբանս անառակին՝ որ կայ յաւետարանին՝ եթէ Քանի՛
վարձկանք են ի տան հօր խնայ հացալիցք, այսինքն ի մէջ
եկեղեցւոյ քահանայք և ժողովուրդք և վայելեն յանմա-

1. Ե այս. 2. Ե յունի և գերի անկեալ. 3. Ե հայոց փիւ. քրիստոնէից. 4. Ե վանականք և աշխարհականք և աշխարհէին փիւ. քաղաք և գիւղ... և լային, այն է տղ 3-6. 5. Ե գիւղ. 6. Ե յունի և (եկրորդը). 7. Ե շատ. 8. Ե յունի ի թուլամորթաց. 9. Ե տէրն փիւ. նա որ տէրն է. 10. Ե ոչ եթող փիւ. որդին... արար. 11. Ե գարեամ. 12. Ե գայթակղութեան. 13. Ե էակ. 14. Ե յունի նոցա. 15. Ե յունի ստեփաննոսի. 16. Ե ի քհնային. 17. Ե յունի պետ-
րոսի. 18. Ե որ յետս ընկեցին փիւ. որք մոռացան. 19. Ե մարմնայն. 20. Ե յունի իւրեանց. 21. Ե նորք փիւ. ի նոսա. 22. Ե յունի ևս առաւել. 23. Ե հաստատեցին. 24. Ե յունի քրիստոսի. 25. Ե սոց. 26. Ե յունի ըստ առա-
քելոյն... շնորհքն, տղ 17-19. 27. Ե աքելոյն. 28. Ե նով. Ե. 29. 20. Ե յունի
ստեփաննոս. 30. Ե ըստ անառակին և ասեն փիւ. պետրոս... յաւետարանին
եթէ. 31. Ե աւետարան. 32. Ե քան. 33. Ե մերում. 34. Ե յունի հացալիցք.
35. Ե յունի. 36. Ե եկեղեցւոյ քահանայք փիւ. և մէջ եկեղեցւոյ քահանայք.
37. Ե յունի և (եկրորդը). 38. Ե անմահական.

հաւան սեղանոյն և ի շնորհացն Աստուծոյ՝ եւ մեր զրկեալք
ի քահանայութենէ և ի քրիստոնէութենէ՝ Վայ է մեզ և
եղուկ մուրեկոցս թէ յորդիսի մեծութեանց յորքան աղ-
քատութիւն անկար, յորդիսի փարթամութեանց յորչափ
5 անտրդութիւն հասար. յորդիսութենէ Հօրն երկնաւորի
զրկեցաք և ի մէջ այլազգեաց խոզարածք պանդխտեցաք,
այսինքն մեզաց և ազտեղի գործոց՝ Արդ երթիցուք առ
Հայրն երկնաւոր, ոչ եթէ աղօթիւք կամ պահօք կամ
տքնութեամբ, այլ արեամբ նահատակութեան, զի թերեւ
10 ընկալցի զմեզ և թողութիւն շնորհացէ յանցանաց մե-
րոց՝ Քանզի մեծ են յանցանք մեր, զի զբազումս գայ-
թակղեցուցաք՝ եւ այս ցաւս այլ իւր ոչ բժշկի, բայց
միայն հեղմամբ արեան մերոյ. զի մի ժառանգիցեմք զպա-
տուհասն տէրունական հրամանին, որք զմի ի փոքրկանց
15 գայթակղեցուցանեն՝ Այլ որպէս տրտմեցուցաք զեկեղեցի
Աստուծոյ, գարձեալ ուրախացուցանեմք չարչարանօք մարմ-
նայ մերոյ՝ Զի որք սուգ զգեցան յուրացութիւն մեր,
գարձեալ բերկրին ի նահատակութիւն մեր»։

Յայնժամ արիացեալք ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն վար-
20 դապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս՝ զմիմեանս
բաժաւրէին անխախտելի մնալ ի սիրոյն և ի հաւատոցն
Քրիստոսի և ոչ երկնչել ի մահուանէ՝ Այլ որպէս միմեանց
պատճառ ասեն գայթակղութեան, նոյնպէս լիցուք և
փրկութեան. որպէս ասէ Սողոմոն՝ «Եղբայր յեղբօրէ օղ-
25 նեալ որպէս դրաղաք ամուր»։

1. Ե յունի և ի շնորհացն աղ. 2. Ե զրկեալ. 3. Ե այլ և քրիստոնէութե-
անուանէ փիւ. և ի քրիստոնէութենէ. 4. Ե յունի և եղուկ մուրեկոցս.
5. Ե որդիսի. 6. Ե փարթամութենէ ի յաղքատութի անկար փիւ. մե-
ծութեանց... հասար. 7. Ե որքան. 8. Ե որչափ. 9. Ե այլազգաց. 10. Ե
խոզարած գործոց. 11. Ե յունի այսինքն... գործոց. 12. Ե գարձուք
փիւ. երթիցաք. 13. Ե մեր փիւ. երկնաւոր. 14. Ե միայն փիւ. եթէ. 15. Ե
պահօք փիւ. կամ պահօք կամ տքնութեամբ. 16. Ե նահատակութեամբ.
17. Ե յունի զի. 18. Ե յունի զմեզ. 19. Ե մեզ փիւ. յան-
ցանաց մերոյ. 20. Ե եւ քանզի. 21. Ե յունի ևս այս ցաւս... ի նահատա-
կութիւն մեր, այն է տղ 12-18. 22. Ե յարեամբ. 23. Ե հոգոյն. 24. Ե
հաստատեցին փիւ. բաժաւրէին. 25. Ե ի հաւատս և ի սիրն. 26. Ե յունի
այլ որպէս... դրաղաք ամուր, տղ 22-25. 27. Ե սողոմոն. 28. Ե յունի. 29.

Նստան երկորեան ի քաղաքն Բաղէշ և դրեցին բանս հաւատոյ դաւանութեան ի սուրբ երրորդութիւնն և ի մի աստուածութիւնն, այլ և ի մարդեղութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ և նախատինս ազգին Տաճկաց և օրինաց նոցա և առաջնորդին իւրեանց և ասէին թէ «Բեղար եմք յօրինաց ձերոց և ի կրօնից, և զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած դաւանիմք։ Եւ դուք սուտ էք և խաբէրաց և առաջնորդն ձեր սրգի ստամանայի և կարապետ Նեոխնն, որ ինքն մուրեցաւ և զձեզ մուրեցոյց»։

- 10 Եւ յազարկեցին զթուղթն ի Խիզան՝ մօտ ի դատաւոր քաղաքին, ապա և ինքեանք վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս ելեալ ի քաղաքէն Բաղէշու և մտեալ ի ճանապարհ՝ դնացին ի Խիզան, զերկիւղ մահու ի բաց եզին և օգնականութեամբ Որդւոյն Աստուծոյ՝ որ 15 պէս զանդամանդեայ վէմ հաստատեցան։ Եւ զմիմեանս քաջալերէին և յորդորէին ի ճանապարհին. «Երթամք, առնեն, դառնել զմարդարիտն մեր, զոր կորուսաք ի քաղաքին Խիզան։ Գնամք վառել զճրագն հաւատոյ՝ զոր շիջուցաք սւրացութեամբ։ Երթեալ զնեոցուք զանգին մարդա- 20 րիտն, զակն սրատուական, զի ծախեցաք սւրացութեամբ։ Երթիցուք դառնել զարծաթն հաւատոյ՝ զոր թաղեցաք ի հող անօրէնութեան։ Երթեալ կանգնեցուք արձան հաստատութեան՝ զոր խախտեցաք դարձով դայթակղութեան։ Գնամք ծածկել զհոսն դարչութեան՝ զոր սփռեցաք ի հո- 25 տաւելիս քրիստոսնէից և վախճանի նմին բուրեցուք հոս

1. Ե երկարեանն. Ը յունի. 2. Ը յունի հաւատոյ. 3. Ե նստու ի. Ե ի մարդեղութի. 4. Ը յունի աստուծոյ. Ը աղաղակեցն և ասեն թէ հրա- ժարեալ, փխ. ազգին տաճկաց...քեզար. 5. Ե յօրինանաց. 6. Ը յունի և (եփրացիք). 7. Ե դաւանեմք. Ը յունի և դուք...մուրեցոյց, տղ 7-9. 8. Ե նեո. 10. Ե ազարկեցին. Ը ի հիզան առ դատաւորն և ապա ինքեանք յետոյ դնացին փխ. ի Խիզան...վէմ հաստատեցան, տղ 10-15. 14. Ե որդոյն. 15. Ե զանդամանդեա. 16. Ե և յորդորէին. Ը յունի. Ը և ասէին. երթամք դառնեմք. 17. Ը յունի ի քաղաքին խիզան. 18. Ե վառ- եալ. Ը և վառեմք. Ը մեր, փխ. հաւատոյ. 19. Ը յունի երթեալ...դայթակ- ղութեան, տղ 19-23. Ե զնացուք. 21. Ե թողեցինք. 22. Ե կանգնեցուք. 24. Ը զհոս. Ը ի մէջ հաւատացեալ փխ. ի հաստատելիս. 25. Ը և դայթակղե-

անմահութեան զբանս դաւանութեան՝ որ ելեալ տարա- ծեցի յաշորստ տիեզերաց։ Մի երկիցուք ի մահուանէ՝ որ կենդանութիւն բերէ. մի դարհուրեցուք ի տանջանացն՝ որ զպոսկին սարգեւէ. մի երկմեցուք ի յաւոյն՝ որ առ 5 Աստուած վերացուցանէ»։

- Յայնժամ՝ գնացեալ մօտն ի վանքն Բարիձոր՝ որ է յանուն սրբուհւոյ Աստուածածնին, ուր էին մարմինք սուրբ նահատակացն Հաղաշից քահանայիցն, որք առաջնորդու- թեամբ սուրբ Հոգւոյն և սիրով Որդւոյն միածնի և նա- 10 խանամութեամբ Հօրն երկնաւորի ելեալ յաշխարհէն իւրեանց և եկին ի սուրբ քաղաքն յԵրուսաղէմ և կատա- րեցին զուխտս իւրեանց և հասեալ յերկիրս Հայոց և չրջէին ի վանարայս։ Եւ յետոյ եկեալ ի քաղաքն Խիզան և անդ նահատակեցան ի ձեռաց այլազգեացն։ Զոր եկեալ 15 քրիստոսնէիցն բարձին զմարմին երկուց սուրբ քահանայիցն Հաղաշ մարտիրոսացն, և տարեալ ամփոփեցին ի վանքն Բարեձորի, Պ և Հ թուականին Հայոց։

Իսկ վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս երկրպագեալ սրբուհւոյ Աստուածածնին և նշխարաց մար- 20 տիրոսաց՝ որ ասացաք, և մնացեալ անդ աւուրս երեք և մեծաւ զղմամբ և լալով խոտտփանեցան և հաղորդեցան ի կենարար մարմնոյ և յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ, յա- ւուր մեծի համբարձմանն Քրիստոսի։

Ապա ասեն միաբանիցն՝ որ անդ էին, եթէ «Գնամք

ցուցաք զնոսա։ զարձեալ հաստատեցուք զխախտեալն ի հաստոցն ի սէրն քիւ Եւ այսպիսի բարի խորհրդով, փխ. և վախճանալ... յայն- ժամ, տղ 25-6. 3. Ե ի տաջանացն. 6. Ե յունի է. 7. Ե սրբուհոյ. Ը սր. 8. Ը հաղաշ կրօնաւորացն, զոր ի հիզան սղանին և անդ բերեալ թողեցին. և կացեալ նոցա անգէն, փխ. հաղաշից ... մնացեալ անդ. այն է տղ 8-20. 9. Ե հոգոյն. Ը որդոյն. 12. Ե զուխտ. 15. Ե ք փխ. եր- կուց. 17. Ե թուականին. 19. Ե սրբուհոյ. 20. Ե յունի և մեծաւ...լալով. 22. Ե ի փրկական փխ. ի կենարար. Ը արեան. Ը Ը որդոյն. 24. ապա ասեն...և ասէին, այն է տղ 24—էջ 253, տղ 1 հաստատեմ Ը համառօտիմ է այսպիսի. և ասեն ցմիաբանս ուխտին, արարէք վասն մեր ազօթս, զի տացէ մեզ աւեր արիութիւն հանդիսանալ ի մարտիս որ առաջի մեր կայ. զի պատճառ եղաք դայթակղութեան ամենայն քրիստոսնէից. այժմ լիցուք պատճառ հաստատութեան հաւատոյ ամենայն հաւատա-

մեք ի անդի նահատակութեան, ի յասպարէզն կատարման, ի հանդէսն քաջութեան, ի թէաարոնն արիութեան. զի ուր մերկացար զգեստն պայծառութեան և զգեցար զհանդերձն անօրէնութեան, դարձեալ անդ թօթալեմը
 5 զարգն աղտեղութեան և զգենումը զպատմութեանն որ առանց սպականութեան, զոր արեամբ մերով զարգարեմը ի դոյն վարդիւ Մեք եղար պատճառ գայթակղութեան բազմաց, մեք լիցուք առիթ հաստատութեան բրիտանէից: Զի որք արտմեալ էին վասն մեր ուրախացին ազգ
 10 քրիստոնէից. և որք ուրախացեալ էին ի վերայ մեր սատանայ և կամարաքն իւր արտմեցին: Այլ և դժւը, հոգեւոր եղբարք մեր, աղօթս արարէք վասն մեր և աղաչեցէք զԱստուած, զի տացէ մեզ կարողութիւն համբերել չարչարանացն և արժան լինել ողորմութեան նորա. քանզի
 15 դժար է կամաւ զմահ յանձն առնուլ: Այլ դուք աղօթիւք օգնական լերուք մեզ. և մեք յուսալով ի խաչելեալն Քրիստոս և յանձն առնեմք ի նա զանձինս մեր: Եւ գնամք առաջի այլազգեացն և խոստովանիմք ի մէջ նոցա՝ զՔրիստոս Աստուած և Որդի Աստուծոյ: Զի և նա խոստովանեցի
 20 նեցի զմեզ առաջի Հօր և հրեշտակաց սրբոց:

Յայնժամ ելեալ ի վանացն և միաբանքն ամենայն լային զհեա նոցա. և բազում ողբովք և արտասուօք աղաչէին զԱստուած՝ օգնական լինել նոցա և առ զհամբերութիւն: Եւ մօին երկուքն՝ Ստեփաննոս և Պետրոս ի քա
 25 զարն խիզան և գնացեալ ի դուռն եկեղեցւոյն երկրպագեցին անդ՝ և արտասուօք՝ աղօթս մատուցանէին առաջի Աստուծոյ: Եւ օրն էր ուրբաթ՝ ի 6 ժամու առութն:

Յայնժամ ելեալ գնացին ի մէջ քաղաքին, համար

ցիւցց: Յայնժամ միաբանք սուրբ ուխտին բազում լալով և ողբալով յանձն արարեալ Աստուծոյ, ճանապարհորդեցին գնտաւ Եւ նօքա զնոցա ի քաղաքն հիզան՝ աղօթեցին առաջի եկեղեցւոյն և երկրպագեցին: Եւ էր օրն այն ուրբաթ՝ զոր ելեալ ի վից ժամ առութն ի մէջ քաղաքին և աղաղակէին մեծաձայն և ասէին թէ. 7. Ե գայթակղութե. 8. Ե լիցեմք. 12. Ե եղբայրք. 13. Ե այլազգացն. 22. Ե արտասուօք. 25. Ե եկեղեցւոյն. 27. Ե յաւրն.

ձակ և բարձրաձայն աղաղակէին և ասէին. «Քրիստոս Աստուած է ճշմարիտ, լոյս ի լուսոյ, և Աստուած յԱստուծոյ, ծնեալ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ: Խաչեալ և թաղեալ և յարուցեալ ի մեռելոց և համբարձեալ փառօր
 5 յերկինս, նստեալ ընդ աջմէ Հօր. և դարձեալ գալոց է ի դատել զերկիր: Ոյ որ զնա Աստուած դաւանէ, զկեանսն յաւիտենականս ժառանգեացէ, և որք ոչ դաւանեն՝ դոանջանսն յաւիտենականս ժառանգեացեն: Բայց դուք, ոյ անօրէնք, որդիք խաւարի և կորստեան, դուք և մօլորե
 10 յուցիչ առաջնորդն ձեր, զնոյս յայտնի դիտառիք՝ զի դուք սուտ էք և մոլորեալ և մեք հրաժարեալ և բեղար եմք յօրինաց ձերոց, զոր խաբեաց զմեզ սատանայ: Այժմ՝ դարձեալ հաւատամք բոլորով սրաւ ի Քրիստոս Աստուծոյ մեր, զի նա է ստեղծող ամենայն արարածոց երկնի և
 15 երկրի, երեւելաց և աներևութից, տէր կենաց և մահու: Զոր և այսօր մեք զանձինս մեր ի մահ մատնեմք վասն սիրոյ նորա, զի արժանի լինիցիմք զնա տեսանել. զի ոյ որ զնա տեսանէ, ոչ է մեռեալ, այլ է միշտ կենդանի: Զի և ինքն Քրիստոս Աստուած մեր թէպէտ և խաչեցաւ.

3. Ե լուսնի սուրբ. 4. Ե լուսնի և (առաջինք). Ե լուսնի փառօր. 5. Ե լուսնի դարձեալ. 6. Ե ի դատաստան փի. ի դատել զերկիր. Ե է դաւանեալ, զկեանքն յաւիտենական. 7. Ե ժառանգէ. Ե յորք ոչ են դաւանեալ զտանջանսն անվաղջան ժառանգեցէ. 8. ամառը բայց դուք... և աղականի այն և սոյ 8 — եջ 256, սոյ 21 հասուածք Ե համառօտութե և այսպէս. զայս յայտնի դիտառիք, զի մեք հրաժարեալ եմք ի ձէնջ և օրինաց ձերոց, զոր խաբեաց զմեզ սատանայ. հաւատամք ի կենդանի տն մեր. զի զոր զկենդանի քսն ամ դաւանէ, զմահ մի տեսցէ, այլ զաւիտենից կեանսն ժառանգեացէ: Եւ բազմութի այլազգեացն ժողովեցան և առեալ զնոսս ի մէջ՝ շոգօրորթէին և ասէին. միթէ արեալ էք և խեղաբարեալ, որ այդպիսի բանս խօսիք և նախատէք զմեզ և զօրէնս: Յայնժամ պատասխանեալ սուրբքն ասեն. մեք ի յարեցութենէ մեզոց՝ այժմ թաղեցաք. և ի խեղաբարեութէ իմաստանցաք. և դարձեալ անմահական բաժակ արբաք՝ և զմայեալ սարխօշացաք սիրովն քի: Զի սէրն քի՝ կրկին փառեցաւ ի սիրտս մեր. և ոչ երկնչիմք ի մեռանելոյ՝ ոչ սրով և ոչ քարով. ոչ հրով և ոչ այլ ինչ տանջանօք. և արձակեցին զգօտիս իւրեանց. և հանեալ զհանդերձս իւրեանց ձգեցին ի նոսա. և ասեն. այս է օրէնքն ձեր սնտոք՝ որ պիտի հնանայ և աղականի: 15. Ե աներկոյթից.

և թաղեցաւ, այլ յարեաւ ի մեռելոց և է կենդանի յերկինս: Եւ զգաւանապէս իւր կենդանացուցանէ՝ աստ յաւսով և արդարութեամբ, և անդ հոգւով և մարմնով և անձառ զառօք: Իսկ մնալեալ և մոլորեցուցիչ առաջնորդն ձեր ինքն
5 մեռեալ է մեղօք և մարմնով և հոգւով ի յաւիտենից տանջանան կայ և հետեւող քնորա նման նմա լինելոց են. որպէս և Քրիստոսի հետեւողքն Աստուծոյն մերոյ՝ նման Նորա»:

Եւ գարձեալ ի քրիստոնեայսն ասեն. «Ապի և եղկելի էաք ի մէջ աշխարհի և ոչ դիտէաք, այլ իրբև զարբեալ շրջէաք ի մէջ մարդկան կնարացեալ մաօք և գործով անօրէնութեան. այլ այժմ թափեցաք ի մէջ զարբեցութիւնն զայն որ զեղխութիւն էր և անմասնութիւն: Եւ այսօր արբեալ սիրովն Քրիստոսի և մառացեալ զսէր աշխարհիս և զոր ի սմա, այլ և զմարմինս մեր, զի ինքն
15 Քրիստոս սիրեաց զմեզ և սարգեւեաց զցանկալի օրս այս մեզ՝ որ է մեծ աւետիս հոգւոց մերոց: Զի այսօր ուրախութիւն է և ի յերկինս վասն մեր մոլորելոցս»:

Զոր յայնժամ գարձեալ ասեն քրիստոնէիցն. «Պնացէք ի մէջ ի դատ, զի մի յորժամ զմեզ սղանցեն, զմարդ
20 գաւնութեան չարեաց իւրեանց ի ձեզ թափեցոցեն և ձեզ միտա ածեն: Այլ գուր աղաչեցէք զԱստուած, զի տացէ մեզ կարողութիւն համբերել չարչարանաց»:

Ապա երկարեանն իրբև ի միջէ բերանոյ վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս աղաչէին զԱստուած և
25 ասէին. «Ո՛ր Տէր Յիսուս խաչեալ թաղաւոր, մի յիշեր զմեզս մեր զառաջինս: Այլ որպէս ընկալար կրկին զղջումն Պետրոսի, որ գաւնապէս արաւսուեաց, ընկալ և այժմ զապաշխարութիւնս մեր որ զարիւնս հեղումք վասն Քո: Եւ որպէս խաչակցին քսւմ աւաղակին ի մեծի ուրբալին
30 բացեր զգուռն գրախտին, վասն զի խոստովանեցաւ զքեզ արքայ և Տէր, եղիս հովին քաջ Որդին Աստուծոյ և արժանաւորեաց այսմ հանգիսի և նահատակութեան զմեզ:

3. Ե հոգով. 4. Ե մոլորացիչ. 5. Ե հոգով. 16. Ե հոգոյ. 22. Ե համբերեալ. 25. Ե յիշեր. 28. Ե հեղեմք.

Այսօր լուանամք զաղաւմուծանս հոգւոց մերոց արեամբ մերով յառաջին յանցանացն, զի արժանի լիցիմք զՔրիստոսս զգենուէ: Այսօր զարդարեմք զմարմինս մեր կարմրագոյն արեամբ մեր, հարսնացուցանել փեսային երկնաւորի
5 Քրիստոսի: Այսօր աւետիս է մեզ, զի չարչարակից եղաք նահատակացն առաջին, մացուք ընդ նոսա ի յառադատութիւն: Այսօր ցնծութիւն և ուրախութիւն է մեզ, զի ազատիմք ի վշտաց աշխարհիս և մտանեմք ի խորանն երկնային: Այսօր առաւել խնդութիւն եղև մեզ քան զամենայն
10 նայն ժամանակս կենաց մերոց, զոր սարքեցաք յերկրի, զի զճմարիտ կեանքն Քրիստոս տեսանեմք: Բայ և մեզ յառուր ուրբալութուն զգուռն սղորմութեան քո, որ չարչարակից քեզ լինիցիմք, զի և փառաց քոց հաղորդս արասցես, վասն զի գաւանեմք զքեզ Տէր և Աստուած, ի յայսմ
15 ասենիտ: Ո՛ր Տէր, գուր լեր մեզ սղորիս և աղաւէն և ընկալ զողիս մեր ի խորանն երկնից: Զի ի քեզ յառաջաք և վասն անուան քո մեռանիմք»:

Յայնժամ գաւր քրիստոնէիցն փախեան յահէ անօրինայն. և բազմութիւն այլազգեացն դիմեցին առ հասարակ
20 ի վերայ նոցա, և աւետալ կացուցին զնոսա ի մէջ իւրեանց բազմութիւն զայլոց զերկուս գաւինան՝ զՍտեփաննոս և զՊետրոս, որ հանդերձեալ էին զինքեանս պատարագ մատուցանել Աստուծոյ: Խօսել սկսան առ նոսա ազգ առնօրինացն և ասեն. «Միթէ արբեալ էք կամ խելադարեալ,
25 եալ, որ այդպիսի բանս խօսիք և նախատէք զմեզ և զօրէնս մեր և զառաջնորդն և ձեր անձինդ մահ կամենայք»:

Յայնժամ պատասխանեալ սուրբքն ասեն. «Ո՛ր առնդգամք և անմիտք, որդիք կորստեան և զաւակք սատանայի. գուր էք խելադար և արբեալ անօրէնութեամբ: Մեր այժմ թափեցաք ի մէջ զարբեցութիւն մեզոց և խմաստացաք ի խելադարութեանէ: Եւ գարձեալ նոր զինի
30 եմք արբեալ և սարխօշացեալ սիրով Յիսուսի Քրիստոսի

1. Ե հոգոյ. 5. Ե զմեզ. 8. Ե ի վշտաց. 10. Ե երկրի. 11. Ե տեսնեմք. 17. Ե մեռանիմք. 21. Ե զք. 24. Ե արբել. 25. Ե այսպիսի. 27. Ե ասէին.

Որգւոյն Աստուծոյ, զոր կորուսեալ էաք զօրօրական դի-
նին մեր զբաժակն անմահութեան և այսօր դառաւ ար-
բաք, էնց որ այլ ոչ լրջանամք: Եւ մինչև ցայսօր թէպէտ
և կենդանի էաք մարմնով, այլ մեռեալ էաք հոգւով: Այլ
5 այժմ թէպէտ և մեռանիմք մարմնով, այլ հոգւով և ար-
դարութեամբ կենդանանամք ընդ կենդանւոյն Քրիստոսի
Աստուծոյն մերոյ: Այլ դուք թէպէտ և մարմնով կենդանի
երևիք, այլ աստ հոգւով էք մեռեալ և անդ հոգւով և
մարմնով զգոյսք յառիտենից ժառանգէք և զմանձրա-
10 մած խաւարն և զանքուն սրբն և զապրտարանն և զլալ
աչտցն և զկրճտել տառամանցն: Եւ մեր ոչ երկնչիմք ի յաճե-
ձերմէ, և ի սրոյ տանջանայն՝ զի էնց հալաւ էնք հաղել
ի հոգիս մեր՝ զսէրն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ ոչ
ի սրոյ վախենամք և ոչ ի քարէ և ոչ ի հրոյ և ոչ ի մահ-
15 ուանէ: Այլ և զայս գիտասցիք զի Մաշային լաւ է մեր
քան զօրէնքն ձեր և զխաբեքայ տառջնորդն, զի նա կտր-
եաւ և զձեզ կտրայ»:

Եւ առեալ զգօտիս իւրեանց ընկեցին առաջի նոցա
և զհանդերձան հանեալ և առին. «Այս է օրէնքն ձեր
20 սնտոյ. առէք ի ձեզ, զի օրէնքդ ձեր այդ հանդերձիդ
նման է, որ պիտի հնանայ և ապականի»:

Յայնժամ մեմեռեալ նոցա սրպէս զարկնարբաւ դա-
ղան և գիմեցին ի վերայ Պետրոս քահանային բրով և
հարեալ կտորեցին զբաղուկս նորա և ընկեցին աշտթափ.
25 և նա զօրացեալ շնորհօքն Աստուծոյ՝ ելեալ կանգնեցաւ
ի վերայ ստից իւրոց և բարձրաձայն տաաց, «Ո՛վ վար-
դապետ, զի՛ յապաղես, տես զի ահա Քրիստոս եկեալ
կոչէ զմեզ»: Եւ վարդապետն ևս առաւել զօրացաւ ի պա-

1. Ե սրգոյն. 4. Ե հոգով. 5. Ե մարմով. | Ե հոգով. 6. Ե կենդանոյն.
7. Ե մարմով. 8. Ե հոգով. | Ե հոգով. II. Ե զկրճտել. 15. Ե զայլան.
19. Ե յունի է. 20. Ե յունի սնտոյ. 21. Ե նման. 22. Ե նց, իսկոյ յիսոյ ուղղած
նք. | Ե արկնարբաւ. 23. Ե նց և բրով հը՝ ի զբաղուկն պարս քհնային
և կտորեցին և ընկեցին զնայ փի. պետրոս... ընկեցին. 25. Ե ի շնոր-
հացն. | Ե կանկնեցաւ. 26. Ե ասէ բարձրաձայն. 27. Ե աղաղես. | Ե
ահայ. 28. Ե յունի և վարդապետն... ի պատասխանիսն.

տասխանիսն: Եւ նոյն ժամայն սրով և փայտիւ զՊետրոս
քահանայն նահատակեցին ի նոյն տեղին և ի վարդապետն
խնայեցին, զի թերևս երկնչի և թուլանայ ի հաւատոցն:
Իսկ վարդապետի պատկեր վարդապետին պայծառացաւ
5 սրպէս զանուանակցին իւրոյ՝ Նախավկային և սկսաւ յան-
դիմանել զմոլորութիւնն նոցա և զանօրէնութիւնն, որպէս
Նախավկայն զաղգին Հրէից:

Յայնժամ եհար դատաւորն ապրտակ ի գլուխ վար-
դապետին: Եւ վարդապետն ոյժ առեալ յԱստուծոյ և
10 սնդեալ զսիրտն՝ եհար ուժգնակի ձեռամբն յերեսս դա-
տաւորին: Իսկ բաղմութիւնն Արապնոյն գիմեցին ի վերայ
կացնով և թրով, քարիւ և փայտիւ. անդ կատարեցին
զնոսա զերկոսեանն, պատուական քահանայն զՍտեփան-
նոս և զՊետրոս, զնորաբողբոջ ծաղկունքն, զլուսափայլ
15 աստղունքն, որ նոր լուսաւորեցին զեկեղեցիս Հայաստան-
եաց, զանշիջանելի ճրագունքն որ բարձրացան յաշտա-
նակի ի մէջ քրիստոնէից, զքաղցրահամ աղբերակունս՝
որք կակղացունքն բղիմամբ արեան իւրեանց զկոր-
դացեալ և զչորացեալ միտս բաղմաց և պղղաբերեցին
20 յաստուածալաշտութիւն:

Ընդ որս և մի ոմն Ստեփաննոս անուն, որ և նա
տաճկացեալ էր, յորժամ լուսւո զնահատակութիւնն ան-
ուանակցին իւրոյ՝ զՍտեփաննոս վարդապետին և զՊետրոս
քահանային, և նա հաստատեցաւ կրկին յառաջին հաւատն

1. Ե եւ զքհնայն պետրոս նահատակեցին և ի նա խնայէին և ողո-
քէին. թէրևս. փի. եւ նոյն ժամայն... թէրևս. 4. Ե վրտն և վարդապետի
պատկերն պայծառացեալ կերպարանօք ուղ զանուանակցն իւր զնա-
խավկայն զստեփաննոս: Սկսաւ անդիմանել՝ փի. վարդապետի... յան-
դիմանել. 6. Ե յունի և զանօրէնութիւն. 7. Ե զաղգն. 9. Ե և նա ուժ
առեալ ի շնորհացն այ. 10. Ե յունի ուժգնակի. | Ե յերես. II. Ե բաղ-
մութիւն անօրէնացն. | Ե ի վրնք: Եւ. 12. Ե զանակով և քարով. և բրով.
փի. քարիւ և փայտիւ. | Ե յունի անդ. 13. Ե յունի զնոսա. | Ե զ.բ.
| Ե զնորաբողբոջ զանն որ լուսաւորեցին զհաւատապետն քի. և
զկորդացեալ միտս մարդկան դարձեալ փի. պատուական... բաղմաց և,
այն ետող 13-19. 18. Ե արեամբն. 19. Ե զչորաբացեալ. | Ե պտաբերեցին.
21. Ե ստեփաննոս. | Ե անուամբ. | Ե սա. 22. Ե լսեց. 23. Ե ստեփան-
նոս. | Ե յունի և զպետրոս քահանային. 24. Ե սա. | Ե յունի կրկին.

իւր՝ ի քրիստոնէութիւնն: Զոր կալեալ անօրինացն յետ
ինն աւուր նահատակութեանն սոցա՝ յերկիրն Խորձայ՝
ի գեօղն որ կոչի Սորբ և շատ ողորցեցին սիրով՝ ոչ գառ-
նալ ի տաճկութենէ և ոչ կարացին խախտել զնա ի հաւա-
սոցն Քրիստոսի, զցանկալի վկայն զՍտեփաննոս:

Ապա սկսան ի չարչարել և նա: ասէ. «Ես քրիստոնեայ
եմ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ, զի նա է արարիչ
երկնի և երկրի: Եւ ես ի մահուանէ ոչ երկնչիմ, զի զկեն-
դանին Քրիստոս տեսանեմ»:

10 Եւ մայր նորա՝ քաջահաւատ և երկիւղած յԱստուծոյ՝
ի բաց եղեալ զկանացի տկարութիւնն, եկեալ դէմ որդ-
ւոյն և ասէր. «Սիրելի և քաղցրիկ որդեակ իմ, սակաւ մի
համբերէ և հասանես անճառ փառացն և աստուածային
տեսոցն. ի յաշխարհս բարի անուն ժողանդես և յուրա-
15 ցութենէ ազատիս, ի մարտիրոսաց դասն խառնիս և յերկ-
նից արքայութիւնն մտանես»:

Այս բարեպաշտ կինս նման եղև նախնոյն Շամունէի,
կնոջն պատուական և աստուածասիրին, որ զեօթն որդիան
յորդորեաց ի չարչարանս, ոչ ելանել յօրինացն Մովսէսի:
20 Եւ մօրն Կիւրղի հայրապետին՝ Սրբուհւոյն Աննայի և ող-
ջախոհութեանց ծնողին մեծին Գայիանեայ, որ զՀռիփսիմէ
խրատէր պինդ կենալ և ոչ լսել կամաց թաղաւորին: Այլ
և մօրն Մելիտոնի, որ էր ի քառասնիցն: Նոյնպէս և հա-
ւատարիմ կինն մայրն Ստեփաննոսի խրատէր զորդին ան-
25 խախտելի մնալ ի քրիստոնէութեան հաւատոցն:

1. Ե այսինքն փիւ. իւր. | Ե կալեալ զնա. 2. Ե յաւուր նահատակութե
նց. | Ե խորձայ. 3. Ե սորբ կոչի. | Ե յունի սիրով. 4. Ե ի տաճ-
նէ. | Ե խառնել փիւ. խախտել զնա. 5. Ե վկայն քի. 6. Ե որ
ասէր, փիւ. ապա ... ասէ. | Ե յունի ես. 7. Ե դաւանեմ փիւ. հաւա-
տամ. 8. Ե երկնին. | Ե սկսան չարչարել զնա, փիւ. եւ ես ... տե-
սամ. 9. Ե մայրն. 10. Ե տկարութիւ. | Ե որդոյն. 12. Ե ասէ. | Ե
քաղցր. 13. Ե հասանիս. | Ե փառաց. 14. Ե սիրոյն. ի աշխարհս փիւ.
տեսոցն ... բարի. | Ե ուրացութե. 15. Ե երկնից արքայութի. 17. Ե
մօրն շամունեայ, փիւ. նախնոյն ... մովսէսի, տղ 17-19. 20. Ե սրբուհոյն.
| Ե յունի սրբուհոյն աննայի. | Ե ողջախոհաց. 21. Ե զայիանեայ, փիւ.
մեծին ... թաղաւորին. 23. Ե մելիտոնի. Ե մելիտոնի. | Ե խրա-
տեցին զորդիս իւրեանց արիւրար մեռանել վասն հաւատոց և սի-

Իսկ բազմութիւն այլազգեացն յորժամ տեսին թէ ոչ
կարացին դարձուցանել զնա ի հաւատոցն Քրիստոսի, յայն-
ժամ որպէս գաղան յարձակեցան ի վերայ Ստեփաննոսին
և նահատակեցին:

5 Եւ եկեալ քրիստոնէիցն բարձին զպատուական մար-
մինն հրաշագեղ և քաջ նահատակին նոր վկային Ստեփան-
նոսի և եղին ի գերեզմանի՝ ի գեօղն Սորբ, ի փառս Քրիս-
տոսի Աստուծոյ մերոյ:

Իսկ զցանկալի վկայքն Քրիստոսի՝ զվարդապետն Ստե-
10 փաննոս և զքահանայն Պետրոս յորժամ նահատակեցին
ի Խիզան քաղաքին, առեալ անօրինացն զպատուական
մարմինս նոցա և հանեալ ի քաղաքէն ի դուրս առ ի յայ-
բել:

Եւ քրիստոնեայքն 15,000 դրամ տուին կաշառ և ոչ
15 կարացին առնուլ զպատուական մարմինս նոցա:

Ապա ժողովեցին այլազգիքն շատ փայտ և վառեցին
հուր, և արկին զսուրբսն անդ, և այրեցաւ փայտն և շիջաւ
հուրն և ոչ այրեցան մարմինք նոցա: Յայնժամ հանին
ի հրոյն և մասն մասն կտրատեցին և ընկեցին ի կրակն.
20 և ժողովեցին այլ փայտ և այրեցին: Իսկ մաքուր հողիք
նոցա վերացան յերկինս և խառնեցան ի դուռնդս հրեշ-
տակաց, անդ ուր ժողովը մարտիրոսացն են և խումբ նա-
հատակացն: Եւ բուրեաց հոտ անուշութեան նոցա յոլորտո

ւոյն որ առ ամ. փիւ. էր ի քառասնիցն... հաւատոցն, տղ 23-25. 1. Ե
այլազգացն. | Ե յունի տեսին թէ. 2. Ե հաւատոցն. | Ե քսէ. զիմեցին
իրրե զկատաղի գաղան ի վերայ նորա՝ նահատակեցին զնա, փիւ. ի
հաւատոցն... նահատակեցին. 3. Ե արձակեցան. 5. Ե մարմին նորա,
փիւ. մարմինն... ստեփաննոսի. 6. Ե քաջ. 8. Ե յունի աստուծոյ մերոյ.
9. Ե յունի քրիստոսի. 10. Ե պետրոս. 11. Ե իզան. | Ե յունի քաղա-
քին. | Ե այլազգեացն. | Ե զպատուական. Ե յունի. 12. Ե յունի մար-
մինս նոցա. | Ե տարան, փիւ. ի դուրս առ. 14. Ե տրին. | Ե և ժո-
ղովեալ բազում փայտս և վառեցին ի վր նց և փայտն այրեցաւ և
մարմինք սրբոցն մնացին անկիղելի. զոր հանեալ ի հրոյն՝ մասն մասն
կտրատեցին և ձգեցին ի կրակն և շատ ջանացին, փիւ. եւ քրիստոնե-
այքն... այլ փայտ, տղ 14-20. 22. Ե յունի անդ ուր... նահատակացն.
23. Ե բուրեցաւ. | Ե անուշութի.

տիեզերաց, քանզի հոգևոր վարդ փթթեցան նորա ի մէջ
 Հայաստան աշխարհիս 21 որպէս վարդն ի փշոց մէջ կար-
 մրանայ, նոյնպէս և սորա կարմրացան ձեռամբ անօրինացն,
 որք փուշք և խոցատիշք են քրիստոնէից։ Եւ որպէս վարդն ի
 5 ցած տեղ բուսանի և ոչ ի բարձր ծառ, այսպէս և սուրբքս
 Աստուծոյ և ցանկալի վկայքս խոնարհեցան ի չար-
 չարանս և զմահ յանձն առին և ապա պայծառազոյն
 երևեցան։ Եւ որպէս դոյն վարդին սպիտակ լինի, կարմիր
 և դեղին, այսպէս սորա կարմրացան մարմնով չարչարա-
 10 նօք, այլ և վառեցան սիրովն Աստուծոյ և ազեղացեալ
 դեղնեցան յոյժ վշտալից նահատակութեամբ, և սպիտա-
 կացեալ պայծառացան հոգիք նոցա անճառ լուսով և յան-
 թառամ պսակացն։ Եւ դարձեալ վարդն թէպէտ և ի տե-
 ղացն պակասի, հոտն ի տեղն կու մնայ, այսպէս և սուրբքս
 15 թէպէտ և մարմնով ի մէջ բաժանեցան, այլ հոտ շնորհաց
 և քաջութեան սոցա ելից զՀայաստան աշխարհս։ Եւ որ-
 պէս վարդն մաղճուն և շարպաթ լինի հիւանդաց, այսպէս
 և նահատակութեամբ հեղումն արեան սոցա դեղ և բժշկու-
 թիւն է մեղ տօնողացս զօր յիշատակի սոցա ի փառս
 20 Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։

Կատարեցան քաջ նահատակքն Քրիստոսի՝ վարդա-
 պետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս՝ ի թուականիս
 Հայոց Պ և ՀԳ, յունիս ամսոյ 2, յաւուր Համբարձմանն
 ուրբաթու, զի կատարումն սոցա եղև աստ։ Եւ մեր դրե-
 25 ցաք յահելի ի Դ, յաղագս լսելոյ քրիստոնէից։

Արդ՝ որք կարգայք յիշեցէք յաղօթս ձեր զԱռաքել
 վարդապետս՝ զյարմարող ճառիս և զծնօղսն իմ։

1. E վարթ. 2. C հայաստանեաց. | C յունի զի որպէս...աստուծոյ
 մերոյ, այն է տղ 2-20. 18. E նահատակութիւն. 22. E իթմիս. 23. C
 մերում. | C յունիսի. | C յունի յաւուր...քրիստոնէից. 26. C հանդիպիք.
 | C զյարմարող պատմութենիս զառաքել վարդապետն բաղիշեցի, փիւ.
 զառաքել ... իմ. 27. E վղայստս.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն C և E ձե-
 ուղբերը. առաջինը էջ 775'—779' Արեգ զ, Մարտ 14,
 նախահարց Աղամայ, Ենովսայ ևն պատմութիւնից յե-
 տոյ, այս վերնագրով. «Յայտմ աւուր վկայաբանութիւն
 Ստեփաննոս վարդապետին և Պետրոս քահանային»։
 Իսկ երկրորդը՝ որ շատ աւելի ընդարձակ է քան
 առաջինը, էջ 836 ա'—843 բ', Ահիկ 4 և Ապրիլ 11՝ Ս.
 Արտիմանայ եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից յետոյ՝
 հետեւեալ վերնագրով. «Յայտմ աւուր վկայաբանութի
 նոր նահատակացն Ստեփաննոս վրդին. և Պետրոս քհն
 որ ի Խիզան քաղաքն կտրցն ի Քս»։

Վկայաբանութեան վերջի յիշատակութիւնից
 յայտնի երևում է թէ նահատակութիւնը կատարուել է
 ՊՀԳ յունիս 2-ին, Ս. Համբարձման տօնի յաջորդ ուր-
 բաթ օրը։ Հայոց ՊՀԳ թուի նաւասարդ 1-ը քրիստո-
 նէական 1423 թուականի դեկտ. 6-ին դալով, նահա-
 տակութեան թուականը կը լինի շարժական տոմարով
 ՊՀԳ արաց ԻԹ=1424 յունիս 2, կամ անշարժ տոմարով
 ՊՀԳ Մարերի Իէ։ 1424 թուի տարեգիրը 3 լինելով,
 նոյն տարւոյ Զատիկը դալիս է ապրիլի 23-ին, որով
 և Համբարձման տօնը յունիսի 1՝ հինգշաբթի։ Այսպէ-
 սով վկայաբանութեան մէջ նշանակուած թուականը
 կատարելապէս ստուգուած կը լինի։

Հարկուոր է նաև մի ժողովի բացատրութիւն աւել
 վկայաբանութեան վերջի «զի կատարումն սոցա եղև
 աստ։ Եւ մեր դրեցաք յահելի ի դ, յաղագս լսելոյ
 քրիստոնէից» առդերին։

Այս խօսքերով վկայաբանութեան հեղինակը՝ Ա-
 ուաքել Բաղիշեցի՝ տալիս է գրութեան ժամանակը. նա
 ուղում է ասել որ թէև նահատակութիւնը կատար-
 ուել է ՊՀԳ արաց ԻԹ=1424 յունիս 2-ին, բայց ինքը
 այն ժամանակ մտադրուած չի եղել սրբերի նահա-
 տակութեան պատմութիւնը գրելու։ Քիչ ժամանակ
 յետոյ քրիստոնէականքը խնդրում են իրանից այդ աշ-
 խատութիւնը, Առաքել Բաղիշեցին զիջանում է նոցա
 խնդրին և գրի է առնում սրբերի կեանքը՝ ահիկ 4-ին,
 այն է ըստ շարժական տոմարի 1424 օգոստոսի 6 կամ
 ըստ անշարժ տոմարի ապրիլ 10 (նահանջը նկատի
 չունենալով ապրիլ 11)։

Բնագիրը վերականգնելու համար մենք առհասարակ հետևել ենք E ձեռագրին, որ շատ աւելի ընդարձակ է քան C, համարելով թէ պահած է աւելի նախնական խմբագրութիւնը: Այս կէտը վերջին անգամ հաստատուում է թուականի խնդրով, երբ նկատենք թէ E համաձայն ընտղրին վկայաբանութիւնը գետեղում է ահիւ 4-ին, մինչդեռ C գնում է արեղի 2=մարտ 14:

38.

ԹՈՒՄԱ Ի ՊՈՒՏԼԻԿ ՎԵՆԵՑ

† 1423 մինչև 1425 (?)

Եւ յառաջ քան զայս (=յառաջ քան զնահասակութիւնն Ղազարայ վարդապետի Բաղիշու) երկից և չորից ամաց՝ վարդապետ մի Թովմա անուն՝ աշակերտ Սիմէոնի վարդապետին Ռշտունեաց, գիտակ Մանր ուսմանց, սիրող 5 սրբութեան եւ աղօթից՝ ի սուրբ ուխտէն Պուտլիկ Վանաց, նետիւ հարեալ սպանին:

Այս վկայաբանութիւնն ունի Թովմա Մեծօփեցի. Փարիզ. էջ 44: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 452, որի հաշուով նահատակութեան թուականն է 1424 կամ 1425: Թովմա նահատակի թուականը ըստ Մեծօփեցու Պատմութեան այնքան էլ սրտչ չէ, և պատմագիրն ինքը խոստովանում է այդ՝ վկայաբանութեան վերջում աւելացնելով. «Դու անմեղադիր լեր դի ծեր էի եւ յետ 50 ամացս սկսայ. վասն այսորիկ յետ եւ յառաջ գրեցի» (Թ. Մեծօփեցի, էջ 44):

39.

ԳՐԻԳՐԻ ԽԼԸԹԵՑԻ

† ՊԼԵ = 1426 մայիս 19 կիր.

Այս երջանիկ և երանելի, աստուածահաճոյ և աստուածապարփակ, երանաշնորհ քարոզս կենաց և կենդանի նահատակս՝ սուրբ վարդապետս Գրիգորիոս, էր սնեալ և վարժեալ ի գործ քահանայութեան առ սուրբ ճգնաւորի 5 միոյ Վարդան կոչեցեալ՝ որ հնգեւտասան ամ յանապատի էր բնակեալ առ մեծ վարժապետն Տիրատուր։ Եւ յետոյ եկեալ էր բնակել ի հռչակաւոր ուխտն սրբոյն Սաեփաննոսի՝ Յիսնավանք կոչեցեալ՝ յերկիրն Արժկոյ քաղաքին։ Առ որ զնացեալ երջանիկս Գրիգոր և ցանկացեալ առա- 10 քինասէր վարուց նորա և առ նմա կեցեալ ամս վեց և սպասաւորեալ նմա և օրհնութիւն ի նմանէ ընկալեալ իբրեւ զօրհնութիւն Աստուծոյ։ Եւ էջ հանգեաւ ի վերայ նորա

1. ր երանելի և երջանիկ. | Մ լուսի Թապարփակ. 2. Մ շնորհալի փխ. երանաշնորհ. | Տ քարոզն. 3. Մ գրիգորիոս սուրբ վարդապետս. | Մ էր սա. 4. ր կրօնաւորական ժուժկալութիւն առ ճգնաւոր կրօնաւոր մի փխ. ի գործ...միոյ. 5. ՇԹ հնգեւտասան. | Մ յանապատին. 6. Մ վրդապետ. 7. Մ բնակել. Տ բնակել. | Շ ի հռչակաւոր. | ր վանսն ցիւղնայ փխ. հռչակաւոր ... քաղաքին. 8. Մ ցիւղանա. Տ ցիւղնայ փխ. և հաստաժը ունի միայն ր. իսկ միւսները այս ամսոյցին տեղ «և վեց ամ». 11. ր ընկալեալ ի նմանէ. Մ ի նմանէ առեալ. 12. ր զահուլութիւն. | Մ յայ.

Հոգին Սուրբ, հոգին հեղութեան և խոնարհութեան. մինչ զի լուսաւորէր զամենայն բնակիչս գաւառին իմաստութեամբ և ուսմամբ՝ իբրեւ զկատարեալ վարդապետ։ Եւ հարկեալ յուսումնասէր եղբարց երթալ առ մեծ վարդա- 5 պետն Յոհաննէս Որոտնեցի՝ մականունն Կախիկ՝ կախեալ ի սէրն Յիսուսի. և ութն ամ վարժեալ և սիրեցեալ ի նմանէ՝ ուսումնակից իւր ունելով զհամանունն Գրիգոր և զերկ-րորդ լուսաւորիչն Հայոց սուրբ առաքելոյն Ստաթէոսի։

Եւ յետ մահուան մեծին Յոհաննու Որոտնեցւոյն 10 և աւերման վերին աշխարհին ի չար բռնաւորէն Թամուր կոչեցեալ, եկն դարձեալ ի բնիկ գաւառն իւր՝ առ մեծ վարժապետն Սարգիս՝ յերկիրն Քաջբերունեաց՝ ի հռչակաւոր և յաստուածաբնակ ուխտն Աստուածածնի՝ որ Սու-խարավանք վերակոչի։ Եւ անդ վարժեալ և բազում աշ- 15 խատութեամբ դեղերեալ՝ ընկերակից իւր ունելով զմեծ ճգնաւոր վարդապետն Վարդան Հոգեաց Վանացն, որ յետոյ յաջորդեաց զաթոռ վարդապետութեան երանելոյն Սարգսի։

Եւ տասն ամ առ նմա յամեալ ընկալեալ ի նմանէ 20 զաստիճան վարդապետութեան և լուսաւորէր առհասարակ զամենեւեան իմաստութեամբ և ընթերցմամբ, գրելով

I. Տ հոգի հեղութեան. Շ հոգին գորութե. | Մ լուսի և խոնարհութեան. | ր և եղև քաջութեամբ ի գիրս աստուածային և ի յարուստ գրչութեան արագ և առատամիտ և զամենայն գոր վաստակէր գրչաւ աղբատաց բաշխէր և ապա աղաչեցեալ եղև փխ. մինչ զի ... և հարկեալ. 3. ՄԹ իբր. 4. Շ ուսումնասէր. | ր գնալ. | ՇՄ վարժապետն. 5. ր յոհաննէս. | Տ որոտնեցին. 6. Շ այ փխ. յիսուսի. | ր լուսի և (ը. ր). | Մ սիրեալ. 7. Տ արարեալ փխ. ունելով. | Շ զհամանունն. | ր զմեծն գրգր տաթեացին զոստատու ջահն վրդաց, փխ. զհամանունն ... ստաթէոսի. 8. Մ ստաթէի. Տ ստաթէոսի. 9. ր յոհանու. | Շ որոտնեցոյն. Մ որոտնեցւոյ. Տ որոտնեցւոյ. II. ր զանէն փխ. կոչեցեալ. | ր յերկիրն քաջբերունեաց ի վանքն սուխարայ առ մեծ վրդապետսարգիս. և ժամ առ նմա վարժեալ փխ. առ մեծ...դեղերեալ. 12. Տ վրդապետ. | Տ ի յերկիրն. | Տ քաջբերունայ. 13. Տ սուխարայ վանք. 14. Տ Ե. 15. ր զհռչակ. փխ. զմեծ ճգնաւոր. 16. ՇՄԹ հոգեց. | Տ վանաց. 17. ր սրբոյն փխ. երանելոյն. 19. ր և ապա ընկալեալ ի մեծէն սարգսէ փխ. և տասն ... ի նմանէ. 20. Շ զամենեւեան առհասարակ. 21. ր ընթերցմամբ և ուսմամբ, փխ. իմաստութիւն և ընթերցմամբ.

և կարգալով, գանձով և տաղով, մինչ զի ոչ երևէր թէ
երկրաւոր էր ատեանն, այլ զերկնայնոցն նմանութիւն
յինքեան ունէր: Եւ առեալ հրաման ի վարժապետէն իւրմէ
դաս ասել և աշակերտ ժողովել. և նա եկեալ բնակեցաւ
5 յերկիրն Բղնունեաց՝ ի քաղաքն Արծկէ, ի սուրբ ուխտն
Ստեփաննոսի նախավկային, ի վանսն Յիսկայ, յառաջին
տեղին իւր:

Եւ ժողովեցան առ նա բազումք ի կրօնաւորաց և
յուսումնասէր եղբարց. և մխիթարէր զնոսա անճառելի
10 և անպատմելի մխիթարութեամբ, Աստուածաշունչ գրոց
գիտութեամբ և հնոց և նորոց իմաստութեամբ, յորդորե-
լով զամենեւեան ի ճշմարիտ հաւատս սղղափառութեան
և ի գործս առաքինութեան: Այլ և զյիմարս իմաստնա-
ցուցանէր, զտգէտս ի գիտութիւն Տեառն կոչէր, զգերիս
15 ազատէր, զմերկս զգեցուցանէր, զհիւանդս հոգւով և մար-
մնով սփոփէր, զսգաւորս մխիթարէր, զաղքատս կերակրէր,
և անհանգիստ աքնութեամբ ի դիշերի և ի տուրնջեան
ձեռք իւրովը վաստակէր ի դիրս դրչութեան, և ի տնանկս
20 տակաց և մարդկան, հաւատացելոց և անհաւատից, մինչ
զի երանի տային տեսողքն ի յայլազդեաց ազգիս մեր
հայոց՝ որ այնպիսի առաջնորդ ունին:

Այլ և երկրորդ վկայասէր անուանեցաւ ի վերջին
Ժամանակիս և յետին դարուս. զի ժողովեաց գիրս բա-

1. ր լուսնի գանձով...յինքեան ունէր, տղ 1-3. 2. Մ ատեան. | Շ
նմանութե. 4. ր աշկրտ ժողովել և դաս ասել. | ր լուսնի նա. | Տ լուսնի
բնակեցաւ յերկիրն. 5. Շ բղնունեաց. Տ ի բղնունեաց. | Տ քաղաքն. 6. Մ
Բղնունեաց յերկիրն. 7. ր քաղաքն. 8. ր քաղաքն. 9. ր զամսն
Տ լուսնին նախավկային...տեղին իւր. Շ որ կոչի յիսկայնալանք. 9. ր զամսն
և յորդորէր ի փիս. զնոսա...ի ճշմարիտ, տղ 9.12. 10. Տ խնդութիւն փիս.
մխիթարութե. | Շ ճառաշունչ. 11. Տ յորդորելով. 12. ր ուղափառութե.
13. ր լուսնի այլ և. Շ այլ. | ր գիմարսն 14. ր տոգէտսն. | այս արեւոյ
զգերիս...այլ և հաստատին տեղ. այն է տղ 14-23, ր ուսնի համարոս «և
ազգիս մեր տեսողքն ի յայլազդեաց (Տ լուսնի է). 22. Մ լուսնին հայոց
...առաջնորդ ունին. 24. ր լուսնի և յետին դարուս. | Շ դարոյս. | ր
պատմութիւն բղմ ի մերոց գրոց, փիս. գիրս ... ի մերոց.

զուսն ի մերոց և յօտարաց, զհնացեալս և զեղծեալս, և
զծածուկ և զանյայտ պատմութիւնս ամենայն սրբոց ի խա-
ւարէ ի լոյս ածեալ և արար զգիրս Յայսմաւուրաց:

Այլ և ժողովեալ զյառաջացեալ գանձերսն յառաջին
5 վարդապետացն՝ զոր անընդունակ և անպէտս անկեալ
կայր, և սրբադրեալ ճարտարաբանեաց և արար զգիրս
Գանձարանին, տաղով և մեղեդով, յաւախութիւն և ի ցըն-
ծութիւն մանկանց եկեղեցւոյ. և այնպիսի անուշաձայն
եղանակաւ պայծառացոյց զգրուսն սուրբ եկեղեցեաց, մինչ
10 զի լուսեղէն զուարթնոցն պարակցութիւն ի յերկրի երե-
ւիւր, և զի ոչ էր եղեալ այնպիսի ուրախութիւն հոգեւոր
եկեղեցեացս հայաստանեայց յաւուրս մերոց իշխանացն
և թագաւորացն: Եւ զամենայն խորին և զանհասկանալի
բանս քերթեալ եհան ի միջոյ. և պարզ և յստակ դրեաց
15 զպատմութիւնս սրբոց. և զամենայն աստուածաշունչ
դրեանս զթարգմանեալսն ի սրբոց թարգմանչացն կրկին
յղկեաց և եբաց զմիտս գրոց սրբոց, առ ի հասկանալ
ամենայն ումեք: Եւ այնպէս փոյթ էր ի դրչութիւնն, մինչ
զի ի դիշերի և ի տուրնջեան անխափան էր ձեռն նորա
20 ի դրելոյ. և անչափ և անհամար դրեանս դրեաց և բաշ-
խեաց ի դրուսն եկեղեցեաց, և զորս վաճառէր, առեալ
զգիրսն բաշխէր աղքատաց և կարօտելոց: Զմերկսն զգե-

1. Շ լուսնի և զծածուկ. 2. ր լուսնի ամենայն. 3. Շ յայսմաւուրաց
յաւախութիւն և ի ցընծութիւն ամենայն եկեղեցւոյ մանկանց. 4. այլ
և ժողովեալ...ինքելով հաստատին, այն է տղ 4-էջ 268 տղ 7 ուսնի միայն
ր. իսկ Շ թարգմանութիւնն եւ հետեւեալ կոչեալով. Շ ուսնի այլ և երկեաց
յիւրում հոգիազարդ մտացն բազում գանձս և տաղ. և զյուսումնաս-
ցեալսն ի հնոցն սրբադրեալ և ի յոսն հանեալ արար զիւրաշարմար
երգեցողացն. և եդ ի տուփ գանձարանին զիւրաքանչիւրն յիւրում
տեղին՝ զորս ի ածնս տէրունականս և զսրս ի պատիւ սրբոցն Աստու-
ծոյ, յուրախութիւն և ի ցընծութիւն տօնասէր անձանց: իսկ Մ լուսնին
տեղի համարոս՝ Եւ լուսաւորեալ պայծառացոյց զվերին կողմանս և
զներքինս և զամենայն եկեղեցիս հայաստանեայց. արեւոյց յիսոյ Շ
Տ միայն շարունակում եւ մինչ զի ոչ էր եղեալ այսպիսի ուրախու-
թիւն հոգեւոր ազգիս մեր հայոց (Մ լուսնին հայոց) յաւուրս մերոց
թագաւորացն (Մ թագաւորաց) և իշխանացն 10. ր զլուսեղէն. 12. ր
մերոյ. 14. ր լուստակ.

ցուցանէր, որքոց և այրեաց խնամ ածէր, զգերիան աղա-
տէր և զտնանկան լցուցանէր: Եւ այնպէս էր սովորութիւն
նորա՝ որ համարով ոչ տայր զողորմութիւն, այլ զոր ինչ
առ ինքն ժողովէր՝ ի մի տեղ լնոյր, և յորժամ աղքատի
5 հանդիպէր՝ առանց համարի ի միատեղով ի նա տայր:
Եւ այնպէս լուսաւորեաց զվերին և զներքին կողմանս գրելով
և կարգելով, և ողորմութեան օրինակ լինելով:

Եւ հասեալ ի բարիօք ծերութիւն՝ աւելի քան զեօ-
թանասուն տմ, կամեցաւ գնալ ի սուրբ քաղաքն Երու-
10 սաղէմ, վարդապետօք և աշակերտօք, մխիթարել զհոգեւոր
և զմարմնաւոր աղքատսն՝ որ անդ կային՝ տրօք և խմսա-
տութեամբ: Եւ երկու տմ յամեալ յերուսաղէմ, և ապա
անտի եկեալ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ ի բնիկ
գաւառն իւր՝ զամենեւեան ուրախ առնէր:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի սուրբ վարուցն առաքինու-
թեան, ցանկայր մարտիրոսութեան հասանել և վկայից պատ-
կացն ժամանել: Եւ որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ և
աղօթից նոցա լսէ, կատարեաց զինդրուածս նորա: Զի
մինչդեռ յուրախութեան և ի խաղաղութեան վայելէաք
20 և ի քաղցրուսոյց վարդապետութեան նորա պարէաք,
ահա յանկարծակի եկն եհաս մրրիկ թշուառութեան ի
նենգաժեռ և յանհաւատ աղգէն Մարաց, զի հասին սու-
սերօք և տիգօք ի վերայ Արծկէ քաղաքին և զբազումս
սպանին: Եւ այլք ի նոցանէ երթեալ գաղտաղովի յաստ-

8. MTr ի բարեօք. | CMr ծերութե. | CMTr գհ. 11. M աղքատքն. | r
էին փխ. կային. 12. r կեցեալ փխ. յամեալ. 13. r լուսնի անտի. | r լուսնի
ուրախութեամբ և. | MT լուսնի և ցնծութեամբ. 14. C իւր և. 15. MT
լուսնի սուրբ վարուցն. | M ուրախութե և ցնծութե փխ. առաքինու-
թեան. | r լուսնի սուրբ վարուցն առաքինութեան. 16. C մարտիրոսութե.
M և մարտիրոսութե. | r մարտիրոսանալ փխ. մարտիրոսութեան հա-
սանել. 17. C երկիւղածացն. | CM լուսնի և. 18. C և կատարէ. | C նց.
19. r ուրախութե. | T ցնծութե փխ. խաղաղութե. 20. M վարդապետութի. C
վարդապետութի. 21. T լուսնի եկն. 22. C ի նենգաժեռ. M ի նենգժոտ. T
ի նենգժոտ. r ի նենգժոտ. | M յաղգէն. | r յանկարծակի սպառազինեալ
փխ. սուսերօք և տիգօք. 23. MT քաղաքի. 24. r գնացին ի վանսն ցիպնայ
առ ի կատարել զկրօնաւոր եղբարսն. զոր խմացեալ արեղայիցն փա-
խստական եղեն, փխ. երթեալ գաղտաղովի ...եղեն ի տեղւոյն.

ուածաբնակ ուխտն Յիսնայ, կամէին զբնակեալ սուրբ
եղբարսն ի նմա սրոյ ճարակ տալ: Եւ նոցա փախացեալ
փախստական եղեն ի տեղւոյն:

Իսկ զերջանիկ և զերանելի այրն Աստուծոյ զմեծն
5 Գրիգորիոս վարդապետն ոչ կարացին հանել ի վանացն.
քանզի ասէր. «Աստ կեցից և աստ մեռայց, զի թէ ի նո-
ցանէ մեռանիցիմ, հաւատամ ի Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս.
զի ընդ վկայիցն Աստուծոյ անապական և անթառամ
ժառանգութեանն արժանաւոր դտայց:»

Եւ մինչնա յայսպիսի խորհրդեան էր, հասին ի վերայ նորա
բաղմութիւնք անօրինացն՝ ծարաւիք արեան իբրեւ զշուն կա-
տաղի և իբրեւ զգաղան աղտեղի: Ըմբռնեցին զնա իբրեւ զոչխար
անմոռնչ և ասեն եթէ «Դու ես որ Իսայուն Աստուած
ասես»: Եւ նա ասէ. «Այո, ես եմ որ Իսայուն Աստուած

15 ասեմ, զի ճշմարիտ Աստուած է:» Եւ ապա որպէս ոչխար
զենին և հեղին զարիւն նորա՝ իբրեւ զգառին անմեղի: Եւ
նա աղօթիւր կարգայր առ Աստուած, ասելով. «Տէր Յիսուս,
ընկալ զհոգի իմ ընդ անմեղ վկայիցն քոց և խառնեան զմահս
իմ ընդ երանելի սրբոցն գնդից:» Եւ օրհնութեամբ և
20 ճշմարիտ դաւանութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր ի փառս
Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ:

1. C և կամէին. | MT լուսնի գրնակեալ. | MT զսր. 2. CM եղբարքն.
| MT լուսնի ի նմա. 3. C փախստական. T փախստական. | M ի
տեղւոյն. 4. r իսկ զերանելի վկան գրգր հանել ոչ կարացին ի վա-
նացն. այլ ասէր աստ կեցայց և աստ մեռայց հաւատամ ի տր իմ
յս. զի ընդ անմեղ վկայիցն քի անթառամ պսակացն արժանի դտայց,
փխ. իսկ զերջանիկ ... դտայց, տղ 4-9. | C երանելի. | MT լուսնի
աստուծոյ. | T լուսնի զմեծն. 5. T զգրիգորիոս. | MT լուսնի վարդա-
պետն. 6. MT այլ փխ. քանզի. | C կեցայց. 7. M լուսնի քրիստոս. 8. M
T քի փխ. այ. 10. C է. 11. T ծարաւիքն. | r լուսնի ծարաւիք արեան.
| M զշունք կատաղիք. 12. r լուսնի իբրեւ. | M զգաղանք աղտեղիք. | r
վայրենի փխ. աղտեղի. | T ըմբռնեցին. 13. T անմոռնչ. | r ան-
մեղ, և զենին ոպ զգառն անմոռնչ, փխ. անմոռնչ...անմեղի, տղ
13-16. | CT լուսնի և ասեն. 16. MT զգառն անմեղ. 17. Mr կարգաց.
| r լուսնի առ աստուած. 18. T զոգի. | r լուսնի անմեղ. | r քո. | C
խառնեայ. | T զմահ. 19. r գնդին. 20. M լուսնի իւր. 21. M հօր և
որդւոյ և սր հոգւոյն. C այ. r քի. | T որդոյ.

Իսկ յետոյ եկեալ հրեղէն լեզուն Յակոբ ճգնաւոր վարդապետն Ղրիմեցին աշակերտօք խորովը և աղգականօք և բազում ժողովրդօք. և արարին կոծ մեծ ի վերայ նորա և եղին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի տապանի ի փոքր

5 բլրին, որ է հանդէս վանացն յարեմտեան կուսէն:
Այլ վնյ և եղուկ է մեղ՝ հոգեւոր սրգիք հօրն մերոյ խրատեալք, եկայք ի միասին ողբասցուք զհօրն զվտանդ: Ո՛չ թէ հեռացաւ նա ի դառն ծովու աշխարհիս, այլ զի մեք հեռացաք ի նորա քաղցր և վայելուչ տեսութեանցն. 10 մերժեցաք ի քրիստոսանման խոնարհութեանցն. ծարաւ դտաք յանուշամբ բաժակէ գեղեցիկ վարդապետութեանցն. քաղցեալ եղաք ի հոգեւոր գիտութեանցն. օտարացաք յաստուածանման և ի քրիստոսատեսակ առաքինութեանցն. և խաւար տարածեցաւ ի վերայ հայաստանեաց, 15 զի սուգ անմխիթար մեղ պատահեաց. ձայն հոգեւոր երգոց պակասեաց ի դրանէ սուրբ տաճարաց, եկեղեցիք անշքեղացան և մանկունքն ցրուեցան: Բայց դռնութիւն տացուք Աստուծոյ հօրն երկնաւորի՝ զի այսօր ուրախութիւն է երկնաւորաց և երկրաւորաց, զի հայրն մեր հոգեւոր ժա- 20 մանեաց հօրն գթութեան. որդիացեալն Աստուծոյ ետես զՈրդին Միածին յաթու փառաց. բնակարանն հոգւոյն սրբոյ եհաւ հոգւոյն պարգեաց. հրեշտակացեալն ի մարմնի խառնեցաւ ի դասս հրեշտակաց. աստուածաբանն միաւո- րեցաւ ընդ աստուածաբանիցն պարակցութեանց. քահա-

1. Ի յակոբ վրդն հրեղէն լեզուն. | Դ և ճգնաւոր վրդտն յակովբ. 2. Շր զրիմցին. | Շր աշակերտօքն. | Շր յունի և աղգականօք. | Ի և բզմ ժողովրդօք և աղգականօքն. 3. Մ ժողովրդովբ. | և արարին... կուսէն ունի Ի. իսկ ՇՄՏ աշխարհ. «և առեալ եղին զնա պատուով ի տապանի և կոծ մեծ արարին ի վերայ նորա» (ՄՏ յունի և առեալ, պատուով. Շ յունի զնա. Մ արարին կոծ մեծ). | քստ Չամչեան, Գ. 452 նահատակը թաղուել է «ի նոյն վանս ստեփաննոսի նախավկային».
6. Ի յունի աշխարհ... կատարեցաւ, այն է 272, տղ 4. | Մ յունի այլ վայ... երկրաւորաց, տղ 6-19. | Դ յունի սրգիք. 7. Դ զվտանկ. 10. Դ ծարաւ դտաք... վարդապետութեանցն խօսքը զնում և քաղցեալ... գիտութեանցն քստերից յետոյ. 11. Դ կղաք ի փիս. գտաք. 13. Դ յածառեալ. | Շ յունի ի. | Դ ի քստխնամ. 15. Շ սուք. 20. ՇՄ գթութեց. 21. Շ ի յաթու. | Դ բնակարան.

նայն սուրբ քահանայագործեաց ընդ քստն ու չորս երի- ցանցն. տօնասէրն և մարտիրոսասէրն շարագրեցաւ ընդ մարտիրոսացն բազմութեանց. վարդապետն ճշմարտութեան՝ հիմնադիր ուսման ընդ երամս վարդապետաց, վկայն սուրբ՝ 5 ընդ վկայիցն գնդից՝ զՔրիստոս Աստուած և Տէր դաւա- նեաց. ներկեալն արեամբ՝ ընդ արիւնաներկ սրբազանիցն, և կենդանի նահատակն՝ ընդ նահատական, ճգնասէրն ընդ ճգնաղգեացն. կուսանն առ կուսանսն վերացաւ. և թա- գաւորեալն ի վերայ ախտից մեղաց՝ ի յերկինս թագաւո- 10 բեաց. և Տէր Յիսուս բազմութեամբ հրեշտակաց ընդ առաջ ընթացաւ նմա. ձայն ետ ընդեւական թէ՛ Ազնիւ, ծառայ բարի և հաւատարիմ, եկ մուտ յուրախութիւն իմ որ ոչ տրտմեցիս, բազմեցուցանեմ ի սեղան հօր իմոյ և զգե- ցուցանեմ քեզ զդեռտ փառաց՝ որ ոչ մաշի. ազուցանեմ 15 քեզ պատմութեան՝ որ ոչ աղտեղանայ. մութանեմ յառա- գաստն իմ՝ որ ոչ լուծանի. ուրախ արարից զքեզ ի պար- գես իմ՝ որ ոչ աղքատանայ. թագաւորեցուցից զքեզ ի վերայ տասն քաղաքաց, փախանակ տասն քանքարացն, որ ոչ ծրարեցեր ի վարչամախ ծուլութեան. օրհնեցից զքեզ 20 ի կեանս անվախճանս. և ուրախ լեր ի տեսութիւնս իմ անդրաւ յաւիտեանս. քաջ մշակ իմ և արթուն անուն նահատակ Գրիգորիոս մեծ վկայ և հրամանակատար իմ ծառայ, լեր առ իս բարեխօս և միջնորդ հաշտութեան ամենայն ազգաց, որ կան ի յերկրի ի մէջ ամենայն վրշ- 25 տաց. և անգառնալի լիցին ամենայն խնդրուածք քո ա-

1. ՄՏ իդ. | Մ երիցանց. Դ քնիցն իրիցանցն. 2. Շ տօնասէրն. | Շ Դ մարտիրոսն. | Մ յունի շարագրեցաւ. 4. ՇՏ հիմն եղիր. | Շ վարդապետացն. 6. Դ սրբազանից. Շ սրբազանիցն. 8. Շ ճգնաղ- գեացքն. Մ ճգնաղգեացքն. | Շ ընդ փիս. առ. | վերացաւ քստից յետոյ Մ վերացնում և աշխարհ. «ի փառս քի այ մերոյ» 9. Շ յունի ի յերկինս թագաւորեաց. 10. Շ թագաւորն թագաւորաց յս քս փիս. և տէր յս. 12. Դ յունի բարի. | Դ հաւատարիմ վկայ. | Շ յուրախութիւն. 14. Շ զգեստ պայծառ, փիս. քեզ զգեստ փառաց. | Շ աղեցուցանեմ. 15. Դ ի յառապատ. 16. Շ ուրախացուցից. | Շ ի պարգեսն. 17. Շ աղ- քատանս. 20. Շ ի վախճան. 21. Դ և յաւիտեանս. 24. Շ գան. | Դ ի մէջ երկրի. | Դ յունի ամենայն. 25. Դ յունի ամենայն.

ռաջի ամենայն դասուց հրեղինաց. այս քեզ յինէն պար-
գեք խոստմանց ի փառս Հօր և Հօգւոյն իմոյ՝ յաւիտեանս
յաւիտենից. ամէն»

- Կատարեցաւ նահատակութեամբ մեծ վարդապետն
5 Գրիգորիոս՝ ի ՊՀԳ Թուականիս հայոց, ի մայիս ամսոյ ինն՝
յաւուր կիրակէի մեծի պենտէկոստէին գալստեան Հօգւոյն
Աստուծոյ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Որոյ յիշա-
տակն օրհնութեամբ եղիցի և աղօթք նորա ի վերայ ամենայն
աշխարհի. և մաղթանօք նորա Տէր մեզ ողորմեսցի՝ խնդրո-
10 ղացս բանիցս այս՝ երկու Կարապետի ի Թումայ հռետորէ,
որ և զայսչափ գիծս շարագրեաց. որ և նորին յիշատակն
օրհնութեամբ եղիցի: Այս գրեցաւ ի Բաղէշ քաղաքի ի
վանքս Գոմաց սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Գէորգեայ
զօրավարի. որք հանդիպեք սմա՝ յիշեսցիք ի մաքրափայլ
15 յաղօթս ձեր:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին C, M, T և r ձե-
ռագրերը. առաջինը C՝ քաղոց ԻԲ և յունիւար 5, Ս. Մնն-
դեան ճրագալոյցի պատմութիւնից յետոյ, այս վեր-
նագրով. «Յայսմ աւուր յիշատակ է տիեզերալուր վար-
դապետին Գրիգորի Խաթեցոյ» էջ 487-490: M հոռի ԺԲ և սեպտ. 21 Ս. Եղիշէ առա-
քեալից յետոյ, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշա-
տակ է տիեզերալոյս վարդապետին Գրիգորի Խաթեցոյ
որ մականունն ծերենց ասի, որ զկարծոյ յայսմաւուրքն
յաճախեցոյց» էջ 72 Բ՝—73 Բ: T քաղոց ԻԲ և յուն-
վար 4՝ Ս. Զոսիմոսից յետոյ, հետեւեալ վերնագրով.
«Յայսմ աւուր յիշատակ է տիեզերալոյս վարդապետին

I. C հրեշտակաց, փխ. հրեղինաց. 5. r գրգր. | T պհգ Թուականին
մեր. r ի պհգ Թիկնին. 6. C պենդէկոստէին. r պենդակոստէին.
| T գալըստեան. | r հոգոյն. 7. r վերջանում և հոգւոյն աստուծոյ
բառերով. | C յունի աստուծոյ մերոյ. 8. C աղօթիւք. 9. T մեզ ողոր-
մեսցի բառերից յետոյ աւելացնում և «և Թովմայ վրդապին որ զայս
չափ գիծս շարագրեաց» և վերջացնում և. | խնդրողացս բանիցս ...
հաստատը մինչև վերջ ունի միայն C, որից յետոյ գալիս և գրողի յիշատա-
կաւմը. 10. C հռետորէ.

Գրիգորի Խաթեցոյ», էջ 258 ա՛՛—260 ա՛՛: r 499 ա՛՛—
500 Բ՛՛ «պատմութիւն քաջ և տիեզերալոյս վարդա-
պետին մերոյ Գրիգորի Խաթեցոյ ծերենցն»:—Հմմտ.
նաև Զամչեան, Գ. 451—2, ուր ասուած է նաև «Եւ
կալաւ զտեղի նորա (Վարդան վարդապետի) ի Սու-
խարա Գրիգոր վարդապետ Խաթեցի՝ մին յաշակերտաց
Սարգսի՝ որդի առն ուրումն ծեր կուցեցէոյ, ուստի
և ինքն կոչի Գրիգոր ծերենց»: Նաև Այրարատ, էջ
325 Բ. ուր ի մէջ այլոց ասուած է թէ «որոյ յիշատակ
էանց ի գիրս Յայսմաւուրաց՝ զոր ինքն իսկ կարգա-
ւորէր, յաւելլով զնահատակութիւնս նորոց վկայից,
ընդ որոց և դասեցաւ ըստ բաղձանաց իւրոց (ի 29
մայիսի, 1426 ամի):»

Սրբի նահատակութեան Թուականը շատ խառ-
նակ է. մեր զանազան աղբիւրներն ունին այսպէս՝
CT — ՊՀԳ—1425 մայիս 9 կիր. Հգգլստ.
r — ՊՀԳ—1424 մայիս 9 կիր. Հգգլստ
Այրարատ — ՊՀԳ—1426 մայիս 29
Թովմ. Զամչ. — ՊՀԳ—1425

Բաց այս Թուականներից և ոչ մէկը համաձայն
չէ տոմարական հաշիւներին:—Ընդունում ենք թէ նա-
հատակութիւնը եղել է 1424—6 Թուականներին, մայիսի
մէջ, մի կիրակի օր, Հոգեգալստեան տօնին: Այդ տօնը
շարժւում է մայիս 10-ից մինչև յունիս 13, և բացար-
ձակապէս անկարող է մայիս 9-ին պատահել. ուստի
մայիս 9 յայտնապէս սխալ է: Հոգեգալստաւ 1424—6
Թուականներին պատահել է հետեւեալ օրերին.

1424 յունիս 11 կիր.

1425 մայիս 27 կիր.

1426 մայիս 19 կիր.

սրանցից առաջինը՝ յունիս է և միմիայն r ձեռագրի
պահանջածն է, որի մէջ ՊՀԳ կարող էր գիւրուութեամբ
փոխուել ՊՀԳ ուստի դուրս հանելով այն՝ մնում է յա-
ջորդ երկուքը. սրանցից էլ մենք ընտրում ենք վերջինը՝
որովհետև նախ 1426-ը արդէն Ալեշանի դրած Թուա-
կանն է և երկուրդը որ մայիս 19 կարող էր գիւրուութեամբ
ձեռագրերի մէջ վերածուած լինել 9-ի, Ալեշանի մօտ
էլ 29-ի, եթէ այս վերջինը արդէն պարզապէս աղագ-
րական սխալ չէ. մինչդեռ մայիս 27 շատ նուազ հա-

Լանսկանութիւնն ունի աշտպիսի շփոթութիւնն կըած լինելու:

Այսպէս ուրեմն մեր քննութեանց արդիւնքը կը լինի ընդունել Պէն=1426 մայիս 19 կիր:

Այս տեղ գնում ենք Գրիգոր Խաթեցու անուանը նուիրում զկայսրականն ստղը, որը ամբողջովն արտաստուած ենք Հայերդից, հաւաքեաց Արիստակէս վարդապետ Տէվկանց, Թիֆլիս, 1882, էջ 175—180: Ինչպէս չորրորդ տան մէջ ևս յառկապէս յիշում է, տաղի հեղինակն է Յակոբ աշակեցա Գրիգոր Խաթեցու: Այս Յակոբը պիտի լինի Յակոբ Արմեցի վարդապետը՝ որ նահատակի մարմինը տապանի մէջ դրաւ, տես էջ 270, տող 1—5: Հետաքրքիրն այն է որ այս յայտնի վկայութեան գէմ տաղի սկզբնատառերը կապում են ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՅԱՌԱՊԵՒԼԵ ՆՈՐԻՆ ԱՇԱԿԵՐՏԷ: Անշուշտ անկարելի է երկուսը իրար հակառակ գնել. ուստի պէտք է ընդունել թէ Աւագը՝ Յակոբ վարդապետ Արմեցու աշխարհական և աշակերտական անունն է:

Նդերերգութիւնն ի մահն Աստուածատու թեան

Ծերենց Գրիգոր վարդապետի Խաթեցոյ:

Գորովապութ ձայն կականի,
Աղաղակեմ արտասուալի,
Շարժեմ ի կոծս զաղդս Արամի,
Զապրանաղեան Հայկայ տահմի:

5 Բաբունը համայն որ յաշխարհի,
Լացէք զՀայոցս եկեղեցի,
Որ մերկացաւ յանկարծակի,
Զլոյսն սլայծառ յաշտանակի:

Ինձ վայ եղուկ տխմար գրչի,
Յակոբ անուն գրող բանի,
Հողոյ ծնունդ հօրն մեծի,
Քաջ բաբունույն իմ Գրիգորի:

5 Գանձ մերկացայ ես եղկելի,
Որ արտասուաց եմ արժանի,
Զբաբունապետն իմ բաղձալի,
Որ և Գրիգոր անուն կոչի:

Ոչ հանդուրժեմ այսմ աղաի,
10 Այլ յօժարիմ կոծ սխրալի.
Քանդի տեսի զհայրն բարի,
Ներկեալ արեամբ այսօր յերկրի:

Բաբաղ հողիս մեղօք ի լի,
Զունիմ իմաստ բանականի.
15 Զինչ տսիցեմ ես արժանի,
Մեծ բաբունույն իմ Գրիգորի:

Վարդապետաց էր ցանկալի,
Խրատիչ, քանոն ամենայնի.
Վարդ անթառամ յեկեղեցի,
20 Հոտով լցեալ զտունս Արամի:

Արթուն անուն այն ըզձալի
Գրիգորիոսն երանելի,
Արեղական նման յերկրի,
Լուսաւորէր զեկեղեցի:

25 Բամից Հայոց որ յաշխարհի,
Լուսաւորիչ էր նա յայտնի,
Մեղուցելոց մարդկան աղբի,
Մաքրիչ մեղաց ամենայնի:

Դրախտ բաղմաղան սլաղովք ի լի,
30 Անուշահամ անծախելի,
Սուրբ վարդապետն հողելի,
Գրիգորիոսն որդին Մերի:

Անձամբ առնէր զգործս բարի,
նման Փրկչին Տեառն Յիսուսի,
Եւ քարոզէր ամենայնի.
Խափանեցաւ այսօր յերկրի:

5 Պատուէր զվկայսն Քրիստոսի,
Եւ յօրինէր ճառս ցանկալի,
Վկայասէրն բաղձալի,
Անուանակից նախնոյն մեծի:

Եհաս անանցն պսակի,
10 Որուն ցանկայլ տենչմամբ սրտի,
Բաբունապետն հրաշալի,
Սպանեալ ձեռամբն անօրինի:

Տանս Հայոց դերեալ աղբի,
Էած կսկիծ անբուժելի,
15 Ամենադով հայրն բարի,
Գրիգորիոսն Բղնունի:

Ի նեղութեան ժամանակի,
Էր օգնական ամենայնի.
Միշտ կերակրող էր աղքատի,
20 Զգեցուցանող մարմնոյ մերկի:

Նման նախնոյն այն Ներսէսի,
Եղբօրն մեծի տէր Գրիգորի,
Նոր զարդարեաց զեկեղեցի,
Դանձ և տաղիւ բաղմագունի:

25 Յոյժ քաղցրախօս էր աղքատի,
Հեղ և խոնարհ յամենայնի.
Ոչ էր սիրող նա արծաթի,
Ունէր զսլատուէրն Քրիստոսի:

Արթուն հսկող անձանձրալի,
30 Հանդոյն Մաշտոց Մեսրոպի,
Եւ Գրիգորին Լուսաւորչի,
.

Ռեալին բաշխէր մարդկան աղբի,
Զբանս դրոց պատուիրանի,
Մատամբ իւրով անխոնջելի,
Դպիր վերին Տեառն արքայի:

5 Այսօր եթող զմեզ որբ յերկրի,
Ամենադուր ձայրն բարի,
Հաւասարեալ երկնից դնդի,
Ժառանգ անանցն պսակի:

Քուրձ զգեցիր, եկեղեցի,
10 Այրի եղեր յանկարծակի,
Փեսայն բարձաւ քո ի միջի՝
Յառադաստէ քում խորանի:

Եկեալ հասին վաղվաղակի
Աղբն Մարաց, որ Քիւրտ կոչի,
15 Սպանին զհայրն ցանկալի,
Ի Յիսակաւանքն երևելի:

Լուսոյ ծնունդք աւաղանի,
Դառն ողբացէք զանցս աղէտի,
Խաւարեցաւ լոյսն արիւնի,
20 Զահն շիջաւ նոր Սիովի:

Եհաս ինձ սուգ անբուժելի,
Լալով կոչեմ անլուելի.
Զի խրատատուն իմ ըղձալի՝
Այսօր թողեալ զիս ամայի:

25 Նոր ձայն երգեմ ի յատենի,
Ներբողական ի չափ տաղի.
Առ քեզ խօսիմ, հայր բաբունի,
Միթէ հոգիս մխիթարի:

Ո՛վ ցանկալիդ ամենայնի,
30 Բաբունապետ Հայոց աղբի,
Մօք մաքուր, պայծառ հոգի,
Մարմնովդ կոյս և առաքինի:

13. Տպ. վաղավաղիկ.

Բոտեալ սիրովն Գրիստոսի,
Հովհաննէ քաջ նորին հօտի,
Վանիչ գայլուն իմանալի,
Եւ արածօղ ի դալարի:

5 Իմաստութիւն Հօրն յերկնի
Զքեղ դարդարեաց իւրն տեղի,
Յորս և հոգւով Հայրն հանգչի,
Երրորդութիւնն անարոհելի:

Նաւ ի ծովու այսմ աշխարհի,
10 Ուռկան մեծին այն որսորդի,
Որ որսացեր զծնունդս ախտի,
Հաներ իջևանս որ մահ չունի:

Աղբիւր ջրոյն այն կենդանի,
Բղխեալ հոգւովն Գրիստոսի,
15 Որ ծարաւեալ մարդկան աղղի
Միշտ արբուցեր անսպառելի:

Շնորհադարդ տանն Յիսուսի
Դու դանձապետ իմաստիւք լի,
Միշտ բաշխէիր յեկեղեցի
20 Զդանձ հին և նոր Կառկարանի:

Ամենիմաստ դլուխ բարի,
Խոնարհեցար ի տապանի,
Ակն պայծառ առատալի,
Ծածկեալ հոգով այսօր յերկրի:

25 Կարօտելոցն աղաղակի,
Ունկդ որ լսող էր ամենի՝
Խափանեցաւ յանկարծակի,
Թողեր մեղ սուղ անբութելի:

30 Եւ երգարանդ հոգւոյն մեծի,
Որ միշտ հնչէր յեկեղեցի,
Խոցեալ սրով անօրինի,
Որ խօսակից էր ազբառի:

Բամից որբոց և տնանկի,
Աջդ որ շնորհէր տուրս ամենի,
Կապեալ եղաւ իսկ ի շիրմի,
Որ միշտ կրէր զբանս տէրունի:

5 Տարակուսիմ յամենայնի,
Բանդի չունիմ իմաստ բանի,
Զքեղ ներբողել ըստ արժանի,
Երախտաւոր Հայր հոգելի:

Էին տացուք փառք ի յերկրի,
10 Հօր և Հոգւոյն ընդ Միածնի,
Որ դասակցեաց հրաբուն սեռի,
Այսօր զքեղ Տէր լաբունի:

Այն սրբին վերաբերեալ յաջորդ հաստաւածը ար-
տատպում ենք Թովմա Մեծորեցու Պատմութիւնից,
սալ. Փարիզ, էջ 41—43:

Եւ յաջորդեաց զաթոռ նորա (Վարդան վարդապե-
տի) մեծ վարդապետն և նահատակն և ողորմածն ամե-
նայնի Գրիգոր՝ որդի հաւատարիմ առն Աստուծոյ Ծերի,
գովով ի քաղաքէն Խաթայ, յաշակերտացն մեծին Սարգսի՝
հոգեւոր հարազատ և համչիրակ իւր. բայց ոչ ի նոյն Սու-
խարու ուխտն Աստուածածնի, այլ ի յերկիրն Բղնունեաց
ի քաղաքն Արծկէ, ի սուրբ ուխտն Ստեփաննոսի վկային

Յիսկնայ կոչեցեալ։ Այլ ոչ պարապեալ վարդապետական
դասի վասն սառնացեալ բարուց ուսումնականաց մերում
աղբիւ։ Այլ տիւ և գիշեր գիրս գրէր, և դամենայն աղքատս
կերակրէր, և սիրէր զսղորմածութիւն, և դամենայն վար-
5 դասպետս և կարգաւորս ի նոյն յորդորէր։ Ոչ գոլով նման
նմա սղորմած և մարդասէր և սպասաւոր աղքատաց և
տնանկաց։ Եւ ետ նմա Աստուած իմաստութիւն առաւել
քան ամենայն վարդապետաց. վասն զի զերից ժամանակաց
պատմութիւնս ի լոյս ածէր ի հարցանելն և ի պատասխա-
10 նատութիւնս, և զգիրս սրբոց մարտիրոսաց և վկայիցն
որ կոչի Յայսմաւուրց՝ սակաւաբան և անվթար շարագրեալ
ի սրբոց հնոց և նորոց վարդապետացն՝ ի լոյս էած, զիս-
ւարեալ գրուես եկեղեցւոյ մերոյ լուսաւորեաց. և ոչ որ
կարէ գիտել զիմաստութիւնն, որ ի նմա ծածկեալ կայ.
15 այլ Աստուծոյ միայն է գիտելի։ Եւ 50 ամ գիրս գրեաց
տիւ և գիշեր անհանգիստ տընութեամբ, որպէս գիտակ է
դադանեաց գիտակն։ Եւ բազում երգս գանձուց և տաղից
յիշատակ թողեալ ինքեան՝ յոյժ տօնասէր և պատուող
սրբոց՝ մինչ զի ոչ եղեալ է և ոչ լինելոց է։
20 Եւ հասեալ ի բարւոյր ծերութիւն աւելի քան զ75 ամ
և յ874 ամի թուականիս մերում եկն պիղծ աղբն Մարաց
ի յԱրծկէ քաղաք Հայոց, և գնաց յանապատն Յիսկնայ,
և ըմբռնեալ զնա անօրինացն՝ յոյժ տանջեալ չարչարեցին.
և նա ճշմարիտ դաւանութեամբ զՔրիստոս՝ Աստուած և
25 Տէր դաւանեալ խոտաովանեցաւ. և նոյնժամայն զենին
զնա իբրեւ զգառն անմեղ և անարատ զերջանիկն և զե-
րանելին Գրիգոր՝ փոխանակ դառին Քրիստոսի։ Եւ եհաս
մարտիրոսական պսակի՝ յոյժ մարտիրոսասէր գոլով. և
եղին զնա ի սուրբ ուխտն Յիսկնայ՝ Նախավկային Սաե-
30 փաննոսի անուամբ կոչեցեալ։ Եւ հոգեւոր հարազատն իւր
վարդապետն Յակոբ ճգնաւոր՝ այրն ցանկալի՝ եկն ամ-
փովեաց զնա հանդերձ հարազատ սրբաւիճ իւրովը Սաե-
փաննոս եպիսկոպոսաւ եւ աշակերտաւ, եւ նստաւ սպա-
սաւոր նորա գերեզմանին ամ մի։

Նոյն պատմագիրը երկրորդ անգամ՝ էջ 85, խո-
սում է նոյն նահատակի մասին՝ հետեւեալ ձևով.

Եւ ի սոյն աւուրս եկն նենգաժող եւ անողորմ Քուրդն
Բաղիշոյ ի վերայ աստուածապահ քաղաքին Արծկոյ, եւ
հարեալ, սպանեալ, սրախողխող արարեալ զբազումս յաղ-
գաց մերոց՝ մանաւանդ զաստուածապատիւ և զատուա-
5 ծապարիսի, զսղորմած և զերջանիկ վարդապետն Գրիգոր՝
զորդի Մերին Խլաթեցւոյ՝ ի սուրբ ուխտն Դաստակ՝ որ
Յիսկնայմանք վերակոչի։ Եւ սուգ եղև ամենայն աղբիս
Հայկազնոյ. վասն զի զարգարէր զեկեղեցիս Հայոց Յայս-
մաւուրոյ, կորուսեալ ճառիւք, գանձիւք, տաղիւք եւ 55
10 ամ գիրս գրեաց եւ դամենայնն աղքատաց բաժանեալ։
Եւ հեղահոգի եւ յոյժ ուսումնասէր գոլով և մարտիրոսաց
պատուող՝ մարտիրոսաց պսակացն եհաս։ Եւ էր սա աշա-
կերտ մեծին Սարգսի վարդապետին Հայոց, և ութն ամ
աշակերտեալ Յովհաննու Որոտնեցւոյ, աշակերտակից Մեծին
15 Տաթևացւոյ։

ՅԱԿՈԲ ՈՎՍԵՆՆԵՅԻ

† ՊՀԵ=1428

Եւ յետ այսորիկ (==յես նահասակութեան Գրիգորի Խլաթեցոյ) յետ երկու ամի՝ նոյն Քուրդն յաղգէն Մարաց ի Բաղիշու գնաց յերկիրն Ռշտունեաց, և զերջանիկ և զտօնասէր աղօթարար վարդապետն Յակոբ Ովսաննացի ի 5 յԱնժղնապատի ուխտէն նահատակեալ՝ եղին զնա մերձ գերեզմանին Գրիգորի նարեկայ վանից։

Այս վկայաբանութիւնն ունի Քովմա Մեծօրեցի,
Փարիզ, էջ 43: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 452, 1428
թուականի տակ։

ՂԱԶԱՐ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԲԱԳԻՁՈՒ

† ՊՀԵ=1428

Եւ ի նոյն ամի (==յամի նահասակութեան Յակոբայ Ովսաննացոյ) վարդապետն Բաղիշու Ղազար՝ յոյժ հռչակաւոր և բանիբուն, աղօթարար և ճգնաւոր՝ փախեալ ի յանօրինաց և գնաց ի լեառն Սասնոյ։ Եւ գտեալ զնա 5 անօրէն աղգին Մարաց՝ ասեն. «Դու ասես թէ Քրիստոս Աստուած է»։ Եւ նա ասէ. «Ես ասեմ և ուսուցանեմ. և այն որ ոչ ասէ և ուսուցանէ, գնայ ի կորուստն յաւիտեանական»։ Եւ նոքա հարեալ սրով սպանին զնա. և եհաս մարտիրոսական սլակաց։

Այս վկայաբանութիւնն ունի Քովմա Մեծօրեցի,
Փարիզ, էջ 43—44: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 452,
1428 թուականի տակ։

42.

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԱՆՈՒԿ ԽԼԹԵՑԻ

† 1438 ՎԵՐ. 22, շր.

Պատուական և սրանձալի վկայս Յոհաննէս էր ի Բզնու-
նեաց գաւառէն, ի քաղաքէն Խլաթայ, բարեպաշտ ծնողաց
զաւակ, ի ԸՃՁՁ թուականին Հայոց: Եւ էր վարժեալ
ի յարուեստս երաժշտական գոհասնական խաղուց. և էր
5 յոյժ անուշաձայն և քաղցրերգեցիկ, մինչ զի զարմանալի էր
տեսողացն և լսողացն. և էր սիրեցեալ յաչս ամենեցուն,
ևս առաւել ամիրային Սէֆէդնի. և հանապազ կայր առաջի
նորա:

Էր և կին մի առաջի նոյն ամիրային երգեցիկ և խա-
10 ղացող. և յաղթեալ լինէր պիղծ կինն այն ի մանկանէն՝
առաջի հրապարակին, զի մանուկն Յոհաննէս գեղեցիկ
եղանակաւ բերէր զերգս Փառք ի բարձմանն և զայլ քաղցր
բարբառ շարականացն ի մէջ և զարմացուցանէր զամենե-
սեան: Իսկ նենգժոտ աղքն Մարաց՝ որ և Քրդաց՝ գրգռե-
15 ցին զամիրայն ի կորուսանել զնա:

1. ր սուրբ փի. պատուական. | ր վկայս քի. | ր յունի ի. 2. ր խլաթ
քաղաքէ. | ր բարեպաշտ և ածասէր. | ր ծնողաց. 3. ր իսկ և ձգ. ր իսկ
և ի ձգ. | ր թվկնիս. ր թվնիս. | ր մերում փի. հայոց. 4. ր յունի ի.
| ր գոսանական. | ր երգոց. | ր յունի և էր... քաղցրերգեցիկ. 5. փի.
քաղցրերգեցիկ ր քաղցր գեղեցիկ. | փի. մինչ զի... լսողացն Բ և զար-
մանալի լսողաց. 6. ր յունի ամենեցուն ևս առաւել. 7. ր յունի ա-
ռաջի. 9. ր խաղացող. ր խաղցող. 10. ր փի. պիղծ կինն ր պեղ-ծն.
ր պեղծ կինն. 11. փի. զի մանուկն ր զմանուկն. | ր յոհանէս. 12. ր
յունի եղանակաւ. | փի. զերգս... շարականացն ի Ֆէջայն և ռոյ 12-13
Բ զամենայն երգս. 14. ր նենգժոտ. | ր յունի մարաց որ և. | ր
գրգռեն.

Եւ յաւուր միում կոչեաց զնա ամիրայն ի բերդն՝
առ ինքն և ասէ. «Ես ստուգեալ եմ, զի դու լեալ ես
երբեմն մեղօք ընդ տաճիկ կնոջն երգեցողի, պարա է քեզ
տաճկանալ և առնուլ զնա և կամ չարաչար մահուամբ
5 մեռանիլ»:

Իսկ ծառայն Քրիստոսի Յոհաննէս համարձակութեամբ
եա պատասխանի և ասէ. «Այդ ձեզ է գործ և առաջ-
նորդաց ձերոց. և հեռի է ի քրիստոնէիցս, որ եմք ծառայ
Քրիստոսի. զի Քրիստոս սուրբ է և զսուրբս սիրէ»:

10 Յայնժամ սրտմտութեամբ լցեալ անօրինին և հրա-
մայեաց Պարանյ՝ ընկենուլ զնա ի բերդէն ի վայր և ոչ
կարացին. զի աներևոյթ օգնութեամբն Աստուծոյ յաղթեաց
նոցա սուրբն: Եւ նոցա բրածեծ արարեալ զնա դառն և
խիտ գանիւք և կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ եղին ի բանտի.
15 և ի գիշերին ողբելով և պատիւ խոստանալով թուլացու-
ցին զնա ի հաւատոցն: Եւ ասէ. «Ի վաղիւն կամք ձեր
եղիցին» երկուցեալ՝ զի մի ի գիշերի աներևութաբար
կորուցեն զնա:

Եւ յայգուցն հանեալ տարան առ ամիրայն և բռնու-
20 թեամբ հանեալ ի ձի և շուրջ ածեալ զքաղաքն ամենայն:
Եւ զի էր նա մանուկ քսանամեայ և դիւրափոխ ի յամենայն
բան, վասն որոյ ի նոյն օրն փոշիմանեցաւ ի պիղծ օրինացն,
զոր անօրէնքն բռնութեամբ եղին ի վերայ նորա. և զղջա-
ցեալ ի միտս իւր՝ խորհէր մեռանիլ վասն անուանն Քրիս-
25 տոսի:

1. փի. և յաւուր միում ր և յորժամ ի միում աւուր. | ր յունի
ամիրայն. 2. Բ լինալ. 3. ր կամ պիտի փի. պարտ է. 4. ր մեռանել
չարաչար մահուամբ. 5. ր մեռանել. 6. ր յոհանէս. | ր յունի համար-
ձակութեամբ. 8. ր յունի է. | ր յունի որ եմք ծառայ քրիստոսի.
9. ր գործ. 10. ր ասաց փի. հրամայեաց. 11. ր ի բերդն. 12. ր անօրէնքն
զի. | Բ յունի աներևոյթ. | ր օգնականութն. 14. Բ յունի ոտիւք և
ձեռօք. | ր ի բանդի. 16. ր ի հաւատոց. 17. ր եղիցին. | ր աներևոյթա-
բար. 19. ր աղուցն. Բ ի վաղիւն. 20. ր ածին. 21. ր յունի նա. | ր
խամեա. | ր յունի ի. 22. ր օր. | ր պիղծ. | ր անօրինացն. 24. ր
խորհէր մեռանել. ր կամէր մեռանել.

Յղեաց զոմն ի քրիստոնէիցն առ քահանայսն թէ
«Տակը ինձ հաղորդութիւն ի մարմնոյն Քրիստոսի, զի ի վա-
ղիւն նախատակիմ վասն անուան նորա»:

Եւ նոցա անփոյթ արարեալ անհաւատ և ուրացող
5 կոչելով զնա: Այլ նա հալէր և մաշէր յանձն իւր և ի դառ-
նութենէ սրտին ողբս լալազինս յօրինէր ինքն ինքեան և
ողբալով և ամօթաժառանգեամբ շուրջ դայր ի քաղաքին դօ-
տելոյժ և միաձորձ, վայ և եղաւ կարգայր անձին իւրում
և տսէր. «Վա՛յ քեզ ուրացողք Յոհաննէս, զի քահանայսն
10 արտմեցուցեր և զճնօղսն քո ի սուգ նստուցեր, և զսիրելի
եղբարս և զընկերսն քո դառնացուցեր, զաւազանն մոռացար
որ ծնաւ զքեզ որդի Աստուծոյ, զԱւետարանն թողեր՝ որ լու-
սաւորեաց զքեզ քարոզութեամբ, ելեր յաշացն Քրիստոսի,
հեռացաւ ի քէն հրեշտակն պահապան: Եւ արդ Քրիստոսի
15 Աստուծոյն քոյ զինչ պատասխանի տայցես յաւուրն դա-
տաստանի, որ ասաց ի սուրբ Աւետարանին, թէ «Որ ու-
րացի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի
Հօր իմոյ, որ յերկինս է»:

Զայս և առաւել քան զսոյն ողբս յօրինէր և լայր
20 հանապաղ և յարտասուս շարժէր զլսողսն: Եւ այնուհետեւ
վաճառեաց զամենայն ինչս և զստացուածս իւր և ետ աղբա-
տաց և կարօտելոց: Եւ երթեալ առաջի եկեղեցւոյն, դա-
ւանեաց զամենասուրբ Երրորդութիւնն և զՔրիստոսի մար-
դեղութիւնն և ողբալով և լալով մեղայ ետ առաջի ամե-

1. քրդեաց. | ք ի քրիստոնէից. 2. ք հաղորդութիւն. | ք յունի ի մարմնոյն քի.
3. ք անուանն քի. | ք նց փխ. նորա. 4. ք ուրացող. 5. փխ. այլ նա... մաշէր
B իսկ նա մաշէր. 6. ք լալազին. | փխ. ինքն ինքեան... անձին իւրում,
այն է սոյ 6-8՝ B և գօտելոյժ և միաձորձ չըջէր ի քաղաքն ամօթալի.
| ք օրինէր. 7. ք շուրջ փխ. շուրջ դայր. 8. ք կարգալով. 9. ք ուրացողք.
| ք յանձնէս. 10. ք արտմեցուցանէր. 11. ք եղբարսն. | ք զնկերս. 13. ք ի
յաշացն. 14. B յունի հեռացաւ ի քէն հրեշտակն պահապան. | ք յունի
արդ. 15. ք տացես պատասխանի. 16. ք ուրացի. 20. ք և յողբ և յարտա-
սուս. ք և ողբս և արտասուս. | ք զլսողսն. | փխ. այնուհետեւ վաճառեաց
B վաճառեալ. 21. B յունի և զստացուածս. | B ետ փխ. և ետ.
22. B յունի և կարօտելոց. | ք եկեղեցոյն. 23. փխ. և զքրիստոսի մար-
դեղութիւնն ք և զմի ածութի զմեղութիւն քի. ք յունի. 24. ք ողբալով
փխ. և ողբալով. | B յունի և լալով. | ք մեղա. | ք սբ. փխ. ամենայն.

նայն քահանայիցն, և եցոյց զգերեզմանն իւր առաջի սուրբ
սեղանոյն և ասէ. «Աստ թաղեցէք զիս». և յանձն արար
զինքն Աստուծոյ և սուրբ եկեղեցւոյն և պատրաստեցաւ
ամենայն որբութեամբ և հասեալ ի պահքն առաջաւորին,
5 զէ օրն անսուաղ անցոյց:

Եւ եկեալ առ նա Բ այր ի գլխաւորաց անօրինացն
և ասեն. «Եկ երթիցուք յաղօթանոցն մեր, կերիցուք և
արբցուք ի միասին, ապա թէ ոչ, մեռանիս ի ձեռաց
մերոց»:

10 Եւ նա ասէ. «Թարին սրբոյն եմ խոստացեալ զայսքան
աւուրս և ոչ կարեմ գալ»:

Եւ նոքա չարութեամբ լցեալ՝ երթեալ տո զատին և
ասեն վասն նորա՝ թէ «Ճշմարիտ քրիստոնեայ է. և խաբեաց
զմեզ և զօրէնս մեր»:

15 Եւ նա ասէ. «Լուռ լերուք մինչև ի պահսն իւրեանց.
և ի նոյն օրն թլփատեմք զնա. և թէ ոչ կամեցի, չարաչար
մահուամբ կորուսցուք զնա»:

Եւ նոցա լռեալ մինչև ի վերջին օր շաբաթու բաւն
բարեկենդանին և ի նոյն օրն երթեալ ըմբռնեցին զնա
20 և տանէին հարկանելով: Եւ տեսեալ ծնողացն, աղիւղորմ
ողբալով և կոծելով երթային զհետ նորա: Եւ նա ասէ
ցնոսա. «Աստուածաբուժ ծնողք իմ, մի լայր ի վերայ
մահուան իմոյ, այլ լացէք ի վերայ կորստեան իմոյ. բայց
աղաչեմ զձեզ՝ հալալ արարէք ինձ զաշխատանս ձեր և
25 օրհնեցէք զիս, զի ես այսօր վկայ լինելոց եմ Քրիստոսի՝
նման Յակովկայ»:

1. B գգերեզման. | B յունի սուրբ թաղ. 2. B թէ փոխանակ
և ասէ. 3. ք եկեղեցոյն. | ք պատրաստեաց զինքն. 4. ք ի պահք. 5. ք
անսուաղ (վանորաղ) անցուցանէր զաւուրսն (ք զաւուրս) և. 6. ք յունի
առ նա. | ք յունի ա. ք. 7. ք յունի և. | ք ասեն ցնա. | ք ի յաղօթանոցն.
| ք և կերիցուք. | ք յունի կերիցուք... ի միասին. 10. B խնդրաբոյս. ք լը-
դրնաբոյն. ք խորտնապոյն. 11. ք ոչ կարիմ. 12. փխ. երթեալ B գնացին.
13. ք յունի թէ. 14. ք զօրէնսն. 17. ք կորուսանեմք. ք կորուսեցի. 18. ք
ի վերջի. | ք շրթուն. 19. ք օր. 21. փխ. ողբալով և կոծելով ք կոծելով.
B ողբով և կոծով. 22. ք ով փխ. աստուածաբուժ. | ք ծնող. 24. փխ.
հալալ արարէք... յակովկայ, այն է սոյ 24-26՝ B օրհնել զիս.

Եւ տարածեալ ծնողացն զձեռս իւրեանց՝ խաչակնքեալ օրհնեցին զնա և ասեն. «Ձօրացուցին Աստուած զօրացուցանէ զքեզ. երթ ի խաղաղութիւն. և ինքն Քրիստոս եղիցի ընդ քեզ»

5 Եւ տարեալ զնա անօրինացն առ զատին և նա յղեալ առ ամիրայն՝ ասէ. «Կրկին ուրացուցէք և թլփատեցէք զդա»

Եւ հասեալ ի դռնն բերդին, զտեղի առեալ կանգնեցաւ և ասէ. «Ո՛ւր կամիք տանել զիս. աստ եմ հեծեալ
10 ի ձին սատանայի և ուրացեալ զՔրիստոս, աստ եմ մեռանելոց»

Եւ ամբարձեալ զաչս իւր ի վեր և ետես հոգւոյ առ կամբ զՔրիստոս եկեալ բազում հրեշտակօք և դասուք մարտիրոսօք և բերեալ նմա պսակ անթառամելի. և քա-
15 ջալերեալ զօրացուցանէր զնա ի մարտին և խոստանայր նմա զօթեմանս լուսեղէնս. Վասն որոյ պայծառացաւ զեղ երեսաց նորա և ամբարձեալ զձեռն իւր յերկինս՝ աղաղա-
կեաց և ասէ. «Հաւատամ ի Քրիստոս Աստուածն իմ, յա-
րարչն երկնի և երկրի» Եւ վաղեալ ի ձեռաց նոցա, ան-
20 կաւ յերկիր և զհողն խաչակնքեալ՝ արկանէր ի բերան իւր և ասէր. «Աստ սպանեցէք զիս վասն Քրիստոսի»

Յայնժամ անօրէնքն գիւմեցին ի վերայ նորա իբրեւ զշուն կատաղի և քարիւ և փայտիւ հարին զգլուխ նորա, մինչ զի ուզեղն գլխոյն ի վայր թափեցաւ և անկաւ ի մէջ
25 նոցա իբրեւ զմեռեալ, մինչ զի բազմաց ասել թէ մեռաւ։ Եւ նա յանկարծակի ուշաբերեալ և ելեալ նստաւ և արեամբն

1. Բ ծնողացն. | Բ յունի խաչակնքեալ. 3. Բ յունի երթ ի խաղա-
ղութիւն. 5. Բ յունի անօրինացն. | Բ յղեալ. 6. Բ և ասէ. | Բ ուրա-
ցուցէք զդա և թլփատեցէք. 9. Բ յունի հեծեալ ի ձին սատանայի և.
10. Բ և աստ. Բ աստէն. | Բ մեռանելոյ. 12. Բ համբարձեալ. 13. Բ յունի
եկեալ բազում... պսակ անթառամելի, այն և տղ 13-14. | Բ դասուք.
15. Բ զօրացուցանէ. | Բ զնա զօրացուցանէր. 16. փիւ. նմա զօթեմանս
լուսեղէնս Բ օթեմանս լուսեղէն. | Բ լուսեղէն. 17. Բ համբարձեալ. 19. Բ
յերկրի. | Բ վաղեաց. Բ վաղել. | Բ և անկաւ. 20. Բ արկ. | Բ ի բերանն.
23. փիւ. և քարիւ Բ քարիւ. 24. փիւ. ուղեղն գլխոյն Բ ուղեղ գլխոյն. Բ ու-
ղեղն. | Բ նա անկաւ. | Բ յունի ի մէջ նոցա. 26. Բ յունի նա. | Բ յունի արեամբն

իւրով օծանէր զերեսն և ասէր. «Ահա բաժակ անապական, զոր
արբի և մահ պատուական՝ որ այսօր ինձ հանգիպեցաւ»

Եւ ասեն անօրէնքն. «Մի երկնչիր. մի բան խօսեաց
և մեր զեղօք ողջացուցանեմք զքեզ»

5 Եւ նա դարձեալ դաւանեաց զՔրիստոս Աստուած և
կրկին անգամ խաչիւ դրոշմեալ զհողն արկանէր ի բերանն
և զձեռն խաչակնքեալ ի վերայ սրտին գոչէր մեծաձայն
և ասէր. «Հարէք զիս և սպանեցէք, զի ես ծառայ Քրիս-
տոսի եմ»

10 Եւ տեսեալ անօրինացն զհամբերութիւն քաջ նահա-
տակին՝ թողին զնա և գնացին առ զատին և ասեն. «Խա-
բերայն այն ոչ դադարէ ի դաւանելոյ զՔրիստոս Աստուած»
Եւ նա ասէ. «Ընդէր ոչ սպանէք զնա» Եւ նորա ասեն.
«Սպանեաք զնա և նա նոր կենդանացաւ» Եւ հրամայեաց
15 զատին երթալ քարկոծել զնա։ Եւ նոցա երթեալ ողորա-
նօք խրատ տային նմա առնել զկամս դատաւորին։ Եւ նա
ասէ. «Երթիցուք առ դատաւորն»

Եւ նոցա ուրախացեալ՝ տանէին զնա առ զատին։ Իսկ
զօրեղ զօրականն Քրիստոսի և քաջ մենամարտիկն զցաւ
20 անձինն ի բաց եղեալ և ելեալ եկն ի տեղին՝ ուր զուրա-
ցութեան ձին էր հեծեալ. և ձայնեաց մերձաւոր քրիստո-
նէիցն՝ թէ «Աստ հեծայ զսեաւ ձին և աստ մեռաց զման
իմ Քրիստոսին»

1. Բ զերեսս իւր. | Բ անապական բաժակ. 2. Բ պուկն. 3. Բ և տեսեալ
անօրինացն ասեն փիւ. և և ասեն անօրէնքն. 4. Բ ողջացանք. 5. փիւ. և
կրկին... և ասէր. այն և տղ 5-8. Բ բարձրաձայն և ասաց. 6. փիւ. խաչիւ
դրոշմեալ ի խաչակնքեալ. 7. Բ խաչակնք արարեալ. | Բ մեծաձայն. 8. Բ
սպանեցէք. Բ սպանէք. 10. փիւ. քաջ նահատակին Բ սրբոյն. 11. Բ զար-
մացեալ փիւ. թողին զնա և. փիւ. խաբերայն... աստուած, այն և տղ 11-12.
Բ դքս. հչտ. ամ. դաւանեաց խաբերայն այն. 13. փիւ. և և ասէ...
քարկոծել զնա, այն և տղ 13-15. Բ և ասաց զատին քարկոծել զնա. | Բ
յունի նորա. 14. Բ սպանէք. 15. Բ երթեալ. 17. Բ երթայց. 18. Բ առեալ
տանէին. 19. փիւ. զօրեղ զօրականն Բ սուրբ վկայն. | Բ մենամարտիկն. | Բ
յունի և քաջ մենամարտիկն. | Բ գտարութիւն և զցաւ. 20. փիւ. եղեալ
և Բ բարձեալ. Բ ընկէց և. | Բ եկեալ ի նոյն տեղին փիւ. ելեալ եկն
ի տեղին. 21. Բ հեծեալ էր. | Բ յունի և. | Բ յունի մերձաւոր. 22. Բ ձին
զօրինակն սոյն փիւ. ձին և. | Բ յունի և.

Եւ տեսեալ անօրինացն զճշմարիտ հաւատ նորին, քարիւ
և փայտիւ հարեալ ջարդեցին զամենայն մարմին նորա: Եւ
նա այնու աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ ի ձեռս
հրեշտակաց: Եւ առեալ անօրինացն զմարմին երանելի
5 մանկանն՝ այրեցին հրով:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ
նորա և անօրէնքն ամօթով գլխակոր եղեն: Եւ յետ երից
առուրց հրաման ետ ամիրայն բառնալ և թաղել զմնացեալ
նշխարս նորա: Իսկ քրիստոնեայքն, որ յահէ անօրինացն
10 փախուցեալ էին՝ ժողովեցան ընդ-բարեպաշտ ծնողացն
նորա և եկին ի տեղին և ծնողքն հանդերձ սգոյն ի բաց
ընկեցին և սպիտակ զգեցան. և օրհնութեամբ մեծաւ
գոհութիւն Աստուծոյ տային. և ասէին ուրախացիք այսօր
ընդ մեզ ամենեքեան, զի հարսանիք խնդութեան է զաւա-
15 կիս մեր. զնծապէք քահանայք և ժողովուրդք ամենեքեան.
զի որդեակս մեր զհոգեւոր բաժակն էարբ. մեր արքայուք
զմարմնաւոր բաժակն և ուրախացուք. և սատեխին որոց
լային և կամ ամսոսային: Եւ առեալ զմնացեալ մասն
նշխարացն նորա. սրբազան եպիսկոպոսն Ստեփանոս ամե-
20 նայն բազմութեամբ քահանայից և ժողովրդոցն՝ օրհնէին
զԱստուած որ ի ձմեռնացեալ ժամանակիս փարդ փթթե-
ցոյց մեզ հոտով անուշութեան: Եւ տարեալ եղին յեկե-
ղեցին ի ներքոյ բեմբին ուր ինքն դրոշմեալ էր զտեղին
սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի փառս արարչին:

1. փիս. զճշմարիտ B զհաստատուն. 2. ր ջարդեալ փիս. հարեալ ջար-
դեցին. 3. ր լուսի այնու. f քաղցրութիւն. B լուսի ի ձեռս հրեշտա-
կաց. 4. փիս. եւ առեալ անօրինացն զմարմին երանելի մանկանն այ-
րեցին հրով B եւ անօրէնքն այրեցին զմարմին երանելի մանկանն. 6. f
այնմիկ. | ր սատեխի փիս. պայծառ. 7. B լուսի և անօրէնքն ամօթով
գլխակոր եղեն. 8. ր աւուր. | ր քրիստոնէից բառնալ. 9. իսկ
քրիստոնեայքն հաստածք միմէկ վերք՝ B համատոնում է և ե-
կեալ ծնողաց նորա և սրբազան եպիսկոպոսն ստեփանոս՝ քահա-
նայիւք և բազմութեամբ ժողովրդոց և տարեալ եղին յեկեղեցին,
ի ներքոյ բեմբին՝ ուր ինքն եցոյց, սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, ի
փառս քրիստոսի աստուծոյ: II. f ծնողացն. | f զհանդերձ. 13. f գո-
հութիւն. | ր ամին այսօր ընդ մեզ. 14. f խնդութիւն. 15. f լուսի ամենե-

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի յամսեանն փե-
տրվարի ի ԻԲ. ի տօնի ճԾ հայրապետացն:

Այս վկայաբանութիւնն ունին միայն Bfr ձեռա-
գիրները. Bf մեհեկի ժ2 և փետրվար 22, Կուռ-
նելիոս հարիւրապետի և Ս. Պողեկարպոսի վկայաբա-
նութիւններեց յետոյ, B այս վերնագրով. «Ի սմին առուր
վկայաբանութիւն մանկանն Յոհաննիսի.» էջ 284 ա'—
285 ա'. f ձեռագրի վերնագիրն է. «Յայսմառուր վկա-
յաբանութիւն նոր վկային Քի մանկանն յոհաննիսի:»
Իսկ երբորդը ր էջ 501 ա'—502 բ'', հետեւեալ վերնա-
գրով. «Վկայաբանութիւն նոր վկային Քրիստոսի ման-
կանն Յոհաննիսի, որ մահանունն խօշու ասի:»

Նոյնը ունի նաև P էջ 268 ա'' (նոյն օր, նոյն
սրբերեց յետոյ) հետեւեալ համառօտութեամբ. «Յայսմ
առուր յիշատակ է և վկայաբանութիւն նոր վկային
Քրիստոսի մանկան միոյ Յոհանէս անուն կոչեցեալ, որ
մահանունն հոյու ասի. կատարեցաւ ի անաւրինաց
ի փառս Քի:»

Վկայաբանութեանս մի երկրորդ խմբագրու-
թիւնն ունի Կ ձեռագիրը, նոյն օր, նոյն սրբերեց յետոյ,
այս վերնագրով. «Յայսմառուր յիշատակ է և վկայա-
բանութիւն նոր վկային քի մանկան միոյ յոհաննէս անուն
կոչեցեալ:» Հարկաւոր համարեցինք յաջորդով մէջ
բերել սոյն խմբագրութիւնն էլ, որի ինչ ինչ մասերն
աւելի ընդարձակուած են և ամբողջին մի աւելի աշ-
խարհիկ լեզուի նկարագիր է տրուած:

Թուականի համար մեր ընտրեցը համաձայնու-
թեամբ ունին ՊՁՁ փետրուար 22, քարեկենդանի
նախօրդ շաբաթ օրը: ՊՁՁ թուին (փետր. ԻԲ)
ըստ սովորական հաշուի համապատասխանում է
քրիստոնէական 1437 թիւը: Բայց այս 1437 թուին՝
2-րտիկը մարտ 31-ին լինելով, Բարեկենդանը

բեան. 18. f լուսի կամ. 19. f ի նշխարաց. | f ստեփանոս. 20. f
բհիցն. | f և օրհնէին. 21. ր լուսի ի. | f փրթը-թիցոյց. 23. f բեմին.
| f և ինքն. 1. f յամսեան.

գալիս է փետրվար 10-ին, ուստի համաձայն չէ մեր ընտանի մանրամասն տեղեկութեանց: Յաջորդ տարին է 1438, որ Ձառիկը սպրիլ 13-ին գալով, Բարեկենդանը պատահում է փետրվար 23-ին և 150 հայրապետաց տօնը փետրվար 22 շաբաթ օրը: Այս պատճառով և որքի նահատակութեան թուականը դնում ենք ո՛չ թէ 1437, այլ ճշտել 1438 փետրվար 22 շաբաթ:

Պատուական և պանծալի վկայս այս Յօհաննէս էր ի Բղնունեաց դաւառէն ի Խլաթ քաղաքէ, բարեպաշտ և աստուածասէր ծնողաց զաւակ, ի ՊԶԶ թուականութեանս մերում, սնեալ և վարժեալ ի յարսեւտոս երաժշտական 5 գուսանական երգոց, մինչ զի զարմանալի էր տեսողացն և լսողաց՝ հաւատացելոց և անհաւատիցն: Եւ սիրեցեալ եղև յաչս ամիրապետին Սեդէին կոչեցեալ: Եւ հանապաղ կայր առաջի նորա ի գլխարքունս և յամենայն տեղիս:

Էր և ի նոյն քաղաքին կին մի զաւալ և երգիչ: Եւ յոր- 10 ժամ գային առաջի նորա առ ի յերգել զարուեստս ու նայնութեան անսկիտան և վնասակար գործոյն՝ յաղթեալ լինէր պիղծն այն առաջի ամենայն հրապարակին: Եւ յոր- ժամ զՔրիստոսէ ճառէր և զամենասուրբ Երրորդութիւնն օրհնաբանէր, և զերգս հրեշտակացն զՊառս ի բարձունսն 15 ի ձայն և ի յերգս արուեստին խառնեալ՝ համարձակ վոտահոութեամբ առաջի ամենեցուն երգէր:

Իսկ բանասերուն սատանայ, որ ի սկզբանէ մարդաս- պանն է և ուսուցիչ չարին՝ արկեալ նախանձ և ատելութիւն ի սիրտ օձաբարու և նենգժոտ ազգին Մարաց՝ չարախօսեւ 20 զնա առ որդի ամիրային, զի գաղտարար կորուսցէ զնա:

Յաւուր միում կոչեալ զնա առ ինքն ի կլայն՝ և հար- ցանէր նենգութեամբ: Ասէ. «Դու լեալ ես երբեմն մեղօք ընդ Տաճիկ զաւալին: Օրէնքն մեր ուսուցանեն մեզ այնպիսոյն յօրէնքն մեր գալ և զօրէնքն մեր կատարել կամ մեռանիլ: 25 Իսկ ծառայն Քրիստոսի համարձակութեամբ ետ պատաս-

7. չ ամիրապետէն.

խանի և ասէ. «Քաւ և մի լիցի, որդի ամիրայի. այն գործ- ձեր է և առաջնորդին ձերոյ: Իսկ ես ծառայ Քրիստոսի եմ: Քրիստոսն մեր սուրբ է և զսուրբսն սիրէ: Ոչ է պարտ ծառայիցն Քրիստոսի ի պիղծս մերձենալ, այլ օրինօքն 5 Քրիստոսի կեալ՝ մինչ զի զօրհնութեան պսակն առնուլ քահանայիւր ի դուռն եկեղեցեաց մերոց»:

Յայնժամ բարկութեամբ լցեալ անօրինին և իբրև զհուր վառեալ ասէ. «Լեր դու յօրէնս մեր. ապա թէ ո՛չ ի սոյն ժամու դառն և չարաչար մահուամբ կորուսանեմ 10 զքեզ»: Եւ նոյն ժամայն հրամայեաց չորս արանց ի բերդէն ի վայր արկանել զնա և մեռանել: Եւ ոչ կարացին անօ- րէնքն յաղթել նմա, զի աներևոյթ օգնութիւնն Աստուծոյ յաղթեաց նոցա: Եւ նոքա բրաժեժ արարեալ զնա դառն և խիստ գանիւր և կապեալ ոտիւր և ձեռօք՝ եղին ի բան- 15 տի, և զգիշերն ողորելով և պատիւ խոտանալով՝ տկարա- ցուցին զնա: Եւ նա խաբեաց զնոսա և ասէ. «Թող ոյգ- պէս եղիցի», զի մի կորուսանիցեն զնա ի գիշերի:

Եւ այգուցն յորժամ լուսացաւ՝ հանեալ տարան առ ամիրայն, և բռնութեամբ եղեալ ի ձիով՝ շուրջ ածին 20 ի քաղաքին և ուրախութեամբ տօն մեծ կատարէին:

Իսկ ողորմելի մանուկն ի ամեաց գորով ի ախ հասակի, ի նոյն օրն զվճացեալ՝ փոշիմանեցաւ և կամէր մեռանիլ վասն անուանն Քրիստոսի: Յղեաց առ քահանայս զոմն քրիստոնեայ թէ «Տուք ինձ զմարմին և զարիւն որդւոյն 25 Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զի այսօր և վաղիւն մեռանիմ վասն անուան նորա»: Եւ նոցա անփոյթ արարեալ, յոյժ անարգելով՝ անհաւատ և ուրացող կոչելով զնա, այլ նա հալիւր և մոչէր յանձն իւր, լալով և ողբալով՝ ամօթզա- ծութեամբ և երկիւղիւ, գօտեւոյժ և միաձորձ ի շուրջ գայր 30 ի քաղաքին, վայ և եղուկ կարգայր անձին իւրոյ. «Վայ քեզ ուրացող Յօհաննէս, զքահանայսն տրամեցուցեր և զծնողսն քո ի սուգ սգաւորութեան նստուցեր, զսիրելի

1. չ գործ. 32. չ ի սուրբ.

եղբարսն քո և զքնկերսն դառնացուցեր, և Քրիստոսի Աստուծոյն քոյ զինչ տայցես պատասխանի յաւուրն դատաստանի, որ ասաց ի սուրբ Աւետարանին թէ «Որ ուրացի զիս առաջի մարդկան՝ ուրացայց և ես զնա առաջի Հօր
5 իմոյ, որ յերկինս է»։ Այլ և զինչ տայցես պատասխանի լալի և ողորմելի ծնողացն քոց և քահանայից և պահապան հրեշտակացն քոց, որ զիս օրինօքն Քրիստոսի սնուցին, և ես զօրէնքն Քրիստոսի անարդեցի։ Աւաղ և վայ զիս՝ Աստուծոյ եմ ես ծառայ և ստեղծուած և եղէ աստուծո
10 ծուրաց, մոռացայ զԱւետարանն սուրբ որ ծնաւ զիս որդի Աստուծոյ, առ ոսն կոխեցի դատուածարեալ մարմինն և արիւն որդւոյն Աստուծոյ, որ սրբեացն զիս, թշնամանեցի զԱստուծո՝ Հոգին որ բնակեացն յիս։ Լնւր երկին և որ ի քեզ զօրութիւնք դասը հրեշտակաց, հոգիք արդարոց
15 և լուսաւորք։ Ունին դիր երկիր և որ ի քեզ կենդանիք և բոյսք դալարիք։ Եկայք ողբասցուք զանձն իմ եղկելի, քանզի ոչ փոքր ինչ է կորուստ, այլ մեծ և սարսափելի վասն զի զպատկերն Աստուծոյ անարդեցի, զհոգիս իմ կորուսի, և յետ հոգւոյս իմ կորստեան՝ զԱրարիչն իմ Աստուծո
20 ի բաց թողի։ Վայ է ինձ և աւուրն իմ ծննդեան, վայ է ինձ յաւուրն դատաստանի»։

Եւ զայս ասացեալ զամենայն քաղաքացիքն յողբ շարժէր։ Եւ վաճառեաց զամենայն ինչս իւր աղքատաց և կարօտելոց, և երթեալ առաջի սուրբ եկեղեցւոյն՝ դաւանեաց
25 զամենասուրբ Երրորդութիւնն և զմի Աստուածութիւնն և զսուրբ մարդեղութիւնն Քրիստոսի, և մեղայ ետ առաջի քահանայիցն, զամենայն մեղս իւր լալով և ողբալով։ Եւ եցոյց զգերեզմանն իւր առաջի սուրբ սեղանոյն և ասէ. «Աստ թաղեցէք զիս»։ Եւ յանձն արար զինքն Աստուծոյ
30 և սուրբ եկեղեցոյն և պատրաստեաց զինքն ամենայն սրբութեամբ։ Եւ հասեալ ի պահքն առաջաւորքն՝ անսուազութեամբ անցուցանէր զաւուրսն Ե։

Եւ եկեալ արք երկու գլխաւորք օրինացն և ասեն ցնա. «Ե՛կ դնասցուք յաղօթանոցն մեր և կերիցուք, ապա թէ ոչ՝ և վաղիւն կորուսանեմք զքեզ»։

Եւ նա ասէ. «Խտրին սրբոյն եմ խոստացեալ զայս
5 քան աւուրքս և ոչ կարեմ՝ դալ»։

Եւ նորա չարութեամբ լցեալ՝ երթեալ առ զատին՝ չարախօսեն և ասեն զնմանէ, եթէ ճշմարիտ քրիստոնեայ է և խաբեաց զմեզ և զօրէնս մեր։

Եւ նորա ասեն, «Լուռ լերուք մինչև ի պահքն մեր
10 և ի նոյն օրն թլիատեմք զնա, և թէ ոչ կամի՝ չարաչար մահուամբ կորուսանեմք զնա»։

Եւ նոցա լռեալ մինչև ի վերջին օր չաբաթու Բարեկենդանին և նոյն օրն երթեալ՝ ըմբռնեցին զնա և տանէին հարկանելով։

Եւ տեսեալ ծնողացն՝ աղիողորմ կսկծանօք և մեծակական ողբով երթային զհետ նորա։ Յետոյ դարձեալ ետես զնոսա և ասէ. «Աստուածադուլթ ծնող իմ մարմնաւոր, մի լայք ի վերայ մահուան իմոյ, այլ լացէք ի վերայ կորստեան իմոյ։ Բայց աղաչեմ զձեզ, հալալ արարէք զաշխա
20 տանս ծնողութեան ձերոյ և օրհնեցէք զիս, զի ես այսօր առ Քրիստոս կամիմ երթալ և իբրեւ զՅակովիկ կամիմ Քրիստոսի վկայ լինիլ, փոխադարձ արարից նմա, զի Քրիստոս վասն մեր չարչարեցաւ՝ ես վասն նորա չարչարիմ։ Քրիստոս վասն իմ անարդեցաւ՝ ես վասն նորա անարդիմ։
25 Անմահ Բանն Աստուած վասն իմ մեռաւ՝ ես վասն նորա միռանիմ»։

Եւ տարածեալ ծնողացն զձեռս իւրեանց՝ խաչակնքեալ օրհնեցին և ասեն, «Զօրացուցիչն երկնաւորաց և երկրաւորաց Քրիստոս Աստուած ամենակարող զօրութեամբն
30 զօրացուցանէ զքեզ։ Ե՛րթ ի խաղաղութիւն և Ինքն ընդ քեզ եղիցի»։

Եւ տարեալ զնա անօրինացն առ զատին և նա յղեաց

առ ամիրայն և ասէ. «Կրկին ուրացուցէք և թշխատեցէք զնա»:

Եւ հասեալ ի դուռն բերդին՝ զտեղի առեալ կանգնեցաւ և ասէ. «Ո՞ր տանիք զիս, աստ ուրացեալ եմ՝ աստ 5 մեռայց»:

Եւ յանկարծակի զպսակ անձինն զգլուխն ի վեր ամբարձեալ՝ ետես խմանալի մտացն հայեցողութեամբ զամենասուրբ Երրորդութիւնն՝ զնախնի նահատակն համբերութեամբ վկայիցն և զհանդիսագիրն ամենեցուն զՔրիստոս 10 Աստուած. զի եկեալ յօգնութիւն զտկարսն զօրացուցանէր: Վասն որոյ զգաստ հրեշտակացն յառաջ կոչէր, զպարտս արդարօցն մեծարէր և զվկայիցն քաջալեր տայր դալ տեսանել զարի և դքաջ վկայն ի հանդիսական ատենին և ինքն զպսակն հիւսէր, զթագն կազմէր, զտեղի հանդստեան 15 պատրաստէր, զթիւնն ցուցանէր:

Եւ տեսեալ անօրինացն, զի տիպ պատկերին գեղեցկանայր այտ երեսացն իբրև հրով վառեալ, տեսութիւն աչացն պայծառացեալ, և ռնգունքն էառ զհոտ անուշութեան անմահ թագաւորին Քրիստոսի, եղ ծունր և 20 ձգեաց զձեռն իւր յերկինս, ազազակեաց ի ձայն մեծ և ասէ. «Քրիստոս է արարիչ իմ և ես հաւատամ զնա: Պիղծ է առաջնորդն ձեր և ամենայն մանկունք նորա: Նդովեալ է սատանայ և ամենայն պոռնկասէր դեք նորա: Եւ վաղեալ ի մէջ ամբօխին՝ անկաւ յերկիր և հողն խաչեալ ի բերանն 25 արկանէր և ասէր. «Ահա սպանէք զիս վասն Քրիստոսին»:

Յայնժամ բազմութիւն անօրինացն իբրև զշուն կատաղի խուժք արարեալ՝ դիմեցին ի վերայ նորա և քարիւ և փայտիւ և սրով հարին զգլուխ նորա, մինչ զի ուղեղ գլխոյն ի վայր թափեցաւ, և նա անկեալ ի մէջ նոցա, 30 մինչ զի բազմաց ասել թէ մեռաւ: Եւ նա ուշաբերեալ յանկարծակի եկեալ նստաւ և արեամբն օծանէր զերեսն իւր և ասէր. «Ահա բաժակ զոր ճաշակեցի և յօշարակ

նռան՝ յորմէ ըմպեցի և մահ պատուական, որ այսօր հասի»:

Եւ տեսեալ անօրինացն ասեն. «Մի երկնչիր, միայն բան մի խօսեաց և մեք դեղօք բժշկեմք զքեզ»:

Եւ նա դարձեալ դաւանեաց զՔրիստոս Աստուած և կրկին խաչիւ 5 դրոշմեալ՝ զհողն ի բերանն արկանէր և զձեռն խաչակնքեալ ի վերայ սրտին՝ դոչէր մեծաձայն և ասէր. «Հարէք զիս և սպանէք, զի ես ծառայ Քրիստոսի եմ»:

Եւ տեսեալ անօրինացն զհամբերութիւն քաջ վկային՝ զարմացեալ գնացին առ զատին և ասեն. «Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած դաւանեաց խաբեւայն այն»:

Եւ նա ասէր. «Ընդէր ոչ սպանիք»:

Եւ ասեն. «Սպանաք զնա և նա նոր կենդանացաւ»:

Եւ հրամայեաց զատին երթալ քարկոծել զնա: Եւ նոցա երթեալ խրատ տային նմա ողորմօք՝ առնել զկամս դատաւորին: Եւ նա ասէ. «Երթայց առ դա- 15 տաւորն»:

Եւ նոցա ուրախացեալ՝ առեալ տանէին առ դատաւորն:

Իսկ զօրեղ զօրականն Քրիստոսի և քաջ մենամարտիկն զաղարութիւն և զցաւ անձինն ի բաց բարձեալ, եկեալ ի նոյն տեղին, որ զուրացութեան ձին հեծեալ էր՝ ձայնեաց 20 մերձաւոր քրիստոնէիցն թէ «Աստ հեծայ զսև ձին, աստ մեռայց վասն իմ Քրիստոսին»:

Եւ տեսեալ անօրինացն զճշմարիտ հաւատ նորին՝ քարիւ և փայտիւ հարեալ ջարդեցին զամենայն մարմինս նորա:

Եւ նա քաղցրութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր առ 25 Աստուած ի ձեռս հրեշտակաց: Եւ առեալ անօրինացն զպատուական նշխարք երանելի մանկան տղային՝ հրով այրեցին ի մէջ քաղաքին:

Եւ ի դիշերին յայնմիկ լոյս սաստիկ ծագեալ ի վերայ նորա և անօրինացն ահաբեկ եղեալ՝ յամօթ լինէին: Եւ 30 յետ երկց աւուրց հրաման ետ ամիրայն քրիստոնէիցն գնալ թաղել զնոցեալ ոսկերս նորա: Իսկ քրիստոնէիցն, որք յահէ անօրինացն փախուցեալք էին՝ այդուցն ժողովեալ՝ եկին ի միասին, և բարեպաշտ ծնօղք նորա ընդ նոսա՝ զսեպեալ հանդերձս ի բաց արկեալ սպիտակազգեստք

եղեն՝ եկին ի տեղի նահատակութեան պատուական վկային
և օրհնութեամբ և դոհնութեամբ փառս Աստուծոյ տային
և դովէին մեծաձայն բարբառով. «Օր է հարսանեաց մեր
զաւակին: Եկայք ուրախասցուք սրբաղան քահանայք և
5 բաղմութիւն ամենայն եղբարց ի միասին. զի որդեակս
մեր զհոգեւոր բաժակն ճաշակեաց՝ մեր զմարմնաւոր բա-
ժակն ըմպեցցուք»: Եւ եթէ որ լայր ի վերայ նսրա՝ ծնողք
նորա սաստէին ի բաց կալ ի լալոյ և յողբոց մեծի խնդու-
թենէ նոցին:

10 Եւ առեալ զմնացեալ մասն նշխարաց նորա սրբաղան
արհեստակցութեան տէր Ստեփանոսն և պատուական քահա-
նայքն հանգերձ ամենայն բաղմութեամբ քաղաքին՝ ցնծու-
թեամբ և ուրախութեամբ օրհնելով զամենասուրբ Երրոր-
դութիւնն, որ ի սառուցեալ և ի ցրտացեալ ժամանակիս
15 ոչ յամօթ արար զմեղ առաջի ազգաց անհաւատից՝ տար-
եալ եղին ի սուրբ եկեղեցին ի ներքոյ աստիճանի բեմբին,
յորում ինքն դրօշմեալ էր զտեղի դերեզմանին:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի յամսեանն ի վե-
տրՈւարի ԻԲ, ի տօնի ՃԾ՝ հայրապետացն Կոստանդինու-
20 պօլսի, յետի Բարեկենդանի շաբաթ օրն, ի վեց ժամու
աւուրն:

43.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԱՐՇՈՅ

† ԶԺԲ = 1463 ապրիլ 19 ԳԶ.

Եր սուրբ եպիսկոպոսն Յոհաննէս ի տղայութենէ
անեալ և վարժեալ ի վանս սուրբ Կարապետին, ի դաւառին
Տարօնոյ, կրթեալ ի վարս պարկեշտութեան՝ կրօնաւորա-
կան ժուժկալութեամբ: Եւ հասեալ ի չափ հասակի,
5 արժանացաւ ձեռնադրիլ յաթոռ եպիսկոպոսութեան
նոյն աստուածարեալ տեղոյն Խնակնեան, որ է աթոռ
սրբոյն Յովհաննու Կարապետին՝ ձեռնադրողին Քրիս-
տոսի, ըստ տեսչութեան Հոգոյն Աստուծոյ. Որ և ա-
ռաքելաբար հովուէր զժողովուրդն Քրիստոսի, ուղիւ վե-
10 րակացութեամբ, ոչ որպէս արեւելի վիճակին, այլ զանձն
օրինակ կացուցեալ՝ առնելով և ուսուցանելով: Եւ այնպէս
փայլէր որպէս զլահ լուսաւոր ի մէջ աղգիս Հայոց:

Եւ ըստ բարեւոյ յօժարութեան իւրոյ՝ զոր ունէր եպիսկո-
պոսն Յոհաննէս՝ ձեռնարկեաց առ ի նորոգել վերստին զտա-
15 ճարն սուրբ Կարապետին և յօրինեաց զնա դեղեցիկ շինուա-

1. B յունի էր. | r յոհանէս. | r ի տղայութե. 2. B անեալ էր. | r
ի դաւառէն. 3. f տարօնայ. 4. f ժուժկալութեան. 5. B յաթոռն. 6. r
տեղոյն. | B յունի որ է աթոռ ... հոգոյն աստուծոյ. | f յաթոռ.
7. f յոհաննու. r յովհանու. 8. f յունի ըստ... աստուծոյ. 9. f հովէր.
II. Bf յունի և այնպէս... հայոց. 13. Br յօժարութեանն. | r յունի ե-
պիսկոպոսն. 14. B յոհան. r յունի. | r վերստին. B յունի. | Bf զտա-
ճար. 15. r յօրինեալ. B կատարեաց.

ծով: Եւ ապա ձեռնարկեաց ի մեծ կաթուղիկէն, ի վկայարան սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային: Եւ այնպէս կային և դործէին մեծաւ ուրախութեամբ: Զոր տեսեալ վիշապն անօրէն, օձն կամակոր, թշնամին արդարութեան սատանայ, 5 զայնպիսի յառաջադիմութիւն եպիսկոպոսին, ոչ կարաց ժուծել ցաւոցն. այլ տուան շարժեալ զՆախշախեալ գլխոյն և յարոյց պատերազմ ընդդէմ նորա:

Եւ դտեալ ազգ մի խուժագուժ լեզուաւ և աղբաւ, որ կոչիւր Դովի, որք տեղի առեալ բնակէին ի նոյն դաւառն 10 Տարօնոյ, առ ստորոտաւ լերինն այնմիկ Տօրոսի, ի մերձակայ գեօղան. որք զնացեալ եղին բարուրս ի վերայ նորա, եթէ «Քակեաց զքարինս մղկթին և տարեալ շինեաց զեկեղեցին իւր»: Եւ այսպէս արկին զնա յորտայս մահու:

Եւ ծանուցեալ զայս գաւառապետին Խալիլի՝ ետ ունել 15 զեպիսկոպոսն և կապեալ զնա յուղարկեաց ի Բաղէշ քաղաք՝ առ ամիրապետն Շարաֆ: Եւ նա ոչինչ քննեալ զպատճառս իրաւանց, այլ վազվազակի ետ ի ձեռս դահճացն և հրամայեաց հանել արտաքս յառեհէն, ի տեսութիւն հրապարակի քաղաքին:

20 Որ և անդէն մերկացուցին զնա և արկին չուան ի պարանոցն և հանեալ ի բարձր տեղի մի, որ կոչիւ շահնշի, առ ի տեսանել զերս իրացն թէ զինչ հրամայեացէ ամիրայն:

Իսկ եպիսկոպոսն ել ի միջոյ նոցա և կոչեաց առ ինքն 25 զմի ոմն ի քահանայից քաղաքին՝ որ անդն կային. և կատարեալ զգաւանութիւն ուղափառ հաւատոյս ճշմարիտ խոստովանութեամբ ի ծածուկ և հազարդեցաւ ի փրկական

1. Ի ձեռնարկեաց ապա ի մեծ փիւ. և ապա... ի մեծ. 2. Եւ սրբոյ. | ֆ ստեփաննոսի. 3. Եւ յունի մեծաւ. | Եւ յունի զոր տեսեալ ... ընդդէմ նորա հասուածի. իսկ Ի մեծագորի մեք քերք և պակասում՝ ընդհանրեալ զլիսոյն քաւից. 8. Եւ Եր փիւ. գտեալ. 9. ֆ կոչի. 10. ֆ տարօնայ. | ֆ ըստօրոտաւ. | ֆ ի մերձակայ գեօղան. 11. Եւ նախանձեալ փիւ. զնացեալ. 12. ֆ և թէ. | ֆ մըքթին. 13. ֆ այսպէս արկեալ. 14. Եւ խալիլի և ետ. 15. Եւ յունի զնա. | ֆ ուղարկեաց. 17. Եւ իրաւանցն. | Եւ դահճաց. 20. ֆ չըւան. 25. ֆ մի. 26. Եւ յունի ուղափառ. | Եւ յունի ճշմարիտ. 27. Եւ յունի ի ծածուկ.

մարմնոյ և յարեհէն Քրիստոսի, զոր յառաջագոյն բերեալ էր ընդ իւրն և առացեալ զգոհացողական աղօթան, դարձաւ անդրէն առ զինուորսն: Եւ նոցա բաղում հարց և փորձ արարեալ ընդ նմա նենգութեամբ, զի թերեւս կարացեն 5 սլաարել զնա բանիւք և ոչ կարացին: Եւ ապա սուսերամերկ խծծէին զնա ընդ երեսս և ընդ թիկունսն, մահ սպառնալով՝ եթէ ոչ լուիցէ և դարձցի յօրէնս նոցա:

Իսկ նորա ոչինչ զանդիտեալ ի նոցանէ ամենեկին, այլ տայր համարձակ զպատասխանին և յանդիմանէր զանաս 10 տուած մոլորութիւն նոցա: Եւ ապա քարչեալ զնա անտի բռնութեամբ ընդ քաղաքամէջն և տարեալ կացուցին զնա առաջի դրան բերդին և կուտեցաւ ամբոխ յոյժ ի տեղւոյն, մինչև կոխել զմիմեանս: Եւ բորբոքեցին հուր, զի այրեսցեն զնա. և ասեն թէ «Ուրացիր զՔրիստոս և դարձիր յօրէնս մեր և զերծիր ի մահուանէ և բաղում պատիւս և պարգևս ընկալցիս ի մէնջ. և զվնասն զոր արարեր, շնորհեմք քեզ»:

Իսկ նա պատասխանի տուեալ ասէ ցնոսա. «Ժոստումդ ձեր ընդ ձեզ ի կորուստ լիցի. մինչև ցայժմ քրիստոնեայ 20 կեցեալ եմ ոչինչ խիղճ դիտելով զանձնէ իմմէ և այժմ անկանիլ յանաստուածութիւն որպէս զանուղղայ ազգդ ձեր վասն առօրեայ ժամանակիս և սուտակայ փափկութեանս՝ անհնար է ինձ այդմ լինել»:

Եւ նորա եւս ստիպէին զնա և ասէին. «Ասա բան ինչ 25 և ազատիր ի մահուանէ և կաց պատուով»:

Իսկ նա ի պատասխանելոյ և ի յանդիմանելոյ զնոսա՝ ոչ դադարէր: Իբրև տեսին նորա թէ ոչինչ օգտեցան ի խոստմանցն, կրճատեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ

1. ֆ յունի և յարեհէն քրիստոսի. 3. ֆ զինուորսն. 6. Բի խրծծէին. 7. ֆ ըսպառնալով. | ֆ մոգպետի փիւ. նոցա. 9. ֆ պատասխանին. 11. Եւ յունի բռնութեամբ. | ֆ յունի զնա. 12. ֆ կուտեցաւ. Եւ կուտեցան. 14. Եւ յունի թէ. 15. ֆ գերծեր. 18. Եւ ասաց (յունի ցնոսա). 19. ֆ ածպալտութիւ փիւ. քրիստոնեայ. 21. ֆ անկեալ. | ֆ զանուղղա. 22. ֆ առօրեա. | ֆ սուտակա. 23. Եւ լինիլ. 26. Եւ յունի ի պատասխանելոյ և ի. | ֆ պատասխանելոյ և յանդիմանելոյ. 27. ֆ օկտեցան. 28. Եւ յունի իւրեանց.

նորա և ասեն. «Է՛ մեղղուն, որպէս իշխեցեր քակել զմզկիթն
 և շինել եկեղեցի»

Իսկ նա կայր անմուռն ի մէջ նոցա, որպէս գառն
 անմեղ մատնեալ անողորմ գայլոց, որք սուսերամերկ պա-
 5 տեցին զնա, որպէս գաղան կատաղի՝ արգարոյն արեան
 ծարաւի և մրմուռեալ խածատէին զնա բանիւք՝ առաւել քան
 թէ սրով։ Իսկ նորա դարձուցեալ զերեսս իւր ի նոցանէ,
 դիմեաց ինքնին ի հուրն, եկաց ի մէջ բոցոյն և ասէ ցնոսա.
 «Արգարե ասեմ՝ ձեզ, զի տոչորումն հրոյս կակղադոյն է
 10 քան զխստութիւն սրտից ձերոց»

Եւ նոքա եւս բորբոքէին զհուրն փքով դարբնաց. իսկ
 նա կայր ի մէջ հրոյն և ի փառաւորելոյ զԱստուած ոչ
 դադարէր։ Իբրեւ տեսին թէ այնու եւս ոչ կասեցաւ սուրբն,
 կամեցան ձեռնամուխ լինել ի նա ամենեքեան, որպէս և
 15 օրէն է այս նոցա չարութեանն, զի տմենեքեան ողորմու-
 թիւն գացեն քարաձգութեամբն ի նա։ Եւ դրոհ տուեալ
 ի վերայ նորա՝ քարշեցին զնա արտաքս ի հրոյն. և եհար
 մի ոմն ի նոցանէ ուժգին սրով զկողս եպիսկոպոսին, վասն
 որոյ յոյժ նուաղեցաւ։ Եւ ապա բաղմութեան հարեալ զնա
 20 քարիւ և փայտիւ. և գայր ի վերայ նորա բաղմութիւն
 քարանցն՝ որպէս տարափս կարկտի, մինչև անդէն ի տեղ-
 ւոյն ծածկեցաւ մարմին երանելոյն ի քարանցն։ Եւ այն-
 պէս աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած սուրբ եպիս-
 կոպոսն Յոհաննէս, որպէս խունկ անոյշ։

25 Եւ ապա հրաման ետ ամիրապետն Շարաֆ քրիստո-
 նէիցն ի նմին աւուր բառնալ զնա և թաղել։ Զոր և յա-
 ռաջադոյն հաճուկս արար արձակել զնա, վասն քրիստո-

1. B մղղուն. | f զմքսիդն. 3. B լունի որպէս գառն...գայլոց. 5. B
 լունի որպէս...ծարաւի. 6. B լունի զնա. | B քան զսրով. 8. f ասէր.
 9. f տոչորումն. 12. B փառաւորէր զած. փխ. ի փառաւորելոյ...գաղա-
 րէր. 14. B լինիլ. | f ամցւն. 15. f չարութե. 16. f քարաձգութե. 17. B
 լունի ի վերայ նորա. | f լունի զնա. 18. B սրով ուժգին. | f զկողսն.
 19. B բաղմութեն. 20. f քարանցն բղմութեան. 21. B տարափս խունկ
 մինչև. 22. f երանելոյն ի սաստկութե քարանցն. 23. f լունի իւր առ
 ած. 24. B լունի որպէս խունկ անոյշ. 26. f աւուրն բառնալ և թաղել
 զնա. 27. B հաճուկս. f հարձուկս.

նէից քաղաքին։ Իսկ բաղմութիւն ամբոխին ոչ անսացին
 հրամանաց ամիրային, այլ փութապէս զկամս սրտից իւր-
 եանց կատարեցին, որք հանապաղ ծարաւիք էին արեան
 քրիստոնէից։

5 Առ որ եկեալ արքեպիսկոպոս քաղաքին Տէր Յովան-
 նէս ամենայն ուխտիւ և ժողովրդով, բարձին զպատուա-
 կան մարմին երանելի եպիսկոպոսին. և տարեալ յաւադ-
 եկեղեցին՝ ի վկայարան սրբոյն Սարգսի զօրավարին և կատա-
 րեալ զպաշտօն գիշերոյն հսկմամբ յերեկօրեայ մինչև ցա-
 10 ռաւօսն և մատուցեալ զխորհուրդ փրկական սուրբ պատա-
 րադին, եւին զնա ի տապանի առաջի սրբոյ սեղանոյն՝
 սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ
 մերոյ։

Կատարեցաւ սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս ապրիլի
 15 ի ժԹ յետ սրբոյ Զատիկին, զինի նոր Կիրակէին՝ յերկրորդումն
 չաբաթու երեքշաբաթին։

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն Bfr ձեռա-
 գրերը. առաջին երկու Յայտմաւորքները՝ այն է B էջ
 370 բ'—371 ա'' և f' ահկի ժԲ և ապրիլի 19, Քերտոնաց
 եպիսկոպոսաց վկայաշանութիւնից յետոյ՝ հեռեւեալ
 վերնագրով. «Ի ոմն աւուր կատարեցաւ ի Քրիստոս
 վկայական մահուամբ սուրբ եպիսկոպոսն Յոհաննէս,
 ի քաղաքն Բաղէշ, յանաստուած և ի նենգաժող (f
 ի նենգեժող) աղդէն Մարաց, որ և Քրդաց, յ ԹճԹԲ

2. B լունի սրտից. 3. B լունի որք հանապաղ...քրիստոնէից. 5. f յո-
 վանէս. 6. f ուխտիւն և ժողովրդովն. 7. B սուրբ փխ. երանելի. | B
 տարեալ յեկեղեցին. 8. B ի վկայարանն. | B լունի զօրավարին. 9. f
 յերեկօրեայ. | B լունի յերեկօրեայ մինչև ցառաւօսն. 10. B մատուցեալ
 զպատարադն փրկական և ապա եղին. 11. r վերսխառնեալ աշխտից
 աշխտս. ...բոյ սեղանոյն սաղմոսիւք եւայն. | f սեղանոյ. B վեր-
 ցանումն և սեղանոյն բառով. 12. r լունի աստուծոյ մերոյ. 14. r յո-
 հանէս. | f ապրիլի. | r ապրիլի ժԹ. 16. fr չորեքշաբաթին. այս մասին
 տես յաջորդ երեսը՝ տեղեկութեան մեջ.

Թուին հայոց (f ի ջ և ի իր Թուականին)»: Իսկ եր-
բորդը՝ այն է ձառքնաիր r, էջ 500 ք—501 ա, հետե-
կալ վերնագրով. «Պատմութիւն և վկայաբանութիւն
սուրբ Եպիսկոպոսին յոհաննիսի. սուրբ Եպիս յոհան-
նէս կատարեցաւ վկայական մահուամբ ի քաղաքն
Բաղէշ յանած. և ի նենգէժոտ աղգէն մարաց որ և
քրդաց ի ջ և ի ժբ Թվինին:»

Սոցանից fr ունին նախնական ընդարձակ խմբա-
գրութիւնը, իսկ B մի քանի տեղ համառօտած է. r
ձեռագրից մի Թերթ ընկել էր. մենք այդ պահասը լրա-
ցրինք միայն Bf ձեռագրերի համեմատութեամբ:

Տես նաև Չամչեան, հատ. Գ. էջ 515, ուր եր-
կու առդ աննշան տեղեկութիւն միայն կայ:

Սրբի նահատակութեան թուականի համար հար-
կաւոր է մի կարճ բացատրութիւն: Նախ պէտք է
ուղղակի սխալ համարել f ձեռագրի ԶԺԲ=1473 ապրիլ
19 թուականը, որովհետեւ 1473 թուին՝ Չատիկը ապրիլ
18-ին դալով՝ Նոր Կիրակին=ապրիլ 25՝ արդէն տրուած
սահմանից անցնում է: Պէտք է ընդունել ԶԺԲ=1463
ապրիլ 19՝ համաձայնութեամբ B և r իրարից անկախ
ձեռագրերի: Այս թուին (1463) Չատիկը գալիս է ապ-
րիլ 10-ին, ուստի Նոր Կիրակին ապրիլ 17-ին: Բոլոր
ձեռագրերն ունին ապրիլ 19 չորեքշաբթի: Բայց Նոր
Կիրակուայ յաջորդ չորեքշաբթին գալիս է ապրիլ
20-ին. ուստի կամ պէտք է ապրիլ 19-ը ուղղել ապրիլ
20, և կամ չորեքշաբթին փոխել երեքշաբթի: Ընդու-
նելին վերջինն ենք համարում, իբր Գ և Դ տառերի
նմանութիւնից յառաջացած շփոթութեան արդիւնը:
Հետեւեալ իբր սրբի նահատակութեան ուղիղ թուա-
կան տալիս ենք ԶԺԲ=1463 ապրիլ 19 երեքշաբթի:

44.

ՍՏԵՓԵՆՆՈՍ ՄԸՆՈՒԿ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԵՑԻ

† ԶԻ=1471

Սոյն նահատակի մասին ունինք միմիայն Չամչեանի
հետեւեալ տողերը. (Տես Չամչեան, Գ. 515):

Ի թուին Հայոց ԶԻ նահատակեցաւ ի Կոստանդի-
նուպօլիս Ստեփաննոս մանուկ, զորոյ զներքող մահուն ասի
թէ՝ զրեաց մի ոմն յականատեսից հանդերձ պատմու-
թեամբն, այլ մեք չունիմք ի ձեռին:

ՓԵՐԻԹ ԽՆՐԵՐԳՅԻ

† ԶԻԳ = 1474 յուել. 16 կիր.

Աս էր յերկրէն Խարբերդու՝ որդի քահանայի
Գրիգոր կոչեցելոյ. և էր սորա քեռայրն տաճկացեալ:
Եւ յառուր միում հանգիպեցաւ սմա երթալ յայլ գեօղ
ի հարստնիս: Եւ տեսեալ զփեսայն իւր անդ՝ դարձայց զե-
5 բեան իւր ի նմանէ, անհաւատ և ուրացող ասելով նմա:
Զոր եկեալ պիղծն այն ի քաղաքն առ դատաւորն և ասէ
թէ «Դաւիթ որդին աներոյ իմոյ անարգեաց զիս և զբե-
րանս իմ և զհաւատս և զառաջնորդն մեր»:

Եւ առաքեալ դատաւորն տարաւ զԴաւիթ և կապեալ
10 էարկ ի բանա առուրս: Եւ յամենայն օր երբեմն ողորա-
նօք և երբեմն սպառնալեօք կամէին թուլացուցանել զնա
ի հաւատոցս Քրիստոսի և ոչ կարացին խախտել: Եւ յետ
քսան առուրն վճիռ հատին նմա՝ զի հրով այրեսցի:

Եւ հանեալ ի բանտէն՝ սկսան չարչարել զնա ամենայն
15 բաղմութիւն քաղաքին. սրով խոցոտեցին և փայտիւ ձա-
ղեցին, ապտակեցին զերեսս նորա և թըին և անողորմ
վիրաւորեցին:

Եւ հայրն Դաւիթ՝ Գրիգոր քահանայն լալով յորդորէր
զմանուին. «Որդեանկ, որդեանկ հօրս ցանկալի և փափազելի,
20 յի երկնչիր ի յայս չարչարանացս, որ զմարմինդ միայն

ապականէ և զհոգիդ ոչ: Այլ ուրախացիր որ յաւիտենից
և անմահ կենացն ես ժառանգորդ և անպատում ուրա-
խութեանն»: Եւ Դաւիթ ցնծալի հոգւով ասէր. «Մի միայր
ինձ փրկութեան, հայր իմ, զի այսօր ինձ օր փեսայութեան
5 է և օր ուրախութեան. և ակն ունիմ առնուլ հանդերձ
փրկութեան և պատմութեան ուրախութեան և փոխանակ
չարչարանացս՝ ակն ունիմ առնուլ զհանգիստն յաւիտենից»:

Եւ յորժամ լուան զայս բան ի բերանոյ Դաւթի ազգն
անօրէն՝ բորբոքեցին հօւր և առեալ զԴաւիթ՝ տարան
10 յայրել. և փայլեցին երեսք նորա՝ որպէս զՍտեփանոսին,
և ընկեցին զԴաւիթ ի մէջ հրոյն՝ և ոչ այրեցաւ սուրբն
առժամայն. այլ հօւրն ի լոյս դարձաւ և ծիրանադոյն եղև:
Եւ անօրէնքն հանեալ զԴաւիթ ի հրոյն և սրախողխող կա-
րեվէր խոցոտեցին զբոլոր մարմինն, մինչև ի սպառել շնչոյն.
15 և ապա կրկին արկին ի հօւրն:

Եւ եղև նշան սքանչելի, զի սիրտն և զլուին ոչ այրե-
ցաւ. և զայլ մասունք մարմնոյն այնչափ այրեցին, որ փոշի
եղեն և զփոշին հողմով հոսեցին և արարին կոխան: Եւ
զսիրտն տարեալ ընկեցին ի հրայրս բաղանեացն և բորբո-
20 քեցին հրով. և ոչ այրեցաւ ամենեկն իբրև զպողովատիկ
երկաթ: Եւ բաղանիքն և պղինձ բաղանեացն հերձան յեր-
կուս. որ և յահէն սասանեցան անօրէնքն և երկեան եր-
կիւղ մեծ:

Եւ մինչդեռ քրիստոնեայքն ի սուգ էին և յերկիւղի
25 կային, և հայրն Դաւթի մորմնայր կսկծագին՝ յանկար-
ծակի ճառագայթեցաւ լոյս պայծառ ակներև ամենեցուն
ի վերայ նշխարաց սրբոյն Դաւթի խաչանման գաւուրս
հնդեառասան յամենայն դիշերի: Եւ ուր տարեալ եղև նշխար
սրբոյն Դաւթի՝ ի տուն և յեկեղեցի՝ փայլէր և շողայր
30 լուսով: Եւ ի լրման առուրն երեսնի՝ կրկին ճառագայթեաց
լոյս ի վերայ տեղեաց նահատակութեան սրբոյն Դաւթի,
և աղանիք լուսափայլք երամօք տեսեալ հաւատացելոցն՝
որք խաղային ի վերայ նահատակութեան տեղեացն և երա-
մօք թռչէին ընդ արևելս. որ և ի սքանչելի հրաշիցն հիա-

ցեալ քրիստոնէիցն՝ գոհութիւն մատուցանէին Աստուծոյ։
Եւ հայր և մայր մանկանն և ամենայն ազգայինքն սփո-
փեալ մխիթարեցան ի մեծ սգոյն և ուրախութեամբ գո-
հանային զԱստուած։

Ե Կատարեցաւ երանելի վկայն Քրիստոսի Դաւիթ ի թուա-
կանիս Հայոց ԹՃԻԳ ամին, յունվար ամսոյ ԺԶ, յաւուր
կիրակէի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։

Այս վկայաբանութիւնն ունի B ձեռագիրը. քա-
ղոց Ա, գեղտեմբեր 9, Եղիշէ առաքեալից յետոյ, այս
վերնագրով. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն
Դաւթի», էջ 164 բ''—165 բ'։ Չամչեան, հատ. Գ. էջ
515 այս վկայի մասին մեմիայն հետեւեալ ասողեն ունի.
«Ի թուին ՋԻԳ նահատակեցաւ Դաւիթ որդի տէր Գրե-
գորի ի Խարբերդ կամ ըստ այլոց ի Կաֆա։»

46.

ՍԻՐՈՒՆ ՀԻՋՆԵՑԻ

† ՋԻԵ=1476 յունվար 14 կիր.

Սա էր ի քաղաքէն Հիդնայ, հայ ազգաւ, սնեալ
ուղղափառ հաւատով քրիստոնէութեան, երիտասարդ հա-
սակաւ և վայելուչ տեսլեամբ, ին ամաց։ Եւ մայր սորա
տաճկացաւ յազգմանէ չարին։ Վասն որոյ առաքեաց դա-
5 տաւոր քաղաքին բերել զսուրբն Սիրուն, զի թերեւ և զնա
կարացէ դարձուցանել ի մուր օրէնսն իւր։ Իսկ սիրե-
լեաց սրբոյն ազգ արարեալ նմա զի փախիցէ։ Եւ նա ոչ
փախեաւ, այլ դնացեալ առ ազգականսն իւր, և արար
զկտակն մահուան իւրոյ՝ որպէս պարտն պահանջէր։

10 Եւ դնացեալ ինքնակամ եկաց առաջի դատաւորին
և ասաց համարձակ. «Գիտացիր, մօնայ, զի ես քրիստոնե-
այ եմ եւ Քրիստոսի ծառայ։»

Ասէ զազին. «Դարձիր ի Քրիստոսէ, և լեր տաճիկ՝
որպէս զմայրն քո. զի չէ պատեհ բաժանիլ քեզ ի մօրէն
15 քումմէ, այլ պարտ է քեզ կեալ ընդ ծնողին քո, և պաշտել
ընդ նմա զհուստ նորա։»

Ասէ սուրբն. «Մինչ ի յայն էր նա ինձ ծնող՝ որքան
և ինքն հոգեւոր ծնունդ էր սուրբ աւագանին, և երկրպա-
գու խաչին Քրիստոսի։ Իսկ յորժամ մերկացաւ նա զշնորհք
20 սուրբ աւագանին՝ որ է վերստին ծնող մեր, և ուրացաւ
զիւաչեւեալն, այսուհետեւ ոչ է ինձ մայր, այլ թշնամի և ա-
տելի։»

Եւ դատաւորն ողոր անկեալ խոստացաւ տալ նմա ինչս բազում, այգիս և գրախոս և աղջկիս գեղեցիկս, զոր և ինքն կամեացի տալ նմա ի կնութիւնս:

Ասէ սուրբն. «Մի կարծեր զիս որպէս պակասախելքս և կարճամիտ, որ պատրեալ ձգեացես յօրէնսն քո. այլ յոր հաւատս որ ծնեալ եմես, ի նոյն մեռանելոց եմ»:

Վասն որոյ բարկացեալ զադին հրամայեաց հանել զնա ի բաց, և տանել չարչարել: Եւ չար սպասաւորքն անդէն խոցեցին զնա խանջարով. և քարշեալ զնա ի վերայ երեսաց՝ իջուցին զնա ի վերնատանէն ի վայր: Եւ տարեալ եդին խիճս հեղեղաաւի ի ներքս նորա. և յոյժ պնդեցին փոկով. և ապա խիտ գանեալ՝ կոտորեցին քարիւ զատամունս նորա: Եւ այնպէս տարեալ արկին ի բանդ, և թողին զաւուրս երկու: Եւ ապա հանեալ ի բանաէն՝ հարցանէին. 15 և գտին հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի: Եւ ժողովեցին փայտ՝ զի այրեացեն զսուրբն. և ոչ այրեցին, այլ ահացուցանէին զնա: Եւ բերեալ կայծ կրակ լցին ի հողաթափս նորա, և ագուցին յոտսն: Եւ հրախառն մոխիր հնոցի արկին ի ծոց նորա. և նա կայր անկիւղելի՝ Հնորհօքն Քրիստոսի: 20 տոսի:

Իբրեւ տեսին անօրէնքն եթէ ոչ կարացին խախտել զերանելի մանուկն, առեալ ածին զնա ի ձիատուն մի. և կապեցին զնա ընդ յետս ի սիւն մի. և տարեալ զերկու ձեռսն ի յետոյ՝ պատեցին ի բոլոր սեանն: Եւ պատատեցին զբոլոր մարմինն բարակ չուանով ընդ սիւնն. և ամենեքեան եկեալ թքանէին յերես նորա և ապաակէին, որպէս հրէայքն զԿենարարին: Եւ ծակոտեցին զամենայն մարմին նորա սրով, և լցեալ ի վերայ վիրացն աղ՝ կսկծեցուցանէին: Եւ ծակեցին զերկու թաթս ձեռինն՝ ըստ նմանութեան 30 Տեառն ի խաչին. և ընդ արեանն հոսէին ի նմանէ քրառնքն: Եւ առեալ անօրինացն ջուր՝ մատուցին նմա և ասեն, «Ըմպիս սակաւ մի. զի զովասցի լեզու քո»:

27. ի ծակոտեցին.

ասելով. «Ես ակն ունիմ՝ անմահական ջրոյն Քրիստոսի»:

Եւ նա ի նոյն տանջանսն ննջեաց: Եւ ետես ի տեսլեան զսուրբն Սարգիս՝ Մարտիրոս որդւովն իւրով եկեալ 5 յերկնից բերեալ նմա պսակ լուսեղէն: Եւ նա զարթուցեալ ուրախութեամբ օրհնէր զԱստուած:

Եւ ընդ լուսանալ առաւօտին՝ ժողովեցան այլազգիքն ի վերայ նորա, աքձակեալ հանին արտաքս՝ և հարցանէին: Եւ նա խնդութեամբ ետ պատասխանի, և դաւանեաց 10 զՔրիստոս Աստուած՝ զուարթ երեսօք. և անարգեաց զՄահմէտ, և զամենայն հետեւողք նորա: Իսկ նոցա բարկութեամբ լցեալ՝ կրճատեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ նորա, և առեալ քարշեցին զնա տանել ի տեղի կատարմանն:

Եւ ի հասանել հանդէս մեծ շուկային, ելին մեծատունք 15 քաղաքին ընդ առաջ նորա. և բերին ի խանութս իւրեանց խումաշս բազումս. և մատուցին նմա, զի թերեւս դառնայ ի հաւատոցն իւրոց:

Եւ սրբոյն պատասխանեալ ասաց. «Ամենայն մարդ զլաւն իւր կամենայ. եթէ ձեր հաւատդ լաւ է, նա ընդէր 20 ձգէք կաշառօք ի վերայ քրիստոսնէից. ապա յայտ է թէ ոչինչ է»:

Եւ դարձեալ զերեսն իւր յարեւելս՝ խաչակնքեաց զդէմս իւր. և առժամայն հարեալ անօրինացն՝ կտրեցին զձեռսն իւր. և պատեալ շուրջ զնովսւ՝ մերկացուցին զնա. և քարշեալ 25 զսուրս իւրեանց, աղաղակեցին միաբան ամենեքեան, և դիմեալ ի վերայ նորա, միեցին առհասարակ զսուրս իւրեանց յարին նորա: Եւ նա կայր ի մէջ նոցա՝ որպէս զդառն անմեղ՝ մատնեալ անողորմ գայլոցն: Եւ ամենեւին ոչ մնաց տեղի ողջ ի մարմին նորա: Եւ այնպէս կատարեցաւ սուրբն Սիրուն, որ 30 գործովն զանուէնն ելից, և եղև սիրելի որդի Հօրն երկնաւորի, և անուանակից սէր անուանն Յիսուսի, և սիրուն անօթ Հոգւոյն ճշմարտութեան:

10. ի զուարթ. 13. ի ի տեղի. 22. ի քաչակնքեաց. 32. ի հօգւոյն.

Եւ ժողովեալ բազում ցաւագարաց, և առեալ յարե-
նէն ամբիժ սուրբ նահապետին, օծանէին զինքեանս և
առժամայն առողջանային շնորհօքն Քրիստոսի:

Եւ տեսեալ Տաճկացն զբժշկութիւնն որ լինէին ի սրբոյն,
5 խորհուրդ արարին զի այրեսցեն զնա հրով: Իսկ ամիրայ
քաղաքին ոչ եթող. այլ հրաման ետ քրիստոնէիցն՝ բառ-
նալ և թաղել զնա՝ որպէս և կամեսցին:

Եւ երթեալ բազմութեան քահանայիցն և ժողովրդոցն՝
բարձին պատուով զպատուական մարմին սուրբ վկային
10 Քրիստոսի: Եւ եղին ի տապանի՝ առաջի Յարութենին՝
սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգեորօք:

Կատարեցաւ սուրբ մանուկն Սիրուն՝ ի թուականիս
մերում 2 և ի ԻԵ ամին՝ յունուար ամսոյ և ժԴ, ի փառս
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոցն սրբի վկայաբանութիւնը չենք դադարեցնել Ս. Էջ-
միածնի ձեռագրերի մէջ. ոչ էլ մի ուրիշ տեղից մեզ
ծանօթ է: Վերևում հրատարակուածը գտնուում է
Կարնոյ մի ձեռագիր Յայրմաւուրքի մէջ, այս վերնա-
գրով. «Յայրմաւուր և վկայաբանութիւն սր վկային քե
սրբոյն Սիրունին». արագգրութիւնը ստացել ենք Կար-
նոյ Սանատարեան վարժարանի Հայերէն լեզուի ուսու-
ցիչ Մեծ. պ. Աստուածատուր Խաչատրեանի շնորհիւ:
Այս առթիւ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն տես մեր
յառաջաբանում:

47.

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՓՈՍ ՏԵԹԵԻՈՒ
ՔԵՌՈՐԴԻ ԻՒՐ ԵՒ ՄՕՐԵՂԲՕՐՈՐԴԻ ՆՈՐԻՆ

† 216=1483

Որ էր եղբորորդի մեծ վարդապետին Շմաւոնի և
յազատ տանէ և ի մեծ աղբէ. որ և յետ հօրեղբօրն իւրոյ
կալաւ զաթուռ մեծափառ ուխտին Տաթևոյ: Ի սորա
յաւուրն արեղայ մի շարժեալ ի սատանայէ չար ցանկու-
5 թեամբ ի սէր աղջկան միոյ, Եւ եղբարցն բազում անգամ
խրատեալ զնա և նա ոչ լուաւ նոցա, այլ գործակցութեամբն
սատանայի՝ միլ մեծագոյն չարի դիպեցաւ, զի առեալ
զաղջիկն և դնացեալ ի դեօղ մի այլաղբեաց և մահալ
ի տուն դատաւորին՝ տաճկացաւ:

10 Իսկ ազատորդին Տէր Ստեփաննոս՝ քանզի ունէր
բազում ճորտս այլաղբիս, հեծեալ նոքօք ի ձի և դնացեալ
ի դեօղն յայն, քարշեաց զարեղայն և զաղջիկն բռնու-
թեամբ և բերեալ զարեղայն՝ կացոյց ի տեղի իւր, և զաղ-
ջիկն եմոյժ ի կուսանոցն և յանձնեաց ի հաւատաւոր
15 կանայսն: Եւ այնպէս արժանացոյց զերկօսինն ապաշ-
խարութեան:

Իսկ յետ այնորիկ՝ ի ժամանակս Նազուպ փառչահին,
անցելոց ամաց ի վերայ, ի Թաւրէզ, տեղի դադարեալ անօրի-
նացն և կամեցան վրէժխնդիր լինել և մատնեալ չարա-

Է. Ե և յունի. Է7. Շ փաշային.

խօսեցին զնա առ իշխան այնմ կողմանն՝ որ էր աթաբակ
և հայրադրուիս որդւոց փառշահին, որոյ անունն էր Սօֆի
Խալիլ: Որ յղեալ կոչեաց զեպիսկոպոսն սիրով ի պատիւ
նենդութեամբ: Եւ ելեալ զնաց միւսմտութեամբ. տարաւ
5 ընդ իւր և զքուերորդին իւր՝ որ էր եպիսկոպոս, և քե-
ռորդին իւր՝ որ էր արեղայ:

Իսկ իբրև եմուտ նորօք առ իշխանն՝ կանգնեցաւ իշխանն
ի վերայ ստից իւրոց և եկն ընդ առաջ եպիսկոպոսին և
կալաւ զձեռանէ նորա և տարաւ զի նստուցէ ի տեղին
10 իւր: Իսկ նա յետս կացեալ՝ ասէ. «Վասն Աստուծոյ, մի
ամաչեցուցաներ զիս. զի չեմ արժանի նստել ի բազմոցի
քում»:

Իսկ նա ասէ. «Վասն այնորիկ նստուցանեմ զքեզ
ի բարձի իմում, զի գիտացես զկատարեալ սէրն իմ զոր
15 ունեմ առ քեզ»:

Եւ եպիսկոպոսն ոչ լուաւ նմա, այլ նստաւ յաջմէ
նորա, որպէս և սովոր էր յառաջմէ:

Ասէ իշխանն. «Վասն սիրոյ քո, երդուեալ է իմ, զի
զքեզ ինձ երկրորդ արարից և զամենայն հուքմ՝ իշխա-
20 նութեան իմոյ տաց ի ձեռս քո և կացուցից զքեզ վերա-
կացու տան իմոյ և ընտանեաց և տիրեցես դանձուց իմոյ
և ստացուածոց, և քսան և երկու որդիքն իմ և ես հեծե-
լովք մերովք հնազանդ լինիմք քեզ. և քո այսն այն լինի
ի վերայ մեր և ոչն ոչ: Եւ տաց զդուստրն իմ՝ քեզ ի կնու-
25 թեան և լինիս ինձ ի փեսայ, գերադոյն ամենայն իշխա-
նաց, ի դրան փառշահին: Զայս ամենայն և առաւել քան
զայս արարից քեզ, միայն թէ լուիցես ինձ և դայցես յօ-
րէնսն մեր»:

Ասէ եպիսկոպոսն Ստեփաննոս. «Այդ որպիսի ինչ է-
30 միթէ բան ինչ լուեալ է քո ի բերանոյ իմմէ վասն այդմիկ
կամ ի համբաւոյ ուրուք լուեալ է քո»:

3. Ch գոր. 5. Ch զքուերորդին. 7. C յունի իբրև. 8. h յունի երկրորդ
և-ք. 13. C քեզ. 24. C զդուստրն. h զդուստր. | h կնութեան. 26. C
նախ գրուած փառշահին, յետոյ ուղղուած փառաշահին.

Ասէ իշխանն. «Ո՛չ, այլ ես ինձէն հրամայեմ քեզ կա-
տարել զայդ, զոր խօսեցայ»:

Ասէ եպիսկոպոսն. «Քաւ լիցի. մի ասացես ընդ իս
զայդ»:

5 Ասէ իշխանն. «Իմ երկոտասան կինն յիսնէ թողած
լինի թէ այդ բանիդ այլ ճար կայ. կամ պիտի քեզ իմ
բանիս հաւանել և կամ չարաչար տանջանօք մեռանել»:

Եւ ասաց բերել առաջի նորա աղնիւ հանդերձս ոսկե-
նկարս, ընդ նմին և անօթս տանջանաց և ասէ ցնա. «Զոր
10 և կամիս ընտրեալ»:

Ասէ եպիսկոպոսն. «Ես պատրաստ եմ ի մեռանել
վասն անուանն Քրիստոսի»:

Եւ հրամայեաց արկանել ի բանս ընկերօքն և թողին
անսուաղ զաւուրս ութ. և ապա բերեալ առաջի իւր, հար-
15 ցանէր. և նա անվեհեր տայր պատասխանի և դաւանէր
զՔրիստոս Աստուած: Եւ դարձեալ էարկ ի բանս և եթող
անսուաղ այլ ևս աւուրս երկոտասան. և սուրբքն տանէին
ուրախ մտօք նեղութեանն, և ի փառաբանութենէն Աստու-
ծոյ ոչ դադարէին:

20 Եւ դարձեալ կրկին բերեալ առաջի իւր, հարցանէր.
և եգիտ զնոսա հաստատուն ի հաւատոյ Քրիստոսի: Եւ
ապա հրամայեաց եռացուցանել լի շրով կառնայ և ի միւս
կողմն հուր բորբոքել ուժդին. և ետ կապել զնորընծայ
եպիսկոպոսն՝ զքուերորդի Տէր Ստեփաննոսին՝ պարսկօրէն
25 զերկուս ոտսն ի մի և զերկուս ձեռսն ի մի և անցուցանել
զկապ ստից ի պարանոցն և այնպէս՝ որպէս զկծիկ արարին
յեռանդս ջուրցն ի մէջ պղնձին: Եւ զարեղայն որ էր քե-
ռորդի Տէր Ստեփաննոսին, նոյնպէս կապեցին և անցուցին
երկայն ձող մի յոտսն և ի ձեռսն ընդ ողն և կալեալ զնա
30 երկու արանց ընդդէմ կրակին: Եւ այնպէս առաջի Տէր
Ստեփաննոսին՝ զեպիսկոպոսն խարչեցին և զարեղայն խո-

8. Ch ոսկէ նկարս. 10. C կամես. 14. C ութն. 24. C զքուերորդի.
h զքուերորդի. 25. C զերկու. | երկրորդ անգամ h երկուս. C զերկու.
26. h ոտիցն. 27. C պղնձընծին. h պղնձին. 29. C ողն.

բովեցին. որ մատուցան սուրբ ողջակէզ և զոհ ընդունելի
և խունկ անոյշ Տեառն Աստուծոյ, իբրև զպատարագն
Աբելի, զնոյի և զԱբրահամուն, յոր հոտոտեցաւ Տէր Աստ-
ուած ի հոտ անուշից: Եւ նորա այնպէս կատարեցան
5 ի Քրիստոս:

Իսկ զՏէր Ստեփաննոսն գարձեալ տրկին ի բանտ,
և տային նմա հաց և ջուր հոգեպահ, յետ երկուց և երկոց
աւուրց: Եւ զմարմինս սրբոց վկայիցն առեալ ազգականացն
բազում կաշառուութեամբ և տարեալ թաղեցին ի մեծա-
10 փառ վանս իւրեանց ի Տաթև: Եւ վասն արհեստիսկոպոսին
ցրուեցին բազում գանձս ի դուռն փառշահին, աւելի քան
զերկու հազար զեկան կարմիր, և ոչ կարաց փառշահն
ազատել զնա ի ձեռաց նորա. զի ասէր թէ՝ «Երգուեալ եմ
և ոչ կարեմ զիմ հալալն հարամ անել և զկանայսն իմ
15 թողուլ, որ են մարք որդւոցն իմոց, վասն արեղայի միոյ»:

Եւ յետ տարւոյ միոյ՝ հանեալ զեպիսկոպոսն ի բան-
տէն, տարեալ առաջի իւր, հարցանէր ողորանօք և սպառ-
նալեօք: Եւ նա զօրութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ՝ զոր ունէր
յինքեան, համարձակ խոստովանէր զՔրիստոս Աստուծո:
20 Ընդ որ բարկացեալ իշխանն և ետ բերել ատամնահանս
և քարշեալ զերեսուն և երկու ատամնոնս նորա, և հարին
շուրջանակի ի գլուխ նորա կռանով՝ որպէս զպատիւ, և տար-
եալ արկին ի բանտ: Եւ եկաց այնչափ ի բանդին, մինչև
ողջացաւ ատամնահար վերք գլխոյ նորա: Եւ գարձեալ
25 կոչեաց առաջի իւր, հարցանէր, և նա զնոյն դաւանութիւն
հաւատոյ գարձեալ երկրորդէր առաջի նորա: Եւ նա ետ
բերել բեռնաքարշս և քարշեալ զմիս սակերաց նորա,
ի վաթսուն տեղաց, և այնպէս վիրաւորեալ մարմնով տար-
եալ արկին ի բանտ: Եւ կացեալ այնքան, մինչև ողջացաւ
30 ամենայն վերք սակերացն, և գարձեալ ածին զնա յատենի

7. Շ հոգէ պահ. | Շ երկու և երեք. 11. Շ ցրուեցին. 12. և դահեկան.
21. Շ և յունի երկրորդ անգամ. 23. Շ սխալմամբ երկու անգամ ունի. ետիս
«և եկաց այնչափ ի բանտ», զոր նշաններով ջնջած և եւ յետ վերելի միով
«և եկաց...»: | և ի բանտին. 29. Շ այնքայն.

և հարցանէին. և նա ևս պնդագոյն դաւանէր զՔրիստոս
Աստուած և ասէր յիշխանն. «Զի որպէս սալն գարբնաց ոչ
հոգայ ի կռանաւորաց, նոյնպէս և ես անհոգս եմ ի չար-
շարանաց. արս զինչ և կամիս»:

5 Եւ սրտմտեալ անիծեալն՝ ետ հուր բորբոքել և կապեալ
ըստ նմանութեան արեղային, կալեալ ի վերայ կրակին, խո-
րովեցին զամենայն ոսկերս նորա, և նա գեռ ևս կայր
կենդանի՝ զօրութեամբն Քրիստոսի: Եւ այնպէս խորովեալ
անդամօք տարեալ արկին ի բանտ, և կացեալ այնչափ
10 ի բանտին, մինչ որ ողջացաւ ամենայն հրայրեաց վերք
մարմնոյն, բայց այնքան այլագունեցաւ մարմին նորա յազգի
ազգի չարշարանացն, մինչ զի ոչ բաւէր ակն մարդոյ, հայել
ի մարմին նորա:

Եւ այնպէս հինգ ամ բոլոր ի չարշարանս և ի բանտ
15 կացեալ կապանօք, սովով և ծարաւով, տեւաց այնքան
տանջանայն: Եւ ապա բերեալ իշխանն առաջի իւր և ասէ
ողորանօք. «Չանձրացաք և նեղեցաք ի տանջելոյ զքեզ և
ի տեսանելոյ զազիւղորմ խորովումն մարմնոյ քո. և դու
ընդէր ոչ սղորմիս անձին քում. մին բան խօսեաց առաջի
20 մեր և զերծեալ ի մէնջ՝ զնա ի տուն քո և պաշտեա զհա-
ւատս քո»:

Ասէ սուրբն. «Անհնար է այդմ լինել, մինչ շունչս իմ
առ իս է»:

Եւ նա հիացեալ զարմտցաւ և ասէ. «Միթէ վիմաց է
25 զօրութիւն սորա»:

Եւ կոչեալ զմօլայն իւր և ասէ. «Ե՛կ, դանիշման, և
ի գրոց պատմեմ մեզ նորագոյն տանջանս, զոր արարեալ
են առաջին թագաւորքն»:

Եւ մօլայն հրամայեաց զերծուլ զգլուխ նորա և օծանել
30 մեղրով. և բերեալ զնստակլորն՝ որ է սեւաւ բզէզն, և եղին
յետեմ տեղի ի վերայ գլխոյ նորա և պորեալ զընկոյզն,
կործեցին զկործն ի վերայ նորա և պատեալ ծրարեցին:

18. և զազիւղորմն. | Շ քոյ. 30. Շ զնստակլորն. | Օհ բզէզն.

Եւ նորա փորեցին յիւրաքանչիւր դիմաց եւ ծակեալ մտին ի դագաթ նորա. եւ յայնմանէ խիստ նուազեցաւ սուրբն, զի քան զամենայն տանջանսն խիստ եւ դժեղակ էր. մինչ զի քաղեցաւ հոգի նորա եւ ոչ մնաց ի նմա շունչ կենդանութեան. եւ այնպէս անկաւ յերկիր՝ իբրեւ զմեռեալ, մինչեւ բազմաց ատել թէ մեռաւ:

Իսկ նա յետ սլահու միոյ ուշաբերեալ դարձաւ ի հոգի: Եւ ընթացեալ քոյր սրբոյն՝ մեծաւ հառաչանօք եւ պաղատանօք անկաւ յոտս մօր փառշահին՝ ասելով. «Թէ անպարտ իցէ եղբայրն իմ, ընդէր չարչարի զանազան տանջանօք՝ իբրեւ զդարտական. եւ եթէ ինչ փրասակար է կամ պարտական, ազաչեմ՝ դքեզ՝ վասն կենաց եւ յաջողութեան փառշահին, հրամայեան փութով սպանանել զնա, զի ազատի յանհարկն տանջանացն»:

Եւ յուզարկեալ Բակումն՝ զվերակացու տանն իւրոյ առ Սօփի Խալին, լի բարկութեամբ եւ ասէ. «Քանի՜ անէծս շահիս մեզ եւ զաւակաց մերոց եւ թեթևութիւն հաւատոց մերոց. արձակեան զայրդ անմեղ. զի զինչ շահ է մեզ ի հեղմանէ արեան դորա»:

Եւ նա ասէ. «Ո՛չ կարեմ՝ թողուլ վասն երգմանն իմոյ. այլ դու առաքեան եւ հան զնա բռնութեամբ ի ձեռաց իմոց. զի անպարտ մնամ ես յերգմանէն»:

Եւ այնպէս արարեալ՝ ազատեաց զնա ի ձեռաց նորա. եւ յուզարկեաց ի վանս իւր: Իսկ նա յոյժ տրամեցաւ եւ մեղադրեաց քուերն իւրոյ՝ վասն խափան առնելոյն նմա զաստիճանէն նահատակութեանն իւրոյ:

Եւ ապա յետ տարւոյ միոյ, դնաց փափագանօք յերուսաղէմ եւ երկրպագեաց անօրինական տեղեացն Քրիստոսի: Եւ դարձեալ եկն ի սեպհական ատոն իւր ի Տաթև եւ բարեձևութեամբ եւ ճշնաւոր առաքինութեամբ վճարեալ զմնացեալ ժամանակս կենաց իւրոց, փոխեցաւ յերկիրն

1. Շ յիւրաքանչ. 3. Շի գրքընդակ. 15. հ բահումն. 18. հ մերոյ. 21. Շ առաքեա բռնութեամբ. 25. Շի քուերն. 27. հ տարոյ.

կենդանեաց ի վերինն Երուսաղէմ, ի կարգս նահատակացն եւ ի համարս հայրապետացն:

Գործեցաւ այս ի ՋԼԻ Թուականիս մերում, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Շ ձեռագիրը, Մեհեկն ԻԸ եւ Մարտի 6, Պորփիրոս Եպիսկոպոսի, Ս. Գրեգոր Սղուանից կաթողիկոսի վկայաբանութիւնն ներկից եւ Թաթևոյ եւ Վարոսի յիշատակութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն արհ Եպիսկոպոսին Տաթևոյ տէր Ստեփաննոսին», էջ էճԺ— էճԺԳ, այն է 750'—753'': Նոյնը հրատարակեց նաև Ալիշան, Սևակյան, էջ 526—528, հետեւեալ յառաջաբանութեամբ. «Թէպէտ եւ ի կարգի պատմութեան առաջնորդաց թեմին Տաթևու, յիշատակեալ էր համառօտիւ խոստովանողական հանգէս Ստեփաննոսի Եպիսկոպոսի, այլ քանզի թերեւս սակաւուց ոմանց ծանօթ իցեն իրքն, վասն ոչ գտանելոյ ի սովորական Յայսմաւուրս, զգտեալս մեր ի միում միայն՝ հրատարակեմք անթերի աստանօք. այն զի եւ նշանաւոր են դէպք, թէպէտ դժեղակք ի կրօն եւ ի լուրս»։ Վկայաբանութեանս վերնագիրն է Սիսականի յիշատակած Յայսմաւուրքի մէջ. «Յիշատակ Տէր Ստեփաննոս արհ Եպիսկոպոսին Տաթևոյ»։ Հարկաւոր համարեցինք համեմատութեան առնել նաև Սևակյանը՝ որը նշանակեցինք ի տառով։

3. Շ ինն հարիւր ԼԲ. հ թճբ.

48.

ՄՈՒՐԱՏ ՎԱՆԵՑԻ

† 21.7 մարգաց թ. 1485

Սորա հայրն տաճկացեալ էր. վասն որոյ ըմբռնեցին զնա այլազգիքն, և առեալ ածին առաջի Սուլէյման իշխանին, որ էր աթաբակ և հայրագլուխ Եաղուպ փառաշահին:

5 Ասէ ցնա իշխանն Սուլէյման. «Դարձիր ի հաւատս հօրքո և ես մեծամեծ պարգեաց արժան առնեմ զքեզ, և թէ ոչ լսես ինձ, չարաչար սպանանեմ զքեզ»:

Իսկ նա յայտնապէս անարգեաց զհաւատս հօրն իւրոյ և զօրէնս նոցա: Վասն որոյ հրամանաւ իշխանին հարին 10 զնա սրով ի կուշտն և քարշեցին ընդ երկիր հարկանելով աքցի և բռնցի: Եւ նա բարձրաձայն դաւանէր զՔրիստոս Աստուած և փառաբանութիւն մատուցանէր ամենասուրբ Երրորդութեանն, սրբան շունչն ի մարմնի էր. և անդէն արտաքոյ քաղաքին քարկոծ արարին զնա բաղմութիւն 15 ճանկացն:

2. B զսա. | C ածին զնա. | C սուլէման. 5. C սուլէման. B յունի. 6. B քոյ. | B մեծաց. 7. B յունի լսես ինձ. | B յունի զքեզ. 9. C զնա սրով հարին. 11. B բռնցի. C բռնցի.

Եւ այնպէս բարի դաւանութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս սուրբն Մուրատ. զոր եկեալ յետոյ քրիստոնէիցն բարձին սլատուով զսուրբ մարմինն և տարեալ եղին ի տապանի՝ առ դրան եկեղեցւոյն սրբոյն Պօղոսի. յորմէ բաղում՝ բժշկու5 թիւնք կատարին ամենայն ցաւոց, ևս առաւել տենդից և ջերմոց:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի Մուրատ ի թուականիս հայոց 2 և 17, ի մարգաց ի ժ. 7, ի փառս Քրիստոսի:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն B և C ձեռագիրները. առաջինը մարգաց թ. 7 և յունիս 19, Յովսէփ Դուռնեցու վկայաբանութիւնից յետոյ, հետեւալ վերնագրով. «Յայտնաւոր կատարեցաւ ի վանքքի սը վկայն քի Մուրատ, որ թարգմանի պարզեւ, և ԹՃԼԴ թուականիս հայոց.» էջ 431 ա': Իսկ երկրորդը արեգ Խ և մարտ 30, Ս. Ղուկեայ և Նունեայ Ս. խաչի տօնից յետոյ, հետեւեալ վերնագրով. «Յայտնաւոր կատարեցաւ ի վանքաղաքի նոր վկայն քի Մուրատ, որ թարգմանի պարզեւ այ» էջ ըճճօ—ըճճա, այն է 880''—881':

4. C բժշկութի. 5. B լինին տենտոց և ջերմոց, և այլ բղմ ցաւոց. ի փառս քի այ. փխ. կատարին ... քրիստոսի. | C տենտից.

49.

ՄԻՐԱԲ ԹԱՐԻԳՆԵՐ

† 21.6 = 1486 Mars 24, աւագ ուր.

Երանելի աւագն Միրաբ էր ի մեծ քաղաքէն և յան-
աւանի շահաստանէն Թաւրիզոյ, զաւակ բարի ծնողաց,
ազգաւ հայ և հաւատով քրիստոնեայ, բարեպաշտ և
երկիրդած յԱստուծոյ, բարեմիտ և ողորմած, այցելու
5 որբոց և այրեաց, ասպնջական օտարաց և անծանօթից
հիւրից, զգեցուցանող մերկոց և լցուցանող քաղցրոց,
սիրող եկեղեցականաց և պատուող տօնախմբութեանց: Եւ
էր ախոյեան մեծ ազգիւ հայոց ի դրան արքայիցն Տա-
կաց: Եւ բազում ոգիւ ի գերեւորն Վրաց տանայ արս և
10 կանայս, ծերս և տղայս գնեալ ոսկով և արծաթով ի յա-
նօրինացն և թափեալ ազատեաց զնոսա՝ գնալ ի տեղիս
իւրեանց: Եւ արար բազում արդիւնս եկեղեցեաց և վա-
նօրէից: Եւ զեկեղեցին Թաւրիզոյ՝ զոր քակեցին Սյաղ-
գիքն ի ժամանակս Զհանշային, նա բազում կաշառա-

1. Ե երանելին. յունի աւագն. | Ե յունի և յանուանի շահաստանէն.
| ր ի Թաւրիզոյ շահաստանէն. յունի և յանուանի. 2. Ե յունի զաւակ
բարի ծնողաց. ր ծնողաց. 3. Ե յունի և հաւատով քրիստոնեայ. 4. Ե
յունի բարեմիտ և. | Ե ողորմած և. 5. Ե այրեաց. | ր ասպնջական.
| Ե յունի և անծանօթից հիւրից. | ր անծանօթ. յունի հիւրից. 6. Ե
զգեցուցանող. | Ե լցուցանող. 7. Ե սիրող. | Ե պատուող. Ե պա-
տուող. 8. Ե ախոյան. ր յախոյեան. | ր արքային. 9. Ե զգնալ փիւ. րա-
զում ոգիւ. | Ե ի վրաց տանայ. | ր յունի արս...տղայս. 10. Ե յունի
ոսկով և արծաթով. | ր ի յանօրինաց. 11. Ե յունի և թափեալ. | Ե
յունի գնոսա. 13. փիւ. զեկեղեցին Թաւրիզոյ՝ Ե եկեղեցի քաղաքին. ր
զեկեղեցին քաղաքին. 14. Ե Զհանշային. | Ե կաշառաւորութիւն.

տուութեամբ իշխանացն և պարոնացն, դարձեալ շինել
եւ քաղաքացն: Եւ յետոյ բազում անգամ քակել ջանա-
լին մօնայքն և նա անխնայ ցրուէր զգանձս իւր ի դուռն
արքունի և խափանէր զչար խորհուրդս նոցա, ընդ որ
5 մախային չար ազգն Պարսից և սպասէին արեան նորա:

Եւ յաւուրս Եազուղ Փառչահին Թաւրիզոյ, որդոյ
Ուղուն Հասանին, էր այր մի առաջի նորա Մէհթի անուն,
որ հրաման ունէր ի Փառչահէն՝ թէ զամենայն զոր ինչ
և արացե՝ կամ իւր եղիցի, թէ խէ, թէ զրկէ, թէ ծե-

10 ծէ, մի ոք հակառակեցի նմա և մի մացէ ի դատաստան
գործք նորա՝ զոր ինչ և արացէ նա: Վասն որոյ գրգռե-
ցին զնա չար ազգն Պարսից սպանանել զաւագն Միրաբ:

Իսկ մեծն Միրաբ ընդ բարի գործոցն և ընդ ուղղա-
փառ հաւատոցն զոր ունէր և մահուամբն ևս արժանա-

15 ցաւ նմանիլ Տեառն իւրոյ: Զի ի մեծի աւագ չարաթուն
լծակից եղև չարչարանացն Քրիստոսի և մահուամբն կցորդ-
մահու նորա: Զի յաւուր աւագ չորեքշաբաթին արարին
անօրէնքն ի միջի իւրեանց զխորհուրդ սպանման նորա,
որպէս Յուդայ ընդ Հրէայսն: Եւ յաւուր աւագ հինգշա-

20 բաթին խոստովանեալ արժանապէս հալորդեցաւ ի կենա-
լար մարմնոյ և յարենէ Տեառն, ըստ խորհրդոյ առաքե-
լոցն ի սուրբ վերնատանն: Եւ յաւուր աւագ սրբաթուն՝
որ օր ԻԴ էր մարտի ամսոյն, ի վեցերորդ ժամուն, որ կայր
բեւեռեալ Տէրն ի վերայ խաչին, ի նոյն ժամուն հեծեալ

25 Մէհթին այն ի ձի, և տծեալ ընդ մէջ իւր զսուսեր իւր

1. ր պարոնաց. 2. ր քաղաքացւոցն. | Ե ջանացին քակել. 3. ր մո-
լայքն. | Ե զգանձն. 6. փիւ. և յաւուրս ... առաջի նորա՝ ր եւ էր
ի դրանն աղուղ փառչահին այր մի. | Ե յունի որդոյ ուղուն հաս-
անին. 7. Ե յունի առաջի նորա. 8. Ե ի նմանէ փիւ. ի փառչահէն. 9. Ե
կամ իւր եղիցի իւրն. 10. ր հակառակի. 11. Ե յունի զոր ինչ և արացէ
նա. 12. փիւ. զաւագն միրաբ՝ Ե գնեմն հայոց գմիրաբ. | Ե միրաբ. 13. ր
մի րուրդ և ընկած ... ծոցն և ընդ ուղղափառ բառեից սխաւ. | Ե
յունի և ընդ ուղղափառ հաւատոցն. 15. Ե յունի զի ի մեծի... մահու
նորա. 16. Ե լծակից. 17. Ե յունի աւագ. 19. Ե յուդա. | Ե յունի
աւագ. 20. Ե յունի խոստովանեալ արժանապէս. 22. Ե վերնատան.
25. Ե տծեալ ի մէջ զսուսերն իւր.

և եկեալ ի շուկայն, եկաց առաջի խանութի Միրաքին և
ասէ. «Դարձիր ի Քրիստոսէ և տուր փառք պատգամաբե-
րին մերոյ»:

Ասէ Միրաք. «Փառք փառաւորեալ անուանն Քրիստոսի
5 յամենայն ժամ»:

Եւ որչափ ստիպէր զնա պիղծն այն, Միրաք ևս առա-
ւել փառաբանութիւն մատուցանէր Աստուծոյ և որպէս
զաւաղակն աջակողմեան ի նմին ժամու՝ զՔրիստոս Աստ-
ուած դաւանէր և որդի Աստուծոյ. Վասն որոյ թրածեծ
10 արարեալ պիղծոյն զգլուխն և զսուն և զբաղուկ որբոյն
և ապա իջեալ յերկրարէն և որպէս զգառն անմեղ դա-
նակաւ զենեաց զնա ի խանութն իւր, և ամբարձեալ
զպատուական գլուխ որբոյն ի ծայր սուսերին իւրոյ և
բարձրացուցեալ ի տեղութիւն բաղմութեան շուկային, ըստ
15 բարձրացելոյն ի քառասայր սուսեր խաչին, և տարեալ
ընդ շուկայսն ընկեց ի դռնն մօր Փատշահին:

Եւ յայնմանէ համարձակութիւն առին պիղծ աղդն
Պարսից և դրոճ տուեալ միաբան դիմեցին ի վերայ եկե-
ղեցւոյն՝ առ ի քակել զնա: Եւ քրիստոնէիցն փութացեալ
20 զաղաղակ բարձին ի դռնն Բակուսին: Եւ նա փութով
աղդ արարեալ որդւոյն իւրոյ փատշահին, և նա նոյնժա-
մայն առաքեաց իշխան մի զօրօք Վէլի անուն, որ էր դռնա-
պան իւր. որ եկեալ զամենեւեան նետալից փախտաւան
արար և զերծոյց զեկեղեցին: Զայն տեսեալ Մէհթին և եր-
25 կուցեալ յայսպիսի ազմկացս, փախտաւան եղև: Եւ հրա-
ման արար Փատշահն ծառայից իւրոյ հեծնուլ յարքունի
երկրարսն և հասանել նմա. «Եւ թէ որ փութով հասանէ
նմա և ըմբռնէ զնա և բերցէ առ իս, ասէ, երկրարն իմ՝

4. C միրաքն. 6. C պիղծն. C միրաքն. 8. B լուսնի աջակողմեան.
9. B վասն որոյ պիղծն թրածեծ արար զգլուխն և զսուն որբոյն և
զբաղուկն. 10. C պտուսն. 11. B երկրարէն. B լուսնի որպէս զգառն
անմեղ. 13. C ի ծայրս. B որին. 16. C ընդ շուկայն. C ընկեցին. 17. B
իսկ փխ. եւ. C պիղծ. B լուսնի. 18. B պարսկին. 19. B լուսնի առ ի. 22. B
ւէլի. 23. C առ որ. C նետալից զամենեւեան. 24. C զեկեղեցին. C
զոր երկուցեալ մէհթին փխ. զայն... երկուցեալ. 27. B թէ ով որ. B
ըմբռնեցէ զնա և բերէ փխ. հասանէ... առ իս. 28. B լուսնի իմ.

կահիւքն իւրովք նմա լիցի» Եւ փութացեալ հասին նմա
ի նմին ժամու և կալեալ կապեցին զնա և բերեալ արկին
ի բանտ, զի երեկոյացեալ էր ժամն:

Իսկ զպատուական գլուխն և զմարմին մեծին Միրաքայ՝
5 եկեալ ծառայքն իւր բարձին և տարան յեկեղեցին: Առ-
որ ժողովեցան բաղմութիւնք քահանայից և կրօնաւորաց
և վարդապետն Յակոբ՝ ի սուրբ Թադէոսի Առաքելոյ վա-
նացն, որ եկեալ էին ի քաղաքն վասն մեծի տօնի Զատիկին:
Եւ եղեալ առաջի զմարմին Միրաքին յերեկոյի ժամուն
10 ի մուտս մեծի շաբաթ գիշերին և հոկիմամբ պաշտօն արա-
րին մինչև ի լուսանալ առաւօտին: Եւ զամենայն երգս
մեծի առուր շարաթու ձրագալուցի թաղման Տեառն ի
վերայ նորա կատարեցին, և ընդ ծագել արեւուն բարձին
մեծաւ փառք ամենայն բաղմութիւն քրիստոնէից քաղա-
15 քին և տարեալ եղին ի տապանի սաղմասիւք և օրհնու-
թեամբ:

Եւ որպէս կցորդ եղև երանելի նահատակս չարչարա-
նաց և մահուան Տեառն յառուր սուրաթուն, նոյնպէս և
հաղորդ եղև թաղման Տեառն յառուր շաբաթին, որ է օր
20 հանգստեան ի փառս Արարչին, որոյ յիշատակ նորին օրհ-
նութեամբ եղիցի:

Իսկ զպիղծն զայն զՄէհթին, զոր ըմբռնեցին, ի վա-
ղին ետ բերել Փատշահն առաջի իւր և ասէ. «Ո՞ր
հրամանաւ սպաներ զմեծն Հայոց զՄիրաք»:

Եւ նա ասէ. «Ոչ ուրուք հրամանաւ, բայց զի ընդ-
25 գիմացաւ ինձ և ոչ ետ փառս անուան առաջնորդին
մերոյ»:

Ասէ փատշահն. «Ո՞չ այդպէս, այլ զի զկապ քո ար-

1. B իւրօք. C հասեալ փխ. փութացեալ հասին. 4. C զմարմինն
մեծին միրաքի եկեալ բարձին ծառայքն իւր. 6. C բաղմութիւնք. 7. B
լուսնի ի սուրբ. 8. B ի քաղաքն զնում ե զատկին բառից յետոյ. C տօ-
նին. 9. B յերեկոյին փխ. զմարմին... ժամուն. 10. B շաբաթ գիշերին
մեծի. 12. C թաղմանն. 14. B լուսնի քրիստոնէից. 17. C եւ զի որպէս.
18. C մահուն. C սուրբաթին. 19. B լուսնի որ է օր... եղիցի. 22. C զպիղծն.
C մէհթի. B լուսնի զոր ըմբռնեցին. 24. C սպաններ. 26. C ոչ երես.

ձակեցաք և թողաք զքեզ ի կամս տալաստանս. վասն այնո-
րիկ համարձակեալ արարեր զՊետան զայնս» Եւ առեալ լի
բարկութեամբ աղիւս մի թրծեալ և հարեալ սրամուռ-
թեամբ յերես պղծոյն և ջարդեալ խորտակեաց զստակեր
5 նորա. և ամենայն զօրականքն հրամանաւ արքային ի վերայ
յարձակեալ քարիւ և փայտիւ հարեալ սատակեցին զնա-
Եւ ետ փատշահն կարել զգլուխ նորա և առաքեաց առ
որդի Միրաբին և ասէ. «Տես թէ որպէս առի զվրէժդ ի
թշնամույն և հատի չարաչար զգլուխ սպանողին հօր քո»
10 Եւ ապա տարեալ կախեցին ի մէջ շուկային և զմարմին
պղծոյն ընկեցին արտաքոյ քաղաքին, զի շունք և հաւք
կերիցեն զնա:

Եւ էր մեծ իշխան մի նոյն Եաղուպ Փատշահին, Ղա-
սուժ անուն, զոր մեծարեալ էր և կացուցեալ Զէվիտաբ
15 հօրն իւրոյ Հասան փատշահին և առանց նորա դատաս-
տան ոչ լինէր ի գրանն արքունի: Եւ նա կարի ի խոր
խոցեցաւ. մանաւանդ յորժամ ետես զՄիրաբ, որ այնպէս
մեծարանօք բարձեալ թաղեցին և զՄէհթին այնպէս խայ-
տառակ սպանեալ արտաքս ընկեցին: Վասն որոյ ելեալ
20 արտաքս ի նոյն օր մեծի չաբաթուն և ժողով արարեալ
արանց իբրեւ քսան հազարաց և նորօք բարձեալ զպղծոյն
մարմինն թաղութով ի վերայ գլխոց իւրեանց և տանէին
ի թաղել և բարձրաձայն եղանակաւ աղաղակէին և շէհիտ
կարգային զանուն նորա. այսինքն թէ մարտիրոս եղև ի
25 ձեռաց անօրինաց:

Զոր խմացեալ Փատշահն Եաղուպ և յուզարկեաց դար-
ձեալ զնոյն Վէլի բէկն զօրօք, որ գնացեալ նախ զփակեղս
գլխոց նոցա ժողովեցին, որք վասն սոցոյ պղծոյն ստտակ-

2. Շ զայդ. յունի գլխասն. | Ե լի զնում Կ մի քսոյց յեսոյ. 4. Ե նր
փխ. պղծոյն. | Ե գլխիդ պատկեր նորա. 5. Ե զօրաղլուխքն որ անդ
էին փխ. ամենայն ... յարձակեալ. 6. Շ արձակեալ. 7. Ե առաքեալ.
8. Ե յունի և. | Շ գլխիդ. 9. Շ սպանողին. Ե սպանողի. | Ե քոյ.
10. Ե զմարմինն. յունի պղծոյն. 12. Ե յունի գնա. 14. Շ զէւրագար.
15. Շ փաշահին. 17. Ե յունի մանաւանդ. | Շ զմիրաբն. 18. Ե բարձին
փխ. բարձեալ թաղեցին. 19. Շ սպանեալ. 22. Շ թաղութով. 27. Ե
ւէլիպէկն. 28. Ե սոցոյն. յունի պղծոյն ստտակման.

ման փոխեալ էին ի կապոյտ. և այնպէս առ հասարակ
զամենեւեան կնդացուցին և գլխիբաց արարին և ապա
փայտիւ ջարդեալ զկառափունս նոցա՝ ցրուեցին և հարեալ
խորտակեցին զպղծոյն թաղութն ոսկերօքն և ընկեցին
5 յերկիր: Եւ կալեալ զիշխանն Ղասուժ՝ հինգ մեծամեծ
սայիգով, ածին առաջի փատշահին:

Եւ ասէ ցնա փատշահն բարկութեամբ. «Ո՛վ չարա-
գլուխ, զատեցեալն և զնախատանօք սպանեալն յինէն՝ որ-
պէս իշխեցեր այնպէս գերագոյն փառօք մեծարել» Եւ
10 հարեալ ինքն զունս նորա սրով ընդ վիզն և սպան զնա: Իսկ
զսայիգներուն ետ քերթել զճակատն երեսովն, և կարեալ
զկապ բերանոցն՝ որ կախեցան կզակքն ի վերայ լանջացն
և այնպէս խայտառակ եղեալ ի վերայ գրաստու՝ շրջեցու-
ցին զքաղաքն ամենայն, և ապա սպանին:

15 Եւ արդ՝ ո՛վ եղբարք, եկայք օրհնեսցուք զնախախնամօղն
Աստուած յամենայն ժամ. զի ոչ թէ Եաղուպ փատշահն
առաւել քրիստոնէասէր էր և կամ Հայուն առաւել բա-
րեկամ քան Տաճկին, այլ զի ճշմարիտ որ սիրտ բռնաւո-
րաց ի ձեռին Աստուծոյ է. զի թէ այն մին քրիստոնէի
20 արեանն փոխան՝ արիւն այն մեծ պարօնին վեց գլխաւոր
տաճկի արեամբ չէր հեղեալ այնպիսի խայտառակ մահ-
ուամբ, իմն զի աղգս Հայոց ջնջեալ լինէր սրով անօրի-
նացն յամենայն տեղիս:

1. Ե վերսկսում Կ ի կապոյտ քսուով. Շ ի կապուտ. Եր յունիս այն-
պէս. 2. Ե ամբն փխ. զամենեւեան կնդացուցին և. | Շ կնդացու-
ցին. | Ե յունի և գլխիբաց արարին. 3. Շ զկառափունս. 4. Շ թա-
ղութն. | Ե և ընկեցին ոսկերօքն. 5. Եր յունիս յերկիր. 6. Շ կամին.
7. Ե յունի փատշահն. 8. Ե զատեցեալն. | Շ սպանեալն. 10. Ե զինքն.
| Ե ինքնին սրով զունս նորա. | Ե կապան. 11. Ե զսէյիզներուն. | Շ
քերթել երես. | Ե կարել. 12. Ե բերանոցն. | Շ որ կախեալ էին կզակքն
ի վերայ լանջացն և (զնում Կ գրաստու քսոյց յեսոյ). 13. Ե խայտառա-
կեալ եդ. 14. Եր յունիս և ապա սպանին. 15. Եր յունիս և արդ ո՛վ. | Ե
յունի կկայք. | Շ զնախախնամօղ. 16. Ե յունի ոչ. | Ե աղուպ. | Ե պարօնն
փխ. փատշահն. 17. Եր աւելի. | Ե քրիստոնէայսէր. Շ քրիստոնէայսէր.
| Ե յունի կամ. | Ե հայոցս. | Եր խիստ փխ. առաւել. 19. Շ ի ձեռինն.
Շր յունիս քրիստոնէի. 20. Ե յունի գլխաւոր. 21. Ե խայտառակութիւն
խմայ. 22. Շ էր փխ. լինէր. 23. Ե տեղի.

Կատարեցաւ աւագն Միրաբ ի թուականիս Հայոց ԶԼԵ
ամին. և է ստոյգ լծակից չարչարանաց Փրկչին, զի մատ-
նութեամբն ի մեծի չորեքշաբաթին զմատնութիւն Տեառն
սլաութեաց և հաղորդելովն յաւագ հինգշաբաթին զսոր-
5 հուրդ մեծի աւուրն կատարեաց ընդ սրբազան առաքելոցն,
և չարչարանօք մահուանն իւրոյ յաւուր մեծի ուրբաթին՝
զչարչարանօք իռաչին Քրիստոսի մեծարեաց և սլաութեաց,
և թաղմամբն ի գերեզմանի յաւուր մեծի շաբաթուն՝
զթաղումն Քրիստոսի փառաւորեաց. զի յաներեկ Կիրա-
10 կէին ի դալուստ Փրկչին յարիցէ փառօրն երկնային
և արժանի լիցի անանց սլաակին և լուսեղէն առագաստին:
Որ և ամենայն սրբոց բարեխօսութեամբն սղարմի
Քրիստոս Աստուած ամենայն հաւատացելոց և Մովսէս
գրչի՝ սլաութեանս արարողի:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն B, C և r
ձեռագիրները. առաջինը Արեգ Ժ. Զ. և մարտ 24, Մարկոս
Աւետարանչի և Նրմինգտոն վկայութիւններէց յետոյ,
այս վերնագրով. «Ի սմին աւուր վկայաբանութի մի-
րաքայ թաւրիղեցոյ.» էջ 334 ա'—335 ա': Տոյնն է
նաեւ C, միայն հետեւեալ վերնագրով. «Յայսմ աւուր
սլաութեան և յիշատակ է քաջ նահատակին Մերաբի
Թաւրիղեցոյն.» էջ ըծխգ'—ըծխէ', այն է 843'—847':
Իսկ r էջ 498 ը'—499 ա'՝ այս վերնագրով. «սլաութի
և վկայաբանութի երանելի նահատակին Մերաբի Թաֆ-
րիղացոյն:»

1. Cr մերում փխ. հայոց. | B թճիւ. Cr ջ և լւ. 2. B յունի և է ստոյգ
լծակից...լուսեղէն առագաստին. | C չարչարանց. 6. r մահուան. | r
ուրբաթուն. 7. r յունի և սլաութեաց. 10. r յարիցէ ընդ նմա փխ. ի
դալուստ...յարիցէ. II. r յունի և արժանի...առագաստին. 12. C յունի
որ և ...արարողի.

50.

ԱՍՏՈՒԸԺԱՏՈՒՐ ԿԵՓԵՑԻ

† 1488 ապրիլ.

Տաղ Աստուածատուր նախառակին ի Կաֆացի Գրիգոր
փարիսայեանի ստացեալ:

Լոյսն անճառական, Բանն անեղական,
Կենդանի փառաց թաղաւոր անմահ և անվախճան,
5 Որ փառաբանիս դասուց վերնական՝
Ողորմած, զըթած, մարդասէր, յոյս աղբի մարդկան՝
Յիսուս իմ Քրիստոս, Աստուած պետական,
Լեր մեզ ապաւէն և պահեա անփորձ և անսասան:
Սիրա իմ ստանի, ոսկերք իմ դողան,
10 Որ բարիքն ի մէնջ հեռացան, չարքն զօրացան:
Մեղք մեր բազմոցան և յոյժ զօրացան:
Մեզ շուրջանակի սլաութեան, որպէս զդայլ դազան:
Այլ դու բարերար Տէր իմ զըթական,
Մի անտես առներ զժառայս քո՝ զհօտըս բանական:
15 Բաբուն պանծալի, փարիսայեա բարի՝
Ուսն զիրաւունս քո արդար պահել ի մշտի:
Տէր՝ տնւր զօրութիւն և կարողութիւն,
Որ ետուր Աստուածատուրին նոր նահատակին:

I. և նահատակին. | և կաֆայեցի փխ. ի կաֆացի...տացեալ. 3. և լոյս.
4. և անվախճան. 8. և պահեալ. 9. և դողա. 12. և գայլ. 15. | պանծալի.
16. և ուսոյ. | 1 զիրաւունքս. 18. և նահատակութի.

Ի մէջ Կաֆային հայկազեան ազգին
 Յայտնեցաւ մանուկ մի բարի յոյժ զարմանալի,
 Բենական լուսով լըցեալ ի հոգի,
 Հրովն աստուածային բորբոքեալ սիրովն Յիսուսի,
 5 Որպէս զուտ սակի, որ հըրով փորձի՝
 Համանման Թէոփորոսի քաջ զօրականի:
 Սարսափ զիս ունի, երբ միտս անկանի
 Ձայն անտանելի չարչարանս՝ որ կրեաց ի մարմնի:
 Ազգն Իսմայելեան խաչին թշնամի,
 10 Չարութեամբ դիմեալ ի վերայ մանկաննն բարի՝
 Մարաւիքն արեան որպէս զգայլ գազան՝
 Ձանմեզ գառն ածեալ ի յատեան առնել գառաստան՝
 Ասացին «Բուզտան թէ յիշոցր եհան,
 Անարգեաց ըզմեր առաջնորդն մեզ գէմ՝ յանդիման»:
 15 Տարան ի դատին և վրձիւ հատին,
 Չարաչար զսուրբն տանջեցին և ազատեցին,
 Որ և նենգութեամբ զնա ազատեցին,
 Ժամանակ մ'անսխալ արարեալ ծընօղքն յանձնեցին
 Իւրձեալ և տրկար հօրնն մին որդին
 20 Հանապաղ հայցէր յԱստուծոյ տալ համբերութիւն:
 Բամկական գասուն չարքն ժողովին,
 Կապեցին ըզսուրբն և տարան դառն տանջեցին
 Ի մէջ հանգիսին յորսայս ընկեցին՝
 Ի վերայ ըզձին արշաւեալ զկողքն ջարդեցին:
 25 Առեալ գընացին ի սղանման տեղին,
 Մեղմըն կըրակով խորովեալ կիսամեռ արին.
 Դարձեալ կանգնեցին, զձեռքն կապեցին,
 Եղեգամբ զպինչն ճեղքեցին՝ և արեամբ լուացին.
 Դարձեալ վերուցին և ի տուն բերին,
 30 Ձայն ողորմելի ծեր ծընօղքն գառն լացուցին:

1. և հայկազան. 2. և առնեցաւ. 5. և սակ. 6. և թէոփորոսի. | և քաջ.
 9. | իսմայելեան. 10. | ի վերայ. 11. և գայլ. 12. և իստեան. 13. | բուխտան. և
 իշոցր. 14. և անդիման. 15. և վրձիւ. 16. և սրբն. 20. և այ. 21. և ժողովի. 22. և
 կապեցի. 23. և հաղիսին. և որսայս. 24. և ի վերայ. և չարքեցին. 26. | կիսայ-
 մեռ. և կիսամեռ. 28. | եղեգամբ. և լուան. 30. | ծնաղքն. | լացու-

Լայր և արտասուէր մանուկն ի մըտին.
 Տեսանէր ըզկինն և զտըղայքն խիստ ողորմազին.
 Հոգով զօրացաւ, մարմնով ողջացաւ.
 Հաւատով յուսով և սիրով Քրիստոս միացաւ:
 5 Պիղծ փարիսեցիքն սուտ ի տես եկին,
 Ձինքն թըլփաեալ կամէին՝ սո իւրեանց օրինին:
 Եւ Աստուածատուրն ըզբերանն ի բաց.
 «Ես եմ աւազան միլըրտած մեռնաւ օծած.
 Ես խոստովանիմ ըզՔրիստոս Աստուած,
 10 Հաւատամ զՀայրն Աստուած ողորմած, զՀոգին Սուրբ գլխած:
 Յայնժամ բարկութեամբ զսուրբն քարշեցին,
 Անողորմ առեալ տանէին կատարման տեղին:
 Շատ փայտ կուտեցին, մեծ բոց վառեցին,
 Ձինքն ի խըսիրն փաթեցին՝ և ի հօւր ընկեցին:
 15 Որպէս զգառն անմեղ՝ զինքն խորվեցին,
 Որպէս խունկ անուշ հոտոտեալ՝ Տեսանքն մատուցին:
 Երանի առեմ նոր նահատակին,
 Որ հասաւ անանց պըսակին՝ անթառամ վարդին:
 Վերջ ժամանակի մէջ ձըմերայնի
 20 Վարդ մ'անուշահոտ բուսանի բազմաց ցանկալի:
 Ի Հայոց թըլին ինքն հարիւրին
 Երեսուն և եւթն աւելին, ամսեանն ապրիլին,
 Յորժամ որ երգէր զտաղն Աստուածատրին՝
 Բերան մ'ողորմիս ասացէր Գրիգոր Բաբունին:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 10 ձեռագիր-
 ները. 1 էջ 89 տ—91 տ, և 210 բ—213 տ: Սկզբնառա-
 ռերի ըովանդակութիւնը հետեւեալն է. «Լոյս մարտի-
 րոս Աճատուր»: Տաղիս հեղինակն է «Գրեգոր Բաբու-
 նին», ինչպէս այդ երևում է վերջի տողից:

ցին. 2. և զտըղայքն. 4. և ուսով. 5. և պիղծ. | և ուստի փխ. սուտ ի.
 6. և ըստ. | և իւրեան. 8. և մեռն-վ. 9. | եւ փխ. ես. 10. և հոգին. և զըթած.
 14. | ի խըսիրն. և ի խսիր. | և ընկեցի. 16. և ան փխ. անուշ. 18. և սղակ.
 19. և ձըմերայնի. 22. և աւելի. | և ապրիլին. և ապրիլի. 23. և զտաղն:

ԹՈՐՈՍ ՀԹՈՄԿԼԵՅԵՑԻ

✠ ԶԽԴ = 1494 օգոստ. 1

Այս նահատակի մասին միայն Չամչեան Գ. 515
տալիս է հետեւեալ փոքրիկ տեղեկութիւնք.Ի թուին ԶԽԴ յօդոստոսի 1, նահատակեցաւ Թորոս
Հոռոկայեցի՝ որդի Առլթանշային:

ԾՆՈՐՀԵՈՐ ԲԵՐԵՐԳՑԻ

✠ ԶԽԴ = 1494

Սա էր ի դաւառէն Խաղ-
տեաց՝ որ այժմ ափ Բաբերդ,
ի դեղջէն որ կոչիվերի Խայիք,
եւ էր սա առնակին ումեմն
5 քրիստոնէի և ունէր որդիս
և դստերս:

10 Եւ յազգմանէ
չարին ցանկացաւ նմա պիղծ
տաճիկ մի պոռնկական տը-
փանօք և բազում անդամ
ձեռս էարկ ի նա և ոչ կարաց
15 դարձուցանել զնա ի կամս
չարութեան իւրոյ:

Եւ յարժամ ի դիպօղ
20 ժամու բռնադատէր զնա ի

Աինս այս Ծնորհաւոր էր
յերկրէն Մարաց՝ հաւատով
քրիստոնեայ, աղգաւ հայ, և
էր այրի՝

ոչ ունելով ուտար կամ
դուտար, և բնակիւր ընդ եղբօր
իւրում ի միում տան, դործէր
ձեռամբ իւրով, և կեցուցա-
նէր զինքն:

Եւ եղև յարկած իցն սատա-
նայի ցանկացաւ չար տրփա-
նօք քուրտ մի ընդ նա: Եւ
առաքէր առ նա կաւաւտ սղա-
ուաւուն՝ հաւանել չար կա-
մաց նորա՝ և պոռնկիլ ընդ
նմա: Իսկ բարեպաշտ կինն
անարդանօք յետո դարձու-
ցանէր զնոսա:

Եւ յաւուր միում ինքն
քուրտն եկեալ առ նա՝ խօսէր

I. H սայ. փի. սա էր... խաղաւաց՝ M յերկրին, R յերկրին. քոյր
մկաւրեան էր մկնչև իսկ յայտ. 8 պ. ք. ունին խախտեաց. 2. քոյր
բարերթ. 4. Y սայ. 10. HKLMRY ի յազգմանէ. II. GHRY պեղծ.
12. HR պոռնկական. 14. GHKLY արկ. 19. GHMRY ի դիպօղ.

գործս չարութեան: Եւ կինն
այն պնդաստեալ ասէ ցաղիզ
տաճիկն. «Ի բնոց երթ եւ դնան
յինէն, ո՞վ անօրէն, զի ես ոչ
5 տամ տեղի չարութեան քո:
Եւ թէ ոչ լսես, Աստուած է
վկայ, որ մեռանիս վասն
չարեաց քոց ի ձեռաց եղ-
բօրն իմոյ»

10

Եւ պիղծն այն ոչ լուաւ,
այլ յամառեալ ի շնութիւն
իւր եւ յոյժ նեղէր զկինն: Եւ
կինն ասացեալ զչար խոր-
հուրդս տաճիկն եղբօրն իւ-
20 րում, եւ եղբայրն յորժամ
լուաւ զբանս զայս ի քուերէն
իւրմէ, զգուշացաւ վասն բա-
նին:

Եւ յորժամ եկեալ պիղծն
25 այն ի մէջ գիշերի, զի բռնու-
թեամբ կատարեցէ զչար

30

բանս զաղերս եւ աղաղիս:
Ասէ ցնա պարկեշտ եւ սրբա-
սէր կինն. «Ո՞վ քուրտ, ի բաց
երթ յինէն,

մի գուցէ եկեալ
եղբայրն իմ՝ եւ տեսանէ զքեզ
ընդ իս խօսելով, չարաչար
սպանանէ զքեզ»

Մինչ նա
զայս խօսէր, եկին ոմանք
անդ. եւ քուրտն ելեալ զնաց:
Եւ ի միում աւուր երթայր
Ծնորհաւորն ի գործ իւր. եւ

ահա պատահեալ շունն այն
քուրտ, եւ ձգեալ զձեռս առ
զօձինս նորա, քարշէր առ
ինքն, շամբէր եւ կամէր համ-
բուրել: Իսկ պարկեշտն այն
կին հարկանէր զերեսս նորա,
ճանկէր եւ թքանէր: Եւ եղբայր

2. M սրտապնդեալ. HRY ցաղիզ. 3. HRY գնայ. 5. GHMRY
տեղիք. 6. L եթէ փի. եւ թէ. 16. HKR ի շնութիւն. LM ի շնութիւն.
18. L խորհուրդ. 21. GKLMR ի քուերէն, HY ի քուերէն. 22. GHM
RY իւրոյ.

խորհուրդս իւր, եղբայր Ծնոր-
հաւորին ի թաքստի էր եւ որ-
տայր զպիղծ տաճիկն: Եւ ի
մտանել տաճիկն ընդ գուռն
5 տանն, ընդգիւծացաւ կտրիճն
եւ եհար զաշնակաւ ի սիրտ
տաճիկն եւ չարամահ սատա-
կեաց զնա:

10 Եւ յորժամ հայր եւ մայր
եւ աղականք տաճիկն կալան

զկինն եւ ասացին թէ «Զայս
15 ո՞վ արար», եւ նա զեղբայրն

իւր ոչ մատնեաց ի ձեռս
անօրինացն, այլ ինքն իւրով
կամաւ յանձն էառ եւ ասաց
20 թէ «Ես արարի, վասն զի բա-
ղում անգամ լռնադատեաց
զիս ի գործս չարութեան
իւրոյ»

Եւ յորժամ լուան այ-
25 լաղիւքն զբանս զայս ի կնո-
ջէն, յարեան ի վերայ նորա
իբրեւ զգազանս արեանարբու.
եւ առեալ տարան զնա ի քա-
ղաքն Բաբելոն՝ առ ամիրայն:

Ծնորհաւորին ի հեռաստանէ
ետես, զի քոյր իւր բռնա-
գատէր, փութանակի եհաս
առ նա՝ եւ ասէ. «Ս՛ միջուն,
զինչ աղբ լալես, միթէ ան-
տէր է դա» Եւ հանեալ զխան-
ճաշն եւ եհար զփող քրտոյն եւ
եսպան զնա, եւ ինքն խոյս ետ
անտի:

Եւ տեսեալ զայն այլ
քրտաց, գնացեալ սլաւմեցին
պարսնին իւրեանց: Եւ պա-
րոնն առաքեալ տարաւ առ
ինքն զԾնորհաւորն՝ եւ ասէ.
«Ո՞ւր է եղբայր քո՝ որ եսպան
զքուրտն» Եւ կինն. «Ո՞չ թէ
եղբայրն իմ՝ եսպան զնա, այլ
եւ սպանի զնա. վասն զի չա-
րութիւն կամէր ստնել. վաս-
նորոյ սպանի զնա»

1. KLM շնորհորին. HRY շնորհորին. 2. GHKRY ի թաքստի.
3. HRY զպիղծ. G ի մտանելն. 5. GK կտրիճն. 19. HKLMRY
ի յանձն. 29. բոլորն եւ բաբելոն.

Եւ ամիրայն հրամայեաց տա-
նել զնա առ զաղին. և յորժամ
եմուտ ի մաղքամայն, հար-
ցեալ զնա և դարին մահա-
5 պարտ:

Եւ յորժամ եղև կինն
մահապարտ, շատ նեղեցին
զնա երբեմն ողորանօք և եր-
բեմն ողորանալեօք: Ձի թէ
10 ուրանցիս, ասեն, զՔրիստոս
և լինիցիս տաճիկ և առցես
զօրէնս Մահմետի և մեք տա-
ցուք քեզ բազում ինչս, սակիս
և արծաթս, և զերծիր ի չա-
15 րաչար տանջանաց և ի դառն
մահուանէ:

Եւ նա ասաց թէ «Ես
զՔրիստոս Աստուածն իմ ոչ
ուրանաւ: և ի սպառնալեաց
20 ձերոց ոչ երկնչիմ: Եւ ահա
պատրաստ եմ ի մեռանել
վասն սիրոյն Քրիստոսի և դուք
զոր ինչ առնելոց էք արարէք
վաղվաղակիս»

25
30

2. HKLMRY դատին. M յորժամ տարան և եմուտ. 3. R ի մաղ-
քայմայն. 6. L լուսնի և յորժամ եղև կինն մահապարտ. 7. Y նեղա-
ցուցին. 10. HKLRY ուրացիր. 6 ուրանաս. 11. HKLMRY լիջեր.
12. GHRY զօրէնս. R մահմետի. 17. G լուսնի թէ ես. 21. GK
LY ի մեռանիլ.

Ասէ պա-
րօնն. «Որովհետև դու սպա-
ներ, եկ առնակացիր,

զի շնոր-
հեմք քեզ զվնասդ»:

Ասէ
Շնորհաւորն. «Աստուած մի
արանցէ, քանզի սպանի զնա՝
և եղև մահապարտ. և եթէ
ուրանամ զՔրիստոս, լինիմ
աստուածութեաց և ատելի Աս-
տուծոյ»:

Եւ բարկացեալ
քուրան՝ ասէ. «Եթէ թողումք
զդա կենդանի, լինիմք մեք
ծաղր ամենեցուն». և ասէ
ցայլ քուրսան. «Հարէք զմի-
զունդ այդ՝ և սպանէք»:

Յայնժամ յարձակեցան
ի վերայ նորա այլազգիքն և
սրախողխող կարատեցին զնա
ի բազում մասունս: Եւ նա
5 յօժար կամօք զչարչարանս
յանձն առեալ, կատարեցաւ
ի Քրիստոս և եղև պսակա-
կից առաջին նահատակացն:

Եւ եկեալ քրիս-
տոնէիցն, և բարձեալ թա-
ղեցին զնա պատուով ի փառս
Քրիստոսի:

Այս գործեցաւ ի թուա-
կանիս Հայոց ԶԽԳ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն GHKLMRY
ձեռագրերը, բոլորն էլ սահմի ԻԲ=հոկտեմբեր 31, Ե-
պիմաքոսի և Մելասիպոսի վկայաբանութիւններէց և
Կեսարիոյ վկաներէ յեշատակութիւնից յետոյ, այս
վերնագրով. «Աստուծի կնոջ միոյ որում անուն էր
Շնորհաւոր» (KL որոյ. GM անունն. KLM շնորհֆոր-
HRY շնորհֆոր). G էջ 127 բ''—128 ա'', H 128 ա''—
բ'', K 115 բ''—116 ա', L 105 ա''—բ', M 134 ա''—բ'',
R 125 բ''—126 ա'', Y (հատ. Բ.) 113 ա'—բ':

Նոյն վկայաբանութիւնը գրուած տարբեր հեղինա-
կից և անկախաբար՝ ունի Զաքարիա սարկաւազ, Վրչապ
1870, Բ. էջ 125-6, ԳԼ Կ. «Նահատակութիւն Շնորհա-
ւորին», որը ինչպէս ինքը պատմում է, բառացի ար-
տագրել է մի հին Յայսմաւուրքից. ահա իւր բառերը.
«Եւ ի թուին ՌՃԼԳ գնացի ես Ոսկոյդաբ (յիւսկիւտաբ)
քաղաք, ի մէջ Այսմաւուրաց գտի զայս, և գրեցի

6. HKLMRY ի յանձն. 13. HRY ի թվականիս. 14. GKL ջ և խգ.
HM ջիս և գ.

որպէս և էր» (Անդ, էջ 126): Տարբերութիւնները և աւելի ու պակասները շեշտելու համար՝ հարկաւոր համարեցինք երկու գրութիւնները զնել զէմ զէմի առանձին սիւնաւորով: առաջին սիւնակը ընդարձակ խմբագրութիւնը, երկրորդ սիւնակը Զաքարիա սարկաւազի մէջ բերածը:

Զամչեան, Գ. էջ 515-6 այս վկայուհու մասին հետեւեալ տողերը միայն ունի. «Ի նմին ամի Կատարեցաւ և կին մի Շնորհաւոր Կամ Շնորհքոր անուն ի Բաբերդ, զորմէ աւանդի և ի տպագրեալ յայտաւորս ի հսկամբերի 31:» Հմմտ. նաև Յայտմ. Ա. տպ. էջ 208'—208'', Բ. տպ. էջ 148''—149', որոնք առաջին ընդարձակ խմբագրութեան հետ են գնում առհասարակ:

53.

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ ԱՐԵՂԱՅ

† ԶԽԹ = 1500

Սոյն նահատակի մասին Հ. Վլիշան, Սիսական, էջ 76 ունի հետեւեալ համառօտ տեղեկութիւնը.

Յիշատակագիրումն ծանուցանէ զի յամի 1500 Վովհաննէս արեղէն մարտիրոսացաւ ի գեօղս (յայս)՝ որ կոչի Դրախտիկ, ի զանութեան Ալվանդ փաթշահին, թվական ԶԽԹ: Փափագելի է գիտել զօրինակ նահատակութեանն:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ
ԵՒ ԴԱՆԻԹ ԱՐԵՎԱՅ
ՆՈՒԻՐԱԿԻ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՈՅ

† ՋԾԵ=1506 հոկտ. 17 շր.

Ինքն հարկւր Հայոց թուական,
Յիսուսն և հինգ թիւ աւելեան,
Յէջմիածնէն նուիրակը եկան,
Բոլոր աշխարհս Հոռոմոց տան:

5 Յոլով մեռն կայ ընդ ինքեան:
Մեծ նամակով և օրհնութեամբ,
Եկեալ հասին Բիւզանդիան,
Որ է Ստամպոլ՝ սրբոց կայան:

Ով որ տեսաւ զնոսա լրման,
10 Իբր ըզհրեշտակ ընդունեցան.
Մեծն Յօհաննէս՝ սրբոց նրման
Եպիսկոպոս ազնուական:

Վանք 'ւ անապատը ուրախացան,
Յորժամ տեսին ըզերեսեան,
15 Ըզտէր Սարգիս եպիսկոպոսն,
Եւ ըզԴաւիթ կոյս արեղայն:

1. Թվական. 2. ծն. 4. աշխարհըս. 15. զտէր.

Անուանք նոցա համբաւեցան,
Սուրբ օրհնութիւնը որ կարգացան,
Եկեղեցիք բերկրեալք ցընծան,
Եւ ժողովուրդս որ օրհնեցան:

5 Նըւիրկեցին զքաղաքս լրման,
Եւ նաւեցին քաղաք Կաֆայն.
Կաֆայեցիք խիստ ցընծացան,
Իբր զառաքեալսն տէրունական:

Ելեալ գնացին Ղարապօղտան,
10 Սէչով քաղաք քրիստոնեայք կան.
Ամենն տեսին ուրախացան,
Մինչ ի պարօն և ոյթերնայն:

Սէչովացիք զնոսա տեսան,
Խիստ պատուեցին և օրհնեցան.
15 Իլով քաղաքն յուղարկեցին,
Շատ քրիստոնեայք որ ի հոն կան:

Իլովացիքն երբոր տեսան,
Հանց պատուեցին սրբոց նրման,
Զինչ սուրբ Դրիգոր պետ պարթեւեան,
20 Հուսաւորչին թողանց նրման:

Յընծան նորա ի ժողովն այն,
Շուրջառք և զգեստք խիստ պատուական,
Իլով քաղքէն առին ելան,
Դարձեալ եկին ի Աղբիրման:

25 Երբոր հասան ի Աղբիրման,
Խիստ խընդութեամբ բերկրեալ ցընծան.
Անտի նաւեալ եկան հասան,
Որ է Պօլիս Կոստանդիան:

Հիւրեր եկին մեղ աննրման,
30 Զինչ ըզհրեշտակք Աբրահամեան.

26. ցծան.

Ոնց Սաաճալօղլէք զնոսա տեսան,
Տեառն Աստուծոյ շատ գոհացան:

Անդ ժողովուրդք ժողովեցան,
Եւ ասացին ամենեքեան,

5 Թէ «Մի երթայք դուք միաբան՝
Կաթողիկոսն եղեալ վախճան»:

Յայնժամ նըստեալ և խորհեցան,
ԶԴաւիթ զըրկեն ի տեսութեան,
Ոնց որ հասաւ յԱմասիան,
10 Լուք մատնեցին զինքն ի յատեան:

Անդ անօրէնք ժողովեցան,
Որդերքն նեռ և կորըստեան,
Պիղծ Յուդայի եղեն նըման,
Որ՝ մատնեցին զՏէրն ի յատեան:

15 Յատմամբ եկեալ զԴաւիթ տարան,
Պարօն որդոյն դուռն ի տիւան,
Ասին չաշուտ են միաբան,
Սօֆին զըրկել ի Ֆրանկիստան:

Եդին ի բանտ և ի զընտան,
20 Զինքն մատնեցին ի ըսկէնճան,
Ըզխեղճ մարմինն ի տաքացան,
Ի չարչարանքն մաշեցան:

Անտի տուեալ ի զօրական,
Վիզն ի զէնճիլ, ձեռն ի կիլապչան,
25 ԶԴաւիթ բերին ի մեծ տիւան,
Տարին ձգեցին զափուճոցն օտան:

Լուք, զափուչիքն ամենեքեան,
Ի ձի հեծեալ վանքն հասան.
Երբ նուիրակքն զնոսա տեսան,
30 Զահի հարեալ զերդ զուռ դողան:

9. յԱմասիան. 21. զխեղճ.

Եկեալ տարան զնոսա լըման,
Ի մեծ վէղիրն Ալի փաշան,
Յայնժամ տեսեալ ըզերբորդեան,
Ասէ. «Բերէք վազն ի տիւան»:

5 Բերին զինքեանք վազն ի տիւան,
Հաւտար նըստան երեք փաշան,
Հարցաբըննեն զամենեւեան,
Սուչ մի գըտնուն նոցա վերան:

Անտի եկեալ խոնարար մըտան,
10 Նա էր ասոցեալ դիժար հրաման.
Ասաց. «Զգեցէք զափուճոցն օտան,
Մէկ քանի օր տան ըսկէնճան»:

Նոքա եկեալ ամենեքեան,
Ի խոնարարէն առեալ հրաման,
15 Լուք կացուցին այլ մի տիւան,
Ըմբըռնեցին առեալ տարան:

Սուրբ Յովհաննու սէս բանտ տարան,
Զինչ Քրիստոսի օրն ըմբըռնման.
Ի չարչարանքն զանազան,
20 Աւել աւուրս հնգեառասան:

Օրն էր շաբաթ սուրբ կատարման,
Նահատակացըն երբորդեան,
Դըլխատեցին զամենեւեան,
Լոյս կիրակի՝ օր յարութեան:

25 Յովհաննու սէս գըլխատեցան,
Կամ Յակօբու առաքելեան,
Որ է մարմինն ի ըսպանմոն,
Զաւուրս երբորդ անթաղ մընան:

Սըրբոց մարմինքն որ հոն կեցան,
30 Ոչ յերեսներն թարշամեցան,
Լոյսն էր իջեալ աստղանըման,
Զայն լոյս տեսեալ շատ մըսըլման:

- Յետոյ գնացեալ էմին խօճան,
Մօտ մեծ վէղիւրն Ալի փաշան,
Իբր ըզթովսէփ Արեմաթեան,
Խընդրել զմարմինն տէրունական:
- 5 Նա էր տուեալ աղէկ հրաման,
«Գընա թաղէ զամենեսեան,
Ձամէն ատէթն արէք լըման,
Ձինչ ձեր օրէնքն տայ հրաման»:
- Իսկ վարդապետը ժողովեցան,
10 Եպիսկոպոսը հաւաքեցան,
Եւ կրօնաւորք շատ միաբան,
Սըրբոյ թաղումն գումարեցան:
- Երեցանիք խիտ զանազան,
Մեծ ու կըրտսեր աշխարհական,
15 Ի հոն հասին ամենեքեան,
Եւ սուրբ թաղմանն արժանացան:
- Րամիւ կանգնին կարգ կատարման,
Եւ կատարեն զամէնն լըման,
Պատեն զմարմինքն միաբան,
20 Եւ սահմանեն ի մի տապան:
- Կանայք բազում ժողովեցան,
Հալականներ սղբերգական,
Շատ լացուցին զամենեսեան,
Մինչ սար ու ձոր ի լաց ելան:
- 25 Երեք մանկանց սըրբոյ նըման,
Երեքն մի տապան եղան,
Արժանացան սուրբ հանգըստեան,
Դուք այլ կացէք ուրախութեան:
- Րամիւ զամէնքը միաբան,
30 Ձօնազ աղաչեմ զամենեսեան,

15. ամենքենեան. 28. ուրախութեամբ.

- Ես Յովհաննէսըս անարժան,
Եմ քահանայ գործովս ունայն:
- Նըւիրկերուն օր կատարման,
Սակաւ բաներս օր գըրեցան,
5 Ով որ ասէ ըզհայր մեղայն,
Յիշեալ լիցի յարքայութեան:
- Այս գործեցաւ ի մեծ թուական,
Ինքն հարիւր թիւն էր լըման,
Յիսուն և հինգ թիւ յաւելեան,
10 Հոկտեմբերի եօթնևտասեան:
- Ձօնազ աղաչեմ զամենեսեան,
Ով ընթերցողք տեարք սըրբազան,
Թաղսիրութիւն չանէք. Արարիչն Աստուած օրհնէ զձեզ.
անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս էր:

Յիշեալ վկայաբանական տաղը հրատարակեց նախ
Արարատ ամսագիր, 1869, էջ 223—5, հետևեալ վեր-
նագրով. «Տաղ վասն Ս. Էջմիածնայ նուիրակներու
գլխատմանն»: Թէև Արարատը ոչ մի տեղեկութիւն
չէ տալիս թէ ո՞ր տեղից հանուած է նոյն տաղը, բայց
անտարակոյս է թէ հանուած պիտի լինի Ս. Էջմիածնի
մի ձեռագրից. դժբախտաբար մենք դրան այժմ չենք
հանդիպել:—Տաղի հեղինակն է ոմն Յովհաննէս քա-
հանայ, ինչպէս յատուկ յիշուած է էջ 345 տող 1:
Տաղի սկզբնատառերն էլ յօդուած են «Ի ՅՈՎԱՆՆԻՍ ԻՅՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԲԱՆՍ ԱՅՍ ՅՆԻԵՐԿԵՐՆԱ». սոցա մէջ ան-
հասկանալի են ԻՅՆ և ՅՆԻԵՐԿԵՐՆԱ. Գալուստ Տէր
Մկրտչեան կարծում է թէ առաջինը պէտք է կարդալ
ԵՐԻՅԷ, ուստի ենթադրել թէ երկու տուն պակաս է,
եւ Բ սկզբնատառերով. իսկ վերջինը նա համարում է
տեղի անուն, որտեղ ծնունդ է Յովհաննէս քահանան:

7. թվական. 9. ծե.

† 1509 թվ. 11 72.

Տաղ տէր Աւետիք կրօնաւորին որ նահատակեցաւ
 ի ձեռաց Թաթարաց աղեղնաւորաց ի նահանգին Ղրիմի,
 ի վերայ ճանապարհին սուրբ Նշանի վանիցն—և զոր շի-
 նեաց տէր Յոհաննէս Սեբաստացին, զոր կայ մինչև ցայսօր
 5 մեզ օգնական և պահապան:

Հիւսիսական կողմ աշխարհէ
 Մինքն ընտրեալ Հայոց ազգէ,
 Ինքն ի բարի շառաւիղէ,
 Սուրբ և մաքուր յորովայնէ:

10 Բնութեամբքն քաղցր էր և բարի,
 Կերպարանօք զարմանալի,
 Գեղ երեսացքն հրաշալի՝
 Լուսոյ նրման զերդ հրեշտակի:

Անձամբքն ճոխ գեղեցկալի,
 15 Ստեղծեալ ձեռքքն Քրիստոսի,
 Երբորդութեանքն սիրելի,
 Յամէն ազգաց էր գովելի:

1. և կրօնաւորի. 2. փխ. ի ձեռաց Թաթարաց աղեղնաւորաց և ի դա-
 թարաց. | և ի հանգին. 3. և ի վերա. | և յունի վանիցն և. | և շին-
 եալ է. 4. և յունի զոր կայ...պահապան. 17. և ամէն

Աբեղութեան կարգն ընկալեալ,
 Ըզկուսութիւնն ամբողջ պահեալ,
 Քահանայ աստուածարեալ,
 Աստուած անմահ պատարագեալ:

5 Անմարմնոց վարըս ըստացեալ,
 Սիրով հրեշտակքն ցանկացեալ,
 Խորհրդական անուն առեալ,
 Տէր Աւետիք էր անուանեալ:

Յեկեղեցին երբ մըտանէր,
 10 Իբրև ըզլոյս զամպար վառէր:
 Երբ պատարագ մատուցանէր՝
 Իւր սուրբ մատանցքն շող կաթէր:

Հոգոյն սըրբոյ էր բնակարան,
 Շնորհօք լըցեալ էր եօթնարիեան,
 15 Փիլիսոփայ էր աննրման,
 Զուսուժն ունէր աստուածական:

Չայնքն քաղցր ազնւական,
 Գաբրիելեան փողոյն նրման,
 Զեռաց չընորհքն զանազան,
 20 Դրագիր ծաղկօղ աստղանրման:

Չարմանալի պատկերահան,
 Դրոշմէր ըզտիպ տէրունական
 Ըզտիրամօր սուրբ կուսական,
 Բոլոր զամէն սնօրինական:

25 Որք ուղղափառ դաւանեցան՝
 Զամէն սըրբոց հոմանրման,
 Առաքելոցքն միաբան,
 Մարտիրոսացն որք ճրգնեցան:

2. և անբողջ. 5. 1 վար. և վարս. 7. 1 խորհրդական. 8. և անվանեալ.
 12. փխ. շող և լոյս. 13. 1 սրբոյ. 20. 1 աստղանման. 23. 1 ըզտիրամօրն.
 24. և սնօրինական.

Հայոց մեծաց ի թուականին
Ինքն հարիւր յիսնէութին
Ի տասնմէկ դեկտեմբերին
Եւ ի յաւուր երեւոյթին՝

5 Արեան արբուքն Ուլան խանին
Չար զինուորօքն ի դէմ ելին,
Ըզսուրն իւրեանց մերկացուցին,
Չտէր Աւետիքն խոցեցին:

Եւ վարդապոյն արին հեղին,
10 Իբրեւ ըզճէրն խոցեցին,
Եւ սուրբ մարմինն յերկիր անկեալ՝
Ի մէջ արեան թաւալեցին:

Լոյսն ի յերկնից ճառագայթեալ,
Ըզսուրն նըշխարօքն պարփակեալ,
15 Ձգուոր զամէն լուսով լըցեալ,
Իբր ըզճըրագ լուսոյ փայլեալ:

Յայնժամ հըրաշ մի երևեալ,
Ըզսուրն մարմինսն իւր շարժեալ,
20 Դէմ երեսին խաչակընքեալ,

Չաստուածութիւնն դաւանեալ,
Իւր սուրբ արեամբն մըկըրտեալ,
Սուրբ նահատակ վերագրեալ,
Ի դըստութիւն կենաց կարգեալ,

25 Ըզսուրն հոգին իւր աւանդեալ,
Ձերանութեան պըսակն առեալ,
Եւ յիշատակ նորին օրհնեալ,
Ի Քրիստոսէ փառաւորեալ:

2. 1 հարիւրա. | և իսնէութին. 3. 1 ի տասնութմէկ. | 1 դեկտեմբերին.
4. և ի աւուր. | 1 չորեքշաբթին. և չորեքշաբթին. 5. և արբուք. | և ու-
լան. 6. և զինուորքն. 9. 1 չաւի հւ. | և վարդապոյ. II. 1 յունի հւ. 12. 1 թա-
ւալեցաւ. 13. և լոյս. 16. և լոյսոյ. 17. և այնժամ. | 1 հրաշ. 18. 1 մարմինսն.
24. և ի դըստութի. 25. և յունի ըզսուրն... փառաւորեալ, 804 25-28.

Վարդապետ երգող բանիս,
Ո՛վ նահատակ տէր Աւետիս,
Անճառ լուսով լուսաւորիս,
Պայծառ փառօք դու պըսակիս:

5 Առաքելին դեղն երանեալ՝
Ձքո սուրբ նըշխարօք հանգուցեալ.
Դու հիւանդաց բժիշկ եղեալ,
Քրիստոս Աստուած փառաւորեալ:

Հօրն փառք, Որդոյն պատիւ
10 Եւ սուրբ Հոգոյն այժմ յաւիտեանս,
Յաւիտեանքս յաւիտենից
Ժողովս օրհնեալ ի Քրիստոսէ:

Այս վկայաբանական տաղն ունին ևս ձեռագրերը.
1 էջ 88 ա—89 ա, և 209 բ—210 բ: Նահատակութեան
թուականն է ըստ տաղի ՁՄԸ (=1509) դեկտեմբեր 11,
չորեքշաբթի: Սակայն 1509 թուի դեկտեմբեր 11-ին
համապատասխանում է երեքշաբթի օրը, իսկ չորեք-
շաբթի օրը դեկտեմբեր 11-ին ընկնում է 1510 թուին:
Կարելի է ենթադրել որ սկզբնական բնագրում գրուած
է եղել. «Եւ ի յաւուր Գ-շաբթին», որ և յետոյ ար-
տագրողներէ շփոթմամբ կարդացուել է «Գ-շաբթին»,
ուրեմն և «չորեքշաբթին» փոխարէն «երեքշաբթին»:
Այս ենթադրութիւնը մեզ աւելի քան հաւանական է
թուում: Կարելի է և ուրիշ կերպ ճշտել նահատակու-
թեան ժամանակը՝ ընդունելով Հայոց ՁՄԸ թիւը հա-
մապատասխան Հռոմէական 1510 թուի, որ համաձայն
էջը լինի սովորական անշարժ տոմարի հաշիւներին:

I. և երգող. 6. և զքոյ. | 1 նըշխարօք. 7. 1 յունի դու. | 1 բժիշկ.
11. 1 լուսոյ. և աւիտեանս.

56.

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿՈՂՐԵՑԻ

† 242=1517 ապրիլ 5, կիր.

Սա էր յերկրէն Կողբայ, որ եկեալ ընտանեօք իւրովք
ի քաղաքն որ կոչի Ամիթ՝ և բնակեցաւ անդ ժամա-
նակս ինչ։ Եւ յաւուր միում գնացեալ ի շուկայն
առնուլ հաց վասն ընտանեաց իւրոց՝ և հանդիպեալ
5 նմա Բ զօրականք՝ ասեն ցնա. «Հայ ես թէ Տաճիկ»։
Եւ նա ոչ գիտէր թէ զինչ ասեն նորա։ Եւ առաց
թէ «Հայ եմ»։ Եւ նորա ճիշ բարձեալ թէ «Այս Հայս տաճ-
կացաւ», և բերեալ սուտ վկայս կացուցին ի վերայ նորա,
և կալեալ կապեցին զնա, և առեալ տարան առաջի փա-
10 շային և դատաւորին։ Եւ նորա ողորանօք և սպառնալօք
չատ ջանացին և ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա. զի
նա վառեալ էր ի սէրն Քրիստոսի և դաւանէր զՔրիստոս
Աստուած։ Եւ նոյնժամայն հասին ի վերայ նորա վճիռ
մահու, զի հրով սյրեցցին զնա։

15 Յայնժամ առեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն,
և դրոհ տուեալ Տաճկայն՝ ժողովեցին փայտ և կուտեցին

1. Բ ընտանօք. | Բ իւրօք. 2. Բ յամիթ. 3. ք յունի եւ. 5. փիս. ասեն
ցնա և և ասեն. | փիս. տաճիկ ֆայլազգի. 6. փիս. ասեն ֆ առնեն. 7. փիս.
հայ եմ ֆ հայիմ. | ֆ բարեալ. | փիս. այս հայս տաճկացաւ ֆ աչս այլ-
ազգի եզն. 9. փիս. զնա ֆ զձեռն յետս. | ֆ տարան զնա. 10. փիս. և
նորա... ջանացին ֆ եւ նք շատ ողորանօք ջանացին. 11-12. փիս. զի նա
վառեալ էր ֆ այլ էր նա վառեալ. 13. ֆ վիճիւ. 14. ֆ մահուան. 16. ֆ
տվեալ. | փիս. տաճկացն ֆ այլազկացն. | ֆ կուտեցին.

երբե զբլուր մի ընդդէմ սրբոյն։ Եւ խրատ տային նմա թէ
«Ուրացիր զՔրիստոս և եկ ի յօրէնս մեր»։ Եւ նա ամե-
նեին ոչ խօսէր ընդ նոսա, այլ օրհնէր զԱստուած և ասէր
թէ «Ես քրիստոնեայ եմ»։ Եւ նոյնժամայն բորբոքեցին
5 զհուրն և արկին ի ձեռն և յօտն շղթայս, և բռն
հարեալ զօրականացն և տարան զնա մերձ հրոյն, զի խո-
րովեցցեն և ապա այրեցցեն։ Եւ ճենճերէին ոսկերք ան-
դամոց նորա, և նա էր ի մէջ նոցա՝ սրպէս զգառն ի մէջ
դայլոց։ Եւ օրհնէր զԱստուած և ասէր. «Աստուած իմ,
10 Աստուած իմ, օգնեալ ինձ»։

Եւ մի ոմն ի զօրականացն հարցեալ թէ «Զի աղա-
ղակէ մարդն այն»՝ եւ նորա ասեն թէ «Զայս ասէ—Աստ-
ուած իմ, Աստուած իմ, օգնեալ ինձ»։ Եւ նա քարշեալ
զսուրբն իւր և հատեալ զբլուրս սրբոյն՝ և նա այնպէս
15 կատարեցաւ ի Քրիստոս, բարի հաւատով, յապրիլ ի Ե, յա-
ւուր Աւետեաց սուրբ Աստուածածնին, ի թուին Հայոց
ԹՃԿԶ ամին. որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։

Եւ այն զօրականքն որ մատնեցին զսուրբն՝ եհար
մինն զմիւսն թըւանկովն և եսպան։ Եւ զսպանօղ ընկերին
20 բերեալ կապեցին ի ձիոյ ադի և ի Դ դուռն քաղաքին
ի շուռ ածին՝ մինչև կոտորեցան ամենայն անդամք նորա։
Եւ զպեղծ մարմինն բերեալ զարկին ի չանկալն՝ որ հարեալ
էին ի մէջ շուկային ի փառս սատանայի։ Եւ սուրբ վկայն
Քրիստոսի Խաչատուր հանգեալ ի դասս մարտիրոսաց։

1. ֆ զբլուր. | փիս. խրատ տային ֆ խրատէին. 2. փիս. ի յօրէնս ֆ յօ-
րէնս. 4. ֆ յունի թէ. 5. ֆ ի ձեռն և յօտն. 6. ֆ հարեալ զնա. | փիս.
խորովեցցին ֆ խորովեցին. 8. Բ գառն. 13. փիս. նա ֆ նք. 14. փիս. և
նա այնպէս ֆ եւ նոյն ժամայն. 15. ֆ ապրիլ. | Բ ֆ Ե. 16. ֆ յաւետեաց.
| Բ աստուածածնին ի փառս քի. | ֆ ի թկնս. | ֆ յունի հայոց. 17. ֆ ջ
և ի կզ ամին. | Բ յունի ամին. | ֆ իշատակն. 18. փիս. զսուրբն ֆ զնա.
19. ֆ մին. | Բ յունի թըւանկովն. | ֆ եսպան զնա. | փիս. և զսպանօղ
ընկերին ֆ եւ միւսն որ ըսպան զընկերն. 20. ֆ յունի բերեալ. | փիս. և
ի Դ դուռն միւսն վերջ Բ ոմն և քարշեցին մինչև սատակեցաւ. Խսկ
սուրբն խաչատուր ի քրիստոսէ պսակեցաւ։

Այս վկայաբանութիւնն ունին միայն Bf ձեռագրերը՝ քաղոց ա—դեկտեմբեր 9, եղիշէ առաքելից և Դաւիթ Խարբերդցուց յետոյ, այս վերնագրով՝ «Ի սմին առուր (f յայսմառուր) յիշատակ (f յիշատակ է) սրբոյն Խաչատուրոյ որ է յամիթ կատարեցաւ»։ B էջ 165 բ'—'', f էջերը նշանակուած չեն։ Չամչեան, Գ. 516 այս նահատակի մասին ունի միայն յաջորդ վտըրիկ անդեկութիւնը. «Ի թուին ԶԿԶ կատարեցաւ հրով յԱմիդ քաղաքի Խաչատուր Կողբացի. յորում ժամանակի առին այլադիւր և զկաթուղիկէն Ամիդոյ զհոյակապ եկեղեցի սրբոյն Թորոսի և սրարին իւրեանց մղկիթ»։

f ձեռագրերը տաճիկ բառի փոխարէն գրում է այլադիւր։ Մեր վերևի ծանօթութեանց մէջ նոյնը նկատել էինք V ձեռագրի վերաբերմամբ (էջ 217)։

Մեր ունեցած այս երկու ձեռագրերի համաձայն՝ նահատակութեան թուականն է ԹՃԿԶ (=1517), «յապրել է է, յաւուր Աւետեաց սուրբ Աստուածածնին»։ 1517 թուին Զաաիկը ապրելի 12-ին ընկնելով՝ Աւետեաց տօնը կըլինի ապրելի 5-ին կերակի, ուստի և ձեռագրերի վկայութիւնը «յապրել է է» ուղղում ենք «յապրիլ է է»։ այսպիսով կըստանանք վկայաբանութեան ուղիղ ամսաթիւը և օրը՝ 1517 թ. ապրել 5, կերակի։

57.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԽԹԱՅԵՅԻ

† ԶԿԸ=1519

Վաճառական մի հայ և յոյժ ճարտասան՝
Մըխիթար Բաղեշի և աստուածածան,
Դընաց նայ ի սահմանս Ատրքատական,
Ի Ղոււմ և ի Յիրաղ և ի Խորասան։

5 Եհաս ի Սամարղանդ և ի Պուխարայ,
Եմուտ ի Հընտուստան և անտի գընայ
Ի մէջ հըռչակաւոր քաղաքըն Խըթայ,
Ուր մուշքն է պատուական, երէոյ նափայ։

Խըթայ մերձ սահմանաց Զին և Մաչինայ,
10 Եւ անդ լինի ուովանդն, չըքնաղ չինին գայ.
Անդ է նահատակեալ Առաքեալն թումայ,
Հարեալ ի մըշտեհէ, այսպէս գըրեալ կայ։

Եւ են աշխարհն ամէն կռապաշտ հաւատով,
Ոչ ճանաչեն զՈրդի, սուրբ զՀոգին կամ զՀայր,
15 Զանեղ աստուածութիւնն՝ անձինք հաւասար,
Ստեղծօղն արարածոց և ըղլոյսն անճառ։

2. իւրադիւցի. 6. ի հնտուստան. 9. և խըթա. | և մաչինա. 10. և գա. II. ի առաքեալ. | և դումա. 12. ի մշտեհէ. | և կա. 14. և ճանաչեն.

Զիջումըն Միածնին յերկիր հեղաբար,
Զմիանալն ի բնութիւնս՝ որ մարմին էառ,
Զբեւեռիլն ի խաչին, զդժոխոցն աւար,
Նըստեալ Հօր ընդ աջմէ ի քրովբէից կառ:

5 Անտեղեակ ՚ւ անծանօթ են այսըմ՝ շնորհի.
Աշխարհըն ի թրթայու՝ զոր այժմ՝ յիշեցի,
Չասեն ըզմիւսանգամ՝ գալուստն Յիսուսի՝
Որ կեանք և փրկութիւն է ամենայնի:

Ելեալ ի թրթայու զօրքն հեծելին,
10 Եւ դէպ ի յարեւելս չըւեալ գընացին.
Եւ ազգ մի բովանդակ դամէն գերեցին,
Զոր ի լեզուն իւրեանց Ղալմուխ կոչէին:

Զմանկունքն գերեւոցն վաճառէին,
Յորմէ առեալ տըղայ մի Մըխիթարին,
15 Տանէր խընամբ նորա զինչ իւր գաւակին.
Ապա դէպի յաշխարհըս մեր գիմեցին:

Ըզծով և ըզցամար նոքա կոխեցին,
Եւ յԱլանաց երկիրն ժամանեցին.
Մասնեցին ըզաղղայն երկրի իշխանին,
20 Եւ նայ ընչիւր իւրովք գընեաց երեք կին:
Բերեալ ի բուն քաղաքըն Մըխիթարին
Զբարի մանուկն բնորեալ և զառաքինին,
Հաճեալ հաւանեցաւ կամօքն իւրային,
Ասաց թէ «Մըկըրաիմ՝ յանունն Յիսուսին»:

25 «Հաւատամ ես ի Հայր և Որդի նորին,
«Երկրորդագեմ հոգովս Հօգոյն ճըշմարտին,
«Մի կամք և մի բնութիւն սր ոչ բաժանին»:
Զանունն Աստուածատուր նորա կոչէին:

4. 1 նստեալ հաւր. | 1 ի քրովբէից. 5. 1 շնորհի. 8. 1 փրկութի. 9. 1 ի թրթայու. 10. 1 յարեւելս. | 1 զնացին. 14. 1 սորմէ. | 1 տըղա. | 1 մըխի-
գարին. 16. 1 աղայ. | 1 հըս. 18. 1 ալանաց. 20. 1 ընչիւրքն. 22. 1 մանուկ. 24. 1 մկըրաիմ. | 1 անունն. 28. 1 սկսեալ անունն քա-
նից 1-ի մէջ քերք և ընկած:

Ուսաւ լեզու և գիր նա վաղվաղակի՝
Շնորհօքն Աստուածատուր և Հօգոյն տեղի,
Անձամբն վայելուչ, բնութեամբն էր բարի,
Տեւեամբն էր գեղեցիկ և զարմանալի:

5 Զընթացս երանելոյն տեսեալ սատանի՝
Զհաւատն որ առ Քրիստոս, զգնացսըն բարի,
Լինէր հեղձամըզուկ առաջին չարին,
Բորբոքեաց ըզնախանձ դառնութեան բոցի:

Ի չար նախանձ վառեալ զազգն Իսմայելի,
10 Թերեւս յափըշտակէ զծառայն Յիսուսի.
Դըրդեաց ի բարկութիւն զորդիսն Հագարի.
Ասեն ըզմանկանէն՝ «Որդի է թուրքի»:

Գնացեալ առ ամիրայն չարախօսեցին.
Եկեալ զԱստուածատուրն ատեան կոչեցին.
15 Զարգործ պըղծասէրքն և որդիքն ժանտին՝
Նըման եբրայական տիրասպան գընտին:

Ասեն. «Դու մըսըլման, ազգէ Մահմէտին.
«Ի բաց թող ըզՔրիստոս և զհաւատ նորին.
«Թէ սչ ամանջենք ըզքեզ սաստիկ ՚ւ ահագին»:
20 Ասաց. «Ես ոչ փոխեմ զլոյսն ընդ խաւարին»:

Ետուր նա համարձակ ըզսլատաօխանին՝
Թէ «Քրիստոս է Աստուած ՚ւ ես ծառայ նորին.
«Ինձ ուրանալ զՔրիստոս է անհրնարին,
«Եւ կամ հընազանդել ձեր փէղամպէրին»:

25 «Պատրաստ եմ մեռանել վասն անուան նորին,
«Այնմ՝ Որ եբարձ ըզփուշ մեր սլասուհասին.
«Եբարձ նա ըզքացալս խառնեալ ընդ լեզին,
«Եհեզ զարին իւր սուրբ ի քառաթեւին»:

Բաղում թախանձանօք զնայ աղաչէին՝
30 Քաղցրութեամբ խօսելով և ոչ կարացին.

7. 1 և հեղձամըզուկ. 10. 1 ափըշտակէ. 11. 1 ագարի. 20. 1 զլույսն. 28. 1 և էհեզ. 30. 1 խօսելով.

Կապեցին զձեռս ի յետս և հարկանէին.

Տանէր նա խընդուլթեամբ տանջանաց նոցին:

Յաւուր ձըմերայնոյ ըզնա կացուցին,

Բերեալ դետն ի ներքոյ սառին անցուցին,

5 Որպէս սուրբ քառասունքն ի Սեբաստէին,

Անցաւ ընդ հուր, ընդ ջուր՝ ըստ երգոյ Դաւթին:

Ապա ի թիկնամէջն հուր վառեցին,

Հըրով ըզհողաթափն ի ոտն ագուցին,

Սըրով զըտոր մարմինն ծակոտեցին,

10 Եւ կայծակունս հըրոյ ի յերկու ձեռին:

Ոչինչ նա համարէր կըսկիծն ահագին,

Սիրով էր նա վառեալ ի յոյսն վերին,

Արիաբար եկաց դէմ Բելիարին,

Եղև նա պատարագ Հօրն երկնաւորին:

15 Բերեալ ըզբարեյաղթ վըկայ Քրիստոսի,

Ետուն զնա ի մօլլայն զի օրէնքն ուսցի.

Ասէն «Մանկութիւն է սորա փոխելի,

«Դառնայ ի Քրիստոսէ սա վաղվաղակի»:

Մօլլա գփթ բա փսար. «Այ սէիդի դատէ,

20 «Ման քուն քում ըռահի բամի էմսլիյա»¹⁾:

Ասաց թէ «Իմ Աստուած ըստոյդ է Յեսա.

«Զի չար ու չի թափախի քի շաւամ ճուտա»²⁾:

Մօլլա գփթ քի «Պիս, պըշաւ մըսըլման,

«Պը խաւան թու փէշի մա քըթապ ու դուրան»³⁾:

1) Պարսկերէն ملا گفت باسر ای سیدزاده مه کن کم راه بام انبیا
—Մօլլան ասաց տղային. «Ո՛վ սէիդի որդի. մի կորցնի մարգարէների
արշալոյսի ճանապարհը»:

2) Պարսկերէն چه چار و چه تدبير که شوم جدا
—«Զկայ ճար, իկայ հնար (Յիսուսից) բաժանուելուն»:

3) Պարսկերէն ملا گفت که بيا بشو مسلمان بخوان تويش ما کتاب و قرآن
—Մօլլան ասաց «Արի, դարձիր մահմետական, մեզ մօտ կարդա գիրք
եւ Ղուրան»:

6. ը թաւթին. 18. ը դառնա. | խկոտմէ սայ քսոյց. 19. | մաւլլայ. | ը ա.
20. | էմսլիյայ. 21. | յեսայ. 22. | ճուտայ. 23. | մաւլլայ. | ը պիայ. 24. | մայ.

Ասաց թէ «Սընտի է քոյդ և ունայն.

«Պէ մաստի ման քուն ճըհէլ ու նատան»¹⁾:

Մօլլա տէտի. «Օլ կիլ փէղամպէրէ եար,

«Կեաւուրլարընկ տինին կոյնկլունկաէն չըխար»²⁾:

5 —«Ի քեղ սաստէ Յիսուս, մէնտէն իսրա վան,

«Սալիպ մէ փարըստամ, մէճնուն պէխապար»³⁾:

Սովով և ծարաւով յովով տանջեցին,

Ի հուր և ի ջուր ըզնա անցուցանէին.

Ամիսս ութ անխընայ զնա չարչարեցին,

10 Շարժել ի հաւատոցն զնա ոչ կարացին:

Եկեալ ժողովեցան չարքն ի միասին,

Պատեալ շուրջանակի և քարկոծէին,

Քան զշուն և ըզգազան զնա գիշատէին,

Էառ զվախճանն անդրէն ի յասպարիսին:

15 Ամաց էր ժԸ վըկայս գովելի՝

Որ վըկայեաց անուն տեառնըն Յիսուսի.

Էր թիւն ինըն հարիւր վաթսուն և ութի,

Յորժամ Աստուածատուրն նահատակեցին:

Առ մեծ բարունապետն ճառս այս յարմարի,

20 Որ և անուն նորա Դրիգոր յորջորջի.

Սորին ստասաւորէ և աշակերտի

Դրիգորիս՝ մականունս եմ Աղթամարցի:

1) Պարսկերէն بهستی مه کن جاهل و نادان
—«Անմտութեամբ մի աներ (ինձ) տղէտ և անուս»:

2) Պարսկերէն ملا دیدی اول کل پیغامبره یار کاور لک دین کک ککدن چيقا ر
—Մօլլան ասաց. «Արի, մարգարէին բարեկամ եղիր, անհաւատ-
ների կըօնը սրտիցդ հանիր»:

3) Պարսկերէն مندن اسرع وار صليب هي پرستم مجنون بیخبر
—«Հեռացիր ինձնից շուտ. ես խաչն եմ պաշտում, ո՞վ յիմար
անմիտ»:

2. ը պէմ. | 1 նատէն. 3. | մաւլլայ. | 1 աւլիլի. | 1 փէղամպարէ. 4. |
կեաւուրլարընկտին կէնկլինտէն. 5. | իսրայ. 6. ը փարստամ. 7. ը
յովով. 10. | զնայ. 13. ը զգազան. | ը զնայ. 14. ը ի ասպարիսին. 18. ը
որժամ. 19. | բարունաբետն. | ը արմարի. 22. | ը ախթամարցի.

Սոյն վկայաբանական տաղն ունին միայն 1 և 2
ձեռագրերը. առաջինը էջ 97 ա—98 բ, այս վերնա-
գրով. «Տաղ ածատուր նահատակին, որ և խրթայեցի
գրեգոր կաթղիսէ ախթամարցոյ ասացել.»: Իսկ երկ-
րորդը էջ 213 բ—218 ա, այս վերնագրով. «Տաղ խրա-
թեցի ածատուր նահատակի:» Տես և Սիոսկան 531,
ուր մերի հետ համեմատութեամբ շատ պակասներ
կան, ընդ ամէնը 31 տող պակաս. այս յապաւում-
ներն եղած են կրօնական բովանդակութեամբ տողերի,
(յատկապէս միաբնակութեան վերաբերեալ մասերի)
և պարսկերէնով ու թուրքերէնով խառն տների մէջ
և Ալիշանի ձեռքով են՝ ինչպէս ցոյց են տալիս բազ-
մակէտերը: Սիոսկանից արտադրութիւն է Կոստա-
նեանցի մէջ բերածը, Գրեգոր Աղթամարցի և իւր առ-
ղերը, էջ 88, նոյն պակասներով:

58-

ԿԱՐԵՊԵՏ ՓԱՆԿԱԿԱՆ ՄԱՆԸԹԻՆՅՈՒՆ

† 229=1524

Սոյն վկայի մասին Չամչեան տալիս է հետևեալ
փոքրիկ ծանօթութիւնը, Գ. էջ 516.

Ի թուին 229 նոյնպէս հրով կատարեցաւ ի Մելի-
նի քաղաքի՝ այն է Մալաթիա՝ Կարապետ փակակալ եկե-
ղեցւոյ:

59.

ՊՈՒՏԵԼ ԸՄԹԵՅԻ

† 224=1524

Սա էր ի քաղաքէն Յամթայ՝ հաւատալն քրիստոնեայ
և արուեստիւ նալպանոտ, որդի առն արևորդոյ։ Եւ մայր
սորա էր դուստր քահանայի ի Պարսից քաղաքէն՝ որ կոչի
Մարաղա։ Որք ելեալ ի Մարաղայէ և եկեալ բնակեցան
5 ի Յամթի իբրեւ ամս ԻԼ։ Եւ հայր սորա և եղբայրն երթային
յեկեղեցին Յակոբկաց և Պաւտախ գայր յեկեղեցիս Հայոց
և զհայ լեզու ոչ գիտէր, այլ զթուրքին, զարապին և զա-
ճամին ճարտար գիտէր։ Եւ գայր հանապազ յեկեղեցին և
ունկն դնէր աստուածային գրոց և ոչ կարէր իմանալ։ Եւ
10 յաւուր միում արտմեալ էր և հառաչէր ի խորոց սրտէ
և ասէր. «Երանի թէ լինէր ոք որ զասացեալն ի քահա-
նայիցն զոր ընթեռնուն ի սուրբ գրոց, պատմէր ինձ, թէ
աստուածային Գիրք և Աւետարան զինչ կու հրամայէ
վասն մեզաց և արդարութեան, վասն դատաստանին և
15 տանջանացն, վասն ճգնաւորաց և մարտիրոսացն, վասն
առաքելոցն և մարգարէիցն, որ սիրտ իմ առնէր դադար
ի տրտմութենէս զոր սնիմ, վասն չիմանալոյս զընթերց-
ուածս սուրբ Գրոց»։

Եւ ես Մկրտիչ արեղայ՝ էի լուսարար և աւելածու
20 սուրբ Կիրակոսի եկեղեցւոյն, և գիտէի դարապ լեզուն։
Եւ յաւուր միում եկեալ առ իս Պաւտախն, որ է Բարու-

նակ, և ասաց. «Տէր եղբայր, պարտ է քեզ պատմել ինձ
զմեկնութիւնն աստուածային Գրոց, որ ես իմանամ թէ
ինչ կայ ի նմա»։ Եւ բազում սէր և եղբայրութիւն եղ-
ընդ մեզ և ընդ քահանայից. և գայր հանապազ յեկեղե-
5 ցին, քահանայքն ընթեռնուին և մեք պատմէաք նմա զա-
մենայն։ Եւ նա խնդութեամբ ընդունէր և ի միտս իւր
ամփոփէր։ Եւ այնքան հմտացաւ սուրբ Գրոց, որ և զԱյս-
մաւուրսն բոլոր ի միտ էառ և կամէր հետեիլ հետոց նո-
ցա, որպէս և եղևն իսկ։

10 Եւ պնդեալ զինքն աստուածային օրինօքն, գայր ան-
խտիան յեկեղեցին և աղօթէր առ Աստուած։ Եւ հանա-
պազ տանէր ի տուն իւր դքահանայս և զաղքատս և կե-
րակրէր զնոսա, և բազում հարցաքննութիւն առնէր ընդ
քահանայից, ի հին և ի նոր կտակարանաց։ Այլ և զսովո-
15 րական քունն ի կանգուն անցուցանէր ի վերայ չուանի։

Ասաց ցամաւսինն իւր. «Յայսմ հետէ լեր դու ինձ իբրեւ
• զբոյր»։ Եւ նա ասաց. «Որպէս դու, նոյնպէս և ես, թէ
ի պահս և թէ յաղօթս»։ Եւ կացեալ 3 ամ պնդէս։

Եւ գային ի խանութ նորա այլազգիք, բանդի լսէին
20 վասն նորա թէ լու նասիմիք կու պսէ վասն հոգւոյ և
վասն Քրիստոսի. և լսէին ի նմանէ բան զարմանալի վասն
Քրիստոսի և վասն անաշառ դատաստանի նորա։

Եւ զի տեղեակ էր օրինաց նոցին, տայր զրոյց նոցա
ի հին և ի նոր կտակարանաց, թէ «բազումք ի յառաջնոր-
25 դաց ձերոց մեռան վասն անուանն Քրիստոսի, որպէս
զՄանսուրն, և զԽալիլն, և զՆասիմին, որ զմորթին տիկ
հանին»։ Եւ նոքա երթեալ պատմէին միմեանց և իմաստ-
նոցն ծածկաբար։ Եւ գային ի խանութն և ոչ տային թոյլ
վաստակել և նա տանէր զնոսա գողա ի տուն իւր, կե-
30 րակրէր և քարոզէր նոցա յԱդամայ և ի մարգարէիցն
և յառաքելոցն, որ վասն Քրիստոսի քարոզեցին, զմար-
մնանալն Քրիստոսի, զմկրտութիւնն և զամենայն սքանչե-
լիան զոր արար։ Եւ նոքա զարմացեալ ասէին. «Ապա ա-
ռաջնորդն մեր որպիսի մարգարէ էր»։ Բարունակն ասէ.

«Առաջնորդն՝ ձեր ոչ է մարդարէ, այլ կարապետ նեւինն. Բրիստոս՝ զոր ես Աստուած հաւատամ, վասն մեղաց քրիստոնէից, էառ ղթագաւորութիւն նոցա և ետ ձեր առաջնորդին: Վասն զի ոչ կացին ի պատուիրան նորա և ի կանոնս, զոր եղ Բրիստոս ձեռամբ առաքելոցն և հայրապետացն:»

Եւ հաւանեալ նմա աւելի քան զ90 այր և հաւատացին ի Բրիստոս քարոզութեամբ նորա: Քանզի հմուտ առնէր զնոսա պատուիրանացն Բրիստոսի և զբանն կենաց սերմանէր ի սիրտս նոցա. և նոքա հաւատով ընդունէին. և բախէին զկուրծս իւրեանց. և ոմանք ի նոցանէ գլխաւորք և կարգացողք էին, և ոմանք տղայք. և բազումք ի նոցանէ յանձն առին մկրտիլ ի նմանէ: Եւ նա առեալ զնոսա տանէր ի տուն իւր և ձգէր զփրկական խաչն Բրիստոսի ի ջուր և առեալ հեղոյր ի վերայ գլխոց նոցա, յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. և այլ ոչինչ ասէր:

Եւ ամենայն քաղաքն զարհուրեալ էր ընդ համարձակ քարոզութիւն նորա, քանզի 1000 նասիմի աւելի գիտէր:

Յաւուր միում եկեալ 3 մանուկ յաշակերտաց իւր և ասեն. «Ուսթա Պուտախ, եկ երթիցուք ի Քասական Շեխն.» (քանզի միտ եղեալ էին մասնեւ զնա): Եւ նա ասէ. «Զինչ կայ անդ զի երթիցուք:» Եւ նոքա ասեն. «Զամենայն բան գիտէ և առաւել զխորհուրդս մարդոյ:»

Եւ նա ելեալ զնաց ընդ նոսա և հեռի էր ի քաղաքէն տեղին՝ կիսոյ աւուր ճանապարհաւ: Եւ մին ի նոցանէ յառաջ գնացեալ ասաց նմա, թէ «Բերաք զոմն քրիստոնեայ առ քեզ. մի թէ դարձուցանես զնա յօրէնս մեր. քանզի արագ է լեզուն և տեղեակ օրինաց մերոց և իւրեանցն. և ոչ որ կարէ յաղթել նմա, բայց դու միայն, զի զԲրիստոս 30 տոս Աստուած քարոզէ մեզ:»

Եւ հասեալ անդ սուրբն Պուտախ և զգիշերն ամենայն հարցաքննութիւն արարեալ ընդ միմեանս, մինչև ցառաւօտն: Եւ ասէ Շեխն ցՊուտախ. «Զի եկեալ ես առ իս:»

Ասէ սուրբն. «Լուեալ եմ վասն քո, թէ զխորհուրդ

մարդկան գիտես:»

Ասէ Շեխն. «Այո, գիտեմ:»

Ասէ սուրբն. «Զինչ կայ յիմ խորհուրդս:»

Ասէ պիղծն. «Դու միտ եղեալ ես դալ ի յօրէնս մեր:»

5 Ասէ Պուտախ. «Քաւ լիցի ինձ այդ. սուտ է զոր լուայ վասն քո, դու խաբեբայ ես. զփօսող պիտի առնուի ի քէն. զի զմարդիկք կու խաբես, դրամ, ոչխար, ձի և ջորի ժողովեոս:»

Եւ Շեխն այն բարկացեալ եհար զսուրբն և հրամայեաց 10 արբանեկացն՝ վարել զնա յերեսաց իւրոց: Եւ գնացեալ ի քաղաքն, մատնեցին դատաւորին, թէ Պուտախն տաճկացաւ:

Կոչեաց զնա դատաւորն և ասէ. «Ուսթա Պուտախ, իրաւ է զոր ասեն վասն քո թէ տաճկացաւ:»

15 Եւ ասէ սուրբն. «Քաւ լիցի ինձ ուրանալ զՅիսուս Բրիստոս, զարարիչն երկնի և երկրի:»

Ասէ դատաւորն. «Եկ ի յօրէնս մեր և տաց քեզ բազում մեծութիւն:»

Եւ նա ետ պատասխանի և ասէ. «Ո՛վ դատաւոր, 20 դատես զիս սուտ վկայիւք. առաջի ահեղ ատենին տաս զիմ պատասխանին:»

Եւ դատաւորն առ աչս մարդկան ետ արկանել զնա ի բանտ, զի կամէր արձակել զնա: Եւ յետ 3 աւուր հանին զնա ի բանտէն և օրն կիրակի էր: Եւ ժողովեցան 25 բազմութիւն քաղաքին անդ և զօրական մի Տուղուտ անուն՝ կալեալ զմօրուացն, տարաւ առ դատաւորն բազում նախատանօք:

Ասէ դատաւորն. «Ո՛վ Պուտախ, գիտեմ զի իմաստուն մարդ ես և տեղեակ օրինաց մերոց. լսող լեր ինձ և եկ 30 ի յօրէնս մեր. և մի մատներ զմանկութիւն քո սուսերաց և հրոյ. այլ լեր ընդ մեզ պատուով:»

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ո՛վ դատաւոր և իմաստուն կարգացողք. ստացէք ինձ, ո՛ւր է առաջնորդն ձեր:» Եւ նոքա ասեն. «Ի Մաքբայն է:»

Ասէ սուրբն. «Կենդանի է թէ մեռեալ»

Եւ նորա ասեն. «Ոչ որ ի մարգարէիցն մնաց կենդանի»

Ասէ սուրբն. «Քրիստոս զոր ես Աստուած հաւատամ, հար է նա»

5 Եւ նորա ասեն թէ «Յերկինս է նա»

Ասէ սուրբն. «Կենդանի է թէ մեռեալ»

Եւ նորա ասեն թէ «Կենդանի է»

Ասէ սուրբն. «Ես զիսորդ թողում զարարիչն երկնի
և երկրի, զկենդանին և զկենդանատուն ամենեցուն և հե-
10 տեիմ մեռելոյն: Դուք այսօր զոր թաղաւորի անուն կու
յիշէք. և զգրտմն զոր ունիք, յոյր անուն է. կենդանի
թաղաւորին, թէ մեռելոյն»

Եւ նորա ասեն թէ «Յանուն կենդանոյն է դրամն»

Ասէ սուրբն. «Այդ ամենայն զօրքդ և հեծեալքդ ոյր
15 ի ծառայութիւն կայք. ողջ թաղաւորին, թէ մեռածին»

Եւ նորա ասեն թէ «Ողջ թաղաւորին»

Ասէ դատաւորն. «Թող փաշայն գլխենայ. օրէնք մեր
զսա ոչ առնէ արժան մահու, զի վնաս և հայհոյութիւն
ոչ խօսեցաւ» Եւ ասաց տանիլ զնա առաջի փաշային»

20 Եւ փաշայն յոյժ գովեաց զնա, և ձգեալ զձեռն ի վերայ
պարանոցի սրբոյն, համբուրեաց զնա և ասէ. «Զիսորդ կո-
րուսանես զմանկութիւն քո ունայն և զգեղեցկութիւն
երեսաց քոց յայրուստ տոս հրոյ. եկ և ասա բան. և տաց
քեզ զինչ հաճոյ է քեզ և մեծ իշխանութիւն»

25 Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ո՛ր թաղաւոր,
զայդ ամենայն մեծութիւնդ՝ զոր խօստացար ինձ, անցա-
ւոր է թէ մնացական. և մեծամեծ թաղաւորքն որ մեռան՝
զայդ մեծութիւնդ ընդ իւրեանս տարան, թէ աստ մնաց»

Եւ նա ասէ թէ «Աստ մնաց»

30 Ասէ սուրբն. «Ապա թէ աստ մնաց, ինձ չէ պիտոյ այդ
մեծութիւնդ՝ որ այսօր է և ի վաղիւն ի դժոխս իջանէ. ինձ
պիտոյ է Քրիստոս Աստուածն իմ և արքայութիւն նորա»

Եւ սուրբանն շատ ջանաց ողորմանօք և սպառնալօք,
և ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնա և բարկացեալ ի վերայ

սրբոյն, ասէ. «Ո՛ր մարդ, այնչափ ազգի ազգի տանջանս
ածեմ ի վերայ քո, որ չէ եղեալ ի բազում ժամանակաց»

Ասէ սուրբն. «Թէ զմարմինս ազգի ազգի տանջանօք մաշես,
ոչ կարես խախտել զիս ի սիրոյն Քրիստոսի. հոգւոյս ոչ ու-
5 նիս իշխանութիւն և զմարմինս որչափ կարես չարչարեալ»

Յայնժամ հրամայեաց տալ զնա յայրուստ հրոյ և ասաց
իշխանին. «Մի այրեր զգա մինչև ի սպառ. միթէ երկեցէ
ի հրոյն և գայ յօրէնս մեր»

Եւ ժողովեալ փայտ՝ գիղեցին իբրեւ զբլուր մի. և բե-
10 րեալ զսուրբն հանդէպ փայտին՝ մերկացուցին զնա և կա-
պեցին զձեռնս յետս. և բերեալ տախտակ մի, կապեցին
ի վերայ կրծիցն. ոմանք խոցոտէին և ոմանք ապտակէին
և զմարմնս փետէին և թքանէին յերես նորա. և բերին
առաջի հրոյն»

15 Յայնժամ սուրբն ի քարշ առեալ զնոսա և ի հուրն
գլխեաց. և նորա ոչ ետուն թոյլ, զի մի արագ այրեսցի.
և 4 զօրական բուռն հարեալ էին նմա, զի խորովեսցի և
մի մեռցի: Եւ նա յոչինչ համարեալ զայրեցումն հրոյն
և զօրհնութիւնս երկից մանկանցն երգէր: Եւ արարեալ զնա
20 կիսերեաց և տարեալ արկին ի բանա: Եւ մինչդեռ ի բան-
տին էր սուրբն, ի միում գիշերի տեսին զնա պահապանք
քաղաքին ի մէջ շուկային պայծառ գիմօք. և նորա զահի
հարեալ ասեն. «Ո՛ր մարդ, ոչ վախես որ ի շուրջ կուգաս
ասա» Եւ նա ասէ. «Ո՛ր անմիտք, ես ոչ եմ եկեալ, այլ
25 այս 3 զօրականքս հանին զիս և բերին աստ»

Եւ նորա առեալ զնա տարան ի բանտն և ումեք ինչ
ոչ ասացին, զի երկնչէին յիշխանէն, բայց քրիստոնէից
ասացին: Եւ այլ ոմն ի զօրականաց փաշային՝ եկեալ պատ-
մեաց մեզ, թէ «Յայսմ գիշերի տեսի տեսիլ զարմանալի.
30 ոչ թէ յերազի, այլ յարթութեան: Դուստր իմ հիւանդ
կայր մերձ ի մահ. և ի հասարակել գիշերոյն ելեալ եր-
թայի մօտ մօլնայ մի, զի գայ կարգայ ի վերայ դստերն
իմ. և ընդ շուկայն անցանէր ճանապարհն իմ որ երթայի.
և յորժամ հասի ի մէջ շուկային, ապշութիւն կալաւ զիս

և տեսի լոյս փայլատակեալ յերկնից. և պայծառացաւ տեղին՝ յորում հանդերձեալ էր այրիլ նահատակն. և ես յահէս ոչ կարացի զքայլս փոխել. և տեսի զշուկայն լցեալ լուսով, և աղդի աղդի ծաղկօք զարդարեալ և կանաչա-
 5 ցեալ: Եւ յետ այնորիկ տեսի յանկարծակի արք լուսաւորք, որք վրան հարին անդ լուսեղէն և բերեալ ոսկի աթոռ զարդարեալ ակամբ, զոր ոչ կարեմ պատմել. և տեսի զՊուտախն, որ եկն խոնջեալ և քրանեալ իբրեւ զօրական՝ որ գայ ի պատերազմէ. և եկեալ լուսաւոր արքն և դաս-
 10 տառակօք սրբէին զհրաշագեղ պատկեր նորա. և բերեալ ջուր լուանային զերեսն և զձեռն նորա: Եւ ես հարցի զնա թէ «Պուտախ, ո՞վ են սոքա, որ այդպէս սպառազինեալ են ընդ քեզ և այս գեղեցիկ երկվարքս ո՞ւմ են»: Եւ նա ասաց. «Սոքա այնորիկ են՝ որ վասն Քրիստոսի չարչարեցան և մե-
 15 ռան»: Եւ ասաւ տարեալ զնա պատուով եղին ի վերայ ոսկիակազմ աթոռոյն, զոր պատրաստեալ էին և վերացան հրեղէն կառօքն յերկինս. և էանց տեսիլն յինէն. և տեսի զիս միայն ի մէջ շուկային: Եւ ես կամէի երթալ պատմել փաշային և ոմանք ի դրացեաց իմոց ոչ թողին. այլ ասա-
 20 ցին թէ «Նոքա ոչ հաւատան բանից քոց և սպանանեն զքեզ»: Զայս տեսիլ յայն գիշերին տեսեալ էր, որ ի վաղիւն տարան զնա յայրիւ: Եւ ընդ առաւօտն հանին զնա ի բան-
 սէն և տարան առաջի փաշային. և ժողովեցան ի վերայ նորա բազմութիւն տաճկացն. և այնքան վիրաւորեալ էր
 25 մարմինն յառաջին այրմանէն, որ արիւնն և շարուն ի միա-
 սին հոսէին. և ուսոցն ի վայր կեղեկեալ էին մինչև ի մա-
 տունան, և ջիւքն երևէին: Եւ այնպէս տառապանօք առեալ զմորուսոցն ի քարշ տանէին: Եւ սուրբն ի գնալն իւրում ասէր. «Դատ արա ինձ, Աստուած»:
 30 Եւ ասէ թաղաւորն ցսուրբն. «Պուտախ, ուրացիր զՔրիստոս և եկ ի յօրէնո մեր. և տամ քեզ մալ և խա-
 զինայ, գիւղ և քաղաք և հեծելազօր»:

3-4. գրում է լուսով լցեալ. քայց յետոյ վերականգնւի և ա նշանակելով, փոխում է կարգը:

Եւ այլ բազում բանս խօսեցան ողորանօք և սպառ-
 նալօք. և ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա: Եւ սուրբն
 յանդիմանեաց զնոսա ասելով. «Ո՞վ անմիաք, ես զխնդ-
 թողում զարարէն երկնի և երկրի, որ իջեալ յերկնից՝
 5 մարմնացաւ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, մկրտեցաւ ի
 Յորդանան, խաչեցաւ, թաղեցաւ և յարեաւ ի մեռելոց,
 աւերեաց զդժոխս և համբարձաւ յերկինս, և ընդ աջմէ
 Հօր նստաւ. գալոց է միւսանդամ դատել զազգս մարդ-
 կան՝ ըստ իւրաքանչիւր գործոց. արդարքն ուրախանան,
 10 մարտիրոսքն պսակին, մեղաւորքն տանջին, ուրացողքն
 կոծեցոցն և սատանայ յամօթ լինի»:

Յայնժամ բարկացեալ փաշայն և ամենայն մեծա-
 մեծքն և հատին ի վերայ նորա վճիռ մահուան, զի հրով
 այրեսցի: Եւ առեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն ի
 15 մէջ շուկային և բերեալ փայտ կուտեցին. և ոմանք հար-
 կանէին և այլք խոցէին: Եւ նա զաչսն ի յերկինս ամբար-
 ձեալ և զօգնութիւն ի Քրիստոսէ խնդրէր. Եւ բերեալ
 գերան մի հարին յերկիր ի մէջ փայտիցն որ գիղեալ է,
 ըստ հասակի սրբոյն. և բերեալ զսուրբն մերձ փայտին՝
 20 զոր հարին յերկիր և սուրբն գովելով համբուրեաց զփայտն
 և բերեալ բեւեռս հաստ և երկայն և բեւեռեցին զտոսն ի
 պատուանդան փայտին. և զձեռնն ի վերայ գլխոյ փայտին
 ի վերայ միմեանց: Եւ նայեցաւ սուրբն ի բեւեռն և ասաց.
 «Օրհնեալ է Քրիստոս Աստուած իմ, որ արժանի արար
 25 զիս չարչարակից իւր լինիլ»:

Յայնժամ անօրէնքն բերեալ 2 շուն, կախեցին զպարա-
 նոցէն: Եւ նա ասէ. «Ո՞վ կատաղիք, թէպէտ ես դատա-
 պարտեալ եմ և արժանի եմ զոր առնէք, ասաւ այս գա-
 զանքս զինչ մեղան ձեզ. ազատ արէք զդոստս»:
 30 Եւ նոքա ոչ լուան նմա: Եւ ասաց սուրբն. «Դնէք տայք զպատաս-
 խանին»:

Եւ բերեալ ձիւթ և ձէթ, ցանեցին ի վերայ սրբոյն և
 բորբոքեցին զհոսրն. և նա զօրհնութիւն երկց մանկանցն
 երգէր. և բարձրանայր բոց հնոցին 30 կանգուն:

Եւ մինչ օրհնութիւնն ի բերանն էր, աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած. և զմարմինն այրեցին յերկու ժամէ աւուրն մինչև ցինն ժամն, որ փոշի դարձաւ. և բերեալ ջուր, արկին ի վերայ հրոյն, որ պաղեցաւ. և լցեալ ի խորգ 5 զմոխիրն 5 բեռ և տարեալ արկին ի դետն, յարեւելից կուսէ քաղաքին Յամթայ: Եւ զայս վասն այն արարին, զի մի առցեն քրիստոնեայքն ի նշխարաց սրբոյն:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ, լոյս պայծառ ծագեաց ի տեղի կատարմանն և ի վերայ նշխարացն ի մէջ դետոյն:

10 Եւ այսպէս բարի խոստովանութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս սուրբն Պուտախ, ի թուականիս Հայոց յՋՀԳ ամին, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն B ձեռագիրը, էջ 444 ա''—446 ա', մարգաց 30, յուլիս 6, Ս. Սրապիտնի, Ս. Պրոկղի և Իլարիտնի, Ս. Պերեգրինոյ և Ղուկիանու վկայաբանութիւններէց յետոյ, այս վերնագրով «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Պուտախայ:» Նոյն վկայի մասին Չամչեան Գ. 516 տալիս է հետեւեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «Ի նմին տարւոջ (ՋՀԳ) ի յունիսի 13 ըստ նմին օրինակի կատարեցաւ հրով ի յԱմիդ այր ոմն Պուտախ անուն, որ նորոգ էր հաւատացեալ ի Քրիստոս՝ դառնալով յաղանդոյ Արեւորդեաց:» Միջոցներ չունինք թուականների տարբերութիւնը ճշտելու:

Վկայաբանութեան գրիչն է Մկրտիչ աբեղայ՝ լուսարար և աւելածու Տիգրանակերտի Ս. Կիրակոս եկեղեցու. տես էջ 360, տող 19 ևն:

60.

ԹՈՐՈՍ ԵԳԵՍԸՅԻ

† 225=1528

Սոյն նահատակի հետ ծանօթացնում է մեզ միայն Չամչեան, Հատ. Գ. 516, իւր հետեւեալ համառօտ յիշատակութեամբ.

Ի թուին 225 (=1528) նահատակեցաւ յեղեւիաքաղաքի՝ այն է Ուռհայ՝ Թորոս վկայն:

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԱՐԵՂԱՅ

† 1528 կամ 1533

Սոյն նահատակի մասին ունինք միայն Չամչեանի
Հատ. Գ. էջ 516 տուած փոքրիկ տեղեկութիւնը, որ
հետեւեալն է.

Ի նմին ամի (ՉՀԷ=1528) կամ ըստ այլոց ի Թուին
ՉՉԲ (=1533) կատարեցաւ հրով ի Սեբաստիա արեղայ
ոմն Հայրապետ անուն ի վանացն Տևոյ:

ԹԱԴԷՈՍ ԵՐԷՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

† 229=1534

Սոյն նահատակի մասին էլ ունինք միմիայն Չամ-
չեանի, Հատ. Գ. էջ 516 տուած փոքրիկ տեղեկութիւնը.

Ի Թուին 229 նահատակեցաւ նոյնպէս ի Սեբաստիա
երէց մի Թադէոս անուն:

ԵՐԷՅ ՇՆՔՈՒՆԿՈՒ ԳԵՂՁ

† 227=1535

Սոյն անանուն նահատակ քահանայի մասին մե-
կարճ տեղեկութիւն է տալիս Սամուէլ երէց Անեցի,
տպ. Վաղարշապատ, 1893, էջ 175, հետեւեալ ձևով.

«227. Ի Շնքունկու գեղէն քահանայ մի այրեցին»

Նոյն տեղեկութիւնից քաղելով Չամչեան, Հատ.
Գ. էջ 516, ասում է.

Ի թուին 227 այլ ոմն երէց այրեցաւ հրով ի գեղջն
Շնքունկու:

ՆԱՀԱՏԱԿՆ ԿՈԿՃԱՅ ՍԵՐԱՍԻՈՅ

† 226=1536

Ոտանաւոր լիսան Կոկճայ անհատական Սերասիոյ
տուն թի.

Յինքն հարիւր Հայոց թուին
Ութսուն և հինգ աւելորդին՝
Խիստ մեծ կրակիժ ողորմագին
Եղաւ մանկանքն Կօկճային:

5 Ով որ լրսեց զտանջանքն սորին՝
Սևաոտ երկիր ամէն լացին.
Որ էր անմեղ ի տան միջին՝
Յանկարծակի ըզգուռն առին:

10 Վրկայ մէկ ըզմէկ բռնեցին,
Զէտ չար գաղան բոլորեցին՝
Թէ «Մեղի քուֆրի ասացին,
Մամլաքաթս է Ղրղըլաչին»:

Առեալ տարան դատաւորին,
Նոցա լալուն ոչ լրսեցին՝
15 Թէ «Ուրացիր զԲրիտոս Որդին,
Ապա թէ քեզ ճար կու լինին»:

9. 7 ըզմէկ.

Սէրն Յիսուսի ծաղկէր հոգին,
Անվեհեր տար զպատասխանին
Թէ «Ես Քրիստոս խոստովանիմ
Սուրբ հաւատով Լուսաւորչին»:

5 Աղաչէին բազում բանին

Եւ շատ պարգևք խոստանային:

Նա ոչ խօսէր ամենեւին,

Միայն օրհնէր զՀայր և զՈրդին:

Բայց չար զինուորքն այն փաշային՝

10 Լրցան թիւնօք իբրեւ օձին,

Վայր կոխեցին զնա ի գետին,

Զլեզուն հանեալ և կըտրեցին:

Մանուկն որպէս դառիւծ գոչէր,

Հայէր յերկինս և հառաչէր.

15 Ոչ ոք չըկայր բարեխօսէր,

Կամ մարդ կարէր որ աղատէր:

Գլուխն ի բաց, ձեռքն ի կապին՝

Արին թափէր ի բերանին.

Սիրտք բեկէին զնա տեսողին,

20 Երբ որ տարան ի մօյտանին:

Ոմանք ըզնա աղաչէին,

Եւ այլք ահիւ ըսպառնային.

Ոմանք փայտիւ հարկանէին,

Եւ այլք սրբով գաղտ խոցէին:

25 Կոկճան կապած կայր ի միջին,

Որպէս դառինս ի մէջ գայլին.

Հայէր ի յաջ գիհ և ձախին,

Լեզու չունէր ի բերանին:

Դարձեալ բերնէն ձող մի դարկին

30 Եւ գըլխովար կանգնեցուցին,

1. Կ ծաղկեր. 7. Կ նայ. 9. Կ զինուորքն. 14. Կ հառաչէր. 15. Կ բա-
րեխօսէր.

Որպէս Պետրոս Առաքելին՝

Որ գլուխ ի վար զնա խաչեցին:

Յետոյ քարիւ քարկոծեցին՝

Ի վկայութիւն Ստեփանոսին,

5 Չարչարանօք նահատկեցին,

Ապա թողեալ ի բաց դնացին:

Երբ որ տեսան զնա ի փայտին՝

Բոլոր երկիրն ըզնա լացին,

Եւ ողբալով զնա գովէին,

10 Ըզբաջ մանուկն ափսոսացին:

Միմեանց պատմեալ նուաղէին,

Զարիութիւնըն գովէին,

Որ քաջութեամբըն տիրացաւ

Անանց լուսոյն և երկնային:

15 Տարեալ զմարմին սուրբ հանգուցին,

Հեա քառասնիցըն նըշխարին,

Ճառագայթեց մէջ գիշերին՝

Լոյսն ի վերայ գերեզմանին:

Զոր անօրէնքն զլոյսըն տեսին,

20 Եւ փոշիման վայր մընացին,

Եւ քրիստոնեայք մըլխիթարին,

Օրհնեն ըզՀայր և զիր Որդին:

Այս վկայաբանական տաղն ունի Կ՝ձեռագիրը՝
էջ 62 ա—63 բ: Չամչեան, Գ. 516 սոյն վկայի մատին
ունի միայն հետեւեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «Ի թուին
ՋԶ նահատակեցաւ ի Սեբաստիա աղնուական ոմն՝
խօճա Ողջայ, կամ Կէօկճան կոչեցեալ»: Տաղի հեղի-
նակը՝ ինչպէս առաջին եօթը տների սկզբնատառերը
ցոյց են տալիս, Յովասափ Սեբաստացին է:

3. Կ յետո. 4. Կ ի վկայութի. 11. Կ միմեանց պատուեալ.

65.

ՄԱՆՈՒԿՆ ԽԸՏԸՐՅԱԾ

† 29,=1541 (կամ 29,=1441)

Տաղ Խըտըրըշայ մանկան որ ի Մարգըռուսն քաղաքն է
Աստուածային:

Խըրատ մի տամ վառն մեղաց,
Աղէկ լըսէ, զականջըդ բաց.
Աղաչեցէք ըղճէր Աստուած՝
Որ զմեզ փրկէ ի փորձանաց:

5 Երկու կենօք մեք եմք զըրկած,
Խիստ մեղաւոր, օրինազանց.
Ոչ կու գիմեմք յեկեղեցին,
Չայն այլ կերթամք ի վրայ մեղաց:

10 Մեք թագաւոր չունիմք գըրած,
Ո՛չ առաջնորդ ի վրայ խելաց.
Ամէնն խըմած են ու հարբած,
Ոտովնն ի ջուրնն ի վայր գընաց:

Վերելի մեռով է մ մեռագրի վերեւգիրք. իսկ x մեռագրին ունի՝
«վս. խարչայ նահատակին»: 1. x բանիկմ ասեմ ի վրայ մեղաց. 2. x
լսէ. 3. x գըս փխ. ըզտէր. 4. x փրկէ. 5. x եմ ես զըրկած. 6. x իմ
օրինաց. 7. x ոչ կուզիմենք յեկեղեցիս. 8. x այն. | x կերթանք. | x ի վրայ.
m ի վերայ. 9. x չունիք. | x օծած փխ. զըրած. 11. x ամէն. | x
խմած. 12. x ոտովնն ի ջուրնն խոր գնաց.

Մեք թագաւորը ունէաք օծած,
Մեծ մեծ իշխանք. ա՛ն այլ գընաց.
Որ զմեզ թողին ի մէջ Տաճկաց,
Հաւքմըն կառնէր ամէն խուղած:

5 Երբ լըսեցին աղգըն Տաճկաց՝
Ի վրայ եկին բուլք ի բուլաց,
Ձերդ քացխով տիկ չարով լըցած,
Ձինչ ըզգազան նետով հարած:

10 Ձինչ թիւնաւոր օձ դառնացած՝
Ձմեղ կու խոցեն ամէն դիհաց.
Աղաչեցէք զԲրիտոս Աստուած՝
Որ զմեզ փրկէ ի փորձանաց:

15 Մէկ անպատեհ բան մ՝ այլ արին՝
Ձինչ չենք լըսեր մեք ի պապանց.
Ձճերմակն առին ի դըլխընուս,
Կապուտ արին ոտից մատանց:

Յայնժամ Հայոց աղգըն վախեաց,
Մեծ ու պըզտիկ գէտ զուռ դողաց.
Վայ թէ մեր մեղքն ըզմեղ որսաց՝
20 Ըզմեղ ի վայր տան անկասկած:

Տէրն ողորմած էր և գըթած,
Անտես չառնէ զգործըս ձեռաց.
Ըզխըտըրչան մեղ պարգևեաց՝
Որ ըզմեր փակ դըռովնն իրաց:

25 Թէ զԽըտըրչին բաներն ասեմ՝

1. x ունիք. 2. x և մեծ իշխանքն գընացած. 3. x ըզմեղ փխ. որ զմեզ.
4. x հուքում կանէր. 5. x նա փխ. երբ. 6. x թուեկա ելաւ աղգն ու գընաց.
7. x զինչ քացախով տիկ չարով լըցւած. 8. x այլ չիչեցին օրմ աղուհաց.
9-12. x եւ հանց եղան ի մեր դիմաց | գէտ ըզգազան նետով խոցած |
զմեղ կու խոցեն ամէն դիհաց | գէտ թուեկա օձ էն դարձաց. 13-16. x
Հանց անպատեհ բան մ այլ արին | չէինք տեսեր ի վրայ երկրին | զկա-
պուտն առին ու վայր զըրին | զճերմակին տւին ու ցից մատին. 18. x
և մեծ ու փոքր քանց զուռ դողաց. 19. x հանգեաց փխ. որսաց. 21. x է
և ըթած. 23. x ըզխըտըրչայն. 24. x որ զմեզ փակած դըռովնն իրաց.
25. x զխըտըրչի.

Ձինքն Յայսմաւուրք պիտէր զըրած,
Որ ամէն օր զինքն կարգային՝
Թէ հնց եղաւ կամ հնց գընաց:

Այս Խըտըրչան մանուկ գոված,
5 Աղէկ կըտրիճ անունն ելած,
Ոնց որ մըտաւ ի Մարգիւփան,
Շուն չի մընաց որ զինքն չիւսած:

Դեռ չէր խըմեր ի իւր ջըրէն,
Դ՛հ էր նըստեր ուղուրդ ի հաց,
10 Բուխտան դըրին ի վրայ նորա՝
Թէ «Խըտըրչան յիշոցը ասաց»:

Յոր տեղ որ կայր հանած վարած՝
Լուք մէկ մէկի արին խմաց,
Ժողովեցան ազգըն Տաճկաց,
15 Ի վրայ եկին զինչ շուն կառլած:

Նայ Խըտըրչան ի վայր մընաց,
Յիշեց զեղբայրն և խիտ իլաց.
Ասաց թէ «Վայ դարիպութեանս,
«Այս այլ ուր կայր ինձի պահած»:

20 Ետտ աղաչեց դայն Տաճկընին՝
Թէ «Թողէք զիս պահ մի ձեռաց.
«Խիտ ճանփուհերեր եմ դադրած,
«Դեռ եմ եկեր հեռու տեղաց»:

Երկու վընաս մարդ կայր ի հոն,
25 Այն երկուքն այլ առաջ եկին՝
Մէկ մուխթասիպ աչից ելած,
Մէկ չարագործ աստուածուրաց:

1. x գրած. 2. x յամէն. | x գնայ փխ. զինքն. 3. x երեկ փխ. եղաւ.
4. x յունի այս. | x խորըչան. 5. x կտրիճ անուն եղած. 6. x ի մարդ-
ուան. 7. x չէ. | m մնաց. | x որ գնա չէլած. 8. x դեր չէր խըմեր
նա այն ջըրէն. 9. x նստել. | x ողորդ. 10. x պուխտան դըրին ի վրայ.
x-ը այստեղ վերջանում է, որովհետեւ ձեռագրի միջոցով քանի բերք դուրս
են ընկեր. 15. m ի վերայ.

Նայ երկուքն այլ առաջ եկին,
Մերկիկ արին ու գըլխերաց,
Առին տարան ի դատաստան՝
Երկու ձեռուներն յետին կապած:

5 Թուր ու դանակ ամէն քաշած՝
Լուք ամէն հետ բուլը ի բուլաց,
Կու կանչէին ամէն դիհաց՝
Թէ «Խըտըրչան յիշոցը ասաց»:

Երբ դատաւորն նայեցաւ
10 Եւ իւր յամէն աչքն վախեաց՝
Ասաց թէ «Մուռ բան էք արեր.
«Դուք մի վախեր ի պարտնաց»:

«Այդ մարդըն իսկ է կամ հարբած,
«Կամ անօրէն կընկան դեղած»:

15 «Զսայ պահեցէք օր մի քանի,
«Միթէ դայ խեղքն ի վրայ գըլխաց»:

Նայ Խըտըրչան զբերանն իրաց,
Բան մի քանի այլ նա ասաց՝
Թէ «Ո՛չ իսկ եմ և ոչ հարբած,
20 «Ի ոչ անօրէն կընկան դեղած»:

Լուք դատաւորն զբերանն իրաց,
Բան մի քանի այլ նա ասաց.
«Տանք քեզ հազար կարմիր դեկան
«Եւ կապանի սսկով կարած»:

25 «Աղէկ տօլպանա՝ բարակ գործած,
«Եւ այլ պարգեք ցեղք ի ցեղաց.
«Եկի դարձիր ի մեր հաւատա,
«Եւ ազատիս ի տանջանաց»:

Երբ Խըտըրչան զբերանն իրաց՝
30 Բան մի քանի այլ նա ասաց:

- «Եւ ես ունիմ կապայ կարած,
«Աղէկ տօլպանտ ոսկով գործած.
«Շատ մի գեկան կայ ինձ պահած,
«Աղէկ հալաւ գոյնս ի գունաց՝
5 «Ամէն ի տուն ի վայր ձրգած.
«Անոնք յիսնէ անտէր մընաց»
Դատաւորին դրոնէն հանին,
Յօժար կամօք ի հետ գընաց.
Առին տարան ի յայն տեղին՝
10 Ուր որ կըրակըն վառէին»
Մէկ շուն ծառայ մի կայր ի հոն,
Որ իւր անունն Դալալ կոչած՝
Նա ճըվըրդեց զօղն անկըճէն,
Արիւնն ի վրայ յուսին գընաց»
15 Առին տարան ի յայն տեղին՝
Հոն որ կըրակըն վառէին՝
Տարան ի հոն կանգնեցուցին
Զինքըն մերկիկ ու գըլխիբաց»
Երկու ձեռքունքն ի վեր վերուց,
20 Դէմ Աստուծոյ ինքըն իլաց,
Ասաց թէ «Տէր իմ և Աստուած,
«Դու զիս փրկէ ի փորձանաց»
«Դու ողորմած ես և դըթած.
«Ես եմ տըղայ ի մէջ մեղաց.
25 «Տէր, արն ինձ ողորմութիւն՝
«Յօրժամ գայցես փառօք մեծաց»
Չայն մի եկաւ ի երկընուց՝
Թէ «Զօրացի՛ր իմ քաջ գոված.
«Բեզ այն տեղիքն եմ պատրաստել՝
30 «Որ ի մարդոյ սիրտ չէ տնկած»

2. m գաւրծած. 5. m ձրգաց. 7. m դրոնեն. 25. m արայ.

- Պեղծ Տաճկընին եկին յառաջ՝
Թէ «Խըտըրչայ մանուկ գոված,
«Արի եղիր դու մուսուրման՝
«Թէ քո արեն է քեզ պիտած»
5 Դանըչմաներն աչից ելած
Եւ մոլնաներն չար կարդացած՝
Ասեն. «Եկոյ զմատըդ վերուր,
«Կըրակըս քեզ համար վառած»
Պեղծ դատաւորն յառաջ երեկ,
10 Քանի բան մի այլ նա ասաց.
«Ուսուցանեմք զամէն թուրէ՝
«Զինչ որ մեզի է ուսուցած»
Ասաց թէ «Ինձ հանց մի ասէք,
«Այդ ինձ թըւի քան զշուն դեղած.
15 «Հոգոյս չունիք ի յխանութիւն,
«Ահա մարմինս հատիր կանգնած»
«Ես դաւանիմ ըզՀայր Աստուած,
«Բանն ի Հօրէ յառաջ ծընած,
«Հոգին՝ բըխումըն Հօր փառաց,
20 «ԶԱստուածածինն որ կոյս մընաց»
«Ես քրիստոնեայ եմ ի յաղդաց,
«Ունիմ ըզխաչըն պարծանաց,
«Աւազանին շնորհք ունիմ,
«Զերդ ըզձեզ չեմ հոտած նեխած»
25 Հընցկուն կըսկիծ բաներ ասաց՝
Թէ «Դուք ու ձեր հաւատ կորած.
«Հընցկուն հաւատ ո՞վ է տեսեր
«Ի վրայ մարդոյ ճորով ձրգած»
Իւրեանց մեծփորըն բարկացաւ,
30 Գաղտուկ եկաւ ի յեռանց,

16. m ահայ. 21. m քրիստոնեա. 23. m շնորհ.

Փայտով իզարկ ի վրայ գլխուն՝
Ձեռուն չորցաւ ի յարմընկաց։

Բերին ձգեցին զսուրբն կըրակին,
Երկու ձեռունք յետին կապած։

5 Զինչ որ պիւլպիւն ի վրայ վարդին՝
Կու շըրջմըրջէր կամաց կամաց։

Անանց լուսուն նա տիրացաւ,
Ի մէջ կրակին որ նա գիմացաւ։

Միթէ հօրէ նա չէր եղել,

10 Կամ ի մօրէ նա չէր ծներ։

Տէրըն երես համբերութիւն՝

Ի մէջ կրակին որ նա գընաց։

Լոյսն ի վերան ճառագայթեաց,

Հաղորդ եղև մարտիրոսաց։

15 Մի մեղադրէք Մեծ Պարոնին,

Որ զայս սակաւ բաներս ասաց։

Ժամանիկիս դառնութենէն՝

Միտքըն մալոր ամէն գիհաց։

Այս Խըտըրչան եղև պատճառ,

20 Որ լոյս ծագեաց Հայոց ազգաց։

Ո՛վ որ ասէ ըզՀայր մեղան՝

Նա զինքն օրհնէ Քրիստոս Աստուած։

Այս տաղն ունին m և x ձեռագրերը. m էջ 101 ա—
109 ա, x 79—82 (որ պակաս է)։ Հմմտ. և Զամչեան, Գ.
516. «Ի թուին ԶՂ. կատարեցաւ հրով ի Մարգուան այր
ոմն Խըտըրչանուն. այլ զսա զնեն ոմանք ի թուին ՊՂ.։»
Տաղիս հեղինակն է Մեծ Պարոն, ինչպէս յայտնի կեր-
պով յեշուած է էջ 382, տող 15։

8. 12. m կըրակին.

66.

ՍԱՐԳԻՍ ՄԵԼԻՍԻՆԵՅԻ

† Ռ=1550 ապրիլ 15 րշ.

Ի սմին կայ ի պարածածկի՝

Մարմին ուրումն նոր վկայի՝

Որ և Սարգիս գոլ ճանաչի,

Յերկրորդ Հայոց Մելտինացի.

5 Երբեմն ի ախ մանկականի՝

Թողեալ զառիթ կենաց անտի,

Ամբ բաղմբ նովիմբ վարի.

Բայց իւրովի դարձեալ կորզի,

Զի յատենի համարձակի,

10 Ի Զըմիւռինս Ասիայի

Մեծ հանդիսիւ նահատակի,

Ընդ տէրութեամբ Իսմայէլի,

Հարաւականն եղեալ տոհմի,

Յամի հաղար հայկեանս թուի,

15

Եւ զնոյն անուն խոստովանի.

Ապրիլի ժե օրն նոր

Կիրակի երեքշաբթի

Օրըն նահատակեցաւ։

Սոյն նահատակի տապանադիրը միայն ունինք,
որը արտատպում ենք Բօսեանի «Հայք ի Զմիւռնիա և

17. աբրիլի. | նօր. 18. երեքշաբթի. 19. նահապկեցաւ.

ի շրջակայս» աշխատութիւնից, Հատ. Ա. Վիեննա, 1899, էջ 82:

Սուրբի նահատակութեան թուականը բաւական կասկածելի է. տապանադրի 14րդ տողը ասում է «Յամի հաղար Հայկեանս թուի». բայց սորա յաջորդ 15րդ տողը՝ որ դարձեալ թուականին պիտի պատկանէր՝ Գօսեանի դրքի մէջ բաց է թողուած՝ առանց յիշելու թէ արդեօք բուն տապանադիրը ոչինչ չունի՞ այստեղ, թէ ունի՞ բայց գրութիւնը անընթեռնելի է:

Նահատակութեան ամսաթիւը պահանջուած չափով կատարեալ է՝ ապրիլ 15, Նոր Կիրակուայ յաջորդ երեքշաբթին, որ և իբր արձանագրութիւն՝ չի էլ կարող գրչագրական սխալմունք ունենալ:

Արդ՝ որպէսզի Նոր Կիրակուայ երեքշաբթին ապրիլի 15-ին գայ, պէտք է որ Զատիկը ապրիլի 6-ին եկած լինի: Սկսեալ 1550-ից մինչև այժմ Զատիկը ապրիլի 6-ին է պատահում ԶՂԹ=1550, ՌԺ=1561, ՌԻԱ=1572, ՌՂԴ=1645, ՌՃԵ=1656, ՌՃԶԴ=1735, ՌՃԶԹ=1740, ՌՄԿԸ=1819 և ՌՄՃԹ=1830 տարիներում:

Եթէ տապանադրի 15րդ տողում մի անընթեռնելի բան կայ՝ նահատակութեան թուականը կարող էր բոլոր այս թուերից մինը լինել (բացի 1550-ից), ենթադրելով թէ այդ անընթեռնելի տողը լինէր «Որ և տաւն յարաբարդի» (1561) կամ «Քսան և մի յարաբարդի» (1572) ու շարունակաբար:

Իսկ եթէ յիշեալ տողը ոչինչ չունի և տապանագիրը պէտք է առնել այնպէս ինչպէս որ է, այն ժամանակ հարկաւոր է հաշուի տարբերութիւն ընդունել:—Հայկական Ռ թիւը ըստ սովորական հաշուի համապատասխանում է փրկչական 1550 նոյ՝ 3—1551 նոյ՝ 2 թուին. իսկ 1551-ին Զատիկը դալիս է մարտի 29-ին, ուստի չենք կարող ընդունել Ռ=1551 թուականը: 1550 թուականը համաձայն է, որովհետև այս թուին էլ Զատիկը ապրիլ 6-ին է գալիս: Արձանագիրը կարող էր Հայկական թուականի յաւելուածը միայն 550 հաշուել և դնել Ռ=1550 ապրիլ 15 գշ:

67.

ՀԻՓՍԻՄԷ ՍԻԼՎԻՍԻ

† ՌԳ=1554 փետր. 14 դշ.

ԹՎԻՃ ՌԳ ՍԻԼՎԻՍԻԻ ԽՈՒՈՄԸՆ ՆԱՀԱՏԱԿ ԱՐԻՆ, ՕՐԻՆ
ԴՂ. արինտատին ընդ արշալոյսն:

Սոյն վկայաբանական հատուածն ունի Ս. Էջմիածնի մատենադարանի թիւ 864 ձեռագիրը՝ Գերբ հարցմանց Տաթևացւոյն, էջ 357 բ, իբր լուսանցագրութիւն երկրորդական մի գրչից: Հռիփսիմէի ձեռփոխութիւնն ու համառօտութիւնը Հոռոփսիմա, Հոռոմսիմա, Հոռուի, Հոռոմ ևն սովորական են ժողովրդական բարբառներու մէջ:

ՊԱՐՈՆ ԼՈՅՍ ԿԵՓԵՑԻ

† ՌԺԶ=1567 Վայիս 15 էշ.

Ի ժամանակս թագաւորութեան Սուլտան Սելիմին՝ որ նստէր ի քաղաքն Կոստանդնուպօլիս, ազգէն Թուրքաց՝ որ տիրէր բազում աշխարհաց, ազգաց և ազանց, բարի մանուկ մի երևեցաւ Պարոն Լոյս անուն, յաշխարհն
 5 Հոնաց, ի քաղաքն Կաֆայ, յազգէն Հայոց, հաւատով քրիստոնեայ, դաւանութեամբ սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին, բարի ծնողաց զաւակ, հօրն անուն Աստուածատուր՝ ի ձմեռնացեալ ժամանակի անուշահոտ վարդ երևեցաւ ի մէջ աշխարհի, վառեցաւ որպէս հօւր ի սէրն Քրիստոսի,
 10 ի թուականութեանս Հայոց ՌԺԶ ամի, ի հինգ յունվարի, յաւուր ճրագալուցի Յայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Յանկարծակի շրջապատեցին զնա անօրէնքն և ըմբռնեցին զսուրբ նահատակն Պարոն Լոյս՝ որ էր ամաց տասն
 15 նուութից, մանուկ տիօք, տեսեամբ գեղեցիկ, հասակաւն վայելուչ, լեզուաւն ճարտար, աստուածային շնորհօքն զարդարեալ: Ի մէջ առին զնա այլազգիքն և ասացին թէ՝

1. Կ սէլումին. 2. Կ կոստանդնուպօլիս. 4. Կ աշխարհն. 5. Կ յազգէ. 6. Կ գրիգոր. 7. Կ ծնողաց. | Կ հաւր. 10. Կ ի թվականութեա. Կ թվկութեա. 13. Կ զնայ. | Կ ըմբռնեցին. 14. Կ լուս. | Կ ժրլցն մանուկն. 16. Կ լեզուաւն. Կ լեզուովն. 17. Կ զնայ. | Կ շունի և.

«Դու տաճկացեալ ես ի Կէղլով քաղաքին. և աստ եկեալ ես և պաշտես զհաւատս քրիստոնէից»:

Յայնժամ սուրբն Պարոն Լոյս լցաւ Հոգովն սրբով, ոգւոց եհան և հառաչելով հայեցաւ ի վեր յերկինս. և
 5 յիշեաց ի սրտի իւրում զՔրիստոս Վիենդանին և ապաւինեցաւ յազօթք սուրբ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին՝ պինդ և սերտ հաւատով, պատասխանի ետնոցա և ասաց. «Ես հաւատովս քրիստոնեայ եմ և հաւատամ զՀայր և զՈրդի և զսուրբ Հոգին. և զՔրիստոս Աստուած հաւա-
 10 տամ. ես ոչ տաճիկ եղեալ եմ և ոչ կու լինիմ»:

Յայնժամ գրոհ տուեալ անօրինացն ժողովեցան ի միասին և առեալ տարան զնա Պառաջի դատաւորին: Եւ մինչդեռ տանէին զսուրբ նահատակն, բարձր ձայնիւ աղաղակէին և որպէս դիւահար, բողոքէին ըստ իւրեանց օրինին:
 15 Եւ յորժամ հասին յատեան դատաւորին, բերեալ կացուցին սուտ վկայք՝ որք ասացին առաջի դատաւորին, թէ Մեք վկայ եմք, որ այս մանուկս տաճիկ եղաւ առաջի մեր»:

Յայնժամ եհարց դատաւորն զսուրբն Պարոն Լոյս և
 20 ասէ. «Վասն քո այսպէս ասեն թէ տաճիկ եղեալ ես. վասն էր ուրանաս զմեր օրէնքն և հաւատաս օրինաց քրիստոնէից. մեք մըսման եմք, մեր բանն ուղորդ է. թագաւորութիւնն մեր է. եկ լսէ մեզ և հաւանիր մեր օրինացն, շատ բարութեան հասանիս. և եթէ ոչ լսես մեզ,
 25 բազում չարչարանս կրես կամ հրով կու այրեմք կամ սրով կու սպանանեմք. բայց կու խնայենք զմանկութիւնս քո»:

Յայնժամ պայծառացաւ երեսն սուրբ նահատակին և սուրբ Հոգովն զօրացաւ. երաց զբերանն իւր ի մէջ տանին, պատասխանի եւ դատաւորին և ամենեցուն՝ որք

1. Կ ի Կէղլով. 2. Կ շունի և. 4. Կ ոգոց. 6. Կ աղաւթք. 7. Կ պինտ. 8. Կ քրիստոնեայ. | Կ շունի զհայր ... հաւատամ. 11. Կ գրոհ. 12. Կ ըգհայ. | Կ շունի և. 13. Կ ըգգր. 14. Կ շունի և. | Կ անաւորինին. 15. Կ տանան. | Կ շունի կացուցին. 19. Կ ըգսրն. 21. Կ յաւրինաց. 22. Կ մըսըման ենք. | Կ ըգորդ. 23. Կ թագաւորութի. | Կ շունի և. 25. Կ կու այրենք. 26. Կ բաց կու խնայեմք. 28. Կ գրեբան. | Կ ասանան.

կային յառենին, թէ «Ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, ես չեմ ուրանալ զՔրիստոսի հաւատն և չեմ հաւատալ ձեր օրինացն. որպէս կամիք, այնպէս արարէք. եթէ սպանանէք և եթէ կրա-
5 կով այրէք, ես զՔրիստոս Ստուգած ոչ ուրանամ»

Յայնժամ իմացեալ դատաւորին զչարութիւն ամբո-
խին և սուտ վկայիցն՝ ոչ հաւանեցաւ նոցա։ Յայնժամ
յառաջ մատուցեալ քրիստոնէից, երաշխաւորք եղեն և
առեալ տարան զնա ի տունս ծնողաց իւրոց։ Յայնժամ
10 անօրինացն խորհուրդ արարեալ դնացին առ մուֆտին
իւրեանց և առացին թէ՛ «Մանուկ մի Հայոց ազգէն հա-
ւանեալ է մեր օրինացս և տաճիկ եղեալ՝ զորոյ ունիմք
վկայք, և մեք զնա առեալ տարաք դատաւորին և վկայե-
ցաք եթէ մանուկս ի կէզլով քաղաքին տաճիկ եղեալ է և աստ
15 եկեալ քրիստոնեայ շրջի. և դատաւորն ոչ արար ուղիղ դա-
տաստան և ոչ ետ ի ձեռս մեր, այլ դարձեալ արձակեաց զնա
ի բաց. և մեր ոչ գտեալ մի թարութիւն, դիմեցաք առ քեզ.
և այժմ ազաչեմք զքեզ և խնդրեմք ի քէն, մի ամօթով
առնէր զմեզ ի մէջ քրիստոնէից. այլ տուր մեզ թուղթ
20 հրամանաց քոց, թէ որպէս է հրամանքն օրինաց մերոց»

Եւ նորա գրեալ թուղթ մի առ դատաւորն, թէ «Պարտ է
որ զդա վերստին դարձուցանէք. և եթէ ոչ դառնայ,
պարտ է սրով գլխատել»

Եւ նոցա առեալ տարան զթուղթն առ դատաւորն
25 և ծանուցին նմա. և առեալ հրաման ի դատաւորէն, դնա-
ցին ի տունն ծնողաց սրբոյն և խնդրէին զնա և ծնողքն
կամեցան թաղուցանել զնա։ Եւ գիտացեալ սուրբ ման-
կանն, ոչ կամեցաւ թաղչել, այլ վաղվաղակի ձայն առեալ

1, 2. քրիստոնեայ. 2. և ուրանար. 3. քիչպէս կուզէք այնպէս արէք.
4. և թէ կրակով. 5. ք չեմ ուրանալ. 6. ք ու աջաւ փխ. իմացեալ. 7. ք
դատաւորն. 8. ք քրիստոնէիցն երեշխաւորք. 9. ք զնայ.
10. ք մուֆտին. 11. ք ասեն. 12. ք խոնի է. 13. ք զնայ. 14. ք թէ.
15. ք քրիստոնեայ. 16. ք զնայ. 17. ք յամալթով. 18. ք թուղթ. 19. ք թուղթ. 20. ք թուղթ. 21. ք թուղթ. 22. ք թուղթ. 23. ք թուղթ. 24. ք թուղթ. 25. ք թուղթ. 26. ք թուղթ. 27. ք
զնայ. 28. ք մանկան ոչ կամեցան.

կոչողացն, թէ «Աստ եմ» Եւ նոցա կալեալ զերանելի մա-
նուկն, տարան առ դատաւորն. և դատաւորն բազում
անգամ հարցափորձեալ զսուրբն՝ ոչ կարաց շարժել զնա
ի հաւատոցն Քրիստոսի։

5 Յայնժամ վճիռ հատեալ՝ եթէ ոչ դառնայ ի մեր
օրէնքն, մահապարտ է։ Եւ զերանելի մանուկն տուեալ
ի ձեռս նոցա. և նոքա ձայն տուեալ միմեանց, ժողովե-
ցան առ հասարակ ի միասին։ Եւ առեալ զերանելին ի մէջ,
նեղէին զնա և կռիւհարէին, զգլուխն ծեծէին և յերեսն
10 թքանէին և ապտակէին. և նա էր ի մէջ նոցա որպէս
դառն ի մէջ դայլոց։

Եւ ապա առեալ տարան առ մուֆտին. և նա կոչեաց
առաջի իւր, բազում ողորանօք խրատեաց զնա և խոստա-
ցաւ նմա բազում պարգևք և մեծութիւն և ոչ կարաց
15 զնա խախտել և մեկնել ի սիրոյն Քրիստոսի։ Եւ ապա
սպառնացաւ նմա զանազան տանջանս և ոչ այնու կարաց
զնա երկեցուցանել. և զի Հօգին սուրբ բնակեալ էր ի նմա
և զօրացուցանէր զնա, զի զուարթ և պայծառ դիմօք ա-
նահ և աներկիւղ տայր պատասխանի իւրաքանչիւր հար-
20 ցուածոց նոցա։ Եւ կոչեաց Դանիշմանն զսուրբն Պարոն
Լոյս մերձ առ ինքն և ասէ. «Ե՛կ, դարձիւր ի մեր օրէնսն,
զքեզ ինձ որդեգիր առնեմ և բազում պարգևօք մեծա-
ցուցանեմք. և հանապազ յիշեմք զքեզ ի մեր աղօթքն
ի յուրբաթի»

25 Եւ սուրբն Պարոն Լոյս ասէ. «Ես քրիստոնեայ եմ և
քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ. զձեր օրէնքն չուզեմ»

Յայնժամ բարկացեալ ամբարիշտն այն, ապտակ էած
ծնօտի սրբոյն և նա խնդութեամբ մատուցեալ զմիւս ծնօտն

3. ք խոնի անգամ. 4. ք փխ. զսուրբն. 5. ք զնայ. 6. ք զնայ. 7. ք զնայ. 8. ք զնայ. 9. ք զնայ. 10. ք զնայ. 11. ք զնայ. 12. ք զնայ. 13. ք զնայ. 14. ք զնայ. 15. ք զնայ. 16. ք զնայ. 17. ք զնայ. 18. ք զնայ. 19. ք զնայ. 20. ք զնայ. 21. ք զնայ. 22. ք զնայ. 23. ք զնայ. 24. ք զնայ. 25. ք զնայ. 26. ք զնայ. 27. ք զնայ. 28. ք զնայ.

և ասէ. «Հար զմիւս ծնօտս իմ Յ անդամ, ըստ հրամանի
Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, թէ որ հարկանէ զծնօտ
քո, մատն նմա և զմիւսն»

Յորժամ ոչ կարացին յաղթել նմա և դարձուցանել
5 ի սիրոյն Քրիստոսի, յայնժամ՝ առեալ տարան առ Սան-
ճախ պարոնին։ Եւ պարոնն շատ ջանաց ողորական բա-
նիւք և խոստմամբ պարզեաց հաւանեցուցանել զնա և ոչ
կարաց. և դարձեալ բարկութեամբ սպառնացաւ նմա և ոչ
այնու կարաց մեկնել զնա ի սիրոյն Քրիստոսի։ Եւ ասա
10 ետ ի ձեռն դահճապետին և նա տարեալ եղ ի բանտի.
և պնդեաց զոտն ի կոճիղս մինչև առուս երկս. և յետ
երկոց առուրց՝ դարձեալ տարան զնա և կացուցին առաջի
ատենին բռնաւորաց և բազում ողորանօք խրատ ետուն
նմա թէ՝ «Ի բնոց լեր ի քրիստոնէութենէ և հաւատն օրի-
15 նաց մերոց»։ Եւ ամենեւին ոչ լսէր նոցա, այլ հաստատուն
և անշարժ կայր ի հաւատս Քրիստոսի։ Եւ դարձեալ հրա-
մայեցին տանել ի բանտն. և բազում անգամ ժողովէին
առ հասարակ այլազգիքն ամենայն, որպէս կատաղի դա-
զան և գիմէին ի վերայ նորա։ Ոմանք ողորէին և այլք
20 կռիւհարէին, ոմանք զգլուին ծեծէին և այլք զերեսն
թրանէին. և միմեանց գրոհ տուեալ բարձր ձայնիւ
աղաղակէին ըստ իւրեանց օրինին և բնաւ ոչ կարացին
շարժել զերանելի նոր նահատակն Քրիստոսի։

Բայց դահճապետն հրամանաւ իշխանին բռնութեամբ
25 եհան և կորզեաց ի ձեռաց նոցա և տարեալ եղ ի բանտի
և բազում քրիստոնեայք, քահանայք և ժողովուրդք և հա-
սակակից մանկունք երթային առ երանելի մանուկն Պարոն
Լոյս և քաջալերէին զնա հանապազօր։ Եւ նա զուարթ

1. w զմիւս. 2. w ըզնաւա քո մատոյ. 4. w յայնժամ. | w յախտել.
6. w ողորական. 7. w զնայ. 9. w լուսի զնա. | w տայայ. 10. w նայ.
| w ի բանդի. 11. d պնտեաց. | d ի կոճիղս. | dw գ. 12. dw գ. | w զնայ.
13. w ողորանաւք. 14. d հաւատայ. w հաւատ. 21. w գոռն. 23. w քի-
այ մերոյ. 25. w կորեաց ձեռաց. | d ի բանդի. 28. w քաջայլերէին.
| w զնայ. | w նայ.

սրտիւ և պայծառ դիմօք և սերտ հաւատով պատասխա-
նեաց ամենեցուն թէ՝ «Վասն իմ մի ինչ հոգայք. ես
պատրաստ եմ՝ մեռանել ի սէրն Քրիստոսի. բնաւ ոչ եր-
կնչիմ ի նոցանէ և ոչ ցանկամ պարզեաց նոցա. եթէ
5 սրով հատանեն զգլուսս իմ և կամ կրակով այրեն զմար-
մինս իմ, ես պատրաստ եմ ի սէրն Քրիստոսի։ Բայց դուք
եթէ կարող էք դրամով և կամ աղաչանօք հանել զիս
ի ձեռաց նոցա, նա բարի է. ապա թէ ոչ՝ ի մեռանել
պատրաստ եմ և դուք զիս ի յաղթից մի մոռանայք»
10 Բայց ստէպ և հանապաղ աղօթս լինէր վասն նորա առ
քահանայսն և ժողովուրդսն ի տաճարի Տեառն, վասն
համբերութեան սրբոյ վկային Քրիստոսի։

Եւ այլազգիքն հանապաղ երթային ի բանտն և խրատ
տային նմա և ողորէին պէս պէս բանիւք և ահացուցա-
15 նէին զնա և ոչ կարէին խաբել զսիրելին Քրիստոսի։ Ի յուն-
վարի ամսոյ հնգէն մինչև ի մայիսի 15, հանապաղ նեղէին
զնա և չարչարէին բանտիւ և կապանօք և պէս պէս
կտտանօք. և ոչ կարացին հաւանեցուցանել։ Եւ սուրբ
մանուկն Պարոն Լոյս ևս քան զևս զօրանայր սուրբ Հոգովն
20 և հաստատուն կայր ի սէրն Քրիստոսի։

Եւ ի տեսեան երեւցաւ նմա սուրբ հայրն մեր Գրի-
գոր Լուսաւորիչն և քաջալերեալ մխիթարեաց զնա և ասէ.
«Հաստատուն և պինդ կաց ի սէրն Քրիստոսի. և բնաւ մի
երկնչիր ի սպառնալեաց նոցա, զի հանապաղ Քրիստոս Աստ-
25 ուած ընդ քեզ է»։ Եւ հրեշտակք Աստուծոյ ըստ նմանու-
թեան մտնկանց երեւէին նմա և քաջալերէին զնա ի բան-
տին։ Այլ և Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս բազում զօրօք
հրեշտակաց իջանէր յերկնից ի բանտն և զօրացուցանէր

3. w ոչ երկնչիւմ. 7. d կարող. 8. w նայ. | w ապայ. | w ի մեռա-
նելոյ. 10. dw ըստէպ. 11. w տն մերոյ յի քի. 14. w ահացուցանէին.
15. w զնայ. 16. w և աւրէն մինչև ի մայիս, ի ժե. 17. w զնայ. 18. w
կտտանաւք բայց ոչ. 22. w քաջայլերեալ. | w զնայ. 23. dw պինտ.
24. w երկնչիր. 25. d հչկ. 26. w մանկանց տղայոց. | w զնայ. 27. d
տէր. 28. w հրեշտակաւք. | w ի յերկնից.

դժառայն իւր զսուրբն Պարոն Լոյս։ Բայց ծնողքն շատ
վշտացան և շատ ջանացին եթէ աղաչանօր և եթէ կաշա-
ռօք, ոչ կարացին հանել և աղատել ի ձեռաց այլազգեաց։
Դարձեալ մտին ի նաւ և գնացին ի Կաստանդինուպօլիս
5 և ծանուցին թագաւորին, և առեալ թուղթ ի թագաւո-
րէն և դարձեալ եկին ի Կաֆայ, և տարեալ զթուղթն
ետուն ի ձեռս բռնաւորաց, և նոցա բարկութեամբ լցեալ
խորհուրդ արարին կամ դարձուցանել կամ սպանանել։

Եւ այլազգիքն առ հասարակ ժողովեցան և գնացին
10 ի միասին ասեան դատաւորին, և ասեն նմա թէ «Տնւր
մեզ զմանուկն Պարոն Լոյս ի ձեռս մեր, կամ դարձու-
ցուք և կամ սպանցուք, զի մի նախատինք լիցուք քրիս-
տոնէից, զի յոյժ նախատինք է մեզ, որ մանուկ մի քրիս-
տոնէից յաղթէ մեզ ամենեցուն»։

Յայնժամ հրամայեաց դատաւորն երթալ հանել ի բան-
տէն և բերել առ նա, և նոցա գնացեալ հանին ի բանտէն
և բերեալ կացուցին յատեանն և հարցաւորեալ գտին
զնա անշարժ և հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի։ Եւ
դատաւորն վճիռ եհաւ զլիսատման, եթէ ոչ դարձցի յօ-
20 րէնս Մահմետին։ Եւ դահճապետն առեալ զմանուկն կա-
պեաց և առեալ տարաւ առ իշխան քաղաքին։ Եւ իշխանն
շատ ջանաց խրատելով և ահաջուցանելով, և առեալ 500
դահեկան կարմիր և եգ առաջի նորա և ասէ. «Միայն
բանիւ ասա թէ հաւատամ օրինաց ձերոց և զերծիր ի մահ-
25 ունէ, և յետոյ ծածուկ պահեալ զհաւատս քո, զի դեռ
մանուկ ես, խնայեան զքեզ»։

Եւ սուրբ մանուկն Պարոն Լոյս պատասխանի տուեալ
թէ «Ես պատրաստ եմ ի մեռանել վասն անուանն Քրիս-
տոսի»։ Յայնժամ տեսեալ իշխանին եթէ ոչ դառնայ,

7. Կ ձեռն. 10. Կ լուսի ի միասին. 13. Ը քրիստոնէիցն. 15. Կ երթեալ.
16. Կ բերեալ. Ը հանեալ. 18. Կ զնայ. Կ քի ալ մերոյ. 19. Կ վրձիւ.
Կ զլիսատմանն. Կ ոչ դարձի. Կ աւրէնս. 20. Կ կապեցին. 21. Կ
տարան. 22. Կ ահաջուցանելով. 24. Կ ասայ. 25. Ը յետոյ. Կ պա-
հեայ. Կ դեռ. 26. Կ խնայեայ. 28. Կ լուսի ի. 29. Ը դառնա.

հրամայեաց զլիսատել զնա։ Եւ նոցա առեալ տարան ի տեղի
զլիսատմանն, և սուրբ մանուկն ուրախութեամբ երթայր
ի կատարումն։ Եւ բանակք հրեշտակաց Աստուծոյ շուրջ
եղեն զնովաւ և Տէրն մէր Յիսուս Քրիստոս յայտնապէս
5 երթայր առաջի նորա, և ցուցանէր նմա զանթառամ
պսակն, և սատանայ ամենայն դիւօքն իւրովք ի հեռա-
տանէ կացեալ և կրճաէր զատամունս իւր և ողբայր զկոր-
ծանումն իւր՝ որ յաղթեցաւ ի փոքր մանկանէ միայն, և
զօրք հրեշտակաց ուրախանային և զուարճանային ի կատա-
10 րումն սուրբ մարտիրոսին և նոր նահատակին։

Եւ Յ տեղ փոխեցին, միթէ երկնչի և ոչ երկեաւ, և
դահիճն առեալ զսուրբն, վերացոյց Յ անգամ և ասէ. «Ահա
զլիսատեմ զքեզ, եթէ ոչ դառնաս»։ Եւ սուրբն ասէ.
«Բազում անգամ ասացի ձեզ թէ ես քրիստոնեայ եմ.
15 և զձեր օրէնքն ոչ ընդունիմ»։ Եւ ապա զլիսատեաց զերտ-
նելի մանուկն։

Յայնժամ աւանդեաց զհոգին իւր երանելի սուրբ
նահատակն ի ձեռն Աստուծոյ, և հոտ անուշ բուրեաց ի
սուրբ մարմնոյն և ելից զբիմն ամենեցուն։ Եւ ուրախա-
20 ցեալ քրիստոնէիցն, փառք և գոհութիւն տային համբե-
րութեանց տառապանքն։ Բայց ոչ ետուն հրաման բառնալոյ
սուրբ մարմնոյն, այլ հրամայեցին մինչև Յ օր մնալ ան-
թաղ, և այնպէս կայր անթաղ սուրբ նշխարքն անկեալ ի մէջ
փողոցին, և 2 տաճիկ լրբութեամբ գնացին և ոտիւք հա-
25 րին զգլխին երանելոյն և պատուհասեցան ի Տեառնէ։
Մինն գնաց առ ամեն ծովուն՝ զի լուսացէ զարիւնն որ
թաթախեցաւ ի յոտն, և առժամայն անկեալ խեղդեցաւ
ի ջուրն, և միւսն չորացեալ դօսացաւ ոտքն։

Ի մէջ գիշերին լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ սուրբ

2. Կ երթար. 3. Ը լուսի աստուծոյ. 6. Կ սատանայն ամ զիմաւքն.
7. Կ կրճաէր. 11. Կ երկրնչի. 12. Կ ահայ. 14. Ը քրիստոնեա. 15. Կ
ձեր. Կ ասայ. 18. Կ ձեռս ալ և տն մերոյ յի քի. 19. Կ քիմս.
Կ քրիստոնէից փիւ. ամենեցուն. 20. Կ աւքն փիւ. քրիստոնէիցն.
21. Ը տրուդին. 23. Կ լուսի անթաղ. 24. Կ հարկանէին. 27. Կ թաթ-
խեցաւ. 29. Կ եւ ի գիշերին այնմիկ լոյս.

նշխարաց երանելոյն. և ի վաղիւն ոչ իշխէին խնդրել զսուրբ
մարմինն: Բայց ծնողացն և այլ հաւատարիմ արանցն
մատեան առ բզեշխ քաղաքին և խնդրեցին զմարմինն
երանելի մանկանն: Եւ առեալ տարան ի վանքս սուրբ
5 Յովակիմայ և Սննայի. և անդէն հանգուցին զսուրբ
նշխարն:

Բայց ի ժամ նահատակութեան էջ լոյս պայծառ
ի վերայ սուրբ մարմնոյն և այլ ոչ մեկնեցաւ ի նմանէ.
այլ միշտ և հանապազ կայր ի վերայ նորա: Եւ ի ճանա-
10 պարհին երթայր ի վերայ սուրբ նշխարացն, մինչև տա-
րեալ եղին ի տապանի: Բայց ի ժամ թաղմանն զարմա-
նալի նշան երևեցաւ ի յերկինքն, մերձ արեգական. զի
լոյս կամարած և երևէր և խաչ լուսավայլ ամպեղէն եկաց
ի վերայ սուրբ մանկանն: Եւ իջեալ հրեշտակք Աստուծոյ
15 ողջագուրէին զսուրբ մարմինն երանելի նոր մարտիրոսին:
Եւ ժողովեցան ամենայն քրիստոնեայքն, քահանայք և ժո-
ղովուրդք, ֆռանդք և հռոմք, մինչև հրէայք և այլազգիք
ի տեսութիւն սուրբ վկային: Եւ սքանչանային ամենեքեան
և փառս տային Աստուծոյ: Եւ բաղմաց երևեցաւ տեսիլ
20 սքանչելի, որք պատմէին վասն նորա:

Եւ ես անպիտան Վրթանէս՝ տրուպս ի վարդապե-
տաց և յետինս ի քարոզողաց, ակնատես եղէ այսու
ամենայնի և անմարուր բազկաւ իմով գրկեցի և եղի ի
տապանի. և ըստ կարի աղկացեալ մտաց իմոց գրեցի
25 զպատմութիւնս զայս:

1. Կ զմարմինն փխ. զսուրբ մարմինն. 3. Կ մատեան բզեշխն. | Կ
զմարմինն նոր նահատակին և առեալ. 5. Կ ովակիմայ և սք աննայի
և անտէն. 6. Կ նշխարն. 8. Կ ի նմանէ և ոչ հեռացաւ. 11. Կ Խա-
պալին. 12. Կ նշան մի. | Կ արեգականն. 13. Կ համարձակ. Կ կամա-
րայն. | Կ լուսավայլ ամպեղէն. 14. Կ իջեալք այ. հրեշտակք այ. Կ
հրեշտակ. 17. Կ ֆռանդ. 18. Կ սրբոյ. 19. Կ վս նահատակութի
սրբոն փխ. և փառս ... աստուծոյ. 21. Կ վարդապետաց. 24. Կ տաղ-
տկացեալ. 25. Կ լուսնի զայս.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն Դ և Կ ձե-
ռագրերը. առաջինը մարերի Բ և մայիսի 15, այս
վերնագրով. «Յայտմ աւուր վկայ»՝ Պարոն Լոյս նոր նա-
հատակին: Իսկ երկրորդը՝ Կ էջ 69 ա—84 ա, այս վեր-
նագրով. «Մարերի Բ, մայիսի ԺԵ: Այսմաւուր վկայա-
բանուի. պրն. Լոյս նոր նահատակին: Աւրհնեալ է ամե-
նառ. երրորդութի. հայր և որդի և ամ. սբ. հոգին»:

Չամչեան, Գ. 516 այս վկայի մասին հետեւեալ
տեղեկութիւնը միայն ունի. «Իսկ ի թուին ՌԺԶ կամ
ըստ այլոց ՋԺԶ նահատակեցաւ ի Կաֆա իշխան ոմն
Պարոն Լոյս կոչեցեալ, յորոյ վերայ գրեաց ողբ ոտա-
նաւոր Վրթանէս վարդապետ՝ որ ամփոփեացն զնա.
վասն որոյ և ասէ իսկ. «Ես ձեռքս գգուեցի, և ի
գերեզմանն հանգուցի:» Նոյնպէս Սամուէլ Անեցի,
Վաղարշապատ, 1893, էջ 175 գրում է. «ՋԺԶ. զՊարոն
Լոյսն նահատակեցին:»

Երկուսի մէջ էլ սխալ է ՋԺԶ թուականը. պէտք է
ընդունել ՌԺԶ. նախ որովհետեւ այսպէս են դնում
թէ՛ վերի արձակ վկայաբանութիւնը և թէ՛ յաջորդ
երեք տաղերը. երկրորդ որովհետեւ ՋԺԶ չի յարմարում
էջ 406 դրուած ամսաթուին, այն է մայիս 15, Համ-
բարձման տօնի յաջորդ հինգշաբթի օրը:

Մայիս ամսոյ տասնուհինկին

Յետ Համբարձման՝ հինգշաբթին.

քանի որ ՋԺԶ=1467 թուականի Համբարձման տօնի
յաջորդ հինգշաբթին մայիս 16-ին է դալիս. իսկ մի-
այն ՌԺԶ=1567 թուին է որ Համբարձման տօնի յա-
ջորդ հինգշաբթին մայիսի 15-ին է համապատասխա-
նում և երրորդ, որովհետեւ վկայաբանութեանս սկիզբը
յիշուած ժամանակակից Սուլթան Սէլիմն է Սէլիմ Բ.
որ գահակալեց 1566—1574. միւս Սէլիմները նոտան՝
Սէլիմ Ա. 1512—1520 և Սէլիմ Գ. 1789—1808: ՋԺԶ=1467
թուին Սէլիմ թագաւոր չկայ. այդ թուին սուլթանական
գահի վրայ նստում էր Յաթիհ սուլթան Մէհմէդ Բ.
(1451—1484):

Վկայաբանութեանս հեղինակն է Վրթանէս վար-
դապետ, յետոյ եպիսկոպոս, Կաֆացի:

Սոյն նահատակ Լոյս Պարոնի մասին են յաջորդ
երեք տաղերը:

- Աստուած, Հայր երկնաւոր, զքէն գոհանամ, տէր,
 Որ դու զօրացուցեր ըզքս ծառայն, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նահատակըն սիրեցեր, տէր,
 Որ մարտիրոսացաւ առ քեզ եկեալ. տէր:
- 5 Բազում ազգ և աղինք ըզքեզ օրհնեն, տէր,
 Յորժամ լըսեն զհանդէս քո ծառային, տէր,
 Խընդան, ուրախանան, հոգւոց ցընծան, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նահատակն յորժամ յիշեն. տէր:
- Գովեն ազգ և աղինք ըզքեզ պատուեն, տէր,
 10 ԸզՊարոն Լոյս վրկայն յորժամ յիշեն, տէր,
 Զի տասն և ութ ամաց նա զօրացաւ, տէր,
 Յաղթեաց սատանայի և վերացաւ. տէր:
- Դուռն կենաց Աստուած Յիսուս Քրիստոս, տէր,
 Դու ընտրեցեր այսօր ըզքս ծառայն, տէր,
 15 Անթառամ պըսակաւ զարդարեցեր, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նոր վրկայն դու կոչեցեր, տէր:
- Երանելի ընթերցիւն երրորդութիւն, տէր,
 Երկին 'ւ երկիր ամէն դու արարեր, տէր,
 Այսօր ըզքս ծառայն զօրացուցեր, տէր,
 20 Սուրբ Պարոն Լոյս վրկայն դու սիրեցեր. տէր:
- Զօրացաւ Պարոն Լոյսն ի յատենին, տէր,
 Պատասխանի առնէր Հոգւով սըրբով, տէր,
 Յորժամ հարցանէին ոչ երկընչէր, տէր,
 Այլ դաւանէր զԱստուած Յիսուս Քրիստոս. տէր:
- 25 Էակից փառակից Հօր և Որդոյ, տէր,
 Դու լոյս և ճըշմարիտ կենդանարար, տէր,
 ԸզՊարոն Լոյս վրկայն մեծարեցեր, տէր,
 Յերկրէ յերկինս տարեր և պատուեցեր. տէր:

10, 27. ՝ զպարոն Լոյս. 15. ՝ զարդարեցեց. 18. ՝ արերեր. 28. ՝ տարեր.

- Ընտրեցեր ըզծառայն և սիրեցեր, տէր,
 Ընտիր և անուանի զնա արարեր, տէր,
 Եւ ի յանօրինաց ազատեցեր, տէր,
 Հրեշտակաց հաւասար զնա կացուցեր. տէր:
- 5 Թագաւոր երկնաւոր Յիսուս Քրիստոս, տէր,
 Պարոն Լոյս նոր վրկայ քեզ բարեխօս, տէր,
 Ըզմեզ դու ազատեա յանօրինաց, տէր,
 Բարեաց արժան արա և ողորմեա. տէր:
- Ժամանակի բարւոյ պատահեցաք, տէր,
 10 Ուրախութեամբ ձայնիւ ըզքեզ օրհնեմք, տէր,
 Սուրբ Պարոն Լոյս վրկայն առ քեզ միջնորդ, տէր,
 Ըզմեզ ազատեցէ յամէն չարէ. տէր:
- Ի քէնէ զօրացաւ հասաւտեցաւ, տէր,
 Անօրինաց յաղթեաց և քաջացաւ, տէր,
 15 Սուրբ վրկայն Պարոն Լոյս պարծանք եղաւ. տէր.
-
- Լուսաւորիչըն մեր երեւցաւ, տէր,
 Պարոն Լուսին ասաց «Մի վախենար, տէր,
 Քրիստոս քեզ օգնական և պահապան, տէր,
 20 Այլ և ըզքեզ յիշէ Հայրն երկնաւոր. տէր:»
- Խաչեալ Քրիստոս Աստուած, զքէն գոհանամք, տէր,
 Որ նոր ծաղիկ բուսաւ ի քո խաչէն, տէր,
 Պայծառ և դեղեցիկ երեւցաւ, տէր,
 Նոր վրկայն Պարոն Լոյս քեզ քաղցրացաւ. տէր:
- 25 Ծառայն քո պատուական դեղեցկացաւ, տէր,
 Որպէս դառն անարատ ընծայեցաւ, տէր,
 Զի զվարդագոյն արիւնքն յերկիր եհեղ,
 Մարտիրոս կոչեցաւ և քեզ վրկայ. տէր:
- Կամաւոր պատարագ քեզ մատուցաւ, տէր,
 30 Կամաւ յօժարութեամբ ըզքեզ սիրեաց, տէր,
 Կենդանարար ձայնիդ հետեւեցաւ, տէր,
 Կենացն յաւիտենից ժառանգ եղաւ. տէր:

14. ՝ յանօրինաց. 16. այս տարն մեծագորի մեջ այսպէս միայն երկ քող.

- Հաւատաց քո բանիդ բոլոր սրբոք, տէր,
 Հաստատեցաւ յուսով որպէս վրկայ, տէր,
 Հայաստանեաց ազգի պարծանք եղաւ, տէր,
 Համօրէն ընտրելոցն դասեցաւ, տէր:
- 5 Չայնիւ աւետաւոր զքեզ կոչեցեր, տէր,
 Չայնիդ հետեւեցաւ քո սուրբ ծառայն, տէր,
 Չըմեռնացեալ ժամոյս ծաղիկ բուսաւ, տէր,
 Որպէս վարդ մանուշակ երևեցաւ, տէր:
- 10 Ղամբարափայլ ջահիւր պայծառացաւ, տէր,
 Ղեկօք զծով աշխարհիս ցամաք անցաւ, տէր,
 Ղեկաւարիդ կենաց հետեւեցաւ, տէր,
 Ղօղեալ ընդ այլ սրբոց հետ վերացաւ, տէր:
- 15 Ճանապարհին կենաց հետեւեցաւ, տէր,
 Ճըշմարիտ մարտիրոս գրլխատեցաւ, տէր,
 Ճըշմարտութեան բանին սիրով եղև, տէր,
 Ճըշմարտութեան կենաց աւթանացաւ, տէր:
- Մանուկըն Պարոն Լոյս դու ընտրեցեր, տէր,
 Մանուկ քաջ եւ յաղթօղ դու արարեր, տէր,
 Մանուկ տիօք այսօր զնա կոչեցեր, տէր,
- 20 Մանկանցն առաքատի զնա դասեցեր, տէր:
 Յաւիտենից Աստուած, զքէն դոհանամք, տէր,
 Յաւիտենիս յաւիտենից բարեաց պատճառ, տէր,
 Յաւիտենիւ յառաջ զնա ընտրեցեր, տէր,
 Յաւիտենից կենաց ժառանգ արարեր, տէր:
- 25 Նախանձելի սիրով բորբոքեցաւ, տէր,
 Նախանձ բարի բուսաւ առ քո ծառայն, տէր,
 Նըմանեցաւ սըրբոյն Ստեփանոսի, տէր,
 Նըմանեալ Հաբէլի քեզ հաճեցաւ, տէր:
- Շնորհօք թագաւորիդ նա զօրացաւ, տէր,
 30 Շնորհօք Հոգւոյդ սըրբոյ պարգևեցեր, տէր,
 Շնորհօք պայծառագոյն դեղեցկացաւ, տէր,
 Շնորհօք իմաստութեամբ պատասխանեաց, տէր:

- Ուրախութեամբ ձայնիւ երգաբանեմք, տէր,
 Ուրախալի դիմօք զուարճանամք, տէր,
 Ուրախութեամբ յիշեմք ըզքո ծառայն, տէր,
 Ուրախացոյց այսօր զօրքն երկնային, տէր:
- 5 Չարչարանօք իւրովք քեզ հաճեցաւ, տէր,
 Չարչարակից եղև, հաղորդեցաւ, տէր,
 Չարաց անօրինաց յաղթահարեաց, տէր,
 Չարեացըն համբերեաց, բարեաց հասաւ, տէր:
- Պըսակակից եղև քո ընտրելոց, տէր,
 10 Պըսակըն անթառամ դու շնորհեցեր, տէր,
 Պարծանք քրիստոնէից զնա արարեր, տէր,
 Պայծառ ահեղ փառօք զնա հանդուցեր, տէր:
- Չահաղպետիւր փառօք զարգարեցեր, տէր,
 Չահիւր եւ լապտերօք զնա պատուեցեր, տէր,
- 15 Ջըրէն անմահութեան զնա արբուցեր, տէր,
 Ջանիւ իւրով մեծաւ ընդունեցեր, տէր:
- Ռահ կենաց Քըրխատոս, քեզ դոհութիւն, տէր,
 Ռահիդ կենդանութեան հետեւեցաւ, տէր,
 Ռամկական մարդկան սրոշեցեր, տէր,
- 20 Ռահին կենաց երկնից արժան արեր, տէր:
 Սիրով փափագանօք քեզ ցանկացաւ, տէր,
 Սիրով չարչարանաց նա համբերեաց, տէր,
 Սիրով գրլխատեցաւ, կատարեցաւ, տէր,
 Սերովբէին նըման պայծառացաւ, տէր:
- 25 Վըրդանէս վարդապետըն քո ծառայ, տէր,
 Վասըն Պարոն Լուսին զայս բանըս երէ,
 Ով որ յօժար սըրտիւ զայս եղանակէ,
 Թող մէկ բերան մեղի Հայր մեղայ առէ:
- Տանըս հայաստանեաց մեծ աւետիս է,
 30 Լուսաւորչին ցեղին շատ խընդութիւն է,
 Որ Պարոն Լոյս վըրկայն նահատակեր է,
 Եւ ամենայն սրբոց ընկեր եղեալ է:

- Բամեալ որդւոց մարդկան ընտիր եղեր է,
 Սուրբ Պարոն Լոյս վրկայն փառաւորեր է,
 Վերայ գերեզմանին հանապաղ լոյս է,
 Հոգին երկնից խորանըն հանգուցեալ է:
- 5 Յանկացան զօրք երկնից ընդ Պարոն Լուսին,
 Յանկալի օր մահուան սուրբ նահատակին,
 Յընծան և զուարճանան ընտրեալքն առաջին,
 Յընծութեամբ ելանեն ի գիմաց նորին:
- Իիւծեալքը մաշեցան որդիք մարդկային,
 10 Իիւծեալքը ծուլացան, զբարին ատեցին,
 Ըզ Պարոն Լոյս մանուկն յորժամ որ տեսին,
 Ուրախութեամբ մեծաւ փառաւորեցին:
- Փառք քեզ, Հայր, Որդի և Սուրբ Հոգի, տէր,
 Փառք քեզ, երբեակ անձինք և մի ընծութիւն, տէր,
- 15 Փառք զարդարեցեր ըզքս ծառայն, տէր,
 Փառաց պըսուղ տուեր ըզԼոյս Պարոն, տէր:
- Քրիստոս Աստուած, փրկիչ և ապաւէն, տէր,
 Բեղ գոհութիւն և փառք յամէն լեզուէ, տէր,
 Աղաչանք սրբոց մեզ ողորմեա, տէր,
- 20 Յաւիտենից կենաց արժան արա. տէր:
- Վասն անուանըք քս չարչարեցաւ, տէր,
 Վասն սիրոյ քոյն գըլխատեցաւ, տէր,
 Վանեաց ըզթըշնամին և զօրացաւ, տէր,
 Վերացաւ յերկինս և ըզքեղ տեսաւ. տէր:
- 25 Անուն մարտիրոսին սուրբ Պարոն Լոյս է,
 Անուն երգող բանիս տէր Վըրթանէս է,
 ՅԱյրարատեան յերկրէն Կաֆա եկեր է,
 Անթիւ առուր բանիւ զայս ասացեր է:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն Վիեննայի
 Հայոց մատենադարանի = (—344) ձեռագիրը, էջ 220
 Բ—226 Բ. հմմտ. Տաշեանի Յուցակը, էջ 796 Բ: Տաղի
 օրինակը մեր խնդրանքը հաճեցաւ արտագրել և մեզ

II. = զպարոն լոյս. 16. = լուսի ըզլոյս. 24. = զերկինս.

ուղարկել Վիեննայի ձեռագրատան մատենադարանա-
 պետ Գեր. Հ. Բ. Պելէգրիկեանը: Տաղի երգիչն է Վըթա-
 նէս եպիսկոպոս Կաֆացի՝ նախորդ արձակ վկայաբա-
 նութեան հեղինակը:

Տաղ Պարոն Լոյս Աստուծոյն շատեցաւ ի Վըրթանէս
 վարդապետի:

- Հայաստանեայ հաղար թըվին
 Եւ տանուվեց աւելորդին՝
- 5 Բաջ նահատակ մի ընտրեցաւ
 Աստուածաշէն Կաֆայ քաղքին:
- Սուրբ Պարոն Լոյս անուն նորին,
 Շառաւիղէ Հայոց զարմին,
 Դաւանութեամբ Լուսաւորչին
- 10 Եւ Քրիստոսի արեանըն գին:
- Եւ իւր ծընօղքն էին բարի,
 Աստուածասէր և հոգեւի,
 Ամենեցուն յոյժ պիտանի,
 Աստուածատուր անուն կոչի:
- 15 Ինքն էր ամաց տան և ութից,
 Երբ անօրէնքն բըռնեցին,
 Տարան առջի դատաւորին
 Թէ «Տաճկացաւ սա եռանդին»:

1. 1 նահատակին. | վերնագիրը m ձեռագրի մեջ այսպէս է՝ «Տաղ
 պարոն լուսին է յածաշէն կաֆայ քաղաք նահատակեայ». 3. m թըվին.
 6. m քաֆայ. 8. 1 չառաւիղաց. | 1 ազգին. 10. 1 արեան զընդին.
 15. 1 ութի. 16. 1 անօրէնքն բմբռնեցին. 18. m տաճկացեր. | 1 սաշ:

Նա դատաւորն ըզնա հարցաւ
Թէ «Ի՞նչ կատես վասն այս բանիս,
«Դու տաճկացի ես կեղղովին.
«Է՞ր չես հաւնիր մեր օրէնքին»:

5 Սուտ վրկաներն յառաջ եկին,
Կանգնան դիմաց դատաւորին
Թէ «Մենք վրկայ եմք այս բանին,
Որ հաւատաց մեր օրէնքին»:

30 Զորժամ հարցան Պարոն Լուսին,
Երանելի նահատակին՝
Պայծառացաւ դէմքըն նորին՝
Որպէս սըրբոյն Սանփանոսին:

Արիաբար պատասխանեաց
Անօրինաց հրապարակին
15 Թէ «Ես ծառայ եմ Բրիտանոսին՝
Դաւանութեամբ Լուսաւորչին»:

Նա անօրէնքն կատաղեցան
Քան զչար գաղան այլ աւելի.
Եւ զատամուռնս կըրճըտէին
20 Ի վերայ սուրբ անմեղ գառին:

Սուրբ Պարոն Լոյսըն զօրացաւ,
Պատասխանի առնէր նոցին,
Ոչ երկընչէր ի նոցանէ,
Վառեալ էր սէրն աստուածային:

25 Անթիւ Տաճիկ ժողովեցան,
Սուրբ Պարոն Լոյսն ի մէջ առին,
Ոմանք ըզգլուխըն ծեծէին,
Ոմանք զերեսըն կըռփէին:

1. 1 նայ. | մ եհարց. 3. մ տաճկացի. | 1 կեղղովին. 4. 1 յէր. | մ հաւատին փիս. օրէնքին. 5. մ վրկայներն. | մ առաջ. 7. 1 բանիս. 12. 1 ստեփաննոսին. 14. մ անօրինացն. 15. մ ծառ փիս. ծառայ. | 1 քի. 17. 1 նայ. | մ կատաղեցան. 18. 1 քանց չար. 19. 1 կըճըտեցին. 21. 1 լուսըն. 26. 1 լուսն. 27. մ զգլուխըն. | մ ծեծէին. 28. 1 զերեսն. | մ կռփէին. 1 թքանէին.

Հինկ յունվարի ճրագալուցին
Սուրբ Պարոն Լոյսըն բըռնեցին.
Մինչ ի մայիս տասն ու հընկին
Բանտ և զընտան զնա պահեցին:

5 Բազում անգամ զնա հարցուցին,
Պէս պէս պարգեք խոստանային.
Ո՛չ հաւանէր ամենեին,
Զի նմա բնակեալ էր Սուրբ Հոգին:

Շատ Տաճկըներ ժողովեցին,
10 Գնացին ի դուռըն Պարոնին,
Ասեն. «Պարտ է տաճկըցընես,
«Թէ սիրելի ես Մահմատին»:

Երբ Պարոն Լուսն յառաջ բերին՝
Դէմքն էր պայծառ զէտ արեւին,
15 Նա աներկիւղ պատասխանեաց
Թէ «Ես ծառայ եմ Բրիտանոսին»:

Շատ զանազան պարգեք տային,
Բընաւ շարժել ոչ կարացին,
Յետոյ տանջանք ըսպառնացան.
20 Եւ ոչ այնու զնա յողթեցին:

Իշխանն ասաց Պարոն Լուսին.
«Ե՛կ հաւանիր մեր օրէնքին.
«Թէ չէ՛ կուտամ ըզքեղ դահճին,
«Որ կու մատնէ ըզքեղ սըրին»:

25 Սուրբ Պարոն Լուսըն զօրացաւ,
Զի բընակեալ էր Սուրբ Հոգին,

1. մ ունվարի. | 1 ճրագալուծին. 2. 1 լուսն. | 1 բմբռնեցին. 3. մ ժ ու ե ին. 4. 1 մ բանդ. 8. 1 լուսնի նմա. 9. մ ժողովեցան. 10. 1 գընացին. | մ ի դուռն. | մ պարոնին ասին. 12. մ մեր գընտին փիս. մահմատին. 13. մ յերբ. | մ առաջ. 14. մ դէմքըն փիս. դէմքն էր. 15. 1 նայ. 17. մ ասին փիս. տային. 18. մ բնաւ. | 1 չկարացին փիս. ոչ կարացին. 20. 1 այնով այլ փիս. այնու զնա. 22. 1 հավանիր. 23. մ զքեղ. | մ դահճին. 24. մ սրին. 25. մ լուսնի սուրբ պարոն...սուրբ կըտակին, այն է սող 25-2.

Որպէս Փրկիչըն մեր ասաց
Յառաջագոյն սուրբ Կրտակին:

Պարոնն ասաց Տաճկընեւուն
Թէ «Հարբած էք ամենեւին.
5 «Տարէ՛ք գլուխը բանալն ներքին՝
«Մինչև ի վաղն առաւօտին»:

Պիղծ անօրէնք խորհուրդ արին՝
Ասեն. «Երթանք մօտ ի մուֆթին»:
Գնացին ասին գանձմանին
10 Թէ «Ճարըն դու ես այս բանին»:

Պատասխանի ետ ամբօխին
Թէ «Իմ գլուխն ի յայդ ճանփին.
«Թէ չի՛ դառնայ ի Բրիտանի,
«Ես ըստանեմ ի հանդիսին»:

15 «Մի երկընչիք ամենեւին,
«Գնացէ՛ք բերէք իմ առաջին,
«Ես հարցանեմ պատասխանին՝
«Մի՛թէ լինի ոչ հաւանին»:

Գնացին բերին առջև մուֆթին
20 Սուրբ Պարոն Լոյս գաւակ բարին:
Նա խընդութեամբ յառաջ երթայր,
Որպէս փեսայ յառադաստին:

Պատասխանի ետ չար մուֆթին
Երանելի Պարոն Լուսին,
25 Թէ «Ե՛կ դարձիր քո հաւատոյդ,
«Եւ հաւանիր մեր օրէնքին»:

1. 1 փրկիչըն. 4. 1 է փի. էք. 5. m դրէք. | m բանդըն. 7. m պիղծ-
| m դատաւորն փի. անօրէնք. 8. 1 ի մուֆթին. 9. 1 գանձմանին.
II. m պատասխանին. 12. 1 գլուխն. m գլուխն. | m ի այտ. 13. m
նա. փի. ի. 14. 1 սպանանեմ. 15. 1 երկընչիք. | m ամենեւին. 16. m
գլուխէք. 17. 1 պատասխանի. 19. m գրնացին. | 1 մուֆթուն. 21. 1
նայ. | m խնդութիւն. | m առաջ. 22. m փեւա. | m առադաստին.
23. 1 պիղծ անաւրէնք խորհուրդ արին փի. պատասխանի ետ չար
մուֆթին. 25. m հաւատոյդ.

«Ըզբեղ պատուեմք զերդ մեր որդին,
«Ըզբեղ յիշեմք ի յուրբաթին.
«Թէ չհաւանիս դու մեր բանին՝
«Ըզբեղ կուտանք ի կեր սըրին»:

5 Յերբ Պարոն Լոյսըն զայս լրաց՝
Ո՛չ վախեցաւ ամենեւին,
Զի նմա բնակեալ էր Սուրբ Հոգին՝
Տաճար կաղմեալ Երկնաւորին:

Արիաբար զբերանն իրաց,
10 Պատասխանեաց ի հանդիսին
Թէ «Ես ծառայ եմ Բրիտանի,
«Զե՛մ հնազանդիր ձեր օրէնքին»:

Յայնժամ ապտակ էած մուֆթին
Յերեսըն սուրբ Պարոն Լուսին.

15 Այլ առաւել պայծառացաւ
Յերեսըն սուրբ նահատակին:

Ասին. «Ըզբեղ կրակով կայրեմք»:
Ասաց. «Ես աամ գինըն փայտին»:
Ասին. «Սըրով կըսպանանեմք»:
20 Ասաց. «Յօժար է իմ հոգին»:

Դարձեալ տարան տունըն Գընտին,
Ուր սոխտաներըն բնակէին՝
Բարձր ձայնիւ բողոքէին,
Աղաղակաւ որոտային:

25 Բարի ծընողքըն լրացին,
Թէ Պարոն Լոյսն ըմբռնեցին՝

1. m Ըզբեղ. | 1 գէտ փի. գերդ. 2. m յիշեմ. | m ի ուրբաթին.
3. m չի հաւանիս. | m մեր օրէնքին փի. դու մեր բանին. 4. m զբեղ.
| m կուտամք. | m սրին. 5. 1 լուսըն. | m լսեց. 7. 1 նմայ. 8. m յիշե-
նաւորին. 9. m պատասխանեաց փի. զբերանն իրաց. 10. m զբերանն
իրաց փի. պատասխանեաց. 13. 1 մուֆթին. 14. m երեսըն. 17. 1 կայ-
րենք. 18. m թէ ես. 19. m կուրսպանեմք. 20. m առժար. | 1 հոգիս.
21. 1 տուն. m տունն. | 1 կրտակին փի. գրնտին. 22. m սոխտաներն.
| m բրնակէին. 23. m բարձրայձայնիւ. 1 բարձր ձայնիւ. | 1 փող-
լոքէին. m բողոքէին. 24. m որոտային.

- Աղաղակաւ դուրս վաղեցին,
 Լալով գնացին ի այն տեղին:
- Յայնժամ ծնողքըն վարեցին,
 Ըզբրիստոնեայքն հալածեցին:
- 5 Մեծ արտամութիւն եղև քաղքին,
 Որ արտասուէ գետեր հանին:
- Դարձեալ տարան բանտըն դըրին,
 Մահու վըճիռ նըմա հատին,
 Մինչ ի մայիս տասնուհինկին՝
- 10 Ապա սըրով գըլխատեցին:
- Կատարեցաւ մեծ նահատակ,
 Սուրբ Պարոն Լոյս արդար հոգին,
 Մայիս ամսոյ տասնուհինկին,
 Յետ Համբարձման հինկշաբաթին:
- 15 Սուրբ Պարոն Լոյս, քեզ երանի
 Եւ քո ծնողացն որ են մարմնի.
 Դու Քրիստոսի վըկայ եղեր,
 Պարծանք եղար Հայոց ազգին:
- Քեզ երանի, Կաֆայ քաղաք,
 20 Որ նոր նըշան բեզ երևի.
 Քո քահանայքըն ժողովին,
 Տօնեն ըզտօն Պարոն Լուսին:
- Սուրբ Պարոն Լուս, դու գովելի,
 Քրիստոնէից համազարմի,
 Պարծանք եղար դու աշխարհի,
- 25 Եւս առաւել Կաֆայ քաղքին:

2. 1 ի յատենին փի. ի այն տեղին. 3. m գծնողքըն. 4. m ըզբրիստոնեայքըն. | m հալածին. 5. m եղաւ. 6. m արտասուօք. 7. m բանտըն. 8. m վիճիռ. | m նմա. 10. lm ապայ. | m գլխատեցին. 14. m ետ. 15. 1 լուս. 16. m յունի եւ. | m ծնողացդ. | m որք փի. որ են. 17. m եղար. 20. m նորաշէն փի. նոր նըշան. 22. m գտօն. 23. m մեռագրի մէջ լիակ այս (սուրբ պարոն լուս, դու գովելի) եւ յաջորդ ուրք ճնեղք.

- Սուրբ Պարոն Լուս, նոր մարտիրոս,
 Եւ նոր վըկայ դու Քրիստոսի.
 Երկինք երկիր ուրախացան,
 Ըզբեզ գովեն ամենեքեան:
- 5 Գունդք հրեշտակաց ուրախացան,
 Ըզբեզ յիշեն ամենեքեան,
 Երկնից երկիր իջանէին,
 Ըզբեզ տանին յեկեղեցին:
- Ուրախանայ Հայրըն վերին,
 10 Որ վասն արեանն ի հանդիսին.
 Դասք հրեշտակացըն ժողովին՝
 Ըզբեզ պատուեն ի մէջ նոցին:
- Դասք Սըրբոցըն ժողովին,
 Ուրախանան ի միասին,
 15 Կանգնին դիմաց Պարոն Լուսին,
 Տարին փառօք յերկրէ յերկին:
- Այսօր ցընծան զօրք երկնային,
 Այսօր խընդան դասք մարդկային,
 Օրհնեն զԱստուած զՀայրն երկնային՝
- 20 Վասնն սըրբոյ նոր վըկային:
- Այս մըթացեալ ժամանակիս
 Դու լոյս եղար մէջ աշխարհի
 Եւ սառնացեալ ձմերայնի՝
 Վարդ եւ շուշան մէջ պարտիզին:
- 25 Քեզ աղաչեմք ամենեքեան,
 Ո՛վ նոր վըկայ, պայծառ այգի,
 Սուրբ Յովաննու նըմանեցար,
 Գըլխատեցար նըման նըմին:
- Դու նմանեցար սուրբ վըկային
 30 Նախայվը

30. 1 հասցնում է միմեկի նախայվը բառը. այնուհետև քերք է պակաս.

· · · · ·
· · · · ·
Մի մոռանար երգող բանիս՝
Լզվարդանէս անպէտ հոգին,
5 Լզվարդապետն Հայոց աղգին,
Եպիսկոպոսըն Կաֆային:

Քրիստոս Աստուած, քեզ գոհութիւն,
Որ դու տվեր համբերութիւն,
Արդ սղարմեան զսա երգողին,
10 Այլ և գրողին, ընթերցողին:

Քրիստոս Աստուած, Տէր յերկնային,
Դու ընտրեցեր զքո սիրելին,
Արդ ողորմեան ամենեցուն՝
Ազաչանօք քո ծառային:

15 Ով զՊարոն Լոյս վրկայն յիշէ
Եւ կամ նըվէր տացէ նորին՝
Քրիստոս յիշէ զինքըն բարին,
Եւ իւր ամէն բանն աջողի:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 1 և m ձեռա-
գերները, 1 էջ 91 ա—93 բ, m էջ 109 ա—115 բ. եր-
կուսն էլ միջև կամ վերջն սլակառ: Տաղի հեղինակն
է նախորդ երկու գրութիւններն՝ արձակ վկայաբա-
նութեան և վկայաբանական տաղի հեղինակը՝ Վրթա-
նէս եպիսկոպոս Կաֆայի:

3. m վերսկսում է մի մոռանար սկից. 10. m գրողին. | m ընթերցո-
ղին. 18. m ձեռագրի յաջորդ քերթ պատած է, բայց այնպէս է բռնում քե-
տաղն այստեղ էլ վերջանում է:

Տաղ ի վերայ Պարոն Լոյս անհատական Կաֆայեցոյ
ի Թոռմայ գրոց աշակերտե ոգեւոյ՝ խիստ ազնիւ եւ
սիրտանի:

Օրհնեալ Հայր երկնաւոր, Աստուած անքննին,
Էակից փառակից միածին Որդին,
Որ ետ կարողութիւն քաջ նահատակին՝
Պարոն Լոյս վրկային՝ սուրբ մարտիրոսին:

5 Հայրն երկնաւոր ծագեաց ի սիրաւն նորին,
Որ քաջացաւ դիմացըն բռնաւորին՝
Յաղթեաց անօրինաց և սատանային՝
Սուրբ վրկայն Պարոն Լոյս՝ ծառայն Քրիստոսին:

10 Որպէս գարնան ծաղիկն որ երևեացին՝
Պարոն Լոյս սուրբ վրկայն ի մէջ Քաֆային:
Օրհնեմք ըզքեզ, Աստուած, ի խորոց սրտի,
Որ Դու զօրացուցիր զծառայն քո բարի:

Գովեմք ըզքեզ, վրկայ Տեառնըն Յիսուսի,
Պարոն Լոյս նահատակը քաջ և արի.
15 Նըման ես դու հաւու քաղցրաձայն ձաղի,
Որ միշտ դու բարբառիս ի սէրն Յիսուսի:

Քեզ գոհութիւն տամ ես, Աստուած ամենի,
Փառաւորեմք ըզքեզ միածին Որդի,
Որ ընկալաւ զվրկայս ի ժամանակի՝
20 Պարոն Լոյս նահատակը քաջ և արի:

Զարկն քո դեղեցիկ հեղեր ի յերկրի,
Արեամբ ներկեալ եղար ի սէրն անմահի,

22. k անմահին.

Դու միշտ փառաւորիս աջոյն հայրենի,
Սուրբ Պարոն Լոյս վրկայ՝ անունըդ բարի:

Ջրմեռն էր ժամանակն՝ երբ ըմբռնեցին,
Տարան զնա հարցուցին չար դատաւորին:
5 Նա աներկիւղ երեւո ըզսրատասխանին,
Դաւանեցաւ զՔրիստոս միածին Որդին:

Պարոն Լոյս նահատակըդ զարմանալին,
Որ նահատակեցար ի մէջ Կաֆային,
Յընծայ Հայրըն վերին և ուրախ լինին,
10 Որ քաղցրացար դիմացըն բըռնաւորին:

Դեռաբուսիկ ծաղիկ և քաղցր աղաւնի,
Պարոն Լոյս մարտիրոսըդ քաջ և արի,
Որ դու զարմացուցիր զազդ քրիստոնէի
եւ մարտիրոսացար ի մէջ Կաֆայի:

15 Դու փառեցար հոգով ի սէրն անմահի,
Չարչարեցար ՚ւ եղար վրկայ Քրիստոսի,
Մանուկ սուրբ Պարոն Լոյս՝ պարծանք աշխարհի,
եւ վարդապետն արիւնդ քո հեղաւ յերկրի:

Որպէս ըզգառն անմեղ ըզքեղ զենեցին,
20 եւ դուն ուրախ էիր ի զենման քոյին:
Յընծան այսօր հրեշտակք և ուրախ լինին,
Օրհնեն ըզԱրարիչն Աստուածն անընդհին:

Գունդք հրեշտակացն այսօր ըզքեղ գովէին,
եւ պար առեալ ըզքեղ եղանակէին:

25 Պարոն Լոյս սուրբ վրկայ, բարբառ քաղցրագին,
Ուրախ էին ՚ւ օգար կատարման քոյին:

Յընծան սուրբ մարտիրոսքն և ուրախ լինին,
Հըրճուին սուրբ մարգարէքն և պայծառացին,
Որ խառնեցար կամաւ ի յերամ նոցին,
30 Մարտիրոս կոչեցար ի մէջ Կաֆային:

Մանուկ քաղցրատեսակ և զարմանալի,
Դու մարտիրոս կոչիս ազգիս Հայ զարմի,
Արթուն անուն բարի սրբոյն Գրիգորի,
Որ եկեալ երազիդ և էր ընդ քեզի:

5 Ասաց. «Մի վախենար, իմ քաջ սիրելի,
«Եկի ես որ օգնեմ մարտ պատերազմի,
«Եւ մարտիրոս լինիս ազգիս իմ բարի,
«Եւ Լոյս դու անուանիս ի մէջ Կաֆայի»:

Փառք քեզ, Քրիստոս Աստուած, Տէր ամենայնի,
10 Որ ի ձրմեռնացեալ ցուրտ ժամանակի
Բուսուցեր հոտ անուշ՝ վարչքս պատուելի,
եւ դու հոտոտեցար ի հոտ անուշի:

Էակից միածին Որդին քաղցրացաւ,
եւ ի սուրբ Պարոն Լոյսըն իւր գըթացաւ,
15 Որ ետ կարողութիւն և նա զօրացաւ,
Յաղթեաց ըզթըշնամին և պայծառացաւ:

Ի թուականիս Հայոց ի հազար ամի
եւ տասնեւվեցն եղեալ ի յաւելորդին՝
Դըլխատեցար մայիսի տասն և հընգին,

20 Տարան զքեղ հանգուցին ի սուրբ Աննային:

Վըրդանէս վարդապետ և անուն բարի,
Թող դու պայծառ կենաս ի մէջ աշխարհի,
Որ ես առի հրաման և զտաղս տասցի,
Թումայ խիստ մեղաւոր ի յայսմ աշխարհի:

25 Արդ աղաչեմ ըզքեղ, սուրբ վրկայ բարի,
Որ բարեխօս լինիս զայս բանս ասողի՝
Մեղապարտ թումայի և անպիտանի,
եւ բարեխօս լինիս համայն աշխարհի:

Այս վկայաբանական տաղն ունի միայն ք ձե-
ռագերը, էջ 87 բ—88 բ: Տաղի հեղինակը՝ ինչպէս
վերնագերն ու վերջին երկու տները ցոյց են տալիս՝
նախորդ Վրթանէս եպիսկոպոսի աշակերտը Թումայ
Վաֆային է:

69.

ՄԱՐԿԱՆԻ ՍԱՐԳԵՆԴ ԵՒ ՅԵԶԵՐԱՆ ԹՈՒՐԿՈՒՐԱՆՑԻ

† ՌԻԹ = 1580 *ulays*. 6

Օրհնեալ մարգասիրութիւնն Աստուծոյ, որ յամենայն
ժամանակս ոչ առնու անտես զհաւատացեալ հօտս իւր,
բաշխելով զշնորհս Հոգւոյն սրբոյ: Եւ հայրական գթով խնամէ
զարարածս իւր՝ և ոչ նախատէ, այլ ձրի տայ խնդրողացն, և
5 բուսուցանէ զանազան ծաղիկս անուշահոտս: Ոչ թէ ի ժա-
մանակս դարնանայինս, այլ ի սառնասառոյց և ի սպառել
ամենայն պտղաբերութեան ժամանակացս, որ այժմ
տեսանիւր, որ երևցան ի ժամանակս յետինս՝ այս երկու
բանաւոր և անուշահոտ ծաղկունքս, ի վերջի սառնացեալ
10 և ձմեռնային եղանակիս, որ բարձրացան նահատակու-
թեամբն իւրեանց, և անուշահոտ առաքինութեամբն ուրա-
խացուցին զհրեշտակս ի յերկինս, և եղեն ախորժ կամացն
Աստուծոյ, և են պարծանք քրիստոնէից:

Ի թուականիս Հայոց ՌԻԹ, ի սեպտեմբեր ամսոյ ի 2,
15 ի թագաւորութեանն Տաճկաց խոնթբար փառչահին՝ որ
Սուլթան Մուրատ ասի՝ որ նստէր ի Բիւզանդիայ, որ է
Կոստանդնուպօլիս, զոր Ըստմիզօլ ասեն: Որ և յայսմ
ամի բազում զօրս առաքեաց ի Պարսկաստան. և զնա-
ցեալ պաշարեցին զերկիրն ամենայն՝ զբաղար և զգաւառ.

7. ի ա. ժրմ. 14. ի թվկնիս.

էառ և զմեծ քաղաքն Տփլիս. և հասեալ ի Շրուանա-
տունն և աւերեցին զբազում երկիր՝ և զամենեւեանն
ի սուր սուսերի մաշեցին. և ի քրիստոնէից բազում և
անթիւ գերի վարեցին. առին և զՓայտակարան քաղաքն
5 և զՂարս քաղաք՝ որ ի վաղուց ժամանակաց աւերակ էր
շինեցին. առին զԽոյ և զՍալամաստ իւր երկրովն. զոմանս
սրոյ ճարակ տուին, և զբազումս գերեցին, զայր և զկին,
զմեծ և զփոքր, զաղջկունս և զանմեղ տղայս ի քրիստո-
նէից. և այլ բազում ոճիրս գործեցին, զոր ոչ կարէ ոք
10 ընդ գրով արկանել կամ լեզուով ճառել զբառնութիւն
և զնեղութիւն ժամանակիս: Եւ ոչ թէ մի ամ գործեցաւ
ոճիրս այս, այլ Գ-Դ տարի այսպէս վրդովումն եղև աշ-
խարհիս:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի՝ յաւել թագաւորն խոնթ-
15 քար և խտացոյց զսիրտ իւր թէ մի քրիստոնէիցն, որ
ընդ ձեռամբ իւրով էր, և եհան հրաման սաստիկ յայնմ
ամի ի ձմեռնային եղանակին, և բարձին ի գլխոց քրիս-
տոնէից զխոյր որ է փակեղ. և եղին ի գլուխ քրիստո-
նէից սեաւ գտակ զոր զգենուն աղզն Լաւին. և այլ աղգի
20 աղգի փորձութիւնս և չարիս զոր ոչ պատմի. զի մեղք
մեր բազմացան. եւ հրաման թագաւորին սաստկացաւ
ըստ մտքարէին որ ասէ թէ «Այս ամենայն եկն ի վերայ
մեր վասն մեղաց մերոց». ոչ թէ մէկ քաղաքի կամ մէկ
գաւառի եղև հրամանս այս, այլ ի Բիւղանդիոյ մինչև ի
25 Տիգրանակերտ՝ լայնանիստ երկրով և գաւառով, զգեցան
ամենայն քրիստոնեայքն ի սուգ թագաւորութեան նորա:
Եւ այս՝ ոչ ի կամաց թագաւորաց լինի, այլ ի կամացն
Աստուծոյ՝ և ի մեղաց մերոց. և աստ կրկին կատարեցաւ
մարգարէութիւն Նաայեայ թէ «Դիսոց ձերոց կնդութիւն
30 փան հպարտութեան և գոռոզութեան մերոյ և ցոփա-
գնացութեանն»: Մի թէ այց առնէ Տէր Աստուած փան
ժառայից իւրոց, և որ տառապեցոյց՝ նոյն և ինքն ողոր-

1. ի տպխիս. 7. ի տրւին. 10. ի գղառն. 16. ի հրաման. 23. ի կամ
ա. 30. ի հպարտութե.

մեսցի և ազատեսցէ զբանաւոր հօտս իւր ի գէլ դազանա-
ցեալ թագաւորացն Նետողաց աղգին և բառնայ զթա-
գաւորութիւն նոցա ի մէնջ. ամէն:

Ձի այս միջոց երկիրս ամենայն հեծելակոխ եղեալ
5 և աւերեալ և պակասեալ բերդք երկրին ի սմբակաց՝ որ
եղև սղութիւն հացին և ամենայն պաղոց՝ ոչ սակաւ. բայց
երկիրն Օսխոյ լի էր հացիւ՝ ի տուրս Աստուածային ողոր-
մութեանցն. այս լիութիւնս եղև պատճառ նահատակու-
թեանց սոցա: Ձոր ասացից կարճ ի կարճոյ տկար մտօք
10 իմով՝ զպատմութիւն քաջ և արի նահատակացն և Մար-
գարայ սարկաւադին և զՇահրմանին:

Այս պատուելի վկայքս էին յձնիս երկրէն՝ բուն
աղգաւ քրիստոնեայք, օրինօք սուրբ Լուսաւորչին. և է
Ռսիտ երկիրն ի Միջագետս Ասորոց, ի մէջ Տիգրանակեր-
15 տոյ և Մերդնայ և Եդեսիոյ, ի հռչակաւոր գեղջէն թուր-
գուրանայ: Ի սոցա երկիրն կայր անիրաւ դատաւոր մի,
Մահմետ անուն. տեսեալ զբեր երկրին թուրգուրանայ՝
զի բազում և անսրակաս էր եկեալ ցորեան նոցա. և
մախայր ընդ միտս իւր ագահութեամբ, թէ որպէս յա-
20 փշտակեսցէ ի նոցանէ անիրաւ հատս կամ դահեկանս՝
աւելի քան զհրամայեալն: Կոչեաց զտանուտեարսն գեղջին
և էառ հնարիւք ի նոցանէ դահեկանս ի փոխ՝ և յետոյ
յայտնի արար զագահութիւնն իւր ասելով թէ «Այսպիսի
ցորեան է տուել ձեզ Աստուած. պարտ է ձեզ ինձ բաժին
25 տալ»:

Ասեն տանուտեարքն միաբան՝ թէ «Ձինչ որ դրեալ
կայ քեզ ի կայսերէն, զայն պահանջիր ի մեզանէ՝ աւե-
լեօք դեռ ևս առ. և պակաս մի առնուր»:

Յորժամ լուաւ դատաւորն զայն՝ բարկացաւ յոյժ.
30 և սկսաւ հայհոյել և անիրաւութեամբ առնել ի գիւղն.
և օր քան զօր աւելի նենգէր տանուտեարացն և գեղջն
առ հասարակ: Տեսեալ զանիրաւութիւն դատաւորին՝ և

5. ի ի սըմպակաց. 7. ի օսխո. 12. ի վրկայքս. 15. ի ի հռչակա-
ւոր. 19. ի յափշտակեսցէ. 26. ի գրբեալ.

առաքեցին առ զօրագլուխն ի Կարս քաղաք, զի բազում
զօրօք եկեալ էր ի կայսերէն և հասեալ ի Թէոփուսիս,
զի երթիցէ ի պատերազմն: Եւ բերին հուրմը և հրաման
առ դատաւորն, թէ «Զինչ հրամայեալ է քեզ կայսրն՝ զայն
5 առ. այլ աւելի մի առնուր ի դոցանէ»:

Իբրեւ զայն հրամանն աեսաւ որ բերեալ էին քրիս-
տոնեայքն, այլադունեցաւ երեսն նորա, և դարան գոր-
ծեաց ի սրտի իւրում. և ել գնաց ի Տիգրանակերտն
ի Յամիթ՝ առ Յամիթայ դատաւորն, զի նա մեծ էր քան
10 զինքն: Եւ իմացեալ քրիստոնէիցն՝ գնացին զկնի նորա,
զի մինն գութեամբ դարան գործեացէ նոցա: Եւ յորժամ
եաես դատաւորն զնոսա որ եկեալ էին, ետ ըմբռնել
զնոսա, և զնել կապանօք ի բանախ: Եւ եղիտ իւրն հա-
մախօհք ի քաղաքին. և մտին առ մեծ զատին Յամիթայ.
15 և ի ծածուկ խորհուրդ արարին քրիստոնէիցն՝ զի զսմանս
ի նոցանէ հրով այրեսցեն:

Եւ բերին երկու ոչինչ գռեհիկ Թուրք՝ որք ետուն
սուտ վկայութիւն, թէ «Սոքա զմեր մեծն և զգառաստանն
հայհոյեցին»: Փառք Աստուծոյ ներողութեանն՝ որ այնչափ
20 համբերող է Աստուած, որ ոչ էած հրացան անձրև և սա-
տակեաց զնոսա, որ ետուն սուտ վկայութիւն: Եւ դատա-
ւորն գրեաց զայն, և առաքեաց առ տանուտէր փաշային,
զի այրեսցէ զնոսա. զի այն ժամանակն որ գործեցաւ, փա-
շայն որ տիրէր Յամիթայ՝ ոչ էր ի քաղաքն, այլ գնացեալ
25 էր ի պատերազմն: Եւ իշխէր քաղաքին Մուստաֆայ տա-
նուտէրն իւր:

Եւ յորժամ այրելոյ հրաման երեւ դատաւորն՝ յայն-
ժամ դուրսն և մեծամեծք քաղաքին ուրախացան, զի
այրելոյ հրաման եղև: Եւ յորժամ երեկոյացաւ օրն այն՝
30 յայնժամ եմուտ բանտապանն ի բանդն՝ և սատակագին
ձայնիւ գոչեաց՝ թէ «Մարգարէն և Շահրմանն որ է ի միջի
ձերում» զի տանուարայքն տասն էին ըմբռնեալք ի Թուր-

10. ի զինքն. 16. ի այրեսցին. 25. ի ի պատերազմն. 29. ի երեկոյացաւ.

դուրանայ, և կապեալք ի մետաղս. վասն որոյ բաժանեաց
զերկուսն ի նոցանէ՝ զՄարգարէն և զՇահրմանն. և սկսաւ
կողոպտել զնոսա. էառ զմատանին ի ձեռացն. և եհար
ապտակ յերեսս նոցա. և էարկ զձեռն ի ծոցս նոցա և
5 էառ զգահեկանս զոր եղիտ ի ծոցս նոցա: Եւ ահացու-
ցանելով զնոսա՝ ասէր. «Եթէ ուրանայք զՔրիստոս Աստ-
ուածն ձեր զոր հաւատայք, և դառնայք ի կրօնս Մահմե-
տի՝ զերծանիք ի տանջանացս: Եւ թէ ոչ հաւանիք՝ չարա-
չար մահուամբ մեռանիք հրով»:

10 Եւ յորժամ լուեալ զայս ամենայն ի բանդապետէն՝
զարհուրեցան և ահ կալաւ զնոսա: Եւ նոյնժամայն զօ-
րացեալ Մարգարայ սարկաւազն զօրութեամբն Քրիստոսի,
և ասաց ընկերացն. «Մի երկնչիք, եղբարք, զի ես և Շահ-
րմանն միայն վկայելոց եմք, և դուք զերծանիք: Այլ աղօթս
15 արարէք վասն մեր»:

Եւ ինքն սկսաւ սաղմոսել և վճարեաց զձ Եւ Մ սաղ-
ման. և աղօթեցին երկոքեանն մինչև ցառաւօտն. և յա-
ռաւօտունն զարթուցին զընկերս իւրեանց. և ասացին.
«Արիք, եղբարք և սիրելիք, յաղօթս կամք, զի այլ ոչ տե-
20 սանեմք մարմնաւոր աչօք զմիմեանս»: Եւ սկսան աղօթել՝
մինչ որ լուսացաւ. և սակաւիկ մի նստեալ զմիմեանս մխի-
թարէին:

Յանկարծակի հարին զգուռն բանդին՝ արեանարբու
չար զինուորքն, և մաեալ ի բանդն՝ կապեցին զսուրբ
25 վկայքն՝ զՄարգարայ սարկաւազն և զՇահրմանն: Եւ արկին
շղթայս ի պարանոցս նոցա. և բրօք և սուսերօք առեալ
տանէին զնոսա: Եւ շրջապատեալ էին զնոսա արեանարբու
չար ազգն Մահմետականքն, հազարք և բիւրք, որպէս
Հրէից ազգն զՔրիստոս: Եւ ասէ թէ «Ուրացիք զՔրիստոս
30 Աստուած, և դարձարձք ի յօրէնքն մեր, և ազատիք
ի տանջանաց»:

Իսկ նոքա վառեալ էին ի սէրն աստուածային, զահն

21. ի նրստեալ. 24. ի մրտեալ. 25. ի վկայքն. 26. ի շղթայս.
28. ի մահմետականքն. 29. ի ըզբս.

և զերկիւղն և զսպառնալիք զինուորացն և զմեծամեծացն
յոչինչ համարէին. և դիմէին ի յայրումն հրոյ՝ որպէս թէ
ոք երթիցէ ի հարսանիս. և տանէին սակաւիկ մի ի ճանա-
պարհ և դադարեցուցանէին զնոսա, և դարձեալ խոստա-
նային պարգևս և մեծութիւնս, զի հաւանեացին օրինաց
նոցա, և փրկեացին ի տանջանաց: Եւ նոքա լի էին Հոգովն
սրբով. ոչ պարգևացն հաւանեցան, և ոչ մեծութիւնն
յանձն առին. զամենայն ինչ որ յաշխարհի կայր՝ ոչինչ
համարեցան, և ասէին թէ՝ «Մեր յոյսն Քրիստոս Աստ-
10 ուած է՝ որ տայ մեզ զպարգևս և զմեծութիւնն յաւիտե-
նական՝ որ ոչ սպառի: Եւ Քրիստոս Աստուածն մեր զոր
մեք հաւատամք՝ ընդ ուրացողսն ասէ. «Երթաք յինէն,
անիծեալք, ի հօւրն յաւիտենից». և մեք որ հաւատացեալ
եմք և հաւատամք զՅիսուս Քրիստոս Աստուած և երկիր
15 պազանեմք, և ակն ունիմք միւսանգամ դալստեան նորա,
որ դատելոց է զկենդանիս և զմեռեալս, և թէ զմարմինս
մեր այրէք հրով, յայնժամ պայծառացուցէ զհոգիս և
զմարմինս մեր Քրիստոս Աստուած և վերացուցէ յերկ-
նային խորանսն լուսոյ:»

20 Իբրեւ զայս լուան Մահմետականքն՝ բարկացան և հա-
րին զնոսա ուժգին, և տարան առ ի յայրել: Իսկ սուրբ
վկայքն երթային զհետ նոցա պայծառ երեսօք, և հայէին
յաջ և յահեակ, և զոր տեսեալ ի քրիստոնէիցն՝ ասէին.
«Աղօթս արարէք վասն մեր»: Եւ տարան զնոսա արտաքոյ
25 քաղաքին. և բեռեցին ի փայտի զոտս և զձեռս նոցա՝
նման Քրիստոսի և աջակողմեան աւազակին: Եւ հայեցեալ
մինն ի նահատակացն՝ ետես զսուս վկայսն՝ որք վկայեցին
նոցա, և ասէ ցնոսա. «Ձինչ չահ եղև ձեզ՝ որ սուտ վկա-
յեցիք վասն մեր: Ահաւասիկ ժամ է մեզ պսակ առնելոյ.
30 և ձեզ մնաց խաւարն աղջամղլին՝ ընդ Յուդայի՝ ձեզ և
դատաւորին ձերոյ և այլ համախոհաց ձերոց:»

Եւ նոքա յամօթի հարեալ կարկեցան նման Յուդայի:
Եւ բորբոքեցին զհօւրն նաւթով:

8. i յանձրն. 19. i խորանսն. 30. i ողջամղլին.

Յայնժամ Շահրմանն մոնչեաց ի մէջ հրոյն, և լուաւ ձայն
նորա Մարգարէն ընկեր իւր. և նոյնժամայն թռեալ ի վեր
և կծկեցաւ ի գլուխ փայտին և ասաց. «Մի երկնչիր, եղ-
բայր Շահրման. սակաւիկ մի համբերեա՛ զի ժամ է յաղ-
5 թութեան:»

Եւ չըջապատեալ այլազգիքն և ստէպ ստէպ արկանէին
փայտ ի հօւրն. և նոքա հայեցեալ յերկինս, և դոհութեամբ
աւանդեցին զհոգիս իւրեանց առ Աստուած. և զմարմինս
նոցա այրեցին մինչև ցերեկոյն: Եւ իբրեւ երեկոյ եղև՝
10 երթեալ քրիստոնէիցն դադտ պահէին զնոսա՝ զի ակն ու-
նէին հրաշս տեսանելոյ:

Եւ իբրեւ անց մէջգիշերն՝ յանկարծակի տեսին լոյս
պայծառ իջեալ յերկնից ի վերայ սուրբ նահատակացն.
և որք տեսին՝ փառս ետուն Աստուծոյ: Եւ ընդ առաւօտն
15 ժողովեցին զմնացեալ նշխարս նոցա որ ոչ էր այրեցեալ,
և տարեալ ծածկաբար եդին պատուով ի տապանի սաղ-
մոսիւր և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք: Եւ իբրեւ
էանց Գ օր՝ դարձեալ յառաւօտու պահուն եկեալ ճանա-
պարհորդք անցանէին ընդ այն. և տեսին լոյս պայծառ
20 ծագեալ կրկին ի տեղին ուր նահատակեալ էին սուրբքն.
և ընդ լուսանալ առաւօտուն եկեալ ի քաղաքն և պատ-
մեցին մեզ, և մեր լուեալ փառաւորեցաք զԱստուած:

Եւ ես Սիմէոն զոր տեսի և լուայ՝ արարի զպատմու-
թիւն սուրբ նահատակացն Քրիստոսի՝ զՄարգարայ սար-
25 կաւադին և զՇահրմանին՝ որ նոյն ինքն Քրիստոս տայ
շնորհս ծառայից իւրոց. և կայ նշխարք սուրբ նահատա-
կացն եդեալ ընդ ննջեցեալսն և առնեն բժշկութիւն ամե-
նայն ցաւոց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնք մեր յատուկ
խնդրանքով արտադրուած է Կարին գանուած մի Յոյս-
մաւուրքից, և մեզ է ուղարկուած՝ նոյն քաղաքի Սա-

3. i ի գլուխ. i մի երկնչիր. 5. i այլազգիքն. 8. i զմարմինս.
15. i եժողովեցին.

նասարեան վարժարանի Հայերէն լեզուի ուսուցիչ
Մեծ. պր. Աստուածատուր Խաչատրեանի շնորհիւ:

Վկայաբանութեան վերնագիրն է. «Ի սմին աւուր
վկայաբանութի. նոր վկայեցն քի. մարդարէ սարկա-
ւագին և շահրմանին, որք կատարեցան հրով ի տիգ-
րանակերտն ի յամիթ»:

Նահատակներիս մասին Չամչեան Գ. 516 տալիս է
միայն հետևեալ տեղեկութիւնը. «Ի թուին Ռիթ կա-
տարեցան հրով ի յԱմիգ Մարգար և Շահրման»:

Նկատելի է վկաների հայրենիքը՝ որ երեք տեղ
երեք տարբեր ձևով յիշուած է. այն է Օսխոյ, ձսիս և
Ոսիտ, էջ 415, որի մէջ է Թուրքուրան գիւղը և որ
գտնուում է Նդեսիոյ, Տիգրանակերտի և Մերգինի մէջ-
տեղ. չկարողացանք դժբախտաբար մեր ձեռքում ե-
ղած միջոցներով ստուգել դրա ուղիղ ձևը. Kiepert-ի
և Weiland-ի հրատարակած մեծ Ատլասը (Thübingen,
1873) այդ սահմանի մէջ այդպիսի մի տեղ չէ նշա-
նակած:

Վկայաբանութեան հեղինակն է Սիմէոն, Թերևս
Տիգրանակերտցի, տես էջ 419, տող 23:

70.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴԱՐՆԱՂԵԱՅ

† ՌԻԱ=1591—2

Սոյն նահատակ եպիսկոպոսի մասին ունինք մի-
այն Չամչեանի (Գ. 516) հետևեալ յիշատակութիւնը.

Ի թուին Ռիթ, Նահատակեցաւ ի Կարին Յովհաննէս
եպիսկոպոս Դարանաղեաց՝ որ նստէր առաջնորդութեամբ
ի քաղաքի անդ Կարնոյ:

ԱՐՐԱՀԱՄ ՔԱՀԱՆԱՅ ԵՒ ՍՔԱՆՏԱՐ ՈՒԹՀԱՅԵՑԻ

† Ռ.ԽԹ. = 1600 յուևիար 22 զշ.

Սոյն նահատակներէ մասին Սամուէլ Անեցի, Վա-
ղարշապատ, 1893, էջ 176, Ութ թուականի տակ
տալիս է հետեւեալ տեղեկութիւնը.

Ղարայեաղիճէն գլխատեաց յՈւրհայ զմի քահանայ
Աբրահամ անուն, և զոմն տանուաէր Սքանտար անուամբ,
յունվարի ԻԲ, յաւուր երեքշաբթու:

ԱՆԴՐԵԱՍ ՔԱՀԱՆԱՅ

† Ռ.ԿԶ. ՏՐԵ Ժ = 1617 Աոյ. 18

Եւ եղև զի մեծ և առաջին Շահաբաս թագաւորն
Պարսից ունինդիր լեալ զրպարտողաց արանց՝ որք խօսե-
ցան բանս չարս վասն բնակչացն Նախչուան քաղաքին,
որ և բարկութեամբ մեծաւ ցասեալ ի վերայ նոցա շահն
5 և հրամայեաց հանել զամենայն բնակիչս քաղաքին,
և արտասահման արարեալ վարել և տանել ի քաղաքն
Փահրապատ. և զքաղաքն Նախչուան աւերել, զտունսն
և զամենայն շինուածսն քանդել, և զայդեօտանսն կոտո-
րել. որ անխափան կատարեցաւ առ նոսա հրաման թա-
10 գաւորին. զի զամենայն բնակիչսն հանեալ վարեցին ի Փահ-
րապատ: Իսկ ի բնակչացն Նախչուանայ արք աննշանք և
անլիքորք փախուցեալք ի չրժակայ գեղօրայսն՝ թաքեան
աստ և անդ, յորոց մի էր և ծնողքն տէր Անդրէասին,
որք գնացեալ ի գիւղն Ագուլիս, և անդէն զետեղեցան,
15 և մինչ էր ի տիս մանկութեան տէր Անդրէասն՝ ետուն
զնա յուսումն դրոց, և ուսաւ զամենայն եկեղեցական ուս-
մունս: Իբրև զարգացաւ՝ և եհաս ի չափ հասակի, մուծին
զնա ի կարգ աշխարհի և արարին նմա հարսանիս: Եւ որ-
պէս գրեալ է թէ ըստ վկայութեան անձին իւրոյ, և ամե-
20 նայն ժողովրդեանն, օրհնեցին զնա քահանայ, և նա պաշ-
տէր զքահանայութիւնն՝ որպէս և վայելէ կարգի քահա-
նայութեան:

Եւ ի սոյն ժամանակս վարդապետն Մովսէս՝ որ յետոյ
եղև կաթողիկոս Էջմիածնի, և վարդապետն Պօղոս՝ որ ի
վերոյ պատմեցաք, յայտնեալ եղեն յարեւելեան աշխարհն
Հայոց, ամբիժ և պարկեշտ վարուք, զի չրջէին յերկրէ
5 յերկիր և անխափան քարոզէին, շինէին զեկեղեցիս, կար-
գէին քահանայս ըստ կարգի առաքելոցն: Եւ վասն հաս-
տատութեան հաւատոյս և կրօնիցս մերոյ՝ հաստատեցին
գալրատուն ի պատշաճաւոր տեղիս՝ ի գիւղն Աստապատ,
և ի Շօռօթ. զի ի չրջակայ դեղօրէիցն անդր ժողովեացին ման-
10 կունք առ ի յուսումն: Սոյնպէս և ի գիւղն Ագուլիս հաս-
տատեցին գալրատուն, և կարգեցին ի վերայ մանկանցն
գալրապետ զտէր Անդրէասն, յորում տեղով ժողովեցան
մանկունք որպէս թէ յիսուն կամ վաթսուն, և տէր Անդ-
րէասն էր վերակացու, որ հովուէր զմանկունսն և ուսու-
15 ցանէր զուսումն հասարակաց մերս եկեղեցւոյ:

Եւ եղև գալ Շահաբաս թագաւորին ի գիւղն Ագուլիս
յայսպիսի իմն պատճառէ, զի յազգէն Օսմանցւոց ելեալ
ոմն սարգար՝ անուամբ Օքուզ Ահմատ փաշայ, բազում
զօրօք եկն ի վերայ բերդին Երեւնայ, զի առեալ ի Պար-
20 սից՝ դարձուցէ ի կողմն Օսմանցւոց. վասն որոյ թագաւորն
Պարսից Շահաբաս ժողովեալ զամենայն զօրսն Պարսից՝ եկն
յերեւան յօգնութիւն բերդին. և նստաւ սարգարն ի վերայ
բերդին և պատերազմեցաւ մինչև ցերկու ամիս և կէս՝
և ոչ կարաց առնուլ ժամանեաց ի վերայ ցուրտ աշունն՝
25 և վշտացեալ ի ցրտէ և ի սովէ, դարձ արարեալ ամենայն
բանական իւրով՝ և չուեալ գնաց ի քաղաքն Կարին, յաշ-
խարհն Օսմանցւոց: Զկնի դառնալոյ սարգարին, շահն ևս
դարձաւ յերեւնայ և գնաց ի Նախչուան, և անտի յԱ-
գուլիս. արդ՝ այսու պատճառաւ եկն շահն յԱգուլիս: Եւ
30 սովորութիւն էր շահին, զի ուր և մտանէր թէ ի քաղաք, թէ
յերկիր, ամենայն բնակիչք տեղւոյն միահաղոյն ընդ առաջ
ելանէին, իշխանք և ժողովուրդք, արք և կանայք և աղջ-
կունք, երիտասարդք և մանկունք, ամենեքեան զարդա-
րեալք ազնիւ և մեծագին զարդուք, քաղցրահամ մրգօք,

և համադամ՝ ճաշակելօք և անուշահոտութեամբ և ծաղ-
կեհամ գինեաւ, և վայելչահասակ և գեղեցկատես ման-
կունք և աղջկունք և կանայք ի ձեռս առեալ զգինին ոսկի
բաժակաւ մատուցանէին շահին: Այլ և մարմնաւոր գու-
5 սանք և երգեցողք առաջի ընթանալով, և արուեստական
երգարանօք քաղցրանուագ երգէին: Այլ և եկեղեցականք՝
քահանայք և պաշտօնեայք, զգեցեալ շուրջառ և շապիկ,
և առեալ զխաչ և զաւետարան, և ամբարձեալ խաչալամ,
խնկօք և մոմեղինօք, և զանդակօք և ծնծղայիւք ելանէին
10 ընդ առաջ շահին, և երգելով գնային մինչև հասուցանէին
յիւր իջևանս:

Արդ՝ յորժամ Ագուլիս գեղջ քահանայքն եկին առա-
ջի շահին՝ զգեցեալ զգեստուք, կային ընդ նոսա և ոմանք
ի մանկանց գալրատանն՝ որք զգեցեալ էին շապիկ և բար-
15 ձեալ շամադան և մոմ, և երթային առ ընթեր խաչալա-
մին. և մինչ երթային քահանայքն երգելով առաջի շահին,
և շահն հայէր այսր և անդր, և ըստ չարայուշ մտաց և
բարոյից իւրոց զննէր զամենեւեան, և ի զննելն հայեցեալ
ի մանկունսն՝ ետես զի ածելեալ էին կուլակք մանկանցն,
20 և այն յոյժ ծանր և դժուարին թուեցաւ ինքեան, զի
համարեցաւ թէ վասն ինքեան արարեալ իցեն զայն. որպէս
զի մի վայելչագեղ երեւեցին մանկունքն յաչս նորա, և
հաճեալ ի նոսա առցէ ի նոցանէ: Եւ անդէն շարժեցաւ
ի ցասումն բարկութեան շահն ի վերայ առնն՝ որ ածելեալ
25 իցէ զկուլակս մանկանցն: Այլ և արք ոմանք մահմետական
հաւատով՝ որք բնիկ բնակիչք են Ագուլեաց գեղջն՝ երեւելի
իշխանք, որք ընդ շահին չրջէին, և մերձ նմին ի սպասու
կային նորա, և վասն բնական նախանձուն, զոր ունէին
ընդ քրիստոնէից՝ առաւել ևս գրգռեցին և զայրացուցին
30 զսրտամտութիւն թագաւորին ի վերայ քրիստոնէիցն, վասն
որոյ ստէպ յուզմամբ հրամայեաց շահն զննել և դտանել,
որ զայն արարեալ իցէ և սպանանել. և թէ ծնօղք ման-
կանցն արարեալ իցեն զայն, զնոսին սպանանել՝ և զինչսն
յափշտակել՝ և զմանկունսն դրաւել ի ծառայութիւն թա-

գաւորին: Իսկ առաջիկայը թագաւորին սկսան զննել և հարցանել ի սմանէ, և ի նմանէ, թէ ո՞ր զայն արարեալ իցէ, և ամենեքեան զոչ գիտելն պատասխանէին. ապա ի մէջ առեալ զտէր Անդրէասն և ստիպելով պահանջէին,
 5 թէ «Աստ մեզ՝ զի ես վերակացու մանկանցն, և դու ես գիտակ»: Իսկ տէր Անդրէասն խօսկայր ի մտի «Թէ զծնողսն պատճառեմ, զնոսա սպանանեն, և զմանկունսն յախշտակեն. և թէ զայլ ոք պատճառեմ, զնա սպանանեն, և լինի այն ինձ խիղճ մտաց և ստգտանք անխորատելի. ըստ
 10 վկայութեան որոյ Աւետարանին թէ, լաւ է զի այր մի մեռանիցի և մի ամենայն ժողովուրդս կորիցէ». վասն որոյ լաւ համարեցաւ մատնել զանձն և փրկել զբազումս. վասն որոյ ի կարի ստիպելն զինուորացն, տէր Անդրէասն առ ի փրկելոյ զայլս ասաց, թէ «Ես եմ արարեալ զայն». և
 15 զինուորքն ծանուցին զբանն նորա շահին, և շահն հրամայեաց ունել զնա և պահել ի կալանս: Եւ զինի աւուրց՝ հրամայեաց շահն ածել զնա առաջի իւր, և հարցանէր թէ՝ «Զստոյգն ասա. ո՞վ ոք է արարող այդմ դործոյ»: Եւ տէր Անդրէասն ասաց. «Ոչ ոք, այլ ես միայն»:
 20 Իբրեւ ետես շահն թէ զայլ ոք ոչ մատնեաց, յոյժ բարկացաւ ի վերայ նորա, և հրամայեաց տարածել ի վերայ գետնոյ և բրածեծ առնել անխնայաբար, և զինի յորով հարուածոցն՝ ասաց շահն. «Զայդպիտի մնաս և զպարտաւորութիւն արարեալ է քո, եթէ
 25 կամիս զկենդանութիւն անձին քոյ, ուրացիր զհաւատն քրիստոնէութեան ձերոյ, և լեր օրինօքն մերովք՝ դաւանութեամբ մոլար առաջնորդին մերոյ, և ես տաց քեզ պատիւս և մեծութիւնս. և թէ ոչ հաւանիս, շանց և գազանաց առաջի արկանեմ զքեզ»:
 30 Եւ նա ոչ կալաւ յանձն զուրանալն, այլ ետ պատասխանի թէ «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»: Եւ թագաւորն իբրեւ լուաւ զայն, զայրադին բարկութեամբ հրամայեաց դարձեալ ի բանտ արկանել: Եւ ի վաղիւն վերստին էած առաջի իւր, և հարցա-

նէր թէ «Ուրանամ զհաւատն քո». և տէր Անդրէաս ասաց. «Ոչ ուրանամ»: Կրկին անգամ ասաց արքայ. «Տամ քեզ պատիւս և մեծութիւնս՝ թէ ուրանաս զհաւատն ձեր». և նա ոչ հաւանեցաւ. և դարձեալ հրամայեաց ի բանտ
 5 արկանել: Իսկ քրիստոնեայքն մատեան առ նախարարս թագաւորին, և խոստացան դանձաբազումս, զի դուցէ պատեացեն զնա. և թէպէտ նախարարքն խնդրեցին երկիցս և երկիցս, ոչ լուաւ արքայ: Այլ և Յոնեցի խոջայ Անձրեի կինն՝
 10 որում մայր էր ասացեալ շահն, և ունէր պատիւ առաջի շահին, սա մեծաւ ազաւանօք անկեալ առաջի շահին, խնդրեաց արձակել զնա. սմա ևս ոչ լուաւ: Եւ դարձեալ ածին զտէր Անդրէաս առաջի արքայի, յետ բազում անգամ հարց և փորձ առնելոյ, խոստմամբ
 15 պարգեաց և սպառնալեօք տանջանաց. իբրեւ ետես թագաւորն թէ ոչ հաւանի, հրամայեաց սպանանել: Իսկ քաջ նահատակն և ճշմարիտ քահանայն տէր Անդրէաս հաստատուն հաւատով կայր ի վերայ անշարժ հիման հաւատոյս քրիստոնէութեան:
 20 Իսկ զինուորացն առեալ զտէր Անդրէասն կապանօք տարան ի տեղի կատարման, և նա ուրախութեամբ և յօժար կամօք զնայր, և յորժամ եհաս ի տեղի կատարման՝ իւրովի արձակեաց զգօտին իւր, և մերկացաւ զհանդերձն իւր, և ասէր դահճացն՝ կատարել ի վերայ ինքեան զհրա-
 25 մանս թագաւորին. բայց դահիճքն յամեցուցանէին, զի դուցէ հաւանեցի հրամանաց արքայի: Եւ մինչ կայր սուրբն ի տեղի կատարմանն, առաքեաց առ նա թագաւորն ի նախարարացն զմանս երկիցս՝ թէ «Մի կորուսաներ զդեղ և զմանկութիւն քո. եկեալ հա-
 30ւանեաց իմոց բանից. և առ յինէն պարգեւս և զմեծութիւնս»: Իսկ քաջ նահատակն՝ ամենայն բանից նոցա տայր պատասխանի թէ «Ընդունայն խոստմանց ձերոց ոչ հաւանիմ, և զճշմարիտ հաւատն իմ ոչ ուրանամ: Եւ դահճացն հանեալ զսուրն խաղացուցանէին ի վերայ նորա՝ և ածէին

ի վերայ որովայնին առ ի երկեցուցանել զնա՝ և նա ոչ երկնչէր:

Եկին ի տեղի նահատակութեան ծնողք սրբոյն և կային առ ընթեր՝ և աղիողորմ՝ և յորդաբուխ արտասուօք լային, և աղաչանօք ասէին առ սուրբն. «Քաղցրիկ որդեակ մեր, որ առեր զկարգ քահանայութեան և եղեր զինուոր Քրիստոսի, մի երբէք լիցի քեզ ուրանալ զՔրիստոս և լինել զինուոր տիրատեաց, մի թողուցուս զլուսապայծառ հաւատոս Քրիստոսի, և մի վասն առժամանակեայ կենացս»
10 զրկեսցիս ի յաւիտենական կենացն. այլ յիշեա՛ զճշմարիտ վկայսն Քրիստոսի, զորոց զպատմութիւնսն հանապազ ընթերցեալ՝ պատմէիր մեզ, համբեր որպէս և նորայն. զի և նոցին պսակացն արժանաւորիս, զայս և որ սոցին նման փղձկեալ սրտիւ և յորդաբուխ արտասուօք աղերսալի
15 ասէին ծնողք սրբոյն առ նա. Իսկ դահճացն զբազում ժամս յամեցուցին անդէն. զի թերևս երկմտեալ թուլացի. և սուրբն անդրդուելի կայր ի վերայ ճշմարիտ հաւատոյս. և ի խաչակնքելոյ զգէմն ոչ դադարէր. Իբրեւ տեսին զհաստատութիւն մտաց նորա դահիճքն, թէ ոչ դառնայ,
20 յայնժամ ձգեալ զսուրն պատառեցին զորովայնն նորա, և վաթեցաւ աղիքն արտաքս ի փորէն, և սուրբն միով ձեռամբն ժողովէր զաղիսն ի փորն, և միով ձեռամբն խաչակնքէր զերեսն, և յիշէր զանունն Քրիստոսի, և ապա ծակեալ զլիւս սրունից ոտիցն, և պարանօք բարձրացուցեալ ի բարձունս, և կախեցին զսուրբն զլիւսկայր. և նա կայր կենդանի մինչև ի մուտս արևուն. և ընդ երեկոյն աւանդեաց զմաքուր հոգին ի ձեռս Աստուծոյ, որպէս զխունկ անոյշ և զճշմարիտ զոհ ընդունելի: Եւ յետ մահուան սրբոյն հրամայեաց շահն ձգել զմարմինն նորա ար-
25 տաքոյ շինութեան, զի կերակուր լիցի գազանաց և թռչնոց, Իսկ քրիստոնէիցն բարձեալ անաի և բերեալ յԱգուլեաց ներքին եկեղեցին, որ այժմ ասիլօցաձորի եկեղեցի, և անդ թաղեցին. և այժմ անդէն կայ թաղեալ պատուական շխարք ոսկե-
րաց նորա, ի բարեխօսութիւն ամենայն քրիստոնէից:

Եւ եղև կատարումն և մարտիրոսական մահ սրբոյ քահանայիս Աստուծոյ տէր Անդրէասիս ի մեծ թուականիս Հայոց ՌկՁ, Տրէ ամսոյ ի տասն, և նոյեմբեր ամսոյ ի տասն և յութն: Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. և աղօթիւք
5 նորա Տէր մեզ ողորմեսցի ամէն:

Եւ յետ կատարման տէր Անդրէասի, իբրև անցին ի վերայ ամիսք երեք կամ չորք, ի մէջ խօսից և զրուցաց վերստին յիշեալ եղև առաջի Շահաբասին որպիսութիւնք և իրակութիւնք անյուսածոց տէր Անդրէասի: Եւ անդէն
10 ոմն ի նախկի չարախօսացն ի բնակող մահմետականացն Ագուլեաց՝ զորոց վասն կանխաւ յիշումն արարաք, և սորա անունն էր Շահուռլ բէկ. ասաց առաջի շահին, թէ տէր Անդրէասն, որ զկուլակա մանկանցն ածելեալ էր, ոչ թէ յիւրոց մտաց ինչ, այլ խրատով վերակացուին իւրոյ, քանզի
15 ունի ինքեան խրատիչ. և անդէն արարին հարցումն վասն խրատողին թէ ով ոք իցէ: Եւ որպէս ի համեմատութիւնս մարդկան և անասուն կենդանեաց, համեմատին Տաճկաց ազգն ի յօձ, վասն նախանձուն և նենդութեան, զոր բնա-
20 կան ունին ընդ ազգս և ընդ հաւատոս քրիստոնէից. յորոց և ոմն այս Շահուռլ բէկս նովին կրիւքն ախտացեալ մատ-
նեաց շահին զՄովսէս վարդապետ ասելով. «Է ոմն այր, որոյ է անունն Մովսէս, որ է վարդապետ օրինաց քրիստոնէից, որոյ բնակութիւնն է ի վանքն Տաթևու և է ինքն
25 տէր Անդրէասին»: Յաղադս որոյ հրաման եղև ի թագաւո-
րէն առաքել զգորականս և ունիլ զՄովսէս՝ և կապանօք ածել առ թագաւորն. և զօրականացն գնացեալ կալան զՄովսէս վարդապետն, ընդ նմին և զՊօղոս վարդապետն և եղին զօղամանեակ զուգեալ ի փայտից ի պարանոցս
30 նոցա, և երկաթ ոտնակապ յոտս նոցա. յառուրս ցրտու-
թեան ձմերայնոյ, և բերին զերկոսեան վարդապետն ի բանակն շահին, և ծանուցին նմա: Եւ ի խոհարանս խորհրդոց իւրոց քննեալ էր շահն, թէ սպանանեմ արս երկուս՝ սակաւ լինի քնաս քրիստոնէից և օգուտ մեզ. այլ

առից զյոյով տուգանս արծաթոյ ի նոցանէ, որով լինի աւելի օգուտ մեզ և մնասնոցաւ Եւ այսպէս վասն ագահութեան և արծաթախրութեան, էարկ տուգանս ի վերայ վարդապետացն՝ թէ հինգ հարիւր թուման տան և ապա 5 գնան ազատ. բայց քրիստոնէիցն աղերս մատուցեալ առ նախարարս արքայի, զի խնդրեացեն յարքայէ թեթեացուցանել զտուգանսն, և վասն միջնորդելոյ նախարարացն իջաւ մինչ յերեք հարիւր թումանն, և անդէն վճիռ եհատ թէ անպատճառ տացեն. որ և կարգեաց ի վերայ նոցա 10 զգորականս, զի առցեն Իսկ վարդապետքն վասն ճշունելոյ ինչս, զի տացեն ի տուգանս, վասն որոյ ելին ի շրջադայութեան և ի խնդիր սղորմութեան յամենայն ազգս Հայոց:

Իսկ առտուածասէր քրիստոնէայքն, թէպէտ աղբատը և չքաւորք էին, այլ ըստ կարողութեան իւրեանց աղբատը 15 և հարուստը, արք և կանաք, անխնայարար թափէին զինչս և զօղորմութիւնս առաջի վարդապետացն: Եւ նոքա առեալ զօղորմութիւնն՝ ուր և լինէր, գերի և բանտարգել, և անդերծանելի սլարատէր, և այլ պակասաւոր, նախ նոցա տային և ազատէին. և յայտմ պատճառէ բազում 20 գերիք և բանտարգելք և սլարատաւորք ազատեցան. և ապա զմնացեալն տային իւրեանց ունող զօրականացն ի սակս տուգանին իւրեանց: Եւ այսպիսի շրջադայութեամբ մինչև ի չորս և ի հինգ ամիսս վճարեցին զերեք հարիւր թումանն. և ինքեանք զերծան ի կապանաց՝ սղորմութեամբն 25 Աստուծոյ և տրօք քրիստոնէից: Բայց մինչ զերեք հարիւր թումանն վճարեցին ի դանձարանս արքային, չորս հարիւր թուման նաեւ աւելի գնաց, որ այսր և անդր խարճ գնաց. և ապա զերծան վարդապետքն:

Իսկ Շահուզ բէկն՝ որ մասնեաց զՄովսէս վարդապետն, յետ սակաւ աւուրց սպանեալ եղև սրով ի զօրականաց շահին, ընկալեալ աստէն զհատուցումն վաստակոց իւրոց զսատակումն մարմնոյ, և անդէն զկորուստն հոգւոյ և զտանջանսն յաւիտենից. յորոց փրկեաց զմեզ Քրիստոս Փրկիչն մեր, սրում վառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութեան հեղինակն է Առաքել վարդապետ Դաւրեթեցի. մենք արտատպել ենք իւր Պատմութիւնից, տպ. Վաղարշապատ, 1884, էջ 272—279, գլուխ Իէ. «Վասն նահատակութեան տէր Անդրէաս քահանային»: Միակ փոփոխութիւնը որ մտցրել ենք այդ արտատպութեան մէջ՝ կէտադրութիւնն ու նոր տողերն են. որովհետեւ պէտք է նկատել թէ սոյն ապագրութեան մէջ չափազանց քեչ են նոր տողերը, չափերաներ ամենեւին չլան, իսկ կէտադրութիւնը թոյլ է:

Անդրէասի վկայաբանութիւնը ունին նաև մեր Յայտմաւորքներից երկուսը, այն է G և M ձեռագրերը. առաջինը G՝ էջ 165 ա՛—167 ա'', Ս. Լուսաւորչի երկու պատմութիւններից յետոյ, Տրէ ԺԱ—նոյեմբեր 18, այս վերնագրով. «Պատմութիւն նահատակութեան տէր Անդրէաս քահանային»: Երկրորդը՝ M, յաջորդ օրը՝ Տրէ ԺԲ—նոյեմբեր 20, Ս. Աղիոսի վկայաբանութիւնից յետոյ՝ էջ 171 բ''—173 ա'', այս վերնագրով. «Յայտմաւոր յիշատակ նահատակութեան տեառն Անդրէի քհնյին»: G ձեռագիրը լուսանցքի վրայ ունի նաև Շահաբասի պատկերը՝ թագաւալ սատանայի ձեով՝ պոչաւոր: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 589-591, Սամուէլ Անեցի, Վ. զրչապ. 1893, էջ 177, երեք տող յիշատակութիւնը:

Վկայաբանութիւնը Առաքել պատմագրից է անցած Յայտմաւորքների մէջ. ըստ այսմ էլ G և M Առաքել ըստացի նոյն են. երկուսի մէջ էլ յապաւումած է միայն «և յետ կատարման տէր Անդրէասի, իբրև անցին ի վերայ ամիսը ...» ևն հատուածը, էջ 429, տող 6, մինչև վկայաբանութեան վերջը, որ բուն նիւթին էլ չի պատկանում արդէն: Այս պատճառաւ և մենք աւելորդ համարեցինք երկու Յայտմաւորքների մէջ տեսնուած աննշան տարբերութիւնները, գրչադրական սխալները, թիւը ընթերցումները (օրինակ G սնարեց, փխ. սրունից, էջ 428 տող 24) ևն նշանակել ընազրի տակ: Բայց հարկաւոր ենք համարում յիշել այստեղ նոցա արած գիտաւորեալ փոփոխութիւնները, որոնք հետաքրքիր են ձեռագրաց ըննութեան տեսակէտով:

Գ դրեթէ անփոփոխ է պահում ընադիրը, տեղ տեղ միայն մէկ երկու բառ աւելացնելով կամ պակասեցնելով, առանց իմաստի փոփոխութեան. երեք տեղ ընադրի համառօտ խօսքերը յայտնի չափով ընդարձակում է՝ վկայաբանութեանց սովորական ոճի համեմատ յաւելուածներով. այդ յաւելուածները հետեւեալներն են.

1. Էջ 427, տող 3—5 ընադիրն ունի «և նա ոչ հաւանեցաւ. և դարձեալ հրամայեաց ի բանս արկանել». իսկ Գ այդ տողը ընդարձակում է. — Ասաց տէր Անդրէաս. «ես վասն մարմնական փառաց զլոյս հաւատն իմ ոչ ուրանամ:» Եւ թագաւորն իբրեւ ետես զհատաատուն միտս սրբոյն և դարձեալ հրամայեաց ի բանս արկանել:

2. Էջ 428, տող 14—15 ընադրի «... աղերսալի ասէին ծնողք սրբոյն առ նա.» հատուածից յետոյ Գ իրանից աւելացնում է. «Եւ սուրբն տէր Անդրէաս տայր պատասխանի ծնողացն և ասէր. «Մի՛ ինչ հոգայք, մի՛ սիրելիք, զի ես ուրախ եմ մտօքս, և ցնծամ հոգոյս և պատրաստ եմ մարմնովս մեռանիլ վասն սիրոյն Քրիստոսի:»

3. Էջ 428, տող 30 ընադրի «զի կերակուր լիցի դադանաց և թռչնոց» հատուածից յետոյ աւելացնում է իրանից. «Եւ ի գիշերին յայնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնահաառին իւր. քանզի լոյս մեծ էջ ի վերայ սուրբ մարմնոյ նորա, վկայ անմեղութեանն և սերտ հաւատոյն՝ զոր ունէր առ Քրիստոս: Զոր առեալ բազմաց զլոյսն, փառաւորեցին զԱստուած ի վերայ անպատում սքանչելեացն:»

Ս սիրում է միշտ համառօտել. նա ո՛չ միայն Գ-ի յիշեալ երեք յաւելուածները, այլ և միւս աննշան յաւելումներն էլ չունի. ընադրից բազմաթիւ տողեր նա հանում, կրճատում է, այնպէս որ ամբողջ վկայաբանութիւնից մի քառորդ մասը ջնջուում է: Ս-ի արած համառօտումների մէջ ամենակարեւորն է վկայաբանութեան հէնց սկզբի մասը. «Եւ եղև զի մեծ և առաջին ... այսու պատճառաւ եկն շահն յԱզուլիս». այն է էջ 423 տող 1—էջ 424 տող 29, որը Ս վե-

րածում է հետեւեալ ձևին.

«Ի ժամանակին յորժամ Մովսէս կաթուղիկոսն և Պողոս վարդապետն կարդ և սահմանք հաստատեցին ի վերին աշխարհիս Հայոց, սահմանեցին դպրատուն և ուսուցիչ մանկանց, ի հաստատութիւն հաւատոյ քրիստոնէութեան: Ընդ որս և ի գիւղաքաղաքն յԱզուլիս հաստատեցին դպրատուն և կարգեցին դպրապետ զտէր Անդրէասն, որ էր ի նախչումանայ քաղաքէն, նորընծայ սրբասնեալ քահանայ: Առ որ ժողովեցան մանկունք որպէս թէ Ծ. Կ տղայք և տէր Անդրէաս ուսուցանէր զնոսա և հովուէր և վարժէր, ոչ միայն ի գիրս, այլ և ի կարգս և ի կրօնս աստուածապաշտութեան: Դէպ եղև դալ մեծ նահաբասին ի գեօղն Ազուլիս:»

† Ռ.ՆԱ=1622

Այլ ոմն քրիստոնեայ՝ անունն Գրիգոր, որ էր նախկին նա ի Վայոց ձորոյ՝ զոր Եղեղաձոր ասեն, ի գեղջէն Արփայու. և այժմ ի գաւառին Փարիոյ գոլով՝ բնակէր ի գիւղն զոր ներքին Խոյիկան ասեն. և էր սա մար-
 5 մնովն պարթևահասակ և յաղթանգամ և սրտիւն արի, բա-
 նիւք և խելօքն հանճարեղ, և հաւատովն և սիրովն Քրիս-
 տոսի հաստատ և ջերմագոյն: Այս Գրիգոր ելեալ շրջեցաւ
 ի գեղորայս գաւառին՝ և քաջալերեալ յորդորեաց զամե-
 նայն ժողովուրդսն և եղև գլուխ և առաջնորդ նոցա. էառ
 10 ընդ իւր արս եօթն և եկն ի քաղաքն Ասպահան, և գնա-
 ցեալ էառ զբազում գանձս ի փոխ և բերեալ ետ իշխա-
 նաց շահին կաշառո, և հաւանեցոյց զամենեւեան, զի ի
 պատեհ ժամու բարիս խօսեցին վասն նոցա առաջի թա-
 գաւորին:

15 Ապա ինքն գրեաց արդայ աղաչանաց և մատոյց առ
 թագաւորն՝ ոչ թէ միանգամ՝ կամ երկիցս, այլ հնգիցս
 և վեցիցս. այնքան խօսեցաւ յատեան և ի գիւղն թագա-
 ւորին՝ մինչև ձանձրանալ թագաւորին և ասել. «Թողի զձեզ
 ի կամս ձեր, գնացեալ պաշտեցէք զհաւատն ձեր». և Գրի-

գոր աղաչէր, պաղատէր, ի ծունր իջեալ լալով խնդրէր
 ի շահէն՝ և ասէր, թէ «Ջհրամանդ, զոր բանիւ ասես,
 մատամբ միով թղթիւ շնորհեա՛մ մեզ»:

Եւ յաւուր միում յորում շահն ելեալ յապարանից
 5 իւրոց գնայր ի Հաղարաջրիւ պղին, ասացին թէ հինգ
 անգամ եկեալ առաջի շահին և գնոյն թուղթն խնդրեաց,
 յորոյ անձանձիր խնդրոյն ձանձրացեալ շահին, գրեալնումս
 թագաւորական կնքով՝ ետ ցԳրիգորն, թէ «Հրաման ետու
 ամենից քրիստոնէից բնակելոց ի գաւառին Փարիոյ և ի
 10 Բուրվարի՝ զի համարձակ պաշտեցեն քրիստոնէութեան
 հաւատն իւրեանց»:

Այլ և յետ այսորիկ խնդրեաց Գրիգորն ի շահէն, զի
 այցելութիւն արարեալ ողորմեցի թագաւորն, և շնորհեցէ
 նոցա զիւրեանց գրեանսն, զորս յափշտակեալ բերեալք են.
 15 և զայն ևս շնորհեաց նոցա արքայ: Եւ Գրիգորն և ըն-
 կերքն իւր առեալ զթուղթն և զգրեանսն իւրեանց և ու-
 րախութեամբ գնացին յերկիր և ի ժողովուրդ իւրեանց:

Յաղագս պատճառիս այսմիկ թագաւորն Շահաբաս
 էարկ տուգանս ի վերայ քրիստոնէիցն՝ ասելով. «Որովհետև
 20 ոչ հնազանդեցան հրամանաց թագաւորի, տացեն տուգանս
 ի գիւղան թագաւորի հաղար թուման»: Եւ յերեւելի իշխա-
 նաց իւրոց առաջակայից զոմն՝ զոր Խոսրով սուլթան կո-
 չէին, կարգեաց վերականգն՝ զի առեալ ի ժողովրդենէն
 յանձնեցէ ի գանձապահս թագաւորին, որ և եկեալ Խոս-
 25 րով սուլթանն բազում զօրականօք, արար և կատարեաց
 զհրամանս թագաւորին:

Եւ ողորմելի քրիստոնեայքն վասն քրիստոսական հա-

5. Հաղարաջրիւ անուան մասին Պատմութիւն Նոր Զուգայու,
 հատ. Ա. էջ 72, տալիս է հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Հաղարաջրիւ է
 թագաւորական այգի մեծատարած յարեւելեան կողմն հանգստարա-
 նին Զուգայու: Այդ այգի բարելի էր և վայելչակարգ ի ժամանակս
 թագաւորութեանն Շահաբասայ, այլ զկնի նորա եղև ամայի զաշտ
 առաջուտ վասն ցամաքելոյ ջրոյ նորին, այլ յամի 1842 Մանուշար
 խան Մահմադ-էդ-Դովայ կոչեցեալ կրկին երեք զջուր նորա և նո-
 վաւ մասնաւորապէս եղև նորոգումն նոյն այգւոյ»:

ւասոցն՝ զայս հաղար թուամանս, և զայն պարտքն՝ զոր
Գրիգորն և ընկերքն իւր յԱսպահան արարին, և այլ ևս
զոր ինչ ծախք լեալ էին, զամենայն վճարեալ հատուցին,
և եղեն չքաւորք և աղքատք կարի յոյժ, բայց կալով ի
5 հաւատս Քրիստոսի՝ ուրախ են և դոհանան զՏեառնէ Աս-
տուծայ:

Իսկ Գրիգոր այրս այս օր յաւուր յաւելոյր ի հաւատս
և ի բարեգործութիւնս, նա և հաստատէր զայլս ի վերայ
հաւասոցն Քրիստոսի՝ և նախանձախնդիր լինէր վասն
10 քրիստոսական օրինաց. առ որ նախանձաբեկ լեալ արիւ-
նարբու մահմետականաց, և զրպարտեցին ի մահ զԳրիգորն՝
քանզի զոմս մահմետական յիւրեանց ժողովրդենէն ինք-
եանք սպանին, և բերեալ ի ծածուկ արկին յանդն Գրի-
գորին, եկին դատախազք և բերեալ կացուցին սուտ վկայս
15 թէ Գրիգորն սպանեալ է զայս մեռեալս: Եւ առեալ տա-
րան յանուղղայ դատաստանն իւրեանց առաջի դատաւո-
րաց, որոյ վերայ վճիռ հատին՝ թէ «Որովհետեւ զայդ արար-
եալ է դորա՝ կամ ուրասցի, կամ սպանցի»: և այսու զըր-
պարտութեամբս դատապարտեալ սպանին զքրիստոսասէր
20 զայսն Գրիգոր: Եւ բազումք վկայեցին վասն նորա՝ թէ Տէր
փառաւորեաց զնա երկնաւոր նշանօք լուսոյ երկնից: Որում
տացէ Քրիստոս զխոստացեալ արքայութիւնն իւր, և զմեզ
ևս ընկալցի ի մասնակցութիւն սրբոց իւրոց իւրով ողոր-
մութեամբն. ամէն:

Այն նահատակութեան պատմութիւնը արտա-
տպել ենք Առաքել պատմադրից, Վ. զրշպտ. 1884,
գլուխ ԺԴ. էջ 127—8. նոյնն ունին նաև քիչ համա-
ռօտելով Չամչեան, Գ. 586—7 և Պատմութիւն Նոր
Ջուղայու, հատ. Ա. էջ 71—72. երկուսն ևս հանուած
Առաքել պատմադրից:

74.

ՍՐՈՒԹԵՆ ՀԻՋՆԵՅԻ

† ՌՁ=1631 յիսր. 4 ուր.

Այս երանելի վկայս Քրիստոսի սուրբս Սարուխան
էր ազգաւ հայ՝ ի քաղաքէն Հիզնայ՝ սնեալ և վարժեալ
ի մանկութենէ ի վարս քրիստոնէութեան և ի հաւատս
աստուածաշնորհութեան, ուղիղ վարուք և մաքուր դոր-
5 ծով, քրիստոսասէր գլով և երկիւղած, կրթեալ ի կրօնս
լուսաւորչաւանդ դաւանութեանն՝ սերտ սիրով և պինդ
հաւատով: Այլ և էր ուսեալ զարուեստս երաժշտական
և զերգս տաղի և քնարի և էր արուեստիւ կօշկար:
Եւ տարազնաց եղեալ յերկրէ Հիզնայ, և եկեալ բնա-
10 կեցաւ ի Բեքչիաշէն ի մայրաքաղաքն Բաղէշ՝ ամուս-
նաւն իւրով և որդովք, և կացեալ ժամանակս ինչ, եղև
մեռանել ամուսնոյն, և մնաց Սարուխանն այրի՝ ունելով
Բ որդիս որբացեալք ի մօրէն:

Դէպ եղև նմա հանդիպիլ կնոջ մի քրդոյ և օտարի,
15 և հարց նա թէ «Ո՞վ ես դու կամ հետից»:

Եւ նա ասէ, «Կին եմ այրի, և հաւատովս քրիստո-
սեայ:» Եւ ոչ իմացեալ քահանայից և դրացեաց թէ այ-
լազգի է կինն, և ապա պարզմութեամբ՝ ամուսնացու-
ցանեն ընդ Սարուխանին զնա, խաչիւ և աւետարանաւ և
20 սուրբ օրինօք, ի սուրբ եկեղեցւոյն՝ դաւանելով կնոջն

15. i հր ցնա.

զհաւատն Գրիստոսի, և ոչ ոք ի նոցանէ կարաց գիտել զորպէսն:

Իսկ յետ Գ. ամաց մնալոյ Սարուխանին ընդ կնոջն, յաւուր միում հարցեալ թագնաբար զկին իւր, և գտանէ 5 զնա աղն ազգաւ քուրթ, և օրինօքն Մահմետի: Եւ հարցեալ զպատճառ դառնալոյն նորա ի Գրիստոս, և նա ասէ. «Զոմն յազգէն ձերմէ յերկրի մերում անպարտ սպանին ազգն մեր և իմ տեսեալ ի գիշերի լոյս Աստուծոյ ծառ ծագեալ ի վերայ նորա, և իմ տեսեալ զայն՝ ցանկացայ 10 կրօնից և օրինաց ձերոց. վասն այնորիկ վախեայ և եկի յերկիրս յայս՝ զի յայտնապէս պաշտեցից զԳրիստոս Աստուած»: Եւ ստէպ ստէպ երթայր յեկեղեցի, և առնոյր խոստովանութեամբ զուրբ հազորդն. և եղեն ի նմանէ Բզաւակս և մկրտեալ զնոսա քրիստոնէական հաւատովն:

15 և ի մեռանել աղայոցն թաղել զնոսա քրիստոնէութեամբ: Իսկ Սարուխանն ոչ կարաց յայտնել զբանն, վասն ահի անօրինացն. այլ ի միտս իւր հաշէր և մաշէր յահէն Աստուծոյ: Եւ հանապաղ ասէր յայտնապէս ի մէջ քրիստոնէիցն, թէ «Ինձ պարտ է մեռանել վասն սիրոյն Գրիստոսի, և հրով այրիլ վասն անուան նորա»: 20

Եւ յետ Գ. ամաց անցելոց Սարուխանին ընդ կնոջն, յաւուր միում ի ձմերայնոջ նստեալ առ դուրս իւր ի տեղի արևու, և երգէր զառաիզս իւր քաղցր եղանակաւ:

Եւ ժողովեալք էին բազումք ի քրիստոնէիցն, առ ի 25 լսել զձայն երգոյն, և ուրախանային յոյժ: Յայնժամ աղգեալ ի նա Հոգին սուրբ՝ ասէ. «Ո՛վ եղբարք, ի վաղիւն ես հրով կատարելոց եմ»:

Եւ ի նոյն օրն՝ դայ որոնելով տաղին քուրթ այր կնոջն, և տեսեալ զկինն իւր ծանեաւ, և ի վաղիւն զաղալ բարձեալ առ ազգն իւր և ասէ. «Եկայք տեսէք 30 զգործ քրիստոնէից, որ զկինն իմ խաբեալ են, և բռնութեամբ ի հաւատս իւրեանց դարձուցեալ»:

Եւ զնացեալ առ խանն Աւդալ, և առ եղբայր նորին Մահմատ բէկն, և ազգեցին նոցա, թէ «Գրիստոնեայ ոմն անուն Սարուխան, յափշտակեալ է զկին տաճկի և արարեալ քրիստոնեայ. որ է յոյժ պակասումն օրինաց մերոց, 5 և թեթևութիւն անուան առաջնորդին մերոյ»:

Եւ նոքա վաղվաղակի առաքեալ կոչեցին առաջի իւրեանց, և հարցաքննեալ գտին զնա անշարժ ի հաւատս Գրիստոսի, և բեւեռեալ յերկիւզ և ի սէր նորա: Եւ ետուն տանել զնա առ դատաւորն: 10 Ասէ դատաւորն. «Ո՛վ այր դու, դարձիր ի Գրիստոսէ, եւ եկ յօրէնս մեր. և մեր շնորհմբ քեզ զմլասն քո, զոր արարեալ ես՝ ազգի և հաւատոյ մերում. ապա թէ ոչ՝ չարաչար մեռանիս ի ձեռաց մերոց»:

Ասէ սուրբն Սարուխան. «Ես քրիստոնեայ եմ և Գրիստոսի ծառայ. զհաւատն ձեր ոչ պաշտեմ, և զսուրբ հաւատն ոչ ուրանամ, և վասն Բ և Գ ամի ունայն կենացն՝ զանմահական կեանսն ոչ կորուսանեմ»:

Ասէ ցնա դատաւորն. «Ուրացիր զԳրիստոս, և առ զկին քո, և զերծիր ի տանջանացն»:

20 Ասէ սուրբն Սարուխան. «Զիմրդ թողից զուռաւորիչն հոգոյ իմոյ զԳրիստոս Աստուած, և զլոյս օրէնս նորա, և հաւանիմ սուտ և մոլար օրինաց ձերոց»:

Եւ դատաւորն եհատ ի վերայ նորա վճիռ այրման. և ապա առեալ տարան զնա առ պարոն Մահմատ բէկն. 25 Եւ նա շատ ջանաց ողորանօք և խոստմամբ ընչից և պարգեաց, և ոչ կարաց խախտել զմիտս նորա. զի հաւատաւեալ էր սիրտ նորա իբրեւ զվէմ անդամանդեայ ի սէրն Գրիստոսի: Եւ ապա տարեալ արկին զնա ի Ժահահատ և ի նսեմ բանդի, որպէս զի երկիցէ և զլջացեալ ուրաոցի 30 զԳրիստոս: Եւ ոչ այնու կարացին յաղթել սրբոյն: Եւ դարձեալ կոչեցին զնա յատենի, և սպառնալեօք ահացուցանէին զնա, մահ խոստանալով նմա, այրել, և կամ

կտտամահ սպանանել: Եւ ոչ այնու կարացին մեկնել ի սիրոյն Քրիստոսի:

Ասէ ամիրայն. «Տաճկացիք և դարձիր յօրէնս մեր, և ես տաց քեզ պարգևս մեծամեծս, գիւղս, մեծութիւնս, 5 իշխանութիւնս, դանձս և կանայս դեղեցիկս. եթէ ոչ՝ դառն տանջանօք սպանանեմք զքեզ»:

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Նշովեալ է Մահմադ, և սուտ օրէնք նորա. զՔրիստոս իմ՝ ոչ ուրանամ. և օրինաց և խոստմանց ձերոց ոչ հաւանիմ, և ի սպառ- 10 նալեաց ձերոց ոչ զարհուրիմ. արդ՝ զոր ինչ առնելոց էք՝ արարէք վաղվադակի»:

Յայնժամ բարկացեալ ամիրայն՝ ետ հուր բորբոքել, և արկանել անդ զերանելին. և նա ուրախ սրտիւ մերձեցաւ առ հօւրն, և կնքեալ զինքն քրիստոսական նշանաւն, 15 և եմուտ ի հօւրն ասելով. «Հօւր կենդանի Քրիստոս, զհօւր սիրոյ քո զոր արկեր յերկիր, բորբոքեա յանձն իմ»: Եւ պարեալ ի մէջ բոցոյն՝ օրհնէր և դովէր զԱստուած, որ արժանի արար զնա մասին ժառանգութեան սրբոցն ի լոյս:

Իսկ մի ոմն անօրինացն որ մերձ կայր, առեալ կոճ մի 20 փայլախ՝ եհար ուժգին զգլուխ նորա և ընկէց յերկիր. և այնպէս ի մէջ հրոյն այրեցեալ, աւանդեաց զհոգին իւր բարի խոստովանութեամբ առ Քրիստոս:

Գործեցաւ այս ի քաղաքս Բաղէշ, ի թվին Հայոց Ռ. և 2, յաւուրս Առաջաւորաց սլահոց, Յովնանու աօնին, 25 յաւուր ուրբաթի, ի կաթողիկոսութեան տեսուն Մովսէսի Տաթևացոյ, և նորին աշակերտի Փիլիպպոս ճգնազգեաց վարդապետի, որ յետ Բ ամաց յաջորդեաց զաթոռ նորա, ամս ԻԴ. որ ի յաւուրս յայտոսիկ եկեալ էր ի քաղաքն Բաղէշ, և հանդիպեալ այսմ՝ իրողութեանս: Եւ նորին հրա- 30 մանաւ բարձին զմնացեալ մարմին, և եղին ի վկայարան սրբոյն Սարգսի՝ հուպ առ խորանին, և առնէ բազում հրաշս ի հիւանդս և յախտաժեատս, և բազում անգամ ի մթան գիշերոյ տեսեալ քահանայից լոյս ի վերայ սրբոյն, և տան փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնը գտնուում է Կարնոյ Սանատարեան վարժարանին սեպհական մի Յայամաւուրքի մէջ՝ հետեւեալ վերնագրով. «Ի սմին աւուր վկայաբանուի և յիշատակ է նոր վկային քի սրբոյն Սարուխանի»: Վկայաբանութեան արտագրութիւնը ստացել ենք նոյն վարժարանի Հայերէն լեզուի ուսուցիչ մեծ. պր. Աստուածատուր Խաչատրեանի միջոցաւ:

Վկայաբանութեանս մէջ կասկածելի է էջ 437 տող 10 Բդեշխաշէն բառը՝ որ կարող է թէ՛ իբր ածական գործածուած լինել Բաղէշի համար և թէ լինել յատուկ անուն մի գեւղի. վերջինը թուում է աւելի հաւանական:

ցան երանելի մահուամբ, եւ էին ի ձոր անդր արք թա-
գուցեալք, և տեսին զանկանել մանկանցն, մնացին մինչև
ի միւս վաղիւն. և եկեալ բարձին զնոսա, և տարեալ ի
գիւղն Արծնի թաղեցին:

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի միայն Զաքարիա
սարկաւագ, Վարչպտ. 1870, հատ. Բ. էջ 22—23,
գլուխ ԺԵ. «Նահատակութիւն երկուց մանկանց»:

75.

ԵՐԿՈՒ ՄԱՆԿՈՒՆԷ Ի ԿՈՏԷԻՑ

† ԹՁԸ=1638—9

9 և ևս էին փախուցեալք Օսմանցիքն ի սուտ համ-
բաւոյն, ըմբռնեալ էին երկուս մանկունս ի Կոտէից. և
ի փախչելն իւրեանց կապեալ զմանկունս զձեռս յետս՝
և առաջի արկեալ վարէին զնոսա. և հասեալ ի գիւղն Ար-
ծնի՝ ի գլուխս բարձր քարանցն՝ որ ասի Դժուարագէմ,
ասեն մանկունքն ցվարիչսն. «Արձակեցէք զձեռս մեր, զի մի
նեղիցուք. բանզի փախչիլ ևս ոչ կարեմք. վասն զի մին կողմս
քարափն է՝ և մի կողմս դուր»։ Եւ նոքա արձակեցին զձեռս
նոցա։

10 Իսկ մանկունքն միաբանեալ՝ գնացին մինչ ի գլուխ
քարին, յիշեցին զանուն Աստուծոյ, և անկան ի քարանցն
ի վայր՝ և մեռան։ Յաղագս երկուց իրաց ընկալան կա-
մաւ իւրեանց այնպիսի դառն մահ. նախ՝ զի զերծցին յա-
նառակ սլզծութենէ. երկրորդ՝ զի քրիստոնէութեամբ մեռ-
ցին՝ քան թէ ուրացութեամբ կեցցեն։ Վասն որոյ ոչ վարկ-
պարագի համարիմ զմահ սոցա։ Այլ պսակակից Վիլնի
եպիսկոպոսին, որ անկաւ ի բարձանց՝ և մեռաւ վասն այն-
պիսի գործոց. և հազար կուսանքն՝ որք անկան ի գետն
վասն Քրիստոսի, և մեռան։ Նոյնպէս և սոքա կատարե-

15. տպ. վարկաբերի.

ՂԱԼԱՐ ԿԻՆ ՆՈՐԱԳԵԼԹԵՅԻ

† ՌՁԸ—1638—9

Ի փախչելն թաթարաց յերեսացն Պարսից՝ երկու
 թաթար գնացին փախստեամբ մինչև ի գիւղն Նորա-
 դաւիթ. և էր մթացեալ օրն. եւ Ղալարս այս ելեալ
 ի տանէ իւրմէ՝ երթայր առ դրացիսն՝ բերել ճրագ ի տուն
 5 իւր. և պատահի երկուց թաթարացն, որք իջեալ ի ձիոցն՝
 կալան զկինն և հանին ի ձին. և նա անկաւ ի վայր. և
 դարձեալ հանին ի ձի. և նա դարձեալ անկաւ. և երրորդ
 անգամ՝ նստուցին զնա ի ձի. իսկ սրբասէր կինն դարձեալ
 անկաւ. իսկ տաճիկքն ձանձրացեալ, քանդի և երկիւղ
 10 կրէին ի Պարսիցն, վասնորոյ սրախողխող արարին զերանելի
 կինն Ղալար, թողին կիսամահ և փախեան. եւ Պարսիկքն
 պատահեցան նոցա, զմինն սպանին, և մինն կալեալ տա-
 րին. եւ կինն մնաց աւուրս հինգ և եկեալ քահանայք
 հաղորդեցին զնա, և յետ երկուց աւուրց հանգեաւ ի
 15 Գրիստոս. Սա կին էր առն միոյ՝ որ ասէին Սեաւ-Չաքա-
 րիա, ի նոյն գեղջէն Նորագաւթայ, որ գայր ի վաճառա-
 կանութենէ, և աւաղակքն ուսանին զնա երկու ընկերօք
 ի Մուշաղբիւր գիւղ:

Յիշեալ նահատակուհու պատմութիւնն էլ ունի
 միայն Չաքարիա սարկաւազ, տպ. Ղալարատ. 1870,
 հատ. Բ. էջ 23—24, այս վերնագրով. «Նահատակու-
 թիւն Ղալար անուն կնոջ»:

ԳԱԼՈՒՍ ԵՐԷՑ

† ՌՁԹ—1640

Յորժամ եղև հաշտութիւն ի մէջ երկուց թագա-
 ւորացն Պարսից և Տաճկաց՝ երթեկութեամբ Չաղաթայ-
 Գօթուկ-Մահմատ խանի, թագաւորն Շահ-Սաֆի ետ ի
 պարզեւ նմա զխանութիւնն Երեւնայ. զի մեռեալ էր
 5 Գալպալի խանն ի թուին ՌՁԸ. Ի սորա երկրորդ ամին եկն
 այր մի կնաւ իւրով ի Բասենայ, և ընակեցաւ ի Կոտէս
 դաւառ՝ ի գիւղն Սրախուս. եւ կինն այն ծնաւ որդի, և
 ետուն զնա մկրտել Գալուստ երիցուն. որպէս ծնունդ
 քրիստոնէի մկրտեաց, և ոչինչ էառ ի նոցանէ վասն
 10 աղքատութեան նոցա. այլ ետնոցա ժի լիոր ցորեան, զի
 հաց արասցեն ինքեանց:

Եւ յետ աւուրց ինչ եկին հայր և եղբայր կնոջն՝ և
 ասեն ցայր նորա. «Դու զաղջիկն մեր առեանդ արարեալ՝
 փախուցեալ եկիր աստ. դուզակն ընդէր գողացաք և բե-
 15 լիք ընդ ձեզ»: Եւ նոքա ուրացան և ասեն. «Ո՛չ գիտեմք
 զոր ասէքդ»: Եւ ի բազում ասելն և ի լսելն՝ և նոցա
 ուրանալն, ձանձրացան արքն, և գնացեալ գրեցին գիր
 դանգատանաց ի փեսայէն և յաղջկանէն իւրեանց, և ետուն
 խանին:

20 Եւ կոչեալ զնոսա՝ ասէ. «Տո՛ւք ի դոստ զինչս իւր-
 եանց»: Իսկ նոքա՝ զի վատեալ էին, ոչ կարացին հա-

տուցանել, տաճկացան այրն և կինն, և յաւելին չարիս՝
մատնել զԴաւուստ երէց, թէ Վեր վաղ ուրեմն կամէաք
տաճկանալ, Դաւուստ երէցն ոչ եթող. այլ և մկրտեաց
զորդին մեր, և ետ մեզ կաշառ՝ ցորեան, և ասէ. ես
5 պահեմ զձեզ, և դուք մի տաճկանայք, զի մի կորիցէ
հողի ձեր» :

Եւ խանն առաքեաց արս խիտո՝ և բերին զանմեղ
քահանայն, և կացուցին առաջի նորա: Ասէ խանն. «Դու
ընդէր ես մկրտեալ զորդի թուրքիս» :

10 Ասէ երէցն. «Ես զնոսա ոչ գիտէի՝ թէ թուրք իցեն.
զի նորա աղաչեցին ինձ, և ես որպէս օրէն էր մեր՝ արա-
բի առ նոսա: Քանզի բազումք ի քրիստոնէից տաճկանան,
նոյնպէս և դոքա տաճկացան, և մեք զինչ մեղաք» :

Ասէ խանն. «Ապա ընդէր ես տուեալ գոցա ցորեան
15 և կաշառս» :

Ասէ երէցն. «Միթէ ողորմութիւն տալն կաշառ իցէ.
զի սովորութիւն է քրիստոնէից՝ ապա ողորմութիւն ամե-
նեցուն ըստ հրամանի Աւետարանին մերոյ» :

Ասէ խանն. «Զայդ ասելով կամիս զերծանիլ յինէն.
20 ոչ է այդպէս. կամ տաճկացիք՝ և կամ չարչարանօք սպա-
նանեմ զքեզ» :

Ասէ երէցն. «Ասառած մի արասցէ թողուլ ինձ զհա-
ւատն իմ. բայց թէ առանց յանցանաց սպանանես զիս,
սպտրաստ եմ ի մեռաներ» :

25 Ասէ խանն. «Զինչ յանցանք իցեն մեծ քան զայս՝ որ
ծնունդ տաճկին քրիստոնեայ արարեր» :

Ասէ տէր Դաւուստն. «Ասացի՝ թէ ես ոչ գիտէի զնա
տաճիկ, և թէ գիտենայի զնա տաճիկ՝ ի դալ նորա ի գիւղն
մեր՝ ոչ թողուի մտանել մոլորելոյն այնմիկ առ ուղիղ
30 հաւատն մեր» :

Եւ բարկացեալ խանն՝ հրամայեաց ձաղանօք տանել
զնա ի բանտ: Եւ առաքեաց երկու Մուղլի՝ և ասէ. «Խրատ

տուր՝ թերեւ կարիցէք դարձուցանել» :

Եւ գնացեալ խօսեցան ընդ նոսա բազում մարմնա-
կան բանիւք: Իսկ երանելի քահանայն Դաւուստ տգէտ էր
ի դրոյ գիտութենէ. այլ աշխարհօրէն բանիւ յանդիմա-
5 նեաց զնոսա՝ և ասէ. «Առաջնորդն ձեր ի դժոխս ամենայն
համախօհիւք իւրովք ընդ սատանայի, և զիս ևս հրաւի-
րէք առ նա գնալ» :

Եւ բարկացեալ մօնայքն՝ և ելեալ հարին զնա օտամբ.
և գնացեալ սրտմեցին խանին: Եւ առաքեաց խանն զօ-
10 րականս, զի կապեցեն զձեռս նորա յետս. «և տարէք ի
դուռն արեմտեան՝ և քարկոծ արարէք» :

Եւ գնացեալ չար զինուորքն՝ և հանին զնա ի բանտէն.
և առաջի արկեալ տանէին զնա ի տեղի սպանմանն, մերթ
ի քարչ, մերթ ի յտին. ոմանք հարկանէին և ոմանք կո-
15 փահարէին. ոմանք ձողէին և ոմանք խթէին. ոմանք փե-
տէին զմօրուսն և ոմանք զգանդուրն. ոմանք թքանէին
զերեսոն, և ոմանք հայհոյէին. ոմանք նախատէին և ոմանք
չար խրատ տային. վասնորոյ ձանձրացեալ սուրբ քահա-
նայն Դաւուստ՝ սկսաւ նախատել զառաջնորդս նոցա՝ ասե-
20 լով. «Անիծեալ լիցի նա՝ և ընդունօղ նորին, և ով որ
զնա մարդարէ դաւանէ» :

Եւ ապա ասացին բերել քրիստոնեայս, զի քարկո-
ծեցեն զնա. և փախեան ամենայն քրիստոնեայք: Եւ նո-
քա կալան այր մի՝ բօշայ տղաւ, և ասացին նմա. «Հար
25 զդա քարամբ՝ զի մեռցի»: Եւ նա ոչ եհար: Եւ եղին
ի ձեռն նորա զծայր չուանին՝ և ասեն. «Քարչեան զդա»,
և ոչ կալաւ զչուանն. և հարին զբօշայն այնքան՝ մինչև
եղև կիսամահ. և թողին զնա: Եւ յարեան ի վերայ երի-
ցուն՝ որպէս գայլք մարդախանձ, և քարկոծեցին զերա-
30 նելին Տէր Դաւուստ. և կատարեցաւ բարի դաւանութեամբ
ի Քրիստոս. և էր մթացեալ զօրն, թողին զնա ի մէջ քա-
րանցն՝ և գնացին: Եւ պահապանք սարսաղաց բերդին
Տաճկունքն տեսին ի վերայ մարմնոյ օրբոյն որպէս կայ-
ծակունք հրոյ, և կարծեցին՝ թէ նենգաւոր տաճկունք այ-

րեն զմարմինն նորա, և ձայնէին առ խանութպանսն՝ և
ասէին. «Զինչ է՝ զոր առնէք»:

Եւ նոքա ասեն. «Լոյս է և հչ հուր»:

Եւ ի լուսանալն՝ գնացեալ բերդապահացն՝ և պատ-
5 մեցին խանին: Եւ ասաց խանն. «Ես բռնութեամբ առա-
քեցի զերէցն յարքայութիւնն Աստուծոյ»: Եւ հրամայեաց
քրիստոնէից բառնալ զնա և թաղել ըստ օրինաց իւրեանց:
Վասնորոյ եկին բազում քահանայք և ժողովուրդք, բար-
ձին զմարմինն՝ և զքարինս և զհողն արենաշաղախ, և
10 տարեալ թաղեցին յանապատն Երևանայ՝ մերձ Անանիա
առաքելոյն:

Կատարեցաւ սուրբ քահանայն Գալուստ ի թուին
ՌՁԹ՝ յաւուրս Բառասնորդոց պահոցն, յաւուրս Տեառն
Փիլիպպոսի Կաթողիկոսի Հայոց:

Յիշեալ վկայաբանութիւնը արտագրել ենք Զա-
քարեա սարկաւադից, տպ. Վղրշապ. 1870, հատ. Բ.
էջ 29—32, «Նահատակութիւն Գալուստ երկցուն»:

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՆՈՒԿ ՏԻԴՐԱՆԱԿԵՐՏՅՈՒ

† ՌՂԱ=1642 ապրիլ 15

Այս երանելի նահատակս Նիկողայոս էր ի քաղաքէն
Տիգրանակերտու, որ այժմ ասի Յամիթ, — ծնեալ և սնեալ
ի նոյն քաղաքին. և էր մանուկ տիօք իբրեւ տառն և հեգից
ամաց, տեսլեամբն գեղեցիկ և հասակաւն վայելուչ, զաւակ
5 քրիստոնէից և ազգաւ ի Հայոց:

Եւ յաւուր միում՝ մինչդեռ շրջէր Նիկողայոս ի մէջ չու-
կային ըստ հանապազորդ սովորութեան իւրոյ, յայնժամ այր
ոմն հաւատովն մահմետական՝ որոյ այլի անունն Մահմետ
էր, մերձեալ առ Նիկողայոս՝ ձեռն ածէր զերեոքն և վա-
10 րէր ախտաւոր ցանկութեամբ, որպէս հանապազ տե-
սանի ունակացեալ առ մահմետականս. Իսկ Նիկողայոս
սաստիկ բարկութեամբ դժուարացեալ ընդ այն, ի բաց
վարէր յինքենէ: Եւ էր այլ ոմն այր որ նա ևս անուամբն
Մահմետ էր և հաւատովն մահմետական: Այս Մահմետ՝
15 որ այժմ խաղայր ընդ Նիկողայոսին, ասաց նմա վասն
այնմ Մահմետի թէ «Զիմրդ է զի ընդ այն Մահմետն
առնես զսէր և յարակցութիւն և ընդ իս ոչ առնես»:

Եւ Նիկողայոս ասաց. «Զքո մայրն և զնորա մայրն
այսպէս առնեմ»:

20 Եւ նոյնժամայն այս Մահմետս ասաց մերձակայ ա-
րանցն և խանութպանացն. «Վասն Աստուծոյ վկայք լե-
րուք, զի դուք ձեզէն լուայք, որ հայհոյեաց զօրէնադիրն
մեր և զմարդարէն Մահմետ»:

Եւ ժողովեցան բազում մահմետականք իբրեւ զշուն կատաղիք անդր ի վերայ նոցա և յափշտակեցին զՆիկոզայոս և տարան ի դատարանն առ դատաւորն. և ի նոցանէ լինէին ոմանք դատախազք և ոմանք վկայք և ոմանք վրէժխնդիրք և դատապարտէին ի մահ զՆիկոզայոս:

Եհարց դատաւորն ի Նիկոզայոսէ թէ արդարեւ հայհոյեաց զպատգամաբերն զՄահմետ:

Ետ զպատասխանի Նիկոզայոս. «Ես ոչ հայհոյեցի և ոչ բան ինչ ասացի պատգամաբերին Մահմետի. այլ այս 10 այս ախտաւոր ցանկութեամբ փարէր զինեւ ի մէջ մարդկանց և ամօթով առնէր զիս. վասն որոյ և ես զմայր սորա քֆրեցի»:

Իսկ այս Մահմետս՝ որ խաղայր ընդ Նիկոզայոսի, դատախազ լինէր թէ զՄահմետ զպատգամաբերն քֆրեաց. 15 այլ և ասաց «ոչնիմ ահաւասիկ երկու այր վկայ», զոր և ածեալ կացոյց զարսն առաջի դատաւորին, միոյն անուն ասէին պաղալ Սլլահվերտի և միւսոյն հալվաչի Սէյիդ. որոց եկեալ առաջի դատաւորին, վկայեցին թէ «Մեր լուաք ի Գմանէ որ քֆրեաց Մահմետին»:

20 Ասաց դատաւորն Նիկոզայոսին. «Որովհետեւ այդքան մահմետականք ժողովեալ են ի վերայ քո և այդու կերպիւ դատապարտեն զքեզ, գիտեմ զի ոչ թողուն զքեզ կենդանի, այլ սպանանեն. վասն որոյ լուր բանից իմոց և լեր մոտսուրման, զի զերծցիս ի մահուանէ»: Եւ Նիկոզայոս 25 յոս ոչ կալաւ յանձին լինել հաւատովն Մահմետի:

Բազում անգամ ասաց դատաւորն. «Տամ քեզ բազում դանձաւ և ստացուածս պատուականս և կին գեղեցիկ, եթէ դաս ի հաւատս Մահմետի»:

Եւ Նիկոզայոս ասաց. «Ես զլոյս հաւատս իմ ոչ թողում և զուղիղ օրէնս Բրիստոսի Աստուծոյ իմոյ ոչ փոխանակեմ ընդ ձերդ օրինաց. և դուք թէ անպարտ սպանանէք զիս, դուք գիտէք»:

16. KM, ինչպէս եւ Ոսկանի օպագրուքիւնն Ամստերդամում՝ լուսին միոյն անուն ... հալվաչի սէյիդ. 18. տպ. վկայիցեն. KM վկայիցին.

Իսկ որք վրէժխնդիր մահմետականքն էին՝ հարկէին զդատաւորն առնել սիճիլ մահուան ի վերայ Նիկոզայոսի, զի սպանեցեն զնա: Եւ դատաւորն արար սիճիլ: Իսկ մահմետականքն՝ որք իբրեւ զչար գազան ծարաւի են արեանց քրիստոնէից, առին զսիճիլն և զՆիկոզայոսն տարան առաջի փաշային՝ որում անունն էր Մուստաֆայ փաշայ և ծանուցին նմա զամենայն, յորով ամբաստանութեամբ:

Եւ փաշայն ասաց առ Նիկոզայոս. «Լո՛ւր բանից իմոց և դարձիր ի պայծառ հաւատս Մահմետի, որով պայծառացեալ է ամենայն աշխարհ, որպէս և տեսնես. և ես կարգեմ զքեզ ինձ հանապազորդ առաջակայ սպասաւոր և իբրեւ զորդի ընդունիմ զքեզ և տամ քեզ բազում դանձաւ և պատուական ստացուածս և կին գեղեցիկ, զդուստր իշխանաց զորոյ և կամիս. և պետական իշխանութիւնս և 15 այլ բարութիւնս բազումն»:

Ետ պատասխանի Նիկոզայոս. «Ի բարութեանցդ այդի ոչինչ պիտոյ է ինձ ամենեւին. այլ թէ առնես ինձ բարութիւնս, թող ինձ կեալ իմովս հաւատով. և թէ ի զուր դատապարտէք զիս և սպանանէք, դուք գիտէք»:

20 Բազում անգամ ասաց փաշայն. «Տամ քեզ մեծութիւն և փառս, եթէ դառնաս ի քոյդ հաւատոց ի հաւատս Մահմետի». և Նիկոզայոս ոչ դարձաւ: Իսկ մահմետականքն բազում բանիւ թախանձէին զփաշայն, տալ հրաման և վճիռ սպանանել զՆիկոզայոս: Իբրեւ գիտաց 25 փաշայն թէ ոչ դառնայ Նիկոզայոս, ապա ետ վճիռ և հրաման սպանանել զնա:

Յայնժամ ժողովեցան զունդք դահճացն ի վերայ նորա, և մերկացուցին զնա ի հանդերձից, և գլուխ ի բաց և բոկոտն, և ձեռն ի յետս կապեալ, և առեալ տարան զնա 30 ի շրջեցուցանել յամենայն տեղիս քաղաքին. և մուսնետիկն՝ առաջի նորա հրատարակելով գնայր: Եւ բերին զնա ի մէջ

20. փխ. բազում անգամ ... սպանանել զՆիկոզայոս՝ M ունի բազում անգամ պէտպէս խոստումնս արարեալ հարցանէին թէ ուրացի և նա զնոյն առնէր պատասխանի.

մեծ մէջդանին, ի տեղին ուր զմահապարտաց զոտս և զձեռս խորտակեն ի վերայ վիմին, որ կայ հաստատեալ անդ:

Եւ անդ ևս բազում անգամ ասացին դահիճքն. «Դար-
5 ձիր ի քոյդ հաւատոց ի հաւաստ Մահմետի, և մի ևս
յամառիր, զի ահաւասիկ այժմ խորտակեմք զձեռս քո և
զոտսդ»: Սոյնպէս և այլ մահմետականքն ասէին. և Նի-
կողայոս ոչ ումեք հաւանեցաւ բնաւ: Եւ յայնմ պահու-
յերիցանց քաղաքին Մարտիրոս անուամբ ոմն քահանայ
10 եղեալ հաղորդ ի մէջ արմաւոյ և բերեալ ետ ցնիկողա-
յոս, զոր առեալ ճաշակեաց:

Եւ ի տեսանելն զայն դահճացն՝ աղմկեցան և սկսան
հարցումն առնել թէ «Ձի՛նչ էր այն, զոր երէցն ետ ցնիկու-
ղայոս»: Եւ երէցն փութով խոյս տուեալ փախեաւ ի տեղ-
15 ւոյն և փրկեցաւ:

Իսկ դահճացն ի բազում անգամ ասելն ցնիկողայոս
թէ «Ե՛կ դարձիր յօրէնս Մահմետի և փրկիր ի մահաւանէ»,
իբրեւ ոչ դարձաւ, ապա առացին դահիճքն ցնիկողայոս.
«Որովհետեւ ոչ լսես մեզ և ոչ հաւանիս մասնել յօրէնս
20 Մահմետի, արդ՝ տարածես զձեռս քո ի վերայ վիմիդ, զի
խորտակեսցուք»:

Եւ երանելին Նիկողայոս ինքն լուրովի տարածեաց
զերկոսին ձեռսն ի վերայ վիմին, և դահիճքն հարին կաց-
նաւ և խորտակեցին զբազուկս երկոցունց ձեռացն. և
25 ապա խնդրեցին զոտսն և նա տարածեաց. և դահիճքն
խորտակեցին զսրբս երկոցունց ոտիցն: Եկաց Նիկողա-
յոս այնպէս խորտակեալ անդամօք յայնմ աւուր անդէն
ի մէջ թէատրոնին անկեալ:

Եւ յերկրորդումն աւուր մատուցեալ քրիստոնէիցն
30 առ փաշայն և առ դատաւորն և խնդրեցին առ հրաման
բաւնալոյ զնա անտի և տանել ի տունն իւրեանց: Եւ նոքա
ետուն հրաման. և եկեալ քրիստոնէից բարձեալ զնա տա-
րան ի տունն իւրեանց: Եւ մնաց կենդանի Նիկողայոս յետ

13, 14. տպ. երեցն.

խորտակելոյ զձեռսն և զոտսն՝ աւուրս երիս, և ապա աւանդ-
եաց զսուրբ հոգին իւր, իբրեւ զսունկ անոյշի ձեռս Աստուծոյ:

Եւ ի գիշերին այնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց
զնա երկնային լուսովն, որ էջ ի վերայ նորա. զոր քրիս-
5 տոնեայքն ամենեքեան՝ որք անդր էին ժողովեալք, ակներև
տեսին և ուրախացան մեծաւ խնդութեամբ և ցնծու-
թեամբ փառաւորէին զԱստուծո:

Այլ և ինքն սուրբն Նիկողայոս՝ մինչ կենդանին էր,
պատմեաց թէ «Ի ժամուն յորում խորտակեցին զձեռս
10 իմ և զոտս, տեսի զի լոյս պայծառ շողացեալ յերկնից
իջեալ եմուտ ի բերանս իմ»:

Եւ յետ մահուան սրբոյն՝ ի վաղիւ անդր ժողովեցան
բազմութիւնք քրիստոնէից, բարձեալ զնահատակն Քրիս-
տոսի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, և տարան ի դիրս դե-
15 րեղմանացն Հայոց և անդ ի կարգս սուրբ նահատակացն
հանգուցին ի դերեղմանի:

Եւ այժմ ցաւադարք և հիւանդք գնան ի սուրբ դերեղ-
ման նորա և դոտանեն զառողջութիւն իւրաքանչիւրոց ցաւոց,
աղօթիւք սուրբ նահատակին Նիկողայոսի և շնորհօքն Քրիս-
20 տոսի Աստուծոյ մերոյ, որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

Եւ եղև կատարումն նահատակութեան սրբոյն Նի-
կողայոսի ի թուականութեան Հայոց ՌՂԱ, յապրել ամ-
սոյ ժե, ի թագաւորութեան ազգին Օսմանցւոց սուլ-
թան Իբրահիմին, որ նստէր ի մեծ քաղաքն Ստամբուլ և ի կա-
25 թուղիկոսութեան բարձրագահ աթուոյն սրբոյ Էջմիածնի
Տէր Փիլիպպոսի պատուական հայրապետի:

Այլ և մինչ կենդանի էր սուրբն Նիկողայոս՝ պատա-
հեցաւ անդ ի Յամիթ քաղաքի վարդապետ ոմն, զորոյ դա-
նունն ոչ դտաք, որոյ եկեալ առ սուրբն Նիկողայոս և կա-
30 լեալ զլախճախեալ աջն նորա և համբուրեաց և խնդրեաց ի
նմանէ թէ «Սուրբ աջ քո զայս շնորհեա ինձ, զի ես հան-
դերձեալ եմ եկեղեցի շինել և դնեմ ի հիմն եկեղեց-
ւոյն այնմիկ զսուրբ աջս»:

23. տպ. տասն հինգ. 27. Մ լուսնի այլ և մինչ ... միմեւս վերջ.

Եւ սուրբն Նիկողայոս յօժարութեամբ ետ, քանզի
ասաց. «Արդէն իսկ կտրեաւ և առ ի քեզ»: Եւ մինչ կեն-
դանի էր՝ ոչ կտրեցին, այլ յետ մահուանն կտրեցին: Եւ
վարդապետն յինքն էառ զսուրբ աջն Նիկողայոսի մեծաւ
5 փափագանօք և տարեալ եդ ի հիմն եկեղեցւոյն, զոր շի-
նեաց: Այլ և զվէմն զայն ևս յորոյ վերայ խորտակեցին
զձեռս և զոտս սրբոյն Նիկողայոսի, զայն ևս գողացաւ վար-
դապետն և տարեալ եդ ի հիմն եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց.
որով փառաւորի անուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստո-
10 սի, յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առա-
քել պատմագրից, տպ. Վղրշպտ. 1884, էջ 405—409,
գլուխ ԽԴ. «Պատմութիւն նահատակութեան անմեղ
մանկանն Նիկողայոսին» վերնագրով: Առաքել պատ-
մագրի գրած սոյն վկայաբանութիւնը անցել է նաև
Յայտմաւորքների մէջ. մեր տեսած Յայտմաւորքներից
երկուսը K և M ունին այն, առաջինը K՝ ահիւ Ա.—
ապրիլ 8, Սահակ և Համադասայ իշխանների, և Պար-
սից գերութեան մէջ նահատակուած սրբերի վկայա-
բանութիւններից յետոյ, էջ 405 ա՛—406 բ՛. երկրոր-
դը M՝ հոռի ժԴ—տեպտ. 24, սրբուհւոյն Իրայիտայ
վկայաբանութիւնից յետոյ, էջ 75 բ՛—76 բ՛. երկուսի
մէջ էլ Առաքելի վերնագիրը անփոփոխ մնացել է:
Անփոփոխ է մնում նաև տմբողջ վկայաբանութիւնը.
տարբերութիւնները միայն տառական են. իսկ բառա-
կան կարեւոր տարբերութիւնները արդէն նշանակել
ենք:

Վկայաբանութիւնս ունի նաև Յայտմ. Գ. տպ.
Ա. 167՛՛—168՛. հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 653:

79.

ԽԱՉԱՏՈՐ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏՅՈՒ

† ՌՃԱ.—1652 օգոստոս 20

Այս երանելի նահատակ Խաչատուր՝ էր ի քաղա-
քէն Տիգրանակերտու՝ որ այժմ ասի Յամիթ, ծնեալ և
սնեալ ի նմին քաղաքի: Եւ էր ինքն յազգէն Հայոց, և կային
սմա ծնօղբ և եղբարք և այլ ընտանիք բազումք: Եւ էր
5 ինքն իբրև ամաց քսանից՝ աւելի կամ պակաս, գեղեցկատես
և վայելչահասակ: Այլ և էր յոյժ աղօթասէր և ունկնդիր գրոց
ընթերցման, զոր ինչ և կարգան քահանայքն յեկեղեցիս, Ա-
ւետարան և Ճաշու գիրք և մանաւանդ թէ Յայտմաւորք
և Պատմութիւնը Վկայից: Եւ յամենայն աւուր անպակաս
10 էր նա յեկեղեցւոյն և յաղօթից իւրաքանչիւր կարգեալ
ժամս: Եւ մերձ ատենին՝ ուր ընթեռնուն զամենայն գիրս,
կալեալ էր իւր տեղի աղօթից:

Եւ յորժամ ընթեռնուն զպատմութիւն նահատա-
կութեան վկայից, իբրև զյորդառատ աղբիւր բղխէին
15 արտասուքն յաչացն, և ցանկայր ինքն մեծաւ յօժարու-
թեամբ նահատակակից լինել սրբոց վկայիցն: Եւ հանա-
պազ ի տան իւրեանց իւրոց ընտանեաց, և արտաքոյ ընդ
իւրում՝ յարակից ընկերացն ասէր թէ «Ես ոչ կամիմ իմով
ընական մահուամբ մեռանիլ, այլ կամիմ նահատակիլ, և
20 ի վերայ իմոյս ճշմարիտ հաւատոյս մեռանիլ»:

12. տպ. ի տեղի. GK տեղի.

Եւ էր սա աշակերտեալ առն ումեմն քրիստոնէի՝
որ ունէր արուեստս չնկարութեան, որ շինէ կոպղայս և
այլ այսպիսի մանր իրք. և հանապազ ընդ իւրում վար-
պետին նստեալ ի խանութն ի մէջ շուկային դործէին
5 զարուեստն իւրեանց. և էր խանութ սոցա մերձ մեծ մզկիթին՝
զոր Զումայ մաշիթ ասեն:

Եւ յաւուր միում ի մէջ խանութին ասաց Խաչատուրն
ընդ իւրում վարպետին՝ թէ «Աւասիկ իջեալ ի խանու-
թէս գնամ. բայց կարծեմ թէ այլ ոչ ևս դամ ի խանութս»:
10 Եւ ոմանք ասացին թէ ասաց Խաչատուրն. «Յայսմ գիշերի
տեսիլ երազոյ երեւցաւ ինձ, և հրամայեցաւ ինձ նահա-
տակութիւն. և երթամ ես ի նահատակիլ. վասն այն ասեմ,
թէ ոչ ևս դառնամ ի խանութս»: Ապա յետ այսց բանից՝
իջեալ ի խանութէն՝ գնաց ի մեծ մաշիթի բակն, և կացեալ
15 առ ընթեր ջրոյն՝ լուանայր զձեռն ջրովն՝ որ հեղանի ի բարձր
տեղւոյէն: Եւ յայնմ ժամու եկեալ այր ոմն մահմետական,
որ էր ինքն ամիր և կանաչադուխ, հայհոյեաց զԽաչատուրն,
և ասաց. «Ի բնց գնա ի տեղւոյէդ, զի և ես լուացայց»:

Եւ Խաչատուրն հայհոյեաց գնա և զկանաչն նորա:
20 Եւ ի խօսիլ սոցա երկոցունց ընդ միմեանս, ժողովեցան
բազում մահմետականք ի վերայ նոցա, և յափշտակեցին
զԽաչատուրն և տարան առ դատաւորն: Եւ սկսան ոմանք
դատախազ լինել և ոմանք վկայք և ոմանք վրէժխնդիրք,
և դատապարտէին ի մահ զԽաչատուր:

25 Եւ ի մէջ դատարանին խօսեցաւ դատաւորն ընդ Խա-
չատուրոյն և ասաց. «Որդեակ, դու մանուկ ես և նորոգ
երիտասարդ. խնայեա՛ ի մանկութիւն քո, և փրկեա՛ զանձն
քո. քանզի այսքան մահմետականք՝ որ ժողովեալ են ի վերայ
քո, ոչ թողուն զքեզ մնալ կենդանի. Այլ հաւանեա՛ բանից
30 իմոց. դարձիր ի ձեր մուար օրինացն, և մուտ ի հաւատս Մահ-
մեաի, որ բարի է և երանելի, որպէս և տեսանես զամենայն
մահմետականս, որք բարգաւաճեալք են բարեկեցիկ կենդա-
նութեամբ, և հզօրացեալք են թագաւորութեամբ, և ժա-
ւանդօղք են աստի կենացս և հանդերձելոյն»:

Իսկ երանելի Խաչատուր ետ պատասխանի և ասաց. «Մուար
օրէն՝ ձեր օրէնքն է, որպէս և է մարգարէն և պատգամաբերն
ձեր սուտ մարգարէ: Իսկ մեր օրէնս ճշմարիտ է և քրիստոսա-
դիր, որպէս և ինքն Քրիստոս ճշմարիտ է, որում դուք ևս
5 վկայէք: Եւ ես զՔրիստոս Աստուածն իմ ոչ ուրանամ, և
զլոյս հաւատս իմ ոչ թողում, և սուտ օրինաց ձերոց ոչ
հաւանիմ. եթէ թողուք զիս և եթէ սպանանէք, և թէ իբրեւ
զնասիմի քերթէք զիս, ես ի հաւատոյս իմոյ ոչ դառնամ»:

Եւ դատաւորն բազում բանս խօսեցաւ ընդ նմա և բա-
10 զում բարութիւնս խոստացաւ տալ նմա, գանձս և ստաց-
ուածս և կին և պետական իշխանութիւնս. և Խաչատուրն
բնաւ ոչ հաւանեցաւ:

Եւ ոմանք ի մահմետականացն գնացեալ առ մուֆ-
թին՝ ծանուցին թէ «Այր՝ որ զպատգամաբերն զՄահ-
15 մետ և զնորին հաւատն հայհոյէ՝ զինչ պարտ է նմա
առնել»:

Եւ մուֆթին ետ ֆաթվայ. «Որովհետեւ զպատգա-
մաբերն զՄահմետ և զնորին հաւատն հայհոյեաց, և ինքն
ասաց թէ «Իբրեւ զնասիմի քերթէք զիս, յիմոյս հաւա-
20 տոյս ոչ դառնամ», պարտ է գնա քերթել»:

Եւ զայս ֆաթվայս առեալ մահմետականացն, բե-
րին առ զադին, և սիլիլ արարին: Եւ ապա առեալ
զԽաչատուրն՝ տարան առ փաշայն և ծանուցին նմա
զամենայն: Իսկ փաշայն իբրեւ ետես զվայելուչ մոն-
25 կութիւն Խաչատուրոյ, բազում խանդաղատական բանիւք
խօսեցաւ ընդ նմա և ասաց. «Տամ քեզ բազում գանձս
և զպատուական ստացուածս և պետական իշխանու-
թիւնս, և կին գեղեցիկ՝ դուստր իշխանաց, որում և
դու հաւանիցիս. եթէ դառնաս ի քոյդ հաւատոյ և ըն-
30 դունիս զհաւատս Մահմեաի, լինիս այսքան բարեաց տէր,
նաեւ զանձն քո փրկես ի մահուանէ»:

Իսկ երանելին Խաչատուր ետ պատասխանի. «Զայդ ա-
մենայն բարիքդ, զոր խոստացար տալ ինձ՝ սուտ է և ընդու-
նայն, քանզի անցաւոր է: Նաեւ հաւատն ձեր սուտ է, զի սուտ

մարդարէի է կարգեալ: Իսկ իմս հաւատ ճշմարիտ է և սուրբ,
 զի ի Քրիստոսէ է կարգեալ, որոյ ճշմարտութեան դուր իսկ
 վկայ էք: Ո՛չ թէ հարեանցի սպանանէք զիս, այլ թէ կեն-
 դանւոյն քերթէք զիս, ես զՔրիստոս Աստուածն իմ և զնո-
 5 ըին ճշմարիտ հաւատն ոչ ուրանամ:»

Ասաց փաշայն. «Գուցէ բանդագուշեալ և ի խելաց
 թափեալ իցէ. տարեալ պահեցէք, զի թերևս ի խելս և
 ի զգօնութիւնս գայցէ:»

Եւ տարեալ պահեցին ժամս երկու, և մահմետականքն
 10 ամենեքեան առ նա եկեալ աւաղէին և խնայէին և ասէին.

«Մի կորուսաներ զվայելուչ մանկութիւն քո:» Եւ նա ոչ
 հաւանեցաւ բանից նոցա:

Դարձեալ կոչեաց փաշայն զԽաչատուրն առաջի իւր,
 և քան զառաջին բարութիւնս աւելի խոստացաւ տալ նմա,
 15 միայն թէ ուրանայ զքրիստոսական հաւատն, և դաւանի
 զմահմետական հաւատն. և Խաչատուր ոչ սւրացաւ.
 Թաղաւ այնուհետև փաշայն ետ հրաման և զվճիռ սպանա-
 նել զնա:

Յայնժամ եկեալ դահճացն՝ իբրև զգազան արիւնոս-
 20 խանձ պատեցան շուրջ զնովաւ, և մերկացուցին զնա ի
 զգետտուցն և կապեցին ձեռս ի յետո, և առեալ տանէին
 ի տեղի սպանման. և մունետիկն՝ որ է ջառչի, հրատարա-
 կելով զնայր առաջի նորա:

Եւ ժողովեցան ի վերայ նորա բազմութիւնք մահ-
 25 մետականաց՝ իբրև զաւագ ծովու անթուելի, որ ոչ
 բաւէր վայրն տանիլ զնոսա. և իբրև զգազան կտտաղի
 կրճտէին զատամունս իւրեանց ի վերայ նորա. հար-

3. վկայ էք քառից յիսոյ Գ աւերացնում է. ես վասն գանձի և մեծու-
 թեան ձեր սուտ հաւատն ոչ բնդունիմ և զիմ ճշմարիտ հաւատս ոչ
 ուրանամ. այլ պատրաստ եմ մեռանիլ վասն անուանն քրիստոսի:
 6. փի. ասաց փաշայն Գ ունի և փաշայն իբրև ետես զհաստատուն
 միտս նորա, թէ ոչ կամի ուրանալ զքրիստոս, ասաց ցամբոխն վասն
 սրբոյն թէ ... | տպ. և K բանտագուշեալ, 7. տպ. պահիցէք. 9. տպ.
 պահիցին. 11. Գ քո-ից յիսոյ շարունակում է. հաւանեա հրամանաց
 փաշային և մեծ փառաց հաստնիւ: Եւ նա ոչ ...

կանէին, կռիւհարէին և ընդ քարշտ տանէին: Եւ այն-
 պիսի հանին զնա ի միջին բերդէն. և իբրև ելին ի դրանէ
 բերդին, անդէն առաջի դրան միջին բերդին, որում նոր
 Դուռն ասեն, ասաց սուրբն Խաչատուր դահճացն թէ
 5 «Քերթեցէք զիս վասն հաւատոյ իմոյ և սիրոյ՝ զոր ունիմ
 առ Քրիստոս Աստուածն իմ:»

Յայնժամ անօրէն և մարդագէմ գազան դահիճքն
 պատառեցին զմարթ մարմնոյ նորա՝ յաջոյ ուսէն մինչև
 ցձախոյ ուսն. և քերթեցին զկաշին թիկանցն և իջու-
 10 ցին մինչև ցքամակն, և շրջեցին զկաշին ի վերայ միջացն.
 այլ և յառաջուստ կողմանէ քերթեցին զմարթ լան-
 ջացն՝ մինչ ի ներքոյ ստեանցն, և շրջեցին զմարթն ի վե-
 րայ փորին:

Եւ ապա տարեալ շրջեցուցանէին ի մէջ քաղաքին՝
 15 ի շուկայս և ի պողոտայս, ի փողոցս և ի հրատարակս.
 և ի տեսիլ զարմանալի գործոյն ամենայն որ ճեպով ըն-
 թանայր, այր և կին, ծեր և տղայ, միանգամայն և
 սնարդել աղջկունք. և ամենայն տեսողաց մարմինքն
 սոսկացեալ սարսուէին: Իսկ տեսիլ կերպարանաց սրբոյն
 20 Խաչատուր զուարթ էր և պայծառ, իբրև զհրեշտակի
 Աստուծոյ, և ոչինչ կասկար յայնքան տանջանացն: Այլ և
 ինքն Խաչատուր յառաջագոյն ուսեալ էր բազում նասիմի-
 խաղեր, զոր նասիմին ինքն ասացեալ է ի վերայ իւրում
 նահատակութեանն և ի վերայ տնօրէնութեան Քրիստոսի
 25 աստուածաբանութիւն, զայն խաղերն արդէն այժմ այս
 Խաչատուրս ի վերայ իւրում քերթելոյն բարձրաձայն ե-
 զանակաւ երգէր և շրջէր ի մէջ քաղաքին յամենայն տե-
 ղիս, ուր և տարան զնա դահիճքն:

Իբրև աւարտեցաւ շրջեցուցանելն, տալա տժին զնա
 80 դահիճքն ի մէջ մեծ մէյդանին, ի տեղին՝ յորում զմահա-
 պարտաց զձեռս և զոտան խորտակեն. և մահմետականքն

4. տպ. թէ թէ. 13. Գ փորին քառից յիսոյ շարունակում է. և երա-
 նելին խաչատուր զայսպիսի դառն տանջանաց համբերէր վասն սի-
 րոյն քրիստոսի: Եւ ապա տարեալ ...

պահէ ի պահ առաւել ևս ժողովէին և բազմանային. այլ և քրիստոնեայք ևս բազումք եկին, և ժողովեցան ի տեղին՝ և տեսանէին զայն:

Խօսեցան դահիճքն ընդ Խաչատրոյն թէ «Մի ևս յամա-
5 ուր և դիմանար հրամանաց իշխանաց. դարձիր յօրէնս մեր, և վրկեա զանձն քո ի մահուանէ, զի տակաւին դոյ քեզ հնար կելոյ՝ և դեղօք բժշկելոյ»: Սոյնպէս և այլ մահմետա-
կանքն և իշխանք ասէին՝ թէ «Գոնեա բան մի միայն ասա ի դաւանութենէ մերոյս հաւատոյ, և այն բաւական է մեզ
10 առնել զպատճառ՝ և այնու ասլրեցուցանել զքեզ»:

Այլ և ոմանք ի մօլլաներացն ասէին ցԽաչատուր. «Թէպէտ և մեռանիս և կորուսանես զմանկութիւն քո և զրկիս յայսմ՝
կենացս, այլ զի մի և զհօգի քո մեռուացես և յայնմ՝
կենաց ևս զրկիցիս, արդ՝ ի զրաւ քոյոյ կենացդ ահւր
15 դաւանութիւն հաւատոյն Մահմետի, զի կեցցէ հօգի քո, և ժառանգեսցէ զանանց կեանան»:

Եւ սուրբն Խաչատուր բնաւ ոչ ումք հաւանեցաւ, այլ իւրաքանչիւրոց ըստ պատշաճին տայր պատասխանի, և անշարժ կայր ի վերայ հաւատոյս քրիստոնէութեան,
20 և համարձակ և անխափան զՔրիստոս Աստուած դաւանէր:

Եւ յառաջ ժամանակաւ հաստատեալ էին ի մէջ մէյ-
դանին վէմ մի՝ յորոյ վերայ խորտակէին զձեռս և զոտս
մահապարտաց: Ասացին դահիճքն ցԽաչատուր. «Որովհետեւ
25 յամառիս և ոչ լսես մեզ, արդ՝ տարածեա զձեռսդ քո ի վերայ վիմիդ՝ զի խորտակեսցուք»:

Եւ նա յօժար կամօք իւրովք տարածեաց զձեռսն ի վերայ
վիմին, և դահիճքն հարին կացնաւ և խորտակեցին զբազուկսն
երկոցունց ձեռացն: Ապա խնդրեցին զստան, և նա տարածեաց
30 զերկոսին ոտան. և դահիճքն խորտակեցին զօրքս երկոցունց
ոտանցն. և սուրբ արիւն նորա՝ որ յորդառատ հեղանէր
յանձնէն, թաթաւեալ էր զամենայն մարմինն, և թացեալ

Յ. ասլ. բան. GK բան մի. 31. ասլ. յորտառատ.

էր զվայրն ամենայն: Այնուհետեւ ոչ ևս կարաց նստիլ, այլ
անկեալ պարզեցաւ ընդ երեսս գետնոյն:

Իսկ քրիստոնեայք, որք շրջապատեալ հայէին, աղի-
ողորմ ողբօք և արեան արտասուօք լային: Սոյնպէս և
5 մահմետականք բազում լային արտասուօք՝ և հայհոյէին
զօրէնս և զառաջնորդս և զիշխանս և զգառաւորս իւր-
եանց, և ամենեքեան սոսկացեալք զարմացեալք ապուշ
մնային. և հարցանէին ցմիմեանս թէ «Արդեօք իցէ
ումեք ի ձէնջ տեսեալ այսպիսի գործ», քանզի յոյժ սար-
10 սուելի էր տեսիլ գործոյն:

Եւ այնուհետեւ սուրբն Խաչատուր յոյժ նուազե-
ցաւ ի սաստիկ և ի կարծրագոյն տանջանացն. և տա-
պէր և պապակէր ի ծարաւոյ. վասն որոյ աղաչեաց
զարսն, որ շուրջն կային, և խնդրեաց ի նոցանէ ջուր.
15 և զթացեալ առ նա ոմանց՝ դնացեալ բերին նմա ջուր
խեցեաւ ամանոյ ինչ՝ և այնու խեցեաւն էարբ զջուրն:
Այլ և աղաչեաց սուրբն Խաչատուր զմերձ կացեալ քրիս-
տոնեայսն՝ դնալ առ քահանայս և բերել ինքեան հա-
ղորդ: Եւ քահանայքն վասն երկիւղի մահմետականաց՝ ին-
20 քեանք ոչ եկին, այլ զհաղորդն եղին ի մէջ հացի, և ետուն
ցքրիստոնեայսն. և նոքա բերեալ ետուն ցԽաչատուր. և նա
առեալ ճաշակեաց զհացն հաղորդաւն՝ և դոհացաւ զԱս-
տուծոյ. և այնպիսի խողխողեալ անդամօք անկեալ կայր
ի մէջ թէաորոնին՝ մինչ ի նսեմանալ երեկոյին:

Իսկ Բաղիշեցի Խաչատուր վարդապետն և Բալուեցի Սա-
մուէլ արեղայն ի նսեմանալ երեկոյին եկին առ սուրբն Խաչա-
տուր, և ի վերայ սրբոյ մարմնոյն անկեալ՝ կսկծագին այր-
մամբ լային և համբուրէին զսուրբ գլուխն նորա. և արդա-
հատեալ միխթարէին զնա յաւսագրական բանիւք՝ և հաս-
30 տատէին ի հաւատոս:

Ասաց սուրբն Խաչատուր ցԽաչատուր վարդապետն.
«Գիտես իսկ զի ոչ ունիմ ձեռն՝ որով կալեալ զսուրբ
աջն քո համբուրեմ. վասն որոյ խնդրեմ ի քէն, մատն

2. ասլ. ընդ ընդ երեսս. 6. ասլ. իւր. GK իւրեանց:

զսուրբ աջդ քո ի շրթունս իմ, զի համբուրեցից»:

Եւ վարդապետն մատոյց զաջն իւր ի սուրբ շրթունս Խաչատրոյ, որ համբուրեաց փափագանօք: Այլ և ասաց սուրբն Խաչատուր առ վարդապետն. «Խնդրեմ՝ ի քէն աղօթել 5 վասն իմն»:

Պատասխանեաց վարդապետն. «Որդեակ, մեր թէպէտ ունիմք զկարգ և զաստիճան քահանայութեան, այլ մեղաւոր եմք և պարտական առաջի Աստուծոյ. իսկ դու շնորհօքն Քրիստոսի և քոյով նահատակութեամբն դաւեր 10 ողորմութիւն ի Տեառնէ և բացեր քեզ զճանապարհ արքայութեան Աստուծոյ, և ունիս համարձակութիւն առաջի Քրիստոսի. վասն որոյ դեւ բարեխօսեա վասն մեր»:

Եւ վասն երկիւղի մահմետականացն ոչ կարացին յոյով ժամս կալ առ նա, այլ առին զաղօթս արբոյն և փութանակի դարձան 15 ի տեղիս իւրեանց:

Եւ մնաց սուրբն Խաչատուր այնպէս խողխողեալ մարմնով կենդանի, մինչ որ էանց մէջ գիշերոյն, և ասա աւանդեաց զսուրբ հոգին իւր առ Աստուած որպէս խօսնկ անոյշ:

Եւ յետ աւանդելոյ հոգւոյն արբոյ, փառաւորեաց զնա Տէրն Քրիստոս. զի լոյս պայծառ էջ յերկնից ի վերայ նորա, և եկաց յօգուտ ժամս. զոր և տեսին զօրականքն, որք մերձն կային և պահէին զնա. այլ և խանութպանք յոյովք, որք մերձ էին և արթունք, այլ և արքն՝ որք ի մէջ 20 մէյգանին ի վերայ տախտակացն ննջեալք էին, զի ամուռնային էր ժամանակն, ամենեքեան տեսանէին զլոյսն, և փառաւորէին զԱստուծո, և երանի տային արբոյն Խաչատրոյ, և վկայէին վասն հաւատոյս քրիստոնէութեան ճշմարիտ գոյ, որոյ վասն այսպիսի նշան յերկնից երևեցաւ:

Եւ ի ծագել լուսոյ առաւօտուն ընդ ամենայն տեղիս հռչակեցաւ համբաւս այս, և որք լսէին, փառաւորէին զԱստուծո:

Իսկ ի լուսանալ առւերն՝ քրիստոնեայքն մատեան առ զադին և առ փաշայն, և խնդրեցին հրաման տալ թաղել 30

17. GK մէջ. տպ. ի մէջ.

զսուրբն. և նոքա ետուն հրաման. այլ և տասն և հինգ զուռուշ էառ սուպաշին: Եւ ասա քահանայ մի և ութն աշխարհական եկին և բարձին զմարմին արբոյ նահատակին ի վերայ դագաղի և տարան ի գերեզմանատունս Հայոց. ուր 5 ժողովեցան անբաւ բազմութիւնք քրիստոնէից, ոչ միայն Հայք, այլ և Հռոմք և Ասորիք և Եաղութիք, այլ և յոյովք մահմետականք, ոմանք ի զբօսնուլ և ոմանք ի զննել: Եւ քրիստոնեայք ամենեքեան ջերմեռանդ փափագանօք համբուրէին զսուրբն, որ և պահեցին զնա մինչև ցփերջին ա- 10 լուին վասն համբուրելոյ ժողովքոցն. զի գրեթէ ոչ էր մնացեալ ժողովուրդ ի քաղաքին, որ ոչ էր եկեալ ի թաղուն արբոյն. որք ողբային զինքեանս և երանէին զսուրբն և մխիթարէին զճնոցս նորա. և մեծաւ փառօք թաղեցին զսուրբն ի կարգս նահատակացն:

Իսկ ի գիշերին յայնմիկ միւսանգամ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնահատակն իւր, զի միւսանգամ լոյս պայծառ էջ յերկնից ի վերայ արբոյ գերեզմանին նորա, զոր տեսին պահնորդ քրիստոնեայքն, որք վասն խորամանկելոյ մահմետականացն զգուշացան գերեզմանին, զի մի նենգեացեն: Այլ և բազում արք քրիստոնէից՝ որք վասն սիրոյ արբոյն մնացին զգիշերն զայն անդէն ի գերեզմանատունսն, տեսին զլոյսն, և յառաւօտուն եկեալ պատմէին ամենեցուն:

Եւ արդէն իսկ բժշկութիւնք բազում կատարին 25 ի արբոյ գերեզմանէ նորա ի վերայ ցաւազարաց և հիւանդաց, որք հաւատով գիմեն առ նա: Այլ և խեցին այն, որով ջուր էարբ սուրբն Խաչատուր՝ բժշկութիւն կատարէ. զի հիւանդաց որոց վերայ հեղուն ջուր խեցեալն այնուիկ, գտանեն առողջութիւն աղօթիւք արբոյ Խաչատրոյն, և շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. որում 30 փառք յաւիտեանս ամէն:

Այլ և շնորհքն աստուածային վասն պատուոյ և սիրոյ

1. տպ. տասնհինգ. GK ԺԵ. 32. Այլ և շնորհք... Աստուծոյ բարերարին հասուածը, այն և տող 32 — էջ 464, տող 28 լուծիմ GKMP մեղադրելը.

նահատակին իւրոյ սրբոյն Խաչատրոյ՝ արար այսպիսի խնամն
ի վերայ ժողովրդեան իւրոյ քրիստոնէից, զի յաւուր թաղ-
ման սրբոյն՝ մահմետականք՝ որք եկեալ էին անդ ի գե-
րեզմանատունն, ոմանք ի նոցանէ զչարտցան և նախուն-
5 ձարեկք եղեն ընդ փառաւոր թաղումն սրբոյն Խաչատրոյ,
և գնացին առ փաշայն և չարախօսք եղեն դքրիստոնէիցս,
թէ «Ժողովեցան քրիստոնեայքն ամենեքեան ի վերայ սպա-
նելոյն այնորիկ, և իբրեւ զվկայ և զնահատակ բազմախումբ
հանդիսիւ և մեծաւ փառօք թաղեցին զնա, և այնու ցու-
10 ցանէն զիւրեանց հաւատն ճշմարիտ դոյ, և զմեր հաւատս
սուտ»։ Վասն որոյ հրամայեաց փաշայն, թէ «Զգոյշ կացցեն
զօրականք յանցս ճանապարհաց, զի ի վաղուեան աւուրն՝
յորժամ գնացցեն քրիստոնեայք ի գերեզման սպանելոյն
վասն այգահող կատարելոյ, յայնժամ զամենեւեան կալեալ
15 և բերեալ արացեն ի կալանս, զի ես դատապարտեալ
զնոսա տուգանեցից»։ Իւ զայս չարախօսութիւնս և զխորա-
մանկութեան խորհուրդս ոչ գիտէին բնաւ քրիստոնեայքն,
այլ Աստուած փրկեաց զժողովուրդն իւր սուղ ինչ պատ-
ճառաւ։ Զի յայնմ աւուր այր մի փաշայու և այր մի քա-
ղաքացի սպահի պատուաւոր՝ կռուեցան ընդ իրեարս, և
20 որք քաղաքացի սպահիք և եսկիչարիք էին զինուորական
դառը, քամահանս ինքեանց համարեալ զայն՝ վրէժխնդիրք
եղեն, և կանգնեցան ի կռիւ ընդ փաշային, և արգելեալ
փակեցին զփաշայն զօրօքն իւրովք ի մէջ միջին բերդին
25 շաբաթ մի. և փաշայն և քաղաքացիքն այնու խռովութեամբն
պատաղեալք եղեն, և քրիստոնեայքն ազատեցան բարե-
խօսութեամբ սրբոյն Խաչատրոյ և սղորմութեամբն Աստու-
ծոյ բարերարին։

Եւ եղև նահատակութիւն սրբոյն Խաչատրոյ ի թուա-
30 կանութեանս Հայոց ՌՃԱ, յօգոստոս ամսոյ Ի, ի կա-
թողիկոսութեան տեառն Փիլիպպոսի՝ որ ի բարձրագահ
աթոռն ի սուրբ Էջմիածին, և ի թաղաւորութեան
Օսմանցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստէր ի Կոստանդ-
նուպօլիս մեծ քաղաքին։

Եւ արդ խնդրեսցուք մեր հաւատացեալքս, զի զա-
մենայն քրիստոնեայս ազատեսցէ ի մարդադէմ գազա-
նաց և յանիրաւաց, բարեխօսութեամբ սրբոց իւրոց
Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս. որով փառք յաւիտեանս
5 ամէն։

Սոյն սրտառուչ վկայաբանութիւնը արտատպում
էնք Առաքել վարդապետ Դաւրիթեցու Պատմութիւնից,
տպ. Վղրշապ. 1884, էջ 410—418, գլուխ ԽԵ. «Պատ-
մութիւն նահատակութեան խոստովանող վկային Քրիս-
տոսի սրբոյն Խաչատրոյ»։

Առաքելի գրած սոյն վկայաբանութիւնը անցել է
նաև Յայսմաւուրդներէ մէջ. մեր Յայսմաւուրդներէց
միայն GHK ունին այն. բացի սոցանից նաև ք ձեռա-
գիրը որ սրբերի վարձագրութեանց մի փոքրիկ ժողո-
վածս է, Յայսմաւուրդներէց արտագրուած։ Այսպէս՝
Գ նաւառարդ Թ—օգոստոս 20, սրբուհի Վասայի և
Տերամօր պատկերի պատմութիւններէց յետոյ՝ այս
վերնագրով. «Յայսմ աւուր նահատակութիւն նոր վկա-
յին քի սրբոյն Խաչատուրի», էջ 23 բ'—26 բ'։ Ի արաց
Բ—մարտ 10, Թէոդոսիայի, Հիւսիքոսի և Անդամաւլեյծի
պատմութիւններէց յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայսմ
աւուր յիշակ նահատակութե խոստովանող վկային
Խաչատուր որդիին», էջ 333 ա'—334 բ'։ Կ ահկ
Թ—ապրիլ 16, Սրբալանի կատակոզի և ո. Սմբատ
Բագրատունի թաղաւորի պատմութիւններէց և ո. Ա-
նոյշի յիշատակութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով.
«Պատմութի նահատակութե խոստովանող վկային քի
սրբոյն Խաչատրոյ», էջ 419 ա''—422 ա''. ք մարտի
10, այս վերնագրով. «Պատմութի նոր վկային քի սրբոյն

1. Եւ արդ ... վերջաբանութիւնն որ յայստում են HKP մեռագե-
րի Գ ընդարձակում է հետեւեալ մեռով. Եւ արդ եկաք մեր հաւատա-
ցեալքս Քրիստոսի Աստուծոյ խնդրեսցուք հաւատով, զի զմեզ ազա-
տեսցէ Տէր Աստուած մեր ի չար փորձանաց, ի մարդադէմ գազա-
նաց, ի քարասիրտ բռնաւորաց, ի յանիրաւ սպանջողաց, ի սատա-
նայական հնարից, ի մարդկան որոգայթից, բարեխօսութեամբ քաջ և
յողթող վկային, մեծահաւգէս և բազմաշարժար նահատակիս այս՝
սրբոյն Խաչատուրիս, խոստովանող վկայիս Քրիստոսի Աստուծոյ։

Նաչատուրոյ որ վն քոն», էջ 64 ա—69 բ: Հմմտ. նաև Յայտմ. Բ տպ. էջ 420 բ—422 ա, Գ. տպ. հատ. Բ. 89' 90'' և վերջապէս Չամչեան, Գ. էջ 654—655:

Աւելորդ համարեցինք սոյն չորս ձեռագրերի, ինչպէս և տպագրեալ Յայտմաւորներէն ձեռագրական տարբերութիւնները նշանակել, իւր մեր խիական բնագրի երկրորդական փոխառութիւններ: Բայց կարևոր ենք կարծում դնել այս տեղ չորս ձեռագրերի առնչութիւնը իրարի և Առաքելի բնագրի հետ:

Ը ձեռագրերը այստեղ էլ (ինչպէս Անդրէաս քահանայի վկայաբանութեան մէջ) բնագրի հետ գրեթէ համընթաց գնում է. մէկ երկու աննշան յաւելումները, որ իրանից մտցրել է բնագրի մէջ, արդէն նշանակել ենք վերևում: Ը-ի հակառակ դերքն ունի Կ, որ փոխանակ նոր յաւելումներ մտցնելու, աշխատում է երբեմն երբեմն բնագրից մի քանի բառ կամ մի քանի տող սղել, համառօտել: Կ-ից յետոյ գալիս են Ի և Բ ձեռագրերը, որոնք ընդարձակ յապաւումներով բնագրի գրեթէ կէսն են պահում. բայց կրճատման, կամ աւելի ճիշտ խօսելով նոր խմբագրութեան մէջ, այս երկու ձեռագրերը իրարից բոլորովին անկախ են. այսպէս Բաղիշեցի Նաչատուր վարդապետի և Բալուեցի Սամուէլ արեղայի այցելութեան միջոցէս, որ մեր վկայաբանութեան ամէնից աւելի սրտածմելի մասն է տպահովապէս (տես վերը, էջ 461—2), ամբողջովին ջնջուած է Ի-ի մէջ, բայց Բ-ի մէջ գրեթէ անփոփոխ պահուած է. ընդհակառակը Բ շատ համառօտում է Նաչատուրի դատաւարութիւնը. նա բոլորովին անհետ ջնջում է մուֆտիի դատաւարանն ու տուած ֆաթվան, ինչպէս և փաշայի երկրորդ դատաւարութիւնը. մնացեալն էլ վերածում է մի քանի տողի, մինչդեռ այս բոլորը միայն թեթև համառօտութիւն են կրած Ի-ի մէջ:

80.

ՍԻՐՈՒՆ ԱԼԻՐՈՒՆ

† ԱՃՂ=1655 ogustus 5

Այր ոմն՝ որում անունն էր Սիրուն, և էր սա յաշխարհէն Վասպուրականի, ի գաւառէն Գնունեաց՝ որ այժմ աօի Ամուկ, ի գեղջէն՝ որ կոչի Ալիւր. և էր ինքն աղգաւ Հայ և հաւատով քրիստոնեայ, և 5 քրիստոնէից զաւակ, սւնէր մայր և եղբարք, որք մուծին զնա ի կարգ աշխարհի, և ածին նմա կին. և վասն մարմնաւոր կարեաց իւրոց այսո այս Սիրուն յարեցաւ առ այլազգի մահմետական ոմն, առնոյր ի նմանէ վարձս, և ծառայէր նմա սղաշտականութեամբ վասն վարձուն: Եւ եղև յա- 10 ւուրս դարնայնոյ, զի տէրն Սիրունին առաքեաց զնա ի քաղաքն Ղլաթ, զի բերցէ միրգ վասն ընտանեաց իւրոց առ ի ուտել. և նա զնացեալ էառ կեռաս, երարձ ձիոյն, և եբեր ի Վան քաղաք: Եւ մինչդեռ ի մէջ քաղաքին Վա- նայ քարշէր զձին բեռամբն ի մէջ պողոտային, եկին ժո- 15 ղովեցան ի վերայ նորա մանկունք մահմետականաց, և իւրաքանչիւր որ ընթացեալ յափշտակէր կեռաս ի բեռանէ անտի. իսկ Սիրուն ոչ թողոյր յափշտակել, այլ հալածէր զմանկունսն: Եւ ոմն ի մահմետականաց մանկանցն առեալ բռնաքար և եհար զՍիրուն քարիւն. իսկ Սիրուն առեալ 20 զքարն ձգեաց առ ձգօղն, և գիպեցաւ քարն ի գլուխ

տղային և վիրաւորեաց, և այնու պատճառաւ անկաւ մա-
նուկն ի մահիճս և հիւանդացաւ ամիսս երկու, և յետոյ
սատակեցաւ տղայն ի պատճառէ վիրացն: Իսկ տէրն Սի-
րունին փախոյց զՍիրունն, զի թերեւս փրկեսցի ի ձեռաց
5 մահմետականաց. իսկ Սիրունն գնաց ի գիւղն իւր յԱլիւր
ի տուն իւր:

Իսկ Ալիւր գեղջ շահնէքն՝ որք էին մահմետականք,
ըմբռնեցին զՍիրուն և արարին ի կալանս. իսկ քրիստո-
նեայք գեղջն յուր կաշառս ետուն շահնոցն, զի թողցեն
10 զՍիրուն, և նոքա ոչ թողին, այլ զգացուցին ընտանեաց
սատակեալ մանկանն. և նոքա լեալ վրէժինդիւր արեան
մեռելոյն՝ գնացին առ փաշայն, առին զօրականս և առա-
քեցին զկնի Սիրունին. որոց գնացեալ ածին զՍիրունն ի
քաղաքն Վան առ փաշայն: Իսկ փաշայն առաքեաց առ
15 գաւառորն և առ մուֆթին, և եհարց թէ «Զինչ հրամա-
յեն օրէնքն Մահմետի վասն առնս այսորիկ. մահապարտ
գոյ և մեռանիլ, թէ անպարտ գոյ և ազատիլ»: Եւ նոքա
ոչ համարեցան զՍիրունն մահապարտ, այլ անպարտ և
ազատ. վասն որոյ և փաշայն ոչ սպան զՍիրունն:

20 Բայց սուխտէք քաղաքին, որք ծառաւիք են արեան
քրիստոնէից, ոչ անսացին փաշային և զադուն և մուֆթոյն,
այլ գումարեալք ի միասին երկու և երեք հարիւր սուխ-
ապք և գրոհ տուեալ ժողովեցան ի վերայ անպարտ երի-
տասարդ Սիրունին, ամենեքեան մերկացուցեալ զսուրս
25 իւրեանց ի վերայ Սիրունին՝ թուր և խանջալ, մեծաբան
խորխտանօք ահացուցանէին զնա՝ թէ «Դարձիր ի հաւատս
Մահմետի և տաճկացի. ապա թէ ոչ սրախողխող և քար-
կոծ լեալ մեռանիս ի ձեռաց մերոց»: Այլ և բերին բա-
րակ պարան, և նովաւ ամրագոյն պատեցին զերկոսին բա-
30 զուկան յուսոցն մինչև ցթաթք ձեռացն՝ սաստիկ պնտու-

2. տպ. յամիսս երկու. KL ամիսս երկուս. G բ ամիս. 22. տպ.
գումարեալք. KL գումարեալ. G ժողովեցան. 28. G մերոց քաղից
յեռոյ ունի. Եւ սուրբն Սիրուն տսէր. «Եւս զՔրիստոս Աստուածն իմ
ոչ ուրանամ. և դուք զինչ և կամիք առնել՝ արտրէք»: 30. տպ. ու-
սոցն. G ուսուցն. KL յուսոցն.

թեամբ. և ի սաստիկ պնտութենէն պայթեալ հերձան
բերան եղնգացն, յորոց հոսեալ արիւնն հեղանէր ի ձե-
ռացն. այլ և զբազմագոյն տեսակս տանջանաց ածին ի վե-
րայ նորա, հարկանել և կառավնատել և ընդ քարշս տա-
5 նել, և անսուղ պահել ի կալանս, և ամենեքեան իբր
զկատաղի դադան զատամունս ի վերայ կրճտել, և իւրա-
քանչիւր ոք զսուր իւր ի վերայ նորա շողացուցանել, և
ասել թէ «Տաճկացի, ոչ միայն փրկիս ի մահուանէ, այլ և
բազում արդիւնս և բարութիւնս հասուցանեմք քեզ»:

10 Իսկ Սիրունն ոչ հաւանէր ասելով. «Զոյս հաւատս
իմ՝ ոչ թողում, և խաւար օրինաց ձերոց ոչ հաւանիմ»:
Այլ և մայրն և եղբարքն և այլք բարեկամք նորա հանա-
պաղ ասէին նմա լալով թէ «Այժմ վասն փրկելոյ զանձն
քո առ երեսս դաւանեմ զնոցա դաւանութիւնն, և յե-
15 տոյ գնասցես յայլ յաշխարհս և յիշխանութիւնս քրիս-
տոնէից, և անդ պաշտեսցես համարձակ զքրիստոնէական
հաւատն քո»: Եւ թէպէտ բազում աղաչեցին, սակայն նա
ոչ էառ յանձն ասելով, թէ «Առօրեայ մահս՝ որ արդ հա-
սեալ է ի վերայ իմ, նաեւ անդէն ուր և լինիմ պատու-
20 հելոց է ինձ. և վասն սուղ ինչ ամաց կենացս զիմրդ կո-
րուսից զհաւատս իմ, և եղէց դատապարտեալ յԱստու-
ծոյ»: Եւ ինքն Սիրուն ուրախ էր և բերկրեալ սրտիւ վասն
իւրոյ խոստովանութեանն և նահատակութեան, և վկայ էր
գոյն երեսացն, որ օր յաւուր առաւել պայծառանայր տե-
25 սիլ երեսացն և դիմացն:

Իսկ մարդադէմ դադանք սուխտայքն յաւուրս քսան
կապեալ զձեռս ի յետս, գլուխ ի բաց շրջեցուցանէին ի մէջ
քաղաքին Վանայ, զի փաշայն և զադին և մուֆթին ոչ
տային հրաման սպանանելոյ. և վասն քինու նոցին միա-
30 կամ եղեալ սուխտայիցն ամենեցուն՝ յաւուրս երիս ար-
գելեալ խափանեցին զկանչելն, զոր ի գլխոյ մինարային
կանչեն ի ժամ աղօթիցն իւրեանց, ասելով թէ «Խանդա-

2. G ի ձեռացն քաղից յեռոյ առեցանում է. Եւ սուրբն Սիրուն համ-
բերէր տանջանացն վասն սիրոյն Քրիստոսի.

ընել խափանեցաւ և յերկիր սուղաւ հաւատս մահմե-
տական, զի անհաւատ Հայ զմուսուրման սպանեալ է» :

Եւ ըստ հանապազորդ սովորութեան, զոր կապեալ
չըլեցուցանէին զՍիրուն, բերեալ հասուցին ի նալբանդ-
5 նոցի շուկայն, և անդէն ի սուխտայիցն ոմն չարագոյն, որ
ի ձեռին իւրում ունէր մերկ զխանջալն, ուժգին բախ-
մամբ եհար ի թուրակուշտն Սիրունին, և նա անկաւ ի վե-
րայ երեսացն. և այլ ոմն սուխտայ առեալ ծանր վէճ մի՞
եղարկ ի վերայ գլխոյ Սիրունին և ջարդեաց զգլուխն, և
10 ի բաց ցնդեցաւ ուղեղ գլխոյն, և այնու էառ Սիրուն
զվախճան կենաց, և մեռաւ: Ապա եղին պարան յոտսն, և
քարշեցին տարան արտաքոյ քաղաքին ի տեղին ուր զմա-
հապարտսն սպանանեն. և անդէն զմեռեալ մարմինն քար-
կոծեցին, այնքան՝ մինչ որ ծածկեցաւ ի քարանցն, և ապա
15 թողեալ ի բաց դնացին արեանարբու գաղան սուխտէրն:

Եւ ի նմին գիշերի Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնա
լուսովն երկնային, որ էջ ի վերայ նորա, զոր ոչ միայն
քրիստոնեայք, այլ և յոլով մահմետականք տեսին՝ և առ
ամենեւին պատմէին. մինչև եհաս համբաւն առ նորին
սպանող սուխտայսն, յորոց ոմանք եկեալ հաւաստեաւ
20 տեսին՝ և դնացեալ պատմեցին այլոցն. և նորա առաքե-
ցին ի սպասաւորաց իւրեանց արս, որոց եկեալ գտին
զմարմինն շանց մեռելոց, և բերեալ արկին ի վերայ սրբոյ
մարմնոյ Սիրունին, զի թերեւս ամփոփեացի լոյսն. այլ լոյսն
25 ոչ ամփոփեցաւ մինչև ցլուսանալ տունջեան՝ շնորհօքն
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Իսկ ի վաղուեան աւուրն մա-
սուցեալ քրիստոնէիցն առ փաշայն և առ զադին՝ խնդրե-
ցին հրաման թաղելոյ, որոց հրամանաւ եկին քրիստո-
նեայքն և բարձեալ տարան ի դիրս հաստարակաց քրիստո-
30 նէից, և անդ թաղեցին զՍիրուն անուն խոստովանողն հա-
ւատոյս քրիստոնէութեան:

16. տպ. փառաւորեանց. 20. Գ պատմեցին այլոցն և անաստուած
սուխտայքն խորհուրդ արարին թէ զինչ հնարս արաոցին զի ծածկեացի
լոյսն և առաքեցին ի սպասաւորաց ...

Եւ եղև նահատակութիւն Սիրունին ի ՌՃԴ թուակա-
նիս մերոյ, յամսեանն օգոստոսի, որ օր հինգն էր ամսոյն,
ի կաթողիկոսութեան տեառն Յակոբայ, որ ի դերագահ
աթոռն ի սուրբ էջմիածին, և ի թագաւորութեան Օսման-
5 ցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստէր ի Կոստանդնուպո-
լիս մեծ քաղաքին: Իսկ վէճն այն՝ որով ջարդեցին զգլուխ
սրբոյ Սիրունին, այժմ լուսնան և ի վերայ հիւանդաց
հեղուն զջուրն, և հիւանդն առողջանայ շնորհօքն Քրիս-
տոսի Աստուծոյ մերոյ, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտաստուած էնք Առա-
քել Դուրիժեցու Պատմութիւնից, տպ. Վրշապ. 1884,
գլուխ ԽԶ. «Պատմութիւն նահատակութեան Սիրուն
անուամբ քրիստոնէին», էջ 418—421: Նոյնը անցած
է նաև Յայսմաւուրքներին. մեր Յայսմաւուրքներից
ունեն ԳԿԼ. առաջինը Գ հրոտից Լ=օգոստոս 5, Տա-
պանակի և Ս. Ներսէս Կլայեցու պատմութիւններից
յետոյ՝ այս վերնագրով. «Պատմութի նահատակութե
քրիստոնէի միայ, որոյ անունն Սիրուն կոչի», էջ 600
ա՛—601 բ՛: Երկրորդը Կ՝ էջ 474 բ՛—475 ա՛՛ և եր-
րորդը Լ՝ էջ 416 ա՛—417 ա՛՛, մարերի թԱ=մայիս
18, Ս. Սողոմոնի, Պամիամիրի և Պամիայրնի վկայա-
բանութիւնից յետոյ, նոյն Առաքելի վերնագրով: Հմմտ.
նաև Յայսմ. Գ. տպ. հատ. Բ. էջ 62՛՛—63՛, ինչպէս
և Չամչեան, հատ. Գ. էջ 651:

Երեք ձեռագրերն էլ տնփոփուս պահում են Ա-
ռաքելի ընդերքը. Գ-ի աւելցուցած ինչ ինչ տողերը՝
արդէն նշանակել ենք վերևում:

81.

ՄԽԻԹԱՐ ՎԵՆԵՑԻ

† ՌՃԵ=1655 հոյ. 12

Այր ոմն Մխիթար անուամբ քրիստոնեայ՝ որ էր
 ի քաղաքէն Վանայ և յազգէն Հայոց, քրիստոնեայ ծնողաց
 զաւակ, և էր այրս այս Մխիթար երեւելի ի մէջ քաղաքին
 Վանայ առաջի փաշային, և զադուն և ենկիչար աղասուն
 5 և այլոց իշխանացն ամենեցուն, վասն զի կարի ձիավար
 էր և զինասաղաց և ուժնդակ, այլ և խելօք, կորովի, և
 խօսիւք քաջաբան, վասն որոյ ամենայն ենկիչարիքն և սպա-
 հիքն և յօլովք յիշխանացն նմա բարեկամք էին:
 Եւ եղև զի ասացեալ Մխիթարս յաւուր միում ընդ իւրոց
 10 յարակից արանց նստեալ ի տան իւրում քնարիւք և երաժշ-
 տական նուագարանօք գինի ըմպեալ ուրախանային. և ի լուր
 երաժշտական եղանակին ժողովեալ յօլով տղայք մահմետա-
 կանաց ի դուրս և յերգիս և ի վերայ որմոց զբօսնուին: Իսկ
 հայրն Մխիթարայ ելեալ առ տղայսն՝ ի բաց վարէր ի տեղու-
 15 ջէն, և ոմանք ի տղայոցն հակառակեալ հարին զնա, և նա
 գնացեալ ի տուն պատմեաց թէ «Տղայքն հարին զիս:»
 Յայնժամ Մխիթար ըստ արիական քաջութեան իւրոյ շար-
 ժեալի ցասումն բարկութեան՝ ելեալ ի տանէն մերկ ունելով
 զխանջալն ի ձեռին իւրում, և սկսաւ հետամուտ լինել
 20 զկնի մանկանցն, և հալածելով հայհոյութեամբ անարգէր
 զհաւատս և զօրէնս մահմետականաց: Եւ ի նմին ժամու

այր ոմն մահմետական՝ անունն հաջի էիբ, որ էր մերձա-
 կայ դրացի Մխիթարին, տեսանէր և լսէր զհայհոյանս և
 զանարգանս, զոր տայր Մխիթար մահմետական ման-
 կանցն. ասաց մեղադրանօք առ Մխիթար. «Լռեա՛ ի հայհո-
 5 յանացդ, զի անպատեհ է զայդքան հայհոյանս ասել ման-
 կանց, որք են մահմետական հաւատով:»

Իսկ Մխիթար թողեալ զմանկունան, և սկսաւ հետամուտ
 լինել զկնի հաջի էիբին և հալածելով հայհոյէր. և ի հալածելն
 սլառահեցաւ անդէն եղբայր զուլլար աղասուն. և նա ևս մե-
 10 զադրանօք ասաց Մխիթարին. «Մի առնե՛ր զայդպիսի ան-
 պատեհ դործդ». իսկ Մխիթար դարձեալ ի նա, և սկսաւ
 բարկութեամբ զնա ևս հայհոյել:

Իսկ որ հաջի էիբն էր՝ գնացեալ առ սուխտայսն և
 ամբաստան լինելով զՄխիթարէն, սկսաւ վշտագին սրտիւ
 15 պատմել նոցա զբանս և զդործս Մխիթարի: Յայնժամ ժո-
 ղովեալ բազում սուխտայք ի միասին՝ եղեն վրէժխնդիրք
 անարգանացն հաւատոյ Մահմետի. գնացեալ ծանուցին
 փաշային, և առին ի նմանէ զգօրականս և եկեալ կալեալ
 կապեցին զՄխիթարն և տարան ի բանտն փաշային, և
 20 արարին բանտարդել:

Իսկ Վանայ Վերին բերդի ենկիչարիքն՝ որք էին բա-
 րեկամք Մխիթարին, անտեղեակք էին այսոցիկ. և յոր-
 ժամ լուան թէ կալան զՄխիթար և արկին ի բանտ,
 յայնժամ յիսուն ենկիչարի և երկու շօրվաջի եկեալ՝ ի
 25 դուրս հանին ի բանտէն զՄխիթար, և առեալ տարան
 ի Վերին բերդն ի մէջ իւրեանց, և անդ պահեցին առուրս
 երկուս. իբրև տեսին թէ հանդարտեցան սուխտայքն և
 այլ մահմետականքն, և ոչինչ ասեն զՄխիթարէն, թողին
 զնա, որ գնաց ի տուն իւր:

30 Իսկ անօրէն սուխտայքն վերստին ժողովեցան, և
 գնացեալ կալա՛ զՄխիթար, կապեցին և տարան առ փա-

4. G լռեա ի հայհոյութեանցդ. դու հայ լինիս և զայդքան ան-
 պատեհ հայհոյանս ասես տղայոց՝ որք են մահմետական հաւատով:
 31. M տարան առ փաշայն, և ամբաստան եղեն զնմանէ թէ «Իս յայտ-

չայն. և փաշայն առաքեաց առ մուֆթին և առ զադին,
եհարց թէ «Զինչ հրամայեն օրէնքն Մահմետի վասն առնս
այսմիկ. սպանանիլ թէ ոչ» եւ նոքա ոչ ետուն զհրաման
սպանման, վասն որոյ և փաշայն ոչ սպան, այլ հրամայեաց
5 թողուլ ազատ:

Իսկ որ սուխտէքն էին՝ ոչ թողին, այլ կապեալ
զձեռնն ի յետս և գլուխ ի բաց և բոկոտն, այսր և անդր
չրջեցուցանէին ի դրունս իշխանաց, հարկանէին, կառափ-
նտաէին, թքանէին, և պէսպէս կերպիւ տանջէին, և
10 ասէին. «Ուրացիր զհաւատն քո, և պաշտեա զմեր հա-
ւատս. ապա թէ ոչ սրախողխողեալ և քարակոծ լեալ մե-
ռանիս ի ձեռաց մերոց»: Զայսպիսի բանս ասելով մերկա-
ցուցեալ զսուրս իւրեանց, զոր ի ձեռնն ունէին, խաղա-
ցուցանէին ի վերայ նորա:

Իսկ Մխիթար յամենայն տեղիս ուր և շրջե-
ցուցին զնոսա, բարձրաձայն և համարձակ առաջի
ամենեցուն հայհոյէր զՄահմետ և զնորին հաւատն
և զօրէնսն. և բազում բանիւք անարդէր, ոչ թէ զմի
օր՝ այլ յամենայն աւուր, և արիութեամբ սրտի իւ-
20 րոյ ասէր. «Վասն սնոտի և դուզնաբեայ մահուան միթէ
երկուցեալ ի ձէնջ ուրանսմ՝ զհաւատն իմ ճշմարիտ, և
զՏէր Աստուածն իմ զՔրիստոս»: Այլ և ամենայն բարե-
կամբ Մխիթարին և ծնողքն և յարակից երիտասարդքն
եկեալ առ նա՝ մաղթելով ասէին թէ «Առ ի հաճել սուխ-
25 տայիցն՝ առ երեսս և առ ժամաւս ասն բան ինչ, և յե-
տոյ գնացեալ յայլ աշխարհ պաշտեսցես զհաւատն քո»:

Իսկ Մխիթար ամենեւին ոչ հաւանեցաւ բանից նոցա,
այլ արիական սրտիւ և պայծառ դիմօք և համարձակ դաւա-
նէր զՔրիստոս Աստուած առաջի սուխտայիցն՝ և անար-
30 գէր զօրէնս Մահմետի: Այլ և փաշայն և ենկիւար տղա-

նապէս անարդեաց և հայհոյեաց զօրինադիրն մեր զմահմետ: 3. GK
և տպ. այսմիկ. փաշայն M ուղղում է այսօրիկ. 22. G գրքիստոս յարից
յիսոյ դեռ շարունակում է. ոչ ուրանամ, այլ պատրաստ եմ մեռանիլ
վասն անուանն քրիստոսի: 23. տպ. և K յարակից. G յարակից.

սին առաքեցին առ Մխիթար և խոստացան տալ նմա բա-
զում դանձա և ստացուածս, և պատուական ձիս և զէնս,
և պետական իշխանութիւնս, զի թերեւս աստոցէ զբան
ինչ ի հաճուելս սուխտայիցն, և զերծուսցէ զանձն իւր ի
5 մահուանէ. քանզի կարի յօժար կամօք խնայէին ի նա
վասն արիագոյն և զարմանալի քաջութեան նորա. և Մխի-
թար ոչ հաճեցաւ ի բանս նոցա վասն քրիստոսական հա-
ւատոցն:

Իսկ սուխտէքն հանապազօր այսր և անդր ի դրունս
10 իշխանացն շրջեցուցանէին, քանզի փաշայն և զադին և
մուֆթին ոչ ետուն հրաման սպանանելոյ. սրոյ վասն
զայրացան սուխտէքն, և զամենայն մաշիթաց կանչելն
արդելին, զոր ի ժամ աղօթից իւրեանց ելեալ ի դուռ
մինարային կանչեն. զայս կանչելս յաւուրս երիս խա-
15 փանեցին ասելով. «Հաւատն Մահմետի խանդարեալ խա-
փանեցաւ և յերկիր սուղաւ, զի այր անհաւատ զհաւատն
մարդարէին Մահմետի յայտնի և համարձակ հայհոյէ»:

Եւ յաւուր միում մինչդեռ շրջեցուցանէին ի պողո-
տայս քաղաքին, ոմն չարագոյն ի սուխտոցն, որ և մերկ
20 ի ձեռին ունէր զխանջալն, ուժգին բախմամբ եղարկ ի
թիկնամէջն Մխիթարին, և թռուցեալ ցայթեցաւ արիւնն
ընդ երեսս սրմոյն՝ որ մերձ էր. յորմէ բախմանէ անկաւ
Մխիթար ի վերայ երեսացն. և միւս ևս սուխտայիցն դի-
մեալ ի վերայ՝ սրախողխող արարեալ ծակօտեցին զնա՝ և
25 անդէն մեռաւ:

Եւ ապա եղին զպարան յոտս նորա և քարշեալ
տարան արտաքս ի քաղաքէն ի տեղին, յորում զա-
մենայն մահապարտսն սպանանեն. և անդէն ժողովեալ
բազում անթիւ մահմետականաց՝ քարկոծեցին զմեռեալ
30 մարմինն. այնքան, զի ի ներքոյ քարանցն ծածկեալ ան-

17. տպ. հայհոյէր. GK հայհոյէ. 24. G ծակօտեցին զամենայն մար-
մինն. եւ երանելին Մխիթար աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած.
M ծակօտեցին և սպանին զնահատակն Մխիթար. և այնու աւան-
դեաց զհոգին իւր առ Աստուած բարի հաւատով:

յայտ եղև մարմինն. և ապա թողեալ ի բաց գնացին արիւնարբու և մարդագէտ գաղան սուխտէքն:

Իսկ ի նմին գիշերի գիշերապահ ենկիշարիքն, որ ի վերին բերդին էին, տեսանէին զի լոյս մեծ փայլատա-
 5 կեալ և ճառագայթեալ կայր ի վերայ նորա. որոց ընդ լուսանալ առաւօտուն եկեալ ի մէջ քաղաքին ամենեցուն պատմէին զտեսիլն զայն: Եւ յերկրորդումն առուր մատուցեալ քրիստոնեայքն առ փաշայն և առ զադին, խնդրեցին հրաման թաղելոյ զսուրբն. և նոքա ետուն հրամանն:
 10 Վասն որոյ գումարեալ ամենայն ենկեղեցւոյ քահանայք և և ժողովուրդք բազմախուռն հանգիսիւ, բարձին զպատուական մարմին նորա, և տարեալ ի դիրս Հայոց, ի կարգս քրիստոնէից թաղեցին զնա սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի փառս Քրիստոսի պսակողին զնա:

15 Եւ եղև նահատակութիւն սորա ի թուականիս մերում ՌՃԵ, ի նոյեմբեր ամսոյ ԺԲ, ի կաթողիկոսութեան մեծափառ Աթոռոյն սրբոյ Էջմիածնի տէր Յակոբայ, և ի թագաւորութեան Օսմանցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստի ի Կոստանդնուպօլիս մեծ քաղաքին:

20 Արդ՝ խնդրեսցուք ի Քրիստոսէ, զի բարեխօսութեամբ սրբոց իւրոց սղորմեսցի ամենայն քրիստոնէից և նմա փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը տրատապում ենք Առաքել Պատմադրից, տպ. Վ. զրշպա. 1884, էջ 421—425, գլուխ ԽԷ. «Պատմութիւն նահատակութեան Մխիթար անուամբ քրիստոնէին»: Առաքելից արտագրում են նաև GKM Յայտմաւուրքները. G տրէ Դ—նոյեմբեր 12, Ս. Մէլի Պարսկի վկայաբանութիւնից յետոյ, էջ 149

3. G իսկ ի նմին գիշերի Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնահատակն իւր, զի լոյս ծագեաց յերկնից ի վերայ նորա: Եւ գիշերապահ ենկիշարիքն ... 7. G զտեսիլն զայն. իբրև լուսն քրիստոնեայքն փառս մատուցանէին Աստուծոյ, և յերկրորդումն առուր 20. GKM յունիկ արդ խնդրեսցուք ... վերջաբանութիւնը, տպ 20—23:

բ''—151 բ', այս վերնագրով. «Յայտմաւուր պատմութիւն նահատակութեան նոր վկային Քի Մխիթար անուամբ քրիստոնէին»: K արեգ. ԻԹ—տպրել 6, Սաբա ստրատելաւի և Ս. Ռուսինոսի պատմութիւններից յետոյ, էջ 400 ա''—401 բ'', նոյն Առաքել Պատմադրի վերնագրով: Երրորդը M ըստ G-ի տրէ Դ—նոյեմբեր 12, Ս. Մէլի Պարսկի վկայաբանութիւնից յետոյ, էջ 156 բ'—157 ա'', այս վերնագրով. «Յայտմաւուր յիշատակ է նահատակութեան Մխիթար անուն քրիստոնէին»: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 652—653:

Ձեռագրերից K գրեթէ անփոփոխ պահում է Առաքելի բնագիրը. G ըստ սովորականին անում է փոքրիկ փոքրիկ յաւելումներ. M ընդարձակ կտորներ ջնջելով՝ բնագիրը վերածում է կէսին. աւելորդ համարեցինք նշանակել բնագրի սոյն երկրորդական արտագրութեանց կամայական տարբերութիւնները, և բաւականացանք միայն դնելով G-ի փոքրիկ յաւելումները:

82.

ԱՐԵՎԻԿԱ ՈՍԿԱՆՅՈՒ

† ՌՃԵ=1656 մարտ 20

Այս օրն ազգաւ Հայ և հաւատովն քրիստոնեայ, որում անունն էր Աւետիս, և էր յերկրէն Ոստանայ, և վասն կարեաց աղքատութեան իւրեանց ամենայն ընտանեօք իւրեանց ելեալ գնացին յերկիրն Բարձայ, որ այժմ 5 ասի Աղբակ, և բնակեցան ի գիւղն Բաբլաւսան: Եւ այս ասի Աւետիս վասն մարմնաւոր կարեաց իւրոց յարեցաւ առ քուրդ իշխան օմն, որում անունն էր Բաբլար աղայ, որ էր իշխան բերդին, որ Լօռլիքան կոչեն. և եկաց Աւետիս ի սպասաւորութիւն Բաբլար աղայ իշխանին ամս 10 երկուս:

Եւ եղև զի ոմանք ի ծառայից Բաբլար աղային, որք էին հաւատով մահմետականք և ազգաւ քուրդ, և ծառայակիցք Աւետիս, նախանձեալ ընդ նմա, յաւուր միում կացին առաջի Բաբլար աղային ասելով 15 զԱւետսէ, թէ «Մեք բազում անգամ լուաք ի դմանէ, զի ասէր դառնամ ի քրիստոնէական հաւատոցս՝ և լինիմ մահմետական հաւատով»: Կարի ճշդիւ լինէին վրէժխնդիրք, և ստիպէին զպարսնն դարձուցանել զԱւետիսն ի քրիստոսական հաւատոցն: Իսկ իշխանն Բաբլար աղայ եհարց 20 յԱւետսէն վասն ճշմարտութեան իրացն, և լուաւ պատաս-

5. GK աղբակ. տպ. Ախրակ. 8. G և տպ. որ. K զոր.

խանի թէ՛ «Ո՛չ ուրանամ զքրիստոնական հաւատս իմ. այլ դոքա զուր ասեն ի վերայ իմ զբանդ զայդ»: Վասն որոյ ոչ լուաւ Բաբլար աղայն վկայութեանց իւրոյ ծառայիցն, այլ սաստեաց իւրոց ծառայիցն լուել, և ներեաց Աւետին 5 ասելով. «Թոյլ տուք դմա կեալ ի հաւատս իւր», և թէպէտ Բաբլար աղայն սաստեաց չարախօսացն, զի խանդարեցի բանն, սակայն ոչ խանդարեցաւ, այլ օր յաւուր առաւել ճարակեցաւ բանն՝ մինչև եհաս առ մեծ իշխանն Խոսրով փաշայ:

10 Եւ էր Խոսրով փաշայ եղբայր Եղբիշէր մեծ պարոնին՝ և տէր աշխարհին, և իշխան ի վերայ Բաբլար աղային. զոր և վկայքն չար՝ կալեալ զԱւետիսն՝ տարան առաջի Խոսրով փաշային, որ բնակէր ի բերդին՝ որ կոչի Փիղան, և զնոյն վկայութիւն վկայեցին առաջի նորա:

15 Եհարց Խոսրով փաշայ զԱւետիսն վասն իրացն ճշմարտութեան, և նա դաւանեաց զքրիստոնական հաւատն. և Խոսրով փաշայ հրամայեաց ունիլ զնա ի կալանս, և զկնի առուրց բերեալ առաջի իւր՝ եհարց զնա, և եգիտ հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի, դաւանելով զինքն քրիստոնեայ: Եւ ասէր 20 ի պատասխանին իւր թէ «Զիմրդ մարթ է ինձ թողուլ զլոյս և գնալ զհեռ խաւարի. զի Քրիստոս ինքն լոյս է, սոյնպէս և հաւատն՝ որ առ ի նա. իսկ առաջնորդն ձեր՝ զոր մարդարէ ասէք, ինքն պատրիշ է և խորեբայ, և ամենայն բանք իւր սուտ են»:

25 Այնուհետև կամեցան նախ ողորական բանիւք և հնարիւք որսալ զնա. զի ասաց Խոսրով փաշայ. «Տամ քեզ պարոնութիւն և գիւղ, և զգուստր իշխանի, որում և դու հաւանիս»: Եւ բերեալ զպատուական երիվարն իւր ամենայն ոսկիակազմ սարուքն և կացոյց 30 առաջի նորա, և ասաց. «Ընդ իս հանապաղ պահելով փառաւոր և մեծապատիւ իշխան ունիմ զքեզ, եթէ հաւանեացիս իմոց բանից». և Աւետիս ոչ հաւանեցաւ:

4. K ծառայիցն իւրոց. G նոցա. 17. K և տպ. ունիլ. G ունել. 31. K ունիմ. G արարից.

Ապա կոչեաց Խոսրով փաշայն զառաջնորդս ընդ ունայն օրինաց իւրեանց. հարցանէր ցնոսա թէ «Զիմրու հրամայեն օրէնքն զբոց ձերոց վասն առնա այսորիկ»:

Որոց պատասխանիւ արարեալ՝ «Թէ ասացեալ բանքն, որ զդմանէ՝ իրաւասցի և հաստատեսցի վկայիւք, անհնարին է կեալդ՝ մա, եթէ ոչ հաւատովն Մահմետի, և կամ թէ անպատճառ մեռանիլ»:

Եւ առ այս բան նախկին սուտ վկայքն եկեալ անդէն առաջի նոցա ևս վկայեցին զառաջին սուտ վկայութիւնն իւրեանց: Եւ Խոսրով փաշայն բազում անգամ առաջի իւր բերեալ զԱւետիսն և զնոյն բանն հրամայեաց նմա, թէ «Ուրացիր զքրիստոնէական հաւատն քո, և ընկալ զմահմետական հաւատն. և ես զոր բարիս և խոստացեալ եմ՝ առաւելաբար տամ քեզ». և Աւետիս ոչ ուրացաւ զքրիստոսական հաւատն իւր: Իսկ Խոսրով փաշայն, իբրեւ ետես թէ Աւետիս պինդ կայ ի հաւատս քրիստոսական, և ոչ կամի դառնալ ի նմանէ, վասն որոյ հրամայեաց արձակել ի կապանաց և թողուլ ի կամս իւր՝ կեալ հաւատովն Քրիստոսի:

Իսկ կարգացողք օրինացն Մահմետի՝ մօլլայք և մուգաւիւք ժողովեցան առ Խոսրով փաշայն, և ի բանից դրոց իւրեանց խօսէին ընդ նմա՝ թէ «Պարտական ես դու բռնութեամբ ածել զնա ի ճշմարիտ հաւատս մեր. և թէ ոչ հաւանեսցի՝ սպանանիլ»: Եւ Խոսրով փաշայն թօթափելով զօձիսն իւր՝ ասաց. «Անպարտ եմ ես յարենէ առնդ այնմիկ, և անմասն յայդմ՝ դատաւ տանաց. եթէ լսէք բանից իմոց, թողէք զդա, զի անպարտ է. և թէ ոչ թողուք՝ դուք դիտէք»:

Իսկ մօլլայք և մուգաւիւք ամենեքեան գումարեալք ի վերայ Աւետիսին, յափշտակեցին և տարան ի մէջ իւրեանց և սկսան զարդարել զնա ազնիւ և պատուական հանդերձիւ և անուշահամ կերակրօք և ըմպելեօք, և ախորժ բանիւք զուարճացուցանել զնա, և զամենայն խոստացեալն Խոսրով փաշային և կրկնակի տալ նմա խոստա-

ցան. և Աւետիս ոչ դարձաւ ի քրիստոսական հաւատոյն:

Այնուհետեւ իբրեւ տեսին թէ ոչ դարձաւ սկսան չարչարել զնա պէս պէս օրինակաւ, և մանաւանդ զի ի պարանոցէն մինչև ցոտան զամենայն փափուկ տեղիս մարմնոյն ծակօտեցին ծայրիւ սրոյ, յորոյ մարմինն ոչ մնաց ձեռնաչափ տեղի մի անծակ, յորոյ յարենէն ներկեցաւ ամենայն մարմինն և զդեատ անձինն, որ զտեսողաց մարմինն սոսկացուցանէր: Իսկ Խոսրով փաշայն միւսանգամ խնդրեաց զԱւետիսն. իբրեւ ածին զնա առաջի նորա, տեսեալ զնա այնպիսի արիւնաթաթաւ մարմնով, սոսկացեալ զարմացաւ, և սաստիկ բարկութեամբ մեղադիր եղև մօլլայիցն. և յայնժամ ևս հրամայեաց թողուլ զԱւետիսն կեալ ի հաւատս իւր:

Իսկ արիւնարբու մօլլայքն ոչ թողին, այլ առեալ տարան ի մէջ մէլլեանին արտաքոյ բերդին, և տնդ ևս բազում անգամ ստիպեցին զնա տօնելով. «Ուրացիր զքո հաւատն՝ և ընկալ զմեր հաւատն. ապա թէ ոչ հատանեմք զգլուխ քո»: Եւ նա ոչ հաւանեցաւ և ոչ ուրացաւ. վասն որոյ սրով հատին զգլուխ երանեալ առն Աւետիսի:

12. տպ. յայնժամ. GK յայնժամ. 16—1. այս 80դերն աշակեալ ընդարձակում ե G. ստիպեցին զնա ուրանալ զՔրիստոս և կեցուցանել զանձն իւր. «Ապա թէ ոչ հաւանիս, ասեն, բանից մերոց և ոչ ուրանաս զՔրիստոս Աստուածն քո, մեռանիս ի ձեռաց մերոց»: Իսկ երանելի նահատակն Աւետիս բազում քաջութեամբ ընդդէմ եկաց զիւրեանակ մօլլայիցն, յանդիմանէր զնոսա համարձակ և ասէր. «Նա զկենդանի Աստուածն իմ զՅիսուս Քրիստոս ոչ ուրանամ և զլոյս հաւատն իմ ոչ թողում. և ձեր խաբեւոյ և սուտ հաւատն ոչ ընդունիմ. այլ պատրաստ եմ ի մեռանիլ վասն անուանն Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ»:

Իսկ զայլաբարոյ մօլլեքն և մողորական մահմետականքն իբրեւ տեսին զհաստատուն միտս նորա, կրճտեցին զատամուռն իւրեանց ի վերայ սրբոյն: Եւ իբրեւ զգայլ՝ արեան ծաբաւիք դիմեցին ի վերայ նորա: Եւ երանելին Աւետիս էր իբրեւ զգառն անմեղ ի մէջ կատաղեալ շանց. և ուրախ էր ի վերայ նահատակութեան իւրոյ:

Նկեալ շնորհաց սուրբ հոգւոյն և հանգեալ ի վերայ նորա և նովաւ պայծառանայր տեսիլ երեսաց նորա. վասն որոյ համարձակ տայր պատասխանի և յանդիմանէր զանաստուած մողորութիւն նոցա: Եւ անօրինացն հարին սրով և հատին զգլուխ սրբոյն Աւետիսի:

Եւ ի ժամ՝ նահատակութեան իւրոյ՝ Աւետիս զերեւն իւր
դէմ ընդ արեւելս ունէր. և չարեաց արբանեակ մօլլայքն
բռնութեամբ դարձուցանէին զդէմն նորա ի կողմն հարա-
ւոյ, և սուրբն ոչ անսաց նոցա, այլ ուղղեաց զդէմն իւր
5 ընդ արեւելս, և այնպէս կատարեցաւ ի վերայ քրիստոսա-
կան հուատոյ՝ դաւանելով զՔրիստոս Աստուած ճշմարիտ:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց
զվկայն իւր նշանաւ երկնային լուսոյ, որ էջ ի վերայ նորա,
որում եղեն ականատեսք ամենեքեան բնակիչք Փիղանայ
10 բերդին, և որք շուրջ զնովաւ էին. այլ և ինքն Խոորով
փաշայ՝ որ ի բարձրաւանդակէ տան իւրոյ հայեցեալ աե-
սանէր զսիւնաձև ճառագայթեալ լոյսն ի վերայ նորա.
այլ և սպանող մօլլայքն. վասն որոյ սպանող մօլլայք փու-
թացեալ բարձին անտի զմարմինն Աւետիսն, և տարան
15 յայլ իմն տեղի ի տան ուրումն պահեցին մինչև լուսացաւ
օրն. և ապա կոչեցին զեղբայր Աւետիսն, որում անունն էր
Թաբառուկ, հրամայեցին նմա բառնալ զմարմին Աւետ-
սին և տանել թաղել: Որոյ ժողովեալ արս քրիստոնեայս,
քահանայս և աշխարհականս՝ բարձեալ զնահատակն տա-
20 րան ի գիւղն, զոր անուանեն Առակ, և անդ հանգուցին
զնա ի գիրս տապանին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և եր-
գօք հոգևորօք:

Եւ եղև կատարումն նահաաակութեան երանելի առնս
Աւետիսի ի թուականութեան մերում ՌՃՆ, յամսեանն մար-
25 տի Ի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ օրհնելոյն յա-
ւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտագրում ենք Աւետ-
քել պատմագրից, տպ. Վրշապա. 1884, էջ 425—428,
գլուխ ԽԸ. «Պատմութիւն վասն նահատակութեան
Աւետիս անուամբ քրիստոնէին»: Նոյն պատմագրից
արտագրութեամբ ունին նաև մեր Գ և Կ ձեռագրերը.
առաջինը Գ արեգ ԺԴ և մարտ 22, Ս. Բենետիքդոսի
և «վեցերորդ աւուր արարչութեան» պատմութիւն-
ներից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայտ աւուր նահա-

տակութի նոր վկային քի Աւետիսի», էջ 394 բ'—396
ա'': Իսկ երկրորդը Կ արեգ Ի և մարտ 28, Ս. Վահան
Գողթնացոյ վկայաբանութիւնից յետոյ՝ այս վերնա-
գրով. «Պատմութի վս նահատակութեան Աւետիս ան-
ուամբ քրիստոնէին.». էջ 381 բ''—383 ա'':—Հմմտ.
նաև Չամչեան, Գ. 652, և Սամուէլ Անեցու (Վրշապա.
1893, էջ 179) հետեւեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «ՌՃԴ.
նահատակեցաւ ի Մարաց ոմն հայ Աւետիս անուամբ
և երկնայնով լուսով փառաւորեաց զնա Աստուած:»
Այս տեղ յիշուած թուականը մերից մի տարով կա-
նուի է:

Ձեռագրերի համեմատութիւնը Առաքելի բնագրի
հետ նախորդներին նման է. այսինքն Կ գրեթէ անփո-
փոխ պահում է բնագիրը. իսկ Գ ունի աննշան տար-
բերութիւններ, որոնցից կարեւորները վերևը նշանա-
կեցինք:

ԳԵՐԵՐԻԷԼ ՂԱԼԱԹԻԷՅԻ

† ՌՃԺԱ.—1662 թ. 17 դ.

Սա էր հաւատովն քրիստոնեայ, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ, անուն հօրն և մօրն Կուլիստան, աղագաւ հայ, ի ժամանակս իշխանութեանն Տաճկաց՝ սուլտան Մուհամմատի: Եւ էր յերկրէն Տիւրիկոյ, այլ ի 5 դեղջէն Խուռնաւիրոյ, ծնեալ և մեծալ ի մայրաքաղաքն Խալաթիայ՝ որ է յանդիման Կոստանդնուպօլսի:

Իսկ ոմն գովով սորա՝ որ ի մանկութեան իւրում տաճկացեալ էր և կարգեալ ի դռնդս զօրականաց՝ որ ասին Էնկիչարիք: Եւ յերթեակ առնելն սորա առ եղբայրն 10 իւր՝ յաղգմանէն սատանայի ըմբռնեալ զսա Տաճկացն՝ թլփատեցին, և կարգեցին ի նոյն դռնդս եղբօրն իւրում. որ և քանիցս անգամ գնաց ի սլատերազմ՝ ընդ զօրացն Տաճկաց՝ ի Կրիտէս:

Իսկ զի ունէր սա զսէրն Քրիստոսի վառեալ ի սրտի 15 իւրում՝ ոչ կալաւ յանձին զայսպիսի հաւատս, այլ յետ ժամանակի ինչ փախուցեալ աստի՝ գնաց յերկիրն Փռանկաց՝ զի պահեսցէ զանբիծ հաւատս իւր քրիստոնէական: Որ և շրջեալ ի տեղիս ուխտից որ անդր կան, առ տապանի սրբոյն Յակօբայ տեսունեղբօրն, և ուխտս արարեալ

I. j սայ. 2. այսպիս քաց և քողմուռ անուան սեղր.

առ սուրբ Աստուածածինն՝ որ եղր ասի, և առ սուրբ առաքեալքն Պետրոս և Պօղոս, և այսպէս շրջեալ յերկիրս Փռանկաց զամս երկոտասան բազում վշաօք և տառապանօք և պանդխտութեամբ, թերևս զի ներումն լիցի յան- 5 ցանացն իւրոց զոր մեղանս: Եւ ոչ շատացաւ սիրտ նորա այսպիսի մխիթարութեամբս՝ ասելով. «Ես ուր կօրուի զանբիծ և զանարատ հաւատս իմ, անդր երթեալ գտանեմ»:

Եւ մտեալ ի նաւ՝ եկն դարձեալ ի Կոստանդնուպօ- 10 լիս՝ առ ծնողս իւր՝ մինչ կենդանի էին: Եւ կեցեալ ի տան հօր իւրում աւուրս հնգետասան, և ասաց՝ եթէ «Ես վասն այսր իրաց եկեալ եմ աստ՝ զի յայանի խոստովանեցայց զՔրիստոս Աստուած ի մէջ հեթանոսաց»:

Եւ նորա ըստ գթոյ ծնողաց՝ ասացին թէ «Ո՛չ կա- 15 րես ժուժել տանջանաց, որդեակ, այլ երթ դարձեալ յերկիրն քրիստոնէից, և կեանց բարեպաշտութեամբ»:

Իսկ նա ոչ լուաւ նոցա, այլ գնաց յաւուր տօնի Վերացման սուրբ Խաչին ի գերեզմանս Հայոց ըստ սովորութեան նախնեաց յօրհնումն գերեզմանաց, ունելով ի 20 գլուխ իւր զձե քրիստոնէից: Եւ ոչ որ ինչ ասաց ցնա զայն օր:

Եւ ի միւս օրն՝ որ էր երկուշաբաթի, եկեալ յեկեղեցի և դտեալ զմի ոք ի քահանայիցն սրբոյ՝ խօստովանեցաւ զյանցանս իւր, և հաղորդեցաւ ի պատուական 25 մարմնոյ և յարենէ որդոյն Աստուծոյ: Եւ գնաց նոյն քրիստոնէական ձևովն եկաց ի շուկան ի մէջ Տաճկացն:

Իբրեւ տեսին՝ ասացին. «Այդ որպիսի կերպարան է զոր զգեցեալ ես. ո՛չ ես դու այն զօրականն՝ զոր այսչափ ժամանակ կացեալ ես ի միջի մերում»:

30 Եւ նա զօրացեալ ի Հոգոյն սրբոյ՝ ասաց. «Այո, ես եմ. ապա ոչ գտայ զօգուտ հաւատոցն ձերոց՝ զոր այսքան ժամանակ կացի ի հաւատսն ձեր. այլ հաւատ ճշմա-

6. j կորուսից. 22. ի մեւս. 30. այոյ.

րիտ քրիստոնէութիւնն է՝ զոր հաւատացեալ էի և հա-
ւատամ զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ» :

Իսկ անօրէնքն իբրև լուսն զայս՝ զայրացան և կրճտեցին
զատամունս ի վերայ նորա. և արկեալ ի նա ձեռս՝ առեալ
5 տարան առ դատաւորն, և ասացին զպատճառս իրացն.

Եհարց դատաւորն և ասէ. «Զիմրդ համարձակիս ար-
համարհել զօրէնս Մահմէտի և ոչ կաս ի պատուի քում՝
զոր ունիս յառաջագոյն» :

Եւ նա ասէ. «Օրէնք քո ընդ քեզ լիցի ի կորուստ.
10 և զպատիւս քո ոչ ընդունիմ, որ առ ժամանակ մի է. այլ
ես դտեալ եմ պատիւ՝ որ անանց է և յաւիտենական» :

Ընդ որ բարկացեալ դատաւորն՝ հրամայեաց հարկա-
նել զբերան նորա, և տանել առ վէղիրն. Եւ նա կացեալ
առաջի՝ խոստովանեցաւ համարձակ զՔրիստոս Աստուած.

15 Եւ յորժամ լուաւ զհամարձակ դաւանութիւն նորա՝ ասաց.
«Խեղաբարեալ է. արկէք զդա այսօր ի բանս. թերևս թա-
վեցի ի յիմարութենէ իւրմէ» :

Եւ արկին զայն օր ի բանս:

Եւ յորժամ ածին ի միւս օրն յատեան, և նա զնոյն
20 բանս խոստովանեցաւ աներկիւզ և անկառկած՝ թէ «Քրիս-
տոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ. և ոչ եմ խեղաբար՝ որ-
պէս դուք և ուսուցիչն ձեր՝ զոր ես ոչ ընդունիմ» :

Առ այս յոյժ սաստկացեալ փաշան՝ հատ ի վերայ
նորա վճիռ սպանման, և ետ տանել զնա և կախել առ
25 փողոցս քաղաքին. զոր և վաղվաղակի կատարեցին զհրա-
մանս նորա:

Եւ յորժամ տանէին զնա ի տեղի կատարմանն՝ ի ճա-
նապարհին ուսուցանէր զհաւատացեալսն հաստատուն կալ
ի հաւատս Քրիստոսի. և ինքն ի փառաւորելոյ զՔրիստոս
30 Աստուած ոչ դադարէր:

Իսկ անօրէնքն փութացուցեալ վաղվաղակի կատարե-
ցին զհրամանս փաշային, վասն յայտնի և համարձակ յան-
դիմանելոյն զնա:

9. j առ քեզ. 19. j ի մեւս. 20. j աներկիւզ.

Եւ կացեալ ի կախաղանին զաւուրս երկու, լուսա-
փայլութիւն երեսաց նորա ոչ նուազեցաւ, այլ որպէս ի
քուն կայր զայն երկու աւուրսն, վկայ անմեղութեան
նորա: Եւ տեսեալ անօրէնքն եթէ գրոհ տուեալ հաւա-
5 տացեալքն ի տեսանել զհանդէս մարտիրոսութեան նորա,
իջուցեալ ի կախաղանէն՝ արկին ի ծով:

Եւ այսպէս եղև կատարումն սուրբ վկայիս Գաբրիէ-
լի, որ ըստ անուան իւրոյ դասեցաւ ի դասս դասուն Գաբ-
րիէլի, որ մարմնովն իբր զվարդ փթթեալ յաւուրս ձմե-
10 րայնի, և հոգովն դասեցաւ ի դասս հրեշտակի: Որոյ յի-
շատակն օրհնութեամբ եղիցի:

Զոր և ես Յակոբ ծառայ Աստուծոյ և սրբոյս՝ տե-
սեալ զեղեալսն և լուեալ զպատասխանին՝ գրեցի ի փառս
Աստուծոյ:

15 Գործեցաւ այս ի թուականիս Հայոց ՌՃԺԱ ամի,
սեպտեմբեր ամսոյ 17, օրն չորեքշաբաթի:

Սոյն վկայաբանութեան իսկական ընադիրը՝
զբողոք ըստ իսկ ժամանակակից և աղանատես հե-
ղինակի՝ Աննեցի Յակոբի ձեռքով՝ գտնուած է j ձե-
ռագրի մէջ, էջ 116 բ'—118 ա': Յակոբը ստացող է
այդ ձեռագրին (Գրեգոր Տաթևացու Լուծմունք զբոց
Յոբայ) և իւր ժամանակի դէպքերից, ի մէջ այլոց և
Գաբրիէլ նահատակի պատմութիւնը, հեղինակել և գրել
է իւր ձեռագրի մէջ: Այս մասին տես և մեր յառա-
ջաբանում: Վկայաբանութեան վերնագիրն է «Պատմու-
թի նոր վկային Քի սրբոյն Գաբրիէլի. Յայտ աւուր
նահատակութի նոր վկային Քի սրբոյն Գաբրիէլի»:
Վկայաբանութիւնը վերջանում է այսպէս. «Տէր Աստ-
ուած, բարեխաւսութեւ սրբոյս, ողորմեայ ստացաւ ի
զբոյս՝ նա և գծողիս. ամէն»: Այս երկու հատուած-
ներն էլ յապաւեցինք մեր ընադրից՝ միօրինակութեան
համար:

3. j աւրսն, առանց պատիւի. 15. j ի թվականիս.

Կինս այս Պատուական՝ էր ի Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն
Արբայ, դուստր Խաչկայ. և եղև թօսեցեալ ընդ ումեմն
երիտառարդի Միրման կոչեցելոյ: Յաւուր միում անկաւ
երիտառարդն ընդ նմա. որ և յղացեալ՝ և ծնաւ որդի: 5
Իսկ և իշխանն Նախչուանայ Մուրատ—խան—Սուլթան
կամեցաւ ըմբռնել զերիտառարդն. և նա իմացեալ փախաւ
և գնաց յԱրարատ՝ ի Նորագաւթ զիւղ: Եւ իշխանն
առաքեալ տարաւ առ ինքն զկինն Ազիզ, քանդի այս էր
անունն նորա, որ թարգմանի Պատուական:

10 Ասէ ցնա սուլթանն. «Դու ընդէր արարեր բողո-
թիւն, և ծնար չնութեամբ որդի»:

Ասէ կինն. «Ես ընդ ամուսնոյ իմոյ անկայ, և ի նմա-
նէ ծնայ. եթէ ամուսնութիւնն մեղս իցեն, ապաքէն դուք
ամենեքեան ամուսնացեալ էք»:

15 Ասէ իշխանն. «Մեք օրինօք եմք ամուսնացեալ՝ և ոչ
որպէս դու բողութեամբ»:

Ասէ կինն. «Օրինօք ամուսինն մին լինի, և դուք բա-
զումն առնուք. փան որոյ ամենեքեան բող էք»:

Ասէ իշխանն բարկութեամբ. «Հայ զախպայ, դու ի
20 պատերազմ մտեր ընդ իս. ինձ չէ ինչ փոյթ. այլ եկ տաճ-
կացիր. ապա թէ ոչ՝ չարաչար սպանից զքեզ»:

Ասէ կինն. «Բաւական էր ինձ մեղանչումն պոռնկու-
թեամբ. իսկ թէ ուրանամ զհաւատս իմ, լինիմ ուրա-
ցօղ՝ և բազում մեղաց պարտապան»:

Ասէ իշխանն. «Զայդ ասելով ոչ գոյ քեզ հնար զեր-
5 ծանելոյ՝ բայց թէ ոչ գոյցես ի հաւատս մեր»:

Ասէ Ազիզն. «Ուղիղ հաւատ և օրէնք այս որ ունիմ
ես, այլ հաւատ ոչ գիտեմ»:

Հրաման ետ իշխանն դահճացն՝ և ասէ. «Կապեցէք
տոռ զմէջս դորա, և տարեալ կախեցէք ի մինարայէն, և
10 սպանացէք. և թէ ոչ ուրանայ, կտրէք զպարանն՝ և
արկէք ի վայր, զի անկեալ մեռցի»:

Եւ առեալ տանէին զնա կռփահարելով և հարկանե-
լով. և հանին ի գլուխ մինարային արաքոյ քաղաքին,
կախեալ՝ հարկանէին ծայրիւ թրոյն, և ասէին. «Սալաւթ
15 ասն Մահմադին, ահա մեռանիս»:

Ասէ կինն. «Յաւուր միում մեռանելոյ եմ, բարւոք է
փութով մեռանիմ իմով հաւատովս՝ քան թէ ուրացու-
թեամբ՝ օտար հաւատով և չար յնուամբ»:

Իբրեւ տեսին դահիճքն զհաստաւ միտս նորա, հա-
20 տին զոյարանն, և անկաւ յերկիր Պատուականն այն կինն
դովելի, և վախճանեցաւ: Եւ ժողովեցան Նախչուանայ մե-
ծամեծ քրիստոնեայքն, և գնացին առ Սուլթանն, և խնդ-
րեցին զերանելին թաղել. և առեալ տարան ի հասարա-
25 կաց գերեզմանն, և թաղեցին մեծաւ պատուով ի ՌՃԺԸ
թուին:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Զաքարիա
սարկաւազ, տպ. Վղըշպտ. 1870, հատ. Բ. էջ 126—8,
գլուխ ԿԱ, հետեւեալ վերնագրով. «Նահատակութիւն
Պատուական կնոջ»։ Հմմտ. նաև Սիսական, էջ 184,
ուր նահատակութեան թուականը սխալմամբ նշանա-
կուած է 1679, Զաքարիայից տասը տարի աւելի ուշ:

ԲԱՂՏԱՍԱՐ ԹՈՒՆԹՅՈՒՆ

ՌՃԻԱ.—1672 յունիս 4 գշ.

Սուրբ և սիրելի վկայն Քրիստոսի մանուկն Բաղտասար էր ի մեծ քաղաքէն Հայոց Եւգոկիոյ, որ այժմ ասի Թօխաթ, որդի առն բարեպաշտի Հայ ազգաւ՝ Փիրղատայ անուն։ Եւ ի մեռանիլ հօրն՝ մնաց 5 Բաղտասարն որբ հանդերձ մեծագոյն եղբարքն Սնտանիւ. որոյ տուեալ զեղբայրն իւր զԲաղտասարն յայր ամն կօշկար՝ ուսուցանել նմա զարուեստն։ Եւ ուսթային առեալ զԲաղտասարն և երթայ ի Զմիւռին, քաղաք Լիկէացոց՝ առ ի գործել զգործ արուեստին։ Եւ անդէն թողեալ 10 զԲաղտասարն միայն և ինքն երթայ ի Կոստանդնուպօլիս։ Իսկ հարկահանքն, որք առնուին զհարկն՝ տեսեալ զԲաղտասարն պահանջէին զհարկս՝ այսինքն զխարաճն։ Իսկ նա զի ոչ ունէր ինչս որ տայր նոցա՝ վասն որոյ կալեալ եղին ի կոճեղս և շատ ողբելով և բռնադատելով պաա- 15 բեցին զմանուկն Բաղտասար և յոչ կամաց թլփատեալ՝ անուանեցին Դաւուդ։ Եւ էր յայնժամ ժԳ ամաց. և զայն իբրեւ զսղաք հարաւ ի սիրտ մանկանն։ Եւ հանապաղ խղճմամբ իւր նեղէր զնա, և վարանեալ աւաղէր, և վայ և եղճակ կարգայր, և փղձկեալ սրտիւ հեծէր, և տրտմու- 20 թիւն սրտին ոչ փարատիւր։ Այնուհետեւ յուսացաւ յայն որ լուծիչն է տարակուսանաց, և ելեալ ի Զմիւռնոյ՝ դիմեաց յարեւելս ի քաղաքն իւր Եւգոկիա, և պատմեաց եղբարցն զչար գործն իւր։

Եւ եղբարք նորա խրատեցին զնա և յուսով հաստատեցին զնալ ի վերին աշխարհն Հայոց և անդ համարձակ սլաշտել զՔրիստոս Աստուած։ Իսկ նա ելեալ մեծաւ տրտմութեամբ և զնաց յԱրարատեան գաւառն։ Եւ մտեալ ի 5 Վաղարշապատ՝ երկիր եպագ ի տեղի իջման Միածնին և շրջէր յամենայն վանորայսն Հայոց, որպէս զՎահան Գողթնացի, երկիրպագանէր սուրբ տեղեացն և յոգւոց հանելով՝ խնդրէր զներուսն մեղաց իւրոց։

Եւ գնացեալ աշակերտեցաւ ումեմն վարդապետի. և 10 ուսեալ զՍաղմոսն և զՇարականն և կացեալ առ նա է ամ և վախճանեալ վարդապետն նորա։ Իսկ Բաղտասարն շրջեալ աստ և անդ երկու ամ, բայց տրտմութիւն սրտին ունէր և միշտ ցանկայր հասանիլ մարտիրոսութեան և նուաւ լնուլ զիղձս ցանկութեանն, և փափագէր բարի մահ- 15 ուամբ ելանել յաշխարհէս։

Եւ գնացեալ յԵրեւան քաղաք և յարեցաւ ընդ ումեմն համարուեստի և գործէր խոնարհութեամբ։ Արդ՝ այս իր յայտնի եղև ուրումն Տաճկի Արղրումեղայ ի ձեռն ումեմն Հայի Թօխաթցոյ։ Եւ գիտացեալ թէ երբեմն 20 տաճկացեալ է և աստ քրիստոնէութեամբ կեայ, և զի ի մէջ Հայոց էր՝ ոչինչ կարաց յայտնել. այլ մթերեալ ի սրտի իւրում զթոյնս դառնութեանն՝ կամէր թափել ի վերայ մանկանն. ուստի պատրեալ զնա համաշխարհիկ զինքն անուանելով՝ ասէ. «Եկ երթիցուք աշխարհն մեր»։ Իսկ 25 երանելի մանուկն Բաղտասար ելեալ եկն ընդ նմա մինչև ցԱրղրում, ոչինչ գիտելով զնենդութենէ նորուն։ Եւ գնացեալ Տաճիկն այն առ դուքսն՝ ասէ. «Է՛ աստ այր մի՛ որ երբեմն Տաճիկ լեալ է և այժմ՝ քրիստոնեայ է եղեալ»։ Եւ զայս ազգ առնեն նմա համարուեստքն իւր և քաղա- 30 քացիք և ասեն. «Ե՛լ և գնա աստի, զի մի վնասեացիս»։

Իսկ բարի պատանին Բաղտասար ասէ. «Ես պատրաստ եմ ի մեռանիլ վասն անուանն Քրիստոսի և ի սպանմանէ ոչ երկնչիմ»։

Եւ գնացեալ յեկեղեցին յաւուր մեծահրաշի կիրա-

կէին՝ հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի և պատ-
րաստեցաւ ի մեռանիլ:

Եւ դուքսն առաքեաց զինուորս, որք եկեալ հարցին
ցնա, և նա զնոցիցն խոստովան եղև թէ «Ես քրիստոնեայ
5 եմ»: Եւ նորա կապեցին զնա և տարան առ դուքսն: Եւ
հարցեալ նմա խառութեամբ և սպառնալեօք՝ իսկ սուրբն
պայծառ դիմօք և հաստատուն հաւատով դաւանեաց
զՔրիստոս Աստուած:

Եւ հրամայեաց արկանել զնա ի բանտ և սնդել զոտն
10 ի կոճեղս և ծանր շղթայ ի պարանոցն և յամենայն առուր
առաքէր հարցանել թէ ուրանայ զՔրիստոս: Իսկ նա իբրև
զվէմ անդամանդեայ անշարժ կայր ի հաւատոս Քրիստոսի,
և տային նմա կերակուր և նա ոչ առնոյր:

Եւ ոմանք տային նմա խրատ թէ «Ժամանակ ինչ ան-
15 սն դոցա և զերծիր ի մահուանէ և երթ յայլ աշխարհ
և պահեն զհաւատս քո»:

Եւ սուրբն ասէ. «Այդ խրատդ կորուստ հոգւոյ իմոյ
է և ոչ օգուտ»:

Եւ յետ չորից առուրց ի ձեռն հաւատարմաց խնդ-
20 րեաց հաղորդութիւն: Եւ քահանայ մի Յակոբ անուն գնա-
ցեալ գաղա հաղորդեաց զնա: Եւ յեկանել երիցուն՝ եկն
հրաման ի փաշայէն Ուսուփայ՝ կոչել զնա առաջի իւր: Եւ
կացեալ սուրբն ի ներքոյ ապարանից իշխանին և իշխանն
անկեալ ի վերայ պառչգամին՝ հարցանէր. «Զքեզ ո՞ր բռնա-
25 դատեաց լինիլ Տաճիկ որ այժմ քրիստոնեայ եղեր»: Պա-
տասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ես փոքր գոյով՝ տհաս
և անխաբար՝ պատրեցայ ի ձէնջ և արդ զհաւատս իմ պա-
հեմ»: Ասէ ամիրայն. «Տայ քեզ մեծութիւնս և փառս,
և գու հաւատս օրինաց մերոց և լեր մահմետական»:

30 Ասէ սուրբն. «Ես զհաւատս իմ պահեմ և հաստատուն
ունիմ դոս. և դու զոր ինչ կամիս՝ արն ընդ իս»:

Ասէ փաշայն. «Զինչ պակասութիւն գտեր օրինաց
մերոց»:

12. չ կեար. 26. չ տրհաս. 29. չ հաւատայ.

Ասէ սուրբն, եթէ «Պակասութիւն ոչ գտի, սակայն թէ
բարի և թէ չար՝ ինձ ոչ է պիտոյ»:

Իսկ իշխանն խօսի ընդ խորհրդակցին և ասէ. «Զինչ
օգտի որ խօսելով ընդ նա»: Եւ հրամայեաց զօրականացն
5 հրով այրել զսուրբն: Բայց օրինադիրքն ոչ կամեցան և
հրամայեցին գլխառել զսուրբն: Եւ կապեալ զձեռնս յետս՝
երեք դահիճք տանէին: Մինն աղաղակէր ձայնիւ. «Եթէ
որպէս դմուրթատս այս»: Իսկ երկուքն ողորելով խրատ
10 տային հաւանիլ օրինաց իւրեանց և զերծանիլ ի մահուա-
նէ և լինիլ փառաւոր քան զբազումս:

Իսկ երանելի նահատակն ոչ լուաւ նոցա, այլ ի բե-
րան առեալ զՍաղմոսն և ասէր. «Երթալով երթային և լն...»:

Եւ հանեալ արտաքս ի քաղաքէն ի դուռն կանայ.
15 Բայց ինքեանք ոչ սպանին, զի մի արեհապարտը լիցին.
այլ կալեալ այր մի Սեբաստացի Ղումբի անուն՝ ետուն
սուրն ի ձեռն նորա, զի ոսկանցէ: Իսկ նա լայր և աղա-
ղակէր և ոչ կամէր: Իսկ անօրէնքն հարկանէին զնա քա-
րիւ և փայտիւ թէ «Հոր և սղան զգա»: Իսկ սուրբն ասէր.
20 «Հոր եղբայր և մի երկնչիր, զի դու անպարտ ես յարեմէ
իմմէ»: Եւ նա դողալով եհար երեք անգամ և անկաւ
սուրբն յերկիր: Բայց ոչ գծեաց ի նա սուրն, այլ թիւր-
ետի կրկնեցաւ: Եւ ապա Տաճիկ մի եհտո զգլուխ սրբոյն.
Եւ այնպէս կտտարեցաւ ի Քրիստոս, և մնաց մօրմինն
25 մինչև ցերեկոյ:

Եւ հրամայեաց փաշայն հանել արտաքս ի քաղաքէն
և արկանել շանց և բաղում արք պահեցին զնա: Եւ ի դի-
շերին յայնմիկ տեսին բազմութիւնք արանց, զի տեղին
ուր հեղաւ արիւն սրբոյն՝ լոյս տարածիւր՝ որպէս դա-
30 տեղս պաղպաղունս:

Եւ ի վաղիւն ժողովեալ քրիստոնեայքն՝ բաղում ար-
ծաթ ետուն իշխանին, և զքարինս և զհողս ժողովեալ,
ուր հեղաւ սուրբ արիւնն՝ ընդ սուրբ մարմնոյն եդին ի

21. չ երեգ.

ներքոյ որմոյ եկեղեցւոյն բազում քահանայիւք։ Եւ մինչ
չեւ էր մտեալ արեգակն՝ տեսին ամենայն բազմութիւն
քաղաքին՝ քրիստոնեայք և Տաճիկք վերակացուք դործոց,
զի ի պարզոյ լոյս բոլոր և գնդաձև իջեալ յերկնից և հա-
5 յրեալ զեկեղեցեաւն՝ ցնդաւ ընդ հանգստարան որբոյն։
Եւ լուր եղև ի քաղաքին, մինչ զի իշխանն ևս լուեալ
զպայծառութիւն լուսոյն։ Եւ այսպէս Աստուած փառաւո-
րեաց զսուրբ վկայն իւր Բաղդասար։

Կատարեցաւ բարեյաղթ նահատակն Քրիստոսի ի Թէո-
10 դուպօլիս քաղաք ի թագաւորութեանն Տաճկաց սուրտան
Մահմետի որդւոյ Իսլահիմի և ի կաթողիկոսութեանն
սուրբ Էջմիածնի տեառն Յակոբայ Զուղայեցւոյ, ՌՃԻԱ
թուին, յունիսի Դ, ի վեց ժամու առուրն, երեքշաբաթի,
ի տօնի սրբոց Գայիանանցն։

Այս վկայաբանութիւնն ունի միայն 2 ձեռագրե-
րը՝ մարերի ԻԼ = յունիս 4, Մետրոքիանոս Հայրապետից
յետոյ. վերնագիրն է «Յայտմաւոր վկայաբանութի
սրբոյն Բաղդասարայ նոր վկային քի»։

Նոյն վկայաբանութեան մի այլ անկախ խմբագրու-
թիւնն է յաջորդը՝ որը իւր պարունակած մի խումբ
մանրամասնութեանց համար կը գնենք ստորև։

15 Պատանիս այս Բաղդասար էր յեւդոսկիա քաղաքէ՝
որ այժմ ասի թուխաթ։ Ազգաւ հայ, և էր քրիստոնեայ
ծնողաց զաւակ։ Դոյր սոցա գրացի մի տաճիկ, արուես-
տիւ կօշկակար, և ետուն զԲաղդասարն նմա աշակերտ։
Եւ առեալ տաճիկն զԲաղդասարն՝ և գնաց ի Զմիւռին, և
20 անդ վաստակէին զարուեստն իւրեանց։

Եւ յաւուր միում ելեալ ուսթայն գնաց ի դործ ինչ,
և յամեցաւ։ Եւ եկին հարկահանքն՝ որք յօտարաց առ-
նուն, և ասի սա խարաճ, և ասեն ցԲաղդասար, «Տնւր
զխարաճն»։

Ասէ Բաղդասարն. «Թոյլ տնւք՝ զի գայցէ ուսուցիչն
իմ, և տացէ զոր ինչ խնդրէք»։ Իսկ նոքա ոչ ներեցին,
այլ առեալ տարին առ հարկապետն։

Եւ ասէ հարկապետն. «Ընդէր ոչ տաս զխարաճն քո»։
5 Ասէ երանելի պատանին. «Ասացի, ներեցէք մինչ
գայցէ ուստայն իմ, և նա տացէ»։

Ասէ հարկապետն. «Ե՛կ տաճկացիւր, և մեք թողումք
զխարաճն քո, այլ և յաւելումք տալ քեզ դրամս բա-
զումս»։

10 Ասէ Բաղդասարն. «Վասն հինգ մարջլի զհաւատն իմ
նչ թողում»։

Եւ ասա անօրէնքն կտրեալ անմեղ մանուկն, արկեալ
յերկիր, բռնութեամբ թլիփատեցին, և ետուն ի շալակ
համալի, և տարեալ արկին ի խանութն իւրեանց։ Եւ
15 եկեալ ուսթայն՝ ետես զաշակերտն իւր այնպէս վիրաւո-
րեալ, բարկութեամբ ելեալ գնաց առ խարաճչին, կազէր
և հայհոյէր զնոսա՝ ասելով. «Միթէ անօրէնութեամբ ու-
րացուցանելն օրէնք ինչ են»։ Եւ հրամայեաց հարկապետն՝
հանել զնա արտաքս։

20 Եւ գնացեալ ի խանութն իւր, և ամենայն օր տե-
սանէր, զի լայր մանուկն, և կայր տրտմութեամբ։ Ապա
ասէ վարպետն ցաշակերտն իւր. «Որդեակ իմ Բաղդասար,
ահա յայտնի եղև և վասն քո, վասնորոյ ոչ կարես կալ
աստէն քրիստոնէութեամբ, արի և գնա առ ծնողսն քո,

25 և անդ որպէս կամիտ՝ այնպէս կաց»։ Եւ ետ նմա դրամս,
և յանձնեաց զնա կարաւանապետին։

Եւ եկեալ առ ծնողսն, և պատմեաց լալով։ Եւ ծնողքն
ասացին. «Որդեակ, ահա ամենեքեան իմացան զքէն, և
դու ոչ կարես ծածկաբար պաշտել զհաւատս քո, երթ
30 գնա դու յաշխարհն Հայոց ի սուրբ Էջմիածին և յամե-
նայն վանորայքն, և անդ համարձակ պահես զհաւատ.
մի գուցէ աստ կալեալ զքեզ, վշտացուցանեն զքեզ»։

Իսկ երանելի մանուկն Բաղդասար՝ որպէս երկիր
բարի՝ ընկալաւ զսերմն ուրախութեան, և ետ զպտուղն

հազարաւոր. և առեալ զօրհնութիւնս ծնօղացն՝ և թոշակ ինչ վասն պիտոյից ճանապարհին՝ և ուղղեաց դէմս իւր գնալ յԱրարատ:

Եւ ելեալ լալով և խնդութեամբ գնաց և եհաս ի 5 սուրբ Էջմիածին. և յամենայն վանորայս շրջագայեալ՝ որպէս Վահան Գողթնացին, և ապա գտեալ վարդապետ մի Զաքարիա անուն, աշակերտեցաւ նմա, և ուսաւ Սաղմոսն և ի բերան ռնէր:

Եւ եղև ի մեռանել վարդապետին, և գնացեալ նորա 10 յԵրևան քաղաք, և յարեցաւ առ ոմն քրիստոնեայ համարուեստ իւր, և կայր անդէն միամտութեամբ: Իսկ չարն սատանայ յարոյց ոմն տաճիկ ի վերայ նորա. և եկեալ առ երանելին՝ և ասէ. «Ես եմ Թուխաթեցի, և ծնօղք քո բաղում աղաչեցին ինձ ասելով, թէ «Վասն Աստուծոյ՝ 15 յորժամ գնաս յԵրևան, զմեր աղայն որոնեն, ուր և իցէ գտեալ՝ ընդ քեզ բերցես»: և շրջեցայ յամենայն վանորայս. և տհա աստ գտի զքեզ. եկ՝ զի երթիցուք»:

Իսկ միամիտ պատանին Բաղդասար զնենդութիւն նորա ոչ իմացաւ. այլ և զգութն ծնօղաց անկաւ ի միտն, 20 և պատրաստեցաւ ի գնալ:

Ասէ տաճիկն. «Թէ գոյ քեզ գրամ՝ տուր ի փոխ, զի տաց զմաքսն իմ. և գնամք յԱրղրում. անդ վաճառեցից ապրիշումս՝ և տաց զփողն քո»:

Եւ անմեղ մանուկն հանեալ ետ միամտութեամբ՝ զոր 25 ինչ ունէր. և ելեալ ընդ կարաւանի, և գնացեալ հասին ի Կարին: Եւ ետես Բաղդասար զոմն տաճիկ՝ մերձակայ գրկից հօր իւրոյ՝ և համարուեստ ինքեան. որ ի տեսա-նելն զմիմեանս՝ խնդացին յոյժ: Եւ ասէ տաճիկն. «Ես կամէի գալ յԵրևան վասն քո ըստ խնդրոյ ծնօղաց քոց. 30 և սրովհետեւ աստ եկիր, ի միասին գործեսցուք և ի միա-սին գնացուք»: Եւ կային սիրով, և գործէին զարուեստն:

Իսկ անիծեալ տաճիկն՝ որ պատրանօք եհան զնա՝ և եբեր յԱրղրում, իբրև ետես՝ թէ մնաց աստ, և ոչ կամի գնալ ընդ ինքեան, զչարեցաւ: Եւ վասն գրամին՝ զոր

էառ, վարանէր թէ զիտրդ ուրացի:

Յաւուր միում գիտաց՝ թէ ընկեր նորա գնացեալ է ի գիւղ՝ բերել զպիտոյս իւրեանց. գնացեալ առ փաշայն, և մատնեաց զերանելի մանուկն Բաղդասար, և ասէ. 5 «Տաճկի որդի մի ի Թուխաթոյ՝ գնացեալ յԵրևան՝ առնէր հայութիւն. և առեալ բերի մինչև ցաստ. աստ ևս առնէ հայութիւն»:

Եւ փաշայն եղ ընդ նմա երկու զօրականս՝ և ասէ. «Գնացեալ բերէք զնա»:

10 Իսկ անիծեալն այն անկեալ առաջ և զօրականքն զկնի, և յորժամ մերձ եղեն՝ ուր էր մանուկն, և պիղծն այն կացեալ ի բացեայ, և մատամբ եցոյց զկրպակն՝ և ասէ. «Այն է բնակութիւն նորա». քանզի անիծեալն այն երկնչէր յընկերէ նորա:

15 Եւ տեսեալ զնա զօրականքն՝ ասեն. «Դու ես Թու-խաթեցի Բաղդասարն»:

Ասէ պատանին. «Այո, ես եմ»:

Ասեն զօրականքն. «Արի զի խնդրէ զքեզ փաշայն»:

Իսկ պարկեշտ մանուկն գիտաց՝ զի պիղծն այն վասն 20 գրամին իւրոյ մատնեաց զնա. և ելեալ ի խանութէն՝ ետ բանալին ի միւս խանութպանն՝ և ասէ. «Յորժամ ընկերն իմ գայցէ, տուր զբանալիդ ի նա»: Եւ ինքն ելեալ խնդու-թեամբ գնաց ընդ զօրականսն. և եմուտ առ փաշայն, և ետ ողջոյն:

25 Ասէ փաշայն. «Դու ի մեր աշխարհին տաճիկ ես ե-ղեր. և գնացեալ ես յԱմաստան՝ դարձեալ ես քրիստոնեայ. արդ դարձեալ դարձիր ի տաճկութիւն, և ես կարգեմ զքեզ զօրագլուխ»:

Ասէ մանուկն. «Ես քրիստոնէից ծնունդ եմ, և սնեալ 30 եմ քրիստոսական հաւատով, և բնաւ ոչ գիտեմ տաճ-կութիւն»:

Ասէ փաշայն. «Ձայդ՝ զոր ինչ և ասես՝ սուտ խօսիս: Դու մի զոք յոյս և ապաւէն առնուլ, այլ եկ ի ճշմարիտ հաւատս մեր. և թէ ոչ դաս, չարաչար մեռանիս»:

Ասէ Բաղդասարն. «Ես զհաւատս իմ ոչ թողում. և դու զոր ինչ առնելոց ես ընդ իս՝ արն»:

Եւ հրամայեաց իշխանն տանել զնա ի բանտ՝ և գնել զոտան ի կոճեղս՝ որ է թօմբուղ: Եւ ապա եկեալ տաճիկ ընկեր նորա, և տեղեկացաւ՝ թէ եկեալ տարին առ փաշայն. և գիտաց՝ որ վասն հաւատոյն են տարեալ. և գնացեալ առ իշխանն՝ աղաչէր՝ զի թողցէ զնա. և ասէ. «Թոյլ տուր դմա երթալ ի դժոխս. զինչ օգուտ է թուրքութիւն դորա մեզ»: Զայս ասէր՝ թերեւ զերծուցեալ 10 փախուսցէ զնա գնալ յերևան: Եւ ոչ լուան նմա, այլ անարգանօք սաստեցին նմա: Եւ գնացեալ ի բանտն, և անկաւ զերեսօք նորա, լայր և ասէր. «Այն որդեանկ, լաւ էր թէ չէի տեսեալ զքեզ, քան թէ տեսի ի տառապանս»:

Եւ ասէ ցնա երանելին Բաղդասար. «Աղաչեմ զքեզ, 15 հաստայ, վասն Աստուծոյ և քո որդւոյ արեւուն՝ բեր ինձ երէց մի, զի հաղորդեսցէ զիս. դիտեմ՝ զի ոչ թողուն զիս կենդանի»:

Եւ ելեալ թուրքն գնաց եգիտ երէց մի Յակոբ անուն, որ երբեմն լեալ էր մաքսապետ. որ եկեալ հաղորդեաց, և զգուշացոյց մի երկնչել ի մահուանէ: Եւ ի վա- 20 ղիւն հանեալ ի բանտէն՝ կացուցին առաջի իշխանին:

Եհարց իշխանն, թէ «Ի խելս եկիր, թէ դեռ ևս կաս ի խելադարութեան»:

Ասէ Բաղդասարն. «Ես ի բնէ խելօք էի. բայց թէ 25 լսեմ քեզ, յայնժամ խելադարիմ»:

Յայնժամ սրտմտեալ իշխանն՝ ասէ. «Դու ոչ ընկալար զբանս իմ, զի ես զքեզ մեծացուցանել կամէի, և դու զայն անարգեցեր»:

Ասէ մանուկն. «Ես վաղուրեմն ասացի, թէ արն զոր 30 ինչ կարօղ ես, զի ահա կամ պատրաստ»:

Եւ բարկացեալ իշխանն՝ հրամայեաց Տաճկաց հանել զնա արտաքոյ քաղաքին՝ և ոսկանանել: Եւ առեալ տանէին զնա. և ի ճանապարհին հարկանէին և կռիւհարէին, թրանէին: Իսկ նա գնայր սաղմոսելով, և ասէր.

«Երանի ամենեցուն՝ որ երկնչին ի Տեառնէ, և գնան ի ճանապարհս նորա»: Եւ առեալ տարին ի բլուրն՝ որ ասի Սուրբ Նշան, և անդ հատին զգլուխ սրբոյն:

Եւ քրիստոնեայքն հրամանաւ իշխանին վեր առեալ 5 զպատուական մարմին սրբոյն գլխովն՝ և արիննաշաղախ հողն՝ և տարեալ ի հասարակաց գերեզմանն՝ ի հարաւակողմն եկեղեցւոյն ի ներքոյ որմոյն հանգուցին զսուրբն: Եւ էր ժամն ութ աւուրն, և պայծառ արեգակ: Եւ ահա գունդ մի բոլոր՝ որպէս հուր վառեալ՝ պատառելով էջ 10 յերկնից, և հարաւ յեկեղեցին, և ցնդեալ ի վերայ գերեզմանի սրբոյն: Եւ տեսեալ զայն բաղում Տաճկաց, և երկամեցան ի հաւատոցն: Իսկ իմ գոլով անդ ամ մի, բայց ի ժամ նահատակութեան սրբոյն ոչ պատահեցայ. այլ ի վաղիւն հարցի ցթուրք ընկեր նորա. և նա պատ- 15 մեաց զամենայն ի ծննդենէն մինչև ի նահատակութիւնն, և ես գրեցի որպէս լուայ:

Կատարեցաւ սուրբն Բաղդասար ի թուին ՌՃԺԳ, յաւուր տօնի սրբոց Հռիփսիմեանց:

Յիշեալ խմբագրութիւնը որ նախորդից բոլորովին անկախ է երևում, ունի Զաքարիա սարկաւազ, Բ. էջ 120:

86.

ՅԵԿՈՐ ՈՐԴԻ ՂՈՒԼԵԿԻ

† ՌՃԻԲ=1673 մայիս 27 զշ.

Դարձեալ ի միւս ամին ՌՃԻԲ թուին ըմբռնեցին ռմն Ղուլեկի որդի Յակոբ անուն: Եւ եկեալ չար դանիշման մի վկայեաց թէ «Սա խոստացաւ ինձ տաճկանալ»:

Եւ տարեալ ի զատին և ի փաշայն՝ և նա համարձակ 5 եկաց յատենի և ասաց. «Քաւ լիցի, ես ոչ եմ ասացեալ զայդ բան և ոչ ասեմ. այլ զՔրիստոս Աստուած պաշտեմ և ոչ սւրանամ»:

Եւ տարեալ եդին ի բանտի: Եւ էր յետ Զատիկին յաւուրս Յինանցն: Եւ բազում աւուրս սովալլուկ չարչարե- 10 ցին և երեք անգամ կացուցին յատենի և բազում պարգևս և մեծութիւնս խոստացան նմա, և ոչ կարացին խախտել զնա ի հաւատոցն և ի սիրոյն Քրիստոսի:

Եւ յետոյ հրաման ետուն քարկոծել զնա: Եւ տա- րեալ ի տեղին ուր զԲաղտատարն սպանին և անդ քարկո- 15 ծեալ՝ կատարեցաւ ի Քրիստոս ի նոյն աւուր սրբոց Գա- յիանանց կուսանաց տօնին:

Այս վկայաբանութիւնն ունի չ ձեռագիրը Մետ- ըովանոս հայրապետից և Բաղտատար նոր վկայից յե- տոյ: Սրբոց Գայիանեանց տօնը 1673 թուին ընկնում է

9. չ սովալլուկ. 10. չ երեգ.

մայիս 27 զշ. ուստի և նահատակութեան ամսաթիւնն ու օրը որոշւում է:

Այս նահատակիւս մասին Զաքարիա սարկաւադ- Բ. էջ 125, ունի հեռեկալ տեղեկութիւնը Բաղտատար պատանու նահատակութեան պատմութեան վերջը. «Յետ երկց ամաց (=1667) նահատակեցաւ գղիւր Յա- կոբն, և եղաւ մերձ ի գերեզման Բաղդասարին»:

ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՆՄԱՆՈՒՆ ՂԿԱՅՔ

✠ ԹՃԻԹ=1673

Սոյն անանուէն վկաները մասին Զամչեան, հատ.
Գ. էջ 656, ունի հետեւեալ անորոշ տեղեկութիւնը:

Նահատակեցան և երեք ոգիք ի Հայոց ի Թուրն Հայոց ՌճիՐ. մին ի Կարին, և միւսն ի Սեբաստիա, և երրորդն ի Կամուրջ գեղջ, այն է Քեօփրիւ գեղ:

ԳՐԻԳՈՐ ՏԵԹԵՒԵՅԻ ՄԱՆՁԻԿ

$$+ \text{A} \times \text{B} = 1676$$

Սոյն վկայել մասին տեղեկացնում է Չամչեան,
հատ. Գ. էջ 655, հետևեալ հատուածով:

Զինի այսօցիկ փոքր մի յեռոյ քան զմահ Առաքելի
եղև և նահատակութիւնսս սքանչելի մանկանն Գրիգորի
Տաթևացոյ՝ ի թուին Հայոց ՌՃԻԵ։ Սա էր ի գեղջէն
Ստաթևոս՝ կայտառ և գեղեցիկ դիմօք, և գովելի վարուք։
5 որոյ գնացեալ յուխտ ի սուրբ Կարապետ՝ որ ի Մուշ,
ըմբռնեցաւ ի ձեռս այլազգեաց, որք բազում ողորմանօք
և խոստումաբք ընծայից գուն գործէին հաւանեցուցանել
զնա, զի դարձցի ի հաւատոց. այլ նա բացէ ի բաց հեր-
քեաց զյորդորանս նոցա՝ աղաղակէր. «Ես քրիստոնեայ
10 եմ, և ծառայ Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ օրհնելոյն ի բար-
ձունս»։

Ապա սկսան խոշտանդել զնա և չարչարել աղբի աղբի տանջանք, և տեսեալ զանփոփոխելի միտս նորա՝ հատին զգլուխ նորին սրով: Եւ գլուխ երանելի մանկանն անկեալ 15 յերկիր, և ի բաց թռուցեալ՝ բարբառեցաւ կենդանի ձայնիւ ի լուր ամենեցուն. «Օրհնեալ է Աստուած, օրհնեալ է Աստուած»: Եւ բարձեալ զմարմին նորա՝ թաղեցին յերր գերեզմանատան վանիցն:

²⁰ Եւ այս աւանդի ի ժամանակակից անձնէ՝ լսեալ ի
բաղմաց ականատես եղելոց։

ՅԻ.

ԴԱՐՈՒԹ ՍԵՐԱՍԵՐԻ

† ՌՃԻԶ=1677 փետրվ. 22

Ի պատմութիւնս երգոյ տաղաչափական՝
Կամիմ ըզքէն ճառել, վըկայդ պատուական.
Արտօսարածին ձայնիւ և հառաչական,
Յերես անկեալ հայցեմ զքէն աղերսական:

5 Խընդրեան ի Գրիստոսէ տալ մըտաց իմ բան՝
Վիպասանս յարմարել քեզ ներդաշնական.
Թեպէտ մեղապարտ եմ և ոչ եմ արժան՝
Ներբողել զքաղութիւն քոյդ վըկայութեան:

Սակայն փափագ սըրտիս ըստիպէ յայս ջան՝
10 Լինել ինձ ձեռնամուխ վեհիդ պատմութեան:
Ընկալ մեծդ ի փոքրէս ընծայ և աղերսան,
Ի տարտամ անձնէս քեզ յիշատակարան:

Ի բըռնակալութեանն աղգացըն տաճկի,
Եւ ի յարքայութեանն Սուլտան Մահմետի,
15 Ի թըլաբերութեանս Հայկասեր աղնի
Հազար հարիւր քըսան և ի չորրորդի,

Տըլաւ իշխանութիւնն Սեբաստ քաղաքի՝
Ամիրայի ումեմն՝ որ Մահմէտ կոչի.
Բայց ինքն էր յարեմուտս ի պատերազմի,
20 Եւ ի ձմերոց նըստեալ ի նոյն աշխարհի:

Եւ զայլ ոմն ոստիկան յըղեաց յիւր տեղի՝
Իշխել Սեբաստիոյ և իւր թումանի.
Յորոց աւուրսն արի մանուկս ըմբըռնի՝
Ի ձեռն աղգին Տաճկաց սա զըրապարտի:

5 Որ և զայս չարութիւնս բընական ունին,
Եւ ըստ կարծեաց իւրեանց վարձըս համարին.
Զայսպէս բարուրս հաստել յո զուրն աջողին,
Որպէս և այսմ սըրբոյ որոգայթեցին:

Էր սուրբ վըկայս Դաւիթ ի Սեբաստիոյ,
10 Որդի Մելիքոնի ումեմն աղքատոյ,
Մանուկ նորահասակ ի յաղգէս Հայոյ,
Ամաց իբր եւթնեւից՝ յըստամբակ տիոյ:

Եւ վասն աղքատութեանն զարուեստն իւր թողեալ՝
Ի բաղանիս շէխին վարսաւեր մըտեալ.
15 Ընկերքն ամենեքին էին տաճիկ լեալ,
Ի միում բաղանուջ նովաւ աշխատեալ:

Ըստ աւուրց ըստ աւուրց բաժան առնէին
Ըզվաստակըն իւրեանց՝ զինչ հաւաքէին.
Եւ իւրաքանչիւր ոք առնոյր զիւր բաժին.
20 Ապա ի բաղանեացն ելեալ գընային:

Սոյնպէս յաւուր միում բաժան արարեալ
Ընկերքն ամենեքին զփողըն ժողովեալ,
Եւ կոչեն ըզԴաւիթ ըզբաժինն ի տալ՝
Ասելով թէ «Մէլոն կեաւուր, եկ և մռռ»

25 Իսկ նա վըստահաբան նըզով կարգացեալ՝
Թէ «Ո՞վ իցէ կեաւուր, ես էրմէնի լեալ»:
Եւ զայս լըւեալ նոցա և ուրախացեալ,
Եւ ծափս հարկանելով զայս բան ասացեալ:

15. t լիեալ. 26. էրմէնի բառի է-երի վրայ մի երկրորդ մեղմ աւելաց-
նում է ա, իբր արմանի. | t լիեալ.

- Թէ «Զի՛ էս են պիտոյ այլ ոք մեզ վրկայ՝
«Ահա մեր իսկ լրւար ի բերնոյ դորա՝
«Զի սա ասաց եթէ՝ «Նէլլէթ կեաւորայ,
«Տաճիկ եմ»—ասելով սալաւաթ կուտայ»։
- 5 Նոյն ժամայն ըմբռնեալ ըզգաւուն անմեղ՝
Գայլքն արիւնանախանձ և բարուք տըգեղ՝
Առեալ ըզնա տարան ի Սիւահի շէխ,
Թէ «Զոր լրւար չասեմք՝ արգեք չէ՛ մեզ մեզ»։
- «Զի մեր ամենեքին եմք բանիս վրկայ՝
10 «Զի նըզովրս Հայուն ինքնին ասաց դա՝
«Եւ ի մեր առաջի տաճիկ եղև սա՝
«Փառք եա մեր հէզրէթին, զինչ ասես սըմա»։
- Եւ շէխն այն հարցեալ Դաւթի և ասէ՝
Թէ «Զոր վկայեն դորա ըստոյդ այգպէս է»։
- 15 Եւ սուրբն ասաց՝ թէ «Իմ դայդ ասացեալ չէ՝
«Եւ այգպիսի զըրոյց իմ խօսեցեալ չէ»։
- Եւ նա բազում պարգևս խոստացաւ նըմա՝
Թէ՛ «Ե՛կ ի մերս հաւատ, զբարիքս վայելեան՝
«Ի սոցանէ փըրծնուլ քեզ ճարակ չըկայ»։
- 20 «Ե՛կ դու, հրգեակ, ի մեր օրէնս հաւատան»։
- Եւ սուրբն ասաց՝ «Թէ ինձ լաւութիւն կ'առնես՝
«Ձան դիր որ հաւատովս դու զիս ազատես՝
«Ապա թէ ոչ զհաւատս չեմ ուրանար ես,
«Եւ ոչ ձերդ օրինաց տեղիք կուտամ ես»։
- 25 Եւ շէխն ասաց տանել ըզսուրբն առ դաւին,
Նըբա ըզնա տարեալ դատաւտան մուծին՝
Հայեցեալ դատաւորն ի յերես նորին՝
Եւ խօսեցաւ ընդ նա հեզ և մեղմագին»։
- «Ո՛րդեակ, յառաջագոյն դու տաճկացեալ ես,
30 «Եւ փառք օրինադրին մերոյ տըւեալ ես՝
30. Այս տողից յետոյ է սխալմամբ գրոււմ և նշաններով ջնջոււմ և յաջորդ տաճիկ տողը.

- «Իսկ այժմ վասն էր դեան քո դու զըլացեալ ես՝
«Մերս օրէն քան զՀայուն միթէ գէշ կարծես»։
- «Տես զի արքայութիւն և մեծ փառք կայ մեզ՝
«Ե՛կ դարձիր՝ զի բազում բարութիւնս ասաց քեզ»։
- 5 Ասաց թէ «Բրիստոնեայ եմ և եղէց ես,
«Եւ զԱստուածն իմ Բրիստոս չեմ ուրացեալ ես»։
- Եւ մերկացաւ զհանդերձն յանձնէն իւրովի՝
Թէ «զինչ կամիս արն դու վաղվաղակի»։
- Իսկ դատաւորն տեսեալ զհաստատ միտսն Դաւթի,
10 Մասնեաց ըզնա բղեշխին՝ պահել ի բանտի»։
- Բըզեշխն տարեալ պընդեաց զոտսըն ի կոճի՝
Ձերիս աւուրս պահեաց, միթէ երկընչի»։
- Ապա հանեալ ըզնա՝ տարան կըրկնակի՝
Յատեան դատաւորին՝ թերևս ուրացի»։
- 15 Եւ դատաւորն ասաց. «Մինչ ցերբ յամառիս՝
«Ե՛կ դու ի մերս օրէն, տաց քեզ զինչ կամիս»։
Նա «Անհընար, ասէ, թէ խըզի հոգիս՝
«Արն վաղվաղակի դոր ինչ և խորհիս»։
- Ապա առ յոստիկանն ըզնա յուղարկեաց՝
20 Միթէ կեղակարծի նորին յերեսաց՝
Եւ նա տեսեալ զԴաւթի՝ գըթաբար ասաց՝
«Ո՛րդեակ, եկ հաւատան մերում օրինաց»։
- «Վասն էր մատնես մահու զհասակդ գեղապանձ,
«Եւ զմանկութիւնդ չըքնաղ զըրկես ի կենաց»։
- 25 «Ընդ մեզ լեր ի հաւատս մեր փառաւորած,
«Եւ լեր երևելի ամենայն մարգկաց»։
- Ասաց թէ «Ինձ հնար չէ ի ձերն հաւատ դալ,
«Եւ ոչ զիմ հաւատըս կամիմ ուրանալ»։
- «Զի ես քրիստոնեայ եմ՝ սոյն հաւատ ծընեալ,
30 «Եւ ի սոյն մեռանիմ յուսով կատարեալ»։

Իշխանն բարկացեալ՝ բըրածեծ առնէ.

Իսկ սուրբն ասէ. «Քանա այս ոչինչ և դոյզն է».

Այլ և զգողսն բանտեալ՝ նա բերեալ գանէ,

Զի զսուրբն ահարկութեամբն սարսափեցուցէ:

5 Այնու ևս ոչ կարաց յողորդել ըզնա.

Վասն այն ետ ի կոճեղս պընդել զոտ նորա.

Եւ ի գիշերին յայն զմարմինն կըտտել տայ,

Ունելեօք երկաթի կեղեքել ըզնա:

Եւ նա ի յըմբըռնելն սաստիկ նըւաղէր,

10 Միոյ միոյ ի դուռն մահու հասանէր:

Ի վաղիւն ըզսուրբն առ դատաւորն յըզէր,

«Ես անպարտ եմ. արս զինչ կամիս» ասէր:

Եւ ի տանիւն ըզնա ի դատարանի,

Յուզին զոմն տաճկացած բերին առաջի,

15 Ծափահար խընճոյիւք՝ և ասացին Դաւթի.

«Տես զի սա տաճկացաւ և փառաւորի»

Եւ սուրբն ասաց. «Բարեաւ զհաւատն վայելէ.

«Ես առճիկ չեմ լինար. սէրս առ Քրիստոս է»

Անցեալ անտի՝ յատեան բերեալ մուծանէ

20 Ամբոխն՝ որ ծարաւի նորին արեան է:

Դատաւորն կամեցաւ զի հաստատեսցէ,

Բարուր վնասու գըրել զի վըճիռ տացէ.

Բայց առ Սեահ էֆէնտին ըզնա յուղարկէ,

Զի թէ և անդ չդառնայ՝ «Քարեցէք» ասէ:

25 Եւ ի ճանապարհին ոմըն հարկանէր,

Եւ ոմն ածեալ ապտակ ի նա թըքանէր.

Այլ ոմն ահաբեկեալ զնա սըխրացընէր,

«Թողէք զի զդա քարկոծ արասցուք» ասէր:

Եւ գընացեալ մըտին Սիեահի յորդին.

30 Եւ նա տեսեալ ըզսուրբն՝ ասաց տըխրաղին.

«Ո՛րդեակ, յէր չանսացիր դու իմ խըրատին.

«Զքեզ ինձ որդի կարծեմ, դու չես հնազանդ իմ»

4. t ըզսրն.

«Արդ եկ ի մերս հաւատ՝ եթէ ինձ լըսես.

«Զի պարգեւս բազում քեզ ընձեռեմ ես»

Եւ ասէ պաշտակին «Արծաթ յոյժ բերցես,

«Թամբեալ ձի և ըզդեստ, ինչք բազում ածցես»

5 Եւ զնոսին առեալ՝ եդ առաջի նորին,

Թէ «Ե՛կ դարձիր ի մեզ, ինչքս այս քեզ լիցին.

«Այլ և ծանուցանեմ զքեզ թագաւորին՝

«Զի քեզ գեօղըս տացէ և սըպայութին»

Սուրբն պատասխանեալ և այսպէս ասէ.

10 «Թէ տաս ինձ յորով ինչք, նա վերջն մահ է.

«Քոյդ փառաց՝ զոր դու տաս, իմ հաւանում չէ.

«Ինձ քաւ լիցի դառնալ յիմոյ հաւատէ»

Իսկ շեխն ասաց ի բանտ ըզնա արկանել,

Եւ զաւուրըս երիս անսըւաղ պահել.

15 Եւ զինուորք բըգեշխին առան ի տանել

Ի զընդան բըգեշխին ըզնա արգիլել:

Գըրսհ տըւեալ տաճկացն և անդէն կուտին,

Քարկոծել կամեցան ի ճանապարհին.

Զինուորքն փութացեալ հազիւ հասուցին

20 Ի բանտըն շուպաշուն՝ զի մօտ էր տեղին:

Գըլխիվայր կախեցին ի նոյն գիշերին,

Եւ զնա թողեալ այնպէս ինքեանք գընացին.

Եկեալ ի պատուհանն կինն այն բըգեշխին՝

Գիտել թէ զինչ առնէ ի կախաղանին:

25 Տեսանէր լոյս վառեալ որպէս ըզղամբար,

Եւ սուրբն զըւարթերես ի յարձակի կայր.

Տեսեալ զըսքանչելիսն կինն և հիանայր,

Գնացեալ առըն իւրոյ զպատմութիւնըն տայր:

Ասէր մեղադրանք՝ թէ «Զինչ գործեցեր՝

30 «Բերել զանմեղն ի քո տունըդ չարչարել»

Վասն որոյ ի վաղիւն ետ ըզնա հանել,

Եւ առ միւս շուպաշի յընկերքն իւր տանել:

Նորին տարեալ եդին զոտսն ի փայտի,
Լըցին ջուր ի ներքոյ՝ զի սառեալ պաղի.
Եւ ի յերեկոյին առ զինուորսն խօսի՝
Իբր ահ տրկանելով՝ միթէ կակղասցի:

5 «Երթայք պատրաստեցէք տեղի ըստանման,
«Ըզխորն փորեցէք վաղուեան քարկոծման»
Սըրբոյն լըւեալ ասաց «Ընդէր ինձ չասան,
«Զի ես երթեալ բրէի զտեղին իմ մահաւան»

Եւ ոմն ի բըդեշտոյն՝ այր չարաբարոյ՝
10 «Ինձ զինչ տոյք, ասէ նա ընկերացն այլոյ,
«Զի զնա ես դարձուցից ի յիւրն հաւատոյ»
Նորա գըրաւ եդին նըմա պայմանոյ:

Յուրացընել ըզսուրբն ելեալ գընաց նա,
Եւ յորժամ ոչ կարաց, յամօթ հարաւ նա.
15 Բարկացեալ և ասէ զինուորացն իւր նա,
Դըրէք զոտսն ի կոճեղն, յոյժ պընդեցէք զնա:

Ապա բերեալ չըւան ի թեւն կապել տայ,
Քարչեալ ի յառաստաղն ամրացընել տայ,
Եւ բերեալ բաղում քար ի կոճին կուտել տայ,
20 «Պինդ մընասցէ, ասէր, և մի թուլցի դա»

Եւ որպէս ի յորսայս պըրկեալ եղև նա,
Ընդ կոճն և յառաստաղն ի կախ մընայ նա.
Ապա երթեալ բերեն չըւան կանափեայ
Ոլորեալ խարաղան՝ ջըրիւ թացին զնա:

25 Սատուիկ և անողորմ նովաւ ձաղեցին,
Կիսամահ արարեալ թողեալ գընացին.
Ի մօան հաւաթօսի եկեալ՝ զնա տեսին
Զըւարթացեալ, օրհնէր զՍտուռաճն միածին:

Եւ իջուցեալ ըզսուրբն ի կախատեղէն,
30 Ոլորեալ ի յետոյն ըզձեռսն կապեն,

29. t ի կաղատեղէն.

Զըւան ի պարանոց նորին արկանեն,
Ի կատարման տեղին երթեալ դադարեն:

Գընան ի բաղանիւն, ասեն Սիեահին.
«Ահա բերաք ըզնա յըստանման տեղին.
5 «Արդ զինչ հըրամայես դու վասըն նորին»
Եւ նա ասէ. «Բերէք առ իս յայս տեղին»

Յորժամ առեալ տարան ըզսուրբն առ նա,
Բարդաւաճեալ կերպիւ արգահատեաց զնա.
Խընամարկեալ զիւսթիւ՝ խանդաղատի նա,
10 Ազաչեաց ողսքմամբ և ասաց նըմա.

«Որդեակ, մի տար ի մահ ըզքոյդ մանկութիւն,
«Ըզհասակդ վայելուչ ի յըստանութիւն.
«Եւ ես տաց ըզդուստր իմ քեզ ի կընութիւն,
«Եւ ըզքեզ գըրեցից ինձ յորդիութիւն»

15 Եւ սուրբն ամենեկին նըմա ոչ անսաց,
Եւ ըզխոստմունք նորա յոչինչ համարեաց.
Իսկ շեխն տանիլ յօտիցն կախել զնա ասաց,
Մինչև ելանիցէ ինքն ի բաղանեաց:

Ըստ հրամանաց շեխին արարին նըմա.
20 Տարեալ ի մի ոտիցն կախեցին ըզնա.
Սուսերօք և զինուր խըժըժէին զնա,
Հարկանէին քարիւ և փայտիւ նըմա:

Ի բաղանեացն ելեալ շեխն և եկն առ նա՝
Մորմըքադին դիմօք փայլալէ ըզնա,
25 Իբր բարիս առնելով օժանդակ լինայ,
Տայ ի կախաղանէն իջուցանել զնա:

Շողոքորթմամբ խօսի ընդ սըրբոյն արի.
«Արի ի մեր օրէնս, որդեակ իմ տրի,
«Արի ի պատուիրանս մեծի արդարի,
30 «Զի յերկու կեանքս քո գըացես ըզբարի»

Եւ սուրբն ոչ նայեցաւ յերեսըն նորա,
Այլ լըռութեամբ եկաց առաջի նորա.

Վասն որոյ դայրացեալ և մահ ըսպառնայ,
2ի թէ ոչ ուրասցի զնա քարկոծել տայ:

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ նրմա.

«Զոր ինչ առնելոց ես, նա փութով արա.

5 «ԶՔրիստոս Աստուած ասեմ և պաշտեմ ըզնա.

«Յօժար եմ մեռանել վասն անուան նորա»

Ապա հըրամայեաց շէխըն ամբոխին՝
Քարկոծ առնել ըզնա՝ ըստ դատաւորին.

Նոքա տարեալ ըզնա ի վիհն իջուցին,

10 Եւ հանեալ ի դըրոյն և փաղաքէին:

Երեք անգամ ի խորխորատն իջուցին,

Դարձեալ ի վեր հանեալ և յոյժ նեղէին.

«Եկ ի յուզիդ և ջիտ հաւատս, ասէին,

«Զի մի մեռցիս, ի նանիր կեանք քո կորիցին»

15 Եւ յոչ լըսել սըրբոյն՝ ձանձրացան նոքա,

Առեն թէ «Սատանայն կապեր զմիտ դորա»

Եւ ի հորն իջուցեալ՝ հողափակեն զնա,

Եւ քրտամընեցուցեալ հըրըշտէին զնա:

Իսկ սուրբն յայսկոյս և յայն մինչդեռ ակնարկէր,

20 Կոյտն ըսկըսեալ խըծիւ քարընկէց լինէր.

Բարեկամ մի յէմիր յառաջմէ ունէր,

Նա եկեալ առ Դաւիթ զայս խըրատս ասէր.

«Եթէ չես ուրանար զՔրիստոս Աստուած դու,

«Ասա եպերանս ինչ մեր հաւատոյս դու,

25 «Զի մի յամր և կամկար քարկոծիցիս դու,

«Այլ ճեպով ըսպանցեն՝ զի ազատիս դու»

Սուրբն ասէ. «Մի տացէ Աստուած ինձ խօսել

«Հենդն ինչ, և մեղաց ձեր իմ կըցորդ լինել.

«Ես անպարտ եմ. խընդրէք զարիւն իմ վաթել.

30 «Արարէք անձին իմ՝ զինչ կամիք առնել»

Տաճիկ մ՝ երթեալ ասաց. «Ինձ հալտլ կ'անես՝

«Որ քեզ քարինըս հինգ հարկանիցեմ ես»

Սուրբն ասէ. «Ի քեզնէ խընդիր մ՝ ունիմ ես.

«Քեզ թողուծիւն լիցի՝ թէ զայն կատարես»

«Երթ դու և բեր առ իս ըզվըկաներս իմ,

«Որպէս եղեն առիթ հեղոյ արեանս իմ.

5 «Զի նախ նոքա արկցեն քար ի վերայս իմ,

«Ապա դուք քարաձիգ լիջիք մարմնոյս իմ»

Այր ոմըն անօրէն, խիստ և ժանտաբար՝

Առ սուրբն եկեալ ցասմամբ՝ անողորմաբար

Ըռըմբով հինգ անգամ ուժգին զնա եհար,

10 Անդ ի խորափըտին կիսամեռ արար:

Կալեալ զվարսից սըրբոյն և ի վեր առեալ՝

«Փառք տուր առաջնորդին մերոյ, ասացեալ,

«Զի ի միւս կենացն ևս չը լինիս զըրկեալ»

Եւ սուրբն ուշաբերեալ «Ո՛հ կամիմ» գոչեալ:

15 Եւ խուռն ամբոխն անդէն ըզնա քարկոծեաց,

Յաւուր տօնախըմբման սըրբոց Վարդանեանց,

Սուրբս այսպէս քաջութեամբ զընթացն աւարտեաց,

Եւ առ Քրիստոս Աստուած զհոգին աւանդեաց:

Յուրմունք լուսոյ հեղեալ հրաշաւորական,

20 Փայլեալ ծիրանագոյն ի տիպ աղեղան,

Ծաւալեալ ի վերուստ կամարանըման,

Ի վերայ սուրբ մարմնոյն ի տեղւոյն կատարման:

Եւ յետ երկուց աւուրց դատաւորն ասաց՝

Երթալ զնա յօշատել և արկանել շանց.

25 Զինուորքն եկեալ հատին զթևսն գըլխոյն ի բաց՝

Առ ի կերակուր տալ ըզնա գաղանաց:

Եւ այր մի կաշառօք զմարմինն սուրբ թափեալ՝

Եկեալ քրիստոնէիւք և ըզնա բարձեալ՝

Հանդերձ քահանայիւք ի տապան եդեալ,

30 Ի գերեզմանսն որ Սուրբ Քառասունք կոչեալ:

Եւ էր թիւըս բարդեալ Հայոց տունարի՝
Երից եռ հարիւրից և մին հարիւրի,
Եւ այլ եռ երեսնից եռ երկուստանի,
Յամոյ փետրվարայ երկ մետասանի:

5 Իբրեւ զխաղող խայծեալ կըթեցին ըզսա,
Բերեալ ի հընծանոյ դուր արկին ըզսա,
Գինի բերկրանաց մեզ ճըմլեցին ըզսա՝
Մենքենայիւք վիմաց և ռըմբին ըզսա:

Բնաւին պըտուղը տընկոց սիրուն երեւի,
10 Ի տես և ի ճաշակ գեղեցիկ թըւի,
Բայց իւրն այգւոյ տընկոյ բերքըն թէ լինի,
Առաւել վայելուչ և ընտիր տեսանի:

Այսպէս և սուրբս այս մեղ քաղցր և համեղ է,
Որ ի մեր ժամանակ նահատակեալ է:

15 Թեպէտ ընտրեալք բազում և սուրբք յոլով է,
Սակայն մերում ծառոյ բերքըն սուրբս այս է:

Մեծ զարմացումն ունիմ և կամ հիացեալ՝
Իբր իմ իմիք եղև այգբան զօրացեալ:

Քանզի աշխարհական սոսկ ունկամք լըւեալ,

20 Աստուած է Բըրխատոս կարծեօք ծանուցեալ:

Յուսով հաստատագոյն այնքան քաջացեալ,

Ի խոստմանց կամ յահէ զիմրդ ոչ կասեալ:

Լըլկման չարչարանաց հիպէս տոկացեալ,

Ի սէր դըստեր շեխին հիմ ոչ տարփացեալ:

25 Բարեյնդթ քաջ վըկայ, յումէ վարժեցար:

Արդ զի յաւուրս քոյ զոք վըկայ ոչ տեսար՝

Նորմէ զի կարծիցի թէ վըստահացար,

Եւ կամ թ' ի գրոց ուսեալ և հանդիսացար:

Առ Տէր բարեխօս լեր վասն ամենայնի,

30 Միանգամայն ազանց քրիստոնեայ տօհմի,

Թողութիւն շընորհել մեղացըն պարտի,
Այլ և Միքայիլի՝ զարմ Բարդամ գըրչի:

Յետ այսց ամենայնի աւուրք ինչ անցեալ՝
Քահանայ մի անուն Յովանէս կոչեալ՝

35 Վասըն վաճառելոյ շեաղջ գարւոյ կուտեալ՝
Մօտ ի տեղին յայն՝ ուր Դաւիթն քարկոծեալ:

Եւ զոմըն մականունն Ապըրկեր կոչեալ՝
Ըզնա գարւոյն պահակ ի վարձու կալեալ:

Սա ի մի գիշերացն հինգ ժամուն տեսեալ

10 Դաւթի քարկոծման տեղն՝ զի լոյս ցոլացեալ:

Առ յայն առաւօտին ծանօթքըն տեսեալ՝

2 Ձի էր Ապըրկերն այն յոյժ այլագունեալ,

Նորա հարցեալ թէ «Քեզ զինչ է սլառահեալ՝

«Որ այգպէս այլագէմ դու կաս շըրտուցեալ»:

15 Ասէ. «Մինչ պահէի, յանկարծ լուսացաւ,

«Տեղիքն սլայծառացեալ ի ցերեկ դարձաւ:

«Եւ ես ապշեալ՝ անդէն միտս յիմարեցաւ,

«Եւ անձն իմ զարհուրեալ և յոյժ դողացաւ:

«Զի լոյս սափորաձև ի յերկնից եկեալ,

20 «Գողոց կախատեղոյն ի մօտըն իջեալ,

«Զորոյ պայծառութիւնն միտք իմ ոչ բաւեալ,

«Եւ չէ լոյս արևոյս նորա նըմանեալ:

«Զի ինձ անծանօթ էր լոյսն որ հանդիպայ,

«Եւ զի միայն էի և ես յոյժ երկեայ:

25 «Եւ ոչ գիտեմ թէ ի տեղին յայն ինչ կայ՝

«Որ այնպիսի լուսոյ արժանի է նայ»:

Զի սա չէր ի քաղքէն, այլ գաւառակայ,

Վասն այն չգիտէր զտեղին քարկոծման նորա,

Եւ չէր ոըմա ինչ փոյթ որ հարցանէր զնա,

30 Եւ կամ զնահատակման տեղին քըննէր սա:

Տեսիլս էր չաբաթ լոյս մեծի Պասեքին՝

Ուր Սըրբոց Քառասնից տօնըն կատարին:

եւ նախ քան զայս՝ բազումք շատ անգամ տեսին
ի կատարման տեղին և գերեզմանին:

Եղև սուրբս այս Դաւիթ ցուպ և գաւազան
Ումեմն ուրացելոյ յեցումն ծերութեան,
5 Զի զսա խրախոյս առեալ իւր և ախոյան,
եւ կանգնեալ դիմակայ իւրն ուրացութեան:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն է ձե-
ռագերը, էջ 218 ք—228 ա, այս վերնագրով. «Պատ-
մութի տաղիւ չափեալ ոտանաւոր նահատակութեան
Դաւթի Սեբաստացւոյ»: Սորա անմիջական և անբա-
ժան շարունակութիւնն է կաղմում Գասպար Կռուանի
տաղը՝ որը իբրև առանձին նահատակի պատմու-
թիւն մենք բաժանելով դնում ենք ներքևում:

Տաղի հեղինակն է մին Միքայէլ որդի Բարդամ
զըչի, որ և իր անունը յայտնապէս յիշում է էջ 515,
տող 2:

Հեղինակի անունն են կապում նաև էջ 514, 17—28
տողերի սկզբնատառերը, որոնք մենք յայտնի անելու
նպատակով հաստ ու սև տառերով ենք տպագրել
տուել. այսպէս Մ Ի Ք Ա Յ Ի Լ Ի Բ Ա Ն Ե: Հեղինակն
անշուշտ այգալիսի մի անորոշ տեղ դնելով իր ստո-
րագրութիւնը, նպատակ է ունեցել պաշտպանուել
խաղախող գրեհներէ, որոնք կարող էին տողերի կամ
բառերի շարքը փոխելով՝ հեղինակի ստորագրութիւնը
անհետացնել:

Այգալիսի մի խաղախութեան հետաքրքիր դէպք
ծանօթ է մեզ Գրիգոր Աղթամարցու «Գարունն երեկ
պուրկուրն այդին, ծաղկունք ամէն շապուրն արին, և
մուշտուլուլս ...» տաղի վերաբերմամբ: Այդ տաղը
ուրիշ տուն է և սկզբնատառերը կապում են Գրիգորի
անունը, տես Կ. Կոստանեանց, Գրիգորիս Աղթա-
մարցին և իւր տաղերը, Թեֆլիս, 1898, էջ 46—47:
Բայց ահա՝ Խաչիկ վրդի. ժողովածուի Թ. 27 ձեռագրի

մէջ (էջ 139 ք) այդ տաղը կրճատուելով վերածուած է
չորս տների, և այն՝ տողերը խախտած կարգով. նրան
կցուած է նաև իբր անբաժան շարունակութիւն մի
տաղի՝ Գրիգորիս Աղթամարցու մի այլ տաղը «Ծաղ-
կունքն ասեն հերիք արա» (տես Կոստանեանց, Գրիգ.
Աղթ. էջ 48). այնպէս որ Գրիգորիս անունը իսպառ-
անհետ է եղած (հմտ. Յ. Թովմեան, Յուցակ Զեռա-
գրաց Խաչիկ վարդապետի, Վրդպտ. 1898, էջ 42 ա):

ԳԵՍՊԵՐ ԿՌՈՒՆ

† ՌՃԻԶ=1677 ապրիլ 29

Այս այս անուն Գասպար՝ ի յաղգէս Հայկայ,
Մականունն ինչեցեալ սորա,
Ի փորձանաց իրիք զհաւատն ուրանայ,
Յետոյ փոշիմանեալ և յոյժ զըզջանայ:

5 Զի էր ինքն տեղեակ քրիստոնէութեան,
Եւ ոչ որպէս զԴաւիթս տըգէս թերական.
Վասն այն լայր և կարգայր վայըս եղկական՝
Հանապաղ անձինքն իւրոյ կորըստեան:

10 Պահէր և առնէր սա պահս աղօթական,
Որքան և յաջողիւր, բայց գաղտագողեան.
Եւ հասեալ էր տարիքն սոյր ուրացութեան՝
Իբրեւ քըսան և հինգ մինչև յայս ամեան:

15 Բայց ինքն վաղուց հետէ հասանել ցանկայր
Հեղմամբ արեանն վճարել զպարտիսն իւր ջանայր.
Սակայն պատճառ յուսոյ Դաւիթն լինայր,
Լի առուրբ ծերութեանն, ապա քաջանայր:
Զի ընկէց սա ի բաց զփակեղն ըսպիտակ,
Եւ կապեաց ի գըլուխն գօտի կապուտակ:

15. t գաւիթըն.

Դընացեալ ի շուկայն, շրջեալ համարձակ,
Յետոյ եկեալ նըստաւ ի տեղւոյ յայտնակ:
Տեսեալ ոմ մի տաճիկ և հարցմամբ խօսի.
«Յէր կապեր ես կապուտ՝ թողեալ զձեն տաճկի»:
5 Եւ նա ասաց թէ «Զինչ ասես դու ինձի.
«Զի ես քրիստոնեայ եմ, այլ և մահտեսի»:

Եւ նա ձայնեալ տաճկացն անդէն կուտեցան.
«Սա չէ, ասէր, արդեւ ալեորն կըռուան»:
Բայց նա ասէր թէ «Ես չեմ տաճկացողն այն.
10 «Ես հայ եմ ի վաղուց քրիստոսադաւան»:

Եւ զնա կալեալ տարան յիշխան քաղաքին,
Յետոյ ի դատաստան բերեալ դատէին.
Դաւանեաց նա զԳրիստոս Աստուած յատենին,
Եւ զինքն քրիստոնեայ և ծառայ նորին:

15 Եւ առեալ զնա բերին ի տեղին կատարման՝
Մօտ ի տեղւոյն Դաւթի նահատակութեան.
Եւ նա զԳրիստոս Աստուած լինէր խոստովան,
Կընքէր նշանաւ խաչին ըզդէմսըն իւրեան:

20 Կախեալ զնա փայտէ և շուտով իջուցին.
«Տաճիկ ես և թէ հայ» զնա հարցանէին.
Իսկ նա դաւանելով զՅիսուս կենդանին,
Արհամարհեաց զօրէն և զհաւատ նոցին:

25 Անդէն կախեալ զփայտէն ըզնա խեղդեցին,
Եւ քարկոծ արարին ի կախադանին:
Եղև այս յապրիլի քըսան և ըննին՝
Յետ երկրորդում ամսոյ կատարման Դաւթին:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միմիայն t ձեւ
առաւելը՝ էջ 228 ա—229 ա, բայց ոչ երբ առանձին
տաղ, այլ երբ անմիջական շարունակութիւն նախորդ
տաղին, որն մասին մանրամասնօրէն տես վերը՝ էջ 516:

18. t կնքէր.

ԳՐԻԳՐ ԿԸՆՑԻ (ԿՈՐՆԵՑԻ)

✠ ՌՃԼԱ=1682 մայիս 19

Սոյն վկայել մասին խօսում է միայն Զամբեան,
հատ. Գ. 656, տալով միայն հետևեալ փոքրիկ տեղե-
կութիւնը.

Քանի մի ամօք յետոյ քան զսա (Գրիգոր Տաթևացի)
նահատակեցաւ ի թուին հայոց ՌՃԼԱ, ի մայիսի 19 և այլ
ոմն հայ Գրիգոր անուն ի Կոստանդնուպօլիս, որ էր ծնըն-
դեամբ ի Կարին դաւառէ ի դեղլէն Կանայ. որ և ըստ ա-
սելոյ ոմանց առնէր զբեռնակրութիւն:

ԹԵՄԱՄ ԿԱՄ ԿԱՏԱՐԵԼ ԿԱՅՍ ՇԱՀՍԵՐՏՑԻ

✠ ՌՃԽ=1690-1

Կոյսս այս էր ի դաւառէն Գողթանայ՝ ի դեղլէն
Շաղկերտոյ, և էր անուն նորա Թամամ, որ է կատարեալ
կամ լցեալ, դուստր առն միոյ անդգամի՝ Մալխաս անուն.
և էր տանուէր Շաղկերտոյ: Իսկ դեղականքն ասացին
5 ցնա. «Ե՛կ ահա զհամար տանուէրութեան քո»: Եւ ետ
զհամարն, և մնաց ի վերայ նորա բազում ևս, և խնդրէին
ճնշիւ: Իսկ նա պատրեաց զնոսա՝ և ասէ. «Թոյլ տուք ինձ
աւուրս երիս, և ես հատուցից»:

Եւ նա ելեալ փախստեամբ և գնաց յԱսպահան՝ առ
10 իշխանն Նախչուանու Մահմատ-Ռզայ-խան՝ և ասէ. «Դուստր
իմ տաց որդւոյ քում, և դու զերծն զիս ի դեղականաց
անտի»:

Իսկ իշխանն արար ըստ կամաց նորա. գրեաց առ
շինականն Շաղկերտոյ, թէ «Ես առի զհամար դորա, և
15 ինձ եհաս զամենայն. և դուք չունիք հրաման խօսել ընդ
դմա»:

Եւ որդին իւր Մուրթուզայ-Ղուլի էր յերևան
նստեալ տեղապահ յետ Զալին. գրեաց առ նա, թէ «Առա-
քեան ի Շաղկերտ՝ և բեր առ քեզ զդուստր տանուէր
20 Մալխասին»:

Եւ լուեալ զայս ի հօրէն, առաքեաց զարս հանգերձ
կնաւ տաճկի՝ ածել զկոյսն Թամամ: Եւ գնացին հրաւի-
րակքն. մատուցին զչար աւետիքն: Եւ մինչև ցայժմ ոչ
էին լուեալ զայս աղջիկն և մայրն: Յորժամ լուան, աղաղա-
5 կէին, ճանկէին զերեսս, ճողէին զհերս, լային և հառաչէին:
Իսկ ճաճիկքն կալեալ զերանելի կոյսն Կատարեալ,
մերթ ի քարշ, մերթ ի յտալն, և տարեալ մուծին ի ժան-
ուարն: Իսկ պիղծն Մալխաս պատուէր առաքեաց առ
Մուրթուղայն՝ և ասէ. «Այնքան մի խօսեցիս ընդ դստեր
10 իմոյ, մինչև ես եկեալ արարից զհարսանիսն»:

Եւ առեալ տարին զնա յերևան՝ և ցուցին Մուրթու-
ղայ-Ղուլուն: Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն նորա, զար-
դարեաց զնա ոսկւով և արծաթով և գիպակով և այլ ևս
զարդուք պճնեցոյց, և մնայր գալստեան հօր նորա, զի
15 արասցէ զհարսանիս: Իսկ երանելի կոյսն Կատարեալ ոչ
ուրախանայր, ոչ ուտէր և ոչ ըմպէր: Այլ միշտ զմտաւ
ածէր, թէ սրնով հնարիւք կարիցէ զերծանել: Եւ նստէր
հանգէպ ձորոյն, և ի զլուխս բարձր քարանցն զննէր, դո-
նեայ խոնարհ տեղի ինչ գտցէ, զի իջեալ փախիցէ: Եւ
20 ոչ եգիտ ցած տեղի:

Եւ ապա ի գիշերի միում խորհեցաւ ի միտս իւր,
թէ «Անկայց ի քարանցս ի վայր. բարեոք է իմով կամաւ
և Քրիստոսի հաւատովս մեռանել, քան ուրացութեամբ
մնալով կենդանի»:

25 Եւ կնքեալ խաչ զերեսն, անկաւ ի բարձր քարանցն
ի վայր, և ուշաթափ եղև սակաւ մի. և ապա յարուցեալ
հայի ընդ կամուրջն՝ որ ի վերայ Հուրտտան գետոյն, և
անցեալ ընդ նոյն՝ ուղղէ զինքն գնալ ի Կարբի:

Եւ ահա պատահեաց տաճիկ մի, և աղաչեաց առ նա
30 կոյսն. և ետ նմա ապաղի մի՝ և ասէ. «Յոյց ինձ զճանա-
պարհ Կարբույ»: Եւ նա եցոյց նմա՝ և ասէ. «Պատեան զայ-
գեստանաւդ և մնա ի նորագեղ, և անդ ցուցանեն քեզ
ճանապարհ»:

Եւ նա գնացեալ էանց զգիւղն, և առասպար ճանա-

պարհաւ երթայր՝ և ոչ գիտէր թէ ուր գնայր: Եւ հայե-
ցեալ տեսանէ՝ զի առաջի իւր գնան բաղմուծիւն ճաճկաց՝
արք և կանայք՝ բեռնակիր անասնօք՝ հանգէպ լերինն
Արայի լեռնանալ: Եւ փութացեալ եհաս նոցա, զմտաւ
5 ածեալ՝ թէ ի շէն ինչ երթան նոքա: Ո՛չ նոքա հարցին
ցնա՝ թէ «Ո՞վ ես, կամ ուր երթաս», և ոչ նա եհարց
ցնասա ինչ. և անմուռնչ գնայր ընդ նոսա զկնի նոցա:

Եւ գնացեալ հասին հանգէպ գեղջին Եղավարդայ:
Եւ սուրբ կոյսն եհարց տաճկացն վասն գեղջն. և նոքա
10 ասացին. «Գեղ է Հայոց՝ և կոչի Եղավարդ»: Եւ ապա մեկ-
նեցաւ ի նոցանէ, և ուղղեաց զինքն դէպ ի գիւղն. և
եմուտ ի տուն քրիստոնէի միոյ, և ասաց զամենայն՝ զոր
ինչ վասն իւր. և աղաչէր նոցա՝ կոչել քահանայ մի, «զի
հաղորդեսցէ զիս. գիտեմ՝ զի ահա սպանանեն զիս»:

15 Եւ նոքա գնացեալ բերին այրի երէց մի՝ Մկրտիչ
անուն, և խոստովանեցաւ և պատմեաց նմա զամենայն
վարս ի ծննդենէ մինչև ցօրն՝ յորում էր, և հաղորդեցաւ
մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի:

Եւ տէր գեղջին տաճիկ Ուղարլու, ասաց արձակել
20 զնա, ուր և կամի՝ գնասցէ: Իսկ ոմն պիղծ՝ Սահակ անուն,
որ էր տանուտէր գեղջին Եղավարդայ, ասաց. «Ես եր-
կնչիմ յիշխանէն, զի մի վտանգ ինչ կրեցից սակա դօրա»:

Եւ գնացեալ պատմեաց իշխանին: Եւ ասէ իշխանն.
«Ես փոյթ ինչ արարի վասն նորա. որովհետև այդպէս է,
25 գնացեալ մերկացուցէր զնա, և կորուսէր զինքն»:

Եւ եդ երկու տաճիկ ընդ պղծոյն Սահակայ, որ գնա-
ցեալ կապեցին զերանելին, և հեռացուցին ի գեղջէն, և
մերկացուցին ի զարդուցն, և արձակեցին զանկապան ոտիցն
իւրեանց, որ չաշուրբաղի, և ետուն ցՍահակ. և նա խեղ-
30 դեաց զսուրբ կոյսն Թամամ Կատարեալն՝ բարի մահուամբ
և ուղիղ հաւատով, մաքուր մտօք և ճշմարիտ սիրովս
Քրիստոսի: Եւ կուսեցին զքարինս ի վերայ նորա, և թո-
ղեալ գնացին:

Եւ ի վաղիւն եկն պիղծ հայր սրբոյն՝ և ասէ ցիշ-

խանն. «Յոյց ինձ զգուստրն իմ»:

Ասէ իշխանն. «Դուստրն քո զկեանս իւր քեզ շնորհեաց». և պատմեաց նմա զամենայն:

Ասէ այրն. «Դու ոչ կարացեր պահել կին մի, արդ
5 ընդէր ոսկաներ. տո՛ւր զմարմին նորա»:

Եւ ետ նմա զնոյն Սահակն, և գնացեալ եհան ի ներ-
քոյ քարանցն, և տարեալ ի գիւղն Եղափարդ, և ժողովե-
ցան քահանայք և ժողովուրդք բազում, և թաղեցին ի
իներքոյ որմոյն եկեղեցւոյ հարաւոյ: Եւ եմուտ արեգակն,

10 և մտին յեկեղեցին՝ պաշտել զերեկոյեան ժամն: Եւ յա-
ւարտ ժամուն՝ գնացին ոմանք՝ զի համբուրեսցեն զգե-
րեզման նորա. և տեսին որպէս մանր կայծ հրոյ ի վերայ
գերեզմանին, և գրոհ տուեալ միմեանց՝ գնացեալ տեսին
լոյսն ի վերայ գերեզմանին. և այնքանք մնացին անդ՝ մին-

15 չեւ նուազեցաւ լոյսն: Եւ իմ լուեալ՝ գնացեալ իմացայ
հաւատեալ ի Մկրտիչ երիցոյն. և գրեցի զանուն ի վե-
րայ տապանին և զթուականն ՌՃԽ:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Ձաքա-
րիս սարկաւազից, տպ. Վ. Ղըշպտ. 1870, Բ. էջ 128—
131, գլուխ ԿԲ, «Նահատակութիւն Կատարեալ կու-
սին»: Ստորագծեալ տառերը աւելցուած են ո՛չ թէ
մեր, այլ հրատարակչի կողմից:

95.

ՊՕՂՈՍ ՍԱՐԿԱՎԱՅ ՍՂԵՐԴՅԻ

† ՌՃԽ=1691

Որ էր ի քաղաքէն Սղերդու, որդի քրիստոնէի, հայ
ազգաւ, ուսեալ զՍաղմոսն և զՇարականն, ուշիմ և ճարտար
և քաջասիրտ և յաջողակ յամենայնի:

Յաւուր միում ի տօնի սուրբ Լուսաւորչի մուտն ի
5 վիրապին, որ յաղուհացն կատարի, մինչդեռ ի պաշտաման
և յաղթիս կոյին առաւօտեան քահանայք և ժողովուրդք
և վարդապետ ոմն, ընդ որս էր և Պօղոս սարկաւազն և
երդէր, և յանկարծակի գրոհ տուեալ այլազգիքն, կուտե-
ցան ի վերայ եկեղեցւոյն և քարկոծ առնէին իբրեւ զայր
10 մարդ:

Քանզի նեստորական ասորի մի տաճկացեալ էր, մե-
ծաւ հանդիսիւ շրջեցուցանէին ընդ քաղաքն, ուրախու-
թեամբ և խնջոյիւք. և բերեալ ի վերայ եկեղեցւոյն, զի
ուրացական քար արկցէ ընդդէմ եկեղեցւոյն. և յարկա-
15 նելն քար ուրացոյին յեկեղեցին, ամենայն տաճիկք զնոյնն
արարին, քարիւ քարկոծէին զեկեղեցին: Յորմէ զարհու-
րեալ ահաբեկ եղեն, որք ի ներքս յեկեղեցւոյն էին, հա-
մարելով թէ ի սպառ կործանեն զեկեղեցին ի վերայ ին-
քեանց:

Ի. Մ սղերթու. 5. Մ ի պաշտման.

Իսկ քաջասիրտ պատանին Պօղոս սարկաւազն ոչ հանդուրժեալ մոլութեան նոցա, ելեալ արտաքս յեկեղեցոյն, մարտնչէր ընդ նոսա և ի բաց վարէր. և հարեալ քարամբք խորտակեաց զթուղն և զդրօշ նոցա:

5 Թայնժամ անօրինացն թողեալ զեկեղեցին և առին ի մէջ զՊօղոս պատանին և հարկանէին չարաչար հարուածով և կապեալ տարան առ զադին. և ասեն թէ «Հայի տղայս այս խորտակեաց զդրօշն մեր. զինչ արժան է առնել դմա»: Եւ դատին վճիռ հատեալ ասէ. «Կամ տաճարս 10 կասցի և ազատեսցի ի վնասէն, և կամ հրով այրեսցի կենդանւոյն»:

Ապա այնուհետեւ սկսան ողորանօր և սպառնալեօր խրատ տալ նմա և ասել. «Ե՛կ դարձիր յօրէնս մեր և մի կորուսաներ զգեղեցիկ մանկութիւն քո. և մեք տացուք 15 քեզ խիլայս և մեծութիւնս.» զի դեռ նորապսակ էր Պօղոս օտարկաւազն:

Իսկ նա աղաղակէր և զՔրիստոս Աստուած դաւանէր և ոչ հաւանէր խոստմանց պարզեացն նոցա, և ոչ ի սպառնալեացն երկնչէր և ասէր. «Ես պատրաստ եմ ի մահ 20 վասն անուան և հաւատոյն Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ»:

Եւ այնպէս սլահեցին աւուրս բազումս ի բանտի և հարցանէին թէ «Ուրանայ զՔրիստոս»: Եւ իբրեւ տեսին զհաստատուն միտս նորա, զի ոչ կարացին խախտել զնա ի սիրոյն և ի հաւատոցս Քրիստոսի, ապա կուտեցին փայտ 25 բազում յոյժ և կապեցին զոտան ի ցից և այրեցին զծառայն Աստուծոյ զՊօղոս սարկաւազն:

Եւ նա սաղմոսելով զերգս երից մանկանցն, աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած, բարի խոստովանութեամբ:

30 Եւ ժողովեալ զայրեցեալ զոսկերսն և եդին յեկեղեցւոյն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբն Պօղոս սարկաւազն, ի թուակահիս մերում հազար հարիւր և քառասուն ամին:

9. Մ դմայ.

Սոյն վկայաբանութիւնը ունի միայն Մ ձեռագիրը, Սահմե Ժէ և հոկտեմբեր 26, Անիիկոս եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից և Յովհաննէս Հոսաւացու յիշատակութիւնից յետոյ, էջ 127 ա''—բ'', այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշատակ նոր վկային Պօղոս սարկաւազին»:

Սրբի նահատակութեան օրը որոշ է՝. բայց որովհետեւ բանադրութիւնը եղել է Ս. Լուսաւորչի մուտն ի Վիրապն տօնի օրը (տես վերը էջ 525, տող 4—5), որ 1691 թուին դալիս է մարտի 28-ին, և որովհետեւ «աւուրս բազումս ի բանտի» սլահելուց յետոյ են նահատակում սրբին (տես վերը, էջ 526, տող 21 ևն), ուստի պիտի ընդունենք թէ նահատակութիւնը եղել է մօտաւորապէս ասորիլի վերջերին:

ՆԱՐԳԻՍ ՍԱՐԳԵՅԻ ԿՈՐՄԵՏԻ

† ՌԻՃԱ=1691-2

Սա էր ի քաղաքէն Ղարսայ, հայ աղագաւ, որդի բա-
րեպաշտ քրիստոնէից. որոյ անունն յառաջ Սափար էր,
որ իբրեւ կարգաց և ուսաւ զՍաղմոսն և զՇարականն,
ետուն նմա աստիճան և անուանեցին Սարգիս:

5 Եւ էր Սարգիսն պատանի 18 ամաց, գեղեցիկ տես-
լեամբ և ճարտար յուսումն գրոց: Եւ եղև յառուր միում
հրամանաւ մօրն իւրոյ գնաց ի գիւղ ուրումն Տաճկաց, ի
կարիս պիտոյից իւրեանց, ետես անդ զի մօլլայ մի նստեալ
գովաբանէր զօրինադիրն իւրեանց՝ ասելով թէ «Այնպիսի
10 ոք էր, որ այսքան հաղարաց ետ զանձն ի պղծութիւն»:

Առ այս բան զարմացեալ պատանին, ասէ ցմօլլայն.
«Ամօթ է ձեզ ասել զայդ. այլ ևս առաւել ձեզ նախա-
տինք է. լուր»:

Իսկ անօրէն նենգաւորն ռիս կալեալ՝ առ ժամայն
15 ոչինչ ասաց: Եւ Սարգիսն զգործ իւր հոգացեալ՝ գնաց
նստաւ ի խանութն իւր: Եւ ապա եկեալ մօլլայն յետ
առուրց ինչ, ասէ ցՍարգիսն. «Տո՛ւր ինձ ի մուշտակաց և
ի մորթոցդ զոր սւնիս»:

8. Մ անտ.

Ասէ Սարգիս. «Տո՛ւր զգինն, և ես տաց քեզ զոր ինչ
կամիս»:

Եւ նա ասէ. «Այնպէս ձրի տուր ինձ. ապա թէ ոչ՝
մատնեմ զքեզ ի կորուստ, զի դու այն օրն հայհոյեցեր
5 զօրինադիրն մեր զՄահմետ»:

Եւ զայս ասացեալ՝ աղաղակեաց առ մերձակայ եղեալ
տաճիկսն և ասէ. «Եկայք, տեսէք, որ այսպիսի մանուկ
քֆրէ փեղամբարին մերոյ, և դուք ներէք»:

Եւ առժամայն գրոհ տուեալ յենկիչարիքն՝ ըմբռնե-
10 ցին զպատանին և կապեցին և չարաչար հարկանէին: Եւ
Սարգիսն լայր և աղաղակէր՝ ասելով թէ «Զուր ասէ դա
ի վերայ իմ. ես ոչ գիտեմ զոր ասէ զբանդ զայդ»: Սակայն
նոքա ոչինչ ունկն դնէին նմա. այլ առեալ տարան առ
զատին և ասեն. «Պատանիս այս հայհոյեաց օրինադիրն
15 մեր. զինչ հրամայես»:

Եւ նա վճիռ եհատ ասելով. «Կամ տաճկացի, կամ
քարկոծեացի»:

Եւ ապա զատին սղոքական բանիւք խրատէր զՍար-
գիսն և ասէր. «Ե՛կ յօրէնս մեր և ուրացիր զհաւատն քո.
20 և ես աղատեմ զքեզ ի դոցանէ. և այսքան պարգեւօք խի-
լայեմ զքեզ, եթէ դառնաս յօրէնս մեր»:

Եւ Սարգիս ասէ. «Ես զիմ լոյս հաւատն և օրէնքն ոչ
թողում. և դուք զուր տեղն զիս կու սպանէք. դուք գի-
տէք. ես անպարտ եմ յամենայնի, զոր դոքա ինձ վերայ
25 ասացին»:

Յետ այսորիկ առեալ տարան զվկայն առ փաշայ քա-
ղաքին, զի և ի նմանէ հրաման առցեն սպանանել զնա:
Եւ եղեն ամբաստան զնմանէ, թէ «Հայհոյիչ է դա օրի-
նադիրն մերոյ»: Յուցին և զվճիռն զատուցն:

30 Եւ տեսեալ փաշային զգեղեցկութիւն մանկանն, զթա-
ցաւ ի նա և ասաց. «Ե՛կ, սրգեակ, խնայեա՛ ի մանկութիւն
քո և դարձիր յօրէնս մեր. և ես տաց քեզ զինչս և զե-

4. Մ ի կորուստ. 8. Մ քֆրէ.

ընկալարս. և կարգեցից զքեզ ինձ առաջիկայ սպասաւոր և պաշտօնեայ» :

Ասէ Սարգիս. «Դու գիտես որ դուքա զուր կու վկայեն վասն իմ. և ես անպարտ եմ՝ յամենայնի. թէ ուղիղ 5 գատաստան կ'անես, զիս կ'աղատես, բարի է. և թէ ոչ՝ ես զիմ հաւատն ոչ թողում և զՔրիստոս սչ ուրանամ» :

Եւ ապա հրաման ետ փաշայն հանել արտաքոյ քաղաքին և քարկոծել զծառայն Քրիստոսի զՍարգիս :

Յայնժամ իբրև զկառաղի չար դադանք դիմեցին են- 10 կիչարիքն ի վերայ անմեղ գառին, և հարկանէին սրով և թրով, փայտիւ և քարիւ. և ի բաղում հարուածոյն անդէն ի ճանապարհին հարին խանջալով ընդ սնակուշտն. և սուրբն սաղմոսելով աւանդեաց զհոգին առ Աստուած :

Եւ ի քարշ տարեալ ի տեղի կատարմանն՝ այրեցին 15 հրով զմարմինն :

Եւ այնպէս բարի խոստովանութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս Սուրբն Սարգիս Սարկաւագն : Եւ ի գիշերին փառաւորեաց Աստուած զվկայն իւր տեսլեամբ երկնային լուսոյ : Եւ առեալ հաւատացելոցն զայրեցեալ նշխարսն, 20 ամփոփեցին յեկեղեցւոյն : Այլ սիրտն սրբոյն անարատ և ամբողջ մնացեալ, ոչ այրեցաւ բնաւ :

Եւ խօճայ ոմն տուեալ ինչս, դնեաց զնա և տարաւ յերկիր իւր, և տայ առողջութիւն հաւատով դիմողացն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ :

25 Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի Սարգիս ի թուականիս մերոյ ՌՃԽԱ, ի հայրապետութեան Տեառն Նահապետ կաթօւղիկոսին :

Սոյն վկայաբանութիւնը ունի նոյնպէս միայն Մ ձեռագիրը, Սահմի 2 և հոկտեմբեր 15, Ուղղիանոս քահանայի, Դատիոսի, և Սապինոս սքանչելագործի վկայաբանութիւններեց յետոյ, էջ 111 բ''—112 բ', այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յեշատակ նոր վկային Քի, սքան Սարգսի սկզին» :

97.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱՅՈՒՅՈՒ ՊՐԱԽՍԵՅՈՒ

† ԽՃԽԴ=1694 մարտ 14 դր.

Սա էր ի քաղաքէն Պրուսայու, աղգաւ հայ և սուրբ լուսաւորչածին, որոյ անուն հօրն Աթաճան և մօրն Շուշան, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ : Եւ վախճանեալ հօրն՝ մնաց սա որբ ի հօրէն Ը ամաց, և մայրն 5 աղքատ գոլով՝ սնոյց զսա բաղում վշտօք և տառապանօք. և ետ զորդին իւր յաւուսմն դարբնութեան և իկճութեան (իկն, զոր իլիկ ասեն, որով պառաւունք զբամբակն մանած առնեն) :

Եւ յետ ուսման արուեստին և հասեալ յարբունս՝ 10 նստէր ի խանութի ի շուկայն՝ որ կոչի Թահթաղալէ Բօղաղի : Եւ խանութի սորա մերձակայ տաճկունք ըստ սովորութեան իւրեանց բաղում անգամ հետաքրքիր լինելով յորդորէին զնա լինիլ օրինօքն իւրեանց և դառնալ ի Քրիստոսէ : Եւ նա զայն ամենայն ոչինչ համարելով հաս- 15 տատուն կայր ի կրօնս քրիստոնէութեան :

Եւ քանզի յոյժ գեղեցկատես էր, վայելուչ և բարեհասակ երկայնութեամբ, վասն որոյ ստէպ զչարացեալ նեղէին, հակառակէին և խրոխտանօք սպառնային, և դարձեալ աղաչէին թէ «Զինչ է խափան հաւատն՝ զոր պաշ- 20 տես. եթէ դառնաս ի դէնս մեր, զքեզ փեսայացուցանեմք մեծամեծ իշխանաց դստերաց, զորոյ և կամիս. և

6. L յետ. 9. L յուսման. 20. K ևթէ. | K փեսայուցանեմք. 21. K զորոց.

լինիս ի մէջ մեր փառաւոր ընչիւք և մեծութեամբ. զի ահա ի դառն աղքատութեան կեանք:

Եւ սուրբն Նիկողայոս այնչափ ոչ համարէր զխօսս նոցա, մինչ զի և պատասխանեաց անգամ արժան ոչ առնէր զնոսա. այլ միամիտ զիւր արուեստին զգործն կատարէր:

Եւ յորժամ ոչ կարացին ամենեւին պատասխանի առնել ի բերանայ նորա, սկսան իբրև զկատաղի դազան զրպարտել զանմեղ դառն Աստուծոյ և ասել թէ «Առաջի 10 մեր ուրացաւ զհաւատն իւր և յօրէնս մեր դարձաւ»:

Եւ նա համարձակ, անահ և անկասկած մնալով ասէր. «Ես իմ հաւատոյս շնորհակալ եմ և ոչ թողում. և զօրէնս ձեր ոչ կամիմ և ոչ առնեմ. թէ ձերն լաւ է՝ ձեզ լիցի, և իմ հաւատն ինձ լիցի»:

Եւ յետ այսորիկ այլ տաճկունք որ նորա դրացիք և մերձաւորք էին, ասեն ցուրբն Նիկողայոս. «Ո՛վ այվաղ (քանզի այս էր մականունն նորա), եկ և արա պատիւ խրախութեան նոցա կերակրոց և ըմպելեաց, զի և նոքա մոռացին զայս խօսք ուրացութեան քո և զրպարտութեանն»:

Եւ յետ այսորիկ մայր նորա ամուսնացուցեալ զնա ի կնիւք աշխարհի. և մնաց մինչև ի ԺԶ ամիս. և եղեալ 25 դուստր մի Աննա անուամբ: Եւ կային միամիտ և օրհնէին զԱստուծոյ:

Այլ որ ի սկզբանէ բանսարկուն սատանայ, դրդեաց և կրկին յարոյց զառաջին թշնամիսն ի վերայ սրբոյն Նիկողայոսի, որք յանկարծակի դիմեցին ի վերայ նորա և 30 ասեն թէ «Ղու առաջի մեր թողեր զհաւատն քո և ընդ

օրինօք մեր մտեր»:

Եւ այսու բանիւ ամբօխ արարին և դրոհ տուեալ միմեանց, դիմեցին ի վերայ սրբոյն: Եւ ըմբռնեալ տարան առաջի դատաւորին, և վկայեցին թէ «Առ առաջի մեր ուրացաւ զհաւատն իւր և վաւանեաց 5 զհաւատն մեր»:

Եւ դատաւորն պնդագոյն քննութեամբ հարցափորձեալ զնա, դտաւ հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի. և սկսաւ ողորանօք և խօստմամբ պարգեաց և դարձեալ սպառնալօք՝ կտտմահ չարչարանօք դարձուցանել զնա:

Եւ սուրբն ամենեւին անվեհեր և համարձակ կալով, ոչ ի սպառնալեացն երկեաւ և ոչ խօստմանցն հաւանեցաւ. քանզի հաստատեալ էր ի նա Հոգին սուրբ: Ապա հրամայեաց դատաւորն տանիլ զնա ի բանտ և պնդել զոսա նորա ի կոճեղս: Եւ մնաց ի բանտին զաւուրս 10:

Եւ երթային առ նա բազումք ի սիրելեաց և ի բարեկամաց նորա, մխիթարել և յուսադրել զնա՝ մի երկնչիլ յիմեքէ, զի ժողովուրդք ամենայն քաղաքին յանձն առեալ էին կաշառօք և ընչիւք ազատել զերանելին՝ թէ հնար ինչ իցէ:

Եւ քահանայ մի հրամանաւ եպիսկոպոսին իւրոյ Սուրբիաայ՝ որ անդ հանդիպեցաւ, զնաց ի բանտն առ սուրբն Նիկողայոս, և բազում խրատական բանիւք մխիթարեաց զնա, հաստատուն կալ ի հաւատս Քրիստոսի և համբերել չարչարանաց և ձաղանաց, հրոյ և սրոյ և առնուլ զպատկն 25 յաղթութեան ընդ ամենայն սուրբս: Եւ հազորդեաց զնա ի կենարար մարմնոյ և յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ:

Եւ ի նմին աւուր՝ յետ ելանելոյ անտի քահանային,

մեր, և այժմ արհամարհեալ զայն՝ պաշտեա զնախնի հաւատն քո. համարիցիս արդեօք եթէ իրաւունք և դատաստան բարձեալ իցէ ի քաղաքէ աստի»:

Այս սարքերոյնք կարող ե կարծել սալ րե Գր. Փեղիմայնանք իւր առաջ ունեցել ե մեր օրինակից մի քիչ ընդարձակ խմբագրուած, գոնե այս մասով. մանաւանդ երե նկատելու յիմեք որ Յայսմ. Գ. սպ. առնաստակ համառօտած ե. վկայաբանութեան մնացեալ մասերը մերի նեզ զոյգ են ընթանում: 3. Լ ասացին փիւ. վկայեցին. 9. Կ կրտսմահ. 10. Լ անվեհեր. 12. Կ զնա. 13. Կ պնդել. Լ պնդեալ. 16. Լ նոցա. 27. Լ ի մին.

2. Կ կաս. 3. Լ Նիկողայոս. 5. Լ արուեստն. 12. Կ հաւատոյս. 14. Լ իմն փիւ. իմ հաւատն. 16. Լ էին և մերձաւորք. Լ Նիկողայոս. 23. Կ մայրն. 27. Լ զրդեաց. Թոյսմ. Գ, սպ. ծանկաց քերանք դնում ե ձով դու, զինչ է այդ դոր առնես, ոչ առանիկ առաջի մեր ամենեցուն ընկալար զգեհո

Ժողովեցան ուլամէք և ուսմիկը ումանք ի Տաճկաց՝ ի տուն
դատաւորին և խնդրեցին վասն քննութեան հաւատոյ ար-
դարոյն վրէժխնդիր լինիլ։ Եւ թէպէտ ումանք ի մերձա-
ւորաց խանութից տաճկացն՝ որք բարեբարոյք էին, գնա-
5 ցին առաջի դատաւորին և վկայեցին վասն անմեղութեան
սրբոյն Նիկողայոսի, թէ «Մեք գիտեմք և վկայ եմք որ
առաջի մեր երկու լիտր միս խնդրեցին այդ սուտ վկայքդ
ի քրիստոնէէդ, և դա յանձն ոչ էառ զմիսն, ասելով թէ
«Քանի՜ և քանի՜ պատիւ առնեմ ձեզ»։ վասն այնորիկ
10 ի զուր պարտաւորեն զդա թէ ուրացաւ. մեք աւասիկ
դրացի եմք դոցա. և մեք ոչ լուաք զուրացութիւն դորա.
մեք անպարտ եմք» ասելով գնացին։

Բայց դատաւորն զառաջնոց զսուտ վկայութիւնն ըն-
կալաւ, և հրամայեաց զերանելին տանել ի բանտէն առ
15 ինքն։ Եւ կրկին հարցափորձեալ ի մէջ ատենին՝ սիրով և
ողորմանօք խօսեցան ընդ նմա. և մինչև յերկու հազար
ղուրիչ տուին նմա առաջի դատաւորին։ Եւ նա ոչ ընկա-
լաւ և ոչ հաւանեցաւ և ասէր. «Այդչափ դրամ և այլ
աւելեօք ես ձեզ տամ, եթէ թողսք զիս ի բնական հա-
20 ւատս իմ, որ առ Քրիստոս, կալ. ապա թէ ոչ, զոյս դի-
տասլիք, զի որպէս զաղբ անպիտան է այդ ամենայն
յաշս իմ. զի ես զհաւատս իմ զոր ունիմ առ Քրիս-
տոս Աստուած, ոչ ուրանամ, և պատրաստ եմ ի մեռա-
նիլ վասն օրհնեալ անուան Նորա. և դուք զոր ինչ առ-
25 նելոց էք, արարէք վաղվաղակի»։

Յայնժամ ամենեքեան դատապարտեցին զսուրբն,
թէ «յառաջ ուրացաւ զՔրիստոս և տաճկացաւ և այժմ
կրկին դարձեր է ի քրիստոնէութիւն. մուրթատ է» ասե-
լով մահապարտ դրեցին զնա, և վճիռ ետուն զլիսատման։
30 Եւ դահիճն մերկացուցեալ զնա ի հանդերձիցն, և միայն

1. K ուսմիկ ումանք. L դամիկը. 2. L հաւատոցն. 3. L վրէժխնդիր.
| L ի մերձաւորացն. 6. L Նիկողայոսի. | L յունի թէ մեք ... գնա-
ցին. այն է սող 6-12. 13. L զաջնոյ սուտ. 16. L մինչ երկու ու. 17. L
ոչ ընկաւ. 18. L յունի և այլ աւելեօք. 22. L աշս. 30. L յունի զնա.

բաճկոնաւն թողեալ, բոկ ոտօք և գլխիբաց, ձեռս ի յետս
կապեալ, հանին յերեսաց դատաւորին։ Եւ չըջեցուցա-
նէին ընդ փողոցս և ընդ հրապարակս քաղաքին։

Եւ մուկեալին աղաղակէր առաջի նորա, թէ «Ո՛վ որ
5 որ տաճկանայ և դարձեալ դառնայ ի տաճկութենէն, մուր-
թաւ է. և այս է պատիժ նորա» ասելով։ Երթայր և դա-
հիճն և սուր մերկ ի ձեռին։ Եւ պատանին Նիկողայոս
զուարթ սրտիւ և ուրախ մտօք համարձակ երթայր զկնի-
և գոյն երեսաց նորա փայլէր որպէս զկարմիր վարդ. և
10 զաշտն ի յերկնից ոչ իջուցանէր. և բերանովն օրհնէր զԱստ-
ուած և ասէր. «Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս, տո՛ւր ինձ համ-
բերութիւն, և ընկալ զիս առ քեզ, զի վասն քո հեղու՛մ
զարինս իմ»։

Եւ անթիւ գունդք ամբոխից երթային առաջի և
15 զկնի. և ամենեքեան աղաչէին զնա թէ «Մի կորուսաներ
զվայելուչ մանկութիւն քո. ուրացիր զՔրիստոս և զերծիր
ի մահուանէ»։ Եւ նա խնդալով վաղէր ի դնացս և ոչ կառ-
նոյր ի մահուանէ. և ոչինչ պատասխանէր ումեք։

Եւ եկեալ մայրն և մօրաքոյրն և զօքանչն և ամենայն
20 աղգականքն, և վասն ահի տաճկացն աղաչէին զսուրբն և
ասէին. «Գոնէ խօսք մի առա և զերծիր ի մահուանէ. և
գնացես յայլ երկիր և պահեսցես զհաւատն քո»։ Եւ նա
բնաւ ոչինչ պատասխանեաց նոցա, այլ առ մայրն միայն
խօսեցաւ և ասաց թէ «Տո՛ւր զձեռն քո, զի համբուրեցից»։
25 Եւ առեալ համբուրեաց զձեռս մօրն և ասաց. «Երթ գնա՛,
մայր իմ և մի կալ առ իս. զի ես ետու զանձն իմ ի մահ՝
վասն սիրոյն Քրիստոսի»։

Եւ հասեալ ի տեղին գլխատման, ամբարձ զաշս իւր
ի յերկինս և ասաց. «Տէր իմ և Աստուած իմ Յիսուս
30 Քրիստոս, որ վասն իմ հեղեր զպատուական սուրբ դա-
րինդ քո, փառք քեզ. զի և զիս արժանացուցեր այսօր

1. L պաճկոնաւն. 6. L և դահիճն երթայր. 7. L Նիկողայոս. 10. L
բերանն. 14. L ամբոխին. 18. L ումէք. 26. L զիս փիս. զի ես. | KL
կեալ. 29. L յունի երկրորդ իմ-ք. 30. K արիւնդ փիս. սուրբ զարիւնդ.

հեղուլ զարին իմ՝ վասն անուանդ քում՝ որքոյ։ Ընկնի՝
 Տէր, զարին իմ, որպէս զպատարագ առաջի աստուածու-
 թեանդ քո։ Եւ իբրեւ զայս ասաց սուրբն, չոգաւ ի ծունկս
 առաջի դահճին։

5 Բայց դահիճն և ամենայն ազգն Թուրքաց կրկին
 ստիպէին զսուրբն, թէ «Ուրացիր զՔրիստոս և զերծիր ի
 մահուանէ։» Յայնժամ դարձաւ սուրբն առ դահիճն և
 ասաց. «Ո՛վ անհաւատ, ընդէր ոչ հատանես զպարանոցս
 իմ. զի ես զՔրիստոս հաւատացեալ եմ և հաւատամ։»
 10 Եւ իւրովի խոնարհեցուցեալ զգլուխն և մեկնեաց առաջի
 շողացեալ սրոյն զպարանոցն։ Եւ դահիճն վերացուցեալ
 զսուրբն և եհար ուժգին զպարանոց սրոյն և ոչ կարաց
 հատանել. և կրկին և երեքկին եհար զսուրբն և ոչ կարաց
 հատանել, զի թուլացան ձեռք դահճին։ Եւ այլ ոմն դա-
 15 հիճ առեալ զսուրբն և ստիպէր զերանելին, թէ «Ուրացիր
 զՔրիստոս և ես դեղօք բժշկեմ զայս խոցուած սրոյս ի
 պարանոցէդ։» Եւ սուրբն նիկողայոս կրկին զօրացաւ Հոգե-
 ւոյն սրբով և ասէր. «Ես զՔրիստոս Աստուածն իմ ոչ ու-
 րանամ. և դու հատանելոյ ես, ընդէր յամես և ոչ հա-
 20 տանես զգլուխ իմ։»

Այսպէս ասէր և արինն որպէս զառու հոսէր և
 ներկէր զամենայն մարմին նորա և սուղէր զերեսս երկրի։
 Եւ երկրորդ դահիճն ևս եհար ուժգին և ոչ կարաց հաւա-
 նել։ Յայնժամ ամբսիս Թուրքին ասացին ամենեքեան թէ
 25 «Անմեղութիւն մանկանն ոչ թողու մեռանիլ նմա»։

Ապա առեալ դահիճն զդանակն և որպէս զդառն եզեն
 յականջէ յականջ զսուրբն նիկողայոս։

Այսպիսի դառն և կսկծալի մահուամբ կատարեցաւ
 ի Քրիստոս սուրբ նահատակն նիկողայոս։ Զի գրեթէ ընդ-
 30 ամէն հարկանելոյ դահճին, որիչ որիչ մահ մի ընդունէր։

2. Լ նախապէս իւր, և յետոյ սրբազնած իմ. | Լ զատարագ. 3. Կ
 քոյ. 5. Լ եկին փիւ. կրկին. 14. Լ այլ փիւ. զի. 16. Լ սրոյ. 17. Լ նիկողա-
 յոս. 18. Կ քս փիւ. զբրիտոս. 21. Լ զարինն. | Լ առու. 22. Լ սուղէր.
 23. Լ դահիճն. 27. Լ նիկողայոս. 28. Կ կըսկծալի. 29. Լ գրէ թէ.
 30. Կ ուրիշ որիչ.

Եւ այսպիսի բարի խոստովանութեամբ նահատակեալ
 ի յետնեալ աւուրս՝ նոր վկայ դատւ Քրիստոսի սուրբն
 նիկողայոս. և ի վերջացեալ դարուս նորասբանչ լուսով
 պայծառացոյց զսուրբ զեկեղեցիս, և ի ձմեռնացեալ սաստ-
 5 կասառոյց յեղանակիս նոր վարդ փթթեցաւ ի սուրբ եկե-
 ղեցիս Պրուսայու՝ ի պարծանս տառապեալ ազգիս Հայոց։
 Եւ մնաց սուրբ մարմին նորա ի տեղի կատարմանն ժամս ԻԸ։

Եւ քնացեալ քրիստոնեայք առին հրաման ի դատա-
 ւորէն, և բերին զսուրբ մարմինն յեկեղեցի սուրբ Աստ-
 10 ուածածնին։ Եւ լցաւ եկեղեցին երկու ազգօք Հոռոմոց
 և Հայոց. որք դումարեցան ի թաղումն սրբոյն և ոչ բա-
 ւեաց օրն այն քնել զնա ի հանգիստ։ Վասն որոյ մնաց
 սուրբ մարմինն յեկեղեցին ժամս ԺԶ և ամենեքեան առ
 հասարակ ուխտ արարեալ համբուրեցին զսուրբ նշխարս
 15 նորա։ Եւ յերրորդումն աւուր եղին ի գերեզմանի սաղ-
 մուիք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք։ Յսրմէ բա-
 զում բժշկութիւնք կատարին ամենայն ցաւոյ, ի փառս
 Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։

Կատարեցաւ սուրբն նիկողայոս ի թուականիս Հայոց
 20 ՌՃԽԳ՝ ամին և յամսեանն մարտի չորեքտասաներորդի,
 յաւուր չորեքշաբաթի յաղուհացից քառասորդաց պա-
 հօցն, չորրորդումն շաբաթու միջնացն, ի թաղաւորութեանն
 Հաղարացաց Սուլտան Ահմէտին և ի հայրապետութեան
 սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի՝ Տէր Նահապետ կաթողիկոսին
 25 և վերատեսչութեան քաղաքին Պրուսայու՝ Սուրիասայ
 եպիսկոպոսի։ Որոյ սրբոյ նիկողայոսի յիշատակն օրհնու-
 թեամբ եղիցի։

Եւ աղօթիւք նորին և բարեխօսութեամբն Քրիստոս
 Աստուած մեր տացէ աշխարհի խաղաղութիւն, քրիստո-

3. Լ ի լուսնի. 4. Լ պայծառացեալ սր զեկղցի. 5. Լ փթթեալ. | Լ
 յեկղցիս. 7. Լ մարմինն փիւ. մարմին նորա. 10. Լ հոռոմոց. 14. Լ զնշխարս
 սր. լուսնի նորա. 18. Լ լուսնի մերոյ. 20. Լ չորեքտասան երորդի. 21. Լ
 չորեք շաբաթի. 22. Լ չորրորդ. 26. Լ նիկողայոսի.

նէից անդորրութիւն, թագաւորաց սէր և հանգարտութիւն, մեղաց թողութիւն և քրիստոնէից ննջեցելոց հանգիստ և արքայութիւն:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն K և L ձեռագրերը. առաջինը K՝ արեգ 2 և մարտ 14, Սդաւայ պատմութիւնից յետոյ, էջ 340 ա՛—342 ա՛, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութի սրբոյն Նիկողայոսի, նոր նահատակին քի»: Իսկ երկրորդը L՝ նոյն օր, նոյն վերնագրով, էջ 321 բ՛—313 ա՛: Հմմտ. նաև Յայսմ. Գ. տպ. Ա. 215՛՛—218՛, որ թերևս մի քիչ աւելի ընդարձակ ընագիր է ունեցել. այս մասին տես վերևը էջ 532-3 ծանոթութեան մէջ:

1. L յանդորրութի. K յանդորրութի.

98.

ԼՈՅՍ ԳՐԻԳՈՐ

† ՌՃԾԳ=1703 յուլիս 20

Էր նոյն Գրիգոր ի բնակչաց Երևան թաղի, գեղեցկատեսիլ և վայելչահասակ պատանի ութն և տասնամեայ, զաւակ աղքատ ծնողաց: Եմուտ ի ծառայութիւն Անգղիացի վաճառականի ումեմն եղելոյ ի քաղաքն Սպահան:

5 Քղանցք հանդերձի հօրն նորայաւուր միում՝ յանցանել ի շուկային՝ անկանեն ի վերայ ջուրըմպու անօթոյ խանութապանի ումեմն. ոյր վասն զայրացեալ խանութապանին՝ ուժգնօտայէս գանակոծեալ զնա վիրաւորէ վասն սղծելոյ զանօթն:

10 Նա այնպիսի վիրաւորեալ կերպարանօք զնայ ի տուն Անգղիացի վաճառականին՝ և ոյատմէ որդւոյ իւրում Գրիգորի զանցան: Ընդ աղէտս հօրն ի գութ շարժեալ որդւոյն՝ առնու ընդ իւր զերկու զայլաղբի ծառայան Անգղիացի պարոնին՝ եւ զնացեալ ի վաճառանոցն՝ գտանեն:

15 Հհարկանօղ կրպակատէրն, և հարեալ զնա վիրաւորեն և ընդ քարշ տանեն ի դուռն Անգղիացւոյն:

Սրտմտեալ կրպակաւորացն ընդ այնպիսի գործ ծառայիցն Անգղիացի վաճառականին՝ կամեցան փնտս մեծ հասուցանել Գրիգոր ծառային նորա, որ եղև պատճառ:

20 Խռովութեան այնորիկ՝ Ուստի կարկատեցին զգրպարտութիւնս վասն նորա, և առեալ զսուտ վկայս՝ գնացին առ

դենպետս իւրեանց, և ծանուցին թէ Գրիգորն այն հայ-
նոյեալ է զօրէնս իւրեանց. ուստի խնդրեցին ի նմանէ
վճիռ ըստ օրինաց:

Պատասխանի ետ դենպետն. «Եթէ ստոյգ իցեն բանք
5 ձեր՝ այրն այն կամ պարտի մեռանիլ, կամ պարտի դառ-
նալ յօրէնս մեր և կեալ»:

Բողոքօղբն ի ձեռն սուտ վկայիցն հասաւտեցին զբանս
իւրեանց, և ընկալան ի նմանէ զվճռադիրն մահապար-
տութեան կամ ուրացութեան: Չայն վճիռ տարեալ առ
10 Ղազի դատաւոր քաղաքին, վաւերացուցին զայն և կնքով
նորա. և ապա առեալ զայն՝ դիմեցին առ քաղաքապետն,
որ էր թոռն Շահնուաղ խանին, յազգէն Վրաց, և յայտ-
նեցին նմա: Տեսեալ նորա զբաղմութիւն խանութապա-
նացն և զնախանձախնդրութիւնն նոցա վասն օրինաց,
15 հաճեցաւ ընդ նախանձն նոցա, և եկաց նոցա ջատագով
ուստի և առաքեաց ի ծառայից իւրոց առ տունն Անդղիա-
ցի պարոնին ի բերել զԳրիգորն և զհարկանօղ ծառայա-
կիցսն նորա: Հասեալ ծառայիցն անդր և ծանուցեալ զհրա-
մանն՝ խնդրեցին զարանս:

20 Յաւուրսն յայնուսիկ վաճառականն Անդղիացի հիւան-
դացեալ՝ վախճանի, և միան երկու Անդղիացի պարոնացք,
որք անժանօթ լինելով լեզուի և օրինաց Պարսից, երկու-
ցեալ տան ծառայից քաղաքապետին զայլազգի երկու ծա-
ռայակիցսն Գրիգորի, որք կցորդէին ընդ նմա ի հարկանել
25 խանութապանին, զորս հասուցեալ ի քաղաքապետն՝ եղին
ի բանտի. իսկ զԳրիգոր պահեն առ իւրեանս:

Ոչ գողարեալ բաղմութեանն՝ դիմեն հանգերձ քա-
ղաքապետին առ եպարքոս արքային, ուր ի ձայն բարձր
բողոք բարձեալ աղաղակեն. «Խնայեմ աղք քո, Տէր, և
30 գլխի ի մեզ. զի այրն անհաւատ (Գրիգոր) զհաւատակիցն
մեր սատարիկ դան հարեալ և վիրաւորեալ, մեծաւ անար-
գանօք և հայնոյութեամբ ընդ քարշ ածեալ զնա տարեալ
է մինչև ի դուռն Անդղիացի պարոնին իւրոյ, և ոչ այսու
միայն շատացեալ նորա՝ հայնոյեալ է և զկրօնս մեր և

զգենս. զոր ի հաստատել՝ հանեալ զՖօթֆայն դենպետի՝
ցուցանեն նմա, և դարձեալ ձայն բարձեալ աղաղակեն.
«Ա՛ռ զվրէժ արհամարհանաց օրինաց մերոց, զի պախարա-
կեալ անարգեցաւ այն, և հաւասարեալ հօղոյ յերկիր սու-
5 զաւ. վասն զի այր անհաւատ՝ զհաւատ և զպատգամաբեր
մեր յայտնի և համարձակ հայնոյեաց»:

Յաճախէին զնոյն ձայն աղաղակի իւրեանց նովին բա-
նիւք լու ի լու և ի լսելիս ամենեցուն. պարտաւորեցաւ
Եպարքոսն ունին մատուցանել բողոքոյ նոցա, և խոստա-
10 ցաւ նոցա քննել զդատն այն ի վաղիւ: Իսկ ի հետեւեալ
աւուրն՝ դարձեալ ժողովեալ բաղմութեանն ի դուռն եպար-
քոսին՝ աշխատ առնէին զնա նովին բանիւք:

Տեսեալ Անդղիացի պարոնացն թէ օրըստօրէ զայրա-
նայ վրէժխնդրութիւն կրից խանութապանացն՝ երկուցեալ
15 ի հեռեութեանց դործոյն՝ արձակեցին զԳրիգոր, և պատ-
ուիրեցին նմա գնալ թագչիլ ի միում ի գիւղօրայս, «մին-
չև դադարեսցի, ասեն, շփոթութիւն ամբօխին»:

Զողաւ Գրիգոր ի տուն հօր իւրոյ, և մնաց անդր
աւուրս երիս՝ ոչ երթալով այլ ուրեք պատապարիլ թա-
20 քտեամբ: Յայն աւուրսն յաճախէին ի դուրս եպարքոսին
բողոքօղբն, և աշխատ առնէին զնա ստէպ: Կոչեալ նորա
զթարգմանն Անդղիացի իշխանին, ահիւ և սպառնալօք
պահանջէր ի նմանէ զԳրիգորն: Որում պատասխանի առ-
նէր թարգմանն, թէ «Յորմէ հետէ սպասաւորքն մեր յա-
25 րուցին զայն աղմուկ, մեր արտաքսեալ զնոսա ի տանէ
մերմէ՝ վարեցաք ի բաց, ընդ որս էր և Գրիգորն»: Այլ
ոչ լուեալ եպարքոսին բանից նորա՝ ոտիւմամբ պահան-
ջէր ի նմանէ զԳրիգորն, «զի հարցաքննեցից զնա, ասէր,
վասն դործոյս այսմիկ». և յուսադրէր զնա, զի «թէ ան-
30 պարս գացի՝ արձակեցից առանց վրասու»: Հայրն Գրի-
գորի որ վիրաւորեալն էր, կայր ի տան Անդղիացի իշխա-
նին. զոր յայանեաց եպարքոսին թարգման պարոնն Անդ-

դիացի, առ ի ազատ կացուցանելոյ զինքն ի գործոյ անտի,
և ասաց. «Դն գիտէ զտեղի որդւոյն իւրոյ և մեք ոչ գի-
տեմք ո՛ւր իցէ նա» :

Առաքեալ եպարքոսն զարս՝ ի բերել զհայրն Գրիգորի.
5 որոց եկեալ և տեսեալ զԱնդղիացիս՝ անփոյթս զնմա-
նէ կալեալ կապեցին զնա և տարան առ եպարքոսն, որ
հրամայեաց զնել զնա ի բանտի, որում և զմահ սպառ-
նային, թէ ոչ յայտնեսցէ զտեղի որդւոյն իւրոյ: Տեսեալ
արքունի ծառայիցն զանփոյթ լինելն Անդղիացի պարո-
10 նացն վասն այնմիկ գործոյ՝ զգացուցին զայն բողոքար-
կու խանութապանացն, քաջալերելով զնոսա զի մի թու-
լացուցեն զգառն, մինչև զԳրիգոր գարձուսցեն ի հա-
ւատս իւրեանց:

Իսկ հօրն Գրիգորի մերթ սպառնալեօք և ահաբե-
15 կութեամբ զարհուրեցուցանէին, և մերթ ողոր և խաբու-
սիկ բանիւք յուսադրէին առ ի չերկնչելոյ վասն որդւոյ
իւրոյ. «զի չէ յանցաւոր, ասէին, նա, վասն զի այրն վի-
րաւորեալ ի նմանէ՝ ահաւասիկ, ասէին, շրջի ողջանդամ,
և չիք ինչ մնաս յանձն նորա. և արդ մի երկնչիր դու,
20 այլ ցոյց զորդին քո. և մեք ոչ թողցուք թէ մազ մի ի
դիւտոյ նորա պակասեսցի, այլ արձակեսցէ զնա եպարքոսն
յետ սակաւ ինչ հարցաքննելոյ զնա վասն գործոյս այս-
միկ»: Եւ զայս ամենայն բանս իւրեանց երգմամբ հառ-
տատեալ՝ հաւանելի կացուցին հօրն Գրիգորի:

Կոչեցեալ նորա զայր մի յաղագէ Հայոց՝ ետ գրել
կնոջն իւրում (զի ինքն գրել ոչ գիտէր) զի անկառկած
լիցի նա վասն Գրիգորի, և արձակեսցէ զնա գալ: Զայն
թուղթ առեալ ծառայից եպարքոսին՝ եկին և ետուն մօրն
Գրիգորի. որոյ ընթերցեալ, և պատրեալ ըստ իւրոյ պարզ-
30 մատթեանն՝ տայ ի ձեռս նոցա զորդին իւր զԳրիգոր: Որոց
առեալ զնա բազում խնդութեամբ դարձան ի քաղաքն:

Լուեալ դատախազից Գրիգորի զըմբռնիլն նորա՝ խն-
դացեալ խոնեցան զնովաւ բազմութիւն յոյժ, և պակու-
ցանողական ահարկութեամբ զարհուրեցուցանէին զնա

մահու սպանանել, եթէ ոչ դարձցի ի հաւատս իւրեանց:
Այլ նա պատասխանի տուեալ նոցա՝ ասէր. «Ես զլոյս հա-
ւատն իմ ոչ թողում և զուղիղ զօրէնս Քրիստոսի իմոյ
ոչ փոխանակեմ ընդ օրինաց ձերոց» :

Իբրև տեսին նոքա թէ Գրիգոր անարգեաց զբանս
նոցա, առեալ զնա կացուցին առաջի իշխանին, որում
յանձնեալ էր եպարքոսն զվճիռ գործոյն: Տեսեալ նորա
զԳրիգոր, բազում ազդու և խանդաղաշարժ բանիւք խո-
սեցաւ ընդ նմա, խոստանալով նմա զբազում գանձս,
10 զպատուական ստացուածս, և զկին գեղեցիկ, «եթէ դարձ-
ցիս, ասէ, ի հաւատն մեր» :

Որում հաւատարիմ ծառայն Քրիստոսի Գրիգոր պա-
տասխանի տուեալ ասէր. «Բարիքդ զոր խոստացար տալ
ինձ՝ անցաւոր են, սուտ և ընդունայն. իսկ հաւատն իմ
15 ճշմարիտ է և սուրբ, զի ի Քրիստոսէ հաստատեցաւ, որոյ
ճշմարտութեանն և դուք իսկ վկայէք: Ա՛րդ՝ լուարձք ինձ.
Ես զԱստուածն իմ ոչ թողում, և զճշմարիտ հաւատն իմ
ոչ ուրանամ» :

Իբրև լուան զպատասխան Գրիգորի՝ ասեն. «Բանդա-
20 գուշեալ է այսօր. տարեալ պահեցէք, թերևս ի խելս
եկեալ զդատասցի»: Եւ տարեալ պահեցին զնա այն օր:
Ի վաղիւն դարձեալ կացուցեալ զնա յատենի, հար-
ցանէին բանիւք սպառնալեօք և խոստմամբ պարգեաց,
թէ «Ուրանաս զհաւատն քո»: Իբրև ետես իշխանն զհառ-
25 տատութիւն Գրիգորի ի վերայ հաւատոյ իւրոյ, և զհա-
մարձակ պատասխանիս նորա, առաջագրեաց յայտնել զայն
եպարքոսին. զոր զգացեալ խանութապանացն՝ ժողովեցան
առ նա և ասէին, թէ «Քեզ յանձն եղև կատարումս գոր-
ծոյս, և դու պարտիս բռնութեամբ ածել զնա ի հաւատ
30 մեր. յոր թէ ոչ յօժարեսցի դառնալ՝ արժան է մահու»:

Բազմապիսի բանիւք հաւանեցուցին զիշխանն լինել
կամակից իւրեանց, որում և ասեն. «Յայտնեմք եպար-
քոսին, թէ կամիմք զԳրիգորն տանել ի հրապարակ քա-
ղաքիս, և անդ հաշտութիւն ձգելով ընդ մէջ խանութա-

պանացն և Անգղիացի պարոնաց՝ վախճան առ զործոյն. և մեք պատրաստ եմք սպանել զնա՝ յորժամ հասանիցի ի հրապարակն» :

Այսպիսի դաւաճանութեամբ կազմեալ զխորհուրդ 5 իւրեանց, հանդերձ բազմութեամբն գնացին յատեն եղարքոսին, և անդ կրկնելով զազազակս իւրեանց և զբանս բողոքոյ, ասէին. «Պատանիս այս անարգութեամբ օրինաց մերոց, և զհաւատակից մեր շուկամիջի գանեալ վիրաւորեաց, և ընդ քարշ էած զնա. և արդ եթէ հաճոյ իցէ 10 Տէրութեան ձերում, զի մեք ի յայլասեռ պատանւոյ յայսմանէ զայսչափ անարգանս կրեսցուք, թողեալ լիցի իշխանութեան ձերում. իսկ եթէ ոչ, դատ արա ընդ մէջ մեր և դորա, և պահանջեալ զվրէժ օրինաց մերոց» :

Սոյն օրինակ ազմկայոյդ գանդատանօք մեծացուցա- 15 նէին զդատն զայն, և խնդրէին յեղարքոսէ զհրաման վասն շրջեցուցանելոյ զԻրիգորն ի մէջ քաղաքին՝ ի տեսիլ ամենեցունց։ Իբրև լուսն զամենայն բանս նոցա, որք շուրջ զեղարքոսիւ կային բազմեալք՝ ամենեքեան իբրև վրէժ- 20 խնդիրք օրինաց՝ ասէին. «Ոչ է պարտ նմա կեալ» :

Յայնժամ հրամայեաց եղարքոսն ծառայից իւրոց, զի զԻրիգոր կապեալ տարցեն ի հրապարակ քաղաքին, և գուն գործեսցեն թուլացուցանել զնա ի հաւատոց. իսկ 25 թէ ոչ հաւանեցի նա՝ յայտնեսցեն ինքեան, զի և ինքն զեկուսցէ Արքային զնմանէ. զայս հրամայեաց նա, զի անտե- 25 զեալ էր զդաւաճանութենէ խորհրդոյ ամբօխին։

Յետ հրամանին այնմիկ մատուցեալ դահճաց մերկացուցին զԻրիգոր, թողլով նմա միայն զշապիկ և զվարակի, և միջին զնա ի հրապարակն կոյս, գրոհ տալով ամբօ- 30 խին շուրջանակի զնովաւ, որք ոչ դադարէին ահիւ սպառ- 30 նալեաց ահաբեկիլ զնա և ասել թէ «Դարձիր ի հաւատոս Իսլամի. ապա թէ ոչ՝ քարկոծմամբ և սրախողխող մեռա- նիս ի ձեռաց մերոց». և զբազուկան այնպիսի պնդութեամբ էին կապեալ ի յետուստ կողմանէ՝ մինչև արեանց հեղա- նիլ ի կապիցն, և դանեալ զնա հարկանէին, և կառաւինա-

տէին զգլուխն ստէպ ստէպ հանդերձ այլ բազմապիսի չարչարանօք։ Եւ խռնեալ զնովաւ բազմութեանն յոյժ յոյժ՝ շրջեցուցանէին զնա ի մէջ հրապարակին ի մէջ շու- կայի քաղաքին, և ամենայն ոք յորդորէր զնա մերթ սպառ- 5 նալօք և մերթ քաղցրութեամբ դառնալ ի հաւատոց։

Իսկ ծառայն Քրիստոսի Գրիգոր արիական համբե- լութեամբ տանելով ամենայն վշտացն՝ առ ամենեւեան պատասխանէր համարձակ, ջատագով լինելով Քրիստոսա- կան հաւատոյ, և ասէր. «Ի զուր կարծէք թէ ահացուցա- 10 նելով ձեր զիս մահութեամբ, երկուցեալ իմ ի բանից անախ՝ ուրանաւ՝ զհաւատն իմ ճմարիտ և զՏէր Աստուածն իմ զՔրիստոս»։ Առ այս բան նորա կրճաէին նորա դատա- մունս իւրեանց։ Եւ տեսիլ կերպարանաց երանելոյն զուարթ էր և պայծառ, և ոչինչ իւրք արտայայտէր զնշան 15 երկիւղի կամ սրտաբեկութեան՝ ի բանից սպառնալեաց բազմութեանն ի շրջեցուցանելն զնա։ Հասուցին ի խան վաճառականացն Հայոց, որ մերձ էր մեծի հրապարակի քաղաքին։ Յանցուցանելն զնա անդէն, տեսեալ ծառային Քրիստոսի զծանօթս և զդրացի համազգիս իւր՝ ասէր 20 յնոսա. «Եղբարք, յաղագս հաստատ մնալոյ իմոյ ի վերայ ճմարտութեան հաւատոյ մերոյ՝ դուք մի ինչ երկբայիք. զի ես ի տանջանս պատրաստ եմ և ի մեռանելս յօժար»։ 25 Զայն լուեալ քրիստոնէիցն եղելոց անդր, և տեսեալ զե- րանելին Գրիգոր ի դառն կտարանս տանջանաց, ազէկի- 25 զեալ դառնակսկիծ արտասուօք լային հառաչանօք։

Անցուցեալ դահճացն զԳրիգոր ընդ այն, հասուցին ի մէջ մեծի հրապարակի քաղաքին, ուրանօր ի տեսանել զնահատակն Քրիստոսի բազմութիւն այլազգեաց ի չորեք- կուսէ հորդան տուեալ կուտէին։ Անախ յառաջ վարեալ 30 տարան ի պանդոկն Շահի, որ է հանդէպ Դրամահատին, և հանին զնա ի վերնագոյն կողմն նորա։ Մերձեցեալ առ նա տալ խանութեալան ոմն, և ողտեալ զնովաւ այլոց բազմութեանց, սկսաւ նա խօսել ընդ նմա քաղցրութեամբ այսու բանիւք. «Ո՛րդեալ, դու մահուկ ես և նորահատակ,

«խնայեան ի մանկութիւն քո, և վրկեան զանձն քո, քանզի
«այսքան մահմետականք՝ որք ժողովեալք են ի վերայ քո՝
«նչ թողուն զքեզ մնալ կենդանի. ուստի հաւանեաց բա-
«նից խնց, և դարձիր ի մոլար օրինաց քոց, և մնա ի
5 «հաւատ Մահմեդի՝ որ բարի է և երեւելի, որպէս և տե-
«սանես զամենայն մահմեդականս՝ որք բարգաւաճեալք
«են բարեկեցիկ կենցաղավարութեամբ, և զօրացեալք են
«թագաւորութեամբ, և ժառանգօղք են բարեաց աստի
«կենաց և հանդերձելոցն: Եւ արդ լնւր բանից խնց և
10 «ես կարգեմ զքեզ խանութապան, և յանձնեմ քեզ զե-
«րեւելի կրպակն իմ, ընդունեմ զքեզ իբրեւ զարդի իմ,
«ասմ քեզ զերեք հարիւր թուաման, զպատուական ստաց-
«ուածս, և զկին գեղեցիկ ի դատերաց մեծամեծաց զոր
«գու հաճիս»:

15 Եւ այլ պէս պէս բարութիւնս խոստանալով նմա,
բերին առ ժամն զվերաբիւս մի աղնիւ, և հանդերձ այ-
լովք կրպակատէր բազմութեամբն ասացին նմա. «Ահա-
«ւասիկ քեզ նշան խոստման մերոյ. և արդ զգեցիր գու-
«ն մի յամառեալիր. և գնա համբուրեան զձեռն վաճառա-
20 «կանապետին»: Չայս ամենայն ասացեալ, ստիպեցին զնա
ընդունիլ զվերաբիւսն:

Այլ հաւատարիմ պաշտօնէին Քրիստոսի մերժեալ
զայն ի բաց, ի պատասխանի բանից նոցա ասէր. «Ի բա-
րութեանց այտի՝ զոր ինչ խոստանայք ինձ, չեն ինչ պի-
25 տոյ ամենեկն. իսկ թէ գուք կամիր զբարիս առնել ինձ,
արձակեցէք զիս կեալ իմով հաւատով. իսկ եթէ ի զուր
դատապարտելով զիս սպանանէք, գուք գիտաւորք»: Չայս
ասացեալ բանայր ինքնին զգօտին իւր, և բացեալ զփոր
իւր՝ ասէր. «Արարէք զոր ինչ հաճոյ է կամաց ձերոց»:
30 իսկ դահիճքն յամեցուցանէին զմահ նորա, յուսով թէ
թերեւ թուրացի նա ի հաւատոց իւրոց:

Կային անդ և ոմանք յուրացելոց Հայոց ծանօթք

նորա. սոքա ազգային բառիւք խօսէին ընդ նմա և ասէին.
«Այժմ վասն վրկելոյ զանձն քո առ երես դաւանեան
զհաւատ նոցա, և յարձակիլդ գնա յայլ քաղաքս ի սահ-
մանս քրիստոնեայ Տէրութեանց, և անդ պաշտեան զհա-
5 «ւատ քո համարձակ»: Չայս ազգայելով ասէին նմա:

Պատասխանէր նոցա երանելին Գրիգոր. «Մահա այս՝
որ այժմ հասեալ է ի վերոյ իմ, յոր քաղաք և գնալ-
ցեմ՝ կնյ անդ, և ուր և իցեմ՝ պատահելոց է ինձ այն.
ընդէր ապա վասն առօրեայ կենաց խնց կորուսից զճըշ-
10 մարիտ հաւատ իմ, և եղէց դատապարտեալ յատենին
Քրիստոսի յաւուր յահեղ վերջնում դատաստանին նորա»: Չայս
ասելով Գրիգոր ցուցանէր զինքն ուրախ և զուարթ
վասն ի վերայ հասեալ ժամու նահատակութեանն իւրոյ,
զոր վկայէր գոյն երեսաց նորա, որ առաւել քան զառա-
15 «ւել պայծառանայր ժամ ըստ ժամէ:

Իբրեւ անյուսացաւ բազմութիւնն այլազգեաց զգար-
ձէ նորա՝ մի ոմն ի նոցանէ եհար ուժգին դաւազանաւ զթի-
կունս նորա. զոր տեսեալ բազմութեանն, գրոհ ետուն ի
վերայ նորա և ի բարձրաւանդակէ անտի գլորեցին զնա
20 ի վայր. և մի ոմն ի նոցանէ մերկեալ զսուր իւր եհար
ի մէջ կրծոց նորա. իսկ այլ արանցն կորցեալ զնա ընկե-
ցին ի սենեակ մի խանին և փակեցին զգուռն, զի խնա-
յէին սպանանել զնա, յուսալով թէ մարթ իցէ յետ այնր
որսալ զնա. ուստի յարտաքուստ ասէին նմա. «Այժմ հա-
25 «ւանեաց բանից մերոց, զի ապրեացիս թերեւ»: Իսկ նա
իներքուստ արիական սրտիւ խոստովանէր զՔրիստոս Աս-
տուած:

Չայն լուեալ ամբօխին՝ ազաղակեցին մեծաձայն և
զիմեցին ի վերայ սենեկին, կործանեցին զգուռն, և հոր-
30 դան ետուն ի ներս: Անդ մի ոմն ի նոցանէ եհար սրով
զերես նորա և այլք սրով ծակոտէին զանձն նորա, կէսքն
քարածիգ լինէին, որոց շառաչիւն զինուց, ազաղակ քա-
րածգողաց զմերձ կացողսն պակուցանէին ահիւ: Իսկ
սրբոյն յարիւն թաթաւեալ՝ զտեղին այն ոռոգանէր նո-

վառ: Ընդ այն աղիողորմ տեսարան ոմանց յայլազգեաց
ի գութ շարժեալ ողբային, և զարմացմամբ հարցանէին
զիրեարս, թէ «Տեսեա՛ւ էիք այսպիսի ինչ»: և անգոսնէին
զթոյլտուութիւնն դատաւորաց:

- 5 Յայնմ ժամու ոչ ոք գտաւ անդ յազգէն Հայոց, զի
ամենեքեան առ ահի խոյս տուեալ էին ի տեղւոյն յայն-
մանէ: Բայց Հայ մի զգեցեալ զզգեստ տաճկաց, կայր անդ
մերձ սրբոյ նահատակին և տեսանէր զհանդէս կատար-
մանն նորա: Յետ թափելոյ ի նա զզօրութիւն վրէժխնդ-
10 րութեանն իւրեանց՝ ընկեցին զնա ի մէջ խանին. և ի
նսեմանալ յաւուրն՝ կտպեալ զտարան յստից նորա, ընդ-
քարշ ածեալ տարան զերանելին ի հրապարակ քաղաքին
և ձգեցին ի տեղւոյ մահապարտ սպանելոց: Հայն՝ որ կայր
առ սրբոյն ի հանգիսի նահատակութեանն նորա, յայնմիկ
15 գիշերի տեսնէ զերանելի նահատակն Գրիգոր՝ որ երե-
ւալ ինքեան տայր զվառեալ մամլոյնս, որում և ասէր
թէ «Ահաւասիկ առեր զխնդրելին քս»: սրոյ զարթուցեալ
ի քնոյ՝ գոհանայր զՏեսանէ:

Յայնմ գիշերի Հայք կալան զչորս այլազգի սլահա-
20 պանս վասն մարմնոյ նահատակին՝ մինչև ցլուսանալ ա-
ւուրն. որք ի նմին գիշերի տեսանէին զի լոյս մեծ ծա-
ղեալ և շրջադառեալ կայր ի վերայ բոլոր մարմնոյ սրբոյն,
որք ընդ լուսանալ առաւօտուն՝ պատմեցին քրիստոնէիցն
և մահմետականացն:

25 Լուեալ եպարքոսին զամենայն անցս և զծագելն լու-
սոյ զնովաւ, վաղվաղակի ի լուսանալ աւուրն առաքէ զհե-
ծեալ առ քրիստոնէայսն Ձուղայս՝ պատուիրելով զի վաղ-
վաղակի եկեալ բարձրեն զմարմինն նորա. և ինքն ստրջա-
նայ վասն մասնելոյ զնա ի ձեռս բաղմութեանն:

30 Եկեալ Հայոց բարձին զմարմինն նահատակին Գրիգորի
ի հրապարակամիջոյ քաղաքին, և տարեալ յերևան թաղն՝
ի սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցի տեղւոյն՝ տմկութեցին զե-
րանելի մարմինն նորա մեծաւ փառօք: Ի հասուցանելն զնա
անդր՝ Հայք դառնակսկիծ արտասուէք ողբային և համ-

բուրէին զսուրբ մարմինն նորա ջերմեանդ փափագանօք:
Իսկ ոմանք որք ի սէր նահատակին մնացին առ գերեղ-
մանն նորա՝ տեսին ի գիշերին զպէսպէս նշանս, զորս
պատմեցին ի լուսանալ աւուրն:

- 5 Արդ այսպիսի բարի մահումը կատարեցաւ նահա-
տակն Քրիստոսի երանելին Գրիգոր, յութերորդ ամի թա-
գաւորութեանն շահ Սուլթան Հօսէյնի, ի թուականին Հա-
յոց ԹՃԾԳ (1703), ի 20 Յուլիսի ամսոյ, ի տօնի սրբոյն
Ներսիսի Հայրապետին և Խաղայ եպիսկոպոսին:
10 Գերեզմանն նորա կայ առաջի սեղանոյ Մատրան կամ
Ամառան եկեղեցւոյն Երևանայ թաղին՝ սովին տապա-
նադրով:

Նահատակ վասն Քրիստոսի՝ որդի Ասադդի,
Գանձ կոչ եղեալ աստ ի շիրմի,
15 Նշխար մաքուր պատուականի
Ումեմն մանկան նահատակի,
Որ էր ամաց տառն և ութի,
Առոյգ տեսլեամբ յոյժ բաղձալի,
Որ սուրբ Գրիգոր վերաձայնի:
20 Նման եղեալ զուարթնոյն մեծի,
Սրախողխող ճգամբ մեծի,
Եւ մարտիրոս ի դարս վերջի,
Դառն և դժնեայ ամանակի,
Կատարեցաւ մահումը բարի,
25 Անուշահոտ բուրմամբ խնկի,
Միշտ առաջի կայ Քրիստոսի,
Բարեխօսէ իւր յիշողի,
Եւ զյիշատակն կատարողի:
Ի թուոյ Հայկազանի

6. տպ. յութերորդ. 8. տպ. 1153 թիս. ոճագ. 13. տպ. Ասադդի,
որ անշուշտ տպագրական սխալ է. ուղղեցինք Ասադդի. ասադ (اڤا)
արարերէն նշանակում է Աւիւ (հմտ. Ասլան, Լեոն, Ղևոնդ յատուկ
անունները):

Ռձ՝ յիսներորդի,
 Ի թիւս երիս մակադրի,
 Ի վերայ միւս յորելինի.
 Յուլիս ամսոյ էր երրորդի,
 5 Եւ տօն էր մեծ Ներսէս հայրապետի:

Մինչև ցայսօր պատուի ի Զուգայեցոց գերեզման
 նորա իբրև գերեզման սրբոյ և նահատակի. վասն որոյ
 բազում հիւանդք՝ մանաւանդ կանայք՝ արկանեն զլուր
 ի վերայ տապանաքարի նորա և ըմպեն ի ջրոյ անտի. և
 10 բազումք ըստ հաւատոց իւրեանց ընկալնուն զբժշկութիւն:

Յիշեալ վկայաբանութիւնը քաղած ենք Նոր Զուգայսու պատմութիւնից, Ա. էջ 210—221, գլուխ ԻԹ, «Նահատակութիւն Գրիգորի խոստովանող վկային Քրիստոսի, որ հասարակապէս կոչի Լոյս Գրիգոր, եղելոյ ի ժամանակս շահ սուլթան Հօսէյնի, յամի 1703:» Նոյն տեղը, էջ 221, ծան. 3 առում է թէ «Բնագիր պատմութեանս էր տետրակ մի փոքրիկ, որոյ պատմօղն ոչ էր յայտնի, այլ էր ժամանակակից, և թերևս նոյն ականատես Հայն՝ որ ներկայ էր ի ժամ նահատակութեանն Գրիգորի: Շարադրութիւնն էր խառն ու շփոթ:» Յարութիւն Թ. Տէր Յովհաննէանց (Նոր Զուգայի պատմութեան հեղինակը) էջ 220 գնում է հետեւեալ ընդարձակ ծանօթութիւնը՝ իւր կողմից.

«Աւանդութեամբ այլազգ պատմի այս պատմութիւնն. զի ասի թէ յանցանելն Գրիգորի յաւուր միում ի շուկային, քղանցը հանդերձի նորա անկանեն ի վերայ շուշայի (զոր ապակէգործն գիտեալ ի կողով անցուցանէր անդէն վասն վաճառելոյ) և լինին պատճառ անկանելոյ այնր յերկիր և բեկանելոյ. յայսմանէ առիթ առեալ այլազգեացն, և հարեալ ի գեղեցկատեսիլ կերպարանաց նորա խռնին զնովաւ և բռնադատեն զնա դառնալ յօրէնս իւրեանց, զոր ոչ յանձն առեալ Գրիգորի, ասեն, նահատակի: Ինչ հաւանական

3. տպ. հորելինի.

Թուի յաւէտ վերոյգրեալ պատմութիւնն, զի անհաւատալի է թէ վասն գոյզն պատճառի բեկանելոյ շուշայի իմիւր լիցի այնչափ բռնադատութիւն՝ մինչև ի մահ անգը ածել զվախճան գործոյն, թէպէտ և ի քաղաքի յորում թագաւորեալ իցէ բռնութիւն: Իսկ վերոյգրեալ պատմութիւնն որոյ գրօղն է ժամանակակից՝ յաւէտ ստուգապատում երեւի ըստ յարմարութեան գործոյն զոր պատմէ: Յուսամ զի վառունարիւն երկատարգը զգուշացեալ յայսմանէ ուսցին չտալ առիթ այսպիսի կատաղութեան կրկն այլազգեաց, զի մի՛ և ինքեանք մասնեսցին ի նմանօրինակ փորձանս զրպարտութեան:»

Ամբողջութեան համար մէջ ենք բերում նաև հրատարակչի երկրորդ ծանօթութիւնը (էջ 220), այսպէս. «Ահա՛ քեզ նկարագիր բողոքոյ խառնիճաղանձ ամբոխի այլազգեաց, որը զգածեալը իցեն կատաղութեամբ, զոր ճաշտար նկարագրէ առաջին պատմօղն (թէպէտ ճապաղ բանիւք), որ և հաստատէ զժամանակակից լինելն իւր անցիցն այնմիկ:»

99.

ՍՈՆԵՆ ԲՐԵՆՏՆԵՑԻ

† Ռ. 44 = 1714 հոկտ. 17

Յարմարեցից ճառս վկայաբանութեան սրբոյն Սահա-
կայ նոր վկային, որ վկայեաց վասն Քրիստոսի ի մէջ խու-
ժագուծ ազգին: Սա էր մանուկ ամաց եօթնեւաւանից, յեր-
կրէն Գողթնայ, ի գեղջէն Բրուտու: Դայ ի սահմանս Դսի-
մու՝ ի պահնորդ քաղաքն Թուրքաց, որ կոչիւր ամենայն
լեզուաւ Ազախ, վասն վաճառականութեան, զհետ
իւրոյ մերձակայի: Սա լեալ դիմօքն գեղեցիկ, ախ-
օքն վայելուչ, հասակաւն երեւելի, տեսլամբն ազ-
նուագոյն, նախանձին ազգն անօրինաց վասն գեղեց-
10 կութեան և դիմացն, հնարին հնարս չարութեան, և ասեն
ընդ միմեանս. «Զինչ արասցուք մանկանս այսորիկ՝ զի
դարձցի յօրէնս մեր, և զհետ մեր եղիցի»: Խրատաւորն
ամենայն չարեաց սատանայ խրատէ զնոսա. ասեն. «Հնա-
րեսցուք այսպէս և կացուցուք վկայս, թէ սա խոստա-
15 ցաւ պաշտել զօրէնս մեր և ուրանալ զիւրն. այսպէս
վկայեսցուք առաջի դատաւորաց և մեծամեծաց»: Եւ հա-
ճոյ թուեցաւ բանս ընդ միմեանս՝ զոր խորհեցանն խոր-
հուրդ չար, և ոչ կարացին հաստատել, ըստ ասողին:

Մինն ի խորհրդակցաց դնայ առ դատաւորն և ասէ՝
20 թէ «Սա խոստանայ զօրէնս իւր ուրանալ և դառնալ յօ-
րէնս մեր, և ոչ առնէ. զինչ պարտ իցէ առնել նմա»:

Ասէ դատաւորն. «Կամ դառնալ պարտ է յօրէնս
մեր, և կամ սրով մեռանել»:

Ասէ անօրէնն. «Մանուկ մի է աստ ազգաւ հայ՝
յերկրէն արեւելեան, խոստացաւ պաշտել զօրէնս մեր,
5 այժմ ուրանայ»:

Յայնժամ կոչեցին զսուրբ մանուկն յատեան Յուսուֆ
ամիրային, և կացին սուտ վկայքն՝ որպէս խորհեցանն,
վկայեցին թէ «Լուաք ի դմանէ որ ասէր, թէ յօրէնս ձեր
դառնամ»:

10 Եւ այդ ամիրայն ցոուրբն Սահակ, «Իրաւի է զոր զքէն
ասեն դռբա»:

Յայնժամ լցեալ մանուկն Հոգւովս սրբով, շարժեալ ի
խնամոց վերնոյն, ի բաց ունելով զերկիւղն սնտոի, ան-
վեհերապէս խօսեցաւ քաղցրաձայն բարբառովս. «Ամի-
15 րայ, ոչ դիտեմ զդռբա, և ոչ ճանաչեմ, և զոր խօսինն
ևս չդիտեմ. բայց միայն զՔրիստոսն գիտեմ և ոչ զայլ
սք»:

Քանիցս անգամ դարձուցին զբանս սուրբ մանկանն,
մանուկն անփոփոխ ունէր զդաւանումն որ առ Քրիստոս:
20 Յայնժամ դատաւորն գրեաց զբանս սուտ վկայիցն, և
հրամայեաց արկանել զսուրբն Սահակ ի բանդ: Ամենայն
որ կացուցանէին առանձինն, սղոքէին և խրատէին, և նա
չնորհօքն Քրիստոսի անշարժ կայր ի հաւատս և ի դաւա-
նումն ի Քրիստոս:

25 Եւ յերրորդում աւուրն արար մեծ հանգէս հրապա-
րակաւ Իւսուֆ ամիրայն՝ որ էր իշխանաց իշխան, հան-
դերձ դատաւորօք և այլ մեծամեծօք: Զգովելի մանուկն
հանին ի բանտէն, խոնարհ ունելով զգլուխն, և կացին
սուտ վկայքն: Դարձեալ զնոյն բան առաջարկին, թէ «խոս-
30 տացաւ զօրէնս մեր պաշտել և զիւրն ուրանալ»: Մանուկն
երանեալ կայր որպէս դառն ի մէջ յօրնակոյտ գայլոց, և
զՔրիստոս դաւանելոյ ոչ դադարէր:

Ասէ ամիրայն ցոուրբ Սահակ մեղմ մեղմ. «Մանուկ,
ընդ զոր ասեմ. ահա վկայեն վկայքն քո. զբանս վկայիցն

գրեալ է. եկ որդի, դարձիր յօրէնս մեր, և տամ քեզ պարգևս բազումս, և զշնորհս դուցես առաջի իմ, և զքեզ ինձ որդեգիր արարից, ապա թէ ոչ՝ կտտամահ առնեմ զքեզ»:

5 Յայնժամ մանուկն հոգիաւրնկալ ասաց. «Ո՛չ այդպէս, ամիրայ, եթէ մեռանել ևս հասանիցէ՝ որպէս ասեալ՝ ոչ ուրանամ զՔրիստոսն իմ. քանզի զնա գիտեմ և ոչ զայլ ոք. դժբա ուրք վկայեն վասն իմ՝ սուտ վկայեն. ես ոչ ճանաչեմ զդժբա»:

10 Եւ ոչ կարացին կասեցուցանել ի հաւատոյն զոր հաստատ ունէր անդրդուելապէս. քանզի հիմն ի վերայ վիմի էր, և ոչ կարացին հեղեղքն անօրէնք ստնանել և յատակել, այլ մնայր անսասան. Փառք բարերարին Աստուծոյ:

Եւ դարձեալ հրամայեցին արկանել զսուրբն ի բանդ. 15 և անսուաղ պահէր զինքն և ոչ ուտէր զկերակուր նոցին. և քրիստոնեայքն տալ ոչ կարէին. այլ կամաւ էր անսուաղութիւն նորա մինչև եօթն օր: Ամենայն օր ահացուցանէին զերանելի սուրբ վկայն, թէ «Ահա վաղիւն հառցեն զդուխ քո». զայս առնէին վասն ահի մանկանն՝ որ ուրա- 20 նայ. իսկ նա ևս առաւել պնդէր և զօրանայր: Եւ կոչեաց դատաւորն զմի առաջակայիցն քրիստոնէից, և ասէ. «Ասացէք ցմանուկն, թէ այդպէս ասէ դատաւորն, միայն թէ ուրանայ և գնայ յիւր աշխարհն, և պաշտէ զհաւատս իւր»:

25 Եւ զայս բան դատաւորին ծանուցին սուրբ մանկանն. և նա ոչ էառ յանձն, ասելով. «Թէ սպանցեն զիս վասն Քրիստոսի՝ սխալաբան եմ և ոչ ուրանամ»: Եւ եկեալ ծանուցին զբան սուրբ մանկանն՝ դատաւորին, թէ «ոչ առ- նու յանձն զոր ասացեր»:

80 Եւ հնարեցին զայլ հնարս. գրեցին զվճիռն մահուն, և զհրաման ամիրային և զսուր. առաքեցին առ սուրբ վկայն Քրիստոսի, մինչդեռ ի բանտին էր: Ասեն ցսուրբ մանուկն. «Ահա վճիռն մահուն քո և հրաման ամիրայի, և ահա սուրն»: Զայսօրիկ եղին առաջի սրբոյ վկային, և

նա ոչինչ ասաց. զայս միայն՝ թէ «պատրաստ եմ մեռա- նել վասն անուանն Քրիստոսի»: Եւ զայս ծանուցին ամի- րային, թէ «ոչ ինչ երկեալ, ոչ ի հրամանաց ձերոց և ոչ ի սրայն»:

6 Եւ ի յեօթներորդ գիշերն շատ չարչարեցին զսուրբ վկայն Քրիստոսի. մինչ երկաթեայ ունեւօր փետեցին զմա՝ մինչ. Եւ յեօթներորդ աւուրն յերրորդ ժամուն՝ զգլուխ զօրուն՝ որ էր մեծ իշխան և զօրավար, և նա իբ- 10 րև զգաղան ահագին կատաղեալ՝ կամեցաւ ևս դատ առ- նել սուրբ մանկանն. ոչ հանդուրժեաց ի դատարանին. առնել, այլ ել ի հրապարակն փողոցին, և նստաւ յա- տենի, և ժողովեաց զզօրս իւր զամենայն: Եւ կոչեաց զգլուխ զօրուն ի նոյն ատեանն, զդատաւորքն, զմեծամեծքն ամենայն. և եղև մեծ դժգոհմն ահագին. և ամենայն 15 ժողով քաղաքին կուտեցան համանգամայն, հաւատացեալք և անհաւատք, և ամենայն եկքն ի միասին:

Դուխ զօրուն հարցանէ ցդատաւորն. «Զինչ արասցուք մանկանս այսօրիկ՝ եթէ ոչ դարձցի յօրէնս մեր»:

Ասէ դատաւորն. «Ըստ օրինաց մերոց պարտ է կամ՝ 20 դառնալ յօրէնս մեր, կամ սրով մեռանել, որպէս գրե- ցաւն ըստ վկայիցն». ապա... և հրամայեաց... «զօրէնս մեր որպէս խոստացարն»:

Պատասխանեալ մանուկն ասէ. «Քաւ լիցի սւրանալ զՔրիստոս իմ և դառնալ յօրէնս ձեր»:

25 Եւ ասէ գլուխ զօրուն. «Թէ դարձցիս յօրէնս մեր՝ բազում ոսկի տաց քեզ և շատ բարութիւնս. ապա թէ ոչ դառնաս՝ մահու մատնեմ զքեզ»:

Եւ երանեալ մանուկն բացեալ զշնորհալի բերանն՝ ասէր. «Ո՛չ ուրանամ զհաւատս իմ. ձեր ոսկին ձեզ լիցի. 30 պատրաստ եմ եթէ մատնես զիս մահու»: Ծիծաղեաց զնորք ըստ ասողին, զօրացեալ յԱստուծոյ. և ոչ ի գան- ձիս:

21. Կէտադրեալ պակասնիկ համար և ծանօթագրում է թէ «պա- կասէին յօրինակի մերում իբրև չորս տողք. ըզձալի է՝ որոց ունիցին ալ օրինակ ըսու զթերին»:

ձուցն պատրեցաւ, և ոչ ի սրոյն երկեալ, այլ յաղթեաց
երկուց կողման. ցածեալ առաջի նորա ամենայն՝ որ ինչ
յաշխարհին էր, ըստ Դաւթի. այլ խաղայր ցնծալով մա-
նուկն հոգւով. ընդդէմ եկաց ճակատուն, սնդեւով վանէր
5 զախոյեանն չարին:

Յայնժամ ասէ գլուխ զօրուն ցգատաւորն. «Ահա ոչ
դառնայ. հաստ զվճիռն մահուն»: Յայնժամ եհատ դատա-
ւորն զվճիռն: Եւ ել յոտին զգլուխ զօրուն, և հրամայեաց
ասելով սաստկագոյն ձայնիւ. «Մերկացուցէք զդա և սպա-
10 նէք»: և չար զինուորքն մերկացուցին և զձեռս յետս կա-
պեցին:

Ո՞վ երանեալ մանուկ. զայդ մեծ պատերազմ ուսով
ուսար. կամ ո՞ ցոյց քեզ. զիսրդ իշխես զայդ առնել. ո՞ւմ
վասն մերկանաս. ո՞ւմ վասն կապեցար. ո՞ւր գնաս. քանզի
15 յիշատակ մահուն դողացուցանէ զմեզ. փոխանակ կաթին
բաժակ մահո՞ւ ըմպես: Երանելի վկայն Քրիստոսի լցեալ
անապական գինեալ, զխորհուրդ անօրինացն սքսէս կաւ
գոռեաց կոխէր ճմլէր և նկուն առնէր. մերկացաւ, զի
մերկ ընդ անմարմին թշնամույն կուռէր. երկնաւոր ար-
20 քային հաճութեան կամաց զինու պատկեալ. այսինքն վա-
հանն հաւատոյ, սաղաւարտն յուսոյ, աւետարանական
ամրավերարկուն, իբրեւ զկօշիկ դարչապարացն ունելով
գնայր աներկիւղ կոխելով զօձս և զկարիճս, և զամենայն
խորհուրդս չարին. զհետ մտեալ հետոցն Քրիստոսի՝ յօ-
25 բինէր և կազմէր զպատերազմն. վառէր անշիջանելի վառ-
մամբ սիրովն Քրիստոսի. ոչ գիտաց զինչ է դան, զինչ է
տանջանք, զինչ է երկիւղ, զինչ վառք. այլ զՔրիստոսն ի
վերայ ամենայնի լաւ և բարձրագոյն համարեցաւ, որպէս
առաջին մարտիրոսքն:

30 Եւ իբրեւ տարան ի տեղի կատարման՝ հանդէպ դրան
ամիրային, զինչ ի սպանդանոց զօրովն Քրիստոսի, մերկ,
ձեռս յետս կապեալ, ոչ ինչ խօսէր, այլ զմայլեալ էր բա-
ժակաւն մահուան. յայսկոյս և յայնկոյս հայելով ի գութ
չարժէր զամենեսին: Ամենայն ազգ ժողովեալ հայէին

զկատարումն սուրբ վկային. Թուրքաց, Թաթարաց, Հայոց
և Հոռոմոց և Ռուսաց: Եւ դահիճն իբրեւ վերացոյց զսուրն՝
թէ հաացէ զգլուխ սուրբ մանկանն, յայնժամ դողումն
եմուտ ի նա, և ոչ կարաց հատանել զպարանոցն, այլ ընդ
5 մերկ թիկամքն եհար և ճեղքեաց, և ել արին շատ: Եւ
սկսաւ երանելին արտասուել. քանզի զարտասուս ընդ
արեան խառնէր:

Ո՞վ կարացէ զաղէտս սուրբ մանկանս պատմել. ո՞վ
սքանչեւեացս լուր. ո՞վ հիացման արժանի: Եւ մի ոմն ի
10 զինուորացն ձայնեաց առ դահիճն՝ իբր ի գութ չարժելով.
«Ո՞վ անիրաւ, ընդէր չարչարես. արագ հարա: Այլ և վե-
րացուցեալ դահիճն զսուրն՝ թէ հաացէ, և ոչ կարաց ի
դալմանէն. ընդ ականջն հանդերձ երեսօքն էառ. և եղև
մանուկն արեամբ ներկեալ. և ոչ ինչ խօսէր, որպէս դառն
15 նորածին, այլ զարտասուս ընդ արեանն հեղոյր: Յայնժամ
ամիրայն ոչ կարաց տանել զաղէտն. ձայնեաց ի պալատէն
տսելով, թէ «Իբրեւ զսխար զենեան»: Յայնժամ դահիճն
իբրեւ զոչխար զենեաց: Դարձաւ դահիճն՝ զսուրն եղ ի
դետինն. քանզի այնպէս ահագին ձայն զարհուրման ել ի
20 սրայն, որ ոչ կարացին զձայնն տանել որք մերձն էին,
փախեան ամենեքեան յերկիր ընկնելով. և սկսաւ անձրև
մանրամաղ տեղալ, ևս և զօրանալ սաստկագոյն զերիս
տիւս և զերիս դիշերս. զի մի պատուական արին սուրբ
վկային լիցի կոխան անօրինաց, այլ լուսեալ ջնջեաց
25 յերկրէ. և մնաց մարմին սուրբ վկային անթաղ. և հրա-
մայեաց դատաւորն զմարմին սուրբ վկային ընկենուլ ի
դետն մեծ որ կոչիւր Թէն (Տօն):

Արք երկիւղածք և աստուածապաշտք գնացին առ
դատաւորն և ետուն դրամս բազումս, և առին հրաման
30 թաղելոյ: Եւ մինչդեռ տանէին զսուրբ մարմինն սայլիւ՝
ի դիւն հանգստեան, տեսին անօրէնքն զի կանգուն կայր
սուրբ մարմինն ի մէջ սայլին. հիանալով յետս դարձան.
քանզի այնպէս երեւեցաւ յաչո նոցա: Եւ եղին ի տապա-
նին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք. և

- յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. ի տեղի կատարմանն մինչև ի գիրն հանգստեան՝ լոյսն ծիրանադոյն կամար կապեցաւ ի մէջ սաստկագոյն անձրեւին, ակներև ամենեցուն։ Այր ոմն քրիստոնեայ և աստուածապաշտ՝ բամաղալով 5 էառ զսուրբ արիւն վկային, և ետես ի գիշերին ի տան անդր իբր զկրակ անբոց։ Գիշերասպահն քաղաքին տեսին զլոյսն ակներև. եկեալ պատմեցին քրիստոնէից, աւետիս տալով, թէ տեսաք զլոյսն բոցածածանչ ի վերայ մանկան։ և երանեցին քրիստոնէից զհաւատոյ պայծառութիւնն։
- 10 Ի թուականիս հայոց ՌՃԿԴ ի հոկտեմբերի ԺԷ, կատարեցաւ սուրբ վկայն Սահակ, ի փառս Քրիստոսի օրհնելոյն. ամէն։ Ի ձմեռայնի զբաղեալ սուղ ժամանակի՝ երևեցաւ վարդ մի փթիթ և զարմանալի և անուշահոտ, որ ելից զափեղբոր ամենայն։ Քեզ աւետիս երկիրդ Գողթ- 15 նաց, և ուրախ լեր, որ ունիս արմատս բարութեան և ճիւղս օրհնութեան. ուրախ լեր երկիրդ Ղըրիսու, որ թռեալ յարևելից ահ մի պատուական, և հանդեաւ է քեզ։
- Ծնորհիւ հեղման սրբոյ արեան վկայիս, Տէր Յիսուս, թող զյանցանս զպարտիս զյարմարողի ճառիս, Կաֆա- 20 յեցւոյ Ստեփանոսի տրուպ յետին բանասիրի։

Յիշեալ վկայաբանութիւնը հանում ենք Սկստկանից, որ էջ 345 նահատակիս մասին համառօտիւ խօսելուց յետոյ, էջ 528, ասում է. «Սահակ Բուհրութեցի մանուկ նահատակ. — ծանուցաւ փոքր ի շատէ ի տեղադրի հայրենեացն՝ նահատակութիւն մանկանս այլ չքնաղ աւաքինութիւն նորին և սրտառուչ ողորմամահութիւն, նա և զգոյուն պատմաբանութիւն տկանատես գրողին, միանգամայն և ցարդ բազմաց զանխուէն մ'նալ հռչակելի դիպացն, արդեօք և արելական դոշումն արեանն ընդ յիսուսականին հեղաբանելոյ, պահանջեցին զլիակատար հրատարակութիւն վկայաբանութեանն։ Ի վերնագրին անուն գեղջն յաւելմամբ ն տառի՝ կարծեցուցէ Բրուան կամ Բորտն,

ի կարգին Բրուա. այլ զի ի Գողթն ծանօթ է միայն Բուհրուա, աներկբայ սա է համարելի հայրենիք վկային։» Այս տողերից յետոյ մէջ է բերուում մեր արտատպած վկայաբանութիւնը՝ հետեւեալ վերնագրով. «Նահատակութիւն նոր վկային Քրիստոսի Ս Սահակայ Բրուանեցւոյ։»

Վկայաբանութեան հեղինակն է Ստեփանոս Կաֆայեցի, տես վերը, էջ 558, տող 19-20։

Տապանադրին մէջ յիշուած թուականը անորոշ է. ՌՃՀԲ յուլիս 15, ըստ սովորական հաշուի համապատասխանում է քրիստոնէական 1723 յուլիս 15-ին. ըստ այս օրը երեքշաբթի է գալիս, ինչպէս ասում է տապանադիրը, այլ երկուշաբթի. նոյն օրը 1722-ին կիրակի է գալիս, 1724-ին չորեքշաբթի, 1725-ին հինգշաբթի, 1726-ին ուրբաթ, և առաջին անգամ միայն 1729-ին է որ յուլիս 15-ը երեքշաբթի է գալիս:

IOO-

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄԱՆԻՍԵՅՍ

† ՌՃՀԲ=1723 յուլիս 15 գշ.

Սոյն նահատակի տապանադիրը միայն ունենք մեր ձեռքում, արտադրուած Քօսեանի Հայք և Զմիւռնիա և ի շրջակայս աշխատութիւնից, հատ. Ա. Վ. Իեննա, 1899, էջ 89, այսպէս՝

ԱՅՍ Լ ՏԱՊԱՆ ՄԱ-
ՆԻՍԱՅԻ ՆԱՀԱՏԱԿ
ՍԱՄՈՒԷԼԻՆ. ԶԵՐ-
ՄԵՌԱՆԴ ՀԱՒԱ-
Տ ՈՒՎ ԳԼԽԱՏԵՑԱԻ.
ՍԱՌՐԻԷ ՏԷՐԵՂԵԱ-
ԻՆ. ՌՃՀԲ Թ[ՈՒ]ԻՆ
ՅՈՒԼԻՍԻ ԺԵ. ՕՐՆ Գ
ՇԱՐԹԻ:

Քօսեան, նոյն էջ, ծան. 1 ունի նաև հետեւեալ տեղեկութիւնը. «Նահատակին գերեզմանաքարին վերի երկու անկեանց կողմերը խոռոչներ փորուած են: Զմիւռնացի թէ՛ հայ և թէ՛ յոյն ժողովուրդը սովորութիւն մ'ունի, երբ ջերմէ կը ըսնուի, տեղական հողէ ստիւր մ'առած, զանգակատան աշատրակին տակը դանուած ջրհորէն ջուր լեցընելով, կու գայ այն խոռոչներուն մէջ քիչ մը կը լեցընէ, կը չորի կը խմէ քիչ մը և յետոյ ստիւրը կը դարնէ գերեզմանաքարին վրայ կը կոտրէ և կը դառնայ տունը: Այսու կը յուսայ և կը հաւատայ թէ ջերմը զինքը կը թողու»: »

ԽԱՆՈՒԹ ՎԵՐՈՒՀԻ

† ՌՄԴ = 1755 Վայս 3 դ.

Տաղ ի վերայ սրբունոյ կոռսին՝ որ անոռն նորա կոչի
Խանութ, որ ի թոռին Հայոց ՌՄԴ-ին եւ ի ամսոյն մնա-
յիսի Դ, օրն չորեքշաբթի անհատականաց փառն անոռնան
Քրիստոսի եւ ի գառաւորն Բագրեւանդոս՝ որ Վաղարշա-
5 կերտ, որ այժմ՝ սաի Արաշկերտ:

Պարծանք հայոց, սրբունհի կոյս,
Սուրբ նահատակ վերջի դարոյս,
Զխաչն Յիսուսի բարձեր ի յուս,
Ի փառս մըտեր անտարակոյս:
10 Սրբունհի Խանութ նահատակ,
Սրբունհի Խանութ,
Տանջանքդ անպատում:

Օտար աղինքն այս կենցաղոյս,
15 Խորհեցանք քեզ առնել կորոյս.
Ասենք «Եկ, լեր մեր աղանդոյս,
Եւ փառակից փառաց մերոյս»:

2. թ ի Թվին. 3. թ դ. չԹի. | թ անվանն. 4. թ բազրեվանդու. |
վերնագիրը է այսպես տաղ սրբունհի կուսին որ անուն նորայ կոչի խա-
նութ ... (այսպես կես). 8. թ ի յոյս. 9. է ի փառս մտեր անտարա-
կոյս. | թ անտարակոյս. 12. է տանջանքդ. 14. է խորեցան.

Սրբունհի Խանութ նահատակ,
Սրբունհի Խանութ,
Տանջանքդ անպատում:

Ղամբարաբար դու փայլեցար,
5 Եւ սիրով Փրկչին վառեցար.
ԶՔրիստոս Աստուած դաւանեցար,
Սուրբ կուսանաց հետեւեցար:
Սրբունհի Խանութ նահատակ,
Սրբունհի Խանութ,
10 Տանջանքդ անպատում:

Որժամ առեալ ըզքեզ տարան
Ի այն տեղին քո կառարման,
Բաղում պարզեքս խոստացան,
15 Թէ «լեր կրօնին մերոյ հաւան»:
Սրբունհի Խանութ նահատակ,
Սրբունհի Խանութ,
Տանջանքդ անպատում:

Սարսըռելի չար տանջանաց,
Համբերեցեր ըստ Հովհաննիսեանց.
20 Ո՛չ հաւանեալ նոցին խոստմանց,
Արծաթ ոսկոյ, ունայն փառաց:
Սրբունհի Խանութ նահատակ,
Սրբունհի Խանութ,
Տանջանքդ անպատում:

Իտես բարբարոս չար դաղանն,
25 Զի ոչ եղեր իւրեան հաւան.
Զիւր սուրն ի պատենէն էհան,

Ի. քոյր սկերի վերն եղած սրբունհի խանութ ... եռասուցերի սեղ՝ թէ
մեռագրաց մէջ գրուած է միշտ սրբունհի խանութ ...» (երկու բառ). 4. է
ղամբարափայլ. 5. է դու վառեցար. 13. թ պարզեքս. 14. թ կրօն
փա. կրօնին. 19. թ հրեփփմեանց. է հովհաննիսեանց. 20. թ կամաց
փա. խոստմանց. 21. է յունայն. թ յոյնան. 25. թ դաղան. 26. թ որ
փա. զի. 27. թ իւր փա. զիւր.

Խոյեաց ըզկող քո պատուական:
 Սըրբուհի Խանում նահատակ,
 Սըրբուհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

5

Բամեալ դահիճքն ի միասին,
 Շուրջանակի պաշարեցին.
 Զկատաղութիւն չարին լըցին,
 Անդամ անդամ յօշոտեցին:
 Սըրբուհի Խանում նահատակ,
 Սըրբուհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

10

Եղև այլազգեաց տըրամութիւն,
 Եւ մեղ Հայոցս սւրախութիւն,
 Թուրքորտից հաստատութիւն,
 Թերամըտաց ամօթ իսկոյն:
 Սըրբուհի Խանում նահատակ,
 Սըրբուհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

15

Յամաքեցեալ Հայոց աղդին
 Բարեխօսեան դու քաղցրագին,
 Յիսուսի և մօրն իւր կուսին,
 Փոքր ի շատէ տէր Պօղոսին:
 Սըրբուհի Խանում նահատակ,
 Սըրբուհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

25

Սոյն վկայաբանական տաղն ունին միայն Վիեննայի Միօթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 156 (==β) և թիւ 412 (==γ) ձեռագրերը. առաջինը էջ 63

1. Հ վկող. β ի կող. 7. β կատաղուի չարիք. 8. Հ օշոտեցին. β օշոտեցին. 12. β այլ ազգեայց տըրամութի. 15. β թերամտից. 20. β բարեխօսեայ. Հ բարեխօսեաց. 21. Հ յունի իւր. 22. β պօղոսին.

ա—64 ա, իսկ երկրորդը էջ 71 բ—73 ա. տես Հ. Տաշեանի Յուդայի, էջ 460 ա: Տաղի արտագրութիւնն ու համեմատութիւնը ստացել ենք մատենադարանապետ Հ. Բ. Պիլէգիճեանից:

Տաղ ի վկայութիւն սուրբ Խանում Ամաստակ
 ի Թուրքաք Քաշի.

Իմ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, սօրբ Խանում,
 Հեռութանց մայրեցայ հոտովդ անպատում.
 Փարատեց ցաւերս, սիրտըս լըցվաւ խընտում.
 Յաւոց դարման տըրուար մարդկանց, սօրբ Խանում:

5

Վարդ բուսար փըշոյ մէջ, գոյնըդ աննըման.
 Գեղեցիկ պատկերիդ աշխարհք զարմացան.
 Փայլուն և նախշունիկ աչքերուդ վերան՝
 Սև ունքերըդ սիրտ կու տաղէր, լոյս Խանում:

10

Զերդ տաարակ ողջախօհ մընչէիր ի խղիւ.
 Երգիդ մըրմունջք լըսողք մայրեցան ձէյնիդ.
 Քեզ ձէյնէկից դասին խումբը հըրեշաէկիդ,
 Խայտան ցընծան բերկրին ձէյնովդ, կոյս Խանում:

15

Ռահան, նարկիդ, քըրքում, ծաղիկ նունափար.
 Թուրքաք խալայ պարտէղ դու մէջ ծաղկեցար.
 Հեռացար մարդկանցմէ, տան մէջ փակվեցար,
 Բայց սըրբութեան հոտըդ յայտնեց քեզ, Խանում:

20

Թագաւորին երկնից քեզ նըւիրեցիր,
 Գըլխուդ զարդարանքնին արիր ցան եւ ցիր,
 Թողեր վարդ մանուշակ, շուշան քաղեցիր,
 Ծում պաք աղօթք քոյ զարդք, ճըղնող սուրբ Խանում:

Վերջապէս արիւնսովդ հոգիդ գնեցիր,
Կուսան և մարտիրոս անուն թողուցիր,
Հայրենիքդ քեզմով պայծառացուցիր,
Գերեզմանդ ցաւոց բըժիշկ, սնւրբ Խանում:

Յիշեալ վկայաբանական գեղեցիկ տաղը հրատա-
րակեց նախ Բաղմալէայ, 1859, էջ 70, Թերևս Ալեշա-
նի հրատարակութեամբ. հարկաւ հրատարակելը ան-
նշան փոփոխութիւններ մացրած պիտի լինի տաղի
մէջ. օրինակ անգիր չ տառերը. բայց մենք բոլորովին
անփոփոխ արտասուել ենք Բաղմալէայից: Կոյսի նա-
հատակութեան թուականը չէ յիշուած տաղի մէջ.
այդ պահանս էլ լրացուած է նախորդ տաղի միջոցով:

5 (Ալաշկերտու) գերեզմանատան աղբիւրի քիչ բարձրն,
եկեղեցւոյ և աղբիւրի միջավայրը կայ մի քարակոյտ, որ
Կոյս Խանումի նշխարաց վայրն է, որ 1730—35 թուականնե-
րուն նահատակուած է անտանելի չարչարանօք:

Կոյս Խանումի գերեզմանը յիշատակարան չունի, կոշտ
10 քար մի անգամ վերան չկայ. սակայն նորա կեանքն և
նահատակութիւնը նկարուած է իւր սեռի սրտին մէջ,
պատկառանք և հաւաչանք կը յիշեն նորա անունը:

Կոյս Խանումի կենսագրութիւնից հազիւ մասնաւոր
ինչ միտս պահած եմ կորուսած գրութիւններէս:

15 — Խամուրայ վիճակն Կոյս Խանումի միջոցին ամբող-
ջովին հայ կը լինի, նորա մայրը մահմետականութիւնը
կընդունի, Խանում խոյս կտայ այս այն տեղ, որպէս զի
մօրը բունութեան տակ չընկնի, մայրը խուզարկուներ կը
հանէ բէկերու ձեռքով, կը գտնեն, ջրէն անցնելու միջո-
20 ցին Խանում ինք զինք Արածանին կը ձգէ, Արածանին կի-
սախեղդ Մանազկերտի աջ ափերն դուրս կը ձգէ, կապա-
ւինի Անդամի. մայրը գտնել տալով կը բռնանայ որ մահ-

մետական կրօնը ընդունի, Խանում չընդունիր, մայրը
չէյխերու կը դիմէ, որք առեան կենթարկեն, կը բռնանան.
նա խիտտ պատասխաններ կտայ, գիշեր մի կը չարչարեն,
և յօշոտելով դադանաց առջև կը ձգեն. ուրիշ գիշեր մի
5 հայեր Խանումի նշխարներն կը հաւաքեն, քանի անգամ
նորա նշխարաց վերայ լոյս իջած տեսնելէ յետոյ, կամ-
փովեն գերեզմանատան մէկ անկիւնն, որպէս ասացի:

Ամեն գերեզմանատուն մտնող երբ կանցնի աղբիւրի
մօտէն առաջին անգամ Խանումի փոքրիկ քարակոյտին կը
10 պատահի, եթէ իգական սեռիցն է «Աստուած օղորմի» մի
պիտի ասէ ու անցնի:

Սոյն հատուածը՝ Ս. Կոյս Խանումի նահատակու-
թեան և նորա գերեզմանի մասին՝ արտատպում ենք
Ս. Հայկունու Բաղբէանդ Ջրաբաշխ դաւառ աշխա-
տութեան (Վրըշպա. 1894) երկու տարբեր տեղերէց:
Հատուածիս առաջին չորս տողերը հանում ենք նոյն
աշխատութեան 58 էջից, իսկ մնացեալը էջ 60—61:
Հայկունու մէջ քերած թուականը (1730—35) լոկ են-
թադրաբար է, ուստի և չի կարող կասկածի ենթար-
կել առաջին տաղի տուած ստոյգ թուականը՝ 1755:

ՓՈՒՆԵՆԻՍ ՈՐԳԻ ԸՋԻՋ ՊԵՍԻ

† ՌՄԶ=1757 յունիս 1

Տաւրիկեան նահանգի Ղարասուբաղար քաղաքի ս.
Աստուածածին եկեղեցու գաւթում ի թիւս այլ գերեզ-
մանների գտնուում է և մի նահատակի գերեզման, որի
տապանաքարի վերայ ուռուցիկ դրերով քանդակուած է
5 հետեւեալը:

Այս շիրիմն է հանդիստ
10 ի յերկրէն արեւելեց,
Ի գիւղէն Շրջւմանց,
Եւ է որդի Աղիդ պէկ,
Իւր անունն Փռանկուլ.
Քսան ամեայ նահատակ.
Կախիւ մահուամբն կատարի,
Վասն հաւատոյ սուրբ ճշմարտի,
15 ՌՄԶ թվականի,
Յունիսի ամսոյ մէկին:

Սոյն գերեզմանն անխտիր ուխտատեղի է տեղական
բոլոր ազգերի համար: Յատկապէս ջերմի բուժիչ է հա-
մարուում:

Սոյն ամբողջ հաստուածը մեղ տուել է գեր. Մխի-
թար վրդ. Տէր Մկրտչեան, քաղելով իւր ճանապարհ-
հորդական անտիպ յուշատետրից:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԱՐԹՈՒՆԵՍԻ

† ՌՄԻԴ=1775

Մալաթացի նոր նահատակին վրայ,
որ թխաթ մարտիրոս ըղաւ.
Թխաթցի Սէֆէրօղլովէն
քնարամի:

Մալաթիւ քաղքէն դու էկար թխաթ,
Երեզ օրիկ դուն գօրծեցիր Յօհաննէս.
Դիշեր ցօրեկ հէշ գադարում չունէիր.
Դուն մեռնիլդ բընաւոցիր, Յօհաննէս:

5 Խարաճնուն զօճիքը բռնեցին տարին,
Անտեղը զուրուցեցին խէփիս արին.
Քանի մը օր հոն կեցար մեախկաման բերին,
Ճշմարիտը զուրուցեցիր, Յօհաննէս:

10 Ըսիր այլազգ դրացինըս տուն տարաւ,
Զօռօվէն թլփատեց զիս, ասանկ արաւ.
Հաւտուս սէրը զիս աստեղվանքը բերաւ.
Ղատուն մուֆտուն զայս ասացեր, Յօհաննէս:

15 Զորս հարիւր չափուաստը զարկին՝ չիմացար.
Ան չարչարանքներուն ինչակ դիմացար.
Վէք խուստուրմիշ արին տօմրուիլ՝ կեցար.
Մէկ անգամ մը դուն չի լացիր, Յօհաննէս:

Վէջը պաթմիշ արաւ քու պաշխըններուդ.
Շատ երանութիւններ տըւին քո տիրուդ.
Քաշէ աս տանջանքը, տիրանաս բարուդ.
Աս ցաւերուն դուն դիմացիր, Յօհաննէս:

5 Բերին դատաւորին քեզ դուրուցցուցին.
Ըսին թէ դուպայ անինք քու անձին.
Ըսիր ոսկիս ես չեմ փոխեր պղնձին.
Ղաաին մուֆտին հօգնեցուցիր, Յօհաննէս:

10 Տըվին թէլլալներուն, ժուռ բերին շուկան.
Դուն եղար Հայոց հաւտու ճշմարիտ վկան.
Քըրիստոնեայ ազգըն մեզի ուխտ էկան.
Տեսնողները դուն լացուցիր, Յօհաննէս:

15 Իշխանք դնացին դատէն առնել հրաման.
Քեզ ալ վերցընելու իղին չէրէտ ան.
Լուս իջաւ քու վըրատ ըզար սուրբ Յօհան.
Երեք օր դուսը մընացիր, Յօհաննէս:

20 Գանձով իղին առին քեզ ալ վերուցին.
Տարին քեզ ալ Խ մանուկ հանեցին.
Եօթն ութ տասը քահանայով թաղեցին.
Այս Դոկիայն թունթ հանեցիր, Յօհաննէս,

Սուրբ կոյս Աստուածածին եկաւ քու դիմաց,
Դու բանտին մէջ իքէն առիր ճաշակ հաց,
Բերնէ բերան ըզար աշխըրքին խմաց,
Շատ նահատակ նորոգեցիր, Յօհաննէս:

25 Հազար երկու հարիւր քսանը չորսին,
Դուն արժանի եղար մարտիրոսաց դասին.
Լսող քրիստոնեայ հայր մեղայ ասին.
Հայոց ազգըն ուրախացուցիր, Յօհաննէս:

30 Օրբուկ Սէֆերօղլին քեզ գովեց լացաւ,
Աստուած քեզի արքայութեան դուռը բացաւ.

Երկընուցը լուսը վըրադ սուն կեցաւ.
Շատ հայ ու թուրք զարմացուցիր, Յօհաննէս:

Այս եշխին մէջը մըտայ,
ՅԱստուծոյ շնորհք գտայ.
Ով որ Հայր մեղայ մը ասէ,
Սուրբ Կարապետ մուրաւոր տայ:

Սոյն գեղեցիկ աշուղական երգը Յովհաննէս Մա-
լաթիացու մատին ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան
Հարց ձեռագրատան թիւ 442 (=7) ձեռագիրը, ԺԳ.
4. օրինակը ստացել ենք մատենադարանապետ գեր.
Հ. Բ. Պիլէգիկեանից, որ բարեհաճել էր մեր խնդրան-
քով և իւր իսկ արտագրութեամբ նոյնը ուղարկել
մեզ: Երգիս մէջ սովորական ուղղագրութիւնից տար-
բեր բաղմամբիւ կէտեր կային. լաւագոյն համարեցինք
մենք այդ կէտերը անփոփոխ թողնել. ուստի մեր
հրատարակածը ներկայացնում է ճիշտ ու ճիշտ ձե-
ռագրի օրինակը՝ բացի Սբ, Աճ և յԱյ համառօտա-
գրութիւններից: Տես և Տաշեան, Յուցակ, էջ 913 բ:

հաւատոյն, ոչ ցրտացաւ ի ջերմագոյն սիրոյն որ ունէր
դէպ առ Քրիստոս, և ոչ երկմտեաց ի յաներկբայ յուսոյ
արքայութեան: Այլ կամաւ և յօժարութեամբ յանձն էառ
ղտանջանս և զչարչարանս, վասն սիրոյն Քրիստոսի, եւս
5 զանձն ի մահ և ի սպանումն:

Ուրեմն չէ յանդգնութիւն, այլ կարելի է համարձակ
ասել սմա նահատակ և մարտիրոս. առ այս ոչ որ կարէ
եպերել զմեզ և զգրութիւնս մեր: Ըստ որում զի ծոցա-
ծին Բանն Հօր՝ էակից և փառակիցն սուրբ Հոգւոյն՝ ճշմա-
10 րիւտ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս տեսեալ զյերմութիւնն
սիրոյ վկային իւրոյ, արիացոյց զնա ի յընթացս նահատա-
կութեան, և յետ կատարմանն զսուրբ մարմին նորա և
զշիրիմն փառաւորեաց յուսով յերկնից, զիմրդ կարիցէ ոք
եպերել զմեզ: Այնպիսի եպերոզն յառաջ կացցէ և փոր-
15 ձիւ միայն զմին մատն իւր մատուցէ ի հատումն վասն
սիրոյն Քրիստոսի, և տեսցէ զցաւն և իմասցի զկսկիծն և
զիւր համբերութիւնն. ապա զմեզ անբասիրս արասցէ և
մի ընդ վայր հարցէ զաշխատութիւն երկասիրութեանս
մերոյ, զի այսպիսի երանելեաց և վասն սիրոյն Քրիստոսի
20 զչարչարանս յանձն առնող վկայից ոչ միայն պարտիմք
նահատակ և մարտիրոս ասել, այլ և պարտիմք ընդունել
զայնպիսին իբրև զմին ի յառաջին մարտիրոսաց: Եւս պար-
տիմք զսպասանութեամբ արձանագրել զպատմութիւն նոցա
առ յիշատակ ապագայ ժամանակի և օրինակ բարի հա-
25 ւատացելոց. որպէս զի իմանալով և լսելով զպատմութիւն
նոցա, այնու եռանդ սիրոյ լսողացն վառեսցի Աստուա-
ծային սիրով և սկստ կայցեն ի սէրն Քրիստոսի և հաս-
տատուն ի յանրիժ հաւատսն Հայաստանեացս սուրբ եկե-
ղեցոյն:

30 Քանզի յետ անցման քանի մի տարեաց սոյն քաղա-
քացի Զինիղցի կոչեցեալ Տէր Մելքոն հանճարաշատ քա-
հանայի Պալի անուն որդին վասն իմիւր ինչ ընդունայն

2. 0 ի յայնրայ. 4. 0 եղ վանցն. 7. 0 սմայ. 9. 0 Հօգոյն. 17. 0 ամ-
բասիրս.

104.

ՍՆՀԵԿ ՄՍԸՐ ԿԵՐՆԵՑԻ

† ՌՄԻԷ=1778 յուլիս 23

Բան առ վսեմախոհ ընթերցողսն, վասն փոքրագոյն
տետրակիս.

Աստուածային սիրովն վառեալ գոլով սոյն երա-
նելի Մսրր կոչեցեալ Սահակ մանուկս՝ որ զրպարտանօք
5 մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, ոչ ի յանժանօթ ումանց, այլ
ի չար և յանգութ մօրէն իւրմէ: Տես դու զյերմութիւն սիրայ
սորին՝ որ առ Աստուած. զի գտանին այնպիսի թուլամորթք՝
որք մինչ ի ծանօթաց և ի յազգաց նոցա մատնին ի ձեռս
անօրինաց՝ չկարելով տանել արարմանց նոցա, յառաւել
10 բարկութենէ իւրեանց իսկոյն ելանեն ի հաւատոյ և ակա-
մայ ուրանան, որպէս զի գոնէ ուրացութիւնն այն լիցի
նախատինք այնց՝ որք մատնեցինն:

Իսկ քաջակորով երանելի մանուկս այս ամենեւին ոչ
կասեցաւ յիւրոց արիական ընթացից, և ոչ յաղթահա-
15 րեցաւ ի կրից իմիւր, ոչ ի բարկութենէ, ոչ ի յանձկութենէ
փառաց և մեծութեան աշխարհի, և ոչ ի խղճութենէ
մանկական տիոյն իւրոյ: Ո՛չ խախտեցաւ ի հաւատատուն

4. 0 մանկնս. 7. 0 նախ գրուած զղտանին, յետոյ զ-ի վերի մասը ջնջե-
լով՝ ս, այն և ոգտանին փխ. զի գտանին. 8. 0 ի յազգ. 10. Ըստ յ-երի ձեղ
0 ունիւ. 11. 0 իսկուն փխ. իսկոյն. իսկ շեղատուրը մեզկից եւս աւելցուած.
15. 0 ի յանցկուէ. 16. 0 ի խղճուէ.

պատճառի մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, որք և վասն
գեղեցկութեան և արիական երիտասարդութեանն՝ շատ
չարչարանօք ստիպեցին զնա ուրանալ. և նա տեսեալ գո-
լով զարիական նահատակութիւն սոյն Մօքր մանկանս,
5 վասնորոյ և ինքն ևս արիութեամբ հասաւստուն մնալով ի
հաւատս և ի սէրն Քրիստոսի, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ
կախեցին զնա, որոյ վերայ և լոյս էջ յերկնից։ Եւ այլ
այսպիսի բազումք եղեն։

Վասնորոյ զպատմութիւն սոյնոյ Մօքր կոչեցեալ Սա-
10 հակ մանկան երանելի նոր նահատակին Քրիստոսի ի նոյն
իրագործութեան տարոջ ի ՌՄԻԷ թուոյն ի տղայական ի
նորավարժ ժամանակի իմում անյարմար ստաշարութեամբ
գրեալ էի, իսկ յետ անցանելոյ միջոցաց ի ՌՄԼԷ թուոյն՝
ի խնդրոյ և ի հարկադրութենէ սիրելի բարեկամաց և
15 սրտակից եղբարց իմաց, փոյթ յանձին կալեալ ըստ տկար
կարի իմումն՝ վերստին ընդլայնմամբ և տաճնաւանկեայ
ոտաշարութեամբ շարագրեցի, և պարբերութեամբ տրո-
հեցի, ի գլուխս գլուխս բաժանեալ, յորոց գլխոց նախա-
տուրիցն յայտ եղանի անունն չնչոյս։

20 Ուրեմն աղերսեմ զհանդիպողսդ ի մաքուր մաղթանոգ-
ներ յիշել զմեզօք զառածեալ Յօհաննէս նօտարս հանդերձ
ծնողիւք իմովք, և խնդրել ի Քրիստոսէ Աստուծոյ նե-
րումն բազում յանցանաց իմոց. որ և յիշողքդ և յիշե-
ցեալքս գացուք այցելութիւն ի Քրիստոսէ Փրկէն մերմէ,
25 աստ և ի հանդերձելումն, որում փառք յաւիտեանս յա-
ւիտենից. ամէն։

Ի սոյն դառնալոյն դարուս գաժանեալ,
ի ի ժամանակիս այսմիկ թըշուառեալ,
Յոր չարութիւնք մեր յոյժ չափազանցեալ,
30 Սիրելութեան սէրն ի սպառ ցամաքեալ։
2. օ երիտասարդութեն. 14. օ սիրելելի. 15. օ վերջստին.

Յորում չար նախանձ է առաւելեալ,
Ոխ, առելութիւն առարմատացեալ,
Գութն խընամական բընաւ վերջացեալ,
ի անողորմ բարուք սիրտք են քարացեալ։

5 Ուր բարեպաշտ այր ոք չէ մընացեալ,
Բոլորքն ամբարիշտ ոճրիւ առլըցեալ,
Ուր ճըշմարտութիւնն ի լեզուաց բարձեալ,
Սուտն խորէական յայնրս տարածեալ։

Համայնք առ միմեանս թըշնամիք եղեալ,
10 Ի անհնազանդութեամբ յիրարս յիսացեալ,
Ընկերն առ ընկեր նենգիւ մախացեալ,
Եղբայր ընդ եղբօրն իբր օտար զինեալ։

Աւագունք զըստրուկս են միշտ կեղեքեալ,
15 Ի ոչ ծագիւ մաաին այնց խընամ տարեալ,
Եւ ստրուկք աւագաց չեն հընազանդեալ,
Եւ ոչ սոսկ բանիւ ըղնոսա յարգեալ։

Նաև արուեստք իսկ են բարդեցեալ,
Կերտիչք և կերտուածք բոլորք են կեղծեալ,
ի յառս և ի տուրս սուտըն բազմացեալ,
20 Ժիրն հանճարացեալ, խեղճն հաղիւ ապրեալ։

Նեռին գալըստեան ժամանակ հասեալ,
Եւ նեռինք բազումք իսկ յառաջ եկեալ,
Օձական բարուք խորամանկ վարժեալ,
Պատրել և խայթել զուամիկս զորս գըտեալ։

25 Իսկ վիշտք և փտանգք արդ յորովացեալ,
Սովք և սրածութիւնք ցասուժք առհասեալ,
Յամենայն կռսէ արհաւիրք պատեալ,
Ի ահադին շարժմունք յոյժ գողացուցեալ։

Սոյնպէս եղանակք դարուն խոնգարեալ,
30 Եւ վայելչութիւնք աշխարհիս անցեալ,

4. օ 'ւանողորմ. 9. օ միմիանս. | օ եղեալ. 11. օ նեքիւ. 12. օ
օտա''ր. 13. օ կեղեկէ''լ. 21. օ նիոին.

Ուստի ամենայն գլուխ ի ցաւս հարեալ,
Եւ յամենայն սիրտք տըրտմութեամբ հաչեալ:

Եղև այս դարում գործ իմըն գործեալ,
Զոր տեսողք և լսողք սարսեալ գողացեալ,
Զի կին մի զորդին իւր մահացուցեալ,
Աւասիկ զորպէսն յետագայս սլատմեալ:

Վասն քաղաքին եւ տեղւոյն՝ յորում գործեցաւ
այն, եւ վասն որպիսութեան ծնողաց մանկանն
եւ վարուց նորա:

10 Յերգըրում ի սոյն մայրաքաղաքի,
Ի Կանաճամբայ կոչեցեալ թաղի,
Կայր անդ այր սմըն հաւատով իսկ լի,
Որ և համայնից վրկայիւր բարի:

15 Ունէր զաւակունս 'ւ օրինօք կըրթէր,
Եւ ի պարկեշտ վարս վարժեցուցանէր,
Որ միուն անունն Սահակ անուանէր,
Ըստ հօրըն իւրոյ և նա բարի էր:

20 Գեղեցիկ տեսեամբ էր յոյժ ցանկալի,
Հասակաւն առոյգ, կարի բաղձալի,
Բարութն հեզ, խոնարհ, մաքուր և արի,
Մըրըր մականունն արժան իրաւի:

25 Հայր սորա մեռաւ գործով բարելի,
Եւ մընաց Սահակն որբ և խղճալի,
Մըգալի սըլաիւ և յոյժ ողբալի,
Եւ եղբարբք իւրովք եղև ցաւալի:

Իսկ մայրըն սորա է յոյժ եղկելի,
Չար և անըղգամ, խենդ և լըրբենի,

7. 0 յուրոյմ. 8. 0 զայն. 9. 0 վարուրուրց. 11. 0 իկանաջամբայ. 19. 0
բախձալի. 22. 0 սորայ. 23. 0 խղճալի. 26. 0 սորայ. 27. 0 անըսգամ.

Վարուքըն զաղիր, համայնց ատելի,
Եւ օձալեզու, խայթօղ, թունալի:

5 Չունէր նա բընաւ սէր սուրբ օրինաց,
Եւ ոչ հաւատոց և պատուիրանաց,
Բնակարան եղեալ էր նա չար դիւաց,
Եւ կամակատար էր նոցին կամաց:

10 Կայենի նման և այլ անգութ էր,
Խըղճոց ցաւալեաց բնաւ ոչ ողորմէր,
Զի յոյժ նախանձօտ և նենգամիտ էր,
Սոսկ և բիրտ, կոպիտ և կամապաշտ էր:

Էր նա սընամիառ, հըսարտ և գոռոզ,
Վախշոտ վարուք, տըղմութաւալ խող,
Փայիշէ, ջատի, օռօսպի և բող,
Խրատոց ոչ անոայր, ոչ լըսէր քարող:

15 Վասն դիմելոյ Սահակ մանկան յիստամեզօլ եւ
անդ հիւանդանալոյն եւ առողջանալոյն եւ անտի
առ այսր դառնալոյն.

20 Օձատիպ կինս այս զՍահակն ոչ սիրէր,
Եւ ոչ բնաւ ընդ նա բանիւ խօսակցէր,
Չարաշունչ խօսիւք ըզսիրտն խոցոտէր,
Եւ ոչ տայր հանգիստ, այլ միշտ աղմըկէր:

25 Ուստի խեղճ մանուկն կարի վըշտացեալ,
Ի ձեռն մօրն եղև յոյժ դառնացեալ,
Թունալի բանից նորա ոչ ժուժեալ,
Եւ ընդ նմա նա կեալ սիրտն ոչ հանգուրժեալ:

Ապա ինքն յինքեան խորհուրդ մըտանէր,
Չար մօրէն զերծման հընար որոնէր,

2. 0 յօձալեզու. 8. 0 բընաւ. 12. 0 վայվաշոտ. 16. 0 հիւանդանա-
լուն. 10 առողջանալոյն. 17. 0 այսրբ. 20. 0 խօսիւք. 26. 0 ինքըն.
38

«Արեւ առնեմ ես, երթամ տար երկիր,
«Գոնէ ի նմանէ զերծանիմ» ասէր:

Որ ելեալ չուեաց ի յօտար յերկիր,
Հեռացեալ յիւրօցն եղև տարազիր,
Գընաց Ըստամայօլ կենօք վըշտակիր,
Ներ զարիպութեան եղև ցաւակիր:

Եւ ցաւ իմն անդէն նըմա պատահեալ,
Որ շընորհ խէրբան նա ինքն առձայնեալ,
Որ և այնու իսկ նա հիւանդացեալ,
Եւ անտիրական կենօք դառնացեալ:

Խնամքն Աստուածային առ նա ծաւալեալ,
Իւր հօրեղբայրն անդ Ըստամայօլ հասեալ,
Որ աղէտալի սըրտիւ փութացեալ,
Եւ խնամածութեամբ նըմա պաշտպանեալ:

Շնորհին Յիսուսի նա իսկ սղջացեալ,
Ի ցաւուն անտի փոյթ առողջացեալ,
Եւ քանի մ' աւուրց անդէն մընացեալ,
Եւ ապա առ այսր դառնալ յօժարեալ:

Հօրեղբայրն առեալ զնա ի նաւ նըստեալ,
Այսր ի հայրենիս բերել կամեցեալ,
Յընծալի սըրտիւ ընթացս արձակեալ,
Հանդարտ գընացիւք որ ոչ նեղացեալ:

Իսկ խեղճ մանուկս այս Յոբայ նըմանեալ,
Փորձութիւնքըն միշտ ըղիւնի անկեալ,
Ձի անդ ի նաւին խոր հիւանդացեալ,
Մինչ զի ի դուռն մահու մերձեցեալ:

Եւ այնու կերպիւ Տրապիզոն հասեալ,
Ձմարմին և զարին Փըրկչին ճաշակեալ,
Եւ յետ ինչ աւուրց առ այսըր հասեալ,
Ձազգայինս տեսեալ և ուրախացեալ:

12. 0 հօրեղբայրն. 16. 0 տնտի. 18. 0 այսըր. | 0 ժօժարեալ. 20. 0
այսըր. 21. 0 ընդացս. 22. 0 հանդարդ. 30. 0 զազգազայինս.

Վասն մեծի կազոյն որ եղև ընդմէջ որդոյն եւ
մօրն՝ սակս իմիք զօտոյ. եւ մայրն որդեցեալ ի
չարէն՝ արգունալ ետ զասկիթին, իֆթիթէ զնեղով
ի վերայ որդոյն, մասնեաց ի ձեռս նոցա.

Հընացեալն չարօք մայրն դըժնային՝
Ոչ ուրախացաւ նդ գալուստ Սահակին,
Եւ նա տըրտմեցաւ սըրտիւ ցաւազին,
Խորոց հառաչէր յոյժ սղորմագին:

Եւ յետ այնորիկ աւուրը անցեալ,
Մէջ սրդոյն և մօրն աղմուկ իմն անկեալ,
Լեզուագար մայրն յոյժ դիւաբախեալ,
Գարշելի կերպիւ զօրդին անարգեալ:

Քանզի մանուկս այս փոքր ինչ պարտք ունէր,
Ձոր ի Ըստամայօլ այլմէ առեալ էր.
Եւ փոխատուն այն եկեալ պահանջէր,
Խըղճալի մանուկն կարի ամաչէր:

Որ և աղերսիւ առ մայրն աղաչէր,
Եւ օգնութիւն ինչ ի նմանէ խընդէր.
«Ձհօրն իմոյ մնացեալ դօսին տուր, ասէր,
«Տայ իմ փոխատուն՝ առն բաւեսէր»:

Սակայն չար կինն այն զինչքըն վատնեալ էր,
Կերեալ և ըմպեալ և նդ վայր մըսխեալ էր,
Ձնոյն դօտին և ըս նդ այլ ազնիւ իրաց,
Իւր չար հոմանեաց բաշխեալ օժտեալ էր:

Եւ որդին ծանեաւ զարարմունք նորին,
Վրէժխընդիր եղեալ մեղադիր նըմին,
Ասելով նըմա բանիւ մեղմագին,
Օրինօք խօսէր ըստ գըրոց բանին:

1. 0 կաբոյն. 2. 0 գոտոյ. 6. 0 ոչ ուրխաց ընդ. 8. 0 խորհոց. 11. 0 լեզ-
ուագայր. 12. 0 լուսն կերպիւ. աւելացրիմ մեղմից՝ յայի պակասը չրացնելու
համար. 13. 0 փոքրը. 14. 0 ստամայօլ. 16. 0 խղջալի. | 0 ամաչէրչէր. 22. 0
ընդ. 23. 0 գոտին. | 0 ընդ. 26. 0 նմինին. 28. 0 խոսէր. | 0 գըրոց.

«Դու ըզհամանիադ, առէ, պատուեցեր,
«Քան ըզմեզ աւել զնոսա սիրեցեր,
«Ձմեր հօրն ամէն զինչքն վասն այնց մըսխեցեր,
«Ձիս և եղբարքն իմ զուրկ դատարկ թողեր»

5 «Ըզմեզ որբացեալքս թողեր խըղճալի,
«Կարօտ ամենի, եղեալ յոյժ լալի,
«Փոքրիկ եղբարքն իմ՝ որք են ցաւալի,
«Մերկ, նօթի մնացեալ են ողորմելի»

10 «Հայր իմ աշխատեալ կենօք վըշտագին,
«Յայդ ցերեկ դործէր քըրտամբք դառնագին,
«Միթէ վասն քոյ, համանեաց քոյին
«Սակաւիկ ապրանքն թողեալ ըզնոսին,

15 «Որ դու զամենայն շուտով ցըրուեցեր,
«Ունայն և ընդ վայր ի դուր մըսխեցեր,
«Ուտելով զեխեալ ոչընչացուցեր,
«Ձքեզ ընդ համանեացդ ուրախացուցեր»

20 «Ուտի չար կինն այն զգարչ բերանն բացեալ,
«Ձըզուելի բանիւք ըզնա անարդեալ,
«Որպէս զմայի շուն հաջիւք կատաղեալ,
«Ի վերայ անմեղ սրբւոյն արձակեալ»

«Բազում ժամս բոռայր, դռչէր, հչ լըռէր,
«Եւ անլըսելի հայհոյանս խօսէր,
«Խիստ բարուրանօք զորդին զըրպարաէր,
«Եւ գո՛ղ անառակ զնա առհամբաւէր»

25 Առ որս դրացիքն եղեն ժողովեալ,
«Եւ հայք և ճաճիկք ամբօխիւ կուտեալ,
«Մեղադրեալ ըզնա և յոյժ նախատեալ,
«Ո՛չ անսաց նոցա լիբ կինն մուկալ»

5.0 զմեզ. 8.0 նօտի. 10.0 ցայք ցերեք. 11.0 քայ? 13.0 զամն. 17.0 բլցել.
19.0 հաջիւք. 22.0 հայհուանս խօսէր. 26.0 ամբօղիւ. 28.0 անաաց.

«Եմուտ ի նա դեն և դըրդեաց ըզնա,
«Որպէս և երբեմն ի մատնիչն Յուդայ,
«Ի չար խորհուրդն փութացուց ըզնա,
«Եւ զկերպ չարութեանն իսկ դաս ետ նըմա»

5 «Արզուհալ գրեցոյց և ետ փաշային,
«Չարաչար բարուրս բարդեց ի նըմին,
«Յոյժ մեծ իֆթիրայս և անասելիք՝
«Որ ոչ էր լըռեալ մարդկան լըսելիք»

10 «Թէ «Կըռուարար է և չար, հարամի,
«Բողարած, մըսխօղ իմքս դըրամի,
«Որովք և հասուց զսիրտ իմ վերէմի.
«Ա՛րդ՝ դատ արա ինձ ըստ քոյդ քէրէմի»

15 «Հովարտա, լըպիրչ, դող և ըսպանօղ,
«Մըրով հարկանօղ և արեան հեղօղ,
«Շամբուշ, վալաշոտ, ծուռ է և խային,
«Մինչ զի այս գիշերս եկն յիմ անկողին»

20 «Ձոր յոյժ զըզուեցայ չարութեանց նորին,
«Ձկարացի ժուժել արարմանց նորին,
«Ձըգտի յուստեքէ հընար մի նըմին,
«Այլ քեզ յայտնեցի սըրտիւ լալագին»

«Արդ պաղատիմ քեզ, մեծաղօր փաշայ,
«Ձի բարակ շուանով կախեսցես ըզնա.
«Քեզ հալսլ լիցի արիւնըն նորայ.
«Գոնէ սակաւ մի սիրան իմ՝ զովանայ»

25 «Չապիթ քաղաքիս Հաճի փաշան էր,
«Թէֆթիչ քաղաքաց նտ գընացեալ էր,
«Ի տեղի նորա ոմն միսէլիմ էր,
«Որ Ֆայատ Օղլի Խալիլ փաշան էր»

2.0 յութայ. 5.0 յետ. 10.0 գրամիմի. 15.0 վայվաշոտ. 17.0 զըդ-
ուեցեա. 18.0 չըկարացի. 22.0 չըվանով. 26.0 թէֆթիչ.

Վասն առնելոյ փաշային զարգունալն, ընթեռնու
եւ զարհուրի ընդ այն գործ եւ փութով թուանկչի
յղեալ կալան զանմեղ մանուկն.

5 Առեալ ընթերցաւ փաշայն զգիր արդին,
Զարհուրեալ ընդ այն մեծ էֆտիրէին,
Ափշեալ զարմացաւ կարի սոսկադին,
Բըննութիւն եմուտ ընդ խորհրդակցին:

10 Կէսը խորհրդակցաց մեծի փաշային՝
Ասեն թէ «Զսւր է բանը ֆայիշէին.
«Զէ որ լըեալ զայդ ի յաւիտենին՝
«Թէ որդին ծուռ մտօք մերձի իւր ծնողին»:

15 Բայց կէսը զփաշային միտսըն հաճելով՝
Զազդ քրիստոնէիցս կոյր անուանելով՝
Ասեն. «Բէֆիրք են, շատ վատ գործս ունին,
«Զի մինչ առ ծընողան խային նաչելով»:

Իսկ կինն բողբէր ի մէջ սարային,
«Բերէք, ասելով, զիմ ըզար որդին».
Եւ փաշայն բարկացեալ սըրտիւ ցաւդին,
Իսկոյն յըղեաց մարդ վասըն Սահակին:

20 Իսկ մանուկըն կայր ի տանն միամիտ,
Զգիտէր զինչ գործեաց մայրըն նեղամիտ,
Որպէս և երբեմն Աբէլ պարզամիտ՝
Սպանաւ եղբօրէն իւրմէ գողամիտ:

25 Ապա թուանկչիք զտունըն պատեցին,
Բայց ըզմանուկըն ոչ հանաչեցին.
Շտապաւ աստ և անդ շըրջեալ խընդրէին,
Ի տունս դըրացեաց մըտեալ յուղեցին:

1. օ ընդհան. 2. օ զարհուրի. 10. օ զայտ. 11. օ մըտօք. 13. օ զազդ.
17. օ բերեք. 23. օ ըստանաւ. 26. օ ըշտապաւ.

Խըղճալի մանուկն երբոր զայն լըաւ,
Իսկոյն բեկաւ սիրտն ու ուժն վերացաւ,
Դողալով փախեաւ և թաղեաւ,
Սասանման եղեալ շունչն ըստառեցաւ:

5 Թուանկչիք գնացեալ եղբօրըն հարցին,
Եւ նա մատամբըն եցոյց ըզտեղին.
Կալեալ ըզնա փոյթ և պինտ կապեցին,
Եւ կըշտամբելով յանդիմանեցին:

10 Խիտո նախատելով և անարգեցին,
Թըբեւով երեսն և զայս ասէին.
«Այ իմանալդ դու, մէղլուն, չըրափուֆ.
«Այդ ի՞նչ գործել ես քոյին ծընողին»:

15 Ո՛հ, այս վըտանդիս որ մանուկս գիպաւ,
Յանկարծ զըրպաճեալ ի զուր մաանեցաւ,
Ո՛չ ի յօտարաց և յանձանօթից,
Այլ ի չար մօրէն ի մահ վարեցաւ:

20 Վասն տանելոյ զմանուկն եւ ցուցնելոյ յատեան
փաշային, հարցանելոյ փաշային զորպէսն քանին
եւ պատասխանելոյ մանկանն զստոյզն, քողոքելոյ
մօրն, եւ փաշային հրամայելոյ զմանուկն ի քանդ
արկանել.

25 Նոյն ժամայն ըզնա առին և գնացին,
Հանդէպ զապիթին ներկայացուցին,
Երբ փաշայն տեսեալ զհասակ Սահակին,
Ափսոսեաց ըզնա սըրտիւ ցաւադին:

Խօսիլ ըսկըաւ փաշայն և ասէ.
«Զինչ է բանըրս այս՝ զոր քս մայրդ ասէ.

1. օ խըղճալի. 4. օ ըստառացաւ. 12. օ այտ. 13. օ մանկունս.
17. օ յայտեն.

«Զի զայս դործեալըդ ծանրը վընաս է,
«Որ և համայնից անձըն իսկ սարսէ»:

5 Ենորհն աստուածային արագ հասանէ,
Ըղիւղճուկ մանուկն զօրացուցանէ,
Հանճարեղ բանիւ և ճարտար խօսիւք՝
Հանդէպ փաշային պատասխան առնէ:

10 Նուաղեալ ձայնիւ խորոց հառաչէ,
Եւ խոնարհ բանիւ նըմա զայս ասէ.
«Էֆէնտիմ, բանդ այդ բընաւին զուր է,
«Ի վերայ խըղճուս շէռեալ բարուրէ»:

«Ամենատեսին Աստուծոյ յայտ է,
«Որ գաղճնիք մարդկան նըմա բայց յայտ է,
«Չար մայրդ իմ այժմիկ որ զիս զըրպարտէ,
«Ի յայնց ասութեանց ծառայդ անսլարտ է»:

15 «Զի ի միջի մերում կռիւ ինչ յարեաւ,
«Մաստկացաւ մեծ ժամն և ոչ վերջացաւ,
«Մայրդ իմ ի սըրտէն չարեօք լըլիեցաւ,
«Եւ դիմեալ առ քեզ յինէն գանդտեցաւ»:

20 Իսկ ֆայիշէ մայրն, չար և լըրբենին,
Փութացեալ եմուտ ի մէջ ատենին,
Աղաղակ բարձեալ ասէ փաշային.
«Ըսպանեան զորդիդ իմ մահուամբ սատակին»:

25 «Արդ՝ թէ չըսպանես այս չար որդին իմ,
«Եւ չըկատարես ըղիւղնդրելիս իմ,
«Ապա գնամ առ մեծ փաշայն բողոքեմ,
«Մեծամեծ արդիւ ըղբէն գանկըտիմ»:

Փաշայն նըրբապէս մըտախոհ լինէր,
Եւ ի մեծ վարանս զինքըն արկանէր,

3. 0 արաք. 4. 0 զիւղճուկ. 6. 0 որ հանդէպ. | 0 առնէր. 9. 0 բանըդ.
10. 0 և բարուրէ. 11. 0 յԱյ. 14. 0 ի յայնձ. | 0 ամպարտէ. 16. 0 ժա-
մըս. 19. 0 վայիշէ. 23. 0 որդիմ. 24. 0 ըսխնդրելիս.

Յանմեղ տղայն նայէր՝ աղիքն գալարէր,
Իսկ արձակել զնա բընաւ ոչ իշխէր:

5 «Թէ սպանեմ, ասէ, սիրտ իմ մորմնքի,
«Եւ թէ չըսպանեմ, կինդ այդ բորբոքի.
«Գուցէ մեծ փաշային արդիւ բողոքի,
«Եւ զիս հասուցէ յոյժ մեծ վըտանդի»:

10 Յասմամբ հրամայեաց զկինն արտաքս վարել,
Եւ զանմեղ մանուկն ի բանդ արկանել,
Ծանաւոր չըլթայիւք ըզնա չըլթայել,
20 Զձեռս և զոտս նորա ի կոճեղս պընդել:

Վասն մոանելոյ որդոյ փաշային առ նա ի քանտն
Եւ հրաւիրեալ զնա յօրէնս իւրեանց.

15 Նոյն ժամայն մըտեալ որդի փաշային,
Առ նա ի բանտին խօսէր մեղմագին.
«Եթէ դարձցիս դու յօրէնս մեր կրօնին,
«Զքեզ եղբայր առնեմ յատուկ իմ անձին»:

20 «Մեծամեծ փառաց զքեզ հասուցանեմ,
«Ոսկով արծաթով զքեզ լըցուցանեմ,
«Շատ փարթամութեամբ ճոխացուցանեմ,
«Ներ բաղմաց զանունդ բաժրացուցանեմ»:

Նա խոնարհ բանիւ զայս ողատախանեալ.
«Չեր ունայն փառացն չեմ ես ցանկացեալ,
«Չհաւաան իմ անդին գանձ եմ համարեալ,
«Եւ անանց փառաց հասնիլ յուսացեալ»:

25 «Փառք և մեծութիւն մարդկան ունայն է,
«Մնտի և ոչինչ և ընդունայն է.

3. 0 սպանանեմ. 6. 0 վտանքի. 7. 0 արտաք. 9. 0 չըլթայիւք.
0 չըլթայել. 10. 0 պընտել. 15. 0 կրօնին. 16. 0 եղպայր. | 0 յայտուկ.
22. 0 յունայն. 24. 0 հասանիլ.

«Անցաւոր և սուտ երազոյ պէս է,
«Իբր ըստուեր ամպոյ փութով անցանէ»:

«Իսկ դըրախտին փառքն որ յոյժ անճառ է,
«Հըրճուանքն անըսպառ և կեանքն զըրաւ է.
5 «Թէ պահեմ զհաւատս՝ որ սուրբ ամբիժ է,
«Յուսամ յայն մոտանել՝ զոր խոստացեալ է»:

Ուստի զարմացաւ որդի փաշային՝
Ընդ աներկիւղ տալ ըզպատասխանին.
«Ո՞րքան վառեալ է ի սէր իւր դինին,
10 «Մինչ անձն ի մահ տայ յաղագըս նորին»:

Եւ ի դուրս ելեալ յոյժ ափսոսալով,
Ըզհասակ մանկանն խիստ կըսկըծալով,
Կերպ կերպ այպանօք մօրն անարգելով,
«Բէ՛ֆի՛ր, մ՛ըլթանի՛» նըմա ասելով:

15 Իսկ մանուկըն կայր ի մէջ տան բանտին,
Աղօթէր առ Տէր սըրտիւ լալադին,
Հաւատով, յուսով հայցէր ՚ւ աղերսէր,
Զօրացուցանել զինքն ի նոյն մարտին:

20 Զերջանիկ սուրբաւրն դռէր յօղնութիւն,
Զմայրն սղորմութեան և զսուրբ Ամիրդին,
Ըզսուրբ նախավկայն հանդերձ իւր գընտին,
Բաղմերախտ հայրն մեր ըզսուրբ լուսաւուն:

Վասն հրամայելոյ փաշային որ հանեալ զնա ի
քանդէն եւ կրկին կացուցին յատեան եւ հրաւի-
25 րեցին յօրէնս իւրեանց. եւ նա չառեալ յանձն,
ապա հրամայեաց տանել առ դատին եւ վճիռ
հատանել մահուն.

Իսկ փաշայն արար հրաման քաղցրադին,
Հանեալ ի բանդէն ՚ւ ի յատեան բերին.
30 Փաշայն և աղայքն սիրով գոչեցին,
Ի դինըս իւրեանց զնա հրաւիրեցին:

5. օ ամբիջ. 8. օ աներկուղ. 21. օ զսուրբ. 22. օ լուսաւուն. 24. օ
յատեն. 28. օ քաղցրադին. 29. օ իյայտեան.

Զի մանուկըն էր կարի ցանկալի,
Տեսեամբ գեղեցիկ, համայնց ըզձալի,
Զի նորաբողբօջ էր և նաղելի,
Քսան և մէկ ամաց կամ այլ աւելի:

5 Ասեն «Թէ ի մեր յօրէնըս դարձցիս,
«Յայդ չար մահուանէդ դու իսկ զերծանիս.
«Բաղմակերպ փառաց փութով հասանիս,
«Եւ սեղանակից ի մէջ մեր լինիս»:

Առ որս ճէվապ ետ մանուկըն խոհեմ.
10 Ասաց «Զեր խոստման ես ցանկացօղ չեմ.
«Յայսըմ մահուանէս ես երկընչօղ չեմ.
«Յիմ սուրբ հաւատոյս ես ելանօղ չեմ»:

«Մահն ի վերայ մեր անդարձ վըճիռ է.
«Կամայ ակամայ օր մի հասանէ.
15 «Համարիմ այսօր թէ յետին օրս է.
«Սակս դենիս մեռանիլ սիրան իմ յօժար է»:

Փաշայն և աղայքն ափշեալ մընային,
Ընդ բանտըն նորա յոյժ հիանային,
Հասակն հայէին և ափսոսալին,
20 Եւ չը տաճկանալն խիստ բարկանային:

Իսկ մայրն մինչ ետես թէ բանն երկարեաց,
Գուցէ բաց թողցեն մըտօքըն կարծեաց.
Հանդէպ փաշային կըրկին բողբեաց,
Թէ «Է՞ր չես հաներ ըզդա ի կենաց»:

25 Երբ ետես փաշայն՝ թէ ոչ գոյ հընար
Ի բաց թողուլ զնա և փրկելոյ ճար,
Քանդի կինն էր լիրբ ՚ւ անըզգամ և շար,
«Մի գուցէ, ասէ, հատուցէ ինձ չար»:

2. օ համայնցալի. 3. օ նորաբողբօճ. 6. օ յայտ. 8. օ սեղանակից.
14. օ կամակ այլամա. 16. օ դ'նիս. 23. օ բողբեալ. 24. օ ի կենաց.
27. օ 'ւանըսգամ.

Յայնժամ հրամայեաց տանել առ դատին,
Հատանել վրճիւ մահուանն Նորին,
Եւ զինուորքն առեալ ըզնա և տարին,
Կացուցին ըզնա ի դատարանին:

5 Լիրբ մայրն հրճուելով անդէն ժամանեալ,
Ձանմեղ որդին իւր անդ ևս զըրպարտեալ,
Յատեան փաշային զոր ինչ էր խօսեալ,
Ըզնոյնսն առաջի դատուն երկրորդեալ:

10 Դատին երբ լուեալ՝ յանձըն սոսկացեալ,
Լիրբ կընոջն սրտոյն խակոյն աւտացեալ,
Ըստ իւրեանց դինին զիւլամըն տըւեալ,
Ձանմեղ մանուկն այն կախել վըճըռեալ:

15 Վասն տանելոյ զնա ի կախել եւ նա ուրախու-
թեամբ եւ աղօթելով ընթանայր՝ ի ծանօթից եւ
ի սիրելեաց հալալութիւն խնդրելով:

Սըտայօդ բանիւ մինչ վրճիւ հատին,
Թուանկչիք փութով ի վերայ հասին,
Կալեալ կապեցին ՚ւ առեալ տանէին,
Ի կախել ըզնա ի խեղդարանին:

20 Եւ ամբօխք բազում ըզկնի երթային,
Հայք և այլազգիք ի տեսն փութային,
Որք զայն լըսէին ափշեալ լինէին,
Ըզտղայն ափսոսալով մօրն վայ տային:

25 Իսկ նա զուարթ դիմօք խընդութեամբ գընայր,
Իբր ի հարսանիս սւրախ ընթանայր,
Ծանօթից ՚ւ եղբարց սիրով բարեւ տայր,
«Հալալ արէք ինձ, ասէ, իմ եղբարք»:

5. 0 մայրն. 8. 0 զնոյնսն յառաջի. 16. 0 սըստայօթ. 18. 0 և. 19. 0
կախել (ըռնի ի). 20. 0 ամբողք. 21. 0 ի տեսն. 23. 0 զտղայն.

Նա և Շնորհալոյն աղօթքն ըսկըսէր,
Քրտան և չորս տունն կատարեալ ասէր,
Եւ այլ բազում բանս աղօթից խօսէր,
Աղերսիւ զինքըն Աստուծոյ յանձնէր:

5 «Տէր իմ ՚ւ Աստուած իմ, քեզ եմ՝ յուսացեալ,
«Եւ ի քոյ խընամբդ եմ ապաւինեալ.
«Մի կորուսաներ զծառայս վըշտացեալ,
«Որ մաքուր արեամբըդ դու ես գընեալ:

10 «Գոհանամ ըզքէն, գըթած, մարդասէր,
«Որ այս աւուրս զիս արժան արարեր՝
«Վասըն քոյ անուանդ զչարչարանս կըրել,
«Եւ հեղլով զարիւնս՝ զյանցանս իմ ջընջել:

15 «Ուստի աղերսիւ ի քէն իսկ խընդրեմ,
«Զօրացո՛ւ զծառայս որ արդ կապեալս եմ,
«Զի համբերեցից այսըմ՝ տանջանաց,
«Եւ մեռանելոյս որ հանդերձեալս եմ:

20 «Ընկալ զպաղէտս իմ ՚ւ արագ ողորմեմ,
«Զբազում և անթիւ զյանցանս իմ ներեմ,
«Յանդերձ տանջանաց զծառայս աղաւտեմ,
«Ի անճառ խընդութեանդ արժանի արմս:

Չսուրբ Աստուածածինն յիշեալ աղաչէր,
Եւ սուրբն Յօհաննէս աղերսիւ դռչէր,
Չսուրբն Ստեփանոս և սուրբ Լուսատուն,
Մարտակից ինքեան լինիլ իսկ խընդէր:

25 Ըզսուրբ առաքեալք և ըզ մարգարէս,
Ըզսուրբ հայրապետսն և զսուրբ ճըզնաւորս,
Զմարտիրոսս, զկուսանս և սուրբ նահատակս,
Հասանիլ յօղնութիւն ինքեան պաղատէր:

3. 0 խօսէր. 4. 0 յունի աստուծոյ. առեալցիկ իմաստից գուշակելով եւ
չափի համար. 5. 0 և. 10. 0 աւուրս. 14. 0 զորացոյ. 15. 0 յայսըմ տանճանաց.
17. 0 ողորմեայ. 18. 0 զյանցանքս իմ ներեայ. 19. 0 տանճանաց. | 0 ա-
ղաւտեայ. 21. 0 ըզսր. 23. 0 ըզսր (երկու աւգամն էլ). 27. 0 զկուսանս.

«Երկնային սուրբ զօրք՝ որք բնութեամբ վեհ էք,
«Զօրութեամբ ձերով Դուք ինձ օգնեցէք.
«Ի մարտի իմում Դուք ինձ օգնեցէք,
«Քաջալերօղք ինձ այսօր փութացէք»:

5 Եւ մինչ անցանէր նդ դուռն եկեղեցոյն,
Եկիր եպագ նմա անդ խոնարհագոյն.
«Սուրբ եկեղեցի, լեր ինձ օգնական,
«Որ ծնար զիս, ասէ, շնորհօք սուրբ Հոգոյն»:

10 Այսպիսի հոգելի բանս խօսելով,
Երթայր յըսպանումն ուրախանալով,
Ամբողքըն ըզկնի որք զայն լրսէին,
Հիացեալք առ այն յոյժ զարմանալով:

15 Վասն հասանելոյ նմա ի տեղի կախարանին եւ
մայրն տըւեալ զզին պարանին եւ մանուկն հա-
լալութիւն խնդրելով ի մօրէն եւ մայրն ոչ լուաւ
նմա. եւ յետ այնր կախեալ խեղդամահ արարին
զանմեղ մանուկն. եւ մայրն գնացեալ ջուր էարք
ասելով թէ «վա՛շ, զի սիրտն իմ՝ զովացաւ»:

20 Եւ լիր մայրն եւ ընդ նրմա շըջէր,
Վա՛շ վա՛շ ասելով զսիրտն ուրախ առնէր,
«Իբր թէ զվրէժս իմ առի նմանէ»,
Վասնորոյ խընդայր, սլարէր, կաքաւէր:

25 Եւ իբրեւ հասին հանգեպ բաց խանին,
Փըլչիւոյ խանութ այն զասապխանին,
Անդութ մայրն եւ ըզգին պարանին,
Կախեցուցանել զիւր անմեղ սրդին:

Թւանկչիք ՚ւ այլազգիք աղէխարչ եղեն,
Վաւրն զուր մահուն մանկանն աւաղեն.

4. 0 Թութացէք. 5. 0 ընդ. 9. 0 բանբ. 10. 0 յերթայր. | 0 յուրախանալով.
11. 0 ամբողքըն. | 0 լրսէին. 13. 0 նմայ. 16. 0 այրն. 27. 0 ալասկիք.

Ասեն ցնա. «Բան ինչ ասա մեր կրօնէն,
«Ըղբեղ աղատեմք յայդ դառն մահուանէն»:

5 Իսկ նա իբրեւ զվէմն կայր անշարժելի,
Ի սուրբ հաւատոյն յոյժ անշեղելի,
Քանզի վառեալ էր սիրովն Յիսուսի,
2 Վախէր մահուանէն այն անցանելի:

10 Այլ սըրտի մըտօք առ Տէր աղօթէր,
Նշանաւ սուրբ խաչին զերեսըն կընքէր,
2 սուրբ Աստուածածինն բաճարագոյն դռէր,
Եւ զինքն Աստուծոյ, սըրբոց իսկ յանձնէր:

Ապա շուրջ նայէր զչար մայրն սրտէր,
2 Ի վերջին զըրոյցն նրմա առնիցէր.
Իբրեւ ետես զնա ի մէջ ամբոխին,
Ողբալի դիմօք նրմա զայս ասէր.

15 Թէ «Հալսլ արա դու ինձ, սվ մայր իմ,
«2 Ի շատ աշխատանք ունիս վերայ իմ.
«2 եւ ըդ հասն ինձ որ ես համբուրեմ,
«Հասարթովըդ քոյ մի մեռանիցեմ»:

20 «2 Ինն ամիս դիս յարգանդիդ կրեցեր,
«Եւ ցաւօք ծընար, գըրկովըդ բարձեր,
«Կաթամբ դիեցուցեր, գթով սղահեցեր,
«Մեծ աշխատանք յայս չափս հասուցեր»:

25 «Այսօր բարկութեամբ դիւին լըսեցեր,
«Ի այսբան էմէկըդ դու ընդ վայր հարեր,
«2 րրսարտելով զիս ի մահ մատնեցեր,
«Դըժուարաւ գըտեալն դիւրաւ կորուսեր»:

Իսկ անիրաւ մայրն բնաւ ոչ գըթացաւ,
Ապառաժ սիրտըն իսպառ քարացաւ,
Խըղճալի սրբւոյն ձայնին ոչ լըւաւ,
30 Ի ամենեկն ի նա ոչ նայեցաւ:

17. 0 հասոյ. 30. 0 և.

Երբ ետես մանուկն թէ չես պատասխան
Անդուծ ծընողըն դարչն և յոյժ դաժան,
Դարձեալ ասէ ցնա սըրտիւ ցաւական.
«Ո՛վ դու եղկելի, լեր ինձ պարտական»

5 «Այսօր այս մահուամբս յաստեացս ելանեմ,
«Եւ Փըրկչին յանճառ կեանսն մըտանեմ.
«Ապա դու մընաս կենօք յերերման,
«Թընդրես զիս 'ւ ասես թէ երբ դըտանեմ»:

10 Իբրեւ կատարեաց խօսըն ցաւագին,
Ապա թըւանկչիք ի նա ձեռն արկին,
Ըզբարակ պարանն ի վիզըն արկին,
Ձանմեղըն ի զուր խեղդամահ արին»:

15 Յայնժամ չար մայրըն յոյժ ուրախացեալ,
Պարեալ խընդուծեամբ յընթացս արձակեալ,
Դնացեալ յաղբիւրէն թասով ջուր խըմեալ,
«Վա՛շ զի զովացաւ սիրտ իմ» ասացեալ:

Մերձ եղեալ տաճիկը երբոր զայն լուեալ,
Քարամբք քարկոծել ըզնա կամեցեալ,
Իսկ չարն այն իսկոյն ի փախուստ առեալ,
Ուր դիմելն նորա ոչ ոք գիտացեալ»:

20 Վաճն ամբոխին՝ որք զնա տեսեալ աղէկիզեալ
մորմոքէին. եւ կանայք ոմանք եկեալ կանգնեալ
ի դէմն՝ աւաղէին, եւ կերպ կերպ լանէթս տային
չար մօրն.

25 Եւ հոլք ժողովոց՝ որք տեսանէին,
Մեծամեծք և փոքունք յոյժ ափսոսային,
Իշխանք և ռամիկ՝ ի յողբ շարժէին,
Վախ վախ ասելով մօրն անիծէին»:

4. 0 այսօր այօր այս. II. 0 բարանն. 18. 0 խտուն փխ. իսկոյն. 19. 0
յուր. 20. 0 ամբողին.

Եւ կանայք բաղաւժք առ նա փութային,
Ի դէմն կանգնեալ հառաչմամբ լային,
Ձանաղան կերպիւ ողբս յօրինէին,
Իբրեւ աղգային ըզնա սըգային»:

5 «Այ աղնիւ մանուկ, դու դեռաբուսիկ,
«Նազիկ և սիրուն և յոյժ գեղեցիկ,
«Ո՞րպէս քոյ մայրն ըզքեզ զուր մահացոյց,
«Այ դու դառնադոյն տանջանօք սաստիկ»:

10 «Վա՛յ հաղար աւանդ աղնիւ հասակիդ,
«Բաղձալի տեսոյդ և լոյս երեսիդ,
«Զիմրդ անդուծ մայրդ գքեզ ընդ վայր կորոյս,
«Անարդ սպանելով ի կախարանին»:

15 «Ո՞րպէս քարացեալ էր սիրտըն նորին,
«Ո՞րքան անդուծ էր դարչ աղիք նորին.
«Կուրանալոյ էր տեսարանք նորին,
«Որ ի հանդէպ իւր կախել ետ զորդին»:

20 Դառնան և խօսին դէպ առ կինըն այն,
Կերպ կերպ լանէթներ նըմա իսկ կարդան.
«Ո՛վ անդուծ ծընող դու թըշուառական,
«Ձատի և վաճթար դու դաժանական»:

«Ո՛վ դու անողորմ ծընող դարչելի,
«Դիւահար և խենդ, յիմար և մօլի,
«Այսօր նախատինք եղեր աշխարհի,
«Դու Մըլթանոյ դուստր զալըմ փախէ»:

25 «Կին դու զըրասաց, բերանըդ փակի,
«Լեզուդ պապանձեալ և կարկամեսցի.
«Ո՞րպէս զորդիդ քոյ զուր մահացուցեր,
«Բեարեմսըդ զալը զալըմ փախէ»:

4. 0 ասղային. 6. 0 սիրոյն. 8. 0 տանճն''ք. 11. 0 ըզը փխ. գքեզ
ընդ. 26. 0 լեզուտ. | 0 պապանձե''լ.

«Կին դու, գէշ խոցով պատժիս և մաշիս,
«Բարակացաւերով հալիս և հաշիս,
«Վիրացդ հոտերոյն հիւծիս և հաշիս.
«Կայէն որդեսպան, զալլմ' փայլչէ:

5 «Կին դու, շշուկ ցաւօք ըզքեզ տիրեսցեն,
«Եւ գարշ անձամբ քով սաւառիկ պատեսցեն,
«Խըստագոյն վայիւք բառաչեցուցեն.
«Այ քէփիր միլիօն զալլմ' փայլչէ:

10 «Կին դու, պատառօղ գազան քեզ դիպի,
«Առիւծ և վարազ, արջ քեզ հանդիպի,
«Գէշ գէշ պատառեն ըզքեզ և դըզեն.
«Է՛ եզըտոյ զաւակ զալլմ' փայլչէ:

15 «Որպիսի՛ լանէթըս քեզ շարադրեմք.
«Ո՞ր անարգանօք ըզքեզ անարգեմք,
«Ի՞նչ նախատանօք ըզքեզ նախատեմք.
«Այ դու իմանալդ զալլմ' փայլչէ:

20 «Ո՞չ արգեօք դու ծնար զսա և սընուցեր,
«Աշխատանս կրելով յայս չափս հասուցեր.
«Ապա ո՞րպէս սիրտդ ոչ գալարեցաւ,
«Որ պախարակեալ զուր մահացուցեր:

«Անբան անասունքն զաւակս ծընանին,
«Գըթան ի նոսա և սընուցանեն,
«Ի վնասակարաց պահեն պահպանեն.
«Դու քան ըզնոսա անգութ փայլչէ:

25 «Թըռչունք օդային՝ որք ըզձագս հանեն,
«Փափուկ բոյն շինեալ՝ անդ հանգուցանեն,
«Զթըռչիլ ուսցընեն, թեօք վեր հանեն.
«Դու քան ըզնոսա անբան փայլչէ:

1. օ մաշիս. 3. օ վիրացըդ. 4. օ կային. 6. օ պատեսցին. 7. օ բառաչեցուցեր. 12. օ չփայլչէ. 14. օ անարքանօք. 17. օ ծընար. 20. օ բախարակեալ. 25. օ յօդային. 27. օ ուսցընելն.

«Շունք, վայրի գազանք՝ որք են պատառօղ,
«Բայց կորեանց իւրեանց այնք ևս են սիրօղ.
«Ինքեանք նօթի մնան, զնոսա կերակրեն.
«Դու գէշ քան ըզշուն զալլմ' փայլչէ:

5 «Սողունք թունաւորք, լողակը ծովականք,
«Սորա համայնքըն ըզձագս ըստանան,
«Պահեն և խնամեն գըթով ծնողական.
«Դու քան ըզնոսա վաճթար փայլչէ:

10 Սյապիսի՛ լ աւելի քան զայս առէին,
Զչար կինն անիծիւք վատաբանէին,
Ցաւալի ողբով մանուկըն լային,
Զըսօղսն ամենայն լացուցանէին:

15 Զի տղայն կախանին պայծառացեալ էր,
Ճերմակ մարմինըն ձիւնափայլեալ էր.
Զի զլոս հաւատ իւր որ պինդ պահեալ էր,
Ի ինքն հօգով մարմնով ի լոյս դարձեալ էր:

Վասն իջանելոյ լուսոյն ի վերայ նորա ի գիշերին
այնմիկ, զի քրիստոնեայք եւ այլազգիք տեսեալ
վկայեցին.

20 Այլ արքայն Բրիտանոս՝ ստեղծօղն համայնից,
Զվկայն իւր արար լուսալից,
Զի գիշերին այն լոյս մեծ էջ յերկնից՝
Յայտնի լ աւելեւի ի ցոյց ամենից:

25 Եւ բազում անձինք՝ որք անդ պատահեալ,
Բրիտանեայք, այլ և տաճիկը յիմարեալ,
Ըզբանչելի հրաշ լուսոյն որ տեսեալ,
Ի վաղիւն ելեալ ամենից պատմեալ:

3. օ նօտի մնան, 7. օ ծնողական. 15. օ պինա. 17. օ լուսոյն
19. օ վրկայեցին. 26. օ ըզբանչելի.

Քրիստոնէիցս ազգ կարի բերկեցան,
Եւ Քրիստոսէ Փրկչէն գոհացան,
Ճշմարիտ հաւատոյս յաւէտ ամրացան,
Ըսթափեալ ի սգոյ և ուրախացան:

5 Ազգ տաճկաց և ըս երբ որ զայն լուեալ,
«Անմեղ լինիլըն, ասեն, արդ յայտնեալ»,
Ուստի թուրք կանայք ի նախանձ չարժեալ,
Եւ ըզչար կինն այն սպանել կամեցեալ:

10 Ասեն. «Դա մեր մարցս զանուն աւերեաց,
«Եւ չար յիշատակ յաշխարհի տընկեաց,
«Լըրբենի կանանց ճանապարհ եբաց,
«Զուր ըսպանել տալ ըզղաւակս իւրեանց:

15 «Զի գործս այս մեր մարցս նախաւիրը եղև,
«Ի մէջ աշխարհի ասութիւն եղև,
«Որ միշտ այսպանեն ըզմեղ և ասեն,
«Թէ մարց սէրն և գութն այժմ նախանձ եղև:

20 «Այսօր ըմբռնեալ ըզնա ըսպանցուք,
«Եէլ մոմեր վառեալ ըզնա այրեսցուք,
«Եւ յուղտոց բարձեալ և չրջեցուցուք,
«Տեսող ըսողաց զսա խըրատ ցուցցուք:

«Յետ այնր կենդանոյն զորովայն հերձցուք,
«Զաղիւրն քարշեալ ի դէմն ընկեսցուք,
«Եւ զըստինս կտրեալ՝ զաչսն բըրեսցուք,
«Յօշելով զմարմինն և շանց կեր արկցուք»:

25 Եւ յայնժամ ելեալ զնա որոնէին,
Շըրջեալ ըզբաղաբն՝ և ոչ գըտանէին,
Եւ սըրախ իւրեանց կարի սխային,
«Եթէ գըտանեմք՝ կտրատեմք» ասէին:

2. 0 գուացան. 3. 0 յամրացան. 9. 0 գու. 13. 0 մարձս. 21. 0 յետ այնր
ընդ կենդանուն. 23. 0 ըզտինս կտրալ 24. 0 զանչ. 25. 0 որոնէինցուք.

Վասն զարհուրելի երազոյն զոր փաշայն տեսեալ
Եւ հրաման արարեալ որ իջուցին ի կախարանէն:

5 Յայն առաւօտըն մինչ զայն լըսեցին,
Թէ լոյս իջեալ է ի վերայ նորին,
Քրիստոնեայք փութով անդ հասանէին,
Յոյժ մեծ գոհութիւնս Աստուծոյ տային:

10 Անխախտ սահման էր սոյնայ քաղաքին,
Ըզմնաստարատ որ զորս և կախէին,
Մինչ յերիս առուրս այնպէս թողուին,
Դապա վայր առման հրաման առնէին:

Իսկ փաշայն տեսեալ զերազ ահաւելի
Վասն սոյն մանկան, և քունն հատանի,
Նդ առաւօտն իսկոյն դըրեալ ողորութի,
Դ իջուցանելոյ տայ հրաման յայտնի:

15 Գըրեալ էր ի մէջ այն ողորութիին,
Զէնէթով բառնալ ըզմարմին նորին,
Դապք քահանայիւք և վարդապետօք՝
Ըստ օրինի դնել ի գերեզմանի:

20 Յայնժամ քրիստոնեայք եկեալ իջուցին
Զմարմինն դեղեցիկ և նոր վըկային,
Լալով հըրճուանօք եդին դադաղին,
Եւ բարձեալ բերին ի յեկեղեցին:

25 Ժողովք ըռամկին ընթացեալ եկին,
Եւ արք և կանայք, ծերքն ընդ տըղային,
Աղէտիւ մեծաւ ողբս առեալ լային,
Մինչ զի ըզբարինս լացուցանէին:

13. 0 ընդ. 17. 0 վր՝ դապետօք. 18. 0 ընդ. 21. 0 լալովով. 23. 0
ընդացեալ. 26. 0 քարինք.

Քանզի սուրբ վրկայն էր սալտակացեալ,
Ըղձեռսն ի սրբոյն խաչանիշ եղեալ,
Եւ երկայն գանգուրն վրկիւն շուրջ պատեալ,
Եւ երես նորա ծաղրագէտ եղեալ:

5 Այսպիսի կերպիւ որք տեսանէին,
Աղէխարչ սրբոյն մորմնքմամբ լային,
Հայելով ի նա յոյժ հառաչէին,
Եւ չար մօր նորա լանէթներ տային:

10 Վասն թաղման նորա որ յոյժ փառաւորութեամբ
եղին ի գերեզմանի. եւ ի նոյն գիշերին եւս լոյս
իջեալ ի վերայ նորա:

15 Սուրբ եկեղեցւոյ դէտըն պանծալի,
Ծնորհազարդ պետօք ըզգեստաւորի,
Եւ համայն ուխտիւ իւրով դարգարի,
Թաղումըն սրբոյն պատրաստեալ լինի:

Դապ քահանայից խըմբիւ պարառեալ,
Միաբան զեցեալ մոմեղէնս վառեալ,
Սարկաւադք զբուռվառս, գլխիւրք խաչվառեալ,
Եւ քաղցըր ձայնիւ դաս դաս երգ առեալ:

20 Խընկօք անուշիւք 'ւ աղնիւ կընդրելօք,
Եւ պայծառ ջահիւք և մեծ կերօնօք,
Սպիտակ հանդերձիւ, սուրբ պատմութեանօք,
Պէսպէս ճոխութեամբ և զարդարանօք,

25 Կենսատու խաչիւ, աւետարանօք,
Դաւթեան սաղմոսիւք և շարականօք,
Եւ այլ հոգելի քաղցր եղանակօք,
Զուարճախառն ողբովք և մեծ հրճուանօք,

Բարձեալ ըզմարմինն սրբոյ վրկային,
Եւ տարեալ ի գիր իւրոյ տապանին,

6.0 մոմեղմամբ. 12.0 եկեղեցէյ. 15.0 սրբոյն. 18.0 սարկաւադք.

Սաղմոսիւք 'ւ երգօք գերեզման եղին,
Խաչիւ կընքեցին ըզլիւրիմ նորին:

5 Նոյն գիշերըն եւրս լոյս էջ յերկնից,
Մերձակայ բնակիչք տեղւոյն վկայեցին,
Որով ամենից միտսն հաստատեցաւ,
Թէ ճըշմարտապէս է վրկայ Փրկչին:

10 Սահակ Մըսրոս այս որ կատարեցաւ,
Զար մօրէն իւրմէ ի զուր մահացաւ,
Արին զլոյս հաւատն իւր ոչ ուրացաւ,
Այլ ի փառս Յիսուսի նահատակեցաւ:

Հազար 'ւ երկերիւք քսան և եօթ թըւի,
Ի քսան և երեք ամսոյ յուլիսի,
Մակարայեցոցըն աւուրն տօնի,
Որ և սա երս ընդ նոսա դասի:

15 Արդ թըշուառ ծառայս Փրկչին Յիսուսի,
Յօհանէս չըպէտ նօտարս Կարնեցի,
Զկատարումն սրբոյն աչօք իմ տեսի,
Եւ որպիսութեանն իսկ վերահասի:

20 Ի խընդրոյ ոմանց եղբարց հարկեցայ,
Զանց առնել ըզնոյնն ոչ բարուք վարկայ,
Ի ի իւրոյ սրբոյն ևս ըստիպեցայ,
Եւ շարադրեալ զբանս յօժարեցայ:

25 Ուստի աղերսեմ զեղբարսդ յարգելի,
Յիշել զիս ըզհէքս մաղթմամբ հաճելի,
Տեսութեան Փրկչին լինիլ արժանի,
Ընդ ձեօք վայելել զփառս անպատմելի:

5. 0 միտսն. 7. 0 սահակ. 13. 0 մանկայրայեցոցըն. 15. 0 բգ փխ.
արգ. 19. 0 եղբարձ. 20. 0 բարուք. 21. 0 ըստիպեցայ. 23. 0 ւստի
փխ. ուստի.

Տաղս այս ի վերայ սոյն նոր նահատակիս յօ-
րինեալ ի նոյնոյ նօտարէ՝ ի զոյն որ ասէ. Պա-
շնտայ վար Քինս Քէսի էման, ալտի պէնի
պէնի խու . . . :

5 Ի չար մօրէդ զուր մատնեցար, աւանդ,
Գառնըդ անմեղ անմեղ ըմբռնեցար,
Ի բանդ և ի դանս տաղնապեցար, աւանդ,
Ազնիւ Մըսըր, Մըսր, սիրահն Սահակ,
Արի Սահակ և քաջ Սահակ, աւանդ,
10 Մանուկ տիօք, տիօք քաղցրատեսակ:

Յատեան չարեաց որ դու կացեր,
Շնորհիւ Հոգւոյն լըցեալ եղեր,
Լոյս հաւատոյդ անխախտ մնացեր,
Ազնիւ Մըսըր, տեսեամբ պայծառ որպէս հայլ:

15 Համարձակեալ բարբառեցար,
Խոստմանց նոցին ոչ նայեցար,
Ի ի մահուանէ ոչ վախեցար,
Ազնիւ Մըսըր, այսօր արբեր Փրկչին բաժակ:

Նորբուռ վարդ այսօր բացար,
20 Փրկչին սիրով սիրով բողբոջեցար,
Ի կախարանն բարձրացար,
Ազնիւ Մըսր, մարմինդ եղև շուշան ճըրադ:

Սիրոյդ կանթեղ դու կախեցեր նոր նահատակ,
Զարիւնդ ի նմա իբր իւղ արկեր,
25 Զկախարանն լուսով լըցեր,
Ազնիւ Մըսըր, սիրով Փրկչին լուցեալ ճըրադ:

9. 0 քաջ. 13. 0 հաւատոյդ. 15. 0 բարբառեցար. 17. 10 եւ. 21. 0
բացրացար. 23. 0 կանթեղ.

Էրանեցար յազգաց լազանց նոր նահատակ,
Ի շիրիմ քոյ էջ լոյս գերազանց,
Այսօր մըտեր ի կեանս անանց,
(Ի ՌէՄ) այս թիւ վկայեալ Սահակ,
Արի Սահակ, նոր նահատակ,
Վասն իմ հայցեան առ Տէր միակ:

Սոյն վկայաբանական երկու տաղերն ունի մի-
այն 0 ձեռագիրը, էջ 43 ա—65 բ. ամբողջը յառա-
ջաբանով միասին մի առանձին տետրակ է նոյն ձե-
ռագրի հետ կազմուած: Տետրակի վերնագիրն է.
«Տետրակս այս, յաղագս ումեմն Մըսըր կոչեցեալ
Սահակ մանկան, որ ի չար և յանգուծ մօրէն զրպար-
տեալ մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց որք շատ ստի-
պեցին զնա յուրանալ և նա սերովն Քրիստոսի վա-
ռեալ, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ կախեալ խեղդամահ
արարին զնա: Եւ Քրիստոս Աստուածն մեր իրաւա-
ւորեաց զվկայն իւր լուսով յերկնից: Արարեալ և շա-
րադրեալ յումեմնէ նօտարէ Յօհաննիսէ Կարնեցույ,
ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, և ի պատիւ
նոր նահատակիս նորա:»

Այս տետրակի վերջն է նաև Յարութիւն Կարնեցի
նահատակի տաղը, որը տես առանձին:

Սահակ Մըսրի տաղի հեղինակն է մահտեսի Յով-
հաննէս (կոչուում է նաև Հաննէս, Հաննա) Կարնեցի
վարժապետ, նօտար մականունով. հեղինակը իւր ժա-
մանակի բեղմնաւոր գրչներէց է. նրանից ունինք
տասնեկնը աշխարհական գեղեցիկ տաղերի մի հաւա-
քածոյ, գրուած 1777—1788 թուականներն. չհաշ-
ուած Սահակ Մըսրի (գրուած 1778 թուին), Յարութիւն
Կարնեցու (գրուած 1806-ին) և Վառվառէ կոյսի
(գրուած 1810-ին) տաղերը՝ որոնք տես վարը:

Սահակ Մըսրի տաղի 14 գլուխները առաջին
տներէ սկզբնատառերը կապում են հեղինակի անունը.
Ի ՅՕՀԱՆՆԻՍԵ ԱՅՍ: Ինքը հեղինակը իւր յառաջաբանի
մէջ՝ էջ 574 անում է իւր տաղի գրութեան պատմու-

6. 0 հայցեայ.

Թիւնը. հիղինակը տաղը դրել է հէնց որքի նահատակութեան տարին՝ այն է ՌՄԻԷ=1778 Թուին, իւր «տղայական» և «նորաւարժ» ժամանակին: Տասը տարի յետոյ ՌՄԼԷ=1788 Թուին բարեկամներ ինդըով վերստին ձեռք է առնում աշխատութիւնը՝ և նորանոր սրբադրութիւններով և յաւելուածներով վերածում է այժմեան վիճակին:

105.

ՊԵԼԻ ԿԵՐՆԵՑԻ

† 1781—1786

Սոյն նահատակի մասին անցողակի խօսուած է Սահակ Մարը Կարնեցու վկայաբանական տաղի յառաջաբանի մէջ, տես վերը էջ 573—4. Բայց որովհետեւ կազմում է մի ամբողջութիւն, ուստի և աւելորդ չենք համարում նոյն մասը ամբողջովին մէջ բերել այստեղ:

Յետ անցման քանի մի տարեաց (ի վերայ նահատակութեան Սահակ Մարը Կարնեցու) սոյն քաղաքացի Զինիզցի կոչեցեալ Տէր Մելքոն հանճարաշատ քահանայի Պալի անուն որդին վասն իմիք ինչ 5 ընդունայն պատճառի մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, որք և վասն գեղեցկութեան և արիական երիտասարդութեանն՝ շատ չարչարանք ստիպեցին զնա ուրանալ. և նա տեսեալ գործով զարիական նահատակութիւն սոյն Մարը մանկանս, վասնորոյ և ինքն ևս արիութեամբ հաստատուն մնալով ի 10 հաւատս և ի սէրն Քրիստոսի, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ կախեցին զնա, որոյ վերայ և լոյս էջ յերկնից:

Վկայիս նահատակութեան Թուականը յիշուած է. Բայց որովհետեւ Սահակ Մարը նահատակուած է 1778-ին, իսկ Պալի «յետ անցման քանի մի տարեաց»,

Ուստի ապահովաբար 1781-ից յետոյ: Միանգամայն Սահակ Մսրըլի վիպաբանութեան յառաջաբանը գրուած լինելով 1788-ին, Պալիկ նահատակութիւնը չի կարող 1786-ից յետոյ լինել, որովհետեւ հակառակ դէպքում հեղինակը պէտք էր ասէր «անցեալ տարի, հերոս» կամ նման մի ձև: Ուստի նշանակում ենք մօտաւորապէս 1780-6:

Ձեռագրական տարբերութիւնները ևն տես վերևը, էջ 573 — 4:

106.

ԹՈՒՍՄԵՆ ՄԵՆՈՒԿ ՏԻԳՐԵՆԵՍԻՏՅՈՒ

† ՌՄԼԳ = 1784

Հազար երկու հարիւր թվական,
երեսուն երեք աւելորդեան,
Հիանալի իրս գործեցան,
Որ ազդ և ազինք զարմացան:

5 Մանուկ անուն ունի թուխման,
Որ էր երկրէս նա Տիգրանեան,
Աւուր միում յանկարծական,
Փայլեաց իբր աստղ առաւօտեան:

10 Կացեալ ընդդէմ բլունաւորաց,
Մեծամեծաց, դատաւորաց,
Զօրէնս նոցա արհամարհեաց,
Դաւանելով զՔրիստոս Աստուած:

15 Ըզնա կալեալ ըմբռնեցին,
Բըրածեծեալ յոյժ սաստկազին,
Մինչ զմիս ոտիցն թափեցին,
Ըզնա յաղթել ոչ կարացին:

Դարձեալ կըրկին ի բանա արկին,
Թերեւս միտքն չըփութեացին:

2. ծ երեսուն երեկ. 7. ծ հանկարծական. 13, 16. ծ զնա.

Իսկ նա կացեալ արիապէս,
Պատասխանեաց ասոց նոցին:

«Քրիստոնեայ եմ, հաւատս պայծառ,
«Չեմ ես նըման մութ և խաւար,
«Յառաջնորդ ձեր կոյր և յիմար,
«Եւ հետեօղք իւր հաւասար»:

Յայնժամ ցտսեալ բըռնաւորին,
Եւ ետ հրաման մահու նորին.
Առեալ ի դուռ ժամու բերին,
Ըզնա անդէն գըլխատեցին:

Արիական քաջ նահատակ,
Հեղեր զարիւնդ իբր Վրտակ,
Սիրով արբեր զմահու բաժակ,
Ի հանդէս քո հըրճուին հրեշտակք:

Սէր աշխարհիս ի բաց թողեր,
Եւ մասնակից սըրբոց եղեր,
Սակս Քրիստոսի արիւնդ հեղեր,
Եւ քաղցրացար իբր ըզմեղեր:

Երանելի մանուկ Թուխման,
Մարմինդ ետուր հոգւոյդ փըրկան,
Մահ քո եղև քեզ բանալի,
Եբաց ըզդուռն արքայութեան:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 304 (—ճ) ձեռագիրը՝ էջ 18 ք. հմմտ. Տաշեանի Յուլիոսը, էջ 732 ք: Տաղի արտագրութիւնը շնորհակալութեամբ ստացել ենք մատենադարանապետ զեք. Հ. Բ. Պիլէզիկեանից:

4,6. խաւար, հաւասար բառերի ընթերցումը տարակուսական է ճ-ի մեջ.
10. ճ. գնա. 13. ճ. արբեր.

107-

ԳԵՆԻԷԼ ԲԷԿ ԽԱՉԵՆԵՑԻ

† ՌՄԽ=1790-1

Յարձանիս շիրմի ամփոփեալ դնի
Մարմին իշխանին Խաչեն դաւառի,
Վեհ իշխանազնեայ Դանիէլ բէկի,
Որդւոյ Մէլիք բէկ իշխանապետի,
Ի տանէ հայկազն մեծ Ջալալ Դօլի,
Տեառն Արցախայ Հայոց աշխարհի,
Որ Ղարապաղայ կամ Շուշուոյ նահանգ
Նա սովորաբար արդ վերաձայնի,
Առ սուրբ հաւատոյ սա լուսահոգի
Նահատակի աստ յամրոցիս Շուշի՝
Դառն տանջանօք Իբրահիմ խանի՝
Որ թշնամի էր Խաչին Քրիստոսի.
Ի ՌՄԽ. կանգնեաց զայս արձան
Վշտալի որդին այս նահատակի
Բաղդասար արհիմ տէր Մետրապօլիան
Հասան Ջալալեանց արթուն հովուապետն
Աղուանից երկրին, որք հանդիպիք այսմ տաղանի
Տուք հօրն և որդւոյն Աստուած ողորմին ի 1851:

Սոյն տաղանազիրը արտատպում ենք Մակար Եպիսկոպոս Բաղնուդարեանցի Արցախից, տպ. Բաղու, 1895, էջ 150—151. Նահատակի տաղանաբարը ըստ սոյն աշխատութեան գտնուում է Շուշի քաղաքի Հին-հանգստարանի հարաւային կողմում:

6. տպ. արցախայ. 11. տպ. իմրահիմ.

ԱՆՏՈՆ ԵՐԶԱՆԿ ԹԻՓԼԻՍԵՑԻ

† ՌՄԽԴ = 1794-5

(Շուշի) քաղաքում եղած Հին-Հանգստարանի վարի կողմին մօտ կայ մի գերեզման, որ կոչուում է Նահատակ։ Սորա տապանաքարի վերայ գրուած է. «Այս է տապան Թիֆլիսեցի Նահատակ Անտօնին. ՌՄԽԴ-ին։ Ես Թիֆլիսեցի Սիմօնի որդի Սարկիս այս քարս հսկացի սէրս նահատակին»։

Սոյն տեղեկութիւնը արտատպում ենք Մակար Եպիսկոպոս Բարսուղարեանցի Արքեպիսկոպոսի (տպ. Բագու, 1895), էջ 150։

5. տպ. այսպէս սարկիս, հսկացի.

ԱՅՈՒՂ ՅԱՐՈՒԹԻՐՆ ՏՓՂԻՍԵՑԻ
(ՍԱՏԵԼԹ—ՆՈՎԷ)

† 1795 սեպտեմբեր

Հարկւր յիսուն տարի առաջ (այսինքն 1700-ին) մէկ խեղճ աննշան հայ գալիս է Հալէբէց¹⁾, երևի բախտ որոտու՝ Վրաստան, ու բնակւում է Թիֆլիզ քաղաքում, որ տեղ սկսակւում է մէկ Հովարարցի²⁾ աղջկան վրայ։ Սրանց ըլլում է տղայ³⁾, որոյ տալիս են Արտ. Թիմ (Յարութիւն) անունն։ Էս Հալեբցու վրայ չ'ունինք ոչինչ տեղեկութիւն.

1) Թուրքերէն ասած խաղերում Սայեաթ—Նովէն խօսում է իր վրայ՝

Վաթանքմ Թիֆլիզ դուր, սամթի Գուրջիստան,
Անամ Հովարարու, աթամ Հալարու։

(Հայրենիքս Թիֆլիզն է, կողմն Վրաստան. մէրս Հովարարցի, հէրս Հալարցի)։

2) Հովարարն հին ժամանակին Թիֆլիզու արուարձանն էր. հիսի քաղաքի հետն է հաշւում։

3) Հնարք չը կայ իմանալու Սայեաթ—Նովու ծննդեան տարին. ինքն ԻԳ խաղի տակն ունի գրած թէ՛ ինչօրի հարսունն տալիս գլուխդ որի ամենամ խաղիմ. թէպէտ անկարելի է որ մինչև իր երեսնամեայ հասակն չ'ունենայ բոն ասած, բայց համարձակ կարող ենք ասել, որ էս հասակից առաջ չ'ի ըլիլ գլուխ դրել նշանակելուն իր խաղերու ասելու օրն, ամիսն ու տարին։ Մէ քանի թուրքերէն ասած խաղերու տակն ունի նշանակած Վրաց քրօնիկօնի 430 ն, որ է 1742 Փրկչական թիւն։ Թէ ընդունենք՝ որ Սայեաթ—Նովէն էս

միայն նրա որդու՝ Արուսթինի խօսքիցն իմանում ենք, որ էլել է նա միդրախ։ Պատիկ Արուսթինին տալիս են աշկերտ մէկ ջուլհակի մօտ. խիստ աչքաբաց ըլելով՝ կարճ ժամանակում էնքան վարպետանում է Արուսթինն, որ ինքն իր 5 համար մէ մեքենայ է հնարում, որով՝ կառւել երկայն փողոցի մէջ հինելու տեղ, հինում ու գործում է էլել իր սենեակումն։ Մեր վարպետ ջուլհակն երեւի շատ վաղ է նկատում իր մէջ քերթողական շնորհքն, որ «պատուոց» պատ պահելով «գրոթ և դնոմ ամենան խաղիկ», ու «սուրբ Կա- 10 թապիտի կարօղոթեանով» սովորում է «քանանչեկ, ու չօնգորն ու ստրուրեկ»։

Դեռ լաւ չը չափած իր հանճարի ուժն, Արուսթինն անց է էլել կացնում իր օրն կտաւ գործելումն ու սաղ ածելումն. իր մեքենայի առջևն հորում նստած՝ մըքուքի 15 ձէնի վրայ առաւօտեան հանած խաղն դեղդեղում է էլել գիշերն իր քաղցր ձայնով իշխաններու բարձր ու լէն դարբասումն։ Վերջն մըքուքն փոխած քամանչի վրայ, սրան «շատ քան» տեսնիլն խոստանալով համարձակ դուրս է եկել մէյգան, որ տեղ իր աշուղական հոշակաւոր 20 Սայեաթ—Նովէն անունով մոռացնել է տըւել ջուլհակ Արուսթինին էնպէս, որ ժողովուրդն մինչև էս օրս էլ միայն աշուղական անունով է ճանաչում իր սիրեկան երգչին։

Բանիցն երևում է որ Սայեաթ—Նովէն աշուղութիւնն կցել է թուրքերէն ասած խաղերով. սրանցմով սկսվում է 25 նրա դավթարն։ Էն գլխէն մտածելով խաղն ասելու տա-րին նշանակելու համար, առաջ սրանց համար է հոգացել. իր դավթարումն էլ ամէնից հին խաղն՝ թուրքերէնն է, որն որ հանած ունի 1742-ին. հետն էլ տեսնում ենք, որ էս խաղերուց յետոյ՝ սկսելով հայերէն խաղն, սրա տակն

ժամանակին ունեցել ըլի աւել պակաս երեսնամիայ հասակն, յայն- ժամ նա ծնած պիտի ըլի 1712 ին։ Էս հաշուով մեր երգիչն իր մահ- ուան օրն (1795 ին) պիտի էլել ըլի 83 տարեկան, որ բանն յարմար է գալիս նրան տեսնող մարդկերանց ասմունքի հետ, որք միտն ունին Սայեաթ—Նովէն ինչպէս մէկ լաւ ծերացած ախոր մարդ։

չը նշանակելով ասելու տարին, գրում է՝ «նիմի գաղիմ թե հայեփար ստիմ»։ Էս խօսքերն լաւ ցոյց են տալիս, որ Սայեաթ—Նովէն թուրքերէն, կարելի է ևս վրացերէն՝ ասած խաղերով անուն ճարելուց յետոյ, ուզում է ևս 5 հայերէն ասելն. ու տարին նշանակած ունեցող հայերէն հանած խաղերուց ամէնից հինն ասած է թուրքերէնից տաս տարով յետոյ—1752-ին։ Ուրեմն մեր երգիչն էլ ուրիշներու պէս հոշակել է իր անունն առաջ թուրքերէն խաղերով. թէպէտ անկարելի է որ էս տաս տարուան մէջ 10 չ'ըլի ասել հայերէն գոնէ մէկ հատ խաղ։ Կարելի է՝ որ տարին նշանակած չ'ունեցող խաղերն հէնց էս միջոցումն ըլին ասած։ Էլ ինչ խօսիմ ուրիշ կորած կամ հրապարա- կում յանկարծ ասած խաղերու վրայ, որք կտոր կտոր ու աղաւաղած պահվել են աւանդութենով. թէ հնարք կ'ու- 15 նենամ՝ որ սրանց ամբողջ վերականգնեցնեմ, ժամանակով կու հաղորդեմ ևս սրանց ազգակիցներուս։ Սայեաթ—Նովէն արդիւնաշատ աշուղներուց մէկն է. իր տասն ու եօթն տարուան երգողական ժիր կենաց մէջ բաց ի 114 թուրքերէն ու 46 հայերէն խաղերուց, որք յայտնի են 20 մեղ նրա դավթարիցն (թողնենք չը գրածն ու կորածներն) ունի ասած վրաց գեղջուկ լեղուով անթիւ աշխոյժ խա-ղեր ու անհամար ազգու բաներ, որոց կտորներն՝ էն էլ մաս մաս արած երբեմն միտն է բերում շուտ սովոր ու հեշտ մոռացող ժողովուրդն։ Թէ որ նախախնամութիւնն 25 չէր պահպանել երգչի դավթարն, անկարելի կու լէր գոնէ մէկ թեթեւ դատողութիւն անելն էս անուանի աշուղի մտաց ճարտարութեան վրայ. մանաւանդ երբ տեսնում ենք, որ մեր ժամանակակիցներն քիչ բան են իմանում նրա վարքի վրայ. Թիֆլիզու հայոց, վրաց ու թուրքաց 30 ուրախացնող երգչի կենցաղավարութեան վրայ չը կարօ-ղացայ ոչ ովից իմանալ մէկ մանրամասն տեղեկութիւն. զարմանալի չ'է. Սայեաթ—Նովէն իր կենաց վերջի քսան ու հինգ տարին կէսում էր միանձնացած, Թիֆլիզից դուրս, հեռացած սրա ժողովուրդէմէն։ Նրա փառքի ու շքե-

դուրթեան ականատեսներինցն մէկն էլ չը կայ. ժամանակն
թէ խնայել է մէ քանի ցումքած ծերերուն, որանք էլ
Սայեաթ—Նովուն՝ աշուղ են տեսել, երբ հէնց իրանք էլել
են վեց կամ ութ տարեկան. բայց լաւ միտն ունին, ինչ-
5 պէս՝ երբ նա իր կրօնաւորութեան ժամանակն հաղրէն
մէկ անգամ գալիս է էլել Թիֆլիզ, խաղասէր երեխերքն
նրա էգնէն վաղելիս՝ մատով մէկ մէկու շանց են էլել
տալիս առելով. «ՏՅ՝, գիշիս՝ Սայեաթ—Նովուն ես. ու մեծե-
րուց լսածն ասելով պատմում են, որ էս՝ էրէկլէ թագա-
10ւորի ու սրա արքունեաց սիրեկան աշուղն՝ ըլում է մէկ
անհոգ զօղ ու քեղի սիրօղ, սիրուն աղջկերանց ուրախացնօղ
ու որբերի կանանց մխիթարիչ, և ըլելով հիանալի քա-
մանչայ ածօղ, մանաւանդ իր քաղցր ձայնի հետ՝ էլել է
միշտ թագաւորի ու ազգի խրախճանքներու պատուական
15 ու անհրաժեշտ զարգէն. հէնց ինքն էլ իր քամանչէն գո-
վելիս ուղիղ է նկարագրում իր կեանքն ասելով՝

ԲՕՐԵՐԸԳ գօղանիւր շարած՝ մէջլիսի կէսն իս, քամանչա.

Իրաւ, պիտի հաւատանք Սայեաթ—Նովուն, երբ սա
ասում է մեղ, թէ՝

20 Հէքիմները ափսոսում են, ծընդան տալով վայ ին ասում.
Կանչօղըս դարդակ է գընում. Ա՛խ Սայեաթ—Նովա, է ասում:

Քանի անգամ՝ կարգալիս սրա խաղերն հարիւր
տարեկան պառաւներու առջնն, ուղելով՝ հրատուրած
սրանց թմրած յիշողութիւնն դուրեկան հնուց բաներով,
25 հանեմ նրանցից մէ տեղեկութիւն մեր երգչի վրայ, միշտ
լսել եմ ծնգան տալով ասած խօսքերն. «էտ իս միւր
Սայեաթ—Նովուն իստիս ե. վայ քի Սայեաթ—Նովա, ինչ
զօղիւր իս ջանց տըռի»:

Թէ շատ զօղ է շանց տըւել, շատ անգամ էլ էս
30 հանճարեղ յանկարծախօսն կատարել է հոգւոր բժշկի պաշ-
տօնն: Լսել եմ ծերերուց, որ մէկ օր էրէկլէ Բ, վրաց
թագաւորի գերդաստանն ու իշխաններն նեղանալով իրանց

Պարնին եկած տխրութեան համար, (որն որ երբեմն պատա-
հում էր էս՝ միշտ իր թշնամիներու արշաւանքներն մղելու
համար հոգած քաջ պատերազմօղին) ու նրանք դադրեցնե-
լով իրանց կանացի գգուանքն ու պալատական շողորօ-
5 թանքն, ճարերն կտրած՝ ստիպած են ըլում գործ դնել
Սայեաթ—Նովուն հոգեզուարճ խօսքն. սա քամանչէն ածե-
լով մտած թագաւորի սենեակն ու մտիկ չը տալով նրա
ողորմած հայեցումին, սկսում է բանն համարձակ ա-
սելով

10 Մտկվարո ամղ՝վրեուլո, արաղիանո,
Մե շեն վեր գաղիմեր, միղեղիանո՜)

ու էսպէս իր սիրեկան Պարնի տխրած ճակատն պսակում
է խաղաղ խնդութենով:

Ամէն տեղ ուրախութիւն ցանօղ Սայեաթ—Նովէն,
15 ինչպէս տեսնում ենք իր խաղերուցն, իրան էլ չէ զրկել
ցնծութենից. սրա աշխոյժ ու սիրատենչակ հոգին՝ շատ
գեղեցկանաղին գերի կու՛լի արել իր կաթոգին խօսքերով՝

Ղ՛ուրբան իմ ծուցիդ նըռանն,

Հօքիս տամ շիմշատ կըռանն.

20 Թաք պառկիմ եարի դըռանն՝

Գըլնօքըս քար իմ ասում.

ինքն էլ սիրու գերութեան մէջ տարփանքով վառված՝
առանց սիրեկնի մէկ օր էլ չէ ուղում էս աշխարհից՝

Դուն գըլուխըդ մահի կու տաս, ես էլ քիդ իդ կու մէռնիմ.

25 Միւր էգնէն թամամ աշխարըս սօլ քաչէ, հաց չը տէսնէ:

Բայց չէ մնում միշտ էս սիրատարի մոռացմունքի
մէջ. պահելով իրան հեռու մարմնամիւղ զգացմունքից, ա-
ւելի հաւան է՝ յայտնել իր անձկութիւնն որպէս նուա-
գածու քերթող՝

1) Քուռ դու պղտորած Նրասի ջրով, չեմ գիմանալ քեզ՝
պատճառանքներ ունեցողին (մահանաւորին):

Ծանօթ. Անձրեային ժամանակն՝ էն տեղ, ուր Նրասին խառ-
նըվում է Քուի հետ, ջուրն բռնում է մէկ թուխ կարմրագեղին գոյն:

Թէ մէ շափաթ քիզ չ'իմ տէսնի, կու կըտրիմ քամանչի սիմըն,
 ու նկարագրելիս իր բաղձանքն, մնալով զուրկ հեշտասելի
 ցանկութենից՝ չ'է վիրաւորում նուրբ զգացմունքն: Ինչ-
 քան պարզ է էլել հասկանում սիրու սրբութիւնն՝ ցոյց
 5 է տալի մեզ նրա խոստմունքն՝

Թէգուզ անմահութին ուզիս սիրով կու ճարիմ քեզ ամա,
 էնպէս որ համարձակ կարելի է ասել թէ՛ Սայեաթ—Նովու
 հոգին

10 Զընի տակէն նուր դուս էկած արիվ դիբած սընբուլի պէս պայծառ
 ու մաքուր է:

Սայեաթ—Նովու ցնծութիւնն չ'է քաշում շատ ժա-
 մանակ: Համարեան թէ հէնց էն գլխէն դրաւում է սրան
 տխրութիւնն. իր սէրն ու բաղձանքն յայտնում է մէ
 տրտում ու վշտալի սճով, որ ցաւ է տալի սրտին. տեղ
 15 ու տեղ էլ շանց է տալի իր հոգւոյ ձանձրանալն կեան-
 քից, աշխարհքից, երգերուցն ևս՝

Է՛րէզ լավ էր կանց վուր էսօր,—վաղէրումէն բէգարիլ իմ.
 Սարթ համաշա մէկ չ'ի ըլի,—խաղէրումէն բէգարիլ իմ:

Էսպէս զղուած աշխարհքից, գանգատուելով թէ՛ «դուրթն
 20 մասնիսց-չ'ե՛ գնում», էնդուր որ՝ «շատուցիլ է յուշի
 ստուռն», Սայեաթ—Նովէն խրատում է իր «դիմանա» սիրտն
 ու քարոզում է սրան սիրել «Աստուած, հոգի, եւսր, սրա-
 կեշտութիւն, գիր, խրատ, հասկերութիւն, դատաստան,
 խոնարհութիւն, սղարտ, ոսկւաղ, օտար»։ ու վերջումն
 25 յայտնելով իր սրտի տխրութեան հիմն՝ ահեղ դադաս-
 տանից վախենալն, խորհուրդ է տալիս իրան մանաւանդ
 սիրել «խանք, ակնարատ, քար»։ Սայեաթ—Նովու խրատա-
 կան Դ խաղն, որն որ բովանդակում է իր մէջ կեանքի
 ամէն բարոյական ու մարդկային տարերքն, ու անպաճոյճ
 30 ու կարճ խօսքով յայտնում է մէկ ժողովրդի ամէն կա-
 րիքն, վկայում է ազգային երգչի բարոյական ու կրօնա-
 կան մտայ աճման:

Իրաւ, էս ազգային երգիչն հասկանում է էլել իր
 կոչումն, ու նրա միտքն լաւ հասնում է էլել իր պաշտօ-
 նին, երբ իր գլխին «խաշիս անար» ասելով՝ թելագրում
 է իրան «հասնալ դուշտուդ» անել ժողովրդին, որն որ ան-
 5 ուանելով «ծռռն փեռ», գիտէ որ սրա դատելն քերթողի
 սուրբ պարտքն է, էնդուր էլ սիրուն կոչում է իրան
 դուրգար (հիւսն): Ազգի բարոյական դուրդարն էն էլ է
 հասկանում, որ քերթողն՝ պահպանելով իր սիրտն «քար
 խիւղաղ» ու «կոտրելուցն», պիտի չը վիրաւորի ժողովրդի
 10 ապերախտութենից ու բրտութենից, ու ամէն շեղի պար-
 դեօղին պատասխան տայ շարարտի, լաւ խմանալով՝ որ
 ազգն իր կրթութիւնն ու խրատն ըստանալու է երկնուց՝

Թէգուզ դըպրատանըն պահ տաս՝ ծեծօլ չ'ի խըրատի խիվըն,
 Ինչու անձնէն չը դուս էհայ անախտելի էն չար դիվըն:

15 Բայց ինքն վիզ է առնում միայն քարոզչի պաշտօնն, ու
 սովբեցնում է սիրել ու անել «քարի գործն», որն որ դա-
 սում է բարձր ամէն խմաստութեան ու դիտութեան վրայ,
 ասելով՝

Թէգուզ խմանաս, գիդէնաս աստղէրու համբարքըն սիրուն,
 20 Անբարի դուրձըն կօրած է՝ կարթն Հարանց վարքըն սիրուն:

ու իր անարատ հոգին՝ թէպէտ զգում է էլ էն կենաց
 պայծառութիւնն, բայց միշտ նեղացած մնում է տարա-
 կուսանաց մէջ՝

Վուր տիղ՝ հասնիք, վուր տիղըն՝ սուք, վուր տիղ՝ սօյրաթ խաղ է ըլում,
 25 Վուր տիղ՝ ժամ, վուր տիղ՝ պատարաք, վուր տիղ՝ սիրով տաղ է ըլում:
 Թէ վուր հօքուզ կամքն իս անում՝ մարմինդ բէգամաղ է ըլում:
 Վուր մէ դարգին կու դիմանաս, դուն ջըրատար Սայեաթ—Նովա:

Հէնց էն գլխէն հոգուն ու մարմնու խնդիրն չ'է տալի
 սրան դադար, ու շատ ժամանակ պահում է տաղնապում:
 30 վերջապէս ձանձրացած էս երազական կեանքի վայելչու-
 թիւններից Սայեաթ—Նովու խանդակաթ սիրտն, ասելով՝

Կու հաքնիմ մաղեղէն, կու հաքնիմ շալըն,
 Կ'էրթամ ու ման գու քամ վանքիրըն մէ մէկ,

պտուռում է միայնակեցութիւնն, որոյ ծարաւն էնքան սաս-
տիկ է ըլլում, որ իր զաւակներու թիֆլիզում թողած՝
գնում, հեռանում է Հաղպատու Սուրբ Նշանի վանքն, որ
տեղ կրօնաւորված ձեռնադրվում է արեւոյ:

5 Սայեաթ—Նովու կրօնաւորվելու տարին ոչ ով չէ
իմանում: Դժուար թէ նա մտած ըլի վանքն իր կնոջ մա-
հից առաջ. միայն շատ կարելի է որ մէ քանի տարի իր
կնոջ մահիցն էլ առաջ հրաժարած ըլի խաղ ասելուցն,
էնդուր որ դավթարում չէ պատահում 1759 ից յետոյ
10 հանած խաղ: Աշուղութիւնն մեղք բան համարելով

Բաս դէիլար՝ դունիա վազիւս իմիշ,—
Սնու իշուն սոյբաթ սազգան դ'օրխարամ.¹⁾

ունենալով երկիւղած ու կրօնասէր բնաւորութիւն, որն որ
յայտնվում է ևս թուրքերէն առած խաղերուցն

15 Սայեաթ—Նովա գինըսիա ինքար էթմաս՝ Երմանի դուր.²⁾

սրտումն էլ կրելով կրօնաւորվելու փափագն, կարելի է
որ Սայեաթ—Նովէն՝ դեռ իր կնոջ մահն չը տեսած, վեր
ըլի առել ձեռն աշուղութէնից: Կարծիքս հաստատվում է
ևս դավթարում պատահած յիշատակարանով, որն որ
20 1765 ին դրում է Պէնտէլենց Նովանէն՝ երեւի երգչի բա-
րեկամն: Սրա աղաչանքի ոճն ցոյց է տալիս՝ աշուղի խաղ
ասելուց հրաժարիլն: Էս յիշատակարանն գրած է երեք
տարի առաջ մահից Սայեաթ—Նովու կնոջ, որն որ թա-
ղած է Խօջենց վանքի գերեզմանատանն: Դերեզմաքարի
25 վրայ գրած է վրացերէն՝

1) Բաս ասում են թէ՛ աշխարհս երազ է էլիւ, էնդուր էլ վա-
խում էմ սոյբաթից սազից:

2) Սայեաթ—Նովէն հաւատն չի ուրանալ՝ Հայ է:

Քս ունվ,

ք սափլափսա
ամասա շինա վա
ր սախաթնովի
ս մեուղլե
մարմար շե
նդորա մի
բձանեթ

5

(Քրօնիկօնի 456. էս գերեզմանում կամ Սայեաթ—Նովու
10 կողակից Մարմարն, ինձ ողորմի ասէք:) Տապանագրի տա-
րին՝ երկրիս սովորութէնով, պիտի իմանանք չէ թէ քար
դնելուն, բայց որպէս մահուան տարին՝ որ է 1768. Եր-
բէք չենք կարօղ հաշուել Սայեաթ—Նովու կրօնաւորվին
էս ժամանակից առաջ. թէ մէ երկու տարի էլ յետ դնենք
15 ու ընդունենք 1770ն, յայնժամ մեր երգիչն կրօնաւոր-
վելիս էլել պիտի ըլի 58 տարեկան:

Սայեաթ—Նովու վանակուն կեանքի վրայ չունիմ ո-
չինչ տեղեկութիւն: Հաղպատում մէ ծեր էլ չը կայ, որն
որ իմանում ըլի գտնէ մէկ աւանդութիւն էս աննշան
20 կրօնաւորի վրայ: Սրա աշխոյժ երեւակայութիւնն տըւել է
արդեօք մէ պտուղ՝ յարմար իր նոր վիճակին, չէ յայտ-
նի: Թէ բան էլ ունենայ առած, ով կու քաշէր հոգան
նրա պահելու համար. նրա անպաճոյճ տաղերու զ չունե-
ցող խօսքերն դուր չէին դալ մեր՝ քերականութիւն սով-
25 բած գիտնական վարդապետներուն: Դիտեմ միայն, որ
Թիֆլիզու խաղ սիրօղ տղերքն վանքումն էլ չեն տըւել
դադար իրանց երգչին, ու խստակրօն վարդապետի վե-
ղարի տակն էլ կարծելով իրանց զուարճ աշուղի վառվը-
ռան գլուխն, դարսել են զրուցք, իբր թէ Սայեաթ—Նովի
30 ականջն ընկնում է մէկ երեւելի օտարական աշուղի Թիֆ-
լիզ գալն: Նա վախենալով իր քաղաքի յաղթվելու հա-
մար, սաստիկ ձմեռին մտիկ չը տըւած՝ շտապով դալիս է
Հաղպատից Թիֆլիզ. ձեռաց վէր է գալի Մեծ Բերդի

եկեղեցում: ու ոչ ովին բան չ'ասած՝ թաքուն դուռ է
սըլքըվում առաջնորդարանից: Հաղպատու առաջնորդ-
Դաւիթ եպիսկոպոսն, որն որ լսել էր նրա գալն, չը տես-
նելով նոր եկած վարդապետին՝ պահանջում է նրան. ու
5 իմանալով նրա առաջնորդարանում եւ չըլին, շատ նե-
ղացած՝ հրամայում է իր սպասաւորներուն, որ նրան
գտնեն: Սրանք ստըռաւելիս տեսնում են որ Սայեաթ—
Նովէն՝ աշխարհականի շորերն հաքին, իր հին ընկերներու
ու բարեկամներու մէջն՝ կամրջի տակն սառած Քռի վրայ
10 նստած, քամանչէն ձեռին՝ բայ է արել նոր եկած աշուղի
հետ վէճն (բաւ): Հէնց յաղթելու վրայ է ըլլում, որ վրայ
են հասնում իր եպիսկոպոսի սպասաւորներն: Բայց էս
ղրուցքն ու սրան նման զուարճ թիֆլիզեցուց մտաց ցնորքն
իսկի հաւատալու բան չ'են, էնդուր որ մեր մեղօք հնացեալ
15 կրօնաւորն անց կու լէր կացնում կեանքն իր վաղեմի
մեղքերու՝ աղօթքով ու պաս պահելով քավելումն:

Միայն շատին յայտնի է թիֆլիզում, որ Սայեաթ—
Նովէն՝ լսելով Սկա-Մահմէդ-Խանի հեծելազօրի Վրաս-
տանու սահմանին մօտենալն, միան է բերում իր զաւկ-
20 ներուն (սենեցել է երկու տղայ՝ Մելքիսեդ, Օհան ու եր-
կու աղջիկ՝ Սառա ու Մարիամ) ու գալիս է թիֆլիզ: Էս
տեղաց ուղարկում է նրանց Մօղղօկ, ուր սրանք դցում
են իրանց հաստատ բնակութիւնն: Սայեաթ—Նովէն
դնում է իր զաւկներուն ճանապարհ թէ չէ, Պարսիկըն
25 մտնում են թիֆլիզ: Հաղպատու առաջնորդարանն հէնց
բերդի տակն ըլելով՝ թշնամիքն տուն են ընկնում եկե-
ղեցու գաւիթն, ու կցում են կոտորելն ու կողոպտելն:
Սայեաթ—Նովուն վրայ են հասնում եկեղեցում աղօթք
անելիս: Սրանից պահանջում են դուռ գալն ու հաւատն
30 ուրանալն. բայց կրօնաւորն Պարսից թրերու տակն աւան-
դում է հոգին՝ ասելով

Զըլմանամ քլիսադան, դօնմանամ Իսադան¹⁾:

1) Եկեղեցուց չ'իմ դուռ գալ, չ'իմ ուրանալ Յիսուսին:

Էսպէս խալիսի նօքարն նահատակվում է որպէս ծառայ
Աստուծոյ սեպտեմբեր ամսին 1795-ին²⁾:

Մէ քանի օրից՝ Պարսից թիֆլիզէն դուռ գնալուց
յետոյ, վեր են առնում նրա մարմինն ու թաղում են
5 Մեծ Բերդի եկեղեցու հիւսիսային փոքր դրան առջև:
Թէպէտ Սայեաթ—Նովու գերեզմանն չ'ունի քար դցած,
բայց էսպէս պատմում են նրա թաղման պատահօղներն:

Յիշեալ ամբողջ գլուխը անփոփոխ վերցրել ենք
Գ. Ախվերդեանի հրատարակած Սայեաթ—Նովայ աշ-
խատութեան յառաջաբանից, Մոսկւա, 1852, էջ
2—ձԳ. էջերի տակ դրուած ծանօթութիւնները հեղի-
նակից են. միայն էջ 613 և էջ 617 դրուած վրացերէն
տողերը՝ սրտիք Ախվերդեանի աշխատութեան մէջ
վրացերէն տառերով էին, մենք դրել ենք հայերէն
տառադարձութեամբ՝ վրացերէն տառերու չգոյաւ-
թեան պատճառաւ:

2) Երևի էս պատահմունքն ունէր մտքումն Շամչի Մէլքօն՝
ասելով իր թիֆլիզու 1795-ին աւերվելու վրայ հանած խաղում՝
Վարդապետին կոտորեցին, լէշիւ էր ածած տէրտէրի:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐՆԵՑԻ

† 1806 թիս. 26

Կարնեցի ոմն Յարութիւն անուն երիտասարդ նա-
հատակեալ ի յիգմիր քաղաքի 1255 թուոջ եւ
փետր. 26. Եղեղութեան լուրն հասեալ աստ ի
Կարին՝ ըստ այնմ՝ լրոյ շարադրեալ եղեւ քանս
յումեմնէ նստարէ:

Ի սոյն յետեալ ժամանակի,
Զբմեռնացեալ եղանակի,
Վարդ մի բուսեալ որ և ծաղկի՝
Իբր հոտաբոյր մանուշակի:

Հրրաշագեղ տիպ ցանկալի,
Յարութիւն ոմն մանուկ բարի,
Որդի գոլով բարեպաշտի,
Որ չարութիւն Սանդոյ կոչի:

Ասա յԱրդըրում լինի ծընեալ,
Յորում սընեալ և զարգացեալ,
Արիութեամբ նա քաջացեալ,
Ի մէջ բազմաց յաղթօղ գըտեալ:
Նա ինքն ի տես իւր մանկական
Հըռչակաւոր էր ի մըրցման,

9. 0 հոտաբուր. 13. 0 սանդոյ.

Անձնեայ, առոյգ, ուժեղական,
Եւ յաղթանդամ հըսկայական:

Ներկըրթեցեալ արհեստաւոր,
Եւ գործունեայ աշխատաւոր,
Թէպէտ ջանայր նա մըշտաւոր,
Բայց ոչ շահիւր արդիւնաւոր:

Էր համածին եղբայր սորին,
Որ Կարապետ անուն նորին,
Վաղուց գնացեալ էր նա Զմիւռին,
Եւ մընացեալ անդ յիւր գործին:

Ներ խորհըրդեան սա ևս խորհեալ,
Գընալ առ նա իսկ կամեցեալ,
Ի հայրենեաց իւրոց ելեալ,
Եւ յաղգայնոցըն հեռացեալ:

Օր իւր վըշաօք ցաւօք լըցեալ,
Շատ նեղութեամբ Պօլիս հասեալ,
Որ և անտի ի նաւ նըստեալ,
Եւ ի յիգմիր նա ժամանեալ:

Տեսեալ զեղբայրն ուրախացեալ,
Եւ առ միմեանս գիրկըս արկեալ,
Զորպէսն ինքեանց միմեանց պատմեալ,
Ի միասին անդէն կացեալ:

Աւուր միում յանկարծակի
Մեծ փորձութեան մի պատահի.
Ի վաճառանս գինարանի
Ընդ այլազգեաց յըմպել նըստի:

Բամբըն այն ըզնա յորդորեալ,
Մինչ նա կարի էր արբեցեալ,
Ի կրօնս իւրեանց զնա հրաւիրեալ,
Եւ նա զբանս այնց իբր ընդունեալ:

8. 0 անոյն. 9. 0 վաղոյց. 27. 0 յորդիրեալ.

Ելեալ անտի գինեաւ արբեալ,
ի կացարանն իւր գընացեալ,
Յառաւօտին գինւոյն թափեալ,
Եւ խելքըն իւր ի գլուխն եկեալ:

5 Կերպ իւր տեսեալ, ցիւրսըն հորցեալ,
«Կանանչ հանգերձ էր իմ հապեալ»,
Յայնժամ իւրքըն դրանըն պատմեալ
Թէ «Ձկրօնս նոցա ես ընդունեալ»:

10 Առ այն կարի ցասմամբ լըցեալ
Թէ «Ձեմ երբէք դայն ընկալեալ»,
Ուստի խրատով եղբարցն ելեալ,
Պալիօզաց զօնախն անկեալ:

15 Բամբ այլազգեաց ի կուռ վառեալ,
Հետաքրքիր լեալ որոնեալ,
Եւ մինչ անդ գնալ նորա լըւեալ,
Կըռուիլ ընդ այնսըն կամեցեալ:

20 Նոյն պալիօզքն ոչ կամեցեալ
Թէ վասըն այնմ լիցին կըռուեալ,
Ապա զմանուկն ի նաւ եղեալ,
Յիւրեանց աշխարհն յըղել հաճեալ:

Եւ նոյն ժամայն մանուկն խորհեալ
Դառնալ յիզմիր՝ զմահ յանձն առեալ,
«Ուր որ հաւատս իմ եմ կորուսեալ՝
Անդ գլտանել ինձ հարկ եղեալ»:

25 Յընծուն գիմօք յիզմիր ելեալ,
Ի հրապարակս նորա շըրջեալ,
Եւ այլազգիքն ըզնա կալեալ
Եւ ի վերայ նորա կուտեալ:

30 Իկուեալ ամբօխք գըրոհ տըւեալ,
Առեալ ըզնա յատեան տարեալ՝

Ասեն. «Դու մեր կրօնս ես դարձեալ.
Այժմըս վասն էր ես փոշմանեալ»:

5 Ուստի ձայնիւ նա բարբառեալ,
«Յիմ հաւատոյս չեմ ես շեղեալ.
Այլ եմ ի նա միշտ հաստատեալ,
Ի սէր նորա զանձս եմ եղեալ»:

10 Յայնժամ ըզձեռս ի նա արկեալ,
Չարչարանօք ուժգին տանջեալ,
Երկաթեայ ճաղս յըղունդս հարեալ,
Ծայրէ մատանց ի ներս մըխեալ:

Իբրեւ տեսին կայր հաստատեալ,
Ի յօրէնս իւր անխախտ մնացեալ՝
Յայնժամ զտապակս հըրացուցեալ,
Ի վերայ այնմ զնա նըստուցեալ:

15 Սիրով Փըրկչին նա խակ վառեալ,
Չաստիկ տանջանքն դայն կըրեալ
Եւ առ նոսա պատասխանեալ.
«Ձթողում զկրօնս իմ թէ մահ հասեալ»:

20 Էղեալ ի գլուխն թաս ջեռուցեալ
Եւ շանթս հըրոյ ի նա արկեալ,
Յետ այնր և գըլխիվաչր կախեալ
Եւ անողորմ գանակածեալ:

25 Բոտեալ զնովաւ շըրջապատեալ,
Բաղմիցս ըզնա հարցափորձեալ
Թէ ողորանօք թէ սպառնացեալ՝
Տեսին թէ չէ հնար ուրանալ:

30 Սոյն այս տանջանքս նըմա տալով,
Տատուերկու օր շարչարելով,
Թէ ի բանտի շըղթայելով
Եւ թէ այլ կերպ զնա տանջելով:

Բամեալ սիրով ուրախ դիմօք
Կըրէր տանջանս յօժար կամօք,
Թողոյր զաշխարհս անարգանօք,
Անանց կենաց փափագանօք:

5 Բոյլք տանջողաց յոյժ հիացեալ,
Արիւթեանքն զարմացեալ,
Բայց յամառիլ նորա ցասեալ
Եւ զատամուկնս կըճըտեալ:

10 Ուր մերայինքն ոչ երևեալ,
Այլ ի բացուստ գաղտ նայեցեալ,
Նոյնպէս եղբայրն կայր ողբացեալ,
Մինչ տեսանէր զեղբայրն տանջեալ:

15 Յայնժամ վըճիւ մահու հատեալ
Եւ յըսպանման տեղին տարեալ:
Որ և նա ինքն արիացեալ,
Ուրախութեամբ յայն ընթացեալ:

20 Սիրով նա անդ յաղօթս կացեալ
Եւ զերես իւր խաչակընքեալ՝
Դահլիճն իսկոյն զնա գըլխատեալ,
Յայնժամ քաղաքըն շարժ եղեալ:

Արի վըկայս նահատակեալ,
Սուրբ արիւն իւր յերկիր հեղեալ,
Մարտիրոսաց թիւըն խառնեալ
Եւ ի դասըս սըրբոց գասեալ:

25 Սուրբ մարմինքն արեամբ ներկեալ
Եւ վարդապոյն կարմրափայլեալ,
Անուշահոտ բուրմունք բուրեալ,
Ամենեցուն քիմնքն լըցեալ:

30 Այլ և յերկնից լոյս ցոլացեալ,
Մարմնոյն վերայ կամարացեալ,

Մինչ յերեք օր այնպէս մնացեալ,
Տեսողս համայն հիացուցեալ:

5 Յուցմամբ հրաշից ուրախացեալ,
Քրիստոնեայ ազգք յոյժ ցընծացեալ,
Որ զապիթին գանձ շատ արեալ՝
Զմարմին սըրբոյն փառօք բարձեալ:

10 Եպիսկոպոսք զգեստաւորեալ
Եւ վարդապետք շուրջառս առեալ,
Քահանայիւք, սարկաւադօք,
Այլ և գըպրօք ջահաւորեալ:

Առեալ պատուով ըզնա տարին
Սուրբ Ստեփաննոս եկեղեցին,
Ի մէջ նորա շիրմի եդին,
Կանթեղ լուսոյ անդ կախեցին:

15 Լուրըն հասեալ աստ ի Կարին՝
Լուան ազգ և երամբ նորին,
Մորմնքանօք մեծ կոծս արին
Եւ սըգալով ուրախացին:

20 Էրանի է ծնողաց նորին,
Զի նահատակ օրդի ունին,
Թէ աստ թէ անդ փառաց դիպին,
Անանց կենաց արժան լինին:

25 Բերկրեսցուք մեք, ազգ Արամեան,
Կարնեցիքըս ամենեքեան,
Զի մեծ սլարժանք է բարձրութեան
Լեալ յազգաց յազգս մինչ յաւիտեան:

30 Այս գործեցաւ ի մեր թուին
Քըսան և հինգ յորեկնին,
Այլ և հընգեակ մի յայնս յարին,
Ի քսան և վեց փետրովարին:

1. օ մնայցե''լ. 9. օ սարկայագօք. 13. օ նորայ. 14. օ կանդեղ.
19. օ ծընողաց. 30. օ քըսան.

Նահատակեալ սա ի Չմիւռին՝
Լիկիացւոց մեծ քաղաքին.
Որ և մաղթմամբ սոյն երջանկին՝
Գրթացի մեղ արքայն վերին:

5 Սոյնոյ բանիս չարօղն յետնեալ
Գրկատառից լինի յայտնեալ.
Առ ընթերցողսրդ աղերսեալ
Յիշել յաղօթս հաճոյացեալ:

Այս վկայաբանական տաղն ունի 0 ձեռագիրը,
էջ 66 ա—71 ա: Տներն սկզբնատառերը, ինչպէս վերջն
տան մէջ յիշուած է, կապում են՝ «Ի Հաննէ Նօտարե
Կարնեցւոյ ի սէր սրբոյս առաջեալ է բանս:» Յովհան-
նէս Նօտարի մասին տես և վերը, էջ 601 դրուած
տեղեկութիւնը:

Ստորև դնում ենք նահատակի տապանագիրն
ու մի ընդարձակ պատմական ծանօթութիւն:

10 Յաստեղացն պարս պայծառ արուսեակ,
Ի Կորնոյ ծագեալ արփիատեսակ,
Տեառն Աղէքսանդրի զաւակ դեռհասակ,
Յարութիւն ընտիր կարմրագեղ պսակ:
15 Մշակ ժրաջան ի գործ հաւատոյ,
Բանսարկուն խլիչ սերմանց յարմատոյ,
Ոյր ստապատիր եղանց կալուտոյ,
Կղակաց փշրող զօրութեամբ ազդոյ:
20 Ի քաջից խուժաց տասն օր հարուածեալ,
Քաղցու տուայտեալ ի ճենճերս ածեալ,
Վիգորր դելեալ տաշտատապ խանձեալ,
Յտարաշէկ ի թելս ընդ (գաղայնս) փորձեալ:
Ոտնակախ լիկեալ վշտմբեր վրկայ,
Խաչաղգեաց զինուոր մարտիկ գերակայ,

2. 0 լիկիացւոց.

Ահեղ սպառնալեաց արի դիմակաց,
Խոստման պարգեաց դերեիչ յանկայ:
Արձան անձնաւոր մատեան հոգեբառ,
5 Անուն Յիսուսի փող մշտաբարբառ,
Խնդրակ անձուրաց կենացն անսպառ,
Արիւնաներկեալ ի մահ գլխափառ:
Վասն որոյ խմբեալ ազգիս մեր համակ,
2 Զերջանիկդ ի գով պատուեմք նահատակ,
10 Ով հոգւոյն ... դեղուն ընդունակ,
Լուսաթուիչ յերկնից վերճեմող բնակ:
Յամի տեառն 1806 ի փետր. 26:

Սպիտակահեր ծերունիները Յարութիւն նահատակիս
կեանքն այսպէս կը պատմեն: Ժամանակ մը, երբ Չմիւռնիոյ
կուսակալը կը նստէր Այտըն քաղաքը, և Չմիւռնիս ունէր
15 իբր կառավարիչ Միւսէլլիմներ, Յարութիւն անուն երի-
տասարդ մը, բնիկ Կարնեցի, իւր եղբօրն հետ կը դառնուի
Չմիւռնիս: Օր մը ենիշէրիններու խումբ մը՝ իրենց դօշը պար-
զած, տեղական սովորութեան համաձայն փողով և թմբկով
(տալիսի գոռոնս) գինետան մ'առջիւէն անցած ատենին,
20 Յարութիւն որ իւր եօթն ընկերներով հոն կը գտնուի ե-
ղեր, կէս մը արբեալ վիճակի մէջ, տեղէն դուրս ելլելով
կը միանայ ենիշէրիններուն խմբին հետ: Ասոնք կը տանին
զինքը ձեղայիր անուանեալ խանին մէջ և կը թողուն հոն:
Յարութիւն առաւօտեան դէմ սթափած, ինչպէս հոն
25 եկած ըլլալուն վրայ կը զարմանայ և հետեւութիւնը խոր-
հելով, կերպով մը փախուտ կուտայ Օտուն Փաղար ան-
ուանեալ շուկան, սավրիչ հաճի Գէորգին խանութը: Ժա-
մանակին Ասրօեան ընտանիքը՝ նշանաւոր և յամենայնի
ազգեցութիւն ունեցող, տեսնելով որ Յարութիւն այլ ևս
30 հանգիստ պիտի չկարենայ գտնել, գիշեր ատեն գաղղիա-
կան նաւու մը վրայ տանիլ կուտայ: Յարութիւն նաւուն

I. տապանագիրն ունի սպառնալեալ.

վրայ խորհելով որ իւր ընկերներն իրեն համար նեղութիւն
պիտի կրեն, կ'որոշէ ցամաք ելլել և երթալ թողութիւն
խնդրել, ուստի խնայն ծովը կը նետուի և լողալով կը հասնի
ցամաք: Սակայն այս անգամ հաստատուն իւր հաւատքին
5 վրայ, երբ ձեռք կ'իյնայ՝ անվախ կը խոստովանի իւր քրիս-
տոնէութիւնը, որուն համար անյուր տանջանքներու կ'են-
թարկուի: Բայց երբ նա բնաւ չի լքանիր և չի վհատիր
իւր կրօնքը՝ խոստովանելէ, ի վերջոյ ենիչէրիները կը տա-
նին զինքը և Հիսար անուանեալ մղկիթին առջև կը գլխա-
10 տեն: Յառաջ քան իւր մահը, Յարութիւն կը խնդրէ որ
իւր ճկոյթին մէկ ոսկրը խրկեն երկիրը իւր ծնողաց՝ իբր
յիշատակ, զոր և կը կատարէ եղբայրն: Գլխատումէն յե-
տոյ ժամանակին Միւսէլլիմը, բնիկ Կարնեցի, լսելով որ
Յարութիւն ևս Կարնեցի էր, հրաման կուտայ մարմինը
15 վերցընելու, որուն վրայ Հայք կուգան և կը տանին կը թա-
ղեն Ս. Ստեփանոսի պարտէզը: Ժողովուրդը սովորութիւն
ունի երբեմն երբեմն իւր գերեզմանին վրայ իւղալից լապ-
տեր վառելու և աղօթքներ ընելու:

Յիշեալ տաղանդներն ու պատմական տեղե-
կութիւնը արտատպում ենք Քոստանի «Հայք ի Զմիւռ-
նիս և ի շրջակայս» աշխատութիւնից, տպ. Վիեննա,
1899, հատ. Ա. էջ 98—100:

Տաղ սուրբ Յարութիւն մանկանն որ նահատակեցաւ
վասն հաւատոյ Բանին:

Սուրբ նահատակ, նոր տունկ ծաղիկ ես դու պատուական,
Վարդ, մանուշակ, տաշխ, կինամոն, նարկիզ և շուշան,
5 Կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան:

Արթուն անուն սուրբ Յարութիւն, մանուկ պատուական,
Անոյշ հոտով լրցեր զաշխարհս ի քիմս ամենայն,
Կամաւ մըտեր ի քարակոյտ վասն արքայութեան:

Հոգիդ պայծառ, մարմինդ մաքուր՝ եդին ի զընդան,
10 Անդէն հանեալ քարկոծեցին զողկոյզդ աննրման,
Կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան:

Ականատես զոյսըն տեղին քաղաքն ամենայն,
Կամարաձև էր կառուցեալ տեղին կատարման,
Յամօթ եդեն ազգըն տաճկաց և անդէն կորեան:

15 Կական բարձին հաւատացեալքն և ուրախացան,
Ժողովեցին դրամըս հազար, գնացին առ փաշան,
Թէ տուր զմարմին անմեղ մանկան, զի դիցուք տապան:

Ես վանեցի Սահակ դըպիր յարմարող տաղիս՝
Լուայ զհամբաւ դառնիկ մանկանըն սուրբ Յարութեան,
20 Վասն այն գրեցի ողբըս նորա ընորատընկոյս:

Ի. թ վերնագիւն ունի այսպէս. «Տաղ Վանեցի Սահակ դըպիր տա-
ցեալ». 3. թ պալատան փխ. պատուական. 5. թ զանձն ետուր զենում
փխ. ետուր զանձն ի զենումն. | թ ձեռագրերի մէջ իւրաքանչիւր տան եր-
րորդ տղի ծայրին նշանակուած է «կրկ.» նշանակում է թէ տաղ երգչիս
պէտք է երրորդ տղը կրկնէ. 6. թ արդուն. | յմ արուի. փխ. յարութիւն.
7. թ անուշ. | թ և զքիմըս մարդկան փխ. ի քիմս ամենայն. 8. այս տղի
տեղ յմ դնում են սուային տան երրորդ տղը՝ «կամաւ ետուր զանձն ի զե-
նումն վասն արքայութեան»: 9. թ եթին. 10. թ ողկոյզդ. 11. թ զանձն
ետուր զենում. 12. թ լոյսըն. 13. յմ այս տղի ծայրին դնում են «կա»,
որը լուծի թ. 16. թ դրամ. 17. թ զմարմինն. | թ մանկանն. 20. թ վերջին
տղի այսպէս ունի. վասն այն գրեցի զպատիւ նորին և նորայրոյս տնկին:

Սոյն տաղն ունին Վիեննայի Միթարեան Հարց մատենադարանի երեք ձեռագրերը. β (=156), էջ 17 ա—18 բ. γ (=160). θ (=514), էջ 101 բ. որոնց համեմատեալ արտագրութիւնը ստացել ենք մատենադարանապետ Հ. Բ. Պիլէզիկի ձեռնից:

Տաղս լինելով զուտ գովասանական գրուածք և չունենալով ոչ մի պատմական—ժամանակագրական տեղեկութիւն (օր. նահատակի ծնած քաղաքը, նահատակութեան թուականը, տեղը ևն), չենք կարող որոշել թէ ո՞վ է այս Յարութիւն նահատակը. միայն նահատակին տրուած «մանուկ» ածականը կարծել է տալիս մեզ թէ նոյն է Կարնեցի Յարութիւն մանուկ նահատակի հետ: β ձեռագիրը հինգերորդ տնից յետոյ ունի մի ամբողջ տուն ևս, որը պակասում է γ և θ ձեռագրաց մէջ. այդ տունն է՝

Սերաստացի սուրբ Յարութիւն, Քառասունքն անդ կան,
Փափաքէիր վասն նոցին և նոցին տեսլեան,
Արժանացար խառնել ընդ դասս ի փառս անվախճան:

Բայց որովհետև Ս սկզբնատառը խանդարում է միւս տների սկզբնատառերի յօդած ՍԱՀԱԿԵ բառը, որը նախորդ տնի հետ միասին գառնում է ՍԱՀԱԿՍԵ, ուստի և կարծում ենք թէ այդ տունն ամբողջովին նոր դրչի յաւելուած է: Այս յաւելումը եղած է Սերաստալայում, տաղը յարմարեցնելով Սերաստալայում նահատակուած Սերաստացի Յարութիւն անուն անծանօթ մի նահատակի՝ որի նահատակութեան թուականը յայտնի չէ մեզ:

III.

ԳԼՍՊԵՐ ԿԵՐՆԵՑԻ

† 1810 յուլիս 8 դ.

ՄԵՐԻՄ ԵՒ ՎԵՌՎԵՌԷ ԿԵՐՆԵՑԻՔ

† 1810 յուլիս 16 շ.

Բարեյաղթ կոյսն Վառվառեա՝ էր յերկրէն Կարնոյ՝
ի Դիմիկ գեղջէ՝ ի տանէն Զուրիկեանց, գեղեցիկ տեսլեամբ
և նաղելի, համեստ և երկիւղած յԱստուծոյ, և էր ամաց
չորեքտասանից: Եւ յառաջ քան զերիս ամս եղբարք կու-
5 սին խօսեցեալ էին հարսնացուցանել զնա ընդ միոյ ուրուք
ի բնակչաց գեղջն, որ անուանեալ կոչի Ղուշճի:

Եւ իբրև մերձեցաւ ժամանակ հարսանեաց՝ ծնողք
և աղգականք փեսային եկին ի Դիմիկ նշանադրել
զօրն հարսանեաց. և ըստ սովորութեան երկրին արարին
10 հացկերոյթ: Հրաւիրեցին անդր և զգլխաւորս այլաղգեաց,
և ոչ յիշեցին կոչել զիշխանն գիւղին: Եւ զի էր նա այր
ժանտ՝ ոխացաւ ի սրտի իւրում, և պարապոյ սպասէր
չարիս հասուցանել նոցա:

Եւ քանզի մի ոմն յայլաղգի երիտասարդաց՝ որ
15 դրացի էր տանն Զուրիկեանց՝ տեսեալ զսրբուհին Վառ-
վառեա՝ հարեալ էր ի վայելուչ գեղ երեսաց նորին, և
զօր ամենայն հնարս խորհէր դարձուցանել զնա ի կրօնս
իւր, և ածել ի կնութիւն:

Եւ յորժամ գիտաց թէ յայնոսիկ առուրս հանդերձեալ են տանիլ զնա ի հարսնութիւն, հատաւ ամենայն յոյս նորա. և լցեալ սատանայական խորհրդով՝ գնաց առ իշխանն գիւղին և ասէ. «Աղջիկն Զուրիկեանց ի բազմաց
5 հետէ խոստացեալ էր ինձ դառնալ ի կրօնս մեր և ամուսնանալ ընդ իս». որում իրազեկ եղեալ եղբարց նորա՝ փութացան ամուսնացուցանել ընդ այլում ի համադգեաց իւրեանց ի գիւղն Դուշնի»:

Եւ նա ասէ. «Եթէ այժմ և անհոգ լեր, և ես ածից
10 զաղջիկն քեզ ի կնութեան»: Զայս զգացեալ եղբարց սրբուհւոյն՝ ազդ արարին մերձաւորաց փեսային իւրեանց. և նոքա վաղվաղակի եկեալ տարան զՎառվառեա ի գիւղն իւրեանց:

Յայնժամ անօրէն իշխանն կոչեաց զամենայն այլազ-
15 զիս գեղջն ի ժողով, և երիտասարդն զրաբարտիչ բողոք բարձեալ բազմութեանն զնոյն բան երկրորդեաց, և ասէ. «Ո՛վ կրօնասէրք, արարէք զոր ինչ կրօնն մեր և իրաւունք օրինադրեն»: Եւ վաղվաղակի միաբանեցան ամենեքեան՝ և երգմունս կռեցին դարձուցանել զաղջիկն ի կրօնս իւր-
20 եանց և տալ այլազգւոյն. և այս յաւէտ ի հրապուրանաց իշխանին, որ կամէր քինախնդիր լինել:

Եւ տարածեցաւ համբաւս այս չար ընդ ամենայն գիւղն, և եհան մինչև յականջս կուսին: Եւ տեսեալ նո-
րա զվտանդն մեծ որ առաջի կայր, առժամայն դիմեաց
25 յեկեղեցին. և լալազին դիմօք, ի ծունկս անկեալ աղօթեաց առ Աստուած ցօգուտ ժամս. և բարեք խոստովանութեամբ հաղորդեցաւ ի մարմնոյ և յարենէ կենսա-
րարին. և զինուորեալ զգեղեցիկ զինուորութիւնն՝ դար-
ձաւ ի տուն:

30 Իսկ այլազգիք ամբոխ արարեալ գնացին ի Կարին առ բղեաշխ քաղաքին Բահրամ փաշայ, և բողոքեցին ըստ բանիցս այսոցիկ, և խնդրեցին առնել իրաւունս ըստ օրինաց իւրեանց, և տալ զաղջիկն ի կնութիւն այլազգւոյն: Եւ նա առաքեաց արս և ածին զՎառվառեա. եկին

ընդ նմա և երկուս մանք ի հայկազանց գեղջն, և արկին զերեսեան ի բանդի. և առեալ տուգանս ի գիւղականացն՝ արձակեցին զնոսա:

Հրամայեաց և հանին զկոյսն յատեան. եհարց ցնա
5 և ասէ. «Աղջիկ դու, ասա ինձ զճշմարտն. հաճեալ իցես կանխաւ և խոստացեալ ամուսնութեամբ լծակցիլ ընդ այլազգի երիտասարդին»: Եւ նա խոնարհութեամբ ետ պատասխանի և ասէ. «Տէր իմ, սուտ զրաբարտութիւն է այդ զոր ասեն. ես ոչ բնաւ խօսեցեալ եմ ընդ նմա, և
10 ոչ ևս խորհեալ ի մտի»: Ասէ ցնա բղեշխն ողորանօք. «Տեսանեմ զքեզ օրիորդ շնորհաշուք և դժամ. եկ դարձիր յօրէնս մեր և ամուսնացիր»: Եւ խոստանայր նմա բազում պատիւս և պարգևս. զնոյն ասէին և մեծամեծք որ բազմեալ էին ընդ նմա: Ասէ երանելի կոյսն. «Եթէ
15 բիւր պարգևս և պատիւս ինձ տայք, ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն ոչ երբէք առնում յանձն. թէև մասն մասն կտրաւիցէք զիս, զհաւատսն Քրիստոսի զոր ունիմ ի մանկութենէ անտի՝ ոչ ուրացայց»:

Յայնժամ բղեաշխն խորհրդակցութեամբ մեծամե-
20 ծաց յանձն արար զկոյսն դանիշմանին մեծի, զի որով և իցէ կերպիւ հնարեցի դարձուցանել զնա յօրէնս իւրեանց: Եւ տարեալ ի տուն՝ բազում ողորանօք խրատ տայր նմա դառնալ ի հաւատոց՝ և ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն: Նոյնպէս և կին և զաւակք իւր յորդորէին, և կերակուրս
25 համադամս ածէին, և խոստանային զմեծամեծս:

Իսկ սրբուհի կոյսն զայս միայն ասէր. «Եթէ զամե-
նայն մեծութիւն և զփառս աշխարհիս ինձ տայք՝ ոչ ամուսնանամ ընդ այլազգւոյն. և եթէ զամենայն մարմինս իմ յօշաւիցէք, ոչ ուրացայց զհաւատս իմ»: Իբրև ետես
30 դանիշմանն եթէ զամենայն խրատ իւր արհամարհէ, և անխախտ կայ ի քրիստոնէութեան, հրաման ետ դահճաց և մերկացուցին զՎառվառեա: Եւ կապեալ զձեռս և զոտս նորա, դալար բրօք ձաղկեցին զնա ժամս ձիգս, և արին յոյժ հոսէր ի մարմնոյ նորա. և յորժամ կիսամեռ եղև,

տարեալ արկին ի բանդ: Իսկ նա անդադար աղօթիւք աղաչէր զԱստուած զօրացուցանել զնա զի համբերել կարացէ. և այս եղև սկիզբն չարչարանաց նորա:

Եւ ապա ետ հանել զնա ի պարտէզն իւր որ կոչի 5 ետղլըխ, և էր ձմեռն սաստիկ յոյժ, և շնչէր հոգմն բքաբեր: Եւ տարեալ կախեցին զսրբուհի կոյսն զհիւսից հերացն ի վերայ լճակին որ էր ի սարտիղի անդ. և սրունկը նորա մինչև ի ծունկսն կայր մխեալ ի ցրտագին ջուր լճակին: Եւ մնաց կախեալ անսուաղ զօրն ողջոյն և զգիշերն 10 ամենայն. և դոհանայր և օրհնէր զԱստուած:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ տեսիլ երևեցաւ պահեկաց՝ որք յանկեան ուրեք պարտիղին նստեալ զգուշանային նմա, զի վառեալ կային մոմեղէնք շուրջ զիւսիւն, և ծեր մի փառաւոր մերձ կացեալ խօսէր ընդ նմա:

15 Եւ անդէն զահի հարեալ մտին խուճապաւ ի տունն, և պատմեցին զնշանսն զոր տեսին: Եւ առժամայն դանիշմանն՝ և այլքն ամենայն որ էին անդ՝ գիմեցին ի պարտէզն, և ոչ այլ ինչ տեսին, բայց միայն զի ջուրք լճակին չէին սառուցեալ, յորժամ՝ այլ ամենայն ջուրք 20 պնդացեալ էին սառուցիւք. և դուրջի ևս իբրև յեռանդուն կաթսայէ ելանէր ի նմանէ:

Ընդ այս ապշեալ ահիւ մեծաւ ընտանիք դանիշմանին՝ աղաչէն զնա և ասեն. «Հեռացո՛ւ զաղջիկդ ի տանէ մերմէ, զի ոչ փոքր ինչ էր նշանն զոր լուար և զոր աչօք 25 տեսաք. դուցէ երկնառաք հարուածս թափեցուք ի վերայ մերո: Իսկ նա լի ցասամբ արհամարհեալ զբանս նոցա՝ զայլ ևս դժնդակ տանջանս հնարէր ի վերայ ածել: Եւ իջուցեալ ի կախաղանէն՝ ընկեցին ի բանդի. և յետ աւուրց ինչ իբրև փոքր մի ոգի էաւ, մերկացուցին զնա 30 միւսանգամ և ձաղկեցին: Այս ձաղկանք կտրծրագոյն էին քան զառաջինն, զի անկաւ անշնչացեալ մինչև կարծել բաղմաց թէ մեռաւ:

Եւ ապա հրամայեաց և հրացեալ պայտս ձիոյ եգին ի վերայ կրծոց նորա. բայց առ հրով սիրոյն զոր ունէր

ի սրտի առ Քրիստոս՝ ցրաագոյն թուէին նմա շանթքն: Ապա ետ նստուցանել ի կաթսայ ինչ մեծ երկաթի՝ որ կայր պատրաստեալ ի վերայ տանեաց իւրոց լի սառուցեալ ջրով, և եգին դադախ հրախառն ի վերայ սրտի նո- 5 րա, և թողին անդ զգիշերն ողջոյն ի բացի: Բայց վիայն Քրիստոսի իբրև ի փափուկ բազանիս հեշտանայր ի նմա, և զկայծակունսն իբրև զփունջս վարդից կրէր ի ծոցի:

Եւ ապա հրամայեաց և հրացուցին սաղաւարտ երկաթի և ագուցին ի գլուխ նորա: Իսկ կոյսն սուրբ իբրև 10 զպսակ ականակապ ընդունէր զայն, ի նշանակ երկնաւոր անթառամ պսակին որում փափագէր:

Տեսեալ դանիշմանին թէ որչափ ինքն սաստկացուցանէր զտանջանս, նոյնչափ կոյսն սուրբ ամրանայր ի հաւատսն, և ոչ բնաւ լքանէր, ահ կալաւ զնա և ասէ. «Ար- 15 դարև խնամք աստուածային դոյ ի սմա, զոր ես յանգէտս թշնամանեմ. ապա թէ ոչ՝ վաղու ևս մեռեալ էր յահագին տանջանացն զոր ածի զնովաւ:»

Նա՛ զի և կին իւր զօր ամենայն թախանձէր զնա՝ յուշ առնելով զտեսիլն պահեկաց, մինչև խնդրել ի նմանէ 20 տալ զգիր արձակման իւրոյ ի կապոյ ամուսնութեան՝ եթէ ոչ արձակեցէ զկոյսն ի տանջանաց, և ձեռնթափ լինիցի յիրաց անտի նորա: Քանզի և կինն բարեսիրտ ոք էր, և ի ծածուկ խնամ տանէր կուսին՝ կերակրէր և դարմանէր, գիտելով քաջ թէ տարապարտ չարչարի:

Յայնժամ յարուցեալ զնաց դանիշմանն և ծանոյց բդեշխին, թէ չկարաց հաւանեցուցանել զաղջիկն ոչ քաղց- րութեամբ և ոչ բռնութեամբ, և աղաչեաց ի բաց հանել զնա ի տանէ իւրմէ: Եւ նա հրամայեաց և ածին անդրէն զՎառլառեա, և յետ բազում հարցափորձի՝ իբրև եգիտ 30 զնա պնդագոյն ի սէրն Քրիստոսի, յանձնեաց զնա այլոյ ումեմն դանիշմանի՝ զի փոյթ կալցի հաւանեցուցանել:

Եւ նա տարեալ ի տուն իւր՝ եցոյց նմա մարդասիր-

րութիւն, և քաղցրութեամբ խրատ տայր դառնալ ի կրօնս իւրեանց՝ և ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն, յայտ արաւեալ զչարայար մահն որ առաջի կայր նմա՝ եթէ դժկամակ լինիցի։ Եւ եկաց երանելի կոյսն ի տան նորա զաւուրս բազումս տկարութեամբ մարմնոյ՝ անմեկնելի ի սիրոյն Քրիստոսի։

Իբրեւ տեսին ստիւքն կուսին՝ եթէ առանց խոշտանգանաց մնալով ոչ երբէք հաւանեացի, միւսանգամ բողոքեցին յատենին։ Եւ հրամայեաց բզեչին և ածին զկոյսն, և ահագին սպառնալեօք ստիպէր դառնալ ի կրօնս իւրեանց և ամուսնանալ։ Իսկ կոյսն սուրբ առանց ինչ երկիւղի ասէ. «Ոչ ընաւ հնազանդելոց եմ հրամանի ձերում» որ կամիք հանել զիս ի հաւատոցն Քրիստոսի, և ոչ երբէք զանդիտեմ ի տանջանաց և ի մահուանէ՝ զոր սպառնայք ածել ի վերայ իմ. աւանիկ առաջի ձեր եմ. արարէք որպէս և կամիք»։

Յայնժամ բզեչին ապշեալ ընդ անվեհեր պատասխանի կուսին՝ ասէ ցմեծամեծսն. «Զմի ինչ խորհեալ է իմ» և զայն կամիմ առնել։ և ծանոյց նոցա զայն, և ածենքին հաւանեցան։ Եւ ասէ. «Ա՛ղջիկ դու, վասն քո զիր ինչ խորհեալ եմ, և զայն հարկաւ պարտիս ընդունել. ահա այժմ առաքեմ զքեզ ի տուն այլազգւոյն իբրեւ հարսն Վառվառ անուամբ, և կացցես անդ քոյին կրօնիւքդ»։

Զայս լուեալ տխրեցաւ յոյժ. և մինչ խորհէր ընդ միտս տալ պատասխանի, դանիշմանն որ էած ի տանէ իւրմէ զկոյսն, աղաղակեաց՝ «հաճեցաւ աղջիկն հաճեցաւ», զնոյն ասէին և ամենայն բազմութիւնն և ըստ ակնարկելոյ բզեչիին վաղվաղակի արտաքս հանին զնա յատենէն։ Եւ թէպէտ աղաղակէր կոյսն՝ «ոչ կամիմ, ոչ հաճիմ», բայց վայրապար, զի ի ձայնէ խուժանին ոչ դք էր որ լսէր նմա։

Եւ վաղվաղակի ամբոխն այլազգեաց ածին զառաքատ հարսանեաց ըստ սովորութեան իւրեանց գենին։

Եւ զկոյսն բռնութեամբ մուծեալ անդր՝ առեալ տանէին ծափածայն ցնծութեամբ՝ որպէս թէ մեծ ինչ յաղթութիւն գործեալ իցեն։

Իսկ սուրբ կոյսն կոծէր զանձն իւր, և լալագին պաշտանօք զԱստուած կոչէր յօգնականութիւն՝ աղատել ի ձեռաց նոցա։ Զայս արար բզեչին՝ զի հաճեցէ զմիտս ամբոխին. և որպէս խոստացաւ յատենի՝ առաքեաց հրամանագիր առ կոյսն, թէ Վառվառեա անուամբ հարսնացաւ այլազգւոյն՝ պահելով զհայրենի կրօնն իւր։

Եւ այլազգիք մեծահանդէս պարերգութեամբ տարան զնա ի Դիլիկ՝ ի տուն այլազգւոյն. և նա յերեկոյին եկն առ կոյսն ի սենեակ առաքատին, և բազում բանիւք ողորմօք և խոստմամբ պարգեաց ջանայր հաճել զկամս նորա և ննջել ընդ նմա։ Բայց նա արհամարհէր զամենայն բանս նորա և զխոստմունսն, և ոչ իսկ թողոյր հուպ մատչիլ առ ինքն։

Եւ քանզի յանհնարիցն եղև այլազգւոյն քաղցրութեամբ յինքն յանկուցանել զնա, ձգեաց զձեռն զի բռնութեամբ կատարեսցէ զկամս անօրէնութեան իւրոյ։ Իսկ սրբունի կոյսն զօրացեալ ի վերին օգնականութենէ՝ ընդդէմ դառնայր նմա, և իբրեւ ըմբիշ արի յամենայն նուազի զգետնէր զայրն կտրովի՝ իբրեւ զմանուկ մի տկար։

Եւ ընդ առաւօտն տեսեալ մերձաւորաց երիտասարդին՝ եթէ անկարելի է նուաճել զաղջիկն սիրով՝ սկսան նեղել զնա. երբեմն գտնակոծ առնէին, և երբեմն բռնցի և արացի հարկանէին և ապտակէին. երբեմն անուաղ պահէին, և երբեմն կապանօք օտից ի ծանր աշխատանս տառապեցուցանէին իբրեւ գերի. իսկ նա համբերութեամբ տանէր ամենայնի՝ վասն սիրոյն Քրիստոսի։

Եւ հայեցեալ զի և բռնութեամբ ոչ կարացին ի հաւանութիւն ածել խորհեցան միւսանգամ ողորել։ Եւ յաւուր միում կարծելով թէ հաճեալ իցէ՝ մուծին անդրէն յառաքատն, և կոյսն հանճարեղ՝ կամելով պատրել զայ-

լազգին՝ զուարթադէմ՝ և յօժարամիտ զինքն եցոյց, և ետ
ըմպել նմա գինի և արբեցոյց՝ մինչ յանդգայս լինել նմա:
Եւ զհասարակ գիշերաւն մինչդեռ ամենեքին որ ի
տանն էին խոր ի քունն ննջէին, որպէս թէ ի վերին տես-
5 չութենէ անկեալ իցէ զնոքօք թմբուրութիւն, կոյսն սուրբ
կնքեալ զինքն նշանաւ խաչին՝ եբայց զգուրսն. և լուրեայն
փախուցեալ ի տանէ անտի՝ եհաս ի դետ մի մեծ՝ որ ընդ-
այն անցանէր. և թաքեալ ի ներքոյ կամրջին զերիս աիւս
և զերիս գիշերս անտես ի մարդկանէ, ակնկալեալ այցելու-
10 թեան Տեառն:

Եւ ընդ առաւօտն տեսեալ նոցա թէ չէ անդ աղջիկն՝
խռովեցան յոյժ, և ցասմամբ մեծաւ եկին առ եղբարս
նորա և առ դրացիս, և խնդրէին ի նոցանէ զաղջիկն, որ-
պէս թէ նոքա փախուցեալ իցեն: Եւ նոքա ասին. «Ի տան
15 ձերում խեղդամահ արարեալ զնա, այժմ ի մէնջ խնդրէք»:
Երկուցեալ նոցա ի բանիցս յայսցանէ՝ լուռ եղեն առ
ժամն, բայց ռխս քննու պահեցին ի սրտի իւրեանց: Եւ
արձակեալ յուզակս ի գիւղորէս՝ խնդրէին զնա և ոչ կա-
րէին գտանել:

20 Նոյնպէս և եղբարք կուսին յուզախնդիր լինէին ի
բազում տեղիս, և յետ երկց աւուրց մի յեղբարց նորա
որում անուն էր Կասպար՝ գտանէ զնա ի ներքոյ կամրջին
յաղօթս: Եւ սպասեալ գիշերոյ՝ շալակեալ տանի գաղտա-
գողի ճանապարհաւ ի քաղաքն Կարին՝ ի տուն բարեպաշտ
25 կնոջ միոյ Սարիամ անուն, և փութանակի դառնայ ի
Դիլիկ՝ զի մի ոք գիտասցէ:

Եւ նա կերակրէ զՎառվառեա՝ որ կայր անսուաղ
զաւուրս երիս, և թաքուցանէ ի մթին ինչ տեղի ներք-
նափոր, ուր եկաց առաւել քան զաւուրս քառասուն՝
30 իբրև ի մշտագիշեր բանդի, հանապազորդեալ ի պահս և
յաղօթս անտանելի ճգնութեամբ:

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ փախեցաւ բդեշխն
Բահրամ փաշայ, և եկն Իպրահիմ փաշայ՝ այր խորխտ և
սէգ, և եմուտ ի քաղաքն մեծաւ ամբօխիւ: Յայնժամ

ոսոխքն կուսին պատրաստեցան թուղթ ամբաստանու-
թեան մատուցանել զՀայոց, որպէս թէ փախուցեալ իցեն
զհարսն իւրեանց: Ձայն իմացեալ Հայոց՝ փութացան դա-
ռաջս առնել չարեացն. և յառաջ քան զայլազգիս՝ մա-
5 տուցին թուղթ ամբաստանութեան, բողոք բարձեալ զնո-
ցանէ թէ «Ինքեանք անհետ արարին զաղջիկն, և առ ի
ծածկել զիրան՝ զրպարտեն զմեզ թէ նոքա փախուցին»:
Եւ բդեշխն առաքեալ զօրականս՝ էած զայլազգիս և ար-
դել ի բանդի, և տուգանս առեալ արձակեաց: Եւ նոքա
10 ի մի վայր ժողովեալ՝ խորհուրդ արարին, և երթեալ
թուղթ ամբաստանութեան մատուցին, թէ Հայք գիշե-
րայն փախուցին զաղջիկն՝ զի մի դարձցի ի կրօնս մեր:

Եւ խնդութեամբ ընկալեալ զթուղթն, առաքեաց արս
յերիս գիւղս և կալան զՀայս. զոմանս կապանօք և զո-
15 մանս գանիւք ածին առաջի: Եւ ասէ ցնոսա սպառնա-
լեօք. «Ո՛վ չարք, դժւք էք փախուցեալ զաղջիկն, և զայ-
լազգեաց գանդատէք. գիտասլէք զի զամենեսին զձեզ
չարաչար սպանանեմ, եթէ ոչ հանջիք յերևան».
Եւ ետ
զնել զնոսա ի բանդի: Եւ բանդապեան պնդեաց զոտս
20 նոցա ի կոճեղս, և արկ շղթայ ի պարանոցս նոցա: Բայց
զեղբայր կուսին զԿասպար առաւել քան զամենեսին խոշ-
տանդէին, բրածեծ առնէին, անքուն և անսուաղ պահէին:

Ձայս ստէպ ստէպ առաջի իւր կոչէր բդեշխն, և
սպառնայր նմա գտանել զաղջիկն. և նա միշտ զայս առ-
25 նէր պատասխանի, թէ «Աղջիկն ի տան այլազգւոյն էր.
նոքա ասացեն թէ զինչ արարին»:
Եւ յաւուր միում ասէ
ցնա բդեշխն. «Գիտեմ, ճ՛վ դու, չիք քեզ հնար ապրա-
նաց, բայց եթէ ուրացեալ զհաւատս քո դարձցիս
ի կրօնս մեր»:

30 Պատասխանի ետ վկայն Քրիստոսի և ասէ. «Բ՛աւ
լիցի ինձ թողուլ զհաւատսն Քրիստոսի, զոր ունիմ ի
մանկութենէ, և դառնալ ի կրօնս ձեր, բայց զի սպառ-
նաս ինձ մահ, պատրաստ եմ մեռանիլ ի կեանս աշխար-
հիս զի կեցից ի յաւիտեան»:

Ընդ այս բարկացեալ բռնելին՝ հրամայեաց հանել զնա ի կախաղան, և վաղվաղակի շուրջ պատեալ դահճաց՝ ձգեցին արտաքս. և կապեալ զձեռս նորա յետս՝ տանէին ի տեղին կատարման մերկ և բոկ և դլիւիբաց: Եւ ամբոխն
5 զկնի ընթացեալ՝ ստէպ ստէպ յորդորէին զնա դառնալ ի հաւատոցն և ապրիլ: Իսկ նա աղաղակէր. «Ես քրիստոսն եմ՝ և զՔրիստոս Աստուած պաշտեմ, և զայլ ոք ոչ ճանաչեմ»:

Եւ ամբոխն զնա առ արտաքին դռուն եկեղեցւոյն. և
10 դահիճն ձգեալ ի վերստ զպարանն մահու, խրատ տայր դառնալ ի կրօնս իւրեանց և ապրիլ: Իսկ վկայն Քրիստոսի զայն յերկինս համբարձեալ՝ դռեաց. «Տէր Յիսուս, քեզ յանձն առնեմ զհոգի իմ»: Եւ եմոյժ զդլուխ իւր ընդ խեղդն. և այսպէս բարեւոք խոստովանութեամբ աւան-
15 դեաց զհոգին իւր՝ յունիսի Ը. յաւուր չորեքշաբաթու:

Եւ զերիս գիշերսն յորս եկաց ի կախաղանին՝ լոյս ծագեաց ի վերայ նորա, և փարէր զբոլոր մարմնովն: Եւ ապա քրիստոսնեայք հրաման տուեալ ի բռնելին՝ տարեալ
20 թաղեցին զնա: Եւ ի նմին գիշերի տեսին վերստին լոյս պայծառ իջեալ յերկնից ի վերայ գերեզմանի նորա. և ուրախացեալ փառս ետուն Աստուծոյ: Եւ ապա բազում տուգանս տուեալ յերկնից՝ արձակեաց զկապեալսն:

Իսկ կոյսն սուրբ որ կայր թաքուցեալ ի տան Մարիամայ, զկապանաց և զմահու եղբոր իւրոյ ինչ ոչ գի-
25 տէր, զի ոչ ոք երթեկս առնէր առ նա. բայց զայս միայն՝ թէ այլազգիք հետախոյզ են ինքեան, վասնորոյ և զգուշանայր անձին: Եւ յաւուր միում մինչդեռ Մարիամ կերակրէր զկոյսն, կին ոմն այլազգի ի դրացեաց նորա՝ որ կարծիս ունէր զկուսէն թաքուցեալ ի տան նորա, յան-
30 կարծակի եմուտ անգր և ետես զնա. և առժամայն ընթացեալ ազգ արար բռնելին: Եւ հասեալ վախտ աղա-սին զօրականօք՝ կալան զՎառվառեա և զՄարիամ, և տանէին զնոսա ստիպաւ:

Եւ ի ճանապարհին սուրբ կոյսն քաջալերէր զվանա-

տուր իւր զՄարիամ՝ մի ինչ զանգիտել ի սպառնալեաց բռնաւորին, և յետս ընկրկիլ ի պսակէ մարտիրոսութեան. այլ առօրեայ կենօք՝ զնոյ առնուլ զկեանսն յաւիտենից:

Եւ իբրեւ ամբոխն յառեան, եհարց բռնելին զՄարիամ
5 խոժոռ դիմօք և ասէ. «Կին դու, ընդէր թաքուցեր զազ-ջիկն ի տան քում»: Եւ նա յահէն զգողանի հարեալ՝ կարկեցաւ գլխովին, և ոչ կարաց տալ պատասխանի: Ապա հրացայտ ակամբ հայեցեալ առ կոյսն՝ ասէ. «Աղջիկ դու, յառաջագոյն զգեանն մեր ընկալեալ ես, և ընդէր արհա-
10 մարհեալ զայն փախեար»:

Ետ պատասխանի կոյսն սուրբ աներկիւղ համարձա-կութեամբ. «Սուտ զրպարտութիւն է այդ. ես ոչ երբէք ընկալեալ եմ զգեանն ձեր, այլ իմով հաւատովս էի ի տան այլազգւոյն»: Եւ հանեալ եցոյց զհրամանագիրն Բահրամ
15 փաշային, և աղաղակեաց. «Վառվառ է անուն իմ. ես քրիստոսնեայ եմ, մեռանիմ ի վերայ հաւատոցս, և ոչ լի-նիմ այլազգի»:

Յայնժամ բռնելին յանձն արար զՎառվառ դանիշ-մանի ումէն ուսուցանել զնա և խրատել. և զՄարիամ
20 առաքեաց ի տուն երիցուն: Եւ դանիշմանն տարեալ զնա ի տուն իւր՝ պահեաց յանգործու, և զօր ամենայն յուշ առնէր նմա զանհրաժեշտ մահն եթէ անհաւան դտանիցի, և զմեծամեծ պարգևսն՝ եթէ հնազանդեացի հրամանաց բռնելին. և դուն գործէր հանել զնա ի հաւատոցն Քրիս-
25 տոսի:

Իսկ նա որ գլխովին զգեցեալ էր զՔրիստոս, և պատուարեալ վահանաւն հաւատոյ, անդժելի եկաց յա-մենայն թունաւոր նետից հակառակամարտից. և եռայր հոգւով և աղօթիւք խնդրէր յԱստուծոյ արժանի առնել
30 վկայական մահուան: Տեսեալ դանիշմանին զհաստատու-թիւն մտաց կուսին՝ ծանոյց բռնելին. և ետ նա ամել առաջի իւր զՎառվառեա և զՄարիամ, և ստատիկ բար-

կութեամբ և սպառնալեօք մահու՝ ետ դնել զնոսա ի բանդի:

Անդ Մարիամ լայր հեկեկանօք և կոծէր զանձն. ոչ եթէ դժկամակ էր մեռանիլ վասն Քրիստոսի, քանզի և նա յորդորեալ ի բանից կուսին ցանկայր մարտիրոսութեան, այլ զի յիշէր զորդիս իւր, թէ գուցէ և նորա մատնեացին ի ձեռս այլազգեաց, և յերկիւղէ մահուն անկցին ի հաւատոց: Յայնժամ լցեալ կուսին շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն, հայեցաւ յերեսս Մարիամայ և ասէ. «Տիկին բարի, քաջ գիտեմ զի ի պատճառս իմ՝ ըմպելոց ես զբաժակ մահուն. բայց դու մի համարիր զայն վասն իմ, այլ վասն սիրոյն Քրիստոսի, որ վասն մեր զանաւանելի չարչարանս և զմահ ան յանձն: Մերս այս մահ՝ շնորհ մեծ է յաստուածունս մեզ տուեալ, որում թէպէտ բա-
15 զուրք ցանկան՝ այլ սակաւք արժանանան. գոհացուք զՏեառնէ՝ որ արժանի արար զմեզ այսմ մեծի շնորհացս: Իսկ վասն զաւակաց քոց մի ինչ հոգար. այլ յանձն արա զնոսա Աստուծոյ, և նա հոգացէ վասն նոցա, և դու եկ զկնի իմ. զի ահա հասեալ կամք առ դուրս ապարանից
20 երկնաւոր արքային, փութացուք մօտենել ընդ նա յուրախութիւն յաւիտենական»:

Եւ Մարիամ մխիթարեալ ի հոգեբուխ բանից Վառվառեայ՝ սրբեաց զարտասուն յաչաց, և զհոգս որդւոց իւրոց ապսպարեալ երկնաւորին խնամոց՝ վառեցաւ սի-
22 րովն Քրիստոսի: Եւ այնուհետեւ ոչ զորդիս յիշէր, և ոչ ի յգութիւն իւր ակնարկէր՝ որ մերձ էր ի ծնանիլ. այլ միշտ զերկնայինսն խորհէր: Եւ որչափ մնացին ի բանդի անդ՝ ազօթէին ի միասին ուրախութեամբ, և խօսակից լինէին զյաւիտենական կենացն և զփառացն արքայու-
30 թեան:

Եւ յետ աւուրց ինչ հրամայեաց բղեաշին և ամին առաջի զերկոսին սրբուհիսն: Յառաջ կոչեաց զՎառվառ և ասէ. «Աղջիկ դու, քեզ ասեմ. ընկալ վերստին զդնս մեր և կեցցես. ապա եթէ կամակորեալ ընդդէմ դարձցիս,

զքեղ և զվաճառուր քո այդ կորուսից այժմ չարաչար մահուամբ»:

Աղաղակեաց կոյսն. «Մեր քրիստոնեայ եմք և վասն Քրիստոսի մեռանիմք. ոչ երբէք ընկալաք և ոչ ընաւ ըն-
5 դունիմք զդնն ձեր. արա զոր ինչ առնելոց ես ընդ մեզ»:
Յայնժամ բռնաւորն լի եղև բարկութեամբ և ասէ. «Արկէք զսոսա ի բանդ՝ զի հանցին ի կախաղան»:
Կոչեաց կոյսն սուրբ. «Ես ոչ եմ պոռնիկ՝ զի ի կախաղան հան-
ցեն, այլ կոյս եմ ամբիծ. թող գլխատեսցեն զիս», զի
10 ցանկայր արեամբ մարտիրոսութեան:

Եւ դահիճքն տարան զնոսա ի բանդ. և հատաւ ի վերայ նոցա վճիռ մահու:

Եւ ի նմին աւուր յութերորդ ժամու գիշերոյն հա-
նեալ զնոսա ի բանդէն՝ տանէին ի դուռն սուրբ Աստուա-
15 ծածին եկեղեցւոյն, զի անդ հրամայեալ էր կախել. և երթային սուրբքն երկօրին ուրախութեամբ բազմաւ՝ որ-
պէս ի հարսնութիւն որդւոյ թագաւորի: Եւ յորժամ հա-
սին ի տեղին, աղաչեաց Վառվառեա զդահիճն՝ զի նախ կախեսցեն զՄարիամ և ապա զինքն. թերևս կասկածեալ՝
20 թէ գուցէ երկուցեալ նորա յահագին տեսնէ մահուան իւրոյ՝ գրգուռացի ի հաւատոցն՝ զոր մինչև ցայն վայր ունէր հաստատուն:

Եւ իբրև կախցին զՄարիամ, երանելին Վառվառեա համբարձ զաչս իւր յերկինս և աղաղակեաց. «Տէր Յի-
25 սուս՝ որ հաճեցար ընդունիլ և զայս վերջին պտուղ օրհ-
նութեան ի բերանոյ իմմէ, հաճեաց աղաչեմ խառնել զիս ի պարս վկայից քոց սրբոց: Գոհանամ զքէն, բնորար, որ փառաւորեցեր զիս յերկրի այսպիսի փառաւոր մահ-
ուամբ, փառաւորեան և յերկինս յաւիտենական փառօք»:
30 Եւ ապա զուարթ գիմօք մատոյց ինքնին զգլուխ իւր ի խեղդն. և դահիճքն կախցին զնա անդէն առ դրամբք եկեղեցւոյն փոքր մի հեռի ի Մարիամայ:

Կատարեցան երկուքին վկայութիւնս՝ ի թուին Հայոց հազար երկու հարիւր և վաթսուն, և յուլիսի ԺԶ, յաւուր շաքաթու։ Եւ գլխաւորք Հայոց միջնորդութեամբ մեծամեծացն այլազգեաց, ի նմին աւուր հրամանաւ
5 բզեչխին իջուցին ի կախաղանէն. և ի վաղիւն մեծահանգէս յուղարկաւորութեամբ և երգօք հոգեւորօք թաղեցին զնսսա ի գերեզմանս նահատակաց։

Եւ յայնմ եօթնեկի յամենայն գիշերի լոյս ճաճանշաւէտ ցոլանայր յերկնից ի վերայ տապանի սրբոցն, ու
10 ըստ ականաան եղեն ոչ միայն քրիստոնեայք, այլ և այլազգիք բազումք, և վկայէին զանմեղութենէ նոցա։ Եւ բազում նշանք բժշկութեան եղեն յայնժամ, և լինին մինչև ցայսօր ի տապանէ սրբոց վկայիցս՝ ի նեղեալս, և ի դիւահարս, և յախտաժէտս ի փառս Քրիստոսի։

15 Զփառաւոր նահատակութենէ բարեյաղթ վկայիցս Քրիստոսի գրեցին արք արժանահաւատք քաղաքակիցք սրբոցս, տէր Մատթէոս քահանայ, և Հաննէ վարժապետ քաղաքին, և պարօն Կարապետ որդի Յակոբայ իշխանի Մամիկոնեան։ Յորոց և մեք առեալ եղաք աստանօր ի
20 յիշատակ յաւիտենական։

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի միայն Յայոմ. Գ. տպ. Ս. հատ. 278''—285'', յունիս 30 և մարգաց ԽԴ, երկոտասան առաքելոց վկայաբանութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Ի սմին վկայութիւն Սըրբուհույ կուսին Վառվառեայ նոր վկայուհույ, և եղբօր նորին Գոսպարայ, և աղախնոյն Քրիստոսի Մաւրիմայ։»

Վկայաբանութեանս վերջին վեց սուղերը՝ որոնք Յայոմաւուրքի հրատարակչի կողմից են, ցոյց են տալիս թէ ովքեր են սոյն վկայաբանութեան հեղինակները, և որովհետև վկայաբանութիւնը ուրիշ տեղից

ճանօթ չէ, ուստի պէտք է ենթադրել թէ հեղինակները նոյնը յատկապէս Յայոմաւուրքի Գ. տպագրութեան համար են գրել և նամակի ձևով ուղարկել հրատարակչին։

Գոսպար, Մաւրիմ և Վառվառէ նահատակները մասին է նաև յաջորդ ընդարձակ տաղը։

որ յառաջաքանութիւնս.

Ինքնաբուն պետական ամենաբարին
 Քրիստոս Աստուած մեր արքայն երկնային՝
 Վասն փրկութեան մարդկայնոյ ազգին՝
 Պատարագեցաւ ի վերայ խաչին:

Հետեւեալ նրմա վրկայն առաջին՝
 Սուրբն Ըստեփաննոս նախապառուղ խաչին,
 Յայն շաւիղ յորդեալ բիւր ջուկ ընդ բիւրին՝
 Մարտիրոսը զարինս իւրեանց որք հեղին:

Երջանիկ նահատակը չարին յաղթեցին,
 Չարչարմամբ մարմնոյ ըզմահ յանձն առին,
 Որ գրեալ եղև պատմութիւնն նոցին,
 Իսկ և բազմացն անյայտ մընացին:

Ներ յետին դարուն՝ յայս ձըմեռնային,
 Սիրասպառ ժամու՝ տիր ցամաքային,
 Վերաբուսան վարդը՝ յոյժ դեղեցկագին,
 Անուշահոտ իսկ և կարմըրային:

Նուիրեալ զանձինս Քրիստոսի Փրկչին,
 Բանաւոր զենմունք և զոհը մեծագին,
 Յողունը տար աշխարհ՝ և այլը աստ ի կարին,
 Շատ տանջմամբ լեալ է կատարումն նոցին:

Էր այնց որք եղեն մերս ժամանակին,
 Ոյց տեղեակը գոլով դրեցաք զճառ նոցին,
 Հասու չեղելոցս թողաք գիտողին,
 Ի կամին իւրեանց գրեցեն և զնոցինն:

Էրանուհւոյս այս քաջ նահատակին,
 Եւ այնց՝ որք եղեն մարտակից նրմին,

7. s ստեփաննոս. 12. s էր փխ. որ. 26. այս սոյն տեղ գրուած էր
 նախ սոյն քաջ աղջկան այս նահատակին.

Զորոց պատմութիւնն գրել ըզվէպ ճառին՝
 Ի հարկէն ոմանց փոյթ կալայ յանձին:

Սին հեքս յուսալով յԱստուած սուրբ հոգին,
 Ապաւինելով ի ձիրքս նորին,
 Տալ կարողութիւն ինձ աքկար անձին,
 Յօրինել զվկայեցս ճառսն՝ ըզձագին:

Յաղագս ումնս վառվառ անուն արիասիրտ աղջկան՝
 որ ղիպեցաւ փորձութեան իմիք, յետ ըզմանկերպ
 տանջանաց՝ նահատակեցաւ ի սէր քրիստոսի Աստու-
 ծոյ մերոյ: Եւ նախ յաղագս աննդեան տեղոյն եւ
 ազգի նորին:

Հանդէպ սոյն կարնոյս դաշտին զետեղեալ՝
 Յորում կայր գիւղ մի Դրենիկ անուանեալ,
 Գոյր տուն Համփայի Զուրիկեանց կոչեալ,
 Յոր երեք եղբարք էին բընակեալ:

Մաղագ և Գասպար՝ Թօղօլ առձայնեալ,
 Եւ փոքր եղբայրըն ընդ այնց էր կեցեալ.
 Քոյր սոցին՝ որ էր Վառվառ անուանեալ,
 Համեստ և պարկեշտ վարուք կայր սընեալ:

Աղջիկս այս՝ որ էր խնամախօսեցեալ
 Ղուշճի գիւղն Համփայի որդւոյ նշանեալ,
 Երեք ամբ ևքս ի վերայ անցեալ,
 Կեսրանքն հարս տանել այժմքս յօժարեալ:

Ըստ սովորութեանն խօսք առնել եկեալ,
 Եւ մեծ հանդիսիւ ի Դրենիկ մըտեալ,
 Պատուաւորքն անդ եղեն հրաւիրեալ,
 Ըզգեղի աղայն տեսնել մոռացեալ:

3. s նախ եղեալ պոյս իմ յՈՍ սուրբ հոգին. 10. s սըննդեան.
 23. s կէսրանքն.

Եւ նա մախանօք զոխ սըրտին կալեալ,
Շատ վընասատու չարիք խորհեցեալ,
Բարեսէրք զայս լուր կեսրանցըն յայտնեալ,
Զաղջիկըն փութով տանել յորդորեալ:

5 «Ո՞վ գիտէ թէ զինչ չարիք են խորհեալ,
«Երևոյթ իրին թէպէտ չէ յայտ լեալ,
«Զըլինի քնաս ինչ ձեզ գայցէ հասեալ,
«Կամ հարսնացուն ՚ւ եղբարցըն դիպեալ»:

10 Որ և նոքա այն խորհրդոյն հաճեալ,
Յեա աւուրց եկեալ զհարսնացուն տարեալ,
Բայց աւագ տօնից միջոցին դիպեալ,
Յեա ութօրէից պսակել կամեցեալ:

15 Եւ նա մախանօք զոխ սըրտին կալեալ,
Շատ վընասատու չարիք խորհեցեալ,
Բարեսէրք զայս լուր կեսրանցըն յայտնեալ,
Զաղջիկըն փութով տանել յորդորեալ:

Եր գեղի տէրըն նախանձու լըցեալ,
Եւ զգլորէժ իւր առնուլ կամեցեալ,
Զայլազգիս համայն ի մի հաւաքեալ,
Խորհուլիք իմըն չար ընդ նոսա խորհեալ:

20 Համակամ կանգնեալ դաշինքս եղեալ,
Ըստ իւրեանց ծիսի երգմամբ խիստ երգուեալ,
Բանիս կատարմանն արդ մեք աշխատեալ,
Զհայիֆ մեր առնուլ լիցուք փութացեալ:

25 Առ զապիթըն գալ նոքա կամեցեալ,
Զչար խորհուրդ իւրեանց յայտնել յօժարեալ,
Բայց գէտ և պատշաճ ժամու ըսպտսեալ,
Բանի կատարմանն յերգմանն պինդ կացեալ:

3. s կեսրանցըն. 14. s աղջիկանն.

Նոյն բօթալի լուրն մինչ ի գուրս անկեալ,
Թէ գեղի Թուրքըն թակարդ են լարեալ,
Ղուչճի գիւղն երբոր աղջիկըն լուեալ,
Առ այն սըրտիւ իւր զէտ հուր բորբոքեալ:

5 Շնորհիւն Աստուծոյ եղև զօրացեալ,
Քաջացեալ սըրտիւ տիր արիացեալ,
Իբր ըմբիշ զօրեղ առաջատրաստեցեալ,
Ընդ այնց մարտընչիլ կամաւ յօժարեալ:

10 Ի յեկեղեցին իսկոյն ընթացեալ,
Հալազին գիւմօք ի ծունկըս անկեալ,
Զերմեռանդ սըրտիւ առ Տէր պաղատեալ,
Յօգնութիւն ինքեան հասանել հայցեալ:

15 Խոստովանահօրն առաջի անկեալ,
Եւ յորդ արտասուօք անդ խոստովանեալ,
Սրբոյ խորհրդոյն կենաց հաղորդեալ,
Զմարմին և զարիւն ճեառըն ճաշակեալ:

Եւ նա մախանօք զոխ սըրտին կալեալ,
Շատ վընասատու չարիք խորհեցեալ,
Բարեսէրք զայս լուր կեսրանցըն յայտնեալ,
Զաղջիկըն փութով տանել յորդորեալ:

20 Նոյն միջոցն ի տեղս էր վեղիւր նըստեալ,
Նա Բահրամ փաշայ տնուանակոչեալ,
Որ էր այր խոհեմ հանճարափայլեալ,
Իրաւանց գատմանց կարի տեղեակ լեալ:

25 Առ որ գաշնադիրքն ի գիւղէն եկեալ,
Ի յատեան նորա անդ յառաջ կացեալ,
Ըզխորհեալն իւրեանց նըմա արդ առեալ,
Զըրաբանութեամբ զաղջիկն բարուրեալ:

2. s թակարթ.

- Ասեն. «Մեր գեղէն թուրք մանչ մի հարեալ
«Ի սէր աղջկանն աշխիայ եղեալ.
«Եւ աղջիկն ունի մանչուն մէյլ տըւեալ.
«Արդ զինչ վրճուելդ է կամադ է յանձնեալ»:
- 5 Փաշայն մարդ յըղեալ՝ զաղջիկն բերեալ,
Եւ նա զէտ ալ քաջ հետիոտն եկեալ,
Ձերկու գիւղցիս հետ բերեալ բանաորկեալ,
Յետ աւուրց տուգանս առեալ բաց թողեալ»:
- 10 Ապա հրաման ետ ի յատեան հանեալ,
Ձքաջասիրտ աղջիկն հանգէպ կացուցեալ,
Փաշայն քաղցրութեամբ ցընա խսկ հարցեալ.
«Թուրք մանչուն արդեօք մէյլ ունիս տըւեալ»:
- Նա խոնարհ բանիւ առաջատասխանեալ.
«Էփէնտիմ, զո՛ւր է բոնդ այդ տաացեալ,
15 «Ձի չունիմ՝ բընաւ ընդ նըմա խօսեալ,
«Եւ յերես նորա չեմ երբէք նայեալ»:
- Փաշայն և բազմեալքն զաղջիկն յորդորեալ.
«Ա՛ռ ըղմանչն՝ զի քեզ լայեխ եմք տեսեալ.
«Լեր դենիւ մերով ի վեր պանծացեալ,
20 «Յազախնութենէ դու խանու՛մ եղեալ»:
- Ասէ. «Իւր փառք յաչս իմ ոչինչ թըւեալ,
«Ձհաւատս ոչ թողում՝ թէ և մահ հասեալ,
«Եւ զթուրք մանչդ առնուլ ինձ անհնար լեալ,
«Թէ մարմինս լիցի մաս մաս կըտրատեալ»:
- 25 Փաշայն և աղայքն եղեն ցասուցեալ,
Հընար նմա առնել ի խոր խորհեցեալ,
Ձկարդացող Յեշիլ խմամըն կոչեալ,
Ձի ի դին իւրեանց ամցէ որսացեալ»:

21. s է ոչինչ. 22. s զհաւատս իմ. 27. s յեշիլ. 28. s նախ տը-
ւեալ նմա առնել զմիտան հաճեցուցեալ.

Թաղազս տանելոյ իմամին զաղջիկն ի տուն իւր առ
ի համեցուցանել զմիտս նորա, թէ ողորանօք թէ
սպառնալեօք.

- Նոյն ժամայն իմամն զաղջիկն հետն առեալ,
5 Եւ ի տուն իւր զնա յորդորմամբ տարեալ,
Ընտանեաց իւրոց սաստիկ պատուիրեալ,
Ի պահել ըզնա ըղգուշացուցեալ»:
- Նախ ողորանօք սիրայորդոր լեալ,
Կերպակերպ բանիւ վէղ քարող տըւեալ,
10 Գըրոց և փըրոց խրատ առմատուցեալ,
Իցէ թէ աղջիկն լիցի այնց հաճեալ»:
- Կինն և զաւակքն ևս ըզնա մեծարեալ,
Քաղցրաբանութեամբ ի յողօք անկեալ,
Ասեն. «Պերճութեամբ լինիս ճոխացեալ,
15 «Խանու՛մ և խաթուն փառօք բարձրացեալ»:
- Այլ և համադամ կերակրօք պատուեալ,
Բարելի սեղան միշտ յառաջ բերեալ,
Յայդ ցերեկ ըզնա յարդանօք չահեալ,
Իցէ թէ լիցի այնց սիրահարեալ»:
- 20 Գովելի աղջիկն այն երանեցեալ՝
Որ ի սէր Փըրկչին էր պարաւանդեալ,
Ձողօքն և զպատինն առ սասըն հարեալ,
Ձը լըսելոյ այնց զունկըն իւր խըցեալ»:
- Իբրեւ տեսին թէ է նա յամառեալ,
25 Ի հաւատ իւր պինդ զէտ վէմ անչարժ լեալ,
Վասնորոյ զբանըն ի ցասումն փոխեալ,
Տանջել չարչարել եղեն ջանացեալ»:
- Ձերջանիկ աղջիկն այն մերկացուցեալ,
Ձձեռս և զոտս նորին կապանօք պընդեալ,

2,8. s ողորանօք. 13. s ի յողօք. 22. s զողօքն.

Ծեծել հարկանել ըզնա ըսկըսեալ,
Բըրօք և չըպխօք զորս էին թըրջեալ:

Գիշեր և ցերեկ խիստ գանակոծեալ,
Աքցի բըռնցի երբ և ձեռն հասեալ,
Ապտակ ի յերեսն տալով և թըքեալ,
«Բանից մեր, ասեն, լեր դու հնազանդեալ»:

Յեա այնըր տանջանք մի և ըս խորհեալ,
Թէ «մեռցի կամ մեղ լիցի հնազանդեալ».
Զէմհէրին ամսոյ աւուրցն այս դիպեալ,
Յուրտ սառնամանեաց միջոցն պատահեալ:

Ի մէջ պաղչային որ եազլըն կոչեալ,
Ի հիւսից հերաց ի վերուստ կախեալ,
Ներքեն փոսի մէջ ի լիք ջուր լըցեալ,
Սըրունքն մինչ ի ծունկն ներ ջըրոյն իջեալ:

Պատառման ասեն կըսկիծն սիրտն հարեալ,
Հերաց ցաւ գըլխոյն ընդ նըմն խառնեալ,
Դ ինքեանք յանկիւնէ պահ առ պահ նայեալ,
Իցէ թէ գայցէ դեն իւրեանց հաճեալ:

Բայց շնորհիւ Տեառն էր նա զօրացեալ,
Ոչ ինչ ներգործէր ցաւ նըմա տիրեալ,
Զի սիրով Փըրկչին էր նա զէտ թըմրեալ,
Եւ իբրու արբեալ քըրտամբ քըրտնեցեալ:

Գիշերապահօջ էր որ այս գործեալ,
Տեսին զի զնսվաւ մոմեր գոյր վառեալ,
Լիճըն չէր սառեալ՝ այլ գոլորչ ելեալ,
Մերձ նորա ծեր մի ընդ նըմա խօսեալ:

Իսկ նայօղքն ի յայն դողմամբ դաշուրեալ,
Ընթացեալ ի տուն զեղեալսն պստմեալ,

8. s ևախ իցէ թէ մեռցի կամ մեղ հնազանդեալ. 21. s ևախ շնորհիւ (փխ. սիրով).

Մինչ նոքա եկին զտեսիլն ոչ տեսեալ,
Բայց ահաբեկեալ ըզնա արձակեալ:

Ընտանիք իմամին դողմամբ աղերսեալ,
«Զաղջիկդ հեռացս ի մէջ բաց վարեալ,
«Եւ ի բան դորա մի լիցիս խառնեալ,
«Զի դա չէ թէքին, մեք լինիմք վնասեալ»:

Իմամն ընտանեաց իւրոց անարգեալ,
Ասէ. «Այլ տանջմամբ առցուք զնա փորձեալ».
Ըզնալս հրացուցեալ մերկ մարմնոյն եղեալ,
Իբր ետես չայրիլն՝ կարի զարհուրեալ:

Իմամն առ զապիթն աղերս մատուցեալ,
«Թէ յորդոր, թէ գան ցուցի, տաացեալ,
«Զեղև մեղ հնազանդ նա յոյժ յամառեալ,
«Դձըք գիտէք. սրպէս կամք ձեր է հաճեալ»:

Որ և նա յայլ ոմն իմամի տըւեալ,
Խելամուտ առնել զկաման հաւան ածեալ,
Եւ նա առեալ զնա՝ ի տուն իւր տարեալ,
Տանջանք ինչ նըմա տալ ոչ յօժարեալ:

Բայց ցայդ և ցերեկ ըզնա խըրատեալ,
Կերպակերպ բանիւ ողոր առարկեալ,
Փառք պատիւ տըրիլ նըմա խոստացեալ,
Զդեն իւրեանց ընդունել զնա յորդորեալ:

Ի բազում աւուրս ի տան անդ մնացեալ,
Ողորմանց, յորդորմանց բնաւ ոչ լըւեալ,
Խոստմանց պարգևաց սիրահար չեղեալ,
Եւ յիւր դիւմանէն երբէք ոչ կասեալ:

9. s զնալս. 20. s ողոր. 22. s ըզնա. 24. s ողորմանց.

Յաղագս զաւոյ դատախազ այլազգեացն եւ ցասուցա-
նելոյ զփաշայն՝ առ ի սպառնալեօք անացուցանել զաղ-
ջիկն եւ հաւան առնել ըսնին.

5 Իկին դատախազքն ի չարէն գըրգեալ,
Ըղիաշայն եւ զայլան ի վեր ցասուցեալ,
Զքաջ աղջիկն կըրկին ի դիւան տարեալ,
Յոյժ ըսպառնալեօք զնա ահացուցեալ:

10 Քաջասիրտ աղջիկն տիր արիացեալ,
Անահ՝ չ աներկիւղ անդ սլառասխանեալ.
«Զինչ առնելոց էք՝ արէք, առացեալ,
«Ձեմ՝ ձեզ հնազանդօղ. լերուք իմացեալ»:

15 Ուստի եւ փաշայն յապշութեան եղեալ,
Հեա խորհրդակցաց զայլ բան մի խորհեալ,
Զնոյն խորհեցեալքն անդ յառաջ արկեալ,
Այն բանին համայնք եղեն հաւանեալ:

«Ղըզ. ասեն, հախիդ բան մի եմք խորհեալ,
«Ձըհնազանդիլդ այնմ անկար է եղեալ.
«Քս գենովդ ի տուն մանչուն երթ լըռեալ,
«Արա ըզխըղմէթսն իբր հարսն անուանեալ»:

20 Հանճարեղ աղջիկն մըտախոհ եղեալ,
Զեւ իրաց հընարն խելօք խորհեցեալ,
Անտի չու առնելն կարելի թըռեալ,
Եւ յերկուց չարեաց զփոքրագոյնն ընտրեալ:

25 Ընդ այս բան նա ինքն կայր անդ լըռեցեալ,
Յակամայ կերպիւ գիմօք գըժգըմեալ.
Բայց վէղիւն իսկոյն պուրթութի գըրեալ,
Թէ «Վառվառ անուամբդ երթ անդ հարսնացեալ»:

Քաղաքի, գիւղի այլազգիք լըռեալ,
Մեծաւ ցընծութեամբ յոյժ ուրախացեալ,

24. s նախ աղջիկն փխ. նա ինքն.

Իսկոյն ըզջերկեահ ճիպիլիկ բերեալ,
Ըստ հարս տանելոյ թօրային վարեալ:

5 Բայց աղջիկն արի առ այն դըժկամեալ,
Յերանել նըստիլ անդ ոչ յօժարեալ,
Սակայն բըռնութեամբ մուծեալ նըստուցեալ,
Ինքն ի լաց՝ իսկ թուրքքն հըրճուանօք տարեալ:

10 Առեալ ցընծութեամբ ըզնա եւ տարեալ
Ի տուն թուրք մանչուն եւ անդ իջուցեալ,
Իբրու իւրեանց հարս զնա սիրաշահեալ,
Ի յորտալ ըզնա շատ խընամբ տարեալ:

15 Սակայն խըղճալին տըրտմութեամբ լըցեալ,
Դառնագոյն ողբով յոյժ սըղաւորեալ,
Համարեալ թէ զինքն են գերի վարեալ,
Ըզգեաւ արտասուաց յաշայն իջուցեալ:

20 Եւ մոլի թուրք մանչն հանգիստ ոչ տըռեալ,
Մերձենալ ի նա տըռվմամբ ջանացեալ,
Բայց քաջ աղջիկն ոչ մօտեցուցեալ,
Ապտակեալ զերես նորա լըպըրչեալ:

25 Սուրբ Հռիփսիմէի կուսին նըմանեալ,
Զիսնդ երիտասարդն ըզգեանի հարեալ,
Ոչ թէ մի անդամ, այլ միշտ նմա յաղթեալ,
Շնորհիւն Աստուծոյ զնա դողացուցեալ:

Իսկ մինչ թուրք մանչուն երամբքն լըռեալ,
Ծանեան որ սիրով չլինի որոացեալ.

25 Ապա ի տանջել ըզնա ըսկըսեալ,
Անարգել հարկանել երբ եւ սլառահեալ:

30 Եւ ի փախչելոյ նորին կասկածեալ,
Ոյր վասն ի փայլանա զոտս նորին պընդեալ,
Ըզնա յաշխատանս լըծել խըստացեալ,
Տառապանօք միշտ եւ դանակոծեալ:

4. s նախ յանձն առեալ փխ. յօժարեալ.

Ի բազում աւուրս ի տան անդ մնացեալ,
Դառնագին կենօք ցայդ ցերեկ լացեալ,
Զպէսպէս անարդանս՝ շատ վիշտըս կըրեալ,
Զորս համբերութեամբ յանձն առեալ տարեալ։

5 Որքան անդ կեցեալ՝ զպահս իւր ոչ խոռեալ,
Ոյր վասըն շատ օր նօթի անցուցեալ,
Ներհակըն ուտեցնել կարի ջանացեալ,
Բայց նա բնաւ երբէք ոչ եղև յաղթեալ։

10 Ի սէր Քրիստոսի կայր սիրաւառեալ,
Ըստ անուան իւրոյ օր Վառվառ կոչեալ,
Այն համայն վիշտըն ոչինչ համարեալ,
Հաւատով մընալն իւր հանգիստ վարկեալ։

15 Թէպէտ յարկըն այն իւր գեհեան եղեալ,
Յորում գտանեցեալքն տանջօղբ ինքեան լեալ,
«Լաւ, ասէ, թէ աստ լինիմ չարչարեալ,
«Բան թողլով զօրէնս անդ լինիմ տանջեալ»։

20 Ասա քաջ աղջիկն ինքն ինքեան խորհեալ,
Զու առնել անտի ի մըտի եղեալ,
Ի յայս խորհըրդեան կայր միշտ տատանեալ,
Ըզհընար և զելն առնել վարանեալ։

Բողոքով սըրտիւ միշտ առ Տէր պաղատեալ,
Յամենայն անձնէ ի նա յուսացեալ,
Զմիտք և դիտում իւր առ նա հաստատեալ,
Զինքն անտի փրկել ցայդ ցերեկ հայցեալ։

25 Լըսօղն աղօթից զհառաչսըն լուեալ,
Նա որ սիրէ զայնս՝ որք յինքըն յեցեալ,
Զերծ նորին անտի արագ յաջողեալ,
Իւր հըղօր բազկուն փրկեալ ազատեալ։

1. s մընացեալ. 2. s ցերեկ. 4. նախ ժուժեալ փխ. տարեալ. 12. s նախ
թըւեալ փխ. վարկեալ. 21. s առաջին քսոյի օնդ գրուած էր այլև, յետոյ
սրբագրած բոլորով.

Յաղագս արի աղջկանն քաջասրտութեամբ չու
առնելոյ ի տանէ անտի ի զիշերսպահով։

5 Ներ պահօջ գիշերի՝ աղջիկն եւք գտեալ,
Լուեալն ի տանէն յարապքս ելեալ,
Սըրընթաց իբրև արծըւի թըռեալ,
Ի քաղաք մըտեալ, հետքն ումեք չյայտնեալ։

10 Թուրք մանչն և աղգ իւր ի վաղիւն ելեալ,
Ի մէջ իւրեանց տան զաղջիկն ոչ գըտեալ,
Յայնժամ աղջկելով ի ցաւսան եղեալ,
Ի վերայ գիւղի հայոց մըռմըռեալ։

15 Ասեն թէ «Դուք էք ըզնա փախուցեալ,
«Եւ գիտէք զտեղին թէ ուր է թաքեալ»։
Նորա ասեն «Յայդմ չեմք խապար եղեալ.
«Դուք էք զնա խեղդեալ և զլէշն կարուեալ»։

20 Թէպէտ այլազգիքն եղեն ռխացեալ,
Եղբարցն և այլոց վընաս տալ խորհեալ,
Սակայն ինքեանք ևս ի յայնց երկուցեալ,
Զի ի տան մանչուն նա իսկ զայս եղեալ։

25 Շատ որոնեցին հետամուտ եղեալ,
Ի բազում գիւղորայս շրջեալ և խընդրեալ,
Ի չըգըտանելն եղեն ձանձրացեալ,
Թէպէտ ի բաց լեալ, այլ զոխըն պահեալ։

Յաղագս ռխանալոյ զիւղի այլազգեացն եւ խորհելոյ՝
զի ի գալ միւսոյ վէգիրին՝ արգունալ տայցեն.

25 Օն անդր այլազգիք մախանօք լըցեալ,
Նդ այս եղելութեանս կարի վըրդովեալ,

1. s աղջկանն. 5. s յուսանցի վրայ գրուած է. «Արծւոյ նման արագ
սլացն» է, որ նուազ յայտ է. 26. s ընդ.

Զվրնասող խորհուրդս ի մըտի եղեալ,
Յաջողակ ժամու կային ըսպասեալ:

Ապա Իսրահիմ փաշայ անուանեալ՝
Որ յԱրապիստան աշխարհն էր սընեալ,
Երբեմն ի Հալէպ, յետոյ Շամ նըստեալ,
Յայնց կսղմանց առ այսր ի մանսուկ եկեալ:

Բազմաթիւ զօրօք յսիրտմամբ վառեալ,
Խըրոխտանօք զինքն ահարկու ցուցեալ,
Մէգ արշաւանօք ի քաղաք մըտեալ,
Զաեսօղսըն համայն առսարսեցուցեալ:

Որ և գիւղի թուրքքն եղեն պատրաստեալ,
Արդ տալ զապիթին միախոհ հաճեալ,
Զայս լուր գիւղի Հայ բնակիչքն լուեալ,
Ինքեանք յառաջ տալ կարի փութացեալ:

Միակամ եկեալ արզուհալ տըւեալ,
Զեղեալսըն բոլոր զապիթին յայտնեալ,
«Ի գլուխ աղջկան թ' ինչ չարիք բերեալ,
«Ինքեանք զայս արին, արդ մեզ են փակեալ»:

Ուստի և փաշայն իսկոյն մարդ յըղեալ,
Ըզգիւղի թուրքքն բըռնութեամբ կալեալ,
Քանի ինչ աւուրս ի բանաի եղեալ,
Ըզբազում տուգանս առեալ և թողեալ:

Յետոյ նոյն թուրքքն իբր հուր բորբոքեալ,
Ըստ եղեալ մըտացն եկեալ արդ տըւեալ,
Թէ «սոքա աղջկանն են խըրատ յըղեալ,
«Որ նա յայն տանէն հընարիւք փախեալ»:

Փաշայն խընդութեամբ մուպաշիր թռուցեալ,
Զերեք գիւղի Հայսն զհամայնսըն կալեալ,

1-2. Տ նախ գրուած է. «և զպէսպէս կարծիս ի միտ առբերեալ, բայց յաջող ժամու եղեն ըսպասեալ» 20. Տ զգիւղի. 23 Տ նախ յոյժ ցասմամբ կանգնե'լ փխ. իբր հուր բորբոքեալ:

Կապանօք, գանիւք ի քաղաք բերեալ,
Ի բանտ և ի շրջթայս ըզնոսա արկեալ:

«Քեանֆիրլէր, ասէ, դուք էք փախուցեալ.
«Թէզ, գըտէք զաղջիկն ուր իցէ թաքչեալ.
«Ապա թէ ոչ՝ դուք լինիք մահացեալ,
«Զարաչար սպանմամբ ի կորուստ վարեալ»:

Հէսէս զօրք անդէն թային արարեալ,
Որ գիշեր ցերեկ զնոսա չարչարեալ,
Զէնծիր ի վիզսըն նոցին անցուցեալ,
Եւ զոտսն ի թօմրուխ խըստագոյն պընդեալ:

Բանապանն իւրօքն միշտ տանջող եղեալ,
Թէ «Զաղջիկըն դուք էք զայս արարեալ.
«Արդ զտեղի նորին ցուցէք մեզ յայտնեալ,
«Թէ ոչ՝ մեռանիք մահուամբ դառնացեալ»:

Զեղբայր աղջկանն՝ որ Դասպար կոչեալ,
Ըզնա յոյժ սաստիկ առաւել տանջեալ,
Փաշայն միշտ հանեալ զնա յտտեան տարեալ,
Խիստ ցասմամբ նըմա մահ ըսպառնացեալ:

Ասէ «Քոյրդ անտի դու ես փախուցեալ.
«Արդ գիտես զտեղին՝ ուր իցէ գաղեալ.
«Աստ մեզ և դու լինիցիս զերծեալ,
«Թէ ոչ՝ կեանքդ ի քէն առնի բաց բարձեալ»:

Արին այն վըստահ անդ պատասխանեալ,
«Աղջիկն տանն յինքեանց էր պահպանեցեալ.
«Եղբօք նորին ևքս չեմք անցեալ.
«Զեմք խապար բնաւ թէ ինչ իցէ եղեալ»:

Յետ շատ տանջելոյն՝ եղեն ձանձրացեալ,
Եւ իւրեանց հարցմանն ճէվապ չընկալեալ,
Ապա յիւրեանց դենն ըզնա հրաւիրեալ,
Բայց նա բընաւին երբէք ոչ լըւեալ:

Յայնժամ յոյժ ցամամբ փաշայն բարկացեալ,
 Ըստանման նորա վրճիւնն հատեալ,
 «Խեղդամնհ արէք ըզդա, ասացեալ,
 «Որ եղև այդքան կամապաշտեցեալ»:

5 Յաղագս տանելոյ զնա ի կախել եւ անդ եւս ստիպե-
 ցին յուրանալ եւ նորա չառնելոյ յանձն՝ կախեցին
 զնա, եւ լոյս էջ ի վերայ նորա:

Տանջող հոյլք զօրաց իսկոյն զնա կալեալ
 Ըզձեռս ի յետըս չուանաւ կապեալ,
 10 Մերկ եւ բոկ ըզնա գըլխիւրաց տարեալ,
 եւ ամբոխք բազում ի տեսն ընթացեալ:

Ի տանելն եւս հարցմամբ ըստիպեալ,
 «Ձտեղի աղջըկանն ասն, լեր զերծեալ,
 «Կամ գեն մեր ընկնլ՝ որ լիցիս ապրեալ»:
 15 Սակայն նա բան ինչ ոչ պատասխանեալ:

Մինչ կըրկին կըրկին ցընա որ հարցեալ,
 Ձայս բանըս միայն առաջատասխանեալ,
 «Մահուանէն այլ վեր բան կոյ դառնացեալ,
 «Ի դիտելս ասէի, լինէի զերծեալ»:

20 Ժամի դրան չարսուն բերեալ հասուցեալ,
 Ներքոյ կախարհին ըզնա կացուցեալ,
 Անդ եւս նըմա թէքլիֆ արժրեալ,
 «Սոսկ բան մի ասն, լեր աղատեցեալ»:

Բայց նա հաւատոյն էր սիրաւառեալ,
 25 Ոյր վասն զմեռանիլն յօժար յանձն առեալ,
 Ձաշս յերկինս կալեալ՝ մըտօք աղօթեալ,
 Ի ծածուկ զերես իւր խաչակընքեալ:

25. Տ նախ ոչինչ համալ եալ փխ. յօժար յանձն առեալ.

Մինչ ջէլլաթն ի վերուստ զչուան կապեալ,
 Նա կամաւ ըզգլուխն ի խեղդկապն մուծեալ,
 Ի փառս Յիսուսի սա նահատակեալ,
 Օր չորեքշաբթի յունիս ութ դիպեալ:

5 Բազումք ըզգիշերն ի հեռուստ դիտեալ,
 Տեսին ի վերայ նորա լոյս ծագեալ,
 Ձանձամբն բոլոր շուրջ շըրջապատեալ,
 Ո՛չ թէ մի անգամ, այլ կըրկին կըրկեալ:

Յետ երկց աւուրց մինչ հրաման եղեալ,
 10 Դրիստոնեայք ըզնա ի վայր իջուցեալ,
 Փառաւոր թաղմամբ ի շիրմի եղեալ,
 Կըրկին ի վերայ ոյր լոյս ցոլացեալ:

Ապա զբանտարկեալքն բանտէն բաց թողեալ,
 Նոյն յերեք դիւղցոց զտուգանս շատ առեալ,
 15 Ձհամայն գոյք իւրեանց տալով ոչ զերծեալ,
 Շատք պարտապան լեալ՝ մուրալ տարագրեալ:

Յաղագս այլազգի կանանց կարծիս առնելոյ տեղոյ
 աղջկանն եւ իմաց տալոյ ումմն աղայի եւ նա
 զապիթին. որք եկեալ կալան զաղջիկն եւ զնոյն
 20 տան կինն.

Այլազգիքն էին հետախոյզ եղեալ,
 Աստ անդ հարցանել միշտ առջանացեալ,
 Չեղև հնար գըտման հետոցն ծածկեալ,
 Վասնորոյ լըքեալ եղեն ձանձրացեալ:

25 Այսքան միջոցս որ ի վերայ անցեալ,
 Կայր աղջիկն ի տան անդ ըզդոյշ դադեալ,
 Ձպատահմունք եղբօրն ոչ էր իմացեալ,
 Միայն իւր գըտմանն կարի կասկածեալ:

4. դ շրթի յունիսի. 21. Տ հետախուզ. 26. Տ զգուշ.

Դրոգմանէ չարին ըզկարծիս առեալ,
Դրացի թուրք կանայք անդ գոլն իմացեալ,
Խընդալով փոյթ ոմն աղայի յայտնեալ,
Եւ նա առ ժամայն զապիթին խօսեալ:

5 Վախտ աղասին շուտ զօլօք անդ հասեալ,
Զաղջիկն և զտան կինն կալեալ և տարեալ,
Իբրև փաշային դէմն եղեն հանեալ,
Նա խոժոռ դիմօք ցընոսա հարցեալ:

10 Նախ կընծն թէ «է՞ր դա տանդ ես պահեալ»
Իսկ խեղճ կինն յահէն եղև կարկամեալ,
Վանորոյ փաշայն առ նա սըրտմրտեալ,
Բայց ի ժամոյն այն ոչինչ խօսեցեալ:

15 Ապա և զաղջիկն յառաջ բերել տըւեալ,
Եւ հրացոյ ալամբ առ նա նայեցեալ,
«Ղըզ, ասէ, դու զմեր դենն ես ընդունեալ,
«է՞ր ես փոշմանեալ՝ ի տանէն փախեալ»:

20 Յայնժամ և խոհեմ աղջիկն բարբառեալ,
Անահ և աներկիւղ պատասխան տըւեալ,
«Զո՛ւր է բանըդ այդ՝ որ զինէն խօսեալ,
«Ես իմ դենովս եմ անդ այնքան մնացեալ»:

Ապա զպուրուլթին զայն նըմա ցուցեալ,
Զոր Բահրամ փաշայն էր իւրըն տըւեալ,
«Սա, ասէ, վրկայ է յայանաբանեալ,
«Վառվառ եմ մինչ ցարդ դենէս ոչ խախտեալ»:

25 «Վառվառ եմ, Վառվառ, զմահ եմ յանձն առեալ,
«Դենէս ոչ լինիմ երբէք բաժանեալ»:
Փաշայն ցառմամբ զնա ի յիմամն յանձնեալ,
Իսկ ըզկինն ի տուն իրիցու յըզեալ:

5. s նախ վախտ աղայն խօսոյն.

Իմամն զնա առեալ՝ ի տուն իւր տարեալ,
Ողոր, յորդորմունք և խրատ շատ տըւեալ,
Բայց յունկ աղջիկանն բընաւ ոչ ազգեալ,
Եւ ի ջերմ սիրոյն չեղև ցըրտացեալ:

5 Յաղագս փաշային յայլ խորհրդոյ լինելոյն, որ զաղ-
ջիկն ի տանէ իմամին շուտ շուտ բերեալ հարցա-
նէր պատրաստօք առ ի առնուլ ի բերանոյ նորա
բան ինչ.

10 Բոտեալ զայլ խորհուրդ փաշայն էր խորհեալ,
Զի այլոց վերայ բանն լիցի չըլջեալ,
Վանորոյ շուտ շուտ զաղջիկն բերեալ,
Եւ կըրկին կըրկին հարցափորձ եղեալ:

15 «Աղջիկ, ո՞վ էր այն քեզ խըրատ տուեալ,
«Կամ որո՞յ ձեռամբ եղեր փախուցեալ»:
Եւ նա աներկիւղ զայս պատասխանեալ,
«Մարդ որ չէ խապար, ես եմ հընարեալ»:

20 Քէրամիւռ մաքսապետն այեանօք խորհեալ,
Զխորհուրդ փաշային ցըրել ջանացեալ,
Քէրամ, ինիէթ ազդիս արարեալ,
Որ և առ փաշայն խապար յուղարկեալ:

«Քոյ մեծ համբաւոյդ այդ չէ վայել լեալ,
«Աղջկան մի բանի հետ լիցիս անցեալ,
«Տես որ չէ հընար, այդ բաւ համարեալ,
«Թո՛ղ զդոսա ի բաց դըլիւէդ դեափ եղեալ»:

25 Նա ճեղպալ ետ նոցա «Թողում» ասացեալ,
Բայց զաղջիկն բերեալ ի նա սպառնացեալ,
«Եկ ի դեն մեր կամ զխրատողդ ցոյց յայտնեալ,
«Թէ ոչ՝ չարաչար լինիս դու մեռեալ»:

2. s ողոր. 13, 14. s նախ աղջիկ զքեզ ո՞վ է անտի փախուցեալ և կամ
ո՞վ էր այն քեզ խրատ տըւեալ. 25. s առաջ գրուած եր «Եւ նա խօսը
ընդունօղ զինքն առցուցեալ»:

Աղջիկն ձանձրական ճէվապ արարեալ,
«Մինչև երբ դուք իմ յեանէս էք անկեալ»,
Որ և զչիթ գըլխոյն ի յատեան նետեալ,
«Ի՞նչ անելոց էք՝ արէք» ասացեալ:

5 Յայնժամ և փաշայն յոյժ սաստիկ ցասեալ,
«Տարէք խեղդեցէք զդոստ» ասացեալ,
Աղջիկն գըլխատման ուր էր բաղձացեալ,
Զի արեամբ լիցի մարտիրոսացեալ:

10 Վասնորոյ ասէ «Զեմ ես բողացեալ,
«Կախել հրամայելդ է անց պատշաճեալ,
«Այլ գըլխատել տուր, ան է ինձ դէպ լեալ»:
Բայց զինուորքն ըզնա յատենէն քարշեալ:

15 Յաղագս տանելոյ զերջանիկ աղջիկն եւ զխնդճ կինն
ի խեղդել եւ զղիս նոցին ի մէջ ժամուն կախել ըստ
հրամանի փաշային:

Էկեալ բանտապանն՝ զլէլլաթն հետն առեալ,
Զաղջիկն և զայն կինն ի խեղդել տարեալ,
Քաջ աղջիկն հըրճուեալ՝ զճեռոնէ դոհացեալ,
Որ ըզման սըրտին ինքն եղև հասեալ:

20 Այլ և խեղճ կընոջն ևս սիրտ տըւեալ,
«Մի վախեր, պինտ կաց, լեր արիացեալ,
«Ի սէր Քրիստոսի լիցուք մահացեալ,
«Յուռամբ անդ փառաց մեք լինիմք հասեալ»:

25 Ապա զպարանոցս իւրեանց մատուցեալ,
Եւ յօժար կամաւ զխեղդումն ընկալեալ,
Ի փառս Յիսուսի նահատակեցեալ,
Յուլիս տաան և վեց՝ օր շաբաթ դիպեալ:

1. s աղջիկըն. 16. s բանտաբանն. 19. s յըզման. 27. s յուլիսի.

Լուր մահու սոցին այեանքն լըւեալ,
Թէպէտ վէրք առին, բայց համբեր տըւեալ,
Զհատուցումըն տալ Աստուծոյ թողեալ,
Ի դիպող ժամու լիցի դիտացեալ:

5 Փաշայն չար մըտօք զայլ բանըս խորհեալ,
Զդիսն ի մէջ ժամուն կախել հրամայեալ,
Բանտապանն գիշերայն ըզդիսըն բերեալ,
Ի յերգոց ժամուն կախել կամեցեալ:

10 Սաղիմայ նուիրակն ներ դործոյ եղեալ,
Ստեփան եպիսկոպոս յարգոյ հայրն ընտրեալ,
Վէքիլն Յովհաննէս Բաբունին աստ լեալ,
Այր ճարտարախօս հանճարով լըցեալ,

15 Ընծայիւք տըրօք աղերս մատուցեալ,
Զմիտ բանտապանին առհաճեցուցեալ,
Որ և զաղերսանս նորին ընդունեալ,
Ապա ի սեմոց դըրանցըն կախեալ:

20 Զդրունսըն դաւթին յամրապէս փակեալ,
Զի մի դրոհքն ի տես դայցեն ամբօխեալ:
Իսկ վաղիւն լըսողքն եղեն յոյժ ապշեալ,
Զի զանուր բանս այս բնաւ չէին տեսեալ:

Իշխանապետ մեր դերապատուեցեալ
Յարգոյ Յակոբ աղայն գորով պերճացեալ՝
Որ ազգիս է միշտ խնամածու եղեալ,
Համայն վընասուց դիպմանց պահպանեալ:

25 Որպէս ահա արդ՝ մինչ զայս բան լըւեալ,
Վըրդովեալ ցասմամբ իսկոյն փութացեալ,
Մաքսապետին զայս և այլ մեծաց աղբեալ,
«Անուանց ձեր լայնիս է որ այս եղեալ»:

2. s նախ լուցին տեսեալ փիս. համբեր տըւեալ.

«Ի բընէ անտի ոչ որ է լըւեալ՝
«Թէ սեմոց ժամուն իցեն զոր կախեալ.
«Խորհուրդ բըդեշխին կայ յայտ երևեալ.
«Արդ հընար առնելն ձեզ է յանձնեցեալ»:

5 Եաղագս մարտապետին եւ այեանացն մեղադրանս
յղելոյ առ փաշայն եւ նորա յակամայ հրաման տա-
լոյն վասն իջուցանելոյ զմարմին նահատակացն.

Սոյն բանիս այեանքն աղեխարշ եղեալ՝
Ըրիայսն հոգածել տիր միաբանեալ,
10 Զերգիծան բանըս առ փաշայն յըղեալ.
«Այդ գործ յայս քաղաք բընաւ չէ եղեալ»:

«Բիայէն բողոք լինի տարածեալ,
«Վերջըն հասանի վըտանդ վըրդովեալ.
«Արդ՝ ինչ և իցէ տուր հրաման շնորհեալ,
15 «Իջուցեն անտի, հող դիցեն ծածկեալ»:

Յակամայ կերպիւ հրաման յուղարկեալ,
Ի նոյն օրն իսկոյն անտի իջուցեալ,
Զմարմին վկայիցն որ նահատակեալ,
Փառաւոր թաղմամբ ի շիրմի եղեալ»:

20 Յոյս իջման լուսոյ ունեղքն ըստասեալ,
Գիշերն ամենայն լեալ ակնադիտեալ,
Մինչ յեթըն գիշեր գայր լոյս ցոլացեալ,
Վերուստ ի տասան նոցին շողշողեալ»:

25 Արդ անունն Յիսուսի եղիցի օրհնեալ,
Բարեբանեալ միշտ և փառաւորեալ,
Որ զինքն սիրողաց տայ սիրտ քաջացեալ,
Զօրութիւն և կար՝ յոյժ արիացեալ,

Բերան և հանճար, խօս ճարտարացեալ,
Ըստ իւր հրամանին որ է խոստացեալ,

Դէմ բըռնակալաց մինչ լինին կացեալ,
Խօսին համարձակ պատշաճ զինչ է լեալ»:

Որպէս ահա ետ սիրտ արիացեալ
Սոյն երանուհի աղջըկանս գովեալ,
5 Որ շնորհիւ նորին այսքան կիրս կըրեալ,
Եօթն ամսօրեայ չափ համբերմամբ տարեալ»:

Որ Վառվառ անուն էր նա անուանեալ,
Ըստ այնմ Քրիստոսի սիրովն էր վառեալ,
10 Կանացի բնութեամբ տանջանաց տեւեալ,
Զտեսողս և զլըսողս առհիացուցեալ»:

Սուրբ Վառվառ կուսին անուանակից լեալ,
Պըսակաց փառաց նըմին կըցորդեալ,
Տասն և չորս տարւոյ հասակի եղեալ,
Այսքան քաջութիւնս արար հրաշացեալ»:

15 Նա ինքն որ սիրով Տեառըն էր վառեալ,
Եւ ըզ չարչարանս ոյր սակըս կըրեալ.
Ուստի և Տէրըն զնա ճոխացուցեալ,
Աստ լուսով և անդ փառօք զարդարեալ»:

20 Եաղագս հրաշիցն որք հետզհետէ եղին, զորոց զմի
քանիսն միայն գրեալ եղեւ եւ զայլսն թողեալ՝ զի
նըբամուաց այն ամենայն յայտնի է.

Էրջանկացս աղօթիւքն հրաշք շատ եղեալ,
Միայն միտ առնողքն են վերահասեալ,
Ծածուկ և յայտնի որ պատահեցեալ,
25 Շնորհիւ Քրիստոսի այս համայնք եղեալ»:

Այնք որք չարութեամբ եղեն ներհակեալ,
Եւ աղգիս մերոյ վընաս տալ խորհեալ,

2. § Ասի գրուած անվեհեր առ այնս պատասխան խօսեալ.

Իսկ որք բարերարք գոյով խնամածեալ,
Երկաքանչքն զփոխդարձն յԱստուծոյ առեալ:

5 Նախ բըղեշին անգութ՝ որ դյուգունս փնասեալ,
Թունալի դիտմանցն նա չեղև հասեալ.
2 ի յետ միջոցի յարքայէն հրամայեալ,
Ի պետութենէն եղև զըրկեցեալ:

10 Ապա բարեբախտ մաքսապետն դովեալ,
Որ ըրիային է միշտ խնամ տարեալ,
Սմա փաշայութիւն յարքայէն չնորհեալ,
Փառք, պատիւ, մանսուկ եղև պարգևեալ:

Իսկ զայլ հըրաշսըն թողար զանց առեալ,
Վասն այլ պատշաճի անդէն համարեալ.
2 ի նըրբամըտաց այնք իսկ են յայտ լեալ,
Ի քարտի դրոշմել այլ ոչ հարկ եղեալ:

15 Ներքող եւ ուրախատու քանս մատուցեալ առ Կարին
քաղաք, առ ի ցնծալ, յունիլըն քնդ գիւր եւ զսուրք
մարտիրոսս եւ զնահատակսն.

20 Էւ արդ դու Կարին քաղաք պերճացեալ,
Ի մեծ արքայից որ ետդ հիմնեցեալ,
Առատ բարեօք լի, ճոխ վայելչացեալ,
Անուամբ հըռչակեալ և շըքեղացեալ,

25 Ուրախ լեր, ցընծա յաւէտ պանծացեալ,
2 ի քեզ նահատակք եղեն բաղմացեալ,
2 Էտ դարնանային ծաղիկք առբուսեալ,
Կարմրագոյն փայլմամբ հոտով բուրեցեալ:

Որք ի վաղ ժամանակ են սըղոցեալ,
Նիշքն ի շիրմի այնց կան յայտնաբանեալ,

2. s զփոխդ՝ րձն. 9. s սմայ. 23. s զի ի քեզ. 26. s սըղոցեցեալ.

Ոմանք հրով այրեալ, ոմանք քարկոծեալ,
Եւ շատր դըլխատեալ և զարիւնս հեղեալ:

5 Եւ այլք այլ կերպիւ են չարչարեցեալ,
Սարսըռելագոյն մահուամբ կատարեալ,
5 Շատր կախարանէ զխեղդումն ընկալեալ,
Ի սէր հաւատոյ ըզկեանսն մատուցեալ:

Աղօթիւք սոցին կաս պահպանեցեալ,
6 Շուրջ ըզքև որպէս զպարիսպ են կառեալ,
10 Որովք զօրացեալ ես, յախտից բուժեալ,
3 Յուցմամբ հըրաշից սոցին հըրճուեցեալ:

Ահա յայս դարուս վըկայքս որ եղեալ,
Ներ այնց քաջ աղջիկն է դերաղանցեալ,
Որ իբր հըղօր այր լեալ արիացեալ,
Յետ այնքան տանջմանց ըզմահ ընկալեալ:

15 Արդ յոմանց եղբարց հէքս եղէ հարեալ,
Ի ի սիրոյ սըրբոցս ևս յաղթահարեալ,
Յետ ինչ միջոցի որ վերայ անցեալ,
2 Զսակաւ բանս հիւսել եղէ յօժարեալ:

20 Ներ թըռւջս որ էր հազարաւորեալ,
Երկ հարիւր վաթսուն յոր յարաբարդեալ,
Փետըրվար ամսոյ օր տասն և հընգեալ,
3 Յիսս դըժբախտ դիտմանց պահու պատահեալ:

Ի հանդիպողացդ խընդրեմ աղերսեալ՝
3 Յիշել զիս յաղօթս ձեր հաճոյացեալ,
25 Որ և ճէր լիցի համայնցս սղորմեալ,
Աստ և հանդերձեալն առնել ցընծացեալ:

20. s և վատսուծ.

Նրդս ի վերայ Դրնըկցի նոր նահատակացն, այսինքն
արխասիրտ Վառվառ անուն աղջկանն եւ եղբօրն եւ
միւս կնոջն: Նրդի որպէս — իմ աննման յոյժ գովելի
արայի գոյն՝ սէն կիտերսըն պէն աղլարըմ՝ սլաշը...

5 Ի զուր մատնեալ բմբռնեցար,
Բըռնակալաց յատեանն կացար,
Ընդդէմ նոցա արիացար,
Երանուհի դու կոյս Վառվառ,
 Աւաղ, աւաղ, ջահ հոգւոյդ էր վառ:

10 Համբերեցեր շատ տանջանաց,
Կըրկին կըրկին բանտի վըշտաց,
Յաղթեցեր դու քոյդ ներհակաց,
Երանուհի արիդ Վառվառ,
 Աւաղ, աւաղ, ալն հոգւոյդ պայծառ:

15 Էղբայրդ եքս բմբռնեցաւ,
Նահատակեալ կատարեցաւ,
Ընդ վրկայսըն իսկ դասեցաւ,
Երանելին այն քաջ Գասպար,
 Աւաղ, աւաղ, ընդ սուրբս լեալ ի շար:

20 Ներ տանն ըզքեզ պահօղ կինն այն՝
Նդ քեզ ընկալաւ ըզսուրբ վախճան,
Պըռակակից քեզ դու արժան,
Երանուհին այն Մարիամ,
 Աւաղ, աւաղ, հոգւով քեզ երամ:

25 Նանիր կենցաղս անարգելով,
Անանց փառաց հառանելով,
Համայնց Փըրկչին հարսնանալով,
Երանելի նոր նահատակը,
 Աւաղ, աւաղ, եղէք լուսոյ աղբ:

2. s եղբօրն. 9. s հոյդ. 14. s հգ''յդ. 21. s ընդ. 24. s հգ''վ.

Էջ լոյս յերկնից ի ձերդ տապան,
Համայն տեսողքն ուրախացան,
Փըրկչին եղեն տիր գոհարան,
Դուք երջանիկ նոր նահատակը,
5 Աւաղ, աւաղ, լուսոյ ընդունակ:

Է գիտողաց հրաշք ձեր յայտնի,
Մեծեմ թըւոյս որ կատարի,
Ի նօտարէս երգս յարմարի,
10 Ձերդ օգնութեան եմ միշտ փափագ,
 Աւաղ, աւաղ, հասցէ ինձ արագ:

Ներքողական տապանագիր ի վերայ սոյն նահատա-
կացս. անուն յարմարողին եւ թուականն գտանի ի
վերջին տանն.

Գեղապանձ ըզլոյս զոր Սուրբ ըզդեցան՝
15 Ըզնոյնն ըզգենուլ մատնեաց զանձն զենման
Արարչին ի փառս զՎառվառ քոյր իւրեան,
 Ձանայր ազատել ծարաւեաց յարեան:
Սիրտ արի յինքն բերեալ սա զգետնեաց
 Ձերկիւղ վըտանդին՝ զոր բըդեալին ազդեաց.
20 Պարանն ի փողին զգին կենաց կըշռեաց,
 Ձմանեակ ոսկեթել զյաղթանակ ընտրեաց:
Արփւոյն ի շողոյ ունել զՎերմութիւն,
 Բարձրացեալ յերկրէ էջ յայս խորութիւն,
Բենական զինուք եհաա զգօրութիւն
25 Բանսարկուին՝ լարեալ զհաղբ յորսառութիւն:

Ի յաբեղայէ Շընորհ ձայնելոյ,
Ի յաւելածուէ Սաղիմայ սըրբոյ,
Դրրի սա ի սէր քումըդ կորովոյ
Ի փըրկչականի էնՅԱՌՆ թըւոյ:

12. s թըւականն. 25. s զհաղբ.

Երկրորդ տապանագիրն ի վերայ երանուհոյ Վառվառ
նահատակին՝ զոր նախատուռնն յայտ տծեն: Եմանապէս
եւ անուն հիւսողին եւ թուականն ի վերջին տան գտանի:

5 Վաղագոյն տըւփումնդ ի քեզ այդ փառաց
Յոլանայր արեւ շողով շնորհաց,
Իբրեւ եղջերու առ շուրըն կենաց՝
Դիմեալ զովացար ըստ քոյդ տենչանաց:

10 Աղաւնիդ նոյեան ըզջիւղ ձիթենւոյ
Գեղուղէշ ծաղկեալ յարեոյդ տընկոյ՝
Կայսերաց առ կայսրն նուէր թագուհւոյ
Մատուցեր կոյսըդ պըսակ քում՝ գըլխոյ:

15 Ռժմբաւոր արանց մարտին քաջութեան,
Բաղձաւոր տիկին զէնըն յաղթութեան
Ըզգեցեալ մարտեար ընդդէմ չարութեան,
Պատառչաց գառինդ՝ յուսով յարութեան:

Վերնական բարեացն յարգարեալ մըթեր
Գումարիլ ի քեզ յուսով յայս մըտեր:
Յայս դուբ խորափոր զգանձ լուսոյ գըտեր,
Որով զարգարեալ զանձնըդ պըճնեցեր:

20 Ամառ չափ եօթան աւուրց տանջանաց
Տոկումնըդ քեզ ետ ըզդարդ պարծանաց.
Զհարսնական զմանեակն նըման կուսանաց.
Ընկալար զօթիտ՝ ցուցակ յարգանաց:

25 Ռեախնըդ քաղցու ըստեանց մօր լուսոյ
Դիել բաղձալով ի գիրկ թագուհւոյ,
Դըգուեցար ի գունն սուրբ եկեղեցւոյ,
Կապ խեղդին ի փողդ յաղթել քո մահու:

30 Յովհաննէս անուն յոմն արեղայէ,
Սաղիմայ սըբոյ ի յաւելածուէ,
Դըրի սա ի սէր յընծայեալ սըրտէ
ԷնԲԱՌՆ ի թիւ որ փըրկչական է:

Երրորդ տապանագիր ի վերայ ընդ նոյն աղջկանն
կախեցեալ Մարիամ կնոջն, որպէս տեսանի ի գլխա-
տառն. եւս եւ անուն շարահիւսողին եւ թուականն
ի վերջին տանն:

5 Մեծ վայելութեան փառաց պըսակին
Բաղձայր սոչորմամբ վերընտրեալ տիկին.
Արդարոց դասուց կուսանաց շոկին
Կըցորդիլ յուսայր բարեպաշտ այս կին:

10 Բենական բարեօք լինել պանծացեալ,
Ըզպարարս մեղաց ջընջել յուսացեալ,
Ի մահ ետ զանձն տուամբ կախեցեալ,
Զհաւատոյն զպատիւ անբիծ պահեցեալ:

15 Արփւոյն շնորհաց լոյս ծագեալ ի սիրտ իւր՝
Յերկրէս ելանել հաճեալ ախորժիւր.
Միածնին ի փառս թաքոյց ի տան իւր
ԸզՎառվառ կոյսըն՝ մահակիցըն իւր:

20 Յովհաննէս անուն հիւսեաց արեղայն
Սըբոյն Սաղիմայ զայս տապանի բան՝
Ի պատիւ իւր մօրն Մարիամ անըւան
Յամի ԷնԲԱՌՆ թըւոյ փըրկչական:

Սոյն վկայաբանական տաղը կազմում է ՏՃԵՈԱ-
գիրը, որ մի փոքր անհաղձ տետրակ է հետեւեալ վեր-
նագրով. «Տետրակս ոտանաւորեալ յորում պարունակի
լիակատար պատմութիւն Դըվնըկցի նահատակացն՝ որք
կատարեցան ի քղքս Կարին, յամի Տեառն 1810. և ի
մերո թւջ ՌՄԾԹ. եւ յետ անցման ինչ միջոցի ի յոր-
դորմանէ ոմանց՝ յարմարեալ և շարահիւսեալ եղև յու-
մեմնէ մանկավարժ նօտարէ մահտեսի Յօհաննիսէ
Կարնեցւոյ. աշխատաւորեալ մեծաւ հոգունակութբ
հասու լինելով համայն եղելութեցն և ըզհաւատին

ուղղագրութիւնը ի լոյս ընծայեալ: Ի վառու Փրկչին մերոյ
Քրիստոսի Աստուծոյ և ի պատիւ նորին սիրովն վա-
ռեցեալ երջանիկ նահատակացն. յամի աեառն 1811
և ի մերո թւոյ ՌՄԿ. յամսեանն յւնիւրի ԻԱ. ի քղքս
կարին:»

Տաղը տպուած է նախ Արարատի մէջ, 1895, նոյն
էջ 445—452, առանց որ և իցէ քննութեան. այս
հրատարակութեան մէջ պակասում են վերջին երեք
հատուածները, այն է՝ ներբողական տապանագիր ևն
մինչև վերջը:

Վարձառէ կայսի յիշատակը այնքան կենդանի է
կարնոյ և կարնից դաղթած հայերի մէջ (Ախալցխա,
Ալէքսանդրապոլ ևն), որ նրա վերայ երգում են ժո-
ղովրդական այլևայլ երգեր: Վարձառէ կենցաղը նիւթ
առնելով մի ընդարձակ վիպասանութիւն է կազմել ոմն
Խաչատուր Ս. Էհրամեանց (Կարնեցի), այս խորագրով.
«Վարձառէ կամ XIX-րդ դարու զոհը» տպ. Թիֆլիզ,
1887:

Թուականի համար թէև վերի արձակ վկայաբա-
նութիւնը էջ 644 դնում է ՌՄԿ, բայց այս թուի աեղ
պէտք է հասկանալ ՌՄԹ=1810, ինչպէս որ ոտանա-
ւորները մէջ քանիցս յիշուած է ԷՆԲԱՌՆ=1810 թիւը,
որի համաձայն են դալիս յաւնիս 8 դշ. և յուլիս 16
շաբաթ:

112.

ՊԵՏՐՈՍ ՆԻՓԵՏԻ

† 1826 սեպտ. 13

(Շաքի քաղաքի) հանգստարանի մուտքի աջ կողմում
կայ մի նահատակի գերեզման, որի մահարձանի վերայ
փորագրուած է:

Այս է տապան Նիփ գիւղացի

Պետրոս անուն նահատակի.

Սա էր որդի քահանայի.

Ո՛վ հանգիպողը, տուր ողորմի.

1826 ամի 13 սեպտեմբերի:

Սոյն տեղեկութիւնը ամբողջովն արտատպում
ենք Մակար Ժ. վրդ. Բարխուդարեանցի «Աղուանկ
երկեր և դրացիք» աշխատութիւնից, տպ. Թիֆլիս, 1893,
էջ 266:

Ընդ այս ժամանակ Սամաթիացի երիտասարդ ոմն հայազգի Յովակիմ՝ անուն՝ որ չորս ամօք յառաջ ընկալեալ էր զմահմէտական օրէնս, և ապա զղջացեալ և կերպարանափոխ եղեալ ըստ տարազու եւրոպացւոց, և գաղտնի խոտտովանեալ քահանայի իւրում՝ շրջէր յանձանօթս, մատնու-

5 թեամբ ոմանց կալանաւորեալ մատնեցաւ ի տանջանս: Պատ-
րիարքն և ամիրայք չհամարձակեցան աղաչաւոր լինել առ Բ.
Դուռն, զի անարգութիւն էր Մահմէտական դէնին, և խրատ
տային ողորմելի ծնողաց բանտարգելոյն երթալ աղաչել
զդեսպանն Ռուսիոյ:

10 Եւ նոցա գնացեալ ետուն աղերսագիր դեսպանին,
որոյ ընթերցեալ զթուղթն՝ իսկ և իսկ հրամայեաց երթալ
առ Լօրտ Քանինկ դեսպանն Անգլիոյ, և մատուցանել նմա
զայն թուղթ:

Ընթերցեալ դեսպանին Անգլիոյ զաղերսագիրն, և
15 տեսեալ զարտասուածոր աղաչանս նոցին, առաքեաց զԲի-
ղանի զառաջին թարգման իւր ի Բ. Դուռն, առ վեզիրն
մեծ Բէռֆի փաշա և առ վերատեսուչն արտաքին դոր-
ծոց, զի ի շնորհս երեսաց իւրոց ազատութիւն տացի
բանտարգեալ երիտասարդին այնմիկ: Գնացեալ թարգ-
20 մանն խօսեցաւ առ վեզիրն զինգիր դեսպանին, և ընկա-
լաւ պատասխանի, թէ «յետ երկուց աւուրց ժողով ունի-

լինել նախարարաց և օրէնագիտաց, և ի ժողովին յայնմիկ
յայտ առնեմ զինգիր դեսպանի ձերուժ, և հանեալ ի
բանտէ կալանաւորն առաքեմ առ նա: Եկեալ թարգ-
մանն պատմեաց դեսպանին որպէս լուաւն, և դեսպանն
5 միլիթարեաց զողորմելի ծնողս բանտարգելոյն համբերել
աւուրս երկուս, և տեսանել զօրդի իւրեանց առ ինքեանս:
Եղև ժողովն ի Բ. Դրան, և պատմեաց վեզիրն զբա-
րեխօսութիւն դեսպանին վասն ուրացեալ կալանաւորին.
բայց դէնպէս և Բիղա Սլի փաշա և այլ ևս երկուք ի
10 մոլեռանդ նախարարաց՝ արհամարհեալք զինգիր նորա՝
վճռեցին գլխատել զնա ըստ օրինացն Մահմէտի, և գլխա-
տեցաւ ողորմելի երիտասարդն ի Պալլաք բաղար դուռն
կոստանդնուպօլսի յետ բազում յորդորանաց և խոտա-
մանց մեծամեծ սլարդեաց, զի դարձեալ յանձն առցէ
15 ընդունիլ զմահմէտականութիւն. բայց նա ուրախութեամբ
և վառաւորելով զՅիսուս Քրիստոս՝ խոնարհեցոյց զգլուխն
առաջի դահճին, որ ձգեաց և ընկէց զգլուխն միով հար-
մամբ, սրոյ և ես եղէ իսկ ականատես, և եղաւ բեղոյրն
(չավղա) ընդ երանաւանաւ գլխատելոյն ի նախատինս
20 քրիստոնէութեան:

Ընդ այս զայլացեալ դեսպանն Անգլիացոց՝ ընդ-
որում և դեսպանք այլոց տէրութեանց՝ բոլոր կալան
զայսմ բարբարոսական դործոյ Բ. Դրան, և գրեցին առ
կառավարութիւնս իւրեանց, և թագաւորք եւրոպացւոց
25 համաձայնութեամբ և խորհրդով միմեանց յետ հնգից
ամսոց գրեցին առ Օսմանեան կառավարութիւնն խստիւ
պահանջելով զազատութիւն և զհամարձակութիւն կրօնի
ամենայն ազգաց. այնպէս զի թէ ուրացեալ որ վերստին
ստրջացեալ դարձցի յառաջին կրօնս իւր, մի լիցի նմա
30 բռնութիւն. և եթէ որ կրօնափոխ լինել կամիցի, զոր
օրինակ Քրիստոնեայն կամիցի լինել Մահմէտական, և
կամ Մահմէտականն՝ Քրիստոնեայ, մի արգելցի բնաւ,
այլ թոյլ տացի ամենայն ումեք սլաշտել զոր կրօն և ինքն
կամիցի:

Առաջարկեցին դեսպանը զայս պահանջումն կառավարութեանց իւրեանց Բ. Նրան, և հրամանաւ արքայի եղև ժողով մեծ ի պալատին, ուր կոչեցաւ և դեսպանն, և յետ բազում բանախօսութեանց և խորհրդածութեանց զայս 5 պատասխանի որոշեցին տալ Եւրոպացւոց. թէ «կառավարութիւնս յօժարութեամբ սրտի ընկալաւ զայդ առաջարկութիւն, բայց ի գործադրութեան մասին ոչ կարեմք այժմ հրատարակել ի լուր կրօնամոլ ժողովրդեան մերոյ, այլ խնդրեմք եօթնամեայ ժամանակ ի հրահանգել և ի 10 համոզել զբիրտ հասարակութիւն մեր առ ոսկաւ սակաւ ապա թէ ոչ՝ ազմուկ մեծ ծագի աղէտալի ի վնաս Բրիտանոնեայ ազգաց»:

Այս մահ և նահատակութիւն Յովակիմայ եղև սկզբնապատճառ ազատութեան կրօնի. զի որք յառաջն բռնութեամբ 15 ուրացուցանէին և յեղաշրջէին զբազումս ի Մահմէտական կրօնս, զոմանս յորդորանօք և խոստմամբ պարգևաց, և զոմանս ահիւ և սպառնալեօք, տանջանօք և մահացուցմամբ, այս ամենայն բարձաւ ի միջոյ և խափանեցաւ, և համարձակ թոյլտուութիւն եղև կրօնի ամենայն ազգաց պաշտել զկրօնս իւրեանց, շինել և նորոգել 20 զեկեղեցիս առաւել վայելուչ և պայծառ քան զառաջինն. եղաւ զանգակատուն յեկեղեցիս Հայոց և Յունաց՝ փոխանակ անախորժ ձայնից ժամակոյցաց. և ազատութիւն տուաւ կրօնափոխութեան ամենայն ազգաց ևս և Մահմէտականաց առանց անարգելոյ և հայհոյելոյ զկրօնս և 25 զհաւատս այլոց, որպէս տեսնեմք այժմ:

Յիշեալ նահատակութեան պատմութիւնը ունի միայն Պատմութիւն Հայոց, Աւետիս վարժապետ Պէրպէրեան, Պոլիս, 1871, էջ 276—8: Նոյն գրքի ժամանակագրական տախտակի մէջ, էջ 515, 1843 օգոստ. 17 թուականի տակ տրուած է նոյնպէս նահատակութեան համառօտութիւնը, որը աւելորդ համարեցինք զնել այստեղ: Յովակիմ նահատակի տապանագիրը տէս յաւելուածսմ (Բ):

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Ա. ՆՈՐ ՎԿԱՅԻՑ

I-

ՅԵՆՈՐ ՎԵՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ԸՆԿԵՐՔ ՆՈՐԻՆ

† օգոստ. 14 կիւր.

Կամիմ ես ի բանս խօսել,
Խօսելոյ ոչ եմ արժանի.
Հոգիս ի ձեռաց թողի,
Հողեղէն մարմին սիրեցի:

5 Լըցեալ եմ զերսուն տարին,
Ձեմ կացեալ ի պատուիրանին.
Հոգիս է մեղօք լըցեալ,
Եւ մըտօքս եմ տարակուսեալ:

10 Հան ցեղ ժամանակ հասար՝
Այլազգեաց մենք կոխան եղար,
Պէսպէս փորձանաց դիպար,
Եւ տաճկաց սըրէն խոցեցար:

15 Զօրէնս Աստուծոյ թողար,
Սատանայի կամքն սիրեցար,
Այսպէս ժամանակ հասար,
Եւ բազում չարիք դիպեցար:

Վայ է մեր Հայոց ազգին,
Որ բազումք ըզմեզ կոխեցին,
Մեր փառքն ի մեզնէ առին,
Մեր տանէն հանեալ վարեցին:

5 Յերկիրըն Հայոց ազգին՝
Թաթարին ազգն աւերեցին,
Վանայ մինչև յերզնկան
Շինութիւն բընաւ չի թողին:

10 Շատ վանք և եկեղեցիք
Ի հիմանց խախտեալ փլուցին,
Բազում գիրք աստուածաշունչք՝
Զայն ամէնն առեալ դերեցին:

Շատ բերդ և քաղաք առին,
Շատ երկիր հըրով այրեցին,
15 Կացինն ի ձեռներն առին,
Զբոյս և զտունկ զամէնն կըտրեցին:

Ողորմ ողբալից բաներս՝
Որ եղաւ Արճէշ գաւառին,
20 ԶՅակոբ քաջ ընտանեակեան
Երեսուն հոգով սպանեցին:

Ամսեան ի Օգոստոսին
Տասնէնորս օրն ի կիրակին,
Փոխման սուրբ Աստուածածնին,
Անօրէնքն զնոսա սպանեցին:

25 Մինչդեռ ի պաշտօն էին
Ի ժամու ահեղ գիշերին,
Յակոբ վարդապետըն սուրբ
Մեկնութիւն առնէր երազին:

13. m բերթ. 17. m ողբալի. 20. m յերեսուն. 24. m յանօրէնքն.

Ասաց իր միաբանից թէ՛
Շուտով նըշխարը կազմեցին.
«Դիշերս ես երազ տեսայ,
«Կու վախեմ՝ այլ մի ծուլանայք»:

5 «Որդիք, անհոգ մի կենայք,
«Միմեանց խոստովանեցէք,
Իմ սիրտս ի փորիս կ'այրի,
«Դուք բնաւին զայն ոչ միտ մօէք»:

10 Յորժամ զպաշտօն արարին,
Ժամարարքն ըսպաս դընէին,
Յանկարծ գըղըրդում եղև,
Թէ «Եազինքն ըզմեզ կոխեցին»:

Անողորմ ի ներս մըտին,
Սուսերօք զնոսա սպանեցին,
15 Մինչդեռ պատարագէին,
Զամենայն ի սուր քաշեցին:

Մինչդեռ կենդանի էին,
Օրհնութիւն վերառաքէին,
20 Բազում լալիւ ողբային,
Առ Քրիստոս ձայնիւ գոչէին:

Յորժամ նահատակեցին,
Եւ ըզտաճարն հրով այրեցին,
Մարմինք սուրբ երանելեացն
Տաճարէն այլ ոչ փոխեցին:

25 Յակոբն էր ընտրեալ ազգօք,
Եւ լըցեալ եօթնարիւն շնորհօք,
Մաքուր յաշխարհի կացեալ,
Զարդարեալ անճառ պըսակօք:

4. m ծուլանէք. 5. m անհոգ. 7. m սիրտըս. 20. m գոչէին. 26. m ետնութեամբ.

Եղուկ ու վայ մեր անձանցս՝
 Որ աչօք մերովք զայս տեսար.
 Ողորմ ողբալի եղար,
 Հայրենեաց մերոց զրկեցար:

5 Ով որ զայս բաներս ատէ,
 Վարդապետն բերան մի յիշէ,
 Քրիստոս իւր մեղքըն ջրնջէ,
 Գեհենին հըրոյն աղատէ:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն m ձեռագիրը, էջ 88 ա—91 ա, այս վերնագրով. «Տաղ վս յաղութ վրդպին և ընկերաց նորին:» Դժբախտաբար նահատակութեան թուականը չէ յիշուած և ոչ մի մեջոց չունինք գոնէ մօտաւորապէս երևան հանելու:

2.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՂԱՐԱՑԻ

Մեղ ծանօթ է այս նահատակի տապանագիրը միայն. տես Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա և ի շրջակայս, հատ. Բ. Վիեննա, 1899, էջ 125: Տապանագրի գլխին թուական գրուած է 1833, բայց վերջին տողում ասուում է «Թվին հազար երկու հարիւր չորսին» (=1755): Զկարենալով ստուգել թէ ո՞րն է ուղիղ, գրինք յաւելուածիս մէջ:

18 † 33

Տեառն զօրութեամբ արիացեալ,
 Սուրբ նահատակս որ աստ դանձեալ,
 Մալղարայու յերկրին ծնեալ,
 Եւ Յարութիւն անուն կոչեալ.
 5 Որոյ չարի ինչ հանդիպեալ,
 Զհաւատ իւր այլափոխեալ,
 Քսանամեայ ի տիսն հասեալ,
 Իբր զՊետրոս անդ զղջացեալ,
 Սրտի մօք առ Տէր դարձեալ,
 10 Գլորեալ անձն անդէն կանգնեալ,
 Եւ վերստին խոստովանեալ,
 Ի նոյն վիմին անշարժ կացեալ,
 ԶԱստուածորդին տէր դաւանեալ,

3. գրուած էր մալղարայու. ուղղեցիմք այսպէս. 10. կանկնեալ.

Ի Մանիսա քաղաքս եկեալ,
Եւ յուսմեմէ աստ ծանուցեալ,
Յանօրինաց ձեռն մատնեալ,
Յարգեւանոց չորս օր բանտեալ,
5 Չարչարանօք յոյժ վշտացեալ,
Յետոյ սրով գլխաւիառեալ,
Լոյսն ի յերկնից վկայ իջեալ,
Թէ ի Տեառնէ իւր պսակն առեալ,
Որ յԱստուծոյ դայս էր խնդրեալ,
10 Եւ խնդիրք հաճոյացեալ,
Թէ յախտ ջերման ոք հանդիպեալ,
Լիցի Տէրամբ փոյթ բժշկեալ,
Եւ յամենից չարաց զերծեալ,
Թվին հազար երկու հարիւր չորսին:

ՆԱՀԱՏԱԿ Ի ԿՅՈՐԱԾԻ ԿԵՏԻԿ ԱՀՄԷՏ ՓԸՇԸՅԻ

1448-ին Խրիմու Հաճի-Քէրէյ կոչուած Թաթար խա-
նին ցեղը զօրանալով՝ շատ պատերազմներ արին Գենուաց-
ւոց հետ, բայց չկարողացան բոլորովին յաղթել: Այս բա-
նիս վախճանական հնարը գտնելու համար՝ Թաթարաց
5 Մէնգլի-Քէրէյ խանը Օսմանցւոց Մէհմէտ Բ-ին դիմեց,
հետը միաբանեցաւ և նորա ծովակալ Կէտիկ Ահմէտ փա-
շային օգնութեամբը եկաւ տիրեց Գենուացւոց ձեռքն եղած
քաղաքներուն, այսինքն Սուդաղի, Բալքըլաւայի, Կերչի,
Մանգուլի և Քերտնի. բայց չկարողացաւ առնուլ նաև
10 Կաֆա քաղաքը, որոյ մեծաշէն ու անառիկ Փոնտիկոսար
և Հալոց թևրդ կոչուած ամրոցները վերջին աղաստանարան
դարձած էր Կաֆայի բնակիչներուն:

Հայր և Գենուացիք ամենայն զօրութեամբ միացած՝
մեծ քաջութեամբ պատերազմեցան Տաճկաց հետ, և երբ
15 Գենուացւոց ազնուականները թուլանալով՝ նոցա իշխանը
իւր զօրացը հետ փախաւ և միայն Հայերը մնացին Գեն-
ուացւոց հակառակորդին դէմ, Տաճկաց փաշան ուխտ դրաւ
Հայոց հետ որ եթէ հնազանդին՝ ամենևին փառս չտայ
նոցա: Հայերը քաջ ճանաչելով մահմէտականաց խորդա-
20 խութիւնը, թէև ի սկզբան չուզեցին հաւատալ Կէտիկ
Ահմէտի երդմանը, բայց յետոյ Հայի պակասութենէն
անճարանալով՝ երդումն ընդունեցին և 1475-ին վերջերը
քաղաքը Տաճկաց տուին, սրով այնուհետև բոլորովին վեր-
ջացաւ Խրիմէն Գենուացւոց իշխանութիւնը: Շատ ժամա-
25 նակ չանցած՝ Հայերն ալ զոհ եղան Կէտիկ Ահմէտ փաշայի

սուտ երգմանն ու սաստիկ կրօնամուրթեանը, որ մահ-
մէտական կրօնքը՝ Հայոց չընդունելուն համար, խարդա-
խութեամբ ճաշի հրաւիրելով նոցա մէջ եղած իշխաններն
ու ազնուականները, անպատմելի տմարդութեամբ մէկ մէկ
5 կոտորել հրամայեց և մարմինները ծովը ձգել տուաւ: Ահա
Նեափթայի ձեռագիր Յայսմաւուրքին յիշատակարանին
այս մասին պատմած խօսքերը,

...«Թուրքն ԳՃ (300) նաւօք ընդ ծովով և ինքն
(Մէնգլի-Քէրէյ) ընդ ցամաքիւ պաշարեցին զՄէօդոսիա,
10 յայնժամ՝ ընդդիմացան իշխանքն և ազնուականքն մեր և ոչ
ետուն զբերդն: Ապա Թուրքին ուխտ եղեալ ընդ Հայոց
չմեղանչել եթէ հնազանդեացեն, այլ ազատութիւն տալ:
Տեսեալ իշխանաց մերոց և ազնուականաց զթուրութիւն
իշխանին Ջինիւիդաց և զօրացն նոցին, մանաւանդ թէ
15 իշխանն փախուստ էառ, անճար մնացեալ ի սովու, առին
զերդուսն և զբաղարն ետուն Թուրքաց, զայս եղև ՋիԴ
(1475) թուին:

Իսկ Թուրքքն զինի սուղ ինչ ժամանակաց ստեցին
երգմանց և պայմանին իւրեանց. հանապաղ հարկադրէին
20 իշխանաց մերոց և ազնուականաց դառնալ ի կրօնս մահ-
մէտական, զի դիւրաւ նուաճել (կարացեն) զմնացեալ
գոեհիկս: Բազումս կէտիկ Ահմէտ Ղաբխտան փաշայն
բռնադատէր և բազմիցս ի ճաշ և յընթրիս հրաւիրեալ
զպատասխանս խնդրէր դառնալ ի հաւատոց. և իշխանքն
25 մեր պատասխանեն՝ թէ եթէ բռնութեամբ կամ սրով
կոտորես զմեզ, մեք յօժար եմք փոխել զկենցաղս զայս
ընդ յաւիտենականի, քան թէ զքրիստոնէական կրօնն ընդ
մահմէտականի. զի մեք չեմք վաճառօղ կամ փոխօղ հաւատ
ընդ հաւատոյ, այլ սէր ընդ բարեկամի և բարեկամ ընդ սիրոյ:
30 Եւ յետ բազում հարցմանց և պատասխանատուութեանց
կրկին կեղծեալ բարեկամացան, բազմիցս իբրև զսէր ցուցա-
նէր իշխանաց և ազնուականաց մերոց, և ասէր. «Այսուհետև
ոչ է պատեհ ձեզ զսուր ընդ մէջ կապեալ առ իս գալ ի ճաշ
կամ յընթրիս, այլ առանց սրոյ» և այլ բազում բանիւ:

«Յաւուր միում հաւատացեալ իշխանաց մերոց բանիցն
փաշային, և մանաւանդ անճար մնացեալ՝ ըստ հրամանի
նորին գնացին առանց սրոյ ի ճաշ առ փաշայն. զի էր
բնակութիւն նորա Իսկէլէ զաբուսին ի վերայ չորրորդ
5 դասիկոնի պալատին. յետ ճաշելոյ նոցին ի յիշանէին ի
ձիգ. ձիգ աստիճանսն պալատին, դահիճքն ըստ հրամանի
փաշային մի մի կոտորեալ արկին ի ծով: Այսպէս իշխա-
նազունք մեր և ազնիւք կատարեցան ի Քրիստոս. ապա
հրամայեաց Թուրքաց և Թաթարաց կոտորել զամենայն
10 աղգս Հայոց, որք ի նմին աւուր բազմամարդ քաղաքն
Մէօդոսիա սակաւաբնակ արարին. զի զծերս և զտղայս,
զարս և զկանայս սրոյ ճարակ ետուն, և զարիւնս նոցա
յերկիր յեղեալ իբրև զվտակս գետոց ընթանայր ի փողոցսն.
անթիւ աղջիկք և մանկունք և մատաղ տղայք դերեալ առա-
15 քեցին ի Պօլիս առ սուլթանն. զսոյնս արարին ի Կաշարաթ
և ի Սուրխաթ: Այսպէս բազումք իշխանաց և ազնուակա-
նաց և հասարակ ժողովրդոց մեր՝ յոմանս առ Աստուած
կատարեցան և յոմանս գերի վարեցան վասն հաւատոյն
և վասն անուանն Յիսուսի Քրիստոսի:

«Բայց անօրէն խանն Ղախսն և գէնաբարոյն և ծա-
րաւին անմեղ արեանց, և պատճառն կոտորման աղգիս
մերոյ, ինքն ևս մնաց ամօթալի, որ ոչ միայն ոչ ետ Ղա-
րխտան փաշայն զորդին խանին ըստ պայմանին, այլ տարաւ
ի Պօլիս առ սուլթանն, և նա հնազանդեցուցանելով ին-
25 քեան զմանուկն Օսման ամբարտաւ նզովիւք, առաքէ ի
Ղախս, զհայրն սպանեալ նստուցանէ յաթոռ խանութեան:
Յորմէ մինչև ցայսօր խանն Թաթարի՝ նստի ըստ հրամանի
սուլթանին Թուրքաց. և մնացեալ աղգս Հայոց մինչև
ցայսօր բնակիւք ի ձեռս Թաթար խանին, հարկատուողա-
30 կան պայմանիւ:

Սոյն գլուխը ամբողջովին արտատպում ենք Յով-
հանէս Տէր-Աբրահամեանի Պատմութիւն Խրիմու ա-
նուն աշխատութիւնէց, տպ. Թէոդոսիա, 1865, Մասն
Բ, էջ 62—66:

† ՈԾ=1201

Յորժամ թուականն էր ՈԾ, բարեպաշտ պատրոնիկն Վասակ թառն Կիւրիկայ թաղաւորին, որդի Հասանայ որդւոյ Սակուայ տեառն Հաթերքոյ, Հանդաբերդոյ, Հաւքախաղացին, եղբայր Վախտանկայ Նորին աթուակալի 5 երեք զխաչս և ոչ կարաց կանգնել վասն անպարտադութեան. քանզի երթեալ եղև ի Գոլաշտեան և առ դնա յանօրինաց օգնութեամբն Աստուծոյ և բնակեցոյց անդ զորդին իւր և ինքն նահատակեցաւ ի վերայ քրիստոնէից և իջեալ լոյս ի վերայ ի տեսութիւն բազմաց. և յետոյ ՈԾ 10 թուին կանգնեցին որդիք նորա Խոյդան և Խուշախն յաշատակ հոգւոյ նորա և յերկարութիւն կենաց իւրեանց...

Սոյն արձանագրութիւնը գտնուում է Խաթրայ վանքից ներքև Թարթառ գետի վերայ եղած հին կամուրջի մօտ՝ մի խաչարձանի վրայ, ըստ Մակար եպո. Բաղնուգարեանցի Սրբալսի, ապ. Բագու, էջ 196:

1. սպ. ՈԶ, բայց էջ 459 վրիպակների մէջ ուղղուած ՈԾ. 2. սպ. Իււրիկայ. 11. այսպէս երեք կէտ տպագրեալուծ:

(Փիր-Ճամալ) գիւղիս անդումն է (Ղորա) անուն ուխտատեղին, այս է երկու փոքրիկ մատուռներ, որոց մէջ, ասում են աւանդաբար, թէ ամփոփուած են նահատակուած Փիրու և Ճամալի մարմիններն, վասն որոյ ուխտատեղի է 5 յարդուած ոչ միայն հայերից, այլ և մահմետականներից: Աւանդութիւն. Ասում են. «Հարազատ եղբարք են Փիր և Ճամալ. երկուքն ևս հաստատ մնալով իւրեանց լոյս հաւատքի վերայ՝ նահատակուում են անօրէններից: Յետոյ երկու եղբարցս անուամբ կոչուում է գիւղս Փիր-Ճամալ: 10 Իսկ ոոցա քոյրն նահատակուած է նախջուանիկ գիւղի հիւսիսային կողմում»:

(Նախիջևանիկ) գիւղիս և Ասկեարան բերդի միջև կայ մի ուխտատեղի, որի մասին ինչպէս ասացինք, Փիրու և Ճամալի քոյրն է, որպէս վկայում է աւանդութիւնն:

Տես Մակար եպո. Բաղնուգարեանց, Սրբալս, էջ 128—129:

ՍՈՒՐՐ ՍՐԱՔԵԿ

Սուրբ Սրաքեկ. Ուխտատեղի նահատակ գիւղիս (Դաշուէն գիւղի) հիւսիսային կողմում: Թափուած քարերից երևում է, որ հնուց մատուռ եղած է նահատակիս վերայ, բայց կործանուած է հիմնայատակ: Այժմ ծերունի ծառերի 5 փառաւոր հովանու տակ շարուած են չոր քարեր իբր պատ, որի մէջ դրուած է մի հնաշէն քարեայ խաչ միջակ մեծութեամբ՝ յենած մի մեծ ծառի: Ահա խաչս է ուխտատեղի, որի ուխտաւորն ամառ, ձմեռ անպակաս է, մանաւանդ Շուշուց, որ շատ հեռի չէ: Նշանաւոր է արդարեւ Սրաքե- 10 կիս աղբիւրի ջուրն, որի մօտ կայ մի քանի սենեակ:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 130:

ՓՈՅՆԻՆ ՆԱՀԱՏԱԿ

(Դահրան գիւղի հիւսիս-արեւմտեան կողմում եղած երեք բեմերից) առաջին բեմից փոքր ինչ վերեւ քերծի տակ մի բռնի ծառի մօտ կայ մի գերեզման, որի վերայ շինուած է մի փոքրիկ սեղան: Գերեզմանիս շուրջն պարս- 5 պուած է պատով, որի դրան գլխի քարի վերայ դրուած է.

«Սուրբ նահատակին Փռչնին չորս կողման հասար քաշեցինք Անդրի, Ստեփան, Արզման Իսրայէլեանք»:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 156. հեղինակը նոյն Փռչնին անունը մեկնում է ծառնոթեան մէջ «Բռչնի ծառին մօտ եղած նահատակ», և ըստ այսմ էլ վերնագիրը փոխում գնում է «Բռչնին նահատակ»:

ԺԵՐ ՆԱՀԱՏԱԿ

Գիւղատեղի, հանգստարան և եկեղեցի կայ (Պարե-
ցիք) գիւղիցս բաւականներքե գետի ձախ կողմում (գետիս
վերի կողմն կաշուում է Պարեցւոյ գետ, իսկ վարինն՝ Խո-
ջալուի գետ), որք միասին կոչուում են Ծերսայ Անառանկ:
5 Եկեղեցւումս ամփոփուած է Ծեր նահատակի մարմինն:

Տես Մակար եպոս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 158:

ԱՆՈՆՈՒՆ ՆԱՀԱՏԱԿ

- (Ուլու-պապ շէն գիւղի) եկեղեցին է Պաղեսըբըք (Պակի
սուրբ Գէորգ) վանքն, որ է շինիս արեւելեան հանդէսը
բարձրագոյն սարի գագաթի վերայ... Վանքիս դասումն
կայ մի փոքր գերեզման, որի մասին աւանդութիւնն ա-
5 սում է թէ այն ամփոփեալն մահմետականի որդի է լինում.
քանիցս սա իւր ծնողաց հետ գալիս է ուխտի վանքս. բայց
որովհետեւ չբերք են լինում ծնողներն և ուխտով խնդրած
այս դաւանն, վասն որոյ որդին թողնում է իւր ծնողները
և յաճախ դիմում վանքս և շաբաթներով աղօթում վան-
10 քումս: Քանիցս գալիս է հայրն և իւր տուն մտնում իւր
որդին, սակայն կրկին և կրկին փախչում է որդին և մտնում
վանքս: Վերջապէս հայրն՝ ձանձրանալով որդու արարմուն-
քից և չկամենալով քրիստոնեայ տեսնել իւր որդին, գա-
լիս է վանքս, համոզում որդին տուն մտնելու: Իսկ որդին
15 չկամենալով բնաւ տուն գնալ, մտնում է տաճարումս
և չէ դուրս գալիս, հասնում է զայրացած հայրն և նա-
հատակում այժմեան գերեզմանի տեղում, որի մարմինը
ամփոփելով այս իսկ տեղում մնում է մինչև ցայսօր. ուխ-
տատեղի է գերեզմանս:
20 Ամենամեծ ուխտատեղի է վանքս, մանաւանդ ամուլ
մարդոց և կանանց համար, ոչ միայն քրիստոնէից, այլ և
մահմետականաց համար:

Տես Մակար եպոս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ

ՀԱՆԴԵՆՆԵՑ ՆԸՀԱՏՈՒ

(Հղեգեան) լեռնաշղթան սկսուած է Գանձասար վանքի սարից, ձգուած Շահմասուր, Ծմակահող, Առաջածոր, Կիչան գիւղերի արեւմտահիւսիսային գլուխներից, անցած Արծաթահանքի մօտով և ճիւղաւորուելով հասած մինչև դաշտաբերանն:

Սարուած, որ գիւղիս (Վանք գիւղի) հիւսիսային կողմումն է, կայ մի խաչարձան նահատակ անուն կամ Հղեգեանայ նահատակ: Ուխտաւորի է, բայց ոչ որ չգիտէ նահատակիս անունը:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 172:

ՋԸՔԻՆ ՆԸՀԱՏՈՒ

(Դատի-Բէկանց) կիսաւեր վանքս գտնուում է Կիւլստան գիւղից ներքև Ինջա գետի աջ կողմում: Մենաստանիս մօտ կայ միաբանից սենեակներ և հանգստարան:

Աւերակ վանքիս հիւսիսային կողմում, Պարանպատ անուն անտառում, Ինջայի ձախ կողմում կայ գիւղատեղի, հանգստարան և կիսակործան մի փոքր եկեղեցի Ջաբին նահատակ անուն:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 243:

ՈՍԿԵԹԵԼ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒՀԻ

Վսկաթել (Ոսկեթել) մատուռը գտնուում է գիւղիս
(Հարցնանգիստ գիւղի) հիւսիսային անդնդախոր ձորում,
որի միջով հոսում է Հարցնանգիստ առուակն: Փոքրիկ
մատուռ է, ձեղունն փայտաշէն. որի մասին ոչ ինչ չկայ
5 գրաւոր. միայն աւանդութեամբ ասում են թէ «Մի Վսկա-
թել կոյս աղջիկ նահատակուած է այստեղ»: Մատրանս
ստորոտից բղխում է մի նշանաւոր աղբիւր:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 293:

ՐՈՒՍԿԱՆ ՆԱՀԱՏԱԿ

Րուսկան (գուցէ Ոսկան) նահատակ.— Փայտաշէն մա-
տուռ Փիփի հիւսիսային կողմում, գետակահայեաց լանջի
վերայ: Մատրանս մէջ կայ տապան, որի վերայ կանգնած է
մի մեծ քարեայ խաչարձան, որ ուխտատեղի է:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 300:

ԱՆՆՆՈՒՆ ՆԱՀԱՏՈՒ ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ

(Տրապեչոնի սուրբ Աստուածածին) եկեղեցին ունի երկու դուռ. մէկն հիւսիսային կողմը, ուր կայ բակ և նահատակի գերեզման երիտասարդի. որ հաւատքի համար շատ տանջանք քաշեր նահատակվեր է, բայց շատ հին չէ, իբր հարիւր տարւան դիր կայ:

Արտատպում ենք Հ. Մինաս վրդ. Բժշկեանի պատմութիւն Պոնտոսի աշխատութիւնից, տպ. Վենետիկ, 1819, էջ 80:

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՀԱՏՈՒ

(Հիւսիսային Վայոց Ձորի Քէօթանլու գիւղի մօտ) կայ և այլ ընդարձակ գերեզմանատեղի. յարեմտակողմն ի սարահարթ վայրի, յորում նշմարին քսանհինգ խաչվէմք գեղաբանդակը, կէսը կանդունք, այլը տապալեալք, յորոց 5 երեքին յարակիցք. ի միումն գրեալ.

Գրիգոր նահատակ. յիշեցէք ի Տէր:

Տէր Սիսական, էջ 109:

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ՆԱՀԱՅԵԱ

(Վայոց ձորի մէջ Եղեգեաց) չորրորդ եկեղեցին փոք-
րիկ (6 քայլ ընդ երկայնն և ընդ լայն) է ի հր. գերեզ-
մանատանս ի ձորափն գետոյն, վայելուչ կաթողիկէին. որոյ
մէջ յօրինեալ է կարմիր և սեաւ քարամբք, ի վերայ եր-
5 կուց որմայեց սեանց, ունելով աւազան յաջմէ և պատու-
հան յահեկէ, և գաւիթ յառաջոյ (10 քայլ երկայն, 8 լայն),
մանրաքանդակ շրջանակաւ դրանն: Յորմն հարաւային
քանդակեալ է վիշապ երկգլխի և ժամացուցակ ի միջին:—
Յարեմտակողմն գերեզմանատանն կայ տապան նահատակի
10 միոյ պատուեալ ի Հայոց և ի Պարսից կողմանցն, յորոյ
վերայ գրեալ է և նոցա ինչ, որ որպէս և հայերէն գրուածն
խանգարեալ է, այլ վերծանեն բանքս.

...Ձհոգիս ճշմարիտ հաւատով և ուղիղ սրտիւ և լի
շնորհաւք. նահատակեցաւ և Քրիստոսի լուսոյն արժանի
15 եղև, և Քրիստոսի ողորմութեանն հասաւ... ամենայն ցա-
ւոց բժիշկ... յաղօթս յիշեցէք եղբարք մեր Սուրբ Ներսէս...
վասն անուանն Քրիստոսի:

Տեա Սիսական, էջ 151:

ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ՄԱՐԻԱՄ ԱՐՓԱՅԵՅԻՔ

(Վայոց Ձորի Արփա գիւղից) փոքր մի բացագոյն ընդ-
արեւելս առ աղբերը միով որ Գարսա-սոռ (Սև ջուր) կոչի,
առ ստորոտով քարաբլրոյ են հանգստարանք երկուց նա-
հատակաց, ըստ աւանդութեան, եղբօր և քեռ, կոչեցելոց
5 Գրիգոր և Մարիամ. ի կողմանս ժայռին հատեալ են խա-
չածիք, և ի ներքոյ մատուռն յոյժ փոքրիկ, որ է հանգիստ
Գրիգորիդ. և ի վերայ տաղանին կանթեղը ուխտաւորաց,
որք բաղմութեամբ գան ի մերձակայ գիւղից աջակողմեան
Արփայի և մեծարեն աղօթիւք, նուիրօք և ագապիւ զտեղիս
10 այս, սրբազան իմն համարելով նա և զծառս փշտենիս և
զյունապենիս վայրուցն, և ոչ հատանեն:

Տեա Սիսական, էջ 183:

ՏԷՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ԲԱՆԱԿԱՆ ԹԱՐԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Համչէնի լեռներու արեւմտեան երեսից հիւսիս կը հասի Սե Գեա (գարա-տէրէ) ասուած մեծ և պատմական գետն։ Սորա հովտի ամբողջ տարածութիւնը Սե Գեա և ըստ ժողովուրդի Սե Գետացիք կասուին, որ Համչէնցոց 5 պէս հայերէն կը խօսին և 1708-10 թուականներուն թուրքացած են կրօնամոլ մօլլաներու և ենի-չերիններու ճնշման ներքեւ...

...Համչէնի և Սե Գեա գաւառաց մէջ կային 16,000ի չափ հայեր, որք մտած որջացած էին այնպիսի վայրեր, 10 գաւառակներ, որոց յարաբերութիւնը արտաքին գաւառներու հետ խզուած էր, երկրի դրից բնական պատճառներով...

...Ենիչերիններու ի Տրապիզոն ամենազղեցիկ ժամանակն էր 1700 թուականը, որք Պօլսից ի Տրապիզոն որջացած, իրենց թուոյն վերայ ևս բարդուած էին տեղացի 15 աւազակք ու ենիչերեաց կարգն անցած և սղբա ևս սփռուած էին մինչև Կարին, Մուշ, Վան, Բաղէշ, Տիգրանակերտ, Խարբերդ և այլն։

Ենիչերիններու մեծ ոյժ տուած էր Սիւրմէնեցի աւա- 20 ղակաբարոյ ժողովուրդն, որք մեծ և փոքր աւազակ են, այս օր իսկ, մի փոքր մասն միայն նաւապարութեամբ կը

սպ. կան.

սլարապին. ենիչերիք աւելի նոցա ազդեցութեամբ ի Սե Գեա դործած են, երկրի դիրքն ևս իրենց օգնած է։ Ամեն գաւառ լեռներով ու անտառներով չրջապատուած է սլարապի նման, հինաւուրց անտառներն անմխելի դարձած 5 են, որով ենիչերիք ուռկանի մէջ ամփոփուած ձկներու նման ինչ որ ուզած են այս տեղ անել՝ յաջողած են։

Այսպէս էր Սե Գեա և Համչէն, որք կղզիացած էին այդ երկու հովիտներու մէջ. Պարթար լեռներու շղթայն ընդհատած էր Կարնից և Բաբերդից, արեւելեան կողմն 10 Եգերացիք, հիւսիսային և արեւմտեան կողմից յունական ատելութեան մատնուած. առաջնորդներից, նոյն իսկ կաթողիկոսներից մոռացուած, քահանայից զրկուած, ալէկոծեալ. 36 գիւղի համար հազիւ մի քահանայ կար¹⁾։

Թարսալի գիւղն Սե Գետի ամենէն բարձրն և մեծն է. 15 այս գիւղը կայր տէր Կարապետ անուն քահանայ մի, որ նոյն ժամանակ մեծ հուշակ հանած էր, և ժողովրդից իբրև սուրբ անձնաւորութիւն մի կը պաշտուէր. ամբողջ Սե Գետի ժողովուրդն նորա անունով կերդուէին։

Սիւրմէնէ գաւառին մէջ անուանի եղած էր նաև 20 Ղուռուֆ օղլի մօլլա Մէհմետ, սա այնչափ մոլեռանդ մէկն էր, որ կուղէր մի ականթարթի մէջ զբրիտոնեայս մահմտական կրօնին դարձնել²⁾։

Քանի անգամ մտաւ Համչէն և Սե Գեա, ենիչերիներու խմբով կամեցաւ իւր նպատակը առաջ տանել, չը 25 յաջողուեցաւ, թէև գտաւ իւր քարոզին ըսող, իսկ ոչ մահմետականութիւնը ընդունող. այլ և այլ երկիրներէ ընտրեց քառասուն մոլեռանդ աշակերտներ, միջոց մի ուսոյց, մոլեռանդութեան թերին սոցա մէջ լրացոյց, զորս մօլլա

1) Համչէն օր մօտ 10,000 տուն, Սե Գեա 3-6,000 տուն է. մօտաւորապէս այս 16,000 տուն հայերն 4-5 քահանաներ ունէին։

2) Սիւրմէնէի ժողովրդեան վերայ կը տեսնուի բարակ երկար դէմք, կասկոյտ դիւրաշարժ աչքեր, արագաշարժ մարմին. որք կարծեմ Պոնտոսի թագաւորութեան բարձման միջոցին թուրքացած են, որով իրենց շրջականերուն վերայ սղղած են։

կարգեց, երգում առաւ նրանցից, որ ցմահ մահմետականութիւնը տարածելու համար պիտի մաքառեն:

Այս մօլլաներն կրկին հողուով և մեծ եռանդեամբ խորհուրդ արին մոլեռանդ թուրքերու և ենիչերիներու հետ, մասն Սև Գետ, մի ծայրից միւսը քարոզեցին մահմետականութիւնը, սպառնացան, «եթէ չընդունիր, թագաւորից մեծ բանակ կգայ, զամենդ կը կոտորէ, ձեր որդիքը և աղջկունքը ձեզնից կը բաժանեն...» և այլն սպառնալեօք:

10 Մօլլաներն տակաւ առ տակաւ սերմանելու վայրեր գտան, ոմանք առ երես, ոմանք հայերից առ ահի կը խոստովանէին թէ Մահմէտ ճշմարիտ մարդարէ է, և թէ Ղուրանը սուրբ է:

Հայերէն ոմանք ժամանակի պահանջման և քաղաքաւ կանուխեան հետեւած էին: Զերմեռանդ մօլլաներն իրենց սերմանած սերմը արդիւնաւորած կարծելով՝ հաշիւ կը տային դուրսը գտնուած մահմետականներուն, թէ իւրաքանչիւր գիւղէ սրչափ անձնաւորութիւններ լսած և ընդունած են Մահմետի կրօնը:

20 Մօտ մասն տարի քարոզեցին մօլլաներն Սև Գետացոց, վերջ ի վերջոյ պաշտօնապէս առաջարկեցին որ ընդունին Մահմէտի կրօնը:

Հայ ժողովուրդն բուն կերպով դիմադրեց մօլլաներու առաջարկութեան և արտաքսեց նրանց Սև Գետից:

25 Մօլլաներն վիրաւորուած նախ հնարագիտութեան և ապա բռնութեան դիմելու խորհուրդն յղացան, ժողովեցին 500-ի չափ մոլեռանդ թուրքեր, որոց աւետեցին թէ Սև Գետացիք պաշտօնապէս մահմետական կրօնը ընդունելու են, և թէ այս այն ինչ մարդով մեղ լուր յղած են և

30 պաշտօնապէս թլփատութեան արարողութիւնը իրենց վերայ կատարել կը խնդրեն, և թէ ամեն ջերմեռանդ մահմետականի պարտականութիւնն է այսպիսի մեծ հանդիսի ներկայ լինելու:

Այս 500-ը տարածուեցան երկրի այլ և այլ կողմերն,

քարոզեցին և հռչակեցին մօլլաներու աւետիան, հազար ձիաւոր, մի այնչափ ևս ոտով գիմեցին Սև Գետ, նաև մի մեծ ենիչերեաց խումբ ևս հետերնին, որպէս զի չղրկուին այն մեծ հանդիսէն:

5 Այս ամբողջ մեծ հանդիսով և աղմուկով մտաւ Սև Գետ. Ղուրուֆ օղլի Մէհմէտ առաջ անցած ձին կը քշէր, վեց հօգի նորա չորս կողմ պատած, պատկառելի կերպով կը ծառայէին նմա, նորա քառասուն աշակերտներն դրօշակ պարզած երգելով կը հետևէին իրենց վարժապետին: Ենիչերիք ևս փայլուն և մեծամեծ տապարներ իրենց ուսին դրած, մօլլաներու շուրջը պատած կը հետևէին ամբոխին: Մահմետականներից ամենէն ջերմեռանդը ամբոխը ճեղքելով կաճապարէր առաջ սողալ, կրօնականներու մօտ դանուիլ:

15 Մօլլաներու երգը, ենիչերիներու հա հուն, մոլեռանդ ամբոխի խառնափնդոր աղաղակն՝ մեծ սարսափ աղղեցին և դարմանք հայ գիւղացոց, յիշեցին որ «սուլթանը դօրք յղած է զիրենք կոտորելու», որպէս առաջ սպառնալեօք լսած էին:

20 Մօլլաներն իրենց խմբով իջան մի հայ գիւղ. առաջարկեցին որ մահմետականութիւնը ընդունողներն թող ներկայանան իրենց առաջնորդին:

Հայք միակամ դիմադրեցին, յայտնելով որ այս երկրի մէջ թրքացոյ չկայ. ինչ ևս սպառնալիք լինի, միակամ

25 դիմադրելու են:

Մօլլաներն ատեան բերել տուին այն հայերն, որք միւսսուլմանութեան մերձեցած կը համարուէին, որոնցից հարց ու փորձ արին, իրենց համոզումը ուղեցին գիտնալ. նորա պատասխանեցին.

30 — «Մեզնից վեր կայ Թորոսի գիւղ, ուր կը նստի Տէր Կարապետ քահանայն, ժողովրդեան մեծ մասն նորա համոզուած է, չեն դառնար մահմետականութեան. մենք ևս դառնալու լինենք, հայ ժողովրդից անհնարին հարուած կը կրենք»:

Թուրք ամբոխը նոյն հանգէսով մեկնեցաւ, քանի
գիւղեր պատահելով՝ մտաւ Թորոսլի մեծ հայ գիւղն, ուր
էր պաշտելի Տէր Կարապետ:

Տէր Կարապետ զարմացաւ, երբ զայս տեսաւ. հարկերի
5 չափ զինեալ հայեր յղեց անմիջապէս, որք գիւղի եղրն
սպառնացան թուրք ամբոխին, որպէս զի գիւղը չը մտնեն,
շուտով հեռանան. ապա թէ ոչ՝ ասացին, ցմահ կռուելու են:

Մոլեռանդ ամբոխի վերայ մեծ ներդործութիւն արաւ
հայերու սպառնալիքը, թէ և կատաղած կռուէին մի վայր~
10 կենի մէջ կլլել ու կորսնցնել, սակայն վտանգաւոր գիրքի
մէջ կը գտնուէին, հայ բնակիչներով չը ջապատուած էին:

Խոհեմութեամբ յետ քաշուեցան, տարածուեցան մո~
լեռանդ թուրքերու մէջ, յայտնեցին որ «հայեր ասպտամբ
են, դիտմամբ զմեզ հրաւիրած են թլփատուելու, որպէս
15 զի զմեզ ներս առնեն, ապա կոտորեն. հաղիւ կարողացած
ենք որոց նպատակին հասու լինիլ, փախչիլ»:

Այս և սորա նման խօսքեր տարածեցին թուրք հա~
սարակութեան մէջ, մոլեռանդ մի մեծ ամբոխ ևս դրդուե~
ցին հայերու դէմ:

20 Բերնէ բերան տարածուեցաւ. Ղուրուֆ օղլին, մօլլա~
ներն և պատուաւոր մահմետականներ անարգուած են,
ուրեմն մահմետական կրօնը և Մահմետ անարգուած է:

Այլ և այլ տեղերէ գիտնական մօլլաներ, զաղի, մուֆթի
ևայլն անձինք հաւաքուեցան ի Սիւմենէ, Ղուրանը և նորա
25 բացատրութիւնը մէջտեղ դրին, ամենը պատկառանք
համբուրեցին, որոշեցին թէ Ղուրանի հրամանն է, քրիս~
տոնէից լաւ խնամ՝ տանել, բայց երբ մէկն դիմէ մահմե~
տականութեան և ետ դառնայ, նորա պատիժը մահ է. նա
պէտք է մաս առ մաս յօշոտուի, զի մարդարէն խաբած է.

30 իսկ Սև Գետացիք ոչ միայն Աստուծոյ մարդարէն խաբած
են, այլ և ասպտամբ են. ուստի ոչ թէ հասակաւոր մարդերն
մահուամբ պատժել՝ այլ ծծկեր երեխայն մինչև անդամ

ի սուր մաշել, որպէս զի այդ անհաւատներու սերունդը
այս աշխարհէն բարձուի:

Մօլլաներու որոշումը հաղորդուեցաւ Տրապիզօնի կա~
ռավարութեան և թուրք հասարակութեան. մոլեռանդներ~
5 րու թիւը քառապատկեցաւ. կառավարութիւնն ևս իւր
ոյժը միացոյց այս ամբոխին, մեծ ոյժով մտան Սև Գետ.
առաջին անգամ մտան Թորոսլի և գիւղը պաշարեցին
յանկարծակի:

Աւագ շաբաթ օրն էր. ժողովուրդն հաւաքուած էր
10 եկեղեցին՝ կրօնական պաշտամանց ներկայ լինելու. տեսան
չը ջապատուած ամբոխն, որ կառավարէին և կը սպառնային
մահմետականութիւն ընդունելու. հայ ժողովուրդն շուա~
բած Տէր Կարապետի երեսն կը նայէին. մօլլաներէն մին
թրով մի հարուած իջեցոյց քահանայի գլխին. նա ձեռն
15 դէմ տալով՝ կտրուեցան բազուկներն. երկրորդ և երրորդ
հարուածին արիւնը սկսաւ ֆշալ և դետին տապալեցաւ,
որ անմիջապէս միւս մօլլաներն յօշոտեցին մաս առ մաս
նորա մարմինը. որպէս զի երկիւղ ազդեն ամբողջ հայ ժո~
ղովրդեան վերայ:

20 Ժողովրդեան մեծ մասը գիմադրեց թուրք ամբոխին,
մերժեց նորա առաջարկութիւնը և մերժողի դիակը ընկաւ
բարի քահանայի մատուցներու վերայ. կոտորածը ամեն
կողմ սկսաւ, ծեր և մանկունք սուրերու հարուածներու
տակ կը թաւալէին արեան մէջ:

25 Կոտորածը սարսափելի եղաւ. մռնչիւն ու հեծկտանք
տխուր արձագանք տուին Սև Գետացոց սև գլխին. Սև
Գետի սև ջրի հետ խառնուեցաւ սև արիւնը. ժողովրդեան
երկչոտ մասն խոնարհեցաւ մոլեռանդ դադանաց առջև.
խոստացան կոտորածը դադարեցնել, որպէս զի հետեւեալ
30 օրն որոշում մի տան և թլփատուին:

Հետեւեալ օրն որոշումը հաղորդուեցաւ Ղուրուֆ օղլի
Մէհմետին, թէ Սուրբ Յարութեան օրը կը պատրաստուին
թլփատուելու:

Կոտորածը դադարեցաւ, կրօնաւոր մարդիկ ժողովեցին իրենց որդիքը, տանը մէջ գտնուած թեթեւ իրեղէնները, մտան Սե Գետի շուրջն պատած սե անտառներու մէջ, ոմանք սե դադանաց ճիւղներուն ղոհ գացին. մնացողներն մխուեցան անտառին խորը՝ յարեմուտս կոյս ուղղութիւն մի բռնելով, անցան խիտ ու փշալից անտառներու միջէն, ուր ոչ թէ մարդու ոտք, այլ դադանաց անգամ ոտք կոխած չէր։

Այս փախստականներու մէջ կային ջերմեռանդ մարդիկ, որք խնամով հաւաքած և ամփոփած էին տէր Կարապետի յօշոտուած մարմինը, իբրեւ անգին մի բան շալակած՝ կը հետեւէին փախստականաց։

Փախստականներու վիճակն սարսափելի էր, անտառներն դեռ արձագանք կտան. ոմանք հառաչանօք կը ձայնէին իրենց ամենասիրելի սրտի հատորիկներն. ոմանք կը մրմնջէին կոտորուած ազգականներն. ոմանք նօթի ծարաւ կը հետէին. երախտներու վժոցի ձայնն անգամ սարսափ ազդած էր հազարաւոր տարի մարդու ձայն չլսող անասնոց և դաղանաց։

Եթէ դուք այս անտառները տեսած լինէիք՝ պիտի երեւակայէիք, որ սորա մէջէն անցնողներից մէկն ևս չպիտի ազատուէր. իսկ ես կասեմ որ $\frac{1}{10}$ -ը Բաբերդի կողմն դուրս ելաւ, $\frac{1}{3}$ -ը Տրապիզոնի մերձականներն Զաղփոս, Ապիօն, Կալաֆկայ և այլն վայրեր դուրս ելան. դուրս ելնողներու $\frac{5}{10}$ -ը ևս անցան Ճանիկ, որ Տրապիզոնից ծովով մի աւուր ճանապարհ է ի յարեմուտս։

Տէր Կարապետի սերունդից ազատուողներն հասան Կալաֆկայ գիւղն, ուր ևս հաստատուեցան, որ տեղ ևս ամփոփեցին ի հող նորա յօշոտուած մարմնոյ մէկ մասն, միւս մասն ևս՝ Բաբերդի կողմն գնացողներն իրենց հետ տարած էին։

Իսկ այն կողմ Գարա գէրէի մէջ թուրք ամբոխը իջնոր արած էր Թորոսլի, նոյնը ևս արեց հարիւրի չափ դիւ-

2. սպ. իրեղէնները.

ղորէից. փախչողն արդէն փախաւ, մէկ մասը կոտորուեցաւ, մէկ մասն ևս առ երես ուրացաւ, որպէս զի վտանգն դռնից հեռացնէ։

Բուն զատկի օրն էր ամբողջ երկրի երեւելիներից 500-ի չափ անձինք հաւաքուեցան Թորոսլի գիւղի եկեղեցւոյն մօտ գտնուած հսկայ աժրի ծառներու ներքեւ և թլփատուեցան։

Մի շաբաթ յետոյ այս աժրի ծառերի շուրջն 30 ձեռք դավուլ զուռնա կածուէր, նախկին թլփատուողներու ազգականներն էին նոքա, որք հանդիսաւոր կերպով կը թլփատուէին, և որոց թիւը հազարի կը հասնէր։

Նահատակուած տէր Կարապետի որդին Կալաֆկայ գիւղի մէջ քահանայ ձեռնադրուեցաւ իւր հօր անունով։

Սա ուխտեց, որ միշտ իրենց սերունդից քահանայ ձեռնադրուին տէր Կարապետ անունով և դոնէ տարին մի անգամ ծպտեալ այցելեն ի Սե Գետ, ժողովուրդն հոգեպէս մխիթարեն։

Սոյն տէր Կարապետ նահատակուած պատմութիւնը հանում ենք Ս. Հայկունու «Կորած ու մոռացուած Հայեր» Սե Գետացիք» երկար յօդուածից, տես Արարատ, 1895, էջ 239—243 և 293—297. Մեր արտագրած մասն է էջ 239-ից մի հատուած և էջ 240 բ—242 ա. մնացեալը թէև նոյնպէս շատ հետաքրքրական է, բայց Տէր Կարապետի նահատակութեան հետ կապ չունենալով՝ զանց ենք առնում մէջ բերել այստեղ։

19.

ՆԱՀԱՊԵՏ ՄԱՆԱՍԻ

Տրապիզոնից 9-10 ժամ ի հարաւ արեւմուտս, Փլաթանայ կոչուած նաւահանգստից 3 ժամ բարձրութեան վերայ տարածուած են ընդարձակ անտառապատ լեռներ, այս հինաւուրց անտառապատ լեռներն ունին սիրուն հովիտներ, միջակ աստիճանի քաղցրատեսիլ ձորեր ու բլուրներ, միջակ աստիճանի լեռներ ու սղեր:

...Այս լեռներից մէկի ի հիւսիս արեւելս հակեալ երեսի վերայ մի գիւղ կազմուած է հայաբնակ. յայտնի չէ թէ այս գիւղն որ դարուց շինուած է և թէ հայեր ինչ 10 ճանապարհով այստեղ մտած մօտ 100 տնից երկու թաղ կազմած են, հսկայ անտառի մի խոռոչէ տակաւ առ տակաւ փորելով՝ իւրեանց տանց շուրջն փոքրիկ արտօրայք կազմած են:

...Այսօր այդ հայաբնակ վայրն Մալա կը կոչուի. մենք 15 գոնէ աւանդութեամբ լսած ենք որ երկու դար առաջ այդտեղ հայեր կը բնակէին՝ գրեթէ անծանօթ վիճակի մէջ... Սորա 1730—60 թուականներու մէջ բոլորովին ապահով ապրած են. քաղաքի և ոչ մի հայ գիւղի հետ անդամ յարաբերութիւն չունէին...

20 ...Կաւանդուի թէ այս գիւղին մէջ Յուսէփ տէտէ անունով մէկը կար, որ ամենից աւելի բարեկեցիկ կեանք կը վարէր. ունէր հարստութիւն, բազմաթիւ որդիք ու թոռներ. նորա փեթակը, կովը և ոչխարը շատ էր. ունէր ջրաղաց ու կանեփ ծեծելու կոբալ. նորա մէկ որդին ամեն 25 օր ջրաղաց կերթար տան համար ալիւր պատրաստելու,

միւս թոռն անտառից իշով վառելու փայտ կրելու. մին իւր նախիրն կտանէր արածելու, մէկն ևս այծերն ու ոչխարներն կը պահպանէր. մէկն էլ մեղուաց փեթակներն կը նորոգէր. մէկ ուրիշը արար կուղի կը կրէր, կանայք և 5 հաց կը թխէին փռան մէջ, լուաց ու կար կանէին, կանեփ ու բուրդ կը մանէին, շաւիկցու կտաւ ու շալ կը դործէին: Սորա տան իւրաքանչիւր անդամը աշխատասէր մեղուի նման իւրեանց յատուկ դործով կը պարապէր:

Յուսէփ տէտէն և նորա պառաւ կիներն վերին աստի- 10 ճանի աստուածասէր, աշխատասէր և հիւրասէր էին. նաև որդեսէր: Կաւանդուի թէ ինքը և իւր կիներն դաւուր-զուռնայ սաղած էին. չէին զմշիւր որդիք քաղցր քնից զարթեցնելու համար ձայն տալ. այլ դաւուր զուռնայ կածէին, որպէս զի նուազածութեան քաղցր եղանակով զարթին ու դործի 15 դնան:

Այս անտառային խիտ և յաղթանդամ ծառներու մէջ կը բնակէին նաև յաղթանդամ գաղաններ, որով Մալացիք ուր և գնային, պարտաւորեալ էին զէնք վերցնել, ի հարկին գաղանաց դէմ դործածելու:

20 Յուսէփ տէտէի մեծ որդին, որպէս կասեն, յաղթանդամ և քաջ մէկն էր. զէնքի և որսորդութեան շատ սիրահար էր. նա տաս օխանոց ֆիշէնքլուխ և ութ օխանոց մաթարայ (վառօղի աման) կը դործածէր. անտառ կ'երթար, արջ, գայլ և կինճ կը զարնէր և գիւղը կը կառավարէր:

25 Մալայի մեղր ու իւղը առատ էր. դիւղացիներից մէկ երկուսը կը խորհին տանել քաղաք, վաճառել. իւրեանց մտադրութիւնը կը կատարեն հակառակ Յուսէփ տէտէի կամաց: Նախ գաղտնի կը տանին. ապա Յուսէփ տէտէի փոքր որդին ևս կը միանայ նրանց հետ:

30 «Մալայ անունով մի գիւղ կայ. նորա իւղին և մեղրին համը ոչ մի աշխարհի իւղն ու մեղրը չունի» տարածուեցաւ քաղաքի մէջ:

Շատ միջոց չանցաւ, փլաթանայի կողմերում իշխող բէլիք բաշին (խմբապետ) իմացաւ Մալայի վայրն, առաւ

իւր հետ խումբ մի ենիչերի, մտաւ Մալա, դիւղի վերան
ինը լիտր մեղր և ինը լիտր իւղ տուրք սահմանեց։

Դիւղացիք տեսնելով այս տուրքի չնչին մի բան լինելը՝
ընդունեցին. կանխիկ ևս տուին։

5 Այդ դիւղն կը բնակէր մի աղդեցիկ անձն Զաքար օղլի
անունով. նա չէր ուզեր որ Յուսէփ տէտէի մեծ որդին
կառավարէր դիւղը. սակայն դիւղացիք ամբողջովին հա-
կառակեցան Զաքար օղլուն։ Նա ևս բարկացած դնաց թէ
թուրքացաւ, և թէ նոյն ժամանակի Տրապիզոնի իշխանու-
10 թեան հաճելի դառնալով՝ Մալայի տուրքն իւր վերայ ա-
ռաւ։ Եկաւ Մալա մի մեծ խումբ ենիչերիներով. իւրա-
քանչիւր տան վերայ սահմանեց ինը լիտր իւղ և ինը լիտր
մեղր։

Յուսէփ տէտէն ասաց. «Ես ինչ ասիմ իդա միր ճա-
15 հիւններուն օ իդմօն փորձանք բերին մեր դիւղն. Աստուած
էլ պէթէրէն խալըսէ, ուրիշ ճար չունինք. տօնք պիտի»

Իւր որդւոց ասաց. «Տղէք, ինա ջօն մեղրը ու եղը
տուէք. իմ էրիս հօնիլ միք. էն շօն էրիսը տեսնուլ չիմ
ուղիւ»

20 Հետեւեալ տարին Զաքար օղլին կգայ, Յուսէփ տէտէից
կը պահանջէ նախորդ տարուան տրուած տուրքն. տղան
կստիպէ թէ տրուած է. իսկ Զաքար օղլին բռնի կը պա-
հանջէ։

Վերայ կը հասնի Յուսէփ տէտէն. «Մօ, Զաքար օղլի,
25 երս քու բերօնը օսկուր նետեցի յօր կրծիս. չաստի դաս
ինծիկի խածես», ասաց ու մի հրացանի գնդակով տասա-
լեց գետին. Մօտի մարդիկ մտան անտառի մէջ անյայտա-
ցան. Զաքար օղլու դիակն քաշեցին ձորը։

Այս լուրն Տրապիզոն, աստի Սիւրմէնէ կը հասնի. մօ-
30 լեռանդ մօլլաներ և ենիչերիներ կը խմբուին. Սև Գետի
արեանարբու գաղաններն իւրեանց հետ առնելով կը դիմեն
Մալա, ուր մեծ կոտորած կանեն, առանց ինչայելու ման-
կանց ու կանանց։

Սարսափելի կոտորած տուին Յուսէփ տէտէի տան.

մեծէն մինչև փոքրը, օրօրոցի երեխային անդամ չխնայե-
ցին. դեռ չմեռած՝ անդամ անդամ յօշոտեցին. Յուսէփ
դիմադրելով սպանուած էր. մեծ որդին նահապետ՝ ապաս-
տանած էր ջրաղացն, ուր բռնեցին և ստիպեցին մահմե-
5 տական լինել. նա չընդունեց. նրան սպանեցին նոյն տեղ.
Փոքր որդին Մովսէս՝ մուսուլմանութիւնը ընդունեց, տար-
ուեցաւ Փլաթանայ, ընդարձակ կալուած չնորհուեցաւ նմա,
այն տեղ բաղմացաւ. այո օրս նորա սերունդը 200 տուն
կայ, որք ամենն ևս Մուսլի օղլի կասուին։

Սոյն հաստուածը ամբողջովին հանուած է Ս. Հայ-
կունու անտիպ մի աշխատութիւնից, որ կըրում է այս
վերնագիրը. «Յուսէփիցի Աբրիեօմ, Տրապիզոնի գիւղե-
րու մէջ հայ հերոսը. 1820—1845» և է Աբրիեօմ անուն
նշանաւոր Տրապիզոնցի հայ աւագակապետի կենսա-
գրութիւնը։ Սոյն կենսագրութիւնը գրուած է 1879
թուականին. բայց ցայժմ դեռ բոլորովին աւարտած
չէ։

ՄԱՐԹԻՐՈՍ ՀԻՋՆԱՅԻ

(† ԺԵ ԴԱՐ)

Երանելի Մարտիրոս այս էր ի դաւառէն Հիզնայ. և վասն դառնութեան աւուրցս և աղքատութեան ժամանակիս՝ ջաղաց մի առեալ էր յանօրինաց, և ինքն և եղբարքն իւր այնու վճարէին զկեանս իւրեանց: Եւ եկեալ քուրթ կին 5 մի ի նոյն ջաղացն վասն աղալոյ ցորեան: Եւ յանկարծակի եկին այլազգիքն շէխեր ի ջաղացն ի նոյն գեղէն, և տեսին զկինն և զՄարտիրոսն միայն ի ջաղացն, և ասացին թէ «Հետ կնոջդ այդ չար գործեալ ես»:

Եւ նա ասէր. «Այն գործն ձեր է և ազգին ձեր. Գրիստոսն մեր սուրբ է և զսրբութիւն սիրէ. նոյնպէս և ծառայքն Գրիստոսի սուրբ են և զսրբութիւն սիրեն»:

Եւ նոքա քարշեալ զնա ի վերայ երեսաց իւրոց և տարեալ յատեան կացուցին և ասեն թէ «Տաճկացիք և կամ զմահ յանձն առ»:

15 Եւ նա երկուցեալ ի մահուանէ՝ խօսեցաւ ըստ կամաց նոցա.

Եւ կացեալ անդ ի մէջ եղբարցն իւրոց դադտագողի ամ մի, և ասա փախուցեալ անտի զինուորական ձեով և եկեալ յերկիրն Արճիշոյ, ի մեծահռչակ ուխտն Աստուածածին, որ այժմ Մեծօփայ վանք կոչի, առ երջանիկ և աշխարհալոյս վարդապետն հայկազեան սեռի Թումայ րաբունապետն, յորոյ բարի անունն և ի քաղցր վարդապե-

տութիւնն դիմեալ և խոստովանեալ զակամայ ուրացութիւնն իւր, և առեալ ի նմանէ զարձակումն մեղաց:

Եւ մնացեալ ի սուրբ ուխտն զերիս ամս՝ պահօք և արտասուօք և աղօթիւք և լալադին պաղատանօք անցուցանէր զկեանս իւր, և զժանրութիւն ուխտին բառնայր՝ կարի յոյժ աշխատութեամբ:

Եւ ասէր վարդապետին թէ «Կամք իմ այս են, զի երթամ սրտիս յօժարութեամբ ի մէջ այլազգեաց և դաւանեմ յայտնապէս զԳրիստոս Աստուած ճշմարիտ և հեղու՛մ զարիւն իմ վասն անուան նորոյ»:

Իսկ վարդապետն արգելոյր և ասէր. «Ո՛րդեակ, մի տար զքեզ ի փորձութիւն կամաւ, զի ոչ է հրամանք Գրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, այլ աղաչել զԱստուած փրկել ի փորձութենէ: Եւ թէ դայցէ փորձութիւն, խնդրել պարտ է 15 յԱստուծոյ տալ համբերութիւն»:

Այլ թէպէտ արգելոյր զնա, արարիչն Աստուած կատարեաց զկամս նորա, քանզի թոյլ ետ դալ ի վերայ նորա փորձութիւն, և պահեաց արի և քաջ զվկայն Գրիստոսի: Քանզի աւերեալ երկիրն Արճիշոյ և վարդապետն փախուցեալ յանօրէն թագաւորէն արեւելեան Շահրուզ կոչեցեալ, եկն բնակեցաւ ի վանքն Բաղիշոյ, ի սուրբ ուխտն Աստուածածնի, որ այժմ Սւեխու կոչի: Իսկ Մարտիրոսն յետ սակաւ աւուրց եկն առ վարդապետն մխիթարիլ ի նմանէ. և կացեալ անդ զաւուրս ժ: Եւ յանկարծակի եկեալ ի նոյն 25 դաւառէն Հիզնայ, տեսեալ զՄարտիրոսն, ճանաչեցին և ասեն. «Դու երբեմն տաճկացեալ ես և այժմ ի վանքս յի՛նչ ես եկեալ»:

Եւ նա ասէ. «Յայնժամ յոչ կամաց ուրացուցին զիս. և այժմ իմ կամաւ քրիստոնեայ եմ»:

Եւ նոքա եղին չուան ի պարանոցն, և առեալ տաբան ի քաղաքն առ դատաւորն և ամիրայն, և ասեն թէ «Այլս այս յերկրէս մեր է և տաճկացեալ է. և եկեալ դտաք ի մէջ արեւալիցն»:

Իսկ դատաւորն և ամիրայն հարցեալ զՄարտիրոսն և ասեն. «Սուտ է թէ ճշմարիտ, այր դու»:

Ասէ Մարտիրոսն. «Ճշմարիտ է. ես ոչ ուրանամ զմեզս իմ զոր գործեցի, և յԱստուծոյն իմէ ամօթով եղէ»:

5 Ասէ դատաւորն. «Այժմ տաճիկ ես թէ քրիստոնեայ»:

Ասէ սուրբն. «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»:

Ասէ դատաւորն. «Ասկա վասն էր տաճկացար»:

Ասէ Մարտիրոսն. «Սուտ եղին ի վերայ իմ և ի մահուանէ երկեայ»:

10 Ասէ դատաւորն. «Եթէ ոչ դառնաս յօրէնքն մեր, մահու ես պարտական»:

Եւ նա ոչ ետ նմա պատասխանի:

Յայնժամ առեալ զնա և տարան առ ամիրայն Շըխ Մահմատ: Եւ նա ժողովեալ զբազմութիւն անօրինացն և հանեալ զկապայն՝ հագոյց Մարտիրոսին, և արգելեաց ի բերդն զաւուրս Բ: Եւ պարգևս մեծամեծս խոստանայր նմա և ասէր թէ «Հեծուցանեմ զքեզ ի ձի և շուրջ ածեմ ի մէջ քաղաքին»: Եւ նա ոչ տայր պատասխանի, այլ խնդրէր դիպող ժամ, զի յայտնեսցէ զպայծառութիւն հաւատոյն:

20 Զգեցեալ էր զրահն հաւատոյ և խնդրէր զտեղի պատեւրազմին: Եւ եղեալ զսաղաւարտն յուսոյ ի դուռն իւր և կամէր ներկել ի նոյն արեանն: Վառեալ էր սիրովն Քրիստոսի անտեսաբար, և մնայր զի յայտնապէս երևեսցին նշանք սիրոյն: Պատրաստէր զինքն ի մարտ հանդիսին և հայցէր զանդի ճակատուն: Զարդարեալ էր զիւղ ճրագին

25 և ցանկայր հրաւիրման առագաստին: Ունէր զհանդերձ հարսանեաց և ակն ունէր կոշման փեսային:

Զարմանալի՜ գործ՝ քանզի Աստուած և հրեշտակք, դէք և այլազգիք ուրախացեալ էին ի գործ Մարտիրոսին,

30 և քրիստոնեայք տրտմեալ էին: Ուրախանայր Քրիստոս, զի հանդերձեալ էր առնել զնա իւր չարչարակից, զի խառնեսցէ ի գունդս մարտիրոսաց: Յնծային հրեշտակք և մնային պսակել զնա թագիւն արքայական և խառնել ի գունդս լուսեղինաց: Այլ և դէք կուրացեալ մտօք և մահ-

մետականք կամարարք նոցին ոչ իմանային զծածուկ խորհուրդ Մարտիրոսին, կարծէին դառնալ ի հաւատս իւրեանց:

Յայնժամ երանելիս Մարտիրոս յուղարկեաց քրիստոնեայ տղայ մի յեկեղեցին, և բերեալ ի սուրբ խորհրդոյն, հաղորդէր մարմնոյ և արեան Տեառն: Եւ հանեալ զբրդեղէն ասուին իւր, յանձնէր և ասէր. «Տարեալ սուրբ ի վարդապետն իմ և ասացէք նմա. մի տրտմիր ի յայտնի համբաւս իմ, քանզի վաղիւն տեսանես զմեծագոյն հանդէսն իմ. այսօր այլազգիքն ուրախացեալ են և քրիստոնեայք տրտմեալ. այլ վաղիւն կամին տրտմիլ դասք անօրինաց, և ուրախացեալ ցնծան ժողովուրդք քրիստոնէից»:

Յայնժամ իջուցեալ զՄարտիրոսն ի բերդէն, հեծուցեալ ի ձի: Եւ դասք անօրինացն առաջի նորա գնացեալ սուսերամերկ՝ հանդերձ դիւական երգօք, թմբկօք և սարսուռք: Եւ ածեալ ի շուրջ զքաղաքն ամենայն՝ աւետիս տային միմեանց թէ «Բարձրացաւ օրէնք մեր առաջնորդին և յաւելաւ ժողովուրդ նորին»:

Իսկ սուրբն թաքնաբար ծիծաղէր զանմոռութիւն նոցա

20 և ասէր ի սրտի իւրում թէ «Այժմ յայտնեմ զխորագոյն բարձրութեան հաւատոյ ձերոյ և յամօթ առնեմ զձեզ զամենեսեան և ցուցանեմ սուտ և ընդունայն, զոնտի և զխաբէրոյ օրէնք ձեր»:

Յայնժամ եկեալ ի դուռն բերդին, իջեալ ի ձիոյն,

25 դարձաւ յարևելս և երկրպագեալ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ աղաղակեաց մեծաձայն. «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ. և զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած և Տէր խոստովանիմ: Հաւատամ ի Հայր և յՈրդի և ի Սուրբ Հոգին, երեք անձինք և մի բնութիւն և մի աստուածութիւն կատարեալ: Այս ժամուս ցանկացայ և արդ փափա-

30 գանաց իմոց հասի»:

Յայնժամ յամօթ լեալ դասք անօրինացն, միաբանեալ ի վերայ նորա, ասեն. «Մի ասեր զայդ. ասկա թէ ոչ՝ այժմ սպանանեմք զքեզ»:

Ասէ երանելին Մարտիրոս. «Ասացեալ եմ միշտ և
դարձեալ ասեմ. պարգևատուեն իմ և կեցուցիչ Քրիստոս
է, Աստուածն իմ և ստեղծող, որդի Հօրն երկնաւորի և
ծնեալն ի սուրբ կուսէն Մարիամայ: Իսկ դուք սուտ և
5 խաբէբայ, անօրինաց հետևողք և ժառանգորդ դեհենին»:

Ապա դիմեցին առ հասարակ ի վերայ նորա և քա-
րամբք քարկոծեցին, մինչև ծածկեցաւ ի քարանցն մարմին
քաջ նահատակին Մարտիրոսի. քանզի ջարդեցին զգլուխ
նորա, այլ յայնժամ պսակեցաւ յարքայէն Քրիստոսէ:
10 Կստորեցին զժառուհնս նորա, այլ եղև բացօղ դրանն երկնից:
Խորտակեցին զբարձսն անդամոց Մարտիրոսին, այլ ընթա-
ցաւ ի ճանապարհն երկնից: Ջախջախեցին զդաստակ ձե-
ռացն, այլ առաւել զպարգևս ընկալաւ: Այլայլեցին զպատ-
կերն գեղեցիկ, այլ ուրախացաւ Քրիստոս ընդ քրտնաջան
15 մշակն: Մանրեցին զոտս Մարտիրոսին, այլ քայլեաց ի կա-
մարն վերին: Մերկացուցին զմարմին Մարտիրոսին, այլ
զգեցաւ զլոյսն անճառելին: Ներկեցին արեամբ զնահատակ
ցանկալին, զի երևեսցի պայծառ փառօք յաւուր դատա-
տանին: Ծածկեցին քարամբք զանձն պատուական, զի
20 խնդրեսցէ զնա թաղաւորն յաւիտենական:

Յայնժամ ուրախացեալ դասք քրիստոնէիցն և եկեալ
քահանայք և ժողովուրդք Բաղէշ քաղաքին՝ բարձին զմար-
մին Մարտիրոսին և տարեալ թաղեցին առ դրան սուրբ
եկեղեցւոյն Դէորդեայ: Եւ է բարեխօս առ Քրիստոս ամե-
25 նայն քրիստոնէից:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Վիեննայի
Մեթիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 10 ձեռագիր
յայտմաւորը, էջ 245 բ''—247 ա'', հետևեալ վեր-
նագրով. «Յայսմ տուր վկայաբանուի նոր վկային
քի և նոր մարտիրոսին: Որ ի ձմեռայնի ժամանակս
անուշահոտ վարդ յայտնեցաւ, և գործովք զանունն
եւից և կատարեաց»: Վկայաբանութեանս արտագրու-

թիւնը շնորհակալութեամբ ստացել ենք մատենադա-
րանապետ Գեր. Հ. Բ. Պիլէղիկճեանից: Նահատակու-
թեան թուականը յայտնի չէ, բայց վկայաբանութեան
մէջ յիշուած Թովմա վարդապետ Մեծոփեցուց և Շահ-
ռուղից երևում է որ պատկանում է ԺԵ. դարին:

21.

ՄԱՆՈՒՐ, ԽԱՆԻ ԵՒ ՆԱՍԻՐ

Թուրք նահատակներ

(† 1524-ից առաջ)

Սոյն երեք նահատակների մասին չունենք առանձին վկայաբանութիւն, բացի մի քանի աննշան տեղեկութիւններից, որոնք ցրուած են երկու նահատակների վկայաբանութեան մէջ. այն է Պուտախ Ամթեցի († 1524), թիւ 59, էջ 360—368 և Խաչատուր Տիգրանակերտցի († 1652), թիւ 79, էջ 455—466: Այդ նահատակներից առաջինը էջ 361 և 362՝ յիշում է Մանսուրի, Խալիլի և Նասիմի անունները, իսկ երկրորդը էջ 457 և 459՝ միայն Նամիմին:

Այդ կցկտուր տեղեկութեանց ամփոփումը հետևեալն է:

Մանսուր, Խալիլ և Նասիմի նախ կրօնքով մահաբեռան էին և մահաբեռանների «առաջնորդ», այսինքն մուսայ կամ իմամ: Նոցա հայրենի երկիրը յիշուած չէ. բայց կարող է ենթադրութեամբ իմացուիլ թէ նոքա կամ Պարսկաստանի հիւսիսային արևմտեան կողմերից էին (Մարաղայից կամ Դաւրէթից) և կամ Տիգրանակերտից: Առաջին ենթադրութեան իրաւունք է տալիս մեզ այն պարագան՝ որ նրանց յիշողները այդ քաղաքներից են. այսպէս Պուտախ որ նահատակուեցաւ Տիգրանակերտում, ծագմամբ Մարաղացի էր. նոյնպէս Խաչատուր՝ թէև Տիգրանակերտցի, բայց իւր վկայաբանութեան հեղինակը՝ Առաքել պատմագիրը՝ Դաւրէթեցի էր:

Իսկ իբր Տիգրանակերտցի ընդունելու համար մեզ իբր ապացոյց է ծառայում այն պարագան, որ թէ

Պուտախ և թէ Խաչատուր, բացի Տիգրանակերտի ընակիչ լինելուց, նրանց յիշում են Տիգրանակերտցի թուրքերի առաջ՝ իբր նրանց արդէն յայտնի մարդկանց:

Երեքն էլ մուսայութիւնից դառնում են քրիստոնէութեան և շարժարուելով մահաբեռանների կողմից՝ նահատակուում են Քրիստոսի անուան համար: Նոցանից ամէնից նշանաւոր է դառել Նասիմին, որ ուսումնական և բանաստեղծ մարդ լինելով՝ երգել է բազմաթիւ երգեր հոգու վերայ և Քրիստոսի վերայ, աստուածաբանական այլևայլ տաղեր Քրիստոսի տնօրինութեան վրայ, ինչպէս և սրտաշարժ խաղեր իւր նահատակութեան ժամանակ իւր մահուան վերայ:

Այդ երգերը երեւի առանձին տաղաչափական յօրինուածութիւն կամ որոշ ոճի եղանակ ունէին, որովհետեւ կրում են առանձին Նասիմի անունը՝ իրենց հեղինակի անունով: Նոցա թիւը խիստ շատ էր. Պուտախ նահատակը 1524 թուին 1000-ից ավելի նասիմի գիտէր. և եթէ ենթադրենք էլ թէ այս բոլորը նասիմիից չեն, այլ նոցա մի մասը միայն, բայց դարձեալ այնու ամենայնիւ բաւական բան պէտք է մնայ հեղինակին: Նասիմի խաղերը շատ սիրուած էին ժողովրդից և սերնդից սերունդ մնում էին. Պուտախից հարկւր քսան և ութը տարի յետոյ՝ 1652-ին դեռ կենդանի էին նոքա:

Նասիմիին նահատակել են մարմինը քերթելով և մորթը տիկ հանելով: Նահատակութեան թուականը որոշ չէ, բայց 1524-ից էլ շատ առաջ չպէտք է լինի:

ՍՈՐԳԻՍ ԶԱՀԱՆԱԾ ՂԱՐՍԵՑԻ

† 1245=1796 յուլ. 25, ուրբ.

Թիւըն 1245 (=1245), յուլիսի ամսոյ 25 (=25), օրն վարդափառի պատի ուրբաթն:

Այս է Ղարսցի Տէր Սարգիսն որ է նահատակ և մարտիրոս, որդի Յօհան վարդապետի: Այս լուսայհոգի էրէցն 5 վերոյդրեալ թարըղի օրն գնացեր բաղանիսն, նա անիծեալ աղվաշ մօլի հետ հակաճառ ընկեր. մէկս մէկի հայհոյեանք արարեալ են բաղանիս միջին: Յետոյ այս անիծեալ մօլէն գնաց Ղարսցի Լօման փաշին մատնեց թէ այս էրէցն մեր Գրին հայհոյեց: Փաշէն մարդ զրկէր մուֆտուն կամ դա- 10 տուն թէ այս իրիցուն ինչ բույութիւն կանէր: Այս անիծեալ դանիշմաներն մահացնել տվին թէ մեր օրէնքին հայհոյեր է՝ մահապարտ է: Յետոյ փաշէն բույութիւն կանէ այս իրիցուն թէ եկ դարձիր մեր հաւատին որ զերծանիս: Այս օրհնեալ էրէցն բացարձակ ձայնեց թէ ես քրիստոնեայ եմ և Քրիս- 15 տոսի ծառայ, իմ հաւատիս խաթերն արիւն պիտի թափեմ:

Այնժամ բարկացաւ փաշէն թէ տարէր գլխատեցէր: Այն կետին արիւնարբոյ դադաներն հալաւն հանեցին, ձեռ- ներն յետեն կապեցին, գլուխն բաց, ստքներն բռնակ ցը- դեցին յառաջ: Այս խղճալի իրիցուն գլխուն ծեծելով, 20 բերանն հարկանելով, շատ ըստիպելով թէ «Դարձիր մեր հաւատին»: Այս օրհնեալ էրէցն Հոգւոյն Սրբոյ շնորհուն ձայնէր թէ «Ես պիտի թափեմ արիւն Ղարսայ յերկրի միջին որ ակներև տեսանեն ինձ»:

Մինչ ի կախադանի տակն այսպէս չարչարելով տարան: Երեք անգամ էլ այն տեղն թափլիգ արին թէ «Ուրացիր զՔրիստոս»: Եւ նա խոստովանեցաւ Քրիստոս Աստուած, վեր հայեցաւ ի յերկինս և ասաց. «Փառք քեզ Աստուած 5 որ արժանի կամեցար մեղաւորիս այսպէսի մահաւան: Ի Քեզ անձնեմ զհոգի իմ»:

Այնժամ արեանարբոյ լաղերն յետեանց յերկու արձիճ զարկին՝ վար ընկաւ. յետու գլուխն կտրեցին: Կէս աւուր մինչ ի յերեկոյնն ժամուն մարմինն մնաց կախա- 10 ղանի տակն: Յետոյ քրիստոնեայքն գնացին հաքիմին մի լիտր ու կէս զայֆա տվին, մարմինն վերուցին բերին եկեղեցոյ բակին:

Այն ժամու Աստուծոյ ողորմութեամբն նա անձրև ցօղեց յերկինց որ սէլաֆ գնաց: Տասներեք օր էր որ անձրև չէր 15 էկեր: Այն կետին լոյսն ճառագայթեց արիւն թափած տեղն. ակներև այլազգիքն տեսան: Գիշերն իւրեան արիւն նայադախ շապկովն պատանեցինք, ութն կարգաւորօք քահանայաթաղ կարգն կատարեցաք. առաւոտեան պաշտ- ման և պատարագօք օծաք օրհնեալ դադաթն և սուրբ 20 յաջն հանրութեալք և վեր կալաք թաղեցաք, փառք և գոհութիւն տվաք Աստուծոյ: Մինչ ի յերեկոյն ժամուն մէկ անձրև էլ ցօղեց յերկնուց. լոյսն ճառագայթեց արիւն թափած տեղին, որ ակներև քրիստոնեայքն և այլազգիքն տեսան ամենեցուն. Փառք ներողութեանն Աստուծոյ: Մէկ 25 անգամ էլ գերեզմանի վրան յիջաւ:

Յեղբայրք ազաչեմ զձեզ ի սիրուն Քրիստոսի, ով որ այս նահատակիս երկբայ չի լինի. ճշմարիտ յեղեալ բան է, և չէ շատ առ զթութիւն մարդասէր կամացն Աստուծոյ. և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս ամէն:

Ի հայրապետութեան մեծի և գերագահ միաժնայէջ և լուսանկար Սրբոյ Աթուռոյն էջմիածնի Տեառն Ղուկասայ սրբափայլ և կենդանի նահատակի սրբազան կաթողիկոսի յամենայն Հայոց... և ի պատրիարքութիւն սրբոց տնօ- րինականաց տեղեացն ամենապայծառ սրբոյն Սաղիմայ

Տեառն Պետրոսայ աստուածաբան և զգոնազարդ վարդապետի ... իսկ ի պատրիարքութիւն Մեծի Պօլսոյ և մայրաքաղաքի Բուղանդիոյ Տեառն Զաքարիայ ազգասէր գոշեցեալ վարդապետի ... և մերոյս Ամլորդոյ Վանիցա առաջնորդ Տեառն Յովհաննէս խոհեմազարդ և հանճարեղ աստուածաբան վարդապետի*:

Յարմարեցաւ ձեռամբ աւելածու Աւետիս իրիցու և էթքահանայի:

Այս վկայաբանութիւնը վերցրել ենք պր. Կարապետ Կոստանեանցի մի ձեռագիր թերթից, որ ինչ որ ձեռագրի միջից դուրս է ընկել: Վկայաբանութիւնը խիստ հետաքրքիր է մանաւանդ լեզուի տեսակետից, որ XVIII-րդ դարի վերջում Ղարսում ժողովրդի մէջ գործածական աշխարհաբար լեզուն է:

* Լուսանցքում «ի ժամանակս սուլթան Սէլիմ թագաւորին Օսմանցւոց.. թիւըն 1411 յուլիս ամսոյ Դօ...»:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Բ.

30.

ԽՈՒՆԵԱՅ ԳԱՐՍԻՆ ԹՈՒՐԻԹԵՅԻ

(Տես էջ 220)

(Շամախու գաւառի Քարքանջ) գիւղի արևելեան կողմում հանգստարանի մէջ կայ մի քարուկիր մատուռ, որ իւր ճակատին կրում է սոյն արձանագիրը:

Այս նահատակս յայլադդաց է ի ծնէ բուն,
5 Յետոյ եկեալ ի հաւատս Լուսաւորչուն.
Ձեռնադրեցաւ սուրբ վարդապետ Սահակ անուն,
Որոյ վասն հուրք փոխեցաւ այրեցեալ խոկոյն.
Ի սէր սորա կառուցեալ է զայս փոքրիկ մատուռ
Շամախեցի եղիազարեան այրն Խաչատուր.
10 Հայցէ ի ձէնձ հանդիպողաց՝ սրտիւ տխուր՝
Մաղթել ի տեառնէ վասն ինքեան կենդանի ջուր.
1817 թվին մայիսի 1-ին:

Այս արձանագրութիւնն արտատպում ենք Մակար Տ. վրդպ. Բարխուտարեանցի «Աղուանից երկեր և գրաւորք» աշխատութիւնից, էջ 165—166 (թիֆլ. 1873):

Ինչպէս արձանագրիցը երևում է՝ մատուռը շինել է Խաչատուր եղիազարեան Շամախեցի՝ 1817 թուի մայիսի 1-ին՝ յանուն Խահակ պարսիկ Դաւրիթեցու, որ նահատակուել է Շամախում՝ 1417 թուի ապրիլի 18-ին: Ժամանակի այս ահագին տարբերութիւնը կարծել տուեց մեզ թէ արձանագրութեան մէջ յիշուած Սահակ վարդապետը տարբեր է Խահակ Թաւրիթե-

ցուց, և նահատակուել է 1817 թուի մայիսի 1-ին՝
Շամախում: Եւ այս պատճառով էլ մեր նոր վկայեց
ժողովրդական հրատարակութեան մէջ (տե՛ս հատոր
Բ, էջ 314) դրել ենք իբրեւ նոր սուրբ, տարբեր Թաւ-
րեփեցուց, 62 համարի տակ, հակառակ Մակար Եպիս-
կոպոս Բարխուտարեանցի որոշ ղեկուցման, թէ եր-
կուսը միևնոյն անձերն են:

Ուրախ ենք որ մեր գրքի դո՛նէ գիտական հրա-
տարակութեան մէջ ուղղում ենք այդ սխալը՝ իրա-
ւունք տալով Մակար Եպոս Բարխուտարեանցին:

44-

ՍՏԵՓԵՆՈՍ ՄԸՆՈՒԿ ԿՈՍՏԵՆԴՆՈՒՊՈԼՍԵՅԻ

(Տես էջ 305)

Սոյն նահատակի մասին գտնում ենք նաև հե-
տեւալ տեղեկութիւնը, Հանդէս Ամսօրեայ, 1901, էջ
342-3 (յօդուածադիրն է Հ. Ք. Յ.):

Յօդուածադիրը ենթադրում է որ վեննայի Ս.
Ստեփանոս եկեղեցում պահուող Ս. Ստեփանոս Հայաս-
տանցու նշխարը գուցէ այս նահատակինը լինի:

«Վիեննա քաղքին ... կենդրոնը կը գտնուի հսկայա-
գործ Մայր եկեղեցին՝ յանուն Ս. Ստեփանոսի, որ իւր՝
բայց ի մասնաւորի աշտարակին, բարձրութեամբ բովան-
դակ քաղքին վրայ կը տիրէ:...

5 Զմոռնանք յիշատակելու Հայոցս համար այն անգին
գանձը՝ որ Ս. Ստեփանոսի եկեղեցին կը պահուի, և որ
ազգայնոց աւելի հետաքրքրական է քան ամբողջ Ս. Ստե-
փանոս եկեղեցին իւր հնութեամբն ու ճարտարապետա-
կան զարմանալիքներովն: Այս անգին գանձն է հայազգի
10 Ս. Ստեփանոսի նշխարն սր առաջին անգամ մեզի ծա-
նօթացաւ 1849 Փետրուար 16-ին. և նոյն տարուան մեր
«Եւրոպա» շաբաթաթերթովը ծանուցուեցաւ հայութեան:
Հոս մի առ մի յառաջ կը բերենք՝ ինչ որ 1849-ին հրա-
տարակեց «Եւրոպա», մտածելով որ շատերուն անձանօթ է:

15 «Վիեննայի Ս. Ստեփանոս Մայր եկեղեցւոյն մէջ
Փետրուարի 16-ին սրբոց նշխարներուն կամ մասունքնե-
րուն հանդէսը կատարուեցաւ: Այս հանդէսը 1363-ին Ռու-
դոլփոս դքսին ձեռքովը հաստատուած էր, և ան ժամա-

նակէն ի վեր ամէն տարի սրբոց նշխարքը հրապարակաւ
կը գրուէր որ ժողովուրդը յարգէ: Բայց Յովսէփ Բ. կայսեր
ատենն ինչպէս որ եկեղեցական շատ բաներու մէջ բռնա-
կան չափաւորութիւններ գրուեցաւ, նոյնպէս Սրբոց պա-
5 տիւ բերող աս հանդէսն ալ արգիլուեցաւ և մինչև հիմայ
անանկ մնացած էր. սակայն աս ազատութեան տարւոյն
մէջ եկեղեցականք ան արգելիչ պարտաւորութենէն ազատ
սեպելով՝ նոյն հին հանդէսը դարձեալ կատարեցին: Աւագ
խորանին ու կողմնական խորաններուն վրայ գրուած Սրբոց
10 նշխարքներուն թիւը 220-ը կանցնէր, որոնցմէ ոմանց ամ-
բողջ մարմինը, ոմանց ալ մինակ մէկ մասը կար: Շատ երե-
ւելի Սուրբերուն և բոլոր Առաքելոց զանազան մանր նըշ-
խարքներէն զատ՝ Ս. Ստեփանոս Նախավկային դանկն ու
Ս. Գրիգոր Նազիանզացւոյն գլուխը կար: Բայց մեղի ամէ-
15 նէն աւելի զարմանք պատճառեց անծանօթ Հայազգի Սրբոյ
մը մարմինը՝ որուն անունն էր Սոսրք Ստեփանոս ի Հա-
յաստանէ, որուն բուն մարմինը գրեթէ ամբողջ էր, ու մի-
այն գլուխը չկար: Եւ թէպէտ ասոր վրայ կարելի եղածին
չափ ընդարձակ ու վաւեր ծանօթութիւն փնտռեցինք,
20 բայց միայն 1543-ին նոյն ատենուան գերմաներէն լեզուաւ
գրուած աս յիշատակարանը տեսանք, որ աս Սուրբ Ստե-
փանոս ի Հայաստանէ 1543-ին ատենները Ս. Ստեփանոս
եկեղեցւոյն Սրբոց նշխարքներուն պահապանին ձեռքովը
փառաւոր սնտուկի մը մէջ գրուեր է, և սուրբ պաւլոսի
25 մըն է, ու իր սրբութեանը համաձայն յարգութիւն ընդու-
նելու համար ամէն տարի ժողովրդեան առջև կը գրուի:
Բաղձալի էր մեր ազգային պատմութեան մէջ ասոր վրայ
գոնէ փոքր յիշատակ մը գտնել: Գուցէ 1471-ին Հայաս-
տանէն Կոստանդնուպօլիս պաւլոսի թեմա՞ն էկած ու
30 գլխաւորաւ Ստեփանոս պատանին ըլլայ, որուն վրայ եղած
գրաւոր յիշատակութիւնը կորսուած ըլլայ:

68.

ՊԵՐՈՆ ԼՈՅՍ ԿԵՓԵՑԻ

(Տես էջ 412)

«Մասեաց Աղաւնի» թերթի մէջ, հինգերորդ տա-
րի, Թէոդոսիա 1860, էջ 101՝ լոյս է տեսել Խ. Վ. Գ.
ստորագրութեամբ «Լոյս Պարոն Նահատակ Թէոդոսիոյ»
վերնագրով մի ոտանաւոր, որ ամբողջովին արտա-
տպում ենք այստեղ.

Ա.

Զո՞ւ այդ խուժան մոլեղին
Ձեռս յետ կապեալ ուն իյանուր,
Աղաղակաւ առտանին,
Զմիմեանք խրոնեալ կոխեալ յահուր.
5 Մի յանցաւոր պատժապարտ,
Կամ աւազակ արիւնարբու,
Թէ ասըստամբ մահապարտ՝
Զուժէ լիցին վրիժառու:
— Ոչ, թէ չըղթայքն յանցաւորի,
10 Բայց է ճակատն իւր անմեղի:

Դա պարմանի զուարթափայլ,
Աչքը դիմօք իւր եռանդուն,
Որ անվեհեր անայլալ
Գընայ ըզհետ կամաց նոցուն.
15 Եւ ընդ բիւրուց լուտանաց
Զոր ըզգայուն յերեսն անմեղ,
Եւ ընդ բիւրուց մաղթանաց

Զոր անկանեն առ նա շքեղ,
Նա զայս մի տայ պատասխան.
«Ես Բրիստոսի եմ զօրական»:

Ատեան բացաւ ի դատել,
5 Եւ դատաւորն ողորաւոր
«Որդեակ, քեզ զի է մուկը»,
Ասէր առ նա ի դուրս պղղտոր.
«Թէ մանկութեան ե գեղոյդ
«Դու անըզգայ իցես, ո՛վ Լոյս,
10 «Գլխով ծաղիկ ես մարմնոյդ
«Յոր սըփռեցից ըզհեշտ ե լոյս»:
Բայց նա մի տայ պատասխան.
«Ես Բրիստոսի եմ զօրական»:

Բարէ, փոխեալ անգանօր
15 Դատաստանաց կարգ ե օրէն,
Որ աղաչէն դատաւոր
Եւ կապեալն այն է որ ժըխտէն.
Նա աղաչէ շնորհել կեանս,
Սա ըզընօրհան այն ընթաղրէ.
20 Նա զանմեղին զուր մեղանս
Բառնալ ճըգնի կրօնից դըրժող.
Սա զայս մի տայ պատասխան.
«Ես Բրիստոսի եմ զօրական»:

Աղաչանաց անդ ըզհետ
25 Որ ցընդեցան անգամադիտ,
Ըսպառնալիք չարադէտ
Եկին քաջին խախտել ըզմիտ.
«Թէ չըթողուս, ասէ, զայդ
«Կըրօն մուրճ՝ ըսաոյդ ընդ մերս՝
30 «Երգուեալ զի քեզ բարկաճայթ
«Ըզբարկութեան թափեմ շանթերս»:

Իսկ նա մի տայ պատասխան.
«Ես Բրիստոսի եմ զօրական»:

Եւ յարձակին փոյթ ընդ փոյթ
Դահլճք վառեալ իղէնս անեղ,
5 Իբրեւ ի դաշտ մարտի դուրս
Տալով յանդէն մարմինն անմեղ.
Անդէն ... ոչ, Լոյս չէր անդէն,
Սուր ե տսպար ունի նա Խաչ,
Յոր պատըսպար հոգեղէն՝
10 Իմենամարտ մատչէր յառաջ,
Զայս մի տալով պատասխան.
«Ես Բրիստոսի եմ զօրական»:

Բայց յայն տանջանս սաստկադոյն՝
Յոր սոսկային տուողք ե ինքնին՝
15 Լուծաւ մարմին պառանդոյն,
Այլ կայր անլոյծ, անչարժ ոգին.
Թառամեցաւ մահակիր
Իբր ըզշուշան անկեալ յարօտ,
Փակին շըրթունք վարդածիր,
20 Աչք կըկոցին երկնակարօտ.
Բայց սիրտ մընչէ՛ յաւիտեան.
«Ես Բրիստոսի եմ զօրական»:

Բ.

Ո՛վ զօրական քաջամարտ,
Քեզ երանի՛, հասեր մարտին քում յաւարտ.
25 Հասեր յաղթող անպարտելիդ իհանդէս,
Պըսակելով յարիւնաներկդ անդ իդէս:

Փառացդ՝ յերկնից մինչ յերկիր
Անմահունակ ցոլան ճաճանչք լուսալիր,
Եւ սիրտք վառին մեր յայն նըշոյլ եռանդուն
30 Ըզհետ տենչալ յոր գեղեցիկս հասեր դուն:

- Բայց մեր կրօնեալ սիրտը իփուշ՝
 Զոր այլընդայլ կարծեմք ծաղկունքս քընքուն
 Ըզհետ նոցա յամեմք ծուլամք ծաղկաքաղ,
 Եւ իտատասկ կապեմք պըսակ մեզ, աւանդ:
- 5 Օ՛հ դու, ո՛ սո՛ւրբ պատանի,
 Դու զոր պատուեմք այսօր առ քոյդ տապանի,
 Յաւոցս ըզցաւքս քո տըւեալ մըխիթար՝
 Ըզսիրտըս մեր ըզծանրացեալս իվեր առ:
- Ահա շիրմիդ իսեղան
 10 Ըզսիրտս հանեմք իպտտարադ անարեան,
 Ո՛հ դու ըզհուր որսվ լըցաւ սիրտդ անկէզ՝
 Ա՛րկ և ծախի առ էն եւ մերս ողջակէզ—

Գ.

- Լճյս, սիրտս ըզքեզ սիրեանց յոյժ,
 Դուժ յիս ծընաւ ընտանի.
- 15 Թէպէտ ըզքեզ ծանեայ նոր,
 Բայց ըզձակաթ է ոգի.
 Կարծեմ ըզքեզ բարեկամ՝
 Ինձ այս կենաց եւ ընկեր,
 Որպէս թէ նոյն յաղբերաց
- 20 Արբեալ ըզկաթն էր սիրտ մեր:

- Ասեն թէ դու չունէիր
 Քեզ բարեկամ ընկեր զքե,
 Այլ թէ անկեալ աստ պանդուխտ՝
 Ունէիր սիրտ լի ցաւօք.
- 25 Ծովուն երբեմն առ ափամբ
 Սնչարժ յոտին զերթ ըզվէմ՝
 Զալեաց շառաչ լըսէիր
 Լըռիկ մընջիկ թաղծադէմ.

- Եւ կարծէիր թէ բերեն
 30 Քեզ սիրելեացդ ըզհագագ,

- Ըզմօր համբոյրս անուշակ
 Եւ քեռ ըզձայն սիրանուագ.
 Եւ սիրտ հալեալ իկարօտ
 Խոր հառաչանս անդ հեղոյր,
- 5 Եւ իբր ըզգեա իծովու
 Թափէր հեղեղս հազար բիւր:

- Եւ այլ երբեմն իկանաչ
 Ելեալ բըլրոցն իկատար
 Կաղամախից նըստելով
 10 Ընդ ըստուերօք լայնատար,
 Հրատապ սըրտիդ խընդրէիր
 Հեղուլ հովիկ կամ շուք սեաւ,
 Եւ մերձաւոր ջինջ յաղբիւր
 Շիջուցանել ըզծարաւ:

- 15 Քանիցս ըզքեզ, Լճյս, քանի՛
 Լուսին գիշերց չողչողուն
 Եգիտ անդէն հըսկելով
 Իբր ըզկանթեղ սեղանոյն.
 Քանիցս անգամ եւ աստեղք
- 20 Զիւրեանց նըշոյլըս տըխուր
 Ոչ խառնեցին ընդ վըտակս
 Որ քոյ յաչաց զեղանիւր:

Դ.

- Ո՛վ սո՛ւրբ պանդուխտ, թող ըզք.
 Յիշեմ ըզցաւս ես ըստէպ,
 25 Քանզի այնհա լոկ սըրտիս
 Թեթեաւօցի երաշխէպ,
 Որ հայրենեաց եմ եւ ես
 Թափառական վըշտազգեաց,
 Եւ ես քո պէն արտասուեմ
- 30 Յանձուկ կարօտ սիրելեաց:

Եւ ես, ով Լոյս, ոհ եւ Էս
 Հասակակցի քեռ քոյին
 Այն ինչ արիւն ի հոգւոյ
 Ետու ողջոյն մի վերջին...
 5 Որ չիք եւ ինձ մայրենի
 Ժըպիտ՝ բերողն ըզխրախոյս,
 Եւ չտեսանեմ զոր վասն իմ
 Թափեալ անհատ արտասուս։...

Լոյս, դու սրբալից վըշտահար
 10 Սրացիք յերկնից ըսփոփիչ,
 Մինչ արտասուք իմ Թանան
 Շիրմիդ ըղսուրբ կափարիչ.
 Եւ ընդ ծառովս այս իդուճ
 Զոյր հովանին սիրէիր՝
 15 Սիրտս խոօնիդ յիշատակ
 Ծըփի նդ երկինս եւ երկիր։

Լոյս Պարոնի գերեզմանի մասին Հ. Մինաս Բժըշկեանցի «ձանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս ընակեալս ի Հայկազանց սերերոց ի նախնեաց Անի քաղաքին» ուսումնասիրութեան մէջ (Վենետիկ, 1830) էջ 342 հետեւեալ տեղեկութիւնը կայ. «Լոյս պարոն պատանին կատարեցաւ վասն ի Քս հաւատոցն, և ծաղկեցաւ գերեզման նորա սրանչելօք, զոր տեսաք ի ձախակողմն տաճարին սրբոյն Ամնայի»։ Նոյն գրքում տպուած է նաև Պարոն Լոյս նահատակի վկայաբանութեան համառօտութիւնը, որ հեղինակը վերցրել է ձեռագիր Յայսմաւուրքից։

ՅՈՎԱԿԻՄ ՍԵՄԵՐԵՅԻ

Յովակիմ Սամաթիացու վկայաբանութիւնը տպագրուելուց յետոյ (տե՛ս էջ 676—678)՝ պր. Հայկունու միջոցով ստացանք սոյն նահատակի տապանագիրը, որ ուղարկել է Կ. Պօլսից արժանապատիւ Վահան քահանայ Խոյեան։ Հնարաւորութիւն չունենալով տապանագիրը անմիջապէս վկայաբանութիւնից յետոյ տպագրելու՝ ստիպուած եղանք Յաւելուածում հրատարակելու։

Աանդլուխ մարմին
 Յովակիմայ նահատակի Թափուքբեան Կոստանդնուպօլսեցւոյ
 ամփոփէ տապանս
 որ կատարեցաւ յամի Տեառն 1843 օգոստոս 10
 5 ի հասակի 22 ամաց.

Դեռ յ'առոյգ տիս զառաքինեաց զհանգէս
 Յուցեալ յանձին քի փորձութիւնս պէսպէս.
 Իբրեւ ոսկի արկաւ ի բովո տանջանոց
 Մինչև արեամբն զմեղս անկման իւր սրբեաց.
 10 Յոյս սնոտեաց՝ զանք և կտտանք, մամոնայ,
 Միաբանեալ յարեան մարտ տալ ընդ նմա.
 Անուամբ Տեառն ել ընդ առաջ անվեհեր,
 Յաղթեաց և ետ զփառս Փրկչին իւր նուէր։

Հաճեցաւ Տէր, էջ պսակաբերն յայն ի պահ,
 15 Յորում դահիճն վարէր զանմեղքն ի մահ.
 Կապեալ ձեռօք՝ աչքն ի խոնարհ գնայր նա,
 Ընդ հետս Փրկչին իբր ընդ շաւիղ Դողգոթայ։

Ամբոխ մեծ էր, և բանասարկուն դեռ իբր օձ,
Փշեալ առ ունկն, ճգնէր վատնել ըզսիրոյն բոց,
Այլ պատանեակն դրդուեալ զգլուխն և եթ,
Վանեաց զչարն և լուրջ դիմօք ծունր եդ:

5 Շողաց սուսերն՝ երիցս եհար ըզծոծրակ,
Ի կիսահատ պարանոցէն սուրբ ծորակ.
Ցայաէր ի սփիւռ, այլ նա ընդ մէն մի հարուած,
Մնչէր հեղիկ, «Մէրդ իմ Փրկիչդ իմ Աստուած»:

10 Պակեալ դահիճն և մոլեգնեալ յարենէ՝
Իբր ոչխարի զսուրն ի կոկորդն դնէ,
Այք պատանեոյն խփամբ զհրեշտակս ողջունեն
Որ զհոգին առեալ Փրկչին նուիրեն:

15 Կապեալ վեմ մեծ զմարմինն ի ծով ընկեցին,
Ամպրոպայոյդ ջուրք իբր ի ցաւս երկնեցին,
Ի թաթառաց խռովեալ անդունդն ալեսաստ,
Զանգլուխ աւանդն բերեալ մատոյց յեղերս աստ:

20 Որ դայ շիրմիս նահատակիս այցելու
Առցէ խրախոյս և յիշեսցէ ակնածու
Եթէ ի շնորհս սորա զմեզ Տէր փրկեաց,
Յօրէ անախ՝ յարենէ և լկանաց:

Այս տապանագիրը ընդօրինակուած է Գնալի
հղղղում (Եէտի-Գուլէ): Աւետիս Պէրպէրեանի «Պատ-
մութիւն Հայոց» գրքում (էջ 516) նահատակութեան
ամսաթիւը համարուած է օգոստոս 17: Սակայն տա-
պանագրի սոյն ընդօրինակութեան մէջ նահատակու-
թեան ամսաթիւն է օգոստոս 10: Եթէ տապանագրի
ընդօրինակութիւնը ընդգրկն համապատասխան է՝
անշուշտ նահատակութեան ճիշտ ամսաթիւը պէտք է
համարել օգոստոս 10, 1843:

ՑԱՆԿ

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

ճ. — ծանօթութեանց միջ, s. — տեղեկութեանց միջ.

Արեւ 153. Արեւ 153ճ. 184, 316,
582. Հարեւ 153 ճ. Հարեւ
153ճ. 398. Յարեւ 398ճ.

Արուբաք (Յովսէփ Դաւենցի) 68.
Բուպաք 47. Բուբաք 52,
54, 68.

Արբահամ նահապետ 76, 153,
156, 243տ. 316. Արբայ-
համ 153ճ.

Արբահամ քահանայ նահատակ
422.

Արբիւմ Տրապիզոնցի հայ աւու-
ղակապետ 713տ.

Ս. Ս. Գնալիս 204տ.

Ս. Գուլիս գիւղ 423, 424, 425,
428, 429, 432տ. 433տ.

Ս. Դամ նախահայր 25, 92, 160ճ.
236, 261տ. 361, 538.

Ս. Դեն դրախտ 160. Յագեն 160ճ.

Ս. Դալ քաղաք 552 (էի սահմանս
Ղրիմու՝ ի պահնորդ քա-
ղաքն Թուրքաց, որ կոչու-
ած են այն լեզուաւ Աղախս
սկսն մոյն էջ 552).

Աղբին ամիրապետ 168, 175ճ.

189ճ. Եղգին 168ճ. 175ճ.

183տ., 189ճ. Եղգին 175ճ.

Աղբին 175.

Աղիւղ կեն նհտ. սկս Պատուական.

Աղիւղ Պեղ՝ հայր Փռանկուլ նա-
հատակի 568.

Աթաճան՝ հայր Նիկողայոս Այ-
վաղ Պրուսացի նահատակի
531.

Աթապաի իշխան Խաչենոյ՝ որդի
Զալալ իշխան նահատակի
102.

Աթապաի ամիրապետ 55.

Ալանայ երկիր 354.

Ալաշկերտ (=Վաղարշակերտ)
562.

Ալէքսանդրապոլ 674տ.

Ալի փաշա մեծ վէղեր 343, 344.

Ալիբաի սկս Ալիբաիս.

Ալիբաիս 3, 13, 13ճ. 15. Ալի-
լաւան, Ալիաւան, Ալի-
հաւան, Ալիաւան, Ալիաւ-
լան 3տ. Ալիպաւան 13ճ.
15ճ. Ալիբաի 13ճ. Ալի-
բաւան 15ճ. Զաւիան Գ. էջ
178, Ալիբաի.

Ալիս գետ 15. Յալիս 15ճ.

Ալիւր գիւղ 467, 468.

Ալլահվերտի պաղալ 450.

Ս. Աղիս 431տ.

Ալվանդ փաթշահ 339.

Ամերմահմուտ իշխան 130.
Ամերհասան դատաւոր 130.
Ամերշարաֆ 158. Ամերշարաւ
158ժ. Ամիրշաաւ 158ժ. Ա-
միրշաֆար 158ժ.
Աբ. Ամլորդի 586.
Ամլորդոյ վանք 724.
Ամուկ երկիրն 184, 467. Ամուկ
դղեակն 48. Քարն Ամու 231.
Այաքն քաղաք 627.
Այրարատ դաւառ 51. Այրա-
րատ նահանգ 61. Արարատ
488, 496. Այրարատեան
երկիր 400. Արարատեան
դաւառ 491. Այրարատեան
դաւառ 105.
Անանիա կաթողիկոս 92, 93տ.
Անանիաս 84.
Անանիա առաքեալ 448.
Անգլիա 676.
Անգլիացի 204տ, 677. Անգլիացի
539, 540, 541, 542, 544.
Ընկուղք 204տ.
Անդամալոյժ 465տ.
Անդափ 566.
Անդրէաս քահանայ նահատակ
423, 424, 426, 427, 429,
431տ, 432տ, 433տ, 466տ.
Անդրէաս վարդապետ 94.
Անդրի Իսրայէլեան 691.
Անի քաղաք 134տ. Անի թուրքա-
բնակ գիւղ 134տ, 135տ.
Անճղնապատ ուխտ 282.
Անձրեւ Յղնեցի 427.
Աննա՝ մայր Կիւրղի հայրապետի
258.
Աննա՝ դուստր Նիկողայոս Պրու-
տացի նահատակի 532.
Ս. Աննայի վանք Կաֆայ քաղա-
քում ճեմ Յովակիմայ և Ան-

Նայել վանք.
 Ս. Անոյշ 465տ.
 Անտոն Նահատակ Թեփլիսեցի
 608.
 Անտոն՝ մեծ եղբայր Բաղտատար
 Թոթաթցի Նահատակի 490.
 Անիկելոս Եպիսկոպոս 527տ.
 Աշխարհու կաթ Աշխարհու Տէս Աղ-
 շարու.
 Ապըրկեր 515.
 Ապիսն 708.
 Ապրօեան ընտանիք 627.
 Առակ գիւղ 482.
 Առան աշխարհ 25, 31.
 Առաջածոր գիւղ 694.
 Առաքել քահանայ Նահատակ
 94, 95ա.
 Առաքել վարդապետ Բաղիշեցի
 243, 260, 260Ժ, 261տ.
 Առաքել՝ Գրեգոր Խաթեցու ա-
 շակերտը 274տ.
 Առաքել 349.
 Առաքել վարդապետ Դաւրիժե-
 ցի (?) 503, 720տ.
 Առեստ գիւղ 48.
 Ասադդ՝ հայր Լույս Գրեգոր Նա-
 հատակի 549. Ասադդ 549Ժ.
 Ասիա 383.
 Ասլան 549Ժ.
 Ասլան Սուլտան Տէս Խլիճ Ասլան
 Սուլտան.
 Ասլանշահ Թադաւոր եղեմայ-
 ւոյ և պարսից 31.
 Ասկարեան բերդ 689.
 Ասպահան քաղաք 434, 436, 521.
 Ապահան 539.
 Ասպիսնակ գիւղ 231.
 Ասորեստան 213, 223.
 Ասորիք 116, 415, 463.
 Աստադատ գիւղ 424.

Սբ. Աստուածածին եկեղեցի
Տրապիզոնում 698.
Սբ. Աստուածածին եկեղեցի՝
Տաւրիկեան նահանգի Ղա-
րասուբազար քաղաքում
568.
Սբ. Աստուածածին եկեղեցի
Կարնում 643.
Աստուածածնի ուխտն, որ այժմ
Աւեսու կոչի 715.
Աստուածածնի ուխտն ի Սու-
խարա 265, 279.
Աստուածատուր Խթայեցի նա-
հատակ 353, 354, 355, 357,
358տ. Աստուածատուր -
Խլաթեցի 358տ.
Աստուածատուր Կաֆացի նա-
հատակ 329, 331. Բուղտան
330.
Աստուածատուր՝ հայր Պարոն
Լոյո նահատակի 386, 401.
Ատրպատական 353.
Արաբաժ 51, 52.
Արախուս գիւղ 445.
Արածանի դէտ 566.
Արակկիացիք 122.
Արամ 274, 275. Արամեան աղդ-
625.
Արամիշ՝ խորտակող ճաղկին Խ-
սահակ Թաւրիթեցի նահա-
տակին 220.
Արայի լեւառն 523.
Արապիստան 658.
Արապնի 257.
Արբայ գիւղ sku Արփայ.
Արդալոն կառակող 465տ.
Արփայ գիւղ 434. Արբայ 488.
Արեւ՝ անդրանիկ որդի Դաւիթ
Սեբաստացի ուրաքողի 22տ.
Արեւորդիք 368տ.

Արդման Խորայէլեան 691.
Արդրուժ սէս Կարին.
Արևտակէս նահատակ՝ եղբայր
Թովմա Մեծօրեցի վարդապետի 231.
Արևանաշէն գիւղ 25.
Արծաթահանք 694.
Արծկէ քաղաք 184, 230, 231, 264, 266, 268, 279, 280, 281.
Արծնի գիւղ 442, 443.
Արդուն հարկահան 101, 102տ.
Արդուն խան բռնակալ աղղին
Նետողաց 117.
Արճէշ քաղաք 184, 185տ, 219.
յերկրէն Արճիշոյ 168. Երկրն
Արճիշոյ 231, 715.
Արճէշ դաւառին 680. յերկրն
Արճիշոյ 714.
Արուծին՝ խեղահան տնուն աշուղ
Սայեաթ-Նովա նահատակի 609, 610. Յարուծին 609.
Արտաշատ քաղաք 58.
Արտիման Եպիսկոպոս 261տ.
Արցախ 23, 607.
Արփա գիւղ 701.
Աւագ Սալամաստեցի նահատակ
152, 157, 162, 163, 164, 165տ. Աւար 157ժ, 164ժ.
Աւգալ խան 439.
Աւելու ուխտն սէս Առաքաւ-
ժածնի ուխտն.
Աւետիս Ոստանցի նահատակ
478, 479, 480, 481, 482, 483տ.
Աւետիս քահանայ 724.
Աւետիք կրօնաւոր նահատակ
346, 347, 348, 349.

Բարելոն 223. Բարելոյն, Բարի-
լոն 223ժ.
Բարերդ 333, 335, 338տ, 703, 708.
Բարերթ 333ժ, 335ժ.
Բարլասան գիւղ 478.
Բագրեանդ դաւառ 562.
Բաղենից դաշտ 48.
Բալախէն 98.
Բալլաբլաւայ քաղաք 685.
Բալու քաղաք 104.
Բախուժ՝ մայր Եաղուպ Պարսից
փառաշահի 318, 324. Բա-
հուժ 318ժ.
Բահրամ փառա՝ բղեշն Կարին
քաղաքի 632, 638, 641, 649.
662.
Բաղդադ 213ժ. Բաղդատ 213.
Բաղտատ 146, 213ժ. Պաղ-
տատ 213ժ, 219.
Բաղդատար մետրապօլիտ Հա-
տան Զալալեան 607.
Բաղէշ քաղաք 158, 234, 242ժ,
243տ, 250, 263, 272, 281,
282, 283, 300, 303տ, 304տ,
440, 441, 702, 718. Է մայ-
րաքաղաքն Բաղէշ 437. Բա-
ղէշ, Պաղէշ 158ժ. Բաղիշոյ
վանքն 715.
Բաղատար Թոխաթցի նահա-
տակ 490, 491, 494, 500տ,
501ժ. Բաղդատար 494, 495,
496, 497, 498, 499.
Բառեան դաւառ 445.
Բասիլիոս Մեծն 75.
Բարակ 64.
Բարեձոր վանք 244, 251. Բարի-
ձոր 251.
Բարթոլ լեռուն 151. Թաղալ-
թու 151.
Բարդաժ գրիշ 515, 516տ.

Բարմայ երկիր 478.
Բարունակ կամ Պուտախ Ամթե-
ցի նահատակ 360, 361.
Բարդար աղայ 478, 479.
Բղեշխաշէն 437, 441տ.
Բելիար 125, 157, 200, 217, 356.
Բէլիար 200ժ.
Ս. Բենետիքոս 482տ.
Բերկրի քաղաք 166.
Բղնունեաց դաւառ 59, 266,
279, 284, 292.
Բիանարոս 42տ.
Բիւզանդիա սէս Կոստանդինու-
պօլիտ.
Բուխտան 378. Պուխտան 378ժ.
Բուղտան սէս Աստուածատուր
Կաֆացի նահատակ.
Բուպադը, Բուպաքը սէս Աբու-
բաքը.
Բուրհան Ղազի սէս Բուրհանա-
ղին.
Բուրհանաղին 137, 148տ. Բուր-
հանատին, Բուրխանաղին,
Բուրխանաղին, Բունխանա-
ղին, Բարխանաղին, Պուր-
հանատին, Պուռհանատին,
Բուրդանաղին 137ժ. Բուրհան
Ղազի 146տ. Պուրհանատին
146տ, 148տ.
Բուրվառ դաւառ 435.
Բջնի 50, 136.
Բրուտ գիւղ 552, 558տ, 559տ.
Բորոտ 558տ. Բուհրուտ
559տ.
Բօրաղան 98.
Գարրիէլ հրեշտակապետ 140,
487.
Գարրիէլ Ղալաթիացի նահատակ
484, 487.

Գալուստ երէց նահատակ 445,
446, 447, 448.
Դամադիէլ առաքեալի վանք 247.
Դամիւրը 75, 88.
Դայիանէ կոյս 258. Դայիանեանք
494. Դայիանանք 500.
Դանձակ քաղաք 25, 31, 43, 71,
96.
Դանձասար վանք 102, 694.
Դառնի գիւղաքաղաք 60, 67, 70.
Դատար Կարնեցի (Գլինիցի)
նահատակ 631, 638, 639,
644տ, 645տ, 647, 659, 670.
Դատար կռուան 516տ, 518,
519.
Դարա դէրէ 708.
Դարա-սու (Սե ջուր) աղբիւր
701.
Դաւհար, Դուհարակն սէս Գո-
հար.
Դեդէոն 64.
Դենուացիք 685. Զինիւէղը 686.
Դերեթին վանք 99.
Ս. Դէսրդ 194, 197տ, 272, 693.
Դէսրդ 194ժ.
Ս. Դէսրդեայ եկեղեցի Բաղէշ
քաղաքում 718.
Դէսրդ ոսկրիշ 627.
Դէսրդէ Թագաւոր վրաց 31, 46.
Դէսրդէոս քահանայ 84, 85.
Դնալի կղզի 736տ.
Դնունեաց դաւառ (Ամուկ) 467.
Դոլաշտեան 688.
Դոհար կամ Թամար Մոկացի նա-
հատակ սէս Թամար.
Դոհարինէ Սեբաստացի նահա-
տակ 9, 11տ, 12, 16, 17, 18,
19, 21, 22. Դաւհարինէ 9ժ,
12ժ, 16ժ, 17ժ, 18ժ, 19ժ.
Դոհարինէ 9ժ, 12ժ, 16ժ,

178, 188, 198. Գորարինէ
98. Գուհարինէ 168. Գաւ-
վարինէ, Գոհարինէս, Գաւ-
հարինէս, Գաւհարինոս,
Գոհարինոս, Գոհարինոս 188.
Գաւարինէ, Գոհարինոս 198.
Գոհարինէանք 13, 21, 22.
Գոհարինէանք, Գաւհարին-
էանք 138, 218. Գուհարին-
նէանք 138, 218. Գոհա-
րէանք 138.
Գողթն գաւառ 521, 552, 558,
559տ.
Գողիաթ 125.
Գոմաց վանք սբ. Աստուածածնի
եւ սբ. Գէորգէայ զօրավա-
րի 272.
Գուհարինայ քաղաքագիւղ 212.
Գուհարինայ 2118.
Գորգիոս 75.
Գուհար (?) 405.
Գուհարինոս 6098.
Գրեգոր Արփայեցի նահատակ
434, 435, 436.
Գրեգոր Արփայեցի նահատակ
701.
Գրեգոր վարդապետ Բալուեցի
նահատակ 104, 111, 112,
113, 116, 117տ, 118տ.
Գրեգորիոս 1118, 1128,
113, 114, 115.
Գրեգոր Լուսաւորիչ 58, 63, 104,
105, 127, 236, 242, 276,
341, 374, 386, 387, 391,
401, 402, 411. Լուսաւո-
րիչ 218, 415, 431տ, 525,
527տ, 725.
Գրեգոր Նաղիանդացի 728.
Գրեգոր վարդապետ Խլաթեցի
նահատակ (Մերենց) 182տ,

183տ, 264, 272տ, 273տ,
274, 275, 279, 280, 281,
282. Գրեգորիոս 264, 269,
271, 272, 276.
Գրեգոր Կարնեցի նահատակ 520.
Գրեգոր Կեչըրցի նահատակ 95.
Գրեգոր Հաղբակեան Խաչենեցի
նահատակ 96, 97.
Գրեգոր նահատակ 699.
Գրեգոր Նարեկացի 282.
Գրեգոր արքեպիսկոպոս Սեբաս-
տիոյ 8.
Գրեգոր Տաթեւացի 218, 265,
487տ. Մեծն Տաթեւացի 281.
Գրեգոր Տաթեւացի մանուկ նա-
հատակ 503, 520.
Գրեգոր վարդապետ՝ Զաքարիա
Կաթողիկոս նահատակի
գանձի հեղինակը 177, 182տ.
Գրեգոր քահանայ՝ հայր Դաւիթ
Խարբերդցի նահատակի 306,
308.
Գրեգոր վարդապետ Կաֆացի՝
Աստուածատուր Կաֆացու
տաղի հեղինակը 329, 331.
Գրեգորիս Եպիսկոպոս Կարնեցի
նահատակ 121, 123, 125,
126, 127տ.
Գրեգոր մեծ ընդունապետն (?)
357.
Գրեգոր Աղթամարցի 358տ,
516տ. Գրեգորիս 357,
516տ, 517տ.
Գրեգորիս Կաթողիկոս (Դ)՝ եղ-
բայր Ներսէս Կլայեցի կա-
թողիկոսի 31, 68. Գրեգոր
Մեծն 276.

Դաւալ ծառայ 380.
Դահրան գիւղ 691.
Դամասկոս 209. Դամբշի 108.
Դմշի 1088.
Դամուր Տաշասի 122. Երկաթա-
քար 122, 123.
Դանիէլ մարգարէ 49, 154.
Դանիէլ բէկ Խաչենեցի նահա-
տակ 607.
Դաշուշէն գիւղ 690.
Դասիոս 530տ.
Դաստակ ուխտն Տէս Զիւնայ
վանք.
Դատիւնէկանց կիսուեր վանք
Ինջա գետի աջ կողմում 695.
Դատուան գիւղ 234.
Դարանաղի գաւառ 75, 421.
Դաւիթ մարգարէ 64, 125, 154,
160, 162, 356, 556, 598.
Դաւիթ Եպիսկոպոս՝ Յովհաննէս
քահանայ Զմշկածագցու
վկայաբանութեան հեղի-
նակը 207.
Դաւիթ Եպիսկոպոս առաջնորդ
Հաղբատայ 618.
Դաւիթ քահանայ՝ Յովսէփ Դու-
նեցու ներքողեանի հեղի-
նակը 61, 66տ.
Դաւիթ երէց Բալուեցի՝ Գրեգոր
Բալուեցու վկայաբանու-
թեան հեղինակը 104, 106,
117տ.
Դաւիթ արքեպիսկոպոս նահատակ 340,
342.
Դաւիթ Խարբերդցի նահատակ
306, 307, 308, 352տ.
Դաւիթ Սեբաստացի նահատակ
504—508, 511, 512, 515,
516, 518, 519.
Դաւիթ՝ հայր սրբոց Գոհարին-

էանց 12, 22տ.
Դաւիթ (?) 518.
Դաւուդ՝ Բաղասար նահատա-
կին տուած անունը Թըլ-
վատուելուց յետոյ 490.
Դաւրէթ 720տ.
Դեկոս Թագաւոր 121.
Դերջան գաւառ 129, 132.
Դմբշի Տէս Դամասկոս.
Դժուարագէտ 442.
Դիոկղետիանոս 121.
Դոկիա Տէս Եւդոկիա քաղաք.
Դուին քաղաք 47, 53, 54, 55, 65տ,
67, 69. Խոսարովակերտ 47.
Դվնիկ գիւղ 631, 638. Դընիկ
647.
Դրախտիկ գիւղ 339.
Դրամահատ 545.
Եաղինք 681.
Եաղուպ վատշահ 313, 320, 323,
326, 327. Աղուպ 3238, 3278.
Եաղուրէր 463.
Եգերացիք 703.
Եղիպտացիք 122.
Եգեոացիք 75.
Եգեսիա 369, 415, 420տ. Ուսհա
369. Ուրհա 422.
Եղը (?) 485.
Եղդին Տէս Աղդին.
Եղդիշեր մեծ Պարոն 479.
Եղեկիա 64.
Եղնիայ 15. Եղընիայ 158, 680.
Եէաի-Դուլէ 736տ.
Ելուկուդ ամիրապետ 31, 46.
Եկեղեաց գաւառ 15, 75.
Եղավարդ գիւղ 523, 524.
Եղեգածոր 434. Եղեղեաց 700.
Եղեմացիք 24, 31.

Եղիազար 155. Եղիազարոս, Եղիազար 155Ժ.
Եղիշէ առաքեալ 272ա, 308ա, 352ա.
Եղիաբեթ և Խառաքանոսայ Նհալ. 166, 168, 169ա. Եղիսայբեթ, Եղիսապեթ, Եղիսաբեթ, Եղիսաբէթ 168Ժ.
Եմենապիւր 75.
Ենով 153, 261ա. յեւով 153Ժ. Ենով 153.
Եպիմարոս վրայ 337ա.
Եսայի մարդարէ 24, 154Ժ, 414. Եսայեան 154. Յեսայաս, Եսայեան 154Ժ.
Երասխ դէտ 58, 151, 613Ժ. Արազիկան 613.
Երեմիաս 154. Երեմիայ, Երեմիա, Երեմիաս, Երէմիաս 154Ժ.
Երևան քաղաք 445, 448, 491, 496, 497, 521, 522. Երևան բերդն 424.
Երևան թաղ Զուղայում 539, 548, 549.
Երզնկայ սէս Երզնկայ.
Երկաթաքար սէս Դամուր Տաշախ.
Երմինդոս 328ա.
Ս. Երմոս 228ա.
Երուսաղէմ 56, 68, 162, 244, 251, 268, 318, 319. Սաղիմ 665, 671, 672, 673, 723.
Եւա 236.
Եւդոկիա քաղաք 490, 494, Դուկիա 570. Թօխաթ 490. Թուխաթ 494, 497. Թխաթ 569.
Եւստաթէոս 22ա.
«Եւրոպա» շաքաթաթերթ 727.
Եւրոպացիք 676, 677.

Եփրեմ 26.
Եօփանէ Պէնաէլենց 616.
Զալ 521.
Զաղիոս 708.
Զամէնալիկին՝ մայր Ամէնաւադ Նահատակի 129.
Զաքար օղլի թուրքացած 712.
Զաքարիաս 154. Զաքարիայ 154Ժ, 243. Զաքարիա 154Ժ.
Զաքարիա Աղթամարայ կաթուղիկոս Նահատակ 170, 172, 173, 176, 177, 178, 181ա, 182ա, 183ա.
Զաքարիա աղգասէր վարդապետ պատրիարք Մեծի Պօլսոյ 724.
Զաքարիա վարդապետ 496.
Զաքարիէ տանուտէր Նահատակ 229.
Զաքին Նահատակ 695.
Զենոն չարագործ 230.
Զերաշատ դիւղ 231.
Զմիւռնիա 627. Զմիւռնին 490, 494, 621, 626. Զմիւռնին 383. Իզմիր 621.
Ս. Զոսիմոս 243ա, 272ա.
Զուրիկենց տուն 631, 632, 647.
Զուատ մանուկ Նահատակ 120.
Էդդին սէս Ադդին.
Էիբ հաջի 473.
Էմին խօճայ 344.
Էմիլիան 181ա, 312ա, 340, 345ա, 385ա, 424, 453, 464, 471, 476, 494, 495, 496, 537, 723. Էմիլիան հրաշափառ եկեղեցի 122.
Էրզրում սէս Կարին.
Էրէկէ Բ. 612.

Ընդեղի մատուռ Վայոց ձորում 119ա.
Ընկիւն զը սէս անդիլացիք.
Թաքառուկ՝ եղբայր Աւետիս Ոստանցի Նահատակի 482.
Թաքօր լեւոն 160.
Թագուղար 98.
Թագէոս երէց Նահատակ 371.
Թագէոս առաքելոյ վանք 325.
Թաթարք 101, 221, 346, 444, 557, 680 Էն. Տաթար 99.
Թաթարայ՝ «գլխաւոր ոմնի Նեադայ աղգէն» 115.
Թաթխարա 151Ժ.
Թաթուլ 319ա.
Թախալթու լեւոն սէս Բարթոլ 1.
Թահթաղալէ Բօղաղին՝ շուկայ Պրուսայում 531.
Թամամ կամ Կատարեալ կոյս Շաղկերտցի Նհալ. 521, 522, 523. Կատարեալ կոյս 524ա.
Թամար Մսկացի Նհալ. 169ա, 186, 188, 190, 191, 192, 194, 196ա, 197ա.
Թամուր սէս Լանկիթամուր.
Թարթառ դէտ 688ա.
Թարբէղ 208, 210, 211, 212, 217, 313, 322, 323. Թարբէղ 117, 208Ժ, 211Ժ, 212Ժ. Թարբէթ 208Ժ, 212Ժ. Թարբէղ 208Ժ. Շահառաան 208.
Թեղենիս վանք 68.
Թէն դէտ 557 (Տօն).
Թէոդոսիա 465ա.
Թէոդոսիա Տիւրպի 132ա.
Թէոդորոս Սեբաստացի Նահատակ

տակ 3, 4Ժ, 9Ժ, 10ա, 11ա, 22ա. Թէոդոս 3Ժ, 4Ժ. Թէոդոր 10ա. Թոսոս 4, 9. Թօրոս 4Ժ, 9Ժ, 11ա. Դէոդորոս 4Ժ.
Թօսոս դատաւոր ուրացող 8, 9.
Թօսոս 8Ժ, 9Ժ.
Թէոդորոս Կեսարացի Նահատակ 73, 75, 77, 82, 85, 88, 91, 93ա. Թօրոս 93ա.
Թէոդորոս զօրական 330.
Թէոդուլօլիս սէս Կարին.
Թիմեթ՝ հայր Ամէնաւադ Նահատակի 129.
Թիֆլիզ 609, 611, 612, 616, 617, 618, 619. Տիֆլիս 414.
Թոխաթ սէս Եւդոկիա.
Թովմա վարդապետ Մեծոփեցի (սէս Եսէս Թումայ) 719ա.
Թովմա Նահատակ 263.
Թովմա տաքեալ 218. Թումայ 353.
Թորոս Բ իշխան Հայոց 31.
Թորոս արեղայ Նահատակ 139, 147ա, 148ա. Թէոդորոս 142. Թօրոս 139Ժ.
Թորոս (Եղեսայի) Նահատակ 369.
Թորոս Հռոմկայեցի Նահատակ 332.
Ս. Թորոսի եկեղեցի Ամիգ քաղաքում 352ա.
Թորոսի դիւղ 703, 705, 706, 707, 708, 709.
Թուխման մանուկ Տիգրանալիկերտցի Նահատակ 605, 606.
Թումայ ընթուրապետ Մեծօփեցի 714.
Թումաս Եպիսկոպոս Ընկուղայ 204ա.
Թումայ հռետոր 272.
Թումայ՝ Պարոն Լոյս Նահատակ

տաղի հեղինակը 409, 411, 412տ.
Թու մայ՝ Թամար Մոկացու հայրը 188.
Թուրքար դաշտ 47.
Թուրքուրան գիւղ 415, 420տ.
Թուրք 3, 416, 498, 499, 536, 552, 557 ևն.
Թուրքաստան 213ժ.
Թուրքման 145, 185տ, 189.
Թովրաք Քալէ 565.
Թօգօլ՝ եղբայր Վառվառէ նա- հատակուհու 647.
Իբրահիմ Սուլթան 453. Իպրա- հիմ 494.
Իբրահիմ խան 607.
Իզմիր սէս Զմիւռնիս.
Իլարին 368տ.
Իլով քաղաք 341.
Իննականեան տեղի 296.
Ինջա գետ 695.
Իշխանի վանք 50.
Իպրահիմ փաշա 638, 658.
Իպրահիմ սէս Իբրահիմ.
Իսահակ 153.
Իսահակ կամ Յովսէփ Պարսիկ Թաւրիժեցի նահատակ 208, 209ժ, 216, 217տ, 219, 725, 725տ, 726տ. Սահակ 209ժ, 216ժ, 217տ, 725. Իսահակ 209ժ. Յուսուֆ 217, 218.
Իսիդորոս 243տ.
Իսիքոս իշխան 132տ.
Իսլամ 544.
Իսկէէէ դարուսի 687.
Իսմայել 24. Իսմայէլ 383.
Իսմայէլացիք 104. Իսմայէլեան ազգն 121. Իսմայէլեան

121. Իսմայէլեան ազգն 330. Իսմայէլի ազգն 355.
Իսամմայօլ սէս Կոստանդնու- պօլիս.
Իսրայել 62, 63, 153ժ. Իսրայէլ 125, 153ժ. Իսրայէլ 153.
Ս. Իրայիտա 454տ.
Իւանէ հաղարապետ 96.
Իւսկիւտար 337տ.
Իւսուֆ սէս Յուսուֆ ամիրայ.
Լայիւան քաղաք 211ժ, 212, Լա- յիւայն, Լայիւանի 212ժ.
Լանկիթամուր 136, 146տ, 148տ, 151. Թամուր 221, 265.
Լաշա թագաւոր Վրաց 96.
Լատին ազգն 414.
Լեոն Բ արքայ Հայոց 93.
Լեոն 549ժ.
Լիկէացիք 490. Լիկիացիք 626.
Լիմն կղզի 184.
Լոյս Գրիգոր նահատակ 539— 545, 547, 548, 549, 550տ.
Ս. Լուսատու 589.
Լուսաւորիչ սէս Գրիգոր Լու- սաւորիչ.
Լոման փաշա Ղարսցի 722.
Լօսիքան բերդ 478.
Խաղ Եղիսիկոպոս 549.
Խաղսին 102.
Խաթրայ վանք 688տ.
Խալաթիա մայրաքաղաք 484.
Խալիլ նահատակ 361, 720տ.
Խալիլ գաւառապետ 300.
Խալիլ փաշա Ֆայտա օղլի 581.
Խաղտեաց գաւառ 333. Խախ- տեաց 333ժ.

Խամուրայ վիճակն 566.
Խանում վիպուհի 562—567.
Խաչատուր Տիգրանակերացի նահատակ 455—464, 465տ, 466տ, 720տ, 721տ.
Խաչատուր Կողբեցի նահատակ 350, 351, 352տ.
Խաչատրեան Աստուածատուր 312տ, 441տ.
Խաչատուր Եղիազարեան Շա- մախեցի 725.
Խաչէն գաւառ 31, 101, 607.
Խաչի ձոր Անի քաղաքի մօտ 135տ.
Խաչիկ՝ հայր Պատուհան կամ Աղիշ նահատակուհու 488.
Խաչոյն՝ տեղի մի բարձրաւան- դակ, յարեմտից կողմանէ հանդէպ գեւղաքաղաքին Գառնու 60.
Խառաքատ գիւղ 166, 168.
Խառաքատ, Խառաքատ, Խաւաքատ 166ժ.
Խարաբաթ փողոց Բերկի քա- ղաքում 166. Խարապաթ, Խառաբաթ, Խարապա 166ժ.
Խարբերդ 104, 107, 108, 118, 306, 308տ, 702. Խարբերթ 108ժ, 117տ.
Խարպանդ աղա 108.
Խաւչախ՝ որդի Վասակ պառ- ընիկի նահատակի 688.
Խըմըշայ (Խարշայ, Խըմըշայ) մանուկն նահատակ 376, 377, 378, 379, 381, 382.
Խիզան քաղաք 247, 250, 252, 259, 261տ. Զիզան 247ժ, 250ժ, 259ժ (սէս Զիզան).
Խիւշահր կամ Շնորհաւոր քաղ. 77.

Խլաթ քաղաք 279, 284, 292.
Ղլաթ 467.
Խճկօնք 94տ, 95տ.
Խոյ քաղաք 414.
Խոյդան՝ որդի Վասակ պառու- նիկի նահատակի 688.
Խոյեան Վահան քահանայ 735տ.
Խոնթքար սէս Մուրատ Գ սուլ- թան.
Խոջալուի գետ 692.
Խոռոմըն սէս Հուսիսիմէ նհա. Սիւլիւրիցի.
Խոստրախիերտ սէս Դուին.
Խոստրով Դանձակեցի նահատակ 25, 26, 27, 29, 32, 33, 39տ.
Խոսրով 23, 33ժ, 40տ, 43, 45, 66տ.
Խոսրով Սուլթան՝ մեծ իշխան 435.
Խոսրով փաշա 479, 480, 481, 482.
Խորասան 221, 353.
Խորենացի (Մովսէս) 40տ.
Խորձայ երկիրն 258 Խորձայ երկ. 258ժ.
Խորու՝ տեղի Դուին քաղաքի մօտ 55.
Խութ քաղաք 353. Աշխարհըն իշթայու 354. Խթայու 354ժ.
Խուլն 98.
Խուչախ 96.
Խուռամշա կամ Խուռամշայ՝ վերակացու տան Ամիրաղ- զին ամիրային 192ժ.
Խուռնաւիլ գիւղ 484.
Խուրին սուրբ 287, 295.
Խրիմ սէս Ղրիմ.
Խցածորի եկեղեցի 428.
Խօշամատիք 109, 110. Խոշամա- տիք 109ժ, 110ժ.

Ծամիկէս 11տ, 12, 17, 22տ. Ծամիկէս 128, 178. Ծամիկէս 178.
Ծեր՝ հայր Գրիգոր Խլաթեցի նահատակի 273տ, 275, 279, 281.
Ծեր՝ նահատակ 692.
Ծերենց՝ մականուն Գրիգոր Խլաթեցի նահատակի 272տ, 273տ, 274.
Ծմակահող գիւղ 694.
Ծովը գաւառ 75.

Կաղեր՝ եղբայր Սարգիս նահատակի 135.
Կալաֆկայ 708, 709.
Կամախ 15.
Կամուրջ կամ Քեօփրիւ գիւղ 502.
Կայեն 184, 577, 5948. Կայէն 594.
Կանայ գիւղ Կարնոյ գաւառում 520.
Կանայ դուռն 493.
Կանաճամբայ թաղ Կարին քաղաքում 576.
Կաչարաթ քաղաք 687.
Կապազովկայեց աշխարհ 75, 123.
Կառնըրգան գիւղ 129.
Կատարեալ կոյս ճէս Թամամ կոյս Շաղկերտցի.
Կատարինէ կոյս 207տ.
Ս. Կարապետ 84, 571.
Ս. Կարապետ եկեղեցի Կարին քաղաքում 124. Ս. Կարապետ և Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տաճարն 127.
Ս. Կարապետի վանքն 299. Աթոռ սրբոյն Յովհաննու Կարապետին 299. Ս. Կարապետ ու խտ 503.
Կարապետ նահատակ (նահատակում Վան քաղաքում) 198, 200, 203, 204տ. Կարապետ 2008.
Տէր Կարապետ քահանայ Թորոս լիցի նահատակ 702, 703, 705, 706, 707, 708, 709.
Կարապետ փականալ նահատակ 359.
Կարապետ գրիւ 132, 133տ.
Կարապետ՝ եղբայր Յարութիւն Կարնեցի նահատակի 621.
Կարապետ՝ որդի Յակոբայ իշխանի Մամիկոնեան 644.
Կարապետ 272.
Կարէի գիւղ 522.
Կարին քաղաք 72, 75, 123, 127տ, 312տ, 419տ, 421, 424, 441տ, 496, 502, 620, 625, 626, 632, 638, 668, 673տ, 674տ, 702, 703. Թէոդուսովիս 75, 416, 494 Թէոդուսովիս 127. Արդրում 127տ, 491, 496. Արդրում 620. Երզրում 576.
Կարին գաւառ 520. Երկիրն Կարնոյ 631. Կարնոյ գաւառ 647.
Կարմիր Սարուկ տեղի 206
Կարս 416 Դարս 414, 528, 724տ. Դարսայ երկիր 722.
Կաֆայ քաղաք 182տ, 330, 341, 386, 392, 401, 406, 408, 410, 411. Կաֆա 308տ, 395տ, 400, 685. Քաֆայ 409.
Կեդար 64.
Կեղլով քաղաք 3878, 3888, 402.
Կեղլով 387. Կեղլով 388.
Կեղլուվ 3888. Կեղլուվ 4028.

Կեչրոր քաղաք 94, 95.
Կեսարացիք 75, 89.
Կեսարիա քաղաք 75, 78, 79, 93տ, 122, 337տ.
Կէտիկ Ահմետ Ղարեման փաշայ 685, 686, 687.
Կերէ 685.
Կիլիկիա 112. Կիլիկիայ 1228.
Կիւան գիւղ 694.
Կիրակոս նահատակ 104, 111, 114, 115, 116.
Կիրակոս միակեաց նահատակ 119.
Կիրակոս վարդապետ նահատակ 134, 135տ.
Ս. Կիրակոսի եկեղեցի Տիգրանակերտ քաղաքում 360, 368տ.
Կիւլտան գիւղ 695.
Կիւրեղ հայրապետ 258.
Կիւրիկէ թագաւոր 688.
Կլայ ճէս Հոռմիւլայ.
Կլայեցի 120տ.
Կողբայ երկիր 350.
Կոնստանդինուպոլիս նահատակ 373, 374. Կոնստանդինուպոլիս 373. Կոնստանդինուպոլիս 375տ.
Կոստանդինուպոլիս 298, 305, 386, 392, 485. Կոստանդինուպոլիս 413, 464, 476, 484, 490, 520, 677, 728, 735տ. Կոստանդինուպոլիս 75. Ըստամպուլ 578, 579. Ըստամպուլ 413. Կոստամպուլ 577. Ստամպուլ 340, 5798. Ստամբուլ 453. Բիւզանդիա 340, 413, 414. Բիւզանդիոն 75. Պօլիս Կոստանդինուպոլիս 341. Պօլիս 621, 687, 702. Մեծի Պօլսոյ 724. Բուզանդիա 724.
Կոստանդինոյ Կարապետ 724տ.
Կոտէից գաւառ 442. Կոտայից նահանգ 47. Կոտէս գաւառ 445.
Կուլիստան՝ մայր Գարրիէլ Ղալաթիացի նահատակի 484.
Կուլանեղիս հարիւրապետ 291տ. Կրեմէս 484.

Հարել, Հարէլ ճէս Արել.
Հաղար 355.
Հաղարացիք 537.
Հաղարաջրիկ ուղի Ջուղայի հանգստարանի արեւելեան կողմում 435.
Հաթերը 688.
Հալէպ 658. Հալէք, Հալար 609.
Հաղպ, Հաղպ 108.
Հաղբակ՝ հայր Գրիգոր Խաչենեցի նահատակի 97.
Հաղբատ 50, 68. Հաղպատ 616, 617, 618. Հաղպատու Սուրբ Նշանի վանքն 616.
Հաճի փաշա՝ դապիթ Կարին քաղաքի 581.
Հաճի-Քէրէյ թաթար խան 685.
Համադասպ իշխան 454տ.
Համշէնի լեռները 702. Համշէն 702, 703. Համշէնցիք 702.
Համփայի տուն Ջուրիկեանց 647.
Հայաստան 146տ, 213, 247, 260.
Հայաստանեայք 247, 398, 401, 573, 728.
Հայդար, Հայտար, Խայդար, Խաղար, Դալանտար, Դէլէստէր 200, 2008.
Հայկ 274, 518.
Հայկունի 735տ.

Կեչրոր քաղաք 94, 95.
Կեսարացիք 75, 89.
Կեսարիա քաղաք 75, 78, 79, 93տ, 122, 337տ.
Կէտիկ Ահմետ Ղարեման փաշայ 685, 686, 687.
Կերէ 685.
Կիլիկիա 112. Կիլիկիայ 1228.
Կիւան գիւղ 694.
Կիրակոս նահատակ 104, 111, 114, 115, 116.
Կիրակոս միակեաց նահատակ 119.
Կիրակոս վարդապետ նահատակ 134, 135տ.
Ս. Կիրակոսի եկեղեցի Տիգրանակերտ քաղաքում 360, 368տ.
Կիւլտան գիւղ 695.
Կիւրեղ հայրապետ 258.
Կիւրիկէ թագաւոր 688.
Կլայ ճէս Հոռմիւլայ.
Կլայեցի 120տ.
Կողբայ երկիր 350.
Կոնստանդինուպոլիս նահատակ 373, 374. Կոնստանդինուպոլիս 373. Կոնստանդինուպոլիս 375տ.
Կոստանդինուպոլիս 298, 305, 386, 392, 485. Կոստանդինուպոլիս 413, 464, 476, 484, 490, 520, 677, 728, 735տ. Կոստանդինուպոլիս 75. Ըստամպուլ 578, 579. Ըստամպուլ 413. Կոստամպուլ 577. Ստամպուլ 340, 5798. Ստամբուլ 453. Բիւզանդիա 340, 413, 414. Բիւզանդիոն 75. Պօլիս Կոստանդինուպոլիս 341. Պօլիս 621, 687, 702. Մեծի Պօլսոյ 724. Բուզանդիա 724.
Կոստանդինոյ Կարապետ 724տ.
Կոտէից գաւառ 442. Կոտայից նահանգ 47. Կոտէս գաւառ 445.
Կուլիստան՝ մայր Գարրիէլ Ղալաթիացի նահատակի 484.
Կուլանեղիս հարիւրապետ 291տ. Կրեմէս 484.

Հարել, Հարէլ ճէս Արել.
Հաղար 355.
Հաղարացիք 537.
Հաղարաջրիկ ուղի Ջուղայի հանգստարանի արեւելեան կողմում 435.
Հաթերը 688.
Հալէպ 658. Հալէք, Հալար 609.
Հաղպ, Հաղպ 108.
Հաղբակ՝ հայր Գրիգոր Խաչենեցի նահատակի 97.
Հաղբատ 50, 68. Հաղպատ 616, 617, 618. Հաղպատու Սուրբ Նշանի վանքն 616.
Հաճի փաշա՝ դապիթ Կարին քաղաքի 581.
Հաճի-Քէրէյ թաթար խան 685.
Համադասպ իշխան 454տ.
Համշէնի լեռները 702. Համշէն 702, 703. Համշէնցիք 702.
Համփայի տուն Ջուրիկեանց 647.
Հայաստան 146տ, 213, 247, 260.
Հայաստանեայք 247, 398, 401, 573, 728.
Հայդար, Հայտար, Խայդար, Խաղար, Դալանտար, Դէլէստէր 200, 2008.
Հայկ 274, 518.
Հայկունի 735տ.

Հայոց Բերդ Կաթայում 685.
Հայրապետ աբեղայ նահատակ
370.
Հանգաբերդ 688.
Հաննէ Նօտար ռէս Յովհաննէս.
Հապաշ քահանայք նահատակք
244, 251.
Հառիճոյ վանք 51.
Հասան Վախթանգեան իշխան
Խաչենոյ 31.
Հասան՝ հայր Վասակ պատրոնիկ
նահատակի 688.
Հասան Պաօշ՝ որդի Վասակոյ 97.
Հովլաբար՝ արուարձան Թիֆլիս
քաղաքի 609տ.
Հարանց վարք 615.
Հարցնանգիստ դիւղ 696. Հարց-
հանգիստ առուակ 696.
Հաւքախաղաց 688.
Հաւուցթառ վանք 60, 67, 70.
Հաւուցթառ 65տ.
Հեթում Բ Թադաւոր Հայոց 117.
Հէշատ 211. Հեշաթ, Հեշատ,
Հայշատ 211ժ.
Հիզան քաղաք 309, 437. Երկիրն
Հիզնայ 437. Գաւառն Հիզ-
նայ 714, 715. (ռէս Խիզան).
Հիմաթ Պարոն 185տ.
Հին-Հանդստարան Շուշի քաղա-
քում 607տ, 608.
Հիտար մզկիթ Զմիւռնիա քաղա-
քում 628.
Հիւսիքոս 465տ.
Հղեգեան լեռնաշղթայ 694.
Հղեգեանայ նահատակ 694.
Հնուստան 353ժ. Հրնուստան
353.
Հոգեաց վանք 265.
Հոյլաւու դան՝ եղբայր Մանկու-
ղանին 98. Հուլաւու 101.

Հոնաց աշխարհ 386.
Հոնք 96.
Հոռոմք 122, 223, 224, 340, 463,
537, 557.
Հուրաստան դետ 47, 522.
Հուրիսիմէ 258, 655. Հուրիսի-
մեանք 40տ, 499, 563. Հըռե-
լիսիմեանք, Հուրիսիմեանք
563ժ.
Հուրիսիմէ Սելիւրեցի (?) նա-
հատակ 385. Հուրիսիմէ,
Հոռոմիսիմա, Հոռոմիսիմա,
Հոռոմի, Հոռոմ 385տ. Խորո-
մըն 385.
Հոռիկայ 68. Հոռմէական Կլայ
68. Կլայ 292.
Հրէայք 257, 310, 323, 417 ևն.
Հըրեայք 149.
Հօսէյն շահ 549, 550տ.
Հաղար վարդապետ Բաղիշու
նահատակ 263, 283.
Հաղի գաղաւոր 540.
Հաղուին 101.
Հալմուխ աղք 354.
Հասում իշխան 326, 327.
Հարայեաղիճէ 422.
Հարապաղ 607.
Հարապողտան 341.
Հարասուբաղար քաղաք Տաւ-
րիկեան նահանգում 568.
Հարս ռէս Կարս.
Հասա դան 98.
Հաւալ երգչուհի (?) 292.
Հեմացիք 23.
Հեռնդ 146տ.
Հիլար կին Նորագաւթեցի նահ.
444.
Հըզըւպաշ 373.

Հորա ուխտառեղի 689.
Հուլեկ՝ հայր Յակոբ նահատակի
500.
Հուկաս կաթուղիկոս 723.
Ս. Հուկեայ 321տ.
Հուկիանոս 368տ.
Հում 353.
Հումըն Սեւաստացի 493.
Հուշի գիւղ 631, 632, 647, 649.
Հուռուֆ կամ Հուրուֆ օղլի
մօլլա Մէհմէտ 703, 705,
706, 707. (Տէս Մէհմէտ).
Հըրիմ 346, 552, 558. Խըրիմ 685.
Հըրիմ 687.
Ճակատք գաւառ 151.
Ճամալ նահատակ 689.
Ճանիկ 708.
Ճաֆար պարսիկ՝ գաղաւոր Ռա-
տան քաղաքի 183տ.
Ճէղայիր խան Զմիւռնիա քա-
ղաքում 627.
Ճուխ (?) 415, 420տ.
Մաղաղ գաւառ 50.
Մալա գիւղ 710, 711, 712.
Մալաթիա քաղաք ռէս Մելիկի.
Մալխատ՝ հայր Թամազ կոյս
Շաղիկերացի նահատակի
521, 522.
Մալղարայու երկիր 683.
Մակաբայեցիք 36, 154, 599.
Մակաբայեք, Մակայբայե-
ցիք 154ժ.
Մակար եպիսկոպոս Բարխու-
տարեան 726տ.
Մակարավանք 68. Մակարու
վանք 51.
Մակու 225, 226.

Մահմատ սուլտան Օսմանցուս
(Մէհմէտ Դ) 464, 471,
476. Մահմետ 494, 504.
Մուհամատ 484.
Մահմատ բէկ 439.
Մահմատ—Ռիշահ—խան իշխան
Նախուանու 521.
Մահմետ այր ոմն 449, 450.
Մահմէտ ամիրայ՝ իշխան Սե-
բաստիայի 504.
Մահմուտ մելիք՝ ամիրայ 206.
Մաղաղ՝ եղբայր Վառվառէ նա-
հատակուհու 647.
Մանաղկերտ քաղաք 566.
Մանասէ 26.
Մանգուլի քաղաք 685.
Մանիսա քաղաք 684.
Մանիսա զան Թաթարաց 98.
Մանսուր նահատակ 361, 720տ.
Մանուէլ կայսր Յուսայ (Կեռ-
Մանուէլ) 31.
Մանուշար խան Մօհթաճմ—էդ
—Դօլլայ 435տ.
Մաշաղ Ալի 219.
Մաշային 256.
Մասեաց լեռան 58.
Մատթէոս քահանայ 644.
Մատրավանք 68.
Մատրան եկեղեցի ռէս Ամասոս.
Մարաղա քաղաք 212, 360, 720տ.
Մարաց աղքն՝ այս ինքն քուր-
դեր 268, 277, 280, 282,
283, 284, 292, 303տ, 304տ,
483տ. Մարաց երկիրն 333.
Մարգարէ քահանայ միայնաւ ուր
94.
Մարգարէ սարկաւադ նահա-
տակ 413, 415, 416, 417,
419, 420տ.
Մարդուան քաղաք 378ժ, 382տ.

Մարզըւան 376. Մարզի-
վան 378.
Ս. Մարթայ 22տ.
Մարի քաղաք 151.
Մարիամ՝ զուարթ Սայեաթ Նովա
նահատակի 618.
Մարիամ՝ Կարնեցի նհտ. 631,
638, 640—643, 644տ,
645տ, 670, 673.
Մարիամ նահատակուհի 701.
Մարիամ՝ մայր Յովհաննէս կամ
Հաննէ Նօտարի 673.
Մարկոս Աւետարանիչ 328տ.
Մարմար՝ Սայեաթ Նովա նահա-
տակի կինը 617.
Մարտիրոս Հիզնացի նահատակ
714, 715, 716, 717, 718.
Մարտիրոս Կողբեցի նահատակ
151.
Մարտիրոս քահանայ Տիգրանա-
կերտ քաղաքում 452.
Մարտիրոս 311.
Մաքայ 363.
Մելասիսիս վկայ 337տ.
Ս. Մելի սլարսիկ վկայ 476տ, 477տ.
Մելիտոն 258. Մելիտոն 258ճ.
Մեղիտոն 36.
Մելիքոն՝ հայր Դուլիթ Սեբաս-
տացի նահատակի 505.
Մելտինի քաղաք 359. Մալաթիա
359. Մերդին 415, 420տ.
Մելքիսեդեկ 153. Մելքեսեդեկ,
Մելքիսեդեկ, Մելքեսեթեկ,
Մելքեսեդեկ, Մելքեսեթեկ
153ճ.
Մելքիսեդե՝ որդի Սայեաթ Նովա
նահատակի 618.
Մելքիսեթ նահատակ 198, 200,
201, 203, 204տ. Մելքի-
սեթ, Մելքիսեթ, Մելքիսե-

դեկ 200ճ, 201ճ, 203ճ,
204տ. Մելքիսեթ, Մելքի-
սեդ 200ճ, 203ճ, 204տ.
Մելքեսեթ 201ճ, 203ճ,
204տ. Մելքեսեդ 203ճ,
204տ. Մելքեսեթ 200ճ.
Մելքիսեթ, Մելքեսեթ, Մել-
քիսեթեկ 204տ. Մելքսեթ,
Մելիսեթ 201ճ.
Մելքոն քահանայ Ջինկցի՝ հայր
Պալի Կարնեցի նահատակի
573, 603.
Մեծ Բերդի եկեղեցի Թիֆլիզում
617, 619.
Մեծ Պարոն՝ Կոկճայ նահատակի
տաղի հեղինակը 382.
Մեծորայ ուխտան 219. Մեծօվայ
վանք 714. Մեծօվայ 714ճ.
Ս. Մեսրոպայ աղօթանոցն 105.
Մեսրոպայ 105տ.
Մեսրոփանոս հայրապետ 494տ,
500տ.
Մերդին քաղաք Տես Մելիաինի.
Մերկիւսիս վկայ 75.
Մեռն՝ հայր Սարգիս նահատակի
135.
Մէլեք քէկ՝ հայր Դանիէլ քէկ Խա-
չենեցի նահատակի 607.
Մէհէմէտ Բ. սուլտան 685.
Մէհթի՝ Միլաք Թաւրիզեցուն
նահատակողը 323, 324, 325,
326.
Մէհմէտ մօլլա Ղուլուֆ օղլի
703, 705, 706, 707.
Մէսդիւ-Քէրէյ խան 685, 686տ.
Մըլթան 593.
Միջագետք 415,
Միջոց՝ տեղի երասխ գետի ափին՝
Արտաշատ քաղաքի հան-
դէպ 58.

Միլաք Թաւրիզեցի նահատակ
322, 323, 324, 325, 326,
328. Միլաք 323ճ.
Միլման երիտասարդ 488.
Միլոէլիմ 627, 628.
Միքայէլ՝ Գալիթ Սեբաստացի
նահատակի տաղի հեղինակ-
ը 515, 516.
Միլիթար Բաղեշցի (Բաղիշեցի)
վաճառական 353, 354.
Մըլիզար 354ճ.
Միլիթար Գոշ 32, 40տ.
Միլիթար վանեցի նահատակ
472—475, 476տ, 477տ.
Միլիթար վարդապետ Տէր-Մը-
կրոյեան 568տ.
Միլիթար վկայաւոր 66տ.
Միտէմ՝ եղբորորդի Գրիգոր
Հաղբակեան Խաչենեցի նա-
հատակի 97.
Մկրտիչ աբեղայ՝ լուսարար և
տւեղածու սբ. Կիրակոս
եկեղեցւոյ Յամիթ քաղա-
քում 360, 368ճ.
Մկրտիչ երէց 523, 524.
Մկրտիչ Ձեռնաւոր նահատակ
231.
Մոկը 188. Մոքը 188ճ.
Մովսէս մարգարէ 154, 258.
Մովսէս կաթողիկոս Տաթևացի
483տ, 440. Մովսէս վար-
դապետ 424, 429, 430
Մովսէս՝ փոքր եղբայր նահապետ
Մալաքի նահատակի 713
Մովսէս դրէշ 328.
Մուշ 503, 702.
Մուշաղբիւր դիւղ 444.
Մուսեֆիւր տանուտէր նահա-
տակ 184, 185տ.
Մուսլի օղլիք՝ Մովսէս Մալաքի

ուրացողի սերունդը 713.
Մուստաֆայ տանուտէր Յամիթ
քաղաքում 416
Մուստաֆայ փաշա Յամիթ քա-
ղաքում 451.
Մուրատ Գ. սուլթան (Խոնթ-
քար) 413. Խոնթքար 414.
Մուրատ նահատակ 320, 321.
Մուրատ-խան-Սուլթան՝ իշխան
Նախչուանայ 488.
Մուրատշահ Արծիկեցի նահատակ
(վաղին ըստ Զամբ.) 229,
230, 231տ.
Մուրթուղայ Ղուլի տեղապահ
երեսն քաղաքի 521, 522.
Մոր 108ճ, 224. Մօքը 108.
Մօղդօղ 618.

Յալիս գետ Տես Ալիս.
Յակոբ նահապետ 153. Յակովբ
153ճ.
Յակոբ առաքեալ 343. Յակո-
բոս 186.
Ս. Յակովբ վկայ 101.
Ս. Յակոբ տեառնեղբայր 484.
Ս. Յակոբ վանք 105.
Յակոբ Գ. կաթողիկոս Ջուղա-
յեցի 471, 476, 494.
Յակոբ վարդապետ նահատակ
679—681, 682տ.
Յակոբ Ուսանեացի նահատակ
282, 283.
Յակոբ դղիւր նահատակ՝ որդի
Ղուլիկի 500, 501տ.
Յակոբ վարդապետ՝ ի սուրբ
Թաղէտի Առաքելոյ վա-
նոցն 325.
Յակոբ քահանայ Կարին քաղա-
48*

քում 492, 498.
Յակոբ Ղըրմեցի 270, 271ա, 280.
Յակոբ աշակերտ Գրեգորի ելա-
թեցւոյ 274ա, 275.
Յակոբ Ակնեցի՝ Գաբրիէլ Ղալա-
թիացու վկայաբանու-
թեան հեղինակը 487.
Յակոբ իշխան Մամիկոնեան 644.
Յակոբ աղայ 665.
Յակոբիկ Ասորիք 116, 360.
Յակովիկ վկայ 77, 287, 295.
Ակովիկ 295ժ.
Յամիթ ք. ձև Ամիդ.
Յարութիւն Կարնեցի նահատակ
601ա, 620, 626, 627, 628,
629, 630ա.
Յարութիւն Մաղաբացի նահա-
տակ 683.
Յարութիւն (?) 312.
Յարութիւն Տփլիսեցի նահա-
տակ ձև Սայեաթ-Նովէ.
Յեշիւ իմամ 650. Յեշիւ 650ժ.
Յեսու 64, 154.
Յերապոլիս 205. Յերապոլիս,
Յերայպոլիս 205ժ.
Յիմար վանեցի նահատակուհի
221, 224, 225, 227, 228ա.
Յիրազ 353.
Յնիերիերնա (?) 345ա.
Յոր 154, 487, 578.
Յոյնք 31, 75, 77, 678.
Յովակիմ Սամաթիացի նահա-
տակ (Թափուքեան) 676,
678, 735.
Յովակիմայ և Աննայի վանք Կա-
ֆայ քաղաքում 394.
Ս. Աննայ վանք 411, 734ա.
Յովասաի Սեբաստացի՝ Կոկճայ
նահատակի վկայաբանա-
կան տաղի հեղինակը 375ա.

Յովհաննէս եպիսկոպոս Տարօնոյ
299, 303. Յոհաննէս 299,
302, 303ա, 304ա. Յովա-
նէս 303ժ.
Յովհաննէս եպիսկոպոս նահա-
տակ 340. Յոհանէս 340.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Դարա-
նաղեաց նահատակ 421.
Յովհաննէս քահանայ Զմշկա-
ծաղցի նահատակ 205, 206,
207. Յոհաննէս 205ժ, 206ժ.
207ա, 207ժ. Յոհանէս 205ժ.
Յովհաննէս աբեղայ նահատակ
339.
Յովհաննէս մանուկ Խլաթեցի
նահատակ 284—298. Յո-
հաննէս 284, 285, 286, 291ա.
Յոհանէս 284ժ, 285ժ. 286ժ,
291ա. Յոհաննէս 291ա, 292,
293. Յոհանէս մականուն
Խօլու 291ա. Յոհանէս մա-
կանուն Հոյլու 291ա.
Յովհաննէս Մաղաթիացի նահա-
տակ 569—571. Յոհաննէս
569, 570, 571.
Յովհաննէս ձեռնաւոր նահա-
տակ 231.
Յովաննէս արքեպիսկոպոս 303.
Յոհանէս եպիսկոպոս Գանձակայ
31.
Յովհաննէս Որոտնեցի (Յոհոն-
նէս, Յոհանէս)՝ մականուն
Կախիկ 245, 265, 281.
Յովհաննէս (Յովանէս) քահանայ՝
Ս. Էջմիածնայ նուիրակնե-
րու գլխաւորման տաղի հե-
ղինակը 345.
Յովհաննէս Հոռուացի 527ա.
Յովհաննէս վարդապետ՝ Ամէ-
նաւազ Դերջանցու վկա-

յաբանութեան հեղինակը
132.
Յոհաննէս քահանայ Սեբաստա-
ցի՝ Ղըրմի Ս. Նշան վանքի
հիմնադիրը 346.
Յովանէս քահանայ 515.
Յովհաննէս Կարնեցի վարժա-
պետ՝ Նոտար մականունով
(Յոհաննէս, Յոհանէս) 574,
599, 601ա, 626ա, 673ա.
Հաննէս, Հաննա 601. Հան-
նէ 626ա, 644.
Յովհաննէս Բաբունի 665.
Յովհաննէս աբեղայ 672, 673.
Ս. Յովհաննէս (Յովաննէս, Յո-
հաննէս) 343, 407, 589.
Ս. Յոհան 570.
Ս. Յովհաննու Կարապետի աթոռ
(Խնակնեան տեղի) 299.
Յոհաննու վանք 52.
Յովնանու տօն 440.
Յովսէփ Դունեցի նահատակ 46,
50, 52, 53, 56, 58, 60, 61,
62, 63, 64, 65ա, 66ա, 67,
68, 70, 321ա. Ուսուք 67.
Յովսէփ Թաւրիթեցի նահատակ
ձև Իսահակ Պարսիկ Թաւ-
րիթեցի.
Յովսէփ նահապետ 25, 49, 153.
Յովսէփ՝ ազգական Յորդանան
Թուրք նահատակի 72.
Յովսէփ Արեմաթեան 344.
Յովսէփ Բ. Կայսր Աւստրիայ 728.
Յորդանան նահատակ Թուրք 72.
Յորդանան դեա 160, 367.
Յուդա 200, 323, 342, 418, 581.
Յուլիանոս Ուրացոյ 121, 235.
Յուլիանոս Անուարդացի 217ա.
Յուսէփ տէտէ՝ նահապետ Մա-
լացի նահատակի հայրը

710, 711, 712, 713.
Յուսուփ Թուրքման 183ա, 185ա.
Յուսուփ Կամ Իւսուփ ամիրա
Ղըրմի Աղախ քաղաքում
553.
Յոհան վարդապետ՝ հայր Սար-
գիս քահանայ նահատակի
722.
Յովհաննէս վարդապետ՝ առաջ-
նորդ Ամիրգոյ վան. 724.
Նախուան քաղաք 212, 423,
424, 433ա, 488, 489, 521.
Նախըւան, Նախջաւան,
Նախշաւան 212ժ.
Նախջաւանի գիւղ Ռաւ Նախի-
ջեանի 689.
Նահապետ Կաթուղիկոս 530,
537.
Նահապետ Մալացի նահատակ
710, 713.
Նահատակ՝ գերեզման Շուշի
քաղաքում 608.
Նաոիմի նահատակ 361, 457,
459, 720ա, 721ա.
Նարեկայ վանք 282.
Ս. Նարէկա եպ. 228.
Նեա 210, 575.
Նեալիթայ 686.
Նեաոդաց ազգ. 108, 115, 117,
121, 122, 415.
Ներսէս նահատակ 700.
Ներսէս Կլայցի 471. Ներսէս Դ.
Կաթուղիկոս 31, 46, 68
(Իմաստասէր), 276.
Ներսէս Մեծն 549, 550.
Ներսէս Շնորհալի 589.
Ներքին Խոյիկան գիւղ 434.
Նիթ գիւղ 675.

Նիկողայոս մանուկ Տիգրանա-
կերտցի նահատակ 449, 450,
451, 452, 453, 454.
Նիկողայոս Պրուսացի նահատակ
531—537, 538տ. Նիկո-
ղայոս 532ժ, 535ժ, 536ժ,
537ժ. Նիկողայոս 534ժ.
Սուրբ Նշան բլուր 499.
Սուրբ Նշանի վանք Աբրահամայ
10, 15, 138, 144, 146,
148տ.
Ս. Նշանի վանք Ղրիմի նահան-
գում 346.
Ս. Նշանի վանք Հաղպատու 616.
Նորագույն զինվորական քա-
ղաքի մօտ 54, 444, 488.
Նորագեղ 522.
Նորաշենք գիւղ 47, 52, 65տ, 67.
Նորաշեն 67.
Նոյ նահապետ 153, 316, 672.
Նունեսա կոյս 321.
Նահաբաս 423, 424, 429, 433տ,
435.
Նահապատ սեւ թաւերէջ.
Նահ-Արման (Միհրան) ամերա
Բզնունեաց դաւառին 59.
Նահմասուր գիւղ 694.
Նահնուաղ խան յաղգէն Վրաց
540.
Նահուղ բէկ 429, 430.
Նահուղ թաղաւոր 719տ. Նահ-
րուղ 715.
Նահ—Սաֆի՝ Նահաբաս Մեծի
թուռն 445.
Նահրման թուրքուբանցի նահա-
տակ 413, 415, 416, 417,
419, 420տ. Նահրման
420տ.
Նաղկերս գիւղ 521.
Նամ 658.

Նամակի քաղաք 213, 725, 725տ,
726տ.
Նամատուն 223. Նամայատուն,
Նամբատան 223ժ.
Նամիրամ 190, 193ժ, 222ժ. Նա-
միր 190ժ.
Նամշատին ամերա Բաղէշի 234,
243տ. Նամշադին, Նամաշ-
տին 234ժ.
Նամշի Մեղքոն աշուղ 619ժ.
Նամունէ 155, 258. Նամունէ 155ժ,
258ժ.
Նարաֆ հայր Նամշատին ամի-
րայի 243տ.
Նարաֆ ամերապետ Բաղէշի 301,
302.
Նարի քաղաք 675.
Նըխ Մահմատ ամերայ 716.
Նընորս արեղայ 671.
Նիղա 181տ. Նիղա 146.
Նիրակ դաւառ 51.
Նմաւոն 217տ.
Նմաւոն վարդապետ՝ հօրեղբայր
Ատեմիանոս խոստովանող
արքեպիսկոպոսի Տաթևու
313.
Ննորհալի սեւ Ներսէս Ննորհալի.
Ննորհաւոր Բարեբեգի նահա-
տակ 333—337, 338տ.
Ննորհֆոր, Ննոհֆոր 335ժ.
337տ. Ննոհֆոր 338տ.
Ննորհաւոր քաղաքիկ սեւ Խիւ-
շահր ք.
Ննուռակու գիւղ 372.
Նուշան՝ մայր Նիկողայոս Պրու-
սացի նահատակի 531.
Նուշի քաղաք 607տ, 608, 690.
Նուշույ նահանգ, Նուշի
ամրոց 607.
Նրէշ բլուր 52.

Նըջրվանց գիւղ 568.
Նըուան 213. Ներուան, Նըվան,
Նըրւան, Նըրւան. Նըւան
213ժ. Նըուանատուն 414.
Նոռօթ գիւղ 424.
Ողջայ սեւ Կոկնայ.
Ոսիտ երկիրն .ի Մեջպետա Ա-
սորոց, ի մէջ Տիգրանա-
կերտոյ և Մերոնայ և եդե-
սիոյ 415, 420տ. Օսիոյ
415, 420տ.
Ոսկեթել կամ Վսկաթել նահա-
տակուհի 696.
Ոսկոյգար սեւ Խսկիւտար քա-
ղաք.
Ոստան քաղաք 171, 173, 183տ,
189, 193, 203.
Ոստան գաւառ 478.
Ոստին գիւղ 119տ.
Ովկիանու ծով 223.
Ուգուն Հոսան թաղաւոր Պար-
սից՝ հայր Եաղուղ փառ-
շահին 323, 326.
Ուլլան խան 348. Ուլլան 348ժ.
Ուլլու-պապ գիւղ 693.
Ուղարու տաճիկ՝ տէր Եղամարդ
գիւղի 523.
Ուղկիանոս քահանայ 530.
Ուսուլի փաշայ 492,
Ուսուլի սեւ Յովսէփ Դուռեցի
նահատակ.
Ուտիացոց երկիրն 24. Ուտա-
ցիոց 24ժ.
Չաղաթայ ազգ, Չաղաթայ 242ժ.
Չարմաղու իշխան թաթարաց
101.
Չին և Մաշին երկիր 353.

Չմշկաճագ (Յերապօլիս) 205.
Չմշկաճակ, Չմշկաճակ,
Չմշկայճակ 205ժ.
Պալլաք բազար գուռն Կոստան-
դնուպօլսի 677.
Պալի Կարնեցի նահատակ 573,
603, 694տ.
Պալիօղ 622.
Պամիւլոն վիայ 471տ.
Պամիւմիւր վիայ 471տ.
Տէր Պապ՝ հօրեղբայր Գրիգորիս
Եպիսկոպոս նահատակի 123.
Պապաքն՝ եղբորորդի Գրիգոր
Հաղբակեան նահատակի 97.
Պասիկրատէս 196.
Պատուական կամ Ազիզ կին նհտ.
488, 489.
Պարանպատ անապա 695.
Պարխար լեռնաշղթայ 703.
Պարոն (?) 342.
Պարոն Լոյս (կամ Լուս) Կաֆացի
նահատակ 386, 387, 389,
390, 391, 392, 395տ, 396—
400, 401—411, 729—734,
734տ.
Սը. Պարսամէի վանք Խարբերդ
քաղաքի մօտ 116, 118տ.
Պարսիկ 423, 424, 444, 445,
454տ. ևն.
Պարսկատան 213, 221, 413,
720տ.
Պարսկատանեայքն 30.
Պեղիկեա կոյս 196տ.
Պեռպետուս սրբուհի 164տ.
Պետրոս առաքեալ 254, 375,
485, 683.
Պետրոս քահանայ Խիզանցի նա-
հատակ 245, 247—252,

254, 255, 256, 257, 259,
260, 261տ.
Պետրոս Նիժեցի նահատակ 675.
Պետրոս աստուածաբան վար-
դապետ՝ պատրիարք երու-
սաղէմի 724.
Ս. Պերիզընէ 368տ.
Պէնտէլենց եօմանէ ճէս եօմանէ.
Հ. Բ. Պիլէզիկճեան 182տ, 401տ,
565տ, 571տ, 630տ, 719տ.
Պլճոնց 119.
Պոնտոս 13, 75. Պոնդոս 138.
Պոնտոսի կամ Պոնդոսի
ծովն 223. Պոնտացւոց աշ-
խարհն 24. Պոնտոսի թա-
գաւորութիւն 7038.
Պոլսարայ 353.
Պուտախ Ամթեցի նահատակ
360, 362, 363, 366, 368,
720տ, 721տ.
Պուտլիկ վանք 263.
Պռօշն ճէս Հասան Պռօշն.
Ս. Պրոկ 368տ.
Պագետերք վանք (Պակի սուրբ
Գէորգ) Ուլու-պապ գիւ-
ղում 693.
Պարեցիք գիւղ 692. Պարեցւոյ
գետ 692.
Պրոնայ քաղաք 531, 537.
Պօլիս ճէս Կոստանդինուպօլիս.
Ս Պօլիկարպոս եպիսկոպոս 1648.
291տ.
Պօղոս առաքեալ 123, 155, 198,
209, 233, 246, 247, 485.
Պաւղոս 24
Ս. Պօղոսի եկեղեցի վան քա-
ղաքում 321.
Պօղոս վարդապետ 94.
Պօղոս վարդապետ Մոկացի 424,
429, 433տ.

Պօղոս քահանայ 563.
Պօղոս սարկաւադ Սղերդցի 525,
526, 527տ.
Պօրա Նուին որդի Զարմաղուին
101.
Պօրիւրոս եպիսկոպոս 319տ.
Զալալ՝ իշխան և տէր Խաչենոյ
նահատակ 101, 102տ, 103տ.
Զալալեան 119տ.
Զաղաթայ—Քօթուկ—Մահմատ
խան 445.
Զաւախ 59.
Զհանշայ թաղաւոր Պարսից 322.
Զքհանշայ 3228.
Զուղայ քաղաք 4358, 548. Զու-
ղայեցիք 550.
Զուժայ մաշիթ (մղիթ) Տիգրա-
նակերտ քաղաքում 456.
Ռատիոս Սեբաստացի նահա-
տակ 11տ, 12, 14, 15, 17,
18, 20, 22տ. Ըռատիոս 128,
148, 158. Ռատիոս 128,
158, 178, 188, 208. Ըռա-
տիոս 128, 148, 158, 178,
188, 208. Ռատիկոս 178,
188, 208. Ըռատիկոս 178,
188, 208. Ռատիոս, Լըւա-
տիոս, Ռամիտոս 128. Ը-
ռատիկոս, Ըռատիկ 188.
Ռշտունիք 263. Ռշտունեաց եր-
կիր 282.
Ռուզուքոն գուստր Զալալ իշ-
խան նահատակ 101.
Ռուսիա 676.
Ս. Ռուսինոս 477տ.
Ռուսք 557.
Ռուքնատին ճէս Սուլիման Շահ

Սուլտան Ռուքնատին.
Ռուզուքոն գուքս 727.
Սաբա սարատելատ 477տ.
Սալամատ քաղաք 157, 158,
414. Սալմատ 1518.
Սակուայ 688.
Սահաթ իշխան 151.
Սահաի Բրուտնեցի նահատակ
552, 553, 558, 559տ.
Սահաի Մսր Կարնեցի նահատակ
572, 574, 576, 577, 579,
582, 583, 599, 600, 601,
603, 604տ.
Սահաի իշխան 451տ.
Սահաի աղգական Յորդանան
նահատակ 72.
Սահաի վանեցի գպիր՝ Յարու-
թիւն մանկան վիպարա-
նական տաղի հեղինակը
6298, 630տ.
Սահաի տանուէր եղավարդ
գիւղի 523, 524.
Սահանդ քաղաքապետ Արժկոյ
184.
Սաղիմ ճէս Երուսաղէմ.
Սաղմոս 150, 160.
Սաղմոսավանք 51.
Սամարացիք 42. մարտիրոսք
228տ.
Սամարզանդ 2218, 353. Սըմըր-
ղանդ 221. Մարզանդ 219.
Սմըղընդ, Սըմըրղանոս, Սը-
մըրղընդ, Սմըրղընդ, Սմըր-
ղանդ 2218.
Սամուէլ մարգարէ 64, 154.
Սամուէլ 1548.
Սամուէլ Մանիսացի նահատակ
560.

Սայեաթ-Նովէ կամ Յարութիւն
Տփլիսեցի նահատակ 609,
610, 611, 612, 613, 614,
615, 616, 617, 618, 619.
Սայեաթ-Նովա 615.
Սայտի բէկ 206.
Սանահին 50, 68.
Սանդոյ չարութիւն՝ հայր Յա-
րութիւն Կարնեցի նահա-
տակ 620.
Սանճախ պարոն 390.
Սապինոս սքանչելագործ 217տ,
530տ.
Սառա՝ գուստր Սայեաթ-Նովէ
նահատակ 618.
Սասուն 283.
Սատրիշհան ամիրա Դուին քա-
ղաքի ճէս Սրջահան.
Սարակինոսք 124.
Սարգիս իշխան Խաչենեցի նա-
հատակ 71.
Սարգիս քահանայ Ղարսեցի նա-
հատակ 722.
Սարգիս նահատակ 135.
Սարգիս եպիսկոպոս նահատակ
340.
Սարգիս Մելիտնեցի նահատակ
383.
Սարգիս սարկաւադ Կարսեցի
նահատակ 528, 529, 530.
Սարգիս աբեղայ՝ Եղբայր Զուատ
մանուկ նահատակ 120տ.
Սարգիս իշխան 10.
Սարգիս մշակ 47.
Սարգիս ճգնաւոր 50, 68.
Սարգիս քահանայ 53.
Սարգիս քահանայ որդի Զաւա-
խի 59, 70.
Սարգիս վարդապետ 265, 273տ,
279, 281.

Ս. Սողոմոն 110, 117, 311.
Ս. Սարգսի տաճար Կորնի քա-
ղաքում 127.
Ս. Սարգսի վկայարան Բաղէշ
քաղաքում 303, 440.
Սարգիս քարտաշ 608.
Սարուխան Հիգնացի նահատակ
437, 438, 439, 441տ.
Սաֆար՝ Սարգիս տարիւնադ
Կարսեցու նախկին անու-
նը 528.
Սեաւ-Ջաղարիտ՝ ամուսին Սըղ-
լար նահատակուհու 444.
Սեբաստիա 3, 8, 9, 12, 13, 15,
20, 21, 22տ, 75, 137,
146տ, 147տ, 148տ, 149,
150տ, 370, 371, 373, 375,
502, 505, 630տ. Սեբաստ
155, 149, 504. Սեբաստէ
356. Սեաստ երկիր 373.
Սեփաստիա 1385.
Սեղբատրոս արքայ նահատակ
139, 142, 147տ, 148տ.
Սեղբարիտ 1425.
Սեբախայ խոչն 123.
Սե Գեա 702, 703, 704, 705, 707,
708, 709, 712. Սե Գեա-
ցիք 702, 704, 706, 707,
719տ.
Սեորգեայ գաւառ 50, 51.
Սեուշ՝ հայր Յովսէփ Գունեցի
նահատակ 47.
Սէթ 153. Սեդ 1535.
Սէլիմ Բ Սուլթան 386, 395տ.
Սէլիմ Ա Սուլթան 395տ.
Սէլիմ Գ. Սուլթան 395տ, 7245.
Սէյիդ հովազի 450.
Սէչով քաղաք 341. Սէչովացիք
341.
Սէֆէգին ամիրա 284. Սեդին

292.
Սէֆէրօղլով՝ Յովհաննէս Մալա-
թիացու վկայաբանական
տաղի հեղինակը 569. Սէ-
ֆէրօղլի 570
Սիեահ շէխ 506, 508, 511. Սեահ
էֆէնտի 508.
Սիլիվրիլի (?) 385.
Սիմէոն նահատակ 104, 111,
114, 115, 116.
Սիմէոն վարդապետ Ռշտունեայ
263.
Սիմէոն՝ հեղինակ վկայաբանու-
թեան Մարգարէ և Շահրման
նահատակաց 419, 420տ.
Սիմոն 608.
Սինո լեւոն 160. Սինեայ, Սի-
նեա, Սինայ 160, 1605.
Սիրմի նոր 74, 277.
Սիրանոս ուրացող 200. Սիանոս
200, 204տ.
Սիրուն Հիգնացի նահատակ 309,
311, 312.
Սիրուն Սիւրբի նահատակ 467,
468, 469, 470, 471.
Սիւղեանոս 42տ, 146տ. Սիւղու-
անոս 184տ.
Սիւնեաց երկիր 429.
Սիւրմենէ գաւառ 703, 706, 712.
Սիւրմէնեցիք 702.
Սիւլթացիք 46.
Սիւրդ քաղաք 525.
Ս. Սողոմոն 471տ.
Սողոմոն խոտտուն 161, 249.
Սողոմոն 2495.
Սորբ գիւղ 245, 258, 259.
Սուդաղ քաղաք 685.
Սուլեմայ գետակ 119տ.
Սուլէյման իշխան՝ աթաբակ և
հայրազու ին Յաղուպիատ

Հահին 320.
Սուլթանիա 219.
Սուլթանշայ՝ հայր Թորոս Հոռմ-
կայեցի նահատակ 332.
Սուլիման Շահ Սուլթան Ռուդ-
նատին 75, 92, 93.
Սուլիարա 273տ.
Սուլիարալանք 265. Սուլիարայ
վանք 2655. Սուլիարու-
ուխան Աստուածածնի
279.
Սուրխաթ 687.
Սուքիաս եպիսկոպոս՝ վերադե-
սուշ Պրոսպայ քաղաքի 533,
537.
Ստաթէ գիւղ 503.
Ստաթէոս առաքեալ 265.
Ստամպուլ կամ Ստամբուլ քաղաք
տանդուպոլիս.
Ստեփանոս Գ. կաթողիկոս
Հայոց 117.
Ստեփանոս կաթողիկոս Ադ-
ուանից 31.
Ստեփանոս եպիսկոպոս 280,
290. Ստեփանոս արհե-
պիսկոպոս 298.
Ստեփան եպիսկոպոս 665.
Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Սե-
բաստիոյ նահատակ 137,
138, 142, 146տ, 148տ,
149, 150տ. Ստեփանոս
1385, 1425, 146տ, 147տ.
Ստեփանոս 1385. Ստիանոս
1425.
Ստեփանոս խոտտովանող արք-
եպիսկոպոս Տաթևու 313,
314, 315, 316, 319տ.
Ստեփանոս վանահայր նահա-
տակ 98, 100տ. Ստեփան-
նոս 99.

Ստեփանոս վարդապետ Ս. Գա-
մաղիկի վանաց 244տ, 245,
247—252, 254, 255, 257,
259, 260, 261տ. Ստեփա-
նոս 2475, 2575.
Ստեփանոս քահանայ ի երկրէն
Ամիու նահատակ 184, 185տ.
Ստեփանոս մանուկ նահատակ
305, 727, 728.
Ս. Ստեփանոս Հայաստանցի նա-
հատակ 727տ, 727, 728.
Ստեփանոս վարդապետ Լա-
լուկ 217, 219.
Ստեփանոս Կաֆայեցի՝ հեղինակ
Սահակ Բրուանեցու վկա-
յաբանութեան 558, 559տ.
Ստեփանոս ուրացող ի Սորբ
գիւղէ նահատակ 245, 257,
258, 259.
Ստեփան Իսրայէլեան 691.
Սը. Ստեփանոս կամ Ստեփա-
նոս Նախավկայ 31, 104, 196,
219, 233, 241, 257, 307,
375, 398, 402, 589, 6465,
722, 728. Սը. Ստեփանոս
646.
Սը. Ստեփանոսի նախավկայի
ուխան՝ Յիսակովանք կոչե-
ցեալ 264, 266, 2705, 279,
280.
Սը. Ստեփանոսի նախավկայի
վկայարան 300.
Սը. Ստեփանոսի եկեղեցին Վեն-
նայում 727տ, 727, 728.
Ս. Ստեփանոս եկեղեցի Չիլու-
նիա քաղաքում 625. Ս. Ստե-
փանոսի պարտէզը 628.
Սը. Սրաբէկ նահատակ 690.
Սը. Սրապիոն 368տ.
Սըջահան՝ գլխաւոր Նորաշէնք
*

գիւղի 53, 54, 55, 56, 69.
Ստորիջհան 69.
Արանտար տանուէր նահա-
տակ 422.
Սօֆի Խալիլ՝ տիարակ և հայ-
րազուլիս սրղւոյ եղբայր
փառաշին 314, 318.
Սօֆի (?) 342.
Վախթանգ՝ հայր Հասան իշխա-
նի Խաչենոյ 31.
Վախտանի՝ եղբայր Վասակ
պատրոնիկ նահատակ 688.
Վահան Գողթնացի 52, 182տ,
483տ, 491, 496.
Վաղարշակերտ կամ Ալաշկերտ
562.
Վաղարշապատ 491.
Վաղենդինէս 196.
Վաղին կամ Մուրատշահ Արծ-
կեցի նահատակ 230.
Վայոց ձոր 119, 434, 488, 699,
700, 701.
Վան 166, 199, 201, 203, 204տ,
221, 222, 224, 226, 321տ,
467, 468, 469, 472, 473,
680, 702.
Վանակ եպիսկոպոս Բջնոյ նա-
հատակ 136.
Վանք գիւղ 694.
Վառվառէ կոյս Գլխիկցի նահա-
կ 601տ, 631, 645տ, 674տ.
Վառվառէա 631, 632, 633,
637, 638, 640, 641, 642,
643, 644տ. Վառվառ 636,
641, 642, 647, 654, 656,
662, 667, 670, 671, 672, 673.
Վասակ պատրոնիկ նահատակ
688.
Վասակ քաջ՝ եղբայր Գրեգոր

Հաղբակեան նահակ. 97.
Սրբուհի Վասայ 465տ.
Վասիլիոս եպիսկոպոս 228տ.
Վասպուրական 48, 467.
Վարդան Բաղիշեցի նահատակ
232—242, 243.
Վարդան հռչակաւոր իմաստա-
սէր վարդապետ Վերապի
սրբոյն Գրեգորի Լուսաւորչի
վանաց 105.
Վարդան ճգնաւոր Հոգեաց վա-
նացն 264, 265, 273տ, 279.
Վարդանեանք 513.
Վարոս 319տ.
Վերին բերդ Վանայ 473, 476.
Վերի Խայր գիւղ 333.
Վէլի բէկ 324, 326. Իէլի, Իէլի-
պէկ 321ժ, 326ժ.
Վեհնա կամ Վեհնա 727տ, 727.
Վիլոն եպիսկոպոս 442.
Վերապի Ս. Գրեգոր Լուսաւորչի
վանք 105. Վերապի 527.
Վերք 24, 26, 31, 44, 46, 68,
96, 220, 540, 609, 611, 612.
Վսիկաթէլ (Ոսկեթէլ) մատուռ
Հարցանգիւտ գիւղի հիւ-
սիսային ձորում 696.
Վրաստան 213, 609, 618. Վրաց
տուն 213ժ, 223, 322.
Վրացատուն, Վրաստուն,
Գուռջաստան 213ժ.
Վրթանէս վարդապետ—յետոյ
եպիսկոպոս—Կաֆացի՝ Պա-
րոն Լոյս նահատակի արձակ
վկայաբանութեան և վկա-
յաբանական երկու տաղե-
րի հեղինակը 394, 395տ,
400, 401տ, 408տ, 412տ.
Վրդանէս 399, 401, 411.
Վարդանէս 408.

Տաթևու վանք 313, 316, 318,
319տ, 429.
Տաճկաստան 75, 102տ.
Տարօն 299, 300,
Տաւրիկեան նահանգ 568.
Տևոյ վանք 370.
Տէր-Մկրտչեան Գալուստ 32տ,
36ժ, 38ժ, 40տ, 48տ, 64տ,
66տ, 345տ.
Տիգրանակերտ քաղաք 368տ,
414, 415, 416, 420տ, 449,
455, 702, 720տ, 721տ.
Տիգրանեան երկիր 605.
Տևս Յամիթ.
Տիրատուր վարժապետ 264.
Տիւրիկոյ երկիր 484.
Տոսպ դաւառ 48.
Տուկիոս Սեբաստացի նահատակ
11տ, 12, 17. Տաւնիկոս
12ժ, 17ժ. Տուկիկոս 17ժ.
Ատուկիոս, Տուկիոս 12ժ.
Տուկիկ 22տ.
Տուղուտ զօրական 363.
Տուտար ղան 98.
Տրապիզոն 578, 698, 713տ.
Տրապիզոնտայն տէրու-
թիւն 75. Տրապիզոն 702,
707, 708, 710, 712.
Տիւիսի սևս Թիֆլիս.
Տօղուս Խաթուն կին Հուլաւոյ
101.
Տօրոսի լեռն 300.
Բուսիկան նահատակ (գուցէ Ու-
կան) 697.
Բէռլի վաշա՝ մեծ վէղեր 676.
Բիզա Ալի վաշա 677.
Յիպնավանք 264, 266ժ, 277, 281.
Յիպնայ վանք 264ժ, 266,

269, 280. Յիպնայ տնապատ
280. Յիպնայ վանք 264ժ.
Փայտակարան քաղաք 414.
Փաշայ Խաթուն կին Ամիրեղբուն
163ժ, 189ժ. Փաշայ 168ժ, 189ժ,
168, 189. Փաշայ 168ժ, 189ժ,
191, 192. Խաթուն 168. Փաշ-
խաթուն, Փաշախաթուն
189ժ.
Փարաւոն 49.
Փարիոյ դաւառ 434, 435.
Փենեհէս 154. Փենեհէս, Փենե-
հէս, Փենեհէզ, Փենեհէզ
154ժ.
Փըլլիոյ խանութ Կարին քա-
ղաքում 590.
Փիզան բերդ 479, 482.
Փիլիպպոս կաթողիկոս Հայոց
448, 453, 464. Փիլիպպոս
վարդապետ 440.
Փիլ նահատակ 689.
Փիլ-ճամալ գիւղ 689.
Փիլալի իշխան 231.
Փիլպատայ՝ հայր Բաղատար
Թիւաթցի նահատակ 490.
Փիլիբէկ ամիրա Վանայ 222.
Փիլի 697.
Փլաթանայ նաւահանգիստ 710,
713.
Փոքր Հայք 93տ.
Փռանկուլ նահատակ 568.
Փռչին (Բռչին) նահատակ
691, 691տ.
Քալպալի խան Երևանայ 445.
Քանան 64.
Քանինկ Լօրտ 676.

Քաջբերունեաց գաւառ 1688,
219, 265.
Ս. Քառասնից վանք Սեբաստիա
քաղաքում 144, 148տ.
Ս. Քառասունք գերեզման
513.
Ս. Քառասունք 515, 630.
Քասական Շեխն 362.
Քասախ գետ 51, 52.
Քարքանջ գիւղ Շամախու գա-
ւառում 725.
Քեռուրա 24.
Քերսոն քաղաք 685.
Քերսոնայ եպիսկոպոսը 303տ.
Քեօփրիւ գիւղ Տէս Կամուրջ գիւղ
502.
Քէօթանլու գիւղ 699.
Քուռ գետ 613.
Քուրդ (քուրտ, քիւրդ) 188,
189, 224, 225, 234, 277,
281, 282, 284, 303տ, 304տ,
333, 334 ևն.
Քրդաստան 213. Քրդաստան,
Քրդաստան, Քրդաստան,
Քրթաստան 2138.

Փաթիհ ուղթան Մէհմէդ Բ.
395տ.
Փահրապատ քաղաք 423.
Փայատ օղլի Խալիլ փաշա 581.
Փէոդոսիա քաղաք 687.
Փռանկը 484, 485.
Փռէնկհիսար ամրոց Կաֆայ քա-
ղաքում 685
Փրանկիստան 342.
Օթման ամիրա 145.
Օհան՝ որդի Սայեաթ Նովէ նա-
հատակի 618.
Օսխոյ Տէս Ոսխո.
Օսման 687.
Օսմանցիք 424, 442, 453, 464,
471, 476, 685, 7248. Օս-
մանեան կառավարութիւն
677.
Օտուկ Փաղար՝ շուկայ Զմիւռ-
նիա քաղաքում 627.
Օքուզ Ահմատ փաշա 424.

ՅԱՆԿ

ՏԱՂԵԽՈՒԹԵՆՆԵ ՄԷՋ ՏԻՇՈՒՆԺ ՏՊԵԳԻՐ ԵՐԿԵՐԻ

Ալիշան Հ. Ղ., Այրարատ, Վե-
նետիկ 1890. էջ 64տ, 94տ,
95տ, 117տ, 273տ.
Ալիշան Հ. Ղ., Սիոական կամ
Համապատում Սիւնեաց
աշխարհի, Վենետիկ 1893.
էջ 119տ, 120տ, 319տ, 339տ,
358տ, 489տ, 558տ, 699տ,
700տ, 701տ.
Ալիշան Հ. Ղ., Տեղագրութիւն
Շիրակայ, Վենետիկ 1879.
էջ 94տ, 95տ, 134տ, 135տ
Ալիքիւրդեան Գ., Սայեաթ-Նովայ,
Մոսկովա 1852. էջ 619տ.
Առաքել վարդապետ Դաւրիթե-
ցի, Պատմութիւն Առաքել
վարդապետի Դաւրիթեց-
ւոյ, Վաղարշապատ 1884.
էջ 431տ, 436տ, 454տ,
465տ, 466տ, 471տ, 476տ,
482տ.
Արարատ ամրագիր, Վաղարշա-
պատ, 1869, 1895, 1896,
1897. էջ 328, 368, 388,
40տ, 488, 64տ, 66տ,
345տ, 674տ, 709տ.
Արիստակէս վարդապետ Տէվ-
կանց, Հայերդ, Թիֆլիս
1882. էջ 274տ.
Աւգերեան Հ. Մկրտիչ, Լիակա-
տար վարդ Սրբոյ, ԺԲ. հատ.

Վենետ. 1810—1814. էջ
42տ, 65տ, 93տ.
Բաղմալէպ, Վենետիկ 1848 և
1859. էջ 150տ, 566տ.
Բարխուդարեան Մակար եպիս.,
Արցախ, Բագու 1895. էջ
607տ, 608տ, 688տ, 689տ,
690տ, 691տ, 692տ, 693տ,
694տ, 695տ, 696տ, 697տ.
Բարխուդարեան Մակար եպիս.,
Աղուանից երկիր և դրա-
ցիք, Թիֆլիս 1893, էջ 675տ,
725տ.
Բժշկեան Հ. Մինաս վրդպ., Պատ-
մութիւն Պոնտոսի. Վենե-
տիկ 1819. էջ 698տ.
Բժշկեան Հ. Մինաս վրդպ., Ճա-
նապարհորդութիւն ի Լե-
հաստան... Վենետիկ 1830.
էջ 734տ.
Զաքարիա սարկաւազի, Պատ-
մագրութիւն, հատ. Բ. Վա-
ղարշապատ 1870. էջ 337տ,
338տ, 443տ, 444տ, 448տ,
489տ, 501տ, 524տ.
Էհրամճեանց Խաչատուր Ս. (Կար-
նեցի), Վառվառէ կամ
XIX-րդ դարու զոհը, Թիֆ-
լիս 1887. էջ 674տ.

Թովմա Մեծոփեցի, Պատմութիւն Լանկթամուրայ և յաջորդաց իւրոց (հրատ. Կարապետ վրդ. Շահնազարեանցի), Փարիզ 1865. էջ 185տ, 217տ, 220տ, 229տ, 230տ, 231տ, 263տ, 279տ, 282տ, 283տ.

Թովիճեան Յ., Յուդակ 2եռագրաց Խաչիկ վարդապետի, Վաղարշապատ 1898, էջ 182տ, 516տ, 517տ.

Kiepert' ի և Weiland' ի հրատարակած մեծ ատլասը, Thübingen 1873, էջ 420տ.

Կերակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Մոսկուա 1858. էջ 97տ, 102տ.

Կոստանեան Կարապետ, Գրիգորիս Աղթամարցի և իւր տաղերը, Թիֆլիս 1898 էջ 358տ, 516տ, 517տ.

Հայկունի, Բագրեանդ Զրաբաշխ դաւառ, Վրչապատ 1894. էջ 567տ.

Հայկունի, Յուսէփեցի Աբրեհամ, Տրապիզոնի գիւղերու մէջ հայ հերոսը, (անտիպ) էջ 713տ.

Հանդէս Ամսօրեայ, 1901. էջ 727տ.

Մաղաքիս արեղայ, Պատմութիւն վասն ազգին Նեաողաց (հրատ. Բ. Պատկանեանի), Ս. Պետերբուրգ 1870. էջ 99ժ, 100տ.

Մասեաց Աղաւնի, հինգերորդ տարի, Թէոդոսիա 1860. էջ 729տ.

Մխիթար Այրիվանեցի, Պատմութիւն Ժամանակագրական (հրատ. Մկրտիչ Էմինի), Մոսկովա 1860. էջ 71տ.

Յայտմաւուրը, Ա. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՃԾԵ., Բ. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՃԺ., Գ. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՄԶԴ.

Զամչեան Հ. Մ., Պատմութիւն Հայոց, հատ. Գ, Վենետիկ 1784. էջ 3ժ, 10տ, 20ժ, 42տ, 65տ, 71տ, 72տ, 93տ, 97տ, 103տ, 136տ, 146տ, 151տ, 165տ, 169տ, 183տ, 197տ, 204տ, 207տ, 217տ, 228տ, 229տ, 230տ, 243տ, 263տ, 270ժ, 273տ, 282տ, 283տ, 304տ, 305տ, 308տ, 332տ, 338տ, 352տ, 359տ, 368տ, 369տ, 370տ, 371տ, 372տ, 375տ, 382տ, 420տ, 421տ, 431տ, 454տ, 466տ, 471տ, 477տ, 483տ, 502տ, 503տ, 520տ.

Պէրպէրեան Աւետիս վարժապետ, Պատմութիւն Հայոց, սկսեալ 1772 ամէ ֓րկչին մինչև ցամ 1860, Կ. Պօլիս 1861. էջ 678տ, 736տ.

Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ հաւաքմունք ի դրոց պատ-

մագրաց յաղագս գիւտի Ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրաքաղաքաբեալ (հրատ. Արշակ Տէր-Միքէլեանի): Վաղարշապատ 1893. էջ 372տ, 395տ, 422տ, 431տ, 483տ

Վարդան վարդապետ, Հաւաքումն պատմութեան, Վենետիկ 1862. էջ 65տ, 71տ, 72տ, 102տ, 103տ.

Վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հաւաքնտիր քաղեալ ի ճառընտրաց, 2 հատ., Վենետիկ 1874. էջ 42տ, 93տ.

Տաթևացի Գրիգոր, Գերբ Հարցմանց, Կոստանդնուպօլիս

ՌՃԼԸ. էջ 385տ.

Տաշեան Հ. Յ., Յուդակ հայերէն ձեռագրաց մատենագրանի Մխիթարեանց ի Վենետիկ 1895. էջ 181տ, 182տ, 400տ, 565տ, 571տ, 606տ.

Տէր-Աբրահամեան, Պատմութիւն Խրիմու, մասն Բ., Թէոդոսիա 1865, էջ 687տ.

Տէր Յովհաննէանց Յար. Թ., Պատմութիւն Նոր Զուղայու, Նոր-Զուղա 1880. էջ 435ժ, 436տ, 550տ.

Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա և ի շրջակայս, հատ. Ա. և Բ., Վենետիկ 1899. էջ 383տ, 384տ, 560տ, 628տ, 683տ.

8464

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԻ. Ա.,

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ նախասկզբեան
Արբանամ քահանայ եւ Աքանաոր Ուռնայեցի, 422	Եղեսիա, ՌԽԹ=1600 յունվ. 22 դշ.
Ազիզ Տէս Պատուական	—
Ամէնառդ Դերձանցի, 129—133	Կերջան, ԶԳԴ=1335 մարտ 10 ուր.
Անդրէաս քահանայ, 423—433	Ագուլիս, Ռ-ԿԶ տրէ ժ=1617 նոյ. 18
Անտոն Թիփլիսեցի (սպմգ.), 608	Շուշի, Ռ-ԽԵԴ=1794—5
Առաքել քահանայ (սպմգ.), 94	Կեչուր, ՌԾԷ=1208
Աստուածատուր Խթայեցի (սաղ), 353—8	Բաղէշ, ԶԿԸ=1519
Աստուածատուր Կաֆացի (սաղ), 329—331	Կաֆա, ԶԼԷ=1488 ապրիլ
Արիստակէս Տէս Մկրտիչ հն	—
Աւագ Սալամատեցի, 152—165	Բաղէշ, ՊԼԹ=1390 փետ. 23 դշ.
Աւետիս Ոստանցի, 478—483	Փիզան Բերդ, Ռ-ՃՆ=1656 մարտ 20
Աւետիք կրօնաւոր (սաղ), 346—9	Ղրիմ, ԶԾԸ=1509 գեկտ. 11 դշ.
Բաղասաար Թոխաթցի, 490—494	Կարին, Ռ-ՃԻԱ=1672 յունիս 4 դշ.
— Այլ խմբագրութիւն, 494—499	—
Բարունակ Տէս Պատուախ Ամթեցի	—
Դարբիէլ Ղալաթիացի, 484—487	Կ. Պօլիս, Ռ-ՃԺԱ=1662 սեպ. 17 դշ.
Դաւուստ երէց, 445—448	Երևան, Ռ-ԶԹ=1640
Դասպար, Մարիամ եւ Վառվառէ Կարնեցիք, 631—645	Կարին, 1810 յունիս 8 դշ., յուլիս 16 շր.
— Տաղաւախ. վկայորդիւն, 646—674	—
Դասպար Կոռան (սաղ), 518—9	Սեբաստիա, Ռ-ՃԻԶ=1677 ապր. 29
Դոնաթրիէ, Ռաաիոս, Մամիդէս եւ Տուկիոս Սեբաստացիք, 12—22	Սեբաստիա ՌԴ հրոտից իր=1155 յուլիս 28 հշ.
Դրբիգոր Բալուեցի, Սիմէոն եւ Կի- րակոս, 104—118	Խարբերդ, ԶԼԹ=1290 փետ. 10 ուր.
Դրբիգոր Արփայեցի, 431—436	—
Դրբիգոր վրդ. Խլաթեցի, 264—274	Ներքին Խոյիկան, Ռ-ՃԱ=1622
	Արծկէ, ՊՃՆ=1426 մայիս 19 կիր.

40

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հոգ	Տեղ եւ քիւ նահաստան
— Եղեղեղոսիւն, 274—279	—
— Համառոտ վկայունք, 279—81	—
Գրիգոր Կանցի (Կարնեցի), 520	Կ. Պօլիս, ՌՃԼԱ.—1682 մայ. 19
Գրիգոր Կեչարցի (սպեղ.), 55	Կեչար, ՌՀԼ.—1222
Գրիգոր Հաղարկեան, 96—7	Գանձակ ?, ՌՀԲ.—1223
Գրիգոր Տաթևացի մանուկ, 503	Մուշ, ՌՃԻԵ.—1676
Գրիգոր Եղիսկ. Կարնեցի, 121—8	Կարին, ՉՀ.—1321 յունիս 20 ղը.
Դանիէլ բէկ Խաչենցի (սպեղ.), 607	Շուշի, ՌՄԽ.—1790—1
Դաւիթ արդ. սկս Յովհաննէս Կոյ. ԼԵ	—
Դաւիթ Խարբերդցի, 306—308	Խարբերդ, ՋԻԳ.—1474 յնոյ. 16 կիր.
Դաւիթ Սեբաստացի (սաղ), 504—17	Սեբաստիա, ՌՃԻԶ.—1677 փետ. 22
Նղիսաբեթ Ի Խառարատաւ, 166—9	Վան, ՊԽ.—1391 մարտ 9
Ներք անանուն վկայք, 502	Կարին, Սեբաստիա, Կամուրջ Գ., ՌՃԻԲ.—1673
Ներք Շեքուռլու գեղջ, 372	?, ՋԶԳ.—1535
Ներսէս մանկունք Ի Կոտէից, 442—3	Արծնի գիւղ, ՌԶԸ.—1638—9
Չաքարիա կթղ. Աղթմարայ, 170—6	Ոստան, ՊԽԲ.—1393 յունիս 25 ղը.
— Դանձ Զաքարիա կրդիսի, 177—81	—
Չաքարիէ տանուտէր, 229	Արծկէ, ՊԽԲ.—1420
Չուատ մանուկ, 120	?, 1317 ?
Թադէոս Երէց Սեբաստիոյ, 371	Սեբաստիա, ՋԶԳ.—1534
Թամամ կոյս Շաղկերացի, 521—4	Նգալարդ գիւղ, ՌՃԼ.—1690—1
Թամար Մոկացի, 186—197	Ոստան, ՊԽԵ.—1398 ապր. 22 ղը.
Թէոդորոս արդ. Սեբաստացի, 3—11	Սեբաստիա, 1155-ից յ. յունիս 22
Թէոդորոս Կեսարացի, 73—93	Կեսարիա, ՌԾԳ.—1204 մայ. 18 ղը.
Թէոդորոս սկս Ստեփանոս Կ ալք	—
Թովմա վրդ. Ի Պուտլիկ վանաց, 263	?, ՊՀԲ.—Գ.—1423—5
Թորոս Նգեսացի, 369	Նգեսիա, ՋՀԵ.—1528
Թորոս Հոռմկլայցի, 332	?, ՋԽԳ.—1494 օգոստ. 1
Թուխման մանուկ (սաղ), 605—6	Տիգրանակերտ, ՌՄԼԳ.—1784
Իսահակ (Յովսէփ) Թաւր. 208—16	Շամախի, ՊԿԶ.—1417 ապրիլ 18
— Այլ խմբագրութեամբ, 217—220	—
— Մասնով տաճարագիրք, 725—6	—
Լոյս Գրիգոր, 539—551	Աղան, ՌՃԾԳ.—1703 յունիս 20
Խանուս վկայունք (սաղ), 562—5	Աղակերտ, ՌՄԳ.—1755 մայ. 3 ղը.
— Այլ տաղ. 565—566	—
— Առանդոսիւն, 566—7	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հոգ	Տեղ եւ քիւ նահաստան
Խաչատուր Տիգրնկերացի, 455—66	Տգրնկերա., ՌՃԱ.—1652 օգոս. 20
Խաչատուր Կողբեցի, 350—352	Տիգրնկերա., ՋԿԶ.—1517 ապր. 5 կր.
Խըւրըշայ մանուկ (սաղ), 376—82	Մարգուան, ՋԳ.—1541 կր ՊԳ.—1441
Խոսրով Գանձակեցի, 23—31	Գանձկ, ՌԾԶ արաց Գ.—1167 յլ. 10 ղը.
— Ներքողեան, 32—39	—
— Բաճ Յայսմաւուրաց, 43—5	—
Ծամիդէս սկս Գոհարիէն Սեբաստ.	—
Կատարիալ կոյս սկս Թամամ	—
Կարապետ Վանեցի սկս Մեղրիսէթ	—
Կարապետ Մալաթիացի, 359	Մալաթիա, ՋՀԳ.—1524
Կիրակոս սկս Գրիգոր Բալուեցի	—
Կիրակոս միակեաց ? (սպեղ.), 119	Ընդեղի մասուռ, ՉԽ.—1291
Կիրակոս վրդպտ. (սպեղ.), 134	Անի գիւղ, ՉԳԵ.—1348-ից տաղ
Կոկնայ Սեբաստիոյ (սաղ), 373—5	Սեբաստիա, ՋԶԵ.—1536
Հայրապետ արեղայ, 370	», ՋՀԵ.—1528 կր ՋԶԲ.—1533
Հալալ քանանալք, 244	Խիզան, ՊՀ.—1421
Հռիփսիմէ Սելվիլիցի ?, 385	?, ՌԳ.—1554 փետր. 14 ղը.
Ղազար վարդապետ Բաղիշու, 283	Սասնոյ լեռ, ՊՀԵ.—1428
Ղալար Նորագաւթեցի, 444	Նորագաւթ գիւղ, ՌԶԸ.—1638-9
Մարգարէ սրկ. Ե Շահման, 413—20	Տիգրանակերտ, ՌԻԹ.—1580 սեպ. 6
Մարիամ Կարնեցի սկս Գառնար ԼԵ	—
Մարտիրոս Կողբեցի, 151	Նրասի գետ, ՊԼԶ.—1387-ից յետոյ
Մեղրիսէթ Կարապետ, 198—204	Վան, ՊԽԲ.—հրոսից Կ.—1403
Միրաք Թաւրիկեցի, 322—328	Թաւրէզ, ՋԼԵ.—1486 մարտ 24 կր.
Մխիթար Վանեցի, 472—477	Վան, ՌՃԵ.—1655 յոյ. 12
Մկրտիչ, Յովհաննէս, Արիտակէս Կ ալ 8 վկայք, 231	Արծկէի գիւղերը, ՊԽԲ.—1420
Մուսեփիւր սկս Ստեփանոս քհ.	—
Մուրատ Վանեցի, 320—1	Վան, ՋԼԳ մարտաց 14.—1485
Մուրատշահ Արծկեցի, 230	Արծկէ, ՊԽԲ.—1420
Յակոբ Ուսանացի վարդ., 282	Անձղնապատ վանք, ՊՀԵ.—1428
Յակոբ օրդի Ղուկեկի, 500—501	Կարին, ՌՃԻԲ.—1673 մայիս 27 ղը.
Յարութիւն Կարնեցի (սաղ), 620—6	Զմիւռնիա, 1806 փետր. 26
— Տապաւնագիրք, 626—627	—
— Առանդոսիւն, 627—8	—
— Տաղ Յարութիւն մանկանք, 629—30	—
Յարութիւն Տիւրիսեցի, 609—19	Տիւրիս, 1795 սեպտ.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հոգ	Տեղ եւ քիւ նահասակութեան
Յիմար Վանեցի, 221—228	Վան, ՊԿԷ—1418
Յովակիմ Սամաթիացի, 676—8	Կ. Պօլիս, 1843 օգոստ. 17
— Տապանագիրք, 735—736	—
Յովհաննէս եպսկ., Սարգիս եպսկ., Դաւիթ արեղայ, 310—345	Ամասիա, 206 հկա. 17 չր.
Յովհաննէս եպ. Կարանաղեաց, 421	Կարին, ՌԽԱ—1591.2
Յովհաննէս եպ. Տարօնոյ, 299—304	Բաղէշ, 206—1463 ասորի 19 չր.
Յովհաննէս քհն. Զմէկճեցի, 205—7	Զմէկճազ, ՊԾԲ—1403 սեպտ. 10
Յովհաննէս արեղայ, 339	Դրախտիկ գիւղ, 206—1500
Յովհաննէս Խլաթեցի, 284—292	Խլաթ, ՊԶԷ—1438 փետր. 22 չր.
— Այլ խմբագրութիւն, 292—298	—
Յովհաննէս Մալաթ. (սաղ), 569—71	Եւդոկիա, ՌՄԻԳ—1775
Յովհաննէս Տէս Միլտիէ եւ այլք	—
Յովսէփ Դուռնեցի սլաւոյնի, 46—60	Միջոց, ՌԺԲ անկի ի—1170 հոկտ. 24 չր.
— Ներքողեան, 61—64	—
— Ըստ Յայմաւուրաց, 67—70	—
Յովսէփ Թաւրիթեցի Տէս Իսահակ	—
Յարգանան վկայ տաճիկ, 72	Կարին, ՌԼԱ—1182
Նիկողայոս Տգրեկերացի, 449—54	Տգրեկերա., ՌԴԱ—1642 ասոր. 15
Նիկողայոս Պրուսացի, 531—538	Պրուսա, ՌՃԽԳ—1694 մրտ. 14 չր.
Շահրման Տէս Մարգարէ սրկ.	—
Շնորհաւոր Բաբերդցի, 333—338	Բաբերդ, 206—1494
Ոգջայ Տէս Կոկճայ	—
Պալի Կարնեցի, 603—604	Կարին, 1781—1786
Պատուական կմ Ազիզ կին, 488—9	Նախիջևան, ՌՃԺԸ—1668-9
Պարոն Լոյս Կաֆացի, 386—95	Կաֆա, ՌԺԶ—1567 մայիս 15 հչ.
— Տաղ..., 396—401	—
— Այլ տաղ ի վրդանեան, 401—408	—
— Այլ տաղ ի Թաւմաշե, 409—412	—
— Այլ ոտանաւոր, 729—734	—
Պետրոս քհն. Տէս Ստեփանոս վրդ. Են	—
Պետրոս Նիժեցի (սպնգ.), 675	? , 1826 սեպտ. 13
Պուտախ Ամթեցի, 360—8	Տիգրանաւերա, 229—1524
Պօղոս սրկ. Սղերդցի, 525—7	Սղերդ, ՌՃԽ—1691
Ջալալ իշխան Խաչենոյ, 101—3	Ղաղուին, 206—1261
Ռատիոս Տէս Դոնարինէ Սիւրպատ.	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հոգ	Տեղ եւ քիւ նահասակութեան
Սահակ Բրուանեցի, 552—559	Ազախ, ՌՃԿԳ—1715 հոկտ. 17
Սահակ Մարր Կարնեցի, 572—4	Կարին, ՌՄԻԷ—1778 յուլիս 28
— Տաղալափ. վկայքնոր., 574—99	—
— Այլ տաղ, 600—1	—
Սամուէլ Մանիսացի (սպնգ.), 560—1	Զմիւռնիա, 1723 յուլիս 15 չր.
Սայեաթ-Նուիէ Տէս Յարութիւն	—
Սարգիս իշխան Խաչենեցի, 71	Դանձակ, ՌԼԱ—1182 մրտ. 26 սր.
Սարգիս Մելիտիւնեցի (սպնգ.), 383	Զմիւռնիա, Ռ—1550 ասորի 15 չր.
Սարգիս Նահապաղ, 135	Խաչի ձոր, Անի, ԺԳ դար
Սարգիս եպս. Տէս Յովհաննէս եպ. Են	—
Սարգիս սրկ. Կարսեցի, 528—30	Կարս, ՌՃԽԱ—1694—2
Սարուխան Հիգնացի, 437—441	Բաղէշ, ՌԶ—1631 փետր. 4 սր.
Սեղբասարոս Տէս Ստեփանոս Են	—
Սիմէոն Տէս Գրիգոր Բալուեցի	—
Սիրուն Հիգնացի, 309—312	Հիգան, 206—1476 յունի. 14 կիր.
Սիրուն Աւիրցի, 467—471	Վան, ՌՃԴ—1655 օգոստ. 5
Ստեփանոս արքեպս. Սեբաստիոյ, Սեղբասարոս եւ Թէոդորոս, 137—148	Աղշարու լեռ Սբաստիոյ, ՊԼԶ—1387
— Տաղ ի Տէր Ստեփանոս..., 149—50	—
Ստեփանոս արքեպ. Տաթևու, քհն. սրկի իւր եւ մօրեղբորորդի, 313—319	Թաւրէզ, 206—1483
Ստեփանոս Վանահայր, 98—100	Գերեթին ?, 206—1257
Ստեփանոս քհն. եւ Մուսիֆիլ, 184—5	Արծկէ, ՊԽԳ—1395
Ստեփանոս վ. Պետրոս քհն. Խիզան- ցիք եւ Ստեփ. ուրաց, 245—62	Խիզան եւ Սորբ գիւղ, ՊԶԳ—1424 յունիս 2 սր. եւ 11 կիր.
Ստեփանոս մանուկ, 305	Կ. Պօլիս, 206—1471
— Ս. Ստեփանոսի նշխարք, 727—8	—
Ստեփանոս ուր. Տէս Ստեփ. վրդ. Են	—
Սքանապ Տէս Արքանաթ քհն.	—
Վաղին Արծկեցի Տէս Մուրադան	—
Վանակ եպսկ. Բջնոյ, 136	Բջնի, ՊԼԶ—1387
Վաս վառէ Դմիտրի Տէս Գառնար Են	—
Վարդան Բաղիշեցի, 232—243	Բաղէշ, ՊԶ—1421 յունի. 4 չր.
Տուկիոս Տէս Դոնարինէ Սիւրպատ.	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ քիւ նախաձեռնութեան
Փռանկուլ որդի Ազիզի (սպնդ), 568	Ղարաուրապար, 1557 յունիս 1
Յաւելուած Ա.	—
Անանուն նհտ. Տրապիզոնի?, 698	Գրգման Տրապիզոնում, ?
Անանուն նահատակ (աւանդ.), 693	Գրգման Պապեօսեբը վանքում, ?
Գրիգոր (սապանագիր), 699	Խաչվէմ Քեօթանլու գիւղի մօտ, ?
Գրիգոր և Մարիամ (աւանդ.), 701	Հանգստարանը Արփա գիւղի մօտ, ?
Զաքին (աւանդ.), 695	Հանգստարան Պարանսլառ անտառում, ?
Խալիլ Տէս Մանուր (Յ. Ա. 720—1)	—
Ծեր նահատակ (աւանդ.), 692	Գրգման Պարեցիք գիւղի մօտ, ?
Կարապետ քհ. (աւանդ.), 702—9	Թորոսլի գիւղ, 1708—10 ?
Հղեգեանայ նհտկ. (աւանդ.), 694	Խաչարձան վանք գիւղի մօտ, ?
Ճամալ Տէս Փիր (Յ. Ա. 688)	—
Մանուր, Խալիլ և Նասիմի, 720—1	? , 1524-ից առաջ
Մարտիրոս Հիզնացի, 714—9	Բաղէշ, ԺՆ դար.
Մարիամ Տէս Գրիգոր Արփ., 701	—
Յակոբ վրդ. և ընկերք (սաղ), 679—82	Արճէշ գաւառ, ? օգոստ. 14
Յարութիւն Մլրցի (սպնդ), 683—4	Մանիսա ք., 1855 (1833 ?)
Նահապետ Մալացի (աւանդ.) 710—3	Մալա գիւղ, XVIII-րդ դար?
Նահատակք ի կոտորածի կէտիկ	Խրիմ, 1475-ից իջ ժամ յիշոյ
Ահմէտ փաշայի, 685—687	—
Նասիմի Տէս Մանուր, 720—1	—
Ներսէս (սապանագիր), 700	Տապան վայոց ձորում, ?
Ոսկեթել նհտկուհի (աւանդ.), 696	Մատուռ Հարցանգիստ գիւղի մ.?
Սարգիս քհ. Ղարսեցի, 722—4	Ղարս, 1796 յուլ. 25 սուրբ.
Սուրբ Սրաբեկ, (աւանդ.), 690	Մատուռ Դաշուէնի մօտ, ?
Վասակ սրատրոնիկ (արձնգր.), 688	? , ՈԾ=1201-ից առաջ
Բուսկան (աւանդ.), 697	Մատուռ Փիփի կողմում, ?
Փիր, Ճամալ և քոյր նոցին (աւանդ.) 689	Փիր-Ճամալ և Նախշուանիկ գ.?
Փռչնին ?, 691	Գրգման Դահլան գիւղի մօտ, ?

ՅԱՆԿ

ՀԱՅՈՅ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԻ. Բ.

Երկրորդ սխանակում շրագիր նշանակում ևն վկայարան-
նոթիսներին հետևանքները.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք բաղել
Արրահամ քհ. և Սքանտար, 422	Սամուէլ Անեցի, Պատմթ. Վղըշու.
Ազիզ Տէս Պատուական	—
Ամէնաւագ Դերջանցի, 129—133	Յայսմ. Գ. տպ. Ա., Յովնանէս վրդ.
Անդրէաս քահանայ, 423—433	Առաքել վրդ. Դաւրթ., Պատմ. և GM
Անտոն Թիփլիսցի (սպնդ.), 608	Մակար Էպի. Բարխուտ. Արցախ
Առաքել քահանայ (սպնդ.), 94	Ալիշան, Շիրակ
Ածառուր Խլթայեցի (սաղ), 353-8	Լս, Գրիգորիս կրդ. Աղբաւարցի
Ածառուր Կաֆայի (սաղ), 329—331	Լս, Գրիգոր վրդ. Կաթացի
Արիստակէս Տէս Մկրտիչ Էն	—
Աւագ Սալամասեցի, 152—165	Յայսմ. B-NP-WYZbc
Աւետիս Ոստանցի, 478—483	Առաքել վրդ. Դաւրթ., Պատմ. և GK
Աւետիք կրօնաւոր (սաղ), 346—9	Լս
Բաղտասար Թոխաթցի, 490—494	z
—Այլ խմբագրութիւն, 494—9	Զաքարիա սրկ., Պատմ. Բ. Վղըշ.
Բարսեղ Տէս Պուտախ Ամթեցի	—
Գարբիէլ Ղալաթիացի, 484—487	j, Յակոբ Ակնեցի
Գալուստ երէց, 445—448	Զաքարիա սարկ., Պատմթ. Բ.
Դասապար, Մարիամ և վառվառէ	Յայսմ. Գ. տպ., Տեր Մասթոս, Հաննէ,
Կարենցիք, 631—645	Կարապետ.
—Տաղաւաթ. վկայարան, 646—647	s, Յովնանէս Կարենցի
Դասապար Կուռան (սաղ), 518-9	t, Միխայիլ որդի Բարդաւ գրդի
Դոհարինէ, Ռատիոս, Ծամիղէս և	Յայսմ. B-DG-WYZabc
Տուկիոս Սիւստացիք., 12—22	—
Գրիգոր Բալուեցի, Սիմէոն և Կի-	Յայսմ. d, Հասընտ. q, Դաւիթ
րակոս, 104—118	երկց Բալուեցի
Գրիգոր Արփայեցի, 434—436	Առաքել վրդ. Դաւրթ., Պատմթ.
Գրիգոր վրդ. Խլթայեցի, 264—274	CMTr և Թ. 1047, Թովմա հոկտր

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հո	Ի՞նչ աղբիւրից ենք բաղել
— Եղերեգոսրիւն, 274—279	Հայերգ, Տէվկանց, Առաքել
— Հաւանոս վկայարհր. 279—81	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Գրիգոր Կանցի (Կարենցի), 520	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Գրիգոր Կեչուրցի (սպնդ.), 95	Հ. Ալիշան, Շիրակ
Գրիգոր Հազարակեան, 96—7	Կիրակոս Գանձակ., Պատմթ.
Գրիգոր Տաթևացի մանուկ, 503	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Գրիգոր Կալս. Կարենցի, 121—128	Յայում. ձ
Գանիէլ բէկ Խաչենցի (սպնդ.), 607	Մակար Կալս. Բարխուտ., Արցախ
Գաւիթ արզ. Տէս Յովհաննէս Կալս. Կն	—
Գաւիթ Խարբերգի, 306—308	B
Գաւիթ Սեբաստացի (սաղ), 504—17	t, Միխայիլ որդի Բարդաւ գրի
Նզիսարեթ ի Խառարաստայ, 166-9	B-EG-1K-MP-RTUWYZbedkթ. 434
Նրեք անանուն վկայք, 502	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Նրէց Շնքուռուզ գեղջ, 372	Սամուէլ Անեցի, Պատմ.
Նրկու մանկունք ի Կառէից, 442-3	Չաքարիա սարկ., Պատմ.
Չաքարիա կթղ. Աղթամարայ, 170-6	B-EG-1K-RT-VYZbc
— Դանձ Չաքարիա կրղիսի, 177—81	α, Դիգոր վրդ. Աղթամարցի
Չաքարիէ տանուէր, 229	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Չուստ մանուկ, 120	Հ. Ալիշան, Սիսական
Թաղէս երէց Սեբաստիոյ, 371	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թամամ Շաղկերացի, 521-4	Չաքարիա սարկ., Պատմ. Բ.
Թամար Մոկացի, 186—197	B-EG-1K-MP-RT-WYZbc, Թ. 434
Թէոգորոս արզ. Սեբասցի, 3—11	Յայում. B-WYZbc
Թէոգորոս Կեսարացի, 73—93	Վարք և Վկայ. սրբոց, Վնտ 1874
Թէոգորոս Տէս Ստեփանոս և այլք	—
Թովմա վրդ. ի Պուտլիկ վանաց, 263	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Թորոս Նղեսացի, 369	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թորոս Հռոմկլայեցի, 332	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թուխման մանուկ (սաղ), 605-6	ծ
Խառակ (Յովսէփ) Թաւր., 208—16	B-SU-WYbc
— Այլ խառաքոսրիւն, 217—20	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
— Մասնոյի արձանագիրք, 725—6	Մակար ծ. վրդ. Բարխուտ., Աղս անք
Լոյս Գրիգոր, 539—551	Պատմ. Նոր Զուգայոս, Ա.
Խանուժ վկայուհի (սաղ), 562—5	Յէ, Պողոս երեց
— Մի այլ սաղ, 565—566	Բազմավէպ, 1859
— Առանդոսրիւն, 566—567	Ս. Հայկունի, Բագրեանց.
Խաչատուր Տիգրէկրացի, 455—66	Առաքել Գաւր., Պատմ., GHKP

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հո	Ի՞նչ աղբիւրից ենք բաղել
Խաչատուր Կողբեցի, 350—352	Bf
Խըտըրչայ մանուկ (սաղ), 376—82	mx, Մեծ Պարուն
Խոսրով Գանձակեցի, 23—31	Ճառընտ. n, Միսիրար Գոշ
— Ներքողեան., 32—39	Ճառընտ. n, Միսիրար Գոշ
— Հս Յայումաւուրաց, 43-5	Յայում. A-EG-WYZb-e
Ծամիդէս Տէս Գոհարիէ Սեբաստ.	—
Կատարեալ Կոյս Տէս Թամամ	—
Կարապետ Վանեցի Տէս Մեքքիսէթ	—
Կարապետ Մալաթիացի, 359	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Կիրակոս Տէս Գրիգոր Բալուեցի	—
Կիրակոս միակեաց (սպնդ.), 119	Հ. Ալիշան, Սիսական
Կիրակոս վրդ. (սպնդ.), 134	Հ. Ալիշան, Շիրակ
Կոկճայ Սեբաստիոյ (սաղ), 373-5	v, Յովսափ Սեբասացի
Հայրապետ արեղայ, 370	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Հառաչ քահանայք, 244	CE, Առաքել վրդ. Բաղիշեցի
Հռիփսիմէ Սիւրբիցի, 385	Էջմ. Թ. 864
Ղազար վրդ. Բաղիշու, 283	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Ղղար Նորագաւթեցի, 444	Չաքարիա սարկ., Պատմ.
Մարգարէ սրկ. և Շահրման, 413—20	i, Սիւքուն
Մարիամ Կարենցի Տէս Գասպար Կն	—
Մարտիրոս Կողբեցի, 151	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Մեքքիսէթ և Կարապետ, 198—204	BCG-1K-RT-VYZbc
Միրաք Թաւրիկեցի, 322—328	BCr, Մովսէս գրի
Միսիթար Վանեցի, 472—477	Առաքել Գաւր., Պատմ. և GHKM
Մկրտիչ, Յովհաննէս, Արիստակէս	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմթ.
և այլ 8 վկայք, 231	—
Մուսիֆիր Տէս Ստեփանոս քհ.	BC
Մուրատ Վանեցի, 320—321	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմթ.
Մուրատչա Արծկեցի, 230	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմթ.
Յակոբ վրդ. Ուսանեացի, 282	z
Յակոբ որդի Ղուբեկի, 500—501	o, Յովհաննէս Կարենցի
Յարութիւն Կարենցի (սաղ), 620-6	Գոսեան, Հայք ի Զմիռնիա
— Տապաւնացիք, 626—627	»
— Առանդոսրիւն, 627-8	»
— Տաղ Յարութիւն մանկանք, 629—30	Յէ, Սահակ գալիւր Վանեցի
Յարութիւն Տիգրիսեցի, 609—19	Գ. Ախլէրգեան, Սայեաթ-Նովայ
Յիմար Վանեցի, 221—228	B-EGHJ-PR-WYZcg

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հո	Ի՞նչ արժեքից եմք բաղել
Յաւելուած Ա.	
Անանուն նհտ. Տրապիզոնի ? , 698	Մինաս վ. Բժշկեան, Պատմ. Պոնտոսի
Անանուն նհտ. (աւանդութիւն), 693	Մակար եպոս. Բարխուտ., Արցախ
Գրիգոր (սապանագիր), 699	Հ. Ալիշան Սիւսական
Գրիգոր և Մարիամ (աւանդ.), 701	» »
Զարին (աւանդ.), 695	Մակար եպոս. Բարխուտ., Արցախ
Խալիլ սէս Մանսուր (Յ. Ա. 720-1)	—
Մեր նհտ. (աւանդ.), 692	Մակար եպոս. Բարխուտ., Արցախ
Կարապետ քհ. (աւանդ.), 702-9	Ս. Հայկունի, Արարատ 1895
Հրեղեանայ նհտ. (աւանդ.), 694	Մակար եպոս. Բարխուտ., Արցախ
Ճամալ սէս Փիր (Յ. Ա. 688)	—
Մանսուր, Խալիլ և Նասիրի, 720-1	Տէս հո 720 և 721
Մարտիրոս Հիգնացի, 714-9	Վ. Ա. Թ. 10
Մարիամ սէս Գրիգոր Արի., 701	—
Յակոբ վր. և ընկերք (սաղ), 679—82	m
Յարութիւն Մլրրցի (սպեղ.), 683	Քօստան, Հայք ի Զմիւռն., Բ.
Նահապետ Մալացի (աւանդ.), 710-3	Ս. Հայկունի, անտիպ աշխատութ.
Նահատակք ի կոտորածի Կէտիկ	Յովհ. Տէր-Արքայաճամբան, Պատ-
Ահմէտ վաչայի, 685—87	մութիւն Խրիմու Բ.
Նասիրի սէս Մանսուր, 720-1	—
Ներսէս (սապանագիր), 700	Հ. Ալիշան, Սիւսական—h
Ոսկեթել-նհակունի (աւանդ.), 696	Մակար եպոս. Բարխուտ., Արցախ
Սարգիս քհ. Ղարսեցի, 722-4	Պ Կ. Կոստանեանցի ձեռ. թերթից
Ս. Սրբեկ (աւանդ.), 690	Մակար եպոս. Բարխուտ., Արցախ
Վասակ պատրոնիկ (աւանդ.), 688	» »
Բուսկան (աւանդ.), 697	» »
Փիր, Ճամալ և քոյր Նոցին (աւանդ.),	» »
689	» »
Փոչնին ? , 691	» »

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

ՕՏԱՐԱԶԳԻ ԲԱՌԵՐԻ

Այստեղ նաւարում ենք աշխատութեանս մէջ գործածուած բոլոր օտարազգի բառերը. իւրաքանչիւր բառի մօտ նշանակում են՝ բացի բառին ընդի ձեւից եւ բացատրութիւնից, նսնւ այն էջերը՝ ուր գործածուած են յիշեալ բառերը: Օտար ձեւերի մօտ նշանակում է բառի ընթերցումը եւրոպական տառերով եւ արդի օսմանեան արտասանութեամբ:

Աթաբակ 314, 320. Թրք. اتابك atabey հայրազուն. արքայորդւոց խնամակալ նշանակում անձը:

Ալլահ 239. արաբ. الله Allah Աստուած:

Աղայ 478, 486—7, 647—8, 650, 661—2. Թրք. Vē āga պարոն, մեծաւոր:

Աճամ 360. արաբ. عجم ajem պարսիկ:

Աճմատան 497. պրս. عجمستان ajemistan Պարսկաստան:

Ամբուրա 610. իմն տանքուրա = արաբ. طنبوره tanbura բամբ վին, ֆրանս. mandore.

Ամիր 456. արաբ. امير emir իշխան:

Այեան 663, 665—6. արաբ. اعيان ayan աւագանիք:

Այվազ 531—2. Թրք. آيواز ayvaz խոհարար:

Աշխիայ 650. իմն արաբ. عاشق aşeq սիրահար:

Աշուղ 610—2, 616—8. արաբ. عاشق aşeq երգիչ:

Ապազի 522. արաբ. عباسي abbasi անուն արժաթեայ դրամի,

որ այժմ արժուէ 20 կոպ. = 100 փարայ = 50 սանթիմ:

Ապրիշում 496. պրս. ابريشم ebristim մետաքս:

- Ատէթ 344. արաբ. عادت adet սովորութիւն, ծէս:
 Արապ 360. արաբ. عرب arab արաբացի:
 Աշապան 203. թմբուկ. թաթարերէն?, դրուած նաև
 արաբան:
 Աշապիստան 658. պրս. عربستان arebistan Արաբիա:
 Արզ 582, 584-5, 649, 658. արաբ. عرض arz խնդիրք:
 Արզայ 434. արաբ. عريضة ariza խնդրագիր, աղերսագիր:
 Արզուհալ 579, 581-2, 657-8. արաբ. عرضحال arzuhal
 աղերսագիր:
 Արմանի տնս էրմէնի:
 Բաս 618. արաբ. باحث bahs, աղաւ. թրք. bes բանավէճ, մրցում:
 Բեզար 250, 253. թրք. bezmek ձանձրանալ բայից:
 Բէգամաղ 615 = պրս. بيدماغ bidimağ, bidamağ դժգոհ,
 կամքը չկատարուած:
 Բէզարիլ 614. թրք. bezmek ձանձրանալ:
 Բէլիւք բաշի 711. թրք. بلوك باشي bölük başı գնդապետ:
 Բէկ 206, 439, 566, 607. թրք. بك beg, bey իշխանաւոր:
 Բուխտան, պուխտան 378. պրս. بهتان buhtan բարութանք,
 զրպարտութիւն. այսպէս պէտք է իմանալ նաև բուդ-
 տան բառը, էջ 330, որով այս ձևերը ջնջելի են յա-
 տուկ անուանց ցանկից, ուր մտել են սխալմամբ:
 Բույուրմիշ անել 722. թրք. buyurmaq հրամայել:
 Գուռջաստան 213 ծան., թրք. պրս. گرجستان gürcistan
 Վրաստան:
 Գոզալ 612. թրք. گوزل güzel գեղեցիկ, գեղունի:
 Դանիւման, գանիւմանդ, գանըլման 137, 173, 317, 381,
 389, 404, 500, 633-6, 641, 722. պրս. دانشمند da-
 nişmend մահմետական գիտնական կարգացող, մուլա:
 Դավթար 610-1, 616. արաբ. دفتر deffer տետրակ:
 Դավուլ զուռնայ, գաւուլ զուռնայ 709, 711. թրք. طاول
 زورنا davul zurna թմբուկ և փող:
 Դարդ 615. պրս. درد derd ցաւ, վիշտ:
 Դափ (գար, դափ) 203. պրս. دف def տօբելու դափ:
 Դեաֆ 663. արաբ. دفع def վանել, վռնտել:

- Դեկան 144, 193, 316, 379-80. = դահեկան:
 Դին 389, 586, 588. պրս. دين din կրօնք:
 Դիվանա 614. պրս. دیوانه divane գիժ, խենթ:
 Դոււման 98. تومان tuman 30,000 հեծեալ զօրքի բանակ:
 Դոււպայ 570. արաբ. توبه töbe ապաշաւել, սիրել:
 Դուրդար 615. պրս. درگر dürger հիւան:
 Դրստել 615. պրս. درست dürüst ուղիղ, շիտակ բառէն,
 ուղղել, հարթել:
 Եազլըլ 634, 652. թրք. yazlaq ամառանոց:
 Եար 613-4. պրս. یار yar սիրական:
 Եզլաի 594. պրս. یزیدی yezidi քուրդ ցեղ, որ համար-
 ւում է սատանայապաշտ:
 Եէլ մոմ 596. բաս. անծանօթ, թուի մի տեսակ մոմ:
 Ենիչերի, ենիչերի, ենիչարի, էնիչարի 464, 472-3,
 476, 484, 529-30, 627-8, 702-5, 712. թրք.
 yeniçeri մի տեսակ հին Օսմանեան զօրք:
 Ենիչար աղասի 472, 474. թրք. yeniçeri آغاسی
 ağası ենիչերիների գլխաւոր:
 Եշի 571. արաբ. عشق aşq, աղաւ. թրք. eşq զգացմունք, սէր:
 Զալմ 593-5. արաբ. ظالم zalim անիրաւ, անգութ,
 բռնաւոր:
 Զապիթ 579, 581, 583, 625, 648, 653, 658, 661-2.
 արաբ. ضابط zabıt ոստիկան, ոստիկանութիւն:
 Զեիա, զէվիա, զէվիայ, զեայի, զեիայ 144. արաբ. زاوية
 zaviye կրօնաւորի խուց, տէրվիշի վանք:
 Զեմհեր 652. արաբ. زمهرير zemherir սառնիկ ցուրտ. 2.
 միջինը ձմրան:
 Զէնէթ 597. արաբ. زينت ziyet մեծ հանդէս:
 Զէնճիր 342. զէնճիր 659. պրս. زنجير zenjir, թրք. زنجيل
 zinjil շղթայ:
 Զէվիադար 326. պրս. زاويه دار zaviyedar սենեկապետ, տէր-
 վիշների վանքի մեծը:
 Զընտան 342, 403. պրս. زندان زندان զնդան, բանտ:
 Զինահար 180. պրս. زینهار zinhar ապաւինել:

- 204 612. արաբ. ذوق zevq, պրս. հնչմամբ zovg հանդէս, զուարճութիւն, քէփ:
- 204 569. պրս. زور zor բառէն ածանցեալ. նոյնպէս է այժմ Պօլսոյ հայոց բարբառով՝ զօռովէն՝ բռնի, բռնաբար:
- Էմէկ 591. թրք. امك emek ջանք, աշխատանք:
- Էնկիչարի 484 տնս ենիչերի:
- Էրմէնի, արմանի 505. արաբ. ارمني ermeni հայ:
- Էֆէնտի 508. թրք. efendi պարոն. գրողէտ մարդոց արուած պատուանուն:
- Էֆէնտիմ 584, 650. թրք. efendim տէր իմ:
- Էֆտիրէ 582. արաբ. افترا iftira զրպարտութիւն:
- Ըսկէնճա 342—3. թրք. اسكندجه iskenje = պրս. اشكنجه iskenje տանջանք, չարչարանք:
- Ըրիայ 666, 668. արաբ. رعايه reaya ոչ մահմետական հըպատակք Օսմանցոց:
- Թամամ 613. արաբ. تمام tamam ամբողջ:
- Թային 659. արաբ. تعيين tayin որոշել, յատկացնել:
- Թապութ, թաբութ 326—7. արաբ. تابوت tabut դադաղ:
- Թաս 592, 623. պրս. طاس tas մետաղեայ թաս:
- Թարըղ 722. արաբ. تاريخ tarix թուական:
- Թափլիգ 723. արաբ. تكليف teklif առաջարկել:
- Թար 613. թրք. تەك tek միայն, առանձին, միայն թէ:
- Թէզ 659. թրք. تەز tez = պրս. تیز tiz շուտ:
- Թէլլալ 570. արաբ. دلال dellal, աղաւ. թրք. tellal մունետիկ:
- Թէքին 653. թրք. تەكين tekin միակ:
- Թէքլիֆ 660. տնս թափլիգ:
- Թէֆթիշ 581 (գրուած է թէֆթիշ). արաբ. تفتيش teftiş քննութիւն, խուզարկութիւն:
- Թըւանկ 351. թրք. تۈفەنگ tufeng հրացան:
- Թըւանկչի, թուանկչի 582—3, 588, 590, 592. թրք. تۈفەنگچى tufengji հրացանակիր ոստիկան:
- Թուղ 526. թրք. طوغ tug հին թրքական դրօշ, որ էր նիզակ՝ ծայրը ձիու ագի անցկացրած:

- Թուման 505. շրջակայք?
- Թուման 430, 435—6, 546. պրս. تومان tuman պարսկական վող որ արժում է Պարսկաստանում մօտ 2 ռուբլի (5 ֆրանք), իսկ Ռուսաստանում 10 ռուբլի (25 ֆրանք):
- Թուրէ 381. թրք. تۈر ture սովորութիւն, կանոն, օրէնք:
- Թումրուղ 498, թումրուխ 659. թրք. طومرق tomrug բանալի կապանք, կոճղ:
- Թօրայ 655. տնս թուրէ:
- Իզին 570. արաբ. اذن izn հրաման, արտօնութիւն:
- Իլամ 588. արաբ. اعلام ilam դատական վճռագիր:
- Իկ 531. թրք. ايک iy մանելու իլ. օրից իկնութիւն՝ մանելու արհեստ:
- Իմամ 650—1, 653, 662—3. արաբ. امام imam կրօնաւոր, ժողովրդապետ մահմետականաց:
- Իմանսըղ 583, 594. թրք. ایمانسر imansöz անհատա:
- Ինիէթ 663. արաբ. انيئت inayet ողորմութիւն, շնորհ:
- Իսա 269. արաբ. عيسى isa Յիսուս:
- Իքէն 570. թրք. ايکن iken մինչեւ, եղած ժամանակ:
- Իֆթիրայ 581, իֆթիրէ 579. արաբ. افترا iftira զրպարտութիւն:
- Լայեղ 650, 665. արաբ. لايق layeq արժանի:
- Լանէթ 592—4, 598. արաբ. لعنت lanet անէծք, նզովք:
- Լէշ 619, 657. պրս. لاشه laše, թրք. لش leş դիակ:
- Լուր 342—3, 378—9. ոտիկան?
- Լազիան 57. պտհապան, դահլիճ?
- Լազինայ 366. արաբ. خزينة xazine գանձ:
- Լաթեր 722. արաբ. خاطر xatər ի սէր, սիրոյն համար:
- Լալլուել 712. արաբ. خلاص xelas ազատել:
- Լալլա 614—5, 619. արաբ. خلق xalq ժողովուրդ, մարդիկ:
- Լային 581—2. արաբ. خان xayin չար, չարագործ:
- Լան 545, 547—8, 590, 627. պրս. خان xan պանդոկ, իջևան:

Խան 348, 439, 445—8, 607, 685, 687. պրս. خان xan
 իշխան, որից խանութիւն 445:
 Խանճալ 335, խանչալ 337, խանջար 310, խանջալ 468,
 470, 472, 475, 530. արաբ. خنجر xanjer կամ պրս.
 خنجر xançer դաշոյն:
 Խանուժ 650—1 թրք. خانم xanəm տիկին:
 Խապար 657, 659, 663. արաբ. خبر xaber լուր:
 Խարաբ 99. արաբ. خراب xarab անկարգ, աւեր, խան-
 դարեալ:
 Խարաճ 71, 122, 490, 494—5. արաբ. خراج xaraǰ հարկ,
 տուրք:
 Խարաճճի 569, խարաճչի 495. թրք. خراججي xaraǰi հար-
 կահան:
 Խարճ 430. արաբ. خرج xarǰ ծախք:
 Խէփիս 569. արաբ. حبس hats բանտ, բանտարկել:
 Խըզմէթ 654. արաբ. خدمت xədmət, թրք. աղաւ. xəzmet
 ծառայութիւն:
 Խիլայ 526. արաբ. خلة xila իբր պարզեւ տրուած հան-
 դերձ. որից խիլայել 529՝ պարզեւել:
 Խոնթըար 413—4, խոնթըար 343. թրք. خنکار xünkyar
 սուլթան:
 Խոջայ 427 տնս խոճայ:
 Խուժաշ 311. արաբ. قماش qumaš, աղաւ. թրք. xumaš կերպաս:
 Խուստուրմիշ ընել 569. թրք. قيصدرمق qəsdərmaq գործի-
 քով ուժգին պնդել:
 Խարի սուրբ 287, 295. արաբ. خضر xəḍər Գէորգ (ըստ
 քրիստոնէից):
 Խոճայ 344, 375, 530. թրք. خوجه xoja կրօնաւոր տաճ-
 կաց, գիտուն և կամ հարուստ:
 Կեաւուր 505. թրք. گيور gyavur անհաւատ (այն է քրիս-
 տոնեայ ըստ մահմետականաց). նէլէթ կեաւուրայ
 506՝ անիծեալ լինի անհաւատը:
 Կիլաւչա 342. թրք. گلبچه kelebçe ձեռնակապ բանտար-
 կեալի:

Կլանի 122. արաբ. قلة qala բերդ բառի յօքնակին:
 Կօշկար 437, 490. պրս. کفشگر kefsger կօշկակար:
 Հալ 150. արաբ. حال hal վիճակ:
 Հալալ 215, 287, 295, 512, 581, 588, 591. որից հա-
 լալութիւն 588, 590. արաբ. حلال helal ներելի, օրի-
 նաւոր, հարադատ. ևս ներողութիւն խնդրել:
 Հալվաչի 450. թրք. حلواجي helvajə հրուշակավաճառ:
 Հախ 654. արաբ. حق haqq իրաւունք. որից հախիք՝ քո մասին:
 Հաճի, հաջի 143, 473, 627. արաբ. حاجي hajj մահաւեր:
 Համալ 495. արաբ. حمال hammal բեռնակիր:
 Համաշա 614. պրս. همیشه hemişe միշտ:
 Համշիրակ 279. պրս. همشهری hemşehri համաքաղաքացի:
 Հայիֆ 648. արաբ. حيف hayif անիրաւութեան վրէժը:
 Հապաշ 251=245. արաբ. حبش habes եթովպացի:
 Հասար 691. արաբ. حصار hisar բերդ, պարիսպ:
 Հասարթ 591. արաբ. حسرت hasret կարօտ:
 Հատիր 381. արաբ. حاضر hazər պատրաստ:
 Հարամ 215, 316. արաբ. حرام անիծեալ, ապօրինի:
 Հարամի 581. արաբ. حرامي harami աւաղակ:
 Հաքիմ 723. արաբ. حاكم hakim դատաւոր, իշխող:
 Հէզրէթ 506. արաբ. حضرت hazret մեծութիւն, վսեմու-
 թիւն, մեծն, վսեմն:
 Հէշ 569. պրս. هیچ hiç բ՛աւ:
 Հէսէս 659. թրք. hasas բարատան:
 Հէքիմ 612. արաբ. حكيম hakim բժիշկ:
 Հովարտա 581. թրք. حواره xovarda շալլ, միտող:
 Հուքմ, հուքում 191, 314, 377, 416. արաբ. حكم hükm
 վճիռ, հրաման:
 Կազի 706. արաբ. قاضی qadə, qazə Շէրիի օրինաց դա-
 տաւոր:
 Կալ 593. արաբ. قال qali խիշ, յափշտակող:
 Կախալ 488. արաբ. قحبه qahbe բող:
 Կայ 657—9. արաբ. غيب gayb կորցնել:

- Ղան 98. պրս. خان xan, թրք. قان qan իշխան, որից զանաթիւն 339. իշխանութիւն:
- Ղատապխանա 590. պրս. قصابخانه qassabxane սպանդանոց:
- Ղատի, զադի 137, 139, 142, 158, 416 և ին. արաբ. قاضي qadā դատաւոր տաճկաց:
- Ղարիպութիւն 378, 578. արաբ. غريب garib պանդուխտ:
- Ղաւալ 292. թրք. قوال qaval սրինգ, ևս սրնդաձար:
- Ղափուճի, զափուջի 342—3. թրք. قابوچی qapuçi դռնապան:
- Ղըզ 654, 662. թրք. قیز qəz աղջիկ:
- Ղմշիլ 711. թրք. قېماق qəymaq չինայել, անգութ լինել:
- Ղուլլար աղասի 473. թրք. قوللر اغاسی qullar ağasə ծառայապետ:
- Ղուլլուզ 615. թրք. قوللۇ qulluq ծառայութիւն, ծառայել:
- Ղուռուշ 463. թրք. غروش ğuruş տաճկական փող, որ Ղուրիշ 534. արժու՞ է 8 կսպէկ = 20 սանթիմ:
- Ղուրբան 613. արաբ. قربان qurban զոհ, մատաղ:
- Ղօլ 662. թրք. قول qol պահնորդ զինւորներ:
- Ղօլճի 569. թրք. قولجي qoljə պահակ:
- Ղօնախ 622. թրք. قوناق qonaq ապարանք:
- Ղօնազ 614. թրք. قوناق qonaq օտար պանդուխտ հիւր:
- Ճահիլ 712. արաբ. جاهل jahil տգէտ. 2. ոչ չափահաս, աղայք:
- Ճեփապ, ճէփապ 587, 563—4. արաբ. جواب jəvab պատասխան:
- Ճիպիլիկ 655, 659. թրք. جيبليك jibinlik սրտկապան հարսի:
- Մաթարայ 711. արաբ. مطره matare փռօղի աման:
- Մալ 366. արաբ. مال mal ապրանք, ինչք:
- Մահանաւոր 613. սուտ պատճառները ունեցող. պրս. بهانه behane սուտ պատճառներ:
- Մահրասայ 113, 116, որ և մահրասիա. արաբ. مرخصه merxasa վարդապետ քրիստոնէայ:
- Մազնուն 260. արաբ. معجون maʿjun դեղերից բաղադրեալ խիւս:
- Մազքամայ 336. տնս մեախկամա:

- Մամլաքաթ 373. արաբ. مملكة memleket երկիր:
- Մանսուպ 658, 668. արաբ. منصب mansəb պաշտօն:
- Մաշայի 256. արաբ. مسيح mesih (ասորական ձեով) Մեսիա:
- Մաշիթ 456, 475. արաբ. مسجد mesʿid մզկիթ:
- Մարջիլ 495. տաճկական հին դրամ է:
- Մեախկամա 569, մազքամայ 336. արաբ. محكمه mahkeme դատարան:
- Մելիք, մէլէք, մէլիք 168, 206. արաբ. ملك melik տէր, իշխան, թագաւոր:
- Մելլուն 302. տնս մէլուն:
- Մեհրապ, մահրապ 109. արաբ. محراب mihrab մզկիթի աւագ սեղանը:
- Մէլուն 505, մէլլուն 583 (որ և մելլուն, մլլուն). արաբ. ملعون melun անիծեալ:
- Մէյդան 452, 459, 460, 462, 481, 610. արաբ. ميدان meydan հրապարակ:
- Մէյլ 650. արաբ. ميل meyl սէր:
- Մէյլիս 612. արաբ. مجلس mejlis ժողով, խորհուրդ:
- Մըլթանի 586, 593. ազգի անուն, որ իբր նախատական ածական գործ է ածուում:
- Մըշտէհ, մշտէհ 353. բառ անծանօթ. թուի զէնք ինչ:
- Մըսըլման, մըսլման, մըլման, մըլման 143, 222 ծան., 343, 355, 387. տնս միւսիւլման:
- Մըքուք 610. թրք. مكيك mekik կկոց, մաքոք:
- Միլիօն 594. թրք. مليون milion = ֆրանս. million միլիոն:
- Մինարայ 116, 469, 475, 489. որ և մընարայ. արաբ. منارة minare մզկիթի աշտարակ:
- Միսէլիմ 581, միւսէլիմ 627—8. արաբ. مسلم müsellim ասպետ:
- Միւսիւլման, միւսուլման 705. արաբ. مسلمان müsülman մահմեդական:
- Միհիդ 58. արաբ. ملحد mülhid ուրացեալ, հերետիկոս:
- Մլլուն, մըլլուն 167, 302, 335—6. տնս մէլուն:
- Մղզըսի 610. արաբ. مقدسى muqdası մահաբի:

Մոլայ 323. մոլլայ 480, 482, յ.թ. մոլլէք 219, մոլնա 172, 381 (ձեռ. ընթ. մաւնա, մաւնայ, մաւնիւ, մաւլանայ, մաւլանայ, մոլնա, մոնլայ, մոլայ), մոլայ 317, 481, 722, մոլլայ 356, 460, 480—2, 428, 702—7, 712, մոլնայ 172, 192, 309, 323, 365, 447.
Թրք. monla կարգացող տաճկացի:

Մուղառիւ 480. արաբ. مدرس müderris ուսուցիչ իսլամ աստուածաբանութեան:

Մուխթասիպ 378. արաբ. محتسب muhtesib քաղաքապետ և ոստիկանապետ:

Մուղրի 116, 225—7, 446. իմամ:

Մուշք 353. պրս. مشک müşk մուշկ:

Մուսալաշիր 658. արաբ. مباشر mübaşir բարապան:

Մուսուրման 713, մուսուրման 381, 450, 470. արաբ. مسلمان müsülman իսլամ:

Մուրատ 571. արաբ. مراد mürad իղձ, նպատակ:

Մուրթատ 493, 534—5. արաբ. مرتد mürtedd կրօնափոխ:

Մուֆդի, մուֆթի, մուֆտի 388—9, 404—5, 457, 468—9, 569—70, 706, 722 և ըն. արաբ. مفتي müfti մահմեւական օրէնքի հմուտ վճռատու:

Մար-կամ մըսը 224. արաբ. مصر məsər Եգիպտոս:

Մոյսան 374. տնս մէյդան:

Յեսա, յիսա, յէսա, յէսայ, յիսայ, յիսէ 239, 356. տնս իսա:

Յէմիր 512. արաբ. امير emir իշխան կամ սերունդ Մուհամմէտի. 2. արաբ. امر emr (աղաւ. Թրք. emir) հրաման:

Նազիկ 593. պրս. نازک nazük փափուկ, շնորհալի:

Նալ 653. արաբ. نال nal պայտ:

Նալբանդնոյ 470. պայտարներ շուկայ. տնս յաջորդը:

Նալբանա 360. պրս. نالبد nalbend պայտար:

Նասիմի 361—2, 459, 721. մի տեսակ տաճկական երգ. բացատրութիւնը տնս էջ 721:

Նաֆայ 353. պրս. ناه nafe մուշկի փամփուշտ. 2. մորթէ մուշտակ:

Նէլլէթ կեաւուրայ 506. Թրք. لانت كاورد lanet gyavura նզովք անհաւատին:

Նգմունք 223. պրս. نگل negil այր, نغول negul գեանափոր նկուշ:

Նուր 58, 116. արաբ. نور nur լոյս:

Նոքար 615, 619. պրս. نوکر nüker ծառայ:

Շահ 423—430, 434—5, 549. պրս. شاه şah Թաղաւոր պարսից:

Շահնայ 468. արաբ. شحنة şahne ոստիկանապետ:

Շահնշի 300. պրս. شاهنشين şahnişin պատշգամ:

Շամադան 425. պրս. شمدان şamadan աշտանակ:

Շարպաթ 260. արաբ. شربت şerbet օշարակ:

Շէխ 362—3, 505—6, 509, 511—2, 514. յ.թ. շէխեր, շէխեր, շէխեր, շէխեր, շէհեր 109, 110, 144, 200, 714. արաբ. شيخ šeyx իսլամ վանահայր:

Շէհիա 326. արաբ. شهيد šehid նահատակ:

Շէյխ 567. տնս շէխ:

Շէռել 584. պրս. شير şerr Երազեղ, բաւրասել սուտ. արաբ. شر şerr չարիք:

Շիմշատ 613. պրս. شمشاد šimşad տոստի ծառ:

Շուշայ 550—1. Թրք. شیشه şişe աղակեայ շիշ:

Շուսաշի 509. Թրք. صوباشی subaşe ջրպետ, ջրբաշի:

Շորվաշի 473. Թրք. چورباچی çorbaçı երիւցերիների գնդապետ:

Ուլթ 341. քաղաքապետ Լեհաստանի և Աւստրիոյ Հայոց:

Ուլամայ 534. արաբ. علما ulema իսլամական աստուածաբանութեան և իրաւագիտութեան վարդապետներ:

Ուսթայ, ուստայ 157 ծան., 362—3, 490, 494—5, 498. Թրք. اوستا usta վարդապետ:

Չանկալ 351. Թրք. چنگل çengel կեռ:

Չաշուտ 342. Թրք. چاشود çaşud լրտես:

Չաշուրբաղի 523. Թրք. چاقشیرباغی çaqşər bağə վարտիքի կապ:

- Չարուխի 620. Թրք. چاروقچى čarəqjə արեխ շինող կամ
ծախող:
- Չարսու 660. պրս. چارسو čarsu շուկայ:
- Չափուստ 569. Թրք. چاپراست čaprast խոտորենակ, խաչա-
ձև (Թուրի և գործիք տանջանքի):
- Չըպուխ 652. Թրք. چوبوق čubuq ցուպ, բարակ դաւաղան:
- Չըրափուֆ 583. պրս. چراپوف čərapuf ճրագ մարող: (Նա-
խատական անուն եղիտի քրդերի, իր ակնարկում է
նրանց վերադրեալ գիշերային մոլի խառնակութեան
հանգէսը և որ իբր անարգական ածական ևս գոր-
ծածուում է):
- Չիթ 664. Թրք. چیت čit բարակ շոր:
- Չինի 353. պրս. چینی čini յախճապակի:
- Չնկարութիւն 456. Թրք. چلنگير čilingir դարբին:
- Չօնգուր 610. նուագարան ինչ:
- Պաթմիշ լինել 570. Թրք. باتماق batmaq մէջը խրուիլ:
- Պալեօղ 622. իտալական դեսպան ի Թուրքիա. = իտալ.
balióso զօրեղ, կարող:
- Պաղալ 450. արաբ. باقال baqqal նպարեղէն ծախող:
- Պաղչա 652. պրս. باغچه bağče պարտէզ:
- Պաշխըներ 570. Թրք. باجاقلار bajaqlar սրունքներ (իբր
պաճախներ):
- Պէթէր 712. պրս. بدتر bedter (աղաւ. Թրք. beter) ա-
ւելի վատ:
- Պէկ 568. Թրք. بك bey բէգ:
- Պիւլպիւլ 382. պրս. بلبُل bülbüľ սոխակ:
- Պույրուլթի 652, 654, պուրուլթի 597. Թրք. پورلدی
buyurəldə բարձրագոյն հրամանագիր:
- Պաուչի 458. Թրք. چارچی jarči մուհետիկ:
- Պատի 577, 593. պրս. جادو jadu կախարդ. ևս նախա-
տական ածական կանանց:
- Ջէլլաթ 661, 664. արաբ. جلاذ jellad դահլիճ:
- Ջէրկեհ 655. պրս. جرگه jergeh վրան:
- Ջիտ 512. արաբ. جد jidd իսկական, ուղիղ, ճշմարիտ:

- Ռովանդ 353. պրս. راوند ravend խաչնդեղ խոտը:
- Ռուհ 239. արաբ. روح ruh հոգի. որից ռուհ Ալլահ, ա-
րաբ. روحالله ruhallah հոգին Սուրբ Աստուած:
- Սազ 616. պրս. ساز saz մի աեսակ նուագարան. 2. խըն-
ջոյքի պատրաստութիւն:
- Սազել 711. պրս. سازیدن saziyden կազմել, պատրաստել:
- Սալաւաթ 489, 506. արաբ. صلوات salavat աղօթք և օրհ-
նութիւնք:
- Սայիդ, սէյիդ 327. արաբ. سيد seyid Մահմետի սերուն-
դից ժառանգ:
- Սառաճ, սռաճ 157 ծան., արաբ. سراج serra) (աղաւ. Թրք.
sara) Թամբ շինող:
- Սափուայի 150. արաբ. سودای sevdayi սիրուց խելագարուած:
- Սարայ 582. պրս. سرای seray պալատ, ապարանք:
- Սարգար 424. պրս. سردار serdar զինւորական հրամանատար:
- Սարխօշանալ 253, սարխօշացեալ 255. պրս. سرخوش ser-
xoš գինով, հարբած:
- Սէլաֆ 723. պրս. سيلاب seylab, silab հեղեղ:
- Սիճիլ, սիջիլ 451, 457. արաբ. سجل sijill արձանագրու-
թիւն կամ տուժար արձանագրութեան դատարանի:
- Սիմ 614. Թրք. سيم sim նուագարանի թել:
- Սոխտա 505, սուխտայ 468—70, 473—6. պրս. ساخته süxte
աշակերտ իսլամ աստուածարանութեան:
- Սուլգան, սուլթան, սուլտան, սուլտան, սուլթան 10, 141,
224, 364, 386, 453, 464, 471 ևլն. արաբ. سلطان
sultan իսլամ ինքնակալ:
- Սուչ 343. Թրք. صوچ suč մեղք, յանցանք:
- Սուպաշի 463. տնս շուպաշի:
- Սպահի 464, 472. պրս. سپاهی sipahi աւատական հեծելազօր:
- Սոյբաթ 615—6. արաբ. صحبت suhbet (Թրք. աղաւ. söhbet)
ընկերակցութիւն, խօսակցութիւն:
- Վախա աղայ, վախա աղաւի 640, 662. ոստիկանաց զլուխ:
- Վէզ 651, 657. արաբ. وعظ vaz քարոզ:
- Վէզիր 343—4, 486, 649, 654. արաբ. وزير մեծ աւագանի:

Վերէմ 581. արաբ. ورم verem թորախտ, թորախտաւոր:
Վեքիլ 665. արաբ. وكيل vekil փոխ-առաջնորդ, փոխա-
նորդ հայր:

Տափուլ զուռնա 627. տնս դափուլ:
Տաքայա 342. տեղի չարչարանաց. ուռմ. կամ հունդ.?

Տէտէ 710—2. թրք. dede պապ:

Տխլան 342—3. պրս. دیوان divan ատենան:

Տղղու 99. տնս էջ 99 ծան.:

Տօլպանա 379, 380. պրս. دلبند dilbend շղարշի պէս նուրբ
կտաւ, մարմաշ:

Տօմրուխ 569. տնս թօմրուղ:

Րիայա 666. տնս բրիայ:

Փաթշահ 339. տնս փառշահ:

Փայդանա 655. իմն պրս. پایبند paybend ստնակապ:

Փաշա, փաշայ 364—7, 374, 416, 424, 451—2, 457—8
ևլն. թրք. پاشا paša մեծ աստիճանաւոր տիտղոս:

Փաշալու 464. թրք. پاشالى pašale հեռեորդ փաշայի:

Փառշահ 313—4, 316, 318, 320, 323—7, 413. պրս.
پادشاه padīshah թագաւոր:

Փեղամբար 529, փեղամուէր 355. պրս. پیغامبر peygamber
մարգարէ տաճկաց:

Փոշիման 375՝ զղջացած. փոշիմանիլ 285, 293՝ զղջալ. փո-
շիմանեալ 195, 240, 519՝ զղջացած. փոշիմանեալ 195
ծան., 623, 662՝ նոյն. պրս. پشیمان pešiman զղջացած:

Փօստ 363. պրս. پست post մարթ. 2. բարձ կամ աթոռ
կրօնաւորի:

Քամանչայ 610, 612—4, 618. պրս. کمانچه kemançe փողը
ջութակ:

Քեարէմսըզ 593. թրք. کرمسز keremsiz անողորմ, անդուլթ:

Քեաֆիրլէր 659. թրք. کافرلر kyafirler ով հայհոյիչք (իմն
ով քրիստոնեայք):

Քերամ 663, քերէմ 581. արաբ. کرم kerem շնորհք, դը-
թութիւն:

Քերամլու 663. թրք. کرملو keremlu դթոս, բարեբար:

Քէփ 612. արաբ. كيف keyf ուրախութիւն, խրախճանք:

Քէֆիր 582, 586, 594. արաբ. کفر kyafir հայհոյիչ խաւ-
մութեան (այն է քրիստոնեայ):

Քուֆըր 373. արաբ. کفر küfr հայհոյանք:

Քֆրել, քրֆրել 450, 529. նոյնից՝ հայհոյել:

Օխանոյ 711. մի օխա ծանրութեամբ. թրք. اوقه oqqa՝
մէկ օխա, մօտ 3 դրամնայ:

Օռօսպի 577. պրս. روسپی rospi բող:

Օտա 342—3. թրք. اوده oda սենեակ:

Ֆաթվայ 457, ֆօթվայ 541. արաբ. فتوا fetva խալամական
օրէնքի վճիռ:

Ֆայիշէ 577, 582, 584, 593—5 (գրուած ևս վայիշէ).
արաբ. فاحشه fahiše բող:

Ֆիշէնքլուխ 711. թրք. فشنگك fişenklik փամփշտակալ:

Ֆրանգ 394, ֆրանկ 484—5. թրք. فرنك freng եւրոպացի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջարան

Դիտողութիւններ վկայաբանութիւնների հա-
ւաքման և հրատարակման մասին . . . էջ I-XI.

Յուցակ եւ նկարագրութիւնն ձեռագրաց

Համառօտ ցանկ ձեռագրաց . . . էջ Գ-Ե
Նկարագրութիւն ձեռագրաց . . . 2-ԻԴ

Հայոց նոր վկաները

Բնագիր վկայաբանութիւնների . . . էջ 3-678

Յաւելուած Ա . . . 679-724

Յաւելուած Բ . . . 725-736

Յանկ յատուկ անունների . . . 737-764

Յանկ տեղեկութիւնների մէջ յիշուած սպագիր երկերի 765-7

Յանկ Հայոց նոր վկաների Ա եւ Բ.

Ա., տեղ և թիւ նահատակութեան վկաների 769-774

Բ., ինչ աղբիւրներից ենք քաղել վկայաբա-
նութիւնները . . . 775-780

Բառարան օտարազգի բառերի . . . 781-795

Բովանդակութիւն . . . 797

Վերիպակներ . . . 799-800

БИБЛИОТЕКА

Библиотека

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

1-1-1

Список книг, находящихся в библиотеке

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0159247

